doğuştan günümüze

BÜYÜK İSLÂM TARİHİ

Çağ yayınları

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

ÇAĞ YAYINLARI UMUMİ NEŞRİYAT NO: 1
Temel Eserler Serisi : 11

Yayınlayanlar:
Kenan SEYİTHANOĞLU (Editör)
Ahmet Rüştü ÇELEBİ (Maliye ve Ekonomi Uzmanı)
Ahmet HURŞİTOĞLU (İktisatçı)
Vehbi VAKKASOĞLU (Eğitimci-Yazar)

Dizgi - Baskı Tashihi:
Yılmaz DAŞCIOĞLU — Alaaddin SABAN
FEZA GAZETECİLİK A.Ş.
Tel: 551 14 77
İSTANBUL - 1992
Cilt
BARIN YAZI ve CİLT SAN. ve TİC. A.Ş.
İst. 1986

Her hakkı *ÇAĞ YAYINLARI TİC. ve SAN. A.Ş.*'ye aittir.

ÇAĞ YAYINLARI TİC. ve SAN. A.Ş.
Klodfarer Cad. 16/3 Divanyolu - İSTANBUL
Tel : 526 01 25

doğuştan günümüze

BÜYÜK
İSLÂM TARİHİ

İLMİ MÜŞAVİR ve REDAKTÖR
Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ

BİRİNCİ CİLT

Çağ yayınları

***Doğuştan Günümüze BÜYÜK İSLÂM TARİHİ*'nin**
Çeşitli Bölümlerini Hazırlayan Yazar Kadrosu :

Prof. Dr. İsmail AKA ● Prof. Dr. Ali ALPASLAN
Prof. Dr. Coşkun ALPTEKİN ● Arş. Gör. Fatih ANDI
Prof. Dr. Mehmet AYDIN ● Arş. Gör. Fahamettin BAŞAR
Azmi BİLGİN ● Arş. Gör. Mehmet ÇELİK
Arş. Gör. Hayati DEVELİ ● Doç. Dr. Nadir DEVLET
Arş. Gör. Musa DUMAN ● Yard. Doç. Dr. Feridun EMECEN
Prof. Dr. İsmail ERÜNSAL ● Prof. Dr. Mustafa FAYDA
Prof. Dr. Reşat GENÇ ● Doç. Dr. Ali İhsan GENCER
Prof. Dr. Umay GÜNAY ● Prof. Dr. Yusuf HALACOĞLU
Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL ● Doç. Dr. Mustafa İSEN
Doç. Dr. Mustafa KARA ● Selahattin KAYA
Doç. Dr. Ziya KAZICI ● Prof. Dr. Bayram KODAMAN
Doç. Dr. Enver KONUKCU ● Doç. Dr. Kazım Yaşar KOPRAMAN
Dr. Hee Soo (Cemil) LEE ● Prof. Dr. Erdoğan MERÇİL
Prof. Dr. İsmet MİROĞLU ● Prof. Dr. Selçuk MÜLAYIM
Prof. Dr. Orhan OKAY ● Yard. Doç. Dr. Abdülkerim
Doç. Dr. Mim Kemal ÖKE ÖZAYDIN
Dr. Necdet ÖZTÜRK ● Prof. Dr. Ali SEVİM
Prof. Dr. Nermin SİNEMOĞLU ● Doç. Dr. İlhan ŞAHİN
Doç. Dr. Ramazan ŞEŞEN ● Dr. Rifat ÜÇAROL
Yard. Doç. Dr. Abdullah UÇMAN ● Prof. Dr. M. Çetin VARLIK
Doç. Dr. Hulusi YAVUZ ● Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ
Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ

Mütercimler :
Dr. Arif AYTEKİN ● Adil BEBEK
Durak PUSMAZ ● Resul TOSUN
Rahmi YARAN ● A. Remzi YEŞİLLİ
Abdullah YÜCEL

Baskıya Hazırlama ve Metin Tashihi:
Metin MERGEN

GAZETEMİZİN TAKDİMİ

Değerli Okuyucularımız,

Gazeteniz **ZAMAN** sizlere takdim ettiği bu eserle maddî gücünün fevkâlâde üstüne çıkan bir hizmeti yüklenmiş bulunmaktadır. Her ay sadece 30 kupona bütün okuyucularımıza vereceğimiz bu eser, sahasında uzman 85 imzanın ortak ürünüdür. Başlangıcından bugüne kadar **İslâm Tarihi**'ni, aslî kaynaklarına sadık kalarak; akıcı üslûbu, dolgun muhtevasıyla ortaya koyan 14 ciltlik bu eser, kütüphanelerinizde nesiller boyu okunacak, her an başvuracağınız temel kaynak olacaktır.

Çağ Yayınları'nın değerli ilim adamlarıyla birlikte, yıllar süren titiz çalışması sonucu vücut bulan bu eser; tarihimizin doğru bilinmesini ideal bilen Gazeteniz **ZAMAN**'ın fikriyatı ile bütünleşerek, emsalsiz bir hizmet gerçekleşmiştir.

Bu eser, İslâm tarihini sadece siyasî boyutlarıyla değil, kültür, medeniyet ve sanat cihetleriyle de günümüze ışık tutacak şekilde açıklamaktadır.

Sizlere, sadece adıyla değil, muhtevası ve hacmiyle de kalıcı bir eser vermenin mutluluğunu duyuyoruz. Daha nice çaplı hizmetler temennisiyle ...

ZAMAN GAZETESİ

1992

İSLÂM MEDENİYETİ

Ruhunda eritti devrinin vahşetini
San'at ve ilim tamamlıyor zinetini
Tarihine baktık bulmuş İslâm'la
Gerçek medeniyyet ancak izzetini

Kenan SEYİTHANOĞLU

TAKDİM

Çağ Yayınları, 14 cilt olarak plânladığı *Doğuştan Günümüze* ***BÜYÜK İSLÂM TARİHİ***'nin ilk cildini elinize ulaştırmış bulunuyor. Bizi bu noktaya getiren Allah'a sonsuz hamdediyoruz.

Her işin bir gönülden geçeni vardır, bir de gerçekleştirilebileni... İkisi arasında, her zaman bir fark olagelmiştir. Bu, insanın ufku ile, elinin ulaşabildiği arasındaki fark gibi bir şeydir. Ufku yakalamak mümkün olmasa da, ona doğru koşmak vazgeçilmez şarttır.

Çağ Yayınları, *Doğuştan Günümüze* ***BÜYÜK İSLÂM TARİHİ***'ni hazırlama kararı verirken, ufka doğru bir adım atma düşüncesinden hareket etmiştir. Bu, şu demektir: Önce mevcut olan değerlendirilecek, sonra da onun bir adım daha ileriye götürülmesi sağlanacaktır. Yola, bu başarılacaksa çıkılacaktır.

İşte *Doğuştan Günümüze* ***BÜYÜK İSLÂM TARİHİ***, böyle bir kararın ürünüdür.

Çağ Yayınları, bu yolda ilk adımını atarken, İslâm tarih zincirini bütünüyle veren, temiz bir dil ve sağlam bir üslûp sahibi, İslâm kültür ve medeniyet dünyasını yansıtabilen, mükemmel bir teknikle hazırlanmış, ilmî, sistematik bir İslâm tarihinin Türkiye için ihtiyaç olduğu değerlendirmesinden hareket etmiştir. Ufuk budur. Zikredilen her özelliğin, muhtevası doyurulmak kaydıyla, mevcut bir eksikliği giderdiği ve bir ihtiyaca tekâbül ettiği düşünülmüştür. Öyleyse yapılması gereken, bu muhtevayı gereğince olgunlaştırmaktır.

Bu noktada üç şey önem kazanmaktadır:

1 — Eserin genel şablonu(Muhteva),
2 — Eseri hazırlayacak kadro,
3 — Eserin hacmi.

MUHTEVA VE HACİM

Eserin genel şablonu hazırlanırken, geniş bir ilmî muhitle istişare edilmiştir. Özellikle Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız, Prof. Dr. Emin Barın ve Doç. Dr. Ramazan Şeşen'in çalışmaları, şablona nihaî şeklini vermekte büyük değer ifade etmiştir. Bunun yanında, Yrd. Doç. Dr. Ziya

Kazıcı ile Yrd. Doç. Dr. Cahit Baltacı'nın şablon üzerindeki titiz çalışmalarını da burada zikretmemiz gerekir. İstanbul ve Ankara Üniversitelerinden ilim adamlarımız da, şablon çalışmasında çok değerli katkılarda bulunmuşlardır.

Eserin şablonu hazırlanırken, hacim de söz konusu edildiği için şablonla hacim birlikte belirlenmiştir. Buna göre yaklaşık 40'ar formalık (640 sayfa) 14 cilt olarak plânlanan eser, şu genel şablon içerisine yerleşmiştir:

1 — Hz. Muhammed (S.A.V.) Devri
2 — Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler
3 — Abbasiler
4 — Endülüs Emevîleri
5 — Abbasîler Devrindeki İslâm Devletleri
6 — İlk Müslüman Türk Devletleri
7 — Selçuklular
8 — Anadolu Türk Devletleri
9 — Asya'daki Türk-İslâm Devletleri
10 — Osmanlılar I
11 — Osmanlılar II
12 — Osmanlılar III
13 — Çağdaş İslâm Devletleri
14 — İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri

Anlaşılacağı gibi bu, genel bir çerçevedir. Her cilt, kapsadığı zaman dilimi ve muhit göz önünde bulundurularak bütün teferruatıyla işlenmiştir. Meselâ, Hz. Peygamber (S.A.V.)'e hediye ettiğimiz birinci cilt, İslâm öncesi dünya şartlarından başlayarak Peygamberimizin vefatına kadarki dönemi kapsayan tam bir siyerdir. Ayrıca bu cildin baş kısmına, okuyucuya tarih perspektifi verecek bir «Tarih Notları» bölümü eklenmiştir.

«Endülüs» adını verdiğimiz dördüncü cilt, Endülüs İslâm Devletleri yanında bütün bir Kuzey Afrika İslâmlaşmasını anlatmaktadır.

Şu söylenebilir: 14 asır boyunca şu veya bu şekilde İslâm ümmeti içerisinde bir fonksiyon icra etmiş hiç bir toplum veya cemaat, fikir veya kültür hareketi, medeniyet parıltısı ihmal edilmemeye gayret sarfedilmiştir.

İslâm tarihlerinin genel bir zaafı olarak eserin, bir vakalar yığını veya menkıbe ve kıssa harmanı olmaması için büyük itina gösterilmiştir. Her vaka, ilmin süzgecinden geçirilmiş ve belli bir bakış açısı çerçevesinde yerli yerine konmuştur.

Ayrıca, İslâm toplumlarının siyasî tarihleriyle yetinilmemiş, kültür ve medeniyet boyutu, her dönem için özellikle vurgulanmıştır. Hangi İslâm toplumu, genel İslâm Medeniyeti'ne bir katkıda bulunduysa onu zikretmek, o toplumun hatırasına karşı bir kadirşinaslık borcu ve tabiatıyla, İslâm Medeniyeti'nin gerçek boyutlarıyla ortaya çıkması için bir vecibe telâkki edilmiştir.

Her ciltte uygulanan bu metot, çağlar içerisinde bütünlük arzeden bazı müesseselerin gelişme seyrini anlatmak için yeterli olmadığından, «Müesseseler Tarihi»ne ayrı bir cilt tahsis edilmiştir. Hilâfet, vakıflar, medreseler, şeyhulislâmlık vb. gibi ana İslâm müesseseleri, her dönemde cereyan eden olaylara bağlı kısımları kendi cildinde kalmakla birlikte, müessesenin genel hüviyetine katkısı itibariyle, dönemleri aşan nitelikleriyle ayrıca değerlendirilmişlerdir.

Bir tarih eserini okurken en önemli güçlük, hadise mahallini tasavvurda görülmektedir. Tarih atlasları bunun için yapılır. İslâm tarihi sahasında ise, bir atlas çalışması henüz ortaya konmuş değildir. Ancak, araştırmacılar tarafından yapılmış haritalardan söz edilebilir. *Doğuştan Günümüze BÜYÜK İSLÂM TARİHİ* bünyesinde de, konuları anlamayı kolaylaştırmak üzere, çeşitli kaynaklardan istifade ile yaptırılmış haritalara yer verilmiştir. Ayrıca, medeniyet ve kültür eserlerini daha canlı bir tarzda sunabilmek amacıyla fotoğraflardan istifade edilmiştir.

Dilde, «anlaşılır olmak» prensip kabul edilmiştir. Bu sebeple, uydurma kelimelerden kaçınılmış, kullanımı terkedilmiş ağdalı kelimelere de yer verilmemiştir. Temiz, sade bir dil, kısa cümlelerden oluşan akıcı bir üslûp, eserin bütününde gözetilen ana esaslardandır. Özellikle tercüme ile takviye edilen bölümlerde buna daha çok itina gösterilmiştir. Çünkü, bizde yeni yeni oturan tercüme dilinde, büyük yanlışlıklar yapılmakta ve dilin yapısı âdeta katledilmektedir. Tabiatıyla bu, eserin anlaşılırlığını da ortadan kaldırmaktadır. Onun için her bölüm titiz bir tarzda redaksiyondan geçirilmiş, tercüme ve telifleri bütünleştiren ortak üslûp oluşturulmasına çalışılmıştır.

İmlâda genel kurallara uyulmuş, kelimelerin yazılışında, Türkçeye malolmuş kelimeler Türkçe imlâsıyla, yabancı karakteri ağırlıklı olanlar da, orijinal dilindeki kullanılış biçimiyle sunulmuştur.

Esere, teknik yapı itibariyle de özen gösterildiğini belirtmeliyiz. Daha başından, eserin «kalıcı» olması plânlandığı ve temenni edildiği için, muhteva kadar teknik yapıda da kalıcı özellikler aranmıştır. Cilt, kâğıt, dizgi ve baskı gibi grafik düzenlemede de klâsik zevklerimiz kollanmış, kalite gözetilmiştir.

KADRO

Kadroya gelince... *Doğuştan Günümüze BÜYÜK İSLÂM TARİHİ*'nin esasta, telif eser olması plânlanmıştı. Böylece, eserin tasarlanan yapıya daha uygun olarak hazırlanacağı düşünülmüştür. Ancak daha sonra, özellikle Arap İslâm tarihi dönemleri için bazı kıymetli eserlerden kaynak olarak istifade edilebileceği kanaati oluşmuş ve bu konularda tercüme-telif gibi bir yol takip edilmiştir. Ahmet Çelebi ve Muhammed el-Hudari'nin eserlerini bu arada sayabiliriz. Siyer, Hulefâ-i Râşidîn, Emevîler ve Abbasiler ciltlerinde bu iki değerli İslâm tarihçisinden geniş ölçüde faydalanılmıştır. Ayrıca özellikle Endülüs konusunda müsteşriklerin çalışmaları da ciddî bir tetkik konusu yapılmıştır. Ancak, bütün bu tercümeler sonunda takviyesi veya tashihi gerekli bölümler, yeniden kaleme alınmıştır.

Tercüme için, Diyanet İşleri Başkanlığı Haseki Eğitim Merkezi, İlâhiyat Fakültesi, İslâm - Kültür - Tarih - Araştırma Merkezi'nden değerli araştırmacılarla, bağımsız çalışan mütercimlerden yararlanılmıştır.

Eserin büyük kısmı ise, teliflerden meydana gelmiştir. Bunun için, bütün ilim muhitlerinden istifade edilmiştir. Ankara, İstanbul, Marmara, Mimar Sinan, Selçuk ve Atatürk... Üniversitelerinin çeşitli fakültelerinden ilim adamları, *Doğuştan Günümüze BÜYÜK İSLÂM TARİHİ*'nin kendi sahalarını ilgilendiren bölümlerini kaleme almışlardır.

Gerek tercüme, gerek telif suretiyle hazırlanmış metinler, dil, üslûp ve ilmi tespitler yönünden, sayın Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız başkanlığındaki Redaksiyon Kurulunda tetkik edilmiş ve yayına hazır hale getirilmiştir. Bu arada eserde yer alan, İslâm inancı ve hükümlerine ilişkin konular, değerli ilim adamlarımızdan Emin Saraç ve İstanbul Müftüsü muhterem Selahattin Kaya'nın tetkiklerinden geçmiştir.

Bilhassa eserin dizgi - baskı ve teknik çalışmalarında Zafer Matbaası'nın sahipleri, sayın Tugay Sağlam, Hüseyin Perk ve ilgili personeline gösterdikleri gayretlerinden dolayı teşekkürlerimizi memnuniyetle belirtmek isteriz.

Çağ Yayınları, *Doğuştan Günümüze BÜYÜK İSLÂM TARİHİ*'nin bu ilk cildini size ulaştırmaktan ve ilim âleminin tetkikine sunmaktan mutludur. Her türlü ilmî değerlendirmeden faydalanılacağını ve bunun esere bir katkı olarak kabul edileceğini belirtmek isteriz. Allah'tan gayretlerimizi tamamına erdirmesini ve hayırlara vesile kılmasını niyaz ediyoruz.

ÇAĞ YAYINLARI

ÖNSÖZ

Türk tarihinin uzun ve parlak devresi, IX. yüzyıldan itibaren İslâmiyeti kabul etmeleriyle umumî İslâm tarihi çerçevesinde mütalâa edilmektedir. Türklerin Müslüman olmaları Türk, İslâm ve Dünya tarihinin en büyük olaylarındandır. IX. yüzyılın başlarında İslâm devleti bünyesine askerî maksatlarla giren Türkler, kısa sürede devletin askerî ve siyasî kadrolarında üstünlüğü ele geçirdiler. Bunu Mısır'da Tolunoğulları (868-905) ve İhşidiler (936-969), Azerbaycan'da Sâcoğulları (889-927) adlı Türk hanedanları takip etti. X. yüzyılın ortalarından itibaren Karahanlılar ve Gazneliler gibi Müslüman-Türk devletleri İslâm dünyasında varlıklarını hissettirmişlerdir. Selçuklular ve bilhassa Osmanlılar İslâm âleminin kaderine hâkim olmuşlardır. Bugün de ülkemiz İslâm ülkeleri arasında mümtaz bir yere sahiptir. Başka bir ifade ile İslâm tarihi ile Türk tarihini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Diğer taraftan İslâm medeniyetinin gelişmesinde de Türklerin Araplar ve Farslar kadar hizmetleri olduğu aşikârdır. Bunun için Türk tarihini incelerken İslâm tarihini ve medeniyetini bilmenin zarureti ortaya çıkmaktadır.

Bu ihtiyacımızı karşılayacak ve Türk tarihçileri tarafından kaleme alınmış bir İslâm tarihinin eksikliği ortadadır. Yakın bir gelecekte bu ihtiyacımızın karşılanacağı pek mümkün görünmemektedir. Çünkü memleketimizde İslâm-Arap tarihi üzerindeki ilmî araştırmaların geçmişi pek yenidir. Üstelik bu sahada araştırma yapan ilim adamlarımızın sayısı da oldukça azdır. Yapılan araştırmalar İslâm tarihinin küçük bölümlerini içine almaktadır. Diğer taraftan İslâm tarihini konu alan, ancak tarih metoduna uymayan ve sayıları oldukça kabarık olan yayınların büyük bir kısmı da lüzumsuz hissî görüş ve yorumları aksettirmektedir.

Millî kültürümüz açısından büyük önem taşıyan İslâm Tarih ve Medeniyeti sahasındaki bu boşluk çeşitli zamanlarda Batı ve Doğu dillerinden yapılan tercümelerle doldurulmaya çalışılmıştır. Bu sahadaki ilk tercüme de Batı dillerinden yapılmıştır. Dozi'nin *Tarih-i İslâmiyet* (Çeviren Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul 1908), L. Caetani'nin *İslâm Tarihi* (Çeviren Hüseyin Yalçın, İstanbul 1924-27), konumuzla ilgili ilk eserlerdir. Bunları çeyrek asırlık bir aradan sonra yenileri takip etmiştir: C. Brockelman'ın *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi* (Çeviren Neşet Çağatay, Ankara 1954), J. Wellhausen'in *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş* (Çeviren Fikret Işıltan, İstanbul 1960), J. Wellhausen'in *Arap Devleti ve Sükûtu* (Çeviren Fikret Işıltan, Ankara 1963), M. Watt'ın *Hazret-i Muhammed* (Çeviren Hayrullah Örs, İstanbul 1963), B. Lewis'in *Tarihte Araplar* (Çeviren Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1979) ve Philip K. Hitti'nin *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi* (Çeviren Salih Tuğ, İstanbul 1980-81) bunlar arasında sayılabilir. Doğu dillerinden yapılan tercümelere gelince: Mevlânâ Şiblî - Süleyman Nedevînin *Asr-ı Saâdet*'i (Çeviren Ömer Rıza, İstanbul 1921-27), Corci Zeydan'ın *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi* (Çeviren Zeki Megamiz, İstanbul 1950-52), M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi* (Çeviren Salih Tuğ, İstanbul 1969) ve Hasan İbrahim Hasan'ın *İslâm Tarihi* (Çevirenler İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş, İstanbul 1985) bunların en önemlileridir. İsimlerini verdiğimiz bu eserlere daha başkalarını ilâve etmemiz mümkündür. Ayrıca şu hususu da memnuniyetle belirtmeliyiz ki İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil fi't-Tarih*'i gibi İslâm tarihinin ana kaynakları da Türkçeye çevrilerek Türk okuyucusunun hizmetine sunulmaktadır. Bu tercüme eserlerin son zamanlarda çoğalması Türk okuyucusunun İslâm tarihine duyduğu alâkayı göstermektedir.

Türk okuyucusunun, İslâm tarihine büyük bir ihtiyaç duyduğu artık gün gibi aşikârdır. Ancak nasıl bir İslâm tarihi olmalıdır? sorusuna cevap vermek zordur. Her şeyden önce Türk tarihini de içine alan bir eserin, yani İslâm milletleri ve devletlerini bütün halinde anlatan bir eserin düşünülmesi icap etmektedir. Diğer taraftan batılı ve doğulu tarihçilerin dini ve milli sebeplerle tarafgîrâne yazdıkları bir tarihin olmaması icap eder. Başka bir ifade ile Türk okuyucusu, Türk tarihçileri tarafından yazılmış bir İslâm tarihini beklemektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İslâm-Arap tarihi üzerindeki araştırmaların tarihi yeni ve az olduğundan Türklerin dışındaki İslâm milletleri tarihinin, tarihçilerimiz tarafından yazılmasının en azından bugün için mümkün olmadığını belirtmemiz lâzımdır. Bu alâka devam ettiği takdirde yakın bir gelecekte Türk tarihçileri tarafından yazılacak İslâm tarihlerini okumamız mümkün olacaktır.

Duyulan bu ihtiyaca cevap verebilmek için harekete geçen *Çağ Yayınları*, çeşitli ihtimaller üzerinde durmuş ve şu sonuca varmıştır: Türk tarihçilerinin yazabileceği kısımları Türk tarihçilerine yazdırmak, diğer kısımları ise tercüme etmek. Tercümede de bir esere bağlı kalmanın mahzurları dikkate alınarak bir seçme yapılması üzerinde durulmuş ve neticede bu yolun uygun olacağına karar verilmiştir. Ancak bu seçmelerin bir yamalı bohça halinde değil de intizamlı bir metin halinde olmasına dikkat edilmiştir. İslâm-Arap tarihi daha ziyade Arap tarihçilerinin eserlerinden alınmıştır. *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi* (Çeviren Ali Yardım, İstanbul 1978) ile Türk okuyucusunun yakından tanıdığı Mısırlı tarihçi Dr. Ahmet Çelebi'nin *Tarihu'l-İslâmi ve'l-Hadârati'l-İslâmiyye*'si I. ve III. ciltler için Muhammed el-Hudarî'nin *Tarihu'l-Umemi'l-İslâmiyye*'si ise ikinci cilt için esas alınmıştır. II. ciltte yer alan «Emeviler Döneminde Fikir Hareketleri» bölümü için de yine Dr. Ahmet Çelebi'nin eserinden istifade edilmiştir. Her iki kaynağın da eksik ve kısa bahisleri ikmal edilmiştir. Türk tarihi ile ilgili kısımlar ise tamamen sahalarının uzmanı tarihçilerimiz tarafından kaleme alınmıştır. Böylece ülkemizde ilk defa umumi İslâm Tarihi 14 cilt halinde bir bütün olarak Türk okuyucusuna takdim edilmiş oluyor. Böyle hacimli bir eserin neşriyle üniversite öğrencilerimizin, münevverlerimizin ve tarih meraklılarının ihtiyaçlarının büyük ölçüde karşılanacağı ümit edilmektedir. Gerçekten büyük bir eksiği dolduracak olan elimizdeki *Doğuştan Günümüze BÜYÜK İSLÂM TARİHİ*'ni neşretmek gibi önemli bir hizmet yapan *Çağ Yayınları*'nı tebrik etmek lâzımdır.

Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ
Marmara Üniversitesi
Fen - Edebiyat Fakültesi Dekanı

İÇİNDEKİLER

Sahife No:
Takdim 7
Önsöz 11
Tarih Notları 21

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM ÖNCESİ ARAP HAYATI

1 — Genel Değerlendirme 103
2 — Bölge ve İnsan Unsuru 105
  A — Arap Yarımadasının Coğrafi Karakteri 105
  B — Arap Irkı Üzerine Tespitler 107
  C — Kuzey Dili ve Güney Dili 109
3 — Arapların İslâm Öncesi Siyasi Tarihi 111
  A — Yemen Bölgesi 113
    a) Seba Devleti 115
    b) Hımyeri Devleti 116
  B — Kuzey Arabistan'da Kurulan Devletler 120
    a) Nabati Krallığı 120
    b) Tedmür 122
    c) Hire Devleti ve Gassaniler 123
  C — Hicaz Bölgesi 126
    a) Kutsal Şehir Mekke 127
    b) Mekke Hâkimiyeti 130
    c) Kâbe ve Mekke İdaresi İle İlgili Görev ve Hizmetler 133
    d) Fil Yılı 137
    e) Hicaz'da Diğer Şehirler 139
4 — Araplarda İktisadi Hayat ve Kureyş'in Ticari Faaliyetleri ... 140
İslâm'dan Önce Araplar Arasındaki İktisadi Görüşler 143
  A — Arabistanda Yabancı Görüşlerden Etkilenmeyen Bölgeler 144

a) Kabile ve Ekonomik Yapısı 142
b) Sâluklar 146
c) Arap Cömertliği 151
B — Arabistan'da Dış Tesirlere Maruz Bölgeler 156
o — İslâm'dan Önce Sosyal Hayat 160
A — Bedevilerde Sosyal Hayat 160
B — Şiir 164
C — Din 170
a) Araplar Putperestliğe Nasıl Geçtiler 173
b) Hanifler 175
c) Esnam, Evsan ve Ensab 176
d) İslâm'dan Önce Arap Yarımadasında Semavî Dinler 180
D — Aile 181

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED (S.A.V.)'İN PEYGAMBERLİĞİ

1 — Peygamberliğinden Önce Hz. Muhammed (S.A.V.) 187
a) Hâşim 188
b) Abdullah b. Abdulmuttalib 188
c) Âmine binti Vehb 190
d) Hz. Muhammed'in Doğumu, Çocukluğu, Gençliği ve Evliliği 190
e) Şahsiyeti 193
2 — Siyer 195
2 — Kur'an ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği 200
a) Hira Günleri 201
b) İlk Vahiy 201
c) Hira Mağarası 203
d) İlâhî Davetin Başlaması 204
e) Kureyş'in Tepkisi 207
f) İslâm Gelişiyor, Kureyş Direniyor 210
g) Habeşistan'a Hicret 212
h) Hamza ve Ömer b. Hattab'ın Müslüman Olmaları 218
ı) Haşimoğulları'na Karşı Boykot 219
i) Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin Vefatı 221
j) Hz. Peygamber Taif'te 223
k) Kâbe Ziyaretçilerini Davet 224

4 — Mucize 225
  a) Mucizenin Özellikleri 226
  b) Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlerin Mucizeleri 227
  c) Hz. Muhammed'in Mucizeleri 229
5 — İsrâ ve Mirac 235

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM MEDİNE'DE

1 — İslâm'ın Medine'ye Girişi ve Bunu Hazırlayan Sebepler ... 247
2 — Hicret 251
  a) Kureyş'in Suikast Toplantısı ve Hz. Peygamber'e Hicret İzni 251
  b) Tarihî Yolculuk Başlıyor 252
  c) Sevr Mağarası 253
  d) Medine Hz. Muhammed'i Karşılıyor 255
  e) İslâm Tarihi ve Hicret 257
3 — Hz. Muhammed'in Medine'deki Sosyal Hayatı 259
  a) Hz. Peygamber ve Ebû Bekr'in Aileleri 260
  b) İslâm'da Kardeşlik 261
  c) Hicretten Sonra Medine'de İktisadî Durum 262
  d) Medine'de Siyasî Statüyü Belirleme Çalışmaları 263
  e) Hicretten Hemen Sonra Muhacirlerin Hastalanmaları 280
  f) Hz. Muhammed'in Mescitler İnşa Etmesi 281
  g) İlk Ezan 284
  h) Kıble'nin Değiştirilmesi 285
4 — Davetçi Olarak Rasûlullah (S.A.V.) 288
  a) Hz. Muhammed'in Alimler ve Davetçiler Yetiştirmesi ... 293
  b) Hz. Muhammed'in Davetçilere Tavsiyeleri 308
5 — Hz. Muhammed'in Aile Hayatı 312
  a) Hz. Muhammed'in Hanımları 313
  b) İslâm'da Çok Evlilik ve Rasûlullah'ın Çok Evlenmesi ... 324
  c) Hz. Muhammed'in Hanımlarına Karşı Tavrı 332
  d) Hicab (Örtü) 338
  e) Rasûlullah ve Çocukları 339
  f) Çocuklarına Karşı Davranışı 342
  g) Hizmetçilerine Karşı Davranışı 344

6 — Hz. Muhammed'in Ashabına Karşı Davranışları 347
7 — Hz. Muhammed'in Dini, Ahlâkî ve Sosyal Sahadaki Öğretim ve Eğitimi 353
  a) Ferdin Eğitimi 353
  b) Toplumun Eğitimi 360
  c) Rasûlullah'ın Tesis Ettiği Ahlâk Düzeni 362
  d) Kadıların (Hâkimlerin) Eğitimi 366
  e) Rasûlullah'ın Askeri Alandaki Fikirleri 370
  f) Rasûlullah'ın Valileri ve İdarecileri Yetiştirmesi 377
  g) Hz. Muhammed ve Çalışma 381
  h) Hz. Muhammed ve Gençlik 385
  ı) Rasûlullah'ın Tıbbi Tavsiyeleri 396
8 — Hz. Muhammed (S.A.V.) ve Münafıklar 401
9 — Hz. Muhammed (S.A.V.) ve Hristiyanlar 408
10 — Müslümanlar ve Yahudiler 413
  a) Beni Kaynuka 415
  b) Beni Nadir 416
  c) Beni Kurayza 418
  d) Hayber 421
  e) Arap Yarımadasında Yahudilerin Sonu 423

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM VE SAVAŞ

1 — Yapılan Savaşlarla Ekonomik Durumun Münasebeti 439
2 — Gazveler ve Seriyyeler 444
  A — Büyük Bedir Gazvesi (Savaşı) 444
    a) Bedir Savaşının Sebebi 445
    b) İki Ordunun Kıyaslaması - Allah'ın Yardımı ... 447
    c) Savaşın Başlaması 448
    d) Bedir Savaşının Önemi 450
    e) Bedir Gazvesindeki Olaylar 452
    f) Savaş ve Müslümanlar 455
    g) Bedir ve Yeni İslâmî Hükümler 456
  B — Uhud Gazvesi (Savaşı) 457
    a) Uhud Savaşının Sebebi ve Kureyş'in İntikam Hırsı 457
    b) Savaşın Başlaması 461

- c) Kur'an-ı Kerim ve Uhud Gazvesi 466
- d) Hamrâu'l-Esed Gazvesi 468
- e) Uhud Savaşında Kahramanlık Tabloları 471
- C — Bi'ri Maûne Vakıası (Faciası) 475
- D — Ahzab veya Hendek Gazvesi (Savaşı) 476
- E — Beni Mustalık Gazvesi 482
- F — İfk Hadisesi 483
- G — Hudeybiye Antlaşması 488
- H — Hz. Muhammed'in Hükümdarlara Davet Mektupları 498
- I — Mûte Savaşı 507
- İ — Mekke'nin Fethi 510
- J — Huneyn Gazvesi ve Taif'in Fethi 522
- K — Tebük Gazvesi 530
- L — Elçiler Yılı (Âmu'l-Vüfûd) 534
- M — Ebû Bekr'in Hac Emirliği 535

BEŞİNCİ BÖLÜM

DAVETİN TAMAMLANMASI

- 1 — Veda Haccı 538
- 2 — Hz. Peygamber'in Hastalığı ve Vefatı 545
- 3 — Hz. Peygamber'in Şahsiyeti 551
- 4 — İslâmi Davet ve Fikri Temelleri 554
  - A — İslâm'ın Prensipleri 554
  - B — İslâm'ın Yayılma Yolları 555
    - a) İslâm'ın Yayılmasında Kur'an-ı Kerim'in Önemi 555
    - b) İslâm'ın Prensipleri ve İslâm'ın Yayılmasında Bunun Etkisi 566
  - C — İslâm'ın Araplar Üzerindeki Tesiri 571

İndeks 575
Bibliyografya 603
Kronoloji 619

TARİH NOTLARI

İSLÂM TARİHİ'NİN GENİŞ KAPSAMI

İslâm tarihi denince, İslâmiyetin doğuşundan günümüze kadar, yayıldığı ve yerleştiği bütün bölgelerde yaşayan milletlerin ve devletlerin tarihini anlarız. Bu tariften anlaşılacağı üzere, geride on dört yüz yıl gibi uzun bir zaman bırakarak, doğuda Pasifik'ten, batıda Atlas Okyanusu'na kadar uzanan ülkeleri içine alan İslâm tarihi; geçen yüz yıllar boyunca yaşayan müslümanların sarsılmaz inanç ve hayatlarını sağlam belgelerle anlatan bir dizi tarihî olaylar manzumesidir. İslâm, daha doğuşundan itibaren geniş halk kitleleri tarafından kısa sürede benimsenme fırsatı bulmuştur. Çünkü bakîr ve verimli topraklara atılan bir tohum gibi, yeni bir dine susayan insanların yaşadığı bir ortamda zuhur etmiştir. Bu karakteristiği ile İslâm ülkelerinin şekillendirdiği İslâm haritası, bugün de genişleme istidadındadır. Halbuki, Hristiyanlık için aynı şey söylenemez. Bugün, hristiyan dünyası olarak bilinen Avrupa ve Amerika'da bile Hristiyanlık tanınmaz hale gelmiştir. Artık Hristiyanlığın çağdaş insana sunacağı bir mesaj kalmamıştır. Bizatihi bir tükenişi yaşadığı için, Hint ve Budist camiadan aşılamalar yapma peşindedir. Bir inanç sistemi olarak çağdaş insanın gözünde tükenmişliği bir yana, dünyanın yeni uyanan kesimlerine de götüreceği bir şey yoktur. Yüzyıllarca sömürgecilerin topuna tüfeğine eşlik eden Hristiyanlık, şimdi bu ülkelere hangi insanî çağrıyı götürebilir? Yeni bir mesaj bekleyen bu ülkeler, âdeta İslâm'ın çağrısına susamışlardır. Yeter ki, müslümanlar bu bekleyişe karşılık verebilsinler.

«Doğuştan Günümüze BÜYÜK İSLÂM TARİHİ» yayınını plânlarken, İslâm tarihi hakkındaki bu bakış açısı hareket noktamız olmuş ve İslâm âlemi tarihini, geçirdiği bütün safhaları ve yayıldığı bütün ülkeleri kapsayan bir bütün olarak görmeye itina edilmiştir.

TARİH NOTLARI

Böyle büyük bir eserin başında, okuyucuya bir perspektif verecek, bakış açısı kazandıracak bazı notlar sunulmasını gerekli görüyoruz. Bu bakımdan tarih ilminin uğraştığı bazı temel meselelere burada temas etmeye çalışacağız. Bunlara «Tarih Notları» dememizin sebebi, herhangi bir büyük iddayı taşımamış olması ve bir tarih okuyucusunun her zaman karşılaşabileceği terminolojik güçlükleri yenmesine imkân hazırlama çabası taşımasından ileri gelmektedir. Okuyucu, tarihin yorumu, tarih felsefesi, tarihin ilim ve ahlâkla münasebetleri, tarihin faydası gibi konular üzerinde belli bir fikir sahibi olduktan sonra, ancak bir tarih eserini farklı bir düşünce zenginliği ile tetkik edebilecektir. Tarihi hadiseleri, bir vakalar yığını olarak görmekten uzaklaşacak, kendine göre sentezlere ulaşacaktır. Şimdi, çağdaş tarihçiliğin literatürüne girmiş temel konuları notlar halinde değerlendirmeye çalışalım.

1 — TARİHİN YORUMU

Tarihi olaylar üzerinde düşünenler, hadiselere yön veren bir ana unsur keşfetmeye gayret göstermişlerdir. İnsanoğlu ile ilgili her gelişmeye «hadise» olarak bakılabilir. İnsanın yürümesi, yemesi, uyuması, çocuğunu sevmesi, evlenmesi, boşanması vs. gibi günlük, rutin faaliyetleri de «hadise» kapsamı içinde değerlendirilebilir; savaşması, devlet kurması, bir dine intisabı, bir ihtilâle katılması da... İşte «Tarihin Yorumu» üzerine düşünceler, küçükten büyüğe insanla ilgili her hadisenin dinamiğini, motorunu bulma çabasından doğmuştur. Acaba, hadiseye yön veren nedir? Hadisenin özü nedir? Hadiseyi başlatan, idare eden, sonucu belirleyen ve hadiseye karakterini veren esas saikler nelerdir? Tarihi yorumlayan fikir akımları bu sorulara verilen cevaplardan doğmuştur.

Tarihin yorumu üzerindeki düşünceleri üç gurupta toplayabiliriz:

1 — Tarihin maddeci yorumu,

2 — Tarihin ideolojik yorumu,

3 — Tarihin ferdiyetçi yorumu.

Şimdi bunları kısa notlarla izah etmeye çalışalım.

1 — *Tarihin Maddeci Yorumu:*

Materyalistler, hadisenin dinamiğinin madde olduğu görüşündedirler. Şüphesiz bu görüş, onların insana bakışlarından kaynaklanmaktadır. Materyalistler, insanı maddeye indirgedikleri için insanla ilgili her türlü gelişmeyi de, bu baz üzerinde değerlendirirler. İnsanın hareketine maddî saikler yön verir. İnsanın, ruh, ahlâk, din, düşünce gibi metafizik meşguliyetleri de, materyalistlere göre, maddenin bir yansımasından ibarettir.

İnsanı maddeye indirgeyen bu düşünce, insanlık tarihini de maddî bir yoruma tâbi tutmuştur. İlkçağ Yunan materyalistlerinin öncülük ettiği bu düşünce, XVIII. ve XIX. yüz yılın hristiyanlığa karşı tepki ile başlayan maddeci akımı içinde yeni sözcüler bulmuş, nihayet marksistlerin sahiplenmesi ile sadece düşünce olmaktan çıkarak, ihtilâlci bir manivela hüviyeti kazanmıştır.

Marks, hadisenin maddeci yorumunu yapmakla yetinmemiştir. Ona, Hegel'den aldığı ve tepetaklak ettiği diyalektik bir yapı kazandırmıştır. Böylece, Marksizmin nihaî hedeflerine hizmet eden bir düşünce ortaya çıkmıştır. Anlaşılacağı üzere Marks, bir hadisenin maddî karakterli olduğunu belirtmekle yetinmemektedir. O, aynı zamanda, bu maddî karakterli hadisenin, diyalektik bir merdiven üzerinde, belli bir hedefe doğru yol aldığı kanaatindedir.

Tez-Antitez-Sentez tarzında işleyen diyalektik merdiven, maddî motorun sevkiyle, ilkel komünal toplum, feodal toplum, kapitalist toplum ve sosyalist-komünist toplum güzergâhı üzerinde seyretmektedir. İnsanlığın tarihi, bu şema içinde özetlenebilir. Marksistlerin kimine göre, ilkel komünal toplum noktasından başlayan diyalektik çığır, komünist toplumda ideal noktaya varıp durmakta, kimine göre de tez-antitez-sentez yumağı sarılmaya devam etmektedir.

Bu düşüncenin, bir düşünce olmaktan ziyade, belli bir toplum modeline ulaşma gayretiyle ortaya konulmuş maniveladan ibaret olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır. Marks için önemli olanın, tarihin maddeci yorumundan da önce, ilkel komünal toplumla başlayan çığırın komünist toplumla nihayetlenmesi ve şuurlarına bu merdivenin işlendiği kitlelerin harekete geçirilmesi olduğu muhakkaktır.

Gerek insanın ve hadisenin maddî karakteri üzerinde, gerekse bu diyalektik yapı üzerinde çok geniş eleştiriler yapılmış ve bu düşüncenin tutarsızlığı ortaya konulmuştur. Ne insanın, ne de onun, din, ahlâk, kültür, düşünce gibi moral değerlerinin maddeye indirgenemeyeceği ve Marks'ın büyük bir zorlama içinde olduğu ispatlanmıştır. Ayrıca, ilkel komünal toplum-komünist toplum görüşünün de tarih tarafından yalanlandığı, her gün yaşanan yeni olaylarla geçersizliği bilim adamlarınca belirlenmiştir. Marks çizgisinde olmakla beraber, ondan sonra gelip de çağdaş gelişmeleri görme imkânı bulan düşünürler bile, bizzat Marks'ın düşüncelerinin kısa süre içinde eskidiğini belirtmekten kendilerini alamamışlardır.

Tarihin maddeci yorumunun tutarsızlığı yaşanan olaylarla her gün biraz daha açıkça anlaşılmaktadır. Sosyalist toplum safhasına, diyalektik yolla değil ihtilâlle dahi güç ulaşabilen bazı toplumlar, bugün revizyon geçire geçire tanınmaz hale gelmişlerdir. Buradan komünist toplum safhasına ne zaman ve nasıl geçileceği, sosyalist düşünürleri bile kara kara düşündürürken, bu toplumlarda yaşanan kapitalistleşme süreci ise kaderin bir garip oyunu olarak değerlendirilmektedir.

2 — *Tarihin İdeolojik Yorumu:*

Bu düşünce de, insanın değerlendirilmesinden yola çıkar. Önce insan tarif edilir. İnsan nedir? İnsanın biyolojik ve ideolojik karakterli bir varlık olduğu, ancak bu iki tarafının sıhhatli çalışması sonucu insanın gerçekten mutlu olabileceği belirtilir. İnsanın bu iki yönü birbirini tahrip etmez, aksine bütünler. Ancak biyolojik yapı, insanın temel bir ögesi olmakla birlikte, insanı yönlendiren düşünce dünyasıdır, idealleridir. İmanı, ahlâkı, kültürüdür. Biyolojik yapı, insanın önüne bir takım problemler koysa bile, insan onları idealleri ve inançları çerçevesinde değerlendirerek çözüme kavuşturur. Açlık, biyolojik yapının ortaya koyduğu bir problem olmakla birlikte insan onu, kendi değer ölçüleri çerçevesinde bulduğu formüllerle izale eder. Açlıkla ilgilenir ama, ne şekilde olursa olsun prensibiyle değil.

İnsanın kendi içindeki bu yapısı, dış ilişkilerde de benzeri şekilde işler. İnsanlar, birbirleriyle, maddi ve moral nitelikli pek çok ilişki içinde bulunurlar. Gerek maddi, gerekse manevi bütün ilişkiler üzerinde insanın değerler sisteminin damgası vardır. İnsan, bağlı bulunduğu değerler sistemini bir bütün olarak da yaşayabilir, kişiliği bölünmüş de olabilir. Şüphesiz bu iki durumda tavırları farklı olacaktır. Meselâ, kişiliği bir bütün olarak İslâm'ı yansıtan bir şahsın davranışları ile, kişiliği İslâm ve İslâm dışı düşünceler tarafından parçalanmış bir şahsın davranışları şüphesiz aynı olmayabilir. Fakat, bütünlenmiş de olsa, parçalanmış da olsa, bir ideolojik karakterin sahibidir ve davranışlara yön veren asıl saik odur.

Hadiselerin boyutları ne kadar büyürse büyüsün durum değişmez. İnsanlar ideolojik yapıları çerçevesinde toplum hayatı yaşarlar. Devletler kurarlar. «*Siz nasılsanız öyle yönetilirsiniz.*» Yani sizin inanç değerleriniz ne ise, toplum yönetiminiz de onu yansıtır. Toplum böyle kurulunca, toplumlar arası ilişkiler de böyle işler. Savaşlar, barışlar toplum inançları çerçevesinde aktedilir. Böylece tarih yapılır.

Bu, İslâm'ın görüşüdür. Kur'an'da geçmiş milletlerin hayatı anlatılır. İlk insan olan Âdem, aynı zamanda ilk peygamberdir. Yani, Allah'ın buyruğunu ilk taşıyan insandır. Kur'an'da pek çok âyet, her topluma bir peygamber gönderildiğini beyan eder. Allah, her toplumun belli bir inançla donatılmasını dilemiştir. Bu, öylesine kesindir ki, Kur'an'da, peygamber gönderilmeyen toplumun, âhirette sorumlu tutulmayacağı belirtilir. Dünya, âhiret için bir deneme alanı olduğuna göre, herkes sorumlu tutulacak, öyle ise, herkese Allah'ın buyrukları ulaşacaktır. Demek oluyor ki herkes, belli bir ideolojik karakteri benimsemiş olacak ve ondan sorumlu tutulacaktır. İslâm inancı, insanla sorumluluğu bütünleşmiş görür. Aklın başladığı anda insanda, inanç da, sorumluluk da başlar. Kur'an'da anlatılan bütün hadiseler, bir inanç değeri taşır.

3 — *Tarihin Ferdiyetçi Yorumu:*

Tarihin yorumunda üçüncü görüş, ferdi hareket noktası olarak ele alan görüştür. Bu görüş, değerlendirme alanı olarak büyük sosyal hadiseleri ele alır ve bunların belirli büyük şahsiyetlerin eseri olduğunu vurgular. Bu görüşe göre, tarihi yapan, lider kişiliklerdir. Büyük sosyal değişimleri, ihtilâlleri, inkılâpları, yöneten ve yönlendirenler onlardır. Bu görüş sahipleri, düşüncelerini, tarihî olaylara yön veren bir çok isimle örneklendirirler. Ancak, bütün bu örnekler neticede, insanla ilgili olduğu için, ferdî kabiliyetleri ne olursa olsun, onu bir inanç çerçevesinde bulundurur. O halde bu görüş, başlıbaşına bir değerlendirme olmak yerine önceki iki düşüncenin uzantısı olarak ele alınabilir. Çünkü lider de olsa, herhangi bir fert de olsa, insan insandır ve belli değer ölçülerine göre hareket eder.

2 — *TARİH İLİM MİDİR?*

XX. yüzyıl başında Dr. J. B. Bury (1861-1927) tarihin bir ilim olduğunu söyledi ve bunu çeşitli konferanslarında tekrarladı. Onun bu iddiası, ilmî ve edebî sahalarda araştırmacıların dikkatini çekti. Bu konuda büyük ilmî tartışmalar çıktı. Bu tartışmaların sonunda, «İlim ve Tarih» deyimlerinin tarifinde, çeşitli görüşleri birbirine yaklaştırmak veya tartışmayı kısa kesmek için Lord Ekten (1834-1902) ilmi şöyle tarif etti:

İlim, aynı türdeki olaylar zincirinin bir araya gelerek, genel bir prensip veya kanunlar gurubu oluşturması ve bu genel kanunlardan elde edilen sonuçlarla, muayyen şartlarda muayyen olayların vukuunu kavramamıza yardımcı olan hükümler topluluğudur.

Lord Ekten ve onun tarifine katılanlar, tarihi bir ilim olarak kabul etmemektedir. Fakat Lord Ekten'in ilim tarifi, çoğunluğun katıldığı bir tarif değildir. Çünkü meteoroloji ilmi, hava şartları hakkında kesin ve isabetli formüllere henüz ulaşmamıştır. Uzmanlar hava şartlarının tahmininde sık sık hatalara düşmektedirler. Fakat, buna rağmen meteoroloji, ilim kategorisinden çıkarılmamaktadır. Buradan hareketle, Lord Ekten'in bu tarifinin her ilim dalını kapsayamayacağı, tarihin de kendine has bir ilim dalı olarak kabulü gerekir.

Bu konuda başka bir tarif de şöyledir. İlim, keyfî yargılara tâbi olmayan, araştırmacılık esası üzerine kurulu, düzenli kategorilere ayrılmış bir kavrama formülüdür ve şu üç ana ilkede özetlenir:

a) Ana kategorilere ayırım (tasnif),
b) Tâli kategorilere ayırım (tahlil),
c) Genel hükümler, yargılama (netice).

O halde tarih bu yeni tanıma göre ilim midir? Bu soruya cevap vermeden önce şurasını iyice belirtmek gerekir ki tarih, «Tedvin» ameliyesi değildir. «Tedvin» işlemi bir edebi kompozisyon sanatıdır. Ve bu mânâyı ifade eden teknik tabir «Tarih yazıcılığı»dır.

Tarihî olaylar tarih yazıcılığından önce vuku bulur ve mazide yaşayanların hallerini, geride bıraktıkları eserleri ve belgeleri inceleme, onları eleştirme ve yorumlama operasyonudur. İşte «tarih» sözünden bu anaşılır ve bu kavram araştırma, inceleme ve gerçeği arama işlemini ihtiva eder. Bütün bunlar genel kategoriler, tarihin bölümleri, yargıları ve prensiplerine uygun biçimde olur. Böyle olunca da tarih, bir ilim sayılır.

Bu görüşe uyarak Renan 1848'de «İlmin Geleceği» adlı eserinde tarihi ilimlere de yer verdi. Fostel Dikoland da (1830-1889) bunu defalarca tekrarlıyor. «Ortaçağ» adlı eserinde bu cümleden olarak şöyle diyor:

«Tarih, hayalcilik üzerine değil, müşahede üzerine kurulmuş bir ilim dalıdır. Öteki ilimlerde olduğu gibi olayları yakından takip eder, tahlil eder, karşılaştırır, olaylar arasındaki bağları meydana çıkarır. Tarihçi de olayların dökümanlarını dikkatle ve titizlikle inceler ve kavrar. Bu da derin mülâhazalar üzerine kurulmuş her ilim adının uyguladığı bir metottur.» (1)

Şimdi akla bir soru daha geliyor: O halde tarih hangi ilim dalındandır? Bu soruya Hearnshaw şöyle cevap veriyor:

«Tarih bir ilimdir, fakat bir kritik ve tahkik ilmi değildir. Tabii ilimler içinde en çok jeoloji ilmine benzer. Bu ilim, toprağı inceleyerek bugünkü haline nasıl geldiğini araştırdığı gibi tarihçi de, geçmişin geride bıraktığı eserleri inceleyerek günümüzün olaylarını yorumlar. Jeoloji bilgini, nasıl tabiat olaylarının geride bıraktığı deliller ve izler arasından geçmişin jeolojik olaylarındaki istihale ve gelişmeleri keşfedecek malzemeyi bulup çıkarırsa, tarihçi de zaman etkisinden tesadüfen kurtulan maddî eserler ve belgeler aracılığı ile geçmiş olayların içyüzünü keşfeder.

---

(1) Joseph Horse. Kıymetu't-Tarih. 56

Bu eserler ve belgeler tarihçinin işine esas teşkil eder. Bunlar, halihazırdaki hissedilir gerçek malzemelerdir. Bu malzemelerin değeri bizzat kendilerinden değil geçmiş olaylara ışık tutmasındandır. Aynı zamanda o eserlerin geçmiş olaylara ışık tutması keyfiyeti de doğrudan değil dolaylı olarak tarihçinin keşfetme kabiliyetinin ürünüdür.» (1)

3 — İLMÎ ARAŞTIRMANIN MERHALELERİ

Tarih ve tarih yazıcılığından söz ederken dikkat edeceğimiz bir husus vardır. O da tarihçi tedvine başlamadan önce üç merhaleden geçer. Bu üç merhale, tarihi meydana getirir. Tedvin işlemi ise tarih yazıcılığıdır. Bu üç merhale şunlardır:

1 — Tarihî malzemeleri toplama merhalesi: Bu merhale son derece dikkat ve titizlik ister. Çünkü tarihçi, tarihini yazmaya hazırlandığı bir döneme ait sayısız belgelere rastlayabilir. Bu belgelerin hepsini birden kullanması imkânsızdır. Bunların arasından seçim yapma işi ise son derece zordur. Bu durumda tarihçilerin uyacağı belirli bir kaide de yoktur. Bu konuda Hearnshaw şöyle diyor:

«İki tarihçi, herhangi bir tarih olayını anlatma durumunda olsalar, bu olayın çeşitli yönlerinin önemi hakkında müşterek noktaları vurgulamaları, şayanı tercih değildir. Eski tarihçiler, beşerî olaylarda, garip, dramatik veya kahramanlık örneklerini seçerlerdi. Şimdiki tarihçiler, ellerindeki sayısız malzemelerden insan toplumunun bugünkü durumuna ulaşmasını açıklamada kendisine yardımcı olan gerçekçi belgeleri tercih ediyorlar. Bu amacına ulaşmak için, yazılı belgeleri en faydalı kaynaklar olarak görüyorlar. Bina, kale, oyma, kabartma nakışlar hattâ sözlü efsaneler tipinden de bir çok kaynaklar var, ama yazılı kaynakların ötekilere göre üstünlüğü «Belgesiz tarih olmaz» sözüne yol açmıştır. Ayrıca belgesel malzeme toplama işi, kabartma ve nakışları okuma ve lügatlarını bilme hususunda meleke, teknik ve ilmî açıdan uzmanlık ister. Bir çok tarihi mücevherleri denizin dibinden çıkarmak için dalgıçlık ister. Sayısız belgeler içinden en faydalısını seçmek gerekir. Ayrıca tarihçinin, konusuna yarayan her türlü olayları da eklemesi gerekir.» (1)

---

(1) Hearnshaw, İlmu't-Tarih, 12

2 — *Kritik (tenkit) etme merhalesi:* Bu merhalede tarihçi, topladığı vesika ve malzemelerin orijinal olmasından emin olmak için, bu malzemeleri iyice incelemek durumundadır. Orijinal olmasından, rivayetlerin, ifadelerin doğruluğundan emin olmalıdır. Bunun için tarihçi meselâ incelediği mimari eserlerin ilgili tarihî döneme ait olduğunu anlamak için, o dönemin mimari sitilini bilmek durumundadır. Mesnet olarak gösterdiği bazı tarihçilerin durumlarını da bilmesi gerekir.

3 — *Yorumlama merhalesi:* Bu, tarihçi için en zor ve en yorucu merhaledir. Tarihçinin hüneri burada belli olur. Tarihî gerçeklerden uzaklaşmadan hayal gücünü kullanarak, tarihin derinliklerine dalmak fırsatını bu merhalede bulur. Karşılaştığı zorluklardan bir kısmı elindeki tarihi malzeme ve belgelerin azlığından, bir kısmı ilgili çağın değer ölçüleri ve şartları ile tarihçinin içinde yaşadığı devrin şartları arasındaki farklılıklardan ve bir kısmı da eldeki vesikalar arasında ahenk olmayışından ileri gelebilir. Fakat tarihçi, bütün bu güçlükleri bazan aklını bazan da sağduyusunu kullanarak yenmek zorundadır. Bunu yaparken gerçeğe en yakın tabloyu çizmeli ve en sonunda kendi yorum ve yargılarını da eklemek suretiyle konuya azami derecede açıklık vermeli ve sunduğu tabloyu kabul edilir hale getirmelidir.

Bu üç merhaleyi tamamlayınca tarihçi, artık «Tarih yazma» merhalesine ulaşmış demektir. Şurası da unutulmamalı ki, sunulan her tarihî tablo kendi başına bir ahenk içinde olmalıdır. Bu bakımdan tarihçi, her konuda, bu merhalelerin elindeki tabloya yeteri kadar yansımasını sağlamak için elde ettiği malzeme ve belgeler gurubunu dağılmaya meydan vermeden ve hemen yazıya çevirmelidir. Edward Carr'ın bu konuda şu görüşünü de tarihçinin hesaba katması yerinde olur:

«Benim tarihçilik anlayışım şöyledir: Yazacağım tarihî konu için elimde yeterli belge ve kaynak bulunduğuna inandığım an, bunları hemen yazıya çevirme şevkim artar ve yazmaya başlarım. Bu, o konuyu bir bütün olarak yazmaya başladığım anlamına gelmez. Sadece elimdeki belgeleri guruplandırmış olurum. Daha sonra okuma ve yazma bir arada devam ederken ilâve ve redaksiyon işlemi de yürütülür ve birbirini tamamlar. Yazdıkça araştırdığım konuya vukufum artar. Ulaştığım noktanın önemini de daha iyi kavrama fırsatı bulurum. Bu suretle çalışmam daha verimli olur. Bazı tarihçiler benim kağıt üzerinde yaptığım bu hazırlık çalışmalarını zihinlerinde yaparlar. Kimi satranç ustalarının gerekli oyun araçları olmadan kafalarında satranç oynamaları gibi. Bu, tarihçilerde kıskandığım bir meziyettir. Ama ben onlarla boy ölçüşemem. Fakat sonuç itibariyle ikisi de aynı kapıya çıkar. Bu iki işlemi iktisatçılar «Girdi ve Çıktı» deyimi ile ifade ediyorlar.» (1)

---

(1) Hearnshaw, Aynı eser, 18

4 — TARİH FELSEFESİ

Pitirim Sorokin, tarih ve toplum felsefesi üzerine çeşitli görüşleri değerlendirdiği, «Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri» isimli eserinin girişinde «Tarih Felsefesi» üzerine genel bir değerlendirme yapar. Sorokin'in değerlendirmelerinden bazılarını buraya almak istiyoruz:

«Normal zamanlarda bile, en azından birkaç düşünür veya bilgin, insanın kaderi -belirli bir toplumun nereden gelip nereye gittiği, nasılı ve niçini- üzerinde kafa yorar. Ciddî bunalım anlarında ise, bu meseleler birdenbire, teorik olduğu kadar pratik ve düşünürler için olduğu kadar sıradan halk için de olağanüstü bir önem kazanır. Nüfusun çok büyük bir bölümü, bunalımın kendilerini köklerinden söktüğünü, yıktığını, yaraladığını ve yok ettiğini görürler. İnsanların olağan yaşayış çizgisi bütünüyle altüst olur, alıştıkları düzen bozulur, koca koca insan gurupları yerinden edilmiş ve irtibatları kalmamış olarak suyun üstünde yüzen bir eşya yığınına dönerler. Sokaktaki sıradan adam bile, şu soruları sormaktan kendini alamaz: Bütün bunlar neden oldu? Bütün bunların anlamı nedir? Sorumlusu kimdir? Sebepleri nelerdir? Bir çıkış yolu var mıdır? Buradan nereye gidiyoruz? Benim, ailemin, dostlarımın, memleketimin başlarına neler gelecek? Ciddî bir bunalımda bu sorular, toplumdaki düşünürleri, önderleri, bilginleri daha da yoğun olarak sıkıştırır. Bir çokları, sosyo-kültürel ayakkabıları vurmaya başlamadan, onlara pek dikkat etmezler. Ama bir kere, bunalımın güçlüklerinin vurması dayanılmaz olunca, bunalımın nasılı ve niçini ve geçiş durumunun bütün öteki problemleri üstünde durmaya zorlanırlar.

Bu, bunalım zamanlarında, insan, toplum ve insanlığın nasılı ve niçini nereden geliyoruzu ve nereye gidiyoruzu üstünde düşünme ve incelemenin kabarması beklenebilir, demektir. Nitekim, vakıa da bu bekleyişi doğrulamaktadır. Anlamlı «tarih felsefeleri»nin çoğu, «tarih olaylarının açıklıkla anlaşılabilir yorumları»nın çoğu ve sosyo-kültürel süreçler üstünde önemli genellemelerin çoğu, gerçekten de ya ciddî bunalım, felâket ve geçiş-çözülme dönemlerinde veya bu gibi dönemlerin hemen öncesinde ve sonrasında ortaya çıkmışlardır. Nitekim, eski Mısır'da, Bir Mısırlı Bilgenin Uyarıları (Ipuwer), Khe-kheperre-sonbu'nun Yakınması, Neferrohu'nun Kehaneti, Bir Adamcılın (İnsan düşmanının) Kendi Ruhuyla Konuşması, Kral Intef'in Evindeki Şarkı gibi belgelerin temsil ettiği en eski «tarih felsefeleri»nin hepsi, Mısır'ın hayat tarihindeki felâketli bunalım dönemlerinden, Eski ve Orta Krallıklar arasındaki geçiş döneminden, sonra da Orta Krallıkla Yeni İmparatorluk arasından kalmadır.

---

(1) Edward H. Carr, Tarih Nedir, Çev: Misket Gizem Gürtürk, İstanbul 1980, s. 39

Bunun gibi, Hitit kültürünün M.Ö. XIII. yüzyıldan kalma bir belgesinde ve Babil'deki «Eyub'un Kitabı» dahil olmak üzere, buna benzeyen Babil belgelerinde de ilkel bir tarih felsefesi çekirdeği vardır. Bu belgeler, söz konusu ülkelerin tarihlerindeki bunalım dönemlerinden kalmıştır.

Çin'de, insanlığın içinden geçtiği Konfüçius doktrininin üç safhasının Düzensizlik, Küçük Sükûnet ve Büyük Benzerlik safhaları ve bunlara karşılık olan tarih felsefelerinin de, sosyo-kültürel süreçlerin Taocu mistik ve sosyal ve siyasî yorumların da her ikisi uzayan bir bunalım ve derin düzensizlik zamanlarında ortaya çıkmışlardır. Çinli düşünürlerin daha sonraki yeni -Konfüçiuscu ve yeni -Taocu, yeni-Budist ve pozitivist, ferdiyetçi ve kollektivist, ekonomik-materyalist ve idealist tarih yorumlarının çoğu da, belâ ve felâket zamanlarında ortaya konulmuşlardır.

Bunun gibi, Hindistan'da da dünyanın ve insanlığın içinden geçtiği, en uzun devre olan 311.040.000.000.000 ölümlü yıllık dünyanın «temel» çözülme devresinden başlayarak, Krita-Yuga, Treta-Yuga, Dwapara-Yuga ve Kali-Yuga adlarını taşıyan dört safhalı, her 4.320.000 ölümlü yıllık Kalpa'nın sonunda «süreli» olarak çözülmeyle sona eren ayrıntılı büyük ve küçük devreler teorisi-bu teoriler ve onlara karşılık olan tarih felsefeleri de, daha çok bunalım zamanlarında ortaya çıkmışa benzemektedirler: Teorilerin kendisi bunu belirtmektedir, çünkü onlara göre insanlık M.Ö. XIV. yüzyıldan beri gerileme ve bunalım safhasındadır-432.000 yıl süren Kali-Yuga safhasında. Bu safha boyunca, din ve kasttan başlayıp aile ve evliliğe kadar bütün büyük müesseseler yıkılır, yönetimler «kaba ruhlu, şiddet yanlısı, yalancılık ve kötülüğe tutkun olur. Kadın ve çocukları öldürürler... uyruklarının mallarını gasp ederler...» vb.

Kitab-ı Mukaddes'te, yahudi tarih felsefelerinin ilk tohumları, daha çok, peygamberlerin ve vaiz (Ecclesiastes) yazarının kâhince ve Mesihçe teorilerinde kendilerini göstermektedir ve (belki Vaiz'den başka) bütün bu eserler yahudi milleti için en büyük felâket zamanında -Babil'de ve öteki kölelikle bağımsızlığın kaybedilişinden sonra- ortaya çıkmıştır.

Yunan'da, Hesiodos ve Theognis'in eserlerinde, daha sonra Platon, Aristoteles, Thukydides, Polybios'daki, Roma'da Lucretius, Çiçero, Varro, Philo, Tynalı Apollonius, Plutarkhos, Apuleius ve Hermetica'nın yazarlarındaki, sonra Censorinus gibi hatiplerle St. Augustinus'un Tanrı Devleti ve Crosius'un Yedi Tarih Kitabı'na kadar ilk Kilise Babalarındaki tarih yorumlarında bulunan tarihî-felsefî düşünce ögeleri-bütün bunlar, ya (Atillâ'nın Roma'yı yağmalayışı gibi) keskin ve derin belâ ve felâket dönemlerinde veya çok ciddî, uzayıp duran bunalım dönemlerinde ortaya konmuşlardır.

Orta çağlarda, Florisli Joachim'in Ebedî İncil'i gibi en anlamlı tarih yorumları XII. yüzyılda -yani, can çekişen Ortaçağ Düşünce kültüründen, XIII. ve XIV. yüzyılların bundan farklı olan Ülkücü kültürüne büyük geçişin yüzyılında- ortaya çıkmıştır.

Bunun gibi, gelmiş geçmiş tarih felsefecilerinin en büyüklerinden biri olan İbn Haldun'un Mukaddime'si de, derin bir bunalım ve çürüyüşün Arap kültürünü etkisi altına aldığı on dördüncü yülyılda ortaya konulmuştur. İbn Haldun'un kendisi bu bunalım dönemini ve çektiği sıkıntıları Berberiler'in Tarihi'nde, Kendi Hayat Hikâyesi'nde ve Mukaddimesi'nde parlak bir biçimde anlatmaktadır.

Bu liste, Machiavelli'nin Hükümdar'ı, Konuşmalar'ı ve Floransa Tarihi, Giambattista Vico'nun Yeni Bilim'i, Hobbes'un Dev'i, Locke'un sosyal ve felsefî incelemeleri, Voltaire, Rousseau, De Maistre, De Bonald'ın belli bir takım eserleri ve incelenen alanda yazılmış düzinelerce öteki anlamlı eserlerle uzatılabilir. Bunların hepsi, düşünürlerin içinde yaşadıkları toplumun bunalım şartlarında ve çoğu kere yazarın kendi şahsî hayatında bir bunalım sırasında tasarlanmış ve doğmuşlardır. Theognis veya Hesiodos, Platon veya Aristoteles, Çiçero veya İbn Haldun, Dante veya Florisli Joachim, Machiavelli veya Hobbes, Rousseau veya De Maistre, Karl Marks ve Lenin'e kadar, bütün bu şahıslarla ileri gelen «tarih felsefecileri» ve toplum düşünürlerinin yüzde yetmiş-sekseni ya hapse girmiş veya sürülmüş, canını kurtarmak için kaçmak zorunda kalmış yahut başka çetin belâlar geçirmişlerdir.

Bir çoklarının yalnızca birkaçı olan bu örnekler, tarih bilmecesine karşı bir ilgi kabarmasının, onu araştırmanın, onu tartışmanın bir bunalım çağına denk düştüğünü kanıtlamaktadır. Aynı zamanda kendi yüzyılımızda, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra böyle bir kabarmanın yer aldığı gerçeğini de açıklamaktadır. İnsanlığın bütün tarihindeki muhtemelen en büyük bunalım dönemi olan yirminci yüzyıl, bir sürü tarih felsefesi ortaya koymuştur. Dahası, bu felsefeleri ortaya koyan kitaplardan Spengler'in veya Toynbee'nin ciltleri gibi bazıları en çok satılan kitaplar arasına girmişlerdir, yahut başka bir takım «tarih olayları üstüne yorumlar»ın olduğu gibi on binlerce sıradan okuyucuya ulaşmışlardır. Bu olgular, aydınlar bakımından tarih süreçlerinin akılla anlaşılabilecek yorumları yönünde çabaların pek geniş ölçüde artması ve bu arayışların sıradan insanlar arasında önemli ölçüde yayılması anlamını taşımaktadır. Bugün milyonlarca insanın zihninde, kişinin kendisinin, ailesinin, halkın ve milletin, insanlığın nereden geldiği ve nereye gittiği, nasılı ve niçini, pasif veya aktif olarak bir nabız gibi atmaktadır. Bu meseleler gerçekten tarihin gündemindedir.» (1)

Sorokin eserinde daha sonra, çağdaş toplum ve tarih felsefecilerinden Spengler, Berdyaev, Northrop, Toynbee, Schweitzer, Schubart, Kroeber ve Danilevski'nin görüşlerini özetleyerek eleştirir ve değerlendirir.

Sorokin, yukarıya aldığımız notlarında üç hususu tespit ediyor:

1 — Tarih felsefesinin niteliği,

2 — Tarih felsefesinin zarureti,

3 — Anlamlı tarih felsefelerinin büyük kısmının, toplumların büyük bunalım dönemlerinde ortaya çıktığı. Yazar daha sonra bu görüşünü çağlar boyunca örneklendiriyor. Bu konular üzerinde İslâm ve İslâm düşünce dünyasındaki gelişmeleri de gözeterek biraz daha durmak istiyoruz:

Tarih Felsefesinin Niteliği:

İslâm düşünürleri, Allah'ın eşyayı ve insanı belli kanuniyetlere bağlı olarak yarattığını belirtirler. «Mükevvenat» diye isimlendirilen insan ve insandan gayrı yaratılmış her şeyin bir iç kanuniyeti vardır. Eşyanın bağlı olduğu kanuniyetleri tabiî ve pozitif ilimler araştırır. İnsan ve toplumların kanuniyetlerini ise sosyal ilimler tetkik eder. Pozitif ilimler alanındaki buluşlar, Allah'ın eşyaya koyduğu iç kanuniyetlerin keşfinden başkası değildir. Aynı şekilde sosyologlar ve tarih felsefecileri de, insan hayatının kanuniyetlerini ararlar? Sosyal olayların mantığı nedir? Toplumların yücelmesini ve düşüşünü yöneten saikler nelerdir? Bir toplum, hangi sosyal prensipler çerçevesinde yaşarsa mutlu olur? Mutluluğunun devamı hangi şartlara uymasına bağlıdır?

---

(1) Pitirim A. Sorokin, Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, Çev: Mete Tuncay, İst 1972, 15-17

Çözülme nerede başlıyor? Bunlar, insanoğlunun birlikte getirdiği sorulardır.

Allah, bütün varlık hakkında bir sünnetinin bulunduğunu Kur'an'da zikrediyor. İnsanı, «geçmiş ümmetlerin» hayatını tetkike teşvik eden müteaddit âyetlerin verdiği mesaj, bu ilâhi sünnetin anlaşılması ve gereğinin yapılmasından ibarettir. Kur'an'da şöyle buyurulur:

«...Halbuki kötü tuzağın zararı, ancak onu kurana dokunur. Onlar gelmiş geçmiş milletlere uygulanagelen kanundan başka bir şey mi beklerler? Sen, Allah'ın kanununda hiç bir değişiklik bulamazsın. Sen, Allah'ın kanununda hiç bir sapma göremezsin!»

«Onlar yeryüzünde dolaşıp kendilerinden önceki kavimlerin âkıbetlerinin ne olduğuna bakmazlar mı? Halbuki onlar, kendilerinden daha kuvvetliydiler. Göklerde ve yerde hiç bir şey Allah'ı âciz bırakmaz. Şüphesiz ki Allah, «Alîm'dir, Kadir'dir» her şeyi bilir, her şeye kadirdir.»

«Eğer Allah, işledikleri günahlar yüzünden insanları hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiç bir canlı bırakmazdı. Fakat Allah, onların cezalarını belli bir zamana kadar erteler. Ecelleri gelince, gereğini yapar. Şüphesiz ki Allah, kullarını çok iyi görür.»(1)

«Yeryüzünde dolaşıp kendilerinden önce geçmiş milletlerin âkıbeti nasıl olmuş görmüyorlar mı? Onlar, kuvvet ve yeryüzündeki eserleri bakımından kendilerinden çok daha güçlüydüler. Onların kazandıkları kendilerine hiç bir fayda sağlamamıştır.»

«Onlara peygamberleri mucizelerle gelince, sahip oldukları ilimle şımardılar. Alaya aldıkları azap da onları çepeçevre kuşatıverdi.»

«Onlar, azabımızın şiddetini gördükleri zaman: «Biz sadece Allah'a iman ettik. O'na ortak koştuğumuz şeyleri inkâr etti» dediler.»

«Azabımızın şiddetini görünce imana gelmeleri onlara hiç bir fayda sağlamadı. Allah'ın kulları hakkında öteden beri uygulanagelen kanunu budur. İşte kâfirler o zaman hüsrana uğrarlar.»(2)

Bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere «sünnetullah» bir bakıma eşyanın ve hadiselerin kaderidir. Pozitif ilimler eşyada, sosyal ilimler ise hadiselerde bu kaderi ararlar. Her tarih felsefesi, yaşanmış hadiselerden hareketle, toplumun kaderine bir ışık tutma çalışmasıdır. Bu, tabiatıyla bir genelleme işlemidir. Tarih felsefecisinin yaptığı, geçmiş milletlerin medeniyet ve kültür alanındaki yücelme ve gerileme süreçlerini tetkik ederek, bazı değerlendirmelere ulaşmak ve bu değerlendirmelerin, bütün toplumlar için geçerli olabileceğini belirtmektir. Bunun için tarih felsefecisi, önceki toplum kültür ve medeniyetleri hakkındaki tetkiklerinde, mümkün olduğu kadar genel hususiyetleri belirlemeye gayret eder. Bunda başarılı olur veya olmaz. Ama zaten, tarih felsefecisinin tutarlılığı da oradadır. Yani toplum işleyişine dair bulduğunu zannettiği kanuniyetler ne nispette «sünnetullah»a tekabül ediyorsa, o nispette başarılı olmuş demektir. Yukarıda isimleri zikredilen ve edilmeyen tarih felsefecileri, bu yönleriyle şüphesiz ayrı bir değerlendirme konusudurlar. Her birinin görüşünde bir çok tutarlı unsurlar bulunabileceği gibi, hiç de geçerli olmayacak hükümler yer alabilmektedir.

---

(1) Fâtır sûresi, âyet 43-45

(2) Mü'min sûresi, âyet 82-85

Tarih Felsefesinin Zarureti:

İnsanlar, kendi küçük dünyalarında genellemelere gidip, başlarına gelen olayları bazı sebeplere bağlayarak, yeni kararlara ulaştıkları gibi, toplumlar için de benzeri bir işlem yürütülebilir. Bir toplumun oluşması, devlete ve sisteme kavuşması, büyük kültür ve medeniyet merhalesine erişmesi mümkün olduğu gibi, çözülmesi, çürümesi ve yok olması da mümkündür. Tarih, bir bakıma milletlerin ve medeniyetlerin mezarlığıdır. Tarih felsefesi, toplumların yücelmesinin de çözülmesinin de belli kanuniyetlere bağlı olarak cereyan ettiği fikrinden hareket eder. Eğer gerçekten öyle ise, bu kanuniyetlerin keşfi, gelecekteki toplumlar için ışık tutucu sonuçlar verebilir. Toplum kültür ve medeniyetlerindeki yücelme kanunlarının keşfi, toplumların önüne yücelme çığırı açarken, çözülme ve yok oluşa getirilen yorumlar da, toplumları onlardan sakınmaya yönlendirir. Tarih felsefesi, bu yönüyle prensipte her toplum için bir zaruret olarak ifade edilebilir. Tabiatıyla, varılan sonuçların sıhhati ile ilgili ihtiraz kayıtları her zaman saklı kalmak şartıyla...

İslâm'da tarih felsefeciliği hangi noktadadır? Bu zaruret kabul edilmiş midir? Zaruret kabul edilmiş ise, bu alanda yapılan çalışmalar hangi seviyede bulunmaktadır?

Kur'an'da, tarihî hadiselerin özünde bir «sünnetullah» bulunduğunun belirtildiğini yukarıda zikretmiştik. Kur'an bu çerçevede geniş bir örnekleme ve hükümler ihtiva eder. Ancak, Kur'an'a göre bir toplumun yaşama, yücelme ve çözülüş sebeplerinin bir sistem halinde tedvin edildiğini söyleyemeyiz. Bu konuda çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte bunlar, bir sistem bütünlüğü arzetmekten uzak, belirli âyetlerin yorumundan ibarettir. Ancak bu konuda, sistemleştirmeye yönelik çalışmalar da son zamanlarda yapılmaya başlanmıştır. Bir örnek olarak Mazharuddin Sıddıkî'nin Kur'an'da Tarih Kavramı isimli eserini iyi bir başlangıç kabul edebiliriz.(1)

Yazar burada, Kur'an'da tarih meselesinin nasıl ele alındığını tahlil ediyor ve bir takım prensiplere ulaşıyor. Sıddıkî, Kur'an'da anlatılan geçmiş milletlere ait hadiselerin mantığı üzerinde düşünürken;

a) Tarihî sürecin tarafsız olmadığı,
b) Tarihî sürecin seçmeci özelliğe sahip bulunduğu,
c) Tarihî değişimde zaman faktörünün önemli bir yer tuttuğu,
d) Kur'an'da toplumlara verilen ceza biçimleri,
e) Sosyal çöküntünün sebepleri,
f) Tarihî değişimin mekaniği,
g) Tarihte manevî gücün üstünlüğü,

gibi ana temalara Kur'an'dan bakışlar getiriyor. Yazar, bütün bu başlıkları Kur'an âyetleriyle açıklığa kavuşturuyor.

Yazar, İslâm akîdesi gereği, her hadiseyi mutlak ve küllî irade ile insana bahşedilen cüz'î iradenin işleyişi çerçevesinde ele alıyor. Buna göre, büyük tarihî hadiselerin dinamiğinde mutlak irade, belirleyici özellik taşıyor. Şimdi Mazharuddin Sıddıkî'nin, yukarda başlıklar halinde verdiğimiz meselelerde Kur'an'dan getirdiği izahlara bakalım:

a) *Tarihî süreç tarafsız değildir:*

Sıddıkî bu bölümde «Şüphesiz ki Allah, kendisinden korkanlarla ve iyilikte bulunanlarla beraberdir.»(2) âyetini bir prensip olarak alıyor. Sıddıkî'ye göre burada, «Allah korkusu (takva) O'nun zatından korkmak değil, tarihî sürece rağmen egemen olan ilâhî ceza (karşılık) yasasından korkmayı ifade etmektedir. Böylece eğer bir toplum veya millet ortaklaşa varlıkları söz konusu olduğu sürece, bu kanunun geçerli olduğunun şuurunda olur ve aynı zamanda amellerinde hem kendi üyelerine hem de kendi dışında olanlara karşı da salih (doğru) davranırsa, o zaman düşman güçlere karşı mücadelelerinde ilâhî desteğe dayanabilir.»(3)

b) *Tarihî sürecin seçmeci özelliği:*

Sıddıkî, tarihî sürecin özünde seçmeci bir nitelik bulunduğunu, ahlâkî bakımdan bozuk olanlarla, ahlâkî ve manevî anlamda kültür ve medeniyetin standart taşıyıcıları olarak iş görebilenlerin «sünnetullah» nezdinde farklı yargılandığını belirtir. Şu âyeti zikreder:

---

(1) Mazharuddin Sıddıki, Kur'an'da Tarih Kavramı, İst, 1982, Çev: Süleyman Kalkan.

(2) Nahl sûresi, âyet 128

(3) Sıddıki, Aynı eser, 13

«Allah, semadan yağmur indirir, dereler taşıyabilecekleri kadar su akıtırlar, seller çerçöp ve köpükler taşırlar. Zînet veya faydalı eşya yapmak için ateşte eritilen madenlerin de curufu vardır. Allah hak ile bâtılı bunları misal vererek açıklar. Curuf ve köpük boşa gider. İnsanlar için faydalı kısımları, yerinde kalır. Allah, böylece misaller verir.»(1)

Sıddıkî, bu âyette belirlenen tarihî sürecin seçmeci özelliğini anlatırken şunları söylüyor:

«Burada Kur'an hakkın (gerçeğin) kendisinde var olan kalıcı güçle, onun gerçek dışı (bâtıl) olan geçici niteliğini vurgulamaktadır. Bâtıl, suyun yüzündeki çerçöp gibi yok olur gider, fakat gerçek, tarihin akışını sürekli olarak etkiler. Tarihî süreç, insanlık için değerli olanı korumak, onun dışında kalanların yok olmasına izin vermek eğiliminde olması dolayısıyla seçmecidir.» (2)

Tarihî sürecin seçmeci özelliği üzerine Sıddıkî tarafından seçilen ve yorumlanan diğer âyetler ise şöyledir:

«Yoksa, kötülükleri işleyenler hayatlarında ve ölümlerinde, tam eşit olarak, iman edip salih ameller işleyenlerle kendilerini bir tutacağımızı mı sanırlar? Ne kötü hüküm veriyorlar.»(3)

«Allah, içinizden iman edip salih amel işleyenlere kesinlikle vaadetmiştir ki, mutlaka kendilerinden öncekileri kâfirlerin yerine getirdiği gibi, kendilerini de yeryüzünde mirasçı kılacak, kendileri için razı olup seçtiği dinlerini iyice yerleştirecek ve kendilerini korkularından sonra emniyete kavuşturacaktır.»(4)

«Yemin olsun ki Biz, Tevrat'tan sonra Zebur'da da: «Yeryüzünde mutlaka salih kullarım vâris olur» hükmünü koymuştuk.»(5)

c) *Tarihî değişimde zaman faktörü:*

Tarihî değişimde insanların bekleyişi ile küllî iradenin takdiri her zaman birbirine uymaz. Tabiatıyla, tarihin yönlendiricisi küllî iradedir. Küllî irade, insana belli bir çerçeve içinde seçme hakkı tanır ve ondan sorumlu tutar. İnsan yapısı, belki yaptığının karşılığını hemen almaya yöneliktir. İyiliğe karşılık mükâfat, kötülüğe karşılık da ceza olarak. Ancak küllî irade, her iki alanda da, zamanı bizzat belirler. İslâm literatüründe «Allah imhal eder, ihmal etmez» hükmü verilmiştir. Yani Allah, mühlet verse de, ihmal etmez, demektir. Mazharuddin Sıddıkî, Kur'an'da, bu zaman faktörünün açık-seçik belirtildiğini zikrederek şöyle der:

---

(1) Ra'd sûresi, âyet 17
(2) Sıddıkî, Aynı eser, 17
(3) Câsiye sûresi, âyet 21
(4) Nûr sûresi, âyet 55
(5) Enbiya sûresi, âyet 105

«Kur'an, tarihî değişimlerin bir anda oluvermediğini açıklamaktadır. Dikkate değer bir zaman aralığından sonra büyük bir değişim meydana getirecek olan yavaş bir sebepler birikimi söz konusudur. Kur'an terminolojisinde ilâhî yıl, insanların saydıklarıyla bin yıldır, başka deyişle Allah'ın hesaplama ve ölçme yöntemi insanlarınkinden farklıdır.» (1)

Yazar, bu değerlendirmesine şu âyet-i kerîmeleri ekler:

«Onlar senden azabın hemen indirilmesini isterler. Allah vaadinden asla caymaz. Şüphesiz, Rabbinin nezdindeki bir gün, sizin hesabınızdaki bin yıl gibidir. Nice zalim ülkelere, önce mühlet verdim, sonra da azabımla yakalayıverdim. Dönüş ancak Bana'dır.»(2)

Bu konuda diğer âyetler de şöyledir:

«Bununla beraber Rabbin affedicidir; tevbe eden kullarına rahmeti boldur. Eğer Allah, onları işledikleri yüzünden cezalandırmak isteseydi, hemen azabını indiriverirdi. Fakat onlar için vaadedilen bir zaman vardır ki, ondan kaçıp kurtulacak bir yer bulamayacaklardır. İşte zulmettikleri için helâk ettiğimiz şehirler! Biz, onların helâki için de belli bir zaman tayin etmiştik.»(3)

d) *Ceza biçimleri:*

Toplumların yücelişinde olduğu gibi çözülüşünde de mutlak belirleyici, küllî iradedir. Belirli bir sürede ilerlemeler kaydedip, parlak dönemler yaşayan bir toplum, zaman içinde çözülüp çürüyebilmektedir. Kur'an bu sürecin, ilâhî takdir çerçevesinde cereyan ettiğini ve çürümeye lâyık hale gelen bir toplumun Allah tarafından cezalandırıldığını belirtir. Cezanın şekli namütenahidir. Sıddıkî burada şu âyet-i kerîmeyi zikreder:

«De ki: «Üstünüzden yahut ayaklarınızın altından size azap gön

---

(1) Sıddıkî, Aynı eser, 25

(2) Hac sûresi, âyet 47-48

(3) Kehf sûresi, âyet 58-50

dermeye veya sizi parçalara bölüp bir kısmınızın kötülüğünü diğer bir kısmınıza tattırmaya kadir olan O'dur.»(1)

Yazar, âyetle ilgili olarak çeşitli müfessirlerin görüşünü verdikten sonra şunları kaydediyor:

«Kur'an her türlü parçalanmayı (çöküntüyü), bir toplumun ahlâki sapıklıkları ve yanlışlıkları dolayısıyla elde ettiği azap biçimleri olarak görmektedir. Bu uyumsuzluk bir yanda aşırı bir yoksulluğun, öte yanda inanılmaz servet birikim tarzını alabildiği gibi; iki veya daha çok devlet, iki veya daha çok parti arasında uzlaşmaz siyasi çatışmalar biçiminde de olabilir, hattâ aynı dinin çeşitli mezhepleri arasında dinî müsamahasızlık biçiminde de kendini gösterebilir. Bütün bu durumlarda insanları birbirinden ayıran sorunlar, sonunda çok büyük toplumsal sefalet, karışıklık ve ekonomik kayıpla sonuçlanan şiddet yoluyla çözüme kavuşturulur. Kur'an'ın ifadesiyle, bu, kavimlerin kötü ameleri karşılığında aldıkları ilâhi azaptır.»(2)

e) *Sosyal çöküntünün sebepleri:*

İslâm inancına göre Allah, insana nimet veriyor ve sorumluluk yüklüyor. Bu nimetlerle sorumluluklar arasında çok ince bir denge söz konusudur. İnsan öncelikle nefes alıp vermesinden başlayarak istifade ettiği her türlü nimetin Allah tarafından verildiğinin şuurunda olmalı ve hayatını, ilâhi buyruklarla belirlenen nimet-külfet dengesi çerçevesinde sürdürmelidir. Bu denge zorlandığı andan itibaren, sosyal nizamın da varlık gerekçesi zayıflamaya başlamaktadır. Zulüm, israf, adaletsizlik, sefahet, ahlâksızlık vb. sayılabilecek çarpıklıklar bu dengenin bozulması ve sonuç olarak sosyal nizamı çöküşe götüren sebepler olarak görülebilir. Bu bir bakıma bir ahdin bozulmasıdır. Ahdi bozan sonucuna katlanacaktır. Allah hiç bir topluma zulmetmez. Ancak, toplum zulmü kendisi hazırlar. İşte Sıddıki'nin, Kur'an'dan toplumların çöküşünü hazırlayan sebepleri belirlemek üzere seçtiği âyetlerden bazıları:

«Biz, nice memleket halkını yok ettik ki, onlara azabımız, gece uyurlarken veya gündüz istirahat halindeyken geldi. Onlara azabımız geldiği zaman: «Biz gerçekten zalimlermişiz» demekten başka itirafları olmadı.»(3)

«Şüphesiz Biz, halkı zalim olan nice ülkeleri toptan yok ettik. Onlardan sonra da başka kavimler yarattık. Onlar azabımızın şiddetini

---

(1) En'am suresi, ayet 65

(2) Sıddıki, Aynı eser, 31

(3) A'raf suresi, ayet 4-5

hissedince, ondan öyle kaçıyorlardı ki... Onlara: «Hiç kaçmayın, refah içinde yaşayıp şımardığınız yerlere ve evlerinize dönün. Çünkü sorguya çekileceksiniz» denildi. «Vay halimize! Gerçekten biz zalimlermişiz» dediler. Biz, kendilerini biçilmiş ekine döndürüp, ocaklarını söndürünceye kadar, onlar bu pişmanlıklarını tekrar edip durdular.(1)

«Biz, bir ülkeyi yok etmeyi dilediğimizde, oranın zevk düşkünlerine, hakka uymalarını emrederiz. Fakat onlar dinlemeyip yoldan çıkarlar. Artık o ülke, yok olmayı hak eder, Biz de orayı tamamen helâk ederiz.» «Kim geçici dünya hayatını isterse, bunlardan istediğimize dilediğimiz kadar veririz. Sonra da ona cehennemi hazırlarız. Oraya perişan bir halde, Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak girer.»(2)

«Biz, refah içinde şımarıp azgınlaşan nice ülkeleri helâk ettik.»(3)

«Medyen halkına da kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şöyle dedi: «Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin için ondan başka ilâh yoktur. Ölçü ve tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi bolluk ve bereket içerisinde görüyorum. Sizin için çepeçevre kuşatacak bir günün azabından korkarım. Ey kavmim! Ölçü ve tartıyı adaletle ve tam olarak yapın. İnsanlara eşyalarını eksik vermeyin. Yeryüzünde bozgunculuk, karışıklık çıkarmayın. Eğer iman ediyorsanız, Allah'ın geriye bıraktığı şey sizin için daha hayırlıdır.»(4)

«Allah, bir ülkeyi misâl verdi. Bu, emin, huzurlu, rızkı her taraftan bol bol gelen bir ülkeydi. Ne var ki, bu ülkenin halkı, Allah'ın nimetlerine nankörlük etti. Bu yüzden Allah onlara, yaptıklarına karşılık korku ve açlık ızdırabını tattırdı.»(5)

f) Tarihi değişimin mekaniği:

Sıddıkî'ye göre, Kur'an tarihî değişimi etkileyen araçları da zikreder. «Sünnetullah», tarihî değişimi gerçekleştirmek üzere iki gurup veya güç arasındaki çatışmayı, bu guruplardan birini iktidar yapıp ötekini yetki mevkiinden uzaklaştırmayı bir vasıta olarak ortaya koyabilir. Şu âyetler, tarihî değişimin nasıl işlediğini göstermek üzere zikredilebilir:

«Eğer Allah, insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla defetmeseydi yeryüzü fesada uğrardı.»(6)

---

(1) Enbiya sûresi, âyet 11-15
(2) İsrâ sûresi, âyet 16-18
(3) Kasas sûresi, âyet 58
(4) Hûd sûresi, âyet 84-86
(5) Nahl sûresi, âyet 112
(6) Bakara sûresi, âyet 251

«Nice az topluluk vardır ki, nice çok sayıdaki topluluklara Allah' ın izniyle galip gelmişlerdir.»(1)

«Artık saldırıya uğrayan mü'minlere, zülmedildikleri için cihat etme izni verildi. Şüphesiz ki Allah, onlara yardım etmeye kadirdir. Onlar haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Halbuki onların, «Rabbimiz Allah'tır» demekte başka suçları yoktu. Eğer Allah insanların bir kısmının kötülüklerini diğerleriyle önlemeseydi, manastırlar, kiliseler havralar ve Allah'ın adının çokça anıldığı mescitler tahrip edilip yıkılırdı. Allah, dinine yardım edenlere mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah güçlüdür, azizdir.»(2)

«Biz ise istiyorduk ki, yeryüzünde, ezilenlere lûtufta bulunalım. Onları önderler yapalım. Onları vârisler kılalım. Ve onları yeryüzünde yerleştirelim. Firavun'a, Hâmân'a ve askerlerine sakındıkları şeyi, o zayıfların eliyle gösterelim.»(3)

g) *Tarihte manevî gücün üstünlüğü:*

Sıddıki son olarak, tarihî değişimde manevî gücün üstünlüğünü vurgular. Kur'an, Allah'ın buyrukları çerçevesini taşan herhangi bir sistem veya gücün, elinde bulundurduğu iktidar ne olursa olsun, çökeceğini, çünkü gücünün kendinden olmadığını, bütün güç kaynağının mutlak kudrette bulunduğunu, mutlak kaynaktan desteklenmeyen iktidarın yaşayamayacağını belirtir. Yaratılmış hiç bir varlık, bizatihi güçlü değildir. Gücü kendinde vehmeden, büyük bir yanılgı içindedir. Ve bu yanılgısını tarihî süreç içinde er-geç anlayacaktır. Bunun zamanını tayin eden de yine mutlak kudrettir. Bunun için Kasas sûresinde zikredilen Karun ile ilgili şu âyeti incelemek yeter:

«Şüphesiz ki Karun, Mûsa'nın kavmindendi. Fakat onlara karşı kibirlenip azdı. Biz ona, anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluğun, zorlukla taşıyabildiği hazineler vermiştik. Bir zaman kavmi ona şöyle demişti: «Şımarma, şüphesiz ki Allah, şımaranları sevmez. Allah'ın sana verdiği nimetlerle âhiret yurdunu da gözet. Dünyadaki nasibini de unutma. Allah'ın sana yaptığı iyilik gibi, sen de başkalarına iyilikte bulun. Yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez.» Karun: «Bu servet bana, ancak bende bulunan bir ilim sayesinde verilmiştir» dedi. O şımarık, Allah'ın, daha önce gelmiş geçmiş nesiller içinde, kendinden daha güçlü ve daha zengin kimseleri helâk ettiğini bilmez mi? Suçlulara günahları sorulmaz. Karun büyük bir

---

(1) Bakara sûresi, âyet 249

(2) Hac sûresi, âyet 39-40

(3) Kasas sûresi, âyet 5-6

ihtişam içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar: «Ne olurdu Karun'a verilenler gibi bizim de olaydı. Gerçekten o, büyük şans sahibi bir insandır» dediler. Kendilerine ilim verilenler ise: «Yazıklar olsun size! İman edip salih amel işleyen için, Allah'ın sevabı daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir» dediler. Sonunda, Karun'u da, evini de yere geçirdik, Allah'a karşı kendisine yardım edecek hiç bir topluluğu olmadı. O, kendisini de savunamadı.»(1)

Mazharuddin Sıddıki'nin, Kur'an'da tarih kavramı üzerine ulaştığı değerlendirmeler bunlar. Bu değerlendirmelere yenilerinin katılması temenni edilir. İslâm tarih geleneği, henüz «tarih felsefesi»nin kapsamını dolduracak bir yapı kazanmamıştır. İslâm tarihçiliği üzerine Zeki Velidi Togan'ın tespitleri bu bakımdan dikkate değerdir:

Müslümanların tarih anlayışı, herhalde İslâmiyet'ten önceki Arap ve Fars rivayetlerinin etkisi altında gelişmiştir. Bunlar ise tarih değil, rivayet ve epos idi. Kısa bir süre sonra Araplar, fetihler vasıtasıyla çeşitli «fütûh» kitapları yazmaya, yani vakanüvisliğe başladılar. Rivayetçi tarih tasnifi yoluna girdiler. İlmin bir şubesi olan tarih felsefesiyle ilgilenmediler. Yalnız Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerin sağlamlığını tespit etmek amacıyla, «usûl-i hadis» ilmi meydana getirilmiş ve bu sayede Araplarda rivayetleri tenkit geleneği yerleşmiştir. Hadis rivayeti tenkidinde kabul edilen yöntem, Taberî gibi bilginlerin tarih rivayet sistemi üzerinde etkili olmuştur.(2)

Zeki Velidi'nin de belirttiği gibi, başlangıçtan itibaren bir tarih felsefesi geleneği oluşmamakla birlikte, sağlam bir «rivayetleri tenkit geleneği»ne sahip oldukları su götürmez.

İslâm tarihçileri, olayları not etmeye ve belgeleri toplamaya büyük önem vermişlerdir. Onlar, kendilerini gelecek nesiller için bilgi ve belge toplamakla görevli saymış, bu sebeple geçmiş olayların yorumu ve hükme bağlanması ile meşgul olmamışlardır. Onlar, tarihi gerçekleri ortaya çıkarmak hırsıyla hareket etmemişlerdir. Dağınık bilgileri toplamayı ve olayları büyük bir kararlılıkla tasvir etmeyi buna tercih etmişlerdir.

Bu çalışma metodunda İslâm tarihçileri benzersiz bir fikrî doğruluk göstermişlerdir.

İnsanların, fert olarak tarihte oynadıkları role de bazı modern tarih ekollerinin yaptıklarından daha fazla yer vermişlerdir. İşte bu sebepten dolayı, gerçek bilgi kaynağı olan bir biyografi sözlüğü şeklinde gözükmektedirler.

---

(1) Kasas sûresi, âyet 76-81

(2) Zeki Velidi Togan, **Tarihte Usûl**, 45 vd.

Bu anlayış şüphesiz yetersizdir. Genel düşüncelerin ve olayları birbirine bağlayan iç bağlantıların gösterilmemiş olması, tarih bilgisinin temel anlayışına aykırıdır ve İslâm tarihçilerinin büyük bir eksikliğidir. Fakat onların bir üstünlüğünü kabul etmek gerekir: Bir olayı değiştirmeden, eleştirmeden büyük bir samimiyetle ve tarafsızlıkla bize nakleden tarihçi, o olayı kendi doğru zannettiği inanışlarına göre değiştirerek ve değerlendirerek nakleden yazardan daha çok güven vermektedir.

Bu yönüyle İslâm tarihçileri, kendinden sonrakilere olabildiğince sıhhatli ve çok geniş bir belgeler topluluğu bırakmışlardır. Bununla birlikte, İslâm tarih geleneğinde bizzat tarih yazmakta belli bir sistemi takip eden bilginler de ortaya çıkmıştır. İbn Haldun, tarih felsefesinin babası olarak kabul edilmektedir. Batıdaki çalışmaları da yoğun biçimde etkileyen İbn Haldun'un tarih anlayışından, daha sonra İslâm tarihçileri içerisinde geniş olarak bahsedilecektir.

İbn Haldun'dan önce veya az sonra geldiği halde, ondan müstakil kalan ve müstakil fikirler ileri süren tarihçiler, Endülüslü İbn Saîd el-Mağribi, Reşideddin Tabib, Taceddin es-Subki ve Heratlı Mirhond' dur. 1274 yılında ölen İbn Said el-Mağribi el-Endelusi yorulmaz bir seyyah ve araştırıcı bir bilgin idi. O, Hulâgu Han'ı ziyaret etmişti. Eserlerinde tarih anlayışına dair fikirlerini belirtmiş olduğunu İngiliz müsteşriki H. A. R. Gibb zikretmektedir. İlhanlı Gazan ve Olcayto Hanların veziri olan Reşideddin Tabib, tarih yazarken belli bir sisteme uymuştur. Bu sisteme Uzak Doğu'dan gelen Çin, Moğol ve Uygur tarih yazma gelenekleri esas olmuştur. Reşideddin, tarihi ilk kaynaklardan alarak yazmayı kendisi için bir şeref saymış ve İlhanlı devletinin evrak hazinesinden yararlanmasına izin verildiğinden dolayı iftihar etmiştir.

Reşideddin, Gazan Han'ın tarihinde görüldüğü gibi İlhanlılar'ın iktisadî, idarî ve kültürel hayatına dair geniş bilgi vermiş, posta teşkilâtı, ordu teşkilâtı, ziraat hayatı, vergiler, ölçüler, mali teşkilât meselelerini, resmî vesikalardan nakiller yaparak göz önünde canlandırmıştır. Reşideddin, zamanının ziraat, imar ve iskân hayatına ait olmak üzere Asar-u İhya isminde ayrıca büyük bir eser yazmış ise de, bize bunun yalnız fihristi gelmiştir. Fakat bize ulaşan Münşeat'ında iktisadi hayat ile imar siyaseti meselelerini aydınlatan vesikaları kalmıştır. Kendisine tarih felsefe ve lisaniyat konularında, İlhanlı sarayındaki Çinli bilginlerin etki ettiğini, tıbba ait Çinceden çevrilen ve tek nüshası Ayasofya kütüphanesinde bulunan Tansugnâme adlı eserinin Doğu ve Batı kültür ilişkilerine ait yazdığı uzun önsözünden anlaşılmaktadır. Reşideddin'e göre, Dünya tarihine yön veren amiller(sebepler) Cengiz ve Gazan Han gibi yüksek şahsiyetler ile iktisattır. Dünya tarihi yazmakta ve hükümdarların soy kütüklerini tertip etmekte kendisine has metotlar ortaya koymuştur.

Şafii fakihlerinden Taceddin Ebû Nasr Abdulvahhab b. Taceddin es-Subkî, Şafii fakihlerinin biyografilerine dair yazdığı eserinde «tarihçiler için kaide» diye bir bölüm ayırmıştır. Büyük bir bilgin olan babası Taceddin es-Subki'nin de fikri olduğunu açıkladığı bu yorumlarına göre tarihçilerden bir çoğunun bazı insanları överek, bazılarını da yererek taassupla, aynı zamanda doğruyla yalanı farketmeden, her türlü rivayete inanarak yazdıkları eserler herhangi bir değere sahip değildir. Tarihçi:

1 — Tarafsız ve sözüne güvenilir olmalıdır.

2 — Başkalarından haberler naklederken harfi harfine nakletmeli, rivayetlerin ancak anlamını alıp bunları kendi beğendiği ibarelerle yazmamalıdır.

3 — Başkasından rivayetler naklederken bunun doğru veya yanlış olduğunu eleştirerek almalıdır.

4 — Haber ve rivayeti kimden naklederse, o râvinin ismini kesinlikle belirtmelidir.

Tarihçi, interpretation denilen yorumu iyi bilmelidir. Tarihi olayları, açık olarak anlamak yani bunların ortaya çıkışında etken olan sebepleri iyice kavramak ve ilimden başka bir de ihata ve terkip gücüne sahip olmalıdır. Çünkü bazı müellifler, kendilerinde, olayların sebeplerini bilerek kavramak kabiliyeti ve ilim mevcut olduğu halde, bildiği şeyleri tasnif ettiği zaman ihata ve terkip gücü gösteremezler. Nakillerin sahibi, itimada şayan, muayene ve müşahede ettiği olayları, tahkik ve tetkik ettiği vakaları mazbut bir şekilde rivayet etmiş olmalıdır. Subki'nin yoruma itina gösterdiği eserinin başka yerlerinde de gözler önüne serilmiştir. Müneccimbaşı Camiü'd-Düvel adlı kitabının önsözünde Subki'nin sölerini kendisi için prensip olarak almış ve yorum esası üzerinde durmuştur.

Son Temürlüler devrinin büyük tarihçisi olan Mirhond da, Ravzatu's-Safa'sının önsözünde, tarih hakkındaki görüşlerini on madde halinde özet olarak anlatmıştır ki, hülasası şudur:

«Bir insan sırf kendi gözlemlerine dayanarak tarih yazamaz. Tarihi eser isler istemez başkalarının rivayetlerine dayanacaktır. Bir tarih yazarken rivayetlerin doğrusu ile yanlışını ayırdetmek şarttır.

Tarihin faydası, insanlığın başından geçen olayları, halleri toplam gözlemleyerek, hayat için bir yol bulmaktır. Nasıl ki Kur'an, «*Allah'a iman eden ve emirlerine sımsıkı sarılanlara gelince; Allah onları rahmet ve lütfuna sokacak ve onları kendisine kavuşturacak olan dosdoğru bir yola iletecektir.*»(1) buyurmuş ve hadiste de, «*Dünyada mesut insan, başkalarının başından geçen işlerden ibret alan kimsedir*» denilmiştir. Tarihe özellikle devlet adamları muhtaçtır. Mirhond, bu hususu üç madde ile anlattıktan sonra, tarihi yanlış bir şekilde yazmak vatana ve devlete ihanet etmek olacaktır, demiştir.

Tarihi, kitaplaştırma konusunda beş şart vardır: Her şeyi olduğu gibi yazmak herşeyin fazilet, hayrat, adil ve ihsan tarafı olduğu gibi çirkin ve kötü tarafları da vardır. Bunlar asla gizlenmemelidir.

Tarihçi övmeye veya yermeye girişmemelidir. Hüküm vermekte çok ihtiyatlı olmalı, bir mesele hakkında muhakkak hüküm vermek gerekiyorsa itidali elden bırakmamalıdır. Tarihçinin üslûbu sade ve anlaşılması kolay olmalıdır.

Tarihçi doğru sözlü, sağlam karakterli olmalıdır ki, kitabını okuyacak nesiller vebal altında kalmasın. Bu bakımdan tarih yazmak, son derece sorumluluk gerektiren bir iştir. Tarihçi bunları bilerek hareket etmeli, değiştirmekten ve bozmaktan kesin olarak kaçınmalıdır. Böyle yaparsa tarihçinin eseri, kıyamet gününe kadar ellerde kalır ve herkes ondan yararlanır.»

Tarih Felsefesi ve Sosyal Bunalımları

Sorokin, «Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri» isimli kitabında, tarih felsefelerinin büyük bir kısmının, toplumların bunalım dönemlerine tekabül ettiğini vurgular ve bunun için çok geniş bir örneklemeye gider.

Bu, bir bakıma işin tabiatı gereğidir. Çünkü insanlar, ancak başları sıkıştığı zaman, belâ ve felâket anlarında içinde bulundukları durumun tahliline teşebbüs ederler, çare ararlar. Durumlarını önceki bilgileriyle kıyaslayıp, çıkış yolu bulmaya çalışırlar. Gerçekten de tarih felsefelerinin çoğu, ya ciddi bunalım, felâket ve geçiş-çözülme dönemlerinde veya bu gibi dönemlerin hemen öncesinde ve sonrasında ortaya çıkmışlardır.

Tarih felsefecisinin başlangıç noktası da budur. Bunalım dönemindeki toplum, âdeta onu göreve çağırır. Tarihçi de toplumun durumunu teşhis ederek tedavi yolları teklif eder.

Sorokin, adı geçen kitabında, insanlık tarihinin en bunalımlı dönemlerinden olduğunu açıkladığı yirminci yüzyılda, tarih felsefesi üzerine çalışmaların yoğunlaşmasının ve neticede ortaya bir sürü tarih felsefesinin çıkmasının da anlamsız olmadığını belirtir.

---

(1) Mâide sûresi, âyet 175

5 — *TARİHİN FAYDALARI*

Düşünürler tarihin faydasını tartışmaya gerek duyarlar mı?

Bu soruya şu cevabı verebiliriz: Bütün düşünürler tarihin faydasını kabul ederler. Ancak bu faydaların türü ve kapsamı hakkında aralarında görüş ayrılıkları vardır. Tarihin faydalarını azımsayanların başında gelen Sir Ray Lankester'in şu görüşünü zikredebiliriz; ona göre «tarih okumak insanları eğlendirir ve teselli eder.» Bu görüşe benzer bir görüş de J. W. Allen'e aittir. O da şöyle diyor: «Tarihin faydası dolaylıdır. Yani tarihî araştırmacılık insanın düşünce mekanizmasını zinde tutar ve merkezileştirir. Bu özelliğiyle tarih bir fikir sporudur.» (1) Tarihin babası sayılan Herodot, insanların emekleri zamanla kaybolmasın, büyük başarılar ve örnek hareketler övgüsüz ve ilgisiz kalmasın diye tarih yazdığını zikrediyor.

Ancak şunu kabul etmeliyiz ki, tarihin karakteri iyi bilinirse, önemi daha çok anlaşılır. Tarih, sadece geçmişi gözler önüne sermek ve geriye dönmek demek değildir. Tarih, içinde bulunduğumuz zamana ve geleceğe hizmet etmektir. Bu konuda Edward Carr'ın «Tarih Nedir» ismiyle Türkçeye çevrilen kitabında geçen şu sözlere dikkat edelim:

«Tarih geçmişe değil, içinde bulunduğu zamana tâbi olur. Tarihçinin görevi, geçmişe aşık olmak veya geçmişin baskısından kurtulmak değil, geçmişi geleceğin anahtarı kabul ederek iyi tanımaktır. Tarihçilerin, 1917 Rus ihtilâlinden önce ve sonra, Fransız ihtilâli hakkında yazdıklarını okuyanlar, Rus ihtilâlinin yazarlar üzerindeki tesirini müşahede ederek, tarihçinin içinde bulunduğu zamandan nasıl etkilendiğini ve geçmişi yazarken içinde bulunduğu devrin olaylarına nasıl eğildiğini yakından göreceklerdir.» (2)

Collingwood'un görüşü de buna benzer. Diyor ki:

«Papaz Augustine tarihe ilk hıristiyanların görüş açısından bakmıştır. Nilamont da tarihe XVII. yüzyıl Fransız yazarlarının görüşü ile bakmıştır. Gibbon XVIII. yüzyıl İngiliz yazarlarının, Momeş XIX. yüzyıl Alman yazarlarının görüş açısından, tarihi değerlendirmişlerdir.

---

(1) Hearnshaw, İlmu't-Tarih, 157-158

(2) E. Carr, Tarih Nedir, 33-34

Burada, bu görüş açılarından hangisi daha isabetlidir diye bir soru soramayız. Çünkü her birinin görüşü kendine göre isabetli olma şansına sahiptir.» (1)

Hearnshaw da bu konuda şöyle diyor:

«Tarihi araştırmalarımız, içinde bulunduğumuz zamanın akışına, doğru bir yön vermek içindir. Günümüz gerçekleri hakkında en doğru hüküm verme yetkisi yalnız tarihe aittir.» (2)

Çağdaş İtalyan tarihçisi Niyotokroş bu konudaki görüşünü şöyle belirtiyor:

«Tarih deyince aklımıza içinde bulunduğumuz zamanın tarihi gelmeli. Gerçekten de biz tarihi, araştırma konusu yaparken içinde bulunduğumuz zaman diliminin hudutlarını tanımayı ve onun gerçek yanını öğrenmeyi amaçlarız. İçinde bulunduğumuz zamanı, geçmişin gerçeklerini araştırıp ortaya çıkarmadan tanımak mümkün değildir.»

Buraya kadar verilen örneklerden anlıyoruz ki tarih, içinde bulunduğumuz zamanın bir anahtarıdır ve bugünün hizmeti için vardır. Bu demektir ki, tarihin faydası inkâr edilemez. Bir tarihçi tutar da bu görüşe karşı çıkar, geçmişe sarılır ve geçmiş için yaşarsa onun tarihçiliğinin herhangi bir faydası yoktur. Çünkü o, tarihî araştırmanın doğru çizgisinden sapmış sayılır.

Burada dikkat etmemiz gereken bir görüş daha vardır ki, o da tarihi, maddî açıdan değerlendiren ve tıp, fizik, matematik, geometri gibi müspet ilimlere ağırlık veren görüştür.

Bu görüşe reaksiyon gösterenler şöyle cevap veriyorlar: «Eğitim araştırmalarına uyan ilim dallarından faydalanma ilkesi söz konusu olamaz.» Bu nazariyeye göre bir tabip, uygulamada tıp kültürünün az bir bölümünü kullanabilir. Hearnshaw bir İngiliz eğitimcisinin şu görüşünü naklediyor: «Eğitim türleri içinde en verimlisi, akıl gücünü ve kapsamını azamî derecede olgunlaştıranıdır.» Bu ifadeye göre tarih, toplumu ve ferdi eğiten önemli faktörlerden biridir. (3)

Tarihin faydaları hakkında buraya kadar takip ettiğimiz çeşitli görüşlerden sonra şimdi de, bu hususta İslâm tarihçilerinin görüşlerine bir göz atalım.

Tarihin ferde olan faydasını anlatan İbnü'l-Esir şöyle diyor:

«İnsan kazandığı tecrübelere, olayları ve sonuçlarını tanıma sayesinde benzer olaylara karşı daha mücehhez olarak aklî gelişime ulaşır ve doğruya yönelmeye hazır olur...» (1) İbnü'l-Esîr, tarihin devlete ve topluma olan faydalarını anlatırken de şöyle diyor:

---

(1) Collingwood, The İdea of History, xii
(2) Hearnshaw, İlmu't-Tarih, 60
(3) Hearnshaw, Aynı eser, 156

«Devleti yönetenler tarihî olaylar vasıtasıyla, geçmişin zulüm ve kötülüklerini öğrendikleri zaman, onlardan kaçınmak için kendilerine çekidüzen verirler. Aynı şekilde geçmiş zamanın iyiliklerine, güzelliklerine vakıf olduklarında halka ve ülkeye hizmet için onları örnek alırlar, topluma faydalı olurlar. Ayrıca eskilerin kendilerini düşmandan nasıl savunduklarını öğrenme fırsatını bulurlar.» (2)

Sehâvî de bu konuda şöyle demektedir:

«Geçmiş zamanın cesaret ve şecaat sahibi, ahlâklı, faziletli kişilerinin tarih boyunca gösterdikleri fedakârlıklarını öğrenmek, gelecek kuşaklar için teşvik vesilesi olur. Bu bakımdan tarihin sayısız faydaları vardır. Bu faydaları öğrenenler, üstün meziyetlere sahip olan atalarını örnek alırlar. Onların fedakâr ve vefakâr tabiatlarına uymak suretiyle beşeriyetin mutluluğuna katkıda bulunmak için çaba sarf ederler.» (3)

Tarihin faydaları hakkında Hasan b. Abdullah Âli'ş-Şeyh ise şöyle diyor:

«Tarih, yeni kuşakları geçmişi ile tanıştıran bir okuldur. Bu okulda kendilerine faydalı şeyleri öğrenirler. Eskilerin zararlı olduğuna inandıkları şeylerden kaçınırlar. Tarih, bir milletin geçmişini geleceğine bağlayan bir köprüdür. Ona, ne kadar önem verilirse gelecek nesiller o kadar iyi yetişir. Hayat zaten akıp giden bir tarihtir. Bugün, yakın bir gelecekte geçmişe karışacak ve tarih olacaktır. Onu değiştirmek mümkün olmayacaktır. İnsan gününü, geçmişin tecrübeleri üzerine kurar. İnsan geçmişin şanını, şerefini öğrenerek kendini geleceğe hazırlar. Geçmişin hatalarını da görerek kendisine çeki düzen verir. Bir millette sosyal gevşeme ve çözülme varsa, bunun ilk sebebini, geçmişi ile olan ilgisini kesmesinde aramak gerekir.» (4)

Avrupalı tarihçiler de, tarihin önemini kabul ediyor ve fert ile toplum üzerindeki tesirlerini biliyorlar. Onların büyük bir kısmı, tarihin iyi bir ahlâk ve terbiye aracı olduğunda birleşiyorlar ve özellikle ahlâk üzerindeki etkilerini vurguluyorlar. Polcugbrouk şöyle diyor:

---

(1) İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih I, 7
(2) İbnü'l-Esîr, Aynı eser, I, 8
(3) Sehâvî, el-İ'lân bi't-Tevbih limen Zemmi't-Tarih, 33
(4) İbn Beşer'in Unvanu'l-Mecd isimli eserinin önsözünden.

«Bence tarih insanlara genel ve özel anlamda fazilet duygularını aşılamada tek başına yeterli bir vasıtadır. Tarihin ilim olup olmaması bir tarafa bırakılırsa, onun sadece ahlâk dersi için bir araç olarak kullanılması gereğine çok az insan itiraz eder.» (1)

Şimdi de başka bir ünlü Avrupalı araştırmacı Joseph Horse'un, tarihin türlü faydalarını sıralayan görüşlerinden bazılarını görelim:

«Bir tarihçiye bu kadar sabır ve azimle yaptığı çalışmalarının kendi gözünde en ilgi çekici yanını sorsak, alacağımız cevap herhalde, ondan üstün bir haz duyduğunu, -Lion Helkan'ın dediği gibi- hikaye ve rivayetlerin ruhunu okşadığını, bu hikâye ve rivayetlerin gerçek olaylara dönüşmesinden dolayı tarihçilik hazzının arttığını, ilgi çekici olayları keşfetme imkânından ötürü derin bir tat aldığını, veya çoklarının bilmediği bazı gerçekleri, öğrenme şansına sahip olmanın verdiği hayalperestçe duygulara sahip olduğunu söylemekle yetinmeyip şöyle diyecektir:

«Madem ki yaşıyoruz, hayatımızla ilgili her ilmi öğrenmemiz şarttır. Ve bizden öncekilerin nasıl yaşadıklarını bize öğreten bir ilmi de ihmal etmememiz gerekir. Nitekim, denize düşen yüzmeyi öğrenir, demişlerdir. Biz de hayat denizinde yaşamayı öğrenmeliyiz. İnsanların geçmişte yaptıklarını araştırmak tecrübemize yeni tecrübe katar ve böylece biz başkalarının ömürlerini de kendi ömrümüze katmış ve çok yaşamış sayılırız.» (2)

İnsan zihninde her an çeşitli hatıralar dolaşır. Bunların bir kısmı kendi iradesiyle olur, bir kısmı da elinde olmadan hatırına gelir. Ve insan yine bir çok olayı hatırlar, bu olayların zihninde herhangi bir tesiri kalmamıştır ama onu tanımıştır. Keza insan, bir işe koyulduğu zaman da o işin çeşitli yönleri gözünün önünde sergilenir, ileriyi aydınlatan, başarıya götüren tablolar meydana gelir. İnsan, bunların içinde, geçmişte hayal kırıklığı ile sonuçlanan örnekleri bırakır, kendisinin veya başkasının tecrübesi ile doğruluğu kabul edilen tabloyu seçer. tarih de böyledir. En basit çizgisiyle tarihten insan, zihninde toplanan dağınık hatıralardan, geleceğe en uygun olanı örnek olarak seçer. (3)

Joseph Horse, Tosidid'in şu ifadesini naklediyor:

«Geçmişin gerçeklerinden elde edeceğimiz faydalar, benzer olaylar arasında karşılaştırma yaparak, beşeriyetin geçirdiği müşterek olaylardan, gelecekte tekerrür etmesi muhtemel yeni olaylar için önceden tedbir almaktır.»

---

(1) Hearnshaw, İlmu't-Tarih, 158
(2) Joseph Horse, Kıymetu't-Tarih, 12-13
(3) Joseph Horse, Aynı eser, 156

Her müessesenin dosyaları, arşivi, her tüccarın hesap defteri olur. Biz de geçmişle olan bağlarımızı sıkı sıkı muhafaza ederek yaşar, çalışır ve zamana uyarız.

Yeni nesilleri yetiştirmek, en yüksek insanlık görevlerindendir. Bir nesli yetiştirirken, geçmişi hakkında yeterli bilgiye sahip olmazsak, onu doğru ve mütekâmil bir şekilde yetiştiremeyiz. Bunun için, yeni nesillerin atalarını, mensup oldukları eski oymakları iyi bilmemiz gerekir. Aile geleneği, en modern terbiye metotları için bile aranan sağlam bir metottur. Aile soyunu bilmek, tarihî faaliyetler için aynı zamanda bir mihenk taşıdır.

Eğer tarihten buraya kadar anlatılanlar amaçlanıyorsa, o zaman tarihin, her toplum için gerekli bir ilim dalı olduğu, beşeriyetin devamının onsuz gerçekleşemeyeceği, onsuz bir toplum karakterinin tekâmülünün imkânsız olduğu ve bu toplumun onsuz müşterek bir kültür hazinesi etrafında şuurlandırılamayacağı, bu kültür hazinelerinin unutulup yok olmaktan kurtaracak tek müessesenin tarih olduğu, toplumların müşterek bir fikir ve ideal birliği içinde, bir zincirin halkaları gibi devamlılık arzederek sürüp gitmesinin ancak tarihle mümkün olduğu, -Paskal'ın dediği gibi- toplumun, zamanın sürekli dersleri ile yetişen bir tek kişi gibi olduğu kolayca anlaşılır. Şu da ayrı bir gerçektir ki, tarihi köklerini muhafaza edemeyen toplumlar, yolunu yitirmiş kervan gibi boşlukta bocalamaya mahkumdur.(1)

Kendi tecrübelerimize, geçmiş nesillerin tecrübelerini de ilâve etmemiz gerekir. Bir Alman düşünürünün dediği gibi, tarih mümkün olan ve gerçeklik kazanan olaylar gurubudur. Bu ifadeye göre, tarihçilerin elinde henüz gerçeklik kazanmayan fakat araştırılmaya değer daha nice malzeme vardır. Tarihçiler, insanların emeklerini devamlı incelerler ve olayların akışını takip ederler. Bu şekilde bir yandan deneylerini genişletirken, insan tabiatı hakkında şuurlarını artırırlar. Bunu bir tabip gibi yaparlar. Doktor, bir hastalığın her insanda aynı gelişmeyi gösterip göstermediği hakkında kesin bir hükme varmak için sürekli araştırmak zorundadır. Ancak bu şekilde kesin tedavi usûllerini ve şifalı sonuçları elde edebilir. Geçmiş nesillerin meydana getirdiği olayları, tek tek incelemek, olaylar zincirinin akışını iyi takip etmek için yararlıdır. Tarihî olaylar hep aynı şekilde tekerrür etmez ama tarih ilmi insanlığın geçirdiği olayları ve merhaleler zincirini bir-

---

(1) Joseph Horse. Kıymetu't-Tarih, 15-16

biriyle karşılaştıra karşılaştıra uzun vadeli tarihi hükümler elde eder. (1)

Bu konuya son vermeden önce Hearnshaw'ın İlmu't-Tarih (Tarih İlmi) isimli eserinden bazı bölümleri de buraya alalım. Hearnshaw, bu bölümlerde, tarihin hep aynı şekilde tekerrür etmeyeceğini, yeni olaylara yönelirken geçmiş olayların tecrübelerinden azamî derecede istifade etmek gerektiğini, tıpkı bir insanın zihninde biriktirdiği hatıralarından gerektiğinde yararlandığı gibi, tarihin de bir dizi tecrübeler deposu olduğundan, yeni olaylar için onlardan istifade gerektiğini söylüyor ve şöyle diyor:

«Tarih kendini yenilemez. Fakat nasıl ki bir insan, zihninde biriken tecrübelerinden gerektiği zaman istifade ediyorsa, tarih de tek bir insanın yaptığı gibi yapar. Ancak arada şu fark vardır. İnsanlık, tek başına bir insanın kişiliğini oluşturan tecrübeler demetini yitirse de, bu tecrübeler birike birike bir hazine haline gelir. İşte bu hazine tarihtir. Hearnshaw, tarihin bir faydasının da yeni nesillere, atalarının şan ve şerefini öğreterek, onları yeni başarılar elde etmeye teşvik etmek olduğuna işaret ediyor. Bazı yeni tarihçiler de bu görüşe katılıyorlar.» (2) Hattâ Avrupalı emperyalist tarihçiler tarihi, siyasî bir sömürü aracı olarak kullanmışlardır. Bunu yaparken sömürdükleri ülkelerde şu iki metodu uygulamışlardır:

1 — Sömürülen ülkelerin tarihlerini unutturarak, onları geçmişlerinden koparmak ve köksüz, tufeyli, bitki gibi aslını neslini bilmeyen yaratıklar haline getirmek.

2 — Sömürgeci ülkenin işgal ettiği topraklarda, kendi tarihini yaymak ve bu suretle yerli halk arasında, kendi tarihî, askerî, ilmî başarıları ile hayranlık uyandırarak, onları aşağılık kompleksine sevketmek.

Buraya kadar, tarihin kıymeti ve faydaları hakkında çeşitli görüşleri özetle arzetmeye çalıştık. Böylece umarız ki, tarihi diğer ilimler arasında lâyık olduğu yerine koymuş olduk. Ancak bu konuya şu âyet-i kerime ile şu hadis-i şerifi de ilâve etmek istiyoruz:

«Şüphesiz ki, bunların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır.»(3) Hadis-i şerifte ise, *«Bir kimse, bir mü'minin hayatını yazsa, onu diriltmiş gibi olur. Yani onun hayır ve iyiliğini yâd ederek geleceğe örnek ve lider olmasını sağlar»* buyrulmuştur.

---

(1) Joseph Horse, Aynı eser, 107-108

(2) Hearnshaw, İlmu't-Tarih, 160-161

(3) Yusuf sûresi, âyet 111

6 — *İSLÂM TARİHÇİSİNDE SORUMLULUK DUYGUSU*

Edebiyat tenkitçileri, sorumluluk fikrinin edebî alanda yeni yayılmaya başladığı ve çağımızın edebî bir ürünü olduğu görüşündeler. Onlara göre, eski çağların münekkitleri(1) bunu bilmezlerdi. Zamanımızın edebiyat tenkitçileri bu görüştedirler.

Fakat, müslüman düşünürler ve tarihçiler bu tabiri daha İslâm'ın ilk yıllarında tanıdılar ve tatbik ettiler. Müslümanların büyük bir kısmı, İslâm'a girmeden önce uzun süre ona şiddetle karşı koymuşlardı. Hz. Peygamber, İslâm'a geç giren müslümanlara karşı ilk müslümanların kibirli ve gururlu davranacaklarını hikmetle sezerek bu durumu önlemek için, «İslâm geçmişi siler» prensibini getirdi ve Ashab-ı Kiram'a şu hadisi ile vasiyette bulundu:

«Ashabımı ayıplamayın. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, sizden biriniz Uhud dağı kadar altın sadaka verse, onlardan birinin yarı hakkını bile ödeyemez.» (Müslim)

İşte Rasûlullah'ın ashabına karşı İslâm'ın koyduğu bu prensip sorumluluk ilkesini en iyi bir şekilde açıklayan bir örnektir.

Hz. Muhammed'in vefatından sonra müslümanların kendi aralarında çeşitli savaşlar çıktı. Cemel Savaşı, Sıffin Savaşı vs. gibi... Bu savaşlarda, Hz. Ali, Hz. Âişe, Talhâ, Zübeyr, Muâviye b. Ebî Sufyan ve daha başka ileri gelen sahabeler yer almışlardı. İslâm tarihçilerinin büyük bir kısmı «Sahabelerden bazılarını ayıplamış olur muyuz?» endişesi ile bu savaşları yorumlamaktan çekinmişlerdir. Bu durumu dile getiren şiirler bile vardır. Onlardan biri şudur:

«Rasûlullah'ı korurken ashabını da düşün. Çünkü onların makamları Rasûlullah'a yakındır.»

İslâm tarihçilerinin büyük bir kısmı, çok eskiden beri sorumluluk duygusuna, temel İslâmî prensiplere bağlı kalmıştır.

İlmî araştırmalarda şöyle bir görüş vardır: «İlmî araştırmalar ilim içindir. Bu sahada yapılan denemeler, herhangi bir şekilde faydasından ziyade müşahhas sonuçlara varmak içindir. Bu tür bir araştırma faydalı olur veya olmaz, bu ayrı bir konu. Yakın bir geçmişte aya gidilmesi belki de bu görüşe bir örnek olabilir. Çünkü bu büyük bir olaydır ve ilmî sahada dehşet verici bir ilerlemedir. Fakat bunun faydası nedir? diye sorulsa, verilecek açık bir cevap henüz bulunamamıştır. Böyle bir ilmî araştırma için sorumluluk söz konusu değildir ve bu araştırmanın sınırlı bir amacı da yoktur.

---

(1) Dr. İzzeddin İsmail, eş-Şi'ru'l-Arabiyyu'l-Muâsır, 373

Başka bir görüşe göre ise ilim, yaşamak içindir. Bu görüşe göre, üretim artışı için yapılan denemeler, teknolojik gelişme için yapılan araştırmalar, ilaç sanayiindeki ilerlemeler, sanayide yeni buluşlar ve eskiyi modernize etme çalışmaları... Bütün bunlar sorumluluk gerektiren araştırmalardır. Yani bunların belli hedefleri ve faydaları vardır.

Bu konuda sanatın yeri neresidir? Onu da incelersek görürüz ki, sanat üç merhaleyi aştıktan sonra yükümlülük sınırları içine girmiştir:

1 — Sanatın dinî akide ile irtibatı. Bu merhalede bütün sanat çalışmaları dinî akîdenin hizmetinde seyretmiştir.

2 — Sanat kişide deha merhalesine bağlı kaldı. Bu merhalede kişi bütün sanat unsurlarının temsilcisi olarak temayüz etti.

3 — Kişinin sanatta ulaştığı saltanata tepki başladı ve «sanat için sanat» merhalesi ortaya çıktı. Bu merhalede akidelere olan saygıya isyan edilmiş oluyordu. Fakat aynı zamanda sanat ideolojik bir araç olmakla da suçlandığından yeni bir akım başladı. Bu akımla «sanat hayat ve toplum içindir» teorisi doğdu. Böylece sanatkâr sanatını toplumun hizmetinde ve onun problemlerinin halli için kullanma sorumluluğunu yüklendi.

Buraya kadar ilim adamı için «sorumluluk» kelimesinin sınırlarını çizdiğimizi sanıyoruz. Belki de onun en açık mânâsı şu olsa gerektir: «Bir düşünür ülkesinin dinî, millî, insanî meselelerini ve umutlarını göz önünde tutarak fikrî faaliyetlerini sürdürmelidir. Buna göre bir düşünürün, ülkesi işgal altındayken veya zalim bir diktatörün zulmüne maruz kalmışken, umursamadan ve bu durumu nazarı itibara almadan fikrî faaliyette bulunması düşünülemez.»

Bu anlamı ile sorumluluk prensibini, İslâm tarihini yazarken de, tatbik edelim mi, etmeyelim mi? Başka bir deyişle tarihçi, tarihî problemleri çağının problemleri ile bir arada mı ele almalı, ayrı ayrı mı ele almalı?

Bu soruların cevabını, «Tarihin faydaları» bölümünde açıkça gördük. «Tarih, geçmişi ortaya dökmek, geriye dönmek değildir. Tarih, çağımızın ve geleceğin hizmeti için vardır. Bütün tarihçiler, geçmişi yazarken, halihazırın tesiri altında kalırlar, dolayısıyla diyebiliriz ki, İslâm tarihinin araştırılmasında sorumluluk sahibi olmalıyız. Fakat bu sorumluluk duygusu, tarihi değiştirmek demek değildir. Tarih, her zaman mukaddestir. Tarih, duygulara alet edilemez. Fakat tarihçinin ilmî gerçekleri saptırmadan sorumluluk duygusunun yön verdiği ölçüde mensup olduğu topluma hizmet için kullanacağı çok metotlar vardır. Hem de kimsenin razı olmayacağı, özellikle müslüman bir tarihçinin kabul etmeyeceği tarihi tezyif keyfiyetine de maruz kalmadan kullanacağı pek çok yollar vardır.

Bazı örnekler verelim:

1 — Tarihçi, tarih felsefesini esas alarak millî ve dinî kurallara riayet etmelidir. Sahabeden bahsederken onları şu veya bu şekilde ayıplamamalıdır. Onları ilgilendiren olayları incelerken ne birini incitmeli ne de dinin gerçeklerini ihmal etmelidir. Aynı şekilde meselâ, Balkan Harbi'ndeki yenilgimizi incelerken de aynı usûle riayet etmelidir. Bu savaştaki yenilgimizi itiraf etmeli ve bir daha bu türlü yenilgilere uğramaktan çekinmemiz gerektiğini hatırlatmalıdır. Fakat buna ait yorum yaparken topluma umut verici ve gayretleri harekete getirici tarzda yorum yapmalıdır. Meselâ, bu yenilginin telâfisi mümkün olan bazı hatalardan ileri geldiğini veya bir daha tekrar edilmemesi gereken bir ihmalden meydana geldiğini ifade etmelidir. Aynı şekilde iki İslâm devleti arasında çıkan savaşları anlatırken de tarafları rencide edici ve aralarındaki tepkileri artırıcı yorumlardan kaçınmalıdır.

2 — Tarihçi, İslâm tarihinin çeşitli dönemlerini incelerken, yönetimi üstlenmiş kavimler ve şahsiyetler hakkında itidalli değerlendirmeye itina göstermelidir. Bundan hatalı davranışların görmezden gelinmesini kastetmiyoruz. Bunlar görülecektir. Ancak bu değerlendirmelerde ilim adamı şahsî ve hissî yorumlara girmeyecek, kendisi hangi kavimden olursa olsun sonuçta İslâm ümmetinin bir parçası olarak hadiselere yaklaşacak ve sonucu objektif olarak çıkaracaktır. Kaynaklarda, bir dönemin sevabını da günahını da bulmak mümkündür. Tarihçi, sorumluluk duygusu gereği ve günahlara saplanıp ne o dönemi batırmaya kalkışacak, ne de sevapları görüp, toplumu gerçek dışı bilgilerle şartlandıracaktır. Tarihçi, gerçeği söyleyecek, fakat her halde insafla söyleyecek. İşte bu sorumluluk duygusudur.

Ahmet Çelebi bu konuda bir gözlemini şöyle anlatır:

«Bir ara, İbn Cübeyr'in Seyahatnamesini okumuştum. Yazar, Seyahatnâmesinde intibalarını çok canlı tablolar halinde sunuyor. Eserinde karşılaştığı iyi olayları överek anlatıyor, bazı yanlışları da saymaktan kaçınmıyor. Radyo programlarından birinde, bu seyahatname ile ilgili bölümlere rastladım. Programda, Seyahatnâmede geçen hep olumsuz intibalar seçilmişti. Özelikle Mısır'ı ilgilendiren bölümlerde o zamanki Mısır'ı ayıplayan, Arapları alçaltan ve müslümanları aşağılatan izlenimler anlatılıyordu. Selâhaddin Eyyûbî devrinde Mısır gümrüklerinde zulüm ve eziyetler ve Mısır'da hac kafilelerinin yolunu kesen eşkiya varmış. Hicaz'da bazı Yemenliler, Bağdatlılar maskaralıklar yaparlarmış...

Radyonun bu programını takip eden sağduyu sahibi her dinleyici şöyle sorabilir: «İslâm tarihinin en parlak dönemi olan ve Haçlı seferlerine karşı verdiği mücadeleyle büyük bir ün kazanan Selâhaddin Eyyûbî devrini kötülemekle elimize ne geçer? Bu programı hazırlayan yetkili niçin bu seyahatnameden özellikle nahoş intibaları seçiyor da orada zikredilen İslâm tarihinin ihtişamını, ecdadımızın şan ve şeref dolu mücadelelerini ihmal ediyor? Böyle bir programcı sorumluluk duygusuna sahip olmadığı gibi, adil de değildir.» (1)

3 — Tarihçilikte sorumluluğu gerektiren bir husus da, orta ve yüksek öğrenim yapan gençlerimize ve genelde aydınlarımıza İslâm tarihinden ve millî tarihimizden, onların gayret ve umutlarını, şevk ve heyecanlarını artırıcı ve kamçılayıcı tabloları sunmaya itina göstermektir. Belki bu sayede, dinine ve atalarına hayran olan, kültür hazineleriyle mutluluk duyan bir nesil yetiştirmekte isabetli yolu seçmiş oluruz. Tarihimiz, gelecek nesillere örnek teşkil edecek şekilde atalarımıza ait şan ve şeref dolu parlak sayfalarla doludur. Hem de aralarında cihanşümul üne sahip olanlar vardır. Onları tanıtmalı, onlarla mutlu olmalıyız. İlmî sahada yapılacak yeni buluşlarla tarihimizi süsleyen değerlerimizi ortaya çıkarmalıyız. Bu tarihî değerlerimizi ve ünlü şahsiyetlerimizi tanıtarak yeni nesilleri kültürüne bağlı kılmak, atalarının yolunda ilerlemelerini sağlamak ve onların başarılarına yeni başarılar eklemeleri için teşvik etmek... Bütün bunlar sorumluluk kavramının şümulune girer.

4 — Gene sorumluluğun gereği olarak, İslâm toplumlarında hürriyet ve bağımsızlık şuurunun pekişmesine, İslâm dışı emperyalist güçlere karşı savunma psikolojisinin gelişmesine zemin hazırlamalıyız. Avrupa sömürgeciliğinin bıraktığı açlığı, perişanlığı, sefaleti, İslâm ekonomisine vurduğu darbeyi, hürriyetlerimize getirdiği kısıtlamaları anlatmalıyız. İslâm toplumuna siyasî şuur kazandırmalıyız.

Sorumluluk duygusu derken bu arada onunla ilgili olmayan bazı davranışlara girişmek ise doğru değildir.

Meselâ, düşünceyi bazı siyasî kurumların hizmetine tahsis etmek, bazı hükümetlerin nüfuz çevrelerinin, ideolojik akımlarının emrine sokmak doğru değildir.

Sorumluluk kavramı en genel anlamında şöyle tarif edilmektedir: «İnsanın kendi hür iradesiyle, insanî bunalımlar hakkında ilmî ve fikrî pozisyonlar takınarak haklı davalara yardımcı, problemlerin çözümüne katkıda bulunucu, insanî bunalımları giderici, her çabayı destekleyici olumlu faaliyetlerde bulunmasıdır. Bu faaliyetlerin sonundaki amaç, kişi hürriyetinin gelişmesi, sosyal dayanışma ile fert ve toplum olarak daha mutlu bir hayatın gerçekleşmesi olmalıdır.» (1)

---

(1) Ahmet Çelebi, et-Tarihu'l-İslâmî I, 47

Fakat Batılı tarihçiler sorumluluk konusunda çoğu zaman yanlış bir yol takip etmişlerdir. Hearnshaw, Batılıların bu tutumunu kınayarak şöyle diyor:

«Tarih, tarih için çok az ele alınmıştır. Yani tarihçiler tarihi, dinî ve siyasî kaygılarla amacından saptırmışlar, onu tanıtırken, incelerken, sonuçlar çıkarırken gerçekten çok, bu müesseselerin amacı doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir. Hattâ bizzat Voltaire bile ilmî faaliyetlerini kilisenin tasallutundan kurtaramamıştır. «İngiltere'nin Tarihi» adlı kitabın yazarı filozof Humm da eserini, mensup olduğu muhafazakâr partinin ruhunu yansıtan bir «hayaller ülkesi» niteliğinde kaleme almıştır.» (2)

Müsteşrikler ve sömürgeci tarihçiler de, İslâm ülkelerinin dinî ve millî tarihlerini yazarlarken bazı yenilikler getirdiler ama onlar da sorumluluk duygusunu kendi menfaatlerine uyan biçimde bir bakıma tarafgirlik şeklinde kullandılar. Onların menfaatine uyan bu hareket, İslâm ülkelerinin zararına işletildi. Müsteşrikler İslâm tarihi yazarken, müslümanlar arasına fitne ve fesat sokmaya, onları zayıflatmaya, kültürlerini tanıtırken müslüman nesillerin gönüllerinde hoşnutsuzluk oluşturmaya itina gösterdiler. Meselâ, Emevîler ile Şia arasındaki mücadeleyi abartarak sundular. Amaçları, müslüman topluluklar arasında nesiller boyu sürecek kin tohumları ekmek ve onları sürekli diri tutmaktı. Osmanlı Türklerine hücum ederken de onları küçük düşürmek için hiç bir fırsatı kaçırmadılar ve maalesef bir çok İslâm ülkesinde, aydınlar arasında bile bunlara inanan kişiler buldular. Öyle ki, zamanla bir İslâm yönetimini suçlamakta müsteşrikleri geride bırakan aydınlar çıktı.

Müsteşrikler ve sömürgeci tarihçiler, İslâm ülkeleri kendi hâkimiyetleri altındayken yeni nesilleri Batı hayranı olarak yetiştirmek için ünlü Batılıları olduğundan fazla büyütmeyi de ihmal etmediler.

Şimdi biz, geçmişten günümüze ve yarınımıza ışık tutacak öncüler çıkarmak için sorumluluk duygusu adına gerçekçiliğe dönüşü teklif ediyoruz. Tarihçide sorumluluk duygusunu iyi kavramış bir tarihçi olarak Abbas Muhammed Akkad, Abkariyyet-u Muhammed «Hz. Muhammed'in Dehası» adlı eserinde şöyle diyor: «Bu kitabımızı okuyucularımıza sunarken deriz ki, bu kitabımızı yazmaya bizi iten güç, içlmizde doğan ilhamla Hz. Muhammed'in nübüvvet makamını cahillerin saldırı ve demogojilerinden korumaktır.»

---

(1) Dr. Ahmet Heykel, el-Edib beyne'l-Hürriye ve'l-İltizam, Makâlun bimecelleti'l-Udebâi'l-Arab, Sayı 4

(2) Hearnshaw, İlmu't-Tarih, 117

Abkariyyetu's-Sıddik «Ebû Bekr Sıddîk'ın Dehası» adlı eserinin önsözünde de Akkad, «sorumluluk» kavramını tahlil eden bir inceleme sunuyor. Bu incelemesinde yer alan sorumluluğun sınırları hakkındaki görüşlerinden bir kısmını naklediyoruz:

«Hz. Ebû Bekr'i tanıtırken onu ululama yükümlülüğünü üzerimize aldık. Maksadımız ulularken gösteriş yapmak değildi. Gösterişte gerçekler kaybolur. Biz ise, okuyucuya tanıtma yaparken ona anlamadığı bir şeyi tanıtmak istemiyoruz. Bu bakımdan ululamak ile gösteriş ayrı ayrı şeylerdir. Ululama, gösterişin ötesinde bir şahsiyetin meziyetlerini saymak ve önem vermektir. Gösteriş ise, bu meziyetlere suni ilâveler yaparak okuyucunun gözünden gerçeklerin kaybolmasına sebep olmaktır.

Bir şahsiyette bazı eksiklikleri aramamak da ululamanın bir gereğidir. Bu tarihî gerçeklere ters düşmez. Meselâ, bir insanın servetini sayarken on tane evi olduğunu söyledikten sonra onun çiftliği, fabrikası vb. servetleri olmadığını söylemeye gerek yoktur. Hattâ bu eksikliklerden bilerek söz edilmediği halde bile kimse o insanı öveni, gerçekleri kasıtlı olarak sakladığı zannına kapılarak suçlayamaz. Çünkü bir insanın on tane evi oluşunu dikkatle ifade ettikten sonra sahip olmadığı şeyleri de saymaya gerek yoktur.

Bir insanın sahip olduğu şeyleri saymak yeter. Onun sahip olmadığı şeyleri saymamakla da doğruluktan ayrılmış olunamaz. Bunun sayma veya anlatma amaçları ile bir ilgisi yoktur.»(1)

İslâm tarihinde sorumluluk duygusunun önemi hakkında Ahmed Emin ve Mahmud Akkad'ın açıklamalarından biraz daha iktibaslar yapmak istiyoruz. Aslında Akkad «Abkariyyetu's-Sıddik» isimli eserinden önce Abkariyyet-u Ömer «Hz. Ömer'in Dehası» adlı eserini yazmıştı (1943). Bunun sebebi şuydu: Genel kanaate göre o sırada M. Hüseyin Heykel de «Sıddik-u Ebû Bekr» adlı eserini yayınlamıştı. Her halde merhum Akkad bu esere bir süre fırsat tanımak veya aynı konuda yazdığı kitabı yayınlamadan önce yayınlanmış olan Heykel'in eserini de gözden geçirmeyi uygun bulmuştu. Önemli olan şudur: Ahmed Emin, Hüseyin Heykel'in «Sıddik-u Ebû Bekr» adlı kitabı ile Akkad'ın Abkariyyet-u Ömer «Hz. Ömer'in Dehası» adlı eseri hakkında yorumlayıcı bir tenkit yayınlamıştı. Daha sonra yayıma geçen «Abkariyyetu's-Sıddîk» isimli eserinin önsözünde Akkad bu yorumdan parçalar iktibas etmiş ve bu yorumu tartışmıştı.

---

(1) Abbas Mahmud Akkad, Abkariyetu's-Sıddik, 4-5

Akkad, M. Hüseyin Heykel ve Ahmed Emin'den oluşan bu üç ünlü kalem sahibinin sorumluluk ilkesi ile ilgili görüşleri cümlesinden olarak Akkad diyor ki:

«Dostumuz Ahmed Emin, Hüseyin Heykel Paşa'nın «Sıddîk-u Ebû Bekr» adlı eseriyle benim «Hz. Ömer'in Dehası» adlı eserimi eleştirirken şöyle demektedir: «Son olarak bir çok yazarın dikatini çeken şu önemli konuya değinmek istiyorum. Bir insan ne kadar büyük olursa olsun, hatadan hâli olamaz. Aksi halde insan olmaz. Çünkü hatasızlık yalnız Allah'a mahsustur. O halde, tarih yazarının görevi bütün bunlara detaylı olarak değinip lehde olanları anmak ve övmek olduğu kadar, hatalarını da sayıp eleştirmemek midir? Yoksa sadece meziyetleri sayıp ayıpları sürekli örtbas edip savunmak mıdır?

Bence birinci şık daha önemli. Fakat Hüseyin Heykel Paşa ve Mahmud Akkad ikinci şıkkı tercih ediyorlar.»

Gerçekte biz ikimiz (Akkad ve Hüseyin Heykel) dostumuz Ahmed Emin'in dediği gibi ikinci görüşten yanayız. Fakat bu görüşü sınırlıyoruz ve anlattığımız sebeplerden dolayı onu tenkit ediyoruz. Yanılmıyorsak dostumuz da bu görüşü paylaşıyor. Bu iki kitap hakkındaki makalelerinin başında şöyle derken:

«... Avrupalılar, büyüklerini son derece överler, şan ve şereflerini bir bir sayıp dökerler, taassuplarından bunu ifrat derecesine vardırırlar... Bizde ise durum farklıdır. Büyüklerimizle genç nesillerimiz arasında engeller vardır. Bu durum, çağımızda bilhassa doğuda pek çoktur. Bu yüzden bizim de büyüklerimizi yüceltmemiz, onların haklarını teslim etmemiz, Allah'ın yarattığı gibi tanıtmamız gerekiyor.» (1)

Sorumluluk ilkesi ile ilgili kısa değerlendirmemiz bu kadar.

7 *İSLÂM MEDENİYETİ*

İçinde bulunduğumuz çağın başlarında İslâm Medeniyeti, anlamı sınırlı olan bir deyimden ibaretti. İslâm medeniyeti deyince Gırnata'da el-Hamra Sarayı, Şam'da Emevî Camii, Edirne'de Selimiye Camii, Kahire'de Camiu'l-Ezher ve daha çeşitli yerlerde bazı mimarî eserler ve medreseler akla geliyordu. «İslâm Medeniyeti» adlı eserinde Corci Zeydan, İslâmî olmayanlarla müslümanların yaptıklarını birbirine karıştırmıştı. Yazar bu kitabında, müslümanların medeniyet sahasındaki hizmetlerini övmekten çok, onlara hakaret ediyordu. Corci Zeydan'dan sonra Adam Mez'in Die Renaissance des İslams (Dördüncü Hicrî

---

(1) Abbas Mahmud Akkad, Aynı eser, 7-8

Yüzyılda İslâm Medeniyeti) adlı eseri yayınlandı. Bu kitap diğerlerine göre daha insaflıydı ama, dar bir dönemi ihtiva ediyordu. Çağlar boyunca müslümanların medeniyet alanında ortaya koyduğu başarıları içine almamıştı.

Ahmet Çelebi, İslâm Medeniyeti araştırmaları üzerine şunları söylüyor:

«Bu yüzyılın ortasında Cambridge Üniversitesinde «İslâm'da Eğitim Tarihi»ni doktora tezi olarak hazırlamaya başladığım zaman, İslâm medeniyetini inceleme fırsatını buldum ve bu satırları yazdığım zamana kadar İslâm medeniyeti ile ilgim devam etti. İslâm medeniyetini inceleme süresinde, gerçek İslâm medeniyeti kavramının iki alanda ortaya çıktığını gördüm:

1 — Kaynağı İslâm olan, yenilikler getirip çığırlar açan İSLÂM MEDENİYETİ... Ve İnsanlık, bu medeniyeti ilk kez İslâm aracılığıyla tanımıştır.

2 — Müslümanların tecrübî ilimlerle uğraşması sonucunda, daha önce beşerî fikrin ulaştığı değerleri yeniden yaşatan ve sürekli kılan medeniyet. . İşte bu medeniyet, yenilik medeniyetidir.

Asli İslâm medeniyeti, beşer aklının tek başına ulaşamadığı alanlarda insanlığa, yeni görüşler kazandırdı. Siyasî, iktisadî, ahlâkî, hukukî müesseselere yeni yeni buluşlar getirdi. İnsanlık daha önce siyasi sahada sağlam ve doğru metotları bilmiyordu. Sosyal adaleti tanımamıştı. Miras konusunda doğruyu bulamamıştı. Ahlâk konusunda çeşit çeşit değer ölçüleri vardı. Meselâ, halkın bir kesimi adaleti fazilet diye yorumlarken, bir başka kesimi daha farklı düşünüyordu. İslâm medeniyeti, idraklerin âciz kaldığı, beşer aklının çözemediği kavramlarda doğruyu gösterdi. Bütün bu saydığımız kanunları sağlam temellere oturttu. İnsanlığı şaşkınlıktan kurtardı. Yukarıda adı geçen kurumların hepsine İslâm damgasını vurdu. Böylece bütün müesseseler bu yeniliğe uymaya başladı.

Tecrübî ilimlere dayalı diriltme medeniyeti ile de, tecrübî ilimlerde yani matematik, tıp, astronomi, fizik gibi ilimlerde yeni merhaleler katedildi. Müslümanların bu alanlardaki ilk bilgileri Yunan medeniyetine dönüşen Eski Mısır medeniyetinden miras kalmıştı. Fars ve Hint kültürleri de bu mirasa katılmıştı. Eski Mısır, Fars ve Hint medeniyetleri, sihirbazların ve papazların ellerinde birer mezbelelik haline gelmiş ve ölmüştü. Beşeriyete mal olan bu medeniyetlerin kalıntılarını müslümanlar yeniden yorumlayarak tekrar insanlığa kazandırdılar.

Yeni buluşlarla ve yorumlarla kuvvetlenen bu medeniyet sayesinde, müslümanların fikirleri ve nazariyeleri kitaplar vasıtasıyla Avrupa'ya geçti ve Batı medeniyetinin temelini oluşturdu. Hearnshaw'un daha önce iktibas ettiğimiz şu sözleri söylemesine sebep oldu:

«Haçlılar, müslümanlarla savaşmak için yurtlarından çıkmışlardı. Fakat, müslümanların ilim ve fende ulaştıkları merhaleleri görünce irkildiler ve onlardan ders almaya başladılar.»

Bu iki türüyle İslâm medeniyetini otuz yıl inceledim. Sonunda, «İslâm Devletleri ve Medeniyeti Ansiklopedisi»ni on cilt halinde çıkarmayı başardım. Bu ansiklopedide İslâm'ın siyaset, iktisat, eğitim, sosyal hayat, savaş-barış, hukuk alanlarındaki metotlarını inceledim. Ayrıca müslümanların medeniyet sahasındaki başarılarını da dile getirdim.

Topyekün İslâm medeniyeti manzumesinden tarihle ilgili bölüm kalmıştı (ki o da herhangi bir İslâm devletinin İslâm'ın şanını yükseltmek, ona yeni yeni hizmetler eklemek hususundaki katkılarıdır.). İslâm medeniyeti manzumesinden tarihle ilgili kısım, bir tarihçinin kaleminden çıkmalı, onun dikkatli kontrolünden geçmeliydi. Bu tarihçi Emevîler'in tarihini, Abbasî hilâfetini veya Fâtımîler'i incelerken sonunda bu devletlerin İslâm medeniyetine yaptıkları katkıları teker teker anlatmalı, iktisat, tarım, ticaret sanayi sahalarındaki hizmetlerini, keza imar, eğitim, iç güvenlik, dış güvenlik hususundaki başarılarını geniş çapta anlatmış olduğuna önce kendisi inanmalıydı.» (1)

8 — İSLÂM TARİHİNİ YAZMADA ZORLUKLAR

A) Eski Kaynaklar ve Yeni Araştırma Metotları:

İslâm tarihini yazma işinde öncelikle iki metot göze çarpıyordu:

1 — Tarihî olayların tarih sırasına göre sıralanması. (Kronolojik tespit.) Hiç bir atıf yapmadan, olayları hazırlayıcı sebeplerin sonuçları hakkında yorum ve tahlil getirilmeden yazmak.

2 — Birincinin tersine olayları, ayrı ayrı ele alıp, her olayı kendi başına belli bir sıraya koymadan inceleyip tahlile tâbi tutmak.

Eski tarihçiler, birinci şıkkı seçerlerdi. Bu metotla çok kitap yazmışlardı. Modern tarihçiler ise ikinci şıkkı tercih ettiler. Eserlerinde muayyen bir tarihî olayı veya şahsı uzun uzun anlatırlar.

---

(1) Ahmet Çelebi. et-Tarihu'l-İslâmî ve'l-Hadâratü'l-İslâmiyye. I, 53-55

Fakat açıkça görüldüğü üzere bu iki metot birbirini tamamlıyordu. Gerçekten de bir dizi tarihî olayı, herbirinin detaylarına inmeden, çeşitli yönlerini incelemeden sunmak, eksik bir tarih sayılır. Aynı şekilde muayyen bir olayı, teferruatı ile inceleyip, bir dizi tarihî olayla aralarındaki ahengi ve bağları belirtmeden öne sürmek de esastan yoksun ilmî bir israf sayılır.

Gene eski tarihçiler, tarihî olayları derinlemesine incelemeye tâbi tutmadıkları gibi hadis-i şeriflerin tedvin üslûbuna uyarak tarih kitaplarını yazarlardı. Bir tarihî olayın çeşitli rivayetlerini sayarlar, rivayetçileri de peşpeşe zikrederlerdi. Tarih üslûpları da yeknesaklık arzetmezdi. (Bir kitapta bir üslûp, başka bir kitapta başka bir üslûp kullanırlardı.) Günümüz tarihçilerine kaynak teşkil edecek bu kitaplardan istifade etmek bu bakımdan zor olmaktadır.

Fakat Hicri 656 (1258)'da İslâm âleminde ciddî bir olay meydana geldi. Bağdat'ı Moğollar işgal etti. Abbasî halifesi öldürüldü ve Irak'ta Abbasî hilâfetine son verildi. Bu önemli olayın konumuzla ilgili olan kısmı tarih yazıcılığında menfi tesirli oluşudur. Abbasî hilâfeti zaaf döneminde bile İslâm âleminin ayrı ayrı bölgelerini birleştiren bir merkezî unsur niteliğinde idi. O dönemin tarihçileri, yazdıkları eserleri İslâm âlemine ait bir bütün olarak yazarlardı. Bağdat düştükten sonra İslâm âlemini birbirine bağlayan ip koptu ve her bölgenin ayrı bir tarihi, birden çok tarihçisi ortaya çıktı. Bu tarihçiler, daha doğrusu bir bölgenin tarihçileri diğer bölgelerin tarihini bilmez hale geldiler.

Bundan dolayıdır ki günümüz tarihçileri, gerek Bağdat'ın yıkılışından önce, gerekse sonraki devirlerin tarihini incelerken ve araştırırken kaynak bulmak hususunda zorluklarla karşılaşıyorlar.

Bağdat'ta hilâfetin yıkılışından önceki yıllara ait, İslâm tarihi ile ilgili bir çok kitap olmasına rağmen modern tarih metodundan uzak bir üslûp ve stilde yazılmıştır. Abbasî hilâfetinden sonraki dönemlere ait İslâm tarihi kitapları da, daha önce arzettiğimiz gibi, muayyen bölgelere ait kitaplardır. Her iki döneme ait, gerçek mânâda kaynak niteliğine sahip bir İslâm tarihi bulmak oldukça zordur. Nitekim günümüz tarihçileri de mahalli ve münferit olayları inceleme ve araştırma metoduna yönelmişlerdir.

Biz bu eserde, umumî İslâm tarihini hem bir bütün olarak, hem de bazı önemli olayların üzerinde ayrı ayrı durarak ele aldık, yani arzettiğimiz iki metodu birleştirerek yeni bir çaba ortaya koyduk.

B) Unutulan Bazı İslâm Ülkeleri:

Çağımızda gerek İslâm ülkelerinde, gerekse Batı ülkelerindeki büyük üniversitelerde İslâm tarihi kürsüleri vardır. Fakat buralarda okutulan tarih, ya her ülkenin kendi tarihi veya Abbasiler'in sonuna kadar olan İslâm tarihidir.

Dr. Hasan İbrahim Hasan, «İslâm Tarihi» isimli kitabını Abbasi hilâfetinin sonuna kadar getiriyor ve böylece kitabının birinci bölümünü bitirmiş oluyor. Her halde Dr. Hasan İbrahim Hasan, kitabını böyle bölmekle Philip Hitti'nin «Arap Tarihi» adlı eserinden kendi eserini ayırmak istemiştir. Bazıları gibi İslâm Tarihi adı altında «Arap Tarihini» yazma hatalarına düşmekten kaçınmıştır. Philip Hitti bu kitabında Arap tarihinin dışına taşarak Arap tarihi ile sıkı ilişkisi olan Türk ve İran tarihlerini de kitabına almıştır.

Bu bakımdan biz, İslâm tarihi kavramına açıklık getirmeyi gerekli gördük. İslâm tarihi başta da işaret ettiğimiz gibi, bütün İslâm âlemini kapsar. Bu durumda Afrika sahasında bir çok ülke de İslâm tarihine girer. Moritanya, Senegal, Zambiya, Gine, Mali, Nijerya, Çad, Somali, yakın zamana kadar Zengibar diye bilinen Tanzanya gibi... Öte yandan Asya'da Arap olmayan ülkelerden İran, Afganistan, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya ve Asya kıtasındaki azınlıklarla Avrupa'daki azınlıklar da İslâm tarihinin konusuna girer.

Bir çok İslâm ülkesi var ki, henüz tarihi yazılmamıştır. Bunu belli bir ilim geleneğine ulaşmış İslâm ülkelerinden beklemektedirler. Gerek ilmî sorumluluk, gerekse İslâm ülkeleri etrafında, onlarla kardeşlik bağımızdan doğan mukaddes geleneğimiz icabı olarak bu görevi yerine getirmemiz gerekmektedir. İşte bu eserde bu durumu da göz önüne aldık.

C) Tarihçilerin Gözünden Kaçan Önemli Kaynaklar:

İslâm tarihinde bir çok olay vardır ki, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şeriflerde de zikredilir. Bu bakımdan bir çok tarih kitabında bu önemli kaynakların ihmal edilmesi şayanı hayrettir.

Biraz sonra göreceğimiz gibi bir çok olayın sırrına Kur'an-ı Kerim' in ilgili âyetlerinin tefsirine müracaat etmeden vakıf olamayız. Bir çok Hadis-i şerifte de Rasûlullah'ın gazvelerine ait bölümler vardır. Bu savaşların detaylarını da ancak bu Hadis-i şeriflerden öğrenebiliriz.

Bu önemli İslâm kaynaklarının bu derece ihmal edilmesini biz, ancak semavî kitapları kaynak kabul etmeyen eski Yunan tarihçilik geleneğine bağlı kalınmasına bağlıyoruz. Fakat tarihçiler bu gerçeği göz önüne almalıdırlar. Eski Yunan geleneği, Tevrat ve İncil için isabetli olabilir ama Kur'an-ı Kerim için yanlış olur. Çünkü ilk iki kitapta bir çok tahrifat yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim için ise böyle bir şey söz konusu değildir. Bu bakımdan Kur'an-ı Kerim'de veya Hadis-i şeriflerde bahsi geçen tarihî olayları incelerken bu iki önemli kaynağı ihmal edemeyiz.

Fakat Taberi ve daha başka İslâm tarihçilerinin bu hataya düşmeleri oldukça şaşırtıcıdır. Meselâ Taberi, Bedir savaşını anlatırken konuyla sıkı ilişkisi olan Enfal sûresinden çok az bahsetmiş, savaşın esasına değinmeyen âyetlerden birkaçını zikretmekle yetinmiştir. Ondan sonra İbnü'l-Esir de, Taberi'nin bu savaşla ilgili sözlerini özetlediği gibi onun zikrettiği âyetleri de özetleyerek iktibas etmiştir. Neredeyse kitabında âyet-i kerime ve Hadis-i şerif bulmak mümkün olmayacaktır.

Biz eserimizde bu durumu da düzelttik. Bir çok İslâmî olayda Kur'an-ı Kerim'i ve Hadis-i şerifleri lâyık oldukları yerlere koyduk. Bedir savaşı konusu Enfal sûresindeki âyetlerle dolu. Âl-i İmrân sûresindeki bir çok âyetle Uhud savaşının bir çok sahnesine açıklık getirdik. Hendek (Ahzab) savaşını anlatırken de Ahzab sûresinden çok yararlandık. Bu, doğrusu bizim için çok faydalı oldu. Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili olarak Hadis kitaplarından istifade ettiğimiz gibi İslâm Medeniyeti bahsinde de gene birçok âyet ve hadis, çalışmalarımıza ışık tuttu.

D) İslâm Tarihi İslâm Araştırmalarının Bir Bölümüdür:

İslâm tarihi ve İslâm medeniyeti, İslâm araştırmalarının bir parçasıdır. Ondan ayrılması, ayrı mütalâa edilmesi düşünülemez. Bu gerçek bir çok tarihçi tarafından ihmal edilmiştir. Dolayısıyla az bir malzemeyle İslâm tarihi yazanlar çıkmıştır. İslâm araştırmalarına bütünü ile yönelmeden yazılan bu eserler de verimsiz ve semeresiz olmuştur. Bu gerçeği ilk anlayanlar müsteşrikler olduğundan, onlar İslâm tarihini bütün yönleriyle iyice incelemeden yazmamışlar ve bunun için de onların eserleri biraz daha detaylı olmuştur. Bu bakımdan şunu açıkça ifade etmek istiyoruz ki, İslâm tarihi veya İslâm medeniyeti konusunda eser yazmak isteyen herkes önce Kur'an-ı Kerim'i incelemekle işe başlamalı, onu baştan sona kadar okumalı, nüzûl sebeplerini, ahkâmın hikmetlerini, belâğatını, olaylarla ilişkisini, tefsirini... öğrenmeli, ayrıca hadis-i şerifleri, fıkıh, usûl-ü fıkıh, tevhid, teşri, tarih-i teşri ve öteki İslâmî ilimleri iyice bilmelidir. Çünkü bütün bunlar İslâm tarihi ve İslâm medeniyeti için birer kaynaktır. Bunlar olmadan yazılacak kitaplar ciddî hatalardan kurtulamazlar.

E) Yeni Yazılan Bir Çok Eserin İslâmî Ruhtan Mahrum Oluşu:

İslâm tarihi ve İslâm medeniyeti konusunda kitap yazan müsteşriklerin, İslâm araştırmaları sahasında az-çok başarıya ulaştıklarını yukarıda belirtmiştik. Bu, onların kültürleri hesabına övülecek bir husustur. Fakat onların İslâmiyet konusunda yazdıklarında esef verici ikinci bir husus vardır ki, o da genelde insaf ölçüsünden ayrılmış olmalarıdır. İçlerinde insaflı olanı veya insafa yakın bulunanı yok değildir, fakat azınlıktadırlar. Müsteşriklerin büyük bir çoğunluğunun çabası, ya bilerek veya İslâm'ı yeteri kadar tanıyamadıklarından dolayı İslâm'ı itham ve reddetmek idi. Bütün müslüman yazarlar bu görüşe sahiptirler. Bu hususta Abdülhalim Neccâr, Goldzieher'in Mezâhibu't Tefsiru'l-İslâmî «İslâm Tefsirciliğinde Ekoller» adlı eserini çevirirken önsözde şöyle diyor:

«Kitapta az da olsa İslâm'a saldırı var. Bu tür saldırılara hemen hemen bütün müsteşriklerin kitaplarında rastlanılır. Özellikle dinî konularda bu çok görülür. Bu durum, aşırı taassuplarından, duygularını yenemediklerinden veya zalimce kinlerinden kaynaklanıyor.»

Bu konunun ciddiyetini biraz daha artıran husus şudur: Müsteşrikler, araştırmalara yeni boyutlar kazandırmada müslümanları geçmiş olduklarından, ihtisas yapmak için Avrupa'ya gönderilen müslümanların çoğuna hocalık yapmaktadırlar. Bu müslümanlar, hocalarının etkisi altında kalarak yurtlarına döndüklerinde kitaplar yazmaktadırlar. Onların yazılarını dikkatle gözden geçirdiğimiz zaman, genellikle İslâmî ruhtan yoksun buluruz. Çünkü, ihtisas için Avrupa'ya gitmeden önce İslâmî bilgileri yeteri kadar kazanamamışlardır. Bunun için biraz önce, İslâmî kaynaklara yeteri kadar vakıf olmadan yazılan kitapların, müsteşriklerin eserlerinden daha da ciddî hatalara ve tehlikelere yol açacağını vurgulamıştık. Çünkü müsteşriklerin eserlerini okuyan müslümanlar, gerekli ihtiyatı elden bırakmazken, müslüman yazarların eserlerine güvenle sarılırlar ve gerekli ihtiyatı göstermezler.

Bu konuya kısaca temas ettik. Okuyucuların takdir edeceklerini umduğumuz bazı şartlardan dolayı tafsilâta girmedik. Eğer biraz tafsilât verseydik, müslümanların kaleminden tüyler ürpertici parçalar iktibas edebilirdik.

F) Düzeltilmesi Gereken Hataları

İslâm tarihinde bazı konular, muayyen tesirler altında kaleme alınmış, bazı İslâm devletlerini veya şahsiyetlerini lekeleyen sapmalar olmuştur. Bu sapmalar, daha sonra seleften halefe geçe geçe bir gerçek niteliği kazanmıştır. Nitekim İslâm literatüründe bu durumu yansıtan, «Bir şeyin şuyuu vukuundan beterdir» vecizesi ortaya çıkmıştır. İslâm tarihinin yazılması, müsteşriklerin eline geçtikten sonra müslümanların bu konularda yazdıkları yanlışlarla dolu kitapları müsteşrikler müslümanları küçük düşürmek için sonuna kadar istismar etmişlerdir.

Biz bu görüşü ortaya atarken, bu konuda yeniden araştırmalar yaparak gerçeğin ortaya çıkmasını amaçlıyoruz. İddia ettiğimiz bazı tarihi sapmalara şu örneklerle işaret etmek istedik:

Emevî hanedanının tarihi, Abbasîler devrinde yazılmıştır. Abbasîler devrindeki tarihçilerden, Emevîler hakkında lâyık oldukları insafı göstermiş olmalarını bekleyebilir miyiz?

Harun Reşid'in oğlu Emin'in tarihi, Me'mûn devrinde yazılmıştır. Emin'i ise Me'mûn'un askerleri öldürmüştür. Emin'in tarihini yazan tarihçiler, böyle bir ortamda kalemlerini kullanmışlardır.

Hâkim Biemrillâh ile babasından kızkardeşi Sittülmülk ve taraftarları arasında bir anlaşmazlık çıkmış, bu anlaşmazlığın ortaya koyduğu mücadeleyi Sittülmülk kazanmıştı. Kızkardeşi, Hâkim Biemrillâh'ı öldürttükten sonra çıkardığı bir şayia ile, «Onun delirerek bir merkebe binip gözden kaybolduğunu ve bir daha dönmediğini» yaymıştı. Bu şayianın doğruluğuna inanmamız mümkün müdür?

Mısır Memluklular dönemine ait tarih yeniden yazılmalıdır. Bu döneme ait tarih kitapları, baştanbaşa yanlışlıklarla doludur ve bu yanlışlıkların bir kısmı apaçık ortadadır.

Eski Mısır Hidivlerinden İsmail Paşa'yı İngilizler azlettiler. Ona ait tarihi de onlar yazdılar. Onlara göre İsmail Paşa, müsrif ve sefahata dalmış birisidir. Oysa insaflı bir tarihçi pekâlâ bilir ki, Avrupalı sömürgeciler Afrika'yı işgale hazırlanıyorlardı ve İsmail Paşa onlar için en büyük engeldi. Çünkü onun döneminde Mısır hâkimiyeti, Afrika'nın içlerine doğru başarılı bir şekilde ilerlemişti. İsmail Paşa'nın amacı Afrika'da İslâm'ı yaymak, Mısır askerlerinin ulaştığı her yere İslâm medeniyetini götürmekti. Nitekim bütün Afrikalılar bu ilerlemeyi sevinçle karşılıyorlar, Mısır askerlerinin geri çekilmesi için girişilen her türlü çabaya karşı direniyorlardı. Hidiv İsmail Paşa'nın en büyük hatası Afrika içlerine kadar ilerleyen Mısır kuvvetlerinin başına Avrupalı kumandanlar geçirmesiydi. Bu Avrupalılar, İslâm'ın Afrika' daki geleceğinin daha beşikteyken boğulmasına sebep oldular.

San'a hükümdarı Askiyâ Muhammed, Sünnî Ali el-Kebir'den hükümdarlığı alan ve hükümdarlığın bir aileden başka bir aileye geçmesini sağlayan kişidir. Askiyâ Muhammed, Sünnî Ali'nin evlâdını da imha etmiş ve saltanata yerleşmiştir. Tarihçiler, bu zalim adamın tesiri altındadırlar ve bu tesir altında Sünnî Ali ve hanedanının tarihini yazıyorlar.

Tarihte buna benzer bir çok olay vardır. Bu olaylar hakkında yazılanları olduğu gibi kabul etmek zordur. Tarih yazımında çok haksızlıklar olmuştur. Buna son vermek ve tarihi, gerçeklerin ışığı altında, insaf ve adalet ölçüleri ile yeniden yazmak gerekir.

Akla belki şöyle bir soru gelebilir: «Bize yanlış intikal eden bir tarihi nasıl düzeltebiliriz?»

Bu soruya cevabımız şu olacaktır: Olaylarda doğrular her zaman yanlışlardan daha çok şayanı kabuldür, kabul edilme şansına sahiptir. Söz arasında doğrular âdeta insana göz kırpar. Tarihçi, bu doğruları bulup çıkarmalı ve araştırmasına esas yapmalıdır. Meselâ, Emevî hilâfetini insaf ölçüleri içinde yeniden ele alırsak görürüz ki, Emevîler'in askerî sahada büyük başarıları olmuştur. Bugünkü İslâm topraklarının büyük bir kısmı onların kanlarıyla kazanılmıştır. Emevîler'in kurduğu çok sayıda sosyal ve askerî müessese vardır. Para basma, düzenli ordu kurma, ulaşım, posta hizmetleri, iç güvenlik hizmetleri, bayındırlık v.s. bunlardandır. Bütün bunlar Muâviye, Abdülmelik ve oğlu Velid tarafından gerçekleştirilmiştir. Gene Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülaziz'e isnat edilen bir çok ıslahat hareketini bu cümleden sayabiliriz.

9 — HRİSTİYANLIK VE İSLÂM AÇISINDAN TARİH

Roma İmparatoru Konstantinus (306-337 M.) kiliseyi de arkasına alarak, Roma İmparatorluğunda putperestliğe son verince, bütün ilimler özellikle tarih ilmi bundan etkilendi. Kilise ilimlere kapısını kapamış, âlimlere savaş açmıştı. Tarihî araştırmalara, tıp, matematik, astronomi gibi daha başka sahalara açılan fikir mahsüllerine karşı direniyordu. Bütün kitaplar mağaralara, gizli depolara atılmıştı. Oralara kimsenin girmesine izin yoktu. Sözün kısası, «dünya yuvarlaktır» diyen mahkum oluyordu. Kilisenin ambarlara gönderdiği bu kitapları, müslümanlar kurtarıncaya kadar kimse çıkaramadı. Bu konuyu eserin üçüncü cildinde, Abbasiler'in ilk çağında izah ettik.

Evet, tarih ilmi de kilisenin tahakkümüne girmişti. Papazların, ruhbanların eline terkedilmişti. Onların elinde bin yıl kadar kaldı. Tarih ilmi, bu süre içinde zalim bir diktatörün zulmü altında her türlü ilmî niteliğini yitirdi. Onu eline geçiren kilise hiç bir tarihî olaya hak tanımıyordu. Bu haliyle tarih, bir dizi efsanenin, kerametlerin arşivi niteliğine dönüşmüştü. Dinle ilgisi olmayan olaylara bakış özelliğini yitirmiş, bin yıl kadar uykuya çekilmişti. Ta ki bu imparatorluk sarsılıp, devletin düzen ve intizamının yerine başıboşluk ve karışıklık hâkim olunca ayakta resmî kurum olarak sadece kilise kaldı. Tarih dahil bütün ilim dalları, kilisenin hâkimiyeti altına girdi. Kilisenin hayallerine uygun bir dizi efsaneler demeti olarak günümüze kadar(1) kilisenin kontrolünde kalan tarih, bugün de papazların keyfine hizmet etmekten kurtulamamıştır. Bu konuda Pavlos İlyas, İsa peygamber ve mucizelerini överek şöyle diyor: «İsa Peygamber'in başka peygamberlerde görülmeyen meziyetlerinden biri de havarilerine mucizeler bırakması idi. Bu mucizelerini havarilerine vefatından sonra dirilip semaya çıkışından önce yenilemiş ve kiliseye de miras bırakmıştır.» (2)

Şüphesiz bu iddialar gerçeğe aykırıdır. Ne Hz. İsa birine mucize gücü vermiştir, ne de verebilirdi. Havarilerinden birinin de bu mucizelere sahip olması düşünülemez. Bunlar tarihî araştırmaları saptırma geleneğinin kiliseden günümüze miras kalan izleridir. Bu iddialardan biri de, Mısır Kıpti kilisesinin Hz. Meryem'in Mısır'da dirilip hastaları iyileştirdiği ve körleri iyi ettiği iddialarıdır.

Hz. Meryem ne hastaya şifa verebildi, ne de dirildi. Bu, sadece bir mübalağadır. Öldükten sonra dirilme bu dünyada imkânsızdır.

Joseph Horse, Kıymetu't-Tarih «Tarihin Değeri» adlı eserinin altıncı bölümünde, kilisenin tarihi tahrif ettiğini ve uydurma tarihleri çıkardığını anlatıyor ve sahte belgelerin sayısız olduğunu belirtiyor.

Oysa İslâm'ın tarihe verdiği değeri incelersek görürüz ki, tarih hadis-i şeriflerin bir çeşit uzantısı mahiyetindedir. Hattâ «İslâm'da tarih, hadis-i şerifin oğludur» denilir. Çünkü hadis-i şeriflerde savaşlardan bahisler vardır. İslâm tarihçileri, Hz. Peygamber'in hayatında başlayan savaşları vefatından sonra da takip ettiler. İslâm tarihçileri, mesleklerini hadis-i şerifin açtığı rivayet geleneği üzerinden devam ettirdiler. «Hadis Metodolojisi» diyebileceğimiz «Hadis Usûlü İlmi» bunu gösteriyor. Hearnshaw bu konuda şöyle diyor:

«Müslümanlar, olayları menet göstererek tespit eden ilk tarihçilerdir. Tarihî olayların sınırlarını onlar genişletti. Tarih felsefesini ilk defa onlar ortaya koydular. Tarihçinin ilk görevi olan hükümde doğruluk ve saflık, onların vazgeçilmez ilkeleridir. Biz ise onların açtığı bu iz üzerinden yürüyoruz.» (3)

10 — KAYNAKLAR VE TARİH ARŞİVLERİ

Genel olarak bir tarih eserinin hazırlanmasında şu metot takip edilir: Önce konu ile ilgili kaynaklar ve araştırmalar dikkatle tespit edilir. Sonra toplanan malzeme tasnif edilerek konu bütünlüğüne göre sıraya konulur. Daha sonra elde edilen bilgiler sıhhat yönünden karşılaştırmalı olarak değerlendirilir. Demek ki, bir tarih eseri öncelikle kaynağa bağlıdır. Kaynak ise, her tarih dilimi için olduğu gibi İslâm tarihi için de çok ve çeşitlidir. «Doğuştan Günümüze BÜYÜK İSLÂM TARİHİ» hazırlanırken de bu çeşitli kaynaklardan istifade edilmiştir. İslâm tarihi yazımında söz konusu edilebilecek kaynakları özetle şöyle toplayabiliriz:

---

(1) Hearnshaw, İlmu't-Tarih, 38-40
(2) Yesûu'l-Mesih, 89
(3) Hearnshaw, İlmu't-Tarih, 69

a) Abideler, Sikkeler, Kitabeler:

Abideler, kitabeler ve sikkeler tarihî araştırmalar için önemli kaynak sayılır. Meselâ Firavunlar devrine ait eserler, onların tarih ve medeniyetleri için önemli kaynak durumundadırlar. Fakat İslâm'dan önceki Arap tarihi ve Asr-ı Saadet'te İslâm tarihi şu sebeplerden dolayı bu tür kaynaklar bakımından fakirdir:

1 — Arapların bedevî bir hayat yaşadıkları ve bedevîliğin kitâbe, kabartma v.s. bırakmaya müsait olmayışı. Çünkü bedevîler göçebe insanlardır. Çeşitli tarihî eserler ise yerleşik hayat yaşayan toplumlar tarafından yapılabilir.

2 — Arapların İslâm'dan önce ve sonra birbirleri ile sık sık savaşmaları,

İslâm'dan önce Cahiliye devri savaşları, İslâm'dan sonra da Ridde savaşları ve diğer savaşlar. Bu savaşların çokluğu, meydana gelmesi muhtemel olan eserlerin de yok olmasına sebep olmuştur.

3 — İlk Arapların putperest oluşundan dolayı yeni müslüman olan zayıf iradeli Araplara olumsuz etkisi olacağı korkusu ile İslâm'dan sonra putperestlikle ilgisi olan heykel cinsinden eski eserlerin korunmasının düşünülmemesi.

4 — Müslümanların Kur'an-ı Kerim, Hadis-i Şerif ve rivayetleri en sağlam kaynaklar olarak gördükleri için öteki tür kaynaklara önem vermeyişleri.

Bu sebeplerden dolayı Yemen ve Tedmür gibi medenî faaliyetlere sahne olan bazı merkezlerde bulunan bu tür eserlerden başka, eski eser niteliğinde kaynaklar elimizde mevcut değildir. Bu merkezlere ait eserlere dayanarak oraları gezen bazı seyyahlarımızın ve bilginlerimizin anlattıkları bilgiler bizim için faydalı olmuştur.

Şimdi de İslâm tarihi ve İslâm medeniyetinin ana kaynaklarına geçebiliriz.

b) Kur'an-ı Kerim:

İslâm tarihi ve İslâm medeniyetinin kaynaklarının başında Kur'an-ı Kerim gelir. Nüzûlünden itibaren hiç bir tahribat ve tahrifata maruz kalmamış olan mukaddes kitabımız Kur'an-ı Kerim'de bir olaya ait işaretler varken başka kaynak aranmasına gerek kalmaz.

Kur'an-ı Kerim'de meselâ: Hicretten bir süre önce Kureyşlilerin bir toplantısından bahis vardır. Bu toplantıda Kureyşlilerin Hz. Peygamber'e komplo hazırlamak için aralarında geçen müzakerelerden bahsediliyor. Kur'an-ı Kerim'de bu hususta nâzil olan âyet-i kerîme şöyledir.

«*Ey Muhammed! Hatırla, bir zamanlar kâfirler seni, yerinden kımıldatmamak veya öldürmek yahut sürüp çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı. Onlar sana tuzak kurarken, Allah da onların tuzaklarını boşa çıkarıyordu. Allah, tuzakları bozanların en hayırlısıdır.*»(1)

Bu âyet-i kerîme Hz. Peygamber'e karşı düzenlenen komployu açıklayan en gerçek kaynaktır.

Yine Kur'an-ı Kerim Hendek savaşını bize en güzel şekilde aktarıyor:

«*O vakit onlar size yukarı ve aşağı tarafınızdan gelmişlerdi. O zaman gözler, ümitsizlikten kaymış, yürekler korkudan ağızlara gelmişti. Sizler, Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz.*»(2)

Bedir savaşına ait âyet-i kerîmeler de Enfâl sûresinde geniş şekilde mevcuttur. Uhud savaşı Âl-i İmrân sûresinde, Ahzab savaşı Ahzab sûresinde, Hudeybiye antlaşması Fetih sûresinde, Tebük savaşı Tevbe sûresinde... anlatılmaktadır.

c) Hadis-i Şerif:

İslâm tarihinde önemli tarihî olaylara Kur'an-ı Kerim'den sonra Hadis-i şerifler mükemmel kaynak teşkil etmektedir. Özellikle Hz. Peygamber'in Medine'de geçen hayatına ait malumatı Hadisler'de bütün tafsilâtı ile bulabiliriz. Bu iki ana kaynak Kur'an-ı Kerim ve Hadis, İslâm tarihi ve İslâm medeniyetinin araştırılmasında eşi bulunmaz canlı kaynaklardır.

d) Vesikalar:

Ayrıca Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i şeriflerden sonra İslâm tarihi araştırmalarında çok önemli tarihi belgeler de vardır. Bu belgelerin

---

(1) Enfâl sûresi, âyet 30
(2) Ahzab sûresi, âyet 10

İslâm tarihini araştırma çalışmalarındaki önemi herkesçe bilinir. Bu belgelerin çoğu iç savaşlarda kaybolmakla beraber elimizde yine de küçümsenmeyecek miktarda mevcuttur. Hamîdullah Haydarâbadî Mecmûatü'l-Vesâiki's-Siyâsiyyi fi'l-Ahdi'n-Nebeviyyi ve'l-Hulefâi'r-Râşidin isimli kitabında, Asr-ı Saadet ve Hulefâ-i Râşidin devrindeki siyasî vesikaları bir araya toplamıştır. Ahmet Zeki Safvet de bu türden vesikaları bir araya toplamış, Cemherat-u Resâilu'l-Arab fi Usûri'l-Arabiyyeti'z-Zâhire «Arapların İhtişamlı Devirlerinden Kalan Yazışmalar (mektuplar)» adı altında dört büyük cilt halinde yayınlamıştır. Ve yine Cemherat-u Hutabi'l-Arab «Toplu Arap Hutbeleri» adındaki eseri de dört büyük cilt halinde yayınlanmıştır.

e) Tarih Kitapları:

Tarihî araştırmalara kaynak teşkil eden vesikalardan sonra da tarihçilerin kitapları bu konuda beşinci sırayı alır. Tarihçilerin kitaplarından söz ederken ilk müslümanların tarihi «Tedvin» ile ilgili görüşlerinden de kısaca bahsetmek gerekmektedir.(1)

Müslümanların tedvin ettikleri ilk kitap, Allah kelâmı Kur'an-ı Kerim'dir. Tarihçilerin rivayetine göre müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'in tedvini işine başlamadan önce epey tereddüt etmişlerdir. Bu hususta biraz daha geriye dönerek Hz. Muhammed'in vahyolunan âyet-i kerîmeleri vahy kâtiplerine tescil ettirdiğini, bu kâtiplerin hurma yapraklarını, deri, kemik ve yumuşak taşları kâğıt gibi kullandıklarını hatırlayalım. Bunun yanında Kur'an-ı Kerim daha Hz. Peygamber döneminde ezberlenmeye başlanmıştı. Kur'an, bir çok sahabînin ezberinde idi. Ancak Ridde savaşlarında onların çoğunun şehit olduklarını ve bunun üzerine Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekr'e, Kur'an'ın kitap haline getirilmesini söylediğini, Hz. Ebû Bekr'in bir süre tereddütten sonra ancak bu isteğe uyduğunu düşünmek de yerinde olur.(2)

Hadis-i şeriflerin tedvin işine gelince onların tedvinine karşı tereddütler daha fazla olmuştur. Kur'an-ı Kerim âyetleri vahyolunur olunmaz kaydolunurdu. Hadis-i şerifler ise Kur'an-ı Kerim âyetleri ile karışmasından endişe edildiği için tedvin edilmez, hafızalarda saklanırdı. Hz. Muhammed'in vefatından sonra ve mevzu hadisler ortalığa çıkınca Hz. Ebû Bekr halka Hadis rivayet etmelerini yasakladı. Hz. Ömer de bu kararı uyguladı ve daha da ileri giderek büyük Hadis râvisi İbn Mes'ud'u halktan tecrit etti. Ondan başka Ebu'd-Derdâ, Ebû Mes'ud el-Ensari de aynı şekilde muameleye maruz kaldılar. Çünkü bu râviler Hz. Peygamber'den çok hadis rivayet ederlerdi.

---

(1) Geniş bilgi için bkz. Hatib el-Bağdadî. **Kitab-u Takyîdi'l-İlm**

(2) Ahmet Çelebi, **Tarihu't-Teşrii'l-İslâmi** ve **Tarihu'n-Nuzumi'l-Kazaiyyi fi'l-İslâm**, 38

Nitekim hadis tedvini, hicri ikinci asrın ortalarına kadar, bu işi Medine'de Mâlik, Mekke'de İbn Cureyh, Kûfe'de Sufyan-ı Sevrî ve Basra'da Hammad üzerine alıncaya kadar durdurulmuştu.(1)

Müslümanların hadis tedvinindeki bu uygulamaları göz önüne alınırsa, diğer ilimleri tedvinde daha çok tereddüt edilmesi tabiîdir. Dolayısı ile tarihçilerin tedvin ettikleri eserleri ihtiyatla karşılamamız gerekir. Çünkü tarihçilere intikal eden ilk tarihî hadiseler tedvin edilmiş olarak değil, rivayetler şeklinde intikal ederdi. Bu bakımdan rivayetlerde bazan çelişki görülebilirdi. Her ne kadar bazı usta tarihçiler bu çelişkileri tanıyabilirlerse de...

f) Biyografiler ve Tarihleri

Eserimizi besleyen kaynaklardan biri de başta Hz. Peygamber'in hayatını ihtiva eden İbn Hişam'ın (ölm. 213 h.) *Siret'i* olmak üzere tercüme-i hal kitaplarıdır. Müslümanlar, tercüme-i hal konusunda hiç bir ümmetin ulaşamadığı seviyeye ulaşmışlardır. Bu tercüme-i hal kitaplarının bir kısmı önemli şahsiyetlere aittir. İbn Hallikan'ın (ölm. 681 h.) *«Vefeyâtü'l-A'yân»*, İbn Şâkir el-Kütübî'nin (ölm. 764 h.) *«Fevâtü'l-Vefeyât»*, Safadî'nin (ölm. 864 h.) *«el-Vâfî bi'l-Vefeyât»* adlı eserleri gibi. Bu kitapların bir kısmı da ediplere aittir. Yakut'un (ölm. 626 h.) *«Mu'cemu'l-Üdebâ»*, Sübkî'nin (ölm. 771 h.) *«Tabakatü'ş-Şâfiiyye»*, İbnü'l-Kıftî'nin (ölm. 646 h.) *«Terâcimü'l-Hukemâ»* adlı eserleri gibi.

Taberî'nin (ölm. 310 h.) *«Târih»*i ile İbnü'l-Esîr'in (ölm. 630 h.) *«el-Kâmil fi't-Târih»* adlı kronolojik tarihleri de önemli müracaat kitaplarındandır.

Kronolojik olmayan önemli kaynak kitaplardan bazıları da, 256 h. yılına kadar İslâm tarihini ihtiva eden Ya'kubî'nin *Târih'i* ile İbn Haldun'un (ölm. 707 h.) *el-İber*'idir.

Gazve ve fetihlerle ilgili bazı kitaplarda şunlardır: Vakıdî'nin (ölm. 207 h.) *Fütûhu'ş-Şam'ı*, İbn Abdulhakem'in (ölm. 257 h.) *Fütûh-u Mısr ve'l-Mağrib'i*, Belâzurî'nin (ölm. 279 h.) *Fütûhu'l-Buldân'ı*.

Coğrafya kitaplarından bir kısmı ise, Mes'ûdî'nin (ölm. 245 h.) *Mürûcu'z-Zeheb* ve *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşrâf*, İbn Havkel'in (ölm. 287 h.) *Sûretu'l-Arz* ve Yâkûtî'nin (ölm. 626 h.) *Mu'cemü'l-Buldân*'ıdır.

---

(1) Hatib el-Bağdâdî, Kitab-u Takyidi'l-İlm, 150-151

Bilindiği üzere saydığımız bu kaynak kitaplar, İslâm âleminin muhtelif bölgelerinin ilk dönemlerine ait genel bilgileri ihtiva eden kaynaklardır. Yine bu devirlerden sonraya ait her bölgenin müstakil araştırılması için de kaynağa, özellikle İslâm âleminin hilâfetle merkezileşen bağları çözüldükten sonrasının mahallî olaylarını anlatan kaynaklara ihtiyacımız vardır.

Yeni devirlere ait kaynaklarımızı, bir çok belgeler ve yeni yazılmış eserler ile, bu olaylara öncülük eden bazı şahsiyetlerin açıklamaları ve görgü şahitlerinin verdiği bilgiler teşkil etmektedir.

İslâm'da medeniyet hareketleri konusunun araştırılmasında ise güçlükler vardır. Bunun sebebi de şudur; ilk tarihçiler, İslâm medeniyeti hakkında özel eserler vermemişlerdir. Ancak dağınık konular halinde, eserlerin çeşitli yerlerinde serpilmiş vaziyette rastlanan bu bilgilerin sabır ve itina ile toplanması gerekmektedir. Bununla birlikte bu bilgiler, sabırla toplanıp bir sıraya konmak suretiyle İslâm medeniyeti hakkında mükemmel olmasa bile mükemmele yakın bir fikir tablosu oluşturulabilir. Bu kaynaklar şunlardır:

1 — Ebû Yusuf, (ölm. 192 h.), **Kitâbu'l-Haraç.**
2 — el-Kelbî, (ölm. 204 h.), **Kitâbü'l-Esnâm.**
3 — Câhız, (ölm. 255 h.), **el-Hayavan, el-Beyan ve't-Tebyin, et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk.**
4 — İbn Kuteybe, (ölm. 276 h.), **el-Maarif, el-İmâme ve's-Siyâse, Uyûnu'l-Ahbâr.**
5 — İbn Abd-i Rabbih, (ölm. 238 h.) **İkdu'l-Ferîd**
6 — el-Cahşiyârî, (ölm. 331 h.), **el-Vüzerâ ve'l-Küttâb.**
7 — Kudâme b. Câfer, (ölm. 337 h.) **el-Haraç.**
8 — Isfahânî, (ölm. 356 h.), **el-Ağanî.**
9 — Mâverdî, (ölm. 450 h.) **Ahkâmu's-Sultaniyye.**
10 — İbn Hazm, (ölm. 456 h.), **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl.**
11 — Gazalî, (ölm. 505 h.), **el-İhyâ, İlcâmü'l-Avâm, er-Resâil.**
12 — Şehristanî, (ölm. 548 h.), **el-Milel ve'n-Nihâl.**
13 — İbnü'l-Cevzî, (ölm. 597 h.), **Menâkıbu Ömer b. Hattab, Menâkıbu Ömer b. Abdülaziz.**
14 — İbn Tiktaka, (ölm. 709 h.) **el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultaniyye.**
15 — İbn Haldun, (ölm. 707 h.) **Mukaddime.**
16 — el-Kalkaşendî, (ölm. 821 h.) **Subhu'l-A'şâ.**
17 — İbn Hacer, (ölm. 853 h.) **Ref'u'l-İsr an Kuzâtı Mısır.**
18 — es-Suyûtî, (ölm. 911 h.), **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, Nüzhetü'l-Cülesâ, Tarîhü'l-Hulefâ.**

Bunlardan sonra yeni yazılan eserler de şunlardır:

1 — Muhammed Abduh, el-İslâm ve'n-Nasrâniyye maa'l-İlim ve'l-Medeniyye.
2 — Ahmet Emin, Fecrü'l-İslâm, Duha'l-İslâm, Zuhru'l-İslâm, Yevmü'l-İslâm.
3 — Abbas el-Akkad, el-Abkariyyat, ed-Demokratiyye fi'l-İslâm, Hakâiki'l-İslâm ve Ebadîli Husûme.
4 — Tâhâ Hüseyin, Alâ Hâmişi's-Sire, el-Fitnetü'l-Kübra (Osman, Ali ve Benûhu).
5 — Muhammed Kürd Ali, el-İslâm ve'l-Hadâratı'l-Arabiyye.
6 — Muhammed el-Hudari, Usûlu'l Fıkh, Tarihu't-Teşrii'l-İslâmi, Muhâdarât fi't-Tarihi'l-İslâmi.
7 — Muhammed Hüseyin Heykel, Hayatu Muhammed, Sıddık Ebû Bekr, el-Fârûk Ömer.
8 — Corci Zeydan, Târihu't-Temedduni'l-İslâmi.
9 — Rifâi, Asru'l-Me'mûn.
10 — Ali Abdü'r-Rezzak, İslâm ve Usûlü'l-Hüküm.
11 — Hasan İbrahim, Tarihu'l-İslâm.
12 — Abdu'l-Mün'im Macid, Tarihu's-Siyasi li'd-Devleti'l-Arabiyye.
13 — Ahmet Çelebi, Mevsûatü't-Tarihu'l-İslâmi ve'l-Hadârati'l-İslâmiyye, Mevsûatü'n-Nuzum ve'l-Hadârati'l-İslâmiyye, Mukarenetü'l-Edyan.

Bu araştırmalar yanında müsteşriklerin eserlerinden de geniş çapta yararlanabilir. Bunlardan önemlileri şunlardır:

1 — *Stanley Lane Poole*, History of Egypt in the Middle Ages, The Moors in Spain, Muhammadan Dynasties,
2 — *Nicholson*, A Literary History of the Arabs.
3 — *Browne*, A Literary History of Persia.
4 — *Gibb*, Muhammadanism.
5 — *Thomas Arnold*, The Caliphate, The Breaching of İslâm.
6 — *Margolioth*, Muhammed and the Rise of İslâm.
7 — *H. Wells*, A Short History of the World.
8 — *G. Kirk*, A Short History of the Middle East.
9 — *Sayid Ameer Ali*, A Short History of the Saracens, The Spirit of İslâm.
10 — *Rhuda Baksh*, İslamic Civilization.
11 — *Philip Hitti*, The History of the Arabs.

Bunlara ilâveten Arapça ve Avrupa'da yayınlanmış bir çok ansiklopedik eserler vardır.

Bu kaynakların toplu olarak sunulmasından sonra, İslâm tarihçiliğinin yıldız isimlerini daha yakından tanımak, eserleri ve tarih anlayışları hakkında bilgi edinmek üzere kısa notlar sunabiliriz:

İBN İSHAK

Ebû Abdullah Muhammed (? - 767). Arap tarihçilerindendir. H.12 (633) tarihinde Irak'ta, Aynu'l-Temr kilisesinde esir edilerek Medine'ye götürülen ve orada Abdullah b. Kays'ın mensup olduğu kabilenin himayesine giren Yesar'ın torunudur. Kendisi de orada büyümüştür. İbn İshak, Hz. Peygamber'in hayatına ait bilgileri derin bir alâka ile toplamaya çalıştı. Bu yüzden bir müddet Medine'de Hadis ilminin imamları, özellikle Mâlik b. Enes ile ihtilâfa düştü. İbn İshak, bu sebepten dolayı Medine'yi terkederek önce Mısır'a, sonra da Irak'a gitti. Nihayet h. 150 (767)'de Bağdat'ta vefat etti.

İbn İshak'ın siyere dair iki eser vücuda getirdiği söylenmektedir. Bunlar hicrete kadar olan vakaları ihtiva eden Kitabü'l-Mübtedâ ile Kitabü'l-Megazî'dir. İkinci eseri ancak İbn Hişam'ın rivayetleriyle günümüze kadar ulaşabilmiştir.

VAKIDÎ

Hz. Muhammed'den sonraki devre hakkında bilgi veren ilk müelliftir. İslâm'ın Hristiyan dünyasına karşı kazandığı ilk zaferleri ağırbaşlı fakat ateşli bir dille anlatan Vakıdî, eseri zamanımıza kadar gelen birinci devre tarihçilerinin en ünlü bir simasıdır. Suriye, Mısır, Irak ve Afrika fetihlerini heyecanlı bir dille anlatan Vakıdî, bu devir mücahitlerinin ideal uğrunda ne büyük fedakârlıklara katlandıklarını, ne büyük kahramanlıklar gösterdiklerini anlatırken, özellikle geleceğin İslâm mücahitlerinde derin bir aşk uyandırmayı amaçlamış, eserlerini olağanüstü heyecanlı menkıbelerle doldurmuştur.

Vakıdî, hicri 140 (848 M.)'ta Medine'de doğmuş, gençliğinde buğday ticaretiyle uğraşmıştı. Fakat kendisi ruhî bakımdan bir tüccar değil, bir ilim adamıydı, bir tarihçiydi. Fazla olarak yaratılışça cömert biriydi. Kazandığından çok verir, hattâ kendisine başvurulanları ümitsiz ve üzgün geri göndermemek için sermayesinden verirdi. Tabiatıyla ticaret işlerinde başarılı olamadı. Sermayesini de bitirerek beş paraya muhtaç oldu. Perişan bir halde Medine'den Bağdat'a göç etti. Bu sıralarda Bağdat'ta Abbasiler'in ünlü veziri Yahya el-Bermekî bulunuyordu. Yahya el-Bermekî, Vakıdî'nin kıymetini takdir etmekte gecikmedi. Kendisini zenginleştirecek kadar ihsanda bulundu. Ayrıca, onu hilâfet merkezi olan Bağdat'ın batı mahalleleri kadılığına tayin etti. Vakıdî, halife Me'mûn devrine kadar bu görevde kaldı. Me'mûn, Vakıdî'yi Bağdat'ın Rusafe denilen doğu bölgesi kadılığına nakletti. Temiz bir memuriyet hayatı geçiren Vakıdî, hicretin 207'nci yılında Rusafe'de öldü.

Vakıdî, büyük müçtehitlerden Mâlik b. Enes ve Sûfyan-ı Sevrî gibi ünlülerden öğrenim görmüş ve halife Me'mûn'un teveccühüne mazhar olmuş ve halifenin büyük ihsanlarına nail olmuştu.

Vakıdî'nin Fütuhu'ş-Şâm'dan başka, Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra ortaya çıkan Ridde olaylarına yani Tuleyhâ b. Hüveylid, Müseylemetü'l-Kezzab gibi yalancı peygamberlerin ihtilâllerine dair Kitab'u-Ridde adıyla ayrıca bir eser daha yazdığı rivayet edilmektedir. Vakıdî, öldüğü zaman eserlerinden ancak dört nüsha bulunuyordu. Bunlardan biri kâtibi Ebû Abdullah b. Said'in yanındaydı. Hicretin 230'ncu yılında ölen İbn Said kendisindeki nüshayı kopye ettirerek çoğaltmıştı. Vakıdî'nin bu eseri önce Avrupa'da, sonra da Mısır'da basılmıştır. Özellikle Suriye ve Mısır fetihleri hakkında en eski kaynaktır. Eser öncelikle bu yönüyle değerlidir.

İBN HİŞAM

Abdulmelik b. Hişam b. Eyyub el-Hımyerî el-Basrî (? - 834). Hicretin ikinci yüzyılı ortalarına doğru Basra'da doğdu. O zamanlar Basra, İslâm âleminin en büyük kültür merkezlerinden biri sayılıyordu. Bunun için İbn Hişam, tahsilini burada yaparak şehrin ilim otoritelerinden ders aldı. Özellikle edebiyat, filoloji ve tarih dallarında yetişti ve kendisi de büyük bir otorite haline geldi. İbn Hişam daha sonra Basra'dan Mısır'a gitti, orada Fustat şehrinde 834 yılında öldü.

İbn Hişam, İbn İshak'ın eseri olan Siyer'i esas alarak kendi eserini hazırladı. Bundan ayrı olarak İncil'de mevcut bulunan hikayeler ile Güney Arabistan'ın eski efsane ve hikayelerini birleştirip Kitabü'l-Tican'ı vücuda getirmiştir.

BELÂZURÎ

Soy bakımından İranlı olan ve hayatı hakkındaki malumat az olan Belâzurî, III. asır Arap tarihçilerinin en büyüklerinden biridir. Halife Mütevekkil ve Müstain devirlerinde Bağdat sarayına intisap etmiştir. Halife el-Mu'tez, kendisini oğlu Abdullah'ın eğitim ve öğretimiyle görevlendirdiğinden Abbasiler'e kuvvetli bir şekilde bağlanmıştı. Belâzurî, Bağdat sarayına devam ederken hicretin birinci yüzyılında meydana gelen büyük fetihlere dair ünlü «Futûhu'l-Buldan» adlı eserini kaleme almıştır. Belâzurî, bu eserini yazarken dayandığı belgelerin doğru olup olmadığını araştırmak için çok uğraşmış, rivayetlerin birbirleriyle karşılaştırılması hususlarında büyük bir itina göstermiştir. Fütûhu'l-Büldan'ın kıymetli bir kaynak kabul edilmesinin sebebi budur.

Belâzuri'nin başvurduğu kaynakların en önemlisi, Ebû'l-Hasan Ali Medâini'nin «Kitabü'l-Megazi»si ile «Tarih-i Hulefâ»sıdır.(1) Bu eserler, Belâzurî gibi Taberi'nin de baş vurduğu kaynaklardır.

Belâzurî, «Ensâbü'l-Eşraf» ünvanıyla diğer bir tarihî eser daha yazmıştır. Bu eserde siyasî olaylardan ziyade büyük ailelere yer verilmiştir. Belâzurî'nin akıbeti çok feci olmuştur. Hafızasını kuvvetlendirmeye çok önem veren Belâzurî, bir kişinin tavsiyesiyle «Belâzur» denilen bir nevi Hindistan cevizinden çok miktarda yemiş, bunun etkisiyle hafızası kuvetleneceği yerde zayıflamıştır. Koca tarihçi, dimağında meydana gelen bu sarsıntı sonunda aklını kaybetmiş ve kendisini tımarhaneye koymak zorunda kalmışlardır. Burada da hayat defterinin son yapraklarını kapamıştır. (248 H. - 897 M.) Fütûhu'l-Buldan, Avrupa'da ve Mısır'da basılmıştır.

YAKUBÎ

Ahmed b. Ebi Yakub (? - 897), ilk İslâm tarihçileri arasında önemli bir yeri vardır. Öğrenimini Bağdat'ta yapmış, Horasan, Mısır ve Hindistan'da kalmış ve bu suretle İslâm ülkelerini tanıma imkânı bulmuştur. Şii olduğu için eserinde Şiîlere karşı temayül göstermiştir. Yakubî'nin iki eseri elimize geçmiştir. Tarih diye bilinen büyük eseri, iki kısım halinde kaleme alınmıştır. Birinci kısım, kâinatın yaratılışından Hz. Muhammed'in doğuşuna kadar olan devreyi ihtiva eder. Bizim için önemli olan ikinci kısım ki, Hz. Muhammed'den 872 yılına kadar ki İslâm tarihini içine alan umumî İslâm tarihidir. Yabubî'nin tarihi M. Th. Houtsma tarafından 1883 yılında Leiden'de iki cilt halinde neşredildi. Bu eser 1962 yılında Beyrut'ta da basıldı. Coğrafyaya ait olan ikinci eseri Kitabu'l-Buldan (Beldelerin Kitabı) ise İslâm ülkelerinin tarihî coğrafyasını anlatır. Yakubî'nin Kuzey Afrika'nın fethine dair bir eser daha yazmış olduğu rivayet edilmekte ise de bugüne kadar elimize geçmemiştir.

---

(1) Büyük bir ilmi değeri olduğu anlaşılan Medâinî, hicretin 136'ncı yılında, isminin de belirttiği gibi Sasaniler'in başşehri Medâin'de doğmuş, milâdi 845 veya 830'da ölmüştür. «Fihrist» yazarı İbn Nedim, bu zatın kaleme aldığı eserlerin ismini kaydetmektedir.

TABERÎ

Hicrî üçüncü yüzyılın en gözde simalarından olan Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, hicri 224'te Taberistan'ın Âmul şehrinde doğdu, hicrî 310 yılında Bağdat'ta vefat etti. İbn Cerîr'in doğumu, Âmul'un en mamur dönemine tesadüf etmektedir. Geleceğin büyük şöhretine namzet İbn Cerir, henüz üzerinde Nuşirevan devrinin medeniyet kalıntılarını taşıyan Âmul'un terkedilmiş ve ıssız ateşgedelerini ibretli bakışlarla seyrederek büyümüş, kendisinde tarihçilik hevesi de bu geçmiş zaman mabetlerinin telkinleriyle uyanmıştır. İçinde bulunduğu yüzyılın olayları, şahit olduğu gelişmelerin etkisi ise daha çocuk iken uyanan bu tarihçilik eğilimini geliştirmiştir.

İbn Cerir'in çocukluğu, Tahir b. Hüseyin tarafından Horasan'da kurulan Tahiroğulları hanedanı idaresinde geçmiş, genç bilgin Âmul'un en tanınmış âlimlerinden feyiz almıştır. Daha sonra öğrenimini tamamlamak, bilgisini geliştirmek için Suriye ve Mısır taraflarına seyahat etmiş, ilim ve kültürleri ile ün kazanan bir çok bilginin dersinde bulunmuştur.

Sem'anî, kendisinden söz ederken şu satırları yazmaktadır: «İbn Cerir, gerçek bir âlim idi. Çağdaşlarının hiç birinin elde edemediği dereceyi kazanmıştı. Kur'an'ı ezberlemişti. Kıraat ve tefsirde devrinin yegâne üstadıydı. Düşmanları bile, hadis ilmindeki otoritesini itiraf ediyorlardı. Hadisleri, konularına göre bölümlere ayırmıştı. Tarihî bilgisi ise bundan az değildi. Çok çalışkandı. Her gün kırk sayfa yazmak şartıyla kırk yıl düzenli bir şekilde çalışmış olduğu rivayet edilmektedir.»

İbn Cerir, ilim âleminde büyük bir ün kazandıktan sonra hilâfet başkenti olan Bağdat'a gitti. Orada ilim öğrenmeye, özellikle fıkıh ve hadis okumaya başladı. Bağdat'ta karşılaştığı kanlı maceralar, tarihçiliğe olan eğilimini büsbütün geliştirdi. Bu amaçla sonraki nesillere, yüzyılların bazan müthiş, bazan durgun ama herhalde değişken bir panoramasını göstermek hevesine kapıldı.

Hicretin üçüncü yüzyılı, Abbasi hilâfetinin karışıklığa sürüklendiği bir zamandı. Horasan'daki Tahiroğulları devletinin yıkılışı, Abbasîler'e ilk darbeyi vuran Saffariler'in ortaya çıkışı, Ebû'l-Abbas ve Ebû Cafer'in büyük çabalarıyla kurularak Harun Reşid ve Me'mûn devirlerinde ihtişamını bulan Abbasi hilafetinin Mütevekkil'den itibaren gerilemeye başlaması İbn Cerir'in dikkatinden kaçmamış, üstelik ondaki tarihçilik hevesini iyice harekete getirmeye yardım etmişti.

Bu yüzyılda İran'da Tahiriler'den hemen sonra Saffariler ortaya çıkmış, Mısır'da Tolunoğulları güçlenmiş, Tunus'ta Ağlebiler bağımsızlıklarını ilân etmiş, Kûfe'de Talibiler'den Hüseyin Muhammed, Mekke'de İsmail b. Yusuf kendini göstermiş, Basra yöresi ise zenci isyanı ile kana bulanmıştı.

Bağdat'ta ise, askerî kargaşa sonucu Abbasi saltanatının temelleri sarsılmaya başlamıştı. Gerçekten hilâfet başkenti,(İbn Cerîr'in doğumundan iki yıl önce, Halife Mu'tasım tarafından Bağdat'tan on iki fersah uzağa, yeni kurduğu Sâmerrâ'ya nakledildi. Böylece başlayan askerî zorbalık, ister istemez bütün nüfuzun Aşhaslar, İtahlar, Boğalar, Vasîfler gibi askerî komutanlara geçmesiyle sonuçlanmış, bunların arasındaki rekabet devleti sarsmaya başlamıştı.

Taberî'nin Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk adlı eseri aynı zamanda Ahbarü'r-Rusül ve'l-Mülûk ve Tarih-i Taberî adlarıyla da bilinmektedir. İslâm dünyasının Herodot'u sayılan Taberî'nin kendisinden sonra gelen tarihçiler için geniş bir kaynak olan bu eseri, hilkatten başlayarak hicretin 302'nci yılına, yani ölümünden sekiz yıl öncesine kadar olan olayları içine alır.

Kitap derin bir bilginin, uzun bir çalışmanın ürünü olup, İslâm tarihinin başlıca âbidelerindendir. Bu kitapta, İslâm'ın ilk yıllarına dair, başka hiç bir kitapla kıyaslanmayacak kadar geniş bilgi vardır. Bir çok hadis, menkıbe ve rivayet tasarruf edilmeden bir araya getirilmiştir. Rivayetleri birleştirmeyi bile bir çeşit tahrifat kabul eden Taberi, bunları birer birer ve aynen kitabına aldığı gibi, râvilerinin isimlerini yazmayı da ihmal etmemiştir. Eskiliği, yazarının özellikleri bu eseri en değerli kaynakların başına geçirmiştir. Daha sonra gelen tarihçiler, genellikle bu eseri kaynak olarak almışlardır. Yazar, eserinin önsözünde içindekilerden söz ederken, mü'min bir tarihçi olarak söze başlamış, hilkat hakkında, mukaddes kitaplardan alınan ilhamlar konusunda ayrıntılı bilgi vermiştir. Taberî'nin bu büyük eseri Avrupa'da, Mısır'da birkaç defa basılmıştır.

MES'UDÎ

Ceddi İbn Mes'ud'a nispet edilerek «Mes'udî» lâkabıyla anılan bu ünlü tarihçi, Irak'ın ilim bakımından hareketli bir devrinde, yani hicrî üçüncü yüzyılın sonlarında Bağdat'ta doğmuş, 346 (956)'da Mısır'ın Fustat şehrinde, eski Kahire'de ölmüştür.

Tahsilini Bağdat'ta tamamladıktan sonra hicretin 300 (912). yılında, henüz genç bir yaştayken, uzun ve yorucu bir seyahata çıkmış, görmek ve öğrenmek hevesiyle gençliğini gezerek geçirmiştir.

Mes'udi, bu seyahat sırasında İslâm dünyasının çeşitli bölgelerini dolaşmış, kendi deyimiyle bugün doğu'da ise yarın batı'ya gitmiş, hiç bir kervanın geçmediği yerleri görmüş, Multan ve Mansure'yi ziyaret ettikten sonra Fars ve Kirman'ı da dolaşmıştır.

Bağdat'tan hareket ettikten üç yıl sonra Mes'udî'yi Hindistan'da görüyoruz. Dünya seyyahı, Hindistan'ın bazı şehirlerinde bir süre kalıyor ve Hindistan'ın Seylan adasına geçiyor. Oradan da bugünkü Madakaskar'a veya Zengibar'a gidiyor. Aynı yolu takip ederek Oman taraflarına da uğruyor ve daha sonra Suriye, Mısır, Mağrib ve Endülüs yöresine seyahat ederek ilmî araştırmalarına devam ediyor.

Mürûcu'z-Zeheb'in biraz kapalı bir ibaresi, Mes'udî'nin Malezya kıyıları ve Çin sahillerini de ziyaret ettiğini zannettirmektedir. Fakat Hazar Denizi kıyılarıyla Kızıldeniz'in doğu sahillerini dolaştığına dair hiç bir belge yoktur.

Mes'udi, hayatının en parlak yıllarını böylece bir ülkeden diğer bir ülkeye seyahat ederek geçirmiş, inceleyici bir gözle ve dikkatli bir bakışla her gördüğü, her uğradığı memleketin tarihini, coğrafyasını araştırmış, böylece adını yaşatacak eserlerini meydana getirmiştir.

Büyük tarihçiyi hilâfet merkezini bırakarak uzun bir seyahata zorlayan sebeplerin en önemlisi, bu sıralarda İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinde yeni yeni gelişen ilmî merkezlerin cazibesi olduğunda şüphe yoktur. Eserlerini nasıl bir etki altında yazmış olduğunu anlamak için, doğduğu memleketin, yaşadığı yüzyılın kültür seviyesini araştırmak gerekir.

Mes'udi, üçüncü yüzyılın sonlarına doğru Bağdat'ta doğmuştu. Bu yüzyılın başında Me'mun'un açtığı Darü'l-Hikme'lerle ilmî bir canlılık kazanan Bağdat, asrın sonlarına doğru eski ihtişamını kaybetmeye başlamış, siyasi parçalanmalarla karşı karşıya kalan geniş İslâm topraklarının her tarafında yeni yeni kültür merkezleri boy göstermişti. Bu yeni merkezler üstün seviyeleriyle Bağdat'la yarışıyorlardı. Uzak mesafelerden gelen genç beyinler, Bağdat'a koşacaklarına yeni kurulan bu merkezlerde toplanıyorlardı.

Şüphe yok ki, Mes'udî de Bağdat'ta öğrenimini tamamladıktan sonra, bilgilerinin kendini tatmin etmediğini anlamış, yüzyılın âdetine uyarak yeni merkezleri ziyaret etmek hevesine kapılmış, oralardan da feyiz almak ümidiyle uzun yolculukları tercih etmiştir.

Bağdat, o yüzyılda da güçlükle de olsa ihtişamını korumaya çalışıyordu. Fakat İslâm ufuklarında irfan yıldızlarını artık kendi sistemi içinde tutabilecek kadar cazip değildi. Hattâ Mes'udî gibi bağrında doğmuş zekâları bile kendi muhitinde tutamıyordu.

Bağdat, Mes'udî'nin ölümünden sonra, dördüncü yüzyılın sonlarına doğru Adududdevle sayesinde, geçici bir süre için eski ihtişamını kazanmış, diğer ilim merkezlerini etkisi altına almıştı. Fakat bu devirden sonra artık ebedî olarak sönmüştür.

Büveyhoğulları'nın gayretli bir hükümdarı olan Adududdevle, ilim ve kültürün de koruyucusu olduğundan Bağdat sarayı, bilginlerin ve edebiyatçıların toplantı yeri olmuş, Abbasîler'in hilâfet merkezi yine eski manzarasını kazanmıştı.

İşte Mes'udî, İslâm dünyasının siyasî parçalanmalara uğradığı, buna karşılık geniş bir fikrî hareket görüldüğü böyle bir çağda, sarsılmaz bir cesaretle İslâm memleketlerinin her tarafını dolaşmış, tarihî ve coğrafî bilgilerini görerek ve gezerek kuvvetlendirmişti.

Yazılarında özellikle edebiyat tarihi büyük bir yer tutar.

Renan'ın yazdığına göre, Mes'udî, sanki modern tenkit metotlarını çok önceden keşfetmiş ve edebî eserlerin, içinde bulunulan yüzyılın siyasî ve içtimaî tarihine nasıl ışık tuttuğunu kavramıştır.

Mes'udî'nin bir çok eser yazdığı bilinmektedir. Ne yazık ki, bu eserlerin çoğu zamanımıza kadar gelememişlerdir. Mes'udî'nin elimize geçmiş olan en ünlü eseri Mürûcü'z-Zeheb'dir. «Altın Çayırlar» diye Türkçeye çevrilebilecek bu eser, kaybolmuş olan eserlerinin özetleriymiş gibi görünmektedir. Bu eserin birinci bölümü, Arapların ve yabancı milletlerin İslâm'dan önceki tarihlerine, ikinci bölümü ise, Hz. Peygamber'e ve daha sonraki İslâmî devreye ayrılmıştır. Diğer kaynaklarda bulunmayan bilgileri onun eserinde görmekteyiz. Siyasi tarih yanında, kültür tarihi bakımından da önemli bir kaynaktır. Mes'udî'nin İslâm ülkelerinin tarihi coğrafyasına tahsis ettiği Kitabu'l-Tenbih ve'l-İşrâf adlı ikinci eseri de önemli bir kaynaktır.

MAKDİSÎ

Mutahhar b. Tahir, X. asrın ikinci yarısında yaşamıştır. Hayatı hakkında yok denecek kadar az bilgimiz vardır. Samanoğulları'ndan Mansur b. Nuh'un veziri tarafından korunmuş ve eserini onun yardım ve teşvikleriyle yazmıştır. Kitab el-Bed ve't-Tarih adını taşıyan eseri Siyasi tarih yanında Dinler tarihi bakımından da önemlidir. 966 yılında yazılan eserin birinci kısmında, Peygamberler, İran ve Türk tarihi ile Cahiliye devri Arap tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Bilhassa bu kısımda Orta Asya Türkleri'nin dilleri, inançları, örf ve âdetleri belirtilmiştir ki bu, millî tarihimiz açısından çok faydalıdır. İslâm tarihi kısmı ise 961 yılına kadar gelmektedir. Bilhassa, İslâm'ın bünyesindeki mezhepler geniş olarak ele alınmış ve işlenmiştir. Bu kitabı Cl. Huart Fransızca tercümesiyle birlikte 1899-1916 yılları arasında Paris'te neşretmiştir.

İBN MİSKEVEYH

İbn Miskeveyh, aslen İranlı olup çok yönlü bir şahsiyettir. Daha çok bir tarihçi ve ahlâkçı olarak tanınır. Hayatı hakkında fazla bir bilgimiz yoktur. Büveyhoğulları hükümdarlarından Sultan Adududdevle'nin hazinedarlığında bulunmuş ve 1030'da ölmüştür.

Bu müstakil düşünceli, orijinal ve şüpheci yazarın «Tecâribü'l-Ümem» adlı eseri eski İran ve Arap tarihini başlangıcından yaşadığı zamana kadar getirmektedir.

Kendisini İran'a daha yakın hissetmiş olacak ki, özellikle İran'ı ilgilendiren olaylarla meşgul olmuştur.

Rasyonalist eğilimlidir. İslâm'a bağlılığı zayıftır. Eserinde Hz. Peygamber'in hayatına yer vermemiş, Arap istilâlarının Hz. Muhammed'den önce başladığını belirtmiştir.

Siyasî ve ekonomik konularla çok ilgilenmiş olup siyasî müesseselerden ve idareden heyecanlı bir dille söz etmiştir.

Tarihî facialarda rol almış olan insanların, genel düşünceleri ve psikolojileri karışık ve sıkışık yazılarının arasından kendini gösterir.

Ahlâk konusunda önemli bir eser olan Âdâbu'l-Arab ve'l-Acem adlı kitabı da dikkate şayandır.

BİRÛNİ

İbn Haldun gibi tarihte orijinal metot geliştiren İslâm bilginlerinden biri de Ebû Reyhan el-Birûni'dir. 973 yılında Harezm'de doğan Birûni, Tarih, Matematik, Mukayeseli Dinler Tarihi ve Coğrafya alanında çok değerli eserler vermiştir. Gazneliler döneminde yaşayan Birûni 1051 yılında vefat etmiştir. Birûni, tarihî meseleleri aydınlatma amacıyla arkeoloji, hattâ jeoloji ve ekonomiye önem vermiştir. Ayrıca tarihe aslı esası olmayan fikirlerin karışmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Dinle devleti birbirinden ayrı düşünmemekle birlikte, ilmî hükümlere ulaşmakta dinî ve kavmî duyguların etkisinden uzak ve tarafsız bir şekilde yazmanın gereğinden söz etmiş ve Hint medeniyeti tarihini bu metotla yazmıştır. Birûni, tarih felsefesine dair düşüncelerini belli başlı bir kitap şeklinde toplamamış, böyle bir eseri bize kadar gelmemiştir. Onun tarih anlayışını ve felsefesini belirten yazıları Hint medeniyeti tarihine dair yazdığı «Kitabu mâ li'l-Hint» adlı eserinde, «el-Asâru'l-Bâkıya»sında, mineralojiye ait «el-Cemâhir fi'l-Cevâhir» eczacılığa ait «eş-Şeytana» ve coğrafî araştırma metodu ile ilgili «Tahdîdu Nihâyâti'l-Amâkin» adlı üç eserinin önsözünde istitraden söylenmiş şeylerdir.

Bîrûnî'ye göre, tarihî olaylar çeşitli dinlere mensup kişilerin bakışlarının üstüne çıkabilen muhakeme metoduyla incelenebilir. Ona göre, «İlimler» insanın hayatî ihtiyaçlarından doğmuştur. İnsanın ekonomik hayatı, onu «tabiî muamele» hayatından uzaklaştırarak, «vaz'î muamele»ye sevketmiştir. İktisadî meseleler riyazî ve tabiî ilimlere dayanır. İnsanların diğer ihtiyaçları tıp, musiki, mantık, lisaniyat ilimlerini, şiir ve edebiyatı meydana getirmiştir. Genellikle ilimler sıkı bir şekilde birbirlerine bağlıdırlar ve bu ilimler karşısında çeşitli milletlerin durumu da aynıdır. Bîrûnî'ye göre, dünyanın olduğu gibi, insanlığın da başlangıcı bilinmeyen tarih öncesi bir hayatı vardır.

Dünyanın hayatını tetkik ederken çeşitli belgelerin yanında toprak tabakasında meydana gelen değişiklikler de araştırılmalıdır. Bu tabakaları, taşların ve toprakların şeklindeki farkları arştırırken, ilk önce bunların eritilmiş bir maden halinde, ısının etkisiyle çeşitli şekiller almış olduklarını, sonra soğumuş bulunduklarını tespit ederek toprak üzerindeki hayatın değişmelerini, eski medeniyet eserlerinin harabelerini tetkik ederek de insanın kültür hayatındaki değişmeleri tespit ediyoruz.

Bîrûnî, Harezm'in kültür tarihini de, Amuderya nehrinin yatağında meydana gelen tabiî değişiklikleri, bu nehrin eski yatağında müşahede ettiği eserler ve nehrin doğusundaki eski Harezm (Sağ Harezm) harabelerinden hareket ederek anlatmıştır. Yani Bîrûnî, tarih olaylarını anlatmak için jeoloji ve arkeolojiden yararlanmıştır.

Ona göre dünya üzerindeki tabiî değişmeler sonucunda sıcak yerler soğuk olmuş, yahut soğuk yerler sıcak olmuş, insanlar da buna göre yerlerini değiştirmişler ve göçler meydana gelmiştir.

Bîrûnî, el-Cevâhir ile Tahdîd'in önsözlerinde de medeniyet, sanat ve ticaret ile insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin nasıl meydana geldiğini anlatıyor. Bîrûnî'ye göre insan, yaratılış bakımından anarşiye eğilimli ise de, tabiata hâkim olmak ve kendi hayatını kormak zarureti yüzünden sosyal ve ekonomik kanunlar yaparak kendisini bunların çerçevesine sokmak ve bu kanunlara tâbi kalarak mutluluğunun gerçekleşmesi için uğraşmak zorunda kalmıştır. Her iki kitaptaki uzun yorumların özü şudur:

«İnsan, birbirlerine aykırı unsurların karışımı olduğu için, ancak kahredici bir kuvvet karşısında topluluğunu koruyabilir. O yine, dağılmak arzusu içindedir, fakat kendini çeviren düşmanların çokluğu, devamlı maruz kaldığı belâlar karşısında tek başına kendini savunamaması onu, diğer hemcinsleri ile birlikte medenî olarak yaşamak zorunda bırakmıştır. Allah, onu şehir ve köylerde de çeşitli parti ve hiziplerin karşısına çıkarmıştır. O, diğerleri tarafından ezilmemek için başkalarıyla birlikte ticaret ve sanayii geliştirmeye başlamıştır. Fakat istihsal maddelerini, kendi aralarında eşit şekilde bölüştürmekle mesele çözüme kavuşturulmamıştır. Çünkü iş karşılığı olarak aldığı mübadele (değiş-tokuş) maddesi, onun ihtiyaçlarını karşılamamış, iş eşit olmadığı gibi ihtiyaç saatleri de uymamıştır. Sanatkârların ürünleri istenilen zamanda değerlendirilemeyip boş kaldığı için, kendi aralarında her zaman geçerli olan bir mübadele vasıtası icat etmek zorunda kalmışlardır. Bu da görünüşte parlak, az bulunan, paslanmadan şeklini koruyan gümüş ve altın olmuştur. İşte bunları yerin göbeğinden, ezelden beri gömülü kaldıkları yerlerden çıkararak muameleye koymuşlardır. Hayat bununla düzenlenmiştir. Fakat her haklının hakkı karşısına, haksızlık tarafının batıl işleri dikilir. Para sistemine geçmekte de böyle olmuştur. İnsanlar arasında derecesi yüksek, aşağı ve zayıf zümreler ortaya çıkmıştır. İnsanların başında olanlar, siyaset şartlarını buna uydurmak ve bu zümreler arasında bir yakınlaştırma çaresi bularak, Allah'ın kendilerine emanet ettiği görevi yerine getirmek zorunda kalmışlardır.

Sarı ve beyaz madenler vasıtasıyla hayat işleri nizama konulunca, insanlar arasında para toplamak hırsı artmıştır. Ancak paranın kıymeti itibaridir. Çünkü altın ve gümüş insanın karnını doyurmadığı gibi, onun başına gelecek belâyı defetmek, başkasının zararından korumak işinde de faydasızdır.

Bir gün deniz ticaretiyle uğraşanların gemisini rüzgâr deniz ticaret yollarından uzak bir adaya götürmüş, bunlar da yerlilere ihtiyaç duydukları eşya karşılığı olarak dinar vermişlerdir. Yerliler, ellerine aldıkları paranın tadını ve kokusunu denemişler, fakat bunda işlerine yarayacak bir şey görmediklerinden altın dinarları tüccarlara geri vermişlerdir. İşte, medenî insanları birbirine yardıma sevkeden gerçek hayat nizamının esası bu tabiî muameledir. Madenî paralar esasına göre kurulan hayat ise vaz'î muamele hayatıdır. Bu, sonradan konulan muamele hayatı insanlar arasında kadına, evlâda, lükse, para ihtikârına düşkünlük ve kazanç hırsı meydana getirmiştir. Bu da bir taraftan fakirlik ve rehinle geçinmek, diğer taraftan da saltanat ve derebeylik doğurmuştur.

Fakat Allah, altın ve gümüşü bir hazine olarak gizlemeyi yasaklamış, bunları insanlar arasında tedavülden, muameleden alıkoyanları elîm bir azap ile korkutmuştur. Zaten böyle hazine yapmak doğmuş bir çocuğu geri ana rahmine koymak gibi normal dışı bir iştir. Altın ve gümüş, maden ocaklarından çıktıktan sonra biçilmiş ekin ve kesilmiş hayvan gibidir ki, onları yemekten başka çare yoktur. Altın ve gümüş de kesinlikle ticaret, hak ve hukuku düzenleme işinde kullanılmalıdır.»

Tabiî ve ekonomik unsurlara bu kadar yer ayıran Bîrûnî, medeniyetlerin gelişmesinde insanın bizzat kendisinin ve onun tarafından kurulan hayatın da etken olduğuna inandığından çağdaş hümanistlerden, büyük bir idealist olması bakımından da çağdaş idealistlerden önce gelen bir düşünürdür.

Bîrûnî, medeniyetin devamlı bir şekilde geliştiğine inanmıştır. O, kendinden önce yaşayan coğrafyacı Ceyhani zamanındaki ilmin, Yunanlı Ptolemeus zamanına göre daha ileri olduğunu bildiği gibi, kendi zamanında da ilim ve kültürün Ceyhanî zamanındakine nispetle daha ilerlemiş olduğuna kani olmuştur. O kendi çalışmasıyla, Ptolemeus devrinde, «dağınık olan fikirlerin toplu bir sistem haline getirildiğini, anlaşılması zor konuların anlaşılır bir şekil aldığını, kendi buluşları sayesinde ilmin geliştiğini» söylemiştir.

Bîrûnî gerçekten büyük bir idealisttir. O, insan hayatında ahlâkî kanunların kesin etkisine inanıyor. Ona göre insan, yaratılış bakımından anarşiye, fesada ve pisliğe eğilimlidir. Ancak, kendi kendini disipline etmek, fedakârlık, beden ve ruh temizliği, zorluklara şuurlu bir şekilde katlanmak suretiyle mutluluğa ermektedir. İnsan, kendisi için beğenmediği bir şeyi başkaları için de beğenmemelidir. Akıllı ve olgun bir insan, ancak ebedî kıymetlerden ve maneviyattan haz duyar. Anlayışsızlar ise şehvetlerinin ve hislerinin esiridirler. Medeniyet işte insanın bu gibi zaaflara karşı kendini koruması, iradesini sınırlandırması ile ayakta durur.

Tenkit metodunda Bîrûnî, her şeyden önce mükayeseyi ele alıyor. Ona göre, çeşitli kaynaklardan alınan bilgilerin doğrusunu yalanından ayırmakta en iyi yol, herhangi bir bilgiye hemen inanmayıp onları ihtiyatla karşılamak ve ifadeler arasındaki çelişkilerden yararlanarak, birini diğeri aleyhinde şahit yapmaktır.

Bîrûnî'nin siyasî düşünceleri Aristo'nunki ile bir gibi görünüyor. Ona göre çeşitli kabilelerden ibaret olan insanları, arada farklılaşan bir kabile, bu kabilenin de mümtaz şahsiyetleri idare eder. Bunlar da sülâle oluştururlar. Kabile ve zümrelerin başında bulunarak hükümdarlığa yükselen şahsiyetler, kendilerini asil bir soydan gelmiş göstermek için tarihleri kendi isteklerine göre uydurur ve uydurturlar. Birûni, bu gibi iddiaları eleştiri süzgecinden geçirmektedir. Gerçekler üzerinde yapılan bu tür tahrifatları ayıklama yollarını Kitabu mâ li'l-Hint' inde göstermiştir.

Birûni, el-Asâru'l-Bâkıya'sında, tarihî hayatın başlangıcı hakkında çeşitli milletlerin dinî rivayetlerini, Tevrat ve İncil'in İbranî, Yunanî ve Süryanî metin farklarını tetkik ederek, kendine göre hükümlere ulaşır. Birûnî diyor ki:

«Tarihte gerçeği meydana çıkarmanın metodu, akıl yoluyla delil getirmek ve görüp hissedilen şeylerle mukayese ve karşılaştırmadır. Fakat tarihin ilk devirlerine ait ilk bilgiler, çoğu zaman milletlerin dinî rivayetlerinden başka bir şeye dayanmayınca iş çatallaşıyor.

Bu gibi durumlarda rivayetleri ve fikirleri karşılaştırmak ve bu işte gözleri gerçeği görmekten alıkoyan ihtiyatlardan, taassuptan, şövenlik, hisse kapılmak, egoizm gibi körletici şeylerden kendini temizlemek (korumak) ilk şarttır. Gerçi bu yol ağır bir yoldur, çünkü haberler ve rivayetler, uydurmalar (ebatil) ile karışık olduğu gibi, bunların bir çoğu tabiî hallere uygun ve imkân dahilinde görüldüğünden bunlar arasında gerçeği yalandan ayırabilmek zor oluyor. Bununla beraber gerçeği elde etmek için yegâne yol benim gösterdiğim yol (yani akıl, mukayese ve tarafsız tenkit yolu) dur. Bu yüzden ve bir insanın ömrü bütün milletlerin değil, tek milletin tarihini bile, bu şekilde, tenkidi metotla araştırmaya ve ihata etmeye yetmediği için, bizim ancak olayların kendimize en yakın ve belli olanlarını ele almamız ve bunları da yetki sahibi ve güvene lâyık erbabından sorup kontrol etmemiz, geri kalanını yüzüstü yatmış bir halde bırakmamız gerekmektedir.»

Birûni'nin aynı olay hakkında söylenen rivayetlere karışan uydurma ve tahriflerin ortaya çıkış sebeplerini anlatırken bunun ruhî taraflarını da göstermesi o zaman için oldukça dikkate değer bir noktadır.(1)

İBN EL-CEVZÎ

Abdurrahman b. Ali (1116-1200). Bağdat'ta doğmuş olup ilimle alâkası olmayan zengin bir ailenin çocuğu idi. Ciddî ve esaslı bir tahsil yapmak için seyahatlere çıkmış ve daha sonra Bağdat'a yerleşerek bir taraftan eserlerini kaleme alırken diğer taraftan da halka vaazlar vermeye başlamıştır. Nerede bir topluluk görürse onlarla dinî konularda sohbet eder, vaaz verirdi. Halife ve diğer devlet erkânı onun vaazlarına devam ederlerdi. İbn el-Cevzî üç yüz eser yazdığını bizzat kendisi belirtmektedir. Daha ziyade dinî konuları ele almıştır. Tarihçilik bakımından mühim olan eseri el-Muntazar adını taşımaktadır. Taberî'de olan hadiseleri ondan neşretmiştir. Bu bakımdan fazla önem taşımaz. 1177 yılına kadar devam eden bu tarihin son kısımları, bahsettiği devirlerin en mühim kaynaklarından biridir. Bilhassa Selçuklular ve onların Abbasîler'le olan münasebetleri hakkında kıymetli malumatı ihtiva eder. İbn el-Cevzî eserinde siyasî hadiselerin yanında hal tercümelerine geniş yer vermiştir. Yazma nüshaları çeşitli kütüphanelerde varsa da bunlar içinde tam olanı Ayasofya kütüphanesinde bulunmaktadır. el-Muntazar'ın son kısmı on cilt halinde Haydarabad'da 1936-1940 yılları arasında neşredilmiştir.

---

(1) Zeki Velidi Togan, Tarihte Usûl, 145 vd.

İBNÜ'L-ESİR

Hicrî altıncı asrın ikinci yarısında (XII. asrın ikinci yarısı), Musul'un üç menzil uzağında ve Dicle kenarında küçük bir kasaba kendisine İslâm tarihçiliğinde büyük bir şöhret kazandıracak olan üç kardeş yetiştiriyordu. Dicle, hilâl şeklinde bir kavisle üç yönden çevrelediği bu kasabaya bir ada manzarası vermekteydi ve bundan dolayı «Ceziret İbn Ömer» adıyla anılmaktaydı.

Altıncı yüzyılda bu adaya yerleşmiş olan Ebû'l-Kerem adındaki bir zatın Mecdüddin, İzzüddin, Ziyaüddin isimli üç oğlu, o zamana kadar adı hiç işitilmeyen bu küçük kasabayı büyük şöhretleriyle sonsuza kadar yad ettirmeye namzet bulunuyorlardı. İşte tarihte İbnü'l-Esirler diye ün kazanan bu üç büyük sima, Ebû'l-Kerem'in üç oğludur.

Ebû'l-Kerem, çocuklarına iyi bir öğrenim gördürebilmek için bir süre sonra Musul'a gitmiş olduğundan İbnü'l-Esirler burada mükemmel bir şekilde tahsil görebilmişlerdir. İbn'ül-Esirlerin en büyüğü olan Mecdüddin, özellikle Hadis sahasında temayüz etti. En küçükleri bulunan Ziyaüddin ise, şiir ve inşâ'da kendini gösterdiği gibi devrinin siyaset adamları arasında büyük bir mevki kazandı. Üç kardeşin ortancası olan İzzüddin de İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük tarihçiler arasında yer aldı. İzzüddin ile çağdaş olan ve kendisiyle görüşen İbn Hallikan onu aynı zamanda usûl ve hadis hıfzında imam olarak görmektedir.

İbnü'l-Esir, hicretin 555. (1160) yılında Ceziret İbn Ömer'de doğdu. Ailece Musul'a göç ettikten sonra, burada devrin önde gelen âlimlerinden ders okudu ve kısa sürede büyük bir şöhret kazandı.

Kısa süre sonra Musul atabeginin dikkatini çeken ve saygısını kazanan İbnü'l-Esir'i bu zatın yakınları arasında görüyoruz. Atabeg, onu elçi olarak Bağdat halifesine, Şam ve Kudüs'e gönderiyor. İbnü'l-Esir, elçilik görevini parlak bir şekilde yerine getirmekle beraber bunu, ilmî ve tarihî araştırmalar için bir fırsat biliyordu. O zaman daha Hülâgû' nun tahribatına uğramamış olan Bağdat'ın zengin kütüphanelerini, Kudüs ve Şam'ın tarihî abidelerini büyük bir azim ve şevkle incelemiştir.

İbnü'l-Esir, daha çocukluğundan beri tarihe karşı büyük bir ilgi duymuştu. İnsanlık tarihinde eşine rastlanmayan bir inkılâp meydana getiren İslâm'ın doğduğu yerleri görmek, yazmaya başladığı büyük tarihini yalnız rivayetlere değil, gözlemlere de dayandırmak için birkaç kere Hicaz'a gitti. Özellikle Abbasî hilâfeti tarihine dair vesika topladı. Bu uzun ve yorucu seyahatlerden sonra Musul'a dönerek evine kapandı ve büyük eserini yazmaya başladı.

İbnü'l-Esir, hicri 626 (1229) yılının sonlarına doğru, Halep'te Atabek Şahabettin Tuğrul'un yanında misafir bulunduğu sırada ünlü tarihçi İbn Hallikan ile görüşmüştür. Eyyubiler'den Halep hükümdarı Melik Aziz b. Melik Zâhir'in Atabegi olan Şahabüddin Tuğrul, çok saygı gösterdiği İbnü'l-Esir'e kendi sarayında özel bir daire tahsis etti. İbnü'l-Esir'i bu dairede ziyaret eden İbn Hallikan ondan, irfan ve faziletini, ahlâk ve tevazuunu takdir edici bir dille bahsetmekte, babasının bu âlim dostundan çok ikram gördüğünü yazmaktadır. Tarihçi İbnü'l-Esir, hicri 630 (1232)'da Musul'da ölmüştür.

İbnü'l-Esir, Musul'da inzivaya çekildiği sırada ilim âlemine hediye ettiği üç büyük eseriyle adını tarihe yazdırmıştır. Bu üç eserden birincisi Kitabü'l-Ensab, ikincisi Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahabe, üçüncüsü de el-Kâmil fi't-Tarih'tir.

Kitabü'l-Ensab, Şeyh Ebû Said Abdülkerim b. Sem'ani'nin büyük eserinin gerekli düzeltmeleriyle meydana getirilmiştir. Üç cilt olarak hazırlanan bu eser, nesep âlimleri arasında büyük bir önemi haizdir. Üsdü'l-Gâbe ise Ashab-ı Kiram'ın hayat hikayelerini ihtiva etmektedir. Bu da İslâm tarihi ve hadisle uğraşanlar için en güvenilir kaynaklardandır. Üsdü'l-Gâbe, H. 1280'de Mısır'da Vehbiye Matbaası'nda basılmıştır. İbnü'l-Esir'in bizce en önemli eseri el-Kâmil fi't-Tarih'idir.

İbnü'l-Esir'in adını Doğu'da ve Batı'da saygıyla andıran bu eser, hilkatten, milâdi 1230 sonuna kadar meydana gelen dünya olaylarını içine alan umumi bir tarihtir. İbnü'l-Esir, el-Kâmil'i yazmak için en sağlam kaynakları araştırmış, İslâm dünyasının çeşitli bölgelerine seyahat eden tüccar ve âlimlerin verdikleri bilgileri ve kendi seyahatleri sırasında topladığı malzemeyi eski kaynaklarla mukayese ederek kaleme almıştır.

İbnü'l-Esir, eserinin önsözünde zamanında tarihe karşı gösterilen ilgisizlikten, ilim adamlarının yetersizliğinden acı bir dille şikâyet etmekte ve bu zihniyeti çürütmek için tarihin gerekliliği ve önemine dair veciz bir yorum ortaya koymaktadır. Ayrıca tarihçilerin takip ettiği metodu tenkit ettikten sonra el-Kâmil fi't-Tarih'i yazarken takip ettiği usûle dair önemli açıklamalarda bulunmaktadır.

İbnü'l-Esir, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin takipçisidir. Fakat el-Kâmil, derin bir ihtiyacın mahsulüdür. İbnü'l-Esir'in yaşadığı karışık devirde, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk'un nüshaları çok az bulunuyordu. Herkes bu eseri kolayca elde edemiyordu. İbnü'l-Esir, bu değerli eserin açık ve selis bir özeti olarak el-Kâmil'i meydana getirdi. Eserini diğer kaynaklardan elde ettiği bilgilerle zenginleştirdi. Özellikle İslâm'dan önce Arapların yaşayışına ve savaşlarına dair Eyyamü'l-Arab adı altında özel bir bölüm ekledi. Taberi tarihinin kaydettiği son tarihten, kendi zamanına kadar meydana gelen olayları da bir araya toplayarak eserini mükemmelleştirdi. el-Kâmil'in değerini artıran sebeplerden biri de, İslâm dünyasının Batı bölgeleriyle ilgili geniş bilgi vermesidir. Çünkü o zamana kadar gelip geçen tarihçiler ya Batı'dan hiç söz etmemişler veya az bilgi vermişlerdir. İbnü'l-Esir, tarihini yazarken Musul'da irfan ve dirayetiyle ünlü olan Bedreddin Lü'lü hükümran idi. Musul Atabeglerinden Nureddin Arslan Şah'ın vefatını müteakip oğlu İzzüddin Mes'ud ve ondan sonra da onun torunu Nureddin Arslan Şah adına idareyi yürüten Bedreddin Lü'lü, İbnü'l-Esir'e, o karışık yüzyılda tarih yazabilecek sakin bir ortam temin edebilmişti. Müellif, eserinin başında bu hususu minnettar bir dille anlatmaktadır. el-Kâmil, biri İslâm'dan önce, diğeri İslâm'dan sonra olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Esirlerin birinci kısmıyla ikinci kısmının baş taraflarında, Türk tarihinin ilk çağını aydınlatabilecek oldukça geniş bilgi bulmak mümkündür. Kâmil'in tarzı, Tarihü'l-Ümem vel-Mülûk'u andırmaktadır. Fakat, el-Kâmil bir çok hususta daha geniş ve daha canlıdır. Müellif, üslûptaki kuruluğa rağmen, konunun müsait olduğu yerlerde gerçek dram tabloları ortaya koyma gücünü göstermiştir. el-Kâmil, 1851-1876 tarihleri arasında Tornberg tarafından Leiden'de neşredilmiştir. Daha sonra çeşitli tarihlerde Mısır'da basılmıştır.

•

İBN HALLİKAN

İbn Hallikan, halife Harun Reşid'in gösterişli devrinde hazin bir şekilde ortadan kaldırılan Bermekî hanedanına mensuptur. Hicrî 608

(1211)'de, o zamanlar ilim bakımından büyük bir şöhreti olan Ermil'de doğdu. Ceyhun nehrinin ruhu okşayıcı zümrüt sahillerinde büyüdü. Babası, Melik-i Muazzam Muzafferüddin b. Zeyneddin tarafından bu şehirde inşa edilmiş olan Medrese-i Muzafferiye müderrislerindendi. İbn Hallikan, ilk öğrenimini babasının ders verdiği bu medresede tamamladı. Kendi rivayetine göre o yüzyılın önemli simalarından olan Ümmü'l-Müeyyed en-Nisaburi adındaki hanımdan da ayrıca öğrenim gördü ve bu hanımdan icazet aldı. Daha sonra Erbil'de hadis öğreten Şeyh Salih b. Hibetullah'ın derslerine devam etti.

Hicri 621 (1224)'de, yani henüz on dört yaşındayken Buhârî'nin Sahih'ini okudu.

O yüzyılda ilim öğrenmekle meşgul olan bütün gençler gibi İbn Hallikan da on sekiz yaşındayken bilgisini artırmak için seyahate çıkarak Haleb'e gitti. Altı-yedi yıl kadar burada kaldı. Tahsilini iyice ilerletti. İbn Hallikan'ı hicri 633 (1236)'te Şam'da, dört yıl sonra da Mısır'da görüyoruz. Büyük bilgin Mısır'da Sultan Baybars'ın iltifatına ve teveccühüne mazhar oldu. Hattâ Kadi'l-Kudat Yusuf b. el-Hasan Sincani'nin yerine tayin edildi. Hicri 651 (1253)'de de Suriye Kadi'l-Kudatlığına tayin edildi. Mısır'dan Suriye'ye giderek Şam'daki görevine başlıyor. Genç bilgin artık Şafiî Kadi'l-Kudat'ı oldu. Bu tarihlerde Şam'da Şafii mezhebi hâkimdi. Dolayısıyla İbn Hallikan da diğer üç mezhebin kadılarının üstünde bir nüfuza sahip bulunuyordu. Ancak 1266'da Sultan Baybars Şam'a bağımsız olarak birer Hanefî, Mâlikî ve Hanbeli kadıları tayin ettiğinden tabiatıyla İbn Hallikan'ın nüfuzu azalmış oldu. Beş yıl sonra da görevinden azledilen İbn Hallikan Medrese-i Fahriye'de ders vermek amacıyla Kahire'ye gitti.

Bu sırada daha önce başlamış olduğu büyük eserini yazmaya devam etti ve yedi yılda tamamlamayı başardı. 1280'de tekrar Şam kadılığına tayin edildi. Fakat iki yıl sonra, valinin isyanında parmağı olduğu ileri sürülerek hapse atıldı. Bir-iki hafta hapiste kaldı. Yapılan araştırma sonunda suçsuz olduğu anlaşıldığından görevine tekrar başladı. Bir yıl sonra tekrar azledildi. Geçimini temin için Medrese-i Aminiye'de ders vermeye başladı. Fakat aradan çok geçmeden, hicrî 681 (1282)'de öldü.

İbn Hallikan'ın Vefeyâtu'l-Âyân adlı eseri, İslâm dünyasında yetişen büyük insanların biyografilerini ihtiva eder. Yazar, bu eserine 1256'da Mısır'da başlamış, 1274'de yine burada tamamlamıştır. Hicretin birinci yüzyılından sonra gelen İslâm büyüklerinin hayatını anlatan bu eser, tarihî araştırmalar bakımından eşsiz bir kaynaktır. Yazar, araştırmalarını dört başı mamur olarak yapmış, anlattığı şeylerin doğruluğunu gerçekleştirmek için çok fazla çalışmıştır. Vefeyâtü'l-Âyân'ın, yazarın kendi eliyle yazdığı nüshası British Museum'de mahfuzdur. Eserin değerini takdir eden müsteşriklerden Wustenfeld, British Museum'deki nüshayı esas alarak (1842-1871)'de Goetting'de neşretmiştir. Müsteşrik Slane ise, çok sayıdaki yazma nüshalara göre Vefeyâtü'l-Âyân'ı İngilizceye çevirerek dört cilt halinde Paris'te bastırmıştır.

H. 950 (1543)'de ölen Azharüddin Erdebilî, Vefeyâtü'l-Âyân'ı Farsça'ya çevirmiştir. Rodoslu Mehmet Efendi adında bir zat da Türkçeye tercüme etmiştir. Fakat Mehmet Efendi merhum, eseri aynen değil, mealen tercüme etmiş ve kısaltmak amacıyla bir çok kısmını atlamış olduğundan aslındaki değeri kaybetmiştir. Vefeyâtü'l-Â'yân'ın bu Türkçe tercümesi 1280'de iki cilt olarak İstanbul'da basılmıştır.

EBÛ'L-FİDÂ

Ebû'l-Fidâ, her bakımdan talihin lütfuna mazhar olan nadir insanlardan biridir. Ateşli zekâsı ve geniş bilgisiyle kendini gösteren bu önemli sima savaş meydanında büyük bir kahraman, edebiyat âleminde iyi bir şair, dost meclisinde sevimli bir çelebi, büyük hükümdarların teveccühlerini kazanmak hususunda yetenekli bir siyasetçi, memleket idaresinde dirayetli bir hükümdar idi. Kendisi büyük mücahit Selâhaddin Eyyûbî'nin kardeşinin soyundandır. Dedesi Takiyyüddin, İslâm'ın büyük mücahidi tarafından Hama ve yöresinin idaresine tayin edilmişti.

Ebû'l-Fidâ'nın babası Melik Efdal Nureddin, veraseten Hama ve yöresinde hükümran olan kardeşi el-Melikü'l-Mansur'un refakatinde bulunuyordu. Moğol akınları, Halep sınırlarına yaklaşınca Melik Efdal, ailesiyle beraber Hama'dan kaçarak Şam'a sığınmak zorunda kalmıştı.

Ebû'l-Fidâ, h. 672 (1273)'de Şam'da doğdu. Bu büyük bilgin, İslâm âleminin sarsıldığı, ihtirasların çarpıştığı, karışık bir devirde dünyaya gelmişti. Mısır sultanlarının hâkimiyeti altındaki Suriye, Haçlılar'ın ve Moğol ordularının saldırıları ile karşı karşıya idi. Ebû'l-Fidâ, bu karışık devirde ilk öğrenimini mükemmel bir şekilde tamamladı. Fakat savaş meydanına çok erken yaşlarda atıldığına bakılırsa bu kadar geniş bilgiyi nasıl elde ettiğine şaşmamak mümkün değildir. Ebû'l-Fidâ'nın, henüz on iki yaşındayken Markap (Marcap) şatosunun fethine koşan mücahitlerin arasında yer aldığını görüyoruz. H. 688 (1289)'de on altı yaşındayken babasıyla beraber Trablusşam'ın geri alınışında bulunurken, ertesi yıl da Suriye sahillerinin Haçlılar'dan temizlenmesi için yapılan askeri harekâta katıldığını görüyoruz. Ebû'l-Fidâ 691 (1292)'de

Fırat boyuna hâkim olan Rum kalesinin geri alınmasıyla görevlendirilen orduda da büyük yararlılıklar göstermiştir.

H. 697 (1298)'de, Sultan Laçin idaresinde Çukurova'ya yapılan askerî harekâta katıldı. H. 698 (1299) yılında Hama hâkimi Melik Muzaffer Takıyyüddin Mahmud, yeğeni Ebû'l-Fidâ ile civardaki Alârûz dağında kartal avlamaya gitmişti. Dönüşte her ikisi de hummaya yakalandı. Ebû'l-Fidâ kurtuldu, Melik Efdal Takıyyüddin öldü. Bunun üzerine Ebû'l-Fidâ'nın mensup olduğu aile, Hama hâkimliğini kaybetti. Memleket Karasungur idaresine geçti. Ebûl'-Fidâ da onun hizmetine girdi.

Ebû'l-Fidâ'yı bir süre sonra Moğollar ile mücadelede görüyoruz. Bunların Palmira yöresinde bulunan bir ordusunu geri çekilmek zorunda bıraktı. Ebû'l-Fidâ'nın on iki yaşından itibaren görtermeye başladığı kahramanlık, o sıralarda Mısır ve Suriye'ye hâkim olan Melik Nâsır tarafından takdir edildiğinden, bu ateşli mücahit, çocuksuz olarak ölen yeğeni Hama hâkiminin makamına geçirildi

Ebûl'-Mehâsin Tangrıverdi'nin ifadesine gore Ebû'l-Fidâ, Hama sultanlığına gitirildikten hemen sonra Melik Nâsır'a teşekkürlerini arzetmek için Suriye ve Mısır'a gitti. Kahire'de parlak törenlerle karşılandı. Emir Argun bile saygı için bütün kumandanlarıyla beraber onun kafilesiyle beraber yürüdü.

Melik Nâsır, ahlâki bakımdan o yüzyılın en yüksek şahsiyetlerinden biri olarak tanıdığı ve kendisini sultanlığa kadar yükselttiği Ebû'l-Fidâ ile yaptığı görüşmeden son derece memnun kaldı. Kendisine ve kumandanlarına verdiği çok kıymetli hediyelerle teveccühünü gösterdi ve kafilesiyle tekrar Hama'ya gönderdi.

Ebû'l-Fidâ, tarihinde Mısır'a yaptığı seyahati ve Melik Nâsır'dan gördüğü iltifatı ve ilgiyi minnettar bir dille anlatmaktadır. Melik Nâsır, bu ziyaret dolayısıyla Ebû'l-Fidâ'ya, Melik Salih ünvanını vermiştir.

H. 719 (1319)'da Ebû'l-Fidâ, Melik Nâsır'ın maiyyetinde ziyaret için Mekke'ye gitti. Dönüşünde Melik Nâsır kendisine «el-Melikü'l-Müeyyed» ünvanını verdi ve Hama sultanlığında adının hutbelerde zikredilmesine müsaade etti. Ebû'l-Fidâ ölümüne kadar Melik Nâsır ile iyi geçindi ve defalarca Mısır'ı ziyaret etti. Melik Nâsır, Ebû'l-Fidâ'ya her zaman büyük değer verirdi. Hattâ Ebû'l-Fidâ'yı kendisiyle eşit tutarak mektuplarında birader sözünü kullanırdı.

Ebû'l-Fidâ, bir taraftan savaşlarla uğraşırken, diğer taraftan da ilmî araştırmalarda bulunuyor, şöhretini dünyaya yayan eserlerinin telifine çalışıyordu. Sarayı, ilim ve kültür adamlarının toplantı yeri halini almıştı. Hama prensi fıkıh, tefsir, usûl, nahiv, tarih, felsefe, mantık, tıp, aruz, belâğat, coğrafya ve tabiî ilimlerdeki vukuf ve irfanıyla bu toplantılara renk veriyordu. Ebû'l-Fidâ kadar talihin lütfuna mazhar olmuş kişiler azdır. Zekâsı keskin, intikali seri, malumatı geniş idi. Kendisini savaş meydanında muharip bir kahraman, ilim ve edebiyat mahfillerinde söz sahibi üstat, hükümet idaresinde ileri görüşlü bir emir olarak görüyoruz. Sultanların hırsları karşısında emirliklerin yıkıldığı, emirlerin mahvolduğu karışık bir devirde mevkiini ve nüfuzunu korumuş olması maharet ve dirayetinin bir işaretidir.

Ebû'l-Fidâ, aynı zamanda güzel sanatlara ve edebiyata da büyük ilgi duymuş, bizzat manzum ve mansur şiirler yazmış, devrinin edebî çalışmalarına rehberlik etmiştir.

Ebû'l-Fidâ'nın İslâm tarihini konu alan el-Muhtasar fî Tarîhi'l-Beşer adlı eseri, hilkatten kendi devrine kadar cereyan eden olayları içine alır. Ebû'l-Fidâ, kendi devrine kadar olan olayları eski kaynaklardan, özellikle İbnü'l-Esir'in el-Kâmil'inden faydalanarak, kendi devrini ise olayları yaşayanların ve bizzat kendisinin müşahadelerine dayanarak kaleme almıştır. Son kısımları kaynak olarak sağlam bilgileri ihtiva etmektedir. el-Muhtasar, başta Lâtince olmak üzere çeşitli Avrupa dillerine çevrilmiştir. Ebû'l-Fidâ'nın ikinci eseri, İslâm ülkelerinin tarihî coğrafyasından bahseden Takvimü'l-Buldân adını taşımaktadır.

REŞİDÜDDİN

İran'ın yetiştirdiği tarihçilerin en büyüğü değilse bile, en büyüklerinden biri olan Reşidüddin'in (Fazlullah Reşidüddin el-Hemedanî) doğum yeri olarak Hemedan, Tebriz ve Kazvin şehirlerinin adı zikredilir.

İran'da saltanat süren üç Moğol hükümdarına vezirlik etmiş olan Reşidüddin, çok hareketli bir hayat yaşamıştır. İkbali ve düşüşü tatmış, zenginliğini ve şöhretini çekemeyen rakiplerinin eleştirilerine ve saldırılarına kurban olmuş, sonunda dar ağacında can vermiştir. (1318)

Orta bir üslûba sahip olan Reşidüddin, «Moğolların Tarihi» adlı eserini Gazan Han'ın emriyle yazmıştır.

Bu esere, diğer milletlerin tarihine ve Moğollar tarafından bilinen bölgelere ait bilgileri de eklemiştir.

Dört cilde ayrılmış olan bu önemli eser, «Camiü't-Tevarih» adını taşımakta olup 1310 yılında tamamlanmıştır.

Arap, İran, Türk, Moğol, Çin ve İbrani dillerini bilen Reşidüddin, eserini yazarken imparatorluk arşivlerinden yararlandığı gibi, büyük

Moğol ailelerinin arşivlerinden de faydalanmış ve incelediği konularla ilgili bütün kaynakları ve belgeleri kullanmıştır.

Eseri, Moğol ve Türk tarihi hakkındaki bilgiler bakımından temel bir kitap sayılır.

ZEHEBÎ

Dördüncü dedesinin «et-Türkmani» ünvanıyla anılan ve aslen Türk olan Zehebî, h. 673 (1274) yılında, Meyyafarikin'de doğmuş, h. 748 (1348)'de Şam'da ölmüştür.

İslâm tarihçileri arasında olayları ele alırken gösterdiği dikkat bakımından seçkin bir yere sahip olan Zehebî, ilk öğrenimini Meyyafarikin'de tamamladıktan sonra, h. 690 (1291)'da Şam'a geldi, Ömer b. Kavvas ve Ahmed b. Hibetullah gibi büyüklerden ders aldı. Daha sonra Baalbek, Halep, Nablus, Mekke, İskenderiye, Kahire şehirlerini ziyaret ederek bir çok bilginden ders okudu. Hadis ve tarihte devrinin en ünlü âlimi oldu.

Zehebi, hadis, tarih ve biyografiye dair değerli kitapların yazarıdır. Eserleri arasında en önemlisi, on iki büyük ciltten meydana gelen «Tarih-i Düveli'l-İslâm» adlı büyük eseridir. Zehebi'nin eserlerinden «Tezkiretü'l-Huffaz», «el-Müştebehu fî Esmâi'r-Rical», «Mizanü'l-İ'tidal fî Nakdi'r-Rical», «Tecrid-ü Esmâi's-Sahabe» özellikle zikredilebilir.

Bunlardan Tezkiretü'l-Huffaz, Hindistan'da Haydarabad'da basılmıştır. Zehebi, bu eserinde hafızları yirmi bir tabakaya ayırmış, her tabakada bulunan hafızların biyografilerine dair ayrıntılı bilgi vermiştir. Daha sonra Suyûti, Zehebi'nin Tezkiretü'l-Huffaz'ını özetlemiş, yeni eklemelerde bulunmuş, böylece «Tabakatü'l-Huffaz» adlı eserini meydana getirmiştir.

Hadis kitaplarında karşılaşılan müteşabih şahıs ve kavim isimlerini, alfabetik sırayla içine alan «el-Müştebehu fi Esmâi'r-Rical» adındaki kitabı da 1881'de Yong tarafından Leiden'de yayınlanmıştır.

Zehebi'nin «Mizânü'l-İ'tidal fî Nakdi'r-Rical» adındaki eseri -ki alfabetik sırayla hadis ravileri arasında zayıf olanların isimlerini ihtiva etmektedir- hicri 1301'de Lucknovv'da, 1325'te Kahire'de basılmıştır. Sahabelerin isimlerini içinde toplayan «Tecrid-ü Esmâi's-Sahabe» adındaki eseri ise hicri 1315'te Haydarabad'da yayınlanmıştır.

Zehebî'nin en önemli ve en büyük eseri olan Tarih-i Düveli'l-İslâm, ne yazık ki ne Avrupa'da, ne de İslâm dünyasında yayınlanamamıştır. İslâm'ın doğuşundan h. 700 (1300) yılına kadar, İslâm dünyasında meydana gelen olayları ihtiva eden bu eser, on iki büyük ciltten oluşmaktadır. Zehebî, bu eserinde yedi yüz yıllık olayları, her biri onar seneden ibaret olmak üzere, yetmiş tabakaya ayırmış, her tabakadaki kişiler hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.

Zehebî, Düveli'l-İslâm'ın bir çok bölümünü ayrı ayrı kitaplar haline getirmiştir. «el-İber», «Siyerü'n-Nübelâ», «Tezkiretü'l-Huffaz», «Tabakatu'l-Kurra», «Tarihu's-Sağir», «Tarihu'l-Evsat» adlı kitaplar böylece meydana gelmiştir.

Tarih-i Düveli'l-İslâm, İstanbul kütüphanelerinin bazılarında bulunuyorsa da ne yazık ki hiç birinde bütün ciltler tamam değildir. Aynı durum, Avrupa kütüphaneleri için de söz konusudur. Zehebî, tarihinin bütün ciltlerinin yalnız Leiden Kütüphanesi'nde bulunduğu söylenmektedir. İstanbul ve Avrupa kütüphanelerinde dağınık halde bulunan ciltleri bir araya getirerek basmak İslâm dünyası için ilmî bir ihtiyaç ve büyük bir görevdir.

İBN HALDUN

Tarih felsefesini ve metodunu bağımsız bir disiplin olarak ele alıp inceleyen ilk İslâm bilginidir. 1332'de Tunus'ta doğmuş olan İbn Haldun, ilk tahsilini Tunus'ta tamamladıktan sonra Kuzey Afrika şehirlerini ve Endülüs'ü dolaşmış ve devrin tanınmış âlimlerinden ders almıştır. Bundan sonra çeşitli yerlerde, meselâ Endülüs Gırnata'da önemli devlet görevlerinde bulunmuş, bir süre Kastilya Kralı Pedro'nun yanında Benî Merin'in elçiliğini yapmıştır. Daha sonra Mısır'da kadılık da yapan İbn Haldun, 1406'da Kahire'de vefat etmiştir. Hareketli ve olay yönünden zengin olan hayatı, ona değişik milletlerin yükseliş ve çöküşlerini gözleme imkânı sağlamıştır.

O, ilk kaynaklardan faydalanmakla birlikte, esasen şahsî müşahedelerine dayanarak geniş bir Kuzey Afrika ve özellikle Berberîler tarihi yazmış, sonra da onu genişletmek suretiyle eserine genel bir İslâm tarihi şeklini vermiştir. el-İber veya Ünvanü'l-İber ismindeki yedi ciltlik bu eserin, tarih felsefesi ve sosyolojik konuları ihtiva eden ve aynı zamanda eserin ilk cildini oluşturan Mukaddimesi, eserin kendisinden fazla şöhret bulmuştur. Buradaki fikirleriyle o, aynı zamanda tarih felsefesinin kurucusu da sayılır.

İbn Haldun, asıl eserinde sadece bir rivayetçi olarak görünmekteyse de, mukaddimesinde ileri sürdüğü felsefî ve içtimaî görüşlerinden, olayların sebep ve müsebbip sıfatıyla bağlılıklarını arayan ve tarihte tenkit yolunu izleyen bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Tarih metodunda tenkide dayalı pragmatik bir yol izleyen İbn Haldun, bu fikirlerini eski Yunanlılardan almış değildir. Fikirleri, kendi içtihat ve gözlemlerinin ürünüdür. Ona göre:

Tarih ilmi, milletlerin ve kavimlerin, üzerinde çalışarak gelişmesinde yarıştıkları bir sahadır. Çünkü tarih, görünüşte eski zamanlara ve devletlere ait haberlerin naklinden ibaret gibiyse de gerçekte o, insan için bir tefekkür ve araştırma meydanıdır. O, kâinattaki olayların sebep ve başlangıçlarını inceler, olayların arkasında, onu meydana çıkaran dinamikleri arar.

İbn Haldun'un tarih felsefesinin temelini oluşturan bu görüşler daha sonra, onun fikirlerini benimseyip, eserlerinde tarih felsefesine ait yorumlara yer veren Osmanlı tarihçisi Naimâ ile Kazanlı âlim Şihabüddin Mercânî tarafından iktibas edilmiştir. Naimâ, kendi tarihine bunları kısaltarak almış, Şihabüddin Mercânî ise Vafiyâtü'l-Aslâf ve Tahiyatü'l-Ahlâf adlı eserinin büyük bir cilt halinde basılan mukaddimesinde ve Mustefadü'l-Ahbâr adlı eserinin ilk cildine, İbn Haldun'un fikirlerini, onları aydınlatan kendi görüşlerini de ilâve ederek sistemli bir şekilde almıştır. J. V. Hammer, «Arap Montesquieu'su» diye isimlendirdiği İbn Haldun'un Mukaddimesi hakkında, Pirizade'nin Türkçe tercümesine dayanarak 1822 yılında Journal Asiatique mecmuasında on iki sayfalık küçük bir makale yazmış ve bu makalede İbn Haldun Mukaddimesinin o zamanki Osmanlı ilim ve devlet adamları arasında ideolojik bir eser sıfatıyla, fazlaca okunduğunu belirtmiştir. XIX. yüzyıl Türk âlimlerinden Cevdet Paşa da, kendisinin fikri gelişmesinde Fransız tarihçileri Michelet ve Taine ile Araplardan İbn Teymiye ve İbn Haldun'un etkili olduğunu yazmıştır. Öte yandan Sati bey, tarihçi Abdurahman Şeref'in «Ankara Vak'ası»nı (Timur-Beyazıt Savaşını) bile İbn Haldun'un görüşlerini kuvvetlendiren bir olay olarak yorumladığını zikrederek, özellikle devlet nazariyeleri bakımından bir otorite sayılan İbn Haldun tarihinde, usûl meselesinin bilhassa şu iki esasını kaydetmiştir:

1 — *Tamhışü'l-ahbar:* Yani kaynakların tenkidi ki, bu metotla hak batıldan ve doğru yalandan ayırdedilir. Ve haberlerin gerçeğe uygunluğu tespit edilerek doğrulanır.

2 — *Ta'lilü'l-vakâyi:* Yani olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkilerinin tespiti ki, bu metotla olayların ortaya çıkış keyfiyeti, olayların birbirini izlemesi belirtilmiş olur. Bu iki hususta ihmal gösterenler, İbn Haldun'a göre tarihçi sayılamazlar. İbn Haldun, bu iki konudan birincisini XIV. yüzyıl için şaşırtıcı bir dikkat ve özenle açıklamıştır. Tarihte yalan ve tahriflerin, sahtekârlıkların neden ortaya çıktığını örneklerle gösterdiği gibi, rivayetlerin doğruluğunu tespit etmenin yollarını ve bizzat kendisinin koyduğu «beşeri-içtima» veya «İlmü'l-Um-

ran»'ın yardımıyla eleştiri konusu olan olayların geçmiş zamanlar için mümkün olup olmadığını akılla tespit usûlünü anlamış, bu hususta akılla şeriatın çeliştiği noktalara da temas etmiştir. Akıl ölçüsünün geçerliliğini sınırlı bulan İbn Haldun, «ta'lîlü'l-vakâyi» hususunu ise ayrıntılı olarak işlememiştir.

İbn Haldun'un tarih felsefesi, zamanına göre çok geniş alınmıştır. Akdeniz'in bütün sahillerinin tarihî mukadderatını müşahede altına alabilmesi, hattâ İran ve Türk ülkelerinin geçmişini öğrenmesi ona, eski Yunanlılara nispetle daha geniş içtimaî nazariyeler kurma imkânını vermiştir. O, dünyada medeniyetlerin ve devletlerin ortaya çıkmasının, yaşamasının, sonra da yok olmasının değişmez bir «tarihî kanun»a tâbi olduğunu ve bu işlerde başlıca coğrafî ve iktisadî âmillerin ve hayat tarzının etken bulunduğunu uzun uzadıya anlatmıştır. Ona göre büyük devletler, medeniyetle teması az olduğu için saflıklarını, cevvaliyet ve aktivitelerini koruyan göçebeler tarafından kuruluyor. Devletler kuran milletlerin enerji kaynağı, kavimlerin bünyesinde bulunan «dinamik kuvvet»tir. İbn Haldun bunu «asabiyet» kelimesiyle anlatır. İbn Haldun'a göre bu asabiyet, kendini en çok kavmî tesanüt, aynı zamanda ideoloji ve din tesanüdü şeklinde gösterir. Asabiyet, İslâm devrinde Araplarda olduğu gibi daha önce ve sonra da çeşitli gayr-ı müslim milletlerin yükselmesini ve hâkimiyetini sağlamıştır. Fakat devlet:

1 — Bir merkezden idare edilemeyecek şekilde genişlerse,

2 — Cengâverlik ruhu ile fâtih kavimlerin, temas ettiği medeniyet arasındaki çelişki,

3 — Feodal teşkilâtın memleketi yavaş yavaş parçalaması,

4 — Hâkim sülânenin, kendi kavminden yüz çevirerek devşirme asker oluşturmaya ve ona dayanmaya başlaması,

5 — Hâkim zümrenin medenîleşmesi neticesinde askerî ruhun sönmesi, nihayet,

6 — Hâkim zümrenin israfa alışıp daha fazla vergi koyarak halkı ayaklandırması gibi durumlar sonunda, yıkılıyor.

Devletin ortaya çıkması, yaşaması ve yok olması «tavr» (atvar) deyimi ile ifade ettiği bir aşamada meydana gelir ki:

1 — İlk zafer devri,

2 — Onu izleyen istibdat,

3 — Sonra onu da izleyen huzur, asayiş, sükûnet ve imar devirleri,

4 — Medenî zümrenin ahlâk ve seciyesine uyarak barış yoluna girme ve gevşeme devri.

5 — Nihayet israf aşamasıdır. İbn Haldun'a göre, devletlerin tü-

reyip batması bir ideoloji olayıdır. Fertler gibi cemiyetler de muhakkak ölecektir. Bu hüküm hiç bir kuvvetle değiştirilemez.(1)

AYNÎ

Bedreddin Mahmud (1360-1451). Ortaçağ'ın en büyük Türk tarihçilerindendir. Ailesi Ankaralı olup kendisi Antep'te doğmuştur. Babası kadı olduğu için küçük yaşta İslâmî ilimlerle alâkalanmaya başlamış ve Şam, Kudüs ve Kahire'de tahsilini ikmal etmiştir. 1392 yılında Kahire'ye yerleşmiş ve burada Hizbe ve Evkaf nazırlığı yapmış, 1420 yılında Memlûk hükümdarının elçisi olarak Konya'ya gelmiş ve bir müddet burada kalmıştır. Daha sonra aynı zamanda müderrislik ve Hanefî başkadılığı vazifelerini de yürütmüştür. 1438 yılından itibaren bütün vazifelerinden azledilmiş ve ölümüne kadar sıkıntılı bir hayat geçirmiştir. Aynî'nin İslâmî ilimler hakkında yazdığı eserlerden başka konumuzla ilgili olan Ikd el-Cuman fî Tarih Ehle'l-Zaman adını taşıyan eseri, umumî İslâm tarihlerinin en büyüğü kabul edilmektedir. Eser hilkatten 1446 yılına kadar gelmekte ve İslâmî devresi yalnız İslâm devletlerine hasredilmektedir. Son kısımları Türk tarihi bakımından büyük ehemmiyet arzeder. Aynî, eserini yazarken 150 kadar kitap ve risaleden faydalanmıştır. İstanbul kütüphanelerinde birkaç yazma takımı vardır. Bilhassa üçüncü Ahmed ve Veliyyüddin Efendi kütüphanelerindeki nüshalar kıymetlidir. Ikd el-Cuman, Sultan III. Ahmed tarafından kurulan 28 kişilik bir heyet tarafından 1726 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir. Fakat bu tercümeye pek güvenilmez.

MİRHOND

Meşhur İran tarihçilerindendir. Buharalı bir şerif ailesine mensuptur. Babası, tahsil maksadı ile Belh'e gidip, orada yerleşmiştir. H. 837 (1433) tarihinde doğan ve h. 503 (1458)'te ölen Mirhond, iyi bir tahsil görmüş ve daha gençliğinde tarihe merak duyarak, bu konuda geniş bilgi elde etmiştir. Önceleri uzun süre imkânsızlıklar sebebiyle bir şey yazamamıştır. Daha sonraları ilim adamlarına büyük bir alâka gösteren Ali Şir Nevai'nin himayesine girerek, senelerden beri topladığı malzemeyi kullanarak meşhur eseri Ravzatu's-Safâ'yı kaleme almıştır. Umumî bir tarih olan bu eser, hicretten 1474 yılma kadar meydana gelen olayları içine alır. Her biri bir cilt teşkil eden yedi bölümden ibarettir. Daha çok bir derleme mahiyetinde olan Ravzatu's-Safâ,

---

(1) Zeki Velidi Togan, Tarihte Usûl, 157 vd.

Moğollar ve Timurlular devri için önemli bir kaynaktır. Bombay, Tahran ve Zucknow'da basılmıştır.

SUYÛTÎ

Celâlüddin Suyûtî, kendinden sonra gelenlere en çok eser bırakan ansiklopedist yazarlardandır. Soy bakımından İranlı olan dedeleri Mısır'a göç ederek Suyût kasabasına yerleştiklerinden bu isimle ün kazandı. Babası Hümâmüddin, Kahire kadısı olduğundan Suyûtî h. 849 (1445)'da burada doğdu. Fakat Suyûtî, henüz beşbuçuk yaşındayken babası öldü, babasının dostlarından dindar bir zat yetim kalan Celâlüddin'i himayesine aldı, eğitim ve öğrenimine itina gösterdi. Daha sekiz yaşındayken Kur'an'ı ezberleyen Suyûtî, çok kısa bir süre içinde belli bir öğrenim programını tamamlayarak h. 866 (1464)'da icazet aldı. Dimyat, İskenderiye ve Mekke'yi dolaştıktan sonra Kahire'ye dönerek h. 872 (1467)'den itibaren babasının kürsüsünde ders vermeye başladı. Şeyhûniye Medresesi'nde verdiği derslerle ün kazandı.

Suyûtî, pek çok eser üzerinde çalıştı, hayli kitap okudu. Zamanın en velût yazarlarından oldu. Bunun farkındaydı ve bunu bir gurur vesilesi olarak da değerlendiriyordu. Şu satırlar ona aittir:

«Tefsir, fıkıh, hadis, nahiv, meâni, beyan, bedîi ilimlerinde derin bilginlerden oldum. İlimdeki seviyem üstatlarımın bile üstüne çıktı. Yalnız üstadım Şeyhül-İslâm İlmü'd-Din el-Bulukkinî fıkıhta benden üstündür. Ferâizdeki gücüm diğer ilimlerdeki gücümün altında ise de yine çağdaşlarımdan üstünüm. Çeşitli bilim dallarıyla ilgili olarak malûmatım Büyük Okyanus'a benzer. Ferâizdeki bilgim de bu denize oranla Nil nehri gibidir. Oysa çağdaşlarımın ferâizdeki hissesi Nil'den ayrılan bir kanala benzemektedir. Nil'in yanında kanalların ne değeri vardır? Şer'i ilimlerde, hadiste, arabî ilimlerde mutlak içtihat derecesini kazanmayı başardım. Bu üç hususta mutlak içtihat mertebesi, önce Takıyyüddin Subkî'de, sonra da bende birleşmiştir...»

Suyûtî, bu tavrıyla bir yandan çağdaşlarının düşmanlığını kazanırken diğer yandan da, eserlerinde kaynağını zikretmeden alıntılar yapmakla (intikal) itham edildi. Gerek bu düşmanlık, gerekse maruz kaldığı bir suistimal suçlaması sonucu halkta tepkiler uyandı ve Tomanbay kendisini Şeyhuniye Medresesi müderrisliğinden azletti. Bundan sonra, Nil'deki Ravza adasına çekilerek herkesten uzak bir şekilde yaşamaya başladı, vaktini kitap yazarak geçirdi. Üç sene sonra eski vazifesine yeniden getirildi. Nihayet h. 911 (1505)'de öldü. Babu'l-Gırafe'de defnedildi.

Suyûtî, her konuya ait bir veya daha fazla eser kaleme almıştır. Bizzat kendisi üç yüz kadar eserinden söz etmektedir. Bağdatlı İsmail Paşa, «Esmâu'l-Müellifîn»de altı yüzden fazla eserinin adını verir. Bu rakama mühim kitaplarla beraber kısa risale isimleri de dahildir. Suyûtî'nin, kendinden önce gelen yazarların eserlerini az çok değiştirerek kendisine mal ettiği iddia edilir. Buna rağmen Suyûtî yine de önemli bir şahsiyettir. Çünkü kaybolan bir çok eski eserin münderecatını, dolayısıyla fikir hareketlerindeki gelişmelerin safhalarını, bu sayede Suyûtî'nin eserlerinden öğrenebiliyoruz. İslâm âleminde o zamanlar bilinen bütün ilimlere dair Suyûtî'nin çok sayıda eseri vardır. Bunlardan tarih bakımından bizi ilgilendirenlerin sayısı otuza çıkmaktadır.

Suyûtî'nin, «Tarihu'l-Hulefâ»sı kendinden önce yazılan eserlerin bir özetidir. Hz. Ebû Bekr zamanından başlayarak 1497'ye, el-Müstemsık alellah'ın Mısır'da halife olduğu zamana kadar geçen olayları ihtiva etmektedir. Tarihu'l-Hulefâ, Kalkuta'da basılmış, Jarrett tarafından da İngilizceye çevrilmiştir. Eserin sonunda halifelerin sırasıyla isimlerini belirten bir manzume vardır. Mısır tarihini konu alan Hüsnü'l-Muhadara ise, yirmi sekiz eserin önemli bölümlerinin toplanmasından meydana gelmiştir.

MAKKARÎ

Müslüman İspanya'nın en büyük tarihçisi olan Makkarî (Ahmed b. Muhammed el-Makkari) XVI. yüzyılın sonunda doğdu ve 1631'de Kahire'de öldü. «İspanya Arap Tarihi ve Edebiyatından Seçmeler» (Analectes sur L'historie et La Litterature des Arabes d'Espagne) adlı eseri 1855 ve 1859 yıllarında Leiden'de yayınlandı.

Makkari tarihçi olmaktan çok biyografi yazarıdır. Kitaplarından ikisi, Endülüs'ten Doğu'ya gitmiş veya Doğu'dan İspanya'ya gelmiş olan büyük şahsiyetlere ve bilginlere ayrılmıştır. Diğer kitaplarında da sık sık bu konuya dönmektedir.

Bu yazarın, keskin zekâsı ve tatmin olmayan merakı çeşitli konulara çevrilmiştir. Eseri, İspanya'nın muhtelif bölgelerine ait bilgilerin tükenmez bir hazinesidir. İspanya halkının yaşayışını, âdetlerini, karakterlerini ustalıkla kaleme almıştır.

Yazdığı biyografiler zengin ayrıntı, duyulmamış iğneli fıkralar ile doludur. Bütün bunlar kıvrak ve açık bir üslûpla yazılmıştır. Ayrıca Endülüs müslümanlarının gündelik hayatı hakkında ilgi çekici tablolar çizmektedir.

Bu yazılar sadece Kurtuba, Gırnata, Seville gibi büyük şehirlerde değil, bütün memlekette yoğun bir fikir hayatının mevcut olduğunu göstermektedir.

Hâkimlerin, doktorların, musikişinasların, bilgin, şair ve hukukçu kadınların hayatı hakkında verdiği tafsilât İspanya'daki parlak Müslüman cemiyetini gözlerimizde canlandırması bakımından değer biçilmez bir önemi haizdir.

AHMET CEVDET PAŞA

Osmanlı Devletinin XIX. asırda yetiştirmiş olduğu büyük devlet ve ilim adamı olan Ahmet Cevdet Paşa 27. 03. 1822'de Lofça'da doğmuştur. Babası Lofça idare meclisi âzâsından İsmail Ağa'dır. Annesi, Topuzoğulları'ndan Ayşe Sünbül Hanım'dır.

Ahmet Cevdet Paşa, ilk tahsilini doğduğu kasabada yaptı. Orada bir yandan mektebe gidiyor, bir yandan da şehrin ulemasından dersler alıyordu. on yedi yaşına kadar Lofça'da eğitimini sürdüren Ahmet Cevdet Paşa, 1839'da İstanbul'a gelip medrese tahsiline devam etti. Kısa zamanda parlak zekâsı ve öğrenme aşkıyla dikkatleri üzerine çeken Ahmet Cevdet Paşa, 1145'te müderris oldu. Bu tarihten sonra devrin siyasî ricaliyle tanışmış ve bazılarıyla yakın dost olmuştu. 1850'de Meclis-i Maârif âzâlığına ve Dârü'l-Muallimîn müdürlüğüne tayin edildi. Bu vazifesine başlamadan önce Fuat Paşa ile beraber Bursa'ya gitti. Orada «Kavaid-i Osmaniye» kitabını ve «Şirket-i Hayriyye Nizamnamesi»nin esaslarını birlikte hazırladılar. Ahmet Cevdet Paşa, 1851'de Encümen-i Dâniş'e âzâ seçildi. Ve kendisine «Tarih-i Cevdet» ile «Tercüme-i İbn Haldun»un telif ve neşr vazifeleri verildi. Ayrıca Takvim-i Vekayi'de bulunan beyannameyi ve Encümen-i Dâniş'in açılış mesrasiminde Hayrullah Efendi'nin yaptığı konuşmanın metnini de Ahmet Cevdet Paşa hazırlamıştı. Bu arada Vali Abbas Paşa ile Mehmet Âli Paşa arasındaki bir anlaşmazlığı halletmek için Fuat Paşa ile birlikte iki ay kadar Mısır'da kalan Ahmet Cevdet Paşa, oradan dönüşünde Encümen-i Dâniş'teki çalışmalarına tekrar başladı. Encümen tarafından yazılması kararlaştırılan Osmanlı Tarihi'nin, payına düşen kısmını cilt halinde tamamlayarak Sultan Abdülmecid'e takdim etti. Kısa zaman sonra vakanüvis olarak vazifelendirildi. Bu vazifesi sırasında bir taraftan Tarih-i Cevdet'in diğer ciltlerini tamamlamaya çalışırken, öbür taraftan da zamanının siyasî vakalarını kaydederek Tezâkir-i Cevdet'i meydana getirdi.

1856'da Galata Mollası olan ve 1857'de Mekke payesiyle taltif olunan Ahmet Cevdet Paşa, bu tarihlerde Meclis-i Âli-i Tanzimat âzâsı oldu. Burada Ceza Kanunnamesi'nin tamamlanması hususunda büyük hizmetlerde bulundu. Böylece ömrünün sonuna kadar uğraşacağı hukuk çalışmalarına başlamış oldu. Arazi Kanunnamesi'ni hazırlayacak olan komisyona reis seçildi ve bu sahada pek çok konunun hallinde büyük pay sahibi oldu.

Bu sırada çeşitli idari vazifeler aldı. Meclis-i Vâlâ'ya âzâ oldu, İşkodra fevkalâde komiserliği, Bosna-Hersek müfettişliği görevlerinde bulundu. 1866'da vakanüvislikten çekildi, 1868'e kadar Halep valiliği yaptı. Bu görevi sırasında Divan-ı Ahkam-ı Adliyye reisliğine davet edildi. Bütün bu yorucu işlerin yanında ona asıl şöhretini kazandıran Mecelle'nin tanzimi ve uygulamaya konulması hususunda çok büyük gayret gösteriyordu. Hanefî fıkhı esas alınarak hazırlanan Mecelle, aralıklarla Ahmet Cevdet Paşa'nın azledilmesi, geri getirilmesi, başka vazifelere tayini ve çevrenin şiddetli tenkitleri gibi pek çok menfi hadiseye rağmen tamamlanabilmiştir.

Birkaç defa Suriye, Yanya valiliklerinde ve muhtelif zamanlarda Adliye Nazırlığı vazifesinde hizmet vereri Ahmet Cevdet Paşa 1882'de Adliye Nazırlığı'ndan ayrıldığı sıralarda Tarih-i Cevdet'i tamamlamıştı. İlmi çalışmalarını asla ihmal etmiyordu. 1886'da yeniden Adliye Nazırlığına getirildi. Fakat çok geçmeden vazifesinden ayrıldı ve II. Abdulhamid'in emriyle Mecalis-i Adliye'ye memur oldu. Ömrünün bundan sonraki seneleri ilmî çalışmalarla ve ailesi arasında geçmiştir. 25. 05. 1895'te İstanbul'da vefat etmiştir.

Şahsiyeti ve eserleri:

Hayatının ana hatlarıyla kısa bir tarihçesi verilen bu büyük âlim, edip ve devlet adamının eserleri, zamanın ihtiyaç ve temayüllerine uygun olarak çok çeşitlidir. Bu eserlerin bazıları tarihî bir özellik gösterirken bir kısmı hukuki bir kısmı da edebî ve filolojik bir değer taşımaktadır.

Tarih-i Cevdet: 12 ciltlik eser Osmanlı Devleti'nin Kaynarca Antlaşmasından (1774), Vakay-ı Hayriyye'ye (1826) kadar olan tarihini anlatmaktadır.

Tezakir-i Cevdet: Ahmet Cevdet Paşa'nın vakanüvisliği sırasında mühim siyasi ve sosyal hadiselere dair tuttuğu kayıtlardan teşekkül eden eser XIX. asır Türkiye Tarihi için önemli bir kaynak hususiyetini taşımaktadır.

Mârûzat: Ahmet Cevdet Paşa'nın II. Abdulhamid'e takdim ettiği eseri 1839-1876 yılları arasındaki tarihî ve siyasi hadiseleri ihtiva eder.

Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ: Hayatının sonlarına doğru yazdığı eğitici mahiyetteki en önemli eseri budur. 12 cüz olan bu eser, Hz. Âdem'den, Hz. Muhammed'e kadar gelen peygamberlere ait kıssaları, Hulefâ-i Râşidin, Emevî, Abbasî devirlerini ve Osmanlılar'ın II. Murad' ın son senelerine kadar olan tarihlerini ihtiva etmektedir.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Düstûr, Şerh-i Kitabü'l-Emânât hukukî; Kavâid-i Osmaniye, Belâğat-ı Osmaniye vb. eserleri de edebi ve filolojik kıymet arzeden eserlerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM ÖNCESİ ARAP HAYATI

1 — GENEL DEĞERLENDİRME

İslâm öncesi Arapların hayatını ve düşünce yapılarını tanımamız gerekmektedir. Çünkü İslâm'ı ilk kabul eden, İslâm'ın sancağını ve inanç sistemini ilk taşıyan ırk Araplardır. Bu bakımdan Arapların, yaşayışlarını ve düşünce yapılarını bilmemiz gerekir. Çünkü, Arapların, İslâm'dan önce de kendilerine has dinleri, âdetleri, ahlâk ve hayat düzenleri vardı. İslâm dini ise, yeni inanç sistemi ve ahlâkî özelliği ile ortaya çıkmıştı. Bu yeni din, eski geleneklere sahip bir toplumda doğuyordu. Böylece İslâm, Cahiliye devri inançları ve kendinden önceki Arap sistemleriyle karşı karşıya geldi. Ancak bu durumu, Arapların İslâm'dan önceki yaşayışlarını öğrendikten sonra kavrayabiliriz. Nitekim, İslâm'ın uzun mücadelelerle Mısır'a, Şam'a veya Endonezya'ya girişinden bahsedileceği zaman da bu yolun izlenmesi gerekir. Bu ülkelerin İslâm öncesi sosyal yapılarına ait mutlaka bir şeyler öğrenilmelidir. Çünkü elde edilecek bilgiler bize, bu ülkelerin her birinde İslâm'ın uyguladığı tebliğ metodunun sebeplerini açıklayacaktır.

Arap yarımadası sakinleri, bedeviler ve yerleşik hayat yaşayanlar olmak üzere iki farklı guruba mensuptular. Bunlardan güneyde, kuzeyde ve Hicaz bölgesindeki yerleşik hayat yaşayanların tarihi hakkında yeterli bilgi elde etsek de çölde yaşayan bedevilerin hayatı büyük ölçüde meçhuldür. Onlar hakkında öğreneceğimiz en eski bilgi ancak İslâm'dan yüz elli sene öncelerine kadar uzanır. Bunun sebebi ise onların birbirine düşman kabileler oluşudur. Aslında onlara göre harp, yaşamak için kaçınılmazdı. Yağmuru bol yerlere ve otlaklara ancak kuvvetle sahip olunabilirdi. Zayıf olanın âdeta yaşama hakkı da yoktu. Sürekli savaş, bedevilerin güçlerini tüketti ve bu sebeple medeniyete yönelemediler. Şayet bir kısmı medenileşme yoluna girebildiyse, onların ortaya koyduğu eserleri de düşmanları yerle bir etti. Şerefini ayaklar altına aldı. Ayrıca bedeviler yazı bilmedikleri için tarihlerini yazamadılar. Bu sebeple, elimizde ne onlara ait eserler, ne de onların tarihini bize anlatacak binalar mevcut. Mukaddes kitaplarda anlatılanlar dışında, eskilerden bize onlar hakkında bir bilgi de ulaşmamıştır. İslâm'dan önceki yüz elli seneye ait bilgiler ise, ancak şiirlerde veya sözlü rivayetlerde anlatılanlardan ibarettir.

İslâm öncesi Arapların yaşayışlarını dört ana başlık altında ele almak mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1 — Bölge ve insan unsuru,
2 — Arapların İslâm öncesi siyasî tarihi,
3 — İslâm öncesi Arap tarihinde iktisadî eğilimler,
4 — Arap yarımadasında İslâm öncesi sosyal hayat.

2 — BÖLGE VE İNSAN UNSURU

Bölge ve insan unsuru konusunu incelerken üç hususa temas etmek gerekecektir:

a) Arap yarımadasının coğrafî karakteri,
b) Arap ırkı üzerine tespitler,
c) Kuzeyde ve güneyde dil yapısı.

A — ARAP YARIMADASININ COĞRAFÎ KARAKTERİ

Arapların ülkesine, ada anlamına gelen «cezîre» denilir. Halbuki sadece doğusu, batısı ve güneyi su ile çevrilidir. Kuzeyinde ise Şam vahası vardır. Öyleyse cezîre (ada) sözü mecazen kullanılmış olmalıdır. Diğer bir ihtimal de şudur: Araplar ticarî seyahatlerinde kuzey-güney, doğu-batı arasında sahil boyunca yürüdükleri için topraklarını her taraftan denizlerle çevrili sanmışlar veya böyle kabul ederek topraklarına cezîre demişlerdir. Zamanımız yazarları ise, coğrafî ölçüler çerçevesinde yarımada anlamına gelen Şibhu'l-Cezîre kelimesini tercih etmektedirler.

Arap yarımadasının, kenarları birbirine eşit olmayan, güney tabanı genişçe bir dikdörtgen şeklindedir. Yarımadanın sınırları: Batıda Kızıldeniz, güneyde Hint Okyanusu, doğuda Umân ve Basra Körfezi, kuzeyde ise Şam vahasıdır. Yarımada Akdeniz'e ancak Şam vahası yolu ile ulaşır. Yarımadanın uzunluğu 1000 km.yi geçer. Genişliği de 1000 km. civarındadır.

Bu geniş coğrafi mekânı ikiye ayırabiliriz:

1 — Yarımadanın merkezi,
2 — Kıyı bölgesi.

Coğrafî bakımdan bu bölgelerin biri diğerinden büyük ölçüde farklıdır. Yarımadanın merkezi, aralarında bazı vadiler bulunan ve çok az yağmur alan sıradağlardan oluşur. Bundan dolayı nüfus azdır. Buranın sakinleri yağmurlu yerleri veya su kaynaklarını araştırıp, çevrede hayvanlarını otlatan, suyunu içen, ot tükenip su kuruyunca da başka yerlere göçen bedeviler idi. Böyle bir toplumun bina tarzında daimî barınacak meskenlerinin olmaması tabiîdir. Göçlerde büyük yardımcıları develerdi. Bundan dolayı deveye «çöl gemisi» denir. Geçim ve beslenme kaynakları hayvancılıktı, sütünü içerler, etini yerler, soğukta derisini giyecek olarak kullanırlar, yününden elbise ve çadır yaparlardı. Arap yarımadasının bu merkez bölgesine vaha-çöl anlamına bâdiye, insan unsuruna da bedevî (vahada, çölde yaşayan) denirdi. Çöl hayatı, bedevîlere tarım yapma ve sanatla uğraşma imkânı vermemektedir. Halbuki bu ikisi, medeniyete giden yolda iki ana istikrar unsuruydu.

Merkez bölgesinde, büyük sıradağlardan ayrı olarak iki önemli bölge vardır. Birisi kuzeyde «Necid bölgesi» diğeri de güneyde «Ahkâf» veya «er-Rub'u'l-Hâlî» diye bilinen bölgedir. Necid'de de nüfus yoğunluğu az olmakla beraber yine de Ahkâf'tan fazladır. Bundan dolayı hemen hemen hiç kimse bulunmadığı için Ahkâf'a, er-Rub'u'l-Hâlî (boş çeyrek) denmiştir. Necid bölgesinde arazinin yapısı da Ahkâf'tan farklıdır. Ahkâf'da kumlar, yürüyenlerin ayakları altında çöker ve eğer nadiren yağmışsa, yağmur sularını yutar. Necid ise kayalıktır. Ancak yağmur ve rüzgârın sebep olduğu erozyon, alüvyonlu toprakların bazı bölgelerde yığılmasına ve tarıma elverişli bir hale gelmesine yol açmıştır. Arazinin iç yapısı ise kayalık olarak kalmıştır. Yağan yağmur toprak tarafından yutulmaz. Belirli bir tabakada muhafaza edilir. Bu yüzden Necid, tarıma daha elverişli ve tabiatıyla Ahkâf'tan daha münbittir.

Arap yarımadasının kıyı bölgesi ise dar bir şeritten ibarettir. Bu şerit Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'nun kavuştuğu yerde biraz genişler ve Yemen oluşur. Kıyı merkezden oldukça farklıdır. Yağmurlar daha çok yağdığı için ziraat yapılabilmekte, bu da yerleşik hayata imkân vermektedir. Ülkeler, şehirler ve köyler sahil boyunca sıralanmıştır.

Bahreyn, Umân, Mehra, Hadramut ve Yemen bilinen sahil şehir veya ülkeleridir. Tarihî araştırma açısından bu bölgelerin en önemlileri şüphesiz Yemen ve Hicaz'dır. Onun için bu iki bölgenin tarihteki yerini geniş olarak belirtmek gerekir.

Arap yarımadasının kuzeyinde ise iki ülke teşekkül etmiştir: Hire ve Suriye. Bu iki ülke Bizans ve İran devletleri ile Arap yarımadasını ayıran tampon ülkeler mahiyetindedir. Bu iki Arap ülkesindeki hayat, ileride görüleceği gibi, Hire ile İran ve Suriye ile Bizans arasındaki derin münasebet dolayısıyla Bizans ve İran'ın açık olarak tesiri altında kalmışlardır. Şam vahasında Gassaniler'den önce ise iki devlet kurulmuştur: Başşehri Petra olan Nabatî ve başşehri Tedmür olan Tedmür devleti. Bu iki devletin İslâmî araştırmalarla ilgisi Gassanîler ve Munzirîler'in ilgisinden tabiatıyla çok azdır. Çünkü Gassaniler'in ve Munzirîler'in hâkimiyeti İslâm'ın zuhuruna kadar devam etmiş olmasına rağmen Nabatî ve Tedmür devletleri daha önceden yıkılmışlardır. Bununla birlikte biz, Arap yarımadasının kuzeyindeki devletlerden bahsederken bu iki devleti de ihmal etmeyeceğiz.

B — ARAP IRKI ÜZERİNE TESPİTLER

Arap ırkı Sâmî ırklardan biridir. Belki de Sâmiler'in özelliklerini en fazla koruyanıdır. Arapça da, Sâmî dillerdendir. O da Sâmî dil özelliklerini en fazla muhafaza edenidir.(1) Buna sebep olarak, yarımadadaki hayatın dış etkilerden fazlasıyla korunmuş olduğu gösterilebilir. Gerçekten de Araplar gayrı iradî de olsa diğer Sâmî ırkların maruz kaldığı hücumlardan gerek nesil, gerekse dil olarak korunmayı başarabilmişlerdir.

Tarihçiler, Arapları iki tarih dilimi içinde incelemeyi âdet edinmişlerdir:

1 — Arab-ı Bâide,
2 — Arab-ı Bâkiye.

Tarihçilerin ifadesi bu ikisi arasında hiç bir alâka olmadığı hissini veriyor. Gerçekte bu iki gurubun arasını ayıran sınır itibarî olmak gerekir. Öncekilerle onların yerini alanlar arasında bir bağın bulunması gayet tabiîdir. Ancak, itibarî de olsa bu ayırımdan bahsetmekte mahzur yoktur.

Bâide sözü, «yıkılma» ve «yok olmayı» ifade ediyor. Âd, Semûd, Tasım ve Cedîs bu kısım içinde ele alınıyor. Tarihçilere göre, bu toplumlar hakkında bize ulaşan bilgilerin bir kısmı mukaddes kitaplar da, bir kısmı da eski kaynaklarda zikredilmiş olanlardır.

Arab-ı Bâkiye ise günümüzde yaşayan Araplardır. O da ikiye ayrılmaktadır:

Kâhtanîler ve Adnanîler:

Kâhtanîlerin anavatanı yarımadanın güneyidir. Yemen'de, Seba ve Hımyeri kralları onlardandır. Buradan değişik zamanlarda ve değişik sebeplerle bazı topluluk ve kabileler ayrılıp Arap yarımadasının başka başka bölgelerine gitmiştir. Meselâ Lahmiler, Hire'ye gidip orada hâkimiyet kurmuşlardır. Gassanî hükümdarlarından Cefneoğulları, sonradan Evs ve Hazreç diye ikiye ayrılan Ezd kabilesi ve Kinde kralları da bunlardandır. Adnaniler'e ise, «Arap olmayan kavimlerle karışmış kimseler» mânâsına Arab-ı Musta'rebe denilir. Tarihçilere göre eski Araplar ile sonradan araplaşanlar arasında tam bir uyum sağlanmış ve bu yeni insanın konuştuğu dil Arapça ile özdeşleşerek yeni bir dil haline gelmiştir. Bunlar Hicaz Araplarıdır. Ana merkezleri Mekke'dir. Söz konusu «yeni kan» ise küçük bir çocuk iken Mekke'ye getirilen Hz. İsmail'dir. İleride geleceği gibi o, Mekke halkından Cürhüm kabilesi arasında yetişmiş, sonra Araplarla akrabalık kurmuş, çocukları Araplar arasında yaşamıştır. İşte bu guruba adını veren Adnan, Hz. İsmail'in evlâdındandır. Adnan'dan sonra oğlu Maad, sonra da torunu Nizar gelir. Nizar'ın iki oğlu Rabîa ve Mudar, iki Arap kolunun başlangıcı olmuştur. Rabîa kabilelerinin en meşhurları, Abdu'l-Kays, Bekr, Tağlib ve Hanife'dir. Mudar kabilelerinin en meşhurları da Hevâzin, Gatafan, Temim ve Kureyş'tir. Hz. İsmail'den itibaren Adnanoğulları'nın şeceresi şu şekilde sıralanabilir:

---

(1) Philip Hitti, History of the Arabs, II, 6

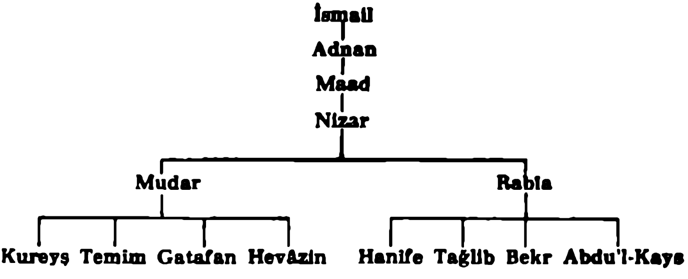

Zamanla Mekke bu kabilelere dar gelmeye başlamış, yağmurlu ve bol otlu yerler araştırmak için göç etmişlerdir. Abdu'l-Kays Bahreyn'e, Hanifeoğulları Yemâme'ye, Hevâzinoğulları Mekke'nin doğusundaki Evtas bölgelerine yerleşmişlerdir.

Güney Arapları ise, kuzeydekilerden daha medenî, idarî işlerde de daha tecrübeli olmuşlardır. Bundan dolayı yarımadadaki medenileşme hareketlerinde güneyden kuzeye doğru göçün büyük etkisi vardır. Medeniyet ve devletlerin ortaya çıkışı bu göçlere büyük nispette bağlıdır. Yarımadanın yerleşik halkı da genellikle onlardan teşekkül eder.

Merkezden kuzeye doğru yayılan Araplar ise, İslâm'ın gölgesinde kavuştukları değerler dışında önemli bir meziyet ortaya koymuş görünmemektedirler. Yarımadadaki bedevîler daha ziyade Kuzey Araplarıdır.

İleride görüleceği gibi İslâm kan ayrılıklarını ortadan kaldırmaya çalıştı. Hz. Muhammed ve daha sonra da halifeler, ırkçılığa göz yummayan İslâmî bir ümmet oluşturmak için gayret ettiler. Fakat Kuzey Arapları ile Güney Arapları arasındaki ihtilâf durmadı. Hattâ zaman zaman kuvvetli ve ümmet ruhunu yok edici bir tarzda ortaya çıktığı da oldu. Özellikle halife zayıf olduğu veya İslâmî ölçüleri unutup şu veya bu kabilenin tarafını tuttuğu zaman ortaya çıktı.

C — KUZEY DİLİ VE GÜNEY DİLİ

Yukarıda belirtildiği ve ileride görüleceği gibi Yemen, Arap yarımadasındaki medeniyetin ilk merkezlerinden olma özelliğine sahiptir. Bütün doğu ticaretine köprü durumundaydı. Deniz yollarının kavşak noktası olması yanında Şam'a kadar uzanan yol boyunca sömürgeleri vardı. Bu sömürgeler yarımadanın kuzeyinde oturan bedevîlerin hizmetine ihtiyaç bırakmıyordu. Bundan dolayı Kuzey Arapları ile Güney Arapları arasında ihtilâf az olmuştur. Ayrıca ticarî münasebetler dolayısıyla bazı göçmen guruplara Yemen cazip gelmiştir. Bunların en önemlisi Babu'l-Mendeb boğazı boyunca yerleşen Afrika ve Habeş göçmenleridir. Bütün bu sebepler, güneyde kuzeydekinden farklı bir dil oluşmasına zemin hazırlamıştır. Güneyin dili, o dili konuşanların medeni gelişme seyri ve edebiyatlarının zenginliğinden dolayı daha sağlam ve olgun bir yapı kazanmıştır.

Fakat Arap olmayanlardan bu dili kullananların çokluğu sebebi ile ona bir hayli yabancı kelime girmiştir.

Güney dili, Sâmî dillerden biri olan Habeş dili ile daima münasebet halinde olmuştur. Güney diline Hımyeriler'e nispeten Hımyerîyye (Hımyerice) adı verilmektedir. Hımyeriler'e ait olan ve bize kadar ulaşan bazı belgeler bu dille yazılmıştır.

Kuzeyin dili ise Kureyş'in kullandığı dildir. Fiil çekiminde ve zamirlerde güney dilinden ayrılır. Fakat kelimelerin ve çoğulların büyük kısmında güney dili ile aynıdır.(1) Kuzey dili, her ne kadar medeniyetçe daha geri bir yörede gelişmişse de diğer dillerle daha az karışmış, sağlam ve fasihtir.

Kaldı ki zamanla güneyin üstünlüğü el değiştirmiştir. Arap yarımadasındaki ticaret ileride izah edileceği gibi Kuzey Araplarına geçmış. Mekke, bütün Araplar için günden güne itibarı artan dinî bir merkez hüviyetine bürünmüştür. Bu durum, kuzeyin dilini, güneyin dili aleyhine geliştirmiştir. İslâm ve Kur'an ise başlı başına bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Kur'an kuzeyin dili ile, yani Kureyş dili ile nâzil olmuştur. Kur'an dili, bir bakıma Arapçanın gideceği yönü belirlemiş, yarımadadaki dil bütünlüğünü tamamlamıştır. Güneyin dilinden geriye bir kıymet ifade etmeyen izler kalmıştır. Bununla beraber kuzeyin dili bu kalıntılara da kendi özelliklerini vermiş, kuzey dilinden pek çok kelime güney dil yapısına geçmiştir. En sonunda da ışık kaynağı tek merkeze inmiş ve güney dili, kuzey dilinin bir lehçesi olmaktan öteye geçemez hale gelmiştir.

---

(1) Philip Hitti, History of the Arabs, II, 38, 67

3 — ARAPLARIN İSLÂM ÖNCESİ SİYASÎ TARİHİ

Bedevilerdeki siyasî düşünce, şehir ve köylerde yerleşik hayat sürenlerinkinden farklıdır. Bedevîler, kabile düzeninde yaşayan küçük topluluklar olmasına mukabil, yerleşik hayat sürenler, kralları ve idari sistemleri bulunan devletler kurabiliyorlardı. Bu sebeple iki otorite sistemi arasında temelde benzerlikler olmasına rağmen, bedevîlerin ve yerleşik hayat yaşayanların her birinden ayrı ayrı bahsetmemiz gerekir. Kabile hayatına ait bazı tespitler yapmak, bizi oraya buraya dağılmış kabileleri tek tek araştırmaktan müstağni kılacaktır. Zaten bütün kabileleri araştırmak istesek bile elimizdeki malzemenin azlığı ve onların siyasî otoritelerindeki istikrarsızlık buna imkân vermeyecektir.

Çölde Otorite:

Bedevîler, çölde kabile düzeni içinde yaşarlar. Çöldeki tek birlik kabiledir. Kabile, kan ve küçük cemaat bağlılığının meydana getirdiği bir birliktir. Kabileye sığınan, onun etrafında ve himayesinde yaşayan köleler ve zayıflar kabile ile kan bağı içinde bulunmasalar bile kabile fertlerinden sayılırlar.

Bir kabile diğerinin sınırına tecavüz edip onu mağlup edebilir. Bu durumda mağlup olanın evlâtları arasından, galiplere karşı, meydan okuyacak ve kabilesinin, istiklâlini kazanacak birisi çıkıncaya kadar kısa veya uzun süreli bir boyun eğme dönemi yaşar.

Kabilenin, örf ve âdetler tarafından belirlenen kesin bir nizamı vardır. Bu nizamın esası, ferdin kabile bağını hissetmesi, kabilenin menfaatlerini korumayı, bütün gücü ile kabilenin güçlenmesi için çalışmayı görev saymasıdır.(1) Suçta, toplu sorumluluk esası vardı. Kabile fertlerinden biri suç işlediği zaman bütün kabile bütünleşerek, suçu üzerine alırdı. Suçlunun sorumluluğunu, kabile adına kabile reisi üstlenir, buna mukabil de reis, kabile fertlerine karşı kendine itaat hakkını elde ederdi.

---

(1) el-Meydânî, Mecmeu'l-Emsâl, I, 17

Kabile reisi cesaret, cömertlik ve ağırbaşlılık vasıflarını kendinde toplamış kişiler arasından seçilirdi. Şöyle de denilebilir: Bu vasıflarla temayüz etmek kabile reisi olmayı bir bakıma görev haline getirirdi. Bazan kabile reisinin şan ve şerefte kendisine denk bir oğlu olur ve o zaman babasının yerine vâris olabilirdi. Bir aile içinde kabile reisliği tekrarlanınca o aile, asalet ve şeref kazanırdı.

Kabile reisinin sorumlulukları, haklarından çok fazlaydı. O barışta, misafirlere ikramdan, kabile içindeki muhtaçların yardımına koşmaktan ve misafire bir yer bulmaktan sorumlu, cömert, âlicenap bir kişiydi. Savaşta safların önünde yer alır ve teçhizatı olmayana yardım ederdi. Kabile fertlerinin işleyeceği hatanın vebalini kabile adına o yüklenirdi. Ancak bazan bunun istisnası olabilirdi. Meselâ kabile fertlerinden biri, kabilenin, sorumluluğunu üzerine almayı reddettiği bir suç işlerse veya bizzat kendi kabilesine karşı suç işlerse kabileden kovulurdu. Bu kovmaya hal' (azletme), kovulana da mahlu' (azledilmiş) denirdi.

Kabile reisinin hakları ise kabilenin bütün fertlerinin kendisine itaat etmesinden ibaretti. Reisin yanında kabile fertlerini itaate zorlayacak maddî bir kuvvet yoktu. Bu kuvvet sadece örf ve âdetlerdi. Bedevî, kabile reisinin aldığı bir karara isyan edebilirdi. Ama bu durumda kabileyi terk etmesi ve kabileden tamamen ayrılması gerekirdi. Bedevî hayatında buna sık rastlanırdı. Çünkü bedevîlerin en önemli özelliği, boyun eğmemekti. Bedevîye göre hürriyet, şan ve şeref için vazgeçilmez bir değerdi. Karşılığında ne olursa olsun ondan bir parça fedakârlık edilemezdi. Çağımızda, «toplum hürriyetinin gerçekleşmesi için herkes kendi hürriyetinden bir parça fedakârlıkta bulunmalıdır» şeklinde bildiğimiz görüşü bedevî, hile sayar ve kabul etmezdi. Ölmek veya vatandan göç edip ayrılmak bedevî için hürriyetini kaybetmekten daha kolaydı.

Çöl tarihini ve oradaki otorite sistemini okuyan kişi, kabile fertlerinin, reisin kararına karşı isyanının çok sık vaki olduğu kanaatine varır. Mutlak hürriyet, aşırı benlik ve ferdiyetçilik bedevîlerin gönlünde yatan tutkuların en önemlisidir. Kabile reisinin çıkardığı bir karara boyun eğmektense azledilmeyi tercih edip, benzerleri ile beraber başlarını alıp giden sayısız bedevî olmuştur.

Hattâ bedevîlerdeki bu benlik ve ferdiyetçilik tutkusunu çarpıcı biçimde ortaya koyan bir örnek vardır. Meselâ, bedevîlerden bazılarının İslâm'a girdikten sonra: *«Allah'ım, bana ve Hz. Muhammed'e mer-*

hamet et. Bizimle birlikte başkasına merhamet etme» şeklinde duâ ettikleri rivayet edilmiştir.

Bu ferdiyetçilik şuuru, çölde devlet kurmak için birkaç kabile arasında bile irtibat sağlanmasını neredeyse imkânsızlaştırmıştır. Tek bir kabile bile büyüdükçe kollara ayrılmakla karşı karşıyaydı. Çünkü ya bazı fertler kabileyi terkediyorlar, veya daha önce belirttiğimiz gibi zaman zaman kabileden kovuluyorlardı. Buna göre çöldeki eğilim, büyük topluluk istikametinde değil, bölünme istikametinde idi.

Kinde Devleti:

Arap yarımadasının ortalarında kabile otoritesi çerçevesinde kurulmuş, kısa ömürlü tek bir devlet vardır: Kinde devleti. 480 - 529 yılları arasında sadece kırk dokuz yıl hüküm sürmüştür. Kısa macerası şöyledir:

Yemen'in büyük krallarından biri, yarımadanın ortalarında bazı kabileleri zorla kendisine boyun eğdirip, Âkilu'l-Mürâr diye anılan Hucr'u buraya melik tayin etti. Hucr'un torunu Hâris, Hîre'yi istilâ etti ve Anbar'ı başkent yaptı. Fakat Kinde kralları, Hîre'de hükümran olan Lâhmîler'in saldırısı karşısında hemen hezimete uğradılar. Kinde krallarının hezimeti, yarımadanın merkezinde otoritelerinin kırılmasına yol açtı ve yeniden küçük kabile hayatı ortaya çıktı. Muallâkat şairlerinden İmru'l-Kays'ın, Kinde krallarının soyundan geldiği rivayet edilir. İmru'l-Kays atalarının şanını geri getirmeye çok çabalamış, ancak çabası başarı ile sonuçlanmamıştır.

Yerleşim Bölgeleri

Arap yarımadasındaki önemli yerleşim bölgeleri şunlardır:

A — Yemen
B — Kuzey Ülkeleri
(1 — Nabati, 2 — Tedmür, 3 — Hîre ve Gassan)
C — Hicaz

Bunların her birinden ayrı ayrı bahsedeceğiz.

A — YEMEN BÖLGESİ

Daha önce, Arap yarımadasının kıyı kesiminin, kendisini çevreleyen sahiller boyunca dar bir şeritten ibaret olduğunu, bu şeridin Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'nun kavuştuğu yerde biraz genişlediğini ve Yemen'in orada oluştuğunu söylemiştik. Hemen belirtmeliyiz ki kavşak noktasında hem dünya medeniyetleri arasında büyük bir değere sahip, hem de Arap yarımadası medeniyetlerinin en üstünü sayılan bir medeniyet kurulmuştur. Şimdi bu medeniyete, merkezlik eden Yemen'i tanıyabiliriz.

Yemen isminin menşei :

Yemen kelimesi, uğur ve bereket anlamındaki (yümn)'den türemiştir. Gerçekten bu bölge, yakınındaki çöllere kıyas edilince uğur, bereket ve iyilik beldesidir.(1) Yemen'e bereket, arazisinin verimliliğinden, kısmen düzenli yağmur yağmasından ve aynı zamanda halkının becerikliliğinden gelmiştir. Yemenliler suların boşa akmasını önlemek için barajlar yapmışlar, bu barajlar vasıtasıyla suları dağlar arasında ve setler gerisinde biriktirmişlerdir. Ayrıca bulunduğu coğrafi mekân da Yemen'e bereket yağdıran ana unsurlardandır. Şöyle ki, Hindistan, Endonezya ve Çin'den gelen deniz ticaret filolarının güneydeki uğrak yeri Yemen olduğu gibi, yarımadanın kuzeyindeki Şam'dan gelen ticaret kervanları ile bu ticaret gemilerinin buluşma yeri de Yemen olmuştur. Bundan dolayı da Yemen, deniz ticaret filolarının getirdiği mallar ile kuzeydeki deve kervanlarının getirdiği malların sergilendiği önemli bir pazar haline gelmiştir.

Yemen'in bu konumu, onu çöl bölgesi için söylediğimiz saf ve katıksız bir nesle sahip olma özelliğinden mahrum etmiştir. Yemen değişik soydan insanlarla dolup taşmıştır. Yemen pazarları da yarımadanın muhtelif bölgelerinden ve yarımada dışından tüccarları kendisine çekmiştir. Bu tüccarların bir kısmı, kısa veya uzun süre orada kaldığı için Yemen'de, dil gibi soylar da karışmıştır. Bu tüccarların çoğu, Babu'l-Mendeb yoluyla Afrika'dan, bir kısmı Hindistan'dan veya Doğu Hint adalarından geliyordu. Bir kısmı da kuzeyden, Suriye'den inen ticaret kervanlarıyla geliyordu. Bu gelenler ile bölgenin asıl sakinleri olan Kâhtaniler arasında kız alıp vermeden doğan akrabalık bağları kuruldu. Ticaret için Hindistan'a ve Endonezya'ya giden Yemenli ve Hadramutlu tüccarların bu bölgelerden evlenmeleri ve aldıkları hanımlarla birlikte dönmelerinin de bunda rolü olmuştur. Bu bilgilere göre Yemen pazarını zihinde canlandırmak pek güç olmamalıdır. Çeşitli ırklar, farklı medeniyetler ve muhtelif dillerin bir panayırı...

Yemen'in zenginliği, oraya, çölde yaşayanların tanımadığı bir çeşit idari sistem getirdi. Bunun sebebi hakkında Kirk şunları söyler:

«İnsanlar tarıma yönelmeden önce dağınık, küçük topluluklar ha-

---

(1) Yâkut, Mu'cemu'l-Buldân, «Yemen» kelimesi; İslâm Ansiklopedisi, «Yemen» maddesi

linde ve gayrı medenî bir halde yaşıyorlardı. Ancak dağılıp yayılma yoluyla hayatî ihtiyaçlarını giderme imkânı buluyorlardı. Tarım medeniyeti gelişip, ihtiyaç fazlası mal elde edilince bu fazlalık, din adamları ve askerî komutanlar gibi toplumda temayüz etmiş kişilere verilmeye başlandı. Yemen'de olan budur. Gelir, tüketimden fazlaydı. Bundan dolayı zengin, güçlü, kuvvetli bir idareciler sınıfı doğdu. Yemen'de, hükmettiği toprak parçasına göre değişen kral ve hükümdar ünvanları ortaya çıktı. «Zû», «Kayl» veya «mâkûl» diye adlandırılan kişiler bulunuyordu. Kral da vardı. Bu ünvanlar mânâ itibariyle derece derece yükselmektedir. Zayıflama devirlerinde çözülme ve bölünme eğilimleri artıyor, beylikler ortaya çıkıyordu. Her başkanın, kuvvetine göre hâkimiyet alanının daraldığı veya genişlediği beyliği oluyordu. Ama merkezî bir kuvvetin ortaya çıkmasıyla bu beyliklerin ortadan kalktığı veya onun hâkimiyetine girdiği görülüyordu. Bu devletler zaman zaman bir hayli genişliyor ve Hadramut'u da içine alıyordu.»(1)

Yemen'de kurulan büyük devletlerin en önemlileri, Maîn, Katabân ve Hımyeriler'dir. İlk ikisi hakkında bilgimiz azdır. Bu iki devlet aynı asırda varlıklarını sürdürdüler. Maîn, M.Ö. 2. binin sonlarında (M.Ö. 1200 dolaylarında) mevcuttu. Seba devleti kurulana kadar devam etti. Seba devleti, Maîn devleti aleyhine genişledi ve M.Ö. 7. asırda Maîn'den ancak çok az bir parça kaldı. Katabân ise M.Ö. 1. binin başlarında ortaya çıktı. (M.Ö. 1000) Babu'l-Mendeb'e yakındı. Maîn devletinde olduğu gibi onu da Seba devleti ortadan kaldırdı.

a) Seba Devleti:

Seba devleti, Maîn devletine nazaran çok tanınmaktadır. Kuruluş dönemine ait bilgimiz ise azdır. Öyle görünüyor ki Seba devleti, Maîn devletinin zayıflamasını müteakip tarih sahnesine çıkmıştır. Seba, Maîn ve Katabân devletleriyle çağdaştır. Maîn ve Katabân, son devirlerini yaşarken Seba gelişen genç bir devletti. Seba, bu iki devlet aleyhine sınırlarını genişletme imkânı buldu ve sonunda onların mirasına tamamen kondu. Hadramut'u da sınırlarına kattı. M.Ö. yaklaşık 10. asrın ortalarında (M.Ö. 995) kurulan Seba devleti M.Ö. 115 senesine kadar devam etti. Başşehri Ma'rib idi.

Seba'nın şöhreti iki şeye dayanır :

1 — Seba melikesi Belkıs ve onun Hz. Süleyman ve Hüdhüd ile

---

(1) Kirk, A Short History of the Middle East, 7; İbn Abd-i Rabbih, el-Ikdu'l-Ferîd, II, 74

olan hikayesi. Bu hikaye, Kur'an'da ve Peygamberler Tarihi kitaplarında teferruatıyla anlatılır.(1)

2 — Ma'rib seddi (barajı)

Yemen'e bol yağmur yağıyor ve sonra yağan yağmur nehirlerle denize akıyordu. Bu yağmurlardan ancak yağdığı mevsimde istifade ediliyordu. Seba devleti inşaat tekniğinde ilerlemişti. Devlet, iki büyük dağın hemen hemen kavuştuğu dar bir yere büyük bir baraj yaptırdı. Bu, meşhur Ma'rib barajıdır. Bu barajın Seba ülkesine çok yönlü faydası olmuştur. Çünkü Sebalılar, o baraj sayesinde istedikleri zaman faydalanabilmek için su biriktirebiliyorlardı. Böylece ziraat gelişmişti. Senede birden fazla ürün alınabiliyordu. Bu baraj can ve mal zayiatına sebep olan sel baskınlarına karşı da büyük bir engel oluşturuyordu. Bu baraj sayesinde Yemen'de refah ve bolluk devri yaşanmıştır.

Fakat böyle bir baraj sürekli bakıma ve devamlı tamirata ihtiyaç gösteriyordu. Özellikle Seba devletinin son zamanlarında zayıflaması, barajı bakımsız bıraktı. Böylece bakımsızlık sebebiyle baraj yavaş yavaş yıkılmaya başladı ve artık istenilen faydayı veremez oldu. Bundan dolayı Yemen'de hayat değişti. Halkın büyük kısmı kuzeye göçtü. Bu gelişmeler, Seba devletinin yıkıldığı Hımyerî devletinin kurulduğu yıllara tesadüf etmektedir.

b) Hımyerî Devleti:

Seba devletinin zayıflamasıyla birlikte Hımyerî kabileleri Yemen'de nüfuz ve hâkimiyet kurmaya başladılar. M.Ö. 115 senesinde Seba devleti yıkılınca Himyerî Tubba' melikleri hâkimiyetlerini kuvvetlendirdiler. Bu melikler, bozulan ziraî düzeni ve setleri ıslah ettiler. Büyük bir kudret ve kuvvet sahibi oldular. Hattâ, büyük ordular kurdukları, savaşlar ve tehditlerle Irak'a ve Bahreyn'e kadar uzandıkları rivayet edilir.(2)

Sonra Hımyerî devleti de gerilemeye başladı. Barajların, özellikle Seba döneminden beri tahrip olan Ma'rib seddinin bakımı durmuştu. Bu ihmal sonucu Kur'an-ı Kerim'de zikredilen(3) «Seylü'l-Arim» önünde set tamamen yıkıldı. Seller Hımyerîler'in otlaklarını ve bahçelerini alıp götürdü.(4) Seddin yıkılması geride, kuzeyde suya muhtaç, güneyde sular altında topraklar bıraktı. Bu sebeple, Yemen halkı kuzeye Hicaz'a, yarımadanın diğer bölgelerine göçetmek zorunda kaldı. Bu hadise aynı zamanda, Yemen'in zayıflamasına ve Bizans ile İran'ın istilâ hareketlerine hedef olmasına zemin hazırladı. İstilâcı devletlerin Yemen üzerindeki mücadelesinden ileride bahsedilecektir.

---

(1) Neml sûresi, âyet 20-44; Taberi, I, 435 vd.

(2) İbn Kuteybe, el-Maârif, 307

(3) Sebe sûresi, âyet 16

(4) Yâkut'a göre (Mu'cemu'l-Buldân IV, 383) Seddin yıkılması Habeşliler zamanındadır. Halbuki sed yukarda anlattığımız gibi seller sebebiyle zayıflamıştı.

Seba ve Hımyerî devletleri, geride medeniyet seviyelerini ortaya koyan izler bıraktılar. Bunları bölgede kalan eserlerde veya kazı ile çıkarılan kalıntılarda görüyoruz. Bu devletlerin Yemen ile Hindistan, Çin, Somali ve Sumatra limanları arasında ticarî eşya taşıyan ticaret gemileri vardı. Deniz ticareti âdeta onların tekelinde idi.(1) Mekke, ticaret kervanlarının merkezi olmadan önce ticarî mallar, Yemenli tüccarlar tarafından kuzeye götürülürdü. Seba devleti ticarî bakımdan güçlü olduğu dönemde, kuzeye doğru Hicaz'ı geçip Akdeniz limanlarına kadar uzanan bütün ulaşım yollarına hâkim idi. Bu yollar boyunca kurduğu sömürgeleri vardı. Philip Hitti, Belkıs'ın Yemen bölgesinin melikesi olmadığı, Seba kalelerinden ve zikredilen ticaret merkezlerinden birinin melikesi olduğu görüşündedir.(2) Yemen tüccarları ticarî sırlarını çok iyi koruyorlardı. Kuzeydekiler, Yemen'e Hindistan'dan, Endonezya'dan, Çin'den ve başka yerlerden gelen bir çok malın kaynağını bilmiyordu. Hattâ bazı Roma ve Yunan tarihçileri bu malların hepsinin Yemen'de üretildiğini zannetmekte idiler.(3)

Sömürgecilerin Hedefi Yemen:

İran ve Bizans arasındaki Yemen'i istilâ yarışının ana hedefi, bu önemli yere hâkim olmak, Yemen'in ticaret ve ziraattan sağladığı zenginlikten faydalanmaktı. Fakat bu ana hedef -sömürgeci devletlerin devamlı yaptığı şekilde- daha insanî görünen başka sebeplerin arkasına gizlenmişti.

Hımyerîler'in Yemen'e M.Ö. 115 senesinden beri hâkim olduklarını belirtmiştik. Hristiyanlık yayıldığı sıralarda Yemen'de Hımyerîler'in hâkimiyet ve saltanatı devam ediyordu. V. asırdan itibaren Hımyerîler zayıflamaya başladı. Hımyerî kralı Zû Nuvas bu esnada musevîliği benimsemişti. (4) Aynı zamanda Yemen'in kuzeyinde Necran bölgesinde Hristiyanlık yayılmaya başlamıştı. Hristiyanlık Necran'a Habeşistan'dan gelmişti. Zû Nuvas, bir taraftan dinî taassubu, diğer taraftan Necran hristiyanları vasıtasıyla Habeş nüfuzunun ülkesine uzanmasından duyduğu endişe sebebiyle Necran'daki hristiyanları ya museviliği kabul veya ölümü tercih zorunda bıraktı. Onlar da ölümü tercih ettiler. Hristiyanlar için bir hendek kazdırdı. Kimini yakarak, kimini hendeğe gömerek öldürdü. İncil'i yaktırdı.(1) Zû Nuvas'ın elinden kurtulan Necranlı bir hristiyan Habeşistan'a giderek musevî Hımyeri kralına karşı, hristiyan Necâşî'den yardım istedi. Necâşî bu adamın isteğini kabul etti ve hristiyanlığın koruyucusu Bizans imparatoruna bir elçi göndererek ondan, savaşmak üzere Habeşlilerin Yemen'e nakli için gemi istedi. Başka bir rivayete göre, kaçan hristiyan, yardım istemek için doğrudan Bizans imparatoruna gitti. İmparator da, Necâşî'ye bir elçi göndererek, Zû Nuvas'a karşı hristiyanlığı korumak üzere harekete geçmesini istedi. Bizans imparatoru, gemilerle de yardım gönderdi. Aryat komutasında bir ordu hazırlandı. Bizans'ın gemileri ile Necâşî'nin askerleri de bu orduda yer aldı. Yapılan savaşta, hristiyanlar, musevî Hımyerîler'e karşı zafer kazandı. Zû Nuvas yenileceğini anlayınca atını denize sürdü ve boğularak öldü. Böylece Yemen de Habeşistan'a tâbi oldu. Komutan Aryat, esirleri ve ganimetleri Necâşî'ye gönderdi.(2)

---

(1) Dr. Abdulmunim Macid, et-Târihu's-Siyâsî li'd-Duveli'l-Arabiyyi, I, 73

(2) Philip Hitti, History of the Arabs, I, 54

(3) Philip Hitti, Aynı eser, I, 59-69

(4) Musevilik, Yemen'e, Yemen tüccarlarının kuzeye yaptığı seyahatlerde yahudilerle münasebetleri sonucu girmeye başladı. (Bk. İbn Kelbî, Kitabü'l-Esnâm, 10, 11, 12, 58)

Yemen'de yönetim Aryat'ın elinde uzun süre kalmadı. Yardımcılarından Ebrehe, ona baş kaldırdı. Aryat ve Ebrehe teketek çarpıştılar. Ancak çarpışmada Aryat, Ebrehe'nin hazırladığı tuzağa düştü. Meydana çıkıldığında Ebrehe'nin daha önce gizlediği köle, Aryat'a arkadan öldürücü bir darbe vurdu. Aryat ölünce idare Ebrehe'ye kaldı.(3) Abdulmuttalib b. Hâşim, Kâbe'ye hizmet görevlisi (Sâdinü'l-Kâbe) olduğu zaman Yemen'de söz sahibi, Ebrehe idi. Ebrehe'den sonra idareyi oğulları Yaksûm ve Masrûk ele aldı. Masrûk zamanında İranlılar, Yemen'i ele geçirdiler ve Habeşlileri oradan kovdular. Yemen'de Habeşliler hâkimiyeti yetmiş iki sene sürdü.(1)

---

(1) Burûc sûresi, âyet 1-7; Taberî I, 544
Bazı araştırmacılar, olayın bu şekilde verilmesine karşı çıkıyorlar. Bunlara göre, Kur'an-ı Kerim, «zulme uğrayan» kişileri «Allah'a iman» ile vasıflandırıyor. Allah buyuruyor: «Çünkü onlar, ateşin çevresine oturmuş mü'minlere yaptıkları azabı seyrediyorlardı. Onların mü'minlere kin bağlamalarının sebebi, sadece mü'minlerin her şeye galip, övülmeye lâyık, göklerin ve yerin sahibi Allah'a iman etmeleridir.» Bu âyet zulmedenin Allah'a inanmadığını ortaya koyar. Burûc sûresi âyet 7-8. Dolayısıyla Zû Nuvas'ın musevî değil de putperest olduğunu ortaya koyar. Diğer taraftan bu hadisenin Zû Nuvas ile alâkalı olmadığını, tarihî kaynakların belirtmediği putperest bir melik ile ilgili bulunduğunu gösterir. (Dr. Ahmet el-Havfî, el-Hayâtü'l-Arabiyyat mine'ş-Şi'ri'l-Câhiliyye, 151, 153)

Zû Nuvas'ın yaptığını, yahudilerin bir çok hadisede görülen taassup eğilimlerinden kabul ederek, hadiseyi anlattığımız şekil ile bırakmamız da mümkündür. Bu takdirde Kur'an-ı Kerim, Zû Nuvas'ı kendi benimsediği dinden başka bir dine uyan mü'minlere düşmanlığından dolayı ayıplamış olur.

(2) Taberî, I, 548

(3) Taberî, I, 558

İran'ın da Yemen'de gözü olduğu için, Habeşlilerin ve Bizans imparatorunun bölgedeki hâkimiyetini iyi karşılamıyor. Yemen'e girmek için fırsat kolluyordu. Bir hadise, İran'a Yemen'e girme fırsatını verdi. Şöyle ki, Hımyerî kral neslinden Seyf b. Zî Yezen, Habeşlileri ülkesinden çıkarmak için yardım ve destek istemek üzere İran'a kaçtı. İran Seyf'in isteğini kabul etti ve Yemen'e Vahruz komutasında bir ordu gönderdi. Habeşliler ile yapılan savaşı Vahruz kazandı. Habeşlilere karşı Seyf ile Vahruz yardımlaşmışlardı. Kesin galibiyet elde edilince İran hükümdarı Vahruz'a Seyf'i melik olarak Yemen'de bırakmasını ve kendisinin geri dönmesini emretti.(2) Vahruz döndü, fakat Seyf çok geçmeden öldürüldü. Seyf'i Habeşlilerden köle olarak kullandığı kişilerin öldürdüğü söylenir. Seyf'in İran'ın tertibi ile öldürüldüğü de ileri sürülmektedir. Seyf'in ölümünden sonra Sasanî hükümdarı, İran'a bağlanan Yemen'e vali olarak Vahruz'u gönderdi. Vahruz'dan sonra oğulları ve torunları Yemen valisi oldu. Vahruz'dan sonra oğlu Merzubân, ondan sonra Merzubân'ın oğlu Beynecân ve en sonra da Beynecân'ın oğlu Husre Yemen'i idare ettiler. Sasanî hükümdarı, Husre'yi görevden aldı ve Yemen'e Bâzân'ı vali tayin etti. Hz. Muhammed'in peygamberliği sırasında Bâzân, İran valisi olarak Yemen'i yönetiyordu.(3) Bâzân, daha sonra İslâm'a davet edilecek ve müslüman olacaktır.

---

(1) Habeşlilerin Yemen'e giriş tarihi ve orada hükümran oldukları müddet hakkında tarihçilerin görüşleri farklıdır. Taberi, sömürgeleştirmenin 525 senesinde başladığını ve 72 sene sürdüğünü kaydederken Brokelmann (kaynak vermeksizin) sömürgeleştirmenin 430 senesinde başladığını ve 40 sene sürdüğünü belirtiyor. Taberi'nin verdiği bilgiler, tarihi gelişmelere daha uygun görünmektedir. Çünkü Brokelmann kabul etmese de Hz. Peygamber'in doğumunun, Ebrehe'nin hâkimiyet dönemine rastlayan «Fil yılı»nda (571) olduğu bilinmektedir. (Bk: Brokelmann, Tarihu'ş-Şuûbi'l-İslâmiyye, I, 14-34)

(2) Yemen'de melik olarak Seyf'in oğlu Ma'di Kerib'in bırakıldığı, çünkü Seyf'in İran ordusu düşman üzerine yürümeden önce öldüğü de rivayet edilmektedir. Ikdu'l-Ferid'deki bilgiye göre, Yemen'de Seyf'in kaldığı ve içlerinde Abdulmuttalib'in de bulunduğu Arap eşrafının kendisini tebrike gittiği görüşü ağırlık kazanıyor. (Bk: II, 23 vd.)

(3) Tâberi, I, 565

B — KUZEY ARABİSTAN'DA KURULAN DEVLETLER

a) Nabati Krallığı

Nabatiler, bugün «Doğu Ürdün» diye bilinen yerden başlayıp Suriye'nin güneyine kadar uzanan ve Gazze-Akabe arasını içine alan bölgede hüküm sürmüşlerdi. Bedevî asıllıdırlar. Devlet, bulunduğu mevki itibariyle kuzey ve güney arasındaki ticaret yolunu elinde bulundurduğu için başlıca zenginliği, kuzey-güney arasında gidip gelen kervanlardan aldığı vergiler olmuştur.

Nabatiler'in başkenti, Petra'dır. Petra, Arabistan'da bugün bile meşhur bir şehirdir. Gerek Petra'daki tapınağın, gerekse başka eserlerden harabeleri günümüze kadar gelmiştir. Tapınağın yüksek sütunları Petra'nın eriştiği terakki ve medeniyete şahit olarak bugün de mevcudiyetini sürdürmektedir.

Nabatî devleti, M.Ö. 4. asırda kurulmuştur. Fakat parlak devrini milâdî 1. asırda yaşamıştır. Hâkimiyeti Şam'a kadar uzandı. Şam hükümdarı, Nabatî kralına bağlı bir vali haline geldi. Bu valinin Azîz Pavlos'u ele geçirmeye çalışan şahıs olduğu rivayet edilir. Pavlos şöyle der : *Şam'da, Şamlıların şehrini koruyan melik Hâris'in valisi beni yakalamak istiyordu. Bir ip yardımıyla zenbil içinde duvardan sarktım ve elinden kurtuldum.(1)*

Nabatîler güneyden de Hicaz'ın kuzeyindeki, Salih Peygamber'in Medâyin'ine (Hıcr'a) kadar sınırlarını genişlettiler.(2)

Nabatî hükümdarlarının en meşhurları şunlardır: III. Hâris (M.Ö. 85 - 60). Eski Yunan'da Arethas diye bilinir. II. Ubeyde (M.Ö. 28 - 9). Eski Yunan'ın Obudas diye zikrettiği şahıstır. IV. Hâris (M.Ö. 9 ve M.S. 40). Bu dönem Hz. İsa'nın yaşadığı dönemdir. Daha önce geçtiği gibi Nabatiler'in en parlak dönemi IV. Hâris devridir.

Petra'nın ve Nabati devletinin durumunu zayıflatan en önemli sebep, Romalıların Hindistan'a deniz yoluyla yönelmeleri ve doğu-batı arasındaki ticaret yolunun daha kuzeyde bir bölgeye kaymasıdır. Petra'nın durumunu zayıflatan bu gelişme, aksine Şam'a(3) göre daha kuzeyde bulunan Tedmür devletinin başkenti Tedmür şehrinin gelişmesine imkân hazırladı. Nabatîler'in zayıflamasına paralel olarak Tedmür gelişti, kendini göstermeye başladı.

Bu, iktisadî açıdan böyledir. İşin siyasî yönüne gelince, Romalılar, Nabatîler'in genişlemesinden ve bu devletin kendilerine rakip olma-

---

(1) Risaletü Pavlos es-Sâniyetü ilâ ehli Kurnsûs, 11. Doğrular, 32-33
(2) Philip Hitti, History of the Arabs, I, 90
(3) Philip Hitti, Aynı eser, I, 66

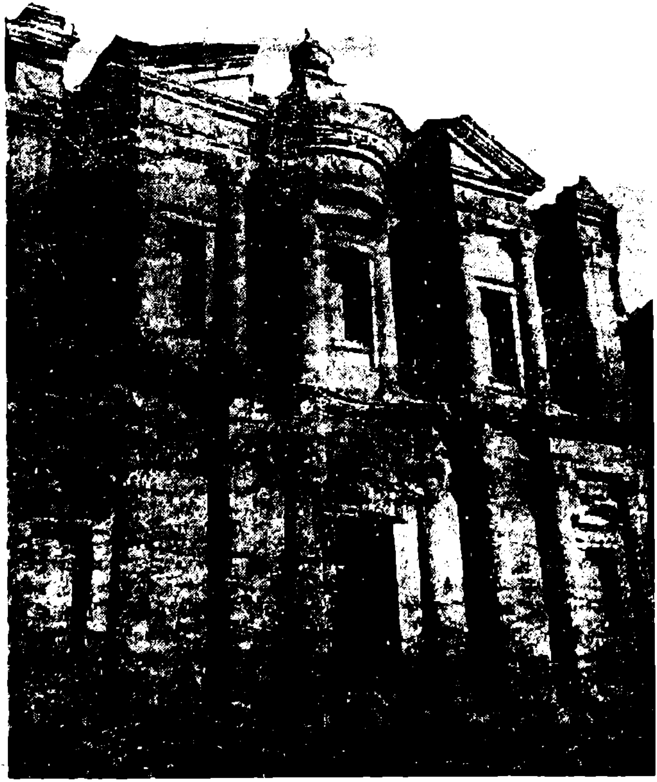

Nabatiler'in başkenti Petra'da bir tapınak.

sından tedirgin oldular. Bu yüzden Nabatî melikleri ile yaptıkları antlaşma ile yetinmeyen İmparator Traianus, onlara hücum etti ve 105 senesinde başkentlerini yerle bir edip, ülkelerini Roma İmparatorluğuna kattı ve bu toprakları, Roma İmparatorluğunun bir eyaleti haline getirdi. Bunun için bu eyalete Arabia eyaleti denilir.

b) Tedmür:

Tedmür'ün Yunancası «Balmira»'dır. Balmira, «kökü eski» demektir. Arapların Tedmür'e göç ettikleri tarih, sağlam bir şekilde bilinmemektedir. Öyle görünüyor ki bu çok eski bir tarihte olmuştur. Tedmür'ün M.Ö. 1000 yılını aşan yıllarda zikri geçmektedir. Fakat asıl kudretini II. ve III. asırlardaki gelişmelerde elde etmiştir. Tedmür, iki kuvvetli komşusu İran ve Roma arasında genellikle tarafsız kalmış, bu tarafsızlıktan da yeterince istifade ederek iki devletin de yardımını sağlamayı başarmıştır. Ayrıca coğrafî konumu ve madenî suları onu refaha götüren ana unsurlar olmuştur.

Tedmür, tarafsızlığını korumaya çalışmakla beraber zaman zaman İran ve Roma ile arası açılmış ve savaş tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir.

Bazı tarihî kalıntılar, Tedmür'ün, I. asırdan itibaren Roma ile siyasî bir bağ içinde bulunduğunu göstermektedir. Ancak Tedmür, bağımsızlığını bütünüyle kaybetmemiş, iç işlerini hep kendisi yürütmüştür. Roma ile olan iyi münasebeti, Tedmür'ü zaman zaman İran'a karşı yıkıcı harplere sürüklemiştir. Bu harplerden birinde Tedmür, büyük zafer kazanmış, Şam arazisinin bir kısmını istilâ eden I. Şapûr'u kendi başkentine püskürtmüştür. O zaman Tedmür'ün başında Kral Uzayne bulunuyordu. (295). Roma imparatoru, hizmetlerini ve başarısını takdir ederek ona (Doğu İmparatoru) ünvanını verdi. Uzayne, hâkimiyetini bütün Suriye'ye yaydı. Uzayne'den sonra yerine geçen küçük yaştaki oğlunun vasisi olarak karısı Zenobia (Zeyneb ve Zebba da denir) idareyi ele aldı. Zenobia Roma'ya meydan okudu ve onlarla savaştı. Ancak İmparator Aurelianus'un bir savaş hilesi sonucu yenildi. İmparator, savaşın başlangıcında yenildiği hissini vererek geri çekilmeye başladı. Diğer taraftan da ordularına Antakya tepelerinin ve bahçelerinin gerisinde pusu kurulması için emir verdi. Zenobia komutasındaki Tedmür ordusu, Roma'nın gerçekten hezimete uğradığını sandı ve süratle ileri atıldı. Ancak pusuya düştü ve ağır zayiata uğradı. Zenobia, ordusundan kurtulanlarla birlikte Tedmür'e çekildi. Aurelianus onu takip etti. Uzun süre şehri kuşatma altında tuttu. Şehrin mukavemeti iyice zayıfladı. Zenobia, kurtuluş ümidini kaybedince teslim olmamak için bir hecin devesine binerek İran tarafına doğru kaçmaya başladı. Ancak Roma orduları, Fırat'ı geçerken ona yetiştiler. Yakalayıp esir olarak geri getirdiler. Zenobia, esaret ve devletin yıkılmasına dayanamayarak ölüm orucuna başladı. Bu arada Aurelianus, Tedmür şehrini yerle bir etti. Zenobia'nın hayatı böylece sona erdi. Ancak adı, bir destan gibi, çöllerde kabileler arasında uzun yıllar anıldı.(1)

Tedmür şehrinde Yunanlı, Suriyeli ve İranlılar da bulunuyordu. Bu durum bir ticaret güzergâhı olmanın sağladı avantajla kültür ve medeniyet zenginliğine de zemin hazırlamıştır. Tedmür'deki harabeleri gören bir kişi, bu parlak şehrin sırrını anlar ve şehrin yapısının inşaat mühendisliği sahasında maharetli, uzman bir kadronun yaptığı plânlara uygun olduğunu görür. Mısır'dan, Nil vadisinden Tedmür'e devâsâ granit taşlar getirilmiştir. Şehrin ana caddesini pembemsi mermerden 850 kadar sütun çevreliyordu. Bu sütunların herbirisinin yüksekliği 55 ayak kadardı. Ana cadde, büyük tanrı olarak kabul ettikleri Şems'in heykelinin yanında yükselen zafer takının yakınından başlıyordu. Şems'in heykeli ve bazı sütunlar bugün de ayaktadır.(2)

c) Hire Devleti ve Gassanîler:

Bir taraftan İran, diğer taraftan Bizans, yarımadanın kuzeyinde yaşayan bir takım bedevî Arap kabilelerinin hücumlarına uğruyordu. Bu kabileler, âni baskınlar yapıyorlar, baskında ellerine ne geçerse alarak kaçıyorlar ve yarımadanın merkezine dalıp kayboluyorlardı. İran ve Bizans çöle çekilen bedevîleri takip edemiyorlardı.

Bizans gibi İran da bedevîler ile kendileri arasında bir tampon devlet kurmayı istiyorlardı. Bu tampon devletler yine, İran ve Bizans'ın kendi ülkelerine yakın bularak yarımadanın kuzeyine yerleştirdikleri bir takım Arap kabilelerince teşekkül ettirilecekti. İran ve Bizans bu kabileleri silâh ve ekonomik yardımla destekliyorlardı. Bunlar, yarımadanın yollarını iyi biliyorlar ve bedevî hücumlarına karşı koyabiliyorlardı. Böylece Hîre'de hem çöle karşı İran'ı koruyan, hem de İran tarafından korunan bir devlet ortaya çıktı. Bizans hududunda ise aynı gaye için Gassanîler devleti kuruldu. Hîre ve Gassanîler'e hükümdar olacak şahıslarda bulunması gereken özelliklerin en önemlisi bedevî hücumlarına karşı koyabilmesiydi. Rivayet edilir ki, Sasanî hükümdarı, Numan b. Münzir'i Hîre kralı tayin edeceği zaman ona sorar:

---

(1) Brokelmann, Tarihu'ş-Şuûbi'l-İslâmiyye I, 22
(2) Philip Hitti, History of the Arabs, I, 100-101

— Bedevîler'e karşı durabilir misin?

— Evet, diye cevap verir. Sasanî hükümdarı:

— Hepsine mi? diye sorar. Numan:

— Evet, hepsine diye cevap verir. Sasanî hükümdarı:

— Nasıl olur? Kardeşlerine karşı? Numan:

— Onlar karşısında güçsüz kalırsam, başkalarının karşısında daha güçsüz kalırım, cevabını verir. Bunun üzerine Sasanî hükümdarı onu kral tayin eder ve taç giydirir.(1)

Hire ve Gassaniler devletlerinin kuruluşuna yol açan başka bir sebep daha vardır ki, o da, Bizans-İran rekabetidir. Bizanslılar, İran'la savaşan Araplara yardım ediyorlardı. Buna karşılık İranlılar da bazı Arap kabilelerini kendi taraflarına çektiler «*Arapların karşısına Araplar dikilsin*» ve düşmanlarına karşı kendilerine yardımcı olsun diye onları, hudut boylarına tampon devlet olarak yerleştirmiş oldular.

Şimdi bu iki devleti daha yakından tanıyalım:

Hîre:

Hîre devleti, yukarıda anlattıklarımıza ilâveten daha özel bir ortamda kuruldu. Bu da o sırada İran'ın içinde bulunduğu durumla alâkalıdır. Makedonyalı İskender, hocası Aristo'nun tavsiyesine uyarak İran'ı, her birini, ayrı ordu ve hükümeti olan kralların idare ettiği devletçiklere bölmüştü. Bununla otoritenin dağılmasını sağlamak ve kuvvetlenmelerinin önüne geçmek istiyordu. İskender'in istediği de oldu. Bu devir M.Ö. 322'den M.S. 230'a kadar devam etmiştir.

Seylü'l-Ârim sebebiyle Güney Araplarının kuzeye göçmeleri bu döneme rastlar. İşte bu bedevî Araplar, bölgedeki kralların zaafından faydalanarak, Hîre bölgesinde kendilerine ait bir devlet kurdular. Devletleri kuvvetli değildi. Fakat «bölge devletleri»nden zayıf da değildi.

230 senesinde İran'da Erdeşir b. Bâbek ortaya çıktı. Bölgede eski birliği yeniden tesis etti. Küçük krallıkları kendi hâkimiyetine boyun eğdirip, kralları ortadan kaldırdı ve Sasanî devletini kurdu. Erdeşir, diğer «bölge devletleri» gibi Hîre'yi de hâkimiyeti altına aldı. Fakat daha önce anlatılan sebeplerle, Hîre'ye özel bir statü tanıdı: Hîre krallarının kendi iktidarına boyun eğmesi ve gerektiğinde bu kralları tayin yetkisini eline almakla yetindi. Hîre krallarının en meşhurlarından bazıları: Amr b. Adiy, Munzir b. Mâissemâ ve Numan b. Munzir'dir. Numan ile Sasanî hükümdarının arası açıldı. Çünkü Numan, kızlarını ve kız kardeşlerini Sasanî hükümdarı ve oğulları ile evlen-

---

(1) Câdü'l-Mevlâ ve iki arkadaşı, Eyyâmü'l-Arap fi'l-Câhiliyye, 13

dirmeye razı olmuyordu. Sasanî hükümdarı onu tehdit etti ve yakalatıp cezalandırmak istedi. Numan, bunu anlayınca kaçtı. Fakat sonradan teslim oldu. Sasanî hükümdarı da onu hapse attı.(1) Sasanî hükümdarı, Numan'dan sonra İyâs b. Kabîsa'yı Hîre kralı tayin etti. Ama onu kontrol etmek üzere de yanına Nuhayrecan isimli bir İranlıyı görevlendirdi. Bu dönem, Hâlid b. Velid'in İslâm ordusu komutanı olarak Hîre'ye ayak bastığı tarihe rastlamaktadır. İyâs, cizye vermek üzere Hâlid b. Velid'le sulh antlaşması yaptı (634).(2) Böylece Hîre, İslâm devleti hâkimiyetine girmiş oluyordu.

Gassanîler Devleti:

Hîre ve Gassanîler devletlerinin teşekkülünde bir çok açıdan benzerlik görülür. İran «bölge kralları» döneminde zaaf belirtileri gösterirken, Roma da aynı şekilde bir askerî anarşi dönemi yaşıyordu.(3) III. asırda İran'da yeniden istikrar sağlanırken Roma'daki askerî anarşi devri de sona erdi. Yemen'den göç eden bazı kabilelerin Hîre'ye yerleştikleri sırada, bazıları da Şam'a yerleştiler. İran, Hîre Araplarını, kendisini bedevîlerin hücumlarından koruyan, aynı zamanda Roma'ya ve Roma'nın destekleyicisi Araplara karşı güçlendiren bir kalkan olarak teşkilâtlamıştı. Roma da daha önce geçtiği gibi Şam Araplarını aynı gaye için kendi tarafına kazandı.

Şam vahasındaki ağırlığını hissettiren ilk kabile, Dacâime olmalıdır. Bu kabile, uzun süre bölgedeki Arapların idaresini üstlendi. Roma, bölgedekilere bu kabileden kral tayin etti. En meşhur krallarından biri Ziyad b. Hayûla'dır.(4)

Dacâime'nin gücünün zayıfladığı sıralarda Cefneoğulları Şam vahasında «Gassan» adında bir kuyunun civarına yerleştiler.(5) Bundan dolayı Cefneoğulları Gassanîler diye bilinir. Gassanîler, Dacâime'nin güçsüz olduğunu anlayınca onların Şam'daki hâkimiyetini ellerine geçirdiler. Roma da bu durumu kabul etti ve kralı onlardan seçti. Gassanîler'in hâkimiyeti zamanla genişledi. Bugünkü Şam başkentleri oldu. En meşhur kralları: Hâris b. Cebele, Munzir b. Hâris, Cebele b. Eyhem'dir. Gassanî krallarının sonuncusu Cebele'dir. Müslümanlar Şam'a onun zamanında girdiler. Cebele'nin müslüman olduğu, sonra Hz. Ömer zamanındaki meşhur hadise dolayısıyla dinden dönerek Bizans'a kaçtığı rivayet edilir.

---

(1) Câdü'l-Mevlâ ve iki arkadaşı, Eyyâmü'l-Arap fi'l-Câhiliyye, 6-39
(2) Taberî, II, 551-552
(3) Wels, A Short History of the World, 152
(4) Hudarî, Tarihu'l-Umemi'l-İslâmiyye, I, 34
(5) Yâkut, Mu'cemu'l-Buldân, VI, 292

Hîre ve Gassanî kralları, Yemenlilerin soyundandır. Yaşayışlarında ve kültürlerinde Yemen özelliklerini koruyorlardı. Bunun en açık misâli, Hîre krallarının Yemen'deki örneklerini taklit ederek yaptıkları «Haverenk» ve «Sedir» adındaki iki saraydır. Bu iki devletin en önemli fonksiyonu, Bizans ve İran medeniyetlerine ait çeşitli özellikleri Arap yarımadasına taşıyan bir köprü olmalarıdır. Bu kültür ve medeniyet özellikleri din, kültür, okuma-yazma ve harp tekniği gibi alanlarda kendini hissettirir.

C — HİCAZ BÖLGESİ

İslâm tarihi içerisindeki öneminden dolayı, hakkında daha çok bilgi verebilmek ve İslâm tarihiyle birleştirmek için, Hicaz bölgesini diğerlerinden sonraya bırakmıştık.

Hicaz, İslâm dininin ilk vatanıdır. Hz. Muhammed burada doğmuş ve yetişmiştir. Burası, vahyin indiği, İslâm güneşinin doğduğu yerdir. İslâm, Hicaz'ı kapalı bir yer olmaktan çıkarıp, medeniyetin merkezi haline getirmiştir. Hicaz'dan yayılan İslâm'ın kurtarıcı sesi, hâlâ ufuklarımızı doldurmakta, insanoğlunu kendi özüne, bunalımdan kurtuluşa çağırmaktadır. Milyonlarca insanı taşlara, ağaçlara ve insanlara tapmaktan kurtarıp, doğru yola götürmekte, onları tek Allah inancına ve O'na ibadete yöneltmektedir. Kendilerine dünya ve âhiret mutluluğunun yollarını göstererek kafalarından ve düşüncelerinden cehalet tozlarını silip atmaktadır.

Hicaz, İslâm'la Araplara ait bir bölge olmaktan çıkmış, İslâm'ın hattâ bütün insanlık âleminin bir ilgi merkezi olmuştur. Hz. Muhammed'in yetiştiği Hicaz'a lâyık olan da budur. Çünkü Hz. Muhammed'in sunduğu İslâm ışığı sınır, kavim, bölge tanımıyor, insanın var olduğu her yere ulaşmak, ona vahyin diriltici soluğunu götürmek istiyor.

Hattâ diyebiliriz ki, İslâm Medeniyetinin bizzat Hicaz'a kazandırdığı değer herhangi bir şeyle kıyaslanacak ölçüde değildir. Bizzat bölgenin tarihî karakterinden ve İslâm'ın getirdiği bazı hükümlerden kaynaklanır. Bunları ilerde İslâm Tarihi ve Medeniyeti'nden bahsederken geniş olarak açıklayacağız.

Önce de söylediğimiz gibi Hicaz, Arabistan'ın büyük merkezlerinden birisiydi. Ama, bağımsızlığını koruyabilme konusunda diğer merkezlerden daha şanslı olmuştur. Habeşistan ve İran ordularının Yemen'i işgal ettiği, İran ve Bizans nüfuzlarının, Hîre ve Gassanîler'e kadar uzandığı devirlerde, hiç bir yabancı istilâsı Arap yarımadasının merkezine, yani Hicaz bölgesine ulaşamamıştır. Her halde bu, Hicaz'ın, yarımadadaki yeri ve bütün Arapların, bu kutsal yerin bağımsızlığına karşı gösterdikleri titizlik sebebiyle olmalıdır. Ayrıca Hicaz, yabancı işgalcilerin arzu edeceği zengin bir bölge değildi.

Hicaz'ı, sömürge haline getirmek için yapılan tek gizli hareket Osman b. Huveyris'in yaptığı teşebbüs olsa gerektir. Bu şahıs, hristiyan olup, Bizans imparatoru ile irtibat halindeydi. Mekke'yi Bizans'a bağlayıp Gassanî hükümdarları gibi, Mekke'ye hükümdar olmak istiyordu. Ancak Mekkeliler, ona karşı ayaklandılar. O, bunun üzerine Mekke'den kaçıp Bizans imparatorunu ve Gassanî taraftarlarını, Mekkeliler aleyhine kışkırtmaya çalıştı. Mekkeliler ise, onu bir vesile ile kandırarak zehirli yemek yedirip öldürdüler.

Önce de işaret ettiğimiz gibi, Hicaz'a tarihi değerini veren şey, orasının dinler ve kutsal kitaplarla olan ilgisidir. Onun için biz Hicaz'daki hayatın gelişmesini araştırırken tarih kitaplarının yanı sıra, Kur'an-ı Kerim'den ve hadislerden yapacağımız bazı iktibaslara da yer vereceğiz.

a) Kutsal Şehir Mekke:

Buhârî'nin, Zemzem kuyusu ile ilgili olarak rivayet ettiği kıssada şunlar zikredilir:

Hz. İbrahim, henüz emzikte olan oğlu İsmail'i, annesi Hâcer'le birlikte Mekke'ye getirdi. Onları şimdiki Zemzem kuyusunun yakınındaki boş araziye bıraktı. Kendilerine, içerisinde hurma dolu bir dağarcık ve su dolu bir kap bıraktı. Sonra da dönüp gitti.

İsmail'in annesi:

— «*Ey İbrahim! Bizi bu vadide bırakıp da nereye gidiyorsun?*» diye bağırdı. Hz. İbrahim ona hiç aldırmadı. Bunun üzerine Hâcer:

— «*Bunu sana Allah mı emretti?*» diye sordu. Hz. İbrahim: «*Evet*» dedi, Hâcer de:

— «*Öyleyse bizi kaybetmeyeceksin*» karşılığını verdi. Birkaç gün sonra hem yiyecekleri hem de suları tükendi. Bunun sonucu olarak Hâcer'in sütü de kurudu. İsmail ağlamaya başladı. Annesi, Safa ile Merve tepeleri arasında koşuyor, kendisine yardım edecek, yiyecek ve su verecek birisini arıyordu. Onun, Safa ile Merve arasındaki gidiş gelişi yedi defa oldu. İşte onun için hacılar, bu iki tepenin arasında yedi defa sa'y ederler. Hâcer'in yedinci gidişi bitince, kuş şeklinde bir melek göründü. Gagasıyla yeri eşeliyor, oradan su fışkırıyordu. Bir başka rivayette ise suyun, Hz. İsmail'in ağlarken yeri tekmelediği sırada ayaklarının yanından çıktığı belirtilir. Suyu gören Hâcer, akıp gitmemesi için onun etrafına havuz yapar. İşte o su, Zemzem kuyusundan çıkan sudur. Bu kuyuya önceleri «İsmail kuyusu» deniliyordu. Daha sonraları Hâcer, telef olmasın diye etrafına topraktan bir set yaptığı için «Zemzem Kuyusu» adı verildi.

Bu bölgedeki yerleşmenin esası Zemzem kuyusu mudur? Elbette, bu soruya verilecek cevap müspet olmalıdır. Çünkü, çölde su hayattır. Eğer su varsa, onun etrafında hayat da olur. Üstelik bu sefer ki su, sadece bir su olmaktan ibaret değildi. Zemzem suyunun kaynayış şeklinin haberi etrafa yayıldı. Bedevîler, bu yeni kuyunun hikayesini öğrendiler, onun suyunun kaynadığı yeri ve ayağını vurduğu yerden su çıkan çocuğu tanıdılar. Bütün bunlar, bu bölgenin imarına yardımcı oldu. Sonra orada bu kuyuya pek uzak olmayan mâmur bir yer vardı. Oraya Mekke deniliyordu. Burası, yarımadanın kuzeyi ile güneyinin aşağı yukarı ortasında olduğu için, kafilelerin istirahatına uygun bir yerdi. Ayrıca bedevîler, yarımadada dolaşırlarken kimi zaman kısa, kimi zaman da uzun süreler orada konaklıyorlardı. Zemzem kuyusunun kaynaması, Mekke için hayır ve berekete vesile oldu. Şehir büyüdü, hattâ kuyunun yanına kadar uzandı. Zemzem suyunu ve suyun çıkmasına sebep olan Hz. İsmail'i görmek için gelen ziyaretçiler de çoğaldı.

Bir müddet sonra Hz. İbrahim, oğlu İsmail'i görmeye geldi. Onun Mekkeliler arasındaki mevkiini, İsmail'i ve Zemzem suyunu görmek için çeşitli yerlerden gelen ziyaretçilerin çokluğunu gördü. Bunun üzerine Hz. İbrahim ve oğlu, Kâbe'yi inşa ettiler. Bu hadise Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılır:

«İbrahim ve İsmail Kâbe'nin temelini yükseltirken Rablerine şöyle duâ ettiler: «Ey Rabbimiz! Bunu bizden kabul et. Şüphesiz Sen, çok iyi işiten ve çok iyi bilensin. Rabbimiz! İkimizi de Sana teslim olan kıl. Soyumuzdan da Sana teslim olan bir ümmet meydana getir. Bize ibadetimizin yollarını göster. Tevbemizi kabul et. Şüphesiz Sen, tevbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edensin.»(1)

Aşağı yukarı kare biçiminde olan ve Allah'a ibadet için inşa edilen Kâbe, vadinin en geniş yerinde inşa edilmiştir. Yüksekliği on beş metredir. Kuzey ve güney duvarları takriben onar, doğu ve batı duvarları da on ikişer metre kadardır. Kapısı doğu tarafında olup, yerden iki buçuk metre kadar yüksekliktedir.

Taberi, Kâbe'nin kapısı ve Zemzem kuyusu ile ilgili bir rivayetinde şöyle demektedir: (2) Cürhüm kabilesi Mekke'den çıkartıldıklarında

---

(1) Bakara sûresi, âyet 127-128

(2) Taberi, II, 12

Kâbe'deki altından yapılmış iki geyik heykelini, çelik kılıçları ve zırhları Zemzem kuyusuna attılar, üzerlerine toprak örtüp kuyuyu kapattılar. Mekke'ye geri dönmeyi, bu hazineyi çıkarmayı ve kuyuyu tekrar açmayı düşünüyorlardı. Ama dönemediler. Bu hal, Abdulmuttalib'in zamanına kadar devam etti. Abdulmuttalib kuyuyu tekrar kazdı, altın ve çelikten yapılmış olan bu hazineleri buldu, kılıçları Kâbe'nin kapısına astı, geyik heykellerinden altın bir plâka yapıp, bununla Kâbe'nin kapısını kaplattı. Kâbe'nin dış güney batı köşesinde Hacerü'l-Esved vardır. Bu taş, tavaf'ın başlangıç yeridir. Yerden takriben bir buçuk metre yüksekliktedir.

Hz. İbrahim Kâbe'nin inşasını tamamlayınca, Rabbine yalvararak şöyle niyazda bulundu:

«Ey Rabbimiz! Soyumdan bazılarını, muharrem ve mukaddes «Ev»inin yanındaki çorak vadiye, namaz kılmaları için yerleştirdim. Rabbimiz! İnsanların kalplerini onlara meylettir. Onları meyvelerle rızıklandır ki, şükretsinler.»(1)

Allah onun duâsını kabul buyurdu ve arzusunu gerçekleştirmek için, Hz. İbrahim'e şu buyruğu verdi:

«İnsanları hacca çağır, yürüyerek veya binekler üstünde uzak yollardan sana gelsinler.»(2)

Hz. İbrahim, bu emir üzerine insanları hacca davet etti, insanlar da o zamandan beri bu davete uydular. Dünyanın dört bucağından, telbiyeler getirerek haccetmeye geliyorlar.

İlk zamanlar, dinî vazifeler Kâbe'nin içerisinde edâ ediliyordu. Sonra bu küçük bina ziyaretçileri ve hacca gelenleri almaz oldu. Onun için Araplar uzun asırlardan beri dinî görevlerini yapabilmek için Kâbe'nin etrafındaki bir arazi parçasını ibadetgâh yaptılar ve burayı mukaddes sayarak «Haram» adını verdiler. İslâmiyette namaz farz olunca, namazlar bu bölümde kılınmaya başlandı. Onun için buraya «Mescid-i Haram» denildi. Bu bölge Hz. Ömer zamanına kadar boş bir arazi idi, etrafında herhangi bir duvar yoktu. Bazı taraflarından ise evlerle çevrili idi.(3)

Hz. Ömer devrinde, buranın İslâm âleminin dört bir yerinden gelen hacıları alamayacağı iyice ortaya çıktı. Bunun üzerine Hz. Ömer, Mescid-i Haram'ı genişletmeyi ve etrafını bir duvarla çevirerek, çevredeki binalardan ayırmayı zarurî buldu. Etrafındaki evleri satın aldı.

---

(1) İbrâhim sûresi, âyet 37
(2) Hac sûresi, âyet 27
(3) Belâzurî, Fütuhu'l-Buldân, 71

Yıktırarak Mescid-i Haram'a ilâve etti, etrafına bir duvar ördürdü.(1)

Daha sonra Hz. Osman da etraftaki diğer evleri satın alarak onları da mescide kattı ve içine revaklar yaptırdı.

Kâbe, Abdullah b. Zübeyr zamanında yanınca Abdullah, bu eski binayı yıktı ve yerine yeni bir bina yaptı, Hicr-i İsmail'i de Kâbe'nin içerisine kattı.(2)

Haccac, mancınık kullanarak Kâbe'nin ve Mescid'i Haram'ın duvarlarını yıktıktan ve Abdullah b. Zübeyr'i mağlup ettikten sonra, Abdulmelik kendisine Kâbe'yi ve Mescid-i Haram'ı yeniden inşa etmesini emretti, Haccac Kâbe'yi, İbn Zübeyr'in inşasından önceki temelleri üzerine yeniden yaptırdı. Böylece Hicr-i İsmail tekrar Kâbe'nin dışında kalmış oldu.(3)

Zamanımıza kadar her devirde bütün halifeler ve sultanlar Kâbe'ye ve Mescid-i Haram'a büyük itina gösterdiler.

b) Mekke Hâkimiyeti:

Mekke, Hz. İbrahim'in insanları hacca davet edip, onların da kabul etmelerinden beri, sadece Mekkelilerin mülkü olarak kalmadı. Orası bütün Araplarca kutsal bir yerdi. Bundan dolayı biz, Mekke'deki hükümranlığın Arap yarımadasındaki diğer hükümranlıklara bağlı olduğunu görmekteyiz. Diğer bir ifade ile, bütün Arapları, emniyet içerisinde haccedebilme fırsatını hazırlayacak hususlarda görüş birliği içersinde görüyoruz. Araplar, haram aylarda savaş yapmamak üzere anlaşmışlardı. Bu aylar, hac veya umre yapmak için Mekke'ye geldikleri veya Mekke'den kendi memleketlerine döndükleri aylardı. Bu aylardan Zilkâde, Zilhicce ve Muharrem aylarında hac, Receb ayında ise umre yaparlardı. Taberî'nin rivayetine göre(4) Kusay b. Kilâb, amcaları ve ailesi ile görüşmek için Şam'dan Mekke'ye dönmek istediğinde, annesi kendisine şöyle demişti: «*Oğlum, Haram ay girinceye kadar gitmekte acele etme. O zaman hacılarla birlikte yola çıkarsın. Çünkü ben, bazı insanların sana saldırmalarından korkarım.*» Bunun üzerine Kusay, haram ay girinceye kadar bekledi ve Kudâ'a hacıları ile birlikte yola çıktı.

Araplar, haram ayların yanı sıra, Mekke'nin «haram»'ında hiç bir zaman savaşmama konusunda da anlaştılar, haram'a giren herkesin her çeşit saldırılardan emin olmasını kararlaştırdılar. Bundan dolayı, edebî ve ticarî panayırlar Kâbe'nin etrafında kuruluyor ve bu panayırlara katılan hiç kimse en ufak bir kötülüğe uğramıyordu. Çünkü bu umumun menfaati için Arap âleminin aldığı bir karardı. Kureyş ile Kinâne ve Kays kabileleri arasında haram'ın hududunda savaş çıkınca, bu savaşa Ficar savaşı denildi. Çünkü bu savaş Kâbe'nin kudsiyetine tecavüz sayılmıştı. Bundan dolayı anlaşmadan sonra Kureyş, «Hılfu'l-Fudûl» diye bilinen bir antlaşma yaptı. Bu anlaşma, Benî Muttalib, Benî Esed, Benî Zühre ve Benî Temim arasında oldu. Bu antlaşmaya göre taraflar, ister Mekkeli olsun, ister yabancı olsun, Mekke'de zulme uğrayan herkese yardım edecekler, onun uğrayacağı zulme son verinceye kadar zalimlere birlikte karşı koyacaklardı. Bu antlaşma Abdullah b. Cud'ân'ın evinde yapılmış, Hz. Peygamber de hazır bulunmuştu. O zaman Hz. Muhammed yirmi yaşlarındaydı. Hz. Peygamber bu antlaşma ile ilgili olarak şöyle derdi:

---

(1) Belâzurî, Aynı eser, 71
(2) Ezraki, Ahbâru Mekke, 143
(3) Belâzurî, Fütuhu'l-Buldân, 59-60
(4) Taberî, II, 15

— *«Ben, Abdullah b. Cud'ân'ın evinde amcalarımla birlikte bir antlaşmada hazır bulundum. O antlaşma bana göre kırmızı develere sahip olmamdan daha iyidir. Eğer İslâmiyet zamanında da onun gibi bir şeye davet edilsem kabul ederdim.»*

Hılfu'l-Fudûl antlaşması, Ficar savaşlarında önemli bir yara alan Kâbe'ye eski itibarını yeniden kazandırdı.

Haram aylarında ve Mekke'de savaşın yasak oluşu çok eski bir olaydır. Her halde bu, hac ibadetinin emredilmesi sebebiyle ilk devirlere kadar uzanır.

İşte, Mekke'deki hükümranlıkla Arap yarımadasındaki diğer hükümranlıklar arasındaki bağ budur. Şimdi de Mekke'deki hükümranlıktan ve bu hükümranlığa sahip olanlardan bahsedeceğiz.

Mekke'nin ilk sakinleri Amâlika kabileleridir. O zamanlar, Mekke'nin henüz kutsal bir yönü yoktu. Çünkü Amâlika kabileleri, Hz. İsmail devrinden önce yaşamıştı.

Kuyularının suyu çekilen bazı Cürhüm kabileleri de Mekke'ye geldiler ve Amâlika ile birlikte orada yerleştiler. Daha sonra, Amâlikalıları mağlup ettiler ve onları Mekke'den çıkararak, Mekke'nin hâkimi oldular. İşte Hz. İbrahim, Hâcer ve İsmail'i bu esnada Mekke'ye getirdi. İsmail büyüyünce Cürhümlülerle birleşti ve onlardan bir kızla evlendi. Yukarıda söylediğimiz gibi, babasıyla birlikte Kâbe'yi inşa etti.

Mekke'de hacıların menfaatlerini korumak için bir hükümet kuruldu. Bu hükümette siyasî işlerin Cürhümlülere ait olduğu görülür. Hz. İsmail ise kendisini din işlerine ve Kâbe'nin hizmetine verdi. İşte bu durum daha sonra açıkça ortaya çıkacak olan; Sikâye (hacılara su dağıtma), Rifâde (hacılara yemek verme), Livâ (bayraktarlık) gibi vazifelerin ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bu vazifeler Cürhümlülere aitti. Kâbe'nin perde ve örtü işleri ise Hz. İsmail'e aitti.

Hz. İsmail'den sonra Cürhümlüler zenginleştiler, zevk ve eğlenceye daldılar, dinî görevlerini unuttular. Zemzem kuyusu ve Kâbe'ye karşı vazifelerini ihmal ettiler, hattâ Zemzem kuyusunun suyu çekildi. O zaman, Mekke'ye yerleşmiş olan Huzâalılar, hâkimiyeti Cürhümlülerin elinden almayı düşündüler. Cürhümlü Maddâd b. Amr kavmini doğru yola getirmekten umudunu kesince, Kâbe'de bulunan altından yapılmış iki geyik heykeli ile çelikten yapılmış kılıçları ve zırhları Zemzem kuyusuna atarak üzerini toprakla doldurdu. Bir gün geri dönüp de bu hazineyi tekrar çıkartmak ümidiyle, kavmi ile birlikte Mekke'den çıkıp gitti. Onların gidişi M.Ö. 207 yıllarına rastlar. Bu tarihten sonra Mekke'ye Huzâalılar hâkim oldular ve Kâbe'ye ait bütün vazifeler onların eline geçti. Dinî ve siyasî yönetimi de ele aldılar.(1) Bu durum Miladî 440 senesine kadar böylece devam etti. Bu tarihten sonra Mekke'nin hâkimiyeti, bir müddet önce gelip oraya yerleşmiş olan Kureyş kabilesine geçti. Kâbe ile ilgili bütün hizmetler Hz. Peygamber'in dördüncü dedesi Kusay b. Kilâb'ın elinde toplandı. Bundan sonra da hâkimiyet Kusay'ın evlâdına geçti.

Kilâb, Kusay çok küçük bir çocukken öldü. Bunun üzerine, annesi ikinci kocası Rabia b. Harâm ile birlikte yaşamak için onu Mekke'den Şam'a götürdü. Kusay Şam'da büyüdü, yetişkin bir genç haline gelinceye kadar Rabia'dan başkasını baba bilmiyordu. Ama Rabia'nın oğullarından birisi, kendilerinden olmadığı için Kusay'ı ayıplıyordu. Kusay gerçeği annesine sordu, annesi şu cevabı verdi: «*Yavrucuğum! Senin soyun onlardan daha üstün. Sen Kilâb b. Murre'nin oğlusun. Sülâlen şu anda Mekke'dedir*» Bunun üzerine, daha önce söylendiği gibi Kusay Mekke'ye akrabalarının yanına gitti. Mekke'de Kâbe'nin yönetimini elinde tutan Huzâa kabilesinden bir zatın kızı ile evlendi. Bu evlilik kayınpederinin ölümünden sonra Kâbe yönetiminin Kusay'ın eline geçmesini sağladı. Kusay'ın kahramanlığını ve âlicenaplığını gören halk, onun etrafında toplandı. Huzâalılara karşı kendisine yardım ederek onu reis yaptılar.

Kusay, Mekke halkının toplanıp işlerini görmeleri için Darü'n-Nedve'yi yaptırdı. Mekkeliler önemli işlerini Kusay'ın başkanlığında bu kurulda görüşürlerdi. Kâbe'ye ait vazifeleri düzene koyan ve bu vazifelerin esaslarını tespit eden de yine Kusay olmuştur.

---

(1) İbnü'l-Kelbi, Kitâbü'l-Esnâm, 8

c) Kâbe ve Mekke İdaresi İle İlgili Görev ve Hizmetler:

Sidânet:

Kâbe'nin perdedarlığı, anahtar muhafızlığı veya Hicâbe görevi olup, bu görevi elinde bulunduran kişi, en yüksek makama erişmiş sayılırdı. Kusay'dan önce ve sonra, bu görevin ele geçirilmesi hususunda bir takım tartışmalar olmuştu. Kusay bu görevi, Liva, Sikâye ve Rifâde görevleri ile birlikte oğlu Abdud-Dâr'a bırakmış, onun ölümü üzerine kardeşi Abd-i Menaf'ın Oğulları Abd-i Şems, Hâşim, Muttalib ve Nevfel bu görevleri Abdu'd-Dâr Oğulları'nın elinden almak istemişler, bu yüzden aralarında kavgalar çıkmış, sonra bir anlaşmaya ve uzlaşmaya varmışlardı. İşte bu uzlaşma gereğince Sidânet görevi Abdu'd-Dâr Oğulları'na verilmiştir ki, İslâm'ın ortaya çıkışına kadar bunların elinde kalmış, 630 M. yılında Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber, Kâbe anahtarlarını yine Abdu'd-Dâr Oğulları'ndan Osman b. Talhâ'ya vermiştir. Abdu'd-Dâr Oğulları'ndan Kâbe anahtarlarını elinde bulunduran zat, hac, umre veya ziyaret için gelenlere Kâbe'yi açardı.

Sikâyet :

Bu görev, Cahiliye devrinde Mekke'ye gelen hacılara içecek tatlı su temininden ibaretti. Cürhümlüler tarafından gömülüp yeri kaybolmuş olan Zemzem kuyusu, Abdulmuttalib tarafından bulunup yeniden kazılıncaya kadar, Sikâyet görevini üzerinde bulunduranlar uzak yerlerden içme suyu getirip onu, hurma ve üzüm gibi şeylerle karıştırarak hacılara şerbet gibi sunarlardı.

Bu görev Mekke'deki diğer hizmetlerin yerine getirilmesi hususunda Kureyşliler arasında çıkan kavgadan sonra varılan anlaşma gereğince Rifâde görevi ile Sikâye görevi Abd-i Menaf Oğulları'na verildi.(1) Abd-i Menaf'ın ölümünde bu iki görev oğlu Hâşim'e geçmiş, onun da ölümünden sonra bu görevleri Abdulmuttalib üstlenmiş ve Zemzem kuyusunu buluncaya kadar Kâbe avlusuna su taşıyıp şerbet hazırlayarak hacılara dağıtmıştır. Zemzem kuyusunu bulup halkın yararına sunduktan sonra Zemzem suyunu, deve sütü, bal ve kuru üzümle karıştırıp dağıtmaya başlamıştır. Abdulmuttalib'in ölümünde bu görev Ebû Tâlib'e geçmişse de Ebû Tâlib, küçük kardeşi Abbas'dan aldığı borcunu ödeyemediğinden, Sikâyet görevini kendi istek ve arzusu ile bu borcuna karşılık Abbas'a bırakmıştır.

---

(1) İbn Hişam, I, 140

Rifâde :

Hacılardan yoksul olanları doyurmak görevidir. Kusay tarafından ihdas edilmiştir. Rivayete göre Kusay, Kureyşlilerden her birisine fakir hacılara yemek pişirmelerini, bir şeyler yedirmelerini emretmişti. Bu konuda Kusay şöyle demiştir:

«Ey Kureyşliler! Sizler Allah'ın komşuları ve evinin sakinlerisiniz. Hacılar da Allah'ın misafirleri ve evinin ziyaretçileridir. Onlar, ikrama en lâyık misafirlerdir. Bu hac günlerinde onlara yiyecek ve içecek ikram ediniz.» Kureyşliler denileni yaptılar. Her yıl mallarının bir kısmını Kusay'a veriyorlar, o da hacılar için yemek yaptırıyordu.(1) Bu âdet İslâm'dan sonra da uzun bir müddet devam etmiş, halifeler ve sultanlar da her hac mevsiminde fakir hacılara yemek vermişlerdir. Rifâde görevi de Abd-i Menaf Oğulları'ndan Beni Haşim kolunun elinde idi.

Ukab (Kıyâde):

Kureyşlilerin Ukab (Karakuş) adında bir sancakları vardı. Bu sancak, savaş sırasında dışarı çıkarılır, bir bayraktar seçilirse o taşır, seçilmezse Ukab'ın saklanması ile görevli olan kimse taşırdı. Bu bayrağa «Liva» da denir ve bu görev «Kıyâde» görevi adı ile anılırdı. Bu görev de Kusay zamanında ihdas edilmiş ve sonra Abdu'd-Dâr Oğulları'na bırakılmıştır. İslâm'ın gelişmesi döneminde Mekke'nin fethinden önce bu görev Ebû Sufyan'ın eline geçmişti.

Nedve :

Kusay'ın yaptırdığı ve «Darü'n-Nedve» adı ile anılan yapıda toplanan heyete «Nedve» denirdi. Bu heyete kırk yaşından yukarı olan Mekkelilerin, aile gurupları başkanları katılabilirdi. Burada kararlar oy çoğunluğu ile değil, daha çok içlerinden en zekisinin ve iyi konuşanının düşüncelerine veya görüşüne diğerlerini inandırması suretiyle alınırdı. Kureyş kabilelerinin bütün nikâh merasimi ve savaş işleri burada yapılır ve görüşülür, ergenlik çağına gelmiş kızlara Darü'n-Nedve başkanının eli ile burada gömlek giydirilirdi. İbn İshak, Kusay Darü'n-Nedve binasını yaptırmazdan önce bu işlerin Kusay'ın evinde yapıldığını kaydediyor ve bu hususta: «Kureyşliler, Kusay'a o kadar büyük bir saygı ile bağlandılar ki erkekleri ve kadınları onun evinde nikâhlanır, başlarına gelen herhangi bir olayı onun evinde konuşurlar, başka kabilelere karşı savaş bayrağını onun evinde çekerlerdi.

---

(1) Taberi, II, 19

Bu bayrağı gerektiği vakit Kusay'ın soyundan biri çekerdi. Olgunluk çağına gelen kızlara gömlek giydirme işi de onun evinde yapılır, gömleğin açık bırakılması gereken yeri, orada yırtılıp, kızın üzerine giydirilirdi ki, kız gömlek giydirildikten sonra buradan doğruca babasının evine yollanırdı. Kureyş kabilesi arasında Kusay'ın emirlerine kendisi sağ iken ve öldükten sonra bunlar sanki din kuralları imiş gibi uyulur, bu kuralların dışındakilere hiç önem verilmezdi. Kusay, Nedve denen bu toplantı yerini yaptırıp kapısını Kâbe'ye doğru açtırdı. Kureyş kabilesi bütün önemli işlerini burada konuşup kararlaştırırdı.»(1) Nedve başkanlığı görevi de Abdu'd-Dâr Oğuları'nda idi.

Meşveret :

Önemli işlerde Meşveret görevi ile görevli kimsenin fikri sorulurdu. Meşveret görevi Kusay'm oğlu Abdu'l-Uzza'nın çocuklarından Benî Esed koluna geçti. İslâm ortaya çıktığı sırada Yezid b. Zem'a'nın üzerinde bulunuyordu. Kureyşliler onun fikrini almadan bir işe girişmezlerdi.

Sifâret :

Mekkelilerin başka devlet ve kabilelerle münasebetlerinde, gönderilecek heyete başkanlık etme görevi idi. Bu görevin, sürekli olarak bir ailede kalmadığı görülür. Mekke'de bu görevi İslâm'ın ortaya çıkışı sırasında Adiy boyundan Ömer b. Hattab yerine getiriyordu. Onun müslüman olması üzerine bu görev Sehm boyuna geçmiştir. Çünkü 615 M. yılında Habeş kralı Necâşî'den Mekkeli müslümanları istemek için Habeşistan'a giden kurula Sehm boyundan olan Amr b. el-Âs başkanlık yapmıştır.

Hükümet :

Kabileler veya halk arasındaki kavgaları hakem sıfatıyla halletmek görevi idi. Bu görev Adiy b. Kâab soyuna ait bulunuyordu.

Nizâret :

Bir yerden başka bir yere götürülen eşyayı muayene edip mühürlü veya imzalı bir ruhsat kâğıdı vermek görevi idi. İslâm'ın ortaya çıkışı sırasında bu görev Teym kabilesinden olan Ebû Bekr'in elinde bulunuyordu.

---

(1) İbn Hişam, I, 132, 137

Kubbe:

Bir nevi depo muhafızlığıdır. Kureyşliler, bir savaşa gittiklerinde bir çadır kurup savaş araçlarını orada toplarlardı. İslâm'ın ortaya çıkışı sırasında bu görev, Mahzumoğulları boyundan olan Hâlid b. Velid'in elinde bulunuyordu.

İsâr ve Ezlâm:

Bu görev, Ezlâm denilen fal okları ile fal açmak görevidir. Fal, Kâbe'nin içinde bulunan Hubel putu önünde çekilirdi. Bu put, Kâbe' nin içinde kuyu gibi bir çukurun yanında bulunurdu. Kâbe'ye hediye edilen her şey bu çukura konurdu. Hübel putunun yanında, üzerinde fal açtıracakların isteklerine karşılık verecek şekilde çeşitli yazılar yazılı bulunan yedi ok dururdu. Meselâ, bu oklardan birinin üstünde «el-Akl» (Diyet) yazılıydı. Araplar, öldürülen bir insanın diyetini kimin ödemesi gerektiği hakkında anlaşmazlığa düştükleri zaman Hübel putunun yanında duran bu okları çekerler, diyet oku kime çıkarsa diyeti o öderdi. Oklardan birinin üzerinde de, bir işin yapılabileceğini emreden «neam» (Evet) kelimesi yazılıydı. Araplar bir işi yapmayı tasarladıkları zaman bu oklardan birini çekerlerdi. Üzerinde 'evet' yazılı ok çıkarsa o işi yaparlardı. Başka bir okun üstünde de bir işin yapılmamasını emreden «lâ» (Hayır) kelimesi yazılıydı. Araplar bir işi yapmamayı tasarladıkları zaman yine ok çekerlerdi. Üzerinde 'hayır' kelimesi yazılı olan çıkarsa o işi yapmaktan vazgeçerlerdi. Bir başka ok üstünde de «minkum» (Sizdendir) kelimesi yazılıydı. Diğer birinde, «mulsak» (İlişiktir), bir ötekisinde «min gayrikum» (Sizden değildir) kelimesi yazılıydı. Yedincisinde de «miyah» (sular) kelimesi yazılıydı. Araplar bir kuyu kazmayı tasarladıkları zaman ok çekerlerdi. 'Sular' yazılı olan ok çıkarsa kuyuyu kazarlardı, çıkmazsa kazmazlardı.(1)

Araplar bir çocuğu sünnet etmek, birinin nikâhını kıymak, bir ölüyü gömmek, birinin soyundan şüphe edip bunu belirtmek istedikleri zaman yüz dirhem para ile bir genç deve (veya koyun yahut da bunun gibi şeyler) alıp Hübel putunun yanına gelirlerdi. Para ile adak kurbanlığı, fal oklarını çekme görevini gören adama verdikten sonra şansını denemek istedikleri adamı putun yanına yaklaştırarak: «Ey Tanrımız! İşte filân oğlu filân; şu, şu işleri yapmayı tasarlıyor, hakkında doğruyu bildir» derler, sonra da ok çeken adama dönüp okları çekmesini söylerlerdi. Çıkan ok «sizdendir» yazılı olan ise, adamın soyu temiz ve kendisiyle birlikte gelen kimselerin soyundan olduğu anlaşılırdı. Eğer çıkan ok, üzerinde «sizden değildir» yazılı olan ise, adam, soyca o kabileden değil, yalnız o kabilenin müttefiki sayılırdı. Çıkan ok, üzerinde «ilişiktir» yazısı bulunan ise, adam, ne soyca, ne de müttefiklik yoluyla bağlılığı olup olmadığı araştırılan kabile ile ilgisi olmadığı halde, durumunda hiç bir değişiklik yapılmadan bu kabile arasında eskiden olduğu gibi kalırdı.

---

(1) Ezraki, Ahbâru Mekke, I, 68

Bu üç oktan başka bazı işlerde, üzerinde 'evet' yazılı olanı çıkarsa tasarladıkları işi yaparlar, 'hayır' yazılı olan ok çıkarsa bu işi gelecek yıla bırakıp o zaman yeniden bir daha ok çekerlerdi. Böylece Araplar okların bildirdiği sonuçları kabul edip ona göre hareket ederlerdi.(1) Bu görev İslâm ortaya çıktığı sırada Cumah boyundan Safvan b. Umeyye b. Halef'in üzerinde idi.

Bu görevlerden başka, diyetlerin dağıtımı, savaşta Kureyşlilerin atlarına vesair binek hayvanlarına bakma ve bu hususta gereken tedbirleri alma, Mescid-i Haram'da terbiyesiz ve saygısız sözler söylemeyi önleme, yüksek sesle konuşmayı yasak etme, putlara verilen hediyeleri saklama gibi bazı ödevler daha olup bunların da her biri ayrı bir kabile veya şahıs üzerinde bulunurdu.(2)

İslâm'dan önce Mekke ve Kâbe hakkında Fil olayından da bahsedilmesi gerekir. Çünkü Mekke ve Kâbe tarihi için bu olay da önemli dönüm noktalarındandır.

d) Fil Yılı:

Daha önce Habeşlilerin Yemen'i istilâ ettiklerini söylemiştik. Ebrehe, Necâşî'nin kumandanı Aryât'ı öldürdükten sonra, dizginler onun eline geçti. Ebrehe Aryât'ı öldürdüğü için, Necâşî'nin kendisine öfkelendiğini görünce, onu razı etmek istedi ve şu mektubu yazdı: «*Senin için, şimdiye kadar eşi görülmemiş bir kilise yaptıracağım. Bütün Arapları hacca gittikleri mabetlerini terkettirip, buraya çevireceğim.*»*(3)*

Görünüşe göre Ebrehe, Necâşî'nin kendisini azletmesini engellemek istiyordu. Onun asıl maksadı, dinî olmaktan çok siyasî idi. Arapların Mekke'yi kutsal saymaları, sakinlerine bir çok hediye ve bağışlar götürerek saygı ve itaatle oraya doğru gitmeleri Ebrehe'yi korkutmuştu. Onun için, Kâbe'den daha büyük bir bina yapıp, insanları oraya davet etmeyi, ziyaretgâhlarını değiştirmelerini plânlamıştı.

---

(1) İbn Hişam, I, 160 vd.

(2) Neşet Çağatay, İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, 117-123

(3) İbnü'l-Kelbi, Kitâbu'l-Esnâm, 46-47

Böylece bir kilise yaptırdı ve ona Kulleys adını verdi. Kiliseyi, mermerler ve işlemeli ağaçlarla süsledi. Bu çok yüksek bir bina idi. Öyle ki balkonuna çıkan, Aden şehrini kuş bakışı seyrederdi. Ebrehe orayı yaparken, Yemenlilere büyük sıkıntı çektirdi. Belkıs'ın sarayındaki mermer sütunları ve altın işlemeli taşları getirtti. Binaya altın ve gümüşten haçlar dikti. Fildişi ve abanoz ağacından kürsüler yaptırdı. Daha sonra da insanları orayı ziyaret etmeye çağırdı.(1) Araplar buna kızdılar. Mâlik b. Kinâne Oğulları'ndan bir adam çıktı ve bu kiliseye hakaret edeceğine yemin ederek Yemen'e gitti. Sanki ibadet edecekmiş gibi kiliseye girdi. Ortalık kararıp da kimseler kalmayıncaya kadar bekledi. Sonra kalkıp, kilisenin döşemelerine pisledi, pisliği duvarlara sürdü. Sabahleyin Ebrehe kiliseye yapılan düşmanlığı ve bir Arabın orada gecelediğini öğrenince Kâbe'yi yıkmaya yemin etti. Habeşlilerden meydana gelen büyük bir ordu ile Mekke üzerine yürüdü. Ordunun önünde filler gidiyordu. Nihayet Mekke yakınlarında bir yerde konakladılar.

O esnada Mekke'nin reisi, Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib idi. Ebrehe, ordugâhının yakınlarında otlamakta olan, Abdulmuttalib'in develerini ele geçirdi. Abdulmuttalib'e bir haberci gönderib yanına çağırdı. Abdulmuttalib gelince, Ebrehe ona:

— *«Ben sizinle savaşmaya değil, Kâbe'yi yıkmaya geldim. Eğer bana saldırırsanız sizinle savaşırım, saldırmazsanız benim sizin kanlarınıza ihtiyacım yok»* dedi. Abdulmuttalib:

— *«Bizim sana saldıracak gücümüz yok, senden isteğim, aldığın develerimi geri vermendir»* dedi. Ebrehe:

— *«Seni gördüğüm zaman heybetinden korkmuştum ama konuşunca küçümsedim. Sen gerek kendinin ve gerekse babalarının dininin esası olan Kâbe'yi bırakıp da develerinin derdine mi düştün?»* dedi. Abdulmuttalib:

— *«Develer benim, Kâbe'nin ise sahibi var, onu korur»* diye cevap verdi.

Abdulmuttalib, Ebrehe'ye, Kâbe'yi yıkmaktan vazgeçip geri gitmesine karşılık Tihâme'nin mallarının üçte birini vermeyi teklif etti ama Ebrehe bunu kabul etmeyip Kâbe'yi yıkmak için ısrar etti. Bunun üzerine Abdulmuttalib dönüp Kâbe'yi tavaf etti. Tavaf esnasında şu şiiri söylüyor, halk da tekrar ediyordu:

---

(1) İbnu'l-Kelbi, Aynı Eser, 46-47; ayrıca, Ravzu'l-Unuf müellifinin bildirdiğine göre; Habeş kralları Yemen'den çekilince, bu kilise önemini büsbütün kaybetti. Enkazının kalanı Ebû'l-Abbas es-Saffah zamanında. onun Yemen valisi tarafından satıldı. Böylece onun izleri tamamen ortadan kalkmış oldu.

— *«Ey Rabbim! Onlara karşı senden başkasından yardım istemiyorum. Ey Rabbim! Bu kutsal mabedi onlardan sen koru. Şüphesiz, Kâbe'nin düşmanı, senin de düşmanındır.»*

Allah, Abdulmuttalib'in duâsını kabul etti, Kur'an-ı Kerim fil ordusunun akibetini şöyle anlatır:

«Ey Muhammed! (Kâbe'yi yıkmaya gelen) fil sahiplerine Rabbinin ne yaptığını görmedin mi? Rabbin onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı? Rabbin onların üzerine, kızgın taşlar atan «Ebabil» kuşlarını gönderdi. Nihayet onları, yenilmiş ekin yaprağı gibi yaptı.»(1)

Fil olayının, Araplar yanında büyük bir önemi vardı. Onun için, bu yılı tarih başlangıcı kabul etmişlerdi. Hz. Peygamber de fil yılında dünyaya geldi.

e) Hicaz'da Diğer Şehirler:

Hicaz'da Mekke'den başka şehirler de vardı. Bunların en önemlileri Taif ve Yesrib idi. Mekke'deki yerleşmeye sebep, Mescid-i Haram'ın orada bulunuşu idi. Yesrib ve Taif ise sularının bolluğu ve topraklarının verimliliği sayesinde insanların yerleşimine ve tarımla uğraşmalarına imkân vermişlerdi. Yesrib daha sonraları, İslâm tarihinde en büyük rolü oynamış ve «Medine» adını almıştır. Hz. Muhammed orada himaye edilmiş, İslâmiyet oradan yayılmıştır. Aynı şekilde Taif'in oynadığı rol de önemlidir. Taif, İslâm devletine büyük komutanlar yetiştirdi. Muğîre b. Şu'be, Ziyâd b. Ebîh, Haccac b. Yusuf ve Muhammed b. Kâsım bunlardandır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra yalancı peygamberlerin ortaya çıktığı, dinden dönme olaylarının yayıldığı devrede bu üç şehir (Mekke, Medine, Taif) İslâm'a bağlı kalmıştır. Yalancı peygamberliği ortadan kaldırıp Arabistan'da İslâm'ı hâkim kılan ordular bu şehirlerden çıkmıştır.

Mekke'nin, Arap şehirleri arasında önemli bir yeri vardır. Onun için Kur'an-ı Kerim'de bu şehre: «Ümmü'l-Kurâ (şehirlerin anası)» denilmiştir. Cenâb-ı Hak buna işaretle şöyle buyurur:

«Bu Kur'an, kendinden önceki kitapları tasdik eden, şehirlerin ana merkezi olan Mekke ve çevresindeki bütün insanlığı uyarmak için indirdiğimiz mübarek bir kitaptır...»(2)

---

(1) Fil sûresi. âyet 1-5

(2) En'âm sûresi. âyet 92

4 — ARAPLARDA İKTİSADÎ HAYAT VE KUREYŞ'İN TİCARÎ FAALİYETLERİ

Bilindiği gibi servetin belli başlı kaynakları, tarım, sanayi, madenler ve ticarettir. Bu ticarî kaynaklar Arap yarımadasında da biliniyordu.

Tarım yağmura bağlı idi, Arap yarımadasında ise yağmur oldukça azdı. Bazan, şiddetli kuraklık olur, bazan da, Kâbe'yi bile tehdit eden sağnak yağmurlar yağardı. Yağmurlar sayesinde otlaklar teşekkül eder, bedevîler buralarda hem hayvan besler, hem de buğday ekerlerdi. Otlakların çokluğu nispetinde koyunlar ve develer de çoğalır ve bu, Araplar arasında büyük bir servet kaynağı olurdu.

Yarımadada vadiler de çoktu. Bu vadilerde zaman zaman bazı mahsullerin yetiştirilmesine imkân veren su kaynakları bulunurdu.

Medine ve Taif havalisi, toprak mahsulleri açısından oldukça zengindi. Taif'te çeşitli meyveler de yetişirdi. Yemen'de yağmurlar düzenli olduğundan orada muntazam bir tarım yapılıyordu.

Hicaz'da hurma, Yemen'de buğday, Mehra'da reçine, Asir'de zamk, Taif'te de üzüm bağları boldu. Umân ise akarsuların bol olduğu bir yerdi. Sular dağlardan çıkıyor, geniş hurma bahçelerini suluyordu. Ayrıca buralarda tahıl yetişiyordu.

Arap yarımadasında, petrolün çıkartılmasından önce sanayi, deve ve koyun yününe bağlı idi. Yünle ilgili dokumalar, el dokumaları idi. Yün bükme ve kumaş dokuma işi Araplar arasında yaygındı. Bu da zenginlik kaynaklarından birisi idi.

Rivayete göre Vadîn b. Atâ, Ebû Cafer el-Mansûr'u ziyaret etmişti. Ebû Cafer, Vadîn'e ailesini sordu, o da: *«Üç kız, bir hanım»* karşılığını verdi. Mansûr: *«Demek evinde dört kadın var öyle mi?»* dedi ve bunu üç defa tekrarladı. Vadîn, Mansûr'un, kendisine ihsanını artıracağını zannetti, ama Mansûr başını kaldırdı ve: *«Sen Arapların en zenginisin, evinde dönen dört tane iğ var»* dedi.(1)

---

(1) İbnü'l-Esîr, el-Kâmi'l fi't-Tarih, VI, 10

Araplar, Basra ve Umân körfezlerinde Bahreyn ve Umân bölgesinde inci çıkarmayı da biliyorlardı. Aynı şekilde bazı yerlerde tuz tabakaları da vardı. Bu madenler, petrol bulununcaya kadar Arabistan'ın yegâne madenleri ve zenginlik kaynaklarının başta gelenleriydi.

Araplar, arasında en önemli gelir kaynağı ticaretti. Cahiliye devrinde Araplar, ticarette çok geniş bir şöhrete ulaşmışlardı. Hattâ kendileri için: *«Her Arap tacirdir»* deniliyordu. Arap yarımadası, geniş bir deniz gibiydi. Yarımadayı baştan başa geçen deve kervanları, uçsuz bucaksız denizleri kat eden gemi filolarına benziyordu. Bu kervanlar Kızıldeniz'de güçlükle yapılan gemiciliğin yerini almışlardı.

Arap yarımadasındaki kervanların güzergâhını genellikle su kuyuları belirliyordu. Bu güzergâh, gelip geçen çok olduğu için oldukça emindi. Arabistan'da bu özellikleri taşıyan iki ana yol vardı. Bunlardan birisi, Kızıldeniz sahilini takip edip kuzeyden güneye doğru uzanmaktaydı. Bu yoldan kuzeyde, kuzey-doğuya, Suriye tarafına, güneydoğuda da Mısır ve Filistin tarafma yollar ayrılıyordu. Bu yol güneyde Hadramut sahili boyunca ilerliyordu. İkinci yol ise, Kızıldeniz'den Basra körfezine uzanıyor ve Mekke'den geçiyordu. Yarımadanın tam ortasmda ikiye ayrılıyor, birisi kuzey-doğuya gidiyor ve Şattu'l-Arab'a ulaşıyordu. Diğeri ise güney-doğuya yöneliyor, Dubâi, Maskat ve Zufâr'a uğrayarak Basra körfezi boyunca devam ediyordu.

Daha önce, Hımyeriler ve Sebalılar devrinde Yemen'deki ticaretten bahsederken: *«Buradaki ticaret, denizden Hindistan, Çin ve Sumatra'ya uzanan, karadan da Arap yarımadası içerisinde cereyan eden bir ticaretti»* demiştik. Yemen, önce Habeşlilerin, sonra da İran'ın sömürgesi durumuna düşünce, sömürgeciler, zaten bozulan deniz ticaretini ellerine geçirdiler. Arap yarımadasının içindeki kara ticareti ise, Mekke'de toplandı. Çünkü burası daha önce de söylendiği gibi, yabancı kuvvetlerin el atamadığı bir yerdi.

Mekke'nin bu rolü oynamasına yardım eden başka sebepler de vardı. Çeşitli zamanlarda, ticarî alanda büyük mahareti olan Yemenlilerden bir çokları buraya göç etmişlerdi. Sonra, kutsal mabet sebebiyle Mekke'nin dinî açıdan şöhreti ve her yıl gelen hacıların sayısı gittikçe artıyordu. Bütün bunlar, özellikle Kureyşlilerin, hacılara yardımda bulunmaları, hizmet etmeleri ve korumaları Arapların kendilerine saygı beslemelerine sebep oldu. Mekke'nin, Arap yarımadasının, kuzey-güney doğrultusunda, tam ortasında bulunuşu ve kuraklık sebebiyle tarıma elverişli olmayışı yüzünden sakinlerinin rızıklarını temin için ticarete özel bir önem vermeleri, burasını ticarî bir merkez haline getirmeye kâfi geldi.

Kureyş'in kervanları, San'a'dan ve Yemen'in limanlarından parfüm, kâfur, ip, kokulu zamklar, işlenmiş kereste, fildişi, abanoz ağacı, kaplan derileri, altın, mücevher, un, ipekli dokuma, çeşitli madenler, silâhlar, baharat alıyordu. Bu maddelerin bir kısmı bizzat Yemen'de yetişiyordu. Bazıları ise Yemen limanlarına Endenozya, Çin, Hindistan veya Bâbü'l-Mendeb boyunca Afrika'dan geliyordu. Kervanlar bu maddeleri Şam pazarlarına taşıyorlardı. Çünkü parfüm ve kâfur, Orta Akdeniz havzasındaki saraylarda, kilise ve mabetlerde en çok önem verilen şeylerdendi. Onun için büyük bir ilgi ile karşılanıyordu. Bu kervanlar, Mısır ve Şam'dan ise buğday, zeytin, zeytin yağı, tahıl ve kumaş alarak geri dönüyorlardı.

Arap yarımadasını doğudan batıya kesen ikinci ticaret yoluna gelince bu yoldan taşınan en önemli maddeler; Arap körfezinden çıkartılan inci ile Habeşistan'ın baharatı idi.

Bu yollar boyunca, ticaret kervanlarının konaklayacağı bir takım pazarların bulunması tabiîdir. Bu pazarlara, gerek bu bölgelerin ve gerekse buralara komşu olan yerlerin halkı toplanırdı. İki taraf arasında bir takım alış verişler yapılır, kervanlar bu bölgelerde yetişen bazı ürünleri de alarak yollarına devam ederlerdi. Bu bölgelerin halkı da, memleketlerinde yetişmeyen bazı maddeleri bu kervanlardan alarak ihtiyaçlarını karşılarlardı. Bu panayırların en önemlileri: Dubâî panayırı, Aden panayırı, Hadramut'taki Râbiye panayırı, Mekke'deki Ukâz, Zu'l-Mecâz ve Mecenne panayırları ve Tihâme'deki Habâşe panayırı idi. Hz. Hatice, peygamberliğinden önce Hz. Muhammed'i bu panayıra göndermişti. (1)

Abd-i Menaf'ın dört oğlu, Kureyş ticaretinin ulaştığı dört ana bölgeye gidiyordu. Hâşim Şam'a, Abd-i Şems Habeşistan'a, Muttalib Yemen'e, Nevfel de İran'a gidip geliyordu. Kureyş tacirleri, bu memleketlere bu dört kardeşin kefaletinde gidiyorlar ve hiç bir saldırıya uğramıyorlardı. (2)

Şunu da belirtmek gerekir ki, kuzey ve güney yolculukları daha düzenli ve daha verimli idi. Onun için bu yollar Kur'an-ı Kerim'de de anılmışlardır:

«Kureyş, hiç olmazsa alıştırıldığı, kış ve yaz yolculuğuna ısındırıldığı için bu Kâbe'nin Rabbine ibadet etsinler. O Rab ki, onları açlıktan kurtarıp doyurdu ve onları korkudan emin kıldı.»(3)

---

(1) Bu panayırlarla ilgili bilgi için, Yâkut, Mu'cemu'l-Buldân, Yusuf Halîf, eş-Şuarâü's-Saâlik fi'l-Asri'l-Cahili, kitabına bk. 126-127

(2) Taberi, II, 12-13; Sebâiku'z-Zeheb fi Ma'rifeti Kabaili'l-Arab, 215

(3) Kureyş sûresi, âyet 1-4

Yaz yolculuğu Şam'a, kış yolculuğu ise Yemen tarafına yapılıyordu. Taberî'nin rivayetine göre, Kureyş'e yaz ve kış yolculuklarını ilk teklif eden zat Hişam idi.(1) Ancak Hişam'dan önce de kuzey ve güneye bir takım yolculuklar yapıldığı bilinmektedir. Hişam bunları, karşı çıkılmaz ve değişmez bir şekilde düzene koydu.

Bu ticaret, bir çok Kureyşlinin bol kazanç sağlamasına sebep oldu. Ebû Sufyan, Velid b. Muğîre ve daha bir çokları bunlardandı. Ayrıca bu ticaretten Kureyş önemli ölçüde fikrî kazanç da sağladı. Bu kâr, ticaret yaptıkları ülkelerin siyasetleri ve sosyal yapılarını öğrenmekti. Bu durum, Kureyş kabilesindeki fikrî gelişmeye sebep oldu. Böylece kendilerini kuzeyden ve güneyden kuşatan medeniyetlerle temas ve kaynaşma imkânı buldular.

İSLÂM'DAN ÖNCE ARAPLAR ARASINDAKİ İKTİSADÎ GÖRÜŞLER

Daha önce, Araplardaki servetin kaynaklarından bahsetmiştik. Burada İslâm'dan önce Arap toplumundaki ekonomik görüşleri ortaya koymak istiyoruz. Bu görüşler genellikle ihmal edilmiştir. Dönemi işleyen kitaplarda Arapların dinlerinden, putlarından, kabilelerinden, siyasi tarihlerinden, gelenek ve savaşlarından uzun uzun bahsedilir. Ancak Arapların iktisadî olaylara nasıl baktıklarına dair değerlendirmeler yer almaz. Geçmişte böyle oldu diye bizim de bu tür araştırmalardan gafil olmamız doğru değildir. Çünkü çağdaş insanın ekonomik konular üzerindeki ilgisi özellikle bu konulara yöneliyor.

Bu konuyu işlemenin, yoğun bir çalışma ve geniş bir araştırmayı gerektireceği açıktır. Ama araştırıcının varacağı sonuç, yorgunlukların eserini silecek ve kendisine büyük mutluluk verecektir.

Yapılan araştırmalar Arap yarımadasının iktisadî görüş açısından iki ana bölüme ayrıldığını ortaya koyuyor:

1) Yabancı görüşlerin hiç tesir etmediği veya çok az tesir ettiği bölgeler. Yarımadanın iç kısımları ve Araplardan başka hiç kimsenin girmediği bazı sahil bölgeleri,

2) Yabancı görüşlerle ilgisi fazla olan bölgeler.

Şimdi bu bölgelerden her birini ayrı ayrı inceleyelim:

---

(1) Taberî, II. 12

A — ARABİSTAN'DA YABANCI GÖRÜŞLERDEN ETKİLENMEYEN BÖLGELER

Yabancı görüşlerden hiç etkilenmeyen veya çok az etkilenen bölgeler bedevilerin yaşadıkları yerlerdi. Arap yarımadasının ortasında bulunuyordu. Yarımadanın iç kısımları, aralarında vadiler olan yüksek sıradağlardan oluşur. Buralar çok az yağmur alır. Buralardaki halk, yağmurlu yerleri veya su kaynaklarını arayan göçebe halindeydi. Otu bitinceye, suları kuruyuncaya kadar bir suyun etrafında kalırlar, sonra da başka bir yer ararlardı. Bu kabileler, kabile asabiyetinin gölgesinde yaşıyorlardı. Bu asabiyet, kabile fertlerini birbirine kenetleyen ve diğer kabilelerden ayıran bir unsur oluyordu.(1) Eğer bir kabile, suyu hiç kurumayan bir yer bulursa hemen oraya yerleşirdi. Arap yarımadasının merkezi, gerçek Arap fikrini temsil eder. Yarımadanın ortasındaki bedeviler, kendi aralarında son derece güçlü bir ortaklık gerçekleştirdiler. Tabiatın kendilerine verdiği çok az geliri, aralarında adil bir şekilde paylaştılar. Amman'da yaşayan kabileler, erkeklerinin çıkardıkları inci ve balıkları, diğer kabileler ise tuz tabakalarını, hurmaları, otlakları, arpa ekinlerini, Mehra'nın reçinesini ve Asir'in zamkını aralarında paylaştılar. Arap topluluklarındaki bu ortaklığı gerçekleştiren üç temel etken vardır. Bunlar:

1 — Kabile ve oluşumu,

2 — Fakirler topluluğu ve iktisadi hareketleri,

3 — Arap cömertliği ve bunun ekonomik sonuçları.

Şimdi de bu etkenleri ayrıntılı bir şekilde açıklayalım:

a) Kabile ve Ekonomik Yapısı:

Bedeviler arasındaki sosyal yapı, aşiret düzeni şeklindedir. Onun birliği, ev veya çadırın temsil ettiği ailedir. Mahalle, çadırların kurulduğu yerden ibarettir. Mahallenin bütününe aile denilir. Kabile, birbirleri ile soy bağıyla bağlanan aşiretler veya ailelerden oluşur. Aşiret'in fertleri birbirlerini aynı kanın çocukları olarak görürler. Bunların hepsi tek bir reise, kabile şeyhine itaat ederler. Genelde aşiretin ismi kendisine nispet edildiği en yukardaki dedeye bağlanır. Meselâ, Benî Temim, Beni Şeyban gibi.(2)

Kabilenin serveti, kabilenin ortak malıdır. Herkes ihtiyaçları ölçüsünde o mallardan yararlanır ve güçleri nispetinde bu serveti artırmak için çalışır. Philip Hitti bu konuda şöyle der: «*Çadır ve için-*

---

(1) İbn Haldun. Mukaddime, 265

(2) Fuad Hamza, Kalbü'l-Cezireti'l-Arabiyye, 123

deki mütevazi eşyalar sahibinin mülkü idi. Su, otlak, buğday veya arpa, ekilen araziler ise bütün kabilenin, ortak malı idi.»(1)

Gerçek şu ki, kabilenin bir reisi vardır. Ama reis seçimini ve onun görevlerini etkileyen unsurları düşününce onun, biraz önce söylediğimiz ortaklığın en önemli esaslarından birisi sayıldığını görürüz. Bir kimse, kendisinde şu dört özellik bulunduğu zaman reisliğe seçilebilir: Cömertlik, yiğitlik, akıllılık ve uysallık. Cömertlik bunların başta gelenidir. Bir Arap, insanlar ona yardım için başvurduğunda kendisini kabile içinde, toplumun direklerinden en sağlamı olarak görür. Yoksullar, zayıflar, ihtiyaç sahipleri ona sığınırlar. O da kendisini halkının seyyitlik, yani reisliğine ulaştıracak olan şerefli yolda yürür. O makama gelince de malî gücü ölçüsünde insanlara yardım ve onları hoşnut etmeye devam ederdi. Aciz ve zayıflara destek olur, mazlumlara yardım eder, esirleri kurtarır, fakirleri doyurur, mazlumların hakkını alırdı. Çünkü reislik, zorbalık ve istibdatla birlikte yürümezdi. Reisliğin kaynağı saygı ve sevgiye dayanırdı. Reis, kendisini kabile içinde bu makamına getiren yiğitlik, akıllılık ve en önemlisi cömertlik özellikleriyle temayüz ettiğinden, kabile halkı onu kendilerine şefkat besleyen, işlerini görüp, kendilerini gözeten bir baba sayardı.(2)

Urâbe b. Evs, bir şiirinde kendisini kavminin reisi kılan sebepleri şöyle açıklar:

«Aşiretin bütün işlerinde, söylediği beğenilen ve tanınan akıl sahibi biri oldum.

Çünkü onların ileri gelenlerine düşmanlık yapmam, darda kalanlarını da terketmem.

Benden isteyene veririm, bazan gücümün yetmediği işleri bile üzerime alırım.»

Arap kabilelerinin sosyal hayatını araştıran bir kimse, kabile reislerinin sorumluluklarının imtiyazlarından daha fazla olduğunu bilir. Onun dağıttığı, kabilenin servetinden eline geçenden daha çoktur. Reis savaşlarda ve baskınlarda kabileye kumanda eder, onları zulümden korur, kendisine sığınanları himayesi altına alırdı. Şüphesiz, kabilenin fertleri böyle birinin emrine itaat ederler, verdiği görevleri yerine getirirlerdi.

Ancak, mutlak hürriyet ve müfrit benlik arzuları, çoğu zaman bedevîlerin nefislerinde canlanarak kabile reisinin koyduğu hükme boyun eğmezlerdi. Çünkü reisin, kabile fertlerini, koyduğu hükme boyun eğmeleri için zorlayacak bir kuvveti yoktu. Önce de söylediğimiz gibi, bedevînin bu hükme karşı çıkması ve kabilenin bütününü terketmesi işten bile değildi. İşte böylece kabile reisinin sorumlulukları haklarından çok daha fazla idi, etrafında açlar veya muhtaçlar varken onun servet sahibi olması mümkün değildi. Bir Arap şairi bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir:

---

(1) Philip Hitti, History of the Arabs, I, 49-50
(2) Ömer ed-Dassûkî, el-Fütüvvet İnde'l-Arabs, 68-69

«*Şüphesiz halka reis olmak kişiyi sıkıntıya sokan bir yüktür ama onu istemek de yüce bir şeydir.*

Sen kendini, kavminin işleri ile meşgul etmeden lider olmakla kibirleniyor musun? Bolluk içerisinde yaşayıp da cimrilik yapan kimse nasıl reis olabilir?»

İşte Arap kabilesinin yapısı bu idi. Tek bir aile, ortak bir servet ve kabile içinde efendi yoktu, aksine bir Arap darbı meselinde denildiği gibi: «*Halkın efendisi onlara hizmet edendir.*» Kabile reisi, eğer hakkı varsa, haklarından kat kat fazla sorumluluklar yüklenir.

Burada, çöldeki hayatın görünüşüne, orada yayılan yoksulluğun boyutlarına ve bu fakirliğin ekonomik sahada doğurduğu sonuçlara da işaret etmemiz gerekir. Çöl katı ve verimsizdi. Çöle yayılan topluluklar, geçimlerini temin etmek için müşterek mülkiyetin dışında bir yol bulamadılar.(1) Gıda maddelerini buluyorlar sonra paylaşıyorlardı. Üretim araçları, yaylar, oklar, ağlar ve av köpeklerinden ibaretti. Bunların hepsi de kabilenin ortak malı idi. Bu aletlerle ele geçirilen malların ortak olması da tabiidir. Savaşlar ve baskınlar da bu toplumun iktisadî yapısının esaslarındandı. Bu yollarla elde edilen gelirleri de bütün kabile paylaşıyordu. Arapların bu ekonomik düzene bağlanmalarını gerektiren şeylerden biri de buradaki mallarda bir artışın olmamasıdır. Elde edilen ürün, ihtiyaçlardan daha fazla olmuyordu. Onun için, bir şeyin bir insanın yanında birikip de başka birisinin aç kalması mümkün değildi. Fertlerin hepsi çalışıyorlar ve ürünler bütün topluma dağıtılıyordu.

b) Sâluklar(*) :

Sâluklar, kendilerine «fityân = gençler» derler. Liderleri Urve b. el-Verd de onları «el-İhvan = kardeşler» diye isimlendirir. Urve, bu konudaki bir şiirinde şöyle der:

---

(1) Kirk, A Short History of the Middle East, 7

(*) Sâluk, sözlükte fakir demektir. Terim olarak, çeşitli sebeplerle kabilelerinden ayrılıp, çöle çekilen ve orada ayrı bir topluluk oluşturan şahıslara denilir. Bunların gelir kaynağı, genelde cimri zenginlere yaptıkları baskın sonucunda elde ettikleri ganimetlerdir. Bir özel isim haline geldiği için bundan böyle bilinen şekliyle kullanılacaktır. Daha çok bu ismin çoğulu olan Saâlik kullanılır.

«Su içen bir şahsın suyu terkedemediği gibi, yaşadığım müddetçe kardeşleri (ihvanı) ölüme terkedemem.»(1)

Sâluklar'dan bahsetmemiz yeniden Arap kabilelerine, onları meydana getiren unsurlara ve onların yaşayış şekillerine dönmemizi gerektiriyor. Dediğimiz gibi, bunlar büyük bir ailedir, reisleri cömertlik, yiğitlik ve idare yönünden en mümtaz olanları arasından seçilir. Onun sorumlulukları haklarından daha fazladır. Topluluğa bağlı fertleri kendisine boyun eğdirme gücü yoktur. Onlardan herhangi biri reisin kararına karşı çıkıp onları terkedebilir.

İşte, Arap yarımadasında herhangi bir sebepden dolayı kabilesini terkedenlerden, zamanla aralarında kan bağı bulunmayan bir topluluk oluştu.

Bunları birbirine bağlayan tek şey, genellikle isyan etmiş olmaktır. Sonra bu bağlar, sosyal ve ekonomik unsurlarla beslenir ki ele alacağımız konu da budur.

Sâluklar'la ilgili haberleri, onların doğuşlarını ve hayat tarzlarını araştırıp inceleyenler bu topluluğun üç ayrı guruptan oluştuğunu göreceklerdir. Bu guruplar şöylece sıralanabilir:

1 — Kabilelerinden kaçanlar ve kovulanlar (evlâtlıktan reddedilenler). Bunlar kabilenin kanununa karşı gelmişler, ona isyan etmişler, kabileleri de onları kovmuş ve kendilerinden kurtulmuştur. Aralarındaki bağı koparmışlar ve böylece bu şahısları kabileye bağlayan sosyal akit çözülmüştür. Bir eski Arap darbı meseli bu sosyal bağı şöyle tasvir eder: «Yarımadada aşiret ortaktır.» Zamanla yarımada onlara tahammül edemez hale geldi ve birbirlerine karşı işledikleri suçların intikamını alamaz oldular. Haciz el-Ezdî ve Ebû'l-Tamhan el-Kaynî bu guruptandır.

2 — Annelerinden kendilerine zenci kanı karışan bir tür melezler. Arap olan babaları onları kabul etmez, kendilerinden saymazlardı. Çünkü bunların kanlarına, yabancı olan siyahların kanları karışmıştı. Bunlar, saflıkta Arap kanına erişemez kabul edilirdi. Teebbeta Şerran (Bir adamın lâkabı), Şunefra Suleyk b. es-Silke bunlardandır.

3 — Cahiliye toplumunu perişan eden zor ekonomik şartların sonucu olarak bu guruba katılan âsi fakirler. Urve b. el-Verd de bunların en tanınmışlarındandır.(2)

---

(1) Urve b. el-Verd, Divan-ı Urve, 151

(2) Yusuf Halif, eş-Şuarâu's-Saâlik fi'l-Asri'l-Câhilî, 65-66

İşte Sâluklar toplumu bu üç guruptan meydana gelmiştir. «Sâleke» kelimesi, sözlükte «fakir» mânâsınadır. Fakat «sâleke» kelimesinin, bu guruplarla uyuşan bir anlamı vardır. «Sâleke» savaşa hazır olmak, baskınlarla uğraşmak, kan ve soy bağları üzerinde duran şerefli kabile düzenine karşı ayaklanmak mânâlarını da ifade eder.

Sâluklar arasındaki ortak mülkiyetin doğuşuna geçmeden önce, onların ahlâklarını öğrenmemiz gerekir. Çünkü onların ahlâkî ve nefsani eğilimleri mali siyasetleri için yönlendirici bir unsur olmuştur.

Bunların en bariz özellikleri, kahramanlık ve ölümden korkmamaktır. Onlar, ölümü, isyan ettikleri ve uzaklaştıkları kurallara boyun eğmekten daha üstün tutuyorlardı.

Urve şöyle der:

«Bir genç için ölüm, fakir olarak yaşamaktan, kovuculuk ve eziyet eden dosttan daha üstündür.»(1)

Bunlar, neden ölümden korkup da savaşları çirkin görmüyorlar? Çünkü korkmadan savaşlara giren nice yiğitler ölümden kurtulduğu halde, ailesi içerisinde yaşayanlar da ölüyor. Teebbeta Şerran bu hali şu sözleri ile dile getiriyor:

«Her halde ölümden korkanlar onunla karşılaşacaktır. Savaşa gitmeyip kalanlar da ona ailesinin yanında rastlayacaktır.»(2)

İnsan mutlaka ölecektir. Ölüm bugün gelmese yarın gelecektir. Urve şöyle der:

«Ölüm oku bana yol bulursa feryat eden birisi olmam. Zaten bundan kurtulan var mı ki?»(3)

Sâluklar, kendi aralarında birbirine bağlı ve yardımcı bir kuvvet meydana getirdiler. Orada, zayıfın hakkını korumak güçlünün görevi idi. Zaman içinde karakteri ve fizikî gücü ile arada sivrilenler liderleşiyorlardı. Nitekim Urve b. el-Verd kabile reisi gibi bu gurubun başkanı olmuştu.

Artık o, «halkına» karşı bir takım sorumluluklar hissetmeye başladı. Bundan dolayı da «Saâlik'in Urvesi» veya «Ebû Saâlik = Saâlik'in babası» lâkabını aldı. Muhtaçlara yardım etmek veya tehlikeleri uzaklaştırabilmek için mal kazanmaya çalışıyordu. O bu konuda şöyle der:

«Bırakın beni, memleketleri dolaşayım, oralarda fakirlere de his-

---

(1) Urve b. el-Verd, **Divan-ı Urve,** 151
(2) el-İsfebani, **el-Ağani,** XVIII, 217
(3) Muhammed b. Ebi'l-Hattab, **Cemheretu Eş'ari'l-Arab,** 214

se çıkaracağım bir zenginlik elde edebilirim. Bir musibet geldiğinde bizden yardım isteyenin bulunmaması büyük bir ayıp değil mi?»(1)

Sâluklar'ın en bariz özelliklerinden biri de, fakirlerin ve cömert zenginlerin mallarına tecavüz etmemeleridir. Aksine onlar, şımarık zenginlerin ve özellikle de bunların cimrilerinin peşine düşüyorlardı.(2) Bunlardan ellerine geçirdikleri malların, helâl olduğunu, çünkü o malların kendilerinden alındığını ve şimdi onu yeniden ele geçirdiklerini kabul ediyorlardı. Kendilerini, zenginlerden ve cimrilerden öç almakla tatmin ediyorlardı.(3)

Sâluklar'ın bilinen özelliklerinden birisi de cömertliktir. Bu vasıfları öylesine şöhret bulmuştur ki «Her Sâluk cömerttir» diye darbı mesel bile söylenmiştir.(4)

Urve b. el-Verd cömertlik ve ikramda Hâtemi Taî'nin bir benzeri idi. Abdülmelik b. Mervân'ın: «*Hâtem'in insanların en cömerti olduğunu zanneden, Urve b. el-Verd'e zulmetmiş olur.*» dediği nakledilir.(5)

Sâluklar'ın İktisadî Görüşleri:

Bunları birbirine bağlayan unsurun, kabile fertlerinde olduğu gibi kan ve soy bağı olmadığını belirtmiştik. Sâluklar'ı birbirine bağlayan yeni bir bağ vardı. Bu bağ, iktisadî ihtiyaçlardan kaynaklanan sosyal bir toparlanıştı. Saâlik hakkında araştırma yapanlar bu toplumun fertleri arasındaki iktisadî menfaatleri görürler ve bunu, Saâlik'i meydana getiren ve yönlendiren en önemli bağ olarak kabul ederler. Ahmed el-Havfî şöyle der:

Saâlik şiirinin araştırılmasından onların cebrî bir sosyal adalet tatbik etmiş oldukları görülür.(6) Yusuf Halif de Urve b. el-Verd'in sâlekeciliğini şu sözleri ile anlatır:

«Urve'ye göre sâlekecilik şerefli bir özlem, kuvvetlinin zayıfa, zenginin fakire verdiği bir vergidir. Fakirleri, zenginlerin malına ortak eden ve o maldan fakire pay veren sosyal bir düşüncedir. Hattâ bu pay eğer fakirlere verilmezse, onlar için zorla alınan bir haktır. Bu hareket ekonomik bir denge ve bir çeşit sosyal adaleti gerçekleştirmeyi hedef alır. Ona göre savaş ve baskın, ganimet ve soygun için bir veaile olmaktan başka bir şey değildir. Asıl maksat ise insana değer vermek ve sosyal adalet fikrini gerçekleştirmektir.»

---

(1) Urve b. el-Verd, Divan-ı Urve, 31
(2) Yusuf Halif, eş-Şuarâu's-Saâlik fi'l-Asri'l-Câhili, 15
(3) Ahmed el-Havfi, el-Hayatü'l-Arabiyye mine'ş-Şi'ri'l-Câhili, 300
(4) el-Meydani, Mecmau'l-Emsâl, II, 9
(5) el-İsfehani, el-Ağani, III, 584
(6) Ahmed el-Havfi, el-Hayâtü'l-Arabiyye mine'ş-Şi'ri'l-Câhili, 304

Sâluklar Cahiliye devrinde iptidai bir adalet fikrine ulaştılar, daha sonra da İslâm bunu düzenledi. Bu fikrin özü «Mülk Allah'ındır» prensibi idi. Bu prensip, Allah'ın, kendisine servet ihsan ettiği kişinin fakirleri gözetmesini, Allah'ın kendisine verdiğinden fakirlere vermesini öngörüyordu. Allah şöyle buyurur:

«Allah'ın size verdiği mallarından onlara (fakirlere) veriniz»(1)

Cahiliye devrindeki bazı zenginler, fakirlerin çektiği sefalete gözlerini yumdular, mallarına sımsıkı sarıldılar, etraflarında açlar ve ezilenler olduğu halde kendileri refah içerisinde yaşadılar. Onun için Sâluklar, cimrilerin mallarına saldırıp, zorla onların mallarını almayı caiz görürlerdi. Bundan dolayı onların saldırıları cimri zenginlere yönelik oluyordu. Yoksullara ve cömert zenginlere saldırmak onların kanununda yoktu. Son Sâluk olan Uhaymir es-Sa'di'den rivayet edilen bir şiirde, onların inancına göre, malın Allah'ın malı olduğu ve Allah'ın her kulunun onda hakkının bulunduğu belirtilir. O, bu şiirinde yüce yaratıcının kanununa muhalefetten dolayı olan utancını dile getirir. Çünkü o, sanki peşinde deve olmayan bir ipi çekip götürmektedir. Halbuki Allah'ın develeri yeryüzünün alamayacağı kadar çoktur. Cimriler, o develerden bir çoklarına sahip olmaktadırlar. Bu şiirin bir bölümü işte şöyledir:

«Ben, ucunda deve olmayan bir ipi çekip götürür bir vaziyette görünmekten, Allah'tan utanırım. Her tarafta Rabbimin bir çok devesi olduğu halde alçak ve korkaklardan deve istemekten de utanırım.»(2)

Sâluklar, ellerine her mal geçtiğinde bu iktisadî prensiplerini tatbik ederlerdi. Varlıklı zamanlarında bağışlamaya, ele geçirdiklerini herkese eşit bir şekilde dağıtmaya son derece titizlik gösterirlerdi. Böylesine dağıtmanın kendilerine zararı bile dokunsa yine aynı şeyi yaparlardı. Sâluklar'ın reisi Urve b. el-Verd bu fikri zenginlerden birinin şahsında güzel bir kıta ile açıklamaktadır. Bu kıtada Urve, kendisi zayıfken şişmanlamış bir zenginle alay etmektedir. Urve'nin zayıflığına sebep, ekmeğini başkalarıyla paylaşmasından başka bir şey değildir. Zenginin ekmeği ise sadece kendisine aittir. Urve, şiirini çok güzel bir şekilde bitirir. Orada, kendi bedenini bir çok bedenlere taksim ettiğini, onun için her bedende bulunduğunu söyler. Başkaları doyduğu zaman kendisine az bir ekmek ve suyun yeteceğini ilân eder. Şimdi

---

(1) Nur sûresi, âyet 33

(2) eş-Şi'ru ve'ş-Şuarâ, 495

Urve'nin dediklerine kulak verelim:

«Kendin şişmanlayıp da, beni aç görmek, sana alay konusu oluyor, değil mi? Sana göre açlık insanı mahveder değil mi?

Oysa ben, yiyeceğini bir çok kişiye veren bir adamım. Sen ise yiyeceğini tek başına yiyorsun. Ben bedenimi bir çok bedene taksim ediyorum ve buz gibi saf su içiyorum.»

Yukarıda belirtildiği gibi Urve, Sâluklar'ın reisi idi. Şimdi de, halkına düstur kıldığı ekonomik görüşlerini anlayabilmek için Urve ile birlikte başka bir yolculuğa çıkalım:

İbnu's-Sekît'in rivayet ettiğine göre, Urve'ye Kinâne kabilesinde çok zengin fakat son derece cimri bir adam olduğu haberi geldi. Urve Kinâne kabilesine casuslar gönderdi. Casuslar adamın hakikaten bu vasıfta olduğunu bildirdiler. Urve bir baskın sonucunda bu adamı ele geçirip bir devenin üzerine bağlayarak mallarını halka dağıttı.(1)

Ebû'l-Ferec el-İsfehani de Urve ile ilgili olarak şu bilgiyi verir: «İnsanlar bir kıtlığa maruz kalınca, aşiretinden hastaları, zayıfları ve yaşlıları toplar. Onlar için barınaklar hazırlardı. Onlara kol kanat gererdi. Onlar için yiyecek temin ederdi. Bunlardan hastalığı geçip eski gücüne kavuşanları yeniden yanına alır, baskına gider ve bu baskında ele geçenlerden diğer arkadaşları için pay ayırırdı. Kıtlık senesi geçip de insanların elleri bollaşınca herkesi ailesinin yanına gönderir, eğer ganimet elde etmişlerse onlara da paylarını verirdi. Bazan kişiler, ailelerinin yanına zenginleşmiş olarak dönerlerdi.»(2) Önce de söylediğimiz gibi Sâluklar mal paylaşırken eşittirler. Güçlü ile zayıf, reis ile tebea arasında fark yoktu.

c) Arap Cömertliği:

Arap yarımadasındaki Arapların hayatını inceleyenler, yoksulluğun onları devamlı tehdit ettiğini görür. Yağmur pek az yağar. Yer kurak, bitkiler yok denecek kadar azdır.(3) Zaman zaman açlıkla karşı karşıya kalmayan Arap sayısı pek azdır. Bu hal, güçlü iken aciz, zengin iken fakir olma korkusu ile, gücü yetenleri servet elde edebilmek için zorluklara katlanmaya sevk ediyordu. Hâtem et-Taî'nin annesi, oğlunun cömertliğinin sebebini şu sözleri ile anlatır:

«Senin başın için yemin ederim ki, eskiden açlık beni öyle bir hırpaladı ki, yaşadığım müddetçe hiç bir açı geri çevirmemeye yemin ettim.

---

(1) Urve b. el-Verd. Divan-ı Urve, 181

(2) el-İsfehani, el-Ağânî, III, 78-79

(3) Ahmet Çelebi, el-Müctemeu'l-İslâmî, 142-145

Bugün beni kınayanlara «Malının fazlasını ver, eğer bunu yapmazsan sonunda parmaklarını ısırırsın pişman olursun» deyiniz.»

İşte bu düşüncenin ışığında, Arap tarihi cömertlik ve ihsanın çeşitli örnekleri ile doludur. Bu cömertlik şekilleri, muhtacın, zenginin malındaki hakkını almasını gerçekleştirdi. Edebiyatın en güzel şekilde tasvir ettiği ortak mülkiyet anlayışını yarattı. Arap edebiyatı, Arap ve İslâm tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Bundan bazı örnekler verelim: (1)

Geniş, suskun çöl geceleri köyleri ve su kaynaklarını yutardı. Geceleyin yolculuk yapanların, yollarını kaybetmeleri işten değildi. Yolunu kaybedenlerin yollarını bulmaları için, yüksek yerlerde ateşler yakmak Arapların âdeti idi. Ateş, Araplar arasında ziyafete daveti temsil ederdi. Hâtem, yaktığı ateşlerin misafir çekmesini çok isterdi. Onun için kölelerine ateşi alevlendirmeye devam etmelerini, onu odun ve çalılarla beslemelerini emrederdi. Bunu, misafirin ateşe gelmesi umuduyla yapar, kölesine de, ateş misafir getirirse hürriyete kavuşturmayı vadederdi. Hâtem'in şu sözüne bakınız:

«Ey hizmetçim! Ateş yak çünkü gece soğuk, rüzgârı serttir. Umulur ki ateşini geçen birisi görür. Eğer ateşin bir misafir getirirse sen hürsün.»

Misafir sahibi, misafirle çok sevinir, onu konaklatır ve güler yüzle karşılardı. Misafiri kendi çocuklarının yerine koyardı. Câbir b. Hayyan şöyle der:

«Misafirler, güç bir durumda kaldıklarında hiç bir zaman kendilerine benim gibi bir baba bulamazlar.»

Bu konuda Hutay'a da şöyle der:

«Güler yüzlülükten ötürü, babaları misafirine bir baba, anneleri de bir anne oldu.»

Bir beytini aldığımız, Hutay'a'nın kasidesi edibane bir şekilde Araplar arasındaki cömertliğin ve misafirlere karşı duyulan sorumluluk duygusunun güzelliğini temsil eder. O kasidede, sorumluluk duygusu son haddine varır. Çünkü Hutay'a'nın yanında misafirlerine ikram edecek bir şey yoktur, oğlu kendini babasına takdim eder ve onun kendisini kesip, etini misafirlerine ikram etmesini ister. Bazan hayal, şairle oynar, ama hayalin bu seviyeye ulaşması da takdire şayandır. Şimdi de Hutay'a'nın şu sözlerine kulak verelim:

---

(1) Bu örnekler şu eserlerden alınmıştır: el-Muallakatü'l-Aşr, Seyyid Ali el-Marsafi'nin Esraru'l-Hamâse'si, Muhammed Haşim Atiyye'nin el-Edebü'l-Arabi ve Tarihuhu adındaki eseri, Ahmed el-Havfi'nin el-Hayâtü'l-İctimaiyye fi'ş-Şi'ri'l-Câhili'si.

«Karanlıkta bir karaltı görüp, korktu. Ama onun misafir olduğunu anladı, hızla ona doğru gitti ve: «Ey Rabbim! Bir misafir ama ziyafet yok, hakkın için onu bu gece etten mahrum etme» dedi. Oğlu, onu şaşkın bir halde görünce: «Babacığım! Beni kes ve misafire ikram et, yoklukla özür beyan etme, umulur ki, senin gördüğün şahıs bizim malımızın olduğunu zanneder de bizi fazlaca kınar» dedi. Bunun üzerine baba birazcık düşündü, sonra bir müddet durakladı. Her ne kadar oğlunu kesmediyse de kesmeyi tasarladı.»

Kasidede devamla, bir yabanî eşek sürüsünün göründüğü ve Hutay'a'nın oğlunu kesmeye azmettikten sonra misafirlerine ikram etmek için sürüden birini avladığı söylenir.

Züheyr b. Ebî Sülmâ, Harem b. Sinân el-Murrin'in tam mal verirken bir resmini çizer. Onu aslında verdiği, bağışladığı halde sanki alıyormuş gibi mutlu ve sevinçli bir şekilde tasvir eder. Züheyr şöyle der:

«Sen ona bir şey istemeye geldiğin zaman, sanki ona veriyormuşsun gibi neşeli görünürsün.»

Araplarda mal gaye değil, araçtı. Mal, onların sıkıntıda olanları kurtarmak, muhtaçlara yardım etmek ve bunun gibi ulvî gayeleri gerçekleştirmek için bir vesile idi. Bundan dolayı oğullarına mal biriktirip artırmayı tavsiye eden, malı araç değil de gaye edindiği için Kays b. Âsım'ı ayıplarlar. Ebû'l-Ferec el-İsfehani bu konuda şöyle der:

«Âsım, oğullarına mal toplamalarını vasiyet etti. Halbuki Araplar böyle yapmazlar ve bunu çirkin görürlerdi.» (1)

Araplar, zenginliği ihsanda bulunmak ve yardım etmek için severler, malı, vermek için toplarlardı. Bu bakımdan servet, elde ancak vereceği yeri düşününceye kadar kalırdı. Nâbiğa el-Cu'di bunu şöyle anlatır:

«O, son derece hayır sahibi bir gençtir, cömerttir, elinde hiç bir mal kalmaz.»

Diğer bir şairin şu sözleri de bunu ortaya koyar:

«O cömerttir, sıkılığı âr olarak görür. Gerçi mal edinmiştir ama hiç bir zaman mal isteyen birisi olmamıştır.

---

(1) el-İsfehani, el-Ağânî, XII, 150

Para kazandığı zaman, büyük bir cömertlikle, umutla bağışını uman herkese verir.»

Eski Arap şiirinde el-Müşâreke (ortaklık) kelimesi kullanılmıştır. Onun için eski Arap hayatını anlatırken sosyalizm anlamına gelen «el-İştirâkiyye» kelimesi kullanılmaz. «el-Müşâreke (ortaklık)» kelimesi bir çok beyitte yer almıştır. Bu kısa açıklamadan sonra işaret edilen beyitleri verip bu kelimenin değişik bir mânâda kullanıldığını göreceğiz. Arap bu kelimeyi kullanırken az ve kıt olandan, kendisine ihtiyaç duyulsa bile vermeyi, ihsan etmek için zengin olmayı beklememeyi anlıyordu. Çünkü ona göre elindeki az iken vermeyen, zengin olunca hiç vermezdi. Şu beyitler bu mânâdadır:

«Her ne kadar içerisindeki ancak aileme yetecek kadar ise de, tenceremden komşuma da bir pay vereceğim. Eğer sen dostunu aza ortak edemezsen, çoğunda hiç edemezsin.»

el-Mukânna el-Kindî de bu mânâda şu meşhur beyti söylemiştir:

«Senin elindeki azken cömertlik yapmadıkça, ihtiyacından fazlasından vermen cömertlik değildir.»

Arapların, kendi azığına ortak olacak birisini bulma tutkusu öylesine canlıydı ki Hâtem et-Tai karısına şöyle demiştir:

«Yiyecek hazırladığın zaman benimle birlikte yiyecek birini ara, çünkü ben yalnız başıma yemem. Ya bir yolcu veya bir komşu ara Aksi halde ben arkamdan kötü sözler söyleneceğinden korkarım.»

İslâmiyet, yardım ve ihsan konusunda en yüce ahlakî ilkeyi koydu. İyiliğin başa kakılmaması gerektiği, iyiliğe ulaşmak için insanın sevdiklerinden harcamasının lüzumu fikrini yerleştirdi. Allah şöyle buyuruyor:

«Mallarını Allah yolunda sarfedip sonra sarfettikleri şeyin ardından başa kakmayan ve ezâ etmeyenlerin ecirleri Allah katındadır.»(1)

«Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz.»(2)

Bu âyetlerde bizi ilgilendiren taraf, Arapların daha Cahiliye devrinde bu mânâlara yaklaşmış ve zaman zaman da fiilen uygulamış olmalarıdır. Zu'l-İsba'l-Advânî şöyle der:

«Yemin ederim ki, benim kapımın dost için kilidi yoktur. Servetim de gizli değildir.»

Bir başka şair de misafirleri için ziyafet vereceğinde en semiz devesine yöneldiğini ve cömertlikte ileri gidişinin sadece ihsan için olduğunu söyleyerek şöyle der:

---

(1) Bakara sûresi, âyet 262
(2) Âl-i İmran sûresi, âyet 92

«O kılıcıma uzun hörgüçlüsünü ve en yağlısını ısırttım (kestim). Malın en hayırlısı ikram için seçilenidir.»

Hâtem et-Taî'nin, zenginleri mal biriktirmekten vazgeçiren bir felsefesi vardı. Bazan vârisler mal ele geçirmek için zengin mûrisin ölümünü temenni ederler. Bazan da vârisler arasında cömert olan bulunur, o da bu maldan, servet biriktirmeyi değil de, malını kendisine şeref ve övgü kazandıracak yollarda sarfetmeyi ister. Hâtem bu konudaki bir şiirinde şöyle der:

«Sen kara toprağa girince vârislerini mutlu kılacak şeyler için sıkıntıya düşme. Sen yerin altında uzanan bir çizgi gibi yatarken onlar senin malını bir ganimet olarak taksim edecekler ve onunla şeref kazanacaklar. Herhangi bir vâris senin biriktirdiğin şeylerden bir mal elde edince sana ne kadar da az teşekkür edecektir.»

Böylece cömertlik, malda bir çeşit ortaklık vücuda getirir. Arabistan'ın yabancı görüşlerden etkilenmeyen bölgelerinde, etrafında açlığın pençesinde kıvranan fakirler varken yaşayan hiç bir zengin yoktu.

Bilindiği gibi bir taraftan dinler, öbür taraftan kanunlar, zengine malından bir miktarını fakirlere veya fakirlerin dertlerini halletmesi için hükümete vermeleri görevini yüklemiştir. Şu da bir gerçektir ki, insanların çoğu şu veya bu yolla dinlerin veya kanunların kendilerine verdiği bu görevden kaçınmaktadırlar. Çünkü onların gönülleri insan sevgisiyle bezenmedi, oralarda hayır ve yardım duyguları filizlenmedi. Bu sahada Araplar ne yaptılar? Wasyf Ghali şöyle der:

«Bütün Araplar, yoksulluk ve sıkıntıya savaş açtılar. Muhtaçlar hallerini zenginlere söylerler, zenginler de onların ihtiyaçlarını giderirlerdi. Fakirlik üzerine, cömertlik oklarından yağmur yağdırırlar, fakirlik de o okların önünde eğilir ve gerisin geriye kaçar. Böylece fakirlerin gönüllerinden kin ve kıskançlık tohumlarını çıkarırlar, onların dillerini temiz övgü ve senâ ile meşgul hale getirirler.»(1)

Ömer ed-Dassûki de şöyle demektedir:

«Çölde yaşayan Araplar, yardım sahasında en gelişmiş toplumların özendikleri dereceye çıkmışlardı. Onlara göre, vermek asîl bir huydu. Arap, bir görevi yerine getirmek veya kanuna itaat için cömertlik yapmıyordu. O, sadece canı istediği ve kendisine zevk verdiği için cö-

---

(1) Wasyf Ghali, Tradition Chevaleresque des Arabs, 321

mertlik yapıyordu. İşte sosyal faziletlerin gelişmesinde en üst hedef budur.»(1)

Araştırıcılar ve tenkitçiler Arap şiirinin, İslâm'dan önceki Arap hayatının üstüne yansıdığı bir ayna ve bu hayatın en önemli kaynaklarından birisi olduğunda ittifak etmişlerdir. Şiir en açık bir şekilde, maldaki ortaklık temayüllerini anlatır. Arapların gönlünde taht kuran bu temayüller ülkede açlık bırakmamıştır. Bu görüşler bir taraftan teşekkülü, diğer taraftan da tabiî meyilleri ile bu yola giren büyük topluluk için övünç kaynağı olmuştur.

B — ARABİSTAN'DA DIŞ TESİRLERE MARUZ BÖLGELER

Bu bölgeler Suriye ve Yemen gibi Arapların siyaset veya ticaret yoluyla, Arap olmayanlarla münasebet kurduğu veya Medine gibi Arap olmayan unsurların yoğun halde gelip yerleştiği yerlerdir. Kâbe'nin bulunduğu ve bu sebeple yarımadanın kuzeyinden, güneyinden kervanlarla hacıların gelip ziyaret ettiği Mekke de böyledir. Bu ziyaretçilerin elbette bazı iktisadî düşünceleri vardı ve bu ziyaretler esnasında görüştükleri Mekke ileri gelenleri ile fikir alış verişinde bulunuyorlardı.

Bu bölgelerdeki iktisadî faaliyetler, biraz önce belirttiğimiz gibi dış tesirlere kapalı Arapların iktisadî faaliyetlerinden farklı idi. Aşağıdaki satırlarda bu iktisadî yapının özelliklerini açıklayacağız.

Arap yarımadasının güneyindeki Yemen'de, yağmur düzenli yağdığından toprak verimli idi. Bölge sakinleri akarsulardan daha iyi yararlanmak için barajlar yapmışlardı. Bu durum, onların ziraatla uğraşmaları ve yerleşik hayata geçmeleri sonucunu doğurmuştu. Böylece su boylarında köyler ve şehirler meydana gelmiş ve oralarda yarımadanın merkezindeki bedevîliğe karşılık «şehircilik» diye isimlendirilebilecek bir hayat tarzı oluşmuştu.(2) Yemen, ziraat, kara ve deniz ticareti sayesinde zengin olmuş, büyük servete kavuşmuştu ki bu zenginlik, halk arasında adaletli bir şekilde dağıtılmadığı için, bir yanda büyük zenginler, diğer yanda fakirlerin yer aldığı sınıflı bir toplum sistemi ortaya çıkmıştı.

Yarımadanın kuzeyinde iki devlet vardı. Bunlar Hîre ve Gassanî devletidir. Bu iki devlet Arap yarımadasındaki bedevîlerle Sasanî ve Bizans devletleri arasında «irtibat halkası» veya diğer bir ifade ile «tampon bölge» görevini yapıyordu.

---

(1) Ömer ed-Dassûki, el-Fütüvvet İnde'l-Arabs, 65-66

(2) İbn Haldun, Mukaddime, 265

Hîre ve Gassanî melikleri Yemenli sülâlelerden olup, sınıflı bir toplum yapısı içinde yetişmişlerdi.

Buradaki yeni hayatlarında, sınıf nizamının daha kesin olduğu kuzey devletleriyle karşılaştılar. Bunun üzerine Hîre ve Gassanî emirleri, Bizans imparatorlarını ve Sasanî hükümdarlarını taklit ederek köşklerde debdebe ve ihtişam içerisinde yaşamaya başladılar. Arap melikleri an'anelerine sıkı sıkıya bağlı oldukları için yeni köşklerini Yemen'deki köşklere benzer şekilde yapmışlardı. Bunun en büyük delili, Hîre meliklerinin inşa ettirdiği «Hurnak» ve «Sedir» saraylarıdır ki tıpkı Yemen'deki sarayları andırırlar.

Bu, bir taraftan Yemen'deki sınıflı toplum yapısının bir uzantısı olarak, diğer taraftan Sasani ve Bizans devletlerindeki sınıflaşmanın tesirinde kalarak, kuzeydeki bu iki devlette de halkın sınıflara ayrıldığı görülür.

Arap yarımadasında sınıflı yapının görüldüğü bir merkez daha vardı ki o da Mekke idi. Mekke, Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi yaptığı tarihten itibaren Araplarca mukaddes bir yer kabul edilir. Yemen veya kuzeydeki iki devletten Mekke'ye gelen ziyaretçilerin bir çoğu, memleketlerinde zengin ve servet sahibi kimselerdi. Onların ihtişamlı kafileleri, dahil oldukları sosyal sınıfı en iyi şekilde ortaya koyuyordu. Sınıf hayatı işte bunlar yoluyla Mekke'ye intikâl etmiş, böylece orada zayıf ve kölelerden oluşan büyük bir kitle olduğu gibi nimet ve servet içerisinde yüzen aristokrat bir zümre de teşekkül etmişti. Zenginliği ve buna bağlı olarak sınıf düzenini Mekke'ye getiren sadece hacılar değildi. Kureyş'in ticarî faaliyetleri de bu sınıflı yapılaşmanın mühim sebeplerinden biriydi. Mekke tacirleri, yaptıkları ticaret sayesinde bol para kazanıyorlardı. Böylece Mekke, ticaretin hâkim olduğu küçük bir cumhuriyet olmuştu. Başkanlığını Kureyş'in ileri gelenleri yapıyordu. Bunlar ticaret sayesinde çok zengin olmuş ve Kâbe'ye bakmak suretiyle de halk arasında itibar kazanmış kimselerdi.

Mekke ticareti zamanla gelişti. Kureyş, Mekke'yi ticaretin merkezi yaptı ve daha önce belirttiğimiz gibi yaz ve kış ticaret kervanlarını kuzey ve güneye göndermeyi âdet haline getirdi. Kışın Yemen'e, yazın da Şam'a gidiyorlardı. Zamanla Arap yarımadası içerisinde Mekke'nin ağırlığı arttı. Öyle ki bütün Araplarca kabul edilen bir başkent durumuna geldi.

Hatiplerin ve mütefekkirlerin buluştuğu Ukâz panayırı, benzerlerine ne eski Yemen kültüründe, ne de Hîre ve Gassanî saraylarında rastlanan sözlü edebiyatın şaheserlerinin sergilendiği bir sanat merkezi özelliğini kazandı. Bu arada Kureyş'e itibar ve nüfuz kazandıran

Kusay, altıncı asrın son yarısında, Mekke büyüklerinin kendi idaresi altında toplanıp memleketlerindeki mühim işleri görüşmeleri için «Daru'n-Nedve»yi kurdu.(1)

İşte Mekke'deki sosyal nizam bu idi. İslâmiyet ortaya çıktığı sırada Mekke'nin başında Kur'an-ı Kerim'de servet ve halk arasındaki itibarından bahsedilen Velid b. Muğire vardı.

«Beni şu adamla başbaşa bırak. Ben onu annesinin karnında tek başına yarattım. Sonra ona bol servet ve yanından ayrılmayan oğullar verdim. Ona büyük imkânlar sağladım. Sonra verdiğim nimetleri daha da artırmamı büyük bir hırsla ister. Hayır! Çünkü o, âyetlerimize karşı aşırı inatçıdır.»(2)

Velid b. Muğire'nin dışında Ebû Sufyan, Osman b. Affan, Umeyye b. Halef gibi zenginler de bulunuyordu. Bunların yanında Mekke'de fakir, zayıf ve muhtaçların meydana getirdiği büyük bir kitle de yaşıyordu.

Mekke aristokratları, verimli toprakları ve zengin bahçeleri olan Taif'e gidip orada yazlık mülk edinmişlerdi.

Yarımadada sınıflı yapının yer aldığı bir merkez daha vardı. Burası, bizatihi bu özelliğe sahip olmadığı halde, mal ve servet biriktirmeye çok önem veren yabancı bir unsurun oraya göç etmesiyle sınıflı bir karakter kazanmıştı. Bu merkez Yesrib, yabancı unsur da yahudilerdi. Yesrib'den kuzeye doğru Hayber, Teyma, Vâdi'l-Kurâ ve Fedek gibi benzer merkezler de vardı. Fakat buralar daha küçük ve daha hareketsizdi.

Yahudiler ticaretle meşgul oluyorlar, Araplara mal satıyorlardı. Aynı zamanda içerisinde yaşadıkları araziyi ekiyorlar ve halkın ihtiyaç duyduğu ürünleri yetiştiriyorlardı. Bunun yanında kuyumculuk gibi bazı zanaatlarla da meşguldüler. Kuyumculuk öteden beri yahudilerin mesleği halindeydi. Bütün bunlara ilâveten yahudilerin çoğu tefecilik yapıyor; faizle Araplara borç veriyorlardı. Tefecilik onlara bol kâr sağlıyordu. Tefecilikleri sadece paraya münhasır değildi. Ödünç olarak verdikleri buğday ve arpa gibi ayni şeyleri de kat kat fazlasıyla geri alıyorlardı. Hattâ başka cins malları da faiz olarak aldıkları olurdu. Çünkü o zamanlar piyasada para çok değildi.

İslâm'ın faizi haram kılması, yahudilerin belini kıran ağır bir darbe oldu. Yahudilerin İslâm'a karşı koymalarının sebeplerinden biri de budur. Yahudiler şarap ticaretini de ellerinde bulunduruyorlar,

---

(1) Philip Hitti, History of the Arabs, I, 145

(2) Müddessir sûresi, âyet 11-16

Şam'dan getirdikleri şarabı Araplara satıyorlardı. Yahudilerin pazarlama usullerinden biri de rehin mukabilinde mal satımı idi.(1)

Bu yollarla yahudilerin malları süratle çoğaldı, tüccarları zengin bir tabaka oluşturdu. Kur'an-ı Kerim onların zenginliklerinden şöyle bahseder:

«Allah onların yerlerini, yurtlarını, mallarını ve henüz ayak basmadığınız bir toprağı size miras olarak verdi.»(2)

Konuyu şöyle özetleyebiliriz: Arap yarımadasının merkezinde bedevîlerin hayatında ortaklık vardı. Güneyde Yemen, kuzeydeki devletler, Mekke ve yahudilerin yaşadığı merkezlerde, sınıf hayatı veya bir tür kapitalizm hâkimdi.

---

(1) Cevad Ali, Târihü'l-Arab Kable'l-İslâm, VI, 22-23, 125

(2) Ahzab sûresi, âyet 27

5 — İSLÂM'DAN ÖNCE SOSYAL HAYAT

Bu bölümde Arap yarımadasında İslâm'dan önceki sosyal hayatın en belirgin özelliklerine temas etmek istiyoruz. Bu özelliklerin İslâm geldikten sonra Arapların tavrını ve değişimini anlamada büyük ehemmiyeti olacaktır.

Sosyal yaşayış bakımından bedevî (göçebe) Araplarla yerleşik hayat yaşayanlar arasındaki fark, siyasî ve iktisadî yönden oluşan farktan gerçekten daha azdır. Aynı kavimden oluşları ve tarih boyunca çöl ile şehir arasındaki sürekli ve canlı bağ, bunların sosyal eğilimlerini birbirine yaklaştırmış, şurada burada bazan aynı, çoğu zaman birbirine yakın âdet ve gelenekler meydana getirmiştir. Sonra, yeni faktörler sosyal hayata, siyasi ve iktisadî hayata olduğu kadar etkili olamamıştır.

Biz önce, bedevîlerin sosyal hayatındaki en mühim özellikleri belirtmeye çalışacağız. Çünkü bu özelliklerle çöl hayatı, şehir hayatından ayrılır. Sonra Arap hayatında etkili olan önemli müesseseleri ele alacağız. Bunlar Araplarda şiir, din ve aile konularıdır. İslâm'dan önce Arap toplumunun tetkikinde bu konuların bize önemli yardımı dokunacaktır.

A — BEDEVÎLERDE SOSYAL HAYAT

Bedevînin (çöl Arabının) en önemli özelliği, nesebinin açık olması, başka unsurlarla karışmamasıdır. Bedevî bunu, kimsenin imrenmeyeceği ve hiç bir cazibesi olmayan çölde yaşamasına borçludur. Çöl öylesine cazibesizdir ki, orada kılavuzluk yapanlar bile akibetlerinden yüzde yüz emin olarak yola çıkamazlar. İşte bundan dolayı çölde nüfus hareketleri az olmuş ve Mudar, Kinâne, Sakif ve diğer kabilelerde olduğu gibi, bedevî Arapların nesepleri herhangi bir karışmaya maruz kalmaksızın sürüp gitmiştir.(1)

---

(1) İbn Haldun, Mukaddime, 129

Çöl, bedevîlerin neseplerini ve dillerini bozulmaktan korumuştur. Halbuki şehirlerde Arap olmayanlarla Arapların karışması ölçüsünde dilde de karışmalar meydana gelmiştir. Çöl, âdeta doğru ve fasih Arapçayı öğrenmek isteyenlerin gireceği bir medrese halinde idi.(1)

Çöl hayatı kabile asabiyetini gerektirir. Çünkü kabile asabiyeti tek başına kabileyi diğerlerinin tecavüzünden korumak için bir vesiledir. Çölde bir şahsın veya şahısların kabile içerisinde birbirlerini korumaksızın yaşamaları mümkün değildir. Çölde yabancı bir şahıs, bedeviler tarafından derhal yakalanır. Çöl kanununda zayıfı yakalayıp esir etmek bir haktır. Böyle bir kimsenin bir kabileye sığınmaksızın çölde yaşaması mümkün değildir. Ancak o takdirde himayesine girdiği kabilenin kabilecilik gayreti onu himaye eder.(2) Bu da bedevînin, kendi şahsını unutup içerisine girdiği kabilenin bir parçası olması duygusunun sonucudur. Artık bedevî, kabilesi harekete geçtiği zaman sebebini sormaksızın onunla birlikte harekete geçecektir.(3)

Kuvvet bedevînin, sebepsiz olarak zayıfa tahakkümüne imkân veren bir silâh olunca, öç almak çölde adalete daha yakın olur. Öç almanın kanunu şudur: Kabilenin fertlerinden biri diğer kabileden bir adamı öldürünce, katilin kabilesinden öç almak diğer kabile fertlerine vecîbe olurdu. Artık onlardan her biri katilin kabilesinden rastladığı kimseyi öldürme hakkına sahipti. Gayet açıktır ki, bunun tabiî bir sonucu olarak, bir kabileden bir şahsın öldürülmesi karşılıklı intikam almaları devam ettireceği için yıllarca süren harplere sebep olurdu. İşte bu sebeple çöl Arapları arasında bazan bir kaç nesil boyu devam eden harpler vuku bulmuştur. Oysa bu harpler sadece bir şahsın öcünü almak için başlamıştır.(4) Biraz önce *«Öç almak adalete daha yakındır»* demiştik. Çünkü öç almayı doğuran sebep daha önce işlenen haksızlıktır. Buna göre öç alma düzensiz bir kısastır. Biraz önce belirttiğimiz gibi çöldeki hayata nispetle öç almak, çoğu kere çölde meydana gelen sebepsiz zulümden daha adildir.

Araplar Hac ve Umre için Kâbe'yi ziyarete giderlerdi. Kâbe'ye saygı için senede dört ay savaş ve yağmacılığı yasaklamışlardı. Bu aylar Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Receb ayları olup «Eşhuru'l-Hurum: Haram Aylar» denirdi. Bunlardan ilk üçü hac aylarıydı. Receb ayında ise daha çok umre yapılırdı. Şu kadar var ki bedevîlere peş peşe üç ay baskın ve yağmalamayı durdurmak ağır gelirdi. Bu sebeple çoğu kere Muharrem ayının yerini Safer ayı ile değiştirirler, böylece Muharrem'i helâl kılarlar yerine Safer ayını haram kılarlardı. Buna «en-Nesi» denilirdi. Araplar bununla iftihar ederlerdi. Arap şairlerden biri şöyle der:

---

(1) Ahmet Çelebi, **Târihu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, el-Bâdiye**: Çöl bölümü. Ayrıca şehirlerde dilin bozulmasıyla ilgili örnekler için bk.: İbn Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbar**; İbn Abd-i Rabbih, **Ikdü'l-Ferid** vb. eserler.

(2) İbn Haldun, **Mukaddime**, 127

(3) Ahmet Çelebi, **el-Müctemeu'l-İslâmî**

(4) Câdu'l-Mevlâ ve iki arkadaşı, **Eyyâmü'l-Arab fi'l-Câhiliyye**

«Biz değil miyiz, Maad kabilesine helâl ayları değiştirip haram ay yapan?»

Kur'an-ı Kerim onların bu hareketlerini ayıplamıştır. Allah:
«Bu ayların yerlerini değiştirerek geri bırakmak, inkârda aşırı gitmekten başka bir şey değildir.»(1) buyurur.

Bazı yazarlar(2) bu aylarda savaşın yasak edilmesini Arapların kan dökmeyi durdurma isteklerine bağlarlar. Bu görüş onların haram ayların yerlerini değiştirmeleri ve baskın yapmayı arzulamaları gerçeğiyle çelişiyor. Bu sebeple biraz önce belirttiğimiz gibi bu ayların haram kılınması hac ile ilgilidir. Ayrıca bu ayların haram ay olarak kabulü biraz da ticarî güvenliği ilgilendirmektedir. Receb ayına gelince Araplar onu da haram aylardan saymışlardır. Çünkü kalan dokuz ayı harp ve kavga için uzun bulmuşlardır. Devamlı harpler, ticarî faaliyetler açısından da zararlı idi. Receb ayının haram kılınmasını fırsat bilip bu ayda umre yapıyorlardı.

Çöl hayatı için cesaret gerekli idi. İbn Haldun'un dediği gibi şehirliler rahata düşkün olup, mal ve canlarını koruma işini hükümdara bırakmışlardır. Çöl halkı ise canlarını kendileri müdafaa etmek zorunda idiler. Çünkü yalnızlık çölün getirdiği kaçınılmaz hayat tarzıdır. Silâh onların ayrılmaz dostları, meşakkat hayatları ve cesaret tabiatları olmuştur.(3)

Biraz önce bahsettiğimiz, bedevîlerin ahlâkını şehirlilerin ahlâkıyla mukayese eder ve buna, çölde hayatın güç ve meşakkatli, şehirde kolay ve rahat olduğunu eklersek İbn Haldun'un: *«Bedevîler şehirli için elde edilemeyen vahşi ve parçalayıcı hayvan gibidir.»(4)* sözü bizim için açıklığa kavuşmuş olur. Bize göre İbn Haldun işin bir yönünü açıklamış, bedevîlerle şehirliler arasında daha çok münasebeti olan diğer bir yönünü belirtmemiştir: Bedevînin soygunculuk yapmaya meyli olmakla beraber bunun, neticede kendisine zararı dokunacağını biliyordu. Çünkü şehirliler kendilerini yağmadan korumaya çalışacaklardı. Bu sebeple bedevîler şehirlilerden bir şeyler kazanmak için başka yollara baş vururlardı. Şehirlilere hizmet etmek, onlarla mal değişimi yapmak bu yollardan bazılarıdır. Her ne kadar bu, İbn Haldun'un belirttiği gibi şiddet üslûbu için bir sınır çizmese de, bedevîler daha barışçı olan yolları takip etmişlerdir.

---

(1) Tevbe sûresi, âyet 37
(2) Abdulmunim Mâcid, et-Târihu's-Siyâsi li'd-Devleti'l-Arabiyye, I, 60
(3) İbn Haldun, Mukaddime, 125
(4) İbn Haldun, Aynı eser, 121

Çöl ve çöl hayatındaki bu şekillenişin bir sonucu da, Arabistan'ın iç kısımlarının meçhul kalmasıdır. Çünkü çöl, ticarî kafileleri kendisine çekmediği gibi, şehirliler de bu meçhule girmek için kendilerini tehlikeye atamamışlardır. Çöl bu halini, Rasûlullah'ın ortaya çıkışına kadar devam ettirdi. İslâm'ın gelişiyledir ki çölde hareketlenme başladı. Çöl insanı İslâm'ı tanımak için sınırları aştı. İslâm'ı yaymak isteyenler de Allah kelâmını ulaştırmak için çölün derinliklerine ulaşmayı bir görev saydılar. Böylece çöl dünyaya kapısını aralamış oluyordu.(1) Buna göre, daha önce belirttiğimiz gibi çöl hakkındaki bilgimiz İslâm'dan önce bir buçuk asrı geçemez.

Çöl, sahip olduğu tabiî imkânlar sebebiyle Arap yarımadasını sömürülmeden kurtarmıştır. Çölde Sasanî ve Bizans sömürgecilerinin dikkatlerini çeken bir şey yoktu. Bedevîlerin yeşil otlak aradıkları gibi onlar da semiz av arıyorlardı.

Bedevîler eski devirlerde dünya ticaretinde mühim rol oynamışlardır. Günümüzde Süveyş kanalı dünya ticaretinde büyük rol oynuyor, doğu ile batıyı birbirine bağlıyorsa, Cahiliye devrinde de kervan yolu aynı rolü oynuyordu. Henüz Süveyş kanalı açılmamıştı ve o zamanki gemiler tehlikeli adalarla dolu olan Kızıldeniz'e açılamıyordu. Kızıldeniz'deki gemiciliğin bir diğer riski de sahillerindeki limanların az oluşu ve kıyı bölgesi çok sığ olduğu için gemilerin yaklaşmasına imkân vermemesiydi.(2) O dönemde gemiler Basra körfezine de giremiyordu. Çünkü körfezin kuzey sahilinde oturan Farsların körfez girişindeki topluluklarla arası açıktı. Bütün bu sebeplerden ötürü kuzeyle güney arasında olduğu gibi, doğu ile batı arasında da çöl boyunca kara ulaşımı ticaret için büyük önem taşıyordu. Bedevîler yol boyunca konak yerleri tayin etmişlerdi. Buralar ticaret kervanlarının ve yolcuların yiyecek ve içeceklerinin temin edildiği mahallerdi. Aynı zamanda buralar emanet deposu görevini de yapıyordu. Tüccarlar başka yerlere gönderilecek bazı ticarî eşyalarını diğer kervanlara verilmek üzere bu konak yerlerine bırakıyorlardı.(1)

---

(1) Muhammed Hüseyin Heykel, Hayatu Muhammed, 74

(2) Dr. Nikola, Usûrü'l-İzdihar fi'l-Cezireti'l-Arabiyye dergisi, Ramazan 1378, 2

Bu konuda Kureyş'in ticaretinden bahsederken yeteri kadar bilgi verdik.

B — ŞİİR(*)

Cahiliye şiirini tetkikimiz üç ana bölümde olacaktır:

1 — Bir sanat disiplini olarak şiir,

2 — Arapların yaşayışlarına tesir eden önemli bir unsur olarak şiir,

3 — Bize Arap âdet ve ahlâkını tanıtan bir tarih kaynağı olarak şiir.

Şiir, Arapların büyük değer verdikleri bir sanat dalıdır. Bugünün insanlarının büyük bir şarkıcının veya meşhur ses sanatkârlarının etrafında toplandıkları gibi Araplar da şairlerin çevresinde toplanıp okudukları kasideleri dinlerlerdi. Ukâz, Micenne ve Zu'l-Mecaz gibi ünlü panayırlar vardı.(2) Araplar alış-veriş için buralarda toplanırlar. Şairler de yeni şiirlerini sunmak için panayırları fırsat olarak değerlendirirlerdi. Şair şiirini okurken kabilesi de etrafında durur, ona tezahürat yaparak gayrete getirir ve onunla iftihar ederdi. Panayırlarda en iyi kasideler seçilerek, bir deve derisine yazılır ve «mabud»lardan uzak olmaması için Kâbe'ye asılırdı. Ukâz, şiir sahasında panayırların en meşhuru idi.

Araplar nezdinde şairin değeri gerçekten yüce idi. İnsanların nezdinde en üstün mertebede şairler bulunurdu. Bir kabile içerisinde iyi bir şair çıktığı zaman diğer kabilelerden heyetler bu kabileyi kutlamaya gelirlerdi. Şairin kabilesi buna sevinir, kurbanlar keser, halka yemek ikram ederdi. Kabilenin kadınları da çalgı çalarlar, dans ederler ve şarkı söylerlerdi. Çünkü şair kabilesini şiiri ve diliyle bir süvarinin kılıç ve harbesiyle müdafaa etmesinden daha çok müdafaa ederdi. Aynı zamanda şair olayları şiiriyle tescil eder, diğer kabilelerin şairleri şiirleriyle kabilesine sataştığı zaman onlara cevap verirdi.

---

(1) Muhammed Hüseyin Heykel, Hayatu Muhammed, 77

(*) Şiir ve bunun Araplara tesiri konusundaki kaynaklarımız, bir çok edebiyat ve tarih kitaplarıdır. Özellikle Muhammed Haşim Atiyye'nin «el-Edebü'l-Arabi ve Tarihuhu» isimli eseri bu konudaki kitapların en iyisidir.

(2) Ukaz, Nahle ile Taif arasındadır. Zu'l-Mecaz ve Micenne ise Arafat çevresindedir.

Araplar arasında şiir ve şairlerin tesiri büyüktü. Çünkü şair önemsiz birini övünce değerini yüceltir, şerefli birini zemmedince itibarını azaltırdı. Aşağıdaki birkaç misâl şiirin Araplar yanındaki büyük tesirini ifade etmektedir.

El-A'şâ ve Abdulaziz b. Âmir

Abdulaziz b. Âmir'in çok kızı vardı, fakat ekonomik durumu kötüydü. Bu yüzden kızlarıyla evlenmek isteyen çıkmadı. Kızlar evde kaldılar. el-A'şâ bir kaside söyleyerek onu övdü:

«Ey Ebû Mismâ'! Yaptığınız iyilikler yayıldı, bir kısım kavimler onunla şeref bulup asil oldular.

Senin elin doğruluk elidir. Bu sebeple elinin biri düşmanları yok eder, diğeri ise insanlar cimrilik yapınca yardımda bulunur.»

Bunun üzerine Abdulaziz'in ünü yayıldı, hali iyileşti ve kızları evlendi.

Hutay'a ve Enfü'n-Nâka Oğulları

Temim kabilesinden bir gurup, dedeleri «Enfü'n-Nâka»ya nispet ediliyorlardı. Fakat «Devenin burnu» anlamına gelen bu nispetten rahatsız oluyorlardı. Onlardan birine nesebi sorulunca *«Kuray' b. Avf Oğulları'ndan»* diye cevap veriyordu. Kuray', «Cafer Enfü'n-Nâka»nın babası idi. Enfü'n-Nâka'yı söylemiyorlardı. Hutay'a, bir gün bunları ziyaret etti. Ona ikramda bulundular. Hutay'a, onlar hakkında bir kaside söyledi. Kasidenin bir bölümü şöyledir:

«Onlar öyle bir kavimdir ki burundur. Diğerleri ise kuyruktur. Kim devenin burnu ile kuyruğunu eşit tutar.»

Artık Araplar bu şekildeki nispete saygı gösterdiler. Bu kabile de, kendilerini dedeleri Enfü'n-Nâka'ya nispet etmekten utanmadılar. Hattâ artık bu nispetle iftihar etmeye başladılar.

Hassan b. Sâbit ve Abdu'l-Meddan Oğulları

Abdu'l-Meddan Oğulları, boylarının uzunluğu ve iri gövdeleriyle diğerlerinden ayırt ediliyorlardı. Onlar bununla başkalarına karşı övünüyorlardı. Hassan b. Sâbit bir kasidesinde onları şöyle hicvetti:

«Bir kavmin kuş beyinli olduktan sonra, katır gibi vücutlarının ve boylarının uzun olmasına aldırış edilmez.»

Bu beyit, Araplar arasında meşhur oldu ve hafızalara yerleşti. Abdu'l-Meddan Oğulları'ndan birisi her ne zaman iri gövdesiyle görünse çocuklar yüksek sesle bu beyti söylemeye başlıyorlardı.

Bu durum karşısında Abdu'l-Meddan Oğulları uzun boylu ve iri gövdeli olmaktan utanmaya ve kısa boylu olmayı temenni etmeye başladılar. Onlardan biri Hassan b. Sâbit'e gidip kıymetli bir hediye verdi ve söylediği şiir sebebiyle başlarına gelen durumdan yakındı. Hassan: «Bozduğum şeyi ben düzelteceğim» dedi ve onları över mahiyette bir kaside söyledi. Bu kasidenin bir bölümü şöyledir:

«Biz iri gövdeli, heybetli ve güzel ifadeli biriyle karşılaştığımız zaman; 'Ey bahşiş veren kimse! Sen vücut ve güzel ifade bakımından Abdu'l-Meddan Oğulları gibisin' derdik.»

İşte şiirin önemi ve Araplar arasındaki tesiri böyle idi.

Şimdi Arapların hayatını, ahlâk ve âdetlerini bize tasvir eden bir kaynak olarak şiirden bahsetmek istiyoruz. Araştırıcılar, Cahiliye devri şiirinin, İslâm öncesi Arapların hayatını bize anlatan ve tarihî olayları tespit eden en önemli kaynak olduğunda görüş birliği halindedirler. Piramitler, mabetler, tarihî değeri olan dikili taşlar, bunlar üzerindeki nakışlar ve her türlü yazılı belge nasıl ki bir ülke tarihinin kaynağı ise Cahiliye devri şiiri de Arap tarihinin kaynaklarından biridir.

Arap şiirini okuyan, onda Arabın hayatını, çölü ile, çadırı ile, eğlence yerleri ve su kaynakları ile gayet açık olarak bulur. Arap büyüklerinin sözleri, iyi evlât yetiştiren kadınlar, iyi cins atlar, kılıç tasvirleri hep Arap şiirindedir. Araplar arasında meydana gelen olayların tarihi, belli-başlı harpler, Arap âdet ve ahlâkı yine Arap şiirinde yer alır. Aşağıda Arapların sosyal yaşayışlarını tasvir eden, tarihlerini ve kanunlarını tespit eden bazı şiir örnekleri zikredeceğiz.

Besûs Harbi

Besûs harbi Cahiliye döneminde meydana gelen en mühim harplerden biridir. Bekr ve Tağlib kabileleri arasında meydana gelmiş ve kırk sene devam etmiştir. Harbin sebebi, Bekr kabilesinden Cessas b. Mürre'nin Tağlib kabilesinden Kuleyb b. Rabîa'yı öldürmesidir. Cessas'ın kız kardeşi Celile Kuleyb'in karısı idi. Tağlib kadınları yas için toplandıklarında Celile'nin matemden çıkmasını istediler. Çünkü Celile katilin kardeşiydi. Celile, kocasına ağlayarak matem yerini terketti.

Fakat ölünün kız kardeşi Celîle'yi kardeşine meyletmekle itham etti. Bunun üzerine Celîle aşağıdaki güzel kasideyi söyledi:

«Ey milletin kızı! İstersen beni kınamada gerçeği sorup öğreninceye kadar acele etme.

Sen kınamayı gerektiren şeyi öğrenince beni kına ve terket.

Eğer bir kimsenin kız kardeşi ona olan şefkatinden dolayı kınanırsa sen de kına. Cessas'ın yaptığı iş bana çok ağır geldi. Vay başıma gelenlere.

Olana da olacaklara da üzülüyorum.

Ey maktul! Senin ölümünle evim temelden yıkılmış oldu.

Senin yaptığın evi ölümün yıktı.

Baba ocağındaki ilk evimi de yıkmaya yöneldi.

Öcünü alan rahatlar. Benim öcümün alınmasında ise kaybedilmişin kaybedilmesi vardır.»

Tağlib kabilesinin Bekr kabilesine karşı zafer kazandığı en önemli savaşlardan biri Zenâib harbi idi. Zenâib, Necid'de bir yerin adıdır. Muhelnel b. Rabîa bir kasidesinde bu harbi şöyle tasvir etmiştir:

«Her ne kadar Zenâib'deki gecem uzun oldu ise de ben kısa gecelerden ağlıyorum. Zenâib'de olanları haber vermek için Kuleyboğulları'nın kabri açılsa neler söylerdi.»

İşte Cahiliye devri şiiri savaş haberlerini bize ulaştırmakta böyle kaynak oluyordu.

Kahramanların Kabirlerinde Deve Kesmek

Cahiliye döneminde Arap âdetlerinden biri de kahramanlarının ve ileri gelenlerinin kabirlerinde deve kesmekti. Bunu da şiirden öğreniyoruz. Hassan b. Sâbit kahramanlardan birinin kabrine uğrayıp şu şiiri söylemiştir:

«Devem, cömert ve eli açık kimsenin kabri üzerine bina edilmiş siyah taşlardan ürktü. Yolculuk ve uçsuz bucaksız çöl olmasaydı onu dizleri üzerinde sürünür halde bırakırdım.»

Araplarda Cömertlik ve Misafirperverlik

Araplar cömertlikleriyle şöhret yapmışlardır. Cömertlik konusunda hayret verici örnekler ortaya koymuşlardır. İşte cömertliği ile ün salmış Hâtem et-Taî. Rivayete göre Hâtem et-Taî bir gün, kendisini kurtarmak için fidye verecek bir şeyi olmayan bir esire rastlar. Esir Hâtem et-Tai'den yardım ister. Hâtem et-Taî'nin yanında ise esiri kurtarmak için verecek bir şey yoktur. Başka çare bulamaz, esirin serbest bırakılması için yerine kendisi esir olarak kalır. Hâtem et-Taî'nin esareti, ailesi işitip kendisini kurtarıncaya kadar devam eder. Arap şairi Hâtem'in cömertliği, Arapların cömertliğe ve cömertleri övmeye verdiği öneme dair en büyük misâldir.

Arapların âdetlerinden biri de yolunu kaybeden yolculara işaret vermek ve misafir olarak gelmelerini sağlamak için yüksek tepelere ateş yakmalarıydı. Bir diğer âdetlerine göre de, yolcu yolunu şaşırır da ateş göremezse köpek gibi ulur, köpekler de ona cevap verir böylece kabilenin bulunduğu yeri bulmuş olurdu. Bu kabile gelen misafirlere ikram için koyun keser, köpeğin payını da verirdi. Bu âdetlerin hepsini Nâbiga'nın şu şiirinden anlıyoruz:

«Yolcu gece karanlığında yolunu şaşırıp bir müddet gelişi güzel yürüdükten sonra bir köpek ulur veya uyuyanlar uyanır diye köpek gibi ses çıkarır. Misafir ağırlamak için kulağı seste olan ve yolcular için yanında yemek bulunan biri misafirin kendisine yönelip geldiğini görünce dilsiz olsa bile nerede ise sevincinden onunla konuşurdu.»

İslâm'dan sonra da Arapların cömertliği ayırdedici bir özellik olmaya devam etmiştir. Talhâ b. Ubeydullah'ın eli açıktı. Öyle ki Talhâ ismi «Cömertlik» anlamında kullanılmıştır. «Talhatu't-Talhât» sözü ile «Cömertlerin cömerti» kastedilir. Talhâ'nın cömertliği konusunda Kabisa b. Câbir şöyle der: *«Talhâ b. Ubeydullah ile arkadaşlık yaptım. İstenmeksizin malını ondan çok veren birini göremedim.»* Talhâ ismi ile meşhur olan beş kişi vardır. Bunlar; Talhâ b. Ubeydullah, bunun lâkabı Talhâ el-Feyyâz idi. Talhâ b. Âmir, lâkabı Talhâ el-Cevad (Cömert), idi; Talhâ b. Ubeydullah b. Avf, (lâkabı Talhâ en-Nidâ), Talhâ b. Hasan b. Ali, (lâkabı Talhâ el-Hayr), idi ve Talhâ b. Abdullah b. Halef, (lâkabı Talhâ el-Talhât) idi.(1)

Talhâ isminin verilmesi, Talhâ b. Ubeydullah'ın ismi ile bereket ummak ve o ismi alan kimsenin onun gibi cömert olmasını dilemek içindi.

Boşanmak

Araplar arasında boşanmak yaygındı. Bu konuda el-A'şâ şöyle der: *«Ey karım! Benden ayrıl, çünkü sen boşsun. İnsanların işleri de böyle gelip geçicidir.»*

---

(1) İbn Nâkıyâ el-Bağdâdî, el-Cumân fî Teşbîhâti'l-Kur'an, 285

Atların İsimleri

Araplar iyi atların isimlerini şiirlerinde tescil etmişlerdir. Nitekim Hâlid b. Cafer'in Hazafe isimli at hakkındaki şu beyti meşhurdur:

«Kim benim durumumu sorarsa şüphesiz ki ben ve Hazafe onların boğazına tıkanacak kemik gibiyiz.»

Kadınların İyi Evlât Doğuranları

Araplar, kadınların iyi çocuk doğuranlarına önem verirler ve şiirlerinde onlara işaret ederlerdi. Bu, Lebîd'in uzunca şiirindeki: «Biz dört oğlan anasının çocuklarıyız» mısraından anlaşılmaktadır.

Şarabın Haram Kılınması

Araplar içerisinde şarabı kendisine haram kılanlar vardı. Kays b. Âsım bunlardan olup bu hususta şöyle der:

«Ömrüme yemin olsun ki şarap, içmeye devam ettiğim müddetçe, malımı yok eder, aklımı giderir, misafirleri ağırlamayı terkeder, sebepsiz yere arkadaşlar arasını açar.»

Babanın Karısıyla Evlenmek

Araplarda, babası ölen bir evlâdın analığı ile evlenmesi normal karşılanırdı. Amr b. Ma'dikerb babası ölünce analığı ile evlenmişti. Daha sonra kadın kendisinden hoşlanmayınca bunu şiiri ile şu şekilde dile getirmiştir:

«Şayet kardeşlerim ve oğullarım ondan olmasaydı sağ elimin izleri yüzünde belirirdi.»

Allah ve Âhiret İnancı

Cahiliye Arapları arasında, kâinatın bir yaratıcısı olduğuna, her yaratılanın bir sonu olacağını ve insan oğlunun amellerinden hesaba çekileceğine inananlar vardı. Züheyr b. Ebi Sülmâ şöyle der:

«İçinizde olan şeylerin gizli kalması için Allah'tan gizlenmeyiniz. Allah gizlenen her şeyi bilir. Bunlar ya geriye bırakılır, bir kitaba yazılıp hesap günü için saklanır, veya acele edilip cezası verilir.»

İşte Cahiliye devri Arap şiiri... Onların hayatını, ahlâk ve âdetlerini güzel bir şekilde ortaya koyan başlıca kaynağımız.

Dinler tarihi bilginlerince kabul edilen bir hakikattır ki, insan yaratılışı itibariyle dindardır. Meşhur Larousse ansiklopedisi bu gerçeği şöyle ifade eder:

«Dini duygu insan cinsinin hepsinde ortaktır. İlâhi ve tabiat ötesi duygulara önem vermek bütün insanlığın genel ve değişmez eğilimlerinden biridir. Şüphesiz ki dini duygu kaybolmaz, hattâ değil kaybolmak sayıflamaz ve körelmez.»(1)

Büyük filozoflar da insanın dinle sıkı ilgisinin olduğunu belirtiyorlar. Henry Bergson şöyle diyor: *«Geçmişte ve zamanımızda ilmi, fenni, yahut felsefeyi bilmeyen insan toplulukları bulabiliriz. Fakat dinsiz hiç bir toplum yoktur.»*

Filozof Williams James de şöyle der: *«Bize göre insanlar âhir zamana kadar ibadet etmeye devam edeceklerdir.»*

Ernest Renan şöyle der: *«Sevdiğimiz her şeyin, dünya hayatı ve nimetlerinin hepsinin yok olup gitmesi mümkündür. Ama dindarlığın yok olması imkânsızdır.»(2)*

Bartelemy Saint Hilair dindarlığın doğuşunu şöyle açıklamıştır: *«İlim nedir? İnsan nedir? Bunlar nereden geldiler? Onları kim meydana getirdi? Sonu ne olacaktır? Hayat nedir? Ölüm nedir? Ölümden sonra ne olacaktır? Her millet, topluluk ve cemaat bu sorulara, iyi veya kötü, kabul edilebilir veya edilemez cevaplar vermişlerdir. İşte bu dindarlıktır.»(3)*

Buna göre dünyada Allah'ın varlığını inkâr edip dine karşı savaşan fertler veya cemaatler türese bile bu, içlerindeki din duygusuna karşı koymaktan başka bir şey değildir. Herhangi bir sebepten dolayı insanın içindeki duygulara karşı savaşması ender rastlanan bir durum değildir.

Dini duygu insanları birbirine bağlayan özelliklerden biri olup kan bağı, ırk ve vatan bağlarından daha kuvvetlidir. Dinler tarihi araştırıcıları, din duygusunu geliştiren şartların ne olduğunda görüş birliği içerisinde değillerdir. Bunlardan bazılarına göre insanın fikri yapısı gelişip, kültürü zenginleşince, insan kendi iç dünyasını, nasıl yaratıldığını, kendisine verilen kuvvetleri, nasıl işitip nasıl gördüğünü düşünebilecek bir seviyeye ulaşınca dinî duygu uyanır. Kur'an-ı Kerim'de:

---

(1) Larousse. «Religion» maddesi: Muhammed Abdullah ed-Dıraz'ın «ed-Din» isimli kitabından (s. 75, 76) naklen alınmıştır.

(2) Abdu'l-Kerim el-Hatib, Allahu Zâten ve Mevdûan, 19

(3) Muhammed et le Coran, Muhammed Abdullah ed-Dıraz'ın «ed-Din» isimli kitabından naklen. 76

«Kendi nefislerinizde Allah'ın varlığına nice deliller vardır. Görmez misiniz?»(1)

buyurulur. Artık insan kendisini kuşatan kâinatı, göklerin ve yerin mülkünü düşünür. Allah şöyle buyurur:

«İnsanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl döşendiğine bir bakmazlar mı?»(2)

Diğer bir kısım araştırıcılar da şöyle der: İnsan tabiat kuvvetleriyle karşı karşıya gelip bunların önünde kendi güçsüzlüğünü anlar ve bu kuvvetlerden kendisini korumaya ihtiyaç hissederse din duygusu gelişir. Nitekim yağmur ve rüzgârı gören, hastalık, ölüm ve yırtıcı hayvanlara şahit olup kendi güçsüzlüğünü hissederek bunlardan korunmak isteyen ibtidâî insanın durumu böyledir.

Burada üçüncü bir görüş daha vardır ki, buna göre din duygusu insanın refah ve huzuruna bağlı olarak gelişir. Çünkü bu durumda insan boş vakit bulup geçim derdinden başka şeyleri de düşünebilir, bu düşüncesi kendisini kâinata ve kâinatın yaratıcısına, kâinata nizam veren kudrete götürür.

Din duygusunun gelişmesine bağlı olarak Cahiliye devri Arapları dinlerine büyük değer verirlerdi. Birinci görüşü, yani din duygusunun fikrî gelişmeye bağlı olduğu görüşünü benimseyenlere göre Araplarda din duygusu yüksek seviyede gelişmemiştir. Ancak Umeyye b. Ebî's-Salt ve Varaka b. Nevfel gibi bilgili ve kültürlü kimseler bunun dışında kalır.

İkinci görüşe yani insanın tabiat kuvvetleri karşısında güçsüz kalması görüşüne meyledenlere göre Araplardaki din duygusu kuvvetli idi. Bu, onların hayatlarının tabiî bir neticesi idi.

Üçüncü görüş, yani din duygusunun ortaya çıkışını refah ve huzura bağlayanların düşüncesine göre din duygusu Yemen ve Medine gibi zengin yerlerde çok köklü idi. Fakir ve kurak yerlerde ise orta seviyede idi.

Oysa Arap yarımadasının kuraklığı insan ömrüne nispetle yenidir. İlmî araştırmalar ortaya koymuştur ki, Arap yarımadası eskiden yeşillik ve verimli ve halkı refah içerisinde idi. Gelişen din duygusunun bu tarihten itibaren gerilemeye yüz tutmuş olması uzak ihtimal değildir. Biz bunu söylüyoruz çünkü kesin olarak görülen odur ki Araplarda dinî duygu gerçekten kuvvetlidir. Arapların İslâm dinine başlangıçta karşı koymalarının sebeplerinden biri de onlarda din duygusunun kuvvetli olması, dinî inançlarına kuvvetle bağlı olmaları idi. Dine fazla önem vermeselerdi İslâm'ı kendi haline bırakırlar, dileyen onu kabul eder, dileyen reddederdi. Fakat onlar önce İslâm'a şiddetle karşı koydular, fakat neticede her şey değişti ve aynı Araplar İslâm dininin samimî bağlıları haline geldiler. İslâm dini, onların köklü akideleri oldu ve ictimâî fikirlerinin önemli bir bölümünü teşkil etti. Araplar, kültürlüsü ve kültürsüzüyle günümüze kadar dinlerine bağlı olmaya devam ettiler.

---

(1) Zâriyat sûresi, âyet 21

(2) Gâşiye sûresi, âyet 17-20

İnsanların bir dine yönelmesi bazan ilâhî ölçüler içinde olmuş, bazan da doğru çizgiden sapmıştır. İnsanların bir kısmı Allah'ı tanımış veya tanımaya yaklaşmış ise, bir kısmı da ağaçlara, yıldızlara, kahramanlara, hayvanlara ve taşlara tapmışlardır. Maurice Demombynes şöyle der: «Cahiliye devrinde ilâhlar belirli sıfatlara sahipti. Onlardan her biri önemli veya önemsiz bir kabileye hükmederdi. Kabilenin bu ilâhlara tapması bazan putlara, su kaynaklarına ve ağaçlara tapmalarından farklı olurdu. Her kabilede tavaf ve vakfenin değişik şekillerde icra edildiğini, sa'y esnasında hervelenin alay halinde meş'aleler taşıyarak yapıldığını görürüz. Anlaşıldığına göre bütün bunlar eskiden güneşe tapıldığını ifade etmektedir. Diğer gök cisimlerine de böyle saygı gösterilirdi. Bunlardan Mekke'de dinî bir âyin kalmıştır ki, o da ay görüldüğü zaman yapılan özel bir merasimdir. Şüphesiz bu da Cahiliye devrine ait bir âdettir.» (1)

Bununla beraber genel olarak Hz. Adem'den itibaren insanoğlunun tanıdığı en eski ibadetin Allah'a ibadet olduğunu söylemek mümkündür. Düşünen ve araştıran insan bu ibadette huzur bulur. Fakat insanın tevhidde ısrarı belli bir şuur uyanıklığını gerektirir. Mutlak tevhide ulaşmak gerçek bir cehdle mümkündür. Çünkü: «Cisimlerden soyutlanmış ulûhiyet inancı ulaşılması zor bir inançtır. Ona ancak belirli kimseler ulaşabilirler. Onlar da ulaşsalar bile çabucak unutup maddî varlıklara tapmaya meylederler.» (2)

İşte bu yüzden insanlar eski zamanlardan beri maddî şeylere tapmaya yönelmişler ve böylece insanlara doğru yol ve hidayeti gösterecek peygamberlere ihtiyaç duyulmuştur. Araplardan bir kısmı, yaratılışlarındaki duygu, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile olan bağları ve tabiî onlar yoluyla gelen bilgiler sebebiyle doğru yolu bulmuşlardır. Fakat bir çoğu Hz. Nuh zamanından itibaren devam eden taşlara tapmaya başlamışlar ve bu taşları Kâbe'de saklamışlardır. Böylece insanın yaratılışında mevcut olan hak din, putperestlikle karışmış, nerede ise putperestlik hak dine galip gelmeye başlamış veya fiilen galip gelmiştir.

---

(1) M. Demombynes, en-Nuzumü'l-İslâmiyye, 16; terc. Salih eş-Şemmâ, Faysal es-Sâmi.

(2) Ahmet Emin, Yevmü'l-İslâm, 7

a) Araplar Putperestliğe Nasıl Geçtiler?

Bu sorunun cevabında görüş birliği yoktur. Totemizmin bir kalıntısı mıdır? Böyle olsa bile bu kelime aslı itibariyle araştırma konusu olmaya devam edecektir. Bu husustaki görüşlerin özeti şudur: İlk toplumlar günlük yiyeceği ile ilgili olan hayvan veya bitkiye önem vermişlerdi. Sonra bu önem, daha da gelişerek itikatları haline gelmiş, onun ismini sülâle adı olarak almak suretiyle de kendilerini kutsallığa bir bakıma dahil etmişlerdir. Belki de «deve ailesi», «karga ailesi» ve «hurma ailesi» gibi isimler bunlardan kalmıştır. Onlar belirli mevsimlerde âyin ve merasimler yapmaya kendilerini mecbur hissediyorlardı. Totemin etinin yenilmesini haram kılmaları bu sebepten olmuştur. Bir toplum sığır eti yemeyi, diğeri kuşların etinin yenilmesini haram kılmıştır. Totemin eti haram kılınınca ona takdir duygusuyla bakılmış, sonra bu takdir ona tapınmaya varmış, sonra da bir adım daha atılarak onun yerini tutacak heykeli yapılmıştır. İşte putlara tapmanın başlangıcı böyle olmuştur.

Bu, totemizmin ortaya çıkışı hakkında ileri sürülen görüşlerden biridir. Arapların taşlara tapmaları totemizmin bir kalıntısı mıdır? Araştırıcı buna kesin olarak olumlu veya olumsuz cevap veremez.

Araplar deve eti ve hurmanın yenilmesini haram kılmamışlardır ve en eski yiyecek maddeleri bunlardı. Arapların bunların dışında diğer hayvanlar veya diğer yiyeceklerle daha fazla irtibatlarının olduğunu zannetmiyoruz.

Bir de Arapların Allah'a ibadeti bırakıp putlara tapmalarının tarih ve sebebini belirten İbnü'l-Kelbî'nin rivayeti vardır. el-Kelbî şöyle der: (1) Huzâa kabilesinden Amr b. Luhay, Kâbe'nin perdedarlığını yapıyordu. Sonra ağır bir hastalığa tutuldu. Şifalı sularından faydalanmak için Şam'daki Belka'ya gitti. Yıkanınca şifa buldu. Belka halkının putlara taptıklarını görünce:

— «Bu nedir?» diye sordu.

---

(1) İbnu'l-Kelbî, Kitabü'l-Esnâm, 6

— «Bunlara tapıyoruz. Bunlarla yağmur dileriz, düşmanlarımıza karşı yardım isteriz» diye cevap verdiler.

O putlardan kendisine de vermelerini istedi, verdiler. Mekke'ye getirip Kâbe'nin etrafına koydu.

Bu hareketi, putperestliğin Arap yarımadasının merkezine girmesinin başlangıcı saymak mümkündür.

Putların yayılmasına gelince bunu bize yine İbnü'l-Kelbî şöyle anlatır:

«Arapları Allah'a ibadetten putlara ve taşlara tapmaya sevkeden hadise şudur: Mekke'den ayrılıp yolculuğa çıkan kimseler Hareme saygılarını ve Mekke'ye bağlılıklarını ifade etmek üzere yanlarında Haremden alınmış bir taş götürürlerdi. Konakladıkları yere bu taşı koyup, Kâbe'yi tavaf ettikleri gibi etrafında tavaf ederlerdi. Bunu o taştan uğur ummak, Kâbe'ye bağlılık ve sevgilerini ifade etmek için yaparlardı. Oysa ki onlar henüz Kâbe ve Mekke'ye saygı gösteriyorlar, hac ve umre yapıyorlardı. Daha sonra bu âdet onları sevdiklerine tapıp önceki dinlerini unutmaya sevketmiştir. Hz. İbrahim ve İsmail'in dinini terkedip, kendilerinden önceki milletlerin yaptığı gibi Hz. Nuh'un kavminin tapmış olduğu putlara tapmaya başlamışlardır.» (1)

Bu, kabul edilebilir bir izah tarzıdır. Çünkü bu izah Arapların Kâbe'yi ziyaret edip Mekke'ye saygı göstermekle beraber putlara tapmalarının sebebini de izah ediyor. Memleketlerindeki putlar başlangıcında Haremden alınmış taşlardan başka bir şey değildir. Onlar bu taşlara saygı gösterdiler, onları koymak için evler yaptılar. Kâbe'ye saygıları ise eskiden olduğu gibi kaldı. Daha sonra durum karışınca tapmakta oldukları taştan yapılmış putları Kâbe'ye taşıdılar. Kâbe'yi putlarla doldurdular. Fakat bununla beraber onlar Kâbe'nin kutsiyetini unutmadılar. Putlarının da başka yerde olmasına veyahut başka yeri ziyaret edip haccetmelerine gönülleri razı değildi. Buradan hak dinin putlara tapmakla nasıl karışmış olduğu ortaya çıkmış oluyor. İbnü'l-Kelbî, biraz önce belirttiğimiz görüşlerine şöyle devam eder:

«Araplar, Hz. İbrahim ve İsmail'in dinini başka bir din ile değiştirdiler. Putlara taptılar. Buna rağmen aralarında Hz. İbrahim ve İsmail'in zamanından beri devam edegelen bazı âdetler vardı ki, bunlar Hz. İbrahim'in dininden olmayan bazı şeyleri bu dine karıştırmakla beraber Kâbe'ye saygı göstermek, onu tavaf etmek, hac ve umre yapmak, Arafat ve Müzdelife'de durmak, kurban kesmek üzere develer götürmek gibi şeylerdir.» (1)

---

(1) İbnü'l-Kelbî, Aynı eser, 8

Bazı araştırmacılara göre ise Araplar Allah'a ibadet ediyorlardı. Allah'ın en büyük yaratığı olduğu düşüncesiyle yıldızlara da saygı gösteriyorlardı. Sonra yıldızlara saygı göstermeleri şekil değiştirip özel bir ibadet şeklini aldı. Diğer taraftan yanardağdan meydana gelen bazı taşlar vardı. Araplar bu taşların gökten düştüğüne ve yıldızlarla alâkasının olduğuna inanmışlar, bu yüzden bu taşlara saygı göstermişler, sonra bu saygıları ibadete dönüşmüştür. Daha sonra da gökten düştüğünü zannetmeseler bile diğer taşlara da tapmışlardır.(2)

İsaf ve Nâile hakkındaki inançları da netice itibariyle böyle olmuştur. İbnü'l-Kelbî'nin naklettiğine göre aslında bunlar Cürhüm kabilesinden bir erkekle kadın idiler. Erkek kadına aşık oldu. Sonra hac yapmaya Kâbe'ye geldiler. Kâbe'de kimseyi göremeyip başbaşa kalınca cinsi ilişkide bulundular. Bunun üzerine her ikisi de taş kesildi. İnsanlara ibret olsun diye Kâbe'nin yanına konuldular. Aradan uzun zaman geçip putlara tapılmaya başlanınca putlarla beraber onlara da tapınıldı.(3)

Bazılarına göre putların, mezarlarla ve kahramanların mezarlarına dikmeyi âdet haline getirdikleri mezar taşlarıyla ilgisi vardır. Yahutta putlar meşhur kahramanlarının heykellerini yapma duygusundan doğmuştur.

b) Hanifleri

Araplar arasında puta tapma gittikçe kuvvetleniyor ve bütün Arabistan'ı içine alıyordu. Fakat bu ortamda puta tapanların sapıklık içerisinde olduğunu anlayan kimseler de vardı. Rivayete göre Arapların putlar için düzenledikleri törenlerin birinde dört kişi bir araya geldi. Bunlar; Varaka b. Nevfel, Osman b. Huveyris, Ubeydullah b. Cahş ve Zeyd b. Amr'dır. Aralarında şöyle konuşuldu: «*Vallahi kavmimizin taptıkları putların ve bağlandıkları dinin hiç bir değeri yoktur. Babaları İbrahim'in dinini asli şeklinden uzaklaştırdılar. Görmeyen, işitmeyen, fayda ve zararı dokunmayan taşa mı tapıyoruz? Kendimiz için bunun dışında başka bir yol aramalıyız.*»*(4)* Bu görüşme hepsini etkiledi. Düşünmeye başladılar. İçlerinden Varaka ve Osman hristiyan oldular. Ubeydullah bir şeye karar veremedi. İslâmiyete kadar eski haline devam etti. İslâmiyetle birlikte müslüman oldu. Bir gurup müslümanla birlikte Habeşistan'a hicret etti. Orada yeniden din değiştirip hristiyanlığa girdi. Zeyd ise hristiyan olmadı ama putlara tapmayı terketti.(1) Arapların ölü hayvan eti yemeleri gibi Cahiliye devri âdetlerini hoş görmedi. Böylece kendisinin Hz. İbrahim'in dinini takip ettiğine inanırdı. Sırtını Kâbe'ye dayayıp şöyle derdi:

---

(1) İbnü'l-Kelbî, Aynı eser, 6

(2) M. Heykel. Hayatu Muhammed, 92

(3) İbnü'l-Kelbî, Aynı Eser, 9. 29

(4) el-Hudari, Târihu'l-Ümemi'l-İslâmiyyi, 60

«Ey Kureyş topluluğu! Allah'a yemin ederim ki benden başka hiç biriniz İbrahim'in dini üzere değilsiniz.»

Zeyd Rabbine şöyle duâ ederdi:

«Ya Rabbi! Senin yanında en sevimli ibadet şeklini bilseydim, sana onunla ibadet ederdim, fakat bilemiyorum.»(2)

O, bir şiirinde şöyle der:

«Lât ve Uzza'nın hepsini terkettim.
Bilgili, uyanık kimse böyle yapar
Uzza'ya da tapmam iki kızlarına da
Beni Ganem'in iki putunu da ziyaret etmem.
Hubel'e de saygı göstermem.
O, bir zamanlar aklım ermezken bizim Rabbimizdi.»(3)

Ümeyye b. Ebi's-Salt ile Kays b. Musâide el-İyâdi de bunlardandır.

c) Esnâm, Evsân ve Ensâb:

Daha önce Arapların taptıkları putlara işaret etmiş ve Kâbe'nin içinin dışının, evlerin, şehirlerin, köylerin ve akla gelebilecek her yerin putlarla dolu olduğunu söylemiştik. Bu putların en önemlilerini belirtmeden önce şu hususu açıklamamız yerinde olacaktır: Arapçada putlar için bazan «esnâm», bazan da «evsân» ve «ensâb» kullanılır. Bunlardan her biri genel olarak diğerlerinin yerinde istimal edilebilir. İbnü'l-Kelbi putlardan bahseden kitabına «el-Esnâm» ismini vermekle beraber bunların hepsinden bahsetmiştir. Fakat aralarındaki farkı açıkça belirtmemiştir. İbnü'l-Kelbi bu putları şöyle tanımlar:(4)

en-Nasb: (çoğulu el-Ensâb) İnsan şeklinde olmayan taştır. Genellikle bunun özel bir şekli yoktur.

el-Vesen: (çoğulu el-Evsân) Taştan olup insan şeklindedir.

es-Sanem: (çoğulu el-Esnâm) Maden ve tahtadan insan şeklinde yapılan puttur.

---

(1) İbnü'l-Kelbi, Aynı Eser, 21
(2) İbnü'l-Kelbi, Aynı Eser, 22
(3) İbnü'l-Kelbi, Aynı Eser, 22
(4) İbnü'l-Kelbi, Aynı Eser, 33, 42, 43, 51

Arapların taptıkları putlarının en önemlisi «Hubel» idi.(1) Hubel, kırmızı akikten insan şeklinde yapılmıştı. Eli kırıktı. Kureyşliler ona altından bir el takmışlardı. Hubel, putların en büyüğü idi. Kâbe-i Mükerreme'de bulunuyordu.

Arapların bundan başka daha bir çok putları vardı. En önemlileri şunlardır:

Lât: Dört köşe bir kayadır. Üzerine Taif'de bina yapılmıştır. Sakif kabilesine göre Lât, diğer bütün putlardan önde geliyordu.

Uzza: Hicaz'da tapılan bir puttu. Kureyş nezdinde Hubel'den sonra en büyük put bu idi. Hattâ Hubel'le yarış ederdi.

Menât: Mekke ile Medine arasında deniz sahilinde bulunan bir puttu. Arapların hepsi buna saygı gösterirdi. Medine'de bulunan Evs ve Hazrec kabileleri Menât'a kurban keserlerdi. Bu üç put Kur'an-ı Kerim'de şöyle zikredilir:

«*Şimdi siz ilâh olarak Lât'ı, Uzza'yı ve diğer üçüncüleri olan Menât'ı mı görüyorsunuz?*»(2)

Ved: Büyük bir adam şeklinde idi. Yanında harp aletleri vardı. Dumetu'l-Cendel'de Kelb ve Kudaa kabileleri buna tapardı.

Suva': Yenbu'da olup Hüzeyl kabilesi tapardı.

Ya'ûk: Taif'te olup Tay ve Mezhic kabileleri tapardı.

Yagûs: Yemen'de olup Hemdan kabilesi tapardı.

Nesr: Yemen'de olup Hımyeriler tapardı.

İbnu'l-Kelbî der ki: Bu beş isim aslında Salih kavminden adamların isimleriydi. Fakat bunların hepsi de bir ay içerisinde öldüler. Akrabaları onlar için yanıp tutuştular. Bir heykeltıraş onlara: «*İsterseniz size onların şekillerinde beş tane heykel yapayım. Şu kadar vardır ki onlara ruh veremem*» dedi.

Ölülerin yakınları:

— «*Evet, yap*» dediler.

Heykeltıraş, ölülere benzeyen beş tane heykel yapıp dikti. Akrabaları bu heykellere gelip saygı gösterirlerdi. Bir asır sonra insanların saygıları biraz daha arttı. Onlara kurbanlar kestiler. Üçüncü asırda bir adım daha atarak onlara taptılar. Bu durum Hz. Nuh'dan önce başlamıştır.(1)

---

(1) Burada İbnü'l-Kelbi'nin Kitabü'l-Esnâm'ının muhtelif yerlerinde zikrettiği bilgileri özetledik. 9-60

(2) Necm sûresi. âyet 19-20

Bu beş puta Hz. Nuh zamanında tapılıyordu. Öyle anlaşılıyor ki, Cahiliye devri Arapları Hz. Nuh'dan sonra bu putlara tapmaya yeniden başlamışlardır. Nuh sûresinde bu husus şöyle belirtilir:

«Nuh şöyle dedi: «Rabbim! Kavmim bana isyan etti. Malı ve evlâdı kendisine zarardan başka bir şey vermeyen kimseye uydu. Onlar büyük tuzaklar kurdular. Sakın ilâhlarınızı bırakmayın, «Ved», «Yağûs», «Ya'ûk» ve «Nesr» gibi putlarınızdan vazgeçmeyin dediler.»(2)

Güney Araplarında Teslis İnancı

Putlara tapmanın yanında güneyde yaşayan Araplarda teslis inancı da vardı. Güney Arapları «en büyük» ilâhlarını erkek olarak tasvir etmişler ve bunu karısı saydıkları güneş tanrıçasından önde tutmuşlardır. Üçlü tanrı inancında üçüncü ilâh olarak da bunların oğlu Aster'i kabul etmişlerdir.

Puta Tapıcılığın Mahiyeti

Açıklanması gereken bir husus daha vardır ki o da Arapların putlara ibadetinin onları mutlak ilâh olarak kabul ettiklerinden dolayı olmadığıdır. Onlara göre bu, Allah'a yaklaşmak için bir vesile idi. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulur:

«Allah'ı bırakıp ondan başka dostlar edinenler: «Biz onlara ancak bizi daha çok Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz» derler.»(3) İşte bu, onların karanlıklar içerisinde bocaladıkları bir dönemde bile Hz. İbrahim'in ilâhını unutmadıklarına bir delildir. Bu görüşü kuvvetlendiren hususlardan biri de şudur: Yarımadada putperestlik, bu kadar çok yayılmış olmasına rağmen Araplar, ataları Hz. İbrahim'in inşa ettiği Kâbe'ye hizmetten geri durmamışlar, belli günlerde Kâbe'yi haccetmeye devam etmişlerdir.

Konuya dikkatle bakılınca Arapların, Hz. İbrahim'in dini olan tek Tanrı inancı ile puta tapıcılık arasında bocaladıkları görülür. İbnü'l-Kelbî şöyle der: *Araplar hem Allah'ın birliğini kabul ediyor, hem putlara inanıyor, hem de onlara hükmedenin Allah olduğunu kabul ediyorlardı.(4)*

---

(1) İbnü'l-Kelbî, Kitabü'l-Esnâm, 51-53
(2) Nuh sûresi, âyet 21-23
(3) Zümer sûresi, âyet 3
(4) İbnü'l-Kelbî, Kitabü'l-Esnâm, 7

Allah: «*Onların çoğu ancak müşrik olarak Allah'a iman ederler.*»(1) buyuruyor. Bunun anlamı şudur: «*Onlar beni gerçekten tanımazlar. Bana yarattıklarımdan ortak koşarlar.*»

Araplar putlara koyun, sığır ve deve gibi hayvanlardan kurban keserlerdi. Bazan onlara insandan kurban kestikleri de olurdu. Abdulmuttalib'in, oğlu Abdullah'ı (Hz. Peygamber'in babası) putlara kurban kesmek istemesi buna delildir. Bu konudan ileride bahsedeceğiz. Aynı zamanda Araplar ne yapacaklarına karar vermek için putlarının yanında oklarla fal bakarlardı. Evlenmek yolculuğa çıkmak gibi bütün önemli işlerde Araplara fal okları yol gösterirdi.

Puta Tapıcılık Ciddî Bir İnanç Değildi

Cahiliye dönemindeki Arapların dinlerini, onların Hz. İbrahim'in dininden puta tapıcılığa nasıl saptıklarını, bu sapmanın sebeplerini izah eden belli başlı görüşleri, putlara tapmanın Arapları Hz. İbrahim'in dininden tamamen koparmadığını, Hz. İbrahim'in dini ile irtibatlarının bir ölçüde devam ettiğini daha önce belirtmiştik.

Bu konuda önemli bir kaynak olan İbnü'l-Kelbî'nin el-Esnâm isimli kitabını dikkatle okuyan kişi, önemli bir gerçeği görür: Araplar puta tapma hususunda ciddî değillerdi. Putlara tapmak onların kalplerine iyice yerleşmemişti. Zaman zaman bu putlara karşı saygısızlık ve baş kaldırmalar olurdu. Baş kaldıran kimse putun başını düşürüp kırar ve alay etmek için yerde sürüklerdi. Bu durum sadece kendilerinden daha önce bahsettiğimiz Zeyd b. Amr ve Varaka b. Nevfel gibi kimselerin yaptığı iş değildi. Puta tapanların da zaman zaman putları tahkir ettiği görülürdü. Puta tapan kimse, ansızın, basit bir sebepten dolayı onunla eğlenmeye ve alay etmeye başlardı. Bu da onların putlara ibadetlerinin çoğu zaman sathi olduğuna, kalplerinin derinliklerinde yer etmediğine bir delildir.

Burada, İbnü'l-Kelbî'nin bu hususu ortaya koyan izahlarından bir kısmını nakletmek istiyoruz:

Kinâne kabilesinin Cidde sahilinde «Sa'd» adını verdikleri bir putları vardı. Bir gün bu kabileden birisi develerini, bereket dilemek için bu putun önüne getirmişti. Putun üzerinde kesilen kurbanların kanları bulunuyordu. Develer puta yaklaşınca ürktüler ve etrafa dağıldılar. Develerin sahibi bu duruma üzüldü. Sa'd putuna kızarak yerden bir taş alıp attı ve: «Allah belânı versin, develerimi ürküttün» dedi. Sonra develerinin peşine düşüp topladı, şu beyitleri söyleyerek geri döndü:

---

(1) Yusuf sûresi, âyet 106

«Sa'd'ın yanına dağınıklığımızı toplasın diye geldik.

Sa'd bizi dağıttı, biz ondan değiliz.

Sa'd, doğru yolu göstermesi umulmayan, ne iyilik ve ne de kötülüğe yarayan taş parçasından başka bir şey değildir.» (1)

Müzeyne kabilesinin «Nehm» isminde bir putları vardı. Bu puta hizmet eden kimseye Huzâî b. Abd Nehm denirdi. Bu kimse İslâm'ın çağrısına koşmuş, puta hücum edip kırarak şu beyitleri söylemeye başlamıştır:

«Her zaman yaptığım gibi, Nehm'e, yanında kurban kesmek için gittim. Daha sonra aklım başıma geldiği zaman kendi kendime: «Bu dilsiz ve akılsız hiç ilâh olur mu? Şimdi benim dinim Muhammed'in dinidir ve Rabbim yüce, ihsanı bol Allah'tır» dedim.» (2)

Has'am, Becîle ve Ezd es-Surât kabilesi ile bunlara yakın boyların ve Hevâzin kabilesinin «Zu'l-Halasa» denilen bir putları vardı. Bu put, Mekke ile Yemen arasında bulunan ve Mekke'ye yedi günlük bir mesafede olan Subale'ye konmuştu. Adı geçen Arap kabileleri bu puta taparlar ve yanında fal okları çekerlerdi. İmru'u'l-Kays b. Hacer, babasını öldürdükleri için Beni Esed'e baskın yaparak intikam almak isteyince «Zu'l-Halasa» putunun yanına gelip üç defa okla fal bakmış, kısmetine üzerinde «yapma» yazılı olan ok çıkmış, üçüncü defa da aynı şey çıkınca İmru'u'l-Kays oku putun yüzüne vurarak kırmış ve: «Babanınkini ısırasın. Şayet senin baban öldürülseydi beni alıkoymazdın» demiş ve aşağıdaki şiiri söyleyerek öç almaya gitmiştir:

«Ey Zu'l-Halasa! Sen benim gibi kuvvetli olsan, baban da(öldürülerek) Kâbe'ye defnedilmiş olsa yalan söyleyerek düşmanları öldürmekten alıkoymazdın.»

İbnü'l-Kelbî der ki:

«İmru'u'l-Kays bundan sonra Benî Esed ile savaşıp onları yenmiştir.»(3)

d) İslâm'dan Önce Arap Yarımadasında Semâvî Dinleri

İslâm'dan önce puta tapma yanında semâvî dinler de Arap yarımadasına girme yolunu bulmuştur. Zû Nuvas ismindeki Yemen hükümdarından daha önce bahsedip onun Museviliğe girdiğini ve halkından bir çok kimsenin de Museviliği kabul ettiklerini belirtmiştik. Zû

---

(1) İbnü'l-Kelbî, Kitabü'l-Esnâm, 7

(2) İbnü'l-Kelbî, Aynı Eser, 7

(3) İbnü'l-Kelbî, Aynı Eser, 7

Nuvas Museviliği Yemen'e göç eden yahudilerden öğrenmişti. Yesrib, Hayber, Vadi'l-Kura ve diğer yerlerde de yahudiler vardı. Bu yahudiler genellikle Filistin'den ayrılan kimselerdi. Bunlar, arasında Museviliği kabul eden bazı Araplar da bulunabilir.

Hristiyanlık da Arap yarımadasına girmeye muvaffak olmuştur. Zû Nuvas tarafından teslim alınan Necran hristiyanlarından daha önce bahsetmiştik. Hristiyanlık Yemen'e Habeş hâkimiyeti sırasında girmişti. Kuzeydeki Gassanî ve Hîre devletlerine gelince Hristiyanlık buralara da nüfuz imkânı bulmuştu. Özellikle Gassanî devletinin Bizans kültürü ile irtibatı, Hristiyanlığın bölgeye sirayetini kolaylaştırmıştı. Hristiyanlık zamanla Hîre devletine de nüfuz etmiş, devlete hâkim ailenin tamamı veya çoğunluğu hristiyan olmuştur. Hîre'de bir kilise vardı. Yâkut bu kilisenin ön tarafındaki kitabede şu yazının bulunduğunu nakleder: «Bu kiliseyi Mesih'in cariyesi ve kölesinin annesi Hind yaptı.» (1)

Hristiyanlık yarımadaya Suriye, Mısır ve Habeşistan'dan muhtelif zamanlarda gelmiştir. Ne zaman geldiği kesin olarak bilinmemekle beraber dördüncü ve beşinci asırlarda gelmiş olması muhtemeldir. Hristiyanlığın yarımadaya Bizans imparatorunun Hristiyanlığa girmesinden evvelki baskı ve işkence döneminde kaçan hristiyanlar vasıtasıyla getirilmiş olması da mümkündür.

Hadisenin gelişme seyri bu olmakla beraber Musevîlik ve Hristiyanlık Arap yarımadasında pek önemli ve yaygın dinler haline gelememişti. Çünkü Musevîlik İsrailoğulları'na imtiyaz tanıyan bir dindi. Arapların bu dine girmesi kendilerini İsrailoğulları'yla eşit yapmıyordu. Bu sebeple Araplar, kendilerini, bu dinin davetçilerinden daha aşağı seviyede tutan bir dini kabul edemezlerdi. Hristiyanlığa gelince bu da Arap dimağının çözemediği girift düğümlerle ve dini esrarengiz bir havaya sokan önemli çelişkilerle doluydu. Bu durum, Hristiyanlığın da geniş bir çevre bulmasına mani olmuştur.

D — AİLE

Bütün Arap kabilelerince bilinen bir gerçektir ki, Araplar kadınlarına aşırı derecede düşkündürler. Öyle ki ırzlarını can, mal ve çocuklarından daha değerli sayarlar. Bunu ortaya koyan olaylardan biri, savaşlarda ordunun gerisine kadınlarını alma âdetleridir. Bunu, savaşan kimselere, yenilgiye uğradıkları takdirde kadınlarının düşman eline geçeceği endişesini vermek için yaparlardı. Böylece, savaşçı, karısının düşman eline geçeceği düşüncesiyle, ölümü bile göze alırdı.(1)

---

(1) Yâkut, Mu'cemü'l-Buldân, II. 709

Kadınlar da genellikle orduya katılmayı fırsat bilerek erkeklere savaşta cesaret veriyorlar ve güçlerini artırıyorlardı. Bekr kabilesiyle İran arasında vuku bulan «Zû Kâr» muharebesinde İcl kabilesinden bir kadın, aşağıdaki beyitleri söyleyerek erkekleri sabır ve metanete teşvik etmiş, düşmanlara karşı direnenlere kadınlar adına güzel vaadde bulunmuş, hezimete uğradıklarında ise kendilerinden ayrılacaklarını ifade ederek onları korkutmuştur:

«Düşmana galip gelirseniz sizinle kucaklaşır, yanlarınıza yastık yayarız. Eğer yenilirseniz sevmeyenin ayrılışı gibi sizden ayrılırız.»(2)

Çoğu zaman Araplar arasındaki bu hırs şiddetlenip musibet ve kötülüklere dönüşürdü. Hîre'nin reisi Amr b. el-Munzir b. Mâi's-Semâ' bir gün arkadaşlarına:

— «Araplardan, annesi anneme hizmet etmek istemeyen herhangi bir kimse biliyor musunuz?» diye sordu. Arkadaşları:

— «Hayır! Ancak Amr b. Gülsüm hariç» dediler.

Amr b. el-Munzir ve annesi Hind, Amr b. Gülsüm ve annesi Mühelhel'in kızı Leylâ'ya misafir oldular. Amr annesine, kendileri yemek yerken Leylâ'nın tabakları getirip götürerek hizmet etmesini istemesini söyledi. Hind bunu söyleyince, Leylâ:

— «İhtiyaç sahibi ihtiyacını kendisi görsün?» diye cevap verdi. Hind isteğini tekrar edince, Leylâ kendisine yapılmak isteneni ve şerefinin yara aldığını anlayıp: «Vay başıma gelen kötülüklere» diye haykırdı. Bunu işiten oğlu koşup asılı duran kılıcı aldı. Hemen Amr'ı öldürdü.

Kısaca zikrettiğimiz bu olayda Arap kadınının durumu, Hind ve Leylâ'da şekillenerek bize ulaşıyor. Olayda aynı zamanda Arap kadınının ince duygu ve hassasiyetini bir hakâret karşısında kaldığı zaman gösterdiği tepkiyi ve bu tepkinin Hîre kralının yere serilmesine nasıl sebep olduğunu görüyoruz.

Arapların kadınlar üzerindeki hassasiyetlerinin sonuçlarından biri de bazı kabilelerde görülen kız çocuklarını diri diri toprağa gömme âdetidir. Araplar bu dehşet verici hareketi kızlarının başına bir şey gelir ve esir düşebilirler endişesiyle yapıyorlardı. Bu âdet tabiatıyla yaygın değildi. Özellikle Esed ve Temim kabilelerinde görülürdü.

Arap ailesi genellikle sade gelenekler çerçevesinde oluşuyordu. Erkek, kadını ailesinden isterdi. İsteği kabul edilirse kadını alıp evine götürür, zifafa girerdi. Çoğu kere evlenme hususunda kadının da görüşü alınırdı. Edebiyat ve tarih kitapları Evs b. Hârise'nin şu hikayesini anlatır.

---

(1) Belâzurî, **Fütûhu'l-Buldan**, 171

(2) el-Câdu'l-Mevlâ, **Eyyamu'l-Arab fi'l-Câhiliyye**, 31

Evs'in üç kızı vardı. Hâris b. Avf kızını istemeye gelince Evs kızlarının en büyüğünü çağırdı ve ona ünlü Arap beyi Hâris'in dünür geldiğini söyledi. Kızı, kendisinde bazı kusurların olduğunu, aralarında onu gözetecek ve kusuruyla beraber kabul edecek bir yakınlığın bulunmadığını, babasının da komşu olmadıkları için ondan utanmasının gerekmeyeceğini ileri sürerek özür beyan etti ve: «Beni daha sonra boşamasından ve bunun bana güç gelmesinden korkuyorum» dedi. Evs, ortanca kızını çağırdı. O da ablasının söylediği şeyleri söyledi. Bunun üzerine küçük kızını çağırdı. Küçük kızı Hâris ile evlenmeyi kabul etti. Babası, ablalarının bununla evlenmeyi kabul etmediklerini ve kendilerini buna sevkeden sebepleri söyleyince kızı: «Vallahi benim yüzüm güzel, elim marifetli, huyum iyi, nesebim şerefli» dedi. Babası:

«Seni boşamasından korkmuyor musun?» deyince, kız:

«Bu özelliklerime rağmen beni boşarsa Allah onun belâsını versin» diye cevap verdi.

Bunun üzerine babası kızını Hâris ile evlendirdi.

Bu olaydan aynı zamanda Araplar arasında boşanmanın yaygın olduğunu ve bundan kaçındıklarını anlıyoruz.

Boşama erkeğin elinde idi. Dilerse evlilik hayatını sürdürür, dilerse karısını boşardı. Fakat bazı kadınlar boşama hakkı kendilerine verilmedikçe evlenmezlerdi. Benî Neccar'dan Amr'ın kızı Selmâ bunlardandı. Selmâ, Abdulmuttalib'in annesidir.

Arapların âdetlerinden biri de kızlarını Arap olmayanlara vermemeleriydi. Fars meliki Kisra, kendi idaresi altında olan Araplardan Hîre hükümdarı Numan b. el-Munzir'in kızı ile evlenmek isteyince, kendisine: «Ey Melik! Araplar yanında en kötü şey kızlarını Arap olmayana vermeleridir» diye cevap verilmişti. Fakat bu, Kisra'yı arzusundan vazgeçirmedi. Numan'a kızını istemek üzere dünür gönderdi. Numan, buna kızıp «Kisra, İran'ın köy ve kasabaları içerisinde istediğini bulamadı mı?» dedi ve Kisra'ya: «Kralın istediği şey bende yok» diye mektup yazdı. Daha önce anlatıldığı gibi Numan bu tutumuna karşılık hayatını vermiştir. Araplar bu halde devam edegelmişlerdir. Şimdi bile bu âdet bir çoklarında devam etmektedir. Hemen burada belirtelim ki, bu âdet Araplara mahsus bir şey olup İslâmi değildir.(1)

---

(1) Uzak doğu memleketlerine göçen Hadramutlu Araplardan bir çoğu kızlarını bu memleketlerin yerlileriyle evlendirmemektedirler. Bu, İslâm'dan önceki Arap düşüncesinin bir uzantısıdır.

Bedevi bir kadın şehirli ile evlenmeyi sevmezdi. Bunun en iyi misâli Muâviye'nin eşi Zeyd'in annesi Meysûn'dur. Meysûn, Şam'da şehir ve saray hayatına alışamamış, çadırı ve çöl hayatını arzulayıp bu hususta uzunca bir kaside söylemiştir. Bu kasidenin bir bölümü şöyledir:

«Aba giyinip mutlu olarak yaşamam, benim için şeffaf elbiseler giymekten daha iyidir. Çadırda her taraftan rüzgârın esmesi, bana yüksek saraydan daha iyidir. Evimde ekmek kırıntıları yemem, benim için börek ve çörek yemekten daha iyidir.»

Muâviye, bunu öğrenince Meysûn'u çöle, tekrar ailesinin yanına göndermiştir.

Cahiliye döneminde bir erkeğin nikâhlanacağı kadınların sayısı sınırlı değildi. İslâm hukukuna dair kitaplar, müslüman oldukları sırada dörtten fazla kadınla evli olan kocalarla ilgili bir çok örnek vermektedirler. Bunların içerisinde on tane karısı olanlar bile vardı. Bu gibi kocalara içlerinden dört tanesini seçip geri kalanları boşamaları emredilmiştir.

Araplar erkek evlâtlarının çok olmasını severlerdi. Evlenirken çocukları için yaptıkları duâ «İyi geçin ve oğulların olsun» şeklinde idi. Gayet açıktır ki erkek çocuk, ancak kılıç ve zırhın gölgesinde yaşayabilen Arap ailesinin temel direği idi. Çünkü ailede kılıç ve zırhı kullananlar genç erkeklerdi.

Arap kadını kocası için en iyi arkadaş ve en iyi yardımcı olmuştur. Çünkü Arap kadını, kendisini kocasının kültür seviyesine eriştirecek özelliklere sahipti. Arap kadını, anne ve ev hanımı olarak yapmak zorunda olduğu ev işlerine ilâveten hayvan otlatmak, su taşımak, şarkı ve şiir söylemek, oynamak (dans etmek), yün eğirmek, kumaş dokumak, çadır kurmak gibi işleri de çok güzel yapar, kocasına yardımcı olurdu.

Arap kadını, Cahiliye devrinde örtüyü bilmezdi. İslâm gelince, kadının örtünmesi ile ilgili yeni prensipler ortaya koydu. Arap kadını da bu yeni prensipler çerçevesinde hayatını yeniden düzenledi.(1)

Cahiliye döneminde Arap kadınının göğüs gerdiği çirkinliklerden biri de şudur: Ölen babanın karısına herhangi bir eşyasına vâris olunduğu gibi vâris olunurdu. Hattâ onunla nikâh bile kıyılırdı. Pek yaygın olmamakla birlikte ölen babanın eşiyle evlenmeye «Nikâhu'l-Makt» deniliyordu. Bu durum büyük çocukları olmayan kadınlara mahsustu. Bazı yazarlar bunu Arapların evlenme düzenlerinin neticesine bağlarlar. Bu düzene göre, evlenen kadın babası ve ailesiyle ilgisini keserek kocasına katılmış olurdu.

---

(1) Hafız Vehbe. Cezîretü'l-Arab fi'l-Karni'l-Işrîn. 113

Aile, zulüm ve adalette fertlerinin birbirlerine yardım ettikleri tek birlikti. «Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et» sözü yaygın atasözlerindendi. Kardeşin kardeşe karşı durumu böyle olunca amca çocukları daha çabuk düşman olurlar ve aralarında daha çok harp çıkardı. Nitekim her ikisi de Kusay'ın oğulları olan Abdu'd-Dâr ve Abd-i Menâf arasındaki rekabet Abd-i Menâf'ın iki oğlu Hâşim ve Umeyye arasındaki gerginlik ve bunun İslâm'dan sonra da devam eden uzantıları hep böyle olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED (S.A.V.)'İN PEYGAMBERLİĞİ

1 — PEYGAMBERLİĞİNDEN ÖNCE HZ. MUHAMMED

Şimdi İslâm tarihine girmek üzere Hz. Peygamber'in hayatına geçebiliriz. Söze Rasûlullah'ın soy kütüğü ile başlayalım.

Peygamberimizin babasının adı Abdullah olup yukarıya doğru dedelerini şöyle sıralayabiliriz:

Abdulmuttalib, Hâşim, Abd-i Menâf, Kusay, Kilâb, Mürre, Ka'b, Lüey, Galib ve Fihr. Fihr, Hz. Peygamber'in onuncu dedesidir. Kendisine «Kureyş» denildiği için neslinden gelenler bu isimle anılmıştır. Hz. Peygamber'in soy kütüğü yirminci dedesi olan Adnan'a kadar bilinmektedir. Adnan ise İsmail Peygamber'in neslindendir.

Kureyş kabilesi on iki kola ayrılır:

1 — Abd-i Menaf Oğulları: Hâşim'in babası ve Hz. Peygamber'in üçüncü dedesi olan Abd-i Menaf'ın dört oğlu vardı. Hâşim, Nevfel, Muttalib ve Abd-i Şems. Abd-i Şems'in çocuklarının en meşhuru ise, Emevî ailesinin atası olan Umeyye'dir.

Kureyş'in diğer kolları ise şöyle sıralanır:

2 — Hz. Ebû Bekr'in soyu olan Temimoğulları,
3 — Hz. Ömer'in soyu olan Adiyoğulları,
4 — Hz. Hatice'nin soyu olan Esedoğulları,
5 — Peygamberimizin anneleri Âmine'nin soyu olan Zühreoğulları,
6 — Hâlid b. Velid'in mensup olduğu Mahzumoğulları,
7 — Amr b. Âs'ın soyu olan Sehmoğulları,
8 — Abdu'd-Dâr Oğulları,
9 — Âmiroğulları,

10 — Hârisoğulları,
11 — Cumahoğulları,
12 — Muhâriboğulları.

a) Hâşim :

Hz. Muhammed'in ikinci dedesi Hâşim, yabancı devletler nezdinde Kureyş'in elçisi idi.

Kureyş, ticaret kervanının güvenlik içinde Şam'a gidip gelmesi için Bizans'la ticaret antlaşması yapmıştı. Kureyş'in, Şam'a giden ticaret kervanına çoğu kere Hâşim başkan olurdu. Hâşim, bu ticarî seferlerden birinde Gazze'de öldü.

Hâşim, Yesrib (Medine)'den bir kadınla evlenmişti. Orada bir çocuğu oldu. İsmini Şeybe koydu. Daha sonra Hâşim ölünce kardeşi Muttalib, yeğenini devesinin terkisine alıp Medine'den Mekke'ye götürdü. Şeybe'yi bu halde gören Mekkeliler, onu Muttalib'in kölesi zannettikleri için bu anlama gelen «Abdulmuttalib» ismini verdiler. Şeybe, artık bundan böyle Abdulmuttalib ismiyle anılacaktır.

b) Abdullah b. Abdulmuttalib :

Rivayete göre bir adam, Hz. Peygamber'e gelip: «Ey iki kurbanlığın oğlu» diye hitap etmiş, Peygamber Efendimiz de ona herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Sözü edilen iki kurbanın birincisinin Hz. İbrahim'in oğlu İsmail, ikincisinin ise Hz. Peygamber'in babası Abdullah olduğu söylenir.

Kur'an-ı Kerim'de ilk kurban olayı şöyle anlatılır:

«Biz de onu, halim selim bir evlât ile müjdeledik.»

«Çocuk, babası İbrahim'in yanında yürüyüp koşacak çağa girince, İbrahim ona: «Yavrucuğum! Rüyamda seni boğazladığımı görüyorum ne dersin?» dedi. Çocuk da: «Babacığım! Emrolunduğunu yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın» dedi.»

«Her ikisi de Allah'ın emrine boyun eğip, İbrahim, çocuğu alnı üzerine yatırınca, Biz ona: «Ey İbrahim! Rüyana sadakat gösterdin. İyilikte bulunanları işte biz böyle mükâfatlandırırız» diye nida ettik.»

«Şüphesiz bu, apaçık bir imtihandı.»

«Biz ona, büyük bir kurbanlığı çocuğun yerine fidye olarak verdik.»

«İbrahim'e selâm olsun» dedirtmek suretiyle, sonradan gelen ne-

sillerde Biz, İbrahim'e güzel bir nam bıraktık.»(1)

İkinci kurban olayına gelince, bunu bize tarih kitapları, özellikle de İbnü'l-Kelbî(2) ile Taberî(3) bildirmektedir. Bu hadise bize daha önce sözünü ettiğimiz Cahiliye Devri Arap âdetlerinden birini daha göstermektedir. Araplar arasında önemli işlerde fal okları çekip bunlarda ne yazılı ise ona uyma âdeti yaygındı. Aynı şekilde putlara kurban sunma âdetleri de vardı. Bazan bu kurbanlar insanlar arasından seçilir, insan kanı akıtılırdı.

Abdullah'ın kurban edilmesi olayı kısaca şöyledir:

Mekke ve Kâbe İslâm öncesinde de bir ziyaret yeriydi. Arabistan'ın her yanından Araplar buraya gelirdi. Onlara «hacı» denirdi. İşte bu ziyaretçilerin su ihtiyaçlarını Abdulmuttalib karşılardı. Daha önce geçtiği gibi, Mekke içerisinde yeterli su olmadığı için hacıların içeceği su uzak kuyulardan getirilir, havuzlara doldurulurdu. Bu iş oldukça zordu. Bir çok insana ihtiyaç vardı. Büyük gayret gerektiriyordu. Bu sebeple Abdulmuttalib, «Zemzem» kuyusunun tekrar kazılmasını düşünüyordu. Mekkeliler ise buna şiddetle karşı koyuyordu. Abdulmuttalib bir gün bir adakta bulundu. On oğlu olur ve yetişip kendisini Mekkeliler'e karşı himaye edecek çağa gelirlerse, onlardan birini Kâbe'nin yanında putlara kurban keseceğini söyledi. Allah dileğini gerçekleştirdi ve ona on evlat verdi.(4) Abdulmuttalib de adağını yerine getirmek üzere çocuklarını Kureyş'in taptığı putların en büyüğü olan Hubel'in yanında topladı. Bu putların bekçisinden on oğlu arasında kura çekmesini istedi. Kura en küçük oğlu olan Abdullah'a isabet etti. Abdulmuttalib, çocukları içinde en çok Abdullah'ı severdi. Buna rağmen Abdullah'ın elinden tutup bıçağı alarak Kureyş kurbanlarının sunulduğu İsaf ve Nâile putlarının önüne geldi.

Diğer çocukları ve Kureyş'in ileri gelenleri Abdulmuttalib'e engel oldular: *«Buna bir çare bulunur, şimdilik onu kesme»* dediler ve akıl danışmak üzere tanınmış bir kâhin kadına gitmesini tavsiye ettiler. Abdulmuttalib o kâhin kadına gitti. Kadın, Abdulmuttalib'e Abdullah'la bir kişinin diyeti (kan bedeli) olan on deve arasında kura çekilmesini, kura develere çıkarsa bunun Abdullah'ın diyeti olacağını, şayet Abdullah'a çıkarsa, putları razı edinceye kadar develerin sayısının onar onar artırılmasını söyledi. Abdulmuttalib, kâhin kadının tavsiyesine uyarak Abdullah'la develer arasında kura çekmeye başladı.

---

(1) Sâffât sûresi, âyet 101-109; Taberi, I, 184

(2) İbnü'l-Kelbî, Kitâbu'l-Esnâm, 8, 27, 28

(3) Taberi, II, 1-6

(4) İbn Abd-i Rabbih, el-Ikdu'l-Ferid, IV, 252

İlk kuralar hep Abdullah'a çıkıyor, Abdulmuttalib de develerin sayısını onar onar artırıyordu. Nihayet sayı yüze ulaşınca kura develere çıktı. Abdulmuttalib, yüz deveyi kurban edip etlerini insanlar, hayvanlar ve kuşların yemesi için orada bıraktı.

Böylece Abdullah kurban edilmekten kurtuldu. Bu hadise Abdullah'a büyük şöhret kazandırdı. Daha sonra babası Abdullah'ı Âmine binti Vehb ile evlendirdi. Bu evlilikten kısa süre sonra bir ticaret kervanı ile Şam'a gitti. Ancak, çok sevdiği eşinin yanına dönemedi. Yolda vefat etti. bu kısa beraberlikten Âmine, insanlık tarihinin en yüce şahsiyeti olan bir bebeğe hamile kalmıştır.(1) Sanki Abdullah, kurban olmaktan bu gaye için kurtulmuştu. Bu yavrunun dünyaya gelmesi için Âmine ile evlenmek. Gerçekten de Abdullah, bu müstesna görevi yerine getirdikten biraz sonra ölmüştür.

c) Âmine Binti Vehb:

Abdullah görevini tamamlayıp âhirete göçmüş, fakat Âmine'nin görevi henüz bitmemişti. Kendi bünyesine intikal eden yavruyu karnında taşımak, dünyaya getirmek, ona annelik etmek, büyütmek Âmine'nin birkaç sene daha sürecek hayatının gayesi gibi görünür.

İşin psikolojik yönüne bakıldığında, Âmine'nin genç ve şöhret sahibi Abdullah'la evlenmekten büyük mutluluk duyduğu, çok kısa süren bu beraberliğin kocasının ölümüyle sona ermesinden ise eleme garkolduğu düşünülebilir. Fakat tarih bize, onun hüzünle sükûneti, kederle rızayı bir arada yaşadığını bildiriyor. Teselliyi önce karnında taşıdığı çocukta, sonra da onun dünyaya gelmesinde bulan Âmine altı yıl küçük Muhammed'e annelik şefkatini, sevgisini verir. Ve Muhammed altı yaşında iken sevgili annesi de Mekke ile Medine arasında «Ebva» denilen yerde fâni dünyadan göçer.(2)

Allah'ın, Muhammed'i ileride cihanşümul bir aileye reis olması için, ailesinden koparıp terbiyesini bizzat üzerine almak istemiş olduğu düşünülebilir. Kur'an-ı Kerim bunu: *«O, bir yetim olduğunu bilip, seni barındırmadı mı?»(3)* şeklinde ifade eder. Hz. Peygamber de: *«Beni Rabbim terbiye etti, ne güzel terbiye etti»* diye buyurarak aynı gerçeği dile getirir.

d) Hz. Muhammed'in Doğumu, Çocukluğu Gençliği ve Evliliği:

Hz. Muhammed, Abdullah'la Âmine'nin kısa beraberliklerinin kutlu bir meyvesidir. 20 Nisan 571'de Rebiulevvel ayının 12'sinde Mekke'de, Kâbe yakınlarında bir evde dünyaya geldi. Doğduğu yerde bugün bir kütüphane bulunmaktadır. Bugün hacılardan bir çoğu Rasûlullah'ın doğumuna şahit olan bu yeri ziyaret ederler.

---

(1) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, I. 17
(2) İbnu Kayyım, Aynı Eser, I, 17
(3) Duhâ sûresi, âyet 6

Hz. Muhammed babasını görmedi. Annesi de küçük yaşta vefat ettiği için dedesi Abdulmuttalib'in himayesinde büyüdü. Süt annesinin yanında süt kardeşi Şeymâ ile birlikte koyun otlattı. Süt annesi Sa'd kabilesinden Halime'dir. Sekiz yaşında iken dedesini de kaybeden Hz. Muhammed'in bakım ve himayesini amcası Ebû Tâlib üzerine aldı. Ebû Tâlib ticaretle uğraşırdı. Hz. Peygamber, daha küçük yaşta ticaret işlerinde amcasına yardım etti. Bir seferinde de onunla beraber Şam'a kadar gitti.(1)

Ebû Tâlib, Abdullah'ın öz kardeşi idi. Bu sebeple Hz. Peygamber'i amcaları içerisinde en çok seven ve O'na en iyi şekilde bakıp himaye eden de o oldu.(2)

Hz. Muhammed, on dört yaşında iken (685) *Dördüncü Ficar Savaşı* oldu. Bu savaş, Kureyş kabilesi ile Hevâzin kabileleri arasında cereyan etti. Hz. Muhammed bu savaşta bizzat bulundu. Nitekim: *«Ficar savaşında amcalarıma ok yapıp verdim. O zaman on dört yaşındaydım»* şeklindeki sözleri rivayet edilmiştir. Bu savaş, haram aylar diye kabul edilen Muharrem, Receb, Zilkâde, Zilhicce aylarında vuku bulduğu için, «Ficar (mukaddesata tecavüz)» savaşı denilmiştir. Ficar savaşı, Kinâne, Hevâzin ve Kureyş kabileleri arasında beş defa meydana gelmiştir.(3)

Hz. Muhammed'in Peygamber olmadan önce yapmış olduğu en önemli işlerden birisi de Hatice binti Huveylid'in kervanı ile ticaret yapmasıdır. Hz. Muhammed, Hatice'nin kölesi Meysere ile Şam'a gider, çok kâr elde ederdi. Bu ticari münasebetler sırasında birbirini daha yakından tanıyan Hz. Muhammed ile Hatice arasında hissi bir bağ kuruldu. Bu bağ iki yüce insanı evlilikle birleştirdi.(4)

Evlilik sırasında Hz. Muhammed'in yirmi beş, Hz. Hatice'nin ise kırk yaşında olduğu bilinir. Hatice, dul bir kadındı. Daha önce iki defa evlilik yapmıştı.(5) Hz. Hatice'nin yaşı üzerinde kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu farklılık, hepsi de güvenilirliği ile tanınmış tarihçiler arasındaki ihtilâftan doğmaktadır. İki ayrı görüşü kısaca vermekte yarar görüyoruz:

---

(1) İbnu Kayyım, Aynı Eser, I. 18
(2) İbn Abd-i Rabbih, el-Ikdu'l-Ferid, IV. 252; Müberred, el-Kâmil, I. 257
(3) İbn Abd-i Rabbih, Aynı Eser, V. 251-268
(4) İbnu Kayyım Aynı Eser, I. 18
(5) İbn Kuteybe, el-Maârif, 6

Taberi(1) dahil bir çok tarihci, Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'le evlendiği zaman kırk yaşında olduğu görüşündedirler. Muhammed Hüseyin Heykel,(2) Âişe Abdurrahman(3) vb. gibi çağdaş araştırıcıların bir çoğu, bu rivayeti kabul ederler. Bunlar görüşlerini şöyle açıklıyorlar: *Hz. Hatice, Hz. Peygamber'le evlenmeden önce iki defa evlenmiş ve bu evliliklerinden çocuklar dünyaya getirmiştir. İkinci evliliğinden sonra Hz. Peygamber'le izdivacına kadar da bir süre geçmiştir. Bu süre içinde kendisine Kureyş eşrafından evlilik teklifleri olmuş, ancak onları geri çevirmiştir. Bu arada ticarete başlamıştır. Nitekim Hz. Peygamber de onunla ortak ticaret yapmıştır. Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le yakınlığı bu sırada teessüs etmiş, dürüslüğüne, hassasiyet ve ahlâkına hayran olduğu Hz. Muhammed'le evlenme kararına varmıştır. Bir bakıma aradığı vasıflar onun şahsında bulunuyordu. Bütün bu gelişmeler onun kırk yaşında olduğunu ortaya koyar.*

Burada şöyle bir soru akla gelmektedir. Hz. Hatice hicretten üç sene önce altmış beş yaşında iken vefat etti. O zaman Rasûlullah elli yaşında idi. Hz. Peygamber'in İbrahim dışındaki bütün çocukları Hz. Hatice'dendir. Hz. Hatice'nin bu yaşlılık döneminde doğum yapması mümkün müdür?

Tarihçiler bu soruyu şöyle cevaplandırır: «*Bazı kadınlar değil kırk, elli yaşından sonra bile doğum yapabilir. Bu, kadının sosyal seviyesine bağlıdır. Hz. Hatice, müreffeh bir hayat yaşadığından bedenen yıpranmamıştır. Dolayısıyla, kırkından sonra doğum yapması gayet normaldir.*»

Bununla birlikte İbn Kesir'de(4) de yer alan başka rivayetler vardır. Buna göre, Hz. Hatice, Peygamber Efendimiz'le evlendiği zaman yirmi beş veya yirmi sekiz yaşında idi. Abbas Mahmud el-Akkad,(5) bu görüşü kabul eder. Akkad'a göre, Arap yarımadası gibi sıcak memleketlerde kadınların gelişmesi ve ihtiyarlaması çok erken olur. Öyle ki bir kadın kırkından sonra evlenmek istemez. Hz. Hatice gibi refah içerisinde yaşayan bazı kadınlar müstesna olsa bile bu genel bir hükümdür.

Hz. Hatice'nin yaşı konusundaki rivayetler bunlardır. Her rivayetin kuvvetli ve zayıf tarafları vardır. Ancak bunları daha fazla tartışmakta bir yarar görmüyoruz.

---

(1) Taberi, I, 1127
(2) Muhammed Hüseyin Heykel, Hayatu Muhammed, 110
(3) Âişe Abdurrahman, Nisâü'n-Nebiyyi, 217
(4) İbn Kesir, es-Siretü'n-Nebeviyye, I, 264-265
(5) Akkad, Fâtımatu'z-Zehrâ ve'l-Fâtımiyyûn, 20

e) Şahsiyeti :

Biz yine, Rasûlullah'ın hayatından bahsetmeye dönelim. Hz. Muhammed, hayatının bütün safhalarında güzel ahlâk sahibi idi. İçki, kumar, eğlence meclisleri gibi o dönem Arap gençlerinin düşkün olduğu alışkanlıklardan uzak dururdu. Herkes, onun şahsiyetine saygı duyardı. Bu mümtaz özelliklerinden dolayı O'na «güvenilir» anlamına gelen «el-Emin» ünvanı verilmişti. Siyer kitapları, Hz. Peygamber'e duyulan bu itimadı anlatmak üzere bir olayı naklederler:

Rasûlullah otuz beş yaşlarındaydı. Kureyş, Kâbe'yi tamir ediyordu. Zaman zaman Hz. Muhammed de çalışıyor, onlarla birlikte taş taşıyordu. Kâbe'nin yapımı bitip sıra Hacerü'l-Esved'i yerine koymaya gelince kabileler arasında tartışma çıktı. Taşı yerine koyma şerefi kime ait olacaktı? Tartışma büyüdü, nerede ise aileler birbirine girecekti. Sonra birisi bir teklifte bulundu: Kâbe'ye Şeybe kapısından ilk gelen hakem olacak ve o ne derse herkes onu kabul edecekti. İlk gelen Hz. Muhammed oldu. Bütün kabileler buna sevindiler: «Muhammed emin bir kimsedir, O'nun hakemliğine razıyız» dediler. Durumu kendisine arzederek hakemliğini istediler. Hz. Muhammed, kabul etti. Harmanisini yere yaydı, Hacerü'l-Esved'i üzerine koydu ve: «Her aileden birer kişi harmaninin birer ucundan tutsun» dedi. Hep beraber taşı kaldırıp konulacağı yere getirdiler. Hz. Muhammed de taşı bizzat kendi eliyle alıp yerine yerleştirdi. Böylece Hz. Muhammed'in güven verici kişiliği bir kere daha sulh vesilesi oluyordu.(1)

Hz. Muhammed, inanç noktasında da Kureyş'ten farklıydı. Tarihçiler, Hz. Muhammed'in hiç bir zaman puta tapmadığı görüşünde birleşirler. Putlardan da, Kureyş'in dinî inançlarından da nefret ederdi.(2) Yalnızlığı severdi. Zaman zaman uzlete çekilir, kâinat ve onun yaratacısını tefekküre dalardı. Bu amaçla senenin bir ayını Mekke yakınlarındaki Hira mağarasında geçirirdi.(3) İbadetlerini Hz. İbrahim dini üzre yapıyordu. O sırada Mekke'de Kuss b. Sâide, Eksem b. Sayfî ve Umeyye b. Ebi's-Salt gibi bazı kişiler vardı ki, onlar da putlara tapmayıp Hz. İbrahim'in dinine inanıyorlardı. Bunlara «Hanif» deniyordu.(4)

---

(1) el-Ezrakî, Ahbâru Mekke, 28-29
(2) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, I, 18
(3) İbn Hişam, I, 153
(4) İbn Haldun, Mukaddime, 74

İslâm'dan önce Hz. Muhammed sadece kendisi puta tapmamakla kalmamış, mümkün olduğu kadar başkalarını da puta tapmaktan alıkoymaya gayret etmiştir. Bu konuda Zeyd b. Harise şunları şöyler:

«Bir defasında Hz. Muhammed'le Kâbe'yi tavaf etmeye gitmiştik. Orada iki put vardı. Kureyşliler onlara dokunarak saygılarını belirtmiş olurlardı. Hz. Muhammed Kâbe'yi tavaf etti, fakat putların yanına gitmedi. Ben diğerlerinin yaptığı gibi putlara dokundum. Hz. Muhammed bana: «Ey Zeyd! Onları mesh etme» dedi. Hz. Muhammed'in bu sözüne şaşırdım. O'nun bu konudaki tutumunu iyice öğrenmek için putlara bir defa daha dokunmaya karar verdim ve onları elimle mesh ettim. Bunun üzerine Hz. Muhammed bana kızıp: «Daha bırakmadın mı?» dedi. Ben de: «Şimdi bıraktım» dedim.»

Hz. Muhammed'in putlardan ve çirkin Cahiliye âdetlerinden uzak kalışı, O'nu Allah'ın elçiliğini üstlenmeye hazırlaması için olmalıydı.

2 -- SİYER

Hz. Peygamber'in hayatını anlatmak, tarihçi için farklı bir mutluluk vesilesidir. Çünkü O'nun hayatını anlatmakla, bir yandan bir güzellikler silsilesini yâdetme, yeniden yaşama duygusunu buluyor, diğer yandan da insanların önüne eşsiz bir örnek getirmiş oluyorsunuz. Ancak, siyeri bu karakteri içinde ele almak şartıyla. Ne yazık ki, bugüne kadar yazılan siyerlerde, Mekke dönemi yeterince teferruatlı olarak anlatılmasına rağmen, Medine döneminin önemli bir kısmı ihmal edilmiştir. İbn Hişam'dan beri yazılan siyer kitaplarının genel yapısı böyledir.

Oysa, Rasûlullah'ın, Medine hayatı mühim hadiselerle doludur. Rasûlullah, orada bütün kişiliği ile İslâm insanını oluşturmuş, İslâm toplumunun temelini atmıştır. Rasûlullah, orada her aileye örnek bir aile hayatı yaşamış, her arkadaşlığa temel olacak ölümsüz arkadaşlıklar tesis eylemiştir. «Sahabe» adıyla bildiğimiz ve Hz. Peygamber ile birlikte yâdedilen bu ölümsüz arkadaşlığın sırları ilgi çekici değil midir? Sonra Rasûlullah, bu dönemde yepyeni bir ahlâk anlayışı getirmiştir. Bir cemiyet hayatı için zarurî olan ferdin fertle, ferdin toplumla olan münasebetlerini düzenlemiştir. Ayrıca İslâm'ın farklı dünya görüşleri ve çeşitli devletlerle bir sistem olarak karşılaşması da bu dönemdedir.

İslâm'ın Medine'de, Arap yarımadasında ve Arap yarımadasının dışında yayılması Medine döneminde olmuştur. Mekke döneminden farklı olarak Medine'de yahudi ve münafıklarla karşı karşıya gelinmiştir. Hâkimler, valiler, mürşitler yetişmiştir. Bütün bunlar Hz. Peygamber'in çevresinde, onun mübarek eliyle yönlendirdiği olaylardır ki, İslâm toplumunun asr-ı saâdeti böylece kurulmuştur. Bunların merkezinde de, bütün özel hayatı ile Hz. Peygamber gerçeği vardır. Bir siyer, bütün bunları ihtiva etmek durumunda değil midir?

Siyer Kitapları

Üzülerek belirtelim ki, siyer kitaplarında gazveler ön plâna çıkar. Sanki Hz. Peygamber, hicretin ardından hemen savaşlara başlamış gibi, siyer yazarları hicret konusunu bitirir bitirmez hemen O'nun gazvelerini ele alırlar. Medine dönemi, siyer kitaplarında genellikle şu şema içinde sunulur:

Hicretin ikinci yılında Bedir gazvesi vardır. Bedir anlatıldıktan sonra sırasıyla şu konular yer alır:

- Hicretin üçüncü yılında Uhud savaşı,
- Hicretin dördüncü yılında Beni Nadir gazvesi,
- Beşinci yılında Hendek savaşı,
- Altıncı yılında Hudeybiye anlaşması,
- Yedinci yılında Hayber'in fethi,
- Sekizinci yılında Mekke'nin fethi ve Mûte seferi,
- Dokuzuncu yılında Tebük gazvesi,
- Sonra Arap yarımadasının çeşitli yerlerinden İslâm'a girmek üzere elçilerin gelmesi. Daha sonra da Rasûlullah'ın vefatı.

Hey Allahım! Sanki Rasûlullah'ın hayatı peşpeşe devam eden harplerden ibaret. Sanki İslâm, kan dini, savaş dini. Bu durum gerçekleri yansıtmıyor. O zamanki savaşların kılıç, mızrak ve okla olduğunu, karşılaşmanın uzun sürmediğini, bir veya birkaç hücumdan sonra guruplardan birinin savaşı kazandığını, diğerinin de yenilerek çekildiğini düşünürsek durumu daha iyi değerlendirebiliriz.

Meselâ şu iki örneği ele alalım:

Uhud savaşı birbiri ardına devam eden karşılıklı üstünlük ve çekilmelere rağmen sadece bir gün sürmüştür. 15 Şaban Cumartesi günü her şey olup bitmiştir.

Rasûlullah'ın en uzun gazvesi Hendek olup, o da sadece birkaç hafta devam etti.

Yılın harpler dışında kalan diğer günlerinde Rasûlullah ne yapıyordu? Diğer taraftan Mûte harbi gibi bazı savaşlara Peygamberimizin görevlendirdiği başka sahabiler komuta etmiştir. Rasûlullah Medine'de kalıp, diğer önemli İslâmî meselelerle meşgul olmuştur. Bunun gibi, seriyye denilen küçük birliklerin seferleri de Rasûlullah'ın komutasında olmamıştır.

Ayrıca tarihi olaylar bize göstermektedir ki, Rasûlullah savaş için yaptığı seferlerde bile fert ve cemiyetin terbiyesiyle meşgul olmuş, İslâm ahlâkını yerleştirmeye çalışmış, her fırsatta ve her şeye rağmen İslâm'a davet etmiştir.

Niçin siyer yazarları, Rasûlullah'ın hayatının bu mühim yönünü ihmal edip, bütün gayretlerini savaşları anlatmaya teksif etmişlerdir?

Bu önemli sorunun cevabı, bize bu hatanın sebebini gösterecek ve dolayısıyla önümüze, bu durumu düzeltme ve öncekilerin gözünden kaçan hususları telâfi etme kapılarını açacaktır.

Bu sorunun cevabı, siyer konusunda ilk kitabı yazmış olan İbn İshak'ta (85-151) gizlidir. İbn İshak, kitabmı, bizzat Hz. Peygamber'den sonraki neslin (Tâbiîn ve Etbeu't-Tâbiîn) işittiklerine dayanarak yazmıştır. İbn İshak'tan sonra gelen İbn Hişam ise, onun yazdıklarını tedvin edip, düzene koymuştur. Bu kitap İbn Hişam'a nispetle «Sîret-i İbn Hişam» diye bilinmektedir.

İbn İshak'ın siyerinde acaba ne vardı ki, onun kaynaklık ettiği siyer kitapları bugünkü yapıyı kazanmıştır? İşte İbn İshak'la ilgili tespitlerimiz:

İbn İshak siyerle ilgili iki kitap yazmıştır. Bunlardan biri, «Kitâbü'l-Mübtedâ» veya «Kitâbü'l-Mebde ve Kısasu'l-Enbiyâ» adıyla bilinen ve Hz. Adem'den Peygamber Efendimiz'in hicretine kadarki bölümü anlatan kitaptır.

İkinci kitabı ise, «Kitâbü'l-Meğazi»dir. Bunda da Rasûlullah'ın gazvelerinden bahseder.

İbn İshak'ın çalışması üzerine söylenecek tek söz olamaz. Çünkü o, bu iki kitabı için ayrı ayrı konular seçip, yazmıştır. Fakat problem İbn Hişam'da başlamaktadır. İbn Hişam, «Kitâbü'l-Mübtedâ»dan iktibas etmek suretiyle Rasûlullah'ın hicretine kadar olan konuları özel bir ciltte toplamış, buna İbn İshak'ın ikinci kitabı olan «Kitâbü'l-Meğazi»yi de ekleyip bundan sonraki ciltleri meydana getirmiş ve halk arasında Sîret-i İbn Hişam diye tanınan eserine «es-Sîretü'n-Nebeviyye» ismini vermiştir.

İşte bu kitap, siyer yazarları için asırlar boyunca esas kabul edilmiş ve bundan, aşağıdaki sonuçlar doğmuştur:

a — İbn Hişam'ın «es-Siretü'n-Nebevlyye»si, Rasûlullah'ın Mekke hayatı ile ilgili geniş, düzenli ve güzel bilgiler ihtiva etmektedir. Çünkü İbn İshak bunu geniş yazmıştır.

b — Savaşlar her yönüyle, hattâ sebep ve sonuçlarına varıncaya kadar güzel işlenmiştir. Çünkü İbn İshak bu konu üzerinde yeterince durmuştur.

c — Rasûlullah'ın gazveleri dışında, Medine'deki diğer faaliyetleri üzerinde hiç durulmamıştır. Çünkü İbn İshak, bu konulara temas etmemiştir. İbn Hişam ve ondan sonra gelenler bu konuda yeterince titiz olamamışlar ve İbn İshak'ın kitabındaki bilgilerle yetinmişlerdir.

Halbuki İbn İshak'ın hicretten sonraki tetkiki sadece gazvelerle ilgilidir.

Burada siyerle ilgili bir metot oluşmuştur. Bunu, İbn Hişam'ın kitabını tahkik eden zat mukaddimesinde şöyle belirtir:

İbn Hişam'ın siyeri Rasûlullah'ın nesebini açıklamakla başlar. Bu, aşağıdaki konulara temas edilmesini gerektirir: Arapların ileri gelen ve şöhretli kişilerinin nesebi, Cahiliye dönemindeki haberler, âdetler, gelenekler, dinler ve Abdulmuttalib'in Zemzem kuyusunu yeniden ortaya çıkarması gibi olaylar. Sonra Rasûlullah'ın doğumundan, yetişmesinden, Peygamber olarak gönderilmesinden, İslâm'a davetine icabet edip Peygamberliğine inananlardan, Rasûlullah'ın İslâm'ı yaymak için uğramış olduğu eziyet ve meşakkatten, müslümanların kâfirlerin eziyetlerine göğüs germelerinden, Habeşistan'a birinci ve ikinci hicretlerinden, Rasûlullah ve müslümanların Medine'ye hicretlerinden bahsedilir. Hicretten sonra ise Medine'de müslümanlarla yahudiler arasındaki münasebetler ve Medine'nin onlardan temizlenmesi, Rasûlullah'ın ve müslümanların hakka davet ve İslâm sancağını yüceltmek için yapmış oldukları cihat, elçilerin gönderilmesi, insanların gurup gurup Allah'ın dinine girmesi gibi konular anlatılır.

Bundan sonra Rasûlullah'ın zevceleriyle ilgili bilgiler verilir. Son olarak da Rasûlullah'ın hastalanıp refik-i âlâya intikali gelir.

Kitabı tahkik eden zat der ki: «*Bu, İbn Hişam'ın takip ettiği metottur. Bu metodun tetkikinden anlaşılıyor ki, Rasûlullah'ın Mekke hayatı, İbn İshak'a bağlı olarak geniş şekilde incelenmiştir. Medine'deki hayatına gelince, burada da, Rasûlullah'ın yahudilerle ve müşriklerle olan münasebetlerinden bahsedilmiştir. Bunlar ise genellikle harplerden ibarettir. İşte İbn Hişam'ın telif etmiş olduğu siyerdeki metot hatası budur. Kendisinden sonraki siyer müellifleri de bu yolu takip etmişlerdir.*»

Rasûlullah'ın, Medine dönemindeki hayatıyla ilgili olaylar çok açık olduğu için siyer yazarları bunları ihmal etmemişlerdir. Fakat üzülerek belirtelim ki, bu konular da, gazvelerin bir bölümü olarak zikredilmiş, müstakil olarak incelenmemiştir.

Yeni siyer yazarlarının en meşhurlarından birisi «Hayatu Muhammed» isimli kitabın yazarı Muhammed Hüseyin Heykel'dir. Heykel, geniş kültürlü biridir. Fakat o da, eserinde kendisinden öncekilerin yolunu tutmuştur. Eserinin on birinci bölümünde Medine'deki «İlk durum»dan sonra hemen gazvelere başlamıştır. On ikinci bölümde seriyyelerden, on üçüncü bölümde ise Büyük Bedir gazvesinden bahsetmiştir.

Akkad da «Abkariyyetu Muhammed» isimli eserini yeni bir metot ve ruhla meydana getirmiştir. Fakat kendisinin de belirttiği gibi: *Bu kitap bir siyer kitabı değildir. Bu kitabın meydana getirilmesinde güdülen gaye, Hz. Peygamber'in yüce makamını ve şahsiyetini gafil ve cahillerin asılsız sözlerinden korumaktır. Bu sebeple kitabın en uzun iki bölümü «Savaşlar» ve «Peygamber Efendimiz'in evlilik hayatı» ile ilgilidir.*

Siyer yazarlarından Muhammed el-Hudarî, Hasan İbrahim ve diğerleri de aynı metodu benimsemişlerdir.

Bu kitabın Mekke dönemi de, sürdürülegelen metodu kabullenmiştir. Ancak Medine dönemi farklı işlenecek, Allah'ın lütfuyla siyerin yeni baştan ele alınmasına çalışılacaktır. Bunu yaparken, şüphesiz bütün İslâm mütefekkirlerinden faydalanılacaktır.

Gaye, Allah'ın müslümanlara örnek olarak gönderip: *«Muhakkak Allah'ın Rasûlün'de, sizin için, güzel bir numune vardır.»* (1) buyurduğu Rasûlullah'ın hayatını gerçeklere daha uygun olarak anlatmaktır.

Böylece asırlarca ihmal edilmiş bulunan eksiklikler tamamlanmış, Hz. Peygamber'in hayatındaki güzellikler, insanların önüne, bir hayat modeli olarak sunulmuş olacaktır. Tâ ki ona uysunlar, onunla nefislerini terbiye etsinler, kişiliklerini ona göre yeniden dokuyup, yeniden şekillendirsinler... Çünkü, İslâm'ın serpilip geliştiği bir hayat sistemi olarak yerleştiği dönem, Medine dönemidir. Çünkü bir devlet olarak İslâm'ın merkezi yine Medine olmuştur. Bu sebeple Medine döneminin, her bakımdan Mekke döneminden daha yüklü bir hukuk, ahlâk, iktisat, kültür ve medeniyet canlılığına şahit olduğu muhakkaktır.

İbn İshak'tan başlayarak, asırlar boyunca oluşan seyir geleneğinde, özellikle Medine devrindeki muazzam ve eşsiz ahlâk, kültür ve medeniyet tam manasıyle ortaya konulamamıştır. Ancak, bu eksikliğin devirlerine göre bazı mazeretleri de olabilir. Meselâ, İslâm'ın ahlâk ve medeniyetinin zaten yaşandığı ilk dönemlerde, hayatın zaruri ve tabii bir ana iksiri haline gelen gerçekleri teferruatlı açıklamak gerekli görülmeyebilir. Zaten yerleşmiş ve devirlerinde tabii bir hayat tarzı olmuş İslâm ahlâk ve medeniyeti, fiili olarak apaçık ortadaydı. Dolayısıyle, bu eksiklik o devirler için fazla önemli değilse de, o müstesna hayat tarzının ve o eşsiz ahlâkın fert ve toplum hayatından uzaklaştığı günümüzde, üzerinde özellikle durulması gereken bir hayatî konu olmuştur...

Aslında Asr-ı Saadet'teki savaşları da tam olarak ortaya koymak, İslâm ahlâk ve medeniyeti açısından zaruridir. Çünkü, bu savaşları sebep ve sonuç münasebetleri içinde tam olarak açıklamak, İslâm'ın kesinlikle savaş dini olmadığını ortaya koyacaktır. Bu savaşlar, ya bir savunma, ya huzurun ve emniyetin sağlanması için son çare, ya da Allah adının yüceltilmesine ve adaletin götürülmesine konulan inatçı ısrarları, müzmin engelleri aşmakta son çözümdür.

---

(1) Ahzâb sûresi, âyet 21

3 — KUR'AN VE HZ. MUHAMMED'İN PEYGAMBERLİĞİ

Kur'an-ı Kerim müslümanlar için hayat prensipleri çizmiş, din ve dünya işlerini düzene koymuştur. Öyle ki, Kur'an insanla ilgili her alanda hüküm getirmiştir. Modern hukukun ilgilendiği her konu, kendi dünya görüşü çerçevesinde, Kur'an'da bir çözüm bulur. İktisat, ahlâk, sanat, kültür meseleleri için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

Yine bilinmektedir ki, Hz. Âişe'nin belirttiği gibi, Hz. Peygamber' in ahlâkı Kur'an ahlâkı idi. Peygamberimizin hayatına baktığımızda O'nun Allah'tan aldığı vahyi insanlara ilettiğini ve hayata uyguladığını görürüz. Rasûlullah'ın hayatı İslâm'ın ortaya koymuş olduğu değerler sisteminin tatbikinden ibarettir.

Allah şöyle buyuruyor:

«Sana da Kur'an'ı indirdik ki insanlara vahyedilenleri açıklayasın.»(1) «Size içinizden âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten ve size bilmediğiniz daha nice şeyleri de öğreten bir peygamber gönderdik.»(2) «Peygamber size ne verdiyse onu alın. Size neyi yasakladıysa ondan da kaçının.»(3)

Öyleyse bir siyer yazarken mümkün olduğu ölçüde Rasûlullah'ı adım adım takip etmek gerekmektedir. Ta ki müslümanların önüne, hayatlarının her safhasında uyabilecekleri güzel bir hayat modeli sergilenebilsin.

Siyeri bu mânâda ele alınca ortaya kaynak meselesi çıkar. Siyer yazarlarının hemen tamamı, eserlerini İbn Hişam'ın metodu üzere meydana getirdiklerine göre, bu yeni tür siyer için hangi kaynaklardan yararlanılabilir?

İşte bu noktada hadisler devreye giriyor. Gerçekten de hadisler Rasûlullah'ın sözleri olduğu kadar hayatıdır da...

Sahih hadis kitaplarını önüne alıp sabırla okumaya başlayan kişi, onda Rasûlullah'ın nasıl yaşadığını bulduğu gibi, Medine toplumunun karakterini de bulur. Bir toplum hayatının tenkidi de orada vardır. Müslümanın, farklı toplumlarla münasebeti de...

---

(1) Nahl sûresi, âyet 44

(2) Bakara sûresi, âyet 151

(3) Haşr sûresi, âyet 7

Bu metot ışığında yaklaşıldığında, Hz. Peygamber'in Mekke dönemi için de farklı boyutlar ortaya konabilir. Bu kitapta, böyle bir metodun uygulanmasına gayret edilmiştir. Çünkü Rasûlullah'ın hayatı ne kadar açık olursa, müslümanların yolu da o kadar açık ve aydınlık olur.

a) Hira Günleri:

Hz. Hatice ile yaptığı izdivaç, Hz. Muhammed'i malî bakımdan rahatlattı. Artık ibadete daha çok vakit bulabiliyordu. Allah, aziz kulunu her vesile ile ulvî göreve hazırlıyordu. Hz. Hatice ile izdivaç da bu yolda bir vesile miydi? Kur'an-ı Kerim'de: «*Allah, bir yetim olduğunu bilip seni barındırmadı mı? Seni şaşırmış bulup, doğru yola iletmedi mi? Seni fakir bulup, zenginleştirmedi mi?*»(1) diye buyurulur. Her şey, ilâhî irade çerçevesinde olmaktadır. Sanki, Hz. Hatice, Hz. Peygamber'in ağır emaneti almaya hazırlanacağı ortamı hazırlamak üzere verilmiş bir armağandı. Nitekim öyle de oldu. Hz. Hatice, Hz. Peygamber'in, öteden beri sevdiği uzlet hayatına çekilmesine büyük imkân hazırladı. Hz. Hatice, Hz. Peygamber'e hiç bir ihtiyacını arzetmiyor, aksine onun ihtiyaçlarını karşılamak için varını yoğunu seferber ediyordu. Ayrıca, O'ndaki ruhî gelişmeleri benimsiyor, O'na destek oluyordu. Hira mağarası, Hz. Peygamber'in tefekkür ocağı olmuştu. Eşinin hazırladığı azığı alan Hz. Muhammed, kâinatı ve onun yaratıcısını, ölümü ve ölümden sonraki insanın durumunu düşünmek için Hira mağarasına gidiyor, orada, saatlerce, bazan günlerce tefekkür ve ibadete dalıyordu. Rasûlullah'ın nefsi safiyet kazanmıştı. Gördüğü rüyalar farklılaşmıştı.

b) İlk Vahiy:

610 yılı Ramazan ayının 27'siydi. Yine Hira mağarasındaydı. Tefekkür halindeydi. Bu sırada, Cebrail gelip, O'nu şiddetle sıktı ve bıraktı. Sonra: «*Oku!*» dedi. Hz. Muhammed O'na: «*Ben okuma bilmiyorum*» diye cevap verdi. Cebrail tekrar kuvvetlice sıktı ve bıraktı. Yeniden: «*Oku!*» dedi. Hz. Muhammed, korku ve yorgunluktan bitkin düşmüş bir halde: «*Ben okuma bilmiyorum*» cevabını verdi. Cebrail, Hz. Muhammed'i üçüncü defa sıktı ve bıraktı. Sonra Kur'an'ın şu ilk âyetlerini okudu: «*Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı bir kan pıhtısından yarattı. Oku! Rabbin kalemle öğreten, insana bilmediği-*

---

(1) Duhâ sûresi, âyet 6-8

ni bildiren en büyük kerem sahibidir.»(1) Bunlar, Kur'an-ı Kerim'den inen ilk âyetler oldu.(2) Anlaşılan odur ki, bu âyetler Hz. Muhammed'e davetten bahsetmemekte, O'nu tebliğle görevlendirmemekte, ancak O'na henüz künhüne vakıf olamadığı önemli bir hususu bildirmektedir. Bu sebeple Hz. Muhammed, titreyerek evine döndü ve gördüğü şeyi eşi Hz. Hatice'ye anlatıp: *«Kendimden korkuyorum»* dedi. Hz. Hatice O'nu teskin etti: *«Vallahi, Allah seni asla saptırmaz»* dedi. Ancak, Hz. Hatice, zevci gibi işin mahiyetini tam anlayamadığı için amcası Varaka b. Nevfel'e gitmesini teklif etti. Varaka yaşlı, her konudan haberdar, engin tecrübesi olan değerli bir kimse idi. Hz. Muhammed, Hz. Hatice'nin teklifini kabul edip, beraberce Varaka'ya gittiler. Gördüklerini anlatınca Varaka heyecanlandı: *«Bu Peygamberlere gelen Nâmus'tur. Keşke kavmin seni Mekke'den çıkaracağı zaman seninle beraber olsaydım»* dedi. Hz. Muhammed: *«Onlar beni çıkaracaklar mı?»* diye hayretle sordu. Varaka: *«Senin getirdiğinin benzerini getiren hiç kimse yoktur ki, kavmi ona düşman olmasın. Şayet o güne yetişirsem, sana yardımcı olmaya çalışırım»* dedi. Aradan çok geçmeden Varaka öldü.

Bundan sonra Cebrail, bir süre görünmedi. Rasûlullah mağarada ve mağara dışında hep bir bekleyiş halindeydi. Bir defasında yürürken bir ses işitti. Başını göğe kaldırdı. Cebrail'i gördü. Tıpkı Hira mağarasında gördüğü gibi. Korktu, heyecanlandı. Hemen evine gidip eşine: *«Beni örtünüz, beni örtünüz»* dedi. Üzerini örttüler. Bu halde iken Cebrail gelip Rabbi'nin şu buyruğunu tebliğ etti:

«Ey sarınıp bürünen Peygamber! Kalk, insanları uyar! Rabbini yücelt. Elbiselerini temizle. Azaba götürecek şeylerden sakın! Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma. Rabbinin rızası için sabret.»(3)

Bunlar Rasûlullah'ı İslâm davetiyle mükellef kılan ilk âyetlerdir. Bu âyetlerle, kapalı olan şey açıklığa kavuşmuş, Hz. Muhammed de büyük yükü taşımak için ayağa kalkmıştır.

Bununla Hz. Muhammed'in peygamberliği başlamış ve bu risalet daha önce bahsettiğimiz Cahiliye dönemini sona erdirip, insanlık için yepyeni bir çağ açmıştır. Bu, İslâm çağıdır. İslâm öncesi dünyadan bahsederken belirttiğimiz gibi «Cahiliye» sözü «bilgisizlik» anlamına kullanılmamıştır. Arap yarımadasında olsun, dünyanın başka bölgelerinde olsun, medeniyet vardı. Kültür seviyesi de iyi idi. Fakat insan, dünyadaki sorumluluğunu bilmiyordu. Allah karşısındaki yerini unutmuştu. İnsan, insan olmanın gereğinden habersizdi. «Cahiliye»den de kastedilen buydu. İnsanın kendi kendisinden habersizliği... İslâm bu sapıklığa bir son verdi. İnsana, yeniden kendi kimliğini hatırlattı. Allah karşısında, dünya karşısında yerini belirledi. Var olma gayesini duyurdu.

---

(1) Alâk sûresi, âyet 1-5

(2) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, I, 19-20

(3) Müddesir sûresi, âyet 1-7

Rivayet edildiğine göre Cebrail, Allah'ın emrini tebliğ edip ayrıldıktan sonra Hz. Peygamber'in vücudundan ter boşandı. Hz. Hatice, bu durumu görünce Hz. Peygamber'e: «*Biraz dinlenseniz*» dedi. Hz. Peygamber, Hatice'ye cevaben:

«*Ey Hatice! Dinlenmek için vakit yoktur*» diyerek, insanları Hakka davet görevini yerine getirmek için harekete geçti.

c) Hira Mağarası:

Burada biraz, Rasûlullah'ın Peygamberlikle görevlendirilmezden önce uzun müddet barınıp ibadet ettiği ve Cebrail'in Alâk sûresi'nin ilk âyetlerini getirdiği yerden, Hira mağarasından bahsetmek gerekiyor.

Hira mağarası, Mekke'nin kuzey doğusuna düşen Nur dağının tepesindedir. Mekke'ye uzaklığı beş kilometre civarındadır. Şimdi mukaddes topraklara gelen insanlardan bir çoğu teberrük ve ziyaret için oraya giderler.

Oraya çıkmak gayet zordur. Yol kayalıktır. Düzgün değildir. Vasıta gitmez, yaya bile zor çıkar. İnsan düşmemek için bazan ellerini kullanır. Çıkış yaklaşık olarak iki saat sürer. Bir o kadar da iniş tutar.

İnsan, dağın tepesine çıkınca hesapta olmayan şeylerle karşılaşır. Orada düzenli bir yağmurun bereketi vardır. Suyu yaz ve kış kesilmez. Tepenin bir köşesinde, alanı yirmi metre kare olan düz bir saha vardır. Burada hava gayet güzeldir, rutubet yoktur. Bu durum insana Rasûlullah'ın zaman zaman orayı istirahat için kullandığı inancını verir. İnsan dağın tepesinden mağaraya ulaşmak için biraz aşağı iner. İlâhi inayet bu mağarayı, içerisinde uzun müddet ikâmet edilebilecek bir şekilde hazırlamıştır. Küçük bir odaya benzeyen mağaranın girişi önden olup, arkasında yüksek tepe vardır ve iki yanı üst üste bindirilmiş kayalardan oluşmuştur. Bu kayaların arasından içeri ışık ve hava girer.

Dağın tepesindeyken insan kendi kendine soruyor: «*Bu ıssız yerde Rasûlullah tek başına nasıl yaşıyordu?*» Cevabı herhalde şu olmalıdır: «*O, Allah'ın gözetiminde idi. Allah'ın inayeti onun yalnızlığını gideriyordu. Bu sebeple Hz. Muhammed hiç bir zaman orada yalnızlık* *hissetmemiştir. İlâhî nur oradan fışkırarak bütün yeryüzünü aydınlatmıştır.»*

İleride Sevr mağarasından bahsederken iki mağara arasındaki farkı göreceğiz. Çünkü bunlardan birinin diğerinden farklı mühim görevleri vardır. Her iki mağara da bu mühim görevlerini hakkıyla yerine getirmiştir.

d) İlâhî Davetin Başlaması:

Biraz önce belirttiğimiz gibi Müddessir sûresinin ilk âyetleri Hz. Muhammed'e insanları Allah'ın azabıyla korkutmasını ve Allah'ın dinine davet etmesini emretmiştir. Bu âyetlerle yeni dine davet merhaleleri başlar.(1) Hz. Peygamber'in daveti üç merhalede gerçekleşir:

a) Ferdî davet,

b) Abdulmuttalib Oğulları'nı davet,

c) Umumi davet.

Bunları sırasıyla inceleyelim:

Ferdî Davet:

Bu davet, merhalelerin ilkidir. Bu merhalede Rasûlullah, aile fertlerinden başlayarak yakın çevresindeki samimi dostlarını gizlice İslâm'a davet etmiştir. İlk çağrının konusu şüphesiz âyette belirtilen İslâm'ın ilk prensipleri idi: *Allah'a inanmak ve putlara tapmamak.* Bu safhada O'nun çağrısına eşi Hz. Hatice, amcasının oğlu Ali ve azatlı kölesi Zeyd uydu. Bunların ardından da dostu Ebû Bekr geldi. Her gelen halkayı genişletiyordu. Nitekim, Ebû Bekr, Osman b. Affan, Zübeyr b. Avvam, Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Talhâ b. Ubeydullah ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrah gibi Kureyş'in ileri gelenlerini İslâm'a kazandırdı. Bunlarla beraber köle ve fakirlerden bir gurup kimse de İslâmiyet'e girdi.(2) Bu ferdî ve gizli davet üç sene devam etti.

Ebû Bekr'in İslâm'a girişini biraz açıklamak istiyoruz. Ebû Bekr, peygamber olmazdan önce de Rasûlullah'ın dostu idi. Evine gelip giderdi. Rasûlullah'ı samimi bir dost ve yüce bir şahsiyet olarak görürdü. Hira mağarasında inzivaya çekilince, Ebû Bekr'in O'na bağlılığı ve O'nun temizliğine inancı daha da artmıştı. Rasûlullah'a vahiy gelip

---

(1) İbnu Kayyım. Zâdu'l-Meâd, I. 20

(2) İbn Hişam, I. 165; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, I. 42-43

Alâk ve Müddessir sûrelerinin ilk âyetleri indikten sonra iki arkadaş karşılaştılar. Aralarında şu konuşma geçti:

Ebû Bekr:

— *Ey Muhammed, uzun zamandan beri seni göremiyorum, nasılsın?*

Hz. Muhammed:

— *Halimi sana anlatsam bana inanır mısın?*

— *Sana inanmazsam, kime inanacağım?*

Sonra Rasûlullah kendisine vahiy geldiğini, Ebû Bekr'e anlattı ve Alâk sûresi ile Müddessir sûresinin nâzil olan ilk âyetlerini okudu. Sonra şöyle dedi:

— *Bu, ilâhî kaynaktan gelen bir ışıktır ki, onunla insanların sapıklıktan kurtulup doğru yolu bulacaklarını, putlara tapmaktan, faiz yemekten, fısk ve isyandan uzak duracaklarını umuyorum.*

Ebû Bekr hemen cevap verdi:

— *Seni tasdik etmek için ne yapmalıyım?*

Hz. Peygamber:

— *İki kere şehadet edersin,* dedi.

Sonra Kelime-i şehadeti okudu: «*Eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden Abduhu ve Rasûluhu.* (Kesin olarak inanırım ki, Allah'dan başka hiç bir ilâh yoktur. Ve yine kesin olarak inanırım ki, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir.)»

Ebû Bekr Kelime-i şehadeti defalarca tekrar etti.

Peygamber efendimiz buyurmuştur ki:

«*İslâm'a davet ettiğim herkes önce bir tereddüt geçirdi. Ancak Ebû Bekr müstesnâ.*»

Bundan sonra Ebû Bekr insanları Hz. Peygamber'in yanında İslâm'a davet yükünü yüklenmiş ve isimlerini verdiğimiz yüce şahsiyetler onun sayesinde İslâm'a girmişlerdir.

Ebû Bekr vasıtasıyla müslüman olan Talhâ'dan da birkaç kelime ile bahsedelim:

Ebû Bekr ve Talhâ Beni Temim kabilesindendirler. Kabileleri bunların müslüman olmalarına kızdı. Hattâ «Kureyş'in arslanı» diye bilinen Nevfel b. Huveylid, Ebû Bekr ile Talhâ'yı bir ipe bağlayıp insanlara teşhir etmek suretiyle işkence yaptı. Bundan dolayı Ebû Bekr ve Talhâ'ya «el-Karineyn» (iki dost) denilmiştir. Talhâ, bu lâkabı kendisi için bir şeref kabul eder onunla anılmayı çok isterdi.

Talhâ'nın akrabasından olup da İslâm'ı ilk kabul edenlerden biri de amcası Amr b. Osman'dır. Amr, Habeşistan'a hicret eden müslümanlar arasında idi. Diğer amcası Umeyr b. Osman ise Bedir'de müşriklerle beraberdi ve bu savaşta öldürüldü. Talhâ'nın kardeşi Halid ise, Bedir muharebesinde esir edilmiş ve esaretten kurtulmadan ölmüştür.(1)

İslâm'ın ilk tebliğ çağında, arkadaşlık ilişkileri önemli yer tutar. Her müslüman olan, arkadaşını İslâm'a çağırmış, Said b. Zeyd, eşi Ömer b. Hattab'ın kızkardeşi Fâtıma, Abbas'ın eşi Ümmu'l-Fadl, Ebû Seleme b. Abdullah el-Mahzumî, el-Erkam b. Ebi'l-Erkam gibi Kureyş'in ileri gelenleri hep böyle yakınlarının, arkadaşlarının davetiyle İslâm'ı kabul etmişlerdi. Erkam'ın evi Safa tepesinde, Mekke'den ayrı idi. Rasûlullah, insanları yeni dine gizlice davet için burayı merkez olarak kullanmıştır. Müslümanları burada irşat eder, onlara dinin esaslarını burada öğretirdi.

İlk müslümanların davetine icabet edenlerden biri de Halid b. Said b. el-Âs idi. Halid'in babası Kureyş'in en zenginlerindendi. Halid'in İslâm'a girişi gerçekten anlatılmaya değer. Kendisi şöyle anlatır:

«Muhammed'in İslâm'a davetini işittim. Kabul etme hususunda tereddüt ediyordum. Sonra rüyamda kendimi bir uçurumun kenarında gördüm. Nerede ise düşecektim. Muhammed yetişip beni oraya düşmekten kurtardı. Sabahleyin yeni din hakkında bilgi edinmek için O'na gittim ve:

— Ey Muhammed! Neye davet ediyorsun? diye sordum. Şöyle cevap verdi:

— Ortağı olmayan Allah'a inanmaya, işitmeyen, görmeyen, ne faydası ve ne de zararı dokunan bir taş parçasına tapmayı terketmeye, ana-babana iyilik etmeye, fakirlik korkusuyla çocuğunu öldürmemeye, açık ve gizli zinaya yaklaşmamaya, Allah'ın haram kılmış olduğu cana haksız yere kıymamaya, yetim malına tecavüz etmemeye, el uzatmamaya davet ediyorum. Ölçü ve tartıda adil olmaya, yakınlarının aleyhine olsa bile sözünde doğruluk ve adaletten ayrılmamaya ve verdiğin sözü yerine getirmeye çağırıyorum.»

«Gördüm ki Muhammed'in davet ettiği şeyler haktır. Hemen müslüman olup dinine tâbi oldum.»

---

(1) İbn Abdi'l-Berr, ed-Dürer, 52, 119

Abdulmuttalib Oğulları'nı İslâm'a Davet:

Bu, Rasûlullah'ın İslâm'a davet merhalelerinin ikincisidir. «*Önce en yakın akrabanı uyar*»*(1)* âyeti nâzil olunca Rasûlullah, Abdulmuttalib Oğulları'nı bir toplantıya çağırdı ve onlara şöyle hitap etti:

«*Kavmine benim size getirdiğimden daha iyisini getiren bir genç bilmiyorum. Ben size dünya ve âhiretin en hayırlı şeyini getirdim.*»

Daha sonra da onları İslâm'a davet etti. Bir kısmı O'na inandı. Bir kısmı da inanmadı. İnanmayanların başında amcası Ebû Leheb ve karısı vardı. Bunlar Rasûlullah'a karşı amansız bir düşmanlık gösterdiler. Hattâ Ebû Leheb Rasûlullah'a: «*Kahrolasın, bizi bunun için mi çağırdın?*» diye tecavüzde bulundu. Bunun üzerine Tebbet sûresi nâzil oldu:

«*Elleri kurusun, Ebû Leheb'in. Zaten kurudu da. Ona, ne malı, ne de kazandığı bir fayda verdi. O, yakında alevli bir ateşe girecektir. Boynunda liften yapılmış bir ip bulunan, odun taşıyan karısı da.*»*(2)*

Ebû Leheb'in karısı Ümmü Cemîle, Ebû Sufyan'ın kız kardeşi idi. Peygamber efendimizin soyu olan Haşimoğulları ile Ümmü Cemîle'nin sülâlesi Umeyye Oğulları arasında öteden beri rekabet vardı. Ümmü Cemîle, iki kabile arasındaki rekabeti devam ettirmek için kocasını kendi kabilesinin yanına çekmeye muvaffak olmuştu.

Abdulmuttalib Oğulları'nın İslâm'a daveti, umumî davete zemin hazırladı. Çünkü Hz. Peygamber'in çağrısı, o zamana kadar sadece yakınları tarafından duyuluyordu. Bundan sonra, düşmanlık edenler de bu davetin genişlemesini sağlayacaklardı.

Umumî Davet:

Kur'an-ı Kerim'deki: «*Ey Peygamber! İnsanlara emrolunduğunu açıkça tebliğ et.*»(3) âyeti nâzil olunca, Hz. Peygamber, efendi, köle, uzak, yakın her gurup insanı açıkça İslâm'a davet etmeye başladı. Artık çeşitli yerlerden Mekke'ye ziyarete gelenleri de İslâm'a çağırıyordu. Bu dönemde Velid b. Velid b. Muğîre, Ebû Cehil'in kardeşi Seleme b. Hişam, Ebû Huzeyfe, Utbe b. Rabîa ve Allah'ın hidayetlerini dilediği diğer kimseler müslüman oldular.(4)

e) Kureyş'in Tepkisi :

Daha önce belirttiğimiz gibi İslâm'a davet gizlice başlamıştı. Kureyş bundan kısa sürede haberdar oldu. Fakat davetin gizli yapıldığı bu dönemde Hz. Muhammed'e karşı düşmanlıklarını açıkça ortaya koymadılar. Bir bakıma, bu davetin güçleneceğini ve bir çok kimsenin yeni dine gireceğini düşünememişlerdi. Diğer taraftan Hz. Muhammed' in Abdulmuttalib Oğulları'nı davetine, Kureyş pek fazla önem vermemişti. Bunu aile içerisinde cereyan eden bir hadise olarak değerlendirmişti. Bu sebeple müdahale etmemiş, Ebû Leheb ve benzerlerinin karşı koymalarıyla yetinmiştir. Fakat Rasûlullah, İslâm'a herkesi açıkça davet etmeye başlayınca Kureyş, yeni dine karşı olanca gücüyle düşmanlığını ortaya koydu ve onu yok etmek için her türlü çareye başvurdu. Kureyş'in bu düşmanlığından ve karşı koymalarının safhalarından bahsetmeden önce onların bu sert tepkilerinin sebeplerini açıklamak yerinde olacaktır

---

(1) Şuarâ sûresi, âyet 214
(2) Tebbet sûresi, âyet 1-5
(3) Hicr sûresi, âyet 94
(4) İbn Abdi'l-Berr, ed-Dürer, 47

Neden Karşı Çıktılar?

İslâm'dan önce Arapların yaşayış ve ahlâkını incelerken yaptığımız tespitler, onların İslâm'a ve müslümanlara neden düşman olduklarını kolayca ortaya koyabilir. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1 — Bütün dünyada olduğu gibi Arap yarımadası'nda da kölelik yaygındı. Bedenlerinin köle olmasından başka akıl ve kalpleri de hür değildi. Bununla şunu demek istiyoruz: Köle, efendisinin dini dışında başka bir dine inanamazdı. Ancak efendisinin sevdiği şeyleri sevebilir, sevmediğini sevemezdi. Zaten cismi, efendisinin emirlerine amâde idi. İslâm gelince akıl ve kalbin köleliğini kabul etmedi. Köleliğin buralara sirayet etmeyeceğini belirtti. İslâm'a göre köle de bir insandı ve onun kalbine, ruhuna hükmolunamazdı. Dininde hürdü, sevgisinde, nefretinde hürdü. Cisminin köleliği de mutlak değildi. Yeme, içme, giyinme ve evlenme gibi hususlarda efendisine karşı hakları vardı. Efendisi kölenin haram olan bir şeyi işlemesini veya ona ağır gelen işleri yapmasını isteyemezdi, böyle bir yetkisi yoktu.

Daha önce belirttiğimiz gibi bir takım köleler İslâm'a girdi. Hz. Muhammed onlara değer verdi. Efendiler, kölelerinin müslüman olmalarını kendilerine karşı bir isyan, Hz. Muhammed'i de bu fitneyi körükleyen biri olarak kabul ettiler. Onlara göre Hz. Muhammed, kendi yakınlarını dinine davet etmekle yetinmedi, İslâm'ı asilzâdelerin istememesine rağmen, köleler vasıtasıyla onların evlerine sokmaya çalıştı.

2 — Arap yarımadasında en basit sebeplerden dolayı harpler çıkıyordu. İslâm, onların batıl din ve inançlarına hücum edince onlar için nefislerindeki yağma ve harp arzularını körükleyen uygun bir ortam doğmuş oldu.

3 — Kabileler arasındaki üstünlük yarışı da, İslâm'a karşı mukavemetin sebebi olmuştur.

Kureyş, peygamberlikle hükümdarlık veya nübüvvetle saltanat arasındaki farkı anlayamadı. Onlar, Hz. Muhammed'in dinine inanmanın O'nun ve Abdulmuttalib Oğulları'nın reisliğini kabul etmek anlamına geldiğini zannetmişlerdi. O dönemde Arap kabileleri arasında reislik ve hükümdarlık için sert mücadeleler oluyordu. Kureyş'in, dizginleri Hz. Muhammed'e ve Abdulmuttalib Oğulları'na teslim etmesi ve muhtelif kabilelerin reisliği ellerinden çıkarmaları mümkün değildi.

4 — Efendilerle kölelerin eşit haklara sahip olması:

Araplar insanlar arasındaki sosyal tabakalara büyük önem veriyorlardı. Her insanın cemiyet içerisinde sosyal bir durumu vardı, ondan dışarı çıkamazdı. Halbuki Hz. Muhammed'in davet ettiği din, insanlar arasındaki eşitliği ön plâna çıkarmıştı. Bu din, efendi ile köleyi eşit tutuyordu. Hattâ köleyi şayet efendisinden daha muttaki ise, daha üstün tutuyordu. Kur'an-ı Kerim'de: *«Elbette ki Allah nezdinde en şerefli olanınız takva yönünden en yüksek olanınızdır.»(1)* buyurulmaktadır. İşte bu sebeple efendiler âdetlerini ve hayat prensiplerini yıkan ve kendileriyle «basit» köleleri eşit tutan bu dine girmeye yanaşmadıkları gibi, mücadelede de kararlı göründüler.

5 — Öldükten sonra dirilmekten korkmaları:

İslâm dini, insanların öldükten sonra tekrar dirileceklerini ve hesaba çekileceklerini, iyilik yapanlara mükâfatları, kötülük yapıp, günah işleyenlere de cezalarının verileceğini bildirmiştir. Allah bu konuda şöyle buyuruyor: *«Kapıları çalacak olan o dehşetli hadise» «O, kızgın bir ateştir.»(2) «Kıyamet çığlığı geldiği zaman» «O gün, her kesin kendisine yetecek kadar derdi vardır.»(3)*

Kureyş, insanın öldükten sonra tekrar dirileceğini, elinden kudret ve kuvvetinin alınıp yaptıklarından adaletle hesaba çekileceğini söyleyen bu dini kabul etmeye yanaşmamıştır. Bu tablo, Kureyş reislerini ürkütmüştür. Zalimin hoşlanmayacağı adalet tablosu, günahkârların kaçacağı hesap tablosudur.

6 — Atalarını taklit:

Atalarını taklit ederek, gerek ibadet ve gerekse yaşama tarzlarında onların yolundan gitmek Araplar arasında vazgeçilmez bir esastı. Bu sebeple atalarının dinlerini terkedip yeni dine girmeyi kabul edemiyorlardı. Olanca ahmaklık ve taassup içerisinde: «*Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter*» diye karşı koyuyorlardı. Allah: «*Ya ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler.*»*(1)* buyurarak onlara âdeta cevap vermektedir.

---

(1) Hucurat sûresi, âyet 13
(2) Kâria sûresi, âyet 1-11
(3) Abese sûresi, âyet 33-37

7 — Put ticareti yapmaları:

Bu, maddî bir sebepti. Araplar arasında Lât, Uzzâ, Menât ve Hubel putları şeklinde put imâl edenler vardı. Bunlar yaptıkları putları Kâbe'yi ziyarete gelenlere satıyorlardı.

İslâm dini gelince, putlara tapmayı, onların yapılmasını ve satılmasını haram kıldı. Put ticareti yapan bu kimseler, İslâm'ı put ticaretini kökünden kazıyan bir unsur olarak kabul ettiler. Bu sebeple çıkarları yüzünden İslâm'a cephe aldılar.

Kâbe'ye hizmet edenlerin karşı koymaları da bu mâlî sebebe dayanır. Bunlar da putlara hizmet edip onları ziyaret edenlere bakmak suretiyle elde etmekte oldukları servet ve nüfuzlarını kaybedeceklerdi.(2) Bunun gibi genellikle Mekke halkı da putlara tapma işi terkedilince Mekke'yi ziyarete gelenlerin kesileceğini, bu yüzden ticarî durgunluğun kendilerini de etkileyeceğini zannediyorlardı.

f) İslâm Gelişiyor, Kureyş Direniyor:

Kureyş, bu ilk İslâmlaşma döneminde mücadeleyi üç safhada yürütmüştür. Önce köle ve kimsesizlere, sonra diğer mü'minlere savaş açılmış ve üçüncü olarak da bizzat Rasûlullah hedef alınmıştır. İslâm'ın gelişme seyrini bilmek bakımından bu dönemleri ayrı ayrı anlatmalıyız.

a — Köle ve Kimsesizlere Karşı Savaş:

Kureyş başlangıçta, İslâm davetine fazla önem vermemişti. Onu, karşı koymaya bile değmeyecek bir hareket olarak kabul etmişti. Hz. Muhammed'in davetinin bir müddet sonra kendiliğinden zaafa uğrayıp yok olacağını zannetmiş olmalıydı. Fakat çok geçmeden İslâm, evlerine girmeye başladı. Değer vermeyip sıradan eşyalar gibi saydıkları köleleri yeni dine girdiler. Zira, İslâm köleliğin akıl ve kalbe ulaşamayacağını, sadece belirli şartlarla cisme mahsus olduğunu belirtmiştir.

Bu sebeple, İslâm'a karşı savaşta ilk tecavüz, köle ve güçsüzlere karşı oldu. Ammâr b. Yâsir ve eşi Sümeyye, Bilâl ve Habbab b. Eret gibi köle ve kimsesizlere akıl ve hayale gelmedik tüyler ürpertici işkence yapıldı. Onları insafsızca dövdüler, günlerce aç ve susuz bıraktılar, kumlara yatırıp üzerlerine kızgın, ağır taşlar koydular. Ammâr b. Yâsir işkence ile şehit edildi. Hanımı Sümeyye sızlanınca, Ebû Cehl kargısını karnına saplayıp onu da şehit etti.(1) Bu işkenceler öyle gaddarca devam etti ki bir çok zengin müslüman, araya girip bu köleleri efendilerinden satın alarak, hürriyetlerine kavuşturdular. Ebû Bekr, Bilâl ile annesi Hamame'yi; Âmir b. Fuheyre de beş müslüman kadını hürriyetine kavuşturdu. Aşağıdaki âyet-i kerimelerin bu konuda indiği belirtilir:

---

(1) Mâide sûresi, âyet 104

(2) Muhammed Hüseyin Heykel, Hayatu Muhammed, 175-179

«Malını arındırmak için harcayan en takva sahibi ise, ondan uzaklaştırılacaktır.» «O, sadece yüceler yücesi Rabbinin rızasını kazanmak için harcar.»(2)

b — Bütün Müslümanlara Karşı Savaş:

İkinci safhada Kureyş'in düşmanlığı yeni dinin bütün mensuplarına yöneldi. Çünkü Kureyş, İslâm'ın artık yayılmaya başladığını ve bir kısım ileri gelenlerin de yeni dine girdiklerini görüyordu. Artık İslâm daveti önü alınamaz olmaya başlamıştı. Düşmanlığın çerçevesi genişledi, bütün müslümanları içine aldı. Her müslüman, Kureyş içerisindeki durumu, serveti, itibar ve kuvveti ne olursa olsun müşriklerin hücum ve işkencelerine hedef oldu. Hattâ Ebû Bekr, Osman, Zübeyr, Ebû Ubeyde gibi müslümanlar bile bu zulüm ve işkenceye maruz kaldılar.

Bu kimselerin bazen kendilerini müdafaa etmeleri mümkündü. Fakat «İslâm ve Savaş» bölümünde etraflıca anlatılacağı gibi müdafaa için de olsa kuvvet kullanmaya henüz izin verilmemişti. Bu sebeple ilk müslümanların hayatı işkence ile geçmiştir.

Bu dönemde eziyete katlananlardan biri de Osman b. Affan'dı. Amcası Hakem b. Âs onu zincirlere vurup karanlık bir odaya hapsetmiş ve Hz. Muhammed'i terk edip kavminin dinine dönünceye kadar bu cezanın devam edeceğini bildirmişti. Osman ise, imanın tadını aldıktan sonra artık küfre geri dönmeyeceğini kesin olarak ifade etmişti. Göğüs gerdiği işkenceye gelince, Allah yolunda buna katlanmaktan başka çaresi yoktu.

Zübeyr b. Avvam da amcası Nevfel b. Huveylid'in hışmına uğramıştı. Nevfel, Zübeyr'e atalarının ve ecdadının dinine geri dönünceye kadar çeşitli şekillerde işkence edeceğine yemin etmişti. Yeminini gerçekleştirmek için de ellerini arkadan bağlayıp karanlık bir odaya hapsetmiş ve odayı dumana boğmuştu. Boğulmak üzere olan Zübeyr sabredip Allah'ın takdirine rıza gösteriyordu. Zübeyr'i bu durumdan ancak annesi Safiyye kurtarabildi. Safiyye, Nevfel'i, oğluna işkence etmeye devam ederse, kendisinin de yeni dine gireceğini söyleyerek tehdit etmişti.

---

(1) İbn Hişam, I, 172, 202; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 43

(2) Leyl sûresi, âyet 17, 18, 20

Görüldüğü gibi Safiyye oğlunu müdafaa etmiştir. Fakat başka bir anne, Ebû Sufyan'ın kızı Hamne, oğlu genç müslüman Sa'd b. Ebî Vakkas'a yapılan işkence ve azabın temel kaynağı idi. Bunu «Hz. Peygamber ve gençlik» bölümünde göreceğiz.

Bu dönemde müşrikler, Hâşimoğulları'nın gücünden ve Ebû Tâlib'in himayesinden çekindikleri için Rasûlullah'a fazla dokunmamışlardır.

Habeşistan'a Hicret:

Müşriklerin zulüm ve işkenceleri, müslümanlar için tahammül edilemez bir hale gelince, Rasûlullah güçsüz ve himayesiz müslümanları baskılardan kurtarmak için gönderebileceği bir memleket düşünmeye başladı.

Hicret etmek isteyen müslümanları göndermek için hangi memleketi seçmeliydi?

Yemen'e mi göndermeliydi? O zaman Yemen, semâvî dinleri kabul etmeyen ve onlara hürmet göstermeyen Sasaniler'e bağlı idi. Sasanî hükümdarı, Yemen'deki valisi Bâzân'a, Peygamber efendimizi kastederek: «*Hicaz'da türeyen o adama kuvvetli iki kahraman gönder, başını bana getirsinler*» diye emir göndermişti.

Arap yarımadasında hristiyan ve yahudilerin yaşadığı yerlere mi göndermeliydi? O zaman Kureyş'in, Şam ve Hire'de, aradaki ticari münasebetlerden dolayı büyük nüfuzu vardı.

Bir tek Habeşistan kalıyordu. Habeş hükümdarının hristiyan olduğunu, kimseye zulmetmediğini biliyordu. Habeşistan'a hicret edilmesine karar verdi ve müslümanları Kızıldeniz üzerinden Habeşistan'a yolladı.

Müslümanların Habeşistan'a hicretleri iki merhalede gerçekleşti. Bunlar, «Habeşistan'a Birinci Hicret» ve «Habeşistan'a İkinci Hicret» diye bilinir. Birinci hicret, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin beşinci senesinde olmuştur (615 M.). Habeşistan'a ilk hicret edenlerin sayısı on biri erkek ve dördü kadın olmak üzere on beş kişidir. İçlerinde Hz.

Osman ve Peygamber efendimizin kızı olan eşi Rukayya, Ebû Huzeyfe ve eşi de vardı. Osman b. Maz'ûn ise, bu kafilenin başkanı idi.

İkinci hicret, ilk hicretten birkaç ay sonra olmuştur. Bu hicrete katılanlar, sekseni erkek ve biri kadın olmak üzere seksen bir kişidir. Kadın sahabî, Ebû Sufyan'ın kızı Ümmü Habîbe'dir. Hicret kafilesine kocası Ubeydullah b. Cahş ile beraber o da katılmıştır. Başkanları Ebû Tâlib'in oğlu Cafer idi.

Bu arada Hz. Hamza ile Hz. Ömer de müslüman olmuşlardı. Habeşistan'daki müslümanlardan bir kısmı Hz. Ömer'in müslüman olup müslümanların Kâbe'de açıkça ibadet yaptığını duyunca, bundan cesaret alarak Mekke'ye geri dönmek istediler. Diğer taraftan müslümanlarla Kureyş arasında bir nevi anlaşma yapıldığını da duymuşlardı. Bu haberler üzerine hicret edenlerin bir kısmı Mekke'ye geri döndüler. Fakat daha Mekke'ye ulaşır ulaşmaz yanıldıklarını, müslümanlarla müşrikler arasındaki şiddetli düşmanlığın devam ettiğini gördüler. İbn Hişam'ın dediği(1) gibi, onlardan hiç biri Mekke'ye serbestçe giremedi; ya bir Mekkelinin himayesinde, yahut da gizli olarak girebildiler. İyimserliğe kapılmayan veya Allah'ın dini galip gelinceye kadar gurbette kalmayı tercih eden diğer muhacirler ise Hicret'in yedinci senesine kadar orada kaldılar. Müslümanlar Habeşistan'da rahata kavuşmuşlardı. Canlarından emin idiler. İnançlarından dolayı baskı altında değillerdi. İbadetlerini serbestçe yapabiliyorlardı.

Kureyş, müslümanların Habeşistan'a hicret sebebinin, Necaşi'nin kendilerine hazırladığı güven ortamı olduğunu anlayınca, onları bundan mahrum etmek için çeşitli hilelere baş vurdular. Amr b. el-Âs ile Abdullah b. Ebî Rabîa el-Mahzûmî'yi bir çok hediyelerle beraber Necâşî'ye gönderdiler. Bu arada diğer devlet erkânına da çeşitli hediyeler göndermeyi ihmal etmediler. Amr b. el-Âs'ın Habeşistan'da ve Necâşî'nin sarayında itibarı büyüktü. Bunlar, Habeşistan'da müslümanların Hz. İsa ve annesi hakkında çirkin sözler söylediklerini yaydılar. Necâşî, bir meclis kurup müslümanların başkanı Cafer'e söz verdi. Cafer, bu ithamlara gereken cevabı verdi. İslâm'ın esaslarından bahsederek ikna edici bir konuşma yaptı. Neticede, Necâşî: *«Bu din ile İsa'nın getirmiş olduğu din aynı kaynaktan çıkıyor»* diye kanaatini ortaya koydu. Necâşî'nin müslüman olduğu, bu sebeple kavminin kendisine kızdığı rivayet edilmektedir.

Hicret'in yedinci senesinde Rasûlullah, Habeşistan'daki müslümanlara haber göndererek, onları iki gemi ile Medine'ye getirtti. Bu dönüş, Hayber'in fethinden sonra idi. Rivayet edildiğine göre Rasûlullah Cafer b. Ebi Tâlib'i görünce: «*Hangisine sevineceğimi bilmiyorum, Hayber'in fethine mi sevineyim, yoksa Cafer'in gelişine mi?*»*(1)* demiştir.

---

(1) İbn Hişam, I, 220

Az önce belirttiğimiz gibi, Habeşistan'dan dönenler Mekke'ye serbestçe giremediler. Bunun için ya gizlice girmeleri, veya birinin himayesini istemeleri gerekiyordu. Araplarda âdet olduğuna göre, bir şahıs, birini himayesine aldığı zaman artık ondan mes'ul olur, onu himaye ederdi. Himaye altındaki şahsa tecavüz, onu himaye edene tecavüz sayılırdı.(2) Osman b. Maz'ûn da Habeşistan'dan dönüp, müslümanlara işkence edilmeye devam edildiğini görünce Velid b. Muğire'nin himayesine girmişti. Fakat kendisi güven içerisinde iken müslümanların meşakkat ve sıkıntıda olmalarına dayanamadı ve: «*Vallahi arkadaşlarım ve din kardeşlerim Allah yolunda türlü türlü eza ve cefaya uğrarlarken benim müşriklerden birinin himayesinde yaşayıp bu belâlara uğramayışım benim için büyük bir kusurdur*» diyerek Velid b. Muğire'ye gidip himayesini iade ettiğini bildirdi. Velid:

— *Yeğenim! Himayemden niçin çıkıyorsun? Yoksa kavmimden biri seni incitti mi?* dedi. Osman:

— *Hayır, dedi, ben Allah'ın himayesini istiyorum. O'ndan başkasının himayesinde bulunmak istemiyorum.*

Velid:

— *Kâbe'ye gidelim. Ben seni açıkça himayeme aldığım gibi sen de himayemi açıkça iade et*, dedi. Beraberce Kâbe'ye gittiler. Velid:

— *Bu Osman, himayemi iade etmek için yanıma geldi, dedi.* Osman:

— *Doğru söyledi. Gerçekten onu vefâkâr, iyi himaye eden biri olarak buldum. Fakat Allah'tan başkasının himayesinde olmayı istemiyorum, Bunun için himayesini ona iade ettim,* dedi.

Osman, oradan ayrıldı. Şair Lebid'in müşriklerden meydana gelen bir topluluğa şiir söylediğini gördü, varıp aralarına oturdu. Lebid: «*Şunu biliniz ki Allah'tan başka her şey boştur*» deyince Osman b. Maz'ûn: «*Doğru söyledin*» diye seslendi. Lebid:

---

(1) Habeşistan hicreti ile ilgili muhtelif rivayetlerden anlamış olduğumuz en doğru bilgi budur. Bk. Sahih-i Buhârî, İbn Hişam, İbn Said, en-Nüveyri, İbn Abdi'l-Berr (ed-Dürer, 139): «**Kureyş'in Habeşistan'a elçi göndermesi Bedir gazvesinden sonra olmuştur. Bedir gazvesinde çok esir vermişlerdi. Necâşi'nin Habeşistan'daki müslümanları kendilerine teslim edeceğini, böylece esirlerine karşılık onları öldüreceklerini umuyorlardı**» demektedir.

(2) İbn Abd-i Rabbih, el-Ikdu'l-Ferid, I, 159

«Her nimet mutlaka yok olur» deyince, Osman:

— *Yalan söyledin, cennet nimeti yok olmaz,* dedi. Bunun üzerine Lebid kızdı:

— *Ey Kureyş topluluğu! Vallahi siz beni incittiniz. Siz akılsızlık etmezdiniz. İçinizde bu adam ne zaman türedi?* dedi. Orada bulunanlardan biri:

— *O akılsız, aptalın biridir. Dinimizi terketti. Sen onun sözüne aldırış etme,* dedi. Osman, buna cevap verip kendisini müdafaa etmeye teşebbüs etti. İş kızıştı, birbirlerine girdiler. O müşrik Osman'ın gözüne şiddetli bir tokat vurdu. Osman'ın gözü kör oldu. Orada bulunan Velid:

— *Ey Osman! Benim himayemdeiken sana böyle bir kötülük dokunmazdı. Kuvvetli bir himayeye sahiptin,* dedi. Osman:

— *Vallahi, sağlam gözümün de Allah yolunda böyle olmasını istiyorum. Vallahi ben, senden daha güçlü, kuvvetli birinin himayesindeyim,* diye cevap verdi.(1)

Himaye konusunda nakledilen hadislerden biri de şudur:

Ebû Bekr'e de işkence yapılmaya başlanmıştı. Kendisine ve hattâ Rasûlullah'a işkence yapıldığını ve buna karşı koyacak gücü olmadığını görünce Peygamber efendimizden sığınabileceği bir ülkeye hicret etmek için izin istedi. Hz. Peygamber de izin verdi. Ebû Bekr hicret etmek üzere yola koyuldu. Hattâ, bir veya iki gün yolda gitti. Yolda giderken İbnü'd-Düğunne ile karşılaştı. İbnü'd-Düğunne, Beni Haris b. Abd-i Menât b. Kinâne'nin mevlâsı olup Ehâbiş'in başkanı idi.(2) Ebû Bekr'le arasında şu konuşma geçti:

— *Nereye, Ey Ebû Bekr?*

— *Kavmim bana rahat vermedi, bana eziyet verdi. Ve memleketimden çıkarttı.*

— *Niçin çıkarttılar? Sen kavmine iyilik edersin, musibete uğrayanlara yardımcı olursun, iyilik yapar ve kimsesizleri gözetirsin. Haydi dön, sen benim himayemdesin.*

Bunun üzerine, Ebû Bekr, onunla geri döndü. Mekke'ye girince İbnü'd-Düğunne:

---

(1) İbn Hişam, I, 22

(2) Ehâbiş, «topluluklar» anlamınadır. Kinâne kabilesinden Hârisoğulları ile, Hûnoğulları ve Huzâa kabilesinden Mustalıkoğulları bu isimle anılır. Bk. es-Suheylî, er-Ravdu'l-Ünüf, II, 231

— *Ey Kureyş topluluğu! Ben Ebû Kuhâfe'nin oğlunu himayeme aldım. Kimse ona dokunmasın*, dedi.

Bu andan itibaren Kureyş, Ebû Bekr'e işkence etmeyi bıraktı. Ebû Bekr'in evinde kapısının yanında bir mescidi vardı. Orada namaz kılıp Kur'an okurdu. Kendisi yufka yürekli biriydi. Namazını huşu içerisinde kılar, Kur'an okuduğunda ağlardı. Onun bu hali etrafına çocukları ve kadınları çekerdi. Kureyş'in bir kısım kimseleri bunun neticesinden korktular ve İbnü'd-Düğunne'ye giderek Ebû Bekr'i şikayet ettiler.

Evinin içerisinde namazını kılıp Kur'an okumasını istediler. İbnü'd-Düğunne, onların bu isteklerini Ebû Bekr'e bildirince, şu kesin cevabı aldı:

— *Himayeni sana iade ediyorum, Allah'ın himayesine razı oluyorum*

Bundan sonra Ebû Bekr yeniden müşriklerin baskılarına hedef oldu.(1)

c — Zulmün Hedefi Hz. Peygamber (s.a.v.):

Kureyş'in İslâm'ın yayılmasına karşı yürüttüğü mücadelenin üçüncü safhası doğrudan Hz. Peygamber'i hedef almıştır. Müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı saldırıyı yoğunlaştırması, müslümanların Habeşistan'a hicretlerinin akabinde başlamıştır. Çünkü müslümanların hicreti Kureyş'i rahatsız etmişti. Her şeyden önce değişik bölgelere dağılan müslümanların dinlerini yayarak bizzat Hz. Muhammed'in hicretine zemin hazırlamalarından ve böylece İslâm'ın putperestliğe galip gelmesinden endişe ediyorlardı.

İşte bunun için Kureyş, hareketin başı olarak Hz. Muhammed'e yönelmiş, İslâm'a davetten vazgeçmesi için bazan tecavüzlerde, bazan da parlak vaadlerde bulunmuştur.

Kureyş, Rasûlullah'a davasından vazgeçmesi için önce cömertçe mal teklifinde bulundu. Fakat Hz. Muhammed onlara bakmadı bile. Sonra başlarına melik, kral olmasını teklif ettiler. Peygamberimiz bu tekliflere şu cevabı verdi: «*Vallahi, güneşi sağ elime, ayı da sol elime koysalar, Allah dinini üstün kılıncaya veya onun uğrunda ölünceye kadar bu davadan vazgeçmem*»*(2)*

---

(1) İbn Hişam, I. 231; Müberred, oğulların babalarının kabirlerine sığınan veya kabirlerinden toprak getiren kimseleri himaye etmeye ihtimam gösterdiklerini belirterek bu konuda kıssalar anlatmıştır. Bk. Müberred, el-Kâmil II, 429 vd.

(2) İbn Hişam, I, 20

İşte bundan sonra saldırı ve eziyetler başladı. O'nu susturma konusunda ısrarlı idiler. Fakat, bunun doğurabileceği sonuçlardan da korkuyor, kendileri için zararlı olabileceğini düşünüyorlardı. Hz. Peygamber'i amcası Ebû Tâlib himaye ediyordu. Ebû Tâlib ise Araplar arasında yüksek bir mevki işgal etmekteydi.

Ayrıca Ebû Leheb hariç bütün Hâşimoğulları, Hz. Peygamber'in çevresindeydi. Bundan dolayı Kureyş'in mukavemeti değişik şekillerde oluyordu. Bir kısmı genel boykot uygulayarak müslümanları sindirmek veya dağıtmak istiyordu. Bunu biraz ileride «Hâşimoğulları'na karşı boykot» başlığı altında anlatacağız. Bir kısmı ise Rasûlullah'a eziyet etmekten çekinmiyordu. Ebû Leheb'in karısı Ümmü Cemîle geceleyin Rasûlullah'ın evinin önüne pislik ve diken döküyordu. Gayesi, Rasûlullah'ı sabahleyin evinden çıktığında rahatsız etmekti. Ebû Cehl de namaz kılarken Rasûlullah'ın üzerine pislik atardı.

Kureyş, Peygamber efendimize kötülükte daha da ileri gidebilirdi. Fakat Ebû Tâlib'in himayesi onlara engel olmuş, eşi Hz. Hatice de âdeta yaralarını saran bir merhem olmuştur. Rasûlullah, eve üzüntülü olarak döndüğünde Hz. Hatice O'nu sevgi ve şefkatle karşılar, O'nu dinler, teselli ve takviyede bulunur, sıkıntılarını hafifletmeye gayret ederdi.

Kureyş içinde zulmün başını çekenler ayrı bir gurup oluşturmuştu. Bunların başında amcası Ebû Leheb ve Ebû Sufyan b. Hâris vardı. Abd-i Şems Oğulları'ndan Utbe ve Şeybe b. Rabîa, Ukbe b. Ebî Muayt, Ebû Sufyan b. Harb ve oğlu Hanzale, Hakem b. Ebî'l-Âs, Abdu'd-Dâr Oğulları'ndan Nadr b. Hâris, Esed b. Abdu'l-Uzza Oğulları'ndan Zem'a b. el-Esved ve Ebû'l-Bahteri el-Âs b. Hişam, Mahzumoğulları'ndan Ebû Cehl b. Hişam, kardeşi el-Âs, amcası Velid b. Muğire, Sehmoğulları'ndan el-Âs b. Vâil ve oğlu Amr b. el-Âs, Cumahoğulları'ndan Umeyye b. Halef ve kardeşi Ubey gibi kimseler zulüm şebekesinin diğer elemanlarını teşkil ediyorlardı. İbn Abbas şöyle rivayet etmektedir:

— *Rasûlullah, bir gün namaz kılıyordu. Ebû Cehl gelip ona sataştı ve namazından alıkoymaya çalıştı. Rasûlullah, ona karşı koyup tehdit etti. Bunun üzerine Ebû Cehl:*

— *Muhammed, Mekke'de benden daha kalabalık nüfusa sahip kimse bulunmadığını bildiği halde beni tehdide mi kalkışıyor?* dedi. Bunun üzerine aşağıdaki âyetler indi:

«Namaz kıldığı vakit, bir kulu engelleyeni gördün mü?» «Ey Muhammed! Sakın ona uyma. Secde et ve Allah'a yaklaş.»(1)

---

(1) Alâk sûresi, âyet 9-19

İbn Abbas, bu âyetlerin nâzil olmasından sonra: «*Vallahi, o bütün ailesi nüfusunu çağırsa bile, melekler mutlaka onu yakalayacaktır.*» der.(1)

g) Hamza ve Ömer b. Hattab'ın Müslüman Olmaları:

Rasûlullah, İslâm'a davet ediyor, Kureyş ise bütün gücüyle buna karşı koyuyordu. Durum böyle devam ederken Hz. Peygamber'in davetinin beşinci senesinde iki kahraman, müslüman oldu. Bunlar Abdulmuttalib'in oğlu Hamza ile Ömer b. Hattab'dır.(2) Her ikisi de kuvvet ve metanetleriyle tanınmıştı. İslâm onlarla büyük bir güç kazandı ve zafere ulaşma ümidi arttı. «İslâmî Davetin Felsefesi» bahsinde Hz. Ömer'in İslâm'a girmesinden bahsedeceğiz. Fakat burada şunu belirtelim ki, Hz. Ömer ve Hz. Hamza'nın müslüman olmaları Kureyş'i düşündürmüş, âdeta şok tesiri yapmıştır. Kureyş anlamıştır ki, İslâm Hamza ve Ömer gibi şahsiyetleri kendisine çekmeye devam ettikçe, Hz. Muhammed'le barış içinde yaşamak, onun başarısına göz yummak demek olacaktır. Müslümanlara karşı düşmanlık ise Mekke'de bir iç harbi hazırlamak anlamına gelecektir. Çünkü ne Ömer ne de Hamza haksızlığa tahammül edecek insanlar değildir. Özellikle Hamza'nın müslüman olmasında Ebû Cehl'in Rasûlullah'a karşı yürüttüğü düşmanlığın da tesiri olmuştur. Yeğenine yapılan haksızlığa tahammül edemeyen Hamza, müslüman olduğunu açıklamış, doğruca Ebû Cehl'in yanına giderek kafasına yayıyla vurmuş ve yapmakta olduğu kötülüklerin intikamının alınacağını söyleyerek onu tehdit etmiştir.

Bundan sonra Kureyş yeni bir yola başvurdu. Abdulmuttalib Oğulları'nı ayaklandırmaksızın, anlaşma yolu ile Hz. Muhammed'in işini bitirmek istiyorlardı. Bunun için Hz. Muhammed'i himaye eden Ebû Tâlib'e gelip gitmeye başladılar. Önce onu himayeden vazgeçmesini veya onu susturmasını istediler. Bu istekleri netice vermeyince, bir adım daha atıp şiddet ve tehdide başvurdular. Ebû Tâlib'e gönderdikleri heyet şöyle konuştu:

«*Ey Ebû Tâlib! Sen yaşlı birisin. Aramızda şeref ve itibarın vardır. Yeğenine engel olmanı istedik, yapmadın. Vallahi biz O'nun atalarımızı kötülemesine, akıllı kimselerimizi, cehaletle itham etmesine, putlarımızı ayıplamasına katlanamıyoruz. Ya O'nu bundan alıkorsun veya iki guruptan biri yok oluncaya kadar sizinle savaşırız.*»(3)

Ebû Tâlib bu tehditlere de kulak asmayınca, üçüncü adımı attılar, Ebû Tâlib'le pazarlığa kalkıştılar. Umâre b. Velid b. Muğîre'yi Ebû Tâlib'e verip yerine Hz. Muhammed'i alarak öldürmek istediler. Ebû Tâlib'e: «*Umare, Kureyş içerisinde en kuvvetli delikanlı ve Arap gençlerinin en güzelidir. Onu al. Himayesi de sana aittir, diyeti de. O, senin çocuğun olsun. Hz. Muhammed'i bize ver*» dediler. Ebû Tâlib onların sözüne dudak büktü: «*Benimle ne kötü pazarlık yapıyorsunuz. Siz bana, bakıp beslemem için oğlunuzu veriniz, ben de öldürmeniz için size oğlumu vereyim, öyle mi?*» dedi.(1)

---

(1) İbn Abdi'l-Berr, ed-Dürer, 48
(2) İbn Hişam, I, 326
(3) İbn Hişam, I, 170

h) Hâşimoğulları'na Karşı Boykot:

Ebû Tâlib'le pazarlık sonuç vermeyince, müşrikler, düşmanlıklarında yeni bir adım daha attılar. Kureyş'e göre Hz. Muhammed'in kuvvet kaynağı O'nu koruyup kollayan ailesi idi. Ebû Leheb hariç bütün akrabaları, Hz. Muhammed'in dinine uysun, uymasın, O'nu himaye ediyorlardı. Bu sebeple Kureyş, Hâşimoğulları ile mücadeleye karar verdi. Fakat harbi ve onun getireceği kötü sonuçları istemiyorlardı. Onun için Hâşimoğulları'na karşı savaşsız fakat tesirli bir yol tuttular. Kureyş'in bütün aileleri birleşti. Hâşimoğulları'na karşı tam bir boykota karar verdiler. İlişkiyi kesmeye, kız alıp vermemeye, alış-veriş yapmamaya, onlarla konuşmamaya, hastalarını ziyaret ve ölülerini taziye etmemeye karar verip bunları bir sahifeye yazdılar. Hâşimoğulları'nı iki dağ arasındaki bir mahallede ablukaya aldılar.(616 M.)

Kureyş'in Hâşimoğulları'na karşı bu tutumu gerçekten çok şiddetli ve insafsızca idi. Hâşimoğulları çok zarar gördü. Çarşıya pazara çıkamaz oldular, aç kaldılar. Öyle ki, çocukların feryatları taa uzaktan duyuluyordu. Bu durum üç sene kadar devam etti.

Bu arada Kureyş kabilesinin bir kısmı, durumun vehametini gördü ve Hâşimoğulları'na karşı uygulanan bu insafsız boykotun sürdürülmesine karşı çıkarak anlaşmayı bozdular. Yazılan vesikaya aldırmayarak yeniden Hâşimoğulları ile münasebete başladılar.(2)

Zaten Allah tarafından mucize olarak görevlendirilen güveler, o vesikada yer alan kelimelerden zulüm, şirk ve alâkayı kesme sözleri hariç, yazılan şeylerin hepsini yiyip bitirmişti. Bu konudaki rivayetler değişiktir: Bir rivayete göre ise, güve, kağıtta yazılı olan her şeyi yemiş, sadece Allah'ın ismini bırakmıştı. Allah, Hz. Muhammed'e bunu vahyetti. O da amcası Ebû Tâlib'e bildirdi. Ebû Tâlib durumu Kureyş'e anlattığında inanmadılar. Ebû Tâlib, yeğeninin doğru olduğu hususunda onlara meydan okudu. Sahifeyi getirip baktıklarında Hz. Muhammed'in sözlerinin doğru olduğu ortaya çıktı. Fakat müşrikler: «*Bu bir sihirdir*» diyerek buna da inanmadılar.

---

(1) İbn Hişam, I. 170

(2) İbn Hişam, I. 231; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 46

Ancak her hadise, onlardan bir gurubu çözüyordu. Nitekim bazıları anlaşmayı bozmaya gittiler. Hişâm b. Amr b. Hâris, Ebû'l-Bahterî, el-Âs b. Hişam, Mut'im b. Adiy, Züheyr b. Ümeyye ile annesi Abdulmuttalib'in kızı ve Peygamberimizin halası Atike ve Zem'a b. el-Esved bunlardandı. Hişam, bizzat anlaşmayı yazan kâtip idi.(1)

Ebû Tâlib de boykot mahallinde bulunduğu sürece, Rasûlullah ile çok yakından ilgileniyordu. Hattâ düşmanlarını aldatmak için gecenin başlangıcında O'nu kendi özel yatağında yatırıyor, insanlar uyuduğu zaman da asıl uyuyacağı yatağa gitmesini söylüyor, oğullarından, kardeşlerinden yahut da amcasının oğullarından birine O'nun yanında bulunmasını emrediyordu.

Müşrikler içerisinde Rasûlullah'a en çok düşmanlık besleyen ve anlaşma hükümlerine uyulması için titizlikle çalışan Ebû Cehl idi. İbn Hişam(2) şöyle nakleder: Bir gün Hakim b. Hizam, teyzesi Hz. Hatice'ye kölesiyle birlikte bir miktar buğday götürüyordu. Ebû Cehl onu yakaladı ve:

— *Buğdayı Hâşimoğulları'na mı götürüyorsun? Vallahi seni Mekke'de rezil edinceye kadar yerimden ayrılmam, buğdayınla beraber dur,* diye çıkıştı.

Ebû'l-Bahteri, Ebû Cehl'e gelip:

— *Sana ne oluyor, ondan ne istiyorsun? Buğday zaten teyzesinin idi, ondan almıştı. İstemiş şimdi gönderiyor. Ona nasıl engel olabilirsin?* dedi. Ebû Cehl daha fazla ileri gidemedi.

Ebû Cehl gıyabında Hz. Muhammed'e aşırı düşmanlık beslemesine rağmen huzurunda ondan çekinirdi. İbn Hişam şöyle bir hadise nakleder:

Erâş kabilesinden bir adam Ebû Cehl'e veresiye bir deve satmıştı. Daha sonra adam, devesinin parasını isteyince Ebû Cehl ödemekten kaçındı. Çaresiz kalan Erâşlı, Kâbe'nin civarında oturmakta olan bir gurup insanın yanına gitti ve: «*Ey Kureyş topluluğu! İçinizde Ebû'l-Hakem b. Hişam (Ebû Cehl)'dan borcumu alacak yok mu? Ben garip biriyim, hakkımı vermiyor*» dedi.

Orada bulunanlardan biri biraz uzakta oturan Rasûlullah ile alay etmek için Erâşlıya: «*Şurada oturanı görüyor musun? İşte Ebû Cehl'*

---

(1) İbn Abdi'l-Berr, ed-Dürer, 57-60

(2) İbn Hişam, II, 5

den hakkını ancak o alabilir.» dedi. Erâşlı buna inanarak Rasûlullah'ın yanına gitti. Başından geçen olayları anlattı. Rasûlullah kalkıp: *«Benimle beraber gel»* dedi. Beraberce Ebû Cehl'in evine gittiler. Orada oturan Kureyşliler durumu öğrenmek istiyorlardı. Bu sebeple olup bitenleri kendilerine nakletmesi için arkalarına bir adam taktılar. Rasûlullah, Ebû Cehl'in kapısını çaldı. Ebû Cehl:

— *Kim o?* diye seslendi. Hz. Muhammed:

— *Ben Muhammed'im. Dışarı çık,* dedi.

Ebû Cehl'in korkusundan rengi değişmiş, kül gibi olmuştu. Âdeta yüzünde bir damla kan yoktu.

Hz. Peygamber:

— *Şu adama hakkını ver,* dedi. Ebû Cehl:

— *Hemen vereyim,* dedi. Eve girerek devenin parasını getirdi ve Erâşlıya verdi.

Bunları seyreden Kureyşli, arkadaşlarına gelerek olup bitenleri hayretle anlattı.

Çok geçmeden Ebû Cehl de Kâbe'ye geldi. Müşrikler ona:

— *Yazıklar olsun sana, sana ne oldu?* dediler. Ebû Cehl:

— *Size yazıklar olsun. Vallahi, daha kapımı çalıp sesini işitir işitmez hemen içime korku düştü, korkmaya başladım. Yanına çıktığım zaman sanki başımda korkunç, azgın, erkek bir deve vardı. İtiraz edip adamın borcunu vermekten kaçınsaydım devenin beni yiyeceğini hissettim,* dedi. Müşrikler gördükleri hadiseyi şaşkınlıkla seyrettiler.(1)

1) Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin Vefatı :

Rasûlullah, İslâm'ı tebliğ sırasında karşılaştığı güçlüklerde ve sıkıntılı anlarında kendisine en büyük yardım ve desteği sağlayan iki yakınını, peygamberliğinin onuncu senesinde kaybetti. Bunlar, amcası Ebû Tâlib ile zevcesi Hz. Hatice idi. Hatice kadınlardan ilk müslüman olanı idi. Şahsi gücü, malı, mevkii ve son derece nazik davranışı ile Rasûlullah'ın yanında yer almış, her şeyi ile onu desteklemişti. Ebû Tâlib ise, kuvvet ve dirayetiyle âdeta Rasûlullah'ı koruyan bir zırhtı. Bu konuda onun şu beyti nakledilir:

«Vallahi, hepsi beni çiğneyip geçmedikçe Hz. Muhammed'e ulaşamazlar.»

---

(1) İbn Hişam, II, 27-28

Ebû Tâlib öldüğünde seksen yedi yaşındaydı. Tarihçilerin çoğunluğuna göre müslüman olmadan ölmüştür. Fakat Abbas, Ebû Tâlib'in ölüm döşeğinde iken söylediği şiir içerisinde şu sözünü nakletmiştir:

«*Ben kesin olarak bildim ki Hz. Muhammed'in dini yeryüzündeki dinlerin en hayırlısıdır.*»

Bazı araştırıcılar, bu şiire ve benzeri sözlerine bakarak, Ebû Tâlib'in açıkça söylemese de İslâm'ı kabul ettiğine inanırlar.

İbnu Kayyim'in belirttiğine göre Ebû Tâlib ile Hz. Hatice'nin vefatları arasındaki müddet sadece üç gündür.(1) Amcası Ebû Tâlib ile Hz. Hatice validemizin vefatları Hz. Peygamber'i ve müslümanları çok üzdü. Bundan dolayı bu yıla «Hüzün yılı» denildi.

Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin vefatından sonra Kureyş'in Rasûlullah'a baskısı, eza ve cefası daha da arttı. Rasûlullah'a amcasının sağlığında yapamadıkları kötülüğü yapmaya başladılar. İbn İshak bu konuda şöyle der: (2) «*Ebû Tâlib ölünce Kureyş'in Rasûlullah'a düşmanlığı daha da arttı. Amcası hayatta iken üzerine gidemiyorlardı. Peygamber efendimize Kureyş içerisinde en çok düşmanlık edenler amcası Ebû Leheb, Hakem b. el-Âs, Ukbe b. Muayt idi. Çünkü bunlar Rasûlullah'a komşu idiler ve efendimizin üzerine, namaz kılarken, yemek yerken pislik atarak rahatsız ederlerdi.*»

Ebû Leheb'in karısı, Rasûlullah'a eziyet etme hususunda, kocasından geri kalmazdı. Rasûlullah, âdeti üzere namaza erken çıkardı. Ebû Leheb'in karısı da Hz. Peygamber'in ayaklarına batması için geceleyin kapısının önüne diken atardı. Kur'an-ı Kerim'deki 111. sûrede, Ebû Leheb ve karısının bu çirkin tutumları tel'in edilir.(3)

Müşrikler çoğu kere, Rasûlullah namaz kılarken üzerine pislik atarlardı. Bir defasında müşriklerden biri Rasûlullah'ı boğmaya kalkışmıştı. Ebû Bekr gelmeseydi nerede ise öldürecekti. Ebû Bekr onlara: «*Rabbim Allah'tır diyen bir adamı mı öldüreceksiniz?*»*(4)* diye çıkışarak Rasûlullah'ı kurtardı.

Bir defa da Rasûlullah ashabına İslâm'ı öğretiyordu. Buna kızan Kureyş, onların üzerine saldırıp eziyet ettiler. Bu insanlık dışı saldırıda en çok müteessir olan da Rasûlullah ve Ebû Bekr olmuştu.

---

(1) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 46
(2) İbn Hişam, I, 160
(3) Tebbet sûresi. Buna Mesed sûresi de denir. Kur'an-ı Kerim'in yüz on birinci sûresidir.
(4) Mü'min sûresi, âyet 28

1) Hz. Peygamber Taif'te :

Rasûlullah, Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin vefatından sonra müşriklerin insanlık dışı baskıları karşısında Mekke'de kalamayacağını anladı. İslâm'ı Mekke dışında yaymayı düşünüyordu. Bu ümitle, rahatça barınıp, İslâm'ı yayabileceği başka bir merkez arıyordu. Bazı kabileleri ziyaret edip, yeni dinin prensiplerini onlar içerisinde yayma teşebbüsünde bulundu. Ancak bu seyahatlerinde genellikle güçlük ve meşakkâtle karşılaştı. Gittiği her beldenin halkı O'na şöyle mukabelede bulunuyordu: *«Davetinde hayır olsaydı, kendi yakınların ve halkın kabul ederdi.»*

Kaynaklara göre Rasûlullah, en büyük eziyeti Taif'e gittiğinde çekmiştir. (620 M.). Hz. Peygamber, Taif'e varınca önce oranın ileri gelenlerinden(1) bazı kimseleri Allah'ın birliğine inanmaya davet etti. Bunu kabul etmedikleri gibi Hz. Peygamber'i iyi de karşılamadılar. Çünkü Kureyş ile Taifliler arasında dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri vardı. Kureyş'in zenginlerinden bir çoğunun Taif'de bahçeleri bulunuyordu. Her sene Taif'den Mekke'ye Kâbe'yi ziyarete gelenler olur, Kureyş bunlara hizmet eder ve ağırlardı. Bu sebeple Taifliler de Kureyş gibi Rasûlullah'a iyi mukabelede bulunmadılar. Ayak takımını, Rasûlullah'a söğüp, taşlaması için kışkırttılar.(2) Fakat Rasûlullah, bu zor ve çetin durumda bile Allah'tan ümidini kesmedi ve: *«Rabbim! Sen bana gazap etmezsen çektiklerim ne olursa olsun buna aldırış etmem»* dedi.(3)

Taif'i ilk gören insan bile Rasûlullah'ın bu seyahatinde çekmiş olduğu güçlüğü anlamakta gecikmez. Mekke'ye uzaklığı 85 km. olan Taif'in yolu tamamen rampadır. Taif, Mekke'ye nispetle yüksek bir dağ üzerinde bulunmaktadır. Bugün yolu yapılıp asfaltlanmasına rağmen araba buraya güçlükle çıkabilmektedir. Aman Yarabbi! Hz. Muhammed bu dik, korkunç ve ıssız yolu nasıl katetmiştir?

Rasûlullah, uzun yorgunluk ve meşakkatten sonra Taif'e varınca orada, kendisiyle alay eden bir toplulukla karşılaştı. Sonra da çocukların ve aklı ermez ayak takımının hücumuna maruz kaldı. Bunlar, Hz. Peygamber'i elleriyle ve dilleriyle taş yağmuruna tuttular. Efendimiz onların bu hücum ve taşlarından kendisini korumaya çalışıyordu. Bu hal Hz. Muhammed Taif'i terkedinceye kadar devam etti. Taif'in ayak takımı kovalamacayı bırakınca Rasûlullah da yorgun ve bitkin bir halde Rabia'nın oğulları Utbe ve Şeybe'nin bağına sığındı.(1)

---

(1) İbn Hişam, (II, 285) bunların Sakif kabilesinden üç kardeş olduğunu söyler. Bunlar Amr'ın oğulları: Abd Yâleyl, Mesûd ve Habib'dir.

(2) İbn Hişam, I, 260

(3) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 46

Bağda bulunan Addas ismindeki köle, Rasûlullah'ı bu halde görünce ona acıdı. Yemesi için bir miktar üzüm getirdi. Rasûlullah Addas ile konuşup onu İslâm'a davet etti. Addas da İslâm'ı kabul etti. Rasûlullah en güç anlarında bile insanları İslâm'a davet ediyordu. Allah'ın lütfuyla bu davet de, mü'minlerini buluyordu.

Daha sonra burada «Mescidü'l-Kû» adıyla anılan bir mescit yapılmıştır.

j) Kâbe Ziyaretçilerini Davet:

Rasûlullah, Taif'den döndükten sonra, Kâbe'yi ziyarete gelenleri İslâm'a davet etmeye yöneldi. Her yıl, Kâbe'yi ziyaret için Arabistan'ın değişik bölgelerinden insanlar geliyor, bir süre Mekke'de kalıp yeniden dönüyorlardı. Hz. Peygamber, İslâm'a davet için bunu önemli bir fırsat olarak gördü ve değerlendirmeyi düşündü.(2) Rasûlullah, Mekke'ye gelenlerle panayır yerleri olan Micenne, Ukaz ve Mina'da görüşüyordu.(3) Bu arada Kureyş farkında olmadan İslâm'ın yayılmasına hizmet etmekteydi. Çünkü Kureyş, Mekke'ye gelen ziyaretçilere elçiler göndererek: «*Muhammed'in davetine uymayın, O deli ve sihirbazın biridir*» gibi çirkin sözlerle onların Hz. Peygamber'le tanışmasını önlemeye çalışıyordu. Oysa Kureyş'in müdahaleleri dışardan gelen kimselerin yeni dinin davetçisi Hz. Muhammed'i görme arzularını kamçılıyordu. Ayrıca onlar Kureyş'in iddialarının doğru olup olmadığını da merak edip öğrenmek istiyorlardı. Bu sebeple, Hz. Muhammed'in insanları davet için yanlarına gitmesi yerine artık insanlar gizli açık O'nun yanına gelmeye başlamışlardı. Onlar «Mecnun» görmek için Hz. Muhammed'e koşuyorlar fakat çok farklı bir insanla karşılaşıyorlardı. Onlar «sihirbaz» görmek için gidiyorlar fakat sihirbazlıktan uzak biriyle karşılaşıyorlardı. Artık insanlar özellikle Medineliler, Kur'an'ı dinlemeye başlamışlar, Hz. Muhammed'in görüşlerine, davetine, dinine kulak vermişler ve O'nu sevmişlerdi. İslâm dini yayılmaya başlamış, Rasûlullah'ın ümidi kuvvet kazanmıştı. Kur'an'ın icâzı ve İslâm davetindeki öz, insanları cezbeden en önemli unsurlardı.

---

(1) İbn Hişam, II, 285
(2) İbn Hişam, I, 363
(3) İbn Sa'd, et-Tabakat, I, 207

4 — MUCİZE

Allah, insanları yaratmış ve onlara hayat modeli sunmak üzere peygamberler göndermiştir. Peygamberler, Allah'ın bildirdiği gerçekleri tebliğ etmişlerdir. İnsanlardan bazılarının, gönderilen peygamberi hemen kabul etmesine rağmen, bir kısmı da yalanlamışlardır. İşte bu gibi durumlarda Allah, peygamberlerini mucizelerle desteklemiştir.

Ayrıca tarihte kendisinin peygamber olduğunu ileri süren bir takım yalancılar da çıkmıştır. İnsanların hak peygamberle, peygamberlik iddiasında bulunan yalancı ve sapık kimseleri ayırt edebilmesi ve gerçek olanı tanıması için Allah, peygamberlerine peygamberliklerini ispat edebilecekleri olağanüstü lütuflarda bulunmuştur. Bu lütuflar mucizedir.

Mucize, sözlükte «insanların benzerini yapmaktan aciz kaldığı, olağan üstü olay» anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'de, mucize yerine daha çok «âyet» (çoğulu: âyât) sözü geçer. Istılah olarak ise mucizeyi şöyle tanımlayabiliriz:

«Mucize, peygamber olarak görevlendirilen kişinin bu iddiasını doğrulamak için Allah tarafından kendisine verilen izin ve yardım ile meydana getirdiği, tabiat kanunlarıyla açıklanamayan olağanüstü hadiselerdir.»

Mucizenin özelliği tabiat kanunlarıyla açıklanamayışı ve bu kanunların üstünde olmasıdır. Hz. İbrahim'in ateşte yanmaması gibi. Tabiatı gereği ateş yakıcıdır. Fakat bu olayda Allah'ın emri ile bu özelliğini kaybetmiştir. Tabiat kanunlarına «âdetullah» veya «sünnetullah» denir. Aslında Allah'ın âdeti ve sünneti değişmez, sadece peygamberler için ender olarak geçici bir süre durdurulur.

Sadece peygamberlere has olan mucizelerden başka, veli kullardan meydana gelen bazı haller de vardır ki, bunlara keramet denir. Velilerin gösterdiği kerametler, aynı zamanda ümmeti oldukları peygamberin mucizelerinden sayılır. Peygamberlerin peygamberliklerini ispat için mucize göstermeleri şarttır, ama velilerin keramet göstermesi şart değildir.

a) Mucizenin Özellikleri:

Meydana gelen her olağanüstü hal mucize değildir. Bunların mucize sayılabilmeleri için gerekli şartlar İslâm bilginleri tarafından şöyle sıralanmıştır:

1 — Mucize Allah'ın fiili olmalıdır. Birinin şahsî kabiliyet ve gayretiyle yaptığı, başkalarının benzerini yapamadığı şey mucize değildir.

2 — Mucize tabiat kanunlarıyla açıklanamayan bir vak'a olmalıdır.

3 — Olaya itiraz imkânsız olmalıdır.

4 — Peygamberlik iddiasında bulunan bir zattan meydana gelmelidir. Bu, onun doğruluğunu tasdik eden bir delil olur.

5 — Peygamberlik iddiasında bulunanın göstereceğini söylediği mucize ile fiilen ortaya çıkan durum arasında uygunluk olmalıdır. Meselâ peygamber mucize olarak ölüyü dirilteceğini söylese, fakat, başka fevkâlade bir hal meydana gelse bu mucize olmaz. Çünkü mucize, Allah'ın peygamberini iddiasında tasdik etmesidir.

6 — Meydana gelen mucize kendi kendisini yalanlamamalıdır.

7 — Mucize peygamberlik iddiasından sonra meydana gelmelidir. Peygamberlik iddiasında bulunan kimse «mucizem daha önce benden meydana gelen şu harikülâde hallerdir» dese bu mucize olmaz.(1) Çünkü, bir peygamberin peygamberliğinden önce meydana gelen harikülâde hallere mucize değil, «irhas» denir. Meselâ Peygamber efendimizin annesinin doğum sancıları hissetmemesi, Peygamber efendimizin sünnetli olarak doğması, süt annesi Halime'nin merkebinin Peygamberi götürürken kervanda bulunan en hızlı hayvan haline gelmesi, süt annesinin bir memesini emip diğerini süt kardeşine bırakması, Halime'nin devesinin ailenin ihtiyacından fazla süt vermesi, göğsünün yarılması, taşların kendisine selâm vermesi, amcası Ebû Tâlib'le Şam'a yaptığı ticarî seyahatte bulutun bir şemsiye gibi kendisini gölgelemesi gibi hadiseler, birer irhastır. Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması da bir irhastır.(2)

Her peygamber, ilâhî bir vazife ile gönderilmiş olduğunu kavmine kabul ettirebilmek için mucize göstermiştir. Bu hususu bizzat Peygamber efendimiz bildiriyor: «*Hiç bir peygamber gönderilmemiştir ki ona, insanları imana getirecek bir âyet (mucize) verilmemiş olsun. Bana verilen ise Allah'ın gönderdiği vahiy (Kur'an) dir. Onun için kıyamet günü ümmetimin sayıca diğerlerinden çok olmasını ümit ediyorum.*»(3)

---

(1) et-Tehânevi, Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn, II. 979
(2) Bk. Âl-i İmran sûresi. âyet 146
(3) Buhârî, İ'tisam, I

Geçmiş devirlerde yaşayan peygamberlerin mucizeleri, sadece zamanında yaşayan ve o anda hazır bulunan insanlar tarafından görülebilirdi. Onların mucizeleri sürekli değil, geçici idi ve duyguya yönelikti. Daha sonra belirteceğimiz gibi bizim Peygamberimizin mucizesi sürekli ve aklîdir.

Mucizeler çeşitlidir. Bunların gaybtan haber verme şeklinde olanları bulunduğu gibi, kevnî (meydana gelme, var olma) olanları da vardır. Hz. İsa'nın, kavmine yediklerini ve evlerinde biriktirdiklerini bildirmesi gaybtan haber verme şeklindeki bir mucizedir.(1) Hz. Mûsa'nın, kavmi su istediği zaman âsâsı ile taşa vurduğunda taştan su fışkırması, bulutun çölde İsrailoğulları'nı gölgelemesi ve denizin yarılıp Hz. Mûsa ve beraberindekilerin geçmesini sağlaması gibi mucizeler ise kevnîdir.

b) Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlerin Mucizeleri:

Kur'an-ı Kerim geçmiş peygamberlere verilen mucizelerden de bahseder. Bunlardan birkaç misâl verelim:

a — Hz. Salih'in mucizesi:

Allah, Salih Peygamberi putlara tapmakta olan Semud kavmine peygamber olarak göndermişti. Salih Peygamber onları, bir olan Allah'a inanmaya ve ibadete davet etti. Onlar ise ancak taş içerisinden bir deve çıkarabilirse inanacaklarını söylediler. Salih Peygamber duâ etti ve Allah istenilen deveyi yarattı. Bunun üzerine Hz. Salih kavmine: *«İşte mucize, bu dişi devedir. Onun belli bir gün su içme hakkı vardır. Sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır. Sakın ona bir kötülük yapmayın, yoksa büyük günün azabı sizi yakalar.»(2)* demiştir. Tefsir kitaplarından öğrendiğimize göre Salih Peygamberin mucizesi olarak yaratılan bu devenin bir takım özellikleri vardı. Bu deve gün aşırı su içmeye gider, Semud kavmine ve hayvanlarına yetecek suyun hepsini içerdi. O gün diğer hayvanlar su içmeye gelmezdi. O da su içme günü kendisinin olmayınca suya hiç yaklaşmazdı. Su içtiği gün Semud kavminin bütün hayvanlarının verdiği toplam sütü o bir defada verirdi. Allah tarafından bu devenin çok mübarek olduğu ve kendisine bir kötülük yapılınca o kavmin helâk olacağı bildirilmişti. Bu uyarıya rağmen Semud kavmi deveyi öldürmüş ve kendileri de şiddetli bir sarsıntı ile helâk olmuşlardı. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilir: *«Deveyi kestiler. Ve böylece Rablerinin emrine isyan ettiler. Ve dediler ki: «Ey Salih! Eğer gerçekten peygamberlerden*

---

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet 49

(2) Şuarâ sûresi, âyet 155

isen kendisiyle tehdit etmekte olduğun azabı bizlere getir.» Bunun üzerine onları şiddetli bir sarsıntı yakalayıverdi de evlerinde diz üstü kapanıp kaldılar.»(1)

b — Hz. İbrahim'in kavmi de putlara tapıyordu. Hz. İbrahim, bir gün gizlice onların putlarını kırdı. Araştırma neticesinde putları kıranın Hz. İbrahim olduğunu öğrenen kavmi, onu ateşe atmak sûretiyle cezalandırmaya karar verdi. Günlerce odun taşıdıktan sonra muazzam bir ateş yakarak içine Hz. İbrahim'i yüksekçe bir yerden mancınıkla attılar. O zaman Allah: *«Ey ateş! İbrahim'e karşı soğuk ve selâmet ol.»(2)* buyurdu, ateş derhal gülistana çevrildi ve Hz. İbrahim kurtuldu.

c — Kur'an-ı Kerim'de Hz. Mûsa'nın bir takım mucizelerinden bahsedilir. Bu mucizeler arasında âsâsının ejderhaya dönüşmesi ve koynuna sokup çıkardığı zaman elinin bembeyaz hale gelmesi de vardır. Hz. Mûsa, Firavun'a kendisinin peygamber olduğunu bildirmiş ve İsrailoğulları'nı kendisiyle beraber salıvermesini istemiştir. Olayın kalan kısmını Kur'an-ı Kerim'den okuyalım: *«Firavun: «Şayet bir delil getirdiysen ve doğru söyleyenlerden isen onu ortaya koy» dedi. Bunun üzerine Mûsa âsâsını yere attı. O hemen apaçık bir yılan oluverdi. Elini koynundan çıkardı. Bir de ne görsünler, bakanlara pırıl pırıl parlayan bembeyaz bir el. Firavun kavminin ileri gelenleri, şöyle dediler: «Şüphesiz bu, çok bilgili bir sihirbazdır. Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor.» Firavun dedi ki: «O halde ne tavsiye edersiniz?» Dediler ki: «Onu ve kardeşini şimdilik ertele ve şehirlere sihirbazları toplayacak adamlar gönder. Ne kadar bilgili sihirbaz varsa hepsini sana getirsinler.» Sihirbazlar Firavun'a geldiler ve dediler ki: «Eğer biz galip gelirsek bize mükâfat var değil mi?» Firavun: «Evet, hem de bana en yakın kimselerden olacaksınız» dedi. Sihirbazlar şöyle dediler: «Ey Mûsa! Önce maharetini ya sen ortaya koy, yahutta biz koyalım.» Mûsa: «Önce siz koyun» dedi. Sihirbazlar marifetlerini ortaya koyunca insanların gözlerini büyülediler ve onları korkuttular. Böylece büyük bir sihir göstermiş oldular. Biz de Mûsa'ya: «Âsânı bırakıver» diye vahyettik. Bir de ne görürsün, âsâ, onların bütün uydurduklarını yutuyor. Böylece hak ortaya çıktı ve onların bütün yaptıkları boşa gitti. İşte orada yenildiler ve zelîl olarak geri döndüler. Sihirbazlar secdeye kapandılar. Ve şöyle dediler: «Âlemlerin Rabbi olan, Mûsa ve Harun'un Rabbine iman ettik.»(3)*

Bu konuda önemli bir husus da şudur: Her peygamberin mucizesi, devrindeki insanların rağbet ettiği bir sahada olmuştur. Böylece insanlar, kendi bildikleri alanda acze düşürülmüş olmakta ve peygamberin ilâhi bir kudretle desteklendiğini kabul etmektedirler. Bu sebeple sihrin revaçta olduğu bir dönemde Hz. Mûsa'ya bu sahada mucize verilmiş, zamanın ünlü sihirbazları dize getirilmiştir.

---

(1) Araf sûresi, âyet 77

(2) Enbiya sûresi, âyet 69

(3) Âraf sûresi, âyet 106-122

d — Hz. İsa'nın mucizesi:

Hz. İsa'ya o dönemde insanların ileri oldukları tıp sahasında mucizeler verilmiştir. Kuş şeklinde bir şey yapıp üflediğinde bunun canlanıp uçması, anadan doğma körü ve alaca hastalığına yakalananları iyileştirmesi ve ölüyü diriltmesi gibi mucizeler Allah'ın Hz. İsa'ya lütuflarıdır. Kur'an-ı Kerim bunları şöyle anlatıyor: *«İsa, onlara şöyle diyecektir: «Ben size, Rabbiniz tarafından bir mucize ile gönderildim. Ben, çamurdan kuş şeklinde bir şey yapıp ona üfüreceğim. O da Allah'ın izniyle canlı bir kuş olacaktır. Körü ve alaca hastalığına yakalanmış olanı iyileştiririm. Allah'ın izniyle ölüyü diriltirim. Yediklerinizi ve evlerinizde biriktirdiklerinizi size haber veririm. Eğer inanıyorsanız, şüphesiz ki bunlarda, sizin için büyük bir ibret vardır.»(1)*

Görüldüğü gibi Hz. Muhammed'den önceki peygamberlerin mucizeleri daha çok duyu organlarına hitap ediyordu. Çünkü o zaman insanoğlunun idraki, aklî delillere inanıp iknâ olacak seviyede değildi. O dönemlerde insanoğlu, daha çok ilgisini çekip hayrete düşüren harikülâde şeylere inanıyordu.

c) Hz. Muhammed'in Mucizeleri :

Mucizenin tanımını yapıp, diğer peygamberlerin mucizelerinden örnekler verdikten sonra, Peygamberimizin mucizelerinin üzerinde durmak istiyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi Peygamber efendimizin mucizeleri, diğer peygamberlerinkinden farklıdır. Geçmiş peygamberlerin mucizeleri sadece göze ve diğer duyu organlarına hitap ettiği için, ancak o dönemde yaşayan insanlar tarafından görülebiliyordu. Salih Peygamber'in mucizesinde olduğu gibi, mucizeyi gördükten sonra inanıp gereğini yerine getirmeyeni Allah helâk ediyordu. Peygamberimizin mucizesi Kur'an-ı Kerim ise, insanların aklına hitap ediyor ve süreklilik arzediyor. Bununla birlikte Peygamberimizin duygularına hitap eden mucizeleri de zuhur etmiştir. İslâm bilginleri Peygamber efendimizin mucizelerini üç kısımda değerlendirmişlerdir.

1 — Aklî mucize: Bu, insanlara her çağda hitap eden Kur'an-ı

---

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet 49

Kerim'dir. Hz. Peygamber, en büyük mucizesi olan Kur'an'la Arap olsun, olmasın bütün insanlara bir benzerini getirme hususunda meydan okumuştur: *«Ey Muhammed! De ki: «Yemin olsun ki, insanlar ve cinler Kur'an'a benzer bir kitap uydurmak için, bir araya gelseler de, hiç bir zaman onun bir benzerini meydana getiremeyeceklerdir. Hattâ birbirlerine yardımcı olsalar bile.»(1)* Onlar bunu yapmaktan aciz kalınca, on sûre meydana getirmelerini istemiştir: *«Yoksa onlar: «Kur'an'ı Muhammed uydurdu» mu diyorlar? Ey Muhammed! De ki: «Siz de Kur'an'ın benzeri, on uydurma sûre meydana getirin bakalım. Eğer iddianızda doğruysanız, Allah'tan başka yardımını isteyebileceklerinizi de çağırın.» Eğer onlar size cevap vermezlerse, bilin ki, bu Kur'an ancak Allah'ın ilmi ile indirilmiştir. O'ndan başka ilâh yoktur. Artık siz müslüman mısınız?»(2)* Onlar bunu yapmaktan da aciz kalınca bir sûre meydana getirmelerini istemiştir: *«Kulumuz Muhammed'e indirdiğimizden şüphe ediyorsanız, onun benzeri bir sûre meydana getirin. Eğer iddianızda samimi iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi de çağırın. Eğer bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- o halde kâfirler için hazırlanmış, yakıtı insanlar ve taşlar olan, cehennem ateşinden sakının.»(3)* Bunu da yapamayınca Kur'an gibi bir söz, bir âyet meydana getirmelerini istemiş ve: *«Eğer iddialarında doğru iseler Kur'an'ın benzeri bir «söz» meydana getirsinler»(4)* buyurmuştur.

Buna, o dönem Arapları güç yetiremediler. Teşebbüs edenler gülünç oldular.

2 — *Peygamber efendimizin zamanında yaşayan insanların görebildiği mucizeler:* Bu tür mucizelere hissi (duyu organlarıyla anlaşılan) mucizeler denir. Bu tür mucizeler için örnek olarak şunları zikredebiliriz:

a — Ayın ikiye yarılması: Buhâri, Enes'den şöyle rivayet etmiştir: Mekke halkı Peygamber efendimizden bir mucize göstermesini istediler. Peygamber efendimiz de onlara ayın ikiye bölündüğünü gösterdi. Ay ikiye ayrıldı. Ve Hira dağını ayın iki parçası arasında gördüler.(5) Abdullah b. Mes'ud diyor ki: «Biz Peygamber efendimizle beraber Mina'da iken ay ikiye bölündü. Hz. Peygamber bize: *«Şahit olunuz»* dedi. Bir gurup, dağa doğru gittik.»(6)

---

(1) İsrâ sûresi, âyet 88
(2) Hûd sûresi, âyet 13-14
(3) Bakara sûresi, âyet 23-24
(4) Tûr sûresi, âyet 34
(5) Buhâri, Menâkıb, 36
(6) Buhâri, Menâkıb, 36; Tirmizi, Tefsir, 55

b — Kızartılmış koyun etinin zehirli olduğunu haber vermesi: Câbir b. Abdullah şöyle anlatır; Hayber halkından yahudi bir kadın kızartılmış bir koyunu zehirleyip Rasûlullah'a sunmuştu. Rasûlullah, koyunun bir parçasını alıp yemeye başlamış, ashap da onunla beraber yemeye başlamıştı. Sonra Rasûlullah: «Ellerinizi etten çekiniz buyurdu. Hemen yahudi kadına haber gönderip huzuruna çağırttı ve:

— Bu koyunu zehirledin mi? diye sordu. Kadın:

— Kim haber verdi sana? dedi.

— Şu elimdeki et parçası, buyurdu. Kadın:

— Evet, dedi. Efendimiz:

— Niçin? diye sordu. Kadın:

— Kendi kendime dedim ki: «Eğer Muhammed Peygamber ise bu O'na zarar vermez, şayet değilse ölür, O'ndan kurtulmuş oluruz.» Peygamber efendimiz o kadını affetmiştir.(1)

c — Hurma salkımının gelmesi: İbn Abbas'ın rivayet ettiğine göre bir gün Hz. Peygamber'e bir bedevî gelip: «Senin Peygamber olduğunu ne ile bilirim?» deyince, Peygamber efendimiz: «Şu hurma salkımını çağırdığımda gelirse benim Peygamberliğime inanır mısın?» buyurmuştu. Bedevînin evet demesi üzerine Rasûlullah, hurma salkımını çağırmış, salkım ağaçtan ayrılıp, Rasûlullah'ın önüne gelmiş sonra, «Yerine dön» buyurunca yerine dönmüştür. Bunun üzerine Bedevî müslüman olmuştur.(2)

d — Hurma kütüğünün inlemesi: Câbir b. Abdullah'ın anlattığına göre; Peygamber efendimizin, ilk zamanlar mescitte, üzerinde durup hutbe irad ettiği bir hurma kütüğü vardı. Daha sonra minber yapılıp, oradan hutbe irad etmeye başlayınca, bu kütükten gebe develerin inilitisine benzer sesler işitilmiş, Rasûlullah inip kütüğün yanına gelerek eliyle okşayınca sesler kesilmiştir.(3)

e — Parmaklarından suyun akması: Enes b. Mâlik şöyle demiştir: Bir gün ikindi namazı vakti yaklaşmıştı. Halk, abdest almak için su bulamadı. Rasûlullah'a bir kap içinde bir miktar abdest suyu getirdiler. Mübarek elini kabın içine soktu ve halka, oradan abdest almalarını buyurdu. Rasûlullah'ın parmaklarının altından, hepsi abdest alıncaya kadar suyun aktığını gördüler.»(4) Buhârî'nin bir başka rivayetinde Enes: «O sudan abdest alanları yetmiş ile seksen arasında tahmin ettim.»(5) demiştir.

---

(1) Ebû Davûd, **Diyat**, 6

(2) Tirmizi, **Menâkıb**, 6

(3) **Tecrid-i Sarih Tercemesi**, III. 75; Tirmizi, **Menâkıb**, 6

(4) **Tecrid-i Sarih Tercemesi**, I. 151

(5) **Aynı Eser**, I. 165

f — Ağaç ve taşların selâm vermesi: Hz. Ali diyor ki: «Bir gün Rasûlullah ile beraberdim. Mekke dışına çıktık. Yolda karşısına çıkan her taş ve ağaç: «es-Selâmü aleyke yâ Rasûlullah» diye ona selâm veriyordu.(1)

g — Yemeğin tesbihi: Câbir b. Abdullah demiştir ki: «Ey insanlar! Siz mucizeleri azap sayıyorsunuz. Biz Rasûlullah zamanında mucizeleri bereket sayardık. Biz, Rasûlullah yemek yerken yemeğin tesbihini işitirdik.»(2)

h — Putların yere serilmesi: Abdullah b. Mes'ud'un rivayet ettiğine göre, Mekke fethedilmeden önce Kâbe'nin etrafında üç yüz altmış put vardı. Mekke'nin fethedildiği gün, Peygamber efendimiz elinde âsâsıyla Kâbe'ye geldi. *«Hak geldi, batıl yok oldu. Elbette batıl yok olmaya mahkûmdur.»(3)* âyetini okuyarak putlara âsâsıyla dokundukça, putlar birer birer yere düşüp seriliyorlardı.(4)

ı — Kuzunun süt vermesi: Abdullah b. Mes'ud şöyle anlatıyor: Henüz çocuk iken Ukbe b. Ebî Muayt'ın davarını güdüyordum. Rasûlullah, Ebû Bekr ile müşriklerin elinden kurtuldukları zaman yanıma geldi. Bana: «Ey delikanlı! Yanında içebileceğimiz sütün var mı?» buyurdu. Ben:

— «Davarlar benim değil, bana emanet, size süt veremem» dedim. Rasûlullah:

— «Yanında üzerine koç çekilmemiş bir kuzu var mı?» buyurdu.

— «Evet,» dedim ve yanma getirdim.

Rasûlullah kuzunun ayağını ayırdı, memelerini eli ile sıvadı ve duâ edince memeleri sütle doldu. Sonra Ebû Bekr bir çanak getirdi, kuzuyu sağdı. Sütten Rasûlullah ve Ebû Bekr içtikten sonra ben de içtim. Sonra Rasûlullah memelere: «Büzül, çekil» dedi. Memelerin sütü çekilip, büzüldü.»(5)

3 — *Mûcizât-ı Haberiyye:* Bunlar, Hz. Muhammed tarafından geçmiş ve geleceğe dair verilen haberlerdir. Bunların bir kısmı Kur'an-ı Kerim'de, bir kısmı da hadis-i şeriflerde haber verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de haber verilenlere şu misâlleri gösterebiliriz:

a — Rumların galip geleceği: Peygamber efendimiz zamanında Arap yarımadası, dünyanın en büyük iki devleti olan Doğu Roma (Bizans) ve İran devletleriyle komşu idi. Bu iki devlet arasında harp olmuş, İranlılar Bizanslılar'ı yenmişti. Rumlar ehl-i kitap İranlılar ise ateşperest idi. Bu sebeple Mekke müşrikleri buna sevinip: «İranlıların ehl-i kitap olan Rumları yendiği gibi, biz de sizi yeneceğiz» diyorlardı. Bunun üzerine: «*Rumlar, size en yakın bir yerde mağlûp oldular. Onlar, bu mağlûbiyetten sonra birkaç sene içinde galip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah'ındır. O gün mü'minler, Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir. Allah, dilediğine yardım eder. O «Aziz'dir, Rahîm'dir» her şeye galiptir, merhameti boldur.*» (1) âyetleri inmiştir. Çok geçmeden Bedir savaşının vuku bulduğu yılda Rumlar İranlıları yenmiş, Kur'an'ın vâdi gerçekleşmişti.

---

(1) Tirmizî, Menâkıb, 6
(2) Tirmizi, Menâkıb, 6; Buhârî, Menâkıb, 25
(3) İsrâ sûresi, âyet 81
(4) Tecrid-i Sarih Tercemesi X, 311
(5) Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 662

b — Müşriklerin yenilgiye uğrayacakları: Yüce Rabbimiz Kamer sûresinin 45. âyetinde şöyle buyuruyor: «*Yakında o topluluk hezimete uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır.*» Kureyş müşrikleri için Mekke'de inen bu âyette haber verilen husus Medine döneminde Bedir savaşında gerçekleşmiş, müşrikler yenilgiye uğrayarak kaçıp gitmişlerdir.

c — Mekke'nin fethedileceğini ve müslümanların Mekke'ye gireceğini bildiren âyeti(2) de bu tür mucizelere misâl olarak gösterebiliriz. Hadis-i şerifler ve siyer kitapları tetkik edilirse, Peygamber efendimizin istikbale dair haber verip de aynen gerçekleşen bir çok olay görülür. Bunlar da Rasûlullah'ın birer mucizesidir. Meselâ Peygamber efendimiz Bedir savaşında müşriklerden bazı kimselerin öldürüleceğini yerleriyle beraber daha önce haber vermiş, onun bu haberi aynen gerçekleşmiştir.(3)

Hz. Ömer ile Hz. Osman'ın şehit olacaklarını bildirmesi:

Enes b. Mâlik'in rivayetine göre bir gün Rasûlullah yanında Ebû Bekr, Ömer ve Osman'la Uhud dağının tepesine çıkmıştı. Dağ birdenbire sarsılmış, Rasûlullah: «*Dur Uhud! Senin üzerinde bir Peygamber, bir sıddîk ve iki şehit bulunuyor*» demiştir.(4) Önce Hz. Ömer'in sonra da Hz. Osman'ın şehit edilmeleriyle iki şehidin kim olduğu anlaşılmıştır.

Yahudilerin oturmakta olduğu Hayber kalesi müslümanlar için fesat yuvası haline gelmişti. Müslümanlar kaleyi kuşattılar, ele geçirmek için birkaç defa zorladılar fakat başarısızlığa uğradılar. Nihayet Peygamber efendimiz: «*Yarın sancağı öyle bir kimseye vereceğim ki Al-*

---

(1) Rûm sûresi, âyet, 2-5
(2) Fetih sûresi, âyet, 27
(3) Buhârî, Cennet, 17
(4) Tirmizî, Menâkıb, 19

lah, onun eliyle fethi gerçekleştirecektir. O, Allah ve Rasûlü'nü seviyor, Allah ve Rasûlü de onu seviyor» buyurmuş, sabah olunca sancağı Hz. Ali'ye vermiş ve Hayber'in fethi gerçekleşmiştir.(1)

Peygamber efendimiz son hastalığında kızı Hz. Fâtıma'nın kulağına bir şey söylemiş, Fâtıma ağlamıştı. Sonra yine bir şey fısıldamış bu defa da Fâtıma gülmüştü. Daha sonra Hz. Fâtıma'ya ağlayıp gülmesinin sebebi sorulunca şöyle cevap vermişti:

«Hz. Peygamber, o hastalığı esnasında vefat edeceğini söyledi. Bunun için ağladım. Fakat daha sonra, ailesinden kendisine ilk kavuşacak olan kimsenin ben olduğumu söyledi, bunun için gülümsedim.»(2)

Bunların dışında Peygamber efendimizin; Yemen'in, Suriye'nin, Irak'ın, Mısır'ın, Kudüs'ün, İstanbul'un vb. fethedileceğine dair haberleri birer birer gerçekleşmiştir. Bütün bunları Peygamber efendimiz asırlarca önce nübüvvet penceresinden bakarak görmüş ve ümmetine haber vermiştir. Zamanı gelince bunlar birer birer tahakkuk etmiştir.

Bütün bunların dışında aşağıda genişçe anlatacağımız gibi Peygamber efendimizin başta İsrâ ve Mirac mucizesi ve göğsünün yarılması gibi mucizeler olmak üzere Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde geçen başka mucizeleri de vardır. Amacımız Peygamber efendimizin bütün mucizelerini saymak olmadığı, sadece mucize kavramı üzerinde durup buna örnekler vermek olduğu için bu kadarla yetiniyor ve Abdullah b. Ravaha'nın efendimiz hakkındaki şu sözleriyle konumuzu noktalıyoruz:

Bulunmasaydı bile mucizâtın hiç biri
Verirdi sana onun masum yüzü haberi.

---

(1) Buhâri. Cihad, 143

(2) Tecrid-i Sarih Tercemesi, XI. 231-232

5 — İSRÂ VE MİRAC

Hicretten yaklaşık altı ay kadar önce(1), Receb ayının yirmi yedinci gecesi(2), İsrâ ve Mirac hadisesi vuku buldu ve Mekke fırtınalı bir gün yaşadı.

O sabah Hz. Muhammed, geceleyin Kudüs'deki Mescid-i Aksâ'ya götürüldüğünü, oradan da göğe yükseltildiğini haber vermişti. Kureyş, bu habere hem hayret etti, hem de sevindi. Sevindi çünkü, Hz. Muhammed'in yalancılığı konusunda açık bir delil bulduğunu zannetti. Onlara göre bu hadise, Hz. Muhammed'e inananları çözecek, O'nun etrafından ayrılmalarına sebep olacaktı. Ayrıca İslâm'a girip girmemekte tereddüt edenler de bu hadise yüzünden müslüman olmaktan vazgeçeceklerdi.

Çok geçmeden Kureyş'in boş hayallere kapıldığı anlaşıldı. Bazıları koşarak Hz. Ebû Bekr'e gidip: «*Ey Ebû Bekr! Muhammed'in söylediklerini tasdik edecek misin? O, Beyt-i Makdis'e götürüldüğünü oradan da göğe yükseltildiğini sonra aynı gece içerisinde geri döndüğünü söylüyor*» dediler. Ebû Bekr hiç tereddüt etmedi ve:

— *Şayet Muhammed bunu söylemişse, O mutlaka doğrudur,* dedi. Kureyş:

— *Ey Ebû Bekr! Bu konuda da O'nu tasdik edecek misin?* diye üsteleyince Ebû Bekr:

— *Ben bundan daha ötesini tasdik etmişim. O'na gökten vahiy geldiğine inanıyorum,* diyerek tartışmayı noktaladı.(3)

Böylece Kureyş'in, Ebû Bekr ve diğer müslümanlarla ilgili emelleri yıkıldı. Bununla beraber, Kureyş, İsrâ ve Mirac hadisesini, İslâm davetini engellemek için istismar etmeye devam etti. Fakat onların bu tavrı aksi tesir gösterdi. Onlar İslâm'a saldırdıkça, insanlar Hz. Muhammed'i daha çok merak edip O'nunla tanışmak istiyorlar, Kur'an dinleyip, böylece O'nun şahsiyeti hakkında bilgi sahibi oluyorlardı.

---

(1) Ömer Nasuhi Bilmen, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri, IV, 1846; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 49

(2) Tarih hakkında diğer kaynaklar için bk. İbnü'l-Esir, es-Siretu'n-Nebeviyye, II, 93

(3) İbn Hişam, I, 246

İsrâ ve Mirac hadisesini, üstün belağatı ve kuvvetli ifadesiyle tespit eden Kur'an-ı Kerim âyetleri müşriklerden bir çoğunu susturmuştur. Nitekim bu hususta Allah şöyle buyuruyor:

«Kulu Muhammed'i geceleyin delillerini göstermek için, Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığı Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir. Şüphesiz ki O, «Semî'dir, Basîr'dir», çok iyi işitir, çok iyi görür.»(1)

«Batmakta olan yıldıza yemin ederim ki, arkadaşınız Muhammed, ne doğru yoldan sapmış, ne de azmıştır. O, kendi arzu ve hevasından konuşmaz. Onun her konuştuğu, Allah tarafından vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir. Ona bu vahyi son derece kuvvetli ve üstün akıla sahip bir melek öğretti. O melek yüksek ufukta iken doğrulup asıl suretine girdi. Sonra yaklaştı ve yere sarktı, derken araları iki yay aralığı kadar kısaldı veya daha az... Allah, kulu Muhammed'e indirmesi gerekeni vahyetti. O'nun gözünün gördüğünü gönlü yalanlamadı. Şimdi siz, O'nun gözleriyle gördüğü şey hakkında münakaşa mı ediyorsunuz? Muhakkak ki Muhammed, Cebrail'i asli hüviyetinde bir kere daha «Sidretü'lMünteha» denilen yerde gördü. «Cennetü'l-Me'va» da «Sidretü'l-Münteha»nın yanındadır. O zaman «Sidretü'l-Münteha» onu kaplayan şeylerle donatılmıştı. Muhammed'in sözü ne kaydı ne de sınırı aştı. Şüphesiz Muhammed, orada Rabbinin delillerinden en büyüdüğünü gördü.»(2)

İsrâ ve Mirac, İslâm'ın şahit olduğu en önemli olaylardandır. Müslümanlar, zamanımıza kadar bu münasebetle ihtifâller düzenlemeye devam etmişler, İsrâ ve Mirac'ı, Allah'ın Rasûlü'ne bir lütfu, taktir ve övgüye lâyık bir ihsanı olarak kabul etmişlerdir. İsrâ ve Mirac'ta Hz. Muhammed, zaman ve mekândan münezzeh olan Allah'ın tecellisine ve ilâhi hitabına nail olmuş, hiç bir peygamberin ulaşamadığı en yüksek makama erişmiş, Allah katında derecesi yükselmiş, kendisine lisanın anlatamayacağı ve aklın kavrayamayacağı nice ilâhi hakikatler gösterilmiştir.

Bu hadisenin tafsilatı sahih hadis kitaplarında bir çok hadis-i şerifle rivayet edilmiştir.

İsrâ ve Mirac olayı, zaman ve mekân kayıtları dışında, mülk ve melekûta dair sırlar ile dolu muazzam bir mucize olduğu için farklı senetlerle rivayet olunmuştur.(3)

---

(1) İsrâ sûresi, âyet 1

(2) Necm sûresi, âyet 1-18

(3) Tecrid-i Sarih Tercemesi, X, 58

Bu rivayetlerden Buhârî'de yer alan Mâlik b. Sa'saa hadîsi İsrâ ve Mirac olayını şöyle anlatmaktadır:

Bu rivayete göre Rasûlullah, seyahat ettirildiği gecenin esrarından ashabına haber verip buyurmuştur ki: «Bir kere ben Hatîm'de yatmış uykuyla uyanıklık arası bulunyordum. -Bir çok rivayet tariklerinde râvi Katâde, Hatîm yerine Hicir rivayet etmiştir.-(1) Bu sırada bana gelen Cibril geldi de göğsümü yardı. -Râvi Katâde, Enes b. Mâlik'in: «Şuradan şuraya kadar yardı» dediğini işittim, demiştir ki, râvi bu işaret olunan mahallin boğaz çukurundan kıl bittiği yere kadar, yâni ön mahalli olduğunu bildirmiştir- ve kalbimi çıkardı. Sonra içi iman ve hikmet dolu bir tas getirildi. Kalbim de Zemzem suyu ile yıkandıktan sonra içine iman ve hikmet dolduruldu. Sonra eski haline iade olundu. Daha sonra katırdan küçük ve merkepten büyük beyaz bir binit getirildi. -Râvi (Enes b. Mâlik): «Bunun adı Burak'tır ki o, adımını gözünün erişebildiği en son noktaya atardı» demiştir.- Ben bunun üzerine bindirildim. Cibril de benimle yollandı, bana refakat etti.

(Sonra ben, Cibril ile beraber Beyt-i Makdis'e vardım. Namaz kıldım. Bütün peygamberler de benimle kıldılar. Sonra yüce makamlara çıkılacak bir mirac, bir merdiven kuruldu.(2) Buna Cibril ile bindirildim ve onunla beraber yükseldim.)

Nihayet dünya semasına vardık. Cibril gök kapısını çaldı. Hâzin (bekçi melek) tarafından:

— Kim o? denildi. Cibril:

— Cibril'im! dedi. Hâzin tarafından:

— Yanındaki kimdir? diye soruldu. Cibril:

— Muhammed! diye cevap verdi. Hâzin tarafından:

— Yâ! Göğe çıkmak için O'na vahiy ve Mirac daveti gönderildi mi? diye soruldu. Cibril:

— Evet gönderildi! diye tasdik etti. Hâzin tarafından:

— Merhaba gelen zata! Bu gelen kişi ne güzel yolcu! denildi. Ve hemen gök kapısı açıldı. Ben birinci semâya varınca orada Âdem Peygamber ile karşılaştım. Cibril bana:

— Bu senin baban Âdem'dir, ona selâm ver! dedi. Ben de selâm verdim. Âdem selâmıma mukabele etti. Sonra:

— Merhaba hayırlı, iyi oğlum, salih peygamber! dedi.

Sonra Cibril benimle yukarı yükseldi. Tâ ikinci semaya geldi. Bunun da kapısını çaldı:

---

(1) Hatîm ile Hicir tabirlerinin mânâları aynıdır. Her ikisi de Kâbe'den dışarıda kalan ve etrafı alçak bir duvarla çevrili olan bir mahallin adıdır.

(2) «Buna Cibril ile bindirildim» tabirine göre bu, bildiğimiz merdiven değil, asansör gibi bir intikal vasıtası olsa gerektir.

— Kim o? denildi. Cibril:

— Cibril'im! dedi.

— Yanındaki kimdir? denildi. Cibril:

— Muhammed! diye cevap verdi.

— Yâ! O'na vahiy ve Mirac gönderildi mi? denildi.

Cibril:

— Evet gönderildi! dedi. Hâzin tarafından:

— Merhaba gelen zata! Bu gelen kişi ne güzel yolcu, denildi ve hemen gök kapısı açıldı. Ben ikinci semaya varınca orada Yahya ve İsa Peygamberler ile karşılaştım, Yahya ve İsa, teyze oğullarıdır. Cibril bana:

— Bu gördüklerin Yahya ile İsa'dır; bunlara selâm ver! dedi. Ben de onlara selâm verdim. Onlar da selâmıma mukabele ettiler. Sonra:

— Merhaba hayırlı kardeş, salih peygamber! dediler. Sonra Cibril benimle üçüncü semaya yükseldi. Bunun da kapısını çaldı.

— Kim o? denildi. Cibril:

— Cibril'im, dedi.

— Yanındaki kimdir? denildi. Cibril:

— Muhammed! dedi.

— Yâ! O'na vahiy ve Mirac gönderildi mi? denildi. Cibril:

— Evet gönderildi! dedi. Hâzin tarafından:

— Merhaba gelen zata! Bu gelen kişi ne güzel yolcu, denildi. Ve hemen gök kapısı açıldı. Ben üçüncü semaya vardığımda Yusuf Peygamber ile karşılaştım. Cibril:

— Bu gördüğün Yusuf'tur, ona selâm ver! dedi. Ben de Yusuf'a selâm verdim. O da mukabele etti. Sonra:

— Merhaba hayırlı kardeş, salih peygamber! dedi. Sonra Cibril benimle yükseldi. Tâ dördüncü semaya vardı. Bunun da kapısını çaldı.

— Kim o? denildi.

— Cibril! diye cevap verdi.

— Yanındaki kim? denildi. Cibril:

— Muhammed! dedi.

— O'na Mirac daveti gönderildi mi? diye soruldu. Cibril:

— Evet, gönderildi! dedi.

— Merhaba gelen kişiye, bu gelen zat ne güzel yolcu, denildi ve hemen gök kapısı açıldı. Ben dördüncü kat göğe vardığımda, İdris Peygamber ile karşılaştım. Cibril bana:

— Şu gördüğün İdris'tir. Ona selâm ver! dedi. Ben de İdris'e selâm verdim. O da selâmımı karşıladı. Sonra:

— Merhaba salih kardeş, salih peygamber! dedi.

Sonra Cibril benimle yükseldi. Tâ beşinci semaya vardı. Onun da kapısını çaldı.

— Kim o? denildi. Cibril:

— Cibril! dedi.

— Yanındaki kimdir? denildi. Cibril:

— Muhammed! dedi.

— O'na Mirac daveti gönderildi mi? denildi. Cibril:

— Evet, gönderildi! diye cevap verdi.

— Merhaba gelen kişiye, bu gelen zat ne güzel yolcu, denildi. Ve hemen gök kapısı açıldı. Ben beşinci semaya varınca Hârun Peygamber ile karşılaştım. Cibril bana:

— Bu Hârun'dur; ona selâm ver! dedi. Ben de Hârun'a selâm verdim. O da selâmıma mukabele etti. Sonra:

— Merhaba salih kardeş ve salih peygamber! dedi.

Sonra Cibril benimle yükseldi. Tâ altıncı kat göğe erişti. Gök kapısını çaldı.

— Kim o? denildi. Cibril:

— Cibril! diye cevap verdi.

— Yanındaki kimdir? denildi. Cibril:

— Muhammed! dedi.

— Yâ! O'na Mirac için vahiy gönderildi mi? denildi.

Cibril:

— Evet, gönderildi! dedi. Bu göğün bekçisi:

— Bu gelen kişiye merhaba, ne güzel bir yolcu geldi! dedi. Ben altıncı göğe varınca Mûsa Peygamber ile karşılaştım. Cibril bana:

— Bu Mûsa'dır; selâm ver! dedi. Ben de Mûsa'ya selâm verdim. O da mukabele etti. Sonra:

— Salih kardeşe ve salih peygambere merhaba! dedi. Ben Mûsa'yı bırakıp geçince, Mûsa ağlamaya başladı. Mûsa'ya:

— Neye ağlıyorsun? denildi. O da:

— Benden sonra bir genç peygambere biat olundu ki, onun ümmetinden Cennete girenler, benim ümmetimden girenlerden çoktur da, ona ağlıyorum! dedi.

Sonra Cibril benimle yedinci göğe yükseldi. Gök kapısını çaldı.

— Kim o? denildi. Cibril:

— Cibril! dedi.

— Yanındaki kimdir? denildi.

— Muhammed! dedi.

— O'na Mirac daveti gönderildi mi? denildi. Cibril:

— Evet, gönderildi! dedi.

— Bu gelen zata merhaba, bu gelen kişi ne güzel misafir! dedi.

Yedinci kat gökte İbrahim peygamber bulunuyordu. Cibril:

— Bu gördüğün baban İbrahim'dir, ona selâm ver! dedi. Ben de İbrahim'e selâm verdim. O da selâmıma mukabele etti ve:

— Ey hayırlı oğul, ey salih peygamber merhaba! dedi.

(Sonra ben düz bir sahaya çıkarıldım ki, orada ben kâinatın mukadderatını yazan kalemlerin sesini işitiyordum.)(1)

(Rasûlullah buyurdu ki:)

Bütün bu duraklar ve manzaralardan sonra karşıma Sidre-i Münteha sahası açıldı.

Bir de gördüm ki, Sidr(2) ağacının yemişleri Yemen'in Hecer kasabası destileri benzeri büyüklüğündedir. Yaprakları da fillerin kulakları gibidir. Cibril bana:

— İşte bu Sidre-i Münteha'dır! dedi.

Bu ağacın altından dört nehir çıkıyordu. İki nehir zahir, iki nehir de bâtın idi. Ben:

— Ey Cibril, bu dört nehir nedir? diye sordum. Cibril:

— Bâtınî nehirler Cennette iki nehirdir; zahirî olan nehirler Nil ile Fırat nehirlerdir! dedi.

Sonra Beyt-i Ma'mur bana gösterildi. Gördüm ki, ona her gün yetmiş bin melek ziyarete gidiyor. Sonra bana şerbet, süt, bal dolu üç bardak sunuldu. Ben süt dolu bardağı aldım, Cibril bana, aldığın süt senin ve ümmetinin fıtratı, yani hilkat-i islâmiyyesidir! dedi.

Sonra benim ile ümmetim üzerine her gün elli vakit namaz farz kılındı. Ben dönüp Mûsa'ya uğradığımda, Mûsa:

— Ne ile emrolundun? diye sordu. Ben:

— Her gün elli vakit namazla emrolundum, diye cevap verdim. Mûsa:

— Her gün elli vakit namaza ümmetinin gücü yetmez. Vallahi ben, kesin olarak insanları senden önce denedim ve Benî İsrail'i tecrübe ettim. Bundan dolayı sen, Rabbine müracaat edip, ümmetin için azaltmasını niyaz et! dedi. Ben de müracaat ve niyaz ettim. Benden ve ümmetimden on vakit indirildi. Bunun üzerine Mûsa'ya tekrar geldim. Mûsa önceki gibi tavsiyede bulundu. Ben de Rabbime tekrar niyaz ettim. Bu defa on vakit namaz daha indirildi. Ben yine Mûsa'ya geldim. Mûsa da önceki gibi öğüt verdi. Ben de Rabbime niyaz ettim. On vakit namaz daha indirildi. Ben yine Mûsa'ya geldim. Mûsa bana, önceki tavsiyesini tekrarladı. Ben de Rabbime niyaz ettim. Bu defa da on vakit namaz indirildi ve her gün on vakit namazla emrolundum. Mûsa'ya geldim. Mûsa bana evvelki tavsiyesini tekrarladı. Ben de Allah'a niyazda bulundum. Nihayet her gün beş vakit namazla emrolundum. Bunun üzerine Mûsa'ya dönüp geldim. Mûsa:

---

(1) Buhârî bu kısmı, İbn Abbas ile İbn Habbe'den rivayet etmiştir.

(2) Sidr, arşın sağında olan Nebk ağacı diye tefsir edilir. Ne melekler ne de başka varlıklar Sidre-i Münteha'dan öteye geçemez. Bk. Celaleyn II, 196, Necm sûresinin tefsiri.

— Ne ile emrolundun? diye sordu. Ben de:

— Her gün beş vakit namazla emrolundum, dedim.

Mûsa:

— Ümmetinin her gün beş vakit namaza gücü yetmez. Ben senden evvel insanları çok tecrübe ettim ve Benî İsrail'i hayli denedim. Şimdi sen Rabbine tekrar müracaat et de ümmetin için azaltılmasını dile! dedi. Ben:

— Rabbime o kadar çok niyaz ettim ki, artık Rabbimden utanır oldum. Beş vakit namaza razıyım ve buna teslimiyet göstereceğim! dedim. Ben Mûsa'nın yanından ayrılınca bir münâdî:

— Ben beş vakit namazla hükmümü devam ettiriyorum. Fakat kullarımdan hafiflettim.(1) Ve bir iyiliğe karşı on sevap vereceğim!(2) diye nidâ eyledi.»

Hz. Peygamber, Beyt-i Makdis'ten dönünce sabahleyin olayı haber vermiş ve özellikle kâfirlerin gerek Beyt-i Makdis ve gerekse yoldaki kervanları ile ilgili bir takım sorularıyla karşılaşmıştı. Bu sorulara cevap vermiş ve bu cevaplar da doğru çıkmış olmasına rağmen, bir çoğu Hz. Peygamber'i yalanlamaktan geri kalmamış, yine eski halleri gibi alay etmişler ve sihir demişlerdir. Bu arada imanları zayıf bazı insanlar da dinden dönmüştür. Nitekim bu konuda Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

«Kureyş bana seyahat ettiğim yerlerden soruyordu. Bilhassa Mescid-i Aksâ'ya dair öyle şeyler sormuştu ki, ben İsrâ gecesi onlarla ilgilenip tespit etmemiştim. Bu sebeple o kadar müşkül bir vaziyete düşmüştüm ki, hiç bir zaman öyle sıkılmamıştım. Bunun üzerine Allah benimle Beyt-i Makdis arasında kalan mesafeyi kaldırdı. Ben o an Beyt-i Makdis'i görüyor, ne sorarlarsa muhakkak ona bakarak cevap veriyordum.»(3)

İsrâ olayı üzerine müşrikler, fitne buhranına tutularak deli gibi Hz. Ebû Bekr'e koştular ve Rasûlullah'ın İsrâ'ya dair verdiği haberi dinden döndürebilecekleri zannıyla heyecanla ona naklettiler. Ebû Bekr onlara:

«Eğer Muhammed söylediyse o mutlaka doğrudur...»(4) diyerek onları hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu hadiseyi evvelce zikretmiştik. Hz. Ebû Bekr de bu sarsılmaz imanından dolayı, Hz. Peygamber tarafından «sıddık» sıfatına lâyık görülmüştür.

---

(1) Tecrid-i Sarih Tercemesi, X, 65-72

(2) el-Lü'lüü ve'l-Mercan, I, 38

(3) Tecrid-i Sarih Tercemesi, X, 59-60

(4) Tecrid-i Sarih Tercemesi, X, 60

Mescid-i Aksâ

Allah'ın kudret ve azametini düşünen, içinde yaşadığımız bu dünyada bile nice ilâhî harikaların gözler önüne serildiğini gören münevver kimseler için Mirac'ın inkârına imkân yoktur.

İşte Asr-ı Saadet'te bu münevver kimselere örnek olarak bu olayı işittiği zaman tereddütsüz kabul eden Hz. Ebû Bekr'i görüyoruz. O, bu hususta müslümanlara örnek olmuş, iman edenleri yüreklendirmiş, inkârcıları ise şaşkına çevirmiştir.

Görüş Farklılıkları:

İsrâ ve Mirac hadisesi, zaman ve mekân kayıtlarından uzak, mülk ve melekûta dair sırlar ile dolu muazzam bir mucize olduğu için muhtelif tariklerle rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerde çeşitli ve birbirinden farklı görüş ve ictihadı gerektirmiştir. İsrâ gecesiyle Mirac gecesi bir midir, yoksa birbirinden ayrı iki hadise midir? Ruhen mi, yoksa ruhen ve bedenen mi olmuştur? Rüyada mı olmuştur, yoksa uyanıkken mi? Nübüvvetten evvel mi, sonra mı vuku bulmuştur? Bir midir, birkaç defa mı olmuştur?

Hadis, fıkıh, kelâm âlimlerinden çoğunun görüşü, İsrâ ile Mirac'ın bir gecede, rüyada değil, uyanık bir halde Rasûlullah'ın nübüvvetinden sonra ruhuyla ve bedeniyle bir defa meydana geldiği merkezindedir. İsrâ ile Mirac'ın ayrı ayrı gecelerde olduğuna, birisi rüyada diğeri uyanıkken iki defa vukuuna ve rüyanın, uyanıkken olan Mirac'a bir hazırlık olduğuna, İsrâ'nın uyanıkken, Mirac'ın ise uyku halinde vuku bulduğuna dair görüş ve ictihatlar da vardır.

Bütün bu muhtelif ictihatlar, bu muazzam hadisenin aslına değil, tafsilât ve teferruatına ait bulunduğundan, bunların da te'lif cihetlerini izaha lüzum görmüyoruz.(1)

Rasûlullah'ın İsrâ gecesi beş biniti vardı. Bunlardan birincisi Beyt-i Makdis'e kadar Burak; ikincisi dünya semasına kadar Mirac; üçüncüsü yedinci semaya kadar meleklerin kanatları; dördüncüsü Sidre-i Münteha'ya kadar Cibril (Cibril'in kanadı); beşincisi Kâbe Kavseyn'e kadar Refref.

Söyleşirken Cebrail ile kelâm
Geldi Refref önüne verdi selâm

Gerçi ilâhî kudrete nazaran bu vasıtalara lüzum yoktur. Allah, istediğini bir anda dilediği bir yere ulaştırmaya kadirdir. Fakat bütün bunlardan maksat Rasûlullah'a yapılan ikramı âyetler (deliller) göstererek açıklamaktır. Çünkü «O'na (Muhammed'e) âyetlerimizden göstermek için» âyet-i kerimesi gereğince İsrâ'nın hikmeti, Allah'ın âyetlerini (delillerini) göstermesidir.(1)

---

(1) Tecrid-i Sarih Tercemesi, X. 58

Mirac, aslı ve esası itibarıyla bir mucize olduğundan; Hz. Peygamber bir gecede hattâ bir gecenin çok kısa bir zamanında Mescid-i Aksâ'ya nasıl geldi? Oradan semalara nasıl çıktı? Mekân'dan münezzeh olan, her yerde hazır ve nazır olan Allah'ı görmesi için semalara çıkmasına ne lüzum vardı? gibi sorular üzerinde düşünceyi zorlamamak, Mirac hadisesini ilmin dar kalıplarına sokarak aklî ve mantıkî izahını yapmamak gerekir. Ruh ve cesetle birlikte Mirac haktır. Fakat bunun şekli ve mahiyeti insanlarca bilinir ve kavranır cinsten değildir. Zira Mirac bir mucizedir ve mucizenin temel özelliği akıl ve tabiat kanunlarının üstünde bir hadise oluşudur. Mucize olan Mirac'ın akla ve tabiat olaylarına uygun bir izahı, daha doğrusu yorumu yapılırsa o zaman mucize olmaktan çıkar ve alelâde bir hadise olur. Halbuki Mirac, sıradan bir hadise değil, olağanüstü bir olaydır. Bu itibarla Mirac'ın ruh ve cesetle beraber olduğuna inanılması halinde dahi bu hadisenin teferruatına ve tafsilâtına girilmemesi gerekmektedir.(2)

İlâhî kudretin bir eseri olarak Hz. Peygamber, Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya geceleyin götürülmüş ve oradan da semalara yükseltilmiştir. Allah'ın Rasûlü derece ve makamlarına göre her semada peygamberleri görmüş ve nitekim Allah'ın nur ve azametinin kapladığı, yaratıkların son sınırı olan Sidre-i Münteha'ya ermiştir. Ondan ötesinde olup bitenleri ancak Allah bilir...

Allah, Rasûlü'ne sayısız nimetlerinden dilediklerini göstermiş; bilinen dünya nimetlerinin O'nun yanında ne kadar küçük kaldığını da Hz. Peygamber bizzat müşahede etmiştir.

Bir yanda cennet, öte yanda cehennem; işte bu dehşet ve esrarengiz manzaraları görmek lütfuna erişen Hz. Peygamber, inananlara Allah'ın lütfedeceği ihsan ve atiyyelerin büyüklüğüne ve Yaratan'ın sonsuz kudretine hayran kalmış, inkârcıların inananlara yaptığı zulmün ise karşılıksız bırakılmayacağını görerek, uğrunda can verdiği davanın ne kadar ulvî bir gaye olduğunun gerçek şuuruna varmıştır.

Müşriklerin, vahyin geldiği andan itibaren devam eden alay ve zulümleri, çeşitli desise ve entrikaları, günden güne çoğalan inananların uğradığı baskı ve işkenceler, bu davanın liderliğini yürüten Hz. Muhammed'i hayli üzmüş olmasına rağmen O, bu ilâhî dava uğruna bütün zorluklara göğüs germiş, inancı uğrunda zerre kadar taviz vermeden emin adımlarla yoluna devam etmiştir. Bu uğurda ilhamını sonsuz kaynaktan, yüce Yaratıcı'dan alıyordu. O'nun için önemli olan tevhid nurunun yükselmesi, karanlıktan aydınlığa, zulümden adalete, inkârdan imana ve hidayete varılmasıydı.

---

(1) Elmalılı, Tefsir, V, 3149-3150

(2) Süleyman Uludağ, İslâm Akaidi, 307 vd.

İşte böyle bir atmosferden alınarak, ilahî nur deryasına yükseltilen Hz. Muhammed, gerçek teselliyi bulmuş, İslâm'ın mutlak iktidarına giden yolda karşılaşacağı daha büyük zorluklarda ilâhî kudretin her an yanında olduğunu ve mükâfatının ne kadar büyük olacağını bizzat görmek lütfuna erişmiştir.

İsrâ ve Mirac Allah'ın ilminin, kudret ve azametinin sonsuzluğunu gösterir. Bizlerin anlayabilmesi, idrak edebilmesi için, mutlak emir ve yasaklarını nasıl ilâhî vasıtalarla göndermişse, bu olayı da aynı vasıtalarla bizlere temsil etmiştir. Yoksa Allah, kulunu dilediği anda her türlü yüksekliğe vasıtasız ulaştırmak için sonsuz güç ve kudrete sahiptir.

Hz. Peygamber'in risaletine iman edenler için Mirac'ın keyfiyeti, nasıllık ve niceliği değil, sunduğu mesaj ve güttüğü gaye önemlidir. Allah'ın sonsuz kudretine inanan kimseler zaten bu olayın tafsilatıyla değil, sakladığı mânâ ile ilgilenirler...

Hz. Ebû Bekr'in imanına sahip olan, aklı selim sahibi kimseler için bu gibi tartışmaların önemi yoktur. İster ruh ile, ister ruh ve beden ile birlikte, isterse başka şekillerde olsun bu önemli değildir. Değer ifade eden, Rasûlullah'ın böyle bir olayı haber vermiş olması ve inananların o zamandan bu yana çoğunlukla takip ettikleri yoldur. O sağlam yol da, Allah ve Rasûlü'nün bildirdiği şekilde iman etmek, kâfirleri yıldırmak ve iradeleri zayıf olan müminleri de «Sıddık» imanıyla güçlendirmektir. Çünkü İsrâ ve Mirac olayı duygu ve müşahede alanımızın dışındadır. Keyfiyeti ve niceliği üzerinde görüş ve yorumlar yapmak kişinin kısır değerlendirmesinin ötesine geçemez. İşte iman da, burada başlar ve inanan da Mirac'a böyle yükselir, sağlam bir imanla, yorumlarla değil. Naslar, yorum için değil, inanmak ve yaşanmak için gönderilmiştir. Görülemeyen ve müşahede edilemeyen âlemin mahiyetiyle ilgili bilgi ve haberleri -ancak Peygamber haber veriyorsa- sınırlı olduğu halde, idrak edilmekten bile uzak olan bu âlemin mikyaslarıyla ölçülürse, insanın ancak hayal edebileceği sınıra kadar varır. Ya gerisi... İşte iman, işte İsrâ ve Mirac budur...

Öyleyse Allah katından bize lütfedilen bu mübarek gecenin ihtiva ettiği değerler nelerdir?

Allah, Mirac'ta Peygamberine ne vahyettiyse Cebrail'in aracılığı olmaksızın vahyetmiştir. Peki, bu mübarek gecede vasıtasız vahyedilenler nelerdir? Bunlar:

1 — Beş vakit namaz. Allah'ın lütuf ve rahmeti olarak elli vakitken Hz. Peygamber'in ricası ile beş vakte indirilmiştir. Fakat elli vakit sevabı verileceği müjdelenmiştir.

2 — Cennete ilk giren Peygamber Hz. Muhammed, cennete ilk giren ümmet de, O'nun ümmeti olacaktır.

3 — Bakara sûresinin son iki âyeti.

4 — Şirk hariç, bütün günahların affedileceği.

5 — Bir kişi iyilik işlerse, buna karşılık on sevap alacağı, iyiliğe niyet edip yapamadığı takdirde bile yine iyilik yapmış sayılacağı, kötülüğe niyet edip ancak yaparsa, bir kötülük yapmış sayılacağıdır.

Fakat yine de bu mübarek ve ilâhî gecede vahyedilenin tafsilâtını Allah ve Peygamberi bilir.

Konumuzu daha fazla uzatmadan genel hatlarıyla bir de itikadî açıdan ele alarak özetleyelim:

> «Allah Rasûlü'nün, uyanık halde, beden ve ruhuyla beraber semaya, oradan da Allah'ın dilediği yüceliklere Mirac'ı gerçek ve haktır.
>
> İsrâ ise, Mekke'deki Mescid-i Haram'dan, Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya kadar olan yolculuğun adı olup, Kur'anda bildirilmiştir. (1)
>
> Yerden göğe kadar olan Mirac meşhur haberle, semadan daha ileriye, cennete, cehenneme, arşa veya diğer zikri geçen yerlere kadar olanı ise Haber-i Ahad'la sabittir. Doğru olan şu ki, Rasûlullah, Mirac'ta Allah'ı ancak kalp gözüyle görmüştür.» (2)

Yerden göğe kadar olan Mirac meşhur haberle, semadan daha ileriye, cennete cehenneme, arşa veya diğer zikri geçen yerlere kadar olanı ise Haber-i Ahad'la sabittir. Doğru olan şu ki, Rasûlullah, Mirac'ta Allah'ı ancak kalp gözüyle görmüştür.» (2)

---

(1) İsrâ sûresi, âyet, 1

(2) Şerhu Akaid, 184-185
Mirac'da Hz. Peygamber'in Allah'ı görüp görmediği hakkında tafsilât için bk. İbnü'l-Esir, es-Siretü'n-Nebeviyye II, 101; Elmalılı, Tefsir, VII. 4583 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM MEDİNE'DE

1 — İSLÂM'IN MEDİNE'YE GİRİŞİ VE BUNU HAZIRLAYAN SEBEPLER

Kurtuluş tohumları, o zaman Yesrib diye bilinen Medine'de boy vermeye başlamıştı. Bütün ümitler İslâm ışığının fışkırıp yeryüzüne yayılacağı merkezin Medine olacağını gösteriyordu.

Gerçek şudur ki Yesribli Arapların özel bir durumları vardı. Âdeta onlar İslâm'ı kabul etmek ve İslâm'ın orada yeşermesinin şartlarını hazırlamak için hususî şartlarla yaratılmışlardı. Yesrib, iki önemli topluluğun birleştiği yerdi. Bunlardan biri kuzeyden gelen yahudiler, diğeri de güneyden gelen Evs ve Hazrec adındaki Arap kabileleriydi. Bu iki gurubun Yesrib'de bir araya gelmeleri aşağıdaki sonuçları doğurmuştur:

1 — Yesrib'deki Araplar, yahudiler ile temasları sonucu semavî dinlere en yakın Arap topluluğu haline gelmişlerdi. Çünkü onlar yahudilerden Allah, vahiy, öldükten sonra dirilme, hesaba çekilme, cennet, cehennem gibi mefhumları duymuşlardı.

2 — İbn Hişam'ın belirttiğine göre(1) Araplar ile yahudiler arasında devamlı düşmanlık vardı. Yahudiler, Araplara mağlup olunca: *«Kitabımızdan öğrendiğimize göre peygamberin gelmesi zamanı yaklaşmıştır. O peygamber gönderildiği zaman O'na uyar ve O'nun yardımıyla sizi Âd ve İrem kabilelerinin öldürüldüğü gibi öldürürüz.»*(2) derlerdi. Kur'an-ı Kerim, bu hususu şöyle belirtir: *«Onlara, Allah katından, ellerinde bulunanı tasdik eden bir kitap gelince ki, onlar daha*

---

(1) İbn Hişam, I. 28

(2) İbnu'l-Kayyım, Zâdü'l-Meâd, II

önce kâfirlere karşı kendilerine yardım edilmesini bekliyorlardı; evet kendilerine bildikleri gelince, onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti kâfirlerin üzerinedir.»(1)

3 — Evs kabilesiyle Hazrec kabilesi arasında ihtilâf ve rekabet vardı. Bunlardan her biri diğerine karşı kuvvetli olmak için çareler arıyordu. Bu iki kabile arasında vuku bulan savaşların en meşhuru «Buas Savaşı» diye bilineni idi. Buas savaşı hicretten birkaç sene önce meydana gelmiştir.(2) İşte bu sebeple Evs ve Hazrec kabileleri de biri diğerinden önce müslüman olmak için kendi aralarında yarış ettiler.

Evs ve Hazrec kabilelerinin İslâmiyeti kabul etmeleri üç safhada gerçekleşmiştir.(3)

1 — Hz. Muhammed'in peygamberliğinin on birinci senesinde Hazrec kabilesinden bir gurup haccetmek için Mekke'ye geldi. Rasûlullah, onlarla karşılaştı ve tanıştı. Allah'ın elçisi olduğunu bildirdi. Akabe(4) mevkiinde yapılan toplantıda onlara İslâm'ın esaslarını anlattı. Medineli gurup: *«Biz aralarında kin ve düşmanlık olan bir topluluğa mensubuz. Senin sâyende Allah'ın bu iki kabile arasındaki düşmanlığa son vereceğini ümid ediyoruz. Kabilemize varıp onlara senin anlattığın şeyleri söyleyeceğiz. Umarız ki, Allah, onları senin etrafında toplar»* dediler. Yesrib'e dönüp kabilelerini yeni dine davet ettikleri zaman bir çok kimse İslâm'ı kabul etti. Nerede ise Yesrib'de Rasûlullah'tan bahsedilmeyen hiç bir ev kalmamıştı.(5)

2 — Bi'set'in on ikinci senesinde «Kadınlar Biatı» diye bilinen «Birinci Akabe Biatı» oldu. Buna «Kadınlar Biatı» denilmesinin sebebi biat edenler arasında Ubeyd b. Sa'lebe'nin kızı Afrâ olduğu içindir. Biat, Akabe'de yapıldığı için de «Akabe Biatı» denilmektedir. Bu biatta on iki erkek ve daha önce sözü edilen bir kadın, Rasûlullah'a gelip Akabe'de bağlılıklarını bildirdiler. Ubâde b. Sâmit şöyle der: *«Akabe biatında bulunanlar arasında idim. Rasûlullah'a, Allah'a hiç bir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarımızı öldürmemek, yalan dolanlarla hiç kimseye iftirada bulunmamak ve O'na hiç bir hayırlı işte muhalefet etmemek üzere biat ettik.»(6)*

Hz. Muhammed, Medineli gurupla beraber Kur'an okutması, İslâm'ı öğretmesi ve namaz kıldırması için Mus'ab b. Umeyr'i gönderdi.

---

(1) Bakara sûresi, âyet 89
(2) el-İsfehânî, el-Ağânî, II, 162
(3) Geniş bilgi için bk. İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, I, 25; II, 5-15
(4) Akabe, Mina ile Mekke arasında Cemrelerin olduğu yerdir.
(5) İbn Hişam, I, 287
(6) İbn Hişam, I, 266

Mus'ab, Yesrib'de, İslâm'a davet hususunda üstün başarı gösterdi. Yesrib'in ileri gelenleri, kabile reisleri bile İslâm'a girdi.(1) Medine'nin İslâmlaşmasında Mus'ab'ın rolünü Rasûlullah'ın yetiştirdiği İslâm davetçilerinden bahsederken göreceğiz.

3 — Bi'set'in on üçüncü senesinde İkinci Akabe Biatı oldu. Bu defa Yesrib'den yetmiş üç kişi Mekke'ye gelip Rasûlullah'a bağlılıklarını bildirdiler ve Hz. Peygamber'i Medine'ye davet ettiler.

Bu buluşma da Akabe'de gerçekleşti. Hz. Muhammed'in yanında amcası Abbas da vardı. Abbas, henüz müslüman olduğunu açıklamamıştı. Buluşmada ilk sözü Abbas alıp, şöyle dedi:

«Ey Hazrecliler! Bildiğiniz gibi Muhammed bizdendir. Biz onu kavmimizin saldırılarından koruduk. O, kavmi içerisinde izzet ve şerefle yaşamakta, yurdunda güven içerisinde bulunmaktadır. O, bütün bunlardan yüz çevirip size katılmaya, sizinle beraber olmaya karar vermiştir. Siz O'na verdiğiniz sözü yerine getirebilir ve kendisini muhaliflerinden koruyabilirseniz ne âlâ. Yoksa O'nu düşmanlarına teslim edecek ve yardımsız bırakacaksınız şimdiden bu işten vazgeçiniz.»

Medinelilerin reisi Abbas'a: *«Senin söylediğini işittik ey Abbas»* dedi. Sonra peygamberimize dönerek: *«Ey Allah'ın Rasûlü! Sen de konuş»* dediler. *«Kendin ve Rabbin için arzu ettiğin sözü söyle.»* Bunun üzerine sözü Hz. Peygamber aldı. Önce Kur'an-ı Kerim'den âyetler okudu. Daha sonra: *«Kadınlarınızı ve çocuklarınızı koruduğunuz şeylerden beni de korumanız şartıyla sizinle biatlaşıyorum»* dedi. Onlar da bu şartlarla Rasûlullah'a biat ettiler. Hz. Peygamber uğrunda mallarını harcayacaklarını, canlarını feda edeceklerini ve her türlü tehlikeye göğüs gereceklerini bildirdiler.(2)

Bu biatta da Medinelilerin temsilcisi olarak yer alan Ubâbe b. Sâmit şöyle der: *«Rasûlullah'a darlık ve bolluk günlerimizde, neşeli ve sıkıntılı anlarımızda sözlerini dinleyip emirlerine itaat edeceğimize, O'nu kendimize tercih edeceğimize, hiç bir konuda O'nunla münakaşa etmeyeceğimize, nerede olursak olalım hiç bir tahkir ve tehditten korkmaksızın Allah için hakkı söyleyeceğimize dair biat ettik.»(3)*

Medine'de İslâm için böyle müsait bir ortam belirince Rasûlullah müslümanlara Kureyş'in zulmünden kurtulup dinlerini rahatça yaşayabilmeleri için hicret etmelerini emretti. Müslümanlar Hz. Muhammed'in bu emrini müteakip, Yesrib'e göç etmeye başladılar. Yesrib'e hicret, Habeşistan'a hicretten bir çok bakımdan daha kolaydı. Bir defa hicret ettikleri yer Arap yurdu idi. Halkı müslüman olmaya başlamıştı. Yolları üzerinde deniz gibi büyük bir engel de yoktu. Buna rağmen Yesrib'e hicret genellikle gizli oldu. Çünkü Kureyş, Habeşistan'a hicrette olduğu gibi Medine'ye göç eden müslümanlara da zulümden geri kalmıyordu. Meselâ, Talhâ b. Ubeydullah ile Suheyb b. Sinan er-Rûmî beraberce hicret ediyorlardı. Suheyb zengindi. Müşrikler onların hicret ettiğini duyunca Suheyb'i öldürüp malını almak için peşlerine düştüler. Arkalarından yetişip karşı karşıya geldikleri zaman Suheyb: «*Biliyorsunuz ki ben sizin en iyi ok atanınızım. Allah'a yemin ederim ki içinizden bir çoğu ölmeden bana yaklaşamazsınız. Beni kendi halime bırakınız, bana dokunmayınız.*» dedi. Müşrikler: «*Malını bize bırak, ondan sonra git*» dediler. Suheyb, birlikte götürdüğü bütün mal ve parayı onlara attı. Mekke'de olan servetinin de yerini bildirdi. Müşrikler Suheyb'i ve Talhâ'yı bırakıp Mekke'ye döndüler. Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu.(1)

---

(1) İbn Hişam, I, 269
(2) İbn Hişam, I, 276-277
(3) İbn Hişam, I, 311

«*İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için nefsini satın alır. Allah, kullarına karşı çok merhametlidir.*»*(2)*

Müşrikler, çeşitli yollara baş vurarak güçleri yettiğince müslümanları hicretten alıkoymaya çalıştılar. Öyle ileri gittiler ki, karı ile koca arasına bile girdiler. Hicret edeceğinden endişe ettikleri kimseleri hapsettiler. Bütün bunlara rağmen müslümanlardan bir çoğu müşriklerden kurtulup hicret etmeye muvaffak oldular.

Müslümanların büyük kısmı gizlice hicret ederken, Ömer b. Hattab müşriklere açıkça meydan okuyarak yola koyuldu. Ömer şöyle dedi: «*Kim anasını ağlatmak, çocuklarını yetim, karısını dul bırakmak istiyorsa şu vadinin arkasında gelip bana yetişsin.*» Kureyş'den Hz. Ömer'in peşine düşme cesaretini gösteren olmadı.

Ebû Bekr, hicret için izin istediğinde Hz. Peygamber: «*Acele etme, belki Allah sana bir arkadaş verir*» diyerek onu bekletti. Hz. Ali'ye gelince, o hicret için hiç başvurmadı. Anlaşılan, Allah onu da Hz. Peygamber'in hicretinde önemli bir göreve hazırlıyordu.

---

(1) İbn Abdi'l Berr, ed-Dürer, 83
(2) Bakara sûresi, âyet 207

2 — HİCRET

a) Kureyş'in Suikast Toplantısı ve Hz. Peygamber'e Hicret İzni:

Kureyşliler, müslümanların Medine'ye hicretinden son derece rahatsız oldular. Hz. Peygamber'in de hicret edip, Yesrib'i kuvvetli bir merkez haline getirmesi ise onlar için ayrı bir korku idi. Bu durumda mesele sadece din meselesi olmaktan çıkıyor, aynı zamanda iktisadî bir mesele oluyordu. Çünkü Yesrib, Mekke ile Şam yolu üzerinde bulunuyordu. Müslümanların Medine'yi merkez yapmaları Kureyş'i ticarî yönden büyük bir tehlike ile karşı karşıya bırakabilirdi. Kureyş korkmakta haklıydı. Öyleyse, putları ve ticarî faaliyetleri için büyük tehlike oluşturan bu dini ortadan kaldırmaktan başka çareleri yoktu. Fakat ne yapacaklardı? Kureyş liderleri bir araya gelip konuyu görüştüler. Allah, onların halini şöyle anlatır:

«Ey Muhammed! Hatırla, bir zaman kâfirler seni, yerinden kımıldatmamak veya öldürmek, yahut sürüp çıkarmak için tuzaklar kuruyorlardı. Onlar sana tuzak kurarken, Allah da onların tuzaklarını boşa çıkarıyordu. Allah tuzakları bozanların en hayırlısıdır.»(1)

Kureyş'in önünde, âyet-i kerîmede de belirtilen üç yol vardı. Bunlardan birini benimseyeceklerdi.

Hz. Muhammed'i hapis mi etselerdi? Hayır, çünkü bu durumda ailesi O'nun için kendileriyle savaşa tutuşacak ve O'nu kurtaracaktı.

Mekke'den çıkartıp uzak bir yere mi sürselerdi? Hayır bu da olmazdı. Çünkü o zaman Hz. Peygamber hemen Medine'ye gidecek, bu da onların ticarî güvenlikleri ve istikballeri için büyük tehlike olacaktı.

Geriye bir tek yol kalmıştı. O da Hz. Muhammed'i öldürmekti. Fakat O'nu nasıl öldüreceklerdi? Hz. Muhammed'in ailesi O'nu öldüreni öldürürdü. Ebû Cehil bunun için bir çare buldu. Her kabileden kuvvetli bir genç seçecekler, bunlar hep birden hücum edip Hz. Muhammed'i beraberce öldüreceklerdi. Böylece Hz. Muhammed'in kanı Arap kabileleri arasında dağılmış olacak Abd-i Menaf Oğulları'nın da bütün kabilelerden intikam almaya gücü yetmeyeceği için diyetini kabul etmekten başka çareleri kalmayacaktı.(1)

---

(1) Enfâl sûresi, âyet 30

Bunu Hz. Muhammed'i saf dışı etmenin en uygun yolu olarak gördüler ve hazırlıklar yapmaya başladılar. Bir yandan Hz. Peygamber'i gözetlerken, diğer yandan da suikast ekibini kurmaya çalışıyorlardı. Nihayet Hz. Peygamber'in evinde olduğu bir gece suikast yapmayı kararlaştırdılar. Suikast ekibini göndererek el ayak çekilinceye kadar evin etrafını kuşatıp beklemelerini, sonra da eve saldırıp Hz. Muhammed'i öldürmelerini söylediler.

Allah, müşriklerin toplantısını ve aldıkları kararı Rasûlullah'a bildirdi ve Yesrib'e hicret etmesine izin verdi.(2) Zaten Rasûlullah diğer müslümanların hicretinden sonra Mekke'de yalnızlık hissediyordu. Bu sebeple hicret için izin verilmesine sevindi. Bunu Ebû Bekr'e haber verdi. Ebû Bekr, Rasûlullah'dan bu tarihî yolculukta kendisine arkadaşlık yapabilmek ve beraberinde bulunmak için izin istedi. Rasûlullah da kabul etti. Ebû Bekr, yol hazırlığı yapmak üzere ayrıldıktan sonra Hz. Peygamber de evden çıkış için bazı tedbirler aldı. Akşam olunca Hz. Peygamber, müşriklerin yatakta kendisinin yattığını zannetmeleri ve bir müddet oyalanmaları için Hz. Ali'yi yatağına yatırdı. Ayrıca yanında bulunan emanetleri de sahiplerine vermesi için Hz. Ali'ye teslim etti.(3) Evden çıkarken eline aldığı bir avuç toprağı: *«Yüzler çirkin olsun»* diyerek suikast ekibinin üzerine saçtı. Bir an müşriklerin gözlerinin önü perdelendi. Rasûlullah çıkıp gitti, göremediler. Allah, Peygamber'ine bu lütfundan bahsederken: *«Biz onların hem önlerine hem de arkalarına birer set çekerek gözlerini perdeledik, artık onlar, göremezler»* buyurur.(4)

b) Tarihi Yolculuk Başlıyor:

Öte yandan Hz. Ebû Bekr, bu tarihî yolculuk için gerekli bütün hazırlıkları yapmıştı. Rasûlullah'ın bu vefâkâr, samimi ve değerli dostu hicret için her türlü imkânını seferber etti. Biri Rasûlullah, diğeri de kendisi için olmak üzere iki deve hazırlayıp Abdullah b. Uraykıt'a verdi. Müşriklerin kendilerini takip edeceklerini bildiği için tedbirli davranıyordu. Oğlu Abdullah'dan gündüz müşrikler arasında dolaşıp Rasûlullah ve kendisi hakkında söylenen şeylere kulak vermesini, işittiğl şeyleri geceleyin kendilerine ulaştırmasını isterken, kölesi Âmir b. Fuhayra'ya da gündüz koyunları güdüp geceleyin de bir süre gizlenecekleri Sevr dağının yanına götürmesini emretti. Böylece koyunların sütünü sağıp içmeleri mümkün olacaktı. Bu arada kızı Esma'ya her akşam kendilerine erzak getirmesini söyledi. Bu uzun yolculukta gerekli olabilir düşüncesiyle de yükte hafif pahada ağır mallarını yanına aldı.(1)

---

(1) İbn Hişam, I, 391; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 52
(2) İbn Hişam, II, 2
(3) İbn Hişam, II, 3
(4) Yasin sûresi, âyet 9

İbn Hişam, Rasûlullah'ın hicretini şöyle anlatmaktadır:

Rasûlullah gizlice Ebû Bekr'in evine geldi. Burada hazırlıkları gözden geçirdikten sonra beraberce evin arkasındaki küçük bir aralıktan çıktılar. Mekke'yi terkettikleri zaman Rasûlullah durup Mekke'ye bakarak şöyle hitab etti:

«Vallahi sen, Allah'ın yarattığı yerlerin en hayırlısı ve Allah katında en sevgili olanısın. Senden çıkarılmamış olsaydım, çıkmazdım.»(2)

Hz. Peygamber ve yol arkadaşı Ebû Bekr, Mekke'nin aşağı kısmında bulunan Sevr dağına doğru yola koyuldular. Sonra dağa vararak, mağaraya girip gizlendiler.

c) Sevr Mağarası

Sevr, Mekke'nin güney tarafında beş km. mesafede bir dağdır. Daha önce Hira mağarasının özelliklerinden ve Hz. Peygamber'in burada bulduğu sükûnetten bahsetmiştik. Sevr dağında, bu iki aziz yolcuya sığınak olan mağaraya gelince buraya çıkmanın daha güç ve daha meşakkatli olduğunu söyleyebiliriz. Sevr, bir çok tepeden oluşan bir dağdır. Mağaraya ulaşmak için insanın bu tepeleri aşması gerekir.

Hira dağında sadece bir mağara vardır. O da, Hz. Peygamber'in uzletine şehadet eden Hira mağarasıdır. Sevr'de ise bir çok mağara bulunmaktadır. Bu mağaraların da şuraya, buraya dağılmış olması, müşriklerin Hz. Peygamber ve arkadaşını arama işini güçleştirmiştir. Belki bir, iki, üç... mağarayı aramış olabilirler. Sonra mağaraların çokluğu ve bir netice alamayacaklarını anladıkları için aramaya son vermişlerdir.

Hira mağarası uzlet hayatına ve huşu içinde ibadete müsait olduğu gibi, Sevr mağarası da gizlenmeye elverişlidir. Sevr mağarası kayadan yontulup yapılmış bir mağarayı andırır. Ön ve arkasında delikleri vardır. Bunlar mağaranın aşağı kısmındadır. Bu sebeple mağaraya, ancak sürünerek veya eğilerek girmek mümkündür. Mağaranın etrafında, dışarıda dolaşan kimsenin içeriyi görebileceği başka delikler yoktur. Mağarayı bu halde gören kişi, Hz. Peygamber'in mağarayı tasvir eden: *«Düşmanlardan biri ayağının dibine baksa bizi görürdü»(1)* sözünü hatırlar. İçerideki kimse dışarıda dolaşanların ayaklarını görür. Ama dışarıda dolaşanlar içeridekini göremez. Ancak eğilip, başını ayağının yerine getirirse görebilir.

---

(1) İbn Hişam, II, 4; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 53

(2) Tirmizi ve Nesâî rivayet etmiştir. Bk. İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, I, 8

Sevr mağarası diğer bir yönden daha gizlenmeye uygundur. Çünkü hemen eteğinde Âmir b. Fuhayra'nın koyunlarını otlatacağı ve geceleyin sütünü Hz. Peygamber ve Ebû Bekr'e ikram edeceği otlak vardır.

Hz. Peygamber ve Ebû Bekr böylece Sevr mağarasına ulaşırken, Kureyş müşrikleri de çok geçmeden Hz. Muhammed'in kendilerini yanıltıp Mekke'den çıktığını anladılar. O'nun Medine yolunu tuttuğunu tahmin ederek derhal aramaya başladılar. Kureyş'in ileri gelenleri, O'nu kendilerine diri veya ölü olarak getirene mükâfat olarak yüz deve vereceklerini vaad ve ilân ettiler. İslâm düşmanları bir taraftan bu mükâfatı kazanmak, diğer taraftan da çok tehlikeli bir düşman olarak gördükleri Hz. Muhammed'i yakalayarak, müşrikler nezdinde bir şeref kazanabilmek için Medine yolu istikametinde etrafa yayıldılar. Bunlardan bir kısmı Rasûlullah ve arkadaşının gizlendiği mağaraya ulaştı. Hattâ o kadar yaklaştılar ki, bunlardan biri ayağının dibine baksa onları görecekti. O zaman Ebû Bekr endişelendi. Endişesi kendisi için değildi. Sevgili Peygamber'ini ve İslâm'ın geleceğini düşünüyordu. Hz. Peygamber: *«Ey Ebû Bekr! İki kişinin üçüncüsü Allah olursa sen ne olacağını zannediyorsun?»* diye Ebû Bekr'i teskin etti. Böylece endişesi dağıldı. Allah, Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurur: (254. sayfa)

«Siz, Peygamber'e yardım etmeseniz de Allah O'na yardım etti. Hani bir zaman Peygamber, iki kişiden biri iken kâfirler O'nu Mekke'den çıkardılar. Onlar mağarada iken arkadaşına: «Üzülme, Allah bizimle beraberdir» diyordu. Böylece Allah, Peygamber'in üzerine emniyetini indirdi ve O'nu görmediğimiz askerlerle destekledi. Kâfirlerin sözlerini alçalttı. Yüce olan ancak, Allah'ın sözüdür. Allah, «Aziz'dir, Hakîm'dir» her şeye galipdir, hüküm ve hikmet sahibidir.»(2)

Rivayet edildiğine göre mağaranın ağzına örümcek ağ örmüş, kuş yuva yapmıştı. Böylece Allah, kudretinin şumulünü gösteriyor ve her şeyi peygamberini korumak için O'nun emrine veriyordu.

Müşrikler, Rasûlullah'ın Yesrib'e ulaştığını zannedip aramaya son verince Abdullah b. Uraykıt, belirlenen vakitte develeri getirdi. Hz.

---

(1) Sahih-i Buhârî, Enes'ten rivayet edilmiştir.

(2) Tevbe sûresi, âyet 40

Peygamber ve Ebû Bekr mağaradan çıkıp develerle yola çıktılar. Abdullah, onları herkesin bildiği yoldan değil, sahil tarafından götürüyordu.

Bu sırada Kureyş'in koyduğu mükâfatı kazanmak üzere, hicret kafilesinin peşine düşen Medlicoğulları'ndan Surâkâ isimli savaşçı, atını onların üzerine sürdü. Ancak tam bu esnada atının ayağı sürçerek yere yuvarlandı. Yerinden kalkarak tekrar atına bindi ve hamle yaptı. Ancak bu defa da atın ön ayakları kuma gömüldü. Artık Surâkâ'nın maneviyatı tamamen bozulmuştu. Yaptığı işe pişman olarak Hz. Peygamber'den af diledi. Kafilenin hareketini gizli tutarak döndü. O tarafa gelenleri de geri çevirdi.

Rivayet edildiğine göre yolculuk esnasında Ebû Bekr, bazan Hz. Peygamber'in önüne geçiyor. Bazan da arkasından takip ediyordu. Hz. Peygamber ona niçin böyle yaptığını sorunca, Ebû Bekr: *«Gözetleneceğinizi düşündüğümde önünüze geçiyorum. Arkadan takip edileceğinizi düşündüğümde de peşinizden geliyorum»* diye cevap verdi.

d) Medine Hz. Muhammed'i Karşılıyor:

Yesrib halkı, Rasûlullah'ın Yesrib'e doğru yola çıktığını biliyordu. Bu sebeple O'nu beklemeye başladılar. Mağaraya sığındığından haberleri yoktu. Mekke'den Yesrib'e ulaşmak için gerekli vakit geçtiği halde, Rasûlullah gelmeyince telaşlandılar, korktular. Yesrib'in yüksek yerlerine çıkıp Rasûlullah'ı gözetlemeye koyuldular. Aşk ve şevk içinde bir bekleyişleri vardı. Buhârî, Berâ b. Âzib'in: *«Medinelilerin Rasûlullah'ın gelmesiyle sevindikleri kadar hiç bir şeye sevindiklerini görmedim»* dediğini rivayet eder. Ebû Dâvud da Enes'in: *«Rasûlullah Medine'ye geldiği zaman Habeşistan'a hicret edip dönenlerin sevinçlerinden dolayı kargıları ile oynadıklarını, Rasûlullah'ın Medine'ye girmesiyle şehrin aydınlandığını ve bunun sevincinin kalplere huzur verdiğini»* ve: *«Rasûlullah'ın Medine'ye girdiği güne şahit oldum. O günden daha güzel ve daha aydınlık hiç bir gün görmedim»* dediğini rivayet etmiştir. Genç kızlar damlara çıkıp Hz. Peygamber'i şu şiirle karşıladılar:

Dolunay bizlere vedâ ediyor,
Allah'a şükürle duâ etmemiz,
Ey yüce Peygamber! Safâ oluyor,
Sünnetini her an edâ etmemiz.(1)

---

(1) Bu beyitler hakkında yaygın olan husus budur. İbnu Kayyım, Medinelilerin Rasûlullah'ı Tebuk gazvesinden dönerken bu beyitleri söyleyerek karşıladıklarını rivayet eder. Çünkü Veda yokuşu Medine'nin kuzeyinde bulunur. Bk. Zâdu'l-Meâd, III, 13. Ancak şiirin teması hicrete daha uygundur.

Rasûlullah'ın, Yesrib'e girişi Rebîulevvel ayının on ikisinde (622 M.) gerçekleşti.(1)

Burada şu hususu da belirtelim: Rasûlullah, Yesrib'e varmadan önce Kubâ'ya indi. Orada dört gün kalarak; «Kubâ mescidi» diye meşhur olan mescidi inşa etti.(2) Bu arada Hz. Ali kendisine teslim edilen emanetleri sahiplerine verdikten sonra, Mekke'den çıkıp Rasûlullah'a Kubâ'da yetişti ve Medine'ye Hz. Peygamber'le birlikte girdi.(3)

Hz. Peygamber efendimiz Kubâ'ya, Pazartesi günü gelip Amr b. Avf Oğulları'nın evinde misafir oldu. Cuma günü oradan ayrıldı. Salim b. Avf Oğulları'nın oturduğu Rânunâ vadisine gelince cuma namazı vakti geldi ve orada cuma namazını kıldırdı. Medine'de kılınan ilk cuma namazı budur.

Salim b. Avf Oğulları'ndan Utban b. Mâlik ile Abbas b. Ubâde, Rasûlullah'a gelip devesinin yularından tutarak: «*Ya Rasûlallah! Bizim yanımızda kal, bizim sayımız çok. Silâh ve kuvvet bizde*» dediler. Rasûlullah: «*Devenin yolunu açınız, nereye çökeceği ona emredilmiştir*» buyurdu. Yolu açtılar. Deve, yolu açılıp serbest bırakılınca Mâlik b. Neccar Oğulları'nın evleri yanına varıp Rasûlullah'ın bugünkü mescidinin bulunduğu yere çöktü. Burası Neccaroğulları'ndan Sehl ve Suheyl adında iki yetim çocuğa ait idi. Bunların babalarının adı Amr olup Muâz b. Afrâ'nın himayesinde idiler. Deve çöktüğü zaman Hz. Peygamber üzerinden inmedi. Deve birden ayağa kalkıp biraz daha gitti. Rasûlullah devenin yularını serbest bırakmıştı. Deve sonra geriye döndü. İlk çöktüğü yere kadar gelip tekrar oraya çöktü. Boynunu yere koyarak ses çıkarmaya, böğürmeye başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber devesinden indi. Ebû Eyyûb el-Ensari hemen devenin yükünü indirip, kalanını evine taşıdı. Rasûlullah, Ebû Eyyûb'un evinde yedi ay kaldı. Bu müddet içerisinde devenin çöktüğü yere bir mescit inşa etti, etrafına da zevcesi Sevde için bir oda yaptı. Sonra bir oda daha yapıp Hz. Âişe ile evlendi. Hz. Peygamber mescidin inşaasında bizzat çalışmıştır.

Rasûlullah, Mâlik b. Neccar'a devesinin çökmüş olduğu yerin kime ait olduğunu sordu. Muâz b. Afrâ: «*Ey Allah'ın Rasûlü! Orası Amr'ın oğulları Sehl ve Suheyl'indir. Onlar iki yetim çocuk olup himayemdedirler*» dedi. Hz. Muhammed, arsa üzerine mescit yapmak istediğini, bedelinin takdir edilmesini söyledi. Çocuklar arsayı bağışlayacaklarını, para istemediklerini ifade ettiler. Peygamber efendimiz değeri takdir edilip yetimlere ödenmeden buna razı olmadı.(1)

---

(1) İbn Kuteybe, el-Meârif, 75

(2) Belâzuri, Fütubu'l-Buldân, 19; İbnu Kayyım, Rasûlullah'ın Kubâ'da on dört gün kaldığını kaydeder. Bk. Zâdu'l-Meâd, I, 25; ayrıca bk. İbn Hişam II, 11

(3) İbn Hişam, II, 10

Artık Yesrib, hicretten itibaren «Peygamber Şehri» anlamına gelen Medinetü'n-Nebi olarak bilinmeye başlandı. Bu isim daha sonra kısaca Medine olarak kullanılmaya başlandı.(2)

e) İslâm Tarihi ve Hicret:

● Hicret, İslâm ve dünya tarihinde çok büyük bir hadisedir. İslâm'ın kurtuluşu ve İslâm inkılâbının başlangıcı olmuştur. İslâm dini, hicret sayesinde istikline kavuşup, yayılma imkânını bulmuştur. Hicretin tarihteki tesiri, dinî olduğu kadar içtimaî ve siyasîdir. Tarihin müstesna bir dönüm noktası olan bu hadise, hicretten on yedi yıl sonra, Hz. Ömer'in halifeliği zamanında İslâm dünyası için «Takvim başlangıcı» olarak kabul edilmiştir.

● Bu genel değerlendirmenin yanında, İslâm tarihinin tetkikinde ibret alıp faydalanacağımız parlak örnekler vardır. İslâm tarihindeki mümtaz misâllerden yararlanmak, İslâm tarihi tetkiklerinin de mühim bir hedefidir. Hicret olayında belirtmemiz gereken parlak ahlâkî değerler, ibret alınacak tablolar vardır. Daha önce özet olarak arzettiğimiz bu hususlardan bir kısmını fedakârlık ve vefa örnekleri olarak sunmak istiyoruz.

● Hicret konusunda belirtmemiz gereken en önemli husus, Hz. Muhammed'in azametidir. O'nun metin iradesi ve sabrıyla, en müşkül ve kritik anlarda bile kalbine hiç bir ye's gelmeksizin güçlüklere göğüs gerdiğini görüyoruz. Hicret olayı bunun sayısız örnekleri ile doludur. Sevr mağarasında müşrikler örümcek ağının öte tarafında silâhları ile birlikte onları katletmeye azmetmiş beklerken dostu Ebû Bekr'e: «*Mahzun olma! Allah bizimledir*» diyerek, sadece imana has bir kalbi sükûneti o dar mekâna getirebilmiştir. Peşlerinde Surâkâ at koştururken de öyle... Müşrik kuşatması altındaki evinden çıkarken de...

● Sonra Hz. Peygamber hicretle, zaman, mekân gibi bütün şartların sadece Allah rızası ve İslâm'ın başarısı için değerlendirilmesi gerektiği noktasında unutulmaz bir örnek vermiştir. İslâm'ın, Mekke'de durumunu tehlikeli görüp, Medine'de de kök salacağı bir ortam bulunca doğup büyüdüğü vatanını terk etmiş, yakınlarını mal ve mülkünü bırakarak gayesini gerçekleştirmeye daha elverişli yeni bir yere hicret etmiştir. Gerçek şudur ki, kahramanlar için akidelerini gerçekleştirmek, hayatlarından daha mühimdir.

---

(1) İbn Hişam, II, 103

(2) İbn Haldun, Mukaddime, 283

- Rasûlullah, hicret edeceği zamanı Ebû Bekr'in dışında bütün insanlardan gizli tutmuştur. O'nun, ansızın hicret etmiş olması bu yoldaki başarısında yardımcı olmuştur.

- Bilindiği gibi hicret gecesi Hz. Ali'yi yatağına yatırmıştır. Bu, düşmanları yanıltmış ve gerçekleştirmek istedikleri hedeflerinden saptırmıştır.

- Rasûlullah biliyordu ki müşrikler, İslâm davasına engel olmak için kendisini aramak üzere Yesrib yolunu tutacaklardı. Bu sebeple müşrikleri yanıltmak için gerçekten fevkalâde isabetli olarak aşağıdaki güzel tedbirleri almıştır:

a) Müşriklerin, bütün gayretleriyle arayacakları kuzey yolunu takip etmek yerine, biraz daha az arayabilecekleri güneyden gitmiştir.

b) Yola koyulunca doğruca Yesrib'e gitmemiş, kendilerini arayanların yorulup ümitlerini keserek geri dönmelerini sağlamak üzere birkaç gece mağarada kalmıştır.

c) Mekke ile Yesrib arasında bilinen iki normal yoldan gitmemiş, müşriklerin gelip gidenden haber alamamaları için daha az kullanılan veya hiç kullanılmayan üçüncü bir yolu takip etmiştir.

- Hicret olayında Rasûlullah'tan aldığımız dersler yanında Ebû Bekr'in sergilemiş olduğu, sıkıntılı ve güç anlardaki vefa örneği de kayda değer. Nice arkadaş vardır ki, güç ve sıkıntılı anlarda kendisine bir kötülük gelir korkusuyla arkadaşını terkeder ve yalnız bırakır. Fakat Ebû Bekr daha önce de belirttiğimiz gibi sahip olduğu her şeyi hicret yolunda Rasûlullah'ın emrine vermiş, hattâ bu uğurda kendisini, oğlunu, kızını, malını, mülkünü, her şeyini seferber etmiştir. Bu konuda nakledilen örneklerin en güzeli daha önce belirttiğimiz gibi şudur:

Ebû Bekr, Hz. Peygamber ile hicret ederken bazan O'nun önüne geçip önünde gider, bazan da arkasından O'nu takip ederdi. Hz. Peygamber ona niçin böyle yaptığını sorduğunda Ebû Bekr: *«Gözetleneceğinizi düşündüğümde önünüze geçiyorum, arkanızdan takip edileceğinizi düşündüğümde peşinizden geliyorum»* diye cevap vermiştir.

- Ali b. Ebî Tâlib de, hicret olayında Rasûlullah'ın kendisini tercih etmesi üzerine O'nun yerine geçerek büyük bir fedakârlık göstermiştir. O biliyordu ki, o gün Rasûlullah'ın yatağında yatan kimse ölüme, *«iki yay arası kadar, hattâ daha yakın olacaktı.»* Buna rağmen O'nun yatağında yatarak büyük bir kahramanlık örneği vermiştir.

Bunların her biri müslüman için bir hayat düsturudur. Hicret de bir sünnettir. Hicretin her safhasında Hz. Peygamber'in gösterdiği tavrı benimsemek de şarttır. Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ali ise, Hz. Peygamber'e gösterdikleri bağlılıkta eşsiz bir örnek ortaya koymuşlardır.

3 — HZ. MUHAMMED'İN MEDİNE'DEKİ SOSYAL HAYATI

Daha önce de belirttiğimiz gibi Rasûlullah'ın Medine dönemi İslâm'ın müesseseleşme süreci olarak muhtelif sahalarda yoğun İslâmî faaliyetlere sahne olmuştur. Rasûlullah'ın bu dönemdeki hayatını ve İslâm'ın nasıl müesseseleştiğini safha safha sunmaya çalışacağız.

Müslümanlar daha vukûu anında, hicretin tarihî bir dönüm noktası olduğunun farkında idiler. Bu sebeple hicreti müteakip, hicret yılının bir tarih başlangıcı olarak kullanıldığını görüyoruz. Zaten o dönemde, diğer milletler gibi Araplar da önemli olayları tarih başlangıcı kabul ediyorlardı. Fil vakası ve benzeri olaylar da tarih başlangıcı olarak kullanılmıştı. Hicret ise tarih de oynadığı rol bakımından müstesna bir değere sahipti.

Taberî'nin rivayet ettiğine göre, hicretin tarih başlangıcı olarak kabul edilmesine dair ilk emir, bizzat Hz. Peygamber tarafından verilmiştir.(1)

Kalkaşendî, hicretin tarih başlangıcı yapılmasının hicretin ilk yılından itibaren başladığını belirtir.(2)

Suyûtî de, Hz. Peygamber'in Necran hristiyanlarına mektup yazdırdığı zaman Hz. Ali'ye bunun hicretin beşinci yılında yapıldığını kaydetmesini istediğini belirterek bunu teyid eder.

Hicretin tarih başlangıcı olarak kabul edilmesinin Hz. Ömer döneminde olduğuna dair yukarda verdiğimiz kanaate gelince, bunun zikrettiğimiz haberlerle çelişkiye düştüğünü sanmıyoruz. Daha önce belirttiğimiz gibi Araplar büyük olayları tarih başlangıcı olarak kullanıyorlardı. Gayet tabiî olarak hicreti de hemen vuku bulduğu zamandan itibaren tarih başlangıcı kabul etmişlerdir. Fakat Hz. Ömer devrinde, birbirinden önemli hadiseler meydana geldiğinden tek bir başlangıç olmak üzere hicret, bütün müslümanlar için tarih başlangıcı olarak tespit edilmiştir. Belki de Hz. Ömer, Sasanî devletinin müslümanlar tarafından yıkılması veya müslümanların Şam'ı fethi gibi hakikaten bütün müslümanları sevindiren olayların tarih başlangıcı olarak kabul edilebileceğinden endişelenmiş ve bu sebeple hicret gibi önemli hiç bir olayın mevcut olmadığını ilân ederek hicreti İslâm tarihinin başlangıcı yapmıştır. Çünkü hicret, İslâmî fetih ve zaferlerin kapısı olmuştur. Hz. Ömer, hicretin Rebîulevvel ayında tamamlandığı halde Muharrem ayını hicrî senenin başlangıcı kabul etmiştir.

---

(1) Taberî, II, 110-114

(2) el-Kalkaşendî, Subhu'l-A'şâ, VI, 240

Hz. Ömer bununla, insanlar arasında ortaya çıkan bir ihtilâfa son vermiştir. Bazı kimseler hicretten sonraki Muharrem ve Safer aylarını ikinci yıldan, bazısı da birinci yıldan saymışlardı. İhtilâf, devam ediyordu. Bunların ikinci yıldan sayılması halinde ise birinci yıl eksik oluyordu. Hz. Ömer, Rasûlullah'ın hicret etmiş olduğu senenin tamamının ilk sene olduğunu ilân ederek bu ihtilâfa son vermiştir. Hicretin, senenin başlangıcında olduğu itibara alınarak ikinci senedeki Muharrem'in başlangıcı, ikinci senenin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bu, isabetli bir karardır. Artık bütün İslâm dünyası, hicreti Muharrem'in başında kutlamaya başlamıştır. Hicretin tarih başlangıcı olarak alınmasının Hz. Ömer dönemine nispet edilmesi bu yüzdendir.

a) Hz. Peygamber ve Ebû Bekr'in Aileleri:

Belâzurî şöyle nakleder:

Rasûlullah, hicreti müteakip Mekke'de bulunan kızları Fâtıma ile Ümmü Külsüm ve zevcesi Sevde'yi getirmek üzere Ebû Rafi' ile Zeyd b. Hârise'yi iki deve ile Mekke'ye gönderdi. Ayrıca Ebû Bekr'den beşyüz dirhem alarak ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendilerine verdi. Ebû Bekr de, Abdullah b. Uraykıt'ı bunların yanına katıp oğlu Abdullah'a bir mektup yazdı. Zevcesi Ümmü Rûman ile kızları Âişe ve Esma'yı göndermesini istedi. Yolda Talhâ b. Ubeydullah'a rastladılar. O da Medine'ye hicret etmek istiyordu. Zeyd ve Ebû Rafi', Rasûlullah'ın kızları Fâtıma ve Ümmü Külsüm ile zevcesi Sevde binti Zem'a'yı alıp yola çıktı. Rasûlullah'ın diğer kızı Zeyneb'i kocası Ebû'l-Âs b. Rebî bırakmadı. Rukayya ise daha önce kocasıyla beraber hicret etmişti. Bu arada Zeyd, eşi Ümmü Eymen ile oğlu Usame'yi de beraberlerine aldı. Ebû Bekr'in oğlu Abdullah ise, annesi Ümmü Rûman ile kız kardeşleri Âişe ve Esma'yı alıp yola çıktı. Medine'ye geldiler. O zaman Rasûlullah, mescidin ve etrafındaki odaların yapımını bitirmişti.

Talhâ, Rasûlullah Medine'ye hicret ettiği zaman Şam'da bulunuyordu. Mekke'ye döndüğü zaman Rasûlullah'ın Medine'ye hicret ettiğini öğrendi. Bu sebeple Rasûlullah ve Ebû Bekr'in aile fertleriyle beraber Medine'ye hicret etti.

Ebû Bekr, müslüman olduğu zaman kırk bin dirhemi vardı. Bunun çoğunu İslâm yolunda harcadı. Hicret etmek üzere Medine'ye hareket ettiği zaman sadece beş bin dirhemi kalmıştı. Oğlu Abdullah'la onu da mağaraya getirtti. Medine'ye bu para ile hicret etti.(1)

b) İslâm'da Kardeşlik:

Hz. Peygamber, daha başlangıçta İslâm'da kardeşlik esasını getirmiş ve bunu birbirlerine mirasçı olma hususunda nesep bağı kadar kuvvetli kılmıştı. Hz. Peygamber'in bu tutumu hicretten önce daha Mekke devrinde başlamıştı. Bir defa ashabına: «*Allah için ikişer ikişer kardeş olunuz*» buyurmuş ve Hz. Ali'nin elini tutarak: «*Bu benim kardeşimdir*» demişti. Daha o zaman amcası Hz. Hamza ile azatlı kölesi Zeyd b. Hârise'yi kardeş yapmıştı. İşte bu sebeple Hz. Hamza, Uhud savaşında vasiyetini Zeyd'e yapmıştı.

Müslümanlar Medine'ye hicret edince, aralarındaki kardeşliğin sınırları genişledi. Rasûlullah, Hz. Ali ile olan kardeşliğini, Hamza da Zeyd ile olan kardeşliğini yenilediler. Bu arada Hz. Muhammed, Mekke'den göç eden müslümanlarla Medineli müslümanlar arasında da kardeşlik tesis etti. Bu kardeşliğin gayesi, Mekke'de her şeylerini bırakarak dinleri uğruna vatanlarını terkeden Muhacirleri desteklemek, malî sıkıntılarını bir ölçüde de olsa hafifletmeye çalışmak ve yurttan ayrı düşmenin vermiş olduğu gariplği ve mahzunluğu gidermekti.

Buna göre, Ebû Bekr ile Hârice b. Züheyr el-Hazrecî, Ömer b. Hattab ile Utban b. Mâlik el-Hazrecî, Ebû Ubeyde Âmir b. Abdullah b. el-Cerrah ile Eşheloğulları'ndan Sa'd b. Muâz, Abdurrahman b. Avf ile Sa'd b. Rebî el-Hazrecî, Osman b. Affan ile Neccaroğulları'ndan Evs b. Sâbit, Talhâ b. Ubeydullah ile Selemeoğulları'ndan Kâ'b b. Mâlik, Rasûlullah'ın müezzini Bilâl-i Habeşî ile Kaş'am kabilesinden Ebû Ruveyha kardeş oldular. Böylece 186 aile birbirlyle kardeşleşti.(2) Bu din kardeşleri birbirlerine mirasçı oluyordu. Daha sonra nâzil olan: «*Hısımlar, Allah'ın kitabınca birbirlerine daha yakındır.*»*(3)* âyetiyle din kardeşleri arasındaki mirasçı olma hakkı kaldırılıp, neseb ve evlilik bağından olan hısımlara tahsis edilmiştir. Allah: «*Mü'minler ancak kardeştirler*»*(4)* buyurarak, mü'minler arasındaki kardeşlik, sevgi, şefkat, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma olarak tasrih edilmiştir.(5)

---

(1) Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, 261. 269-274
(2) İbn Hişam, II, 109-110
(3) Enfal sûresi, âyet 75
(4) Hucurat sûresi, âyet 10
(5) Belâzurî, Aynı eser, 270

c) Hicretten Sonra Medine'de İktisadi Durum:

Hicretten önce, Medine'nin iktisadî durumu tetkik edildiğinde, servetin çok büyük bir kısmının yahudilerin elinde olduğu görülür. Çünkü Medine'nin hemen bütün ticarî faaliyeti onların elinde idi. Yahudiler, Evs ve Hazreć kabilelerinin kazançlarının büyük bir kısmını, faiz yoluyla ellerinden alıyorlardı. Silâh sanayii de yahudilerin elinde idi. Devamlı birbirleri ile harp halinde olan Araplara silâhı bunlar satıyorlardı. Ziraata elverişli arazilerin bağ ve bahçelerin çoğu yahudilerin elinde bulunuyordu. İşte bütün bunlardan dolayı Medine'nin servetinin büyük çoğunluğuna yahudiler sahipti. Ensar'ın elinde ise ancak kendi hayatlarını sürdürebilecek kadar mal bulunuyordu.

Ensarın, Muhacir ailelerine evlerini açtığını ve ekmeğini onlarla paylaştığını düşünürsek hicretin başlangıcında Muhacirlerle Ensarın maruz kalmış oldukları iktisadi sıkıntıları daha iyi anlamış oluruz. Fakat durum uzun müddet böyle devam etmedi, süratle değişti. Çünkü Muhacirler Mekke'den gelmişlerdi. Mekkeliler ise ticarî sahada teşebbüs ve başarılarıyla şöhret yapmışlardı. Üstelik Muhacirler kendilerine güveniyorlar ve Ensara yük olmak istemiyorlardı.

Rivayet edildiğine göre Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Rebî ile kardeş olmuş, onun evine inmişti. Sa'd, Abdurrahman'a her türlü ikramı yapmış, servetini emrine tahsis etmişti. Abdurrahman: *«Allah cömert konukseverliğinden dolayı senden razı olsun, malını da sana bağışlasın. Ben senden çarşının yolunu bana göstermeni istiyorum»* dedi. Abdurrahman, çarşının yolunu tuttu. Mekkeliler ticarette bilgili ve cesur idiler. Abdurrahman, aradan çok geçmeden zengin oldu. Muhacirlerin çoğu da Abdurrahman'ın yolunu tuttular. Ebû Bekr elbise ve kumaş, Osman b. Affan, hubûbât ve meyve satmaya başladı. Hz. Osman, bahçe satın alıp yetiştirdiği ürünleri satıyordu. Osman'ın ticarî faaliyetleri büyüyüp Şam'a kadar uzandı. Zübeyr, Baki çarşısında kasaplık yapardı. Ömer, tüccarlar arasında aracılık yapıyordu. Hz. Peygamber ise müslümanları ticaretle uğraşmaya teşvik ediyordu. Müslümanlar da Hz. Peygamber'in buyrukları çerçevesinde helâlinden kazanmaya gayret ediyorlardı. Alış-verişlerinde hile yapmıyor, faizden kaçınıyorlardı. Ölçü ve tartıda kimseyi aldatmıyorlardı. Bu sebeple müşterilerin çoğu müslümanlara yöneldi, yahudilere itibar azaldı. İşte bu, daha sonra göreceğimiz gibi yahudilerin nefislerinde, müslümanlara karşı kini körükleyen ve onları her fırsatta müslümanlara tuzak kurmaya sevkeden sebeplerden biri olmuştur.

d) Medine'de Siyasi Statüyü Belirleme Çalışmaları:

Hicretten sonra, Medine halkı şu üç ana guruptan meydana geliyordu:

1 — Muhacir ve Ensardan meydana gelen müslümanlar,

2 — Benî Kaynuka, Benî Nadir ve Benî Kurayza'dan meydana gelen yahudiler,

3 — Henüz müslüman olmamış Araplar.

Hristiyanlara gelince bunların sayısı, hemen hemen yok denecek kadar azdı.

Hz. Peygamber, Medine'ye hicret eder etmez, İslâm'ın güvenliğinin sağlanması ve şehirde siyasî otoritenin müslümanlarca tesisi için teşebbüse geçti. Elbette her gurubun birbiri ile menfaatleri ve düşünceleri çatışıyordu. İslâm'ın kardeşlik yoluyla birbiriyle kucaklaşan Evs ve Hazreç kabileleri arasındaki ihtilâfı bir yana bıraksak bile, diğer guruplar da kendi aralarında anlaşmazlık içindeydiler.

Hz. Peygamber, şehrin güvenliğinin, İslâm'ın selâmeti bakımından vazgeçilmez bir şart olduğunu biliyordu. Çünkü Mekke müşrikleri âdeta pusuya yatmış, vurmak için İslâm'ın zaaf anını kolluyorlardı.

Şehrin güvenliğinden ayrı olarak, müslümanların şehir sâkinleriyle de barış içinde olmaları gerekiyordu. En azından bir süre, yahudilerin düşmanlığından emin olmalıydılar.

Sonra şehirde, her gurubun kabul edebileceği belli bir siyasî otorite mevcut değildi. Hicret öncesinde de, her gurup kendi içinde bir bütünlük oluşturuyor, diğer gurubun hakimiyetini kabul etmiyordu. Şehre yepyeni bir güç olarak İslâm, nihaî idealleri çerçevesinde, burada bir güç oluşturmak ve onun üstünde cihanşümul yapısını kurarak dünyaya açılmak durumundaydı. Onun için siyasî temsil sahasında insiyatifin müslümanların elinde bulunması, bu mevcut değil ise sağlanması lâzımdı.

Hz. Peygamber, bütün bu sebeplerle Medine'deki toplulukları belli bir statüde birleştirmek için harekete geçti.

Bunun için sahabilerle olduğu gibi gayr-ı müslimlerle de istişare etti. Durumu görüşmek üzere Enes b. Mâlik'in evinde toplanıldı. Bu toplantıya katılanlar Medine toplumunu düzenleyen bir statü oluşturmak üzere anlaştılar. Ortaya çıkan metin bir tür anayasa belgesiydi. Bu metin, bir bütün halinde zamanımıza kadar ulaşmış bulunmaktadır.

Anayasa metni üzerinde geniş çalışmaları bulunan Prof. Muhammed Hamidullah'ın konu ile ilgili değerlendirmeleri şöyledir:

«Bu anayasanın birinci maddesi, bir İslâm topluluğu, daha açık bir ifadeyle dinî olduğu kadar aynı zamanda siyasi bir topluluk da meydana getirme gayesine yöneliktir. Yine aynı maddede bu camianın Mekke'den hicret eden Muhacirlerle, Medineli müslümanlar ve bu beledî iktidarın merkezileştirilmesini kabul edip aynı zamanda bir harp durumunda müslümanlarla birlikte saldırgana karşı savaşacaklarına rıza gösteren gayr-ı müslim topluluklardan teşekkül edeceği de belirtilmektedir. Anayasaya göre, saydığımız vasıflara sahip bu topluluk (Ümmet), diğer bütün insanlardan ayrı bir mahiyettedir (Md. 2) ve bilhassa bir harp hali ortaya çıktığında kendisini meydana getiren bütün insan kümeleri (unsurları) haklarda eşitlik esasına bağlıdırlar (Md. 15, 18, 19). Özel bir madde olan 16. Madde ile, herkese adalet götürülmesi ve karşılıklı yardım esasına dayanmak üzere yahudilerin bu siyasi teşkilâta girebilmeleri için açık bir kapı bırakılmış bulunmaktadır. Anayasa, adaletin tevzii ve adlî işlerin idaresi konusunda gerçek bir inkılâp teşkil etmektedir; zira bu konuda alınması gerekli tedbir ve gösterilecek itinâ bundan böyle tamamen cemiyet işlerini yürütenlere, yani merkezî otoriteye tevdî edilmiş olup asla bir tek ferdin takdirine bırakılmış değildir. Bizzat kendi kabilesi mensuplarına, yahut ailesi, yahut akraba toplulukları dahil kimselere karşı bile olsa icabında her bir vatandaşın merkezî otorite etrafında yardım elini birleştirmesi mecburiyeti getirilmiştir (Md. 13). Asla bir caniye sığınma ve himaye hakkı (emân) tanınmayacaktır (Md. 22). Aralarında ihtilâf çıkan kim olursa olsun herkes için Allah, kanunların ve adaletin yegâne kaynağı olup, «Muhammed Rasûlullah» en yüksek hakem mercìini temsil eder (Md. 23).

Metinde görülen ma'âkılehum el-ûlâ ıstılahının da açıkca işaret ettiği gibi, hiç şüphesiz bir takım tâdilât ve ıslahata tâbi tutulmak süretiyle eski bir geleneği de Anayasa içine almaktadır; bu, harpte esir düşenlerin hürriyetlerine kavuşturulması için fidyei necât (kurtarmalık), öldürme veya yaralama gibi hallerde kısas tatbiki yerine kan diyeti ödeyebilmek için bir sosyal sigorta müessesesi getirmekteydi; gerçekten de Anayasanın 12. Maddesine göre müslümanlar, kendilerinden olan hiç kimseyi ağır borç altında bırakmayacaklar ve bunu kendi aralarında ödeyeceklerdi. Bu şekil bir sosyal sigorta müessesesinin idaresinde her bir kabile otonomiye sahip olacak (Md. 4, 11) ve fakat «kabile» denen sosyal yapı, artık hiç bir şekilde doğum veya katılma esasına dayalı, donup kalmış ve dışa kapalı bir mahiyette bırakılmayarak yepyeni bir ideolojiye bağlanıyordu; bu yeni kabile anlayışına göre, bu sosyal bünye tamamen ferdin rıza ve iradesine dayalı dinamik bir organizasyon haline inkılâp ettirilmekteydi. Meselâ görüyoruz ki Mekke'den gelenler sadece sayısız kabilelere mensup kimseler değil ve fakat aynı zamanda Habeşistanlılar gibi, içlerinde Arap olmayan insanlar da bulunan karma bir zümreydi ve bütün bunlar, Medinelilerle birlikte yeni bir «kabile» anlayışı ve bünyesi (Md. 3) içinde kaynaştırılmışlardı. Muhakkak ki Araplar evvelden beri az sayıda bir takım yabancıların, hiç şüphesiz asıl kabile mensupları ile eşit haklara sahip olmamak üzere, kendi kabile topluluklarına gelip katılmaları usulünü (mevlâ'lık, mevâli) biliyorlar ve tatbik de ediyorlardı. Fakat en ufak teferruatına varıncaya kadar bütün unsur ve parçalarının yeni baştan teşkil edildiği yepyeni bir kabile ortaya koyma hiç duyulmuş şey değildi. İşte tam bir benzetişle ifade etmek istersek bu küçük «fide»den, «İslâm milliyeti» (yani Ümmet), diğer bir ifade ile «Müslüman vatandaşlığı» ağacı yetişmiştir. Böylece, gerçekten diğer toplumlarda mevcut ırk, deri rengi, dil ve doğum yeri birliği gibi değiştirilmesi mümkün olmayan yahut insan iradesi içine girmeyen hemen tamamen tesadüfî bir takım mefhumlar yerine «milliyet» anlayışında temel olarak İslâm, «dünya ve kâinat anlayışı», sosyal mukavele, bizzat ferdin kendi irade ve rızasını kullanmak suretiyle yaptığı seçim birliğini esas kabul etmiştir. Anayasa, vatan savunması ve iç emniyet konularında sulh'un bölünüp birbirlerinden ayrılamaz bir şey olduğunu beyan etmekte (Md. 17), askerî hizmetin tam bir eşitlik altında herkes için mecburi olduğunu (Md. 18), o sırada yegâne düşman olan Mekkeli Kureyşlilerin ister canlarına ister mallarına, gayr-ı müslimlerin bu arada bilhassa müslümanların, herhangi bir himaye ve eman hakkı vermeleri yasaklandığı (Md. 20), her çeşit İslâmî gaye ve hedeflerin tahakkukunda fertlerin uğrayacakları zarar ve ziyanlar için müşterek yardım mecburiyetinin asıl kaide olduğunu (Md. 19) beyan ve ifade ediyordu. Özellikle nakledelim ki bu anayasa ve nihayette, «Allah'ın elçisi Muhammed»in hangi çeşit ihtilâflar olursa olsun bütün adlî meselelerde hüküm mercii olarak tanınıp kabul edilmesini de istemekteydi (Md. 23).

Anayasanın şimdiye kadar yukarıda tahlilini yaptığımız bölümünde, devletin üzerinde kurulu bulunduğu ülkenin hudutlarının tayin ve tespit edilmemiş olması göze çarpan bir noktadır. Bu konu yahudilerle ilgili hükümleri taşıyan ikinci bölümde ele alınmış bulunuyor (Md. 39). Müslümanlarla ilgili birinci bölümde bu konunun tanzim edilmemiş olmasının sebebi, bizi hiç şaşırtmamalıdır: Medine ahalisi ova üzerinde karmakarışık bir vaziyette yerleşmiş bulunuyordu ve yahudi yerleşim bölgeleri arasında Arap zümreler bulunuyor, Araplar arasında yahudiler yaşıyordu. Yahudiler de artık vahdet haline gelen bu siyasi organizasyona katılıp birleşince, ülke hudutlarının işaretlenip tespit edilmesi mümkün ve tatbikî değeri olan bir şey haline geldi. Anayasa metninde Devlet Ülkesi ile ilgili hüküm kısa ve özlüdür. «Medine Cevf'i»; bunun işaret ettiği mânâ, çeşitli kabilelerin yerleşip oturduğu Medine ovası yahut vadisinin tamamıdır. Fakat bu konuda diğer kaynaklarda daha fazla bilgi bulunmaktadır. Meselâ Ahmed b. Hanbel,(1) Rasûlullah'ın Medineli sahabîlerinden biri olan Cuşem b. Hârise kabilesinden Râfi' b. Hadîc'in şöyle dediğini bize nakletmektedir:

— *«Rasûlullah, Medine'yi mukaddes bir ülke (Haram) haline getirdi ve bu durum, havlânî bir deri çeşidi üzerine kaydedilip gösterildi.»*

Buhârî'nin tamamlayıcı bilgi taşıyan bir hadisine göre Rasûlullah, Kâ'b b. Mâlik'i, kurulmuş bulunan Şehir-Devlet'in ülke hudutlarını göstermek üzere çeşitli yerlere belli sınır taşları dikmek için vazifelendirmiştir. Tarih yazarı el-Matarî, Medine şehrinin tarihine dair meydana getirdiği eserinde(2) bu Kâ'b b. Mâlik'in anlatımını bize tam olarak verir:

«Kâ'b b. Mâlik şöyle der:

— *«Rasûlullah beni Medine'nin haram (hudutlarını göstermek üzere) yüksek yerlere bir takım işaretler dikmek için vazifelendirip gönderdi. Ben bu işaretleri, Zâtu'l-Ceyş, Muşeyrib, Mahîd tepeleri ile Hufeyyâ, el-Uşeyre, Teym yükseklikleri üzerine diktim.»*

Bu hadis metninde daha sonra zikri geçen bu yer isimleri hakkında daha tam ve açıklayıcı bilgiler de verilmektedir ki bunlar, Medine'nin dört ana noktasını göstermektedir. Mevzubahis olan o mahaldeki tepeler ve alçak dağlardır. Meselâ Teym doğu yönündedir. Hz. Muhammed'in hayatına dair meydana getirilmiş eserlerde, bu hudut işaretlemesine konu olan arazi iki cümle ile belirtilmektedir:

1) *«Sevr ve Ayr dağları arası» (yani en kuzey ve en güneydeki dağlar)*

2) *«İki lavlık ova (harre) arası» (yani insanların oturup yerleşmiş bulunduğu doğu ve batı arası ovaları)* .

Yahudi kabilelerle yapılan ittifak anlaşmasına gelince: Kaynaklarda bu konuda bir bilgi bulunmamasına rağmen bunların aynı vesika sayesinde, müslim yahut gayr-ı müslim Arap kabileleriyle birlikte aynı zamanda olmak üzere müttefik bir hale gelmiş olduklarını düşünmemek lâzımdır. Hz. Muhammed, yahudi ırkından değildi ve hiç bir şekilde yahudi dinine de mensup bulunmuyordu. O sırada İslâm'ın sahip olduğu kuvvet ve kudret ise, bu yahudilerin istiklâl ve emniyeti için bir tehdit de teşkil etmekten uzaktı. Az sonra da göreceğimiz gibi anayasa maddeleri, yahudilerin siyasî alanda olduğu kadar iktisadî alandaki istiklâllerinden önemli bir parçayı çekip alıyordu. Metin tetkik edildiğinde görüleceği gibi bu anayasa, yahudi kabilelerini asla açık bir şekilde müstakil varlıklar olarak tayin ve tavsif etmemektedir. Tam aksine, anayasa metninde bir düzine İslâmlaşmış Arap kabilesi sayılarak, şu veya bu Arap kabilesi ile müttefik olan yahudi kabilelerinin şu, şu haklara sahip olacakları beyan ve ifade olunmaktadır (Md. 23-35 ve 46). Zikrettiğimiz bu maddelerin zahirine bakacak olursak bu yahudiler, federal yapıdaki bu Şehir-Devlet yapısına eşit şartlarda katılmışa benzememektedir; onların durumu, efendi durumunda olan müslümanlar topluluğuna sığınma, katılma şeklinde tavsif edilebilir. Durumun bu şekilde oluşup gelişmesi ise, müslümanların hariçten gelen düşmana karşı tantanalı bir zafer elde ettikleri ve içte de durumlarını iyice kuvvetlendirip tesanüdü sağladıkları bir zamana rastlamaktadır. Bundan ayrı, Araplarla ilgili 16. Madde'de gördüğümüz gibi yahudilerin herhangi bir zamanda bu yasanın hükümleri içine girebilmeleri için kapı açık bırakılmıştı. Şayet onlar işin başında bu yasanın hükümlerine dahil olsalardı bu madde fuzuli yere vazedilmiş olacaktı. Metnin bu mahiyette bir takım delilleri taşımasının yanında, görüşümüzü destekler mahiyette bir çok cereyan eden olayı da zikredebiliriz. İbn Manzûr,(1) öyle anlaşılıyor ki, yahudilerle akdedilen bu yasa hükümlerinin, Medineli müslümanlar (Ensâr) ile Mekke'den hicret edip gelenler (Muhâcirûn) için vazedilen hükümlerden tamamen ayrı ve müstakil bir mahiyet taşıdığı görüşünü müdafaa etmektedir. Gerçekten de yazar, bu anayasaya işaret için eserinin bir faslında *«Muhacir Mekkeli Müslümanlar ile Medineli Ensar Müslümanları arasında akdedilen sözleşme, muâhede»* derken aynı faslın diğer bir cümlesinde ise, *«Yahudilerle akdedilen sözleşme»* deyimlerini kullanmaktadır. Büyük muhaddislerden Ebû Dâvud ise bu konuda daha da açık ve seçik ifadelerde bulunur(2) ve bize şu bilgileri verir:

---

(1) Ahmed b. Hanbel, IV, 141

(2) Matarî, et-Ta'rîf bimâ Enseta'l-Hacre min Meâlim Dâri'l-Hicre

«Bu anlaşma daha sonraki bir devirde, yani (H. 2. yılda cereyan eden) Bedir savaşından sonra ve Kâ'b b. Eşref'in vefatı üzerine akdedilmiş oldu.» Ki adı geçen Kâ'b, müslümanlarla arası hiç de iyi ve samimi olmayan yahudi soyundan gelen hicivci bir şair kimseydi.

Bizi endişeye sevkeden mühim nokta, yahudilerle olan münasebetleri düzenleyen bölümün başlangıç kısmına sahip bulunmamamızdır. Bu bölüm birdenbire ve hiç bir giriş cümlesi kullanılmaksızın şöyle başlamaktadır:

---

(1) Lisânu'l-Arab. Bk. «Rı-Bâ-Ayn» vd.

(2) Ebû Dâvud, 19-23

«Yahudiler, mü'minler gibi, müşterek muharibliği devam ettirdikleri müddetçe, (kendilerine düşen harp) masraflarını karşılamak mecburiyetindedirler» (Md. 24, yani yahudilerle ilgili Bölüm'ün 1. maddesi).

Durumu şöyle izah etmemiz mümkün bulunmaktadır: Yahudilerle yapılan bu anlaşma, sadece asıl anayasanın bir genişletilmesinden ibarettir ve bu sebeple buna katılan yeni kabile birimlerinin İslâm Şehir-Devleti içinde sahip oldukları hak ve vecibeleri açıklamak için sadece ek bir takım maddelerin vazedilmesi uygun görülmüştür. Böyle düşünmeyecek olursak, kaynaklarımızın yeni anlaşma metninin başlangıç maddelerini atladıkları sonucuna varmamız icap edecektir. Halbuki bu ikinci anlaşma, yahudileri; müslümanların artık sahip oldukları siyasi-anayasal hayatın içine dahil etmek gayesini güttüğünden kaynaklarımız, her iki vesikayı da bir tek metin halinde ve birbiri içinde bize takdim etmeyi tercih etmiş bulunuyorlar.

Anayasanın yahudilerle ilgili bölümü, bir müdafaa savaşı esnasında yükümlü bulunulan vazifelerle başlamaktadır. Bu duruma bakarak, müslümanların o günlerde, sadece dışardan gelecek bir saldırı ve tecavüzden değil ve fakat aynı zamanda Medineli yahudilerin bu saldırgana karşı besleyebilecekleri yakınlık ve sempatiden de endişeli olduklarını düşünmek doğru olacaktır. Az önce Ebû Dâvud'dan naklen verdiğimiz anlatım bu duruma pek uygun düşmektedir. Mekkeliler Bedr ovasında hiç beklemedikleri bir yenilgiye uğramışlar ve bunun intikamını almak üzere gelecek bir savaşın hazırlıklarına girişmişlerdi. Mağlûp Mekkelilere yakınlık ve sempatisini göstermek üzere Medineli yahudi şair Kâ'b b. Eşref bilhassa Mekke'ye koşup gelmiş ve müslümanlara karşı olmak üzere Medine'nin istilâ edilmesi halinde bizzat kendisinin bu teşebbüsü destekleyeceğine dair onlara teminat vermekle meşguldü. Medine'ye dönüşünde bu hıyanet girişimi, müslümanlardan müteşekkil bir birliğin kılıçları altında hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştı.(1) Böylece pek itibar ettikleri şeflerinin ölümü üzerinedir ki yahudiler korkuya kapılıp, komşuları müslümanlarla, bir müdafaa anlaşması ve ihtiyaç halinde karşılıklı yardımda bulunma esasına dayalı bir sözleşme akdetmek üzere acele ettiler; neticede müslümanlara öyle bir takım imtiyazlar tanımış oldular ki bunları bir başka zaman, bilhassa hicretin hemen ilk günlerin kabul etmeleri söz konusu olamazdı. Metinde iki ayrı madde içinde geçen (Md. 42-47) «Rasûlullah Muhammed» deyiminin geçişi başka türlü izah olunamaz: Böylece içine düştükleri iğreti ve zayıf durum, onları «Allah'ın Rasûlü» deyimini açıktan açığa hoşgörü ile karşılamaya ikna etmişti. Ayrıca bu deyim, onlar için o sırada hiç bir mânâ taşımamaktaydı, zira onların dinlerini açık bir biçimde yaşamaları, anayasanın özel bir maddesi ile (Md. 25) teminat altına alınmıştı. Yine bu imtiyazlar arasında Hz. Muhammed'i çıkabilecek ihtilâflarda kendileri hal çaresi bulamadıkları takdirde en üstün hakem olarak tanımaları bundandır (Md. 42). Bizzat bu anayasanın metninde açıklanmamakla beraber Yahudi, Hristiyan vs. çeşitli camiaların kendilerine has dinî esas ve kanunları hayatın bütün meselelerinde tatbik edeceklerine dair Kur'an-ı Kerim'de özel âyetler vardır.(1) Hz. Muhammed'in sağlığında Medineli yahudilerin kendi başkanlarının kararıyla halletmeye imkân bulamadıkları ihtilaflarda kendi istekleriyle Rasûlullah'ın huzuruna geldikleri ve onun da İslâmî esaslara göre değil de, onların kendilerine has hukukî yapıya dayanmak suretiyle hükümler verdiği bir çok vakalar bulunaktadır.

---

(1) İbn Hişâm, 548

Anayasada açık bir biçimde yahudilerin Mekkeli Kureyşlilere veya onların müttefiklerine bir yardım yahut himaye hakkı vermeleri yasaklanmış bulunuyordu (Md. 43). Mekkelileri, Medineli yahudilerin yardımından alıkoyan bu madde ayrıca, kime gelirse gelsin bir düşman saldırısı halinde, buna karşı çıkmak üzere bir İslâm-Yahudi ittifakını da gaye edinmiş vaziyettedir. O şekilde ki, saldırganla yapılacak bir sulh anlaşması müşterek karara bağlanmıştı ve merkezî iktidar tarafından alınan her çeşit kararlar, resmen Medine Şehir-Devleti'nin konfederal üyeleri için bağlayıcı bir mahiyet taşıyordu (Md. 37, 44, 45). Şehrin müdafaası için girişilecek savaşlara gelince, bunların masrafları her bir konfederal üye, müslüman veya yahudi camialar tarafından yüklenilecekti (Md. 24, 37, 38). Fakat dışarıda yapılacak bir saldırı savaşı, dini sebeplere dayanan bir harp halinde hiç bir camia diğerine bir yardımda bulunma mükellefiyeti altında bulunmayacaklardı (Md. 45). Müslümanların çıktıkları savaşlara, yahudilerin katılması, Hz. Muhammed'in müsade ve rıza göstermesine bağlıydı (Md. 36). Yabancılara emân hakkı tanınması, harp esirleri için fidyei necât ve katil vakalarında kan diyeti ödenmesi şeklindeki eski teamüller, yahudiler için de tanınıyordu (Md. 25/b, 31, 36/b, 40), ancak yahudiler, Müslümanların düşmanı Mekkelilere bundan böyle emân hakkı tanıyamayacaklardı (Md. 43). Adlî ve kazaî idarenin işleyişinde velev ki kendi akrabalarını siyanet ve himaye uğruna da olsa, engel çıkarmak ve bunu baltalamak herkes için yasaklanmıştı (Md. 36/b, ve müt.). Bütün ahudi kabileleri, bu arada yahudi dinine geçmiş Arap kabileleri ve bütün bunların himayesi altına girenler (mevâli) ile onlara bağlı olarak yaşayanlar, aynı haklara sahip ve aynı vecibelerle yükümlü kılınmışlardır (Md. 25 ve müt.). Son olarak sahip olduğu yoruma müsait geniş durumu dolayısıyla son derece dikkatimizi çeken bir terimi ele alıp göstermek istiyoruz; 25. madde aynen şöyle demektedir:

---

(1) Mâide sûresi, âyet 42-50

«Benî Avf yahudileri mü'minlerle birlikte bir ümmet (câmia) teşkil ederler. Yahudilerin dinleri kendilerine, mü'minlerin dinleri kendilerinedir. (Bu hükme), gerek mevlâları ve gerekse bizzat kendileri dahildirler.»

Yukarıya aldığımız anayasanın bu metni, İbn Hişam'da geçen metindir. Ancak aynı metnin bir variantı Ebû 'Ubeyd'de şu şekilde görülmektedir:

«Benî Avf yahudileri, mü'minler camiasından bir zümre olmak üzere bir ümmet (camia) teşkil ederler...»

Birinci metnin Arapçası:

«ummeh min'el-mü'minîn»

İkinci metin ise:

«ummeh ma'a'l-mü'minîn»

şeklindedir ki bu iki metinde variant nokta sadece ilkinde «min», ikincisinde ise «ma'a» olmasından ibarettir. Acaba bununla Rasûlullah, Vahdaniyet esasına dayanan bir dine mensup bulunmaları dolayısıyla yahudilerin, o sırada Mekkeli putperestlerle sadece karşılıklı yardımlaşmamaları mecburiyetini mi vazetmek istemiştir, yoksa daha da ileri gidip bu madde ile, Medine Şehir-Devletinde sadece siyasi bir konfederasyon değil ve fakat aynı zamanda dinî bir konfederasyon da mı kurmak istemişti? Bu konuya aydınlık getirecek elde kâfi delil bulunmuyor. Birinci hipotezimiz hakkında Kur'an-ı Kerim'de şunları okumaktayız:

«Kendilerine Kitab'dan bir hisse verilenlerin (halini) hiç görmedin mi? Onların Cibt'e ve Tâğût'a inandıklarını ve kâfirler tarafını tutup, onlara: (Bu kâfirler) inananlardan daha doğru bir yol üzerindedirler dediklerine (hiç dikkat etmedin mi?). İşte bunlar Allah'ın lânet ettiği kimselerdir. Allah bir kere birine lânet etti mi artık sen ona asla bir yardımcı bulamazsın.»(1)

Kur'an müfessirlerinin verdiği bilgilere bakacak olursak,(2) burada mevzubahis olan kimseler Benî Nadir yahudileridir; Mekkelilerin desteğini elde edebilmek için şeytânî ve aldatıcı bir biçimde onlara, *«Mekkelilerin putperestliği müslümanların vahdâniyyetinden daha ha-*

---

(1) Nisâ sûresi, âyet 51-52

(2) İbn Hişâm, 391

yırlı» olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişlerdi. Şayet yukardaki ikinci hipotezimizi ele alacak olsak, bunu destekler mahiyette Kur'an-ı Kerim'den bir çok âyetler çekip gösterebiliriz, şöyle ki:

«Şöyle söyle: — 'Ey Ehli Kitap!.. Sizinle bizim aramızda müşterek olan kelimeyi gelin itiraf edelim: (yani) Allah'dan gayrı hiç bir şeye ibadet etmeyelim, ona hiç bir şeyi ortak koşmayalım, içimizden hiç bir kimseyi, Allah'dan gayrı (tapılacak) bir Rab(efendi) edinmeyelim.' Şayet bu söze rağmen sırt çevirecek olurlarsa, bırak ve şöyle de: — 'Siz şahit olun, muhakkak ki biz (Allah'a) itaat edip O'na teslim olanlardanız.»(1)

Rasûlullah, kendilerini İslâm'a girmeye çağırdığında aynı bu davet kelimeleri ile Bizans İmparatoru Heraklius ve diğer hristiyan devlet adamlarına hitâp etmiştir. Yine Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyuruluyor:

«Hiç şüphe yok Allah'a iman edenler ve Yahudilik dinine girenler, hristiyan olanlar, Sâbiîler, Allah'a, Âhiret Günü'ne inanıp da salih iş ve hareketlerde bulunanların, Rableri katında mükâfatları vardır. Onlar üzerine hiç bir korku ve endişe yoktur ve hiç de mahzun olmayacaklardır»(2)

İşte İslâm'a göre dinin ve gerçek imanın esas yapısı budur. Diğer âyetlerinde Kur'an-ı Kerim, *«Mukaddes Kitaplara sahip milletler»*den bilhassa İbrahim Dini'nin yaşanması ve bu dinde birleşilip toplanılması çağrısında bulunur.

Durum böyle olunca geriye, anayasa metninde zikri geçen yahudi zümrelerin gerçek hüviyetlerini tanımak ve bunları ortaya sermek kalmaktadır. Bütün tarihî kaynaklar ittifakla Medine'de üç yahudi kabilesinin bulunduğunu bize bildirirler:

Benî Kaynuka
Benî Nadir
Benî Kurayza.

Fakat elimizdeki vesika, bunların hiç birinin adını zikretmez; söylediği şey, *«şu veya bu müslüman Arap kabilesinin yahudileri»* şeklinden ibarettir. Aynı tarihî kaynaklar, Medine'de Arap olarak sadece Evs ve Hazrec şeklinde ikiye ayrılmış olarak gözüken iki kardeşin soyundan türemiş Benî Kayle'lerin bulunduğunu bize bildirirler (Kayle bu iki kardeşin annesinin adıdır). Anayasa metni durumu bu şekilde ele almayıp bu Arap zümrelerini alt dalları itibariyle (sop olarak) sıralayıp göstermektedir. Buna rağmen sayılan bu sopların Evsî ve Hazrecî olarak bağlantılarının yapılması ve tanınması kolaydır. Eserindeki mühim bir bölümde siret yazarı İbn İshak bize şunu bildirmektedir: (1)

---

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet 64

(2) Bakara sûresi, âyet 62

«Kaynukaların çoğunluğu, Hazreclilerin müttefiki ve Benî Nadir ile Beni Kurayzaların çoğunluğu da Evslilerin müttefiki idiler.»

Böylece anayasa metni, Evsli ve Hazreclilerden doğrudan doğruya isim zikrederek değil de bunların alt dallarının adını (Neccâr, Sâide vs. şeklinde) zikrederek bahsettiğine bakarak aynı şekilde onların müttefiki yahudilerin de nazari olarak Medine'de üç ana zümrede toplandığı ve fakat Araplarda olduğu gibi tatbikatta bir takım alt dallara ayrıldığına inanmamız lâzım gelecektir. Bu anayasa metninin 4-11. maddelerinde de görüldüğü gibi, kabilelerin neseb şecerelerinin dağılış durumlarını daha güzel bir biçimde tespit edebilmek için daha aşağıda verilen nesep çizelgesine bakılması gerekmektedir: Burada ilk beş, Hazrec kabilesinin ve en son üç de Evs kabilesinin dallarını göstermektedir.

Hz. Muhammed'in Medine vadisinden (Cevf) bir Şehir-Devlet ortaya çıkarmak üzere burada vazettiği Anayasanın kısa bir tahlili bundan ibarettir. Hadiselerin daha sonraki gelişmeleri içinde bu «Şehir-Devlet», kısa bir müddet sonra teşekkül eden İslâm İmparatorluğu'nun «başşehri» haline dönüşmüştür. Bu, yazılı bir anayasadır; o sırada müesses Hükümetin ana organlarını sayıp dökmekte ve keza doğmakta olan yeni insan topluluğunun özel ihtiyaçlarını da dile getirmektedir: Yurt savunması, kanun yapma, kazâi idare bunlar arasındadır. Bizzat Rasûlullah hayatta iken bile, zaman zaman bu anayasa metninde, siyasî hayatın doğurduğu şart ve durumlar muvacehesinde bir takım tâdil ve değişiklikler yapılmış olabileceğini düşünmemiz makul sayılmalıdır. Ancak tarihçiler bu konuda bir bilgi taşımamaktadırlar. Bununla beraber bu konuda şu dikkati çeken olaya işaret etmek istiyoruz: Müslümanlar Bölümü'nün 20. Maddesinde Mekkeli Kureyşlilerin ne canlarına ve ne de mallarına hiç bir sığınma ve himaye hakkı (emân) tanınamayacağı açık ve seçik bir biçimde tanzim edilmiştir. Buna rağmen, Buhârî gibi büyük bir yetkiye sahip hadis yazarı, eserinde Hicret'in 2. yılında cereyan eden Bedir savaşına kadar geçen zaman zarfında en az iki vaka gösterir ki bunda müslümanlar arasından pek yüksek şahsiyete sahip iki kişi ayrı ayrı, tanıdıkları emân'larla Mekkelilerin malları için himaye temin etmekte tereddüt etmemişlerdir.(2) Acaba bundan, anayasada yer alan bu çeşit bir yasaklamanın Bedir savaşından sonra konulduğu mânâsı mı çıkar, yoksa bu, bütün anayasa metninin Bedir savaşından sonraki bir tarihte vazedildiği mânâsına mı gelir?

---

(1) İbn Hişam, 372, 546, 554
(2) Buhârî, II, 40, 64

Durum ne olursa olsun, bu anayasa iledir ki İslâm, kendi hayatının yeni bir bölümünü başlatmış oldu ve böylece rûhânîyetin dünyevî hayatla karışıp birbirleri içine girmiş hali, İslâm'a has yeni bir karakter ortaya çıkardı. Ruhî-manevî şahsiyet ve hasletlerden kendini sıyırmış bir siyasî hayat, bizi doğruca materyalizme götürür ki bu da, yırtıcı hayvanların sahip olduğu hayatın daha alt seviyesinde bir yaşayıştır. Buna mukabil dünyevî gerçeklerden sıyrılmış sırf ruhi-manevî değerler ve yaşayış, belki bizi meleklerden de yüksek bir seviyeye çıkarır; fakat bu ise, insanlar arasında yetişen son derece nadir bir takım şahsiyetlerin gerçekleştirebileceği bir şeydir. Halbuki insanların büyük çoğunluğu yani halk yığınları, böylesine bir hayatın içinde yaşayabilmekten tamamen uzak bir durumdadır. Özellikle Hz. Muhammed' in seslenip hitap etmek istediği kimseler vasat, orta yapıdaki insanlardır ki Rasûlullah onlara, insan hayatının bu her iki yanını da nasıl bir muvazene içinde tutabileceklerini öğretmiş ve ruhî ve dünyevî hayatın her ikisini birden aynı kapta toplayan bir sentez (terkip) meydana getirmenin yollarını göstermiştir. Böylesine bir dinî anlayış ve sistem, her bir fert için geçerli, vazgeçilmez asgari bir takım esas noktalar tespit edip ortaya koymuştur ve fakat yine ferdî, ruhî-manevî hayata öncelikle yönelme imkânına da sahip kılmıştır. O devirde Rasûlullah'ın sahabileri, müstakil bir Devletin idareci ve yöneten zümresini teşkil ediyorlar ve Allah'ın Elçisi ise, her alanda bu Devletin Başkanı durumunda bulunuyordu. Eski tarz hayat sürme, değişikliğe uğramak mecburiyetinde kalmıştı. Hayat, krallara has bir lüks içinde bulunmak için değil, fakat aksine daha çok zahidane bir hayat sürmek için yaşanacaktı. Bütün müslümanlar, kadın-erkek, genç-yaşlı şeklinde bir tefrike tâbi tutulmaksızın hicretten evvele rastlayan senelerden beri günde beş vakit namaz kılmak mecburiyeti altına konulmuşlardı, böylece namazlara ayrılan müddet iki katına çıkmıştı. Daha önceleri oruç farz kılınmamıştı. Artık oruç, bütün müslümanlar için yılda bir ay süreyle mecburi olmuştu. Bu konuda mevzu bahis olan, Medine devrinin başından itibaren ortaya çıkan bir çok nizam ve düzenlerdir ve bunlar gün geçtikçe artıp durmuştur. Dünyevi-maddi hayata hâkim olup bunu eli altına almak ve aynı zamanda ruhi-manevi hayata doğru da yönelmek, İslâm dini tarafından vasat insan hayatında böylece dengelenmiş bulunuyordu. Bundan ayrı, camide toplanarak kılınan cemaat namazlarının önemi belirtilmekle beraber, evde, tarlada, daha her nerede bulunulursa bulunulsun, günlük bir namazın belli saati gelip çattığında ferdî olarak da o namazın kılınabilmesine müsaade olunmuştur. Alınan bu tedbirlerle İslâm dini ferdî hayata nüfuz edip girmiş oldu. Araya din adamı (papaz gibi) hiç bir vasıta girmeksizin Allah ile alelâde vasat bir kimse aracısız karşı karşıya gelmiş oldu.

Hz. Muhammed'in Medine safhasındaki hayatı o derece olaylarla dolu bulunmaktadır ki bunların oluş tarihi ve sırası esas alınmak suretiyle bir tavsif ve anlatımının yapılması, onun hayatı, gördüğü iş ve faaliyetlerin değerlendirilmesine imkân verecek asıl noktaların ortaya çıkarılmasında yeterli değildir. Bu bakımdan biz, belli bir gelişmeyi göstermek üzere olayları konularına göre tetkik edip göstermenin daha faydalı olacağına inanıyoruz. Muhakkak ki bu anlatımlarımızda bazı tekrarlar görülecektir fakat böylece onun hayatının farklı görünüşleri ayrı ayrı ele alınıp gösterilmiş olacak ve konulara bir açıklık kazandırılacaktır ki bu husus, elinizdeki şu mütevazi çalışmanın asıl gayesi ve hedefidir.

Yukardan beri anlatageldiğimiz Medine Şehir-Devleti anayasasının tam metni aşağıda görüldüğü gibidir:

Bismillâhirrahmânirrahîm.

(1) *Bu kitap (yazı), Peygamber Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli mü'minler ve müslümanlar ve bunlara tâbi olanlarla yine onlara sonradan iltihak etmiş olanlar ve onlarla beraber cihat edenler için (olmak üzere tanzim edilmiştir).*

(2) *İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet (camia) teşkil ederler.*

(3) *Kureyş'den olan Muhacirler, kendi aralarında âdet olduğu veçhile kan diyetlerini ödemeye iştirak ederler ve onlar harp esirlerinin fidyei necâtını mü'minler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre ödemeye iştirak edeceklerdir.*

(4) *Beni Avflar kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye iştirak edeceklerdir ve (müslümanların teşkil ettiği) her zümre (tâife), harp esirlerinin fidyei necâtını mü'minler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*

(5) *Beni Hârisler, kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyei necâtını, mü'minler arasın-*

da iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.

(6) *Benî Sâideler, kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her zümre, harp esirlerinin fidyei necâtını, mü'minler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*

(7) *Benî Cuşemler, kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her zümre, harp esirlerinin fidyei necâtını, mü'minler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*

(8) *Benî Neccârlar, kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyei necâtını, mü'minler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*

(9) *Benî Amr b. Avflar, kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyei necâtını, mü'minler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*

(10) *Benî Nebitler, kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyei necâtını, mü'minler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*

(11) *Benî Evsler, kendi aralarında âdet olduğu veçhile, evvelki şekiller altında kan diyetlerini ödemeye ve her bir zümre, harp esirlerinin fidyei necâtını, mü'minler arasındaki iyi ve makul bilinen esaslara ve adalet umdelerine göre tediyeye iştirak edeceklerdir.*

(12) *Mü'minler kendi aralarında ağır malî mesuliyetler altında bulunan hiç kimseyi (bu halde) bırakmayacaklar, fidyei necât veya kan diyeti gibi borçlarını iyi ve makul bilinen esaslara göre vereceklerdir.*

(12 B) *Hiç bir mü'min diğer bir mü'minin mevlâsına (kendisi ile akdî kardeşlik rabıtası kurulmuş kimse) mümânaat edemez (Diğer bir okunuşa göre: Hiç bir mü'min diğer bir mü'minin mevlâsı ile, onun aleyhine olmak üzere bir anlaşma yapamayacaktır).*

(13) *Takva sahibi mü'minler, kendi aralarında mütecavize ve*

haksız bir fiil ikaını tasarlayan yahut bir cürüm yahut bir hakka tecavüz veyahut da mü'minler arasında bir karışıklık çıkarma kastını taşıyan kimseye karşı olacaklar ve bu kimse onlardan birinin evlâdı bile olsa, hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.

(14) *Hiç bir mü'min bir kâfir için, bir mü'mini öldüremez ve bir mü'min aleyhine hiç bir kâfire yardım edemez.*

(15) *Allah'ın zimmeti (himaye ve teminatı) bir tekdir; mü'minlerin en ehemmiyetsizlerinden birinin (tanıdığı himaye) onların hepsi için hüküm ifade eder. Zira mü'minler, diğer insanlardan ayrı olarak birbirlerinin mevlâsı (kardeşi) durumundadırlar.*

(16) *Yahudilerden bize tâbi olanlar, zulme uğramaksızın ve onlara muarız olanlarla yardımlaşılmaksızın, yardım ve müzaheretimize hak kazanacaklardır.*

(17) *Sulh, mü'minler arasında bir tekdir. Hiç bir mü'min Allah yolunda girişilen bir harpte, diğer mü'minleri hariç tutarak, bir sulh anlaşması akdedemez; bu sulh, ancak onlar (mü'minler) arasında umumiyyet ve adalet esasları üzere yapılacaktır.*

(18) *Bizimle beraber harbe iştirak eden bütün (askerî) birlikler, birbirleriyle münavebe edeceklerdir.*

(19) *Mü'minler, birbirlerinin Allah yolunda (uğrunda) akan kanlarının intikamını alacaklardır.*

(20) *Takva sahibi mü'minler, en iyi ve en doğru yol üzerinde bulunurlar.*

(20 B) *Hiç bir müşrik, bir Kureyşlinin mal ve canını himayesi altına alamaz ve hiç bir mü'mine bu hususta engel olamaz (yani Kureyşliye hücum etmesine mani olamaz).*

(21) *Herhangi bir kimsenin, bir mü'minin ölümüne sebep olduğu katî delillerle sabit olur da maktulün velisi (hakkını müdafa eden) rıza göstermezse, kısas hükümlerine tâbi olur; bu halde bütün mü'minler ona karşı olurlar. Ancak bunlara, sadece (bu kaidenin) tatbiki için hareket etmek helâl (doğru) olur.*

(22) *Bu sahife (yazı) nin muhteviyatını kabul eden, Allah'a ve âhiret gününe inanan bir mü'minin bir katile yardım etmesi ve ona sığınacak bir yer temin etmesi helâl (doğru) değildir; ona yardım eden veya sığınacak bir yer gösteren kıyamet günü Allah'ın lânet ve gazabına uğrayacaktır ki o zaman artık kendisinden ne bir para tediyesi ve ne de bir taviz alınacaktır.*

(23) Üzerinde ihtilâfa düştüğünüz herhangi bir şey, Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir.

(24) Yahudiler, mü'minler gibi, muharebe devam ettiği müddetçe (kendi harp) masraflarını karşılamak mecburiyetindedirler.

(25) Benî Avf yahudileri, mü'minlerle birlikte [İbn Hişam'da bu, «ma'a» (= ile) olarak, Ebû Ubeyd'de ise «min» (= den) olarak zikredilir] bir ümmet (: camia) teşkil ederler. Yahudilerin dinleri kendilerine, mü'minlerin dinleri kendilerinedir. Buna gerek mevlâları ve gerekse bizzat kendileri dahildirler.

(25 B) Yalnız kim ki haksız bir fiil irtikap eder veya bir cürüm ika eder, o sadece kendine ve aile efradına zarar (vermiş) olacaktır.

(26) Benî Neccâr yahudileri de Benî Avf yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.

(27) Benî Hâris yahudileri de Ben Avf yahudileri gibi aynı(haklara) sahip olacaklardır.

(28) Benî Sâide yahudileri de Benî Avf yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.

(29) Benî Cuşem yahudileri de Benî Avf yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.

(30) Benî Evs yahudileri de Benî Avf yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır.

(31) Benî Sa'lebe yahudileri de Benî Avf yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır. Yalnız kim ki haksız bir fiil irtikâp eder veya bir cürüm ika eder, o sadece kendini ve aile efradını zarardide etmiş olacaktır.

(32) Cefne (ailesi) Sa'lebe'nin bir kolu(batn)dur; bu bakımdan Sa'lebeler gibi mülâhaza olunacaklardır.

(33) Benî Şuteybe de Benî Avf yahudileri gibi aynı (haklara) sahip olacaklardır. (Kaidelere) muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı hareket olmayacaktır.

(34) Sa'lebe'nin mevlâları, bizzat Sa'lebeler gibi mülâhaza olunacaklardır.

(35) Yahudilere sığınmış olan kimseler(Bitâne), bizzat yahudiler gibi mülâhaza olunacaklardır.

(36) Bunlar (yahudiler)'dan hiç bir kimse (müslümanlarla birlikte bir askerî sefere), Muhammed'in müsaadesi olmadan çıkamayacaktır.

(36 B) Bir yaralamanın intikamını almak yasak edilemeyecektir. Muhakkak ki bir kimse bir adam öldürecek olursa neticede

kendini ve aile efradını mesuliyet altına sokar; aksi halde haksızlık olacaktır (yani bu kaideye riayet etmeyen bir kimse haksız vaziyette olacaktır). Allah bu yazıya en iyi riayet edenlerle beraberdir.

(37) *(Bir harp vukuunda) Yahudilerin masrafları kendi üzerine ve müslümanların masrafları kendi üzerinedir. Muhakkak ki bu sahifede(yazıda) gösterilen kimselere harp açanlara karşı, onlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır. Onlar arasında hayırhahlık ve iyi davranış bulunacaktır. (Kaidelere) muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı hareketler olmayacaktır.*

(37 B) *Hiç bir kimse müttefikine karşı bir cürüm ika edemez; muhakkak ki zulmedilene yardım edilecektir.*

(38) *Yahudiler müslümanlarla birlikte, beraberce harp ettikleri müddetçe masrafta bulunacaklardır.*

(39) *Bu sahifenin(yazının) gösterdiği kimse lehine Yesrib vadisi dahili(cevf), haram(mukaddes) bir yerdir.*

(40) *Himaye altındaki kimse(cârr), bizzat himaye eden kimse gibidir; ne zulmedilir ve ne de (kendisi) cürüm ika edecektir.*

(41) *Himaye verme hakkına sahip kimselerin izni müstesna, bir himaye hakkı verilemez.*

(42) *Bu sahifede(yazıda) gösterilen kimseler arasında zuhurundan korkulan bütün öldürme yahut münazaa vakalarının Allah'a ve Rasûlullah Muhammed'e götürülmeleri gerekir. Allah bu sahifeye(yazıya) en kuvvetli ve en iyi riayet edenlerle beraberdir.*

(43) *Ne Kureyşliler ve ne de onlara yardım edecek olanlar, himaye altına alınmayacaklardır.*

(44) *Onlar(= müslümanlar ve yahudiler) arasında, Yesrib'e hücum edecek kimselere karşı yardımlaşma yapılacaktır.*

(45) *Şayet onlar(yahudiler), (müslümanlar tarafından) bir sulh akdetmeye veya bir sulh akdine iştirake davet olunurlarsa, bunu doğrudan doğruya akdedecekler veya ona iştirak edeceklerdir. Şayet onlar(yahudiler), (müslümanlara) aynı şeyleri teklif edecek olurlarsa, mü'minlere karşı aynı haklara sahip olacaklardır; din mevzuunda girişilen harp vakaları müstesnadır.*

(45 B) *Her bir zümre, kendilerine ait mıntıkadan (gerek müdafa ve gerekse sair ihtiyaçlar hususunda) mesuldür.*

(46) *Bu sahifede(yazıda) gösterilen kimseler için ihdas edilen şartlar, aynı şekilde Evs yahudilerine, yani onların mevlâla-*

rına ve bizzat kendi şahıslarına, bu sahifede(yazıda) gösterilen kimseler tarafından sıkı ve tam bir muhafazakârlık ile tatbik olunur. (Kaidelere) muhakkak riayet edilecek, bunlara aykırı hareket olmayacaktır. Ve haksız şekilde kazanç temin edenler, sadece kendi nefsine zarar vermiş olurlar. Allah bu sahifede(yazıda) gösterilen maddelere en doğru ve en mükemmel riayet edenlerle beraberdir.

(47) Bu kitap(yazı), bir haksız fiil îka eden veya cürüm işleyen (ile ceza) arasına engel olarak giremez. Kim ki bir harbe çıkar, emniyette olur veya kim ki Medine'de kalırsa yine emniyet içindedir; haksız bir fiil ve cürüm îkaı halleri müstesnadır. Allah ve Rasûlullah Muhammed himayelerini, (bu sahifeyi) tam bir sadakat ve dikkat içinde muhafaza eden kimseler üzerinde tutacaklardır.

Şurası dikkati çekicidir ki Amr b. Avf (md. 9) ve Nebît (md. 10) Oğulları'ndan bahsedilirken hiç yahudiler zikredilmemektedir. Buna mukabil Sa'lebeler (md. 31) ve Şutaybalar (md. 33) arasında müslümanların mevcudiyetinden hiç bahsedilmemektedir. Nesep ve soy durumları itibariyle bu kabileler şu bölümlere ayrılırlar:

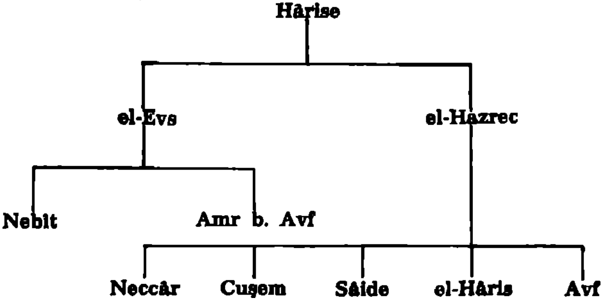

Yahudiler, hem Sa'lebe ve hem de Şutayba çıkışlıdırlar (bk. md. 31, 33); fakat bunları yukardaki nesep şeceresinde göstermek ilmen zordur. Sadece Wüstenfeld'in yaptığı nesep şecerelerinde (Geneologische Tabellen) değil, aynı zamanda Kudâmet'ul-Makdisî'nin (Neseb'ul-Ensâr) adlı eserinde de bilhassa bu Şutaybalar hakkında hiç bir bilgi bulunmamaktadır.» (1)

---

(1) Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 207-229 (Trc. Prof. Dr. Salih Tuğ)

e) Hicretten Hemen Sonra Muhacirlerin Hastalanmaları

İbn Hişam, Medine'nin ikliminin hastalıklara sebep olduğunu belirtir.(1) Medine'nin havası Muhacirlerin mizaclarına uygun gelmedi. Pek çoğu hastalığa yakalandılar. Yalnız Hz. Muhammed hasta olmadı. Hz. Âişe şöyle der:

«Babamı ziyaret için yanına gittim. Yanında Âmir b. Fuhayra ile Bilâl vardı. Hepsi de hummaya tutulmuş, bir odada yatıyorlardı. Babama durumunu sordum,» O: «Ailesi içerisinde sabahlayan herkese ölüm, ayakkabısının bağından daha yakındır» beytini söyledi. Âmir b. Fuhayra ve Bilâl de buna benzer sözler söylüyorlardı. Bunu Rasûlullah'a anlattım. Rasûlullah, Rabbine yönelip duâ etti: «Ya Rabbi! Mekke'yi bize sevdirdiğin gibi Medine'yi de sevdir. Hattâ ondan daha çok sevdir. Rızıklarımıza bereket ver. Medine'yi hastalıktan koru.»

Hz. Peygamber, müslümanları hastalığa mukavemet için cesaretlendirmek üzere birlikte namaz kılmaya çağırdı. Ancak muhacirler hastalıktan öyle bitkin duruma gelmişlerdi ki, namazda ayakta duramıyorlar, oturarak kılıyorlardı. Bunun üzerine onlara:

«Biliniz ki oturarak namaz kılanların sevabı, ayakta namaz kılanların sevabının yarısıdır» buyurdu. Müslümanlar zayıf ve hasta olmalarına rağmen bir gayretle toparlandılar daha çok ecir ve sevap almak için namazlarını güçlükle ayakta kılmaya çalıştılar. Rasûlullah'ın duâsı ve müslümanların mukavemetleri sonucu hastalık Medine'den uzaklaştı. Şehre huzur ve selâmet geldi.

Muhacirlerin bir yandan fakirlik, diğer yandan vatanlarından uzak olmalarının ızdırabı sürerken, bir de hastalığa tutulmaları Allah tarafından kendileri için bir imtihan olmuştur. Müslümanlar bütün bunlara göğüs germişler, dinleri uğrunda her türlü güçlüğe katlanabileceklerini ispat etmişlerdir. Allah bu konuda: *«İnsanlar sadece: «İman ettik» demekle, bırakılıp imtihan edilmeyeceklerini mi sanıyorlar?»(2)* diye buyuruyor.

Hicretten sonra, Muhacirlerin karşılaşmış oldukları durumlardan biri de, aradan aylar geçmiş olduğu halde hiç bir doğum hadisesinin olmaması, çocuklarının dünyaya gelmemesi idi. Bunu yahudi ve münafıklar müslümanların morallerini bozmak için kullanmak istediler ve onların neslinin kuruduğu yolunda propagandaya kalkıştılar. Hicretin ikinci senesinde, Medine'de ilk olarak Abdullah b. Zübeyr dünyaya geldi. Müslümanlar, buna çok sevindiler. Artık bunu, dünyaya gelen diğer çocuklar takip etti ve böylece batılın bir yalanı daha gömüldü.(3)

---

(1) İbn Hişam, II, 169-175

(2) Ankebût sûresi, âyet 2

(3) Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, 272

f) Hz. Muhammed'in Mescitler İnşa Etmesi:

Rasûlullah'ın hicreti müteakip hemen yapmış olduğu işlerden biri de mescitler inşa etmek olmuştur. Medine'de hemen mescit yapmasının sebebi, belki de müslümanların, bir araya gelip toplanmaları için evlerinin yeterli olmadığını ve arzu ettikleri gibi bir araya gelme imkânı vermediğini hissetmiş olmasıdır. Hz. Peygamber'in rehberliğinde müslümanlar yeni mescitler yaptılar ve oraya «Beytullah (Allah'ın evi)» adını verdiler. İnsanlar kimseden izin almaksızın oraya girecekler, ibadetlerini yapacaklar, İslâm'ı öğrenecekler, birbirleriyle görüşecekler, kardeş olduklarını anlayacaklardı.

İslâm'dan önce Araplar Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail'in inşa etmiş olduğu Kâbe'de ibadet ederlerdi. Kâbe, Arap yarımadasının her tarafından gelen hacıların ziyaret ve ibadet yeri olmuştu. Daha sonra Araplar, Allah'a ibadeti terkedip putlara tapmaya başlayınca Kâbe'yi putların merkezi haline getirmişlerdi. Tek tanrıya inanan Araplarla, putperest Araplar ibadet etmek için Kâbe'de karşılaşırlardı. İslâm gelince müslümanlar da Kâbe'ye saygı gösterdiler ve onu mukaddes kabul ettiler. Hattâ, henüz Kâbe putlardan temizlenmeden önce Rasûlullah, Rukn-i Yemanî ile Rukn-i Esved arasında namaz kılardı.

Müslümanlar, Mekke'den ayrılıp Kâbe'de ibadet yapmaktan mahrum kalınca, yeryüzünün her bölge ve beldesinde müslümanların toplanıp ibadet yapabileceği ve İslâm davetinin merkezi olmak üzere mescitler yapmayı düşünüyorlardı. İşte bu sebeple Rasûlullah, Medine'ye hicret ederken Kubâ'da dört gün kalıp Kubâ mescidini inşa etti. İslâm'da ilk inşa edilen mescit Kubâ mescididir. *«Şüphesiz ki başlangıcından itibaren takva üzerine kurulan mescitte namaz kılman daha hayırlıdır. O mescitte kendilerini maddî ve manevî kirlerden temizlemeyi seven adamlar vardır. Allah, kendisini temizleyenleri sever»(1)* âyetinin bu mescit hakkında nâzil olduğu rivayet edilmektedir.

Kubâ'dan sonra Medine'ye varan Rasûlullah'ın burada da ilk işi mescit inşa etmek oldu. Hz. Peygamber Ebû Eyyûb el-Ensarî'nin evinde geçici olarak ikamet ederken, bir yandan da hemen hiç vakit geçirmeksizin mescidi yaptı. Etrafına da zevcesi Sevde ile müstakbel zevcesi Âişe için iki oda ilâve etti.

Medine'deki İlk Mescidin Özellikleri:

Mescid-i Nebevî'nin kapladığı alan oldukça küçüktü. Uzunluğu otuz beş, genişliği ise otuz zirâ idi. Temeli taştan yapılmıştı. Duvarları kerpiçtendi. Yüksekliği üç zirâ idi. Tabanı sergi ile döşenmemişti. Üzeri açıktı, yağmur yağınca çamur olmaması için kum kaplanmıştı. Ancak bir köşesi hurma dallarıyla kapatılmıştı. Çünkü burada, dünyanın refah ve şatafatından uzaklaşıp, kendilerini ibadete ve dinî ilimleri tahsile veren Ehl-i Suffe yaşıyordu. Mescidin etrafında yapılan ve Hz. Peygamber'in ikametine tahsis edilen odaların tavanı alçaktı. Hasan b. Ebi'l-Hasan: *«Ben büluğ çağına yakın bir çocuktum. Rasûlullah'ın evlerine girerdim. Tavanına elimle ulaşabiliyordum»* der. Rasûlullah'ın daha sonraki izdivaçlarında mescidin etrafındaki bu odalara her hanımı için birer oda ilâve edilmiştir.

---

(1) Tevbe sûresi, âyet 108; ayrıca bk. İbn Hişam ve Taberî.

Hz. Muhammed'in zevcelerine ait bu odalar, Emevîler devrinde, en son zevcesi ölünceye kadar kaldı. Halife Abdülmelik b. Mervan veya oğlu Velid, bu evleri yıkıp mescidi genişletti. Mescid-i Nebevî, bundan sonra da bugünkü yapısına ulaşıncaya kadar değişik devirlerde zaman zaman genişletildi.

İnşa Edilen Diğer Mescitler:

Rasûlullah, Medine ile Tebûk arasında İslâm'ın yayıldığı her yerde bir mescit inşasına ihtimam gösterdi. İbn Hişam, Rasûlullah'ın yaptırmış olduğu mescitlerden bahsederken bunların on sekize ulaştığını belirtir.(1)

Bundan sonra mescitler çoğalmış, İslâm'ın yayılmasıyla yeryüzünün her tarafına yayılmış, müslümanların girdiği her yere veya kurdukları her şehir ve köye bir veya daha çok mescit yapılmıştır.

Hz. Ömer zamanında, yeni ülkeler fethedilip İslâm devletinin sınırları genişlemişti. Halife Ömer, Basra valisi Ebû Musa el-Eş'arî'ye gönderdiği fermanda, bir cuma mescidi yapmasını, diğer kabilelerin de mescitler inşa etmelerini, cuma namazında onları bu mescitte toplamasını emretmiştir. Kûfe valisi Sa'd b. Ebî Vakkas ile, Mısır valisi Amr b. Âs'a da buna benzer emirler göndermiştir.(2) Mısır'daki Amr b. Âs mescidi ise Afrika'da inşa edilen ilk mescittir.

Mescitte Yapılan İşler:

Rasûlullah'ın mescidi muhtelif görevler ifa ediyordu. Daha önce belirttiğimiz gibi ona «Beytullah(Allah'ın evi)» deniliyordu. Müslümanlar ibadet vesair işleri için burada toplanıyorlardı. Rasûlullah'ın mescidi bir mektepti. Müslümanlar, dinin esaslarını burada öğrenir-

---

(1) İbn Hişam, II, 129

(2) el-Makrizî, el-Hıtat, II, 246; Suyûtî, Hüsnü'l-Muhâdara, II, 149

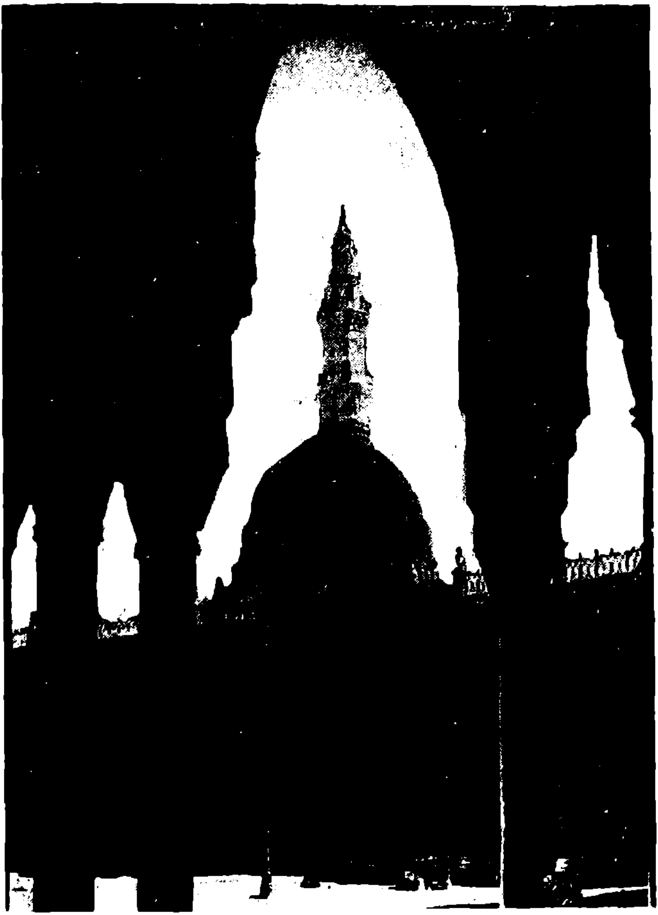

Mescid-i Nebevi

lerdi. Adliye idi, hukukî meseleler burada karara bağlanırdı. Hz. Muhammed sefere çıkacağı zaman müslümanları burada toplar istişare eder ve karar verirdi. Hendek muharebesinde, yaralı müslümanları tedavi etmek için burada çadır kurmuştu. Bu, İslâmî hastanelerin mescitlerle olan irtibatının temelini teşkil etmektedir.

Mescidin Görünüşü:

Mescidin görünüşüne gelince bunu Rasûlullah'ın hadisi belirlemektedir. Rasûlullah'ın ashabına şöyle dediği rivayet edilmiştir:

— «*Bana ot ve tahtadan Mûsa'nın çardağı gibi çardak ve onun gölgeliği gibi bir gölgelik yapınız.*» Ashap:

— *Mûsa'nın gölgeliği nasıldır?* deyince;

— *Kalktığı zaman başı tavana değerdi,* buyurdu.

Araştırmacılardan biri bu hadisi şöyle açıklamaktadır: *Hz. Muhammed bu sözüyle kendisi için içerisinde dünya ziyneti olmayan mütevazi bir mescit yapılmasını kasdetmiştir.(1)*

Ömer b. Abdülaziz bu konuda Hz. Muhammed'in yolundan gitmiştir. Bir çok mescit yaptırmış, fakat bunların tavanlarını yükseltmekten kaçınmıştır. Mescidi süslemek için kendisinden yardım istenildiğinde: «*Onu aç kimselere vermem, benim için, mescitlerin duvar ve iç mefruşatına harcamamdan daha iyidir*» cevabını verdi.(2)

g) İlk Ezan:

İbn Hişam, İbn İshak'tan şöyle rivayet etmektedir:(3) Rasûlullah, Medine'de huzura kavuştu. Etrafında Muhacir ve Ensar toplandı. İslâm'ın durumu sağlamlaştı. Artık namazı serbestçe kılmaya engel kalmamıştı. Oruç ve zekât farz kılındı, haram ve helâl belirlendi. Müslümanlar namaz vakti gelince bir davet olmaksızın kendiliğinden toplanıyorlardı. İçlerinde, vaktin geldiğini bilmediği için geç kalanlar da oluyordu. Hz. Muhammed, vaktin geldiğini bildirmek üzere bir vasıta üzerinde düşünüyordu. Borazan kullanılmasını teklif edenler oldu. Çan kullanılmasını isteyenler oldu. Halbuki çan, hristiyanlarca kullanılıyordu. Hz. Ömer bir gün rüyasında, birisinin kendisine: «*Çanı kullanmayınız, Allahü ekber, Allahü ekber... diye ezan okuyunuz*» dediğini işitti. Rüyasını anlatmak üzere derhal Hz. Muhammed'in evine koşan Hz. Ömer, daha eve varmadan Bilâl'in aynı sözleri tekrarlayarak ezan okuduğuna şahit oldu. Hz. Ömer rüyasını Hz. Peygamber'e anlatınca Rasûlullah: «*Vahiy seni geçti*» buyurdu.

---

(1) Ahmed et-Taci, **Siretü'n-Nebiyyi'l-Arabi**, I, 329-330
(2) Ahmet Çelebi, **Mevsûâtu't-Târîhi'l-İslâmî**, 88
(3) İbn Hişam, II, 111-112

İbn Hişam'ın diğer bir rivayetine göre, rüyayı gören Hazrec kabilesinden Abdullah b. Zeyd'dir. Abdullah, Rasûlullah'a gidip rüyasını haber verince Rasûlullah: «*Bu hak rüyadır. Bilâl ile git, rüyanda gördüğün kelimeleri ona söyle, ezanı okusun. Çünkü onun sesi daha güzeldir*» buyurdu. Hz. Ömer, ezanın sözlerini işitince Hz. Muhammed'e gelip: «*Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki şimdi uyanık halimde gördüğüm şeyi rüyamda gördüm*» dedi.

İbn Hişam, Benî Neccâr'dan bir kadından da şöyle bir hadise nakleder: Kadının evi mescidin etrafındaki evlerin en yükseği idi. Bilâl, bu evin üzerinde sabah ezanını okurdu. Ancak ezan okumadan önce namaz vakti girinceye kadar ince bir sesle duâ edip: «*Süphanallah*» derdi. Bu kadın: «*Vallahi Bilâl'in bunu bir gece bile terkettiğini bilmiyorum*» demiştir.

h) Kıblenin Değiştirilmesi:

Burada mescitle ilgili bir konu daha vardır ki, o da kıble konusudur. İslâm düşüncesi, din ve dünya işlerinin çoğunda müslümanlar arasında bir rabıta, bir birlik meydana getirmeyi hedef alır. Müslümanların hepsi Ramazan ayında oruç tutarlar, hepsi beş vakit namaz kılarlar ve Kâbe'yi tavaf edip, haccederler... Bu birliği meydana getiren hususlardan biri de, namaz kılanların saflarında bir benzeşme meydana gelmesi için müslümanların aynı yere yönelmesidir. Özellikle bu, camilerde cemaatle namaz kılınırken, cuma ve bayram namazlarında İslâm'ın üzerinde hassasiyetle durduğu birlik ruhunun temini için büyük önem arzeder.

Müslümanlar hicretten önce namazlarını Kâbe'ye dönerek kılarlardı. Çünkü Kâbe Allah'a ibadet için Hz. İbrahim tarafından inşa edilmiş ilk «ev»dir.

Şu kadar var ki müslümanlardan bazıları, Kâbe'ye yönelmenin bizzat o yerin kutsiyetinden ileri geldiğini zannediyorlardı. Yine bir kısım Araplar, sadece Kâbe'ye tutunmuşlar, bir kısmı da yönelişin sadece Allah için olduğunu unutmuşlardı. Allah, bu yönelişin gerçekte kendi rızası için olduğunu, Kâbe'nin faziletinin sadece Hz. İbrahim'in tevhit inancını tebliğinden beri, binlerce sene Allah'a ibadet yapılan bir yer olmasından ileri geldiğini öğretmek istedi. Bunun için müslümanların imanlarının derinliğini ve taatlarını denemek, şuurlarına yönelişin sırf Allah'ın rızasını elde etmek gayesiyle olduğu gerçeğini yerleştirmek için diğer bir mekânı kıble olarak seçti.

«Doğu da batı da Allah'ındır. Her nereye yönelirseniz Allah'ın rızası oradadır»(1) âyet-i kerîmesi bu değişime hazırlık mahiyetindedir. Bu âyet-i kerimenin tefsirinde müfessirler: *«Hiç bir mekân diğerinin kendi yerine konulmasına engel olacak bir özelliğe sahip değildir»(2)* demişlerdir. Müfessirlerin belirttiği gibi bu âyet-i kerîme, müslümanları namazlarında Kâbe'den başka bir yere yönelmeye hazırlamış, müslümanlara yönelişin yere değil Allah'a olduğunu ve Kâbe'nin seçilmesinin yukarıda belirtilen sebeplerden ileri geldiğini öğretmiştir. Kıble, müslümanlar arasındaki birliği sağlamak, hemen her emirde kendini hissettiren cemaat şuurunu oturtmak içindir. Kıble olarak belirli bir yer tayin edilmeyip her müslüman istediği tarafa dönerek namazını kılsa idi, İslâm'ın hassasiyetle üzerinde durmuş olduğu birlik bozulmuş olurdu.

İşte bu sebeplerden dolayı Allah, hicretten hemen sonra müslümanların kıble olarak Beyt-i Makdis'e (Kudüs) yönelmesini emir buyurdu. (3) Müslümanlar Allah'ın bu emrindeki hikmeti anlayıp derhal tâbi oldular. Daha sonra diğer sebepler ortaya çıktı. Beyt-i Makdis, yahudilerin kıblesi idi. Müslümanların da kendi kıblelerine yöneldiğini görünce onlarla alay ediyorlar ve: *«Muhammed dinimize uymuyor, ama kıblemize uyuyor»* diyorlardı. Bu alaylı ifade müslümanlara ağır geldi. Fakat bütün güç ve imanlarıyla, Allah'ın rızasını elde etmek için, yahudilerin alaylarına katlanarak Beyt-i Makdis'e yönelmeye devam ettiler. Bu hal on yedi ay devam etti. Bu müddet içerisinde müslümanların şuurlarında: *«Namazda bir tarafa yönelmek gerçekte Allah içindir, yönelinen yerin değişmesi mümkündür»* gerçeği iyice yer etmişti.

Rasûlullah, bu müddet zarfında bekledi ve kalbinde Allah'ın kıbleyi tekrar Kâbe'ye çevireceği fikri hâkim oldu. Rasûlullah, bu hususta duâ etmeksizin sessizce Allah'ın emrini bekliyor, bunun gerçekleşmesinin müslümanları sevindireceğine inanıyor, yahudilerin alaylarına da son vereceğini umuyordu. Allah bu hususu şöyle ifade buyurmuştur: *«Ey Muhammed! Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Seni sevdiğin kıbleye mutlaka çevireceğiz. Hemen yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Ey Mü'minler! Siz de nerede olursanız olun yüzü-*

---

(1) Bakara sûresi, âyet 115

(2) Tefsirü'l-Beydâvi, 34

(3) Beyt-i Makdis, Allah'ın müslümanlar için seçtiği iki kıblenin ilki olmuştur. Hicretten önce Kıble olarak Kâbe'ye yönelinmesi ise Rasûlullah'ın içtihadı idi. Veya Kâbe'ye saygı göstermeye devam etmek içindi. Bütün müslümanlar Kâbe'ye saygı hususunda birleşmişlerdi.

nüzü onun tarafına çevirin.»(1)

Bu âyetle müslümanlara, ilk kıblelerine dönmeleri için izin veriliyordu. Rivayet edildiğine göre bu âyet, Rasûlullah, Benî Seleme mescidinde öğle namazını kıldırırken nâzil olmuştu. Hz. Peygamber, namazın ilk iki rekâtını Beyt-i Makdis'e yönelerek kıldırmıştı. Üçüncü rekâtta bu âyet inince hemen yönünü Kâbe'ye çevirdi, cemaat de O'nu takip ettiler. İşte bu sebeple bu mescide: «İki Kıbleli Mescit» adı verilmiştir.(2)

İş bununla da bitmedi. Hz. Muhammed, yahudilerin kıblelerini terkedince: *«Muhammed kıblemize yönelmeye devam etseydi beklediğimiz Peygamber olduğuna inanırdık»* demeye başladılar. Onların Hz. Muhammed'in kendi kıblelerine yönelmesini istemeleri O'na tâbi olmak için değil, küfür içinde kalmaktan kaynaklanıyordu. Bu sebeple Allah şu âyetiyle onların ümitlerini kırdı ve içlerinde gizledikleri şeyi ortaya çıkarttı:

«Yemin olsun ki sen, kendilerine kitap verilenlere bütün delilleri getirsen de yine senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar.»(3)

Kıblenin Beyt-i Makdis'e çevrilmesi hicretten biraz sonra olmuştu. Beyt-i Makdis'ten Kâbe'ye çevrilmesi ise Rasûlullah'ın Medine'ye hicretlerinin on yedinci ayının başında, Recep ayı içerisinde oldu.(4)

---

(1) Bakara sûresi, âyet 144
(2) Tefsirü'l-Beydavî, 34
(3) Bakara sûresi, âyet 145
(4) İbn Hişam, II, 176

4 — DAVETÇİ OLARAK RASÛLULLAH (S.A.V.)

Rasûlullah, insanları İslâm'a davete büyük önem vermekte idi. Bu, Hz. Peygamber'in hem Mekke'de hem de Medine'de titizlikle üzerinde durduğu bir husustur. Fakat Medine'de İslâm'a davetin çerçevesi daha fazla genişlemiş ve İslâm'ın dalga dalga genişlemesine şahit olunmuştur.

Biraz önce belirttiğimiz gibi Hz. Muhammed hicretten sonra mescitler inşa etmeye itina gösteriyordu. Mescitlerin görevlerinden biri de İslâmi davette merkezlik etmekti. Rasûlullah, mescitte müslümanlar arasında oturup onlara dinlerini öğretiyor ve bilgilerini artırıyordu. Gelen heyetleri mescitte karşılayıp İslâm'ın esaslarını orada tebliğ ediyordu. Bunun gibi, gerek kendi evinde ve gerekse ashabının evinde kadınlara gerekli dinî bilgiler veriyordu.

Dünyada bir takım dinler vardır ki, davet ve yayılmaya önem vermezler. Hinduizm ve Konfüçyanizm gibi İsrailoğulları'nın dini olan Musevîlik de böyledir. İslâm ise daveti temel hedef kabul eder ve: «*Yeryüzünde din yalnız Allah'ın oluncaya kadar...*» tebliği ve mücadeleyi öğütler. İslâm dini belirli bir bölgeye ve belirli bir insan topluluğuna gönderilmemiştir. Bütün cihana ve her kavimden insana gönderilmiş en son ilâhî dindir. Bu hususta İslâm'la iki din yarışmaktadır. Bunlar Hristiyanlık ve Budizm. Bunlardan Budizm yeryüzünün bir parçası olan, sadece Doğu Asya'da yayılma çabasındadır.

Şimdi Hz. Muhammed'in insanları nasıl İslâm'a davet ettiği konusuna geliyoruz. Rasûlullah'ın insanları İslâm'a davette takip etmiş olduğu yolu iyice tetkik etmeliyiz. Bu, zamanımıza da ışık tutacak ve müslümanların başarıya ulaşmasında yardımcı olacaktır.

Rasûlullah'ın davette tutmuş olduğu yoldan bahsetmeye başlarken, İslâm'ın cihanşümul bir din olduğunu açıkça ifade eden bazı âyetleri hatırlatmak, sonra da davetçiye yol gösteren bir kısım âyetleri zikretmek istiyoruz.

Şu âyetler İslâm'ın cihanşümul bir din olduğunu, Hz. Muhammed' in bütün âlemlere peygamber olarak gönderildiğini ifade ediyor:

«Ey Muhammed! Biz seni ancak âlemlere rahmlet olarak gönderdik.»(1)

«Ey Muhammed! Biz seni ancak bütün insanlara bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.»(2)

Allah, insanları İslâm'a davet usûlü hakkında şöyle buyuruyor:

«Âlemlere uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e hakkı batıldan ayıran, Kur'an'ı indiren Allah yüceler yücesidir.»(3)

«Ey Peygamber! İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et. Onlarla en uygun şekilde mücadele et.»(4)

«İçinizden hayra davet eden, iyiliği emredip kötölükten meneden bir topluluk bulunsun. Kurtuluşa erenler işte onlardır.»(5)

Rasûlullah, İslâm'a hikmet ve güzel öğütle nasıl davet etti ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmak hususunda nasıl örnek oldu? Bunu açıklamak istiyoruz:

İslâm Peygamberinin hayatı ve bu dini yaymak için tutmuş olduğu yol, davetçiler için en güzel örnektir. Rasûlullah'ın hayatı, bütün müslümanlar için her hususta örnek alınınca insanları İslâm'a davet görevini ifa edenler O'nu örnek almaya daha çok muhtaçtırlar.

Bilindiği gibi Hz. Muhammed, İslâm'ı tebliğe, Mekke'de başlamış ve şiddetli bir direnme ile karşılaşmıştır. Hz. Peygamber'in, bu dönemde gösterdiği tavır İslâm davetçileri için benzeri ortamlarda takip edilecek müstesna örnekler sergiler. İslâm'a çağrı, başlangıçta gizli idi. Hz. Peygamber'in çok yakını olan birkaç kişi dışında, davetin ulaştığı kimse yoktu. Hz. Peygamber daha sonra yeni bir merhale olarak akrabalarını İslâm'a davet etti. Bunun ardından tebliği bütün insanlara yöneltti. O'na bu hususta Kur'an yol gösterdi. Rasûlullah, bu tutumuyla İslâm davetçisine vakti kollamayı, vaktinden önce adım atmaya kalkışmamayı öğretmiş oluyordu.

Rasûlullah, insanları İslâm'a davet için varını yoğunu seferber etmiş, İslâm'ı tebliğden vazgeçmesi için yapılan parlak teklifleri reddetmiştir. Bu sebeple kendisine müşrikler: *«Mal istiyorsan sana mal verelim. Reislik istiyorsan başımıza reis yapalım...»* dedikleri zaman onlara sadece gülmüştür. O'nun kendi nefsi için dünyada malî veya siyasi bir güç kazanmaya ihtiyacı yoktu. Rasûlullah'ın bu yönü, İslâm'ı yaymak isteyenlere iyi bir örnek olmalıdır. Şahsî bir menfaat elde etmeyi düşünmeyen ve Allah rızası için çalışan kimse, Hz. Peygamber'in tebliğde takip ettiği usûle bağlı kalmalıdır.

---

(1) Enbiyâ sûresi, âyet 107

(2) Sebe sûresi, âyet 28

(3) Furkan sûresi, âyet 1

(4) Nahl sûresi, âyet 125

(5) Âl-i İmran sûresi, âyet 104

İslâmı davetinin Mekke'deki tesiri ve aldığı sonuçlar sınırlı oldu. Müşriklerin mukavemeti şiddetli ve devamlı idi. Fakat Hz. Peygamber yılmadı, ümitsizliğe ve acze düşmedi, tevhit tohumunu ekebileceği başka yerler aradı. Taif'e gitti. Orada da sert tepki ile karşılaşıp, saldırılara uğradı. Yine azminden bir şey kaybetmeyip, bu defa başka yollar aramaya koyuldu. Hac mevsiminde Arap yarımadasının çeşitli yerlerinden Mekke'ye Kâbe'yi ziyaret etmek için hacılar geliyordu. Rasûlullah, bunu İslâm'ı tebliğ için fırsat olarak değerlendirdi. Fakat müşrikler burada da O'nun peşini bırakmadılar. Özellikle amcası Ebû Leheb Peygamberimizin peşine düşüp O'nunla karşılaşan insanlara: *«O, kavminin dinini terketmiş bir kimsedir. Sizin de babalarınızın dininden çıkıp, getirdiği bidat ve sapıklığa uymanızı istiyor»* diyordu. Kureyş'in, Araplar üzerindeki nüfuzu ve Ebû Leheb'in bu tutumu, çoğu kez onları yeni dine girmekten alıkoyuyordu. Hac için Mekke'ye gelen Araplar, Hz. Muhammed'e: *«Kavmin ve yakınların seni diğer insanlardan daha iyi biliyor. Şayet sen doğru yolda olsan onlar sana tâbi olup seni desteklerlerdi»* diye karşılık veriyorlardı. Fakat bütün bunlar Hz. Peygamber'in azmini zaafa uğratamamıştır. O, hacılarla görüşmeye devam etmiştir. Nihayet Medineli bir gurup insanla karşılaşıp, onları tevhit inancına davet etmiş ve böylece kapalı kapıların ve örtülü kalplerin açılması için bir ışık belirmiştir.

Daha önce belirttiğimiz sebeplerden dolayı, Medine'de İslâmiyet süratle yayılmış ve İslâmiyet'in girmediği ev kalmamıştı.

Medine'de İslâm'ın tebliği, iki farklı yol takip ediyordu: Bunlardan birincisinde müslümanlara yeni dinin esasları öğretiliyor ve nâzil olan Kur'an âyetlerinin açıklaması yapılıyordu. İkincisinde ise Medine'de henüz İslâmiyeti kabul etmemiş olan büyük kitle kazanılmaya çalışılıyordu. İslâm'ın, Medine hâkimiyeti tesis edildikten sonra sıra Medine dışına geldi.

Rasûlullah, ilk merhalede, İslâm'ı kalplere iyice yerleştirmek ve dinin esaslarını öğretmek için, daha çok müslümanlara yöneldi. Mescitte uzun müddet oturur, etrafına toplanan müslümanlara dinin hükümlerini öğretir ve onları irşat ederdi. Müslümanlar akıllarına takılan şeyleri Rasûlullah'a sorar, O da gerekli cevabı vererek onları aydınlatırdı.

Rasûlullah, kadınların eğitimine de büyük önem veriyor ve: *«İlim tahsil etmek her müslüman erkek ve kadına farzdır»* buyuruyordu. Buhârî'nin rivayet ettiğine göre bazı kadınlar sabah namazını Rasûlullah'ın arkasında kılardı. Rasûlullah, namaz bittikten sonra arka saftaki kadınların gitmesi için bir müddet yerinde beklerdi. Kadınların gittiğini anlayınca kalkardı. Cemaat de O'nunla beraber kalkardı. Arkasında ağlayan bir çocuk sesi işittiği zaman, anası dayanamayıp namazını bozar endişesiyle, namazı çabuk bitirirdi.(1)

Bir ara kadınlar, Rasûlullah'tan kendilerine dinin hükümlerini öğretip, sorulara cevap vermesi için özel meclis yapmasını rica ettiler: «*Ey Allah'ın Rasûlü! Erkekler bize üstün geldiler. Sizinle karşılaşmak üzere bizim için ayrı bir meclis tahsis et*» dediler. Hz. Peygamber, kadınların bu isteklerini yerine getirdi. Haftada bir veya iki defa kendi evlerinden birinde veya ashabının evlerinde bir araya gelip onlara İslâm'ın esaslarını öğretiyordu.

Hz. Muhammed, ileride ümmetin âlimleri ve İslâm'ın davetçileri olacak kimselere büyük önem vermiştir. Çünkü kendinden sonra İslâm'ın tebliğ görevi onlara intikal edecekti. Bunların yetiştirilmesi hususunu ileride anlatacağız.

Rasûlullah, davetinin ikinci merhalesinde müslüman olmayanları İslâm'a davet etmiştir. Hz. Peygamber'in bu husustaki siyaseti de gayet güzel ve zekice idi. Önce, İslâm'ın yeni merkezi Medine'nin güvenliğini sağlamakla işe başladı. Medine'deki gayr-i müslimler; müslüman gibi görünen münafıklar, putperest Araplar ve yahudilerden ibaretti.

O, münafıkların nifaklarına göz yummuş, durumlarını bilmemezlikten gelerek onlara karşı lütuf ve sevgiyle davranmıştır. Hz. Peygamber, bu tutumuyla bir çoklarını kalblerindeki nifaktan kurtarmıştır.

Putperest Araplarla yahudilere gelince, onlarla da karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan antlaşmalar yapmıştı. Müslümanlar, bu sebeple Medine'de güven içerisinde yaşamaya başladılar. Artık işler yeni merkezde yoluna girince Rasûlullah'ı tek meşgul eden şey İslâm'ı yaymak idi.

Hz. Muhammed, Medine'de önce henüz müslüman olmayan Arapları İslâm'a davet etti. Bunlar yavaş yavaş İslâmiyet'i kabule başladılar ve kısa sürede Medine'li Arapların hemen tamamı İslâm'a girdiler.

Rasûlullah, daha sonra yahudilere yönelip, reislerinden ve ileri gelenlerinden başlayarak onları İslâm'a davet etti. Bunlardan bir gurubu Rasûlullah'ın davetine uyarak müslüman oldular. Abdullah b. Selâm bunlardan birisidir. Müslüman olmadan önce ismi el-Husayn b. Selâm idi.

---

(1) Muhammed et-Tâci, Siretü'n-Nebiyyi'l-Arabi, II, 382

Abdullah b. Selâm'ın İslâm'a girişinden sonra, yahudilerin İslâm'a karşı tavrını gösteren ilgi çekici bir hadise olmuştur. Yahudilerin ileri gelenlerinden olan Abdullah b. Selâm, kendisi İslâm'ı seçince inancını diğer akrabalarına ve yahudilere de ulaştırmak ve onların da müslüman olmalarını temin etmek istedi. Rasûlullah'a gelip: *«Ey Allah'ın Rasûlü! Yahudilere müslüman olduğumu açıklamadan önce durumumu onlardan öğren»* dedi. Rasûlullah, Abdullah b. Selâm'ı evinin bir tarafında gizleyerek bir kısım yahudileri çağırdı. Aralarında cereyan eden mutat konuşmadan sonra onlara: *«el-Husayn b. Selâm'ı nasıl tanırsınız?»* diye sordu. *«O, bizim efendimizdir, efendimizin oğludur. İçimizde âlim ve bilginimizdir»* diye cevap verip onu övmeye devam ettiler. Yahudiler sözlerini bitirince, Abdullah b. Selâm gizlendiği yerden çıkıp:

«Ey yahudi topluluğu! Allah'tan korkunuz ve Muhammed'in getirdiği dini kabul ediniz. Vallahi siz O'nun Allah'ın peygamberi olduğunu kesin olarak biliyorsunuz. O'nu elinizdeki Tevrat'ta isim ve sıfatıyla okuyorsunuz. Ben şehadet ederim ki Allah'tan başka hiç bir ilâh yoktur. Ve Muhammed Allah'ın elçisidir» dedi.

Bunun üzerine yahudiler ona: *«Sen içimizde adi bir kimsesin, yalancının birisisin»* diyerek kötü söz söyleyip hakaret etmeye başladılar. Bunu dinleyen Abdullah b. Selâm, Hz. Peygamber'e: *«Ey Rasûlallah! Ben yahudilerin iftiracı ve sapık bir millet olduğunu sana haber vermedim mi?»* dedi. Abdullah ve ailesi, gerçekten samimi olarak İslâm'a girdiler. Benzer hadise Sa'lebe b. Sumeyye ve Esed b. Ubeyd gibi diğer yahudiler arasında da cereyan etti.(1)

Daha sonra Hz. Muhammed, Medine dışına çıkıp davetinin sahasını genişletmiştir. Bu merhalede, özellikle hristiyanları İslâm'a davet ediyordu. Çünkü onlar ehl-i kitap idi. Allah'a inanıyorlardı. Rasûlullah, onları görüşmeye davet etti. Bu amaçla Necran'dan bir heyet geldi. Hz. Peygamber, onları iyi karşıladı. İslâm'ı kabul etmeye çağırdı. Kitaplarında kendisi hakkında olan hususları onlara hatırlattı. Onlardan bir çoğu müslüman oldu. Adiy b. Hatem bunlardan biridir. Adiy' in İslâm'a girişinden daha sonra «Rasûlullah ve Hristiyanlar» konusunu işlerken bahsedeceğiz.

Bundan sonra Rasûlullah davetini Arap yarımadasının merkezine yöneltti. Daha çok, doğruluk ve dürüstlükleriyle temayüz etmiş, kabileleri içerisinde etkili olan reisleri İslâm'a davet etmeye önem veriyordu. Bunlardan bir çoğu İslâmiyeti kabul ettiler. Reislerinin İslâm'a girmesi, onlara tâbi olan kabile fertlerine İslâm'ın kapısını aralamış oluyordu.

---

(1) İbn Hişam, II, 18

İslâmiyet Arap yarımadasının merkezinde, Hz. Peygamber'in takip etmiş olduğu davet metoduyla hızla yayılmaya başladı. Rasûlullah, süratle Arap yarımadasının diğer taraflarına yönelip davetçiler gönderdi, onlardan gelen elçileri karşıladı. Bu yolla davet gerçekten başarılı oldu.

Hz. Muhammed, bu arada Arap yarımadasına komşu devletlerin hükümdarlarına elçiler vasıtasıyla mektuplar gönderip İslâm'a davet etti. Bununla onların kalplerini kazanmaya çalışıyordu. Bu mektuplar, bir bakıma Hz. Peygamber'den sonra başlayacak İslâmî fetihlerin tohumlarını atmıştır.

Elçi ve mektuplardan, daha sonra genişçe bahsedeceğiz.

Hz. Peygamber bir davetçi olarak, daveti omuzlamak, açıklamak, insanlara tebliğ etmek ve gerektiğinde müdafaa etmek hususunda emsalsiz bir örnek teşkil eder.

O'nun davet ve irşatta takip etmiş olduğu yolu tetkik etmeye; insanları O'nun gibi hikmet, güzel öğüt, sabır ve gayretle İslâm'a davet etmeye ve İslâm'ın mesajını bütün insanlığa ulaştırmaya ne kadar muhtacız.

a) Hz. Muhammed'in Âlimler ve Davetçiler Yetiştirmesi:

Samimi önder ve komutanların yapacakları en mühim işlerden biri de, sancağı kendilerinden devralacak, davalarının yükünü kendileriyle beraber ve daha sonra taşıyacak olan ikinci safdakileri yetiştirmektir. Hattâ onlar bununla yetinmeyip komutanlardan biri öldüğü veya herhangi bir sebeple ortadan kaybolduğu zaman, hemen tereddüt edip duraksamaksızın yerlerine geçip, ağır sorumluluklar yüklenecek kimseleri merdiven basamakları gibi birbirini takip eden bir düzen içerisinde yetiştirirler. Şayet bu komutanların gerçekleştirmek istedikleri bir gayeleri ve varmak istedikleri hedefleri varsa yerlerini tutacak insanları yetiştirmek en mühim görevleri olmalıdır.

Her hususta olduğu gibi, ikinci saftakileri yetiştirmek hususunda, Rasûlullah'ın tuttuğu yol, müslümanların öğrenip takip edebilecekleri güzel bir yoldur. Hz. Muhammed, siyasî ve idarî sahada olduğu gibi, ilim ve davet sahasında da kendinden sonra tebliğ meş'alesini elde tutacak insanları yetiştirmeye büyük önem vermiştir. Bu sahalardan her biri hakkında, Rasûlullah'ın azim ve gayretini yeri gelince anlatmaya çalışacağız. Burada onun âlimleri ve davetçileri nasıl yetiştirdiğini göreceğiz.

Hz. Muhammed, kendisinden sonra veya kendi yerine tebliğ sancağını taşıyacak ve İslâm'ın getirdiği mesajı insanlara ulaştırma mesuliyetini yüklenecek şahısları seçme hususunda büyük itina gösterirdi. O, kendisinden sonra veya kendi yerine, tebliğ sancağını taşıyacak olanların ilim ve irfanla yüklü olmasını isterdi. İlim yolcularının en belirgin sıfatlarından biri araştırma alışkanlığına, geniş tahammül gücüne, düşünme ve muhakeme melekesine sahip olmaktır. Rivayet edildiğine göre Hz. Muhammed bunun için, müslümanların içinden ilim ve tefekkür yönüyle temayüz etmiş bir gurup seçerek, onlara farklı sorumluluklar vermiştir. Nitekim ilim ve irşat hususunda sahabilerin arasında farklar vardı. Onlardan bir kısmı, Rasûlüllah'dan azami derecede ilim ve feyz almış, bir kısmı daha orta seviyede faydalanmış, bir kısmı da, daha az ölçüde yararlanmıştır. İşte bu sebeple Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in: *«Falan ve falan kimsenin, bağlı bulunduğumuz dini anladıklarını zannetmiyorum»* dediğini rivayet etmiştir. Ümmü Seleme de Hz. Peygamber'in: *«Ashabımdan, yanlarımdan ayrıldıktan sonra beni göremeyecek olanlar vardır»* buyurduğunu rivayet etmiştir. Hadis-i şerif: *«O, benim öğrettiğim hususların bir kısmını unutacaktır»* şeklinde verilmiştir. (1)

Hz. Peygamber'in: *«Âlimler peygamberlerin vârisleridir»* sözüne muhatap olan sahabinin, ilim ve tefekkür yönünden temayüz edenler arasında Ali b. Ebî Tâlib, Muâz b. Cebel, Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim, Huzeyfe b. Yemân ve benzerlerini sayabiliriz. Hulefâ-i Râşidin bir konuda tereddüde düştüklerinde bunlarla istişare ederlerdi. Bunlar halifelerin «Şûra Meclisleri»ni oluştururlardı. Aşağıdaki satırlarda ilim ve irfan sahasında kendilerini gösteren bu örnek şahsiyetlerden bahsedeceğiz.

Ali b. Ebî Tâlib:

Ali b. Ebi Tâlib'in, âlimler içerisinde zirvede olduğundan şüphe yoktur. Daha çocuk yaşta müslüman olmuş ve Rasûlullah'ın evinde yetişmiştir. Bu sebeple Hz. Muhammed'den ilim öğrenenlerin ön saflarında yer almaktadır. Mü'minlerin en temiz kalplisi ve mutevazi yaşayanıydı. Çünkü o, çocukluğundan itibaren Rasûlullah'ı en yüce örnek almış ve O'na lâyık olmayı hayatının biricik gayesi olarak görmüştür. O'nun ahlâkıyla ahlâklanıp, ilim ve feyzinden istifade etmiştir. Hz. Ali vahiy katiplerindendir. İşte bu sebeple O, Allah'ın kelâmını öğrenmek, tedvin etmek ve bununla amel etmek hususunda müslümanların en önde gelenlerindendir.

Hz. Ali'nin yanında, dünyanın bir önemi yoktu. Rasûlullah'tan aldığı terbiye üzerine dünya nimetlerine fazla değer vermezdi.

---

(1) Buhârî rivayet etmiştir.

İşte bu yüzden hicret gecesinde, Rasûlullah'ın yatağında yatmakta bir an tereddüt göstermedi. Oysa O'nun yatağında yatan kimseyi Kureyş'in öldüreceğini biliyordu. Bu, ancak müstesna kahramanların yapabilecekleri bir iştir. Hz. Peygamber, emanetleri, sahiplerine vermesi için Hz. Ali'ye bırakmıştır. Bu ise, onun ne derecede güvenilir bir kimse olduğunu ifade etmektedir. Hz. Ali bu önemli görevini ifa ettikten sonra, ilim ve irfanından yoksun kalmamak için muallimi Hz. Peygamber'e yetişmek üzere derhal yola koyulmuştur.(1) Bedir muharebesinin başlangıcında er dileyerek meydana çıkmış, İslâm'ın ilk gazvesinde ilk kılıcı vuran o olmuştur. Diğer gazvelerde de büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hz. Peygamber onu, sevgili kızı Fâtıma ile evlendirip ona: *«Kızım, kocan insanların en önce müslüman olanı ve en çok ilmi olanıdır»* demiştir. İbni Abbas'a, Hz. Ali'nin ilmi sorulunca: *«Ben onun ilim denizinden ancak bir damlayım»* diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber ilmin şehri, Ali ise onun kapısıdır. Rasûlullah Hz. Ali için: *«Allah'ım onun kalbine hidayet eyle, dilini hakkı söylemekte sabit kıl ve ona doğruyu bildir»* diye duâ etmiştir. Bu sebeple Hz. Ali, hukukî meselelerde insanların en iyi hüküm vereni olmuştur. Hattâ insanların ağzında: *«Ebû Hasan'ın bile çözemeyeceği bir dava»* sözü darb-ı mesel haline gelmiştir. Peygamber efendimiz, onu tefekkür ve ilme teşvik ederek: *«Ey Ali, insanlar Allah'a çeşitli iyiliklerle yaklaşır. Sen O'na aklın hikmetiyle yaklaş ki, derecen itibariyle onları geçer, insanlara ve Allah'a daha yakın olursun»* buyurmuştur. Bir kısım araştırıcılar hadis-i şerifi şöyle açıklamışlardır: *«Rasûlullah, Hz. Ali'nin servetinin ilim ve aklı olduğunu ve bu ilmiyle cahilleri eğitip halkın müşkillerini çözmek suretiyle Allah'a yaklaşacağını, Allah ve insanlar katında sevileceğini»* ifade etmişlerdir.

Muâz ve Sâlim:

Hz. Ali'den kısaca bahsettikten sonra Muâz b. Cebel ve Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim'den bahsetmek istiyoruz. Buhârî, Hz. Peygamber'in bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *«Kur'an'ı dört kişiden; İbn Mesûd, Ubey b. Ka'b, Muâz b. Cebel ve Ebû Huzeyfe'nin mevlâsı Sâlim'den öğreniniz.»* Medine'ye hicret eden muhacirler, Kubâ'ya geldikleri zaman kendilerine Sâlim imamlık yapmıştır. Çünkü Sâlim, onların en iyi Kur'an okuyanı idi. Muhacirlerin arasında Ömer b. Hattab ve Ebû Seleme b. Abdu'l-Esed de vardı.(2)

---

(1) **Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, 261**

(2) Belâzurî, Aynı eser, 264

Huzeyfe b. Yemân:

Huzeyfe b. Yemân'a, «sır sahibi» denilirdi. Hz. Peygamber, Ebû Huzeyfe'ye farklı bir değer vermiş ve bazı sırlarını ona emanet etmiştir. Rasûlullah, sahabilerine bu şekilde farklı sorumluluklar yükleme yolunun Allah'ın: «*İnsanlara akıllarının alacağı şekilde hitabetme*» emrine uyarak tutmuştur. Hz. Ömer, Ebû Huzeyfe'ye; *kendisini basiret gözüyle nasıl gördüğünü sorardı.(1)* Bu, Ebû Huzeyfe'nin başkalarında olmayan bir basirete sahip olduğunu ifade eder.

Rasûlullah'ın, öğretim ve eğitimlerine büyük bir itina gösterdiği kimselerin birkaçından kısaca bahsettik. Rasûlullah'ın davet sorumluluğunu hayatında kendisiyle beraber veya daha sonra taşımak için seçtiği kimselerden bahsetmeye devam edeceğiz. Hz. Muhammed'in insanları irşat için göndermiş olduğu ilk elçi Mus'ab b. Umeyr'dir. Mus'ab'ı hicretten önce Medine'ye göndermişti. Bundan başka Ali b. Ebî Tâlib'i Yemen'e, Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı Necran'a gönderdi. Hz. Peygamber Mekke'yi fethedip Medine'ye dönerken orada Muâz b. Cebel'i bırakmıştır. Muâz, ensardandı. Ebû Zerr el-Gifarî ise kabile ve komşularını İslâm'a davet etmiş, onlar Ebû Zerr'in davetiyle müslüman olmuşlardı.

İslâm'ı tebliğ sorumluluğu verilen bu kimselerde Hz. Peygamber'in aradığı özellikler ne idi? İslâm'ı davet mesuliyetini yüklenen bu mümtaz kimselere görev yerlerine giderken neler tavsiye ediyordu.

Daha önce ilim sahasında bunların bazılarından bahsettik. Burada Rasûlullah'ın tebliğ elçilerinden bahsedeceğiz. Rasûlullah'ın ölçülerini tetkik ettiğimizde bir İslâm davetçisinde, ilim, lüks içerisinde yaşamaya düşkün olmamak, iyiliğe rağbet etmek, kuvvetli ifade gücü, hoş görülü ve temiz kalpli olmak, güçlükler karşısında cesaretle durmak gibi özellikler arandığını görüyoruz. Rasûlullah'ın, insanları Allah yoluna davet mesuliyetini yüklemek üzere seçtiği davetçilerde bu özelliklerin tamamı mevcuttu. İslâm'ın bu ilk davetçileri İslâm'ı tebliğ konusunda çağımıza da ışık tutacak örnek davranışlar sergilemişlerdir. Şimdi bunlardan bazı çizgiler sunalım:

Mus'ab b. Umeyr:

Mus'ab b. Umeyr davetçilerin ilkidir. Daha önce belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber onu, ilk Akabe biatında kendisine biat edenlerle birlikte Medine'ye göndermek üzere seçmişti. Mus'ab, bununla tehlikeli bir görevi üstlenmiş bulunuyordu. Çünkü Medine'ye henüz müslüman olmamış bir toplumla karşı karşıya gelmek üzere gidiyordu. Fakat Mus'ab üstlendiği görevinin şuurundaydı. Bütün tehlikesine rağmen bu görevi ifa etmeliydi. Yetişme tarzı, geçmişi ve İslâm'a girişinden beri ortaya koyduğu davranışlar Mus'ab'ı bu göreve lâyık hale getirmişti. İslâm'ı ilk kabul edenlerdendi. Annesi otoriter bir kadındı. Annesinin tehdidi ile karşı karşıya geleceğini bildiği halde İslâm'a girmişti.

---

(1) Ahmet et-Tâcî, Siretü'n-Nebiyyi'l-Arabî, II, 410

Mus'ab, müslüman olduktan sonra, annesi tehdit ettiği şeyi gerçekleştirdi. Nimet ve servet içerisinde olan Mus'ab'ı bunlardan mahrum etmekle kalmadı, bir yere hapsettirdi. Fakat Mus'ab, ailesinin baskılarına rağmen kaçıp Habeşistan'a hicret etti. Ama Habeşistan'da fazla kalamadı ve geri döndü. Çünkü o, güçlüklere karşı koymayı, güçlüklerden kaçmaya tercih edecek bir yapıdaydı. Daha sonra, annesinin karşı koymasına rağmen İslâm'ı kabul eden Mus'ab'dan, bir «genç» olarak bahsedeceğiz. Şimdi «davetçi» olarak ondan bahsetmek istiyoruz.

Habeşistan hicreti, Mus'ab'a İslâm'ı tebliğ konusunda geniş tecrübe kazandırmıştı. Mekke'de göğüs germiş olduğu acı tecrübeler ona karşılaştığı güçlüklere katlanmayı öğretmişti. Buna onun derin ilmini, siyasî tecrübesini, geniş ufkunu ilâve edersek Rasûlullah'ın Medine'de İslâm'ı yaymak, müslümanlara Kur'an okutup dinlerini öğretmek, İslâm âdâp ve prensiplerini bildirmek üzere niçin onu seçtiğini daha iyi anlamış oluruz.(1)

Araştırıcılardan biri şöyle der:(2)

«Rasûlullah, Medine'ye mürşit olarak göndermek üzere Mus'ab'ı seçti. Mus'ab kendisine fevkalâde mühim ve ciddi bir görevin verildiğini, kısa bir zaman sonra davet, davetçiler ve gazilerin hicret edecekleri yer olacak olan Medine'nin kendisine emanet edildiğini biliyordu.

Mus'ab, Allah'ın verdiği akıl ve güzel ahlâkı sayesinde kendisine tevdi edilen emaneti yüklendi. Dünya malına değer vermemesi, yüceliği ve ihlâsı sayesinde Medinelilerin kalplerini fethetti. Medineliler gurup gurup İslâm dinine girdiler. Böylece Mus'ab Rasûlullah'ın mürşit seçimindeki isabetli tutumunu ispat etmiş oldu.»

Mus'ab, Medine'de, Es'ad b. Zurâre'nin evini kendisine karargâh olarak seçti. Es'ad, İlk Akabe biatında bulunan ve Medinelilerin ilk müslüman olanlarındandır.(3) Müslümanlar kendilerine Kur'an okutup namaz kıldırması için Mus'ab'ın etrafında toplanıyorlardı. Bazan

---

(1) İbn Hişam, II, 68
(2) Halid Muhammed Halid, Ricâlu Havle'r-Rasûl, 46
(3) İbn Hişam, II, 56

Mus'ab ve Es'ad, İslâm'a davet etmek için Abdu'l-Eşhel Oğulları'nın mahallelerine gidiyorlardı. Abdu'l-Eşhel Oğulları'nın büyükleri olan Sa'd b. Muâz ve Usayd b. Hudayr bunları görünce canları sıkıldı. Rivayet edildiğine göre Sa'd b. Muâz, Usayd'a şöyle dedi:

«Zayıf akıllılarımızı kandırmak için yurdumuza gelen şu iki adama; Mus'ab ve Es'ad git, onları mahallemize gelmekten menet. Bildiğin gibi Es'ad b. Zurâre benim yakınım olmasaydı bu işi yapmaya ben yeterdim, sana gerek kalmazdı.»

Es'ad, Sa'd b. Muâz'ın halasının oğlu idi. Usayd Sa'd'ın fikrini kabul etti, mızrağını alarak Es'ad ve Mus'ab'ın bulunduğu yere gidip şöyle haykırdı:

«Siz bize niçin geldiniz? Hayatınıza ihtiyacınız varsa hemen buradan ayrılın.»

Mus'ab, gayet sakin bir şekilde şöyle cevap verdi:

«Biraz oturup da söyleyeceklerimi dinlemez misin? Eğer beğendiğin bir şey olursa kabul edersin. Beğenmezsen karşı korsun.»

Usayd, oturup Mus'ab'ı dinlemeye başladı. Mus'ab, İslâm'ın prensiplerinden bahsedip Kur'an-ı Kerim'den âyetler okudu. Usayd, bundan çok etkilendi ve: *«Bu dine girmek isteyen ne yapacak?»* diye haykırdı. Mus'ab:

«Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammmeder Rasûlullah, diye şehadet getirir» dedi.

Usayd, şehadet getirdi, sonra; Sa'd b. Muâz'ı kastederek:

«Arkamda bir adam var, şayet o, size uyarsa kavminden hiç bir kimse ondan ayrılmaz» dedi.

Sa'd b. Muâz da, Mus'ab'ın yanına geldi. İşittiği şeyler, Usayd'a tesir ettiği gibi ona da tesir etti. O da İslâmiyeti kabul ettiğini ilân etti. Sonra kabilesine dönüp:

«Ey Abdu'l-Eşhel Oğulları! Beni nasıl bilirsiniz?» diye seslendi. Onlar:

«Sen bizim efendimizsin. Görüş ve düşünce itibariyle en üstünümüz ve en hayırlımızsın» dediler. Bunun üzerine Sa'd:

«Siz, Allah ve Rasûlü'ne iman edinceye kadar erkekleriniz ve kadınlarınızla konuşmak bana haram olsun» dedi.

Abdu'l-Eşhel Oğulları, hemen İslâm'ı kabul ettiler.

Mus'ab b. Umeyr, Medine'de İslâm'ı yaymak için aşk ve heyecanla mahalle mahalle, cemaat cemaat dolaşıyordu.

Mus'ab, ertesi sene hac mevsiminde, Medine heyetiyle beraber Mekke'ye döndü. Rivayet edildiğine göre Mekke'ye varınca, Medine'de olup bitenleri haber vermek için, doğruca Rasûlullah'ın evine gitti. Bunu öğrenen annesi ona: «*Sen annene asî bir evlâtsın. Annenin bulunduğu bir şehre giriyorsun da önce benim yanıma gelmiyorsun*» diye haber gönderdi. Mus'ab, kendisine haber getiren kimseye: «*Ona söyle, ben Rasûlullah'dan önce hiç bir kimseyi ziyaret etmem*» dedi. Mus'ab, Hz. Peygamber'den sonra annesinin yanına gitti. Annesi oğlunu görünce:

«*Beni bırakarak bir defa Habeşistan'a gittin, sonra da Yesrib'e gittin. Şimdi burada oturman zamanı gelmedi mi?*» diye çıkıştı. Mus'ab:

«*Dinimden dönmeye zorlarsınız korkusuyla dinimi alıp kaçıyorum*» dedi. Annesi:

«*Seni mutlaka hapsedeceğim*» deyince, Mus'ab:

«*Önüme çıkıp bana engel olmaya çalışanı öldürürüm*» diye cevap verdi. Bunun üzerine annesi ondan ümidini kesip kendi haline bıraktı.(1)

Ali b. Ebî Tâlib:

Daha önce Ali b. Ebî Tâlib'den bahsetmiş, sahip olduğu ilim ve üstün ahlâkı, bizzat Rasûlullah'ın evinde ve rahle-i tedrisinde kazandığını belirtmiştik. İlim ve ahlâk sahasında müslümanlar içinde de Hz. Peygamber'den en çok etkilenenin Hz. Ali olduğunu söylemek mümkündür.

Hz. Ali, dünya malına gönül bağlamazdı. Tıpkı kâinatın efendisi gibi bütün ömrü çok sınırlı imkânlar içinde geçti. Eşi Fâtıma, el değirmeniyle elleri şişinceye kadar buğday öğütür, boynunda iz bırakıncaya kadar kırba ile su taşır, elbisesi toz içinde de kalıncaya kadar evini süpürürdü. Hz. Ali, Hz. Peygamber'e un öğütmek, su taşımak ve ev işlerinden dolayı kızının katlandığı güçlükleri anlatıp bir hizmetçiye ihtiyacının olduğunu söyleyince, Hz. Muhammed kızına yönelerek: «*Ey Fâtıma! Allah'tan kork, Rabbine karşı görevini yerine getir. Ailenin işini yap*» dedi. «*İhtiyaç içerisinde olsalar bile başkalarını kendilene tercih ederler*»*(2)* âyetinin, Hz. Ali'nin, züht ve cömertliği hakkında indiği rivayet edilir.

Hz. Ali'nin kahramanlığına gelince bu, dillerde dolaşan «darb-ı mesel» haline gelmiştir. Hz. Ali'nin kahramanlığı ve Allah ve Rasûlu'na olan sevgisini ifade etmek üzere Buhârî'nin şu rivayetini okuyalım:

---

(1) İbn Hişam, II, 58 vd.

(2) Haşr sûresi, âyet 9

Hz. Peygamber, Hayber gazvesinde: «*Vallahi yarın sancağı Allah ve Rasûlü'nü seven birine vereceğim. Allah, fethi onun eliyle gerçekleştirecektir*» buyurdu.

Hz. Ömer: «*O güne kadar emir almayı istemedim, ancak o gün istedim. Hep beni çağırır, diye Rasûlullah'ı gözetledim. Fakat O, Ali b. Ebî Tâlib'i çağırıp, sancağı ona verdi*» dedi.

Hz. Ali, üstün ifade gücüne sahipti. Sözleri hâlâ vecize olarak dillerde dolaşmaktadır. Halife olduktan sonra, valilerine yaptığı değerli nasihatleri bize kadar intikal etmiştir. Onun bu nasihatleri, bir taraftan belağat ve üstün ifade gücünü belirtirken, diğer taraftan onun fikir ve ahlâk yönünden örnek bir insan olduğunu ortaya koyar. Şu sözler ona aittir:

«*İnsanlara karşı olan her türlü kin düğümünü çöz. Kimseye kin tutma. Senin için uygun olmayan her şeyden uzak dur.*»

«*Arabozucuyu hemen doğrulama. Çünkü, o her ne kadar öğüt verene benzese de aldatıcıdır.*»

«*Seni iyilik yapmaktan alıkoyup, fakirlikle korkutacak cimriyi; işlerinde seni zaafa düşürecek korkağı; halka zulüm yapmak suretiyle açgözlülüğü sana iyi göstermeye çalışan hırslı kimseleri istişare edeceğin kimseler içerisinde bulundurma. Çünkü cimrilik, korkaklık ve hırs bir takım kötü huylar olup Allah'a sû-i zannın neticesidir. Allah'a karşı gelmekten korkan ve doğru olan kimselerle beraber ol. Sonra onların seni aşırı övmesine müsaade etme. Çünkü çok övülmek kibir meydana getirir. Kendini beğenmekten sakın. Çünkü bu şeytan için, iyilik yapan kimselerin iyiliğini yok edecek en iyi fırsatlardan biridir. İyilik yaparsan halkın başına kakma. Çünkü iyiliği başa kakmak onu yok eder. Bil ki iş senden başkası için alınmıştır.*»(1)

İşte, Hz. Ali bu sözlerin insanıdır. Bu karakter yapısıyla da İslâm davetçilerinin başında yer almaktadır. Allah, Yemen şehirlerinin kapılarını onun için açmış, her güçlüğü onun için kolaylaştırmış ve İslâm'ın yayılmasına onu vesile kılmıştır.

Ebû Ubeyde b. Cerrah:

İlk müslümanlardan ve Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evinde toplananlardan müntesip birisi idi. İşte bu sebeple o, ilim ve maarif kafilesinin öncülerinden oldu.

---

(1) Ali b. Ebî Tâlib, Nehcü'l-Belâğa, 335 vd.

Ebû Ubeyde, Habeşistan'a hicret etti. Fakat dini uğrunda tehlikelere göğüs germek için çok geçmeden Mekke'ye geri döndü. Hz. Peygamber, Mekke'de güçlüklere tahammül ederken kendisinin rahat ve huzur içinde bulunmasına gönlü razı olmadı. İzin çıkınca da Medine-ye hicret etti. Bedir, Uhud ve diğer bütün gazvelerde Rasûlullah'la beraber bulundu.

Uhud gazvesinde, Ebû Ubeyde'nin başından, zikredilmeye değer bir olay geçmiştir. Bu gazvede, Rasûlullah, münafıkların kazmış olduğu bir çukura düşmüş, başı yaralanmış ve miğferinin halkalarından ikisi yüzüne batmıştı. Ebû Ubeyde bu halkaları çıkarmak için derhal atılmış, fakat dişleriyle halkaları çıkartmaya çalışırken iki ön dişi kırılmıştı. Ebû Ubeyde, Rasûlullah için katlandığı bu sıkıntı ve dişlerini kaybetmesiyle iftihar ederdi.

Necran heyeti, Hz. Peygamber'e gelip müslüman olduklarını bildirdiler. Hz. Peygamber, onlara iyilik ve ikramda bulundu. Heyet Hz. Hz. Muhammed'den beraberlerinde kendilerine İslâm'ı öğretecek birini göndermesini istedi. Rasûlullah: «*Sizinle gerçekten güvenilir, gerçekten güvenilir, gerçekten güvenilir birini göndereceğim*» buyurdu. Bu sözleri işiten sahabeden her biri, Rasûlullah'ın kasdettiği kimsenin kendisi olmasını temenni etti. Herkes Hz. Peygamber'in gözünün içine bakıyordu. Ta ki Peygamber tarafından güvenilir olduğuna şahitlikte bulunulan ve güvenilirliği defalarca tekrarlanan şahıs kendisi olsun. Rasûlullah, gözlerini ashabı arasında gezdirmeye başladı. Nihayet gözü Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın gözüne takıldı. Ebû Ubeyde'yi yanına çağırıp: «*Bunlarla git. Kendilerine İslâm'ı öğret, aralarında ihtilafa düştükleri konuda hüküm ver*» buyurdu. Ebû Ubeyde, bu tarihten itibaren, «Ümmetin Emîni» olarak anılmıştır.

Ebû Ubeyde, gayet fedakâr ve dünya hayatına önem vermeyen bir insandı. Bunu açıkça belirten olaylardan biri şudur: Rasûlullah, Zâtü's-Selâsil gazvesinde Ebû Ubeyde'yi bir birlikle Amr b. Âs'a yardıma gönderdi. Ebû Ubeyde'nin birliği içerisinde Ebû Bekr ve Ömer de vardı. Hz. Peygamber, Ebû Ubeyde'ye: «*Amr ile yardımlaş ihtilâfa düşmeyin*» buyurdu. İki komutan karşılaşınca aralarında ihtilâf emareleri belirdi. Amr: «*Ordunun komutanı benim. Siz bana yardım etmek için geldiniz, benim emrimdesiniz*» dedi. Ebû Ubeyde'nin ordusunda bulunanlardan bazıları: «*Biz Ebû Ubeyde'nin emrinde geldik, ona uyarız*» dediler. Fakat Ebû Ubeyde, aralarındaki anlaşmazlığı süratle giderdi ve: «*Bizim çalışmamız dünya hayatı için değildir. Rasûlullah, bana ihtilâfa düşmememizi emretti. Ey Amr! Ben senin askerlerinden biriyim. Bana ve beraberimde bulunanlara dilediğini emret*» dedi.

Ebû Ubeyde, halkın iyiliğini, kendi iyiliğine tercih ederdi. Bunu belirten hususlardan biri de şudur:

Hâlid b. Velid, Suriye'nin fethinde ordu komutanı idi. Hz. Ebû Bekr ölüp, yerine Hz. Ömer geçince ordu komutanlığından Hâlid b. Velid'i alıp yerine Ebû Ubeyde'yi tayin etti. Muharebe devam ederken halifenin tayin emrini alan Ebû Ubeyde, bunu muharebe bitinceye kadar gizledi. Sonra emri Hâlid b. Velid'e verdi. Hâlid emri saygıyla karşıladı ve Ebû Ubeyde'ye: *«Halife'nin emri sana ulaşınca niçin bana bildirmedin, hemen komutanlığı sana bırakırdım»* dedi. Ebû Ubeyde:

«Ey Hâlid! Biz komutan olmak için çalışmıyoruz. Azim ve gayretini kırarım diye korktum. Biz ne dünya saltanatı istiyoruz ve ne de dünya için çalışıyoruz» diye cevap verdi.

Şam'ın fethi tamamlanınca, Ebû Ubeyde oraya vali oldu. Bu arada Halife Hz. Ömer Şam'ı ziyaret etti. Ebû Ubeyde'nin evine girince onun ziynet ve ihtişamdan uzak, sade ve basit bir hayat sürdüğünü gördü ve ona:

«Niçin kendine daha güzel bir ev ve daha güzel ev eşyaları edinmedin?» dedi. Ebû Ubeyde:

«Zevk ve safaya dalmama sebep olur» diye cevap verdi.

Hz. Ömer, kendisinden sonra hilâfete Ebû Ubeyde'yi tavsiye etmeyi düşünüyordu. Hz. Peygamber'in Ebû Ubeyde hakkında «Ümmetin emini» diye şehadette bulunması, Hz. Ömer'in onu «Mü'minlerin emiri» olmaya lâyık görmesine yeter sebepti. Bu sırada Şam'da büyük bir veba salgını vardı. Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'nin vebadan ölmesine mani olmak ve kendisinden sonra da halifeliğe tavsiye etmek için Medine'ye çağırdı. Halife Ömer, Ebû Ubeyde'ye yazdığı mektupta: *«Sana ihtiyacım oldu. Bir konuda seninle yüzyüze görüşmek istiyorum. Bu mektubu aldığın zaman elinden bırakmadan bana gelmeni istiyorum»* diyordu. Ebû Ubeyde, Hz. Ömer'in niyetini anladı. Müslüman askerleri orada bırakıp kendi canını kurtarmak ona ağır geldi. Halifeye şöyle bir mektup yazdı: *«Bana ihtiyacın olduğunu öğrendim. Ben müslümanların ordusu içerisindeyim. Onlardan ayrılmayı hoş görmüyorum. Ey mü'minlerin emiri beni bağışla.»* Mektup Hz. Ömer'e gelip okuyunca ağlamaya başladı. Etrafında bulunanlar:

«Ebû Ubeyde öldü mü?» diye sordular. Hz. Ömer:

«Hayır, ölmüş gibi bir şey» diye cevap verdi. Daha sonra Ebû Ubeyde vebaya yakalanıp öldü.(1)

İşte, Ebû Ubeyde'nin hayatı. Bu kısa notlar bile onun, İslâm davetçisi ve yeryüzünün herhangi bir köşesinde Hz. Muhammed'in elçisi olmaya ne kadar lâyık olduğunu ortaya koyuyor. Ebû Ubeyde, görevini lâyıkıyla yaptı ve gittiği her yerde eserlerin en büyüğünü bıraktı.

---

(1) Taberi, IV, 201; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 270

Muâz b. Cebel:

Hz. Peygamber, Mekke'yi fethedip Medine'ye döneceği zaman, orada Muâz b. Cebel'i bıraktı. Bu iş için Muâz'ın seçilmesi Hz. Peygamber'in bildiği bir hikmetten dolayı idi. Hz. Peygamber Muâz'ı, ilim, fedakârlık, şecaat, cömertlik ve hoşgörü sıfatları yanında aynı zamanda Ensara bir cemile olsun diye seçmişti. Böylece Ensar gençlerinden biri Mekke'de İslâm'ın davetçisi olarak kalmış oluyordu. Daha önce Hz. Peygamber, insanları irşat ve Kur'an'ı öğretmek için Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye göndermişti. Şimdi aynı maksatla Mekke'de Ensardan birinin bırakılması ona karşılık gibiydi. Bu aynı zamanda İslâm'ın her beldesinin tam bir birlik içinde olduğunu, aralarında ayırım yapılamayacağını da ortaya koyuyordu.

Muâz, Medine'de ilk müslüman olanlardan idi. Medinelilerin Rasûlullah'ı yurtlarına davet ettikleri ve kendisini koruyacaklarına söz verdikleri İkinci Akabe biatında Hz. Peygamber'e bağlılığını bildirmişti. O andan itibaren savaş döneminde olsun, barışta olsun, mücahit ve öğrenci olarak Rasûlullah'ın yanından ayrılmamış ve her iki sahada da zirveye ulaşmıştı. İlimde insanları aydınlatan bir yıldız, cihatta ise keskin bir kılıçtı. Muâz, o kadar cömert ve kerem sahibi idi ki, cömertliği, sahip olduğu bütün servetini tüketti. Vermeyi sevmek, bir davetçide bulunması gereken özelliklerindendir. Hep bir şeyler almak için koşan ve dünyalık elde etmek için yaşayan kimsenin davetinde başarılı olması mümkün değildir.

Muâz, ilim ve irfanda da büyük mesafe katetmişti. Hz. Peygamber'in, onun hakkında şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

«Bilginler Allah'ın huzurunda hazır olduklarında, Muâz onların aralarında bulunacaktır.»

Hz. Peygamber'in ashabı, aralarında Muâz varken oturup konuştuklarında onun heybetine bakarlardı. Çözemedikleri şeyi Muâz'a arzederler ve Muâz'ın verdiği hükme uyarlardı.

Muâz, ilmiyle amel etmeye itina ederdi. Bu hususta şöyle der:

«Dilediğiniz şeyi öğreniniz. Allah, amel etmedikçe ilminizden dolayı size fayda vermez.»

Muâz, ibadette orta yolu tutardı. O: *«Bazı günler oruç tut, bazı günler tutma, gecenin bir kısmında namaz kıl, bir kısmında uyu... Bir* *de zulme uğrayanın bedduâsından sakın»* derdi.

Muâz, ilmi, hoşgörüsü ve cömertliğinin yanında hikmet, fikir ve ictihat sahasındaki kudretiyle de temayüz etmişti. Hz. Peygamber Muâz'ın bu özelliklerini bildiği için Yemen'e kadı olarak göndermiştir. Hz. Peygamber, Muâz'ı, Yemen'e gönderirken görevi ile ilgili bir takım sorular sormuş, Muâz da Rasûlullah'ı hoşnut edecek cevaplar vermişti. Aralarındaki konuşma şöyle cereyan etti:

— *Ey Muâz! İnsanlar arasında ne ile hükmedeceksin?*

— *Allah'ın kitabı ile.*

— *Allah'ın kitabında bulamaz isen?*

— *Rasûlü'nün sünnetiyle hükmederim.*

— *Rasûlü'nün sünnetinde de bulamaz isen?*

— *İctihatta bulunurum.*

Hz. Peygamber, Muâz'ın cevaplarına sevindi ve: *«Rasûlullah'ın elçisini muvaffak kılan Allah'a hamdolsun»* dedi.

Muâz, Şam'da vefat etti. Şam fethedildikten sonra bölge halkına İslâm dinini öğretmek için oraya hicret etmişti. Şam valisi Ebû Ubeyde vefat edince, Hz. Ömer, Muâz'ı yerine vali tayin etti. Fakat Muâz'ın valiliği fazla sürmedi, Şam'da vefat etti.

Hz. Ömer'in vefatından önce, müslümanlar yerine birini halife bırakmasını istedikleri zaman Hz. Ömer, onlara şöyle cevap vermişti:

«Şayet Muâz hayatta olsaydı, Rasûlullah'ın: 'Muâz b. Cebel kıyamet gününde âlimlerin önündedir' sözünü işittikten sonra yerime onu bırakırdım.»

İşte Muâz b. Cebel, İslâm'a hizmet edenler içerisinde büyük bir mürşit olarak görüyoruz.

Ebû Zerr el-Gıfarî:

Ebû Zerr de İslâm'ın yetiştirdiği büyük şahsiyetlerden birisidir. Kendi kabilesi Gıfâr ve komşu kabile Eslem, Ebû Zerr'in davetiyle müslüman olmuştur. Hz. Peygamber, Ebû Zerr'i bunları İslâm'a davetle vazifelendirmişti. Vakit erkendi. Rasûlullah, henüz açıkça davette bulunmuyordu. Fakat, Allah'a davetin, izine ve vazifelendirilmeye ihtiyacı yoktu. İnsanları, İslâm'a davet eden kimsenin, bu işi Allah rızası için yapması gerekir. Belki de insanları İslâm'a açıkça ilk davet eden Ebû Zerr'dir.

Ebû Zerr, putlara saygı göstermezdi. Putlar ve onlara tapanları ciddiye almazdı. O, gerçeği arayan biriydi. Ebû Zerr, büyük bir yaratıcının olduğunu hissediyor, bunun ağaç ve taş cinsinden olamayacağını biliyordu. O, tereddütler içinde düşünceye dalmış vaziyette iken, yurtlarından bir Mekke kafilesi geçti. Ebû Zerr, bu kafileden Mekke'de: «*Kendisine Allah'tan vahyin geldiğini söyleyen birinin ortaya çıktığını, bunun putlara hücum edip insanları Allah'a inanmaya davet ettiğini*» öğrendi. Hemen kardeşi Uneys'i, bu kimseden haber getirmek üzere Mekke'ye gönderdi. Uneys de kardeşi Ebû Zerr gibi putlara tapmaktan hoşlanmıyordu. Uneys, Mekke'ye geldi ve Hz. Peygamber'i dinleme fırsatı buldu. Hz. Peygamber'den dinlediği şeyler hoşuna gitti. Kardeşi Ebû Zerr'e güzel haberle döndü. Ancak kardeşinden işittikleri Ebû Zerr'i tatmin etmedi. İşin gerçeğini bizzat öğrenmek için Mekke'ye gitti. Orada Rasûlullah'la karşılaşınca: «*Söylediğin şiirlerden bana da oku*» dedi. Hz. Peygamber: «*Söylediğim şiir değildir ki sana okuyayım. O, Kur'an-ı Kerim'dir*» diye cevap verdi. Ebû Zerr:

— «*Bana onu oku!*» dedi.

Hz. Peygamber, Ebû Zerr'e, Kur'an-ı Kerim'den âyetler okudu. Hayretler içinde Ebû Zerr hemen kelime-i şehadeti getirerek müslüman oldu. O zamanlar davet, gizlice devam ediyordu. Ebû Zerr, İslâm'a girenlerin ilk on'u içerisinde yer aldı. O: «*Ben müslümanların dördüncüsüyüm. Üç kişi müslüman oldu, ben dördüncüsü oldum*» derdi.(1)

Gıfâr kabılesinden bir gencin İslâm'a girmesi, müşrikler için tehlikeli idi. Çünkü Gıfâr, Arap kabileleri içinde en tehlikeli olanıydı. Hayatları yol kesmek ve suçsuz kimselere saldırmakla geçerdi. Fakat, Allah, dilediğini hidayete ulaştırır. Ebû Zerr böyle bir kabile içerisinde yetişmiş olması sebebiyle her türlü güçlüğe aldırmıyor, bu yüzden tehlikeli işlere gözünü kırpmadan atılıyordu. Davetin gizli olduğunu, henüz açıkça yapılmadığını bildiği halde, Mekke'de tehlikeli iki olaya sebep olmuştu:

a — Birinci hadise şöyle olmuştu: Ebû Zerr, Kâbe'ye gidip müşriklerin huzurunda yüksek sesle: «*Lâ ilâhe illâllâh Muhammedün Rasûlullah*» dedi. O zaman Kâbe putlarla doluydu. Kâbe civarında bulunan müşrikler, Ebû Zerr'in etrafına toplanarak, onu dövmeye ve tartaklamaya başladılar. O kadar dövdüler ki yediği sopaya dayanamaz hale gelip yere düştü. Onu bu durumdan Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın haykırışı kurtarabildi. Abbas yüksek sesle: «*Ey Kureyş topluluğu! Dövdüğünüz kimse Gıfâr kabilesindendir. Ticaret yolunuz üzerinde yaşayan kavmini aleyhinize kışkırtırsa o zaman haliniz perişan*

---

(1) Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, II, 38

olur» diye bağırıyordu. Bunun üzerine Kureyşli saldırganlar Ebû Zerr'i bıraktılar.(1)

b — İkinci tehlikeli hadise ise şöyle cereyan etmişti: Ebû Zerr, putların etrafında dönüp, onlardan medet uman ve onlara kurbanlar takdim eden iki kadın görünce hemen onlara müdahale etti. Putlara ve onlara tapanlara hakarette bulundu. Ebû Zerr'in kadınlara müdahalesi, erkekleri harekete geçirdi ve Ebû Zerr'i düşüp bayılıncaya kadar insafsızca dövdüler.

Hz. Peygamber, yapılacak en isabetli şeyin Ebû Zerr'i Kureyş'ten uzaklaştırmak olduğunu düşündü. Ebû Zerr, Allah'a gizlice ibadet yapacak birisi olmadığı gibi, Kureyş de İslâmiyeti kabul edecek bir topluluk değildi. Bu sebeple Hz. Peygamber, Ebû Zerr'in Gıfâr'a dönmesini istedi. Bu, hem kendisi için hem de İslâm için hayırlı olacaktı.(2)

Ebû Zerr, Gıfâr'a döndü. Orada da İslâm'ı açıkça tebliğ etmeye başladı. Yeryüzünde İslâm'ı açıkça tebliğ edildiği ilk yer, Gıfâr kabilesinin yurdu olmuştur. Mekke'de, bâtıl davalarına şiddetle bağlı putperestler içerisinde müslüman olduğunu açıkça ortaya koyan Ebû Zerr'in, aynı şeyi kavmine karşı yapması, onun için elbette daha kolay olacaktı. Ancak, Gıfâr'da, Ebû Zerr'e muhalefet eden pek çıkmadı. Çok geçmeden, önce ailesi ve yakınları, sonra da Gıfâr kabilesinin tamamı İslâmiyeti kabul etti. Daha sonra Ebû Zerr, komşuları Eslem kabilesine gitti. Onlardan da bir çoğu Allah'ın dinini kabul ettiler. Dün yol kesip yağmacılık yapanlar, şimdi Ebû Zerr vasıtasıyla hidayete ermişler, doğru yolu bulmuşlardı.

Hicreti müteakip Medineliler, çölü katedip tozu dumana katarak gelen bir alay insanı görünce önce bir şaşkınlık geçirdiler. Hattâ bazı kimseler İslâm düşmanlarının Medine'ye hücum ettiğini zannettiler. Fakat çok geçmeden onların, Gıfâr ve Eslem kabilesinden gelen elçiler olduğu anlaşıldı. Rasûlullah ile görüşüp feyz almak istiyorlardı.

Bu, Ebû Zerr'in eseriydi. Hz. Muhammed, Ebû Zerr'i, Gıfâr'a Kureyş'ten korumak gayesiyle göndermişti. Fakat o, tebliğ görevinin şuuruyla orada da boş durmamış, insanları Allah yoluna çağırmıştı. Allah, bu ihlâsın karşılığını lutfetmiş ve Gıfâr kabilesi toptan İslâm'a girmişti. Artık kötü olan kimseler iyi, zâlim ve soyguncular yeni dinin davetçileri olmuşlardı. İşte bu sebeple Hz. Peygamber: *«Ebû Zerr'den daha doğru sözlü hiç bir kimseyi, ne yeryüzü taşımış ve ne de gök kubbe gölgelemiştir»* buyurmuştur.

---

(1) Zehebî, Aynı eser, II, 37
(2) Zehebî, Aynı eser, II, 31

Ebû Zerr, tertemiz yaşamış, ne mal tutkusu, ne dünya sevgisi onu kirletmemiştir. O, dünyalık elde etmek için hırs ve aç gözlülüğe her zaman karşı oldu. Bu hususta pervasızdı. Bu pervasızlığı, zaman zaman onu çok güç durumlara düşürdü. Fakat pervasızlığında nezaketi elden hiç bırakmadı. Hiç bir zaman kılıca sarılmadı. Hz. Osman'a karşı ayaklananlara katılmayı tasvip etmedi. Halife Hz. Osman'ın bazı malî tasarruflarına karşı çıkıyor, fakat halifeye karşı isyana kalkmıyordu. Ebû Zerr, kendi tavrını Rasûlulllah'tan rivayet ettiği bir hadis-i şerif'te şöyle özetlemiştir:

«Dostum Rasûlullah bana yedi şey emretti:

1 — Yoksulları sevip onlara yakın olmayı,

2 — Kendimden aşağı olanlara bakıp, yukarı olanlara bakmamayı,

3 — Kimseden bir şey istememeyi,

4 — Yakınlarıma karşı sıla-i rahimde bulunmayı,

5 — Acı da olsa hakkı söylemeyi,

6 — Allah yolunda hiç bir kınayanın kınamasından korkmamayı,

7 — «Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh: Güç ve kuvvet ancak Allah'tandır» sözünü çokça söylemeyi.»(1)

Ebû Zerr, Huneyn gazvesinde kabilesi Gıfâr'ın bayrağını taşıdı, daha sonra da Tebük gazvesine iştirak etti. Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer zamanlarında, Arap yarımadasının dışındaki fetihlere katıldı. Fakat Ebû Zerr'in en fazla önem verdiği harp, mal biriktirenlere karşı idi. Ebû Zerr, bunlara, özellikle Hz. Osman zamanında açıkça karşı koydu. Fakirliğin mal biriktirmekten daha iyi olduğu kanaatinde idi. Sahabinin mal biriktirmesini hoş görmeyen Ebû Zerr bu husustaki fikrini her yerde açıklardı. Bir defa Muâviye'nin valiliği döneminde Şam'ı ziyaret etmiş, sarayındaki ihtişamını görünce ona karşı koymuştu.

Rivayet edildiğine göre Muâviye, Ebû Zerr'i deneyip dünya malından gerçekten yüz çevirip çevirmediğini öğrenmek istedi: Gecenin karanlığında ona yüz dinar gönderdi. Ebû Zerr, parayı aldı ve hemen fakirlere dağıtmaya başladı. Sabah olunca evinde dinarlardan bir tane bile kalmamıştı. Muâviye, sabah namazını kılınca parayı gönderdiği kimseyi çağırarak: *«Ebû Zerr'e git, de ki: Beni Muâviye'nin azabından kurtar. Ben yanıldım. Hediye sana değildi, de»* dedi. Elçi durumu Ebû Zerr'e arzedince, Ebû Zerr:

«Ey oğlum! Muâviye'ye git söyle: Vallahi gönderdiği dinarlardan evimizde bir şey kalmadı. Bana üç gün müsaade et, dinarlarını toplayayım» dedi.

---

(1) Zehebî, Aynı eser, II, 40

Muâviye, işin gerçeğini öğrenince Ebû Zerr'den korkmaya başladı. Bu yüzden halife Hz. Osman'a yazdığı mektupta: *«Senin Şam'a veya Şam halkına ihtiyacın varsa Ebû Zerr'i buradan al. Çünkü o, insanların gönüllerine girdi»* diyordu. Hz. Osman, mektup göndererek Ebû Zerr'i çağırdı. Ebû Zerr Medine'ye döndü.(1) Daha sonra da Mekke yakınlarında bulunan Rebze'ye giderek hayatının kalan kısmını orada geçirdi.

Halife Hz. Osman'a karşı ayaklananlar Ebû Zerr'i saflarına almaya çok uğraştılar. Ebû Zerr, onlara uymadı ve: *«Ben bunun için çıkmadım»* dedi.

Hz. Osman'ın görüşüne göre, insanlara zühtü emretmek halifenin görevlerinden değildi. İşte bu yüzden Ebû Zerr için tabiî sonuç servet ve anarşiden uzak olarak çölde bulunan Rebze'de yaşamak oldu. Ölünceye kadar burada kaldı. Böylece Rasûlullah'ın: *«Allah, Ebû Zerr'e rahmet eylesin. O yalnız olarak yürür, yalnız ölür ve yalnız olarak diriltilir»* sözü gerçekleşmiş oldu.

b) Hz. Muhammed'in Davetçilere Tavsiyeleri:

Rasûlullah'ın, İslâm'ı yaymak ve müslümanlara gerekli dinî bilgileri öğretmek üzere gönderdiği davetçi ve öğretmenlere çeşitli tavsiyeleri vardı. Hiç şüphesiz bu tavsiyeler şimdi ve istikbalde istifade edeceğimiz canlı örneklerdir. Aşağıda bu tavsiyelerden bir kısmını özet olarak sunacağız:

Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'e:

«Kitap ehli olan bir kavme gideceksin. Onlara gittiğinde önce onları Allah'tan başka hiç bir ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehadet etmeye davet et. Dediğini kabul edip sana itaat ederlerse onlara, üzerlerine, Allah'ın günde beş vakit namaz farz kıldığını bildir. Bunu kabul ederlerse Allah'ın kendilerine zekâtı farz kıldığını bildir. Zekât onların zenginlerinden alınır, fakirlerine verilir.

Bu hususta da sana itaat ederlerse mallarının iyilerini almaktan kaçın. Mazlumun bedduâsını almaktan sakın. Çünkü mazlumun bedduâsıyla Allah arasında bir perde yoktur. Allah bedduâlarını hemen kabul eder.»

Rasûlullah, Halid b. Velid'i, Beni Hâris b. Ka'b'a gönderip üç gün onlarla savaşmamasını, onları İslâm'a davet etmesini, dinin temellerini, Allah'ın kitabını ve Peygamber'in sünnetini öğretmesini emretti.

---

(1) Zehebî, Aynı eser, II, 40

Hâlid, bu tavsiyelerle gitti. Benî Hâris, İslâm'ı kabul etti. Hâlid, bunu Rasûlullah'a yazdı. Rasûlullah, Hâlid'e verdiği cevapta, bunların hidayete ermelerinden dolayı Allah'a hamdettikten sonra Hâlid'den onları Allah'ın rahmetiyle müjdeleyip azabından kurtarmasını ve onlardan bir heyetle kendisine dönmesini istedi. Hâlid, beraberinde onlardan bir heyetle döndü. Rasûlullah, onları karşıladı, vaaz ve nasihatta bulundu. Sonra onlarla beraber kendilerine dini, sünneti ve İslâm'ın esaslarını öğretmek üzere Amr b. Hazm el-Ensârî'yi gönderdi. Ona yazdığı uzunca mektupta bu hususta uyacağı genel prensipleri belirtti. Ona: *«Her işinde Allah'tan korkmasını...»* buyurdu. *«Şüphesiz ki Allah, kendisinden korkanlarla ve iyilikte bulunanlarla beraberdir.»(1)*

«Hakkı benimseyip, Allah için yapmasını,

İnsanları hayırla müjdeleyip, onlara hayırı emretmesini,

Kur'an'ı ve dinî esasları öğretmesini,

İnsanları şerden sakındırmasını,

Hak hususunda insanlara yumuşak davranmasını, zulüm konusunda sert davranmasını...» emretti.(2)

Rasûlullah'ın davetçileri eğitme tarzı işte budur. O, bununla bize zamanımızda ve istikbalde uymamız gereken canlı örnekler ve prensipler veriyor:

Günümüzün davetçisi bilgili, anlayışlı, geniş görüşlü olmalıdır. Kur'an-ı Kerim'in tamamını, hiç değilse büyük bir kısmı ile hadis-i şeriflerden münasip bir demeti ezberlemelidir.

Günümüz davetçisi geniş kültürlü olmalı, özellikle mukayeseli dinler tarihi ve İslâm medeniyeti gibi zamanımızda geçerli olan ilimleri bilmelidir. Bu, hem toplum içerisinde onun değerini yüceltir, hem de davetinde başarıya ulaşması için kendisine yardımcı olur.

Tarihî olayları, zekâ ve kavrayışıyla anlayacak, İslâm tarihinde bulduğu asılsız şeyler kendisini aldatmayacak, bilâkis bunları düzeltmeye gücü yetebilecek üstün bir akla sahip olmalıdır.

Günümüz ve istikbalin davetçisi, bulunduğu memleketin dilini iyi bilmelidir. Müslüman davetçinin Arapçayı da güzel bilip, güzel konuşması gerekir. Çünkü Arapça İslâmî davet için asli dildir. Bunun yanında dünyada geçerli bir batı dilini de bilmelidir ki milletlerarası forumlarda İslâm'ı kolaylıkla tebliğ edebilsin.

Günümüz ve istikbaldeki İslâm davetçilerinin gayesi, mal biriktirip çoğaltmak olmamalıdır. Daha önce bahsettiğimiz örneklerde gördüğümüz gibi davetçi, verme alışkanlığına sahip olmalıdır. Bunun mânâsı, davetçinin her şeyden mahrum olması demek değildir. Fakat bizim belirtmek istediğimiz davetçinin, hayatını geçici dünya nimetleri yerine ebedî hayat için tahsis etmesidir.

---

(1) Nahl sûresi, âyet 128

(2) Taberî, III, 128

Günümüz ve istikbalin davetçisi insanlarla güzel geçinmeli, cömert ve hoşgörülü olmalı, meramını en güzel şekilde anlatacak ifade gücüne sahip olmalıdır. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de: «*İnsanları Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et. Onlarla en uygun şekilde mücadele et*» buyurulur.(1)

Günümüz ve istikbalin İslâm davetçisi, İslâm'ın ruhunu bilmeli, insanları hayırla müjdelemeli, devamlı onları âhiretle korkutmamalıdır. Davetçinin izlediği yol insanlara kurtuluş ümidi vermeli ve onları gayeye ulaştıracak yolları kolay ve basit olmalıdır. Çünkü İslâm dini kolaylık dinidir, onda güçlük yoktur.

Davetçi, insanların ve hayatın problemlerine büyük önem vermeli, bunları İslâm'ın ruhuna uygun olarak çözmeye çalışmalı, İslâm'ın muamele yönünü de ihmal etmemelidir. Bir çoklarının tasavvur ettiği gibi İslâm'ın hükümleri sadece ibadet değildir. Bilakis İslâm insanın Rabbine karşı olan görevlerinden bahsettiği gibi, insanın insanla ve toplumla olan münasebetlerine de önem verir.

İslâm davetçisini bu şekilde yetiştirirsek, işte o zaman ondan İslâm ve müslümanlar için bir çok hayırlı çalışmalar bekleyebiliriz.

Önemli Bir Konu:

Davetçi olarak Hz. Peygamber'den ve O'nun davetçileri yetiştirme tarzından bahsettikten sonra önemli bir noktaya geliyoruz. Gerek Rasûlullah'ın ve gerekse ilk asırlarda onun yolunu takip eden müslüman davetçilerin tebliğ faaliyetleri o kadar güzel neticeler verdi ki, diğer dinlerin sâlikleri de, dinlerini yaymak için bu yoldan yararlanma ihtiyacını hissettiler. Çünkü gördüler ki İslâm, Arap âlemini, Hind yarımadasını, Endülüs ve Güney Afrika gibi yeryüzünün muhtelif yerlerini bu davetçiler vasıtasıyla kazandı. Buraların insanlarının gönlüne girdi. Yine gördüler ki İslâm'ın yayılması her yerde kendi din ve inançlarının aleyhine oluyor, bu din ve inançlar, nüfuz alanlarını terkedip, yerlerini önünde hiç bir kuvvetin duramadığı İslâm ordularına bırakıyorlar.

İşte bu İslâmî hamle, geri çekilen dinleri, derlenip toparlanma duygusuna ve bunun için davetçi ve misyoner yetiştirmeye sevketti. Öyle bir gelişme oldu ki, bunlar toparlanma gayreti içerisinde iken, müslüman davetçilerde garip bir durgunluk ve geri çekilme görüldü. Müslüman davetçilerin çoğu tebliğ görevini üstlenen seleflerinin mesuliyet duygusundan uzaklaşmış gibiydiler.

---

(1) Nahl sûresi, âyet 125

Bu durum büyük bir felâket meydana getirdi. Öyle ki, terazi kefeleri yer değiştirdi. İslâm'ın tebliğindeki hamleci ruh diğer dinlerin sâliklerine geçti. Müslümanlar, tebliğde başka din müntesiplerine imrenmeye başladılar. Sanki kendi selefleri, tebliğ ve davet konusunda dünyayı imrendiren örnekler ortaya koymamışlar...

Mevcut durum müslümanları, selefinin taşıdığı yükü taşıyacak seçkin davetçileri süratle yetiştirme görevi ile karşı karşıya bırakıyor. Bunları yetiştirmek için bir taraftan hidayet meşalesini taşıyacak ve İslâm'ı yeryüzünün her köşesine götürecek yüksek ideal ve şahsiyet sahibi gençlere, diğer taraftan bu gençlerdeki idealleri geliştirecek, akıllarını fazilet ve tefekkürle besleyecek metotlara muhtacız. Böyle ideal sahibi gençleri bulmak, yetiştirmek ve görevlerini yapabilmeleri için her yolla onları desteklemek gerekir.

Gerçekten şaşılacak şeydir ki biz, müzikte yeni sesler, temsilde yeni yüzler bulmak için büyük gayretlerin sarfedildiğini görüyoruz da insanlığı hidayete sevkedecek ve onlara dinlerin en sonuncusunu taktim edecek kudretleri aramak için hiç bir ihtimam ve gayret göremiyoruz.

Bu bir feryattır. Allah'tan; müslümanlar içerisinden bu yükü taşıyacak ve gerçekleştirmek için koşacak kimseler çıkarmasını diliyoruz.

5 — HZ. MUHAMMED'İN AİLE HAYATI

Her müslüman, Hz. Muhammed'in aile hayatını iyi bilmelidir. Zira O'nun evi müslümanlar için bulunmaz bir eğitim yeridir. Hz. Peygamber'in evi, Hz. Hatice zamanında bolluk ve refah içinde idi. O, kimi zaman sadece kendi kendine yetebildi, kimi zaman da çok daha güç durumlarla karşılaştı. Hanımları genellikle son derece itaatli ve munis oldular. Ama bu havayı her zaman aynı seviyede koruyamayanlar da çıktı. Bazan onlardan ayrı yaşadı, hatta bir ara boşanmak bile istedi.

Hanımlar arasında zaman zaman kıskançlık ve rekabet gibi insanî zaaflar görülmüştür. Yani beşeriyetin en seçkini olan Hz. Peygamber'in evi bazı açılardan herhangi bir ev gibiydi. İşte böyle olmasıdır ki o evi müslümanlar için bir hayat tarzı haline getirmektedir. Çünkü bu sayede Hz. Peygamber'in bu ailenin işlerini nasıl çözdüğünü, bu geminin kaptanının ne derece mahir olduğunu, tipi ve fırtınalara karşı gemisini nasıl koruduğunu öğreniyoruz. Eğer Rasûlullah'ın ailesi de kendisi gibi ismet sıfatının belirlediği özellikte olsaydı, müslüman, ne aile içi problemleri tanıyabilir, ne de İslâm'ın bunlara getirdiği çözüm yollarını öğrenebilirdi. Bu aile, bir örneği daha bulunmayan nev'i şahsına münhasır bir aile olurdu. Oysa Allah, peygamber ailesini her müslüman için örnek alınabilecek bir sadelikte taktir buyurmuştur. Ta ki müslümanlar, bir aile içinde problemlerin nasıl halledildiğini görsünler ve kendi aile problemlerinin çözümünde çaresizliğe düşmesinler, yol ve ışık bulabilsinler, karı - koca arasındaki münasebetlerde bu ulvi yuvanın havası hissedilsin.

Allah'ın, Hz. Peygamber'in hanımlarını, hicap ve peygamberden sonra evlenmeme gibi bazı konularda diğer kadınlardan ayırdığını biliyoruz. Bunları ve bu muazzez yuvadaki karşılıklı davranış modellerini ileride göreceğiz.

Rasûlullah'ın aile hayatına dair bu bölümde, O'nun hanımları, çocukları, torunları ve hizmetçileri hakkında da yeterli bilgileri vermeye çalışacağız.

a) Hz. Muhammed'in Hanımları:

Hz. Hatice:

Hz. Hatice'ye Cahiliye çağında «temiz» anlamına gelen «Tahire» denirdi. Peygamberimizin ilk hanımıdır. Peygamberimizin ilk çocukları da Hz. Hatice'den doğmuştur. Ondan başka Hz. Peygamber'e çocuk veren tek hanımı Mâriye'dir. İbrahim adındaki bu çocuk, küçük yaşta vefat etmiştir.

Daha önce belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber'e evlilik teklifi önce Hz. Hatice'den geldi. Peygamberimiz bu teklifi kabul etti. O da Hz. Hatice'yi beğeniyordu. Hz. Hatice, daha önce Kureyş'li zenginler tarafından yapılan bütün evlenme tekliflerini reddetmişti. Evlendikten sonra kendini âdetâ Hz. Peygamber'e adadı. Bütün varlığını Hz. Peygamber'in hizmetine verdi. Hz. Peygamber, Hz. Hatice'nin malı mülkü üzerinde her türlü tasarrufta bulunabiliyordu.

Hz. Hatice, çok sevdiği zevci için ne mümkünse esirgemedi. Hz. Peygamber ibadet için Hira'daki mağaraya çekileceği zaman, orada kalacağı süre zarfında lâzım olacak her şeyi hazırlardı. İlk vahiy gelince Hz. Peygamber'i tasdik eden ilk kişi de o oldu. Kureyş'in Hz. Muhammed ile olan mücadelesinde ona güç ve moral verdi. Bu azgınların açtığı yaralara karşı o, âdetâ şifa verici bir merhem idi. Kureyş, müslümanlarla alâkayı kesince, Hz. Peygamber'in yanında, yakınında o vardı. Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'e, Hz. Peygamber'in de O'nun hatırasına ne kadar çok saygı gösterdiğini İbn Hişâm'ın şu tespitlerinden anlamak mümkündür:

«O, Hz. Muhammed'in sadık bir veziri idi. Karşılaştığı Kureyş baskısını o hafifletiyordu. Rasûlullah, onun sağlığında başkası ile evlenmedi. O vefat edene kadar bir cariye de edinmedi. Hz. Hatice vefat edince Peygamberimiz Mekke'de kalamadı. Hayata gözlerini açtığı bu yerden hicret etmek için hazırlıklara başladı. Aynı yılda Ebû Tâlib'i ve Hz. Hatice'yi kaybettikten sonra düşmanların baskısı artmıştı. Bu yıla müslümanlar «hüzün yılı» derler.»(1)

Allah, Hz. Hatice'ye rahmetini esirgemesin. O, zevcine, sahip olduğu bütün gücü ve imkânı veren ve Allah rızasından başka bir şey beklemeyen müslüman hanımlar için üstün bir örnektir. Hz. Peygamber onu daima hayırla yâdederdi. Onun hakkında:

«Hatice, kâinattaki kadınların en hayırlısıdır. Onun cennette altından evi vardır. O evde ne gürültüden, ne de yorgunluktan eser bulunur. Ben onun üstünlüğünü katiyetle biliyorum» derdi. Bundan do-

---

(1) İbn Hişam, II, 46; Zehebi, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, II, 81

layı Hz. Âişe onu kıskanır ve: *«Rasûlullah'ın hanımlarından hiç birini, O'nun Hatice'yi andığı zaman kıskandığım kadar kıskanmadım»(1)* derdi. Hattâ bir defasında Hz. Peygamber, Hz. Hatice'yi bir vesileyle yâdedip över. Hz. Âişe'nin kıskançlık duyguları kabarır ve: *«Allah sana onun yerine daha iyisini verdi»* der. Rasûl-i ekrem, Hz. Âişe'ye şöyle cevap verir:

«Allah bana onun yerine ondan iyisini vermedi. İnsanlar inanmazken bana o iman etti. İnsanlar beni herşeyden mahrum ederken o beni malına ortak etti ve Allah bana ondan çocuk verdi.»(2)

Hz. Hatice, hicretten üç sene önce Ramazan ayında vefat etti ve Hacûn'a defnedildi.

Hz. Sevde Binti Zem'a:

Hz. Hatice'nin vefatı Rasûl-i ekrem'i büyük üzüntüye sevk etti. Altı çocuğunun annesi ve evinin kadını artık hayatta değildi. Zâlim insanların alışkanlık haline getirdikleri kötü muamelelere muhatap olmuş bir halde eve döndüğü zaman acı ve ızdıraplarını paylaşacak birisi yoktu. Evde, annesiz kalmış kızları ile kim ilgilenecekti? Rivayet edilir ki Osman b. Maz'ûn'un (Habeşistan'a hicret eden ve sonra Mekke'de müslümanların sayısı arttı ve Kureyş'in baskısı azaldı zannederek geri dönenlerdendir) hanımı Havle binti Hakîm, Hz. Muhammed'e şöyle dedi:

— *Niçin sana, Hz. Hatice'nin şefkat ve ilgisinin bir kısmını da olsa verebilecek birisi ile evlenmiyorsun?* Hz. Muhammed sustu. Havle:

— *Senin için birine evlilik teklif etsem kabul eder misin?* dedi. Hz. Peygamber:

— *Olabilir. Siz kadınlar bu konulara daha yatkınsınız,* dedi. Havle:

— *Kız düşünüyorsan, işte Ebû Bekr'in kızı Âişe. Dul olmasını istersen Sevde binti Zem'a olabilir,* dedi. Âişe henüz altı yaşlarındaydı. Hz. Peygamber dul olan Sevde ile evlenmeyi münasip gördü.

Daha önce amcasının oğlu Sekrân b. Amr ile evlenmiş, İslâm'ın doğuş günlerinde ikisi de müslüman olmuş, Habeşistan'a hicret etmişler ve sonra Mekke'ye dönmüşlerdi. Az sonra da Sekrân ölmüştü.

Hz. Peygamber Sevde ile evlendi. Sevde, Hz. Hatice'nin vefatının bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışıyor, Peygamber efendimiz de onu Kureyş'in işkencelerinden koruyordu.

---

(1) Belâzuri, Ensâbu'l-Eşrâf, 412.

(2) Zehebi, Aynı eser, 86

Ahmed Atıyyetullah, ismini vermediği bir kaynağa atfen, Rasûlullah'ın Hz. Sevde ile evlenmesinin sebebini şöyle izah etmektedir.

«Sevde, yaşlı, dul, vücutça ve hareketçe ağır bir hanımdı. Rasûlullah, müşfik elini uzatarak, ihtiyarlığında ona destek oldu ve Sevde' nin hayatta maruz kaldığı sıkıntıları bir nebze de olsa hafifletti.»(1)

Fakat Sevde, Rasûlullah için ideal bir eş olamadı. Özellikleri taşımaya aday olduğu yüke kâfi gelmediği gibi Hz. Peygamber ve kızları ile münasebetleri de zaman zaman aksıyordu. İbn Hişam, Sevde'nin önceki kocasının kardeşi Suheyl b. Amr'ı, Bedir esirlerinin arasında elleri bağlı görünce şöyle dediğini nakleder:

— *Ey Ebâ Yezîd, kendinizi nasıl teslim ettiniz? Şerefinizle ölemediniz mi?* Rasûl-i ekrem bunu duyunca ona:

— *Sevde! Sen Allah'a ve Rasûlü'ne karşı mı geliyorsun deyince,* Sevde:

— *Ya Rasûlallah! Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki Ebû Yezîd'i böyle görünce bunları söylemekten kendimi alamadım,* cevabını verdi.

Hz. Peygamber, Sevde'yi boşamaya niyetlendi. Fakat Sevde, O'na yalvardı:

— *Ya Rasûlallah! Beni boşama, merhameten nikâhında tut. Beni kaybolmakla yüzyüze bırakma,* diye yalvardı.

Hz. Muhammed de onun ricasını kabul etti.(2) Öyle görülüyor ki Sevde, başlangıçtaki aksamalara rağmen sonra durumunu düzeltti. Belâzurî, Rasûlullah'ın onu hicretin 8. senesinde bir talakla boşadığını sonra Sevde'nin yalvardığını ve Hz. Peygamber'in de evliliği devam ettirdiğini nakleder.(3)

Hz. Âişe:

Şimdi de Rasûlullah'ın Hz. Hatice'den sonra en çok sevdiği hanımına, Hz. Ebû Bekr'in kızı Âişe validemize geliyoruz. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in, Hz. Âişe ile evlenmesinde ilâhî bir telmih bulunduğundan bahsedilir:

Hz. Muhammed, bir gün rüyasında birisinin kendisine, üzerine resim işlenmiş yeşil ipekten bir parça getirdiğini görür. Resmi açınca Hz. Peygamber onu getirene:

---

(1) el-Kâmûsu'l-İslâmî, III, 557

(2) İbn Hişam, II, 209

(3) Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, 407

— *Kim bu kadın?* diye sorar.

— *Bu Âişe'dir. Dünyada ve âhirette senin eşindir. Üzüntünün bir kısmını o giderecektir. O, Hatice'ye karşılıktır,* diye cevap verilir.

Rasûlullah, Hz. Hatice'nin vefatından biraz sonra onu ve Sevde'yi aynı anda nikâhlamıştı. Sevde ile zifafa girmiş, Âişe'nin zifafını ise yaşı henüz küçük olduğu için ileri bir tarihe bırakmıştı. Sevde'nin gönlündeki boşluğu dolduramadığını hissedince hicretin 2. senesi Şevval ayında Bedir harbi dönüşü Hz. Âişe ile zifafa girdi. Bu esnada Hz. Âişe dokuz yaşındaydı. Ona Mescidin yanında bir oda yaptırdı. Hz. Âişe' nin çeyizi çok basitti. Bir hasır, iple bağlanmış bir divan ve tavanına el değen bir odada birkaç toprak kap.

Buhârî, Hz. Âişe'den şu rivayeti nakleder:

«Rasûlullah, beni, kendisiyle evlenmekle, O'nsuz asla erişemeyeceğim başka bir âleme götürdü. Rabbimin çizdiği bir hayatı O'nunla beraber yaşadım. Bu hayat, Peygamberlik hayatıdır. Dünya malına değer vermemek ve âhirete gönül vermektir.»

Hz. Âişe, İslâmî dönemde dünyaya geldi. Peygamberimizin kızı Fâtıma'dan sekiz yaş kadar küçüktür. Zehebî'nin dediği gibi o, Rasûlullah'dan mübarek ve güzel bir ilim nakletmiştir. Babasından ve Hz. Ömer'den de öyle... Sahabe ve tâbiinden çok sayıda kişi de ondan hadis rivayet etmişlerdir.(1) Tirmizî, Ebû Musâ el-Eş'arî'nin şöyle dediğini rivayet eder.

«Hangi hadiste müşkülâta düşüp de onu Âişe'ye sorsak onda bu hususta bilgi bulurduk.»(2)

Hz. Âişe, Peygamberimizin en yakın hanımıydı. O bunu kendisi anlatıyor:

«Rasûlullah'ın hanımlarına -övünmek olmasın- on konuda üstündüm: En sevdiği hanımıydım. Babam en sevdiği arkadaşıydı. Beni kız olarak aldı. Benden başka kız almadı. Yedi yaşımdayken beni nikâhladı, dokuz yaşımdayken evlendi. Mazeretim semadan indi. Rasûl-i ekrem, hastalığında; 'Ben aranızda gidip gelecek güçte değilim, birinizin yanında kalmama izin verin' diyerek hanımlarından izin istediğinde, Ümmü Seleme, 'kimi istediğini anladık, Âişe'yi istiyorsun. Biz izin verdik' dedi. Dünyadaki son azığı benim tükrüğüm oldu. Çünkü misvağımı kullanmıştı. Ruhu benim kucağımda kabzedildi. Benim evime defnedildi.»

Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre Rasûlullah, kendisiyle Şevval ayında zifafa girdi. Araplar bu ayda zifafa girilmesini iyi sayıyordu.

---

(1) Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, II, 98 vd.

(2) Zehebî, Aynı eser, II. 126

Bir gün Rasûl-i ekrem ona:

— *Ben senin kızdığın zamanları da, memnun olduğun zamanları da biliyorum,* dedi. Hz. Âişe de:

— *Bunu nasıl biliyorsun?* dedi. Hz. Peygamber:

— *Kızdığın zaman bana, «Ya Muhammed» diye hitap ediyorsun. Memnun olduğun zaman ise «Ya Rasûlallah» diyorsun,* dedi.

Ümmü Seleme'ye:

— *Rasûlullah, oruçlu iken öper miydi?* diye soruldu.

— *Hayır, dedi.* O zaman ona:

— *Âişe, Rasûlullah'ın oruçlu iken de öptüğünü söylüyor,* denilince, Ümmü Seleme de:

— *Âişe'ye böyle yapmış olabilir. Ama bana hayır,* dedi.

Hz. Âişe çok sadaka verirdi. Rivayete göre Muâviye ona, 100.000 dirhem göndermişti. Urve b. Zübeyr diyor ki: «*Vallahi onları, bir dirhemine bile el sürmeden dağıttı.*» Azatlı cariyesi: «*Keşke ondan bize bir dirhemlik et alsaydın*» dediğinde, Hz. Âişe: «*Eğer hatırlatsaydın yapardım*» diye cevap verdi.

Hz. Âişe, hicretin 50. senesinde vefat etti. H. 58'de vefat ettiğine dair rivayetler de vardır. Bakî' mezarlığına defnedildi.(1)

Hz. Zeyneb Binti Huzeyme:

Hz. Muhammed, çok iyilik yaptığı için «Ümmül mesakin» (Yoksulların anası) diye ad takılan Zeyneb binti Huzeyme ile de evlendi. Zeyneb, Bedr savaşındaki ilk şehit Ubeyde b. Hâris'in hanımıydı. Ubeyde, savaş başlangıcındaki teke tek vuruşmada şehit düşmüştü. Rasûlullah, onun hanımına iyilikte bulunmak ve acılarını hafifletmek istedi. Zeyneb'in ömrü uzun olmadı. Evlilikten sonra çok geçmeden vefat etti.

Hz. Hafsa Binti Ömer:

Hz. Muhammed, Zeyneb'ten sonra Hz. Ömer'in kızı Hafsa ile evlendi. Hafsa, daha önce Huneys b. Huzâme ile evlenmişti. Evlilikten kısa bir süre sonra kocası ölmüştü. Yirmi yaşında ya vardı, ya yoktu. Hz. Ömer onu, önce Hz. Osman'a vermeyi düşündü. Hz. Osman, kısa süre önce hanımı olan Rasûlullah'ın kızı Rukayya'yı kaybetmişti. Durumu Hz. Osman'a arz ettiğinde, Hz. Osman sustu, hiç cevap vermedi. Hz. Ömer, daha sonra Hz. Ebû Bekr'e gitti. Hz. Osman'ın tavrından duyduğu üzüntüyü belirtip Hafsa ile onun evlenmesini teklif etti. Ebû Bekr de aynı suskunlukla karşılık verdi. Bunun üzerine derdini söylemek üzere Hz. Muhammed'e gitti. Allah'ın Rasûlu'ndan ümit ettiğinden çok farklı bir cevap aldı. Çok sevindi. Rasûlullah ona:

---

(1) Zehebî, Aynı eser, 98-142

— *Hafsa, kendisi için Ebû Bekr'den ve Osman'dan daha hayırlı birisi ile evlenecek, Osman da kendisi için Hafsa'dan daha hayırlı birisi ile evlenecek,* dedi. Hz. Ömer, Rasûlullah'ın maksadını anladı ve bundan sonsuz derecede memnun oldu.

Rivayet edilir ki, Hz. Osman ve Hz. Ebû Bekr, Rasûlullah'ın Hafsa'dan bahsettiğini duymuşlar ve Hz. Ömer'e cemile olması için onunla evlenme arzusu göstereceğini hissetmişler, ancak bu hislerinde yanılmış olabileceklerini de düşünerek, Hz. Ömer'e bunu söylememişlerdi.

Hz. Peygamber, odalarının yanına bir oda daha yaptırdı. Hz. Hafsa ile orada evlendi. Hz. Hafsa'nın, Hz. Âişe ile münasebetleri çok iyi idi. Ondan saklısı gizlisi olmazdı. Hz. Hafsa, Muâviye zamanına kadar yaşadı. Öldüğünde namazını Medine Valisi Mervan b. Hakem kıldırdı.(1)

Hz. Âişe'nin onun için: «*Rasûlullah'ın hanımlarından yalnız o benimle boy ölçüşürdü*» dediği rivayet edilir. Zehebî diyor ki: «*Rasûlullah, onu bir defa boşadı. Hz. Ömer bunu öğrenince «Allah Ömer'e ve kızına önem vermiyor»* diye çok üzüldü. Bunun üzerine Rasûl-i ekrem'e, Allah'ın, Ömer'e rahmeten Hafsa ile olan evliliğini devam ettirmesini emrettiğine dair vahiy geldi.(2)

Hz. Zeyneb Binti Cahş:

Rasûlullah, halası Umeyme binti Abdulmuttalib'in kızı Zeyneb binti Cahş ile de evlendi. Zeyneb, Uhud savaşında şehit olan Abdullah b. Cahş'ın kardeşidir. Hz. Muhammed, onu daha önce azatlı kölesi Zeyd b. Hârise ile evlendirmişti. Zeyd'le bir sene kadar beraber kaldı. Zeyd'le mutlu olamadı. Zeyd, onu boşadı. Evlâtlık fikrini ve evlâtlığın karısı ile evlenmenin haram olduğu düşüncesini yok etmek için Allah'ın emri ile Hz. Peygamber onunla evlendi. Bu konuyu, birden fazla evlilik konusunu işlerken ayrıca ele alacağız.

Zeyneb: «*Beni velisiz ve şahitsiz olarak Allah bizzat âyet-i kerîme ile evlendirdi*» diye övünürdü. Bu husus âyet-i kerîmede şöyle zikredilir: *«Zeyd, karısından ilişiğini kesip boşanınca, biz onu sana nikâhladık...»* Zeyneb, Hz. Peygamber'in diğer hanımları için de: *«Bunları ise, aileleri evlendirdi»* şeklinde konuşurdu. Zeyneb, dindarlık, takva, cömertlik ve iyilik bakımından Peygamberimizin hanımlarının en seçkiniydi. Bir defasında Hz. Ömer, ona büyük bir ihsanda bulunmuştu. Hediyeler gelince Hz. Zeyneb: *«Dökün onları yere»* dedi ve yakınlarına, yetimlere dağıtmaya başladı. Öyle ki kendisine hiç bir şey bırakmadı. *«Allah'ım! Bu seneden sonra Ömer'in ihsanı bana erişmesin»* diye duâ etmiştir. Allah duâsını kabul etmişti. Kısa bir süre sonra da öldü. Hz. Peygamber, hanımlarına ondan bahsederken: *«Bana ulaşmada sizin en süratliniz, eli en uzun olanınız»* derdi. Zeyneb vefat edince Hz. Âişe bu hadisi: *«Peygamber'in kasdettiği el uzunluğu, iyiliğin çokluğudur»* diye yorumlamıştır. Hz. Zeyneb, bizzat çalışır ve gelirini sadaka olarak dağıtırdı. Onun deri tabaklamayı iyi bildiği ve deri eşya yapıp satarak fakirlere tasadduk ettiği rivayet edilmektedir.

---

(1) Zehebî, Aynı eser, 163
(2) Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, 424

Hz. Âişe, onu anlatırken şöyle diyor:

«Zeyneb, Rasûlullah'ın yanındaki mevkii itibariyle benimle boy ölçüşürdü. Zeyneb'den daha dindar, ondan daha doğru, akrabasıyla ondan daha çok ilgilenen ve ondan daha fazla sadaka veren bir kadın görmedim.»(1)

Hz. Ümmü Seleme:

Rasûl-i ekrem, Hind binti Umeyye ile de evlendi. Hind, Peygamberimizin halası oğlu Abdullah b. Abdulesed'in hanımıydı. Abdullah, Uhud harbinde aldığı bir yaranın tesiriyle vefat etmişti. Ondan Seleme adında bir çocuğu vardı. Bundan dolayı ona, «Seleme'nin annesi» anlamına Ümmü Seleme denmektedir. Hz. Peygamber onunla, Zeyneb binti Huzeyme'nin vefatından sonra evlendi ve onu Zeyneb'in oturduğu odaya yerleştirdi. Ümmü Seleme, Halid b. Velid'in ve Ebû Cehl b. Hişam'ın amca kızı idi. Mahzum ailesindendi. Rasûl-i ekrem, onunla hicretin 4. yılında evlendi. Çok güzel, asil, tertemiz ve gerçek bir hanımefendi idi. Rivayet edilir ki kocası ölüm döşeğinde iken ondan evlenmesini istemiş ve onun için şöyle niyazda bulunmuştu: *«Ey Allah'ım! Ümmü Seleme'ye benden sonra benden daha iyisini nasip et ki, onu perişan etmesin, ona eziyette bulunmasın.»* Çok sevdiği kocası ölünce Ümmü Seleme: *«Ebû Seleme'den daha iyi kim olabilir?»* demiş ve evlenmeyi akıma getirmemişti. Ancak, Hz. Peygamber ona evlilik teklif edince kocası Ebû Seleme'nin duâsının kabul edildiğine hükmetti.

---

(1) Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ, II. 149 vd.

Ümmü Seleme, olayı şöyle anlatıyor:

Rasûlullah beni isteyince, O'na:

— Bende üç özellik var. Yaşlılık, küçük yaştaki çocuklar ve kıskançlık, dedim. O da bana:

— Kıskançlığı, Allah giderir. Yaşlılığa gelince ben senden yaşlıyım. Çocukların sorumluluğu da Allah'a ve Rasûlu'na aittir, dedi ve benimle evlendi.

Hz. Âişe diyor ki:

«Hz. Peygamber, Ümmü Seleme ile evlenince, onun güzelliğini anlattıkları zaman çok üzüldüm. Bir fırsatını bulup, onu gördüm. Onu bana anlattıklarından kat kat güzel buldum. Durumu Hafsa'ya anlattım. Hafsa bana yakındı. «Bu kıskançlıktan başka bir şey değil dedi. Gidip o da gördü ve döndü. «Şüphesiz güzel, fakat senin dediğin kadar da değil» dedi.»

Ümmü Seleme, Peygamber efendimizin en son vefat eden hanımlarındandır. Ömrü uzun oldu. Hz. Hüseyin'in öldürüldüğünü duyunca üzüntüsünden bir şey diyemedi ve bayıldı. Çok kederlendi ve bundan sonra da pek yaşamadı.(1)

Hz. Cuveyriye:

Hz. Peygamber, hicretin 6. yılında da Huzâa kabilesi boylarından Benî Mustalik reisi Hâris b. Ebî Zirâr'ın kızı Berre ile evlendi. İsmini Cuveyriye olarak değiştirdi.

Hâris, Uhud'da Kureyş'e yardım etmişti. Hicretin 6. yılında Medine üzerine saldırdı. Müslümanlar ile «Müreysi» denen kuyunun yanında çarpışma oldu. Müslümanlar galip geldi ve bol ganimet elde ettiler. Savaş meydanına getirilen çok sayıda kadın ve çocuğu da esir aldılar. Kocası savaş meydanında ölen Berre de esirler arasındaydı. Sâbit b. Kays'ın hissesine düşmüştü. Sâbit, onunla anlaşma yapmış, değerini de pahalı tutmuştu. Yani Berre belirlenen bedeli ödemek şartıyla hürriyetini elde edebilirdi. Fakat yanında yeteri kadar parası yoktu. Berre borcunu ödemede kendisine yardımcı olması için Rasûlullah'a geldi ve:

— Ben Hâris b. Ebî Zirâr'ın kızıyım. Senin de bildiğin gibi esir edildim ve Sâbit b. Kays'ın hissesine düştüm. Onunla anlaşma yaptım. Sana yardım istemeye geldim.

---

(1) Zehebî, Aynı eser, II. 142 vd.

Hz. Peygamber, onun ve onun gibilerinin durumuna üzüldü. Hz. Peygamber'in delâletiyle Berre'nin fidyesi ödendi ve esaretten kurtuldu. Daha sonra da kendi arzusuyla Hz. Peygamber'le evlendi. Haber, duyulunca müslümanlar: «*Rasûlullah'ın hısımlarını nasıl köle yaparız*» dediler ve bütün esirleri azat ettiler. Bunun üzerine Hz. Âişe: «*Kavmine Berre'den daha faydalı bir kadın görmedim*» demiştir. Bu sebeple 700 kadar esirin serbest bırakıldığı rivayet edilir. Bunun peşinden Berre'nin babası ve kavmi müslüman oldular.

Bu hususta diğer bir rivayette ise olay şöyle anlatılır: «*Babası Berre'yi borcunu ödeyip kurtardı. Sonra Rasûlullah onu babasından istedi ve evlendi.*»*(1)*

Cuveyriye, hicretin 56. senesinde vefat etti. Namazı, Muâviye'nin Medine valisi Mervan b. Hakem tarafından kıldırıldı.

Hz. Safiyye Binti Huyeyy:

Müslümanların annelerinden biri de Huyeyy b. Ahtab'ın kızı Safiyye'dir. Huyeyy, Hz. Peygamber'e karşı müşriklerle işbirliği görüşmesi yapan ve bundan dolayı müslümanlar tarafından Medine'den çıkarılan Benî Nadir'in başkanıdır. Benî Nadir, Medine'den çıkartılınca onların bir kısmı Hayber'e bir kısmı da Şam taraflarına gitmişti. Huyeyy b. Ahtab, Hayber tarafına gidenlerdendi. Ahzâb savaşında, Huyeyy de hücum edenlerle beraber gelmiş ve Benî Kurayza'yı müslümanların aleyhine kışkırtmak için onların kalelerine girmiş ve sonra da Benî Kurayza'nın akıbetine uğramış ve orada öldürülmüştü.

Safiyye, Benî Nadir'in ileri gelenlerinden Selâm b. Mişkan'ın karısıydı. Selâm ondan ayrıldı. Safiyye de, Kinâne b. Rabî' ile evlendi. Kinâne de, Beni Nadir'in ileri gelenlerindendi. Bu günkü bankalara benzer şekilde Benî Nadir'in mal varlığını idare ederdi. Benî Nadir'in hazinesi onun yanındaydı. Hicretin 7. yılında Hayber'in en geçilmez kalesi Gamûs düşünce Hz. Peygamber, Kinâne'den yanında bulunan Benî Nadir'in mallarını teslim etmesini istedi. Kinâne, onların malları hakkında bilgisi olmadığını söyledi. Hz. Peygamber: «*Eğer o malları senin yanında bulursak seni öldürelim mi?*» diye sordu. O da: «*Evet, öldür*» dedi. Yakınlarda bir harabe vardı. Bir yahudi, Kinâne'nin o harabenin etrafında dolaşıp durduğunu ve dört gözle oraya baktığını söyledi. Hz. Muhammed, bu harabenin kazılmasını istedi. Harabe kazıldı ve hazine orada bulundu. Rasûlullah, Kinâne'yi, öldürmesi için Muhammed b. Mesleme'ye teslim etti. Bu bir kısas uygulamasıydı.

---

(1) İbn Hişam, III, 186-187

Çünkü, Muhammed b. Mesleme'nin kardeşi Mahmud da Kinâne tarafından öldürülmüştü.

Safiyye, esirler arasındaydı ve Rasûlullah'ın hissesine düşmüştü. Rasûlullah, yahudilerle antlaşma imzaladıktan sonra, Safiyye'ye İslâm ve Musevîlik hakkındaki görüşünü sordu.

Safiyye:

— *Ey Allah'ın Rasûlü! İslâm'ı arzu etmiş ve sen davet etmeden önce seni tasdik etmiştim. Babam da senin dâvânın doğruluğunu itiraf ederdi. Fakat ırkçılık onu götürdü. Ben, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Senin Allah'ın Rasûlü olduğuna kesinlikle inanıyorum,* dedi.

Hz. Peygamber, kabul ederse onunla evlenmek istediğini söyledi. Safiyye bu teklifi gönülden kabul etti. Rasûlullah da onu azat edip nikâhı altına aldı. Evlilik, Hayber'den Medine'ye giderken yolda gerçekleşti. Safiyye, İslâm'a ve İslâm Peygamberine karşı çok samimi hislerle bağlıydı. Aynı zamanda da asil, zeki, soylu, güzel ve dindar bir kadındı.

Hicri 1. asrın ortasında vefat etti ve Rasûlullah'ın diğer hanımları ile beraber Baki' mezarlığına defnedildi.

Hz. Ümmü Habîbe:

Rasûl-i ekrem, hicretin 7. yılında da Ebû Sufyan'ın kızı Remle ile evlendi. Peygamberimizin hanımları içerisinde en yakın akrabası oydu.

Remle, Ubeydullah b. Cahş ile evlenmişti. Ubeydullah, İslâm'dan önce putperestlikten hoşlanmıyor, putlarla alay ediyordu. Ama gene de zihni karışık, ne yapacağını bilmez bir haldeydi. İslâm ortaya çıkınca müslüman oldu. Tevrat ve İncil'den Hz. Muhammed'in gönderileceğini bildiğini söylemek için koşarak hanımına gitti. Hak yolu araştırmak için Tevrat ve İncil'i incelemişti. Ubeydullah, karısını da İslâm'a davet etti. Remle, kocasının anlattıklarına inanıp müslüman oldu ve kocası ile beraber Habeşistan'a hicret etti.

Remle'nin Ubeydullah'dan bir kızı oldu. Ona Habibe ismini verdi. Bu sebeple ona Ümmü Habibe (Habibe'nin annesi) denirdi.

Habeşistan'da bir gün Ubeydullah, ona durup dururken kötü bir haberle geldi: Hristiyanlığı benimsemişti. Ümmü Habibe buna büyük tepki gösterdi. Habeşistan'daki diğer müslümanlar da Ubeydullah'ın tutumunu kınadılar. Fakat görüşünde ısrarlıydı. Ümmü Habibe ondan ayrıldı. Çünkü müslüman bir kadın, bir hristiyanın karısı olarak yaşayamazdı. Ubeydullah çok geçmeden öldü. Hz. Peygamber Ümmü Habibe'nin durumundan haberdar oldu. Habeş Necâşî'si kanalıyla ona evlilik teklifini bildirmek üzere birisini gönderdi. Remle bu habere çok sevindi. Necâşî'nin sarayında, Necâşî ve adamlarıyla müslümanların ileri gelenlerinin bulunduğu bir toplantı oldu. Bu toplantıda Hz. Peygamber'in, Ümmü Habîbe'yi istemek ve Habeşistan'daki müslümanları, İslâm'ın Medine'deki durumu kuvvetlendikten sonra Medine'ye davet etmek üzere Necâşî'ye elçi olarak gönderdiği Ömer b. Umeyye ed-Damrî de hazır bulundu.(1) Nikâh, bu merasimde tamamlandı. Halid b. Saîd, Ümmü Habîbe'nin vekiliydi. Necâşî, Hz. Peygamber adına 400 dinar olan mehri kendi malından verdi. Mümtehine sûresinin 7. âyetinin bu hadise ile ilgili olarak nâzil olduğu rivayet edilir: *«Allah, sizinle düşmanlık ettiğiniz kimseler arasında belki de bir sevgi meydana getirir.»*

Ümmü Habîbe, Cafer b. Ebî Tâlib ve müslümanlarla beraber Medine'ye geldi. Hayber yeni fethedilmişti. Bunun için Rasûlullah'ın: *«Bilmiyorum hangisine sevineyim. Hayber'in fethine mi, Cafer'in gelişine mi?»* dediği rivayet edilir.

Ümmü Habîbe, hicretin 44. senesinde vefat etti. Vefatından önce Hz. Âişe'ye: *«Aramızda kumalar arasında olabilen şeyler oldu. Allah beni de, seni de affetsin»* diye haber yolladı. Hz. Âişe de: *«Allah bütün günahlarını bağışlasın»* dedi. Bunun üzerine Ümmü Habîbe: *«Beni sevindirdin, seni de Allah sevindirsin»* dedi. Ümmü Seleme'ye de haber gönderip buna benzer şeyler söyledi.(2)

Hz. Meymûne:

Rasûl-i ekrem, kaza umresinde de Meymûne binti Hâris ile evlendi. Meymûne, Abbas b. Abdulmuttalib'in karısı Ümmü'l-Fadl'ın kız kardeşidir. Ümmü'l-Fadl'a, Hz. Peygamber'le evlenmek istediğini anlattı. O da Meymûne'nin durumunu Abbas'a iletti. Abbas'ın getirdiği bu teklifi Hz. Peygamber kabul etti ve Abbas, onu Mekke'de Peygamberimizle nikâhladı. Rasûlullah adına 400 dirhem de mehir verdi.

Hz. Peygamber, daha önce anlaştıkları üç günlük süre dolunca, yemek hazırlatıp Mekkelileri davet etmek ve Meymûne ile zifafa girmek için Mekke'de kalışını uzatmak istedi. Fakat Kureyş adına Huveytıb b. Abdülaziz: *«Süren doldu, yemeğine ihtiyacımız yok. Şehrimizden çık»* dedi. Rasûlullah, Mekke'den ayrıldı ve Ten'îm yakınında «Şerif» denen yerde Meymûne ile zifafa girdi. Peygamberimizin en son nikâhladığı kadın Meymûne oldu. Meymûne hicrî 63'te aynı yerde vefat etti.(3)

---

(1) Rasûlullah, hicretin hemen arkasından Habeşistan'daki müslümanları Medine'ye çağırmadı.

(2) Zehebî, Aynı eser, 159

(3) İbn Hişam, IV, 5-6

b) İslâm'da Çok Evlilik ve Rasûlullah'ın Çok Evlenmesi:

Rasûlullah'ın hanımlarına ait bu tamamlayıcı mahiyetteki bilgi, genel olarak İslâm'da çok evlilik meselesi ve özel olarak da Rasûl-i ekrem'in çok evlenmesinin sebepleri üzerinde düşünmek için verildi.

Çok evlilik, müslümanların olsun, gayr-ı müslimlerin olsun, hakkında çok söz ettiği bir konudur. Bunlardan bir kısmı, bu konuda İslâm'ın düşünce tarzını anlıyor ve bundan dolayı da İslâm'ı haklı buluyor, bir kısmı da çok evliliğe müsaade ettiği için İslâm'a tarizde bulunuyor. Aynı şekilde Hz. Peygamber'i çok evlenmeye sevkeden sebepleri anlayanlar olduğu gibi, bu konuda Rasûl-i ekrem'i ittiham edenler de vardır.(1)

Şimdi biz, bir yandan Rasûlullah'ın çok evliliği konusunda Medine'de, İslâm tarihine ait olayları arzederken, diğer yandan da bu tarihi devrede ortaya çıkan çok evlilik konusunda düşüncelerimizi açıklayacağız. Bazı batılı tarihçilerin İslâm'ı hedef alan iftiralarına cevap olarak, önce genel mânâda İslâm'da çok evlilik meselesinden bahsedecek, sonra da Hz. Peygamber'in çok evliliği ve bunun sebepleri üzerinde duracağız.

İslâm'da Çok Evlilik:

Bazı araştırıcılar, İslâm'ın asıl olarak tek evlilikten yana olduğunu belirtiyor ve bununla ilgili bazı deliller ileri sürüyorlar. Bu delillerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz: *«Size helâl olan ve hoşunuza giden kadınlardan iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz. Eğer aralarında adaleti yerine getirememekten korkarsanız bir kadınla evlenin.»(2)*

«Ne kadar isteseniz de kadınlar arasında adaleti sağlamaya gücünüz yetmez.»(3) Kasım Emin bu âyetler hakkında şunları söylemektedir:

«Bu iki âyeti okuyan bir kişi Peygamber'in sünnetine ve onları bir arada tutmanın mübah olduğunu gösteren uygulamaya bakmaksızın birden fazla kadını nikâh altında bulundurmanın haramlığına hükmetse, vardığı hüküm bu iki âyetin mânâsından uzak olmazdı.»(4)

---

(1) Rasûlullah, Hz. Hatice'den sonra on üç kadınla nikâhlanmış, bunlardan on biri ile daha önce belirttiğimiz gibi zifafa girmiş, ikisini zifafdan önce boşamıştır. (**Ikdu'l-Ferîd, III, 252-254**)

(2) Nisâ sûresi, âyet 3

(3) Nisâ sûresi, âyet 129

(4) Kasım Emin, **Tahrîru'l-Mer'e, Fasl-u Teaddudi'z-Zevcât**

Buhârî, Misver b. Mahreme'den şu hadisi rivayet etmektedir:

«Rasûlullah'ın minberde şunları söylediğini duydum:

«Haşim b. Muğîre Oğulları, kızlarını Ali b. Ebî Tâlib ile evlendirmek için benden izin istemeye geldiler. İzin vermiyorum. İzin vermiyorum. İzin vermiyorum. Ali kızımı boşayıp onların kızı ile evlenmek isterse o başka. Fâtıma, benden bir parçadır. Onun başına gelen benim başıma gelmiştir. Onu rahatsız eden her şey beni rahatsız eder.»

Bir gurup İslâm bilgini, bu hadisten şu neticeye varırlar:

«Kocasının, üzerine evlenmesinden rahatsız olacak itibarlı bir kadının üzerine evlenerek rahatsız edilmesi helâl olmaz. Eğer kadın erkeğe, üzerine evlenmemesini şart koşarsa veya âdetler bu istikamette ise erkeğin buna riayet etmesi gerekir.»(1)

Erkeğin çok evlilikten doğacak yükümlülükleri yerine getirebilecek güçte olması da şarttır. Rasûl-i ekrem, gençlere hitap ederek şöyle demiştir:

«Sizden kimin evlenecek gücü varsa evlensin. Gücü olmayan da oruç tutsun. Çünkü oruç onu sakinleştirir.»

Hz. Peygamber, evlilik sorumluluklarını her bakımdan omuzlamaya gücü yetmeyen bir gencin evlenmesini uygun görmüyor, ona ilaç olarak oruç reçetesini veriyor. Hiç şüphe yok ki bu hadisin ruhu, ikinci hanımın yükümlülüklerini yerine getiremeyecek bir koca için de bir kadınla yetinmenin zorunlu olduğunu açıkça ifade ediyor. Eğer bu şartı yürürlüğe koyarsak, düşünülen şekil ile birden fazla evlilik nadir olur.

Buna göre İslâm'da asıl olan tek evliliktir. Müslümanlardan büyük bir çoğunluk da bu prensip üzerinde yürümüştür. İslâm ülkelerinde % 90 uygulamada budur.

Ancak çeşitli sebepler, müslüman olsun veya olmasın erkeği ikinci bir hanımla evlenmeye sevkediyor. Zaman zaman, kadının çocuğunun olmaması veya devamlı hastalık gibi hallerde erkek hissi bakımından buna zorlanmış oluyor. Böyle bir durumda ikinci evlilik, çocuğu olmayan veya hasta olan kadını boşayıp sonra başka birisi ile evlenmekten daha insanîdir. Bir de hayız ve nifas gibi kadının zarurî hastalık hallerinde cinsi duygularını dizginleyemeyen ve iradesine sahip olamayan erkeğin durumu söz konusu olabilir. İmam İbnu'l-Kayyım, bu tip insanlar için şunları söylüyor:

«Bazı insanlar, şehvetin esiri olur. Öyle ki, bir kadın onu zinadan

---

(1) Kemal Ahmet Avf, el-Mer'etü fi'l-İslâm

koruyamaz. Böyle birisinin birden dörde kadar evlenmesi müstehaptır. Rahatsızlık belli olunca ilacın da ona göre olması gerekir. Gaye, nefsi yatıştırmaktır. Bu kişi de nefsini meşru yoldan yatıştırmaya baksın.»(1)

İslâm, bu insanları şeytanın telkinlerine ve günah duygusuna terketmemiştir. Bilâkis bunların arzularını veya arzularının bir kısmını helâl bir çevrede gerçekleştirecekleri sınırlar çizmiştir. O da çok evliliğin mübah oluşudur.

Bu, meselenin erkek yönünden izahıdır. Topluma baktığımız zaman, orada öyle zamanlarda öyle durumlarla karşılaşırız ki, çok evlilik toplumun sıkıntısını atlatacak bir çözüm yolu haline gelebilir. Kadın nüfusun, özellikle savaş ve fitne dönemleri sonunda erkek nüfustan daha fazla olduğu zamanlar görülebilir. Bu durumda ortaya çıkacak problemleri çözmek için uygun olan tek yol belki de çok evliliktir. Böyle zamanlarda kadının evli birisi ile olsa dahi bir yuvaya kavuşması, kendisine ve çocuğuna hiç bir hak sağlamayan metres hayatına razı olmaktan daha şerefli olmalıdır. Böyle bir sonuç, bir kız için onu fakirliğe ve mahrumiyete iten evde kalma halinden de daha uygun olmalıdır.

Şunu da belirtelim ki, çok evlilik İslâm'ın icadı değildir. O, Tevrat başta olmak üzere bütün medeniyetlerin tanıdığı eski bir hukûkî durumdur. Papazların dışındaki hristiyanlar için İncil de çok evliliği kabul etmiştir. Papaz ise birden fazla evli olarak bu görevi yürütemez. Bir kadınla yetinmesi gerekir. Çok evlilik, insanların yaptığı kanunlarla yasaklanana kadar hristiyan dünyasında da uygulanmıştır. İslâm ise çok evliliği, geçmiş medeniyetlerin kabul ettiği şekli ile kabul etmemiş, ona insanî sınırlar getirmiş, belirli bir düzene bağlamıştır.

Rasûlullah'ın Çok Evlenmesi:

Rasûlullah'ın çok evliliği ise ayrı bir konudur. Allah, Medine hayatının ilk yıllarında, O'na hanımlarının sayısı konusunda bir sınırlama getirmeksizin evlenmeyi mübah kılmıştır. Rasûlullah, neden bu kadar evlilik yapmıştır? İslâm'a karşı olanların suçlamalarının değeri nedir? Kadına aşırı sevgi suçlaması tutarlı mıdır?

Bu soruların cevabı gerçekten çok basittir. Gençliğinde ve güçlü çağında dul, kendinden yaşlı ve bir tek kadınla yetinen birisine böyle bir suçlamanın yöneltilmesi akıl dışıdır. Otuzunda, kırkında, ellisinde tek evlilikle yetinen bir kişinin, elliden sonra yaptığı izdivaçlardan dolayı kadına düşkünlükle itham edilmesi nasıl düşünülebilir? Rasûl-i ekrem'in, Hz. Hatice'den sonraki bütün izdivaçları elli yaşından sonra olduğuna göre, bunlara nasıl cinsi bir mahiyet atfedilebilir?

---

(1) İbnu Kayyım, İ'lâmu'l-Muvakkıin an Rabbi'l-Âlemin, II, 84

Hz. Peygamber'in, Hz. Hatice'den sonraki hanımlarından Mâriye dışında hiç birinden çocuğu olmamıştır. Bir araştırmacı bundan belki de onun hanımları ile olan cinsî ilişkilerinin sınırlı olduğu neticesini çıkarabilir. Böyle değilse niçin onların hiçbirinden çocuğu olmadı? Halbuki Hz. Âişe'nin dışında diğer bütün hanımları daha önce evlenmişler ve çoğu eski kocasından çocuk sahibi olmuştu.

Mevkii ve hakimiyeti itibariyle en güzel Arap kızları ile evlenmesi, hattâ , Bizans ve İran ülkelerinden kızlar alması zor olmadığı halde Rasûlullah, hiç bir zaman bir kadını güzel olduğu için tercih etmemiştir. Başka sebeplerle seçtiği veya kendisi için seçilen Hz. Âişe hariç tutulursa bir kız ile de zifafa girmemiştir.(1)

Öyle ise niçin çok evlenmiştir?

Bu girişten sonra asıl sebebi bulmak zor olmasa gerektir. Devletin uğradığı harp, kıtlık, kargaşa gibi özel durumlarda, devlet başkanlarına problemleri hafifletmek için özel yetkiler verileceği tabiidir. Medine hayatının ilk yıllarında Hz. Peygamber de Kureyş kabilesi, yahudiler, Benî Mustalık ve diğerleriyle olan mücadelesinin ortaya çıkardığı özel durumlarla karşı karşıya kaldı. Bu mücadele sonunda, kocasını harplerde kaybetmiş dullar ve daha önce belirttiğimiz problemler ortaya çıktı. Bu özel durumlarda Rasûl-i ekrem'e bu mücadeleyi ve sonuçlarını, evlilik yoluyla hafifletebilmesi için özel yetkiler verildi. Kur'an-ı Kerim bunu şöyle ifade eder:

«Allah, sizinle düşmanlık ettiğiniz kimseler arasında belki de bir sevgi meydana getirir.»(2)

Mücadelenin gücü zayıflayınca, diğer bir ifadeyle özel durum ortadan kalkınca, özel yetkiler de ortadan kalktı. *«Artık bundan sonra senin için başka kadınlar helâl değildir»* âyeti kerîmesi nâzil oldu.(3)

Kız alıp verme, genelde bütün insanlar, özellikle de Araplarda, kabileler ve toplumlar arası yakınlaşma ve ilişkilerde önemli bir yer tutar. Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali'nin müslümanlar arasında zirve şahsiyetler olduğuna bütün tarih şahittir. Çünkü, Hz. Peygamber'den sonra müslümanlar bunları halife seçmişlerdir. Bunların hepsi de bir yönüyle Hz. Peygamber'in akrabası olmuşlardır. Hz. Peygamber ilk ikisinin kızları ile izdivaçta bulunmuş, son ikisi ile de kendi kızlarını evlendirmiştir. Bunlar birer örnektir. Hz. Peygamber'in izdivaçları, Medine'de, kalpleri kendi etrafında birleştirmeye çalıştığı bir döneme tekabül eder.

---

(1) Akkâd, Mebâdiu'l-İslâm, 191
(2) Mümtehine sûresi, âyet 7
(3) Ahzâb sûresi, âyet 52

Çok evliliğin genel sebeplerinden birisi de, Medine devrinin, «teşri» yani İslâmî hükümlerin konulma devri oluşudur. Hz. Peygamber'in hanımları genelde İslâmî hükümleri ve özel olarak da İslâm hukukunun kadın ve aile ile ilgili esaslarını nakletme görevini üzerlerine alıyorlardı. Bu, ileride de belirteceğimiz gibi bilhassa Hz. Âişe'de açıkça görülür.

Peygamberimizi, onlarla evlenmeye sevkeden şartları daha iyi görebilmek için bazı hanımlarının özelliklerini daha yakından ele almakta yarar vardır.

Hz. Âişe:

Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekr ile münasebetleri gerçekten çok güçlü ve sıcaktı. En zor günleri birlikte yaşamışlardı. Ebû Bekr için Hz. Peygamber'e yakın olmak, vazgeçilemeyecek bir ihtiyaçtı. Hz. Peygamber de Ebû Bekr'i yakınında görmeyi arzulardı. İşte Hz. Peygamber'in onun kızıyla evlenmesi Ebû Bekr'i bir bakıma rahatlatıyor, evine çekinmeden girebilme ve onunla daha çok beraber olma imkânı veriyordu.

Hz. Âişe, Peygamber efendimizle evlendiğinde henüz gelişme çağındaydı. Genç kız zekasının bütün inceliğine sahipti. Hz. Peygamber'in hem zevcesi, hem de öğrencisiydi. Hicretten sonra Medine'de her sahada İslâm hukuk sistemi tebellür ederken Rasûlullah'ın en yakınında bulundu. Rasûlullah'ın hadislerini öğrenme, ezberleme ve çeşitli İslâm hükümlerini insanlara tebliğ etmede önemli bir kaynak oldu. Bazı rivayetler, Rasûlullah'ın, Hz. Âişe'yi kastederek: *«Dininizin yarısını bu Humeyrâ'dan alınız»* dediğini ifade eder.

Hz. Hafsa:

Rasûlullah'ın, Hz. Ebû Bekr ile münasebeti, Hz. Ömer ile olan münasebetinin neredeyse aynıydı. Hz. Peygamber'in Ebû Bekr'in kızı ile olduğu gibi Ömer'in kızı ile de evlenmesi şüphesiz Ömer'e verdiği değeri göstermektedir. Bu sebeple Rasûlullah, Hafsa'yı boşadığı zaman daha önce de ifade ettiğimiz gibi babasının hatırına onu nikâhında tutmaya devam etmesini isteyen vahiy geldiğini görüyoruz.

Hz. Zeyneb:

Zeyneb, Rasûlullah'ın halası Umeyme binti Abdulmuttalib'in kızıydı. En asil Arap kadınlarındandı. İslâm hukuku insanların eşit olduğunu ilân etti. Efendi ile köleyi, asillerle azatlıları bir tuttu. İnsanlar da bu eşitliğe boyun eğdi. Fakat ilk dönemde normal olarak bu eşitlik gönüllerde iyice yerleşmedi. İşte Zeyneb olayı bu yeni ilkeyi iyice yerleştirme esprisini taşır.

Hz. Peygamber onu azatlısı Zeyd b. Hârise'ye istedi. Zeyneb'in gönlünde bir mücadele başladı. Kureyş'in büyüklerinden Abdulmuttalib'in torunu, azatlı Zeyd ile nasıl evlenebilirdi? Fakat Rasûlullah'ın isteği reddedilir miydi? Bir müslüman, bütün insanları, Rasûlullah'ın ifadesiyle «*tarak dişi gibi*» eşit sayan İslâm'a nasıl boyun eğmezdi? Öyle ise bu evlilik olmalıydı. Oldu da. Fakat gönüllerde bir nebze de olsa cahiliye duygusu kalmıştı. Zeyd, hassas birisiydi. Zeyneb'in kendini üstün gördüğünü ve soyca asil saydığını hissetti. Rasûlullah'a şikayette bulundu. Boşamak istediğini söyledi. Allah, bu evliliğin devam etmeyeceğini Peygamberimize bildirdi. Fakat O, bunu Zeyd'e söylemedi. Onu, karısını nikâhında tutmaya ve Allah'tan korkmaya davet ediyordu. Ama bu tavır, meseleyi halletmedi. Zeyd, Zeyneb'i boşadı. Geride Zeyneb'in ve akrabalarının gönlünde bu evlilikten dolayı bir burukluk kalmıştı. Allah, Zeyneb'in burukluğunu gidermek ve aynı zamanda da eşitlik ilkesini iyice yerleştirip kuvvetlendirmek istedi. Rasûlullah'a Zeyneb ile evlenmesi bildirildi. Abdulmuttalib'in torununun durumu şuydu: Bir azatlı köle ile evlenmiş insanlar, bu evlilikten dolayı onun derecesinin düştüğünü ve artık bir Kureyşli ile evlenemeyeceğini sanmışlardı. Fakat boşandıktan sonra Hz. Peygamber bizzat kendisi onunla evlendi. Böylece insanlar, İslâm'ın bu yüce ilkesine bizzat onu tebliğ edenin hayatında şahit oldular. Eşitliği Peygamber perçinliyordu.

Burada şunu da ilâve edelim. Rasûlullah, Zeyd'i evlat edinmişti. Ona Zeyd b. Muhammed de denirdi. Araplarda evlatlığın boşanan karısı ile evlenmeme âdeti vardı. Evlatlığı gerçek çocuk gibi kabul ediyorlardı. Allah, Araplardaki bu düşünceyi ortadan kaldırmak için Hz. Muhammed'e Zeyd'in boşadığı Zeyneb'le evlenmesini vahyetti. Kur'an-ı Kerim, Zeyneb olayını şöyle anlatır.

«Ey Muhammed! Hani bir zaman Allah'ın kendisini nimetlendirdiği, senin de nimetlendirdiğin kimseye: «Hanımını bırakma Allah'tan kork» diyordun. Fakat Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde saklıyor, insanlardan korkuyordun. Halbuki Allah, kendisinden korkmana daha lâyıktı. Zeyd, karısından ilişiğini kesip boşanınca, Biz onu sana nikâhladık ki, evlâtlıkların ilişkilerini kesip boşadıkları eşleriyle evlenmekte, mü'minlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine gelir.»(1)

---

(1) Ahzâb sûresi, âyet 37

Hz. Cuveyriye:

Cuveyriye, Huzâa kabilesinden Benî Mustalık reisi Hâris'in kızıdır. Hicretin 6. senesi Şaban ayında müslümanlarla Benî Mustalık arasında savaş olmuştu. Cuveyriye'nin babası Hâris, Benî Mustalık'ın komutanıydı. Müslümanlar galip geldiler ve Hâris öldürüldü. Fakat, İslâm'ın arzuladığı sekînet sağlanamamıştı. Benî Mustalık kadınları müslümanların elinde esirdi.(1) Böyle bir durum kalblerdeki kini, gönüllerdeki düşmanlık ve nefreti arttırmaktan başka bir şeye yaramıyordu. Esirlerden biri de Cuveyriye idi. Sâbit b. Kays'ın hissesine düşmüş, Kays da belli bir meblağ karşılığında azat etmek üzere onunla anlaşmıştı. Cuveyriye, daha önce ifade ettiğimiz gibi yardım istemek için Rasûlullah'a geldi. Rasûlullah, Benî Mustalık'ın kederini hafifletmek için zamanı müsait buldu. Ona, istediği malı vereceğini ve kendisiyle de evlenmek istediğini bildirdi. Cuveyriye de kabul etti ve Benî Mustalık için hayır ve berekete vesile olan nikâh tamamlandı. Müslümanlar, Rasûlullah'ın akrabası haline gelen Benî Mustalık kadınlarının esir olarak ellerinde kalmasından haya ettiler, bu evliliğin hatırına onları serbest bıraktılar.(2)

Rasûl-i ekrem, bu evlilikle Cuveyriye'nin kalbini hoşnut etti. Benî Mustalık gençlerinin kalbinde parlamakta olan İslâm düşmanlığı duygularını da söndürdü.

Hz. Ümmü Habîbe:

Ebû Sufyan, başlangıçta İslâm'ın en katı düşmanlarından birisi idi. Fakat kızı Ümmü Habibe, kocası Ubeydullah b. Cahş ile beraber İslâm'ı kabul etmişti. Kocası ile birlikte Kureyş'in ağır zulüm ve işkencelerine maruz kaldıkları için beraberce Habeşistan'a hicret etmişlerdi. Habeşistan'da kocası hristiyan oldu. Fakat o müslüman kalmakta kararlıydı. Böylece ailesini kaybettikten sonra gurbette kocasını da kaybetmişti. Bir sığınak bulması da zordu. İşte Ümmü Habîbe'nin bu zor gününde Hz. Muhammed'in kalbi ona açıldı ve yarasına merhem oldu. O'nun örnek davranışına Allah'tan da örnek bir lütuf geldi. Hz. Peygamber, o Habeşistan'da olmasına rağmen onunla nikâhlandı. Mehri olan 400 dinarı da Hz. Peygamber adına Necâşî ödedi. Baba evi ve koca evini kaybettikten sonra ona Peygamber evi açıldı.

Rasûlullah'ın, Ümmü Habibe ile evlenmesi, onun evlilikte hedefinin bedenî istekler olmadığına en kuvvetli delil kabul edilmelidir. Çünkü Ümmü Habibe Rasûlullah'dan çok uzaklardaydı. Hz. Peygamber onu ancak uzun süre sonra Medine'ye döndüğü zaman gördü. Bu, O'nun evliliğinin farklı bir gayesi olduğunu açıkça göstermektedir.

---

(1) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 112

(2) İbnu Kayyım. Aynı eser, I, 27; İbn Hişam, II, 216-217

Rasûlullah'ın, kocalarını kaybedip, işlerini çekip çevirecek kimseleri kalmayınca onları himaye etmek ve ihtiyaçlarını karşılamak için evlendiği hanımları da vardır. Faziletli gönlünü ve evini onlara açmıştır. Sevde binti Zem'a, Zeyneb binti Huzeyme bunlardandır. Zeyneb'in kocası Bedir şehitlerindendir. Kocası Uhud şehitlerinden olan Ümmü Seleme de bunlardandır.

Rasûl-i ekrem'in evliliklerini tek tek araştırırsak her biri için işte böyle güzel bir sebep ve hikmet buluruz.

Mâriye:

Rasûlullah'ın hanımlarını anlatırken Mâriye'den de söz etmek gerekir. O'nu ayrı olarak ele almamızın sebebi, Hz. Peygamber'le ilişkisinin daha özel bir statüde gerçekleşmesidir. Gerçekten de Mâriye, hediye olarak Hz. Peygamber'e geldiğinde Hz. Peygamber ona bazı hanımlarına yaptığı gibi azat edip nikahına alma teklifinde bulundu. Fakat Mâriye, Hz. Peygamber nezdinde bir cariye olarak kalmayı tercih etti.

Mâriye, bu tercihi niçin yaptı? Buna birkaç sebep gösterilir:

Mâriye, Mısır'da Mukavkıs'ın sarayında köle idi. Bundan dolayı da köle olarak yaşamaya alışmıştı. Bir düşünceye göre hayatının bu akışını değiştirmek istememiş olabilir.

Bir başka ihtimal onun itaati teşvik eden ve bir nevi içe kapanık bir hayatı hedef alan Hristiyanlık kurallarının etkisi altında yetişmiş olmasıdır. Hür bir kadının evlilik vecibesini üstlenme iradesini gösterememesi mümkündür.

Burada üçüncü bir sebep daha ileri sürülebilir ki o da Mukavkıs'ın Mâriye'yi Hz. Peygamber'e bir nevi casus olarak göndermiş olma ihtimalidir. Mukavkıs, Mâriye ile beraber kız kardeşi Şirin'i ve kavminden bir gurup insanı daha göndermişti. Böylece bunlar aracılığıyla Mâriye'nin Hz. Peygamber'e ait bazı bilgileri kendisine ulaştırabileceğini ummuş olabilir. Bu ihtimal ciddiye alınırsa Mâriye'nin, Rasûl-i ekrem'in evine evlenmek ve sevgi, samimiyet gibi evliliğin gereklerini yerine getirmek için gelmek istememiş olduğu akla gelebilir? Ona verilen görev acaba gizli bilgiler elde ederek Mukavkıs'a ulaştırmak mıydı? Bu bilgileri elde etmek için daha mı uygundu?

Bu ihtimaller tartışılabilir. Her ne sebeple olursa olsun, Mâriye, cariye olarak kalmak istedi. Fakat karşılaştığı yeni hayat onu derinden etkiledi. O, Mısır'da Mukavkıs'ın ve bir takım kilise ileri gelenlerinin yaşadığı şahane saraylardan ayrılmış, manastır gibi küçücük bir oda da yaşayacağı Medine'ye gelmişti. Gördü ki Hz. Peygamber, müreffeh olmayan bir hayat yaşıyor ve bazan aç açına yatıyordu. Yatağı sertti. Giydikleri lüks değildi. Ev işlerinde kendisine yardımcı oluyor, en yüksek ahlâk prensiplerini bizzat nefsinde uyguluyordu. Mâriye O'nun bir kral olmadığını, ahlâkı ve tebliğ ettiği davası ile bir peygamber olduğunu anladı. Kur'an'ı dinleyince Hz. İsa'nın gerçek karakterini de öğrendi. O'nun, hristiyanların iddia ettikleri gibi bir ilâh olmadığını Allah'ın kulu ve peygamberi olduğunu gördü. İslâm'ı kabul etti. Hz. Peygamber'den, bütün müslümanları ve bizzat Hz. Peygamber'i çok sevindiren İbrahim adındaki çocuğu dünyaya geldi.

c) Hz. Muhammed'in Hanımlarına Karşı Tavrı

Rasûlullah'ın aile hayatından bahsetmek iki unsuru incelemek demektir. Bunlardan birisi, bizzat Hz. Peygamber'in kendisidir. O, Allah'ın: «*Muhakkak ki Sen, büyük bir ahlâk üzeresin*» (1) diye nitelediği mükemmel insandır. Böyle olması da tabiidir. Çünkü peygamberler, insanlığın seçilmesi ve özüdür. Nitekim Kur'an'da: «*Allah, meleklerden ve insanlardan elçiler seçer*» buyurulmuştur. (2)

Hz. Peygamber'in evindeki hal ve hareketleri, müslümanlar için takibi gerekli örnek davranışlardır.

Hz. Peygamber'in evinde incelenmesi gereken ikinci unsur, hanımlarıdır. Şüphesiz onlar da fazilet sahibi, seçilmiş insanlardır. Ancak hata ve günahtan arınmışlık yönünden Rasûlullah derecesinde değillerdir. Hattâ kendi aralarında meziyetler yönünden farklılıklar vardır. Böyle olması da tabiî ve müslümanlar için bir lütuftur. Çünkü eğer onlar da hatasız, günahtan arınmış olsalardı, Hz. Peygamber'in evi gerçek hayattan çok uzak ve herhangi bir insan için örnek alınması imkânsız olurdu. Bu durumda müslümanlar karşılaştıkları ailevî problemleri çözmede Rasûlullah'ın aile hayatını örnek alma imkânından mahrum olacaklardı.

Hz. Peygamber'in aile hayatını incelemek, Rasûlullah'ın, İslâm ailesini düzenleyen temel öğütlerini, hanımlarıyla ilişkide ortaya çıkan problemleri ve bu gibi durumlarda gösterdiği kimi zaman övücü, kimi zaman uyarıcı, kimi zaman da müeyyide getiren tavırlarını gözler önüne serecektir. Peygamber ailesini incelemek, müslümanlara, esasları Hz. Peygamber'ce tayin edilmiş bir aile düzeni sunacaktır.

---

(1) Kalem sûresi, âyet 4
(2) Hac sûresi, âyet 75

Aile hayatı ile ilgili temel öğütler, Hz. Peygamber'in hadislerinde yer almaktadır. Bu hadisler eşlerden her birinin, diğerinin hakkına riayet etmesini, sevgi, samimiyet ve vefa duygularından oluşan bir hayatın oluşturulmasını öğütlemektedir. Bu konuda bir çok hadis-i şerif vardır. Bunlardan birkaçını şöyle sunabiliriz:

— *Kadınlara iyi davranınız.*

— *En hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır. Ben, ailesine karşı en hayırlı olanınızım.*

— *Kocası kendisinden memnun olarak ölen bir kadın cennete girer.*

— *Bir kişinin, bir kişiye secde etmesini emretseydim, kadının kocasına secde etmesini emrederdim.*

Hz. Peygamber, bu ve benzeri hadislerde müslümanlara nasihat ediyor, yol gösteriyor, örnek olarak da kendisini veriyor. Ailesine karşı en iyi, en hayırlı insanın kendisi olduğunu ve böyle olanların iyi insan olacağını bildiriyor.

Hz. Peygamber'in hayatına baktığımızda da bu örneği bütün berraklık ve nezaketiyle görüyoruz. İşte O'nun hayatından birkaç çizgi:

O, halk içinde müsamahakâr görünüp evine girince suratı asılan birisi değildi. Hz. Âişe: «*Rasûlullah evinde gülen, tebessüm eden, çok yumuşak bir insandı*» diyor.

Ev işlerinde hanımlarına yardım ederdi. «*Hanımına hizmetin sadakadır*» dediği rivayet edilmiştir.

Rasûl-i ekrem, hanımlarına iyi davranırdı. Onlara güzel öğütler verir, işlerinde yumuşak ve mutedil olmalarını isterdi. Aralarında adaleti gözetir: «*Allah'ım! Bu elimde olan hususlarda benim taksimim, elimde olmayan hususlarda da beni muaheze etme*» derdi. Yani Allah'tan insanın hâkim olamayacağı kalbî yönelişleri hususunda kendisini sorumlu tutmamasını isterdi.

Kadınlara göre kocalarının yerini ve değerini de Hz. Peygamber, Hz. Âişe'nin bir sorusu üzerine açıkladı. Hz. Âişe sordu:

— *Kadın üzerinde en çok hak sahibi kimdir?* Rasûlullah cevap verdi:

— *Kocasıdır.* Hz. Âişe yine sordu:

— *Erkek üzerinde en çok hak sahibi kimdir?* Rasûlullah cevap verdi:

— *Anasıdır.*

Rasûlullah'a bir kadın geldi. Hz. Peygamber ona:

— *Kocanla aran nasıl? O senin hem cennetindir, hem cehenneminl,* dedi. Yani sen ona davranışına göre cennete veya cehenneme girersin...

Rasûlullah, erkekleri kadınlara sabırla davranma hususunda uyarıyordu. Bir çok kadın da, erkeğin sabırla karşılaması gereken yanlışlıklar görülür. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

— *Kadın kaburga kemiği gibidir. Doğrultmaya çalışırsan kırarsın. Olduğu gibi bırakırsan eğri olarak ondan faydalanırsın.*

— *Kadına dünyayı bağışlasan, sonra sende (hoşuna gitmeyen) bir şey görse, senden hiç hayır görmedim,* der. (Buhârî)

Biraz önce işaret edildiği gibi Rasûlullah'ın hanımları Allah ve Rasûlu nezdinde aynı seviye ve durumda değildi. Bundan dolayı Rasûlullah'a vahiy Mekke'de Hz. Hatice'nin, Medine'de ise Hz. Âişe'nin evinde inerdi. Hz. Âişe'nin: *«Rasûlullah'a vahyi benim evimde indirmek suretiyle Allah beni diğer kadınlardan üstün tuttu»* dediği rivayet edilmiştir. Ümmü Seleme'nin evinde nâzil olan az miktardaki âyet hariç tutulursa Hz. Âişe'den başkasının evinde vahiy nâzil olmamıştır. Hz. Muhammed: *«Âişe'nin benim nezdimde öyle bir yeri vardır ki, oraya hiç bir kadın ulaşamaz»* buyurmuştur.

Rasûlullah, Hz. Âişe ile çok şakalaşırdı. Bir defasında Hz. Âişe başındaki bir rahatsızlıktan şikayet edince onunla şöyle şakalaştı:

— *Ben sağ iken ölsen de namazını kılıp sana duâ etsem ne dersin?*

Hz. Âişe şu karşılığı verdi:

— *Beni defnettikten sonra dönüp bir hanımınla benim yatağıma girsen yine seninle olurum...*

Hz. Peygamber, Hz. Âişe ile yarış yapardı. Bazan Hz. Âişe geçer, bazan da Hz. Peygamber geçerdi. O zaman Hz. Peygamber: *«Bu öbürüne karşılık»* derdi.

Hz. Peygamber'in evinde kıskançlık vardı. O, ailenin yıkılmasına vesile olmasın diye bu kıskançlığı itina ile gözetirdi. Yabancılardan kıskanma hakkında Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilir:

«Allah kıskanır, mü'min kıskanır. Ben de kıskanırım. Kıskanmayan kişi kalbi ters çevrilmiş, çökmüş kişidir. Fakat Allah, kıskançlığın bir kısmını sever, bir kısmını gazapla karşılar. Allah'ın sevdiği kıskançlık, şüphe ile beraber bulunan kıskançlıktır. Allah'ın gazap ettiği kıskanma ise hiç bir şüphe yokken kıskanmadır.» En ufak bir şüphe yokken kıskançlık doğru değildir. Böyle bir durumda erkek, karısına şüphe doğurabilecek hususlardan uzak olmasını öğretir. Ama eğer

şüphe mevcutsa o zaman bu şüphenin sebepleri ortaya konmalı ki iş büyümesin.

Kumalar arasındaki kıskançlık ise ayrı bir konudur. Hz. Peygamber onun şiddetini yok etmesi için Allah'a duâ etmiştir.

Rasûlullah, Ümmü Seleme'ye izdivaç teklif edince, Ümmü Seleme bu teklifi kabul edip etmemekte tereddüt etti. Tereddüdünün sebebini de, Rasûlullah'ın kendisinden daha güzel hanımı bulunduğunu söyleyerek açıkladı. Hz. Peygamber onda kıskançlık huyu bulunduğunu sezdi ve dedi ki: *«Eğer kadınları kıskanıyorsan Allah sendeki kıskançlığı giderir.»*

Hz. Peygamber, Ümmü Seleme ile evlenince evinde iki gurup meydana geldi. Bir gurupta Hz. Âişe, Hafsa, Safiyye ve Sevde vardı. Diğer gurupta ise Ümmü Seleme ile öbür hanımları. Bu durumda kıskançlık arttı. Bu kıskançlıktan dolayı bazı hileler ve hatalı davranışlar görüldü. Rasûl-i ekrem hanımlarındaki kıskançlığı hafifletmek ve onların guruplaşmasını önlemek için daima adaletli ve ölçülü davranırdı. Zehebî kıskançlığa bağlı olarak meydana gelen bazı olaylar nakleder:

Hz. Âişe rivayet ediyor:

Rasûlullah bana ayırdığı günden başka bir günde gelerek kapımı çaldı, kapıya vuruşunu duydum, fakat birden fazla vursun diye kapıyı açmakta yavaş davrandım. Sonra kapıyı açınca, 'kapı çalındığını duymuyor musun?' dedi. Ben de duydum fakat sıram dışındaki bir günde de senin bana geldiğini kadınların bilmeleri için tekrar vurmanı istedim, dedim.(1)

Zeyd b. Eslem anlatıyor:

Hz. Peygamber'in vefatından önceki hastalığı esnasında Safiyye binti Huyeyy: *«Ey Allah'ın Rasûlü! Vallahi senin hastalığının bana gelmesini arzu ederdim»* dedi. Bunun üzerine diğer hanımları birbirlerine göz kırptılar. Rasûlullah onların bu halini gördü ve onlara: *«Allah'tan af dileyin»* dedi. *«Neden?»* dediler. Hz. Peygamber de: *«Göz kırptığınız için af dileyin. Vallahi o doğru söylüyor»* buyurdu.(2)

Atâ b. Yesâr anlatıyor:

Rasûl-i ekrem, Hayber'den Safiyye ile birlikte döndü. Safiyye'nin güzelliğini herkes duymuştu. Hz. Peygamber'in hanımları ona bakmaya geldiler. Âişe, örtünmüş olarak gelmişti. Fakat Rasûlullah onu tanıdı. Safiyye'nin yanından çıkınca ona sordu: *«Onu nasıl buldun?»* Hz. Âişe: *«Yahudi gibi»* dedi. Hz. Peygamber de: *«Böyle söyleme, müslüman oldu»* diyerek onu uyardı.(1)

---

(1) Zehebî, Siyeru A'lami'n Nubelâ, II, 123

(2) Zehebî, Aynı eser, II, 162

Birden çok hanımın bulunduğu bir ailede Hz. Peygamber'in tavrını, sözleri ve davranışlarıyla ortaya koyduk. Bunlar sıhhatli bir aileyi kuracak prensipler ve hareketlerdir.

Şimdi bu ailenin karşılaştığı problemlerden, bazı hanımlarının davranışlarından ve bunlara karşı Hz. Peygamber'in nasıl tavır aldığından bahsedebiliriz.

Hemen belirtelim ki, Rasûlullah'ın evinde maddî bakımdan sıkıntılı bir hayat yaşanırdı. Hz. Âişe diyor ki:

«Ekmeğimiz arpa idi. Değirmende ben un haline getirirdim. Yemeğimiz hurma ve suydu. Bazen sütümüz bulunurdu. Yemek pişirmek için ateş yanmadan iki ay geçtiği olurdu. Rasûlullah'ın karnı hiç bir zaman tam doymadı. Fakirlik onun için zenginlikten daha hoştu...»

Rasûl-i ekrem'in hanımları ise dünyaya değer vermeme noktasında O'nun kadar güçlü değillerdi. Bir defasında Rasûlullah'ın çevresine toplanıp ondan nafaka istediler. Buna çok üzülen Hz. Peygamber bir ay kadar onlardan ayrı yaşadı. Bu gelişmelerden sonra şu âyet nâzil oldu:

«Ey Peygamber! Hanımlarına şöyle de: Eğer dünya hayatını ve süsünü istiyorsanız, gelin boşanma bedellerinizi verip hepinizi güzellikle salıvereyim. Eğer Allah'ı, peygamberini ve âhiret hayatını istiyorsanız, iyi bilin ki, Allah içinizden iyilikte bulunanlar için büyük bir mükâfat hazırlamıştır.»(2)

Hz. Peygamber, Allah'ın bildirdiklerini onlara anlatmaya başladı. Önce Hz. Âişe ile konuştu. Ona: *«Bu konuda anne ve babanla görüş»* dedi. Hz. Âişe de: *«Senin hakkında mı görüşeceğim Ey Allah'ın Rasûlü?»* dedi. Rasûlullah ona nâzil olan âyeti okudu. Hz. Âişe çok üzüldü derhal: *«Allah'ı, Rasûlü'nü ve âhireti tercih ediyorum»* dedi. Diğer hanımları da böyle yaptılar. Rasûl-i ekrem, bu huzursuzluğu böylece sükûnet ve basiretle halletti. Rasûlullah'ın hanımları ya, onun yaşadığı hayat tarzını kabul edecekler veya boşanacaklardı.

Bir de Hz. Âişe ve Hafsa'nın Hz. Peygamber'e karşı işbirliği yaptığı olay vardır. Zeyneb binti Cahş, Rasûlullah'ın en çok sevdiği hanımlarındandı. Gündüz hanımlarına uğrarken onun yanında uzun süre kalırdı. Âişe ve Hafsa, Rasûlullah'a karşı bir tertip hazırladılar. Rasûlullah, Zeyneb'in yanından çıkıp da Hz. Âişe'nin yanına girince:

---

(1) Zehebî, Aynı eser, II, 168
(2) Ahzâb sûresi, âyet 29

— *Zeyneb'in yanında ne yedin veya içtin? Ağzında hoş olmayan bir koku hisediyorum,* dedi. Hz. Peygamber de:

— *Bana bir yudum bal verdi,* dedi. Âişe:

— *O balı yapan arı meğâfir'den(1) yapmış,* dedi.

Sonra Hz. Peygamber Hafsa'nın yanına girdi. O da Âişe'nin sözlerini tekrarladı. Bunun üzerine ağız kokusunun hoş olmasına çok dikkat eden Rasûlullah bal yemeyi kendine haram etti.

Allah bu hadiseyi: «*Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını kazanmak için Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok affeden ve çok merhamet edendir*» diye başlayan ve: «*Ey Peygamber'in hanımları! Eğer ikiniz de tevbe ederseniz, kalbleriniz gerçeğe yönelmiş olur. Şayet Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız, bilin ki Allah onun dostudur. Bundan başka Cibril, salih mü'minler ve melekler de yardımcısıdır.*»*(2)* bölümüne kadar devam eden âyetlerle açıkladı. Allah, Hz. Peygamber'in hanımlarının tevbelerini kabul etti ve onları bağışladı.

Rasûlullah'ın bazı hanımları O'nunla münakaşa ederdi. Onlardan biri: «*Konuş ve sadece hakkı söyle*» dedi. Hz. Peygamber tebessüm ederek: «*Hak olmayan bir şey mi söylüyorum?*» şeklinde cevap verdi. Sevde'nin, Hz, Peygamber ve kızlarıyla gerektiği kadar uyum içinde olmadığını daha önce ifade etmiştik. Hattâ bir defasında Süheyl b. Amr'a, kâfirleri müslümanlara karşı kışkırtan sözler söylemişti. Rasûl-i ekrem de ona: «*Ey Sevde! Allah'a ve Rasûlü'ne karşı mı kışkırtıyorsun?*» diyerek uyarmış, Sevde de hatasını anlayarak özür dilemişti. Hz. Âişe de Sevde'yi çok sevdiğini, fakat onun hasetçi bir kadın olduğunu söylemiştir. Rasûlullah Sevde'ye olan muhabbetin kalbinden çekildiğini anlayıp ona isterse boşayabileceğini ifade etmiş, fakat o, Hz. Peygamber'den kendisini boşamamasını rica etmiştir. Hz. Peygamber de bu isteği kabul etmiştir. Bir başka rivayete göre ise onu boşamıştır. Belki de Rasûlullah'ın «*Kadın, kaburga kemiği gibidir, doğrultmaya çalışırsan kırarsın, olduğu gibi bırakırsan eğri olarak ondan faydalanırsın*» buyurmasına sebep Sevde ve benzerleridir. İmam Şevkânî, bu hadiste kadınların yanlış davranışlarına karşı sabra teşvik olduğunu belirtiyor.

Rasûlullah, Hz. Hatice'nin faziletini vefatından sonra bile çok sık anardı. Ondan çokça söz eder ve ona dua ederdi. Koyun keser, parçalara ayırır ve Hatice'nin dostlarına gönderirdi. Hz. Âişe'nin: «*Hatice'yi hiç görmedim, fakat onu Rasûlullah'ın diğer hanımlarından daha fazla kıskandım. Çünkü onu çok methediyor, çok övüyordu*» dediğini önce de zikretmiştik. Bir seferinde Hz. Peygamber, her hangi bir hanımının Hatice'ye denk olamayacağını, Âişe'ye açıkça söylemişti de Âişe üzgün ve kızgın bir sesle: «*İhtiyarın teki değil miydi? Allah sana ondan daha hayırlısını verdi*» demişti. Buna karşı Rasûlullah da üzüldü ve: «*Hayır, vallahi Allah bana ondan hayırlısını vermedi. İnsanlar inkâr ederken bana o iman etti. İnsanlar beni yalanlarken o tasdik etti. İnsanlar beni mahrum bırakırken o malı ile beni destekledi. Allah bana ondan çocuk verdi*» dedi.

---

(1) Meğâfir, kötü kokulu yapışkan bir bitkidir.

(2) Tahrim sûresi, âyet 1-4

d) Hicab (Örtü):

Burada gerek Rasûlullah'ın hanımları, gerekse genel olarak bütün müslüman hanımları açısından hicabdan da söz etmeliyiz. İslâm bilginlerinin çoğu Rasûlullah'ın hanımlarıyla ilgili olarak Ahzab sûresinde özel bölümler olduğu görüşündedir. Hicab'ın onlar için mânâsı evde oturmaktır. Bu onlara Hendek savaşından sonra farz olmuştur. Bunun gibi Rasûlullah'ın vefatından sonra hanımlarının evlenmelerinin caiz olmayışı da özel bir hükümdür. Allah, onlara ait özel hükümleri şöyle belirtir:

«*Ey Peygamber'in hanımları! Sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Eğer takva sahibi olmak istiyorsanız, yabancı erkeklerle konuşurken hoş bir edâ ile konuşmayın. Yoksa kalbinde hastalık bulunan kimse tamaha düşer. Daima doğru ve ciddi konuşun. Evlerinizde oturun. Önceki Cahiliye devri kadınlarının açılıp saçılması gibi, açılıp saçılmayın. Namaz kılın, zekât verin, Allah'a ve Peygamberine itaat edin. Ey Peygamber ailesi! Şüphesiz Allah sizi günah ve kötülüklerden arındırıp tertemiz yapmak ister.*»*(1)*

«*Ey iman edenler! Peygamber'in evlerine, yemeğe davet edilmeksizin girip de yemeği beklemeyin. Fakat davet edildiğiniz zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Orada sohbete dalmayın. Çünkü bu hareketiniz, Peygambere eziyet veriyordu. O da size bir şey söylemekten utanıyordu. Ama Allah, «Hakkı» söylemekten çekinmez. Peygamber'in hanımlarından bir şey isteyeceğiniz zaman, perde arkasından isteyin. Böyle davranmak gerek sizin kalbiniz, gerekse onların kalbleri için daha temizdir. Sizin Peygamber'e eziyet etmeniz ve ölümünden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyen caiz değildir, şüphesiz ki bu, Allah nezdinde büyük bir günahtır.*»*(2)*

---

(1) Ahzâb sûresi, âyet 32-33

(2) Ahzâb sûresi, âyet 53

Bu hükümler Hz. Peygamber'in hanımları ile ilgilidir. Ama genel olarak bütün müslüman kadınlar hakkında hicabın manası yüz ve el haricinde bütün vücudu örtmektir. Bunun sınırları, Ahzab ve Nur sûrelerinde ifade edilmiştir:

«Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mü'minlerin hanımlarına söyle. Herhangi bir ihtiyaç için dışarıya çıkarken, dış örtülerini üzerlerine alıp örtsünler.»(1)

«Ey Muhammed! Mü'min kadınlara söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını ve namuslarını korusunlar, görünmesi zarurî olanlar hariç zinetlerini göstermesinler. Başörtülerini yanlarına sarkıtsınlar.»(2)

Müslüman bir kadının giyinmesini hükme bağlayan naslar işte bunlardır.

e) Rasûlullah ve Çocukları:

Hz. Peygamber'in yedi çocuğu dünyaya gelmiş, bunların altısı Hz. Hatice'den biri de Mâriye'den doğmuştur. Hz. Hatice'den doğan çocukları Kasım ve Tâhir adında iki erkek, Zeyneb, Rukayya, Ümmü Gülsüm ve Fâtıma olmak üzere dört de kızdır.

Kasım, İslâm'dan önce doğdu. Rasûlullah'a «Kasım'ın babası» anlamında Ebû'l-Kasım da denilir. İki yaşlarındayken de öldü. Tahir, İslâm'dan sonra doğdu. Rasûlullah, Mekke'de iken henüz süt çağında öldü. Bunun üzerine müşriklerden Âs b. Vâil: *«Muhammed ebterdir, yani oğulları yaşamaz»* şeklinde hakarette bulunmak istedi. Bunun üzerine: *«Asıl soyu kesik olan, sana da buğz edendir»(3)* şeklindeki âyet nâzil oldu.

Zeyneb:

Hz. Peygamber'in en büyük kızı Zeyneb'di. İslâm'dan önce teyzesi Hâle binti Hüveylid'in oğlu Ebû'l-Âs ile evlendi. Rasûlullah peygamberlikle görevlendirilince zevcesi, Hz. Hatice ve kızları iman ederken Ebû'l-Âs, putperestlikte kaldı. Zeyneb, kocasından ayrılıp ailesinin yanına gelmek istediyse de Ebû'l-Âs engel oldu. Zeyneb bir müddet aralarında karı koca yakınlığı olmadan onunla yaşadı. Ebû'l-Âs, Mekke'nin sayılı zenginlerinden güvenilir bir tüccardı. Kureyş ileri gelenleri kendisine: *«Muhammed'in kızını bırak, biz seni Kureyş'ten istediğin bir kadınla evlendiririz»* dediler. Onlara:

---

(1) Ahzâb sûresi, âyet 59
(2) Nur sûresi, âyet 31
(3) Kevser sûresi, âyet 3

— *Hayır, vallahi ondan ayrılmam. O, en hayırlı bir eştir,* dedi.

Rasûl-i ekrem, Zeyneb'i Mekke'de bırakarak Medine'ye hicret etti. Bedir savaşında Ebû'l-Âs müşriklerin arasındaydı. Müslümanlara esir düştü. Kureyş, fidye ile esirlerini kurtarmaya başladı. Ebû'l-Âs'ın fidyesi de Hz. Hatice'nin, kızı Zeyneb'e evlilik hediyesi olarak verdiği gerdanlıktı. Rasûlullah bu gerdanlığı görünce çok üzüldü. Müslümanlara:

— *«Eğer Zeyneb'in gerdanlığını geri verip esirini salıvermeyi uygun görürseniz öyle yapın»* dedi. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in bu isteğine derhal uydular.

Hz. Peygamber, Zeyneb'i göndermek şartıyla onu serbest bıraktı. Zeyneb'i getirmesi için Zeyd b. Hârise'yi gönderdi. Zeyneb, Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına geldi. Kocası ise Mekke'de kaldı.

Hicretin 6. yılında Ebû'l-Âs ticaret için Şam'a gitti. Hz. Peygamber Zeyd b. Hârise komutasında onun döneceği yola bir ordu gönderdi. İslâm ordusu kervanın önüne çıktı. Kervanı ele geçirip Ebû'l-Âs'ı esir etti. Ebû'l-Âs, Zeyneb'e haber göndererek kendisini himayesine almasını istedi. Zeyneb de onu himayesine aldı. Hz. Peygamber de bunu kabul etti ve müslümanlara:

— *Bu adamın bizim yanımızdaki yerini biliyorsunuz. Eğer mallarını geri verirseniz memnun olurum. Vermek istemesenlz de sizin için fey'dir,* dedi. Ebû'l-Âs'ın malları geri verildi. Mekke'ye gitti. Üzerindeki hakları sahiplerine ödedikten sonra müslüman olarak Medine'ye döndü. Rasûlullah yeni bir nikâh ve yeni mehir ile Zeyneb'i Ebû'l-Âs'la evlendirdi.(1)

Rukayya:

Peygamberimizin kızlarından Rukayya, Ebû Leheb'in oğlu Utbe ile nikâhlanmıştı. *«Ebû Leheb'in elleri kurusun»* diye başlayan Tebbet sûresi nâzil olunca Utbe'nin annesi Ümmü Cemil; *«Muhammed bizi hicvetti»* diyerek oğlunu Rukayya'yı boşaması için kışkırtmaya başladı. Babası Ebû Leheb de aynı şekilde hareket ediyordu. Utbe zifaftan önce onu boşadı. Rasûlullah, Rukayya'yı Hz. Osman ile evlendirdi. Hz. Osman ile birlikte Medine'ye hicret eden Rukayya'nın Abdullah adında bir çocuğu oldu. Bedir savaşından biraz önce Rukayya hastalandı. Hz. Peygamber, Hz. Osman'ı savaşa götürmeyerek onun yanında bıraktı. Rukayya, müslümanlar Bedir'de iken vefat etti ve Baki' mezarlığına defnedildi. Ondan bir müddet sonra da oğlu vefat etti.(2)

---

(1) Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, 397 vd.; Zehebî, Siyeru A'lami'n Nubelâ, 175
(2) Belâzurî, Aynı eser, 401

Ümmü Külsüm:

Ümmü Külsüm de Ebû Leheb'in oğlu Mu'teb ile evliydi. Kardeşi Utbe gibi o da Ümmü Külsüm'ü boşadı. Rukayya vefat edince Hz. Muhammed, Ümmü Külsüm'ü Hz. Osman ile evlendirdi. Hicretin 9. yılında vefat edene kadar onun nikâhında kaldı. Vefat ettiğinde Hz. Osman çok ağladı. Rasûl-i ekrem:

— *Seni ağlatan nedir?* diye sordu.

— *Seninle olan sıhriyet bağımın sona ermesi ey Allah'ın Rasûlu!* dedi.

Hz. Peygamber de:

— *Sıhriyet bağı ölümle sona ermez, boşanmayla sona erer. Eğer üçüncü kızım olsa yine seninle evlendirirdim,* dedi.(1)

Fâtıma:

Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma'yı da hicretin ikinci senesinde Hz. Ali ile evlendirdi. Bu izdivaçtan, Hasan, Hüseyin, Muhsin, Zeyneb ve Ümmü Külsüm adında çocuklar dünyaya geldi. Muhsin küçük yaşta öldü. Zeyneb, Abdullah b. Cafer ile evlendi. Çocuğu olmadı. Ümmü Külsüm, Hz. Ömer'le evlendi. Zeyd adında bir çocukları oldu. Hz. Ömer'in şehit edilmesinden sonra Ümmü Külsüm de oğlu Zeyd ile aynı günde vefat etti. Hz. Ali ile Fâtıma'nın iki oğlu Hasan ve Hüseyin'in nesli ise devam etti. Rasûlullah'ın zamanımıza kadar devam eden nesli Hz. Hasan ve Hüseyin'den gelmektedir.

Hz. Fâtıma hakkında biraz daha fazla bilgi vermek gerekir. Çünkü onun Rasûlullah yanında özel bir yeri vardır ve Rasûlullah'ın nesli onun çocuklarından devam etmiştir. Zehebî, Rasûlullah'ın onun zamanındaki kadınların hanımefendisi olarak nitelendirdiğini ve onun hakkında «babasının anası» ifadesini kullandığını rivayet eder. Çünkü o, Rasûlullah'a karşı bir ana kadar şefkatliydi. Hz. Peygamber'e vahyin gelmeye başlamasından biraz önce doğmuştu.

Hicretin ikinci senesinde Bedir savaşından hemen sonra Hz. Ali ile nikâhlandı. Uhud savaşından sonra da zifafa girdiler. Bu sırada Hz. Peygamber ile Hz. Âişe'nin zifafının üzerinden dört ay geçmişti. Fâtıma da on beş yaşındaydı.

Hz. Fâtıma babasından çok sayıda hadis rivayet etmiştir. Hz. Fâtıma'dan oğlu Hasan, Hz. Âişe, Ümmü Seleme ve Enes b. Mâlik rivayet etmişlerdir.

---

(1) Belâzurî, Aynı eser, 401

Hz. Peygamber onu çok sever, ona çok değer verirdi. Çok sabırlı dindar, hayırsever, Allah'a çok şükreden bir kadındı. Yürüyüşü Rasûlullah'ın yürüyüşüne çok benzerdi.

Fedek arazisinin babasından miras olarak kendisine kalmasını istiyordu. Fakat Ebû Bekr, Rasûlullah'tan: «*Biz peygamberler miras bırakmayız. Ne bırakmışsak sadakadır*» hadisini söyledi ve Fedek'in miras olarak verilmesinin uygun olmayacağını bildirdi. Bunun üzerine Hz. Fâtıma, Ebû Bekr'e kırıldı. Bu hadisi Rasûlullah'dan kendisi duymamış gibiydi. Hz. Fâtıma hastalanınca Hz. Ebû Bekr evine gelerek içeri girmek için izin istedi. Hz. Ali, Fâtıma'ya gelerek:

— *Ey Fâtıma! Ebû Bekr içeri girmek için senden izin istiyor*, dedi.

Hz. Fâtıma, Hz. Ali'ye:

— *Ey Ali! Ona izin vermemi ister misin?* diye sordu. Hz. Ali de:

— *Evet*, dedi ve izin verdi. Hz. Ebû Bekr yanına gelip onun rızasını isteyerek:

— *Vallahi evi, serveti, çoluk çocuğu, kabileyi sırf Allah'ın Rasûlü'nün ve ey Ehl-i Beyt, sizin rızanız için terk ettim*, dedi. Hz. Fâtıma'nın rızasını alıncaya ve gönül kırıklığını tamir edinceye kadar yanından ayrılmadı.

Hz. Fâtıma, Rasûl-i ekrem'den beş ay kadar sonra hicretin 11. yılında Ramazan'ın üçünde (22 Kasım 632) yirmi beş yaşında vefat etti.

Hz. Ali, ev işlerini annesi ile hanımı arasında taksim etmişti. Annesinden dışarı işlerine, Fâtıma'dan da ev işlerine bakmasını, un öğütme, hamur yoğurma ve ekmek yapma işlerini üstlenmesini istemişti.(1)

İbrahim:

Hz. Peygamber'in Mâriye'den de İbrahim adında bir oğlu oldu. Fakat bir yaşlarındayken öldü.

f) Çocuklarına Karşı Davranışı:

Rasûlullah'ın çocukları bunlardır. Şimdi de Hz. Peygamber'in çocuklarına nasıl davrandığını, neler öğrettiğini görelim. Böylece bu konuda da müslümanların nasıl hareket edeceği ortaya çıkmış olsun.

Hemen belirtelim ki, Rasûlullah çocuklarını sever, onlarla şakalaşırdı. Buhârî ve Müslim'in rivayetlerine göre, Rasûlullah, Temim kabilesinden Akra' b. Hâbis'in yanında torunu Hasan'ı öptü. Bunun üzerine Akra':

---

(1) Zehebî, Siyer'u A'lami'n-Nubelâ, II, 67-93

— *Benim on çocuğum var. Hiç birini öpmedim,* dedi. Hz. Peygamber de:

— *Merhamet etmeyene merhamet edilmez,* buyurdu.

Rasûlullah bir babanın çocuklarına karşı bütün davranışlarında âdil olmasını, onlara bir şey verirken eşit davranmasını buyurdu.

Rivayete göre Ensardan Beşir b. Saîd'in hanımı kocasından oğlu Numan'a ayrı bir şeyler vermesini istedi. Beşir de bu isteği yerine getirdi. Fakat hanımı, bu hibenin Rasûlullah'ın şahitliği ile garantiye alınmasını istedi. Beşir hanımının arzusuna uyarak Rasûlullah'ın yanına gitti. Hz. Peygamber ona:

— *Numan'ın başka kardeşi var mı?* diye sordu.

— *Evet,* diye cevap verdi. Rasûlullah tekrar sordu:

— *Numan'a verdiğin gibi hepsine de verdin mi?*

— *Hayır,* dedi. Bunun üzerine Hz. Muhammed:

— *Bu uygun değil, oğullarının sana iyi davranmaları gerektiği gibi senin de onlar arasında adaletli olman gerekir. Allah'tan korkunuz ve oğullarınız arasında adaletli olunuz,* buyurdu.(1)

Hz. Peygamber Fâtıma'yı çok severdi. Fâtıma yanına gelince ayağa kalkar, onu öper ve yanına oturturdu. Fâtıma'nın oğulları Hasan ve Hüseyin'i de çok severdi. Onları sırtına alır, onlarla şakalaşırdı.

Bir defasında Hz. Peygamber namaz kılıyordu. Namazı uzattı. Namaz bitince sahabeden biri namazı uzatmasının sebebini sordu. Hz. Peygamber de:

— *Oğlum sırtıma çıkmıştı. Onu acele ettirmek istemedim,* buyurdu.

Rasûlullah kızı Zeyneb'i de çok severdi. Müslüman olmamasına rağmen, Zeyneb'e iyi baktığı ve saygı duyduğu için kocası Ebû'l-Âs'a da iyi davranırdı. Onun için müslümanlara: «*Siz bu adamın bizim yanımızdaki yerini öğrendiniz*» demişti.

Zeyneb öldüğünde, geride Ümâme adında bir kızı kaldı. Rasûl-i ekrem, bütün torunları gibi onu da severdi. Bir gece Rasûlullah'a kıymetli boncuktan yapılmış değerli bir gerdanlık hediye edildi. Hz. Peygamber: «*Bu gerdanlığı ailemde en sevdiğime hediye edeceğim*» dedi. Bunun üzerine bazı hanımları: «*Onu Ebû Bekr'in kızı elde etmiştir*» dediler. Sabah olunca Rasûlullah, Ümâme'yi çağırdı ve gerdanlığı ona taktı.

Ömrünün sonlarına doğru İbrahim adında bir oğlu olan Hz. Peygamber çok sevindi. Çocuğun saçları ağırlığınca gümüşü sadaka olarak verdi. Her gün Mâriye'nin yanına gidiyor, oğlu ile oynuyor ve şakalaşıyordu. İbrahim ölünce Rasûlullah ağladı ve: *«Göz, yaş akıtır, kalp, üzülür, ama Allah'ın hoşnut olmayacağı bir şey söylemeyiz»* buyurdu. İbrahim'in öldüğü gün güneş tutulmuştu. Bazıları: *«İbrahim'e üzüntüsünden güneş bile tutuldu»* dediler. Rasûl-i ekrem bunun üzerine: *«Güneş ve ay, Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. Hiç kimsenin ölümünden veya yaşayışından dolayı tutulmazlar»* buyurdu.

---

(1) Ahmet Çelebi, el-Hayâtu'l-İctimâiyye fi't-Tefkîri'l-İslâmî, 71 vd.

Rasûlullah'ın bu açıklamaları ve çocuklarına davranışı müslümanlar için ne güzel örneklerdir.

g) Hizmetçilerine Karşı Davranışı

Hizmetçi de bir ailenin tamamlayıcı unsurudur. Bir çok evde aile fertleri ile hizmetçi münasebetleri önemli yer tutar. Hz. Peygamber bu münasebetlere de karşılıklı sevgi, saygı ve rahmete dayalı bir düzen vermiş, bunu bizzat hayatında uygulamıştır.

Ma'rûr b. Suveyd hizmetçilerin hakları konusunda şunları anlatır:

Bir gün Ebû Zerr'i hizmetçisi ile birlikte gördüm. Üzerinde aynı kumaştan yapılmış bir elbise vardı. Ebû Zerr'e böyle giyinmesinin sebebini sordum. Ebû Zerr, Rasûlullah zamanında bir hizmetçiye hakaret ettiğini, bunun üzerine Raslullah'ın: *«Sen, kendisinde Cahiliye çağı özelliği bulunan bir kişisin. Onlar sizin kardeşiniz ve yardımcılarınızdır. Allah onları sizin idarenize vermiştir. Kimin elinde kardeşi olursa ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onları güçlerini aşan işlerle yükümlü tutmasın»* dediğini anlattı.

Hz. Peygamber, efendi ile hizmetçiyi aynı insanî statü içinde değerlendirmiş ve efendiye, kendisinin yapmayı lâyık görmediği işleri hizmetçisine yaptırmasına da izin vermemiştir. Efendiye bu görevi yükleyen Hz. Peygamber, hizmetçiyi de, *«efendisinin evinde çoban»* olarak nitelendirmiş ve hizmetçinin kendine teslim edilenlerden sorumlu olduğunu belirtmiştir.

Rasûlullah'ın evindeki örnek davranışlara gelince bu hususta ilgi çekici olaylar görüyoruz:

Bereke, annesinin vefatından sonra Rasûlullah'ın dadılığını yapmıştı. Bundan dolayı ona «anne» derdi. Hz. Peygamber büyüyüp Hz. Hatice ile evlenince, Abdullah b. Zeyd de onunla evlenmek istedi. Bereke ise Rasûlullah'a ve onun hanımına hizmete devam etmek arzusundaydı. Fakat onlar, Bereke'yi evliliğe teşvik ettiler. Bereke, Hz. Peygamber'e hizmet görevini yerine getirdiğini ve bundan böyle onun, hanımı ile birlikte iyi bir hayat geçireceğini düşünerek evliliği kabul etti. Kocası ile birlikte Medine'ye hicret etti. Eymen adında bir oğlu oldu. Artık kendisine Ümmü Eymen (Eymen'in annesi) deniyordu. Kocası ölünce Hz. Peygamber'in evine döndü.

Ümmü Eymen uzun ömürlü oldu. İslâm'ın gölgesinde daha da olgunlaştı. Rivayet edildiğine göre bir gün Hz. Peygamber ashabı ile beraber iken Ümmü Eymen yanına gelip geri gitti. Rasûlullah:

— *Cennetlik bir kadınla evlenmek isteyen Ümmü Eymen'le evlensin,* dedi. Bunu duyan Zeyd b. Hârise ona talip oldu. Hz. Hatice'nin bu vefâkâr hizmetçi için verdiği düğün ziyafetinden sonra evlilik tamamlandı. Usâme bu evlilikten dünyaya geldi.

Şimdi biraz duralım ve Zeyd b. Hârise'den bahsedelim. Zeyd, Cahiliye çağında dünyaya geldi. Kabileler arası bir savaşta küçük çocuk iken esir edildi. Mekke pazarlarında köle olarak satıldı. Hâkim b. Huzâm, onu Hz. Hatice namına satın almıştı. Hz. Hatice, Hz. Peygamber'le evlenince onu Peygamberimize hediye etti. Hz. Peygamber de onu azat edip evlât edindi. *«Evlâtlıkları babalarının adıyla çağırın. Bu, Allah nezdinde daha adaletlidir...»(1)* meâlindeki âyet-i kerîme inene kadar ona Zeyd b. Muhammed (Muhammed oğlu Zeyd) denirdi. Bundan sonra ise Zeyd b. Hârise denildi.

Babası sonra onu buldu. Rasûlullah onu, babasına ve akrabalarına verebileceğini ifade etti. Fakat Zeyd, Hz. Muhammed'le kalmayı tercih etti. Mûte harbinde şehit düştü. Hz. Peygamber vefatından önce Bizans'a karşı hazırladığı orduya komutan olarak, Zeyd'in oğlu Usâme'yi tayin etmişti. Ashabın ileri gelenleri de bu orduda genç Üsâme'nin emrinde asker idiler.

Rasûl-i ekrem'e hizmet edenlerden biri de Sevbân'dır. Rasûlullah'a samimiyetle bağlıydı. Onun sararıp solduğunu gören Hz. Peygamber bir gün:

— *Sana ne oluyor, Sevbân!* dedi. O da:

— *Âhireti düşünüyorum,* dedi. *Orada senden uzak bir derecede olacağım. Senden ayrı kalmanın keder ve elemini hissediyorum.* Aşağıdaki âyet-i kerîmenin onu teskin ettiği rivayet edilir. *«Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, doğrular, şehitler ve salih kimselerle beraberdirler. Onlar ne güzel arkadaştırlar.»(2)*

---

(1) Ahzâb sûresi, âyet 5

(2) Nisâ sûresi, âyet 69

Rasûlullah'a hizmet edenlerden bir diğeri de Enes b. Mâlik'tir. O başından geçenleri kendisi anlatıyor:

— *Rasûlullah, Medine'ye gelince yanında hizmetçisi yoktu. Annem, babamın vefatından sonra Ebû Talhâ el-Ensârî ile evlenmişti. Beni, Rasûlullah'ın hizmetine verdi. Ebû Talhâ, beni takdim ederken:*

— *Ey Allah'ın Rasûlü! Enes, zeki bir çocuktur. Sana hizmet etsin, dedi. Medine'de vefatına kadar Rasûlullah'a hizmet görevini üstlendim. Savaşta ve barışta onunla beraber oldum. Beni hiç bir defa kırmadı. Yaptığım bir şey için niçin yaptın, yapmadığım bir şey için de niçin yapmadın, demedi.*

Rivayet olunur ki Hz. Peygamber Enes'i bir işe gönderdi. Enes sokakta oynayan çocukların yanında oyalandı. Rasûlullah onu bu halde görünce:

— *Enes! Emrettiğim yere git,* dedi.

Hz. Peygamber, hizmetçilerinden birini bir iş için göndermişti. O da gecikti. Dönünce:

— *Kısas korkusu olmasa bu misvak ile canını acıtırdım,* dedi.

İşte bu Hz. Peygamber'in evinde hanımları, çocukları ve hizmetçilerine karşı davranışının kısa bir görüntüsüdür. Müslümanların bundan ders almaları gerekir. Evlerinin ve toplumun düzeni buna bağlıdır.

Rasûlullah, müslümanlar arasında dostluk ve bağlılık duygusunu tesis etmiştir. Mekke'de müslümanları, Medine'de Ensar ile Muhacirleri kardeş yapmıştır. O, bu kardeşlikle ashap arasında nesep kardeşliği derecesinde, hattâ bazan onun da üstünde yeni bir bağ vücuda getirmiştir. Günlük hayatında bu bağı kuvvetlendirmeye önem vermiş, daima bu yolda tavsiyede bulunmuştur.

Bu konu ile ilgili bazı hadis-i şerifleri nakledelim:

— *Ashabın Allah katında en hayırlısı, arkadaşına karşı hayırlı olanıdır* (Tirmizî). *Arkadaşına karşı vefalı ve samimî olan insan Allah'a yakın olur.*

— *İman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız.*

— *Dünyadaki seçkin bir dostunu aldığım zaman, bunu sabırla karşılayan mü'min kulumun yanımdaki mükâfatı cennettir* (Buhârî).

Bu hadis bize, dostun ayrılığına üzülmenin tabiî olduğunu belirtiyor. Bu öyle bir ayrılıktır ki, eğer sabrederse, karşılığında insana cenneti sunuyor.

Bu hadis-i şeriflerden İslâm'da dostluğa ve dostlara verilen değeri anlayabiliriz. Bu sahada Rasûlullah'ın hayatında takip ettiği yol ise gerçekten emsalsizdir. O dostluğun güzelliği ve sevginin berraklığı hususunda örnek olurcasına bize arkadaşlarını tanıtıyor. İşte Hz. Ebû Bekr için söyledikleri:

«Bana Ebû Bekr'den daha çok yardım eden birisi yoktur. Şahsı ile ve malı ile beni destekledi. Beni kızı ile evlendirdi.»

Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer için:

«Ebû Bekr ve Ömer benim için göz-kulak mesabesindedirler.»

Hz. Ali hakkında:

«Ali benim dünyada ve âhirette kardeşimdir.»

Rasûlullah, insanların en kadirşinası idi. Daima Ensara iyiliği tavsiye eder, onların, kendisine ve ashabına kalplerini ve evlerini açtıklarını, Muhacirlere iyi arkadaşlık ettiklerini söylerdi. Son hutbesinde Muhacirlere şöyle diyordu:

«Ensarın iyiliği için çalışınız. Çünkü onlar benim sığınağım oldular. Onların iyisine iyilik yapınız. Hatalı olanını affediniz.»

Hz. Peygamber bu hadis-i şerifi ile müslümanlara, arkadaşın da bir beşer olduğunu, hata yapabileceğini, yanılabileceğini, arkadaşlığın devam edebilmesi için hataların affedilmesi gerektiğini ifade ediyor. Hz. Peygamber'in hadisine göre, arkadaşın hatalarını araştırmak, sevgi ve dostluğun affetmeyi gerektirdiğini unutarak onun hatalarına hata eklemek arkadaşlığa yakışmaz.

Enes, Rasûlullah'ın ashabına karşı olan ilgisini şöyle anlatıyor:

«Rasûlullah bütün ashabını arardı. Onların hiç biri, başka birisinin Rasûlullah yanında kendisinden daha değerli olduğu inancına kapılmazdı. Ashabının yanına oturunca, o ayrılana kadar sabırla beklerlerdi. Evine davet edenin davetine icabet ederdi. Hediye kabul eder, hediyeye mukabelede bulunurdu. Ashabını ziyaret eden, onların durumunu öğrenmeye çalışırdı. Ashabından hasta olanları ziyaret eder, onların çocukları ile oynardı. Birisi kulağına bir şey fısıldamak isteyince sabırla dinler, o kişinin sözü bitmeden başını ondan çekmezdi. Birisi elini tutunca, o, bırakana kadar Rasûlullah da onun elini tutardı. İnsanları en beğendikleri isimleri ile çağırır, onlara güzel künyelerle hitap ederdi. Kimsenin sözünü kesmezdi.»

Başkalarını kendine tercih etme özelliği, en üstün seviyede Rasûlullah'da görülür. Kendi menfaatini düşündüğüne asla rastlanmamıştır.

Ondaki başkalarını tercih özelliği ashabında da müşahede edilmektedir. Mûte harbinde Rasûlullah tarafından kumandan tayin edilen, Zeyd b. Hârise, Cafer b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Ravaha şehit edilince sancağı Ensardan Sâbit b. Ekrem kapmıştı. Sâbit: *«Size başkan ve komutan olacak biri hakkında ittifak ediniz»* diye bağırdı. Bazıları: *«Sensin yâ Sâbit»* diyorlardı. O: *«Sancağı kumandan olmak için almadım»* diye cevap verdi. Halid b. Velid'e bakıp: *«Halid! Sen sancağa daha lâyıksın. Çünkü harp tekniğini benden iyi bilirsin»* dedi. Halid de ona şöyle dedi: *«Sen benden yaşlısın. Bedir'e katılanlardansın.»* Buna karşılık Sâbit: *«Ey Halid! Sancağı senin için aldım»* deyip müslümanlara karşı: *«Halid'i kabul ediyor musunuz?»* diye bağırdı. *«Evet»* dediler ve Halid b. Velid ordu komutanı oldu.

Hz. Peygamber ashabının ihtiyaçlarını öğrenmeye ve onları gidermeye çalışırdı. Hayatlarını Mescid-i Nebevî'de ibadet ve ilim tahsili ile geçiren Ashab-ı Suffa'yı gözetir ve onları doyurma hususunda kendini görevli sayardı.

Kendisine ait bir işte ashabını çalıştırmaktan hoşlanmazdı. Ebû Hureyre bir gün Hz. Peygamber ile birlikte pazara gider. Hz. Peygamber pazardan bir giyecek eşya alır. Ebû Hureyre alınan eşyayı taşımak isteyince Hz. Peygamber: *«Bir şeyin sahibi onu taşımaya daha lâyıktır»* buyurur. Ebû Hureyre bu hadiseyi şu sözlerle tamamlıyor: *«Rasûlullah alım-satımda kolaylık gösterirdi. Burada da satıcıya iyi muamele etti ve ödemeyi fazlasıyla yaptı. Satıcı Hz. Peygamber'in elini öpmek istedi. Hz. Peygamber elini çekti ve: 'Bu Acemlerin krallarına karşı yaptığı bir davranıştır. Ben kral değilim. Ben ancak sizden biriyim' dedi.»*

Hz. Peygamber lâtifeden hoşlanırdı. Lâtifenin hayatın problemlerini hafiflettiği görüşündeydi. Çoğu kere kendisi de lâtife yapardı. Yaşlı halası Safiyye'ye:

— *Hala ihtiyar olan cennete giremez,* dedi. Safiyye ağlayacak hale geldi. Çünkü cennetten mahrum kalacağını sanmıştı. Fakat Hz. Peygamber hemen tebessüm ederek: *«Gerçekten biz onları yepyeni bir yaradılışla yarattık da onları bakireler, kocalarına sevimliler ve birbirlerinin akranları kıldık.»(1)* meâlindeki âyeti kerîmeyi okudu. Safiyye de Rasûlullah'ın maksadını anlayarak sevindi.

Hz. Peygamber'in bir başka lâtifesi de şöyle: Sahabîden birisi, Hz. Peygamber'den kendisini bir deveye bindirmesini istedi. Hz. Peygamber de ona: *«Seni bir deve yavrusuna bindireceğim,»* dedi. Sahabî, yeni doğmuş bir yavruyu kendisine vereceğini sanarak:

— *Ey Allah'ın Rasûlü! Deve yavrusunu ne yapayım?* dedi. Rasûlullah:

— *Deve, bir devenin yavrusu değil mi?* cevabını verdi.

Rasûlullah'ın ashabı arasında onlardan biri gibi yaşadığını imtiyazlı olmayı sevmediğini gösteren meşhur bir hadise de şudur: Ashabından bazıları ile sohbet ediyordu. Yemek için bir koyun hazırlamak istediler. Birisi:

— *Kesmesi bana ait,* dedi. Bir başkası:

— *Yüzmesi de bana ait,* dedi. Hz. Peygamber de:

— *Odun toplamak bana ait,* buyurdu. Bunun üzerine:

— *Ey Allah'ın Rasûlü! Senin yerine biz yaparız,* dediler.

— *Benim işimi yapmayı sevdiğinizi biliyorum, fakat sizinle be-*

---

(1) Vâkıa sûresi, âyet 35-37

raber çalışmak sizden biri gibi olmak, imtiyazlı olmamak, hoşuma gidiyor, diye cevap verdi.

Habeş kralı Necâşî'den bir heyet gelince Rasûlullah ve ashabının davranışı da bir başka örnektir. Hz. Peygamber bizzat onlara hizmet etmek için kalkınca ashabı:

— *Biz yaparız ya Rasûlallah*, dediler. Hz. Peygamber de:

— *Onlar bizim ashabımıza ikramda bulundular. Onlara bizzat hizmet etmek hoşuma gidiyor*, dedi.

Ashabının birbirleri ile olan münasebetleri hakkındaki şu sözü de Hz. Peygamber'in getirdiği yüksek ahlâk sisteminden bir örnektir:

«Sizden her kim izni olmaksızın kardeşinin mektubuna başını uzatırsa, sanki cehenneme uzatmıştır.»

Rasûl-i ekrem, hükümdarlar veya krallar gibi bir görüntü sergilemekten kaçınırdı. Ashabına: *«Beni hristiyanların İsa'yı övdüğü gibi aşırı övmeyin. Ben ancak Allah'ın kulu ve peygamberiyim»* derdi. Bir defasında ashabının yanına gelince herkes ayağa kalktı. Onlara:

— *Acemler gibi ayağa kalkmayın. Sizden birisi (sonradan geldi ise) meclisin sonuna otursun*, dedi.

Namaz kılarken yanına ashabından birisi gelirse onun ihtiyacını sormak için namazını çabuk bitirirdi. Çoğu zaman daha sonra namaza yeniden devam ederdi. İnsanların en iyisi idi. Çok mütebessimdi. Mala değer vermemede ashabına örnek oldu. Zenginliğe ve mal biriktirmeye hiç önem vermedi. Haline razı olur, başkalarını düşünürdü. Hattâ hiç doyasıya yemek yemediği rivayet edilir. Defalarca aç sabahladığı olurdu. Giyecek konusunda da son derece kanaatkârdı. Vefatında ne dinar, ne dirhem, ne köle, ne cariye, ne de başka bir şey bıraktı. Sadece binek hayvanı, silâhı ve sadaka olarak bıraktığı bir arazi kalmıştı. *«Biz peygamberler miras bırakmayız, ne bırakmışsak sadakadır»* diyordu. Bundan dolayı Hayber ve Fedek'teki mülkünden hanımları ve çocukları bir şey alamadı. Hz. Ebû Bekr, Rasûlullah'ın mülkünü müslümanlara verdi. Peygamber hanımları da Beytülmal'den kendilerine ayrılan hisse ile hayatlarını sürdürdüler.(1)

Ashabına olan sevgisinden dolayı, onların yakınlarının küçük yanlışlıklarını bağışlardı. Bunun en güzel misâli belki de Abdullah b. Ubeyy'dir. Hz. Peygamber oğlu Abdullah'ın hatırı için onun münafıklığına İslâm'ı ve İslâm peygamberini beğenmeyişine tahammül ederdi. Babasının münafıklığına karşı Abdullah tam bir müslümandı. Rasûlullah onun hatırına, ölen münafık babasının kefenlenmesi için temiz gömleğini bile vermişti. *«Ey Muhammed! İster bağışlanmalarını dile, ister dileme, onlar için yetmiş defa af dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir»(1)* âyeti kerimesi nâzil olunca ondan başka hiç kimsenin erişemeyeceği fazilet zirvesine ulaşmış ve rivayet edildiğine göre bu âyet nâzil olduktan sonra da Abdullah'a iyiliğe devam etmiş ve: *«Eğer yetmişten fazla istiğfar ettiğim takdirde affedileceğini bilsem onu da yapardım»* demiştir.

---

(1) Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, 620

Rasûlullah'ın ashabına karşı sevgisi karşılıksız kalmıyordu. Onlar da Hz. Peygamber'in etrafında pervane oluyor, O'nu büyük bir aşkla seviyor, bütün varlıklarını O'nun yolunda feda ediyorlardı. Meselâ:

Ebû Bekr İslâm'ın doğuş günlerinde zengin idi. Malının çoğunu Mekke'de harcadı. Kalanını da yanına alarak, Hz. Peygamber ile hicret etti. Medine yolunda Rasûlullah'ın bazan önünde gidiyor, bazan da geriden geliyordu. Hz. Peygamber sebebini sordu: *«İleriyi gözetleme düşüncesiyle öne geçiyorum, sana katılma düşüncesiyle de arkadan geliyorum»* dedi. O bununla her an Hz. Peygamber'in hizmetinde olduğunu belirtmiş oluyordu.

Zeyd b. el-Dusna adında bir sahabî müşriklere esir düşmüştü. Onu, babasına karşılık öldürmek üzere, Safvan b. Umeyye satın aldı. Safvan, Zeyd'i bir duvara dayadı ve korkutmak için sağına soluna ok atmaya başladı. O bu durumda iken Ebû Sufyan gelerek:

— *Allah aşkına söyle ya Zeyd,* dedi. *Şu anda sen ailenin arasında olsan da Muhammed senin yerine ölümle karşı karşıya bulunsa ister miydin?*

Zeyd şöyle haykırdı:

— *Vallahi şu anda ben evimde otursam da, Muhammed'e de kendi evinde bir diken batsa buna bile razı olmazdım.* Ebû Sufyan o zaman:

— *Muhammed'i ashabının sevdiği kadar arkadaşları tarafından sevilen bir kişi görmedim,* dedi.

Uhud savaşında müşrikler, Hz. Peygamber'i öldürmek için bütün güçleriyle hücum ederken, Sahabeler, Rasûlullah'ın etrafında O'nu koruyan, gelen darbeleri bertaraf eden bir kalkan gibi durdular. Şöyle diyorlardı:

«Eğer Rasûlullah öldürülürse veya nâhoş bir durumla karşılaşırsa bizim için hayatın tadı kalmaz.»

Hz. Peygamber'in ashabı ile münasebet tarzı böyleydi. Onlara sevgi ve yardımlaşmada örnek oldu. Onlar da onu örnek aldılar. Rehber edinmeye öylesine muhtaç olduğumuz örnek bir toplum ortaya çıktı. Allah buyuruyor:

---

(1) Tevbe sûresi, âyet 80

«Ey insanlar! Şüphesiz ki size, kendinizden bir peygamber gelmiştir. sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir. O, size son derece düşkündür. Mü'minlere çok çok şefkatli ve merhametlidir.»(1)

---

(1) Tevbe sûresi, âyet 128

7 — HZ. MUHAMMED'İN DİNİ, AHLÂKİ VE SOSYAL ALANDAKİ ÖĞRETİMİ VE EĞİTİMİ

a) Ferdin Eğitimi:

Burada «*Küfürden imana*» uzun bir yolculuktan bahsedeceğiz. Putlara tapmak dahil her türlü inanç yanlışlıklarından uzaklaşıp İslâm'a giren insanın bu yolculuğun boyutlarını anlaması ve imana girerken hangi yükümlülükleri kabullendiğini bilmesi gerekiyor.

Hz. Ali anlatıyor:

«Rasûlullah'ın yanında oturuyorduk. Âliyeli bir adam geldi:

— Ey Muhammed! Bana bu dinin en sert ve en yumuşak yönünü bildir, dedi. Hz. Peygamber ona:

— Ey Âliyeli! dedi. Bu dinin en yumuşak yönü, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğuna şehadet etmektir. En serti de emanettir, ey Âliyeli! Dikkat et, emin olmayan kişinin, oruç tutup namaz kılsa da dini yoktur.»

Rasûlullah, İslâm'ın ortaya koyduğu yeni terbiyeyi ve o günkü toplumun hiç tanımadığı yüksek ahlâk ilkelerini müslümanlara verebilmek için Medine'de büyük çaba harcadı. İslâm'a giren ferdin yeniden şahsiyet kazanması için bütün gücünü sarfetti. Çalışması iki yönlüydü: Bir taraftan müslümanı, toplumu tamamen sarmış olan her türlü günah ve kötülüklerden temizlemek, diğer taraftan da ona yepyeni değerler kazandırmak. Bu da ancak fazileti ana esas olarak kabul etmek, faziletli bir hayatı teşvik etmek ve faziletli bir hayat yaşamakla mümkün olurdu. İşte Hz. Peygamber bazan konuşarak, bazan yaşayarak, İslâm insanının yetiştirilmesi ve asli şahsiyetini bulması için ne mümkünse yaptı. Müslümanlar üzerinde sözleriyle ve yaşayışıyla büyük tesir uyandırdı. Sonunda sahabeden, güzel vasıflarla mücehhez bir ümmet meydana geldi.

Şimdi, Hz. Peygamber'le beraberiz. Onun sözlerini, müslümanları kötülüklerden çekip iyiliğe teşvik ederken, ashabının gönlüne fazilet duygularını yerleştirirken takip ettiği metodu sunacağız.

Gayemiz, İslâm Peygamberini bir mürşit, bir muallim, bir yol gösterici olarak tebliğ ettiği ve yaşadığı hayatı anlamak ve onun izinden yürüyebilmemiz için Asr-ı Saadet dönemini yeniden gözler önüne sermeye çalışmaktır.

Zulüm:

Rasûlullah'ın mücadele ettiği kötülükleri anlatmaya başlarken önce zulümden bahsedelim. Zulüm, toplumları tehdit eden en tehlikeli hastalıktır. Kuvvetlinin zayıfı ezmesi demektir. Güçlü olan kişi, kendisinin hep böyle güçlü kalacağını, zayıfın da hep böyle zayıf olacağını hesap eder. Ne kadar yanlış bir hesap! Halbuki hiç bir şeyin hesabı insana bağlı değildir. Kuvvetlinin kuvveti de kendinden değil, zayıfın zaafı da... Onun için İslâm, insanın kendisine verilen imkânı kötüye kullanmasına izin vermez. Güçlünün gücünü, istismar etmesi de yasaktır.

Hz. Peygamber zulmü mahkûm eder, insanları zulümden sakındırır ve şöyle buyurur:

— *Zulümden sakınınız. Çünkü zulüm, kıyamet gününün karanlıklarıdır.*

— *Zulme uğrayanın (mazlumun) bedduâsından sakın. Çünkü mazlum ile Allah arasında (duâsının kabulüne engel olacak) hiç bir perde yoktur.* (Buhârî ve Müslim)

Hz. Peygamber, zalimden intikam alınacağını, onun azaptan kurtulamayacağını bildirmektedir:

«Allah, zalime mühlet verir. Nihayet onu bir yakaladı mı bir daha salıvermez.»

«Eğer zalim, yağma ve gasp ile bir şeyi ele geçirmişse, yağmaladığı veya gasbettiği şey kıyamet gününde halka halinde boynuna dolanır.»

Rasûl-i ekrem, bu konuda şöyle demektedir:

«Kim zulümle bir karış yer zaptetse, kıyamet günü boynuna halka halinde yedi kat dolanır.» (Buhârî ve Müslim).

Zulüm, eğer idareciler tarafından halka karşı uygulanırsa daha da çirkin ve tiksindirici olur. Çünkü idareciler, halkı zulme karşı koruyup gözetlemekle yükümlüdürler. Görevlerini yerine getirmeyip, halka zulüm ve işkence edenlerin cezası da Allah nezdinde kat kat şiddetli olur.

Hz. Peygamber buyuruyor:

«Allah, halkın idaresini eline verdiği halde, halka zulmederken ölen bir kula, cenneti haram kılar.»

«Allah'ım, kim ümmetimin bir işini üstlenir de onları sıkıntıya düşürürse sen de onu sıkıntıya düşür. Kim de ümmetimin bir işini üstlenir, onlara yumuşak davranırsa sen de ona yumuşak davran.»

Ana-Babaya İsyan:

Bir zulüm çeşidi de «ukûk» diye isimlendirilen, evlâdın ana-babaya zulmüdür. Hz. Peygamber bunu büyük günahlardan sayıyor ve cezasının sadece âhirete ait olmayacağını, daha dünyada iken Allah tarafından cezalandırılacağını ifade ediyor:

«Büyük günahlar üç tanedir: Allah'a şirk koşmak, ana-babaya isyan ve adam öldürmek.»

«Üç günah var ki, onlara karşı amelin faydası yoktur: Allah'a şirk koşmak, ana-babaya isyan etmek ve savaştan kaçmak.»

«Ana-babaya isyan dışındaki bütün günahlardan Allah, dilediğinin (cezasını) kıyamet gününe bırakır. Ana-babaya isyan edenin cezasını ise ölmeden önce dünyada hemen verir.»

Rüşvet:

Rasûlullah'ın tekrar tekrar yasakladığı kötü huylardan biri de rüşvettir. Bazı insanlar rüşvetin kendilerine bir menfaat sağlayacağına inanırlar. Halbuki o, insanlara ve topluma belâ getirir. Rüşvetten gelen mal, rüşvet yiyenin diğer mallarını da mahvettiği gibi toplumu da adaletsiz, çarpık bir temele oturtur. Bugünkü toplumlarda gerçek ismiyle olsun, hediye adıyla olsun bu çarpık yapı gelenekleşmiştir. İslâm rüşvetin her şeklini yasaklamıştır.

Hz. Peygamber buyuruyor:

«Allah rüşvet verene de, rüşvet alana da lânet etsin.»

«Hüküm vermek için, rüşvet alan kişinin solu sağına bağlanır ve sonra cehennemin dibine atılır.» (Hâkim)

«Hüküm konusunda rüşvet küfürdür. İnsanlar arasında da haramdır.» (Taberânî)

«Görevlilerin hediye kabulü ihanettir.» (Buhârî ve Müslim)

Kibir:

Rasûlullah, kibri de yasaklar. Kibir, büyüklenmek demektir. Kibir sahibi, kendi yaratılışını, hayatının başlangıç ve sonucunu unutmuş kişidir. Eğer kendi doğumuna, ölümüne, hayatına hâkim olmadığını düşünse kendinden önceki iktidar sahiplerinin akibetini hatırlasa, kibrin anlamsızlığını görecek, kendine verilen imkânın çerçevesinde kalacaktır.

Kibir hakkında Hz. Peygamber şöyle buyuruyor:

«Allah, kalbinde hardal tanesi kadar kibir olan kişiyi cehenneme gönderir.» (Ahmed b. Hanbel)

«Kendini büyük görüp, kibirlenerek yürüyen kişi, Allah'ın huzuruna, gazab-ı ilâhiye uğramış olarak çıkar.»

Tecessüs:

Rasûlullah müslümanın eğitiminde, tecessüsten uzak olmaya ve insanların kusurlarını, ayıplarını araştırmamaya da büyük önem vermektedir. Bu konuda şöyle buyuruyor:

«Kim bir kavmin evine bakmak için onların izni olmadan başını uzatırsa, onun gözünü çıkarmaları helâldir.»

«Kim bir kavmin konuşmasını onlar istemediği halde dinlerse kulaklarına kurşun dökülmesi lâzımdır.»

«Ümmetimin hepsi affolunmuştur. Yalnız açıkça günah işleyenler bu affın dışındadırlar.» (Allah onun ayıbını örtünce artık bir müslüman onu açmamalıdır.)

«Müslümanların kusurlarını araştırmayınız. Çünkü Allah, müslümanların kusurlarını araştıran kişiyi rezil eder.»

Birisine kötülük edeceği veya büyük günah işleyeceği hususunda kanaat getirilen bir kişiyi, engel olmak gayesiyle takip etmek ise Hz. Peygamber'in yasakladığı tecessüs değildir.

Tefrika:

Rasûlullah, müslümanların tefrikaya düşmesini, birbirinden uzaklaşmasını da yasaklamaktadır. Amr b. el-Âs başkanlığında bir birliği gönderdikten sonra, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah komutasında ona yardımcı kuvvetler gönderirken Ebû Ubeyde'ye şu tavsiyede bulunmuştur: *«Birbirinizle anlaşmazlığa düşmeyin, nice kötülüklerin sebebi ayrılık ve boğuşmadır. Toplumlarda öyle kişiler vardır ki, devamlı olarak ayrılık tohumları ekerler. Böyleleri, toplumu çökertip bitiren bir karaktere sahiptirler.»*

Rasûlullah, müslümanlara İslâmî bir şahsiyet kazandırmak için ideal düşünceler ortaya koymaktadır:

«Üç kişi olduğunuz zaman, ikiniz diğerinden gizli konuşmasın» diyor.

Yolda yürümenin bile adabını belirliyor:

Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber'den şunları naklediyor:

«*Yollarda oturmaktan sakınınız.*» Sahabe-i Kiram:

— *Ey Allah'ın Rasûlü! Bunsuz yapamayız,* dediler. Hz. Peygamber:

— *Öyleyse, oturmaya mecbur kalırsanız yolun hakkını verin,* dedi. Sahabe:

— *Yolun hakkı nedir? Ya Rasûlallah!* dediler. Hz. Peygamber:

— *Gözü (haramdan) sakınmak, (gelip geçene) eziyet vermemek, selâm almak, iyiliği emretmek ve kötülükten uzak durmaktır,* dedi.

Bu, nefsin zaaflarına ve günaha yönelişlerine karşı, müslümanı uyaran Rasûlullah ile kısa bir sohbettir. İşin diğer yönüne, yani Hz. Peygamber'in müslümanları iyi huylara ve güzel hasletlere teşvikine bakarsak, o zaman da insanı, hem dış görünüşüyle ve hem de iç dünyası ile güzelleştirip geliştiren, Allah'ın arzu ettiği İslâmî kişiliğe uygun canlı bir örnek şahsiyet haline getiren, büyük bir inkılâpla karşılaşırız. Şimdi de, gerçek müslümanın şahsiyetini dokumak üzere önemli esaslar getiren bazı hadis-i şerifleri nakledeceğiz:

Rasûlullah, İslâmî karaktere sahip insanı meydana getirirken kademe kademe ilerlemektedir. İlk plânda doğruluk, güvenirlilik, cömertlik, amelde ihlâs ve benzeri hasletleri kazandırırken bunu, başkalarını görüp gözetme takip eder. Hz. Peygamber, insanı akraba ile ilgilenmeye, komşunun hakkına riayet etmeye, darda kalana yardım etmeye, bundan da bir adım öteye geçip dost ve arkadaş seçiminde dikkatli olmaya teşvik eder. Hayatı korumayı temel prensip olarak zikrettiği için, mücahitlerin ve sınır boylarında savaşanların mükâfatlarının çok üstün olduğunu bildirir.

Doğruluk:

Doğruluk hakkında şöyle buyuruyor:

«*Doğruluktan ayrılmayın. Çünkü doğruluk, insanı iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi doğru olur, doğruluğu aramaya devam eder ve sonunda Allah nezdinde (onun sıfatı) sıddîk (doğru) diye yazılır. Yalancılıktan sakınınız. Çünkü yalan kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyler, yalan söylemeye devam eder ve sonunda Allah nezdinde (onun sıfatı) «yalancı» diye yazılır.*» (Buhârî).

Emanet:

Emanet konusunda Rasûlullah'ın Âliyeli birisine söylediklerini Hz. Ali'den naklen konumuzun başında ifade etmiştik.

İhlâs:

Amellerde ihlâs ve samimiyet hakkında da şöyle buyuruyor:

«Allah sizden birinin yaptığı işi iyi ve sağlam yapmasını ister.»

Sadaka:

Sadaka için en uygun vakit hakkında Ebû Hureyre şöyle rivayet etmektedir:

«Hz. Peygamber'e bir adam gelip, Ey Allah'ın Rasûlü! Hangi sadakanın sevabı daha büyüktür, diye sorunca Hz. Peygamber: «Sıhhatin yerindeyken, fakir düşmekten korkup zengin olmayı arzuladığın sırada sadaka vermendir. Can boğaza gelip, şu falanın, şu filanın diyeceğin zamana kadar geciktirme» diye cevap verdi.

Sıla-i Rahim:

Akraba ile ilgilenme hakkında da Enes, Peygamberimizin şöyle dediğini rivayet etmektedir.

«Rızkının genişlemesini ve ömrünün uzamasını seven kimse sıla-i rahim'de bulunsun (akrabası ile ilgilensin).» (Buhârî, Müslim).

Komşu Hakkı:

Rasûlullah komşu hakkı konusunda da şöyle buyuruyor: *«Allah'a ve âhiret gününe inanan, komşusuna ikram etsin.»*

Hz. Peygamber'e, *«Falan kadın gündüz oruç tutuyor, gece namaz kılıyor, fakat komşusuna eziyet ediyor»* denildi. Peygamberimiz de: *«Onun yeri cehennemdir»* diye buyurdu.

Borçluyu Rahatlatma:

Borçluyu rahatlatma hakkında Ebû Katâde şunları söylüyor:

Hz. Peygamber'in: *«Kim Allah'ın, kendisini kıyamet günü sıkıntılarından kurtarmasını istiyorsa borçluya yardım etsin veya alacağının bir kısmını almasın»* dediğini duydum.

Câbir, Rasûlullah'ın şöyle dediğini rivayet ediyor:

«Allah, alırken satarken ve alacağını isterken müsamahalı olan kişiye merhamet eder.»

Dost Seçimi:

Dost seçimi konusunda da Rasûlullah şöyle buyuruyor:

«Kişi, sevdiği ile beraberdir.» «İnsan dostunun dini üzeredir. Sizden birisi dostluk kurduğu kişiye yardım etsin.» (Ebû Dâvud).

Cihat:

Hz. Peygamber cihadın fazileti ve mücahitlerin mükâfatı hakkında da şöyle buyuruyor:

«Allah yolunda savaşan kimseye cennet vacip olmuştur.»

Fakirlikten Uzak Olmak:

Hz. Peygamber, müslümanın fakirlikten, yoksulluktan uzak olmasını ve muhtaç duruma düşmemesini ister. Bu konuda şöyle buyuruyor: *«Veren el, alan elden hayırlıdır.» «Sadaka vermeye nafakası üzerine vacip olanlardan başla. Sadakanın hayırlısı bol maldan verilendir.»* (Buhârî, Müslim).

Yumuşak Huyluluk:

İnsanlara iyi ve yumuşak muamele etmek hakkında da Hz. Âişe'ye şöyle der:

«Ey Âişe! Yumuşak ol, çünkü yumuşaklık nereye nüfuz ederse orayı güzelleştirir. Neden çıkarsa onu da çirkinleştirir. Allah (kullarına) yumuşak davranır, yumuşaklığı sever.» (Müslim)

Hizmetçiye İyi Muamele:

Hizmetçilere iyi muamele konusunda İbn Mesûd şunları anlatıyor:

«Bir kölemi dövüyordum, arkamdan bir ses duydum. 'Bil ki ey İbn Mesûd!' diyordu. Çok kızgın olduğum için sesin kimden geldiğini anlamadım. Sesin sahibi yaklaşınca onun Rasûlullah olduğunu farkettim. Bana: 'Ey İbn Mesûd! Bil ki senin karşında Allah, senin bu köleye karşı olduğundan daha güçlüdür' dedi. 'Ey Allah'ın Rasûlü! O Allah rızası için artık hürdür,' dedim. Bunun üzerine: 'Eğer böyle yapmasaydın ateş yüzünü yakardı' buyurdu.»

Bunlar küçük örneklerdir. Rasûlullah'ın olaylara ve ortama bağlı olarak, ferdin eğitimi ile ilgili daha binlerce Hadis-i şerifi vardır. Hz. Peygamber, savaş içinde bile mü'minin eğitimini sürdürmüştür. Hadis-i şerifleri, bu mânâda Hz. Peygamber'in rahle-i tedrisinde verilmiş öğütler olarak kabul edip, şahsiyetimizi ona göre şekillendirmek bizler için de bir vecibe olur.

b) Toplumun Eğitimi:

Bundan önce Rasûlullah'ın fert eğitimini nasıl gerçekleştirdiğini, müslümanlar arasındaki kardeşlik bağlarını nasıl tesis ettiğini gördük. Ayrıca müslümanları cuma için, cemaat için ve diğer maksatlarla bir araya getiren camileri nasıl bina ettiğinden bahsettik. Şimdi de bu fertlerden ve guruplardan birbirini seven, birbirini destekleyen bir toplum meydana getirebilmek için nasıl çalıştığını görelim.

Hz. Peygamber'in hadislerini ve yaşayışını inceleyen birisi, O'nun ailenin teşekkülü için çok çaba harcadığını görür. Aile, en küçük toplumdur. Rasûlullah, aileye büyük önem vermiş, evlenecek kişiyi eş seçiminde titiz davranmaya teşvik etmiştir.

«*Eşleriniz için iyi seçim yapınız. Çünkü kan çeker*» diye buyuruyor. Çocuklar ile ilgilenmeyi ve onlar arasında eşit davranmayı teşvik etmektedir. Karı-kocanın birbirine karşı haklarını açıklayan bir çok hadis-i şerif vardır. Çocuklar ile ana-baba arasındaki sorumluluğa dikkat çekiyor, çocukları dinleri ayrı bile olsa anne ve babanın hakkını gözetmekle sorumlu tutuyor.

Ahmed b. Hanbel rivayet ediyor: «*Ebû Bekr'in cahiliye döneminde boşadığı karısı, kızı Esmâ'nın yanına geldi. Esmâ, annesini karşılayıp karşılamama ve hediyesini kabul edip etmeme hususunda tereddüt etti ve Rasûlullah'a haber göndererek durumu sordu. Rasûlullah da annesini iyi karşılaması ve hediyelerini kabul etmesi için haber gönderdi.*» Bunun üzerine de şu meâldeki âyet-i kerîme nâzil oldu: «*Allah, din hususunda sizinle savaşmayan ve sizi yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Şüphesiz Allah, adaletli davrananları sever.*»(1)

Hz. Peygamber, İslâm toplumunun teşekkülünde geniş ve umumî bir yol takip etmiştir. Öyle esaslar koydu ki, eğer müslümanlar bu esaslara uyarlarsa beşeriyetin tanıdığı en güzel toplum yapısı ortaya çıkar. Bu esaslar, bir yandan hükmedenlerle hükmedilenler arasındaki münasebeti düzene koyuyor, öte yandan da bir iktisadî sistem getiriyor. Bununla zenginin yükümlülüklerini ve fakirin haklarını belirliyor. Böylece Medine dönemi, İslâm toplumunun ortaya çıktığı devir haline geliyor, Rasûlullah, bir toplumu oluşturan her alanda esaslar getirirken, bir yandan da her müslümanın kendini İslâm toplumunun bir parçası olarak hissetmesini, bu toplumun mutluluğu ve yücelmesi için çalışmayı görev saymasını ve toplum kurtulmadıkça kendini kurtaramayacağını bilmesini sağlamak için, bütün müslümanların kardeş olduklarını ilân ediyor.

---

(1) Mümtehine sûresi, âyet 8; ayrıca bk. Ahmet Çelebi, **el-Hayâtü'l-İctimâiyye fi't-Tefkiri'l-İslâmî**, 63 vd.

Bunun için müslümanın, *«Müslümanlar ancak kardeştirler»* âyetinden ilham alarak bütün müslümanların birbiriyle kardeş olduğunu hissetmeleri gerektiğini belirtiyor. Israrla bu duyguyu besliyor, güçlendiriyor, mü'mine İslâm toplumunun ayrılmaz bir parçası olduğu şuurunu vermeye çalışıyordu:

«Müslüman müslümanın kardeşidir. Onu terkedip yalnız bırakmaz.»

Sonra da bu kardeşliğin icaplarını ortaya koymaktadır. İslâm toplumunun sıhhati için büyük gayretler sarfediyordu:

«Mü'minin mü'mine bağlılığı, parçaları birbirini tutan bina gibidir.» (Buhârî, Müslim).

«Birbirinizi kıskanmayın. Birbirinize kin tutmayın. Birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz.» (Müslim).

«Mü'minler, birbirine sevgi, merhamet ve şefkât hususunda tek bir beden gibidir. Bedenden bir organ hastalanınca diğer organlar onun yardımına koşarlar ve hararetle o organın acısını paylaşmaya çalışırlar.»

Rasûlullah, bu kardeşliği tesis ettikten sonra mü'mini duygu yönünden bir derece daha yükseltiyor ve onu kendisi için istediğini, mü'min kardeşi için de isteme şuuruna götürüyor. Bu konuda şöyle buyuruyor:

«Nefsime hâkim olan Allah'a yemin ederim ki, sizden birisi kendi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş sayılmaz.» (Buhârî, Müslim).

Bundan sonra Rasûlullah, sevgi safhasını da aşıp sevgiyi sözle değil hareketlerle göstermeyi emrediyor. Müslümanı, müslüman kardeşini sevmekle yükümlü tuttuğuna göre, ona yardım etmek ve onun mutluluğu için çalışmak suretiyle bu kardeşliğin daha da gelişmesi için herkesi mecbur tutuyor. Her insanî ilişkiye bu İslâm kardeşliğini güçlendiren bir ruh veriyor. Basit ilişkileri, büyük İslâm kardeşliği için mânâlandırıyor.

İşte birkaç hadis-i şerif:

— *«Size (nafile) oruçtan, (nafile) namazdan ve sadakadan daha üstün bir ameli haber vereyim mi?»*

— *«Evet, ya Rasûlallah!»* dediler. Rasûlullah da:

— «*Dargınların arasını düzeltmektir. Arabozuculuk ise amelleri yok eder.*» (Ebû Dâvud).

«*Mü'minin dünyaya ait bir sıkıntısını gideren kişinin, Allah da bir âhiret sıkıntısını giderir. Zorda olana kolaylık gösteren kişiye Allah kolaylık gösterir. Müslümanın ayıbını örten kişinin Allah da, dünya ve âhirette ayıplarını örter. Kul, kardeşine yardım ettikçe Allah da kulun yardımcısıdır.*» (Buhârî, Müslim).

«*Bir ağaç müslümanları rahatsız ediyordu. Birisi gelip ağacı kesti de cennete girdi.*» (Müslim).

Ebû Berze, Hz. Peygamber'den kendisine, faydalı bir iş öğretmesini istedi. Peygamberimiz ona: «*Müslümanların yollarından onları rahatsız edecek şeyleri uzaklaştır*» dedi. (Müslim).

«*Ümmetimin amellerinin iyisi de kötüsü de bana arzedildi. İyi amelleri arasında, yoldan gelip geçenlere eziyet veren şeylerin uzaklaştırılmasını da buldum.*» (Müslim).

«*İki kişi arasında adaletle davranman sadakadır. Güzel söz sadakadır.*» (Buhârî, Müslim).

«*Herhangi bir müslüman bir ağaç diker de bir insan veya bir hayvan, ondan yerse bu kendisi için sadaka olur.*» (Müslim).

Rasûlullah'ın hadisleri bu minval üzere ya mü'minin mü'mine hizmetini veya fertleri dikkate almaksızın İslâm toplumuna hizmeti hedef alıyor. Rasûlullah, toplumu idarede, üstünlükleri ve yücelikleri nefsinde taşıyan en güzel örnektir. Böylece birbirini seven, birbirine şefkât duyan bir toplum vücuda getirdi. Küfrün hâkimiyetini yıktı, yerine tarihte benzeri bulunmayacak kadar kısa bir sürede İslâm hâkimiyetini gerçekleştirdi.

c) Rasûlullah'ın Tesis Ettiği Ahlâk Düzeni:

Ahlâk hakkında belli olaylara bağlı olarak Rasûlullah'ın ifade buyurduğu bir çok hadis-i şerif vardır. Bunların bir kısmını, Hz. Peygamber'in ferdi ve İslâm toplumunu nasıl meydana getirdiğini anlatırken zikrettik. Bunlar, şahane bir kolye veya çok güzel bir çiçek demeti gibidir. Rasûlullah'ın öyle hadisleri de vardır ki, bildiğimiz kadarıyla onları, belli bir olaya bağlı olarak söylememiştir. Bunlar da müslümanların genel kültürüne ait hadislerdir. Bunlarla da Peygamberimiz, müslümanların karşılaşacakları çeşitli durumlarda takınacakları İslâmî tavrı onların gönlüne yerleştiriyor. Bunlar tabii haliyle dalında duran çiçeklere benziyor. Bir olay üzerine ifade edilen hadis-i şerifler, vahyediliş sebebi bilinen âyet-i kerîmelere, genel mânâlı hadis-i şerifler de bir sebebe bağlı olmaksızın nâzil olan âyet-i kerîmelere benziyor.

İslâm ahlâkından bahsederken belirtmemiz gereken bir nokta daha vardır. İslâm, topluma önceden mevcut olmayan bir ahlâk anlayışı getirmiştir. İnsan toplumu bugün bile İslâm ahlâkını bütün yönleriyle içine sindirip kendine mâl edememiştir. İslâm'dan önce adalet, sözünde durmak gibi kavramlar zayıflık belirtisi sayılırdı. Bundan dolayı bir şair, kabilelerden birini haksızlık ve zulüm yapmadığını belirterek hicvetmektedir:

«Onun kabilesi ne kimseye haksızlık edebilir,
Ne de zulmedebilir, hardal tanesi kadar.»

Bir başkası da:

«İnsanlara zulmetmeyen, zulme uğrar» demektedir.

İslâm ise, adaletli davranmayı farz kılmıştır. Hattâ adaletten daha üstün bir duyguyu, «ihsan» duygusunu getirmiştir. İslâm'dan önce eşitlik yoktu. Dünyada efendiler ve köleler vardı. Günümüzde de kölelik açıkça görülmemekle beraber yine de eşitlik mevcut değildir. En ileri ülkelerde bile ırk ayırımları vardır. Zulüm ve yağma, sömürgelerde ve onların kalıntılarında açıkça görülmektedir. İnsanları korkutan ve kendilerinden korkulup kaçılmasından mutlu olan zalimler hâlâ hayat sürmektedir. İnsan toplumu, henüz ahlâk konusunda İslâm düşüncesinin getirdiği noktaya erişememiştir.

Rasûlullah'ın esaslarını koyduğu ve yerleştirmeye çalıştığı İslâm ahlâkı nedir? Şimdi onu anlatmaya çalışacağız.

Bir araştırıcı, hadis-i şeriflerden, toplum hayatının adabına ait mükemmel bir demet meydana getirebilir. Meselâ, bir toplantıya gidecekseniz, toplantının başından sonuna kadar bütün devreleri için Rasûlullah, size yol gösteriyor... Gerçi bu hadis-i şerifler, belirli bir sıra ile varit olmamıştır. Ama araştırıcı, onları bir sıraya koyarak bu gayeyi gerçekleştirebilir. Şimdi biz de İslâm ahlâkının bazı yönlerini ortaya koyan bir hadisler demeti sunabiliriz:

Toplantılara katılma ile ilgili ilk belirteceğimiz husus, özel veya genel bir toplantıya gidecek müslümanın, güzel bir kılık kıyafetle ve temiz olarak toplantıya hazırlanmasıdır. Soğan, sarımsak veya bunlar gibi kokusundan başkalarının rahatsız olacağı bir şey yememelidir. Bu konuda Rasûlullah şöyle buyuruyor:

«Din, temizlik üzerine kurulmuştur. Temizlik imandandır.»

Rasûlullah, mescitte ter kokusundan hoşlanmazdı.

«Bunu (soğanı veya sarımsağı) yiyen, kokusu gidene kadar meclisimize gelmesin.»

«Allah, nimetinin eserini kulunda görmekten hoşlanır.»

«Kapıyı çaldığınız zaman evdekiler: 'kim o' deyince sadece: 'Ben' demeyiniz. 'Ben falancayım' deyiniz.» Câbir rivayet ediyor:

«Rasûlullah'a gidip, kapıyı çaldım: 'Kim o?' dedi. 'Ben' dedim. O zaman Rasûlullah: «Ben, ben. Sanki senden başka kimse yok. Biriniz kapı çalıp da kendisine, kim o? denince, ben falancayım, desin» buyurdu.»

«Az sayıda kişinin katıldığı bir toplantıya gidince siz vardığınızda ayağa kalkarlarsa onlarla el sıkışınız. Ayağa kalkmazlarsa, selâm verip, onların hemen yanına boş bulduğunuz bir yere oturunuz.»

Ömer b. Hattab rivayet ediyor:

«Enes'e, 'Rasûlullah ashabı ile el sıkışıyor muydu?' diye sordum. 'Evet,' dedi.»

Rasûlullah bir topluluğun yanına geldi. Ayağa kalktılar. Bunun üzerine Peygamberimiz:

«Acemler gibi ayağa kalkmayın. Ben, Mekke'de kadîd (kurutulmuş et) yiyen bir kadının oğluyum» buyurdu.

İnsan çok samimi olduğu birisi ile karşılaşınca onu kucaklayabilir ve öpebilir. Hz. Âişe anlatıyor: *Zeyd b. Hârise Medine'ye benim evime geldi ve içeri girmek için izin istedi. Rasûlullah onu karşılayıp kucakladı ve öptü.»*

Bir meclise gelen kişi oturacağı zaman, kendisini karşılamak üzere ayağa kalkan kişinin yerine onun izni olmaksızın oturmamalıdır. Müsaade almadan iki kişinin arasına da oturmamalıdır. İbn Ömer, Rasûlullah'ın şöyle dediğini rivayet ediyor:

«Sizden birisi, bir kişiyi kaldırıp da onun yerine oturmasın. Ama yer açıp oturduğunuz yeri genişletiniz.»

«Bir adamın, bir yerde oturmakta olan iki kişinin arasına onların izni olmaksızın oturması helâl değildir.»

Oturanların da insanın yaşını ve değerini dikkate olması gerekir. Rasûlullah: *«Herhangi bir genç, yaşından dolayı bir ihtiyara iyi davranırsa, Allah da yaşlılığında ona iyi davranacak birisini lütfeder»* buyurmuştur. Hz. Âişe de Rasûl-i ekrem'in: *«İnsanlara derecelerine göre muamele ediniz»* dediğini rivayet etmektedir.

Bir mecliste oturan kişi, halkı ilgilendirmeyen konuşmalarını terketsin ve o konuda konuşmasın. Rasûlullah diyor ki: *«Kişinin kendini* *ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi müslümanlığının güzelliğindendir.»* (Tirmizî).

Yemek adabı konusunda da Rasûlullah ne güzel kaideler koymuştur:

«Sağ elinle ye. Ve önünden ye.»

«Biz acıkmadıkça yemeyen bir toplumuz. Yediğimizde de tıka basa yemeyiz.» (Buhârî, Müslim).

Hz. Âişe diyor ki: *«Rasûlullah'dan sonra ortaya çıkan ilk bid'at, tıka basa yemektir. Rasûlullah, hiç tıka basa yemedi. O yeteri kadar yerdi.»*

Yine Hz. Âişe anlatıyor: *«Peygamber'in karnı tam olarak hiç doymadı. Ailesinden yemek istemez ve yemeğe karşı çok istekli olmazdı. Yemek verirlerse yerdi ve ne getirirlerse onu kabul ederdi.»*

«Âdemoğlu kendisi için karnından daha zararlı bir kap doldurmamıştır. Ona belini doğrultacak birkaç lokma yeter. Mutlaka yiyecekse (midesinin) üçte birini yemeğe, üçte birini içeceklere ve üçte birini de nefese ayırsın.»

«Sakın tıka basa yemeyin. Çünkü o, ibadete karşı tembellik verir, vücudu bozar ve hastalığa sebep olur. Yiyeceğinizde itidali elden bırakmayın. İtidal, israftan uzaktır. vücuda sağlık verir ve ibadete karşı kuvvetli kılar.»

«Çok yeyip içmek suretiyle kalbi öldürmeyin. Çünkü kalp, suyu çok olunca ölen ekin gibidir.»

İslâm ahlâkı ile ilgili hadislerden, başka bir demet daha sunalım. Rasûlullah insanları korkutan ve halkın, şerrinden sakındığı kişi hakkında diyor ki: *«İnsanların en şerlisi, şerrinden sakındığı için halkın kendisini terkettiği kişidir.»*

Hz. Peygamber, hayvanlarla ilgili tavsiyelerde bulunuyor ve hayvanlara iyi muamele yapılmasını emrediyordu. Bu konudaki en meşhur hadislerden bazıları şunlardır:

«Kadının biri hapsettiği bir kediden dolayı cehenneme girdi. Kediye ne yiyecek verdi, ne su, ne de onu başıboş bıraktı ki, yerdeki böcekleri yesin.»

«Hayvanlar konusunda Allah'tan korkunuz.»

«Allah, günahkâr bir kadını bağışladı. Çünkü o, susuzluktan dili dışarı düşmüş bir köpek görmüş ve ona su vermişti.»

Hattâ Rasûlullah insanların kullandığı eşya hakkında bile güzel tavsiyelerde bulunmuştur. Bu gibi bazı eşyaya güzel isimler veriyordu.

Çanağına, «garrâ» (siyah renkli, beyaz başlı bir kuş), aynasına «müdille» (yol gösteren) derdi.

Rasûlullah, insanların ihtiyaçlarını giderenlerin cehennem azabından kurtulacağını bildiriyor. Bu konuda şöyle buyuruyor: «*Allah'ın, insanların ihtiyaçları için ayırdığı kulları vardır. İnsanlar, ihtiyaçları için onlardan yardım isterler. Allah'ın azabından emin olanlar işte onlardır.*»

Bu hadis demetini, şartlara ve ortama göre hükümlerin değişebileceğini gösteren bir hadis-i şerifle bitirelim.

Seleme b. el-Akva' şöyle rivayet etmektedir: Rasûlullah bir sene kurban hakkında: «*Kim kurban keserse üçüncü günden sonra evinde kurbandan bir şey bulundurmasın*» dedi. Ertesi sene:

— *Ya Rasûlallah! Geçen sene yaptığımız gibi mi yapalım?* dediler.

— *Hayır. Yeyin, yedirin ve ilerisi için bırakın. Geçen sene halkın geçim sıkıntısı vardı, bu sıkıntıya karşı yardımcı olmanızı istemiştim,* dedi.

d) Kadıların (Hâkimlerin) Eğitimi:

İslâm dini, adalete çok büyük önem vermektedir. Çünkü hükümde adalet toplumun temelidir. Adalet iledir ki, mazlumun gönlü sükûnet bulur. Zalim ise bir daha zulmetme cesareti gösteremez. Rasûlullah, adalet konusunda Kur'an-ı Kerim'i emsalsiz bir şekilde açıklamış ve bu adaletle ilgili İslâmî hükümleri bizzat tatbik etmiştir.

Rasûlullah'ın kadıların eğitimi ile ilgili davranışlarını inceleyen birisi, bunların bütün yönleriyle ve kademeleriyle adaleti içine aldığını görür. Nitekim yapacağımız iktibaslar da bunu gösterecektir:

Konuyu araştıran birisinin dikkate alması gereken ilk husus, Rasûlullah'ın camiyi mahkeme olarak kullanmasıdır. Caminin mahkeme olarak kullanılması İbnu Kayyım'ın da işaret ettiği gibi(1) adaletin kutsallığını göstermektedir. Davalar Allah'ın evinde karara bağlanınca bu kararın da kutsal olduğu açıktır. Daha sonraları davalar başka yerlerde karara bağlanmış ve özel mahkeme salonları kurulmuşsa da adaletin bulunduğu her yere bu kutsallık onunla beraber gitmiştir. Bu durum, adaletin teminatıdır ve kadının yaptığı işin öneminin büyük olduğunu göstermektedir.

Mahkemelerin camide görev yapması, «açıklık» yani oturumun herkese açık olması ilkesini getirmiştir. Herkes camiye girebilir ve mahkemenin çalıştığı kısma gidebilir. Halkın mahkemelerde hazır bulunabilmesi bir açıdan sanki eğitim-öğretim faaliyeti olmuştur. Diğer açıdan da adaletli hüküm için bir nevi garanti olmuştur. Çünkü halk orada, kadının davranışlarını, tarafların delillerini ve neticede verilen hükmü görerek bir kanaate ulaşmakta, böylece bir nevi gözlemci durumunda olmaktadır.

---

(1) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 56

Mahkemelerin çalışma yerlerinden bahsettikten sonra, Rasûlullah'ın kadıda bulunması gereken şartlar ve kadının yükümlülükleriyle ilgili açıklamalarına geçelim.

Bu hususta, Rasûlullah'ın sözlerinden anlayabildiğimiz ilk şart, kadılık için mutlaka bulunması gereken ölçüde bilgi sahibi olmaktır. Rasûlullah buyuruyor:

«Kadılar üç guruptur. Biri cennette, ikisi cehennemdedir. Hakkı bilen ve ona göre hüküm veren kadı cennettedir. Hakkı bilen fakat ona göre hüküm vermeyen kadı cehennemdedir. Bilmediği halde hüküm veren kadı da cehennemdedir.» (Ebû Dâvud).

Hadisin son bölümü, konu ile ilgili hükümleri bilmeden karar veren kadının, kararında isabet olsa bile cehennemlik olduğunu ifade ediyor. Çünkü o tesadüfen doğru karar vermiştir. Oysa kadı yeterli derecede bilgili olmalı, kararlarında tesadüflere yer verilmemelidir.

Bu hadis-i şerifi tahlile devam edelim. Hadis, adaletle hüküm vermeyi de kadılığın en önemli şartlarından sayıyor. Bundan dolayı, hakkı bildiği halde, yanlış hüküm veren kadı, bilgisiz kadı ile birlikte cehenneme atılıyor. Çünkü o, bilgisinden faydalanmamış ve Allah'ın adaletini yerine getirmemiştir. Bu husus Beyhakî'nin rivayet ettiği bir başka hadiste de tekrarlanmaktadır:

«Kadı yerine oturunca onun yanına iki melek iner ve zulmetmedikçe ona yol gösterirler, onu başarılı kılmaya çalışırlar. Eğer zulmederse oradan yükselip onu kendi haline terkederler.» Allah adaletli olmak isteyen kadıya böyle yardım eder. Zulmetmek isteyen hâkimi de yapayalnız bırakır. Allah'ın yardımına ve desteğine sahip olmayan kişiye yazıklar olsun.

Rasûlullah'ın genel olarak bütün yetkililer için ve özel olarak da kadılar için açıkladığı bir haslet daha var ki, o da hediye kabulünden ve rüşvetin şüphesinden bile uzak olmaktır. Bu konuda Hz. Peygamber: *«Görevlilerin hediye kabulü ihanettir»* diyor. Hâkimler ise, hükümlerine tesir edecek veya kendilerini tereddüde sevkedecek her şeyden uzak olması gereken görevlilerin başında sayılmaktadır. Hattâ kadılar, evlerine çokça gelip giden arkadaşlar edinmekten hoşlanmazlardı. Çünkü halk, kadının yanına çok gidip gelen bu kişinin onun yanında itibarlı olduğunu ve bu itibarın gayr-ı meşru bir kazanç vesilesi yapılabileceğini sanabilirdi.

Rasûlullah'ın hadisleri bizi başka bir önemli noktaya, mahkemede davacı ve davalıya eşit muamele meselesine sevketmektedir. Bu konuda Ebû Dâvud, Abdullah b. Zübeyr'den Rasûlullah'ın, davacı ve davalının kadının huzurunda oturmasına karar verdiğini rivayet ediyor. Hz. Peygamber, oturma konusunda eşit davranılmasıyla da yetinmemiş, daha ince noktalarda da onlara eşit davranılmasını istemiştir. Bunu şu sözünde görebiliyoruz:

«Bakışında ve konuşmanda hasımlara eşit davran.»

Oturma konusunda eşit davranılmasından sonra şimdi de karar vermeden önce her iki tarafı da dinlemenin zaruri olduğuna dair hadis-i şerife geliyoruz. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyuruyor.

«Davacı ve davalı karşısında oturunca her ikisini de dinlemeden karar verme. Sence gerçeğin açığa çıkması için bu daha uygundur.»

Hz. Peygamber, tarafları dinlerken de önemli bir konuya dikkat çekiyor: Taraflardan birisi iyi konuşabilir, diğeri meramını anlatmaktan aciz olabilir ve bu durum hâkime tesir edebilir. Bu konuda da insanlığın büyük mürşidi şunları söylüyor:

«Siz davacı-davalı olarak bana geliyorsunuz. Ben de insanım. Biriniz delilini diğerinden daha güzel ifade edebilir. Ben aranızda, sizden duyduğuma göre hüküm veriyorum. Her kim için kardeşinin hakkı olan bir şeye hükmedersem onu almasın. Çünkü bu, ateşten bir parçadır. Kıyamet günü, boynunda o ateşle gelir.»

Bu konuda bir başka rivayet de şudur:

«İki kişi miras konusunda ihtilâfa düştüler ve karar vermesi için Rasûlullah'ın huzuruna geldiler. Rasûlullah da onlara bu hadisi söyledi. Bunun üzerine her birisi arkadaşından, hakkından fazla bir şey almaktan korktu. Birbirlerine, hakkımı sana bıraktım, dediler. Rasûlullah da onlara: «İşte şimdi kalkın, taksim yapın ve hakkı gözetin. Sonra da her ikiniz arkadaşına hakkını helâl etsin» dedi.

Tarafları belirtildiği gibi dinledikten sonra sıra delillere gelmektedir. Rasûlullah, böyle bir durumda davacının delil göstermek ve inkâr edenin de yemin etmek zorunda olduğunu ifade ediyor. Hz. Peygamber, bir defasında davacıdan delil istedi. Davacı da: *«Şahidim yok, bu iş olurken yanımızda kimse yoktu»* dedi. Bunun üzerine Rasûlullah: *«Öyleyse arkadaşın yemin etmek zorundadır»* buyurdu. Davacı kabul etti. Fakat Rasûlullah, davalıya yemin vermeden önce, yemin ederek haksız yere birisinin malını alan kişinin kıyamet günü, bu hak boynunda asılı olarak geleceğini hatırlattı. Bunun üzerine davalı korktu ve yemin etmeyip, ihtilâf konusu olan şeyi davacıya bıraktı.

Tarafları ve şahitleri veya yemini dinledikten sonra sıra karar vermeye geliyor. Karar da, ya nassa göre verilir veya ictihada. Rasûlullah, bu konudaki safhaları, İslâm'ın davetçisi ve bir kadı olarak Muâz b. Cebel'i, Yemen'e göndereceği zaman onunla olan konuşmalarında belirtmiştir. Bu konuşmanın tamamını, Rasûlullah'ın âlimleri ve İslâm davetçilerini eğitimi konusunda anlatmıştık. Burada özetleyecek olursak, kadı önce Kur'an'ın hükmüne uyar. Kur'an'da konusu ile ilgili bir hüküm bulamazsa Rasûlullah'ın hadisine bakıp ona uyar. O konuda hadis de bulamazsa İslamî çerçevenin dışına taşmamak şartıyla karar verir. Muâz, Rasûlullah'a bunları söyleyince Rasûlullah memnun oldu: «*Allah'ın Rasûlü'nün elçisini, Allah'ın ve Rasûlü'nün razı olacağı işte muvaffak kılan Allah'a hamdolsun*» dedi.

Yeterli bilgiye sahip olarak ictihat eden kişi, hata bile etmiş olsa bu çabasından dolayı sevap kazanır. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyuruyor:

«*Kadı ictihat edip de isabet ederse iki sevabı vardır. İctihat edip de hata ederse bir sevabı vardır.*»

Adamın biri Hz. Ömer'e gelerek bir konudan şikayetçi oldu. Hz. Ömer adamı Hz. Ali'ye gönderdi. Hz. Ali, o konuda başvuracağı bir nass olmadığı için ictihat ederek hüküm verdi. Bir müddet sonra Hz. Ömer aynı adama rastlayınca şikayeti konusunda Hz. Ali'nin ne yaptığını sordu. O da durumu anlattı. Bunun üzerine Hz. Ömer: «*Hüküm veren ben olsaydım şöyle hüküm verirdim*» dedi. Hz. Ömer'in görüşü adamın menfaatine idi. Onun için: «*Yetki sendeyken, hüküm vermene engel ne?*» diye sorunca, Hz. Ömer: «*Kendi görüşümün Ali' nin görüşünden üstün olduğunu nasıl bileyim?*» dedi. Hz. Ali'nin verdiği hükmü değiştirmedi.

Rasûlullah, çok açık olarak ifade ediyor ki kadı hatır için karar veremez ve İslâm kanunları önünde bir hükümdar ile bir fakir arasında fark yoktur. Kureyş kabilesinin büyük kollarından olan Mahzumoğulları'ndan bir kadın, hırsızlık yapınca kavmi ona had cezası uygulamaması için şefaatçi olarak Üsâme b. Zeyd'i Rasûlullah'a gönderdi. Üsâme bu konuda Peygamberimizle konuşunca, Hz. Peygamber, şöyle buyurdu: «*Ey Üsâme! Allah'ın hadlerinden birinde şefaatçi mi oluyorsun? Sizden öncekiler, asil birisi hırsızlık yapınca onu salıverip, zayıf biri hırsızlık yapınca onu cezalandırdıkları için helâk oldular. Allah'a yemin ederim ki, eğer Fâtıma binti Muhammed hırsızlık yapsaydı, Muhammed onun elini de keserdi.*» (Buhârî)

Yüce Peygamber'in bu davranışlarından müslümanlar çok etkilendiler. Kindî, bu konuda şunları anlatıyor:

«Tevbe b. Nemr el-Hadramî, kadı olunca karısını çağırıp: «*Sana karşı olan sevgim hakkında ne biliyorsun?*» dedi. Karısı: «*Allah sana hayırlı arkadaş versin*» diye mukabelede bulundu. Tevbe de ona dedi ki: «*Halkın işi ile ilgili başımıza geleni biliyorsun. Sen boşsun...*» Karısı sözünü tamamlamasına fırsat vermedi. «*Boşsun*» sözünden korkarak bir çığlık attı. Tevbe: «*Söyleyeceğimi dinleyene kadar sabret*» dedi. Sözünü şöyle tamamladı: «*Sen boşsun, eğer benimle bir davacı-davalı hakkında konuşursan veya mahkemeyle ilgili bir işte şefaatçi olursan.*» Tevbe'nin hanımının, çabuk karar verilmesini istediğine işaret olur endişesiyle, hokkaya su koymaktan bile uzak durduğu rivayet edilir.» (1)

Rasûlullah'ın adalet konusundaki düşüncesi buydu. O, böylece Üsâme ve Muâz'dan başlayıp zamanımıza kadar gelen ve bundan sonra da her yerde ve zamanda bulunacak olan nesilleri eğitiyor, onlara yol gösteriyordu. Bu görüş, Allah'ın ve Rasûlü'nün irşadından kaynaklanan en sağlam görüştür.

e) Rasûlullah'ın Askerî Alandaki Fikirleri:

Müslümanların Mekke'de askeri bir güce ihtiyacı yoktu. Çünkü henüz savaş izni verilmemişti. Ama Medine dönemi mücadelelerle doludur. Çünkü artık savaşa izin veren âyet-i kerîmeler nâzil olmuştur.

«*Artık saldırıya uğrayan mü'minlere, zulmedildikleri için cihat etme izni verildi. Şüphesiz ki Allah, onlara yardım etmeye elbette kadirdir.*»*(2)* «*Sizinle savaşanlarla, Allah yolunda savaşın. Fakat haddi aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.*»*(3)*

Seriyyeler ve gazveler hicreti müteakip başladı ve Medine dönemi boyunca devam etti. Bu bakımdan Rasûlullah, İslâm davetini silâh gücüyle tehdit eden bâtıla karşı mücadele verebilmek için askerî kuvvetleri eğitmek zorundaydı.

Kuvvet:

Rasûlullah, müslümanları kuvvetlenmeye ve her an için cihada gönüllü olmaya teşvik konusuna büyük önem vermiştir. Mücahit yetiştirme ve savaş bilgisi olmayanların sayısını azaltma konusunda da büyük çaba harcamıştır. Mü'minin güçlü olması gerektiğini belirtirken şöyle diyor:

---

(1) el-Kindî, Kudâtu Mısır, 37
(2) Hac sûresi, âyet 39
(3) Bakara sûresi, âyet 190

«Kuvvetli mü'min, Allah nezdinde zayıf mü'minden daha değerli ve hayırlıdır.»

Cihat Duygusu:

Gönüllerde cihat arzusunun gelişmesiyle ilgili olarak da şöyle buyuruyor:

«Cennet kapıları kılıçların gölgesi altındadır.»

«Bir seher vaktini veya bir akşamı Allah yolunda geçirmek dünyadan ve dünya nimetlerinden daha hayırlıdır.»

«Allah yolunda bir gün sınır boylarında nöbet tutmak, üzerine güneş doğan şeylerden daha hayırlıdır.»

«Her kim Allah yolunda mücadele ederse cennet ona vacip olmuştur. Allah yolunda yaralanan kişinin yarası kıyamet gününde zağferan renkli ve misk kokuludur.»

Bazı insanlar yaşlı ve güçsüz olduklarından veya buna benzer meşrû sebeplerden dolayı savaş meydanlarında savaşacak durumda değildir. Rasûlullah, işte bunları da güçleri nispetinde mücahitlere yardımcı olmaya teşvik etmektedir:

«Bir savaşçıyı donatan kimse o savaşçı gibi sevap kazanır. Savaşçının sevabından da bir şey eksilmez.»

Bizzat savaşa katılmayan ve savaşa katılanlara yardım da etmeyen kimselere ise Allah'ın azabına uğradıklarını bildiriyor, onları azap ile tehdit ediyordu:

«Allah yolunda mücadele ettiğine dair bir nişanı olmadan Allah'a kavuşan, bir yerinde eksiklik olduğu halde Allah'a kavuşur.»

«Her kim savaşmazsa veya savaşa gideni donatmazsa yahut da savaşa gidenin gerideki ailesi efradına iyi bakmazsa Allah, kıyamet günü gelmeden onu bir felâkete uğratır.»

Bu teşviklerin ve ikazların ışığında, Rasûlullah'ın etrafında Arap yarımadasında emsali görülmemiş bir büyük güç teşekkül etti. Bu güç, Rasûlullah'ın çevresinde ya zafer kazanmak veya şehit olmak için bütün varlığını seferber ediyordu. Şimdi Rasûlullah'ı müslümanlara harp tekniklerini öğretirken veya bütün safhalarıyla harp idare ederken göreceğiz. Rasûlullah'ın en çok itina gösterdiği konulardan birisi savaşta gizlilik prensibiydi. Hz. Peygamber harp için yola çıktığı zaman, seferin kesin olarak nereye yapıldığını kimse bilmezdi. Gaye, düşmanın hazırlanmasına fırsat vermemek ve baskın şeklinde bir taarruzla netice almaktı. Bu, büyük komutanların zamanımızda bile uygulamaya çalıştıkları bir husustur.

Ka'b b. Mâlik, bu konudaki bir rivayette, Rasûlullah'ın harbe gideceği zaman bunu başka bir şeyle kamufle ettiğini anlatıyor. Enes, Rasûlullah'ın Bedir harbinden önce, ashabını çağırarak: «*Bizim bir hedefimiz var. Bineği olan bizimle binip gelsin*» dediğini rivayet ediyor. Herhangi bir seriyye için sancağı ashaptan birine vereceği zaman, sancağı mescidin avlusuna diker ve yiğitlerden bir seçim yapar, hareket anı gelmeden seriyye komutanına gidecekleri yeri söylemezdi. Bazan da seriyye komutanına ağzı kapalı bir mektup verir, meselâ kuzeye veya güneye doğru gitmelerini emreder, onlara bir yer tarif edip, o yere gelmeden mektubu açmamalarını tembih ederdi. Bütün bunlar, düşmana haber sızmaması içindi.

Rasûlullah'ın üzerinde titizlikle durduğu noktalardan birisi de, istihbarattı. Hz. Peygamber, hazırlıklarını tam yapabilmek ve düşmanın muhtemel taktiklerine karşı koyabilmek için düşman hakkında bilgi toplamaya itina gösterirdi. Enes, Rasûlullah'ın, Bedir harbinden önce Ebû Sufyan'ın kervanına ait haber toplaması için casus olarak Besbes b. Bişr'i gönderdiğini söylüyor. Aynı maksatla Şam yolu tarafına da Talhâ b. Ubeydullah ve Said b. Zeyd'i göndermişti. Mekke'de de casusları vardı. Amcası Abbas ve Beşir b. Sufyan bunlardandır.(1) Bedir yakınlarına gelince bizzat kendisi de Ebû Bekr ile birlikte tebdili kıyafetle haber toplamak için çevreyi dolaşmıştır.(2)

Düşmana ait istihbarata verdiği önem o kadar fazlaydı ki yahudilere ait bilgi toplayabilmesi için Zeyd b. Sâbit'e onların dilini öğrenmesini emretmişti.(3) Rivayet ediliyor ki: Abdullah b. Cahş'ı Muhacirlerden sekiz kişi ile birlikte yola çıkardı ve bir hedef tayin etmeksizin Mekke istikametine gitmelerini emretti. Abdullah'a bir mektup verip iki gün yürümeden açmamasını istedi. Abdullah arkadaşlarıyla beraber iki gün yürüdükten sonra mektubu açtı. Mektupta şunlar vardı:

«Bu mektubuma bakınca Nahle'ye (Mekke ile Taif arasında) varana kadar süratlen. Orada Kureyş'i gözetle ve bize onlardan haberler topla.»(4)

Düşmanların da müslümanlardan haber toplamak için casus gönderebileceğini düşünen Rasûlullah, bu casuslara karşı müslümanların nasıl davranacağına dair de kaideler koymuştur.

---

(1) Abdulhayy el-Kettabi, et-Terâtibu'l-İdâriyye, II, 36-62
(2) İbn Hişam, I. 65
(3) Taberi, III, 42
(4) Ahmet Çelebi, el-Cihad ve'n-Nüzumu'l-Askeriyye, 89

Bunlardan birisi şuydu:

Bir düşman casusunun farkına varan müslümanlar onu tanımamış gibi davranacaklar, sonra o casusu ve onu gönderenleri aldatmak için ortalığa bazı önemsiz haberler atacaklardı. Eğer müslümanlar onun durumundan haberdar olduklarını açığa vurmak zorunda kalırlarsa, o zaman da onu kendi hesaplarına kullanmanın yollarını arayacaklardı. Çünkü böylece ondan bazı önemli haberler alabilirler veya onun vasıtasıyla düşmana yanlış haberler gönderebilirlerdi. Bedir'de müslümanlar, bir kişinin Kureyş casusu olduğunu anlamışlar ve bazıları ona düşmanca davranmak istemişti. Hz. Peygamber, onları engelleyip, casusu çağırdı ve ona Kureyş'in sayısını sordu. Bilemeyince, günde kaç deve kestiklerini sordu. Bir gün dokuz ve bir gün on deve kestiklerini söyleyince, bundan sayılarının dokuz yüz ile bin arasında olduğu sonucuna vardı.(1)

Rasûlullah, ordunun düzen ve tertibine büyük önem veriyordu. Ordunun yürüyüşü ile ve ordudakilerin bulunacakları yerlerle bile ilgileniyordu. Kendisi ordu ile birlikte gidince kafilenin arkasından giderdi. Böylece güçsüzlerin moralini yükseltiyor ve geride kalanları takip ediyordu. Bizzat kendisi de harp kıyafeti giyiyordu. Ordunun sancakları vardı. Askerin moralini yükseltmek için şiirler okunuyordu. Düşmanla karşı karşıya gelince zamanın şartlarına göre orduyu merkez, sağ cenah ve sol cenah diye üçe bölüyor ve her birine ayrı komutan tayin ediyordu. Arkadan gelecek hücumlara karşı askerin gerisine okçular yerleştiriyordu. Düşmanı kuşatma altına almaya çalışıyordu. Orduda parola kullanırdı. «Mansur», «Hâ mîm», bu parolalardan bazısıdır. Daha iyi yardımlaşsınlar ve bulundukları mevkide gedik açılmaması için daha çok gayret etsinler diye aynı kabilenin fertlerini bir yere yerleştiriyordu. İleri gelen yardımcılarına sabır ve sebat tavsiye ediyordu. Uhud savaşında okçuların başındaki Abdullah b. Cubeyr'e şu tavsiyede bulunmuştu:

«Okla düşman süvarilerini bizden uzaklaştır. Savaş lehimize de olsa aleyhimize de olsa sakın senin tarafından bir baskına uğramayalım. Yerinde dur. Sakın senin tarafından bir baskına uğramayalım.» (2)

Savaşların çoğunu Rasûlullah, bizzat kendisi yönetmiştir. O böylece komutanlarına bizzat örnek olarak askeri talim yaptırıyordu. Bu konuda Hz. Ali:

---

(1) Abdurraûf Avn, el-Fennu'l-Harbî fî Sadrıl-İslâm, 216

(2) Taberî, II. 192

«Harp, şiddetlenip gözler kızardığında Rasûlullah bizi korurdu. Kimse düşmana ondan daha yakın olamazdı» diyor.

Abdullah b. Ömer de O'nu şöyle anlatıyor:

«Rasûlullah'dan daha cesur, daha yiğit ve ondan daha çok başkasını düşünen, ölümden korkmayan birisini görmedim.(1)

Müslüman komutanlar, Rasûlullah'ın sözlerinden ve davranışlarından çok etkilendiler ve ünlü askerî ve siyasî liderlerin gerçekleştiremediği hedeflere vardılar. Hz. Ali, Bedir savaşında on sekiz kadar müşriki öldürdü. Bunlardan biri de Nevfel b. Huveylid idi. Hz. Ali ile karşılaşınca: *«Allah adına ve akrabalık hatırına beni bırakmanı istiyorum, ben Hatice'nin kardeşi ve Fâtıma'nın dayısıyım»* diye bağırdı. Hz. Ali de ona şöyle dedi:

«Müslümanla müşrik arasında akrabalık yoktur. Sen Rasûlullah'ı öldürmeye geldin. Bunun için de ölümü hakettin.»

Ebû Ubeyde b. Cerrah, İslâm'a girdiği için kendisini öldürmeye uğraşan babasını öldürdü. Ona vururken: *«Al bunu Allah için vuruyorum»* diyordu. İslâmiyet, Allah'ın ve Rasûlü'nün her türlü akrabadan ve maldan daha aziz olduğunu müslümanlara öğretmişti. Bu konuda Allah şöyle buyurmaktadır:

«Ey Muhammed! De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabalarınız, elde ettiğiniz mallar, durgunluğundan korktuğunuz ticaret ve hoşlandığınız evleriniz; Allah'tan, peygamberinden ve Allah yolunda cihat etmekten sizin için daha sevgili ise, Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin.»(2)

Rasûlullah'ın üzerinde çok durduğu bir nokta da harbi terketmekten müslümanları vazgeçirmek olmuştur. Harpten kaçmayı büyük günahlardan, mahvedici yedi günahtan saymıştır:

«Üç günah var ki onlara karşı hiç bir amelin faydası yoktur; Allah'a şirk koşmak, ana-babaya isyan ve ordudan kaçmak.»

«İnsanları mahveden yedi şeyden sakının.» «Onlar nedir, Ey Allah'ın Rasûlü?» dediler. O da dedi ki: «Allah'a şirk koşmak, Allah'ın haram kıldığı bir nefsi haksız yere öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, harpten yüz çevirmek, namuslu mü'mine bir kadına zina iftirasında bulunmak ve büyücülük.»

Bazan harp taktiği icabı şu âyet-i kerîme çerçevesinde geri çekilmek caiz olabilir:

---

(1) Ahmet Çelebi, el-Cihad ve'n-Nüzumu'l-Askeriyye, 82
(2) Tevbe sûresi, âyet 24

«Ey iman edenler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman sakın onlara arkanızı dönmeyin. Savaş için bir taktik kullanan veya başka bir cemaata katılmak isteyen hariç. İçinizden kim düşmana arkasını dönerse, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varıp kalacağı yer cehennemdir. O ne kötü bir yerdir.»(1)

Savaşın seyrine göre, bazan müslümanların geri çekilmesi caiz olduğu halde şartlar ne olursa olsun Rasûlullah, bu hakkı kendisi için hiç kullanmamıştır. Nitekim Huneyn savaşında ashap ani baskının tesiriyle kaçarken o yerinden oynamayan yüksek bir dağ gibi olduğu yerde kalmıştır. Kur'an'ı Kerim bunu şöyle anlatır:

«O zaman sizler uzaklara kaçıyor, kimseye dönüp bakmıyordunuz. Halbuki Peygamber sizi arkanızdan çağırıyordu.»(2)

Şimdi burada zikredilmesi uygun olacak önemli bir noktaya geliyoruz. Rasûlullah, bazı örneklerine göz attığımız bu üstün kahramanlığına ve kararlılığına rağmen bir kişi hariç tutulursa kimseyi bizzat eliyle öldürmemiştir. Bizzat öldürdüğü kişi de Ubeyy b. Halef'tir. İbn Hişam bunun sebebini şöyle anlatır:

«Ubey b. Halef Mekke'de Rasûlullah ile karşılaşınca: 'Ya Muhammed! Bir atım var, her gün besliyorum, Seni onun üzerinde öldüreceğim' diyor, Hz. Peygamber de ona: 'Ben seni öldüreceğim inşallah' diye cevap veriyordu. Uhud savaşında Rasûlullah yaralanınca Ubeyy: 'Muhammed nerede? Ya O kurtulur, ya ben' diye bağırarak geldi. Müslümanlar ona karşı çıkmak istedilerse de Rasûlullah: 'Bırakın' dedi. Hâris b. el-Samme'den bir harbe aldı. Harbeyi öyle bir fırlattı ki gidip Ubeyy b. Halef'in boynuna isabet etti. Ubeyy atından düşüp yuvarlanmaya başladı. 'Muhammed beni öldürdü' diyerek Kureyş'e doğru koştu. Yarasını görünce pek ölecek vaziyeti olmadığı kanatiyle: 'Yazıklar olsun, bir şeyin yok' dediler. Onlara: 'Hep yalan söylediniz. Muhammed beni tehdit etmişti. Vallahi o tükürse bile beni öldürür' dedi. Mekke'ye giderken yolda öldü.»(3)

Rasûlullah, seriyyelerin başına harp bilgisi, sabrı ve cesareti ile temayüz etmiş kahraman müslümanlardan komutan seçiyordu. Ubeyde b. Hâris, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdullah b. Ravaha, Zeyd b. Sâbit, Ebû Ubeyde b. Cerrah bunlardandır. Daha sonra da Halid b. Velid ve Amr b. el-Âs, Rasûlullah'ın en seçkin komutanlarının başında yer almaktadırlar.

---

(1) Enfâl sûresi, âyet 15-16
(2) Âl-i İmrân sûresi, âyet 153
(3) İbn Hişam, II, 31

Rasûlullah'ın bizzat yönetmediği sadece bir savaş vardır: Mûte Savaşı. Hz. Peygamber bu savaşta bazı yiğit müslümanları komutan olarak seçmiştir. Bu da Rasûlullah'ın sahabeyi askerî komuta alanında eğitmek için benimsediği bir usuldü. İslâm ordusunun Bizans süvari birlikleriyle bu ilk karşılaşmasında ordu komutanı olarak Zeyd b. Hârise görevlendirilmişti. Hz. Peygamber orduyu uğurlarken şöyle demişti:

«Eğer Zeyd şehit düşerse, Cafer b. Ebî Tâlib, o da şehit düşerse Abdulah b. Ravaha komutan olacaktır. O da şehit düşerse müslümanlar aralarından birini komutan seçsinler.»

Rasûlullah, bu karşılaşmada ihtiyatlı davranıyor, peşpeşe birden fazla komutan tayin ediyor, sonra da kendi tayin ettiği komutanlar şehit düşerlerse komutanlarını seçme yetkisini orduya bırakıyordu.

Rasûlullah'ın en çok titizlik gösterdiği hususlardan birisi de müslümanların yardımlaşması idi. Daha önce de geçtiği gibi Amr b. el-Âs'ı üç yüz kişilik birliğin başında Medine'ye ani baskın yapmak için Vâdi'l-Kurâ'nın gerisinde toplanmış olan Kuzâa kabilesine mensup bir guruba karşı göndermişti. Bu sırada Mûte savaşı yeni bitmişti. Amr, düşmanın kendi kuvvetlerinden daha güçlü olduğunu görerek Rasûlullah'a haber gönderip takviye birlik istedi. Rasûlullah da Ebû Ubeyde b. Cerrah komutasında takviye kuvvet gönderdi. Bu esnada Hz. Peygamber'in Ebû Ubeyde'ye tavsiyesi kısa ve kesin oldu: *«Arkadaşının yanına varınca anlaşın, ayrılığa düşmeyin.»* Takviye birlik gelince Amr: *«Ordu komutanı benim, siz de takviye birliksiniz»* dedi. Ebû Ubeyde'nin askerlerinden bir kısmı: *«Bizim komutanımız Ebû Ubeyde'dir»* dediler. Fakat Ebû Ubeyde hemen tartışmayı kesti ve: *«Rasûlullah, bana anlaşarak hareket etmemizi emretti, ben de komutanlığı Amr'a bırakıyorum»* dedi. Müslüman komutanlar arasında bu gibi fedakârlık örneklerine çok rastlanır.

Bir seriyye gönderince dönüşlerinde askerlere, kendi durumları, komutanın kendilerine davranışı ve aralarında mevcut olan yardımlaşmanın boyutları hakkında soru sormak da Rasûlullah'ın âdetiydi.

Rasûlullah'ın savaş hukuku sahasında müslümanlara verdiği emirler, dünya medeniyetinin bugüne kadar gerçekleştiremediği emsalsiz prensiplerdir. Hz. Peygamber hayatı boyunca müslüman savaşçının bu prensipler çerçevesinde eğitimine itina göstermiştir. Bu prensipleri O'nun hadis-i şeriflerinde buluyoruz.

İbn Abbas rivayet ediyor: Rasûlullah ordusunu savaşa gönderirken şöyle derdi:

«Allah adına çıkınız. Çünkü siz Allah yolunda savaşıyorsunuz. Zulmetmeyiniz. İnsanların organlarını kesmek suretiyle işkence yapmayınız. Çocukları öldürmeyiniz. Manastırlarda oturan din adamlarını öldürmeyiniz.»

Enes rivayet ediyor:

«Rasûlullah, çok yaşlanmış ihtiyarı, küçük çocuğu ve kadını öldürmeyin» derdi.

Rabâh b. Rabi' anlatıyor:

«Bir savaşta Rasûlullah ile beraber ben de bulunuyordum. Halid b. Velid de öncü birlikteydi. Rasûlullah öldürülmüş bir kadın cesedine rastlayınca: «Bu, öldürülmemeliydi» dedi. Sonra ashaptan birine dönüp: «Halid'e yetiş de kadınları, çocukları ve işçileri öldürmeyin de» diye buyurdu.»

Bu hadis-i şeriflerden ilham alarak müslümanlar şu prensipleri tatbik eder oldular. Savaşa katılmadıkları sürece yaşlılar, çocuklar, kadınlar, işçi ve memurlar öldürülmez. Ağaçlar kesilmez. Mamur yerler yıkılmaz. Hayvanlara eziyet edilmez. Ekinler yakılmaz...

Bunlar Rasûlullah'ın belirlediği ve O'ndan sonra da ashabının uyguladığı ulvî düşünceler ve fikirlerdir. Günümüz medeniyeti siyasette, iktisatta ve başka sahalarda İslâm düşüncesinden çok şeyler aldığı halde savaş ve barış konusunda İslâm'ın benimsediklerinden ve İslâm adabından bir şey alamamıştır. Kuvvet, beşeriyeti hâkimiyeti altında tutmaya devam ediyor. Günümüzdeki harplerde suçsuzlar ölüme maruz bırakılıyor, medeniyetler yerle bir ediliyor, ekinler yakılıyor, azgın savaşçılar, harbe katılanla katılmayanı ayırmıyor.

Rasûlullah tarafından kurulan ve hayatında Arap yarımadası'nın muhtelif bölgelerinde, Mekke'de, Medine'de, Hayber'de, Huneyn'de, Taif'te... Bâtıl güçlere karşı en büyük zaferleri kazanmasını sağlayan askerî güç işte budur... Rasûlullah'ın vefatından sonra da Sasanî ve Bizans ordularına karşı zaferler kazanan, zamanın en büyük imparatorluğunun burçlarına tevhid bayrağını diken yine bu askerî güçtür.

f) Rasûlullah'ın Valileri ve İdarecileri Yetiştirmesi

Rasûlullah, Medine'ye hicretten sonra, İslâm devletinin sınırları süratle genişledi. Hz. Peygamber, komşu ülkelerin krallarını İslâm'a davet için elçiler gönderdi. Bu ülkelerin de Allah'ın dinine girmelerini arzu ediyordu. Bu düşüncelerle sağlığında çeşitli bölgelerde valilik yapan ve kendisinden sonra da idarede söz sahibi olacak olan kişileri yetiştirmeye ve eğitmeye yöneldi. Bu konuya büyük önem veriyordu.

Hassasiyetini şu hadis-i şeriften anlıyoruz:

«Ümmetimden iki gurup iyi olunca bütün insanlar iyi olur. Bu ikisi bozulunca da bütün insanlar bozulur: Âlimler ve idareciler.»

O, idarecilerin halk için ne kadar önemli olduğunu biliyordu. İdareci iyi olursa kendisine iyi yardımcılar seçer ve dolayısıyla yardımcıları da halka iyi davranırlardı. Böylelikle istikrarlı bir idare hüküm sürer ve halk mutlu olurdu. İdarecinin kötü olması halinde ise halk zulüm görüyordu.

Rasûlullah'ın, valilerin ve idarecilerin eğitimi konusunda öğretmek istedikleri hususlar, tabii bir seyir takip eder.

Hz. Peygamber, önce bir devlet başkanının mevcudiyetinin zorunlu olduğundan bahsediyor, ikinci olarak da başkanda bulunması gereken şartları ve başkanın yükümlülüklerini belirtiyor. Sonra da başkanı yardımcılarını iyi seçmekten ve onları takip etmekten sorumlu tutuyor. Bütün bu merhalelerle ilgili hadis-i şerifleri görelim:

Bir lider veya başkan seçmenin zarureti hakkında şöyle diyor:

«Üç kişi yola çıktıklarında birini kendilerine başkan yapsınlar.»

«Üç kişinin içlerinden birini kendilerine başkan yapmadan meskûn mahal dışında bulunmaları helâl değildir.»

Devlet başkanı veya idareci olacak kişilerde aranacak şartlar hakkında da kaideler koyuyor ki bunların başında bilgili ve adaletli olmak gelmektedir. Zulümden, cahillikten ve halkı aldatmaktan sakındırıyor. Bu konuda şunları söylemektedir:

«Kıyamet günü Allah'ın en sevdiği ve ona en yakın yerde bulunacak kişi, adaletli devlet başkanıdır. Kıyamet günü Allah'a en uzak olan ve Allah'ın kendisine en çok kızdığı kişi de zalim devlet başkanıdır.»

«Hepiniz çobansınız ve herbiriniz sürüsünden sorumludur. Devlet başkanı çobandır ve halkından sorumludur. Erkek evindekilere karşı çobandır ve onlardan sorumludur. Kadın kocasının evinin çobanıdır ve o evden sorumludur.»

«Halkını aldatarak bir gece geçiren bir devlet reisine Allah cenneti haram eder.»

«Allah, halkı bir kulun idaresine verir, o kul da idaresi altındakileri aldatarak ölürse o kuluna cenneti haram eder.»

Rasûlullah her ne şekilde olursa olsun idaresi altındakilere işkence eden valileri ve idarecileri ikaz ediyor:

«Dünyada insanlara azap edene Allah da âhirette azap eder.»

Bu konuda şunları da ilâve etmektedir:

«Allah'ım, ümmetimin bir işine görevlendirilip de onlara sıkıntı verene, sıkıntı ver. Ümmetimin bir işine görevlendirilip de onlara iyi davranana iyi davran.»

Rasûlullah, yardımcı seçimine çok önem vermektedir. Eğer kötü yardımcı seçer ve onların ihmaline göz yumarsa idareciyi bundan sorumlu tutardı. Bu konuda şöyle demektedir:

«Her kim müslümanların bir işinde yetkili kılınır ve daha iyisi varken başka birini görevlendirirse Allah'a, Rasûlü'ne ve müslüman toplumuna ihanet etmiş olur.»

«İçlerinde daha iyisi varken bir kişiyi bir topluma başkan tayin eden kimse, Allah'a, Rasûlü'ne ve müslüman topluma ihanet etmiştir.»

Rasûlullah, hakkında açık nass bulunmayan konularla karşılaşınca idarecilerin ve valilerin istişareye başvurmalarını ve ekseriyetin görüşünü kabul etmelerini gerekli görmektedir.

Bedir savaşında askerleriyle önce bir yere konaklamak istemişti. Hubab b. Munzir, Rasûlullah'a: «*Buraya seni Allah mı indirdi, yoksa kendi ictihadınla mı burada konaklamaya karar verdin?*» diye sordu. Hz. Peygamber: «*Kendi ictihadım*» diye cevap verdi. Hubab: «*Öyleyse burası konaklanacak yer değil*» dedi ve başka bir yer gösterdi. Müslümanlar da onun fikrini desteklediler. Rasûlullah da bunu kabul etti.

Hendek savaşında Rasûlullah, Taiflilerle, dağılıp gitmeleri ve Medine etrafındaki kuşatmayı kaldırmalarına karşılık, Medine'de yetişen meyvelerin üçte birini vermek üzere anlaşmış ve bir vesika hazırlayarak imza için Medine ileri gelenlerine göstermişti. Sa'd b. Muâz, bu anlaşmada vahyin rolü olup olmadığını sordu. Rasûlullah da: «*Bunu hayırlı neticeler vereceği ümidiyle müslümanların menfaati için ben kendim yaptım*» dedi. Medineliler bu vesikayı imzalamak istemediler. Sa'd, şöyle dedi: «*Onlar şimdiye kadar misafir olarak bizim ikram ettiklerimiz dışında bizden meyve yiyemediler. Allah bizi seninle kuvvetlendirdikten sonra mı zorla Medine meyvelerinin üçte birini alacaklar? Vallahi hayır.*» Diğer Medineliler de bu tarzda görüş beyan edince Rasûlullah da onların kanaatine uydu.

Şûra hakkında Ebû Hureyre: «*Ashabına Rasûlullah'tan daha çok danışan hiç bir kimse görmedim*» demektedir. Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer, istişare hususunda güvendiği kişilerin başında geliyordu. Onlara: «*Allah'a yemin ederim ki siz ikiniz bir işte anlaşsanız size muhalefet etmezdim*» dediği rivayet edilmektedir.

Rasûlullah, insanları idare etmenin zor ve önemli bir iş olduğunu, sadece kendisini bu işe ehil gören kişinin idarecilik için ortaya çıkması gerektiğini belirtiyor. İdareciliğe ehil olmadığı halde ortaya çıkan ve halkı aldatıp bu makama seçilen kişiler hakkında şöyle buyuruyor:

«Kendinden hoşlanmayan bir topluma imam olan kişinin namazı makbul olmaz.»

«Siz başkanlığa çok istekli olacaksınız ve kıyamet gününde de pişmanlık duyacaksınız.»

Rasûlullah, halk tarafından idareci seçilen kişiye Allah'ın yardım edeceğini, başkanlığın gereklerini yerine getireceğine tam güveni olmadan idareci olmaya çalışana ise Allah'ın lütfunun erişmeyeceğini, Allah'ın onu kendi başına bırakacağını açıklıyor. Bu konuda Peygamberimiz, Abdurrahman b. Semure'ye şöyle demiştir:

«İdarecilik isteme. Eğer idarecilik sana sen istemeden verilirse bu konuda Allah tarafından yardım görürsün. Eğer sana idarecilik senin isteğinle verilirse o vazife ile başbaşa bırakılırsın.»

Rivayet edilir ki Ebû Zerr: *«Ey Allah'ın Rasûlü! Bana görev vermeyecek misin?»* dedi. Rasûlullah, eliyle göğsüne vurarak: *«Ey Ebû Zerr! Sen zayıfsın. Bu da bir emanettir. O, kıyamet gününde bir pişmanlık ve utançtır. Yalnız onu hakıyla alan ve onun gereğini yerine getiren bundan hariçtir»* dedi.

Bu temel prensipler çerçevesinde seçilen bir idareciye, emrettiği şeyi yapmak günah olmadığı takdirde itaat etmek şarttır. Yasak olan bir şeyi emrederse o zaman itaat gerekmez. Hz. Peygamber: *«Allah'a karşı günah olan bir işte kula itaat olmaz»* buyuruyor.

Rasûlullah'ın çok önem verdiği bir konu da, idareci olan kişinin halka karşı mütecessis olmaması, onların özel hayatını araştırmamasıdır. İdarecinin kışkırtıcılığa veya devlete zararlı bir hale dönüşmedikçe halkın inancına ve gizli hallerine müdahale yetkisi yoktur. Bu konuda Hz. Muhammed şöyle buyuruyor:

«Emîr, insanlarda kusur ararsa onları bozar.»

«İnsanların kusurlarını araştırmayınız. Kim insanların kusurlarını araştırırsa Allah da onun kusurunu araştırır ve sonunda onu evinin içinde de olsa, rezil eder.»

Bir çarpışmada müşrikin biri Usâme'nin önünden kaçtı. Usâme peşinden yetişince adam kelime-i şehadet getirdi. Fakat Usâme, ona öldürücü bir darbe vurdu. Rasûlullah bunu öğrenince Usâme'ye: *«Onu kelime-i şehadeti söyledikten sonra mı öldürdün?»* diye bağırdı. Usâme: *«O, kelime-i şehadete sığınmak için onu söyledi»* dedi. Peygamber de: *«Bunu anlamak için kalbini mi yardın?»* diye karşılık verdi.

Rasûlullah, hediye adı altında verilmiş bir rüşvet olabileceği ihtimaliyle görevlilerin hediye kabulünü yasaklamaya büyük önem vermiştir. Ebû Saîd el-Hudrî, Rasûlullah'ın: *«Görevlilerin hediye kabulü ihanettir, yani haramdır»* dediğini rivayet ediyor. Daha önce de aynı rivayeti zikretmiştik.

Rasûlullah'ın idarecilerin ve valilerin eğitimiyle ilgili her konuda yol gösterdiğini görüyoruz. Bunlar, her çağı eğiten eskimez prensiplerdir ki, müslümanlar onlarla kendi sistemlerini belirlerler. Onlardan uzaklaşmayı sistemlerinin geleceği için mutlak bir tehlike olarak görürler. Yöneticiliği bir ganimet malı gibi telakki edip, bu konuda yetersiz, İslâm düşüncesinden habersiz, İslâm'ı benimsemeyen kişilerin ve ekiplerinin onun üzerine üşüşmesine izin vermezler. Bilirler ki, İslâm âleminin mutluluğu Allah'ın ve Rasûlü'nün belirlediği ölçüleri hayata geçirmekte, müslümanların felâketi de salih devlet başkanlarının yokluğu dahil, idarî mekanizmanın ehliyetsiz kişiler ve onların sapık yardımcıları tarafından doldurulmasındadır.

g) Hz. Muhammed ve Çalışma:

Kimi insanlar, çalışmayı sadece el veya bedenle çalışma şeklinde ve işçiyi de kazmasıyla yer kazan veya işyerinde elindeki aletle bizzat çalışan kişi olarak düşünmekle hata ediyorlar. Günümüz modern toplumunu etkileyen çok büyük ilmî ve teknolojik gelişmeleri dikkate alırsak bu hata daha da iyi anlaşılır. Artık genellikle, tarlalarda veya işyerlerinde gittikçe artan bir şekilde insan gücünün yerini aletler alıyor. İnsana ise sadece, bu aletleri idare etmek, devamlı kontrolünde bulundurmak ve çalışmayınca, bakımını yapıp çalışır hale getirmek kalıyor. İnsan çoğu kere fikrî bir mesai veriyor. Tıpkı yetişen neslin eğitim ve öğretimiyle meşgul bir öğretmen veya hastaları tedavi eden bir doktor gibi, işlerde zihnî çabanın payı artıyor. Bir mühendis, muhasebeci, subay veya bir tüccar da böyledir. Bunların hepsi de görevini yapmak için bedenî mesai yanında büyük bir fikrî güç sarfetmektedir.

İslâm peygamberi daima çalışıyordu. Peygamber olduktan sonra rahat yüzü görmedi. *«Kalk, insanları uyar.»(1)* âyet-i kerîmesi nâzil olunca Cebrail'le karşılaştığı için terlemişti. Hanımı Hz. Hatice: *«Biraz istirahat et»* deyince ona: *«İstirahat için vakit yok ya Hatice!»* diye cevap vermişti. Rasûlullah, tevdi edilen görevi ifa için canla başla çalışmaya başladı. Gizli veya açık İslâm'ı tebliğe çalışıyor, bu yolda türlü türlü meşakkat ve sıkıntılara katlanıyordu. Medine'ye hicret edince sorumluluğu daha da arttı. Çok değişik sahalarda çalışmaya başladı. Ferdi eğitiyor, toplumu eğitiyor, davetçileri eğitiyor, valileri, idarecileri eğitiyor, askerî güçleri eğitiyor, harp sıkıntılarına giriyor, İslâmî hükümleri tebliğ ediyor ve bunlardan başka bir çok işler yapıyordu. Bunlardan sadece biri bile, bir insanın ömrünü doldurmaya yetecek görevlerdir. İşi «proletarya» mantığı içinde sadece bedenî çalışmaya hasredip, işçileri ve çiftçileri bir tarafta, fikrî mesai verenleri veya fabrika-tarla işçisi olmayanları başka tarafta sayan görüşler ne kadar tutarsızdır. Bu düşünce, ayrıca topluma bir bütün olarak bakmaktan da uzaktır. Meselâ, doktor veya mühendis olan oğul ile, çiftçi veya işçi olan babaya farklı bakıyor. Tarıma veya işçiliğe yönelen kardeşi tüccar veya mühendis olan kardeşten uzaklaştırıyor. Zamanını evinin bakımına ve çocuklarının terbiyesine ayıran annelerin bu gayretlerini görmezlikten geliyor.

---

(1) Müddessir sûresi, âyet 2

Rasûlullah'ın daha önce sınırlarını belirttiğimiz çerçevede, yani insana uygun herhangi bir helâl kapıdan rızık arama çerçevesinde, çalışmanın önemini açıkladığını görüyoruz. O buyuruyor ki: «*Öyle günahlar vardır ki onları ne oruç ne de namaz affettirebilir. Onları ancak rızık peşinde koşmak affettirir.*»

Sahabeden biri mücahit olarak İslâm ordusuna katılmak için gelince, Hz. Peygamber ona, anasını babasını sordu: «*Onlar, güçsüz yaşlılardır*» diye cevap verince: «*Dön, onların işinde cihat et*» buyurdu. Böylelikle Rasûlullah rızık peşinde koşmayı günahları bağışlatan bir amel ve ana-babanın ihtiyacını gidermeyi de cihat sayıyordu.

Bu anlattıklarımızın ışığında karşımıza iki kelime çıkıyor: Çalışan ve çalışmayan. İster kendisi için olsun, ister toplum için olsun, en basitinden en önemlisine kadar herhangi bir konuda güç harcayan kişi çalışıyor, hiç bir alanda mesai vermeyen kişi de çalışmıyor demektir. Böyle düşününce Hz. Peygamber'in en çok çalışan insan olduğunu görürüz. Hayatı daha önce gördüğümüz gibi değişik cephelerden mütalaa edilirse Hz. Peygamber bir başkan, bir öğretmen, bir hâkim, bir komutan... gibi çalışmıştır. Zaten Medine toplumunda, öyle başkalarının çalışmasına güvenerek yatan kişi sayısı gayet azdır.

Bunlara rağmen, eğer konuyu Rasûlullah'ın bizzat eliyle ve bedeniyle çalışmasına tahsis edecek olsak yine de bu konuda hayli malzeme bulabiliriz. Rasûlullah'ın hem çalıştığını ve hem de çalışmaya teşvik ettiğini görüyoruz. O, çalışmayı insanı Allah'a yaklaştıran bir nevi ibadet sayıyor. Allah'ın çalışma karşılığında sevap vereceğini ve bu sebeple günahları affedeceğini bildiriyor:

«*Allah, rızası için yaptığı her işten dolayı mü'mine sevap verilir. Hanımının ağzına koyduğu lokmadan dolayı bile.*»

«Hiç kimse kendi çalışması karşılığı yediğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir.»

Medine hayatının ilk günlerinde daha önce de belirttiğimiz gibi müslümanlar bir cami yaptılar. Bu işte Rasûlullah da sahabeden biri gibi çalışıyordu. Bundan dolayı müslümanlar şöyle beyitler söylüyordu:

Peygamber çalışırken oturursak biz,
Kötü mü kötü olur elbet işimiz.

Hz. Peygamber de onları coşturup şevklerini artırsın diye onlara yine şiirle cevap veriyordu:

Ey Allah'ım, bilirim gerçek hayat âhiret!
Ensarıma rahmet et, Muhacire rahmet et.

Cami inşaatında bir defasında Rasûlullah ağırca bir kerpiç taşıyordu. Müslümanlardan birisi O'na acıyarak, kerpici elinden alıp taşımak için öne atıldı. Rasûlullah ona: *«Git, başkasını al. Çünkü senin Allah'ın rahmetine ihtiyacın benden fazla değildir»* dedi.

Rasûlullah, ashabından bazılarıyla yolculuğa çıkmıştı. Yemek olarak bir koyun hazırlamaya karar verdiler. İçlerinden biri: *«Kesmesi bana ait, ya Rasûlallah!»* dedi. Bir diğeri: *«Yüzmesi bana ait»*, üçüncüsü de: *«Pişirmesi de bana ait»* dedi. Bunun üzerine Rasûlullah: *«Odun toplamak da bana ait»* dedi. *«Ya Rasûlallah! Biz, bu işi sensiz hallederiz»* dediler. Onlara şu cevabı verdi: *«Bensiz halledeceğinizi elbette biliyorum. Fakat sizin gibi ben de çalışmak istiyorum. Aranızda imtiyazlı olmak istemiyorum.»* Bu olaydan daha önce de bahsetmiştik.

Hendek savaşında Rasûlullah da ashabıyla Medine'nin kuzeyinde hendek kazma işine katılmıştı. O bizzat kazma vuruyor, toprak atıyordu. Hattâ vücudu tozlanmıştı. Ebû Bekr ve Ömer toprak taşıyorlar, yeteri kadar kap olmadığı için bu işte elbiselerini kullanıyorlardı. Abdullah b. Ravaha da çalışırken onları coşturan şiirler söylüyordu:

Ya Rab! Sen olmasaydın doğruyu bulamazdık.
Ne zekât verirdik biz, ne de namaz kılardık.
Gönül huzuru indir ufkumuz ağarırken,
Ayağımız sürçmesin düşmanla vuruşurken.

Siyer kitapları Rasûlullah'ın bizzat yaptığı bir çok işten bahsetmektedirler. O, koyun sağıyor, elbisesini yamıyor, ayakkabasını tamir ediyordu. Velhasıl kendi işini kendi görüyordu.

Hanımlarından Zeyneb binti Cahş, Hz. Peygamber'in evinde bir takım işler yapıyordu. Onun deri tabaklama işini iyi becerdiği, deriden insanlara lâzım olan ayakkabı, kırba gibi şeyler yapıp sadaka olarak verdiği veya onları satarak parasını akrabalarına ve fakir müslümanlara dağıttığı rivayet edilmektedir.

Rasûlullah'ın kızı ve Hz. Ali'nin hanımı Hz. Fâtıma, evinde bazı işleri bizzat kendisi yapıyordu. Değirmende tahıl öğütüyordu. Değirmen elinde iz yapmıştı. Omuzunda su taşıyor ve su kırbasının izi belli oluyordu. Evini süpürüyor ve toz içinde kalıyordu. Hz. Ali, Fâtıma'nın yaptığı işleri Rasûlullah'a anlatıp, bir hizmetçiye ihtiyacı olduğunu belirtince Rasûlullah, Fâtıma'ya dönerek: *«Ey Fâtıma! Allah'tan kork, Rabbine karşı görevini yerine getir ve ailenin işini yap»* dedi.

Hicreti müteakip Muhacirler, yahudilerin tarlalarında çalışmayı bir zillet kabul etmediler. Medine'de yahudilerin geniş arazileri vardı. Hz. Muhammed de onları bundan menetmedi.

Tarımla uğraşan müslümanların dolaylı olarak elde ettikleri bir hayırlı netice daha vardır. Onu da Rasûlullah açıklıyor:

«Herhangi bir müslüman bir ağaç diker veya bir ekin eker de ondan bir insan veya bir kuş yahut da bir hayvan yerse sevabı kıyamet gününde onun olur.»

Çalışma hayatıyla ilgili Hz. Muhammed'in üzerinde titizlikle durduğu önemli bir nokta da yapılan işi sağlam yapmaktır. Bu konuda: *«Allah, sizden bir iş yapanın yaptığını iyi yapmasını sever»* buyuruyor.

Rasûlullah, daha önce de belirttiğimiz gibi çalışmanın ibadet olduğunu söylüyordu. Bir gün ashabıyla otururken, günün erken saatlerinde güçlü kuvvetli bir gencin işe gittiğini gördüler. İçlerinden biri: *«Yazık, keşke gençliği ve çabası Allah yolunda olsaydı»* dedi. O zaman Hz. Muhammed şöyle buyurdu: *«Böyle söylemeyin. Eğer o kendini dilencilikten korumak ve insanlara muhtaç olmamak için çalışıyorsa Allah yolundadır. Eğer güçsüz ana-babası veya çocukları için, onları muhtaç etmemek için çalışıyorsa Allah yolundadır.»*

İslâm'ın, atâlet içinde bulunan ve başkasının verdiği ile geçinerek çalışmaktan kaçınanlarla ilgili görüşüne gelince, bu konuda Rasûlullah'ın hadisleri en güzel prensipleri vazetmektedir:

Hz. Peygamber, ibadet için bile olsa başkalarına güvenerek çalışmayı terketmeyi doğru bulmuyordu. O'na bir gurup gelerek: *«Falan kişi, gündüzleri oruç tutuyor, geceleri namaz kılıyor ve Allah'ı çok zikrediyor»* dediler. Rasûlullah onlara: *«Onun yiyeceğini, içeceğini kim sağlıyor?»* diye sordu. *«Hepimiz»* dediler. Rasûlullah: *«Hepiniz ondan hayırlısınız»* diye buyurdu.

Sahabeden biri, bütün vaktini ibadete ayırmaya ve insanlardan uzaklaşmaya karar vererek fikrini Hz. Muhammed'e açtı. O'ndan şu cevabı aldı: *«Yapma. Sizden biriniz Allah yolunda cihat ederken, kazandığı derece namazından yetmiş kere üstündür.»* Bundan dolayı, Rasûlullah'ın mescidinde yaşayan ve fakir müslümanlardan teşekkül eden Ehl-i Suffa, müslümanlar cihada çağırılınca koşarak gidiyorlardı. Aynı zamanda da yiyeceklerini temin için çalışıyorlar, ihtiyaçlarından fazla olanı tasadduk ediyorlardı.

Çalışabilecek gücü olduğu halde, insanlara el açan ve onlardan yardım isteyen kişileri ise Rasûlullah şöyle kınıyor:

«Veren el, alan elden hayırlıdır.»

«Sizden birinin ipini alarak bir miktar odun getirip satması, insanlardan dilenmesinden hayırlıdır.»

«Devamlı insanlardan isteyen kişi, kıyamet günü yüzünde bir damla et olmadığı halde gelir. Yani yüzünün suyu çekilir ve eti kurur. Bu, şerefini ve duygusunu kaybetmesinden kinayedir.»

«Hayati bir ihtiyacı olmadığı halde insanlardan isteyen kimse, kıyamet günü yüzünde kara bir nokta ile gelir.»

Rasûlullah'ın çalışmayı böyle bir anlayışla ele aldığını ve çalışmaya teşvik ettiğini görüyoruz. Çalışma ile ibadeti eşit tutmuş hattâ bazan çalışmayı nafile ibadetten üstün saymıştır. Ashabı da bu konuda O'nun izinden yürümüşler, öğretmenin konuşması, doktorun neşteri, mühendisin kalemi, çiftçi ve işçinin çabası hep ibadetin değişik görüntüleri ve şekilleri olarak gönüllere yerleşmiştir. İslâm, âhiretin iyiliğine teşvik ettiği gibi, dünyanın da iyiliğine teşvik eden bir dindir.

h) Hz. Muhammed ve Gençlik:

Hz. Muhammed ve gençlik konusuna girerken, çocuklukla gençlik veya gençlikle olgunluk dönemlerini birbirinden ayıran belirgin bir sınırın olmadığını açıklamak istiyoruz. Hiç bir insana, sen bugün çocukluğu bitiriyor, gençliğe başlıyorsun veya gençlik devresini kapatıp olgunluk çağına başlıyorsun diyemeyiz. Çünkü bu devreler içiçedir. Bu, insanın çocukluk ve gençliği, gençlik ve olgunluğu birlikte yaşayabilmesi için Allah'ın, bir lütfudur.

Bu devrelerle ilgili başka bir nokta da, bu devreleri sınırlayan faktörün sadece zamandan ibaret olmayışıdır. İnsanın bir devreden diğerine geçişinde bedenî ve ruhî faktörlerin de büyük etkisi vardır. Bu açıdan Rasûlullah'ın ve ashabından çoğunun altmışından sonra bile genç olduklarını belirtebiliriz. Hz. Muhammed'in hayatı ile ilgili eserler onun altmışını geçene ve son hastalığına kadar bedence, akılca ve gönülce genç olduğunu belirtmektedirler. O ve ashabı İslâm cemaâtini en iyi bir şekilde yönetirlerken yaşları altmış civarındaydı.

Gençlik, yolun ortasında duran bir nesildir. Önce geçenlerden alıp gelenlere nakleder. Yaşlıların tecrübeleriyle buluşup, buna kendi bilgilerini ve tecrübelerini ekleyen, sonra her ikisini de yaşayan gençliğin, eğitmek ve öğretmek zorunda olduğu gelecek nesle, bütün hamûlesini intikal ettiren bir nesildir. Hayat ve tecrübe halkaları birbirine bağlıdır. Her neslin yaşadığı asırla uyum sağlayabilmesi için tecrübelerin ve düşüncelerin birbirine eklenmesi teşvik edilmelidir. Eğer gençler, yaşlılarla karşılaşmasaydı, geçmişin hazırlıkları ve tecrübeleri yok olurdu. Geçmiş nesillerin işe başlayıp, bir birlik ve neticeye vardığı noktada yeniden işe başlamaları gerekir ve yeni şeyler ilâve edecek vakit bulamazlardı.

Rasûlullah, bu açıdan gençliğe çok büyük önem veriyordu. Bu ihtimamı *«Bana gençliğin yardımı lütfedildi»* hadisi açıkça göstermektedir. Bu hadis, Hz. Muhammed'in yaşadığı asrı en ince bir şekilde tasvir etmektedir. Risalet görevi başlayınca yaşlı nesil, kendisini putlara tapmaktan ve zamana uymaktan kurtaramamıştır. Çünkü bu neslin gönlünde Cahiliye değerleri ve inançları senelerce yer etmişti. Genç neslin gönlünde ise putperestlik böyle kök salmamıştı. Temiz duygulara meyilleri daha fazla, İslâmiyetin ortaya koyduğu düşünceyi tanımaya rağbetleri daha çoktu. Bu durum onları İslâm'ı tanımaya sevketti ve neticede çoğu İslâm'ı benimseyip kabul etti. Böylelikle birbirine muarız iki nesil meydana geldi. Çoğunluğunu ihtiyarların oluşturduğu, İslâm'la mücadele eden bir nesil ve yine çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu, İslâm'ı müdafaa eden bir nesil. Bu gençlerin bir kısmı, İslâm'a karşı çıkan ve İslâm'la savaşan kişilerin oğullarıydı. Bu kişilerin bir kısmı harplerde, hem de bazan kendi oğullarının kılıçlarıyla can verdiler. Gelecek konularda Rasûlullah'ın etrafında kümelenen ve yer yer onun hazır kuvveti olarak görev yapan bu gençlerden örnekler göreceğiz.

Gençlik ve Fikrî Değişmeler:

Anlattıklarımızın ışığında şu tespiti yapabiliriz: Fikrî değişiklikler için en büyük güç gençliktir. Davetler onları yanına alamadığı takdirde istikbalden emin olamazlar. Çünkü onların gönüllerinin berraklığı, akıllarının tazeliği ve geçmişi taklitten doğan büyük yüklere boyun eğmeyişleri, onları, araştırmaya, incelemeye ve yaşlı nesillerin kabul edemediklerini kabule müsait bir hale getirir. Özellikle şu önemli noktayı da açıklamamız gerekir: Daha önce belirttiğimiz sebeplerle bazan görünüşü parlak, içi boş fikirler gençliği aldatır. Bu tip fikirlere hedef olurlar ve neticede onu benimseyip, bir müddet o düşüncenin yayılması için büyük gayret gösterirler. Fakat zamanla hakikati anlayıp o düşünceye karşı isyan ederler. İşte gençliğin, kabul ettikten sonra yaygınlaşması için her gün biraz daha fazla gayret gösterdiği İslâmiyet ile, bir süre gençliği aldatıp gençlik desteklenen, sonra işin gerçek yüzünün anlaşılmasıyla gençlik taraf ıdan terkedilen köksüz doktrinler arasındaki fark budur.

İslâm'ı bütün ilkeleriyle benimseyen gençlik, zaman geçtikçe onu daha çok seviyor ve daha fazla ona yöneliyordu. Çünkü, İslâm'ın ölümsüz ilkeleri hakkında bilgileri artıyor, kendine ve yakınlarına menfaat temin etmeksizin İslâm ve müslümanlar için çalışan liderlere eşsiz bir örnek olan Hz. Peygamber ile ilişkileri fazlalaşıyordu.

Hz. Muhammed Gençlerle Beraber:

İslâm'ın ilk günlerine dönersek daha önce de belirttiğimiz gibi, İslâmiyet'in en güçlü yardımcısının gençlik olduğunu görürüz. Bu konuda ilk karşılaştığımız kişi Hz. Ali'dir. Çocuklardan ilk müslüman olan odur. O sırada henüz gençlik çağına bile gelmemiş bir çocuktu. Sonra yetişkin erkeklerden ilk müslüman Hz. Ebû Bekr'le karşılaşıyoruz. Yaşı Rasûlullah'dan küçüktü. Yani henüz kırk yaşında yoktu. Ebû Bekr'in babası Ebû Kuhâfe, müslüman olmadı. Önceden belirttiğimiz gibi yeni fikirleri kabul etmesi zor olan yaşlı kişilerdendi. Mekke'nin fethine kadar Ebû Kuhâfe putperestliğe devam etti. Oğlu Ebû Bekr ise ilk günlerden itibaren Mekke gençliğini bu yeni dine davete yönelmişti. Onlara İslâm ilkelerini anlatıyor ve Rasûlullah'ı tanıtıyordu. Etrafında çok seçkin bir gençlik toplandı. Bütün samimiyetleriyle İslâm için çalıştılar. İslâm bayrağını öğretmen olarak, savaşçı olarak, muhacir olarak onlar taşıdılar. Bunlardan bir kısmı şunlardır: Sa'd b. Ebî Vakkas,[1] Talhâ b. Ubeydullah, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf. Bunlar bir kısmı henüz yirmi yaşında bile olmayan kimselerdi. Çok geçmeden hemen iki genç daha İslâm'a girdi: Ebû Zerr el-Gifârî ve Abdullah b. Mes'ud, İslâm'a ilk giren on kişi arasına dahil oldular. Bunları, gençlik guruplarının İslâm'a girişi takip etti. Ebû Seleme, Erkam, Osman b. Maz'ûn, Ubeyde b. Hâris, karısı Hz. Ömer'in kız kardeşi Fâtıma binti el-Hattab bunlardandır. Genç kızlar da İslâm'ı seçiyor ve müslüman oluyorlardı. Ebû Bekr'in kızları Esma ve Âişe de bunlardandır. Habbab b. Eret, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın kardeşi Umeyr b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Cahş ve Cafer b. Ebi Tâlib de müslüman oldular. Daha sonra gençliğin önde gelen iki şahsiyeti, Hz. Muhammed'in amcası Hamza ve Ömer b. Hattâb müslüman oldular. Abdullah b. Ömer on üç yaşında İslâm'a girdi. Habeşistan'a ilk hicret edenlere baktığımızda onların hemen hemen hepsinin genç sahabilerden ve onların genç hanımlarından meydana geldığını görüyoruz. Onlar inançları uğrunda bütün zulümlere ve işkencelere göğüs gerdiler. Çok kere kendilerini savunabilecek durumdaydılar. Fakat henüz kâfirlere karşı savaşa izin veren âyetler nâzil olmamıştı. Rasûlullah'ın emrine uyarak vatanlarını terkedip, dinlerini emniyet ve güven içinde yaşayabileceklerini umdukları yerlere gittiler. Medine'ye hicret gerçekleşip, savaş izni verilince bu gençler harplerde birer arslan kesilip düşman saflarına dalıp çıkan kahramanlar oldular. Savaşlardan bahsederken bu konuyu ele alacağız.

İki Nesil:

İslâm'ın ilk günlerindeki iki nesle, yaşlı ve onların çocuklarının oluşturduğu genç nesle daha önce işaret etmiştik. Yaşlıların ekseriyeti putperest inançlarına bağlı kaldılar. Genç nesil de İslâm'ı seçti. Babalar ve oğullar arasında gerçekten zikredilmeye değer önemli hadiseler oldu. Şimdi bu hadiselerin bir kısmına göz atalım:

İlk ele alacağımız kişi Hz. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib'tir. Abdulmuttalib'in vefatından sonra Rasûlullah'ın veliliğini o üstlenmişti. Peygamber olunca da O'nu himaye edeceğini ilân etti ve sonuna kadar yeğenini korudu. Hz. Muhammed'e karşı harekete geçmede Kureyş'i tereddüde düşüren sebeplerden birisi de Ebû Tâlib'in O'nu himaye etmesidir. O, Hz. Peygamber'i bütün gücü ve kuvvetiyle koruyan bir kalkandı. Bu konuda şu beytin ona ait olduğu rivayet edilmektedir:

Sayıları düşecek üstüne yürüdükçe,
Ulaşamayacaklar sana ben ölmedikçe.

Bu yakın alâkaya ve kuvvetli bağa rağmen Ebû Tâlib'in İslâm'a girmediği çoğunlukla kabul edilmektedir. O da, bir inançtan başka bir inanca geçmesi güç olan yaşlılardandı.

Babaların bu durumuna karşılık, vakit kaybetmeden İslâm'ı kabul eden ve onu müdafaa yolunda göz kamaştırıcı örnekler ortaya koyan Hz. Ali gibi oğullar vardı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi çocuk yaşta müslüman olmuştu. Hicrette Hz. Muhammed'in kurtuluşu uğruna kendini feda etmeye hazır bir vaziyette O'nun yatağında yattı. Rasûlullah'la kardeş oldu. Savaşlarda kahramanlıklar gösterdi. Tarih onu Bedir'de, Uhud'da, Hendek'te düşmanla göğüs göğüse çarpışan ve düşman saflarına korkusuzca dalan bir kişi olarak tanıtır.

Ebû Tâlib'in oğullarından biri de Cafer'dir. Ona «Ebû'l-Mesâkîn» yani «Yoksulların Babası» denirdi. Rasûlullah da ona: *«Huyun ve görünüşünde bana benzedin»* derdi. Bu, yüce sıfatların zirvesidir. Hz. Peygamber onun için *«Cennetin şakıyan kuşu»* derdi. Hanımı da Esma binti Umeys'tir. Seçkin hanımlardandır. Kocasıyla birlikte ilk günlerde müslüman olmuştu. Cafer, Habeşistan'a hicret etmiş ve orada rahat etmişti. Habeşistan'da müslümanların lideri, sözcüsü idi. Habeş kralının önünde Amr b. el-Âs'a karşı söz söylemek üzere o ortaya çıkmış, büyük de bir celâdet göstermişti.

Müslümanların Hayber zaferini müteakip Habeşistan'dan döndü. Mûte harbinde İslâm ordusu için Hz. Muhammed'in seçtiği ikinci komutandı. Orada İslâm'ı müdafaa ederken Rabbine kavuştu.

İki nesil arasında mukayese yaparken şimdi de Ebû Ubeyde Âmir b. Abdullah el-Cerrâh'tan söz edelim. Babası, İslâm düşmanlarının en başında yer alıyordu. Fakat genç Ebû Ubeyde, Ebû Bekr'in davetiyle İslâm'ı kabul etmişti. Temiz kalpliydi. Bunu müteakip Habeşistan'a hicret etti. Fakat Rasûlullah'ın yakınında olabilmek için hemen geri döndü. Bütün savaşlarda bulundu. Bu savaşların ilkinde yani Bedir'de, Ebû Ubeyde çok sert bir imtihanla karşılaştı. Müslüman ordusundaki kahramanlardan biriydi. Babası da düşman saflarındaydı. Harp şiddetlenince, Ebû Ubeyde, babasının kendini öldürmek arzusuyla dolu olduğunu anladı. Zaman zaman oğlunu yaralamaya uğraşıyor, Ebû Ubeyde de ondan kurtuluyordu. Fakat birden babasını yine karşısında buldu. Babasının, görevini güçleştirdiği kanaatine vardı. Allah ve Rasûlullah'ın rızasıyla, babasının rızası arasında bir mukayese yaptı. Allah ve Rasûlü'nün rızası için çalışmanın vazifesi olduğuna kanaat getirerek babasına öldürücü bir darbe indirdi. Bundan sonra da ağladı. «*Onu öldürdüğüne mi ağlıyorsun?*» diye sorulunca: «*Hayır, fakat Allah'ın babamın gönlünü İslâm'a açmasını bekliyordum, kâfir olarak öldüğü için ağlıyorum*» diye cevap verdi.

İki neslin mukayesesinde şimdi de Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rabîa'ya gelelim. Utbe b. Rabîa, zamanında Kureyş'in efendisiydi. Arapların en ediplerindendi. Ebû Sufyan'ın hanımı Hind'in babasıdır. Bir defasında Kureyş onu Hz. Muhammed'e mal-mülk ve saltanat karşılığında, getirdiği dinden vazgeçmesini sağlamak için elçi olarak göndermişti. Rasûlullah, onu sabır ve teenni ile dinledi. Sözü bitince ona:

— *Bitti mi?* dedi.

— *Evet,* diye cevap verdi.

— *Allah'ın sözünü dinle,* dedi ve şu meâldeki âyetleri okudu:

«*Ey Muhammed! Onlara de ki: «Siz yeri iki günde yaratanı inkâr edip O'na şirk mi koşuyorsunuz? İşte O, âlemlerin Rabbi olan Allah' tır.» O, yeryüzünde sabit dağlar yerleştirdi. Ve oraya bereket verdi. Orada yaşayanların rızıklarını takdir etti. Bütün bunları tam dört günde yarattı. Bu, soranlar için bir açıklamadır. Sonra, Allah'ın iradesi* *duman halinde bulunan semaya yöneldi. Semaya ve yere: «İsteyerek veya istemeyerek gelin» dedi. Onlar da: «isteyerek geldik» dediler. Sonra Allah, yedi semayı iki günde yarattı. Her semaya kendilerine ait hususları vahyetti. Biz, dünya semasını kandillerle donattık ve onu koruduk. Bu, her şeye galip olan ve herşeyi bilen Allah'ın takdiridir. Ey Muhammed! Yine de yüz çevirirlerse, onlara şöyle de: «Ben, sizi, Âd ve Semûd kavimlerinin başlarına inen o korkunç yıldırıma benzer bir yıldırımla uyardım.»(1)*

Daha önce belirttiğimiz gibi Utbe b. Rabia, Arap ediplerindendi. Bu kelâmın beşer sözü olamayacağını anladı ve son âyet-i kerîmedeki tehdit onu sarstı. Onun, Rasûlullah'ın ağzına elini koyarak: *«Allah ve akrabalık aşkına vazgeçmeni istiyorum»* dediği rivayet edilir.

Utbe, kavmine döndü. Fakat onu bekledikleri gibi görmediler. Bir kısmı:

— *Utbe'nin yüzü gittiği gibi değil,* dediler. Oturunca:

— *Geride ne var?* diye sordular.

— *Vallahi, eşini benzerini duymadığım bir söz duydum. Ne şiir, ne büyü, ne de kehanet,* diye cevap verdi.

— *Muhammed, diliyle seni de büyülemiş,* dediler.

Utbe, gönlünde beliren bu duygulara rağmen içine sızmış olan akidesinden kurtulamadı, kâfir olarak kaldı. Oğlu Ebû Huzeyfe'nin ise durumu farklı idi. Akılı ve gönlü açık bir gençti. Putperestlik ona hâkim olamamıştı. Bundan dolayı İslâm davetinin samimiyetini anlar anlamaz onu benimsedi ve babasından sonra kendisini beklemekte olan Kureyş liderliğini feda etti. Halbuki babası onu bunun için hazırlıyordu. Ebû Huzeyfe de zengin, asil, bolluk içinde yaşayan birisiydi. Fakat Ebû Huzeyfe'nin gözünde bunların hiç birinin değeri yoktu. Onun gözünde İslâm herşeyden üstündü. Putperest olmaktansa fakir olmayı tercih etti. Şirk karanlığından sonra İslâm aydınlığında yaşıyordu. Cehaletten kurtulup ilim-irfan sahibi olmakla mesuttu. Mala, mülke önem vermiyordu. Hangi mal, iç huzurundan, akıl mutluluğundan ve gönül rahatlığından üstün olabilirdi.

Utbe b. Rabia, Bedir savaşının başlangıcında teketek çarpışmada can verdi. Kardeşi Şeybe ve oğlu Velîd de bu çarpışmada can verdiler. Cansız yere yıkılan bu insanlar Ebû Huzeyfe'nin en yakınları olduğu halde onu hiç etkilemedi. O, bu savaşta da başka savaşlarda da canla başla mücadele etmiştir.

Ebû Huzeyfe'den söz edilince, ona bağlı olarak İslâm düşüncesinde önemli bir gencin daha ismi akla gelmektedir. Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim. Rasûlullah'ın, Kur'an'ın kendilerinden alınmasını, öğrenilmesini tavsiye ettiği dört kişiden biri olan Sâlim. O dört kişi şunlardır. Abdullah b. Mes'ud, Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Sâlim, Ubeyy b. Ka'b ve Muâz b. Cebel. Sâlim, Ebû Huzeyfe'nin kölesiydi. Ebû Huzeyfe müslüman olunca onu azat etti ve evlâtlık yaptı. İslâm, evlâtlık müessesesini ortadan kaldırınca ona «Mevlâ Ebî Huzeyfe» yani Ebû Huzeyfe'nin azatlısı deniyordu. Çünkü babası bilinmiyordu. Ebû Huzeyfe onu kardeşi Velid'in Fâtıma adındaki kızıyla evlendirdi. Bu da İslâm düşüncesini aksettiren önemli bir tabloyu gözümüzün önüne seriyor: Azat edilmiş bir köle bir efendi kızıyla evleniyor. Fakat İslâm, bu azatlının durumunu yükseltiyor, ona ayrı bir değer ve yer veriyordu. Ebû Huzeyfe ve Sâlim hem savaş meydanlarında, hem de fikir meydanlarında İslâm için çarpışmaya, mücadele etmeye devam ettiler. Neticede yalancı peygamberlerden Müseylemetü'l-Kezzâb'a karşı savaşırken birlikte şehit oldular. Rivayet edilir ki, müslümanlardan biri son nefesinde Sâlim'i gördü. Sâlim ona Ebû Huzeyfe'nin ne yaptığını sordu. *«Şehit oldu»* dediler. Sâlim: *«Beni onun yanına yatırın»* dedi. *«Ey Sâlim! O senin yanında»* diye cevap verdiler. Bu iki kahraman insan İslâm'ın hizmetinde beraber yaşadılar ve beraber can verdiler.

---

(1) Fussilet sûresi, âyet 9-13

İki nesil arasında mukayese yaparken bu sefer de müslüman olan bir genç ile putperestliğe bağlı annesi arasında geçen mücadeleye geliyoruz. Bu genç daha önce kendisinden söz ettiğimiz Mus'ab b. Umeyr'dir. Mus'ab asil ve zengin bir ailedendi. Kendisinden, Mekke'nin en güzel koku kullanan kişisi, diye söz edilirdi. Toplantıların ve meclislerin süsüydü. Fakat Mus'ab bu lükse boyun eğecek bir tabiatta değildi. O, fikre boyun eğer, ona teslim olurdu. Lüks hayat onu hâkimiyetine alamamıştı. Yaşayışında hâkim olan aklıydı. İslâmiyeti duyunca, onu öğrenmeye ve anlamaya çalıştı. İslâm dini vicdanını titretmiş ve ona tesir etmişti. Bu davete karşı duramadı. İslâm'ı kabul ettiği takdirde başına geleceklere de aldırmadı. Erkam b. Ebî'l-Erkam'ın kapısını çaldı ve müslüman olduğunu ilân etti.

Mus'ab, bu yeni dinde zihnen huzur buldu fakat annesinden çok sıkıntı çekti. Annesi Hannâs binti Mâlik, kabilesi tarafından sayılan güçlü bir kadındı. Bu sebeple Mus'ab, annesinden ve ailesinden müslüman olduğunu gizlemek zorunda kaldı. Fakat Mus'ab'ın bulunduğu mevki ve makamdaki bir şahsın müslümanlığının gizli devam etmesi mümkün değildi. Çok geçmeden durum açığa çıktı. Mus'ab, ailesinden ve en başta da annesinden çok sert muamelelere maruz kaldı. Onu yolundan çevirmek için bütün yolları denediler ve başaramadılar. Bunun üzerine açıktan mücadeleye girişip ona meydan okudular. Annesi, onu evin bir odasına hapsetti ve herşeyden mahrum bıraktı. Ama Mus'ab bu hapishaneden kaçıp Habeşistan'a hicret etmenin bir yolunu buldu. Gönül huzuruyla yaşayabilmek için vatanından ve servetinden uzak olmayı tercih etmişti. Habeşistan'dan Mekke'ye döndüğü zaman yamalı elbiseler içinde yoksul ve fakir birisiydi. Halbuki daha önce o, lüks elbiseler içinde azametle yürüyen bir kişiydi. Fakat büyük kahramanlar dış görünüşe önem vermezler ve geçici hayatın süsü onları ebedî hayattan ve nimetlerden çekip koparamaz.

Mus'ab'ın Hz. Peygamber tarafından Medine'ye gönderildiğini daha önce söylemiştik. Medine'den Mekke'ye dönünce annesi onu yine hapisle tehdit etti. Fakat o annesine, böyle bir şey olursa karşıma çıkan herkesi öldürmekten çekinmem, deyince annesi ondan ümidi kesti ve kendi haline bıraktı.

Müslüman olduğu için annesi tarafından işkenceye uğrayan sadece Mus'ab değildi. Aynı durumla karşı karşıya olan bir değerli genç daha vardı: Sa'd b. Ebi Vakkas. Müslüman olduğunda on yedi yaşındaydı. İlk müslümanlardandır. Onun: *«Benim, müslümanların üçte birini teşkil ettiğim gün oldu»* dediği rivayet edilir. Çünkü o zaman İslâm'a giren yetişkin erkeklerin sayısı üçten fazla değildi.

Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Muhammed'in annesinin yakınlarındandır. Rasûlullah, onu dayısı kabul ederdi. *«Bu benim dayım, birisi bana dayısını göstersin»* diyerek onunla iftihar ederdi. İslâm'ın ilk zamanlarında Sa'd, temiz kalpli, iyi niyetli bir gençti. Putperestlik onun gönlüne kök salmamıştı. Bu sebeple Ebû Bekr onu İslâm'a davet edince henüz Rasûlullah, Erkam'ın evine girmeden müslüman oldu. Annesi Hamene, onun müslüman olduğunu öğrenince çok kızdı. Oğlunu kötü gördüğü bu yoldan çevirebilmek için yeyip içmeyeceğini açıkladı ve bu halinin ölünceye veya oğlu İslâm'dan dönünceye kadar devam edeceğine yemin etti.

Sa'd, annesinin yiyip içmeyeceğine de, bu yolda yemin etmesine de aldırmadı. Âyet-i kerime onun durumunu açıklıyordu:

«Biz insana, anne ve babasına iyi davranmasını emrettik. Eğer annen, baban, seni bilmediğin bir şeyi bana ortak koşmaya zorlarsa, kendilerine itaat etme.»(1)

Onun hayatını annesi düzenlemiyordu. Yaratana isyan olduğu takdirde yaratıklara itaat yoktu. Annesinin yiyip içmemesi uzun süre devam etti. Dolayısıyla sağlığı günden güne bozuldu. Annesi ölüm halindeyken ailesinden bir kısmı, annesinin halini görür de belki onun arzusuna uyar diyerek Sa'd'ı getirmeye gittiler. Sa'd gelip annesini gördü. Bütün imanıyla ve kararlılığıyla annesine şöyle dedi: *«Ey anne! Vallahi yüz tane ruhun olsa da teker teker çıksalar ben yine de dinimi bırakmam.»* Anne, tehdidinin kâr etmeyeceğini ve oğlunun ne yapması gerektiğini bildiğini, dinin pazarlık konusu yapılamayacağını anladı ve ölüm orucundan vazgeçti.

---

(1) Ankebut sûresi, âyet 8

Sa'd b. Ebî Vakkas hakkında bilinmesi gereken bazı hususlar daha vardır. Allah yolunda ilk ok atan Sa'd'dır. Bununla iftihar eder ve: *«Vallahi, Allah yolunda ok atan ilk Arap benim»* derdi. Rasûlullah, onu ve onun ihlâsını beğenirdi. Onun için en güzel duâyı yapmıştır: *«Allah'ım, atışını isabetli kıl, duâsını kabul et.»* İslâm an'anesi onu attığını vuran, duâsı kabul olunan bir kişi olarak kabul eder. Cennetle müjdelenmiştir. Bir defasında Rasûlullah, ashabıyla otururken kısa bir müddet tefekküre daldı ve gözünü gönlünü etrafından ayırdı. Sonra ashabına: *«Şimdi size cennetlik bir adam geliyor»* dedi. Ashap bu müjdenin kime ait olduğunu öğrenebilmek için oraya buraya bakmaya başladılar. Derken Sa'd b. Ebî Vakkas yanlarına geldi. Abdullah b. Amr b. Âs bir defa ona, kendisini bu dereceye kavuşturan özellikleri sordu ve şu cevabı aldı: *«Birlikte yaptığımız işlerden ve ibadetlerden ayrı bir şey yok. Ama ben hiç bir müslümana karşı ne bir kin beslerim ne de bir kötülük yaparım.»*

Sa'd'la ilgili, helâlinden kazanılan zenginliğin fakirlikten ve yoksulluktan daha iyi olduğunu gösteren meşhur bir olay vardır. Sa'd, Veda haccında Rasûlullah ile beraberdi. Hastalandı ve Rasûlullah onu ziyarete gitti. O zaman Sa'd b. Ebî Vakkas'ın bir kızından başka çocuğu yoktu. Sa'd, Hz. Peygamber'e:

— *Ey Allah'ın Rasûlü! Ben servet sahibi birisiyim. Vâris olarak da sadece bir kızım var. Malımın üçte ikisini tasadduk edeyim mi?* dedi. Hz. Peygamber:

— *Hayır,* deyince Sa'd, tekrar sordu:

— *Yarısını?* Hz. Peygamber:

— *Hayır,* dedi. Sa'd:

— *Üçte birini?* dedi. Rasûlullah da şu cevabı verdi:

— *Evet, üçte birini. Üçte bir de çok, vârislerini zengin olarak bırakman, onları insanlara el açan fakirler olarak bırakmandan daha iyidir. Allah'ın rızasını umarak verdiğin her nafakadan sevap alırsın. Hattâ hanımının ağzına koyduğun lokmadan bile.*

Sa'd, Muhacirlerin en son vefat edenidir. Hicrî 54 senesinde vefat etmiştir. Bedir'de savaştağı elbiseyi saklıyordu. Vefat edince o elbise ile birlikte defnedilmiştir.

Yaşlı nesille genç nesil arasında mukayese yaparken şimdi de Mekke'nin en meşhurlarından iki kişiye geliyoruz. Velid b. Muğîre ve oğlu Hâlid b. Velid. Velid b. Muğîre, Secde sûresinin bazı âyetlerini duymuştu. Bu âyetler yaşlı neslin açıklamaya çalıştığımız bu durumunu çok güzel tasvir etmektedir: Allah buyuruyor ki:

«Kâfirler, Peygamber'e şöyle dediler: 'Bizi davet ettiğin dine karşı kalplerimizde bir kapalılık, kulaklarımızda bir ağırlık ve bizimle senin aranda anlaşmamıza engel bir perde vardır. Sen istediğini yap, biz de istediğimizi yapacağız.'»(1)

Evet. Kalplerinde kapalılık vardı, kulakları duymuyordu. Velid b. Muğîre bu âyetleri ve devamını dinleyince kendi edebî gücüyle vahyin üstünlüğünü anladı. Duyduklarını kavmine anlatmaya gitti. Onlara şöyle diyordu:

«Az önce Muhammed'den bir söz duydum ki, ne insan sözü, ne de cin sözüdür. Ayrı bir tadı, ayrı bir güzelliği var. Baş tarafı çok verimli, son tarafı çok bereketlidir. O çok yüce. O'ndan daha yücesi olamaz.»

Velid'in söyledikleri Kureyş'i sarstı. Velid'in müslüman olmasından korktular. Onu Hz. Muhammed'e ve dinine karşı kışkırtması için kardeşinin oğlu Ebû Cehil'i yanına yolladılar. Velid de, Ebû Cehil'in isteğine uyarak: *«Muhammed sadece fertleri ailesinden ayıran bir adamdır»* demeye başladı. Kur'an-ı Kerim, en beliğ bir üslûpla Velid'i anlatmakta ve tehdit etmektedir:

«Beni şu adamla başbaşa bırak. Ben onu annesinin karnında tek başına yarattım. Sonra ona bol servet ve yanından ayrılmayan oğullar verdim. Ona büyük imkânlar sağladım. Sonra verdiğim nimetleri daha da artırmamı büyük bir hırsla ister. Hayır, O âyetlerimize karşı aşırı inatçıdır. Onu mutlaka sarp bir yokuşa süreceğim. Çünkü o, düşündü, ölçtü biçti. Kahrolası nasıl da ölçtü biçti. Yine kahrolsun! Nasıl da ölçtü biçti. Sonra baktı. Sonra yüzünü ekşitip kaşlarını çattı. En sonunda da sırt çevirdi. Büyüklük tasladı ve: 'Bu eskilerden kalan bir sihirden başka bir şey değildir. Bu sadece bir insan sözüdür' dedi. Ben onu mutlaka 'sakar' denilen cehenneme atacağım. Sen 'sakar'ın ne olduğunu nereden bileceksin?»(2)

Hâlid b. Velid, bu babanın kucağında yetişti. Hâlid, babasının çevresindeki Mekke büyüklerinin arasında büyüdü. En büyük İslâm düşmanı ve amcasının oğlu Ebû Cehil de bunlardan biridir. Hâlid, böyle bir çevrede İslâm'ı erken zamanda tanıma fırsatı bulamadı. Bundan dolayı da senelerce kâfirlerin saflarında müslümanlara karşı savaştı. Uhud savaşında süvarilerin başında müslümanları çok güç durumlara düşürdü. Bunlar ondaki büyük askerî dehaya işaret etmektedir.

---

(1) Fussilet sûresi, âyet 5
(2) Müddesir sûresi, âyet 11-27

Seneler geçiyor, Hâlid gücüyle kuvvetiyle böbürleniyor, düşünmeye fırsat bulamıyordu. Çünkü o, müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra hep İslâm düşmanlarının içinde yaşıyordu. Bu sebeple Hâlid uzun süre İslâm'dan uzak kalmış, İslâm daveti ona tesir etmemişti. Sonra Hudeybiye barış antlaşması imzalandı. Hâlid'i devamlı meşgul eden harpler durdu. Kılıçlar sustu. Saf bir akıl ve hoşgörülü bir gönül için düşünüp taşınma, ölçüp biçme zamanı gelmişti. Bu düşünme onu İslâm'a yaklaştırdı. Kendisi şöyle ifade ediyor:

«Vallahi, yol doğru yoldur. Bu adam gerçekten peygamberdir. Ondan daha ne kadar uzak kalacağım, ne zaman ona gideceğim ve müslüman olacağım.»

Hâlid, Mekke ve Medine tarihinde büyük değişikliklere sahne olacak bu şerefli yolculuk için bir arkadaşı olmasını arzu ediyordu. Nihayet arkadaş da buldu. Osman b. Talhâ.

İncelediğimiz iki nesil arasındaki problemler Osman için de söz konusudur. Osman da gençliğinin baharında temiz kalpli birisiydi. Babası Talhâ b. Ebî Talhâ ise Velid b. Muğîre gibi en tehlikeli İslâm düşmanlarındandı. Uhud savaşı başlayacağı sırada böbürlene böbürlene ortaya çıkan ve müslümanlara meydan okuyup, teketek çarpışmak için er dileyen odur. Hz. Ali karşısına çıkıp onu öldürünce kardeşi Osman çılgınca ileri atılıp er dilemiş ve onu da Hz. Hamza öldürmüştü. Bu sefer üçüncü kardeş Es'ad ve dördüncü kardeş Musafi' ileri atılmışlar ve onlar da aynı akıbete uğramışlardı. Bütün bunlar bu ailedeki yaşlı neslin bâtıla ne kadar içten sarıldığını göstermektedir.

Fakat Osman b. Talhâ öyle değildi. Hâlid'in gönlündeki duygular onun gönlünde de vardı. Hâlid onunla buluşup gönlünden geçenleri anlatınca hemen kabul etti. Biraz yürüyüp Amr b. el-Âs ile karşılaştılar. O da Kureyş içinde hatırı sayılır, değerli bir gençti. Arkadaşlarından birisi ona: *«Ey Amr! Senin aklına şaşarım, dünya ve âhirette doğru yolu bulan kişilerden nasıl yüz çeviriyorsun?»* demişti. Amr, İslâm'a karşı gönlünde taşıdığı duyguları açığa vurmak için uygun bir ortam bekliyordu. Hâlid ve Osman'la karşılaşınca onlara nereye gittiklerini sordu. Maksatlarını açıkladılar: *«Sizin içinizdeki kıpırdanma benim içimde de var»* dedi ve onlara katıldı. Onun üçüncü kişi olarak bu yolculuğa katılmasından memnun oldular. Üçü de Medine'ye gidip müslümanlığı kabul ettiklerini açıkladılar ve Rasûlullah'a biat ettiler. Hâlid, geçmişinden utanarak Rasûlullah'a *«Allah'ın yolundan insanları* *çevirmek için yaptığım kışkırtmalardan dolayı benim için şefaat et»* dedi. Rasûlullah da, üçüne de yarayacak bir cevap verdi: «*Müslüman olmak, geçmişle alâkayı keser.*» Rasûlullah, Amr b. el-Âs hakkında: «*İnsanlar müslüman oldu, Amr mü'min oldu*» diyordu. Üçü de İslâm'a hizmet yolunda bir hayli görev yüklendiler. Sanki daha önce İslâm ve müslümanlar aleyhine yaptıklarının kefaretini ödemek istiyorlardı.

Hz. Muhammed Medine'ye hicret edince orada da kendisine destek olanların başında gençler geliyordu. Muâz b. Cebel bunlardan biridir. Delikanlılık çağında müslüman olmuş ve Hz. Ömer'in halifeliği döneminde otuz üç yaşında iken vefat etmiştir.

Medine'de de İslâm'a karşı duran yaşlılar ve müslüman olup samimiyetle İslâm'ı destekleyen oğullarından oluşan gençler vardı. İslâm'a samimiyetle bağlanmayan o yaşlılardan biri münafıkların reisi olup ömrü boyunca İslâm'a tuzak kuran Abdullah b. Ubey'dir. Oğlu Abdullah ise tam bir müslümandı. Hattâ Rasûlullah'ın babasına kızdığını hissedip babasını öldürmek üzere birine emir vereceğini zannedince, eğer Rasûlullah, emir verirse babasını kendisinin öldürebileceğini ifade etmek üzere ileri atılmıştı. Bu olayı daha önce anlatmıştık.

Netice olarak, gençlik İslâm'ın hazır kuvvetiydi. İslâm düşüncesini onlar taşıdılar. İslâm'ı savunmak için kılıç kuşandılar. Güzel öğütlerle ve hikmetli sözlerle İslâm'ı yaydılar. Şer kuvvetlerin tehdidine karşı İslâm'ı müdafaa ettiler. Hz. Peygamber gençliğe önem verir, onların yanına gider, onlarla iyi ilişkiler içinde olurdu. Onların ifa ettikleri görevin büyüklüğünü takdir ederdi. Bunu şu hadisinde en güzel şekilde belirtmektedir: «*Bana gençliğin yardımı lütfedildi.*»

ı) Rasûlullah'ın Tıbbi Tavsiyeleri:

Konuya girerken bir gerçeği belirtmek istiyoruz. Bazıları bu başlığı okuyunca yanlış bir kanaate varabilir. Rasûlullah, bir doktor değildir. O'nun temel görevi İslâm'ı tebliğdir. Tebliğ görevi çerçevesinde de, toplumu kurmak üzere çeşitli görevler üstlendiğini görüyoruz. Bu tarafıyla hem bir idareci hem de idarecileri eğiten şahsiyet, hem hâkim hem de hâkimleri eğiten birisi olarak görüyoruz. Bunlar onun Allah'ın dinini tebliğ ederken, açıklarken ve uygularken yerine getirdiği asli görevin uzantılarıdır.

Muhammed Abduh'un belirttiği gibi, Peygamberlerin görevleri arasında herhangi bir pratik konuda öğretmenlik yapmak veya bir sanat öğretmek yoktur. Onlar, tarih öğretmek veya bir astronomi bilgini gibi açıklamalarda bulunmak, yahut yerin tabakaları, eni-boyu, bitkilerin gelişmelerine tesir eden faktörler hakkında bilgi vermek için gelmemişlerdir. Bunlar ve benzeri konularda bilgi sahibi olmak araştırmaya ve çalışmaya ihtiyaç gösterir. Allah insanlara vermiş olduğu akıl ve idrak sayesinde onları bu yola sevketmiştir. Dinlerin bu sahadaki fonksiyonu, «zulme sapmaması ve yanılmaması» için aklı korumaktan ibarettir.(1)

Buna göre Hz. Muhammed'in bir doktor olmaması, onun şahsiyeti için bir nakısa değildir. Doktor olmamakla birlikte, Hz. Peygamber'in sağlığın korunmasıyla ilgili, günümüz tıp dünyasında doktorların çok önem verdiği genel kaideler koyduğunu da tespit ediyoruz. Rasûlullah bu konuya, özellikle hekimliğin en önemli bölümü olan koruyucu hekimliğe büyük itina gösteriyor. Nitekim günümüzde en ileri ülkeler hastalıkların yayılmasını ve salgınları önlemek için buna dikkat ediyorlar. Rasûlullah, tedavi edici hekimliğe de büyük önem veriyor. Fakat bu, daha ziyade hastalara tedavi olmayı tavsiye ve her hastalığın mutlaka ilâcı olduğunu açıklama şeklinde oluyor. Bunların ışığında Hz. Muhammed'in tıbbî öğütlerini tespit etmeye başlayalım:

Güçlü Olmak:

Rasûlullah'ın üzerinde durduğu ilk konu, güçlü-kuvvetli olmaktır. Sağlıklı olmak için bu şarttır. Hz. Muhammed'in güçlü olmayı teşvik eden hadislerinden biri şudur:

«Kuvvetli mü'min, zayıf mü'minden Allah indinde daha çok sevilir.» (Müslim).

Güçlü-kuvvetli olmanın, görevleri yerine getirmeye, dikkatli çalışmaya, aile ve vatan selâmetinin devamına yardımcı olacağı şüphesizdir. Bu konuda daha pek çok hadis vardır. Bazılarını nakledelim:

«Vücudunun elbette sende hakkı vardır.»

«Ey Abbas! Dünyada ve âhirette afiyet iste.» (Ahmed b. Hanbel, Müsned).

«Allah'tan iman ve afiyet isteyin. Kimseye imandan sonra, afiyetten daha hayırlı bir şey verilmemiştir.» (Buhârî).

«Kim vücudu afiyette, canı emniyette ve günlük yiyeceği yanında olarak sabahlarsa, sanki dünya ona verilmiş gibidir.» (Tirmizî).

Sağlıklı olmak için Rasûlullah'ın tavsiyelerinden biri de spor yapmak ve ruhu dinlendirmektir. Hz. Peygamber, bizzat spor yapıyordu. Bir kere Hz. Âişe ile yarış etmişler ve Hz. Âişe geçmişti. Başka bir sefer de Hz. Peygamber onu geçti ve: *«Bu, öbürüne karşılık»* dedi. Biniciliğe ve ok atıcılığına da aynı şekilde önem verirdi. Normal yollarla ruhu dinlendirmeyi teşvik ederdi.

---

(1) Muhammed Abduh, Risâletü'l-Vahid, 100; Ahmet Çelebi, İslâm 107

Koruyucu Hekimlik Sahasında:

Bundan sonra koruyucu hekimlik sahasına geçiyoruz. Hz. Peygamber'in hadislerini inceleyen birisi, onlardan şu neticeyi çıkarır: Hadis-i şerifler müslümanı en güzel bir şekilde vücudunu, aklını ve ruhunu sağlıklı tutmaya sevketmektedir.

Bu konuda zikredeceğimiz ilk rivayet Mukavkıs'a verdiği cevaptır. Mukavkıs, hediye olarak Hz. Peygamber'e Mâriye'yi ve bazı yakınlarını gönderirken onlarla beraber bir de doktor göndermişti. Hz. Peygamber, hediyeleri kabul etti, fakat doktoru geri gönderdi. Geri gönderiş sebebini de şöyle açıklıyordu: «*Doktora ihtiyacımız yok. Biz öyle bir toplumuz ki acıkmadıkça yemeyiz. Yediğimiz zaman da midemizi doldurmayız.*»

Çok yemek yemekten sakınmak hakkında da: «*Mide hastalık yuvasıdır, perhiz de baş ilaçtır*» diye buyuruyor. Çağdaş doktorlardan birisi bu hadise şunları ilâve ediyor: «*Gerçekten barsak hastalıklarının, karaciğer hastalıklarının, kansızlığın ve kalp hastalıklarının çoğunda sebep midedir.*»(1)

Hz. Peygamber'in mideyi doldurmamayı tavsiye eden hadislerinden bazıları:

«*Çok yemekle ve çok suyla kalbi öldürmeyin. Çünkü kalp, ekin gibidir. Üzerinde su çok olursa ölür.*»

«*Midenin dopdolu olmasından sakının. Çünkü o, namaza karşı tembellik verir, vücudu bozar ve hastalığa sebep olur. Yiyeceklerinlz konusunda orta yoldan ayrılmayın. Çünkü o, israftan uzaktır ve vücut için daha sıhhîdir.*»

Koruyucu hekimlik sahasında Rasûlullah'ın çok üzerinde durduğu konulardan biri de temizliktir. Bununla ilgili bir çok hadis-i şerif vardır. Onlardan bazıları:

«*Temizlik imandandır.*»

«*Din, temizlik üzerine kurulmuştur.*»

Rasûlullah, camide ter kokusundan hoşlanmazdı.

«*Allah temizdir, temizi sever. Cömerttir, cömerti sever. Allah'ın sizden razı olması için avlularınızı temiz tutun.*»

---

(1) Dr. Mahmud Dayyâb, et-Tıbbu ve'l-Etıbbâ fi Muhtelifi'l-Usûr, 103

«Ümmetime sıkıntı vereceğini bilmeseydim, onlara her namazda misvak kullanmalarını (dişlerini fırçalamalarını) emrederdim.»

Koruyucu hekimlik sahasında Rasûlullah'ın dikkatle üzerinde durduğu konulardan biri de bulaşıcı hastalıklar ve onlardan korunma zorunluluğudur. Bu konuda şöyle buyuruyor:

«Bir yerde veba olduğunu duyunca oraya girmeyin. Bulunduğunuz yerde veba olunca da oradan çıkmayın.»

«Hasta, sağlamın yanına getirilmesin. Bazan bir deve uyuz olur. O, develerin arasına karışır veya onlara sürtünür yahut onların ahırına girer ve diğer develere hastalık geçer.»

Psikiyatri Sahasında:

Hz. Muhammed'in psikiyatri konusunda da değerlendirme ve tavsiyeleri vardır. *«Üzüntüsü çok olanın vücudu hasta olur»* buyuruyor. Böylece insanın psikolojik durumuyla vücudu arasında bağ olduğuna işaret ediyor. Modern tıp da, ruhî sıkıntıların psikolojik hastalıklara ve psikolojik hastalıkların da bedenî hastalıklara sebep olduğunu ispat etmiştir.(1)

Bir adam, Hz. Muhammed'e gelerek kendisine öğüt vermesini istedi. Rasûlullah ona: *«Kızma»* dedi. Adam isteğini tekrarladıkça Rasûlullah da aynı cevabı tekrarladı. Öfkenin vücudu tahrip ettiği ve bir çok hastalığa zemin hazırladığı artık kabul edilmektedir.

Tedavi:

Vücudu sağlıklı tutmaya ve koruyucu hekimliğe çok dikkat gösterilmesine rağmen yine de insan hasta olabilir. Hz. Muhammed, bu durumla ilgili olarak da, mutlaka her derdin devası olduğunu, hasta kişinin yeniden sağlığına kavuşması için bu devayı elde etmesi ve kullanması gerektiğini belirtiyor. Bu konuda şöyle buyuruyor:

«Allah, hangi derdi vermişse mutlaka onun devasını da vermiştir.»

«Tedavi için kullandığımız bir ilaç, kaderi önleyebilir mi?» Sorusuna şu cevabı vermiştir: *«O da kaderdendir.»*

Hz. Muhammed, o devirde yaygın olan hurafelere ve bâtıl inançlarla mücadele etmiştir. Bu konuda şöyle buyuruyor:

«Kim nazarlık takarsa Allah onun işini tamamlamasın. Kim de katır boncuğu takarsa Allah onu rahata kavuşturmasın.»

---

(1) Dr. Mahmud Dayyâb, Aynı eser, 104 vd.

Rasûlullah'ın tıp konusuna verdiği önem müslümanlar arasında büyük yankılar uyandırmıştır. İbn Ebî Usaybîya,(1) bir hekimden şunları nakledlyor:

«Sağlıklı olmak isteyen iyi besinler alsın. Temiz yesin. Susayınca içsin. Öğle yemeğinden sonra uzansın, akşam yemeğinden sonra yürüsün. Tenha bir yer bulmadıkça uyumasın. Midesini doldurduktan sonra hamama girmekten sakınsın.»

Yakın Akraba Evliliği:

İnsan sağlığıyla ilgili bir husus daha var ki, Hz. Peygamber bu hususta da yol göstermiştir. Hz. Peygamber insanın çok yakın akrabasıyla evlenmemesini tavsiye etmektedir:

«Akrabanız olmayanlarla evlenin ki zayıf nesiller meydana getirmeyesiniz.»

Hz. Peygamber'in bu tavsiyesi çocukların sağlam olmasını hedef alıyor. Modern tıp da bu tavsiyenin yerinde olduğunu ispat etmiştir. Yakın akraba evliliklerinde doğacak çocukların ailevî hastalıklardan veya irsî beden kusurlarından uzak olma ihtimalleri azdır. Akraba olmayan anne ve babaların çocuklarında annenin veya babanın ailesinde görülen bedenî kusurların olmama ihtimali fazladır.(2)

---

(1) İbn Ebî Usaybîya, **Tabakâtu'l-Etıbbâ** I, 112

(2) Ahmet Çelebi, **el-Hayâtü'l-İctimâiyye fi't-Tefkîri'l-İslâmî**, 40 vd.

Münafıklar, tabiatları icabı müslümanların düşmanları kuvvetli olunca ortalarda görünürlerdi. Bu sebeple hicretten önce münafıkların varlığı söz konusu değildi. Çünkü müslümanlar, müşriklerin korkup çekinmediği bir azınlık durumunda idiler. Dolayısıyla da İslâm düşmanları müslüman gibi görünmek ihtiyacında değildiler. Fakat hicretten sonra Medine'de müslümanların gücü artınca ve müslümanlar bu yeni merkezde hâkimiyetlerini kurunca bazı kimseler açıktan açığa onların karşısına çıkamadılar. Münafıklık yolunu seçerek müslüman gibi göründüler ve küfürlerini gizlediler.

Nifak, açık düşmanlıktan daha tehlikelidir. Çünkü düşmanlık açıkça olunca müslümanlar tedbirlerini alıyorlar ve tetikte bulunuyorlardı. Ama nifak, gizli bir İslâm düşmanlığıdır. Gerçi zaman zaman kurdukları tuzaklara kendileri düşerek bu gizli halleri ortaya çıkıyor ve nifak bir tehlike kaynağı olmuyordu.

Abdullah b. Ubey:

Medine münafıklarının başı, Hazrec kabilesinden Abdullah b. Ubey b. Selûl'dür. İbn Hişam onun hakkında şunları yazmaktadır: «*Evs ve Hazrec kabileleri İslâm'dan önce, ondan başka birisi üzerinde ittifak yapamamıştı. Kabilesi ona taç giydirmek ve onu kendilerine kral yapmak için hazırlıklar yapmıştı. Onlar bu durumdayken Hz. Muhammed, Medine'ye geldi. Abdullah'ın kabilesi onu bırakıp İslâm'a girince çok kızdı. Hz. Muhammed'in, krallığı elinden aldığı görüşündeydi. Fakat onların, İslâm'dan başka her şeyden yüz çevirdiklerini görünce, o da zahiren müslüman oldu, münafıklığını gizledi.*»(1)

Ebû Âmir er-Râhib ve Mescid-i Dırâr:

Abdullah b. Ubey ölçüsünde bir lider daha vardır: Ebû Âmir Abdu Amr, Evs kabilesindendir. Kabilesi arasında sözü dinlenen itibarlı birisiydi. Cahiliye döneminde manastıra çekilmiş ve rahip elbisesi giymişti. Bunun için kendisine «râhib» denmiştir. Bu adam münafıklık yolunu seçmedi. Medine'yi terkedip Mekke'ye gitti ve Hz. Muhammed ile mücadele etmek için Kureyş'e katıldı. Müslümanlar Mekke'yi fethedince Taif'e gitti. Taif de fethedilince, Şam'a gitti ve orada öldü.

---

(1) İbn Hişam, II, 166-167

Bunun münafıklıkla ilgisi de şöyledir:

Medine münafıklarından bazı adamlarına mektup yazarak Kubâ mescidinin hemen yakınına bir mescit yapmalarını istedi. Orada toplanacaklar, İslâm'a ve İslâm peygamberine karşı plânlar, tuzaklar hazırlayacaklardı. Bunu kamufle etmek için de mescidi kullanacaklardı. Adamları isteğine uydular ve bu mescidi yaptılar. Tebük savaşından biraz önce bu işi tamamlamışlardı. Hz. Muhammed'e gelerek orada namaz kılmasını istediler. O da Tebük'ten dönene kadar onlardan mühlet istedi.

Tebük'ten dönünce de şu âyet-i kerîme nâzil oldu:

«Zarar vermek, inkâr etmek, mü'minlerin arasını açmak ve daha önce Allah ve Peygamberine karşı savaşanlara gözetleme yeri hazırlamak için bir mescit yapanlar: «Biz sadece iyilik yapmak istiyorduk» diye yemin ederler, Allah da şahittir ki bunlar yalancıdırlar.

Ey Muhammed! Bu mescitte asla namaza durma. Şüphesiz ki başlangıcından itibaren takva üzerine kurulan mescitte namaz kılman daha hayırlıdır. O mescitte kendilerini maddî ve manevî kirlerden temizlemeyi seven adamlar vardır. Allah, kendisini temizleyenleri sever.»(1)

Bu âyetler nâzil olunca Rasûlullah ashabından bir kısmına gidip, Kur'an'ın «Mescid-i Dırâr» diye isimlendirdiği bu mescidi yerle bir etmeleri için emir verdi. Gittiler ve onu yıkıp yerle bir ettiler.(2)

Belâzurî, Medine'deki münafıkları şöyle sayıyor: Hazrec kabilesine mensup başlıca münafıklar: Abdullah b. Ubey, Adiy b. Rabia ve onun oğlu Suveyd, Zeyd b. Amr, Ukbe b. Kadîm.

Evs kabilesine mensup münafıklar: Celâs b. Suveyd, kardeşi Hâris, Bicâd b. Osman, Sa'lebe b. Hâtıb, Ebû Habibe b. Ez'ar. Bu sonuncusu Mescid-i Dırâr'ı bina edenlerdendir.(3)

Yahudiler ve Münafıklık:

Abdullah b. Ubey'in yanında bir nifak merkezi daha vardı. Bu da müslüman gibi görünen, gerçekte ise İslâm düşmanı olan yahudilerin toplandığı merkez idi. İbn Hişam, bu merkez için şunları söylüyor:(1) Münafık olduğu halde İslâm'a sığınan ve etrafına müslüman görüntüsü verenlerden bir bölümü de bazı yahudiler idi: Sa'd b. Hanîf, Zeyd b. el-Lasît, Numan b. Evfâ b. Amr, Numan'ın kardeşi Osman gibi. Zeyd' in Hz. Peygamber'in devesi kaybolunca şöyle dediği rivayet edilir: *«Muhammed, göklerin haberini getirdiğini iddia ediyor. Halbuki o, devesinin nerede olduğunu bilmiyor.»* Allah, Rasûlullah'a vahiy yoluyla hem bu adamın dediklerini, hem de devesinin yerini bildirdi.

---

(1) Tevbe sûresi, âyet 107-108

(2) Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf, 282-283

(3) Belâzurî, Aynı eser, 274-275

Münafıklardan biri de Râfi' b. Hureymele'dir. O ölünce, Hz. Muhammed: *«Bugün büyük bir münafık öldü»* demiştir. Bu münafıklar, camiye geliyorlar, zaman zaman müslümanlarla alay ediyorlar ve bazan da diğer yahudilere ve İslâm düşmanlarına nakletmek için müslümanların konuşmalarını dinliyorlardı. Bir kere Rasûlullah, onları birbirlerine yapışmış vaziyette gizli gizli konuşurken gördü ve verdiği emir üzerine zorla camiden çıkarıldılar. Müslümanlar onları camiden dışarı atarken: *«Yazıklar olsun size, Rasûlullah'ın camisinden çıkarılan pis münafıklar»* diyorlardı. Bunlar Beni Kaynuka yahudilerindendi.

Bu iki münafıklık merkezinde (Abdullah b. Ubey merkezi ve yahudilerin merkezi) Bedir zaferinden sonra nifak görülmeye başlamıştı. Bu da daha önce belirttiğimiz gibi nifakın tabiatından ileri gelmektedir. Çünkü nifak, karşısında kuvvet ve üstünlük görünce ortaya çıkar.

Uhud Gazvesinde Münafıklar:

Müslümanlar, Uhud savaşına giderken nifak, fonksiyonunu icra edecek ve tesirini gösterecek bir ortam buldu. Abdullah b. Ubey, ordunun üçte biriyle ayrıldı. Hz. Muhammed için: *«Ey insanlar! Çocukların dediğini yapıyor, benim dediğimi yapmıyor. Neye öldüğümüzü de bilmiyoruz»* dedi. Bazı müslümanlar onu geri çevirmeye çalıştıysa da Kur'an'da da belirtildiği gibi: *«Biz, savaşmayı bilseydik size tâbi olurduk»(2)* dedi. Abdullah b. Ubey ve onun adamlarının çekilmesiyle ordunun gücü zayıfladı. Belki de bu, Uhud'da alınan yenilginin sebeplerinden biridir.

Uhud savaşında müslümanların düştüğü duruma, bu iki merkezdeki münafıklar da sevindiler ve sevinçlerini açığa vurup herkese duyurdular. Abdullah b. Ubey ve adamları bilgelik taslıyorlardı. Çünkü onlar bu savaşa girmemişlerdi. Uhud'da şehit olanlar için: *«Eğer bize uysalardı öldürülmezlerdi»(3)* dediler.(4) Yahudiler de: *«Muhammed*

---

(1) İbn Hişam, 125
(2) Âl-i İmrân sûresi, âyet 167
(3) Âl-i İmrân sûresi, âyet 168
(4) İbn Hişam, IV, 17

peygamber olsaydı yenilmezdi, o bazan zafer kazanan ve bazan hezimete uğrayan hükümdarlık peşinde bir kişidir» diye açıkça konuşmaya başladılar.

Hendek Kazılırken Münafıklar:

Müslümanlar hendek kazma işinde bütün güçleriyle çalışırken münafıklar sıvışıyorlar, Hz. Muhammed'den izin almadan evlerine dönüyorlardı.(1) Onlar hakkında şu âyet nâzil oldu:

«Allah içinizden, başkalarını siper edinerek sıvışıp gidenleri çok iyi bilir. Allah'ın emrine karşı gelenler, başlarına bir belâ gelmesinden, yahut şiddetli bir azaba uğramalarından sakınsınlar.»(2)

Benî Mustalık Gazvesinden Sonra Münafıklar:

Benî Kaynuka ve Benî Nadir, Medine'den kovulduktan ve Benî Kurayza hakkında ileride anlatacağımız şekilde hüküm verildikten sonra, yahudilerin teşkil ettiği nifak merkezi ortadan kaldırıldı. Bütün nifak sorumluluğu Abdullah b. Ubey ve arkadaşlarının omuzlarında kaldı. Bu adam, hedefine varabilmek için var gücüyle çalışmaya devam etti.

Benî Mustalık gazvesinde nifak İslâm cemaatinin arasında iki defa tehlikeli bir hal aldı.

Birincisi Abdullah b. Ubey'in Ensar ile Muhacirler arasında fitne ateşini tutuşturmaya çalışmasıdır. Muhacirlerden birisi Ensardan biriyle kavga etmiş ve «Ey Muhacirler!» diye bağırarak yardım istemişti. Diğeri de «Ey Ensar!» diye yardım istiyordu. Hz. Muhammed derhal müdahale etti:

«Böyle yardım isteme, cahiliye dönemine aittir ve fitneyi körükler. Halbuki İslâm hepimizi birleştirmiştir. Yardım çağırınız, 'yetişin ey müslümanlar!' şeklinde olsun» dedi.

Hz. Muhammed'in bu basiretli tutumu sayesinde fitne bertaraf edildi. Fakat münafık Abdullah b. Ubey bu fırsatı kaçırmak istemiyordu. O da şöyle bağırdı.

«Bize düşmanlık yaptılar, bizim memleketimizde sayılarının çokluğuyla övündüler. Eskilerin: «Besle kargayı, oysun gözünü» dediği duruma düştük. Vallahi Medine'ye dönersek kuvvetli ve şerefli olan, zayıf ve zelil olanı oradan çıkaracaktır.»

---

(1) İbn Hişam, III, 109

(2) Nûr sûresi, âyet 63

Zeyd b. Arkam, onun bu sözlerini duymuştu. Hz. Ömer'i durumdan haberdar etti. Hz. Ömer de Hz. Muhammed'e giderek olanları anlattı ve: «*Oğlu Abdullah'a emretseniz de onu öldürse*» dedi. Rasûlullah, Ömer'e şöyle cevap verdi:

«*Halk, Muhammed, arkadaşlarını öldürüyor derse ne olur?*»

Hz. Peygamber, akıl ve hikmet dolu başka bir metotla meseleyi halletti. O saatte yola devam âdeti olmadığı halde yürüyüş emri verdi. Ve her zamanki âdetini terkederek istirahat vermeden uzun süre yolculuğu devam ettirdi. Müslümanlar yoruldular. Develerin yüklerini indirince aşırı yorgunluktan hepsi de uyudu. Böylece bu konuda münakaşa edecek vakit kalmamış oldu.

Abdullah b. Ubey'in oğlu Abdullah, babasının öldürüleceği şeklinde bir teklif olduğunu öğrenince Rasûlullah'a giderek şöyle dedi: «*Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer babamın öldürülmesini emredeceksen bana emret, emrini yerine getireyim. Eğer onu başkası öldürürse, intikam almaya kalkışmaktan ve bir kâfire karşılık bir müslümanı öldürmekten çekiniyorum.*» Hz. Muhammed ona şu cevabı verdi: «*Hayır, ona iyi davranırız. Bizimle olduğu müddetçe onunla iyi geçiniriz.*»

Abdullah b. Ubey, Hz. Peygamber'e giderek, Zeyd b. Arkam'ın naklettiklerini kendisinin söylemediğini iddia etti. Fakat o zaman «Münâfikûn» sûresi nâzil olmuş ve Abdullah b. Ubey'in nifakı ortaya serilmişti. Onun Muhacirlere karşı: «*Eğer Medine'ye dönersek yemin olsun ki, en şerefli olan en zelil olanı oradan çıkaracaktır*» dediği de bu sûrede anlatılmaktadır. Âyet-i kerîme devamı etmekte ve Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: «*Oysa şeref Allah'a, peygamberine ve mü'minlere aittir. Fakat münafıklar bunu bilmezler.*»(1)

Bu, Abdulah b. Ubey'in Beni Mustalık savaşındaki birinci nifakıdır. İkincisi de «İfk» olayıyla ilgilidir ki onu Beni Mustalik gazvesi çerçevesinde anlatacağız.

Hicretin sekizinci yılında (630 M.) Mekke fethedildi. Mekkeliler İslâm'a girdiler. Ama bunların hepsi kalben iman ettikleri için İslâm'a girmiyordu. Bir kısmı başka bir imkânı olmadığı için, bir kısmı da müslümanların, müşriklerle ve yahudilerle yaptıkları savaşlarda elde ettikleri ganimetlerden pay alabilmek için müslüman olmuştu. Böylece münafıklar gürûhuna, Mekke münafıkları da katılmış oldu. Bunlar, Mekke'nin fethinden sonra cereyan eden Huneyn gazvesinde ilk kaçanlardır.

---

(1) Münâfikûn sûresi, âyet 8; İbn Hişam, III, 183-184

Tebük Savaşında Münafıklar:

Tebük savaşı büyük bir imtihan olmuştur. Samimi müslümanlar bu imtihanda başarılı olmuşlar ve zayıf imanlılarla münafıklar da bu imtihanı kaybetmişlerdir. Çünkü bu savaşta düşman olarak Bizanslılar vardı, yol uzaktı, mevsim yaz ve hasat zamanıydı. Bu savaş münafıkların nifaklarını açığa vurmaları için bir fırsat oldu. Kur'an-ı Kerim de onlara ve bu savaşta müslümanlara yardımcı olmamak suretiyle onların yolundan yürüyenlere, Allah'ın gazabını bildirdi. Bu savaşta münafıklar ve benzerleri bazı olaylar çıkardılar. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

Bazı Araplar gerçekten mazeretleri olmadığı halde Rasûlullah'a gelerek mazeret beyan ettiler. Allah, onların mazeretlerini kabul etmedi.

Hz. Muhammed ile beraber Abdullah b. Ubey de savaş için yola çıkmıştı. Hz. Peygamber'in birlikleri, Seniyyetü'l-Veda'da, Abdullah b. Ubey'in askerleri ise Cebel-i Zubâb'da karargâh kurmuştu. Aradaki mesafe fazla değildi. Rasûlullah ordusuyla yürüyünce Abdullah b. Ubey arkasından gitmedi, geride kaldı ve Medine'ye döndü.

Hz. Muhammed, Medine'ye idari vekil olarak Ensardan Muhammed b. Mesleme'yi, ailesine bakması için de amcası oğlu Hz. Ali'yi bırakmıştı. Münafıklar hemen Hz. Peygamber'in Ali'yi sefer sırasında ağır hareket edeceğinden ondan kurtulmak maksadıyla bıraktığı dedikodusunu yaymaya başladılar. Hz. Ali silâhını aldı ve Rasûlullah'a yetişti. Münafıkların konuşmalarını da O'na aktardı. Hz. Muhammed ona:

«*Yalan söylemişler. Ben seni, ailemin ve ailenin işlerinde vekilim olasın diye bıraktım. Geri dön, seni sadece mü'min olan sevecek ve sana sadece münafık olan buğz edecek*» dedi.

Bunun üzerine Hz. Ali geri döndü.(1)

Münafıkların ve benzerlerinin bu savaştaki tutumu hakkında Tevbe sûresinde bir çok âyet-i kerîme vardır. Onlardan bir bölümünün meâlini verelim:

«Ey Muhammed! Eğer cihat kolaylıkla elde edilecek bir dünya menfaati ve istenilen bir yolculuk olsaydı, elbette sana uyarlardı. Fakat zorlukla açılacak yol onlara uzak geldi. «Eğer gücümüz yetseydi elbette sizinle beraber cihada çıkardık» diye Allah'a yemin edeceklerdir. Onlar bu davranışlarıyla kendilerini helâk ederler. Allah biliyor ki;

---

(1) İbn Hişam, IV, 119 vd.

onlar, mutlaka yalancılardır. Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana belli olmadan ve yalan söyleyenleri bilmeden cihada çıkmamalarına niçin izin verdin?»(1)

Abdullah b. Ubey'in ve Münafıkların Sonu:

Abdullah b. Ubey, Tebük savaşından sonra öldü. Ölünce oğlu Abdullah, Hz. Muhammed'e gelerek belki Allah'ın affına vesile olur diye babasını kefenlemek için, gömleğini istedi. Hz. Muhammed, bir lütuf olarak dileğini kabul etti ve gömleğini verdi. Sonra Abdullah, Rasûlullah'tan babasının namazını kıldırmasını istedi. Hz. Peygamber, Abdullah'ın bu isteğini de kabul etti. Namazını kılmak için önünde durdu. Bu esnada Hz. Ömer'in Rasûlullah'ın önüne geçerek: *«Şöyle şöyle diyen, şunu şunu yapan Allah düşmanının namazını mı kılıyorsun?»* dediği rivayet edilir. Rasûlullah da tebessüm ederek Hz. Ömer'e şöyle dedi: *«Ey Ömer! Önümden çekil. Ben muhayyer bırakıldım ve tercihimi yaptım.»(2)* Namazını kıldı ve mezarlığa kadar gidip defnedilinceye kadar ayakta bekledi. Bundan sonra da şu âyet-i kerîme nâzil oldu.

«O münafıklardan biri ölürse, sakın cenaze namazını kılma. Kabrinin başında durma. Çünkü bunlar, Allah ve peygamberini inkâr etmişler ve dinden çıkmış olarak ölmüşlerdir.»(3)

Abdullah b. Ubey ölünce nifakın kaynağı kurudu, etrafında toplandıkları bu adam ölünce münafıklar da dağıldılar.

Konuyu bitirirken bir hususu hatırlatalım: Abdullah b. Ubey ve adamlarının hücumları, görüldüğü gibi, Medine döneminin ilk günlerinden, Rasûlullah'ın vefatından az önceki günlere kadar devam etmiştir. Bu gösteriyor ki, İslâm davetinden dolayı karşılaşılan güçlükler ve sıkıntılar sadece Mekke dönemine ait değildir. Bunlar sadece Kureyş'ten, yahudilerden, Habeşlilerden veya Hevâzin'den de gelmemektedir. Bilâkis bunlarla birlikte aynı zamanda en çetin İslâm düşmanı oldukları halde müslüman gibi görünen münafıklardan da gelmektedir.

---

(1) Tevbe sûresi, âyet 42 vd.

(2) Hz. Peygamber bu ifadesiyle: «İster bağışlanmalarını dile, ister dileme» âyetini kasdetmektedir. Âyetin zahirini almıştır ki buna göre muhayyerdir.

(3) Tevbe sûresi, âyet 84; İbn Hişam, IV, 145-146

9 — HZ. MUHAMMED VE HRİSTİYANLAR

Allah buyuruyor ki:

«Ey Muhammed! Şüphesiz insanlardan, iman edenlere en şiddetli düşman olarak, yahudileri ve Allah'a ortak koşanları bulursun. Ve yine iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak: «Biz hristiyanız» diyenleri bulursun.»(1)

Gerçekten de İslâm tarihini araştıran bir kişi bu âyet-i kerîmenin mânâsını açıkça anlar. Çünkü yahudiler, İslâm'a şiddetle karşı koyup, zaman zaman müslümanlar aleyhinde toplantılar ve görüşmeler yaparken, hristiyanların müslümanlara karşı tutumunda aynı sertliği görmüyoruz. Onların İslâm'ı benimsemeleri de daha kolay olmuştur.

İbn Hişam diyor ki: Rasûlullah'a Necran hristiyanlarından bir heyet geldi. Altmış kişiydiler. İçlerinde eşraftan on dört kişi vardı. Bu on dört kişiden üç tanesi idareciydi. Birisi, başkanları, birisi bu seyahati organize eden kişi ve üçüncüsü de papaz. Papaz çok âlim biriydi. İsmi Ebû Hârise'dir. Bizanslılar ona değer vermişler, mal mülk sahibi yapmışlar ve onun için kiliseler inşa edip, pek çok iyiliklerde bulunmuşlardı. Rasûlullah'a giderken yolda katırı tökezledi. Kardeşi Kûz, Hz. Muhammed'i kastederek: *«Uzaktaki mahvolsun. Sen ona gidiyorsun ve deven tökezliyor»* dedi. Ebû Hârise kardeşi Kûz'a: *«Sen mahvolasın»* dedi. Kûz dehşetle sordu: *«Niçin kardeşim?»* O zaman Ebû Hârise: *«Vallahi o, beklediğimiz peygamberdir»* dedi. Kûz: *«Bunu bildiğin halde, niçin onun dinini kabul etmiyorsun?»* diye sordu. Ebû Hârise, bu soruya şu cevabı verdi: *«Bizanslılardan dolayı kardeşim. Bize asalet verdiler, mal mülk verdiler, iyilik ettiler ve Bizanslılar onun inancının karşısında yer almışlardır.»* İbn Hişam diyor ki: Kûz, kalbiyle karar verdi ve hemen müslüman olduğunu açıkladı.(2)

Hz. Muhammed ile hristiyanlar arasında, Hz. İsa'nın tanrı ve ruhullah olduğu noktasında tartışma çıktı. Bu sırada şu âyetler nâzil oldu:

«Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren odur.»

---

(1) Mâide sûresi, âyet 82

(2) İbn Hişam, II, 158

Yani diğer insanlar gibi Hz. İsa da rahimde şekillendirilmiştir. Bunu onlar da kabul ediyorlardı. Öyleyse rahimde şekillendirilen biri nasıl tanrı olabilirdi?(1)

Kûz'un İslâm'a girişi, Necran hristiyanlarının müslüman olmaları için bir başlangıç teşkil etti. Buna rağmen onlardan bir gurup birkaç sene daha hristiyanlıkta kalmaya devam ettiler. Sonunda Veda haccından biraz önce Rasûlullah onlara Hâlid b. Velid'i gönderdi. Bunlar da Hâlid'in davetini kabul edip hemen Allah'ın dinine girdiler. Hâlid onlardan bir heyeti Medine'ye yolladı. Hz. Muhammed de bu heyeti sevgi ve muhabbetle karşıladı.(2)

Adiy b. Hâtem:

Kendisinden biraz genişçe bahsedilmesi gereken bir hristiyan var ki adı Adiy'dir. Hâtem-i Tâî'nin oğludur. Babası cömertlikte çok meşhurdur. Buhârî, Adiy ile ilgili bazı olaylar anlatır. İbn Hişam da bu olayların bir kısmını nakletmektedir.(3) Bazı yeni tarihçiler de eserlerinde bunlara yer vermiştir.(4) Şimdi bunları özetleyelim:

İbn Hişam'ın anlattığına göre Adiy b. Hâtem şöyle diyor: *«Ben asalet sahibi bir hristiyandım. Kabilemin reisiydim. Onlarla harbe gidince ganimetin dörtte birini alır, gerisini onlara bırakırdım. Muhammed'i duyunca dini ve âdetleri benimkinden ayrı olduğu için ondan hoşlanmadım. Müslümanların hücumundan da korkuyordum. Köleme: «Bana birkaç tane kuvvetli deve hazırla ve onları yakınımda bulundur. Muhammed ordusunun bu ülkeye ayak bastığını duyunca da bana bildir» dedim. Dediğimi yaptı. Bir süre sonra koşarak bana geldi ve: «Muhammed ordusu seni sarınca ne yapacaksan yap. Çünkü onun bayrakları bu topraklara ulaşmak üzere» dedi. Hemen kalktım. Acele olarak ailemi ve çocuklarımı develere bindirdim ve Şam'daki hristiyan dindaşlarımın yanına gidin, dedim.»*

Adiy aceleyle o anda çadırından uzakta olduğu anlaşılan kız kardeşi Sufâne'yi yanına almamıştı.

Hz. Muhammed, Mekke fethedildikten, Hevâzin ve Sekif kabilelerine karşı zafer kazanıldıktan sonra Arap yarımadasında puta tapıcılığı sona erdirmek için kesin kararını vermişti. Tay' kabilesinin, hâlâ tapmaya devam ettikleri putlarını tahrip etmek üzere Hz. Ali'yi gönderdi. Anlattığımız gibi Adiy kaçtı. Kabilenin bir bölümü Hz. Ali'nin karşısına çıktılar. Fakat hemen mağlup oldular. Müslümanlar onları esir aldılar, çok miktarda ganimet ele geçirdiler. Medine'ye getirilen esirlerin arasında Sufâne de vardı. Sufâne, kadın esirler için ayrılmış bir yere kondu. Burası mescide yakındı.

---

(1) İbn Hişam, II, 161

(2) Muhammed Hüseyin Heykel, Hayatu Muhammed, 470

(3) İbn Hişam, IV, 166 vd.

(4) Muhammed Hüseyin Heykel, Hayatu Muhammed, 427-428; Ahmed et-Tâcî Siretu'n-Nebbiyyi'l-Arabî, II, 220 vd.

Şimdi Medine'de cereyan eden olaylara bir göz atalım: Sufâne, edebiyatçı ve heybetli bir kadındı. Bir gün Rasûlullah onun bulunduğu yerden geçerken, başını uzattı ve prenseslere mahsus bir edayla seslendi. Rasûlullah da ona peygamberlere mahsus hikmetli sözlerle cevap verdi. Aralarında şu konuşma geçti:

— Ya Muhammed! Babam öldü, vekili de kayboldu. Bana bir iyilik et, Allah da sana iyilik etsin.

— Vekil kim? Ey kız!

— Adiy b. Hâtem.

— Allah'tan ve Rasûlü'nden kaçan...

Kadın zeki olduğu için, bu sıkıntı anında kardeşinin ismini kullanarak yardım istemesinin uygun olmayacağını anladı. Rasûlullah'ın oradan bir başka geçişinde üslûbunu değiştirdi. Bu defa şöyle diyordu:

— Ya Muhammed! Babam öldü. O, kabilesinin efendisiydi. Esirleri kurtarır, ırz ve namusu müdafaa eder, sıkıntıda olana yardım eder, yedirir ve doyururdu. Ondan herhangi bir şey isteyenin isteğini karşılardı. Ben, Hâtem et-Tâî'nin kızıyım.

— Ey kız! Bunlar mü'mine ait özelliklerdir. Babanın hatırına sana iyi davranmalıyız. Etrafına bakındı ve onlara: Onu serbest bırakın, çünkü babası iyi ve güzel huyları severdi, dedi. Sufâne'ye de şunları söyledi: Fakat ey kız! Seni ailene götürecek güvendiğin bir kişi bulana kadar dönüş için acele etme. Yola çıkmadan önce de bana haber ver.

Sufâne, Medine'de bir süre hür ve serbest olarak yaşadıktan sonra Rasûlullah'a gelerek:

— Ya Muhammed! Burada benim kabilemden bir gurup insan var. Onların içinde güvendiğim biri var. Onlarla gitmeme müsaade et, dedi. Hz. Muhammed ona giyecek ve binekten başka yurduna götürmeye yetecek kadar erzak verdi. Onu saygı duyulan muhterem birisi olarak yolcu etti. O esnada Sufâne de hem fikirce hem de belağat yönünden Arap edebiyatının zirvesi sayılan bir takım duâ cümleleri söyledi:

«Zenginken fakirleşen kişi sana teşekkür etsin. Fakirken zenginleşen hiç kimse sana sahip olmasın. Allah iyiliğini yerine ulaştırsın. Seni hiç bir kötüye muhtaç etmesin. İyilerden alman nimetlerin iadesine seni vesile kılsın.» Hz. Muhammed, onun böyle duâ etmesinden memnun oldu ve Allah'ın Sufâne'nin kabilesini hidayete eriştirmesi için duâ etti.

Sufâne'nin Şam yolculuğuyla birlikte biz de mevzumuzu Adiy'in Şam hristiyanları arasına kurduğu geniş çadırına getirelim. Sufâne'yle kardeşi Adiy, arasında şu konuşma geçti:

— Merhaba ey Hâtem'in kızı!

— Benden uzak ol, ey yakınlarıyla ilgilenmeyen kişi! Aileni ve çocuklarını develere bindirdin, namusunu ve babanın hatırasını geride bıraktın.

— Beni affet kardeşim. Söylediklerini bir korku anında yaptım. Sen yalnız bana o adam hakkındaki görüşünü söyle.

— Vallahi ben o adam hayırdan başka bir şey görmedim.

Sufâne, Rasûlullah ile aralarında geçenleri anlattı. Sonra da kardeşine şöyle dedi:

— Vallahi ben O'nda hayırdan başka bir şey görmedim.
berse ona önce varanın üstünlüğü var. Eğer hükümdarsa onun yanında asla zelil olmazsın.

— Vallahi, görüş bu işte, dedi Adiy.

Şimdi de Rasûlullah'ın mescidine dönüyoruz. O, mescitte otururken görünüşünden asil ve zengin olduğu anlaşılan bir Arap çıkageldi. Rasûlullah'a selâm verdi, o da selâmını aldı. Hz. Peygamber: «*Kimsin?*» diye sordu. O da: «*Adiy b. Hâtem*» cevabını verdi. Daha önce Rasûlullah ondan: «*Allah'tan ve Rasûlü'nden kaçan kişi*» diye bahsetmişti. Fakat kaçak dönmüş ve mescide girmişti. Bunun için Rasûlullah, onu nazik bir tarzda karşıladı. İkramda bulundu. Hz. Peygamber, herkese karşı nazikti. Ancak hristiyanlara, gelen heyetlere ve özellikle müslüman oluşlarıyla başkalarına da İslâm'ın kapısını açacağı umulanlara bilhassa ikramda bulunurdu. Onu ayağa kalkarak karşıladı, oturması için yeleğini yere serdi ve yanına oturttu. Biraz sonra da elinden tutup onu evine götürdü.

Yolda giderken Rasûlullah ile işi olan bir kadın ona rastladı. Rasûlullah'ı durdurmak istedi ve o da durdu. Kadının söylediklerini dinleyip işini görmek için uzun süre durdu. O zaman Adiy kendi kendine: «*Bu hükümdar değil, bunu hükümdarlar yapmaz*» dedi. Eve gelince Adiy, Rasûlullah'ın evinde ne yumuşak bir minder buldu, ne de lüks bir görüntü. Hz. Peygamber ona oturması için lifle doldurulmuş bir minder gösterdi. Ortada Rasûlullah'ın oturması için ikinci bir minder yoktu. Adiy, kendi kendine: «*Muhammed'in evi de, görüntüsü de, ahlâkı da hükümdarlarınki gibi değil*» diye düşündü. Rasûlullah ile aralarında şu konuşma geçti:

— Ey Adiy! Hristiyanlığı benimsiyorsun fakat ona uymuyorsun.

— Bu nasıl olur?

— Ganimetten dörtte birini kendine alıyorsun. Hristiyanlıkta böyle bir şey yoktur.

— Sen dinimi benden daha iyi mi biliyorsun?

— Evet. Kur'an'da gerçek hristiyanlıktan çok şey var. Fakat senin yaptığın Arapların âdetidir. Onu dine karıştırmaya çalışıyorsun.

— Ey Adiy! Müslüman ol, selâmet bulursun. Eğer bugün bizi fakir görüyorsan vallahi, pek yakında müslümanlara mal bol bol akacak da onu alacak kimse olmayacak. Eğer bizi şimdi zayıf görüyorsan vallahi, müslümanlar çok geçmeden yer yüzünün en büyük zorbasına karşı bile zafer elde edecek. Bugün hâkimiyet ve saltanat bizden başkalarındaysa da vallahi pek yakında Babil'deki beyaz sarayların müslümanlar tarafından fethedildiğini duyacaksın. Ey Adiy! Müslüman ol, selâmet bulursun.

Bunun üzerine Adiy, kelime-i şehadet getirdi ve müslüman oldu.

Adiy'in: «*Beyaz sarayların müslümanlarca fethedildiğini ve malın onlara bol bol aktığını görene kadar yaşadım*» dediği rivayet edilir.

Başlangıçta müslümanlar ile hristiyanlar arasındaki münasebetler işte böyle saygı çerçevesinde başlamıştır. Çoğu durumlarda hristiyanlar fazla tereddüt göstermeden müslüman oldular. Fakat Hristiyanlık akidesi Paulus'tan sonra büyük değişikliklere uğramıştı. Paulus, Hristiyanlığın tevhit akidesini bozmuş, ona Yahudilikten bir çok unsurlar katmıştı. Hristiyanlık, Avrupa'ya girdikten sonra ise, mahallî inanç sistemlerinin yoğun etkisinde kaldı. Avrupalılar, Hristiyanlığın şefkat ve başkalarını düşünme görüşlerini alacaklarına ona insanî menşe'li istismarcı fikirleri soktular. Roma ve Yunan düşüncesi ışığında yapılan yorumlarla Hristiyanlık tevhidî karakteri tanınmaz bir inanç sistemi haline geldi. Sonraki çağlarda ise Avrupa, Hristiyanlıkta kendi emperyalist karakterini bütünleştirdi ve gerek müslümanlara, gerekse diğer topluluklara karşı kan dökücü bir yapı kazandı. Müslümanlarla «Ehl-i Kitab»ın bir bölümünü teşkil eden hristiyanlar arasında tarihte görülegelen gerginliklerde, Hristiyanlıktaki bu yapı değişikliğinin büyük tesiri vardır.

Daha önce belirtiğimiz gibi yahudiler, yakında bir peygamber gönderileceğini biliyorlardı. Çünkü bu durum onların kutsal kitaplarında vardı. Kur'an-ı Kerim bunu şöyle ifade ediyor:

«Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları, okuyup yazması olmayan, Allah'ın elçisi peygambere tâbi olurlar...»(1)

Bir peygamber geleceğini etrafa yayıyorlar ve Medine Arapları ne zaman onlara galip gelse şöyle diyorlardı: *«Yakında yeni peygambere tâbi olacağız ve onunla size karşı güçleneceğiz. Âd ve İrem gibi sizi öldüreceğiz.»(2)* Hz. Muhammed, peygamber olarak gönderildi ve Allah, Evs ve Hazrec kabilelerinden çoğuna hidayet nasip etti. Onlar müslüman oldular. Fakat Abdullah b. Selâm b. Hâris gibi birkaç kişi hariç yahudilerden kimse müslüman olmadı.(3) Yahudilerin büyük çoğunluğunun tavrını Kur'an-ı Kerim şöyle anlatıyor:

«...Bildikleri kendilerine gelince onu inkâr ettiler...»(4)

Kendi kendimize sorabiliriz: Onlar peygamberi bekledikleri halde niçin inkâr ettiler? Cevabı şudur: Onlar kendi içlerinden ve kendi menfaatlerini kollayacak deyim yerindeyse «kavmî» bir peygamber arzu ediyorlardı. Bu peygamberin diğer insanlara karşı, onların gücünü arttırmasını ve derecelerini yükseltmesini istiyorlardı. Ama İslâm, yahudi olmayan birisi vasıtasıyla geldi. İnsanları eşit kabul etti. Onları söyledikleri gibi seçkin bir ırk olarak görmedi. Medine Arapları çabuk davranıp hemen bu dine girdiler. Halbuki yahudiler bu din vasıtasıyla Araplara karşı zafer elde etmek istiyorlardı. Araplar onlardan önce dine girince kendi akıllarınca artık bu dine girmekte bir fayda görmediler.

Buna rağmen Rasûlullah onlara iyi davrandı. Onlarla daha önce anlattığımız antlaşmayı yaptı. İbadetlerinde onları serbest bıraktı. Onlara İslâmiyet'in garantisi altında haklar tanıdı. Buna karşılık yahudiler de bir düşman taarruzu olursa müşterek vatanları olan Medine'nin korunması için müslümanlara askerî yönden yardımcı olacaklarına söz verdiler. Eğer maddî yardıma ihtiyaç olursa bunu da sağlayacaklarını kabul ettiler. Bu antlaşmanın ruhu ortak bir gaye için ortak hareket etmekti. Fakat yahudiler tarihen sabit olduğu gibi antlaşmalarına sadık olmadılar. Bu antlaşmaya girmekteki gayeleri, kendilerine başka bir yol bulana kadar zaman kazanmaktı. Daha ilk anda bu yeni dinin onların senelerdir övündükleri bir üstünlüklerini ellerinden alacağını hissetmişlerdi. Bu üstünlük, vahiy yoluyla Allah'a bağlılık iddiaları ve Allah tarafından gönderilmiş kutsal bir kitaba sahip olmakla övünmeleridir.

---

(1) A'râf sûresi, âyet 157
(2) İbn Hişam, II, 292
(3) Nevevî, Tehzîbu'l-Esmâ, 1. Kısım, I, 271
(4) Bakara sûresi, âyet 89

İslâm'ın tarihte benzeri görülmemiş kısa bir sürede gelişip yayılması, yahudilerin kinini daha da artırdı. Çünkü onlar, yahudiliğin nasıl tökezlemelerle karşılaştığını ve hristiyanlığa karşı asırlarca nasıl mücadele verildiğini biliyorlardı. Halbuki Hz. Muhammed'in zaferi daha hayattayken, davetinin başlangıcından birkaç sene sonra özellikle de hicreti müteakip gerçekleşmeye başlamış, tam bir başarıyı hazırlayacak yol görünmüştü.

Yahudiler, İslâm'a karşı koymak için kesin kararlarını vermişlerdi. İşin askerî cephesini Kureyş'e bırakacaklar ve fikir plânında İslâm'a karşı koyacaklardı. İnsanları şüpheye düşürmek ve müslümanları dinden çevirmek için mücadeleye başladılar. Bu maksatla kaza-kader ve halk-ı ef'al (yapılan işleri kimin yarattığı) gibi meseleler ortaya attılar. Kur'an-ı Kerim bu tavırlarını şöyle belirtir:

«Kitap ehlinden bir çoğu, hak kendileri için apaçık belli olduktan sonra içlerindeki çekemezlikten dolayı iman etmenizden sonra sizi tekrar kâfirliğe çevirmek isterler. Allah'ın emri gelinceye kadar onları affedin ve hoşgörülü olun...»(1)

Yahudilerin sapıklıklarından biri de şudur: Kureyş onlara dinlere dair soru sormuş ve şöyle demişti: *«Ey yahudi topluluğu! Siz kitabı bizden iyi bilirsiniz. Bizim dinimiz mi hayırlı, Muhammed'in dini mi?»* Onlar da bu soruya: *«Sizin dininiz Muhammed'in dininden daha üstündür»* diye cevap vermişlerdi. Bu konuda da şu âyet-i kerîmeler nâzil olmuştur:

«Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmüyor musun? Onlar, puta ve şeytana inanıyorlar. Ve inkâr edenlere: 'Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır' diyorlar. Allah'ın lânet ettiği kimseler işte bunlardır. Allah, kime lânet ederse artık sen ona bir yardımcı bulamazsın.»(2)

---

(1) Bakara sûresi, âyet 109

(2) Nisâ sûresi, âyet 51-52

Şu âyet-i kerîme de yine onların insanları sapıtma ve tereddüte sevketme gayretleriyle ilgilidir:

«Kitap ehlinden bir cemaat şöyle dedi: İman edenlere indirilene günün başlangıcında iman edin sonunda inkâr edin. Umulur ki dinlerinden dönerler.»(1)

Bu âyet-i kerîmenin nüzul sebebini müfessirler şöyle anlatıyorlar:

Hayber'deki yahudi bilginlerinden on üçü anlaşarak bir kısmı diğerlerine şöyle dedi: «Siz günün ilk saatlerinde kalbinizle inanmaksızın dilinizle müslüman olduk deyip İslâm'a girin. Sonra gün biterken kâfir olduğunuzu ilân edin» ve deyin ki: «Biz kitaplarımıza baktık, âlimlerimize danıştık ve Muhammed'in beklediğimiz peygamber olmadığını anladık. Onun yalancılığı bizce malûm oldu.» «Böyle yaparsanız Muhammed'in ashabı da onun dini hakkında tereddüte düşerler ve bizim için: «Onlar ehl-i kitap, bizden daha iyi bilir» derler. Belki de bu şüphe onları dinlerinde tereddüte sevkeder ve dinlerinden dönerler.»

Onlar böyle tuzak hazırlayınca Allah, onların tuzaklarını Hz. Peygamber'e bildirdi. Dolayısıyla bu tuzaktan da bir sonuç elde edemediler ve müslümanların gönlüne ve kalbine tesirleri olmadı.

Böylece bu yol da bir fayda sağlamamış oldu. Yahudiler hiç bir müslümanı dininden çeviremedikleri gibi insanların İslâm'a girişlerini de engelleyemediler. Artık anladılar ki İslâm'ı ortadan kaldırmanın tek yolu dil kuvveti değil, kılıç kuvvetidir. Daha önce belirttiğimiz gibi yahudiler, önceleri, Araplar birbirini öldürsün ve bu yeni sesi susturma görevini onlar üstlensin diye kılıçla mücadeleyi Kureyş'e bırakmışlardı. Sonra şu görüşe vardılar:

«Kureyş zayıfladı. Muhammed hicret etmekle güç-kuvvet ve taraftar sahibi oldu. Düşmanlarına karşı koyabilecek, dinini ve kendi taraftarlarını koruyabilecek hale geldi.»

Müslümanlar, Bedir zaferini kazanınca bu görüşleri kuvvet kazandı. Bundan dolayı Kureyş'i üstün getirmek için veya gerekirse bu mücadeleyi bizzat omuzlamak için doğrudan doğruya savaş meydanlarına girmekten başka çareleri olmadığı kanaatine vardılar. Müslümanlarla yahudiler arasında cereyan eden askerî mücadeleden ileride bahsedeceğiz.

a) Beni Kaynuka (Hicretin İkinci Yılı):

Beni Kaynuka, Medine'de yapılan antlaşma kapsamına giren yahudilerin en kuvvetlisiydi. Altı yüz kişi kadardılar, kuyumculuk ve ticaretle meşgul olurlardı.(1) Antlaşmayı ilk bozan da bunlar oldu.

---

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet 72

Bedir savaşında, müslümanların zafer kazanmasından sonra yahudiler, müslümanlara olan kinlerini ve kızgınlıklarını açığa vurdular. Müslümanlara kızan ve bu zaferi küçümseyip değerini düşürmeye çalışan yahudilerin başında Benî Kaynuka geliyordu.

Ensardan bir kadın yahudilerin bulunduğu çarşıya gitmişti. O oturuırken yahudilerden bir adam arkadan gelip, kadının elbisesinin eteğini üst tarafına bağladı. Kadın kalkınca sırtı açıldı ve yahudiler gülüştüler. Kadın da feryat ederek bağırdı. Müslümanlardan birisi, o yahudinin üzerine atılıp onu öldürdü. Yahudiler de o müslümana saldırdılar ve böylece antlaşmayı bozduklarını açıkladılar. Harbe hazırlandılar.(2) Rasûlullah onlarla konuşup bu işin akibetinin iyi olmayacağını söyleyince pek umursamaz bir edayla şu cevabı verdiler:

«Ya Muhammed! Sen bizi kendi toplumun gibi sanıyorsun. Harpten anlamayan bir toplumla karşılaşıp da onları bir kere yenmen seni aldatmasın. Vallahi bizimle savaşırsan bizim ne adam olduğumuzu anlarsın.»

Bu sözler, apaçık bir tehdit ve büyük bir ihaneti haber vermekteydi. Bundan sonra şu âyet nâzil oldu:

«Eğer bir kavmin ihanetinden korkarsan, sen de aynı şekilde sözleşmelerini bozarak üzerlerine at.»(3)

Bu âyet-i kerimeden sonra Rasûlullah ashabına: *«Ben, Benî Kaynuka'nın ihanet etmesinden korkuyorum»* dedi ve bir birlikle onların evlerini kuşattı. Ancak Benî Kaynuka yahudileri evlerine kapanıp kaldı, meydana çıkan olmadı. O zaman İslâm'dan önce, aralarında birbirlerine destekleme antlaşması bulunan Abdullah b. Ubey ileri atıldı ve Hz. Muhammed'e: *«Dostlarıma benim için eman ver, onları emniyette kıl»* dedi. Rasûlullah da onları ona bıraktı ve Benî Kaynuka'yı Medine'den uzaklaştırmakla yetindi. Medine'den ayrılıp Suriye'ye gittiler. Çok geçmeden orada hepsi de helâk oldu.

b) Benî Nadir (Hicretin Dördüncü Yılı):

Müslümanlarla yahudiler arasında mevcut olan antlaşmaya göre taraflar, ihtiyaç halinde birbirlerine maddi destek sağlayacaklardı. Müslümanlardan biri hata ile iki kişiyi öldürmüş ve müslümanlar onların diyetini borçlanmışlardı.(1) Diyetin ödenmesi müslümanlara ağır geldi. Çünkü, malını mülkünü Mekke'de bırakıp, dini için memleketini terkeden Muhacirlerin sayısı fazla olduğundan henüz maddî açıdan istikrar sağlayamamışlardı. Hz. Muhammed bu antlaşmaya dayanarak Benî Nadir'in de diyet ödeme işine katılmasını onlardan istemek görüşündeydi. Kalkıp bizzat onların mahallesine gitti. Onlara hadiseyi anlattı. Onlar da: *«İstediğin yardımı arzu ettiğin şekilde sana veririz»* dediler. İstediği malları hazırlamaları için oturmasını istediler. Rasûlullah da birlikte gittiği Ebû Bekr, Ömer ve Ali'yle bir duvarın yanına oturdu.

---

(1) İbn Hişam, II, 120; Taberî, II, 172; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 71; Belâzurî, Fütuhu'l-Buldân, 23

(2) İbnü'l-Esir, II, 65; Cevad Ali, Târihu'l-Arap Kable'l-İslâm, VI, 144

(3) Enfal sûresi, âyet 58

Yahudiler verecekleri mallar hakkında düşünmek için gittiler. Fakat konuşmaya başladıklarında onlardan biri: *«Siz bu adamı bir daha bu halde bulamazsınız»* diye seslendi. Bir başkası da: *«İçimizden kim şu duvara çıkıp, Muhammed'in üzerine taş atar ve bizi ondan kurtarıp rahatlatır?»* dedi. Amr b. Cuhâş adındaki yahudi: *«Ben bu işi yaparım»* dedi.

Amr, duvara çıktı. Fakat Allah, yahudilerin kendisini öldürmek için istişare yaptıklarını Hz. Peygamber'e bildirdi ve sessizce oradan ayrılmasını istedi.(2) Rasûlullah oradan ayrılıp gitti. Yahudiler de, Amr b. Cuhâş da dönecek diye bekliyorlardı. Fakat olmadı. Ebû Bekr, Ömer ve Ali de arkasından gidip ona yetiştiler. Ebû Bekr, Hz. Peygamber'e niçin ayrıldığını sordu. Rasûlullah da onlara anlattı ve bu haber yayıldı. Bu çirkin teşebbüsten dolayı yahudiler birbirlerini kınamaya başladılar. Şu âyet-i kerîme bunun üzerine nâzil olmuştur:

«Ey iman edenler! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani bir kavim size el uzatmaya kalkışmıştı da, Allah onların ellerini üzerinizden çekmişti.»(3)

Müslümanlar, Benî Nadir'in aralarında yeri olmadığını anladılar. Çünkü Kureyş, müslümanları yok etmek için bütün gücüyle hazırlanıyordu. Eğer müslümanların iç güvenliği olmaz, tek sığınakları ve barınakları olan Medine'de de zalim düşmanları bulunursa zafer ümitleri olamazdı. Bu sebeple evlerinin içinde güvenlikte olmaları ve Uhud savaşından sonra müslümanları ortadan kaldırmak için fırsat kollayan en büyük düşmanlarıyla uğraşacak vakit bulabilmeleri için Medine'de Benî Nadir'i zararsız hale getirmeleri gerekiyordu.

---

(1) İki kişiyi öldüren Amr b. Umeyye ed-Damri'dir. Necid halkını İslâm'a davet için, Rasûlullah tarafından gönderilen bütün müslümanları öldüren Âmir b. Tufeyl ve Necidlilerin elinden kurtulan tek kişi odur. Dönerken Beni Kilâb kabilesinden iki adamla karşılaştı. Rasûlullah onlarla antlaşma yapmıştı fakat Amr bilmiyordu. «Onlar beni öldürürler» diye korktuğu için, dalgınlıklarından istifade edip onları öldürdü. Rasûlullah da onların diyetini üstlendi. Bk. Belâzuri, Fütûhu'l-Buldân, 23-24

(2) İbn Hişam, II, 41, 176; Yahya b. Adem, el-Harâc, 29

(3) Mâide sûresi, âyet 11; Ayrıca bk. Keşşaf, Tefsiru'l-Keşşaf

Bunun üzerine müslümanlar Benî Nadir'e karşı hazırlıklarını yaptılar. Vakit kaybetmeden müslüman ordusu onların evlerini ve kalelerini kuşattı. Benî Nadir müslümanlarla çarpışacak şekilde onların karşısına çıkamadı. Mahallelerinin içine çekildiler ve giriş çıkışları kapattılar. Müslümanlar onları altı gün muhasara altında tuttu. Sonra Allah onların kalbine korku saldı ve Rasûlullah'tan zırhları dışında, develerine yükleyecekleri eşyalarıyla birlikte Medine'den çıkmalarına müsaade etmesini istediler.(1) Hz. Muhammed isteklerini kabul etti ve Medine'den ayrıldılar. Bir kısmı Hayber'e diğerleri de Şam'a gitti. Yahya b. Ahtab, Selâm b. Ebi'l-Hakik ve Kinâne b. Rebî, Hayber'e yerleşen yahudilerin ileri gelenleri idi.(2) Asaletleri ve servetleri sayesinde Hayber'de idarecilerin ve başkanların bulunduğu yere yerleşme imkânı buldular. Bu olay hicretin dördüncü senesinde olmuştur.

Benî Nadir konusunu bitirirken iki önemli noktaya işaret etmek istiyoruz:

1 — Medine'deki Benî Kurayza'ya karşı hiç bir harekette bulunulmadı. Çünkü onlar, Benî Nadir'le münasebetleri olduğu halde bu gizli görüşmeye katılmamışlardı.

2 — Benî Nadir'in tertip ettiği suikast ile karşılaştırılırsa, onların servetleriyle birlikte Medine'den çıkarılmalarıyla yetinmek son derece müsamahakâr bir karardır.

c) Benî Kurayza (Hicretin Beşinci Yılı):

Benî Nadir'i, servetleriyle birlikte Medine'den çıkarmakla yetinmenin son derece müsamahakâr bir hareket olduğunu yukarıda belirtmiştik. Şüphesiz bu kararın alınmasında, kanuni haklarına ve yeni bir dinin, yeni bir milletin korunması için gösterilmesi gerekli tedbirlere rağmen insani faktör ağır basmıştı. Gerçekten biz, bu davranışa bakınca, onu çok müsamahakâr buluyoruz. Çünkü Benî Nadir'e gözden ve kontrolden uzak bir şekilde ve bir anlaşmaya da bağlanmaksızın tam bir hareket serbestisi sağlanıyordu. Bu olay karşısında Rasûlullah'ın tutumuyla hicretten hemen önce onun akıbetiyle ilgili karar almak için toplanan Kureyş'in tutumunu karşılaştırabiliriz. Kureyş, o zaman uzun veya kısa bir süre sonra dönüp Mekke'ye hücum etmesinden korkarak Hz. Peygamber'in Mekke dışına çıkarılması teklifini tereddütsüz reddetmişti. Bu karşılaştırmayı yapıp şu soruyu sorabiliriz: Rasûlullah, bu tecrübeden yola çıkarak ve buna benzer başka olayları da gördükten sonra Benî Nadir yahudilerinin öldürülmelerine veya Medine dışına çıkarılmalarından daha sert bir cezaya niçin karar vermedi?

---

(1) Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, 24

(2) İbn Hişam, II, 278

Bu sorunun cevabı «merhamet» faktörüdür. Hz. Peygamber, başka çıkış yolları bulunduğu müddetçe hiç bir zaman öldürme yoluna gitmemiştir.

Benî Nadir, Rasûlullah'ın onlara karşı gösterdiği bu iyi muameleye lâyık bir davranış içinde de olmadılar. Hemen mütecaviz bir tutum içine girdiler. Büyük guruplar toplamaya, insanları müslümanlara karşı kışkırtmaya ve müslümanların ortadan kaldırılması için birleşmeye teşvike başladılar. İslâm düşmanlığı ve İslâm'a tuzak kurma fikrinde birleşen topluluklar, onların bu isteklerini kabul ettiler. Bunların en önemlileri Kureyş, Gatafan, Benî Murre ve diğerleridir. Bu kabileler Ahzab gazvesinde Medine üzerine yürüdüler. Ahzab gazvesinden ileride bahsedeceğiz.

Şimdilik şu kadarını söyleyelim ki Ahzab, müslümanların en çok sıkıntı çektiği savaşlardandır. Bu savaş esnasında müslümanlar o kadar büyük bir yiyecek darlığına düştüler ki karınlarına taş bağladılar. Her tarafı düşmanla sarılı dar bir hapishanede yaşadılar. Müslümanlar böyle tehlikeli ve korkulu bir durumdayken Hayber'e göçen Benî Nadir ileri gelenlerinden Huyey b. Ahtab, Benî Kurayza'nın reisi Ka'b b. Esed ile irtibat kurdu. Ka'b'dan müslümanlarla yaptığı antlaşmayı bozmasını ve kabilesi ile birlikte diğer guruplara katılmasını istedi. Ka'b da, Huyey'e uydu. Bu savaş ile, İslâm'ın ve müslümanların kesin olarak ortadan silineceğinden emindiler.(1) Müslümanlara dıştan yapılacak bir hücum onlara cesaret vermişti. Dıştan gelecek bu darbelere Medine'nin içinden de bir darbenin eklenmesi müslümanların sonunu getirecekti. Bu fesat ve düşmanlık cephesi müslümanları da tedirgin ediyordu. Kur'an-ı Kerim, müslümanların durumunu çok ince bir şekilde tasvir eder:

«O vakit onlar size yukarı ve aşağı tarafınızdan gelmişlerdi. O zaman gözler ümitsizlikten kaymış, yürekler korkudan ağza gelmişti. Sizler, Allah hakkında türlü zanlarda bulunuyordunuz. İşte orada mü'minler, imtihan edilmişler ve şiddetli bir sarsıntı ile sarsılmışlardı.»(2)

---

(1) İbn Hişam, II, 189-190

(2) Ahzâb sûresi, âyet 10-11

Beni Kurayza, müslümanların gerçekten zor durumda olduğu böyle bir anda ihanette bulundu. Müslümanlar kendilerini hem önden hem arkadan, hem içten hem dıştan çevrilmiş hissediyorlardı.

Rasûlullah, Benî Kurayza'nın ihanetini duyunca durumu tetkik etmeleri ve bu ihanete mani olmaları için Evs kabilesi reisi Sa'd b. Muâz'ı ve Hazrec reisi Sa'd b. Ubâde'yi onlara gönderdi. Evs ve Hazrec reisleri gidip Ka'b b. Esed ile görüştüler, ondan, bu ihanetten vazgeçmesini istediler ve aksi takdirde onun için iyi olmayacağını bildirdiler. Ka'b onlarla alay etti, onlara kaba ve sert davrandı. Onların ricalarını ve uyarılarını dinlemedi.(1)

Nihayet Ahzab savaşı sona erdi. Medine'ye yürüyenler hiç bir şey elde edemeden döndüler ve Medine'yi terkettiler. Artık Medine'de birbirine kılıç çekmiş iki gurup vardı: Müslümanlar ve Kurayza yahudileri. Müslümanlar, Beni Kurayza'nın oturduğu mahalleyi şiddetli bir kuşatma altına aldılar. Benî Kurayza yaptığına pişman oldu. Fakat artık pişmanlık vakti değildi. Kuşatma on beş gün sürdü. Müslümanlar, onlara İslâm'a girmelerini ve böylece canlarını, mallarını ve evlâtlarını kurtarmalarını teklif ettiler. Teklifi kabul etmediler.(2) Haklarında Sa'd b. Muâz'ın vereceği karara razı oldular. Sa'd geldi. Müslümanlar, yahudiler hakkında verilecek kararı ona havale ettiler. Sa'd, bir müddet düşündü. Şüphesiz kararını etkileyecek şu noktaları gözönüne getiriyordu:

1 — Müslümanlar, Benî Nadir'i Medine'den çıkarmakla onlara müsamaha etmişlerdi. Bunun neticesinde ise Beni Nadir, müslümanların kanını mübah saymış, ordular toplayıp Medine'ye hücum etmek suretiyle müslümanların canını ve dinini tehlikeye atmıştı. Bu durumda Benî Kurayza'yı da Medine'den çıkarmak düşünülemezdi.

2 — Beni Kurayza'nın suçu büyüktü. Allah'ın yardımı olmasaydı müslümanlar yok olacaktı.

3 — Sa'd, Benî Kurayza'nın kendisiyle ve Hz. Muhammed ile alay ettiklerine bizzat şahit olmuştu. Onları uyardığını, ama onların onun yanında Rasûlullah'a ve müslümanlara hakaret ettiğini de hatırlıyordu.

4 — Benî Kurayza'nın affedilip Medine'den çıkarılması hiç şüphesiz, onların da Beni Nadir'e katılmasıyla sonuçlanacaktı. Böylece de müslümanların karşı karşıya bulunduğu yahudi tehlikesi daha da büyümüş olacaktı.

---

(1) İbn Hişam, II, 19
(2) Philip Hitti, History of the Arabs, I, 84

Bu sebeplerle Sa'd'ın verdiği karar kesin ve köklü oldu: Erkekler öldürülecek, kadınlarla çocuklar esir edilecekti. Hadise hicretin beşinci senesinde ve Ahzab gazvesinden hemen sonra oldu. Bazı çevreler, zaman zaman bu kararın çok sert olduğunu iddia ederek, İslâm'ı tenkide kalkışmışlardır. Oysa durum gayet açıktır: Benî Kurayza antlaşmalara rağmen müslümanları arkadan vurmaya teşebbüs etmiş ve savaş kanunları gereği bu büyük ihanetinin karşılığını görmüştür. Bugün de, savaşta ihanete uğrayan bir ülkenin yapacağı bundan farklı değildir.

d) Hayber (Hicretin Yedinci Yılı):

«Şüphesiz insanlardan, iman edenlere en şiddetli düşman olarak, yahudileri ve Allah'a ortak koşanları bulursun.»(1)

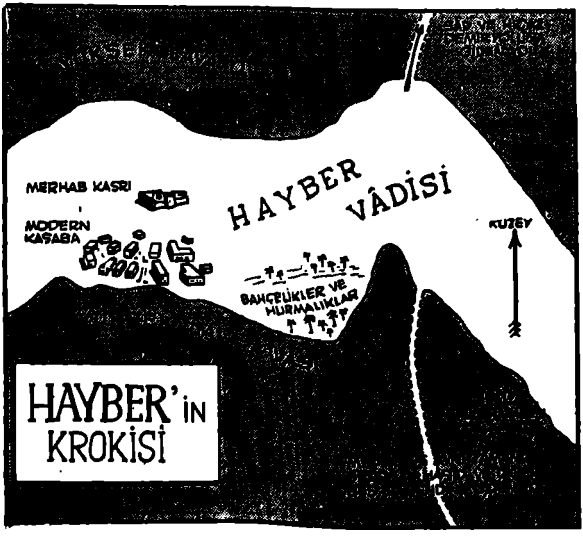

Hayber'in fethini gösteren kroki

---

(1) Mâide sûresi, âyet 82

Gerçekten bütün İslâm tarihinde bu düşmanlığın tezahürleri görülür. İslâm'ın yeni yeni kök saldığı günlerden uzanıp gelen bir düşmanlık ve intikam çizgisidir bu.

Medine yahudileri belirttiğimiz gibi müslümanlar onlara iyilik yaparken bile kötülüğe teşebbüs etmişlerdi. Sonra sıra kuzey yahudilerine geldi. Orada da bir kaynaşma hissediliyordu. Rasûlullah, o tarafın emniyette olmadığını biliyordu. Bu büyük tehlikeyi ortadan kaldırmaktan başka çare de yoktu. Ahzab gazvesine onlar sebep olmuşlardı. Ahzab gazvesinde güçleri kırıldıktan sonra şimdi yeniden Medine'ye hücum etmek için görüşmelere başlamışlardı. Rasûlullah bu tehlikeyi kesin olarak bertaraf etmek gerektiği düşüncesiyle Hayber, Vâdi'l-Kurâ, Fedek ve Teymâ yahudileri üzerine yürümek için hazırlığa başladı. Yahudi kalelerinin en büyüğü ve önemlisi Hayber idi. Orada eskiden beri yahudiler vardı. Sonra Beni Nadir de Hayber'e gelerek onlara katılmıştı. Bu sebeple Hayber, Arap yarımadasında yahudi nüfusunun en fazla toplandığı bir yer haline gelmişti. Aynı zamanda onların hem en güçlüleri hem de müslümanlarla en uzun sınıra sahip olanları idiler. Bu sebeple Hz. Muhammed kuzeydeki yahudiler üzerine yürüyünce işe oradan başladı. Hicretin yedinci yılında (628 M.) müslümanlarla Kureyş arasında ileride bahsedeceğimiz Hudeybiye antlaşması imzalanmış ve düşmanlık nisbi bir sükûnet bulmuştu. Bu sükûnetten istifade eden müslümanlar Hayber'i muhasara ettiler. Muhasara günlerce uzadı. Yahudi kaleleri teker teker müslümanların eline geçiyordu.(1) Hayber yahudileri de teslim olmaktan başka çare bulamadılar. Müslümanlar onlarla bir defa daha müsamahalı bir anlaşmaya vardılar. Hz. Muhammed, Hayber'in fethiyle müslümanların malı haline gelen arazilerde onların ziraat yapmasına müsade etti. Çalışmalarına karşılık elde edilen meyve ve tarım ürünlerinin yarısı yahudilerin olacaktı.(2) Ayrıca bir daha herhangi bir şekilde ihanete kalkışmamaları için müslümanların sürekli gözetimi altında bulunacaklardı.

Hayber kalesi düşünce Fedek yahudileri de barış istediler. Hz. Peygamber onlarla, elde edilen meyvelerin yarısı ve arazinin yarısı üzerine antlaşma yaptı.(3) Vâdi'l-Kurâ ve Teymâ yahudileri ise karşı koydular, Müslümanlarla çarpıştılar ve sonunda müslümanlar onları hezimete uğrattı. Hz. Muhammed, onları da Hayber yahudileri statüsüne tâbi tuttu.(4) Böylece tamamen yok edilmese de yahudilerin gücü ve kuvveti kırılmış oluyordu. Artık güçsüz ve fakat fırsatını bulunca kan akıtmaktan çekinmeyen birer topluluk olarak varlıklarını sürdürdüler.

---

(1) İbn Hişam, II. 239-240
(2) Ebû Ubeyd, el-Emvâl, 9
(3) Ebû Ubeyd, Aynı eser, 9
(4) Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, 247

Hayber'le ilgili zikredilmesi gerekli bir olay daha vardır. Hayber fethedilince, Zeyneb binti Hâris b. Selâm adında bir yahudi kadın Hz. Peygamber'e kızartılmış bir koyun ikram etti. İçine zehir koymuştu. Hz. Muhammed'in, koyunun kollarının etini sevdiğini bildiği için oralara daha çok zehir katmıştı. Koyun, Hz. Peygamber'in önüne konulunca kolundan bir parça aldı ve çiğnedi. Yutmayıp ağzından çıkardı. Onunla beraber Bişr b. Berrâ da yiyordu. Bişr, acele edip ağzındakini yuttu. Hz. Peygamber: «Bu et zehirlidir.» dedi. Kadını çağırdı. Kadın, yaptığını itiraf etti. Hz. Peygamber ona: «Böyle yapmanın sebebi ne?» dedi. Kadın şöyle cevap verdi: «Kavmime yaptıklarını biliyorsun. Düşündüm ki, eğer kralsa ondan kurtulmuş oluruz, peygamber ise zehirli olduğunu söyler.» Bu kadının müslüman olduğu ve Rasûlullah'ın onu affettiği rivayet edilir. Rasûlullah'ın onu kısas için öldürdüğü de bir başka rivayette belirtilir. Çünkü Bişr b. Berrâ bu yemekten ölmüştü.(1)

e) Arap Yarımadasında Yahudilerin Sonu:

Hicretin yedinci yılı başlangıcından itibaren İslâm'ın güneşi Arap yarımadasının semalarında parlıyordu. Müslümanlar yarımadanın sınırlarını taşma heyecanı içindeydiler. Elçi heyetleri, Rasûlullah'ın mektuplarını her tarafa ulaştırmaya başlamışlardı. Oysa arkalarında yahudiler vardı ve bu durum heyetlerin güvenliğini tehlikeye atıyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilir: «*Yahudileri ve hristiyanları Arap yarımadasından çıkarın. Orada müslüman olmayan hiç bir kişi kalmasın.*»

Hulefâ-i Râşidin devrinde İslâmiyet süratle yayıldı. İran ve Bizans'a karşı yapılan seferler sonunda Hayber toprakları çoktan geçilmişti. Böylece, Hayber yahudileri müslümanların arkasında kalmıştı. Hz. Ömer onların fitnesinden ve daha önce olduğu gibi müslümanları arkadan vurmalarından endişeleniyordu. Müslümanların güvenliğini emniyete almayı ve İslâm ordularının yarımada dışına kök salmadan önce yarımada içinde birliği sağlamayı zaruri görüyordu. Bunlara ilâveten Belâzurî, Hayber yahudilerinin müslümanlara karşı tecavüzkâr davranışlarda bulunduğunu, Hz. Ömer'in oğlunu bir evin üstünden attıklarını ve kolunu kırdıklarını rivayet ediyor.(2) Bütün bu sebeplerle Hz. Ömer onları yarımada dışına çıkarmaya kesin karar verdi.

---

(1) İbn Hişam, II, 240-242

(2) Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, 36-42

Hz. Ömer, yahudileri İslâm topraklarından uzaklaştırırken onlara daha önce yapılmış anlaşmalar çerçevesinde haklar tanıdı. Fedek halkı, arazinin yarısına sahipti. O yarıyı onlardan satın aldı. Bazı rivayetlere göre de bu yarıyı onlardan daha hayattayken Hz. Peygamber satın almış ve böylece Arap yarımadasındaki diğer yahudilerle eşit statüde olmalarını istemişti. Hz. Ömer diledikleri gibi mallarını satmalarına müsade etti. Götüremedikleri mallarına fiyat biçti ve paralarını verdi. Böylece yahudiler bölgeden uzaklaştı ve İslâm'ın bir bakıma cephe gerisi sayılabilecek topraklar güven altına alındı.(1)

---

(1) Ebû Ubeyd, el-Emvâl, 9, 98

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM VE SAVAŞ

Hicretten Peygamberimizin vefatına kadar, İslâm'ın iki önemli meselesi vardır:

1 — Müslüman bir toplum meydana getirmek, İslâmiyeti yaygınlaştırmak ve müslümanları daba önce anlattığımız tarzda yetiştirmek.

2 — Bu toplumu koruyup savunmak.

Bunlardan birincisini daha önce genişçe anlatmıştık. Şimdi ise ikinci konu üzerinde duracağız.

Müslümanların, Arap yarımadasında İslâm'ı korumak maksadıyla yahudilerle antlaşma yaptıklarını belirtmiştik. Burada daha geniş kapsamlı bir himayeden, gerek Peygamberimizin hayatında gerekse vefatından sonra meydana gelen savaşlardan söz edeceğiz. Her zaman olduğu gibi bu konuda da hiç bir peşin hükümle hareket etmeden İslâm'ın ve müslümanların yöneldiği hedefi, ilmî olarak ortaya koymaya çalışacağız.

Bir kısım müsteşrikler ve İslâmiyet üzerinde derinliğine araştırma yapma fırsatı bulamayan bazı kimseler, İslâm'ın yayılmasında kuvvet unsurunun önemli bir etken olduğunu ileri sürerler. Gerek Peygamberimizin hayatında ve gerekse vefatından sonra meydana gelen savaşlarda bu düşüncelerine destek bulmaya çalışırlar.

Bu görüşü tartışmak üzere burada iki önemli soru üzerinde durulabilir:

1 — İslâmiyet, davetle mi yayıldı, yoksa kuvvetle mi? Bu konuda maddî unsurlar nelerdir?

2 — Eğer davetle yayılmış ise müslümanlarla diğer milletler arasında neden savaş oldu?

Birinci soruya cevap olarak büyük bir inançla, İslâm'ın kılıçla değil, davetle yayıldığını ifade etmeliyiz. Hem Kur'an-ı Kerim âyetlerinde, hem de tarihî olaylar zinciri içerisinde şüpheye yer bırakmayacak derecede bizi inanca götüren deliller vardır. İşte Kur'an-ı Kerim'den âyetler:

«Dinde zorlama yoktur. Artık hak ile bâtıl iyice ayrılmıştır.»(1)

«Ey Muhammed! Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et.»(2)

«Sizin dininiz size, benim dinim banadır.»(3)

«Ey Muhammed! Sana düşen sadece tebliğ etmektir. Hesaba çekmek de yalnız bize aittir.»(4)

«Ey Muhammed! Sen öğüt ver. Esasen sen sadece bir öğütçüsün. Sen onlara zor kullanacak değilsin.»(5)

Tarih bize açıkça gösteriyor ki İslâm, bu âyet-i kerimelere uyarak, kendi yolunda davetle ilerlemiştir. Bunun sayısız örneklerinden birkaçı üzerinde durabiliriz:

1 — Peygamberimiz, Mekke'de tek başına, parasız ve silâhsız olarak İslâm'ı yaymaya başladığı zaman ileri gelenlerden büyük bir gurup bu daveti kabul ederek müslüman oldular. Hz. Ebû Bekr, Hz. Osman, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talhâ, Zübeyr, Ömer b. Hattab, Hamza b. Abdulmuttalib bunlardandır.

Bunların İslâm'a silâh zoruyla girdiklerini söylemek mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in, Mekke'nin bu mühim şahsiyetlerini zorla İslâm'a sokacak silâh gücü olmadığını bilmek için gerçekten tarihçi olmak bile gerekmez.

Akkad, Mekke müslümanları hakkında diyor ki: *«Bir çok kimseler, müslüman olmak için kılıca boyun eğmediler. Fakat müslüman olmaları sebebiyle kılıca hedef oldular ve Allah yolunda kılıç kuşandılar.»(6)*

2 — Kureyşliler, müslümanlara son derece korkunç işkenceler yaptılar. Hz. Peygamber'e olsun, ilk müslümanlara olsun türlü eziyetlerde bulundular. Bu sıkıntılı ve meşakkatli ortamda Hz. Muhammed ve beraberindeki müsülmanlar Mekke'de Kureyş'in baskısı altında za-

---

(1) Bakara sûresi, âyet 256
(2) Nahl sûresi, âyet 125
(3) Kâfirûn sûresi, âyet 6
(4) Ra'd sûresi, âyet 40
(5) Gâşiye sûresi, âyet 21-22
(6) Akkâd, Abkarıyyetu Muhammed, 48

yıf ve güçsüz durumdayken Medineliler İslâm'a girdiler ve ona sarıldılar. Hattâ yakınlarını ve ailelerini dinleri için terk ettiler. İslâm'ın Medine'ye silâh gücüyle gitmediği de tartışmasız bir gerçektir.

3 — Haçlılar, Abbasi hilâfetinin zayıfladığı sırada İslâm'ı ortadan kaldırıp, müslümanları hakimiyetleri altına almak için Doğu'ya geldiler. Ancak orada şaşırtıcı bir durumla karşılaştılar: Bir gurubu, müslüman toplulukları yok etmek üzere katliam yaparken, diğer bazıları İslâm'ın cazibesine tutularak yeni dine girdiler. Hattâ saf değiştirerek müslümanların yanında, eski ordularına karşı savaşa başladılar.

Thomas Arnold:

«Muhammed'in daveti, ilk devirlerde, yani on ikinci yüz yılda bile Haçlılardan bir çoğunu kendisine çekmiştir. Bu, sadece hristiyanların halk tabakasına mahsus değildir. Bilâkis bazı liderler ve komutanlar, hristiyanların galibiyeti elde edecekleri saatlerde bile müslümanlara katılmışlardır» demektedir.

Yine Thomas Arnold, bazı hristiyan tarihçilerin şöyle dediklerini nakleder:

«Kudüs'teki haçlı reislerinden altı tanesini şeytan, Hıttin savaşı gecesi emri altına aldı da müslüman oldular ve hiç bir kimse tarafından zorlanmadan düşman saflarına geçtiler.»

Thomas Arnold, İslâmiyet'in hristiyanlar arasında yayılmasının sebeplerini şöyle açıklar:

«Şu bir gerçektir ki, Selahaddin'in ahlâkı ve kahramanlık dolu hayatı, o asırda hristiyanların zihinlerinde sihirli bir tesir meydana getirdi. Öyle ki, hristiyan süvarilerinden birisi onun cazibesine kapılarak öteden beri inandığı dinini ve milletini terk edip müslümanlara katıldı. Meselâ Robert of Saint Elbans adında bir İngiliz süvarisi, hristiyanlığı bırakıp İslâm'a girdi. Sonra da Selahaddin'in torunlarından birisiyle evlendi.»

Bu olay da, İslâm'ın yayılmasında kuvvet unsurunun temel motif olmadığını gösteren başka bir tarihî delildir.

4 — Hicrî yedinci asırda Moğollar, İslâm dünyasının doğu tarafından hücuma geçtiler. Sert ve yıkıcı saldırılarıyla dereler gibi kan akıttılar. İslâm medeniyetinin şaheserlerini tahrip ettiler. Sarayları, camileri yıktılar. Kitapları yakıp, ilim adamlarını öldürdüler. Ellerini halifeye uzatıp hem kendisini, hem de ailesini katlettiler. Hicrî 656 (1258) tarihinde Abbasi hilâfetini ortadan kaldırdılar. İdare Moğolların eline geçti. İslâm kuvvetleri, hilâfet merkezi dahil bütün cephelerde Moğollar karşısında yenik düştü. Ancak kısa süre sonra durum

değişti. İslâm Moğolları kendisine çekmeye başladı. İslâm'ı bütün müesseseleriyle yıkmaya yönelen Moğollar, İslâm'a girmeye başladılar.

İslâm'ın Moğollar arasında da kılıç zoruyla yayıldığını söylemek için tarihi gerçekleri yok farzetmek gerekecektir.

Sir Thomas Arnold bu konuda şöyle demektedir:

«İslâmiyet, karşılaşmış olduğu tehlike ve musibetler içerisinde Moğollarla yaptığı harplerden daha şiddetlisini görmemiştir. Cengiz Han'ın orduları sürüler halinde gelmiş ve yolu üzerindeki İslâm merkezlerini çiğneyip bütün medeniyet ürünlerini yerle bir etmişti. Ama İslâm, kısa zamanda uykusundan uyandı, harabeler arasından ortaya çıktı ve bu barbar işgalcileri kendisine çekmeyi başardı.»(1)

5 — Şimdi Hz. Peygamber'in savaşlarını (Gazve) ele almalıyız. Acaba bu savaşlarda ne kadar kan döküldü?

İbn Hişam'ın, İbn İshak'tan naklen verdiği bilgilerden, savaşlardaki şehitlerin sayıları ve isimleri ile müşriklerin verdiği ölü sayısı inceden inceye tespit edilmiştir. Buna göre bütün savaşlarda müslümanların verdiği şehit sayısı 139, müşriklerin verdiği ölü sayısı ise 112 civarındadır. Bunların savaşlara göre dağılışı da şöyledir:

Gazvenin adı	Müslümanların verdiği şehit sayısı	Müşriklerin verdiği ölü sayısı	Düşünceler
Bedir	14	70	
Uhud	70	22	
Hendek	6	3	
Beni Mustalık	—	3	
Hayber	19	—	Bu sayıya yahudiler dahil değildir. Hıyanetlerinden dolayı onlar hakkında ayrı hükümler vardır.
Mûte	14	14	Bunların bir kısmı müşrik, diğerleri ise Arap ve Roma hristiyanlarıydı.
Huneyn	4	—	İbn Hişam, bu iki gazvede müşriklerin verdiği ölü sayısından söz etmemiştir.
Taif	12	—	
Tebük	—	—	Bu muharebede çarpışma ve ölen olmamıştır.
Toplam :	139	112	

---

(1) Arnold, ed-Da'vetü ile'l-İslâm, 71

6 — Tarihî bir hakikattir ki, İslâm'ın yayıldığı en önemli devre, Kureyşlilerle müslümanlar arasında yapılan Hudeybiye antlaşmasını takip eden barış yıllarıdır. Bu barış devresi, iki yıl sürmüştü.

Tarihçiler, bu iki yıl içerisinde İslâm'ı kabul edenlerin sayısının, İslâm'ın başlangıcından itibaren yirmi yıla yaklaşan müddet içerisinde müslüman olanların sayısından daha çok olduğunu kaydederler. Bu ilgi çekici tespit de İslâm davetinin savaşı değil barışı aradığını ortaya koymaktadır.

7 — İslâm davetinin karakterini ortaya koyan önemli bir tespit de şudur:

İslâm'ın yayılışı ile müslümanların, Bizans ve İran kuvvetleriyle yapmış oldukları savaşlar arasında hiç bir ilgi yoktur. İki kuvvetin karşılaşmasında gelişme genellikle şöyle oluyordu: Harp kızışıyor, müslümanlar galip geliyor, sonra çarpışma duruyor ve kılıçlar kınına sokuluyordu. İşte o zaman din adamları ileri atılıyor, İslâm'ın nizamını, prensiplerini ve felsefesini anlatıyorlardı.

Bu müsamahakâr davet, insanları çabucak etkiliyordu. Özellikle Bizans İmparatorunun tahakküm ve zulmü ile Ömer b. Hattab'ın güler yüzlülüğü, gönül genişliği ve tevazuu arasındaki büyük farkı gören mağlûp topluluk İslâmiyeti seçiyordu.

Yapılan davetler neticesinde insanlar gurup gurup, yeni dine girdiler. Kimisi davetin hemen akabinde çağrıya koştu. Kimi bir yıl sonra, kimi beş, kimi de on veya yüz yıl sonra...

Kirk diyor ki:

«Milâdî dokuzuncu asırda Şam ve aşağı Mısır halkının çoğunluğu İslâm'ın bu bölgelere girişinden beri iki asır geçmiş olmasına rağmen hâlâ hristiyandılar.»(1)

Kirk'in sözlerine şunu ilâve etmeliyiz: Mısır ve Şam halkından şu anda bile İslâm'a girmeyenler vardır. Bugün gerek Suriye'de, gerek Mısır'da ve gerekse diğer İslâm ülkelerinde binlerce, milyonlarca hristiyan görebilirsiniz. Bunların din değiştirmesi için hiç bir zorlama olmadığını söylemeye bile gerek yoktur.

Öyle ise bir defa daha vurguluyoruz ki, İslâm'ın yayılışı ile harpler arasında hiç bir ilgi yoktur.

Fage Roland Oliver'in anlattıkları daha açıktır:

«İslâm, Afrika'da Sahra'nın güneyine ancak Mağrib'teki büyük İslâm devleti yıkıldıktan sonra girebildi. Bu bölgede İslâm'ın yayılışına vesile olan şey, sadece kültür, düşünce ve davettir. İslâm, Kuzey Batı Afrika'da Berberi kabileleri arasında yayıldı ve bu ülkede tarihte büyük rol oynayan İslâm devletleri kuruldu.»(1)

---

(1) **Kirk, A Short History of the Middle East, 39**

8 — İslâm dini, Endonezya, Malezya ve Afrika'da da geniş bir şekilde yayılmıştır. Bu ülkelerde İslâm'ı yayan ve milyonlarca insanın kalbini ona bağlayan kuvvet nedir?

Bu ülkelerde şu hususu kolaylıkla tespit etmek mümkündür: İslâm Endonezyalılar arasında kolaylıkla, rahatça yayılmaktadır. İslâm, diğer dinleri ve çeşitli görüşleri mağlûp ediyor, ordulara karşı ilerliyordu. Bu ilerleyişte onun tek savaş âleti, hoşgörüye dayalı prensipleri, sakin, basit ve makul metotları olmaktadır.

Endonezya'da çeşitli dinler ve fikirler arasında bir mücadele vardı. Onlardan her biri, Endonezyalıların kalplerine ilk önce kendisi girmek istiyordu. Yine her birinin bu amacı gerçekleştirmek için uyguladığı bir metodu vardı.

Hristiyanlığı, sömürgeciler gerek mallarıyla ve gerekse devlet ricaliyle destekliyorlar veya halkı ona zorluyorlardı.

Konfüçyanizme gelince onu da Endonezya'ya yerleşmiş milyonlarca Çinli destekliyor ve ellerindeki büyük servetle onu müdafaa ediyorlardı.

Hinduizm (Brahmanizm) ve Budizm'e de, Hindistan ile Endonezya arasındaki tarihin derinliklerinden gelen sosyal ve kültürel bağlar destek sağlıyordu.

İslâm dinine gelince, onu sadece prensipleri müdafaa ediyordu. Diğer taraftan onu, Hadramut gibi uzak memleketlerden mal, mülk ve güçleri olmaksızın çok sınırlı bir kültürle hicret eden Araplar ile fakirlik ve güçsüzlükte Araplar gibi olan Endonezyalılar destekliyordu. İşte her dinin kuvvetleri. Acaba bu kuvvetler arasındaki mücadelenin sonucu ne oldu?

Konfüçyanizm, Endonezyalılardan hemen hemen hiç kimseyi kendi saflarına çekemedi, bu mücadeleden eli boş olarak çıktı.

Hinduizm ve Budizm ise, genel olarak İslâmiyet'in bu ülkeye girişinden önce çok az bir taraftar bulabildi.

Hristiyanların açmış olduğu okullar, hastaneler ve misyonerler, sayıları iki milyonu geçmeyecek kadar az bir gurubu elde edebildi. Bunların çoğu da aldatılarak hristiyanlığı kabul ettiler. Şöyle ki: Çocuk hristiyan okuluna giriyor, o dinin esaslarını öğreniyor, sonra bir hristiyan olarak çıkıyor ve Hristiyanlık'tan başka bir şey tanımıyordu. Hasta ise hastanelerde icra edilen ibadet ve duâ merasimlerine katılıyordu. Hasta için bu merasimlere katılmak veya kovulmaktan başka bir yol yoktu. Durum daima böyle oluyordu.

---

(1) Roland Oliver and J. Fage, A Short History of Africa, 77

İslâm'a gelince, aydınlatıcı ve barışçı davetiyle yüz milyon civarındaki Endonezya halkının yüzde doksanından fazlasının gönlüne girmeyi başardı.

Geçelim Afrika'ya...

İslâm'ın, Afrika'da yayılışı hakkında sözü, 1950 yılına kadar Afrika'daki Fransız sömürgelerinin yöneticisi olan hristiyan yazar Fransız Pierre Dichan'a bırakalım. O diyor ki:

«Afrika'da İslâmiyet'in yayılması, herhangi bir zorlama ile olmamıştır. Sadece, dinlerine kuvvetli bir imanla bağlı bulunmaktan başka güce ve servete sahip olmayan, çeşitli bölgelere dağılan mü'minlerin ikna metotlarıyla olmuştur.

Çoğu zaman İslâm, ağır ve barışçı akışıyla bir kabileden diğerine geçiyordu. Kabile ileri gelenleri davaya katılınca kabilenin geri kalanları da ona uyuyorlardı.

İslâm'ın yayılışını kolaylaştıran bir husus daha var ki, o da, İslâm'ın tabii ve fıtrî bir din oluşu, kolay kabul edilişi, esaslarında bir kapalılık ve karışıklığın bulunmayışı, zor şartlarda tatbikinin kolay oluşudur. Aynı zamanda İslâm'a girme «formalite»si son derece basittir. Çünkü bir şahsın müslüman olması için kendisinden kelime-i şehâdet'ten başka bir şey istenmemektedir.

İslâm'ın verdiği derûnî yükseliş, vakar ve şahsiyet prensipleri ile zorluklardan uzak görünüşü onu Afrikalılara sevdirmiştir.

Görünüşte bile olsa İslâm dinine giren bir kişi kendisinin şahsiyet sahibi bir kimse olduğunu, gücünün ve canlılığının arttığını hissetmektedir.»

«1973 yılında, Gabon Cumhurbaşkanı Pierre Bernard Bongu, İslâm'daki nizam ve müsamahayı öğrendikten sonra müslüman olduğunu açıkladı. Bu da Afrika'daki İslâmî hareketin gelişmesinde yeni bir hamle oldu.»

Biz burada Pierre Dichan'ın söyleyemediği bir şeyi daha ilâve edebiliriz:

İslâm'a girmenin anlamı, sömürgeden kurtulup, hürriyete kavuşmaktır. Hürriyet ise insanlarda tabiî bir ihtiyaçtır. İnsanın yaratılışında vardır. Gerek Afrika'da ve gerekse Asya'da sömürgecilere karşı insanın hürriyet ve haysiyet savaşı İslâm'ın «cihat» farizasında sembolleşmiş, bu bayrağı daima müslüman toplumlar taşımışlardır.

9 — Alman araştırıcı Lies Lictenstadter diyor ki:

«Rum ve Acem ülkeleri fethedilince, İslâm orduları bu ülkelerin insanlarını, İslâm ile kılıç arasında değil, İslâm ile cizye arasında, bunlardan birini seçmek üzere serbest bırakmışlardır. Bu ise daha sonra İngiltere'de Kraliçe Elizabeth zamanında yapılan uygulamaya ışık tutmuş olması cihetiyle methe lâyık bir metot olarak görülmüştür.»(1)

Şimdi gelelim ortaya konan ikinci soruya: Müslümanlarla diğer milletler arasında neden savaşlar olmuştur?

Bu sorunun cevaplarından bazılarını yukarıda anlatılanlarda bulmak mümkündür. Ancak şu noktalar üzerinde de düşünmekte yarar vardır:

a. Nefsi Müdafaa:

İslâm'ın yayılış tarihi, müslümanlara hicretten önce savaş izni verilmediğini ortaya koyar. Bunu umumi tarih de kabul ve tastik eder. Ammar, Bilâl ve Yâsir gibi Ebû Bekr ve Hz. Muhammed de dövüldü. Daha önce anlatıldığı üzere Yâsir, yapılan işkenceler altında şehit oldu. Ama onlar, kendilerine yapılan zulümlerden kurtulmak için ellerini bile kaldırmadılar. Hattâ müşrikler saldırganlıkta o kadar ileri gittiler ki Hz. Peygamber'i öldürmeyi bile kararlaştırdılar.

Müslümanlar, ne zaman kendilerine yapılan zulüm ve işkencelere karşı koymak veya zâlimlerden öç almak istese, Rasûlullah: *«Bana savaş emredilmedi»* diyerek onları sabırlı olmaya ve Allah'ın bu husustaki emrini beklemeye davet ediyordu.

Hz. Muhammed ve müslümanlar hicretle müşriklerden uzaklaşınca, müşrikler Arap yarımadasının İslâm'dan ve müslümanlardan «kurtulması» işine âcil bir çözüm getirmek için gözlerini Medine'ye diktiler. Zamanla bu baskı öyle bir hal aldı ki artık müslümanların da kendilerini savunmaları zaruret haline geldi. İşte o zaman Allah, şu âyet-i kerîme ile müslümanlara kendilerini müdafaa izni verdi:

«Artık saldırıya uğrayan mü'minlere zulmedildikleri için cihat etme izni verildi. Şüphesiz ki Allah, onlara yardım etmeye elbette kadirdir. Onlar haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Halbuki onların, «Rabbimiz Allah'tır» demekten başka suçları yoktu.»(2)

---

(1) Lies Lictenstradter, İslâm and the Modern Age, 29

(2) Hac sûresi, âyet 39-40

Bu âyet-i kerîme, sağlam bir fikir yapısına sahip olan kimselere İslâm'ın savaşı sevmediğini açıkça ifade etmektedir. Çünkü âyetin başında geçen üzine (izin verildi) fiili, meçhul (edilgen) bir fiildir. Malûm (etken) olduğu zaman fâili (öznesi) Allah olurdu. Burada edilgen olarak kullanılmıştır. Allah, acaba mübarek ismini savaş izni ile bir arada anmak istememiş midir? Sonra burada özne (fâil) açıkça belirtilmediği gibi öznenin yerini tutacak olan nâib-i fâil de belirtilmemiştir. O da kıtal (savaş) kelimesidir. Bunun yerine sadece izin verilmesinin sebebi olan «uğradıkları zulümden dolayı» tabiri zikredilmiştir.

Dahhak, savaş hakkında ilk nâzil olan âyetin, bu âyet olduğunu belirtmektedir. İbn Abbas ile İbn Cübeyr de bu âyetin, Rasûl-i ekrem'in, Medine'ye hicreti esnasında nâzil olduğunu ifade etmişlerdir.

Neseî ve Tirmizî, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmişlerdir:

Rasûlullah, Mekke'den çıkarıldığı zaman, Hz. Ebû Bekr: *«Peygamberlerini yurdundan çıkardılar, mutlaka helâk olacaklar, dedi.»*

Bunun üzerine Allah:

«Artık saldırıya uğrayan mü'minlere, zulmedildikleri için cihat etme izni verildi.» (1) âyet-i kerîmesini indirdi. Sonra da savaşa izin ve nefsi müdafaa hususunda bundan daha açık olan şu âyet-i kerime nâzil oldu:

«Sizinle savaşanlarla Allah yolunda sizde savaşın, ama haddi aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.»(2)

Bu âyet-i kerîmede savaş izni açık olmakla birlikte, mal ve makam peşinde değil, Allah yolunda olması, nefis müdafaası için yapılması ve haddin aşılmaması şartı getiriliyor. Çünkü haddi aşan haksız saldırı Allah'ın hoşnut olmadığı bir yoldur.

Böylece görülüyor ki, İslâm'da savaşın başlıca sebebi, nefsi, ırzı ve malı müdafaadır.

Burada Habeşistan'ı hatırlatmak faydalı olacaktır. Bilindiği üzere Habeşistan, Arap yarımadasına uzak bir ülke değildir. Ayrıca müslümanlar, İslâm'ın doğuşundan beri bu ülkeyi tanımaktadırlar. Daha önce anlatıldığı gibi oraya hicret de etmişlerdi. Burada önemli olan konu şu ki, müslümanlar Habeşistan'a hiç bir zaman saldırıda bulunmadılar. Çünkü Habeşistan'ın onlara hiç bir kötülüğü dokunmadı. Eğer maksat, İslâm'ı silâh gücüyle yaymak olsaydı belki öncelikle oraya yönelmeleri düşünülebilirdi. Çünkü Habeşistan'ın gücü Bizans ve

---

(1) Hac sûresi, âyet 39
(2) Bakara sûresi, âyet 190

İran'ın gücünden çok daha azdı. Burada denizin Habeşistan'ı müslümanların hücumundan koruduğu ileri sürülebilir. Bu da tutarlı bir düşünce değildir. Çünkü müslümanların kuvvetli bir deniz gücüne sahip olduklarını biliyoruz. Müslümanlar bu güçle Bizans üzerine yürüdüler. Orta Akdeniz'de bir çok önemli adaları ele geçirdiler. Fakat Habeşistan tarafına yönelmediler. Çünkü müslümanların yaptıkları harpler nefsi müdafaa ve kendilerine yapılan saldırıyı püskürtme mahiyetindeydi.

b. *İslâm'ın Davetini Emniyet Altına Almak ve Bu Davete İcabet Etmek İsteyen Güçsüz, Zayıf Kimselere Destek Olmak:*

İslâm'ın yayılışı bir tehdit altındaydı. Kureyş onu yok etmek için her yola başvuruyordu. Sonra gerek Mekkelilerden ve gerekse diğer Araplardan bir çok kimse İslâm'a yakınlık duyuyor ve bu dine girmek istiyorlardı. Fakat kendilerinden önce müslüman olanların uğradıkları eziyet ve işkenceler gözlerini korkutuyordu. Hattâ, bir çoğu İslâm'ı kabul etmesine rağmen, onu gizli tutmak zorunda kalıyordu. Bunlar hakkında şu âyet-i kerime nâzil oldu:

«Eğer o kâfirler arasında bilmediğiniz mü'min erkekler ve mü'min kadınlar bulunup da onları tepeleyip vebal altında kalma ihtimaliniz olmasaydı savaşmanıza izin verirdik.»(1)

Allah, Rasûlü'ne ve mü'minlere İslâm'ın yayılışını ve müslüman olanları emniyet altına almak için savaş izni verdi. Allah bir âyet-i kerimede şöyle buyuruyor:

«Size ne oluyor da, kadın, erkek ve çocuklardan güçsüz olanlar: «Ey Rabbimiz! Halkı zalim olan memleketten bizi çıkar. Kendi tarafından bize bir dost gönder ve yine kendi tarafından bize bir yardımcı gönder» diye yalvarırken, Allah yolunda savaşmıyorsunuz?»(2)

İslâm'dan önce gerçek mânâda bir Arap devletinden söz edilemez. Sadece birbirlerine düşman Arap kabileleri vardı. Bu bakımdan gerek Bizans ve gerekse İran, Arapları hesaba bile katmıyorlardı. Çünkü Araplar, yarımadaları içerisinde neredeyse aralıksız diyebileceğimiz şekilde birbirleriyle çarpışıyorlardı. Durum böyle olunca Bizans ve İran, Arap yarımadasına karşı gözlerini kapadılar, zira orada bu iki komşu devlet için tehlike olabilecek bir birlik yoktu.

İslâmiyet ortaya çıktığı zaman bir kısım Araplar ona inandılar, diğerleri ise inkâr ettiler. Arap yarımadasında müslümanlarla müslüman olmayanlar (yahudiler ve müşrikler) arasında sert bir kavga başladı.

---

(1) Fetih sûresi, âyet 25
(2) Nisâ sûresi, âyet 75

Bu dönemde de Bizans ve İran, bu yeni dini pek önemsemediler. *«O, bir Arabın başlattığı basit bir harekettir, Araplar ve yahudiler bu hareketi bastıracaklardır»* diye düşündüler. Arap kabileleri arasında meydana gelen sayısız çarpışmalardan biri olduğunu ve çabucak sönüp gideceğini sandılar.

Fakat çok geçmeden İslâm, kendisine yapılan saldırıları bertaraf etmeye ve Araplar arasında yayılmaya başladı. Kısa sürede Arap yarımadasında sağlam, güçlü bir devlet meydana geldi. Bu devletin gücü, birlik ve beraberliği yanında bir de yeni dinin insanları cezbeden sağlam prensipleri söz konusuydu.

Sasanî hükümdarı ve Bizans imparatoru bir gün kendilerini şaşırtan bir gerçekle karşı karşıya kaldılar. Hz. Peygamber onları ve yönettikleri milletleri İslâm'a davet eden elçiler göndermişti. Her iki kral da o zaman anladılar ki, Hz. Muhammed, sadece bir Arap devleti kurmuyordu. O, dinini kendi topraklarında bile yayma arzusunu gösteriyordu. Bu durum, hem İran hem de Bizans yönetimini tedirgin etti. Artık Arap yarımadasında güçlü, hatırı sayılır bir devlet vardı. Bir dini ve kendine has prensipleri olan bu devlet, yüklendiği sorumluluk gereği cihanşümul dinini bütün milletlere, bütün ülkelere ulaştırmak istiyordu.

İşte bu yüzden Bizans ve İran, müslümanlara karşı savaşı, ölüm kalım meselesi gibi telâkki ettiler. İslâm devletine karşı koymanın, Araplar arasında meydana gelen birlik ve beraberliği bozmanın kendi gelecekleri için zarurî olduğu görüşünde birleştiler. Onların bu hareketleri Hz. Muhammed henüz hayatta iken başlamıştı.

Rivayet edildiğine göre, Bizans'ın, Amman'daki valisi Ferve b. Ömer el-Cuzamî hicretin altıncı yılında (627 M.) İslâm'ı kabul etti. Mes'ud b. Sa'd el-Cuzamî ile birlikte Hz. Peygamber'e hediye olarak bir katır, bir at, bir merkep, çeşitli kumaşlardan yapılmış gömlekler ve bir ipek hırka gönderdi.

Bizans, bu haberi alınca derhal harekete geçti ve Ferve'yi bu işten vazgeçirip, dininden döndürmeye çalıştılar, fakat o kabul etmedi. Bunun üzerine kendisini yakalayıp hapsettiler. Sonra da Filistin'de «Afra» denilen bir su kenarında astılar.

Yine hicretin sekizinci yılı (629 M.) Hz. Peygamber on beş kişilik bir gurubu bölge halkını İslâm'a davet etmeleri ve Bizans'ın durumunu öğrenmeleri için doğu Ürdün sınırına gönderdi.

Kerek ile Tufeyle arasında Talla denilen yerde karşılarına kalabalık bir düşman birliği çıktı ve onların hepsini şehit etti. Sadece bir kişi kaçıp kurtulabildi.(1)

Bizans birlikleri daima müslümanları tehdit ediyordu. Hattâ müslümanlar, her an bir Bizans saldırısını bekliyorlardı. Nitekim henüz Rasûl-i ekrem sağken, sahabelerden biri, bir gece Hz. Ömer'in kapısını çaldı. Hz. Ömer ürpertiyle uykusundan uyandı:

«*Ne o? Yoksa Gassaniler mi geldi?*» diye sordu.

Bizans'ın müslümanlarla uğraştığı gibi İran da uğraşıyordu. Ayrıca İran ile dost olan kabileler de İslâm topraklarına saldırıyor, müslümanlara zarar vermeye çalışıyorlardı.

Müslümanların İranlılarla savaşı, sadece kendilerini ve yakınlarını korumak maksadıyla yapılmış müdafaa savaşından ibaretti.

Küçük kabilelerle yapılan savaşlar ise gerçekten onlarla değil, Bizans ve İran'ın güçlü devletlerine ve ordularına karşı yapılıyordu. İki büyük devlet, yeni ortaya çıkan İslâm dini ile insanlar arasında âdeta bir engel olarak duruyordu. Bu engel ortadan kalkınca onların emrine boyun eğmiş ve onların esiri durumundaki kabileler, İslâm'a yönelip, onun gölgesinde hürriyetin tadını almayı düşünmeye başladılar.

Yeni araştırmalar, müslümanlarla İran ve Bizans arasındaki savaşları, bu iki büyük devletin baskısı altında ezilen ve sömürgeleri durumundaki halkı, onları zulmünden kurtarmak için İslâm birliklerinin başlattığı bir hürriyet hareketi olarak değerlendirmektedir.

İslâm'ın bu konudaki ana prensibi ise gayet açık bir şekilde ortadadır: Daha önce anlatıldığı gibi bütün savaşlar, düşmanı geri püskürtmek için yapılmıştır.

Kur'an-ı Kerim açıkça ifade etmektedir ki, eğer düşman barış taraftarı olursa müslümanların da barışa yönelmeleri gerekir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyuruluyor:

«*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de yanaş ve Allah'a güven.*»(2)

«*Eğer onlar sizden uzak dururlar, sizinle savaşmazlar ve size barış teklif ederlerse, Allah size, onların aleyhine bir yol vermemiştir.*»(3)

Rasûlullah, bu âyet-i kerimelerin çizdiği yolda yürüdü. Bizans ordularının Arap yarımadasına saldırmak üzere toplandığını öğrenince hazırladığı büyük bir İslâm ordusu ile Tebük'e kadar gitti. Fakat Bizans ordularının geri çekildiğini görünce onlara karşı saldırıya geçmeyi düşünmedi, Mekke'ye geri döndü.

---

(1) Abdurrahman Azzam, er-Risâletü'l-Hâlide, 228; Frederich, Târih-u Şarkı'l-Ürdün ve Kabâiluhâ, 85

(2) Enfâl sûresi, âyet 61

(3) Nisâ sûresi, âyet 90

Buraya kadar yaptığımız incelemelerden şu sonuçlar çıkarılabilir:

a) İslâm'da savaşın, insanları müslümanlığa zorlamak için yapıldığına dair Kur'an-ı Kerim'de hiç bir âyet-i kerîme bulunmadığı gibi, İslâm târihinin başlangıcında da bu tarzda yorumlanabilecek herhangi bir hadise yoktur.

b) İslâm'da savaşın sebebi, sadece saldırgan düşmanları püskürtmek, İslâm'ın yayılışını ve din hürriyetini savunup korumaktır. Allah, şöyle buyurur:

«Fitne ortadan kalkıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse bilin ki, düşmanlık ancak zalimlere karşıdır.»(1)

İşte bu âyet-i kerîme gösteriyor ki, Kur'an-ı Kerim, insanları istemedikleri bir dini savaşla kabule zorlamamıştır. Sadece insanların din hürriyetini gerçekleştirmeyi istemiş ve herhangi bir zorlama ve baskı olmadan din Allah'ın dini oluncaya kadar savaşmayı emretmiştir. Çünkü Kureyşliler İslâm dinini kabul edenlere karşı harp ediyorlardı. Kur'an-ı Kerim de bu engellemeyi durdurmak için onlarla mücadele edilmesini emretmiştir.

c) *«Ey mü'minler! Çevrenizde bulunan kâfirlerle savaşın.»(2)* âyet-i kerîmesindeki «kâfirlerden» maksat, müslümanlara karşı savaşan ve onların aleyhinde çalışanlardır.

«Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadet getirinceye kadar insanlarla savaşmam emredildi.» (3) hadisi şerifindeki «insanlar» kelimesi de böyledir. Yahut da bunlardan maksat Arap yarımadasındaki müşriklerdir. Çünkü onlar hakında özel hükümler vardır. Allah şöyle buyurur:

«Ancak, sözleşme yaptığımız müşriklerden, sözleşmede hiç bir eksiklik yapmayanlar ve aleyhinizde hiç bir kimseye yardım etmeyenler müstesna. Bunlarla yaptığınız sözleşmeyi müddeti bitinceye kadar yerine getirin. Şüphesiz ki Allah, takva sahiplerini sever. Mukaddes olan «haram aylar» çıkınca, müşrikleri nerede bulursanız öldürün. Onları yakalayın, çember içine alın. Her gözetilecek yerden onları gözetleyin, eğer tevbe ederler, namazı kılıp, zekâtı verirlerse, artık yollarını ser-

---

(1) Bakara sûresi, âyet 193
(2) Tevbe sûresi, âyet 123
(3) Buhârî, İman, II, 17, bk. Şeltût, el-İslâm ve'l-Alâkât ed-Duveliye, 37-38; Ahmet Çelebi, el-Cihad fi Tefkiri'l-İslâmî

best bırakın. Şüphesiz Allah, «Gafur'dur, Rahim'dir» çok bağışlayan ve merhamet edendir.

Ey Muhammed! Müşriklerden biri sana sığınırsa, onu emniyet altına al ki, Allah'ın kelâmını dinlesin. Sonra onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır. Çünkü onlar, hakkı bilmeyen bir topluluktur. Bu müşriklerin, Allah ve Peygamberi katında nasıl bir sözleşmeleri olabilir? Ancak Mescid-i Haram çevresinde yaptığınız sözleşme müstesna. Onlar size doğru davrandıkça siz de onlara doğru davranın. Şüphesiz ki Allah, takva sahiplerini sever.

Onlarla sözleşmeyi nasıl sürdürebilirsiniz? Ki, size galip gelecek olsalar, ne akarabalık münasebetini gözetirler, ne de verdikleri sözü. Ağızlarıyla sizi memnun etmeye çalışırlar. Fakat kalpleri bundan kaçınır. Onların çoğu fâsıktırlar.»(1)

Müfessirler, «*Ya İslâm, ya savaş*» hükmünün sadece Arap müşrikleri için söz konusu olduğu görüşünde birleşmektedirler. Çünkü yukarıda meâlini verdiğimiz son âyet-i kerîme onların bozguncu tavırlarını ve İslâm'ın yayılışına engel oluşlarını dile getirmekte ve bu durumlarını da kendileriyle savaşmak için bir sebep olarak göstermektedir. Yukarıda meâlini verdiğimiz: «*Çevrenizde bulunan kâfirlerle savaşın.*» âyet-i kerimesi de bu görüşü desteklemektedir.

---

(1) Tevbe sûresi, âyet 4-8

1 — YAPILAN SAVAŞLARLA EKONOMİK DURUMUN MÜNASEBETİ

Ekonomik durumun yapılan savaşlar ve fetihlerle olan ilgisini derinliğine ve insaflı bir biçimde incelemek istiyoruz.

Bir çok araştırıcılar bu konu üzerinde durmuşlar, bazıları Arapların gerçekleştirmiş olduğu fetihlerin başlıca sebebini ekonomik duruma bağlamışlardır.

Thomas Arnold: «Araplar, hareketli, faal bir millettir. Açlık ve ihtiyaç onları kuru çölleri terk edip, müreffeh komşu kavimlerin zengin arazilerine girmek zorunda bırakmıştır» (1) diyor.

David Donaldeş de benzeri şeyleri söylüyor: «Gerçekte sırf dinî gayretin, Arapları komşu ülkelere karşı büyük askeri harekâta sevk ettiği konusunda şüphe ediyoruz. Onların çok şiddetli ekonomik sıkıntılar yüzünden bu fetihlere giriştikleri ortaya çıkıyor.» (2)

Philip Hitti de aynı görüştedir: «Müslüman ordularının çoğunluğunu teşkil eden bedevîleri, boş çöllerin ötesine, kuzeydeki bolluk ülkelere yönelten sebep maddî ihtiyaçtır. Her ne kadar âhiret veya bir kısmının nimetlerle dolu cennete kavuşma arzusu onlara harbi sevdirmiş ise de büyük çoğunluğa, bol yağmurlarla sulanan çiçeklerin süslediği şehirlerin kucağında yaşama arzusu, savaşı sevdiren asıl sebep olmuştur.» (3)

Acaba bu fikirler doğru mudur? Bedevîler gerçekten müreffeh ve bolluk içinde yaşamayı mı arzu ediyorlardı? Onları, dünya tarihinin o zamanlarda tanıdığı en büyük iki imparatorluğunu (Bizans ve İran) yıkmak için yola çıkaran gerçek sebep bu muydu?

Önce şunu belirtelim ki, İslâm davetini mal ve servet elde etme arzusuna bağlama düşüncesinin ortaya çıkışı eskidir. Bu fikir İslâm'ın başlangıcıyla birlikte ortaya atılmış, hattâ Hz. Peygamber'in bizzat kendisi bile Araplardan ve bedevîlerden önce bu düşünce ile itham edilmiştir. Bu ithamları çürüten bir çok delil bulunmasına rağmen halen aynı suçlamalar devam etmektedir.

---

(1) Thomas Arnold, The Preaching of İslâm, 49

(2) David Donaldesh, Akîdetü'ş-Şîa, 18

(3) Philip Hitti, History of the Arabs, I, 195-196

Başlangıçta Kureyşliler, Hz. Muhammed'i, mal ve servet peşinde koşmakla itham ettiler. Bu yüzden de kendisine davasından vazgeçmesi halinde servetler teklif ettiler. Fakat O:

«Allah'a yemin ederim ki, güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseniz bu davadan vazgeçmem» dedi.

Hz. Muhammed, önceden zengin iken fakir duruma düştü. Hz. Ebû Bekr malını İslâm uğrunda sarfedip fakir oldu.

Dünyanın iki büyük imparatorluğunu dize getiren Hz. Ömer, ihtiyaç içerisinde çok sade bir hayat sürmeye devam etti.

Hz. Osman, büyük bir servet sahibi iken malını İslâm yolunda sarf ederek kendisi fakirleşti.

Durum böyle olduğu halde yine de müslümanların mal ve servet için harp ettiklerine dair haksız ve yersiz suçlamalar devam etmiştir.

İran savaşlarının başlangıcında bu itham İran kumandanı Rüstem'in de aklına gelmiş ve müslümanları bir avuç İran altını ile kandırıp onların elinden kurtulacağını zannetmişti. Hattâ bu düşüncesini gerçekleştirmek için Sa'd b. Ebî Vakkas'tan kendisine arkadaşlarından birini göndermesini istedi. Sa'd b. Ebî Vakkas da ona Muğîre b. Şûbe'yi gönderdi. Rüstem ona:

«Biliyorum ki, sizi içerisinde bulunduğunuz şu duruma getiren, geçim darlığı ve sıkıntıdır. Biz size karnınızı doyuracak ve istediğiniz şeyleri elde edebileceğiniz kadar mal ve para verelim»(1) dedi.

Ne gariptir ki, Philip Hitti savunduğu fikri ispat etmek için bu rivayeti zikrediyor, fakat Rüstem'in görüşünün müslümanlar için bir delil olamayacağını unutuyor. Yine aynı şekilde Muğîre'nin Rüstem'le, onun malı ve görüşü ile alay ettiğini ve:

«Sizin için şu üç şeyden birini seçmekten başka çare yoktur: Ya müslüman olmak, ya cizye vermek veya savaşmak...» diye haykırdığını da unutuyor.

Rüstem'in yapacağını zannettiği şeyleri Çin hükümdarı da düşünmüştü. Kuteybe b. Müslim, bu bölgelere doğru ordusuyla yürüyünce, onun adına Hubeyre el-Kilâbi, Çin Hükümdarı ile görüştü. Hükümdar, Kuteybe'yi kastederek ona: *«Arkadaşına söyle, ben onun hırsını ve ordusunun azlığını biliyorum. Geri dönsün, yoksa üzerine kendisini perişan edecek bir ordu gönderirim»* dedi. Hubeyre ise şöyle haykırdı:

«Ordusu nasıl az olabilir? Atlarının önü senin ülkende, gerisi de zeytin ağaçlarının bulunduğu yerde, yani henüz bizim ülkemizin sı-

---

(1) Belâzuri, Fütûhu'l-Buldân, 266

nırlarından yeni ayrılmaktadır. O, nasıl hırslı olabilir dünyaya hâkimken? Seninle savaşırız. Bizi ölümle korkutmak istiyorsan, bizim belirli bir ecelimiz vardır. Geldiğinde buna savaş da sebep olsa onu yadırgamayız ve asla korkmayız.»

İşte bütün bunlardan anlaşılıyor ki, bu ithamlar eskiden beri vardır. Yine bunların reddedilmiş olması da görüldüğü gibi eskidir.

Bununla birlikte Arap savaşçıları arasında malı seven ve mal peşinde koşanların olduğunu inkâr edemeyiz. Ancak yapılan bu savaşlara sebep olarak mal ve servet hırsının gösterilmesini bütün güç ve inancımızla kesin olarak reddediyor, kabul etmiyoruz. Bütün bu savaşlardaki sebep plânları hazırlayıp tatbik sahasına koyan güçtür ki, o da savaşçıları, kendilerine çizilen hedefe ulaşmak için çalışmaya teşvik eden duygulardır, inançlardır. Bu duyguları ve inançları belirleyen unsur da yalnızca İslâm'dan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte mal da elde edilmiş olursa, bu ikinci plânda düşünülmelidir. Fakat hiç bir zaman asıl hedef olmamıştır.

Müsteşriklerden bu görüşe en yakın olan belki de Stanley Lana-Poole'dur. O şöyle diyor:

«Gerçek şudur ki, Arapların giriştiği savaşlarda başarıya ulaştıran en kuvvetli unsur, dinî duygular ve dini yayma arzusudur. Onlar bir çok savaşlara katılmışlardır. Çünkü şehitliğin sevabı, mutluluk ve cennetin nimetleri, Allah yolunda ölenleri beklemekteydi. Şu kadar var ki, Bizans ve Sasanîler'in serveti ile bu ülkelerdeki mamur şehirlerin ve verimli arazilerin fethi, müslümanları bu savaşlara teşvik eden ikinci derecede sebep olabilir.» (1)

Belki bazı muhariplere göre servet elde etme arzusu bir sebep olabilir. Fakat bu hiç bir zaman bu çarpışmaların başlıca sebebi olmamıştır. Biz bu görüşü ispat için bazı deliller ileriye süreceğiz:

1) Müslümanlar, yirmi yıldan fazla Arap yarımadasının merkezinde şirke karşı savaştılar. Gerek Hz. Peygamber dönemindeki savaşlarda, gerekse dinden dönenlerle, yani yalancı peygamberlik iddiasında bulunanlara ve zekâtı engellemek isteyenlere karşı verilen savaşlarda müslümanların ileri gelenlerinden bir çokları şehit düştü. Bu savaşların hepsi de, Hitti'nin ıssız ve boş çöller dediği alanlarda, kuzeydeki müreffeh hayat ve bolluk araziler diye isimlendirdiği yerlerden uzaklarda yapılmıştır. O halde bu savaşlarda bir çok şehit verilmesinin sebebi nedir? Bütün bunlara, Mekke'nin fethinde göreceğimiz gibi müslümanların harpsiz ve ganimetsiz bir zafer elde etmeye çalışma-

---

(1) Stanley Lana-Poole, Muslims in Spain, 83

larını ve yine Huneyn ve Taif gazvelerinde göreceğimiz gibi elde ettikleri ganimetleri, sahipleri müslüman olunca geri vermelerini de ilâve edebiliriz.

2) Müslümanlar, ulaşılması için bir çok büyük tehlikeler bulunan yerlerdeki mal varlığından nasıl haberdar olacaklardı? Nitekim Hz. Ömer uykuda iken bir gece ashaptan biri kapısını çaldığında uykusundan dehşetle uyanıp:

«Ne var? Yoksa Gassaniler mi geldi?» dediğini daha önce de ifade etmiştik ki bu, her an kuzeyden bir tehlikenin gelebileceğini göstermektedir.

Bedeviler, bu kuru ve verimsiz yarımadada binlerce yıl yaşadılar. Kuzeydeki refahı da biliyorlardı. Fakat Bizans ve İran'ın güçlü ve eğitilmiş ordularla, kuvvetli harp araçlarına sahip bulundukları bir devirde oradaki hükümdarların tahtını ele geçirmek ve onları gerek silah ve gerekse sayı bakımından çok gerilerde bulunan bedevilerin hükmü altına almak kimsenin aklından bile geçmiyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı Araplar, Bizans'la harp etmekten çekiniyorlardı. Ama Bizans'ın Mûte gazvesindeki yenilgisini ve Tebük gazvesindeki tereddütlerini ilerde göreceğiz. Oysa ki onlardan daha güçlü olan Hz. Ömer onların kuvvetinden: «Onlar, Rumlar ve sarı insanlardır, çelik gibi azimli ve çok güçlüdürler» diye söz etmişti.

3) Müslümanlar, bu fetihler sırasında son derece sade bir hayat sürüyorlardı. Şam ve İran'dan sonra Babilyon kalesini kuşattıkları zaman da o basit ve sade yaşayışlarını sürdürüyorlardı.

Mısır Valisi Mukavkıs, müslümanların durumlarını tetkik etmeleri için bazı elçiler göndermişti. Bu elçiler döndüklerinde durumu kendisine şöyle anlattılar:

«Biz öyle bir kavim gördük ki, ölüm onlar için hayattan daha sevimli, tavazu, büyüklükten daha güzel, onlardan hiç kimsenin dünyaya ne rağbeti var, ne de ihtiyacı var. Hükümdarları da aralarından birisi gibi. Büyükleri küçüklerinden ayırt edilmediği gibi efendileri ile köleleri de ayırt edilmiyor...»

4) Müslümanların, Kuzey Afrika yerlileriyle yaptıkları savaşlar devam etti. Orada bir çok kayıplar verildi. Kuzey Afrika'nın ise büyük bir bölümü boş bir çölden ibaretti.

5) Müslümanlar arasında çok üzücü çarpışmalar meydana geldi. Bu çarpışmalar Cemel vakası ile başladı ve devam etti. Bu çarpışmalarda binlerce kurban verildi. Bu çarpışmalar ise, hiç bir verimli toprak parçasına veya benzeri bir dünya menfaatine yönelik olmadığı gibi, müreffeh bir hayata da yönelik değildi.

Öyleyse bu çarpışmaların gerçek sebebi neydi?

Bütün bunların gerçek sebebi, her şeyin kendisine feda edildiği inançtır. İşte bu yüzden binlerce, yüzbinlerce insan canını hiç tereddütsüz verebilmişti. Bu arada mal ve servet elde etme arzusunda olanlar da vardı. Fakat bu arzu sonraki dönemlerde başladı. Hem de imanın gönüllerine tam yerleşmediği insanlar için söz konusuydu. Asıl olan inanç için verilen mücadeleydi. Münbit arazilerin kucağında müreffeh bir hayata kavuşmak için kafasını eline alıp da ölüm ve dehşet saçan en kuvvetli ordularla karşılaşmayı kim ister? İslâm tarihi kahramanlık kıssalarıyla doludur. Sayısız insan, İslâm'ın zaferi ve insanlığa onun kurtarıcı sesinin ulaşması için kendilerini tehlikenin ortasına atmış ve âdeta ölümle sırdaş olmuştur. Bu kadar şehit için mal ve dünya konforu nerede?

İranlılarla Bizanslılar arasında harpler yüzlerce yıl sürüp gitmişti. Bu harpler dünya malı için yapılıyordu. Fakat onlardan hiç biri, başarılı bir zafer elde edemedi. Bunun bir tek sebebi vardı. O da inanç zayıflığı idi. Ama çölde yaşayan ve silâh ve harp teknikleri sınırlı olan müslümanlar, onlara iman silâhı ile hücum edince bu silâh, bütün diğer silâhları parçaladı. Bizans ve İran orduları ise inançla dirilmiş bu insanların ayakları altında ezildi.

Şimdi, İslâm'ın kuvvet zoruyla yayıldığı yolundaki ithamları bertaraf ettikten, ekonomik kaynakların müslümanların hedefi ve zaferlerinin sebebi olmadığını açıkladıktan, Rasûlullah ve ashabının yaptığı savaşların gerçek sebeplerini belirttikten sonra yeni bir adım atıyoruz. Böylece Hz. Muhammed zamanında yapılan gazveler ve seriyyelere geliyoruz.

2 — GAZVELER VE SERİYYELER

Hz. Peygamber'in, düşmana karşı bizzat kumanda ettiği orduların hareketine -ister çarpışma olsun, ister olmasın- «gazve» denir. Rasûl-i ekrem'in bizzat katılmayıp da yerine başkasını vekil tayin ettiği orduların hareketine de «seriyye» denir. Bu genel bir tariftir. Gerçekte seriyye olan çarpışmalara gazve dendiği de olmuştur. Mûte gazvesi gibi.

Gazvelerin tarihinin yazılması ve araştırılması okuyucunun kültürüne veya araştırma alanına göre değişiklik arz etmektedir. Eğer yazı askeri dergilerde yayınlanacak ise veya askeri okullarda araştırma yapılıyorsa stratejik bölgeler, harp taktikleri, her gurubun zafer ümidiyle baş vuracağı hileler önem kazanır. Tıpkı bu okullarda eğitim, silâh, mühimmat ve benzeri şeylerin araştırılmasına önem verildiği gibi. Fakat gazve ve seriyyelerin tarihinin yazılması veya okutulması entellektüel bir kesime hitap ediyorsa durum daha değişik olacaktır. Çünkü orada bu savaşların seyri değil, sonuçları önem kazanır. Medeniyet, sistem ve kültür bakımından zaferin veya yenilginin sebepleri araştırılır. Onlara göre savaşın seyri ve gelişmesi pek önemli değildir. Biz burada gazvelerin ve seriyyelerin incelenmesi esnasında her iki ciheti de göz önünde bulunduracağız. İslâm'ın genişlemesi ve İslâm medeniyetinin yayılması ile ilgili faktörlere de ağırlık vereceğiz.

Tarihçiler, Hz. Peygamber'in yirmi yedi gazveye katıldığını, bunlardan dokuzunda savaş yaptığını söylüyorlar. Yine O, altmışa yakın da seriyye göndermiştir. Şüphesiz ki, bunların bir kısmı tehlike ve felâketten uzak değildi. Ama tarihçiler, onlar hakkında yeterli bilgi vermemişlerdir. Bu bakımdan biz burada İslâm'ın gelişmesinde, müslümanların ilerlemesinde etkisi olan gazvelerden ve seriyyelerden söz etmekle yetineceğiz.(1)

A — BÜYÜK BEDİR GAZVESİ (SAVAŞI)

Tarihi: Hicretin ikinci yılı 17 Ramazan (13 Mart 624).

Yeri: Mekke ile Medine arasındaki bir kuyunun yanıdır. Bu kuyu Bedir adında bir adama ait olduğu için onun ismi ile anılmaktadır.

---

(1) İbnu Kayyım, Rasûl-i ekrem'in gazveleri ve orduları hakkında yeterli ve düzenli bilgiler vermiştir. Bk. Zâdu'l-Meâd, II-III; İbn Hişam, III, 354 vd.

a) Bedir Savaşının Sebebi:

Bedir savaşı, Medine'ye hicretin tabiî bir sonucudur. Kureyşliler, Hz. Peygamber'i daha Mekke'de iken öldürmek istiyorlardı. Ama O, kurulan tuzaktan kurtuldu ve Medine'ye hicret etti. Böylece Medine, hür bir İslâmî merkez haline geldi. Hz. Peygamber'in çevresinde büyüyen İslâm hareketi, Kureyş'in putlarını olduğu kadar, Mekke ile Şam arasında gidip gelen ticaret kervanlarını da tehdit ediyordu. Mekke tâcirlerinin kuzeye çıkmalarının engellenmesi ticari hayatlarının ve tabiî kendilerinin sonu demekti. İşte bu yüzden Kureyş ısrarla dinî ve iktisadi hayatlarını tehdit eden İslâmiyet'in toparlanışını yok etmek istiyordu. Bunun yolu da savaştan başkası değildi. Bu gaye ile müslümanları, yollarının üzerinden atmak için bir ordu hazırlamaya başladılar.

Bu söylediklerimiz Bedir'e gelişin Kureyş açısından sebepleridir. Müslümanlar açısından ise durum daha değişikti. Onlar Mekke'de kaldıkları müddetçe bir çok düşmanlıklara ve sıkıntılara maruz kalmışlardı. Kâfirlerin azgınlıkları şiddetlenince memleketlerini ve mallarını bırakıp, sadece dinleri için Medine'ye hicret ettiler. Buna rağmen Kureyş, onların peşini bırakmıyordu. Ticaretlerini tehdit etmemeleri ve putlarını kınamamaları için, Medine'de de onlara hâkim olmak üzere bir takım çareler aramaya başladılar.

Buna karşılık kendilerini korumak için bütün anlaşma kapılarının kapandığını gören müslümanlar ise, güvenlikleri için tek yol olarak kuvveti buldular.

Durum böyle olunca meseleyi kökünden halledecek tek çözüm yolunun savaş olduğu rahatlıkla görülebilir.

İşte bu yüzden her iki taraf da uzun süredir devam eden düşmanlığın sonucunu tayin için savaş meydanına çıkmaya karar verdi.

Bu sırada «*Devenin belini kıran böcek*» diye nitelenebilecek küçük bir hadise oldu.

Şam'dan Mekke'ye, Kureyş'e ait bir ticaret kervanı geliyordu. Kafilenin başında Ebû Sufyan b. Harb vardı. Müslümanlar kervanı zaptetmeye karar verdiler. Gaye hem Kureyş'e bir kuvvet gösterisinde bulunmak, hem de mümkün olursa Mekke'den Medine'ye göç ettikten sonra Kureyş tarafından el konan mallarının karşılığını almaktı. Çünkü müşrikler hicret eden bütün müslümanların mallarına el koymuşlardı.

Hattâ Rasûlullah, Hicri yedinci yılda umre yapmak için Mekke'ye döndüğünde Usâme kendisine:

«Hangi eve iniyorsunuz?» diye sormuş.

O da:

«Âkil, (Hz. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib'in oğlu) *bize hiç ev bıraktı mı ki?... Kinâne vadisine ineceğiz»* buyurmuştu.

Âkil, Hz. Peygamber'in evine el koymuş ve onu satmıştı. Ayrıca kardeşi Tâlib'le birlikte -ki her ikisi de kâfirdi- Ebû Tâlib'in evlerini de sahiplenmişler ve kardeşleri Ali ile Cafer'e hiç bir şey vermemişlerdi.

Müslümanlar, Kureyş kervanına ulaşmak için yola çıktılar. Fakat Ebû Sufyan, öncü olarak giden casusları vasıtasıyla müslümanların kervanı vurmaya hazırlandığını öğrendi ve Mekke'ye haber göndererek mallarını korumaları için Kureyş'ten çok acele yardım istedi. Bunun üzerine Kureyş bir ordu hazırlayarak yola çıktı. Sayıları bin civarında idi. İçlerinde Kureyş'in ileri gelenleri de vardı. Bu arada Ebû Sufyan da yolunu değiştirip Kızıldeniz sahilinden Mekke'ye gitmiş ve kervanı kurtarmayı başarmıştı.

Kureyş'in kervanı kurtulmuştu, ama savaş için çıkılan yoldan geri dönülmüyordu. Aslında orduları harekete geçiren esas hedef bu değildi. Eğer esas hedef kervan olsaydı, kervanları kurtulduktan sonra Kureyş, kervanı ele geçirme ümidini yitirdikten sonra da müslümanlar geri dönerlerdi. Oysa kervanın kurtulması, iki ordunun Bedir vadisinde savaş için karşı karşıya gelmesine engel olmadı. Her iki orduyu galibiyet ümidiyle savaşa sevk eden önemli sebepler vardı. Her iki ordu da, diğer ordu tarafından gözetlenip dururken kendisi için huzur ve sükûnun olmadığını biliyordu. Mesele ölüm kalım meselesi haline gelmişti.

Kureyş'in korktuğu başına gelmişti. Kureyş'in korkusu, hicret eden müslümanların, Suriye ticaret yollarını kesip iktisadî hayatlarını tehdit etmeleriydi ve işte bu korkuları tam bir gerçek olmuştu. Bunun için Kureyşlilerin, müslümanları yenerek ticaret yollarının güvenliğini tekrar sağlamak amacıyla savaşmaktan başka çareleri yoktu.

Ebû Cehil, Kureyş ordusunun komutanı idi. Onun İslâm düşmanlığı çok eskilere dayanıyordu. Bu düşmanlık ona, Kur'an-ı Kerim âyetlerinde, *«Kendisine bol bol mal, çevresinde bulunan oğullar verdiğim ve nimetleri yaydıkça yaydığım...»(1)* şeklinde de servetinden bahsedilen amcası Velid b. Muğire'den kalmıştı. Ebû Cehil'in kendisinin ve amcasının mallarını ve inançlarını koruması gerekiyordu. Onun yanında kervanlarını tehdit ederek yollarını kesen «düşman»ı mağlup etmekten daha önemli bir görev yoktu.

---

(1) Müddessir sûresi, âyet 12-14

Bedir vadisindeki İslâm ordugâhında 314 kişi vardı. Bunların bir kısmı şehirleri haksız bir hücuma maruz kalan, Ensardandı. Büyük bir kısmı ise, uzun seneler hiddetlerini yenen, sürekli ve amansız düşmanlıklara katlanan, sonra da mallarını ve ailelerini bırakarak Medine'ye göç eden Muhacirlerdendi. İşte şimdi kendilerine bunca zulmü reva gören Kureyş ordusu karşılarında idi. Bütün bu sebepler ortada dururken iki ordunun savaşmadan dönüp gitmeleri hiç mümkün müydü? Elbette böyle bir şey olamazdı. Olmadı da.

b) İki Ordunun Kıyaslaması — Allah'ın Yardımı:

Karşılaşan iki ordu, gerek sayı, gerek ekonomik güç, gerekse silâh bakımından eşit değillerdi. Nüfus bakımından Medine'nin tek başına Kureyş'e ve taraftarlarına karşı koyması mümkün değildi. Ekonomik yönden de İslâm ordusu büyük sıkıntı içerisindeydi. Çünkü Medine, bütün Muhacirleri barındıracak, hicretten, bu savaşın çıktığı ana kadar geçen kısa zaman içersinde bile onların zaruri ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda değildi. Mekke ekonomisi ise güçlü idi. Askerlerin ihtiyacı olan silâh, erzak ve mühimmatı sağlayabilecek durumdaydı. İnsan unsuru açısından Kureyş ordusu bin kişi kadardı. Müslümanlarla karşı karşıya gelmek için hırsla bekliyorlardı. Müslümanların küçük bir ordu ile bu güce karşı çıkmaları kolay değildi. Kureyş, «Putperestliğe isyan eden müslümanlara karşı» bütün Arapları birleştirmeye çalışıyordu. İşte orada terazinin hafif olan kefesini ağır getirmek ve kendisini zayıf hisseden gurubu kuvvetlendirmek için Allah'ın yardımı yetişti. Enfâl sûresinde müslümanların hâli ile birlikte Allah'ın kudretini tasvir eden âyetler vardır. Allah'ın yardımı yetişiyor ve müslümanlar, Kureyşlilere karşı zafer kazanıyorlardı. Cenâb-ı Allah şöyle buyuruyor:

«Hani bir zaman Rabbinizden yardım dilemiştiniz de O: «Ben size peşpeşe bin melekle yardım edeceğim» diye dileğinizi kabul etmişti. Allah, bunu ancak bir müjde olarak ve bununla kalplerinizi huzura kavuşturmak için yapmıştır. Yardım ancak Allah nezdindedir. Şüphesiz ki Allah, «Aziz'dir, Hakim'dir.» Her şeye galipdir, hüküm ve hikmet sahibidir. Yine hatırlayın! Bir zaman Allah, katından bir güven olarak sizi hafif bir uykuya bürüdü. Sizi temizlemek, sizden şeytanın murdarlığını gidermek kalplerinizi pekiştirmek ve ayaklarınızı yerinde sebatlı kılmak için üzerinize gökten su indirmişti. Ey Muhammed! Bir zaman Rabbin meleklere şöyle vahyediyordu. «Şüphesiz ben sizinle beraberim. İman edenleri yerlerinde sebatlı kılın. Ben yakında inkâr edenlerin kalplerine korku salacağım. Siz hemen onların boyunlarını vurun ve

bütün parmaklarını doğrayın.»(1)

«O zaman Allah, uykunda onları sana az gösteriyordu. Eğer onları sana çok gösterseydi başarı elde edemezdiniz ve savaş konusunda da aranızda tartışırdınız. Fakat, Allah sizi bundan kurtardı. Şüphesiz ki, Allah, kalplerin özünü çok iyi bilendir. O gün düşmanla karşılaştığınızda Allah, olması gereken emri yerine getirmek için onları sizin gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu. Bütün işler Allah'a döndürülür.»(2)

Bu âyetlere bakan kişi, Allah'ın Bedir'deki müslümanlara yaptığı maddi yardımı görür. Çünkü Allah onlara, kendileri ile omuz omuza savaşacak melekler göndermiştir. Yine bu âyetlere dikkatle bakan kimse, Allah'ın Rasûlü'ne yaptığı manevî desteği de görecektir. Rabbi, rüyasında Rasûlü'ne Kureyşlilerin sayısını az göstermiş, bu rüya müslümanları teskin etmiş ve aralarındaki anlaşmazlıkları gidermiş ve böylece onları savaşa girmeye cesaretlendirmiştir. Aynı şekilde, Allah, iki ordunun karşılaştığı sırada görüntüyü biraz perdelemiş ve müslümanlar kâfirleri az görmüşlerdir. Bu hal çarpışmaya girmek için onları cesaretlendirmiştir. Aynı hal Kureyş için de vâki olmuştur. Onlar da müslümanları olduklarından az görmüşler ve küçümsemişlerdir. Yine Bedir'de müslümanları destekleyen, kâfirlerin ise kalplerine korku salan manevî bir kuvvet vardı.

Bunlardan dolayı biz savaşta Allah'ın yardımının olduğunu ve bununla zaferin gerçekleştiğini kabul ve ikrar ediyoruz. Allah şöyle buyurmuştur: *«Onları siz öldürmediniz fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmamıştın fakat Allah atmıştı...»(3)*

c) Savaşın Başlaması:

Daha önce savaşa engel olmak için Hakim b. Hızam ve başkalarının gösterdikleri bazı gayretler konusundaki tarihî rivayetleri anlatmıştık.(4) Ancak bu gayretler, Ebû Cehil'in savaş için ısrarı karşısında sonuçsuz kaldı. Artık sadece savaş konuşulabilirdi.(5) Birdenbire ortaya Kureyş'in en ünlü cengâverleri sayılan üç kişi çıktı. Bunlar Utbe b. Rebia, oğlu Velid ve kardeşi Şeybe idi. Utbe, Ebû Sufyan'ın oğlu Muâviye'nin anneden dedesidir. Utbe Hind'in babası, Velid kardeşi, Şeybe de amcasıdır. Bu savaşçılar Kureyş ordugâhından çıkıp iki orduyu biribirinden ayıran meydana yöneldiler ve müslümanların karargâhına doğru: *«Karşımıza kim çıkacak?»* diye bağırdılar.

---

(1) Enfâl sûresi, âyet 9-12
(2) Enfâl sûresi, âyet 43-44
(3) Enfâl sûresi, âyet 17
(4) İbn Hişâm, II, 67, İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 88
(5) Aynı kaynaklar

Müslümanların, bu meydan okuyuşa tahammül etmeleri mümkün değildi. Zaten onların gözünde dünyanın değeri yoktu. Onlar inançları uğruna dünyanın en değerli şeylerini, mallarını ve çocuklarını fedâ etmişlerdi. Hz. Peygamber, askeri arasından, akrabalarından üç kişi seçti ve onları dövüşmeleri için ortaya çıkan Kureyşlilerin karşısına gönderdi. Bunlar Peygamberimizin amcası Hamza, amcasının oğulları Ali b. Ebî Tâlib ve Ubeyde b. el-Hâris'di. Altı kişi arasında kıyasıya bir boğuşma başladı. Ortalık toza dumana karıştı. Neredeyse etraftakiler dövüşenleri göremiyorlardı. Tozlar arasındaki kılıçların parıltıları, bulutlar arasında çakan şimşek gibi görünüyordu. Cengâverlerin nâraları insanlara korku ve ürküntü veriyor, etraflarındaki sessiz boşluğu yarıyordu. Dövüş üç müşrikin de öldürülmesiyle sona erdi. Ali, Velid'i, Hamza, Utbe'yi öldürdüler. Şeybe ise üç kılıçla yere serildi. Hamza ve Ali salimen geri döndüler; Ubeyde ise ölümüne sebep olacak derin bir yara almıştı.(1)

Bu ikili çarpışmalar savaşı başlatmakta büyük bir teşvik oldu. Kanı görmek her iki tarafta da hamiyyet ve kahramanlık duygularını coşturdu. Kureyş savaşçılarının hezimeti onlar için büyük bir darbe idi. Kuvvetleri hakkında darb-ı mesel söylenen, mal ve kuvvet sahibi Abd-i Şems Oğulları bu meydandan hezîmete uğramış ve rezil olmuş bir halde dönemezlerdi.

Daha sonra iki ordu birbirine girdi. Kureyş'in kuvveti ve hücumu ile müslümanların imanı ve savunması arasında acı bir boğuşma başladı. Buna, yense de yenilse de yaşayabilecek olan Kureyş ile, yenildikleri takdirde kendilerinin ve sahip oldukları dinlerinin sonu olacak olan müslümanlar arasındaki boğuşma da denilebilir. İşte bu şartlar altında yapılan savaşta müslümanlar kesin bir zafer kazandılar, düşmanlarını perişan ettiler. Aralarında Ebû Cehil'in de bulunduğu 70 Kureyş savaşçısını öldürdüler. Ebû Cehil'i Abdullah b. Mes'ud öldürmüştü.(2) Yine öldürülenler arasında Umeyye b. Halef de vardı. O da Bilâl'in kılıcı ile yere serilmişti. Onu öldürmekle Bilâl, hicretten önce mâruz kaldığı işkencelerin intikamını herkese ibret olacak şekilde almış oluyordu.(3) Müslümanlardan ise 14 kişi şehit düştü. Müşriklerin ileri gelenlerinden bir gurup da esir edildi. Bunların bir kısmı mal vererek, bir kısmı da bir şey vermeden ama rezil rüsvay bir şekilde canlarını kurtardılar. Eğer Hz. Peygamber'in müsamahası ve Ebû Bekr'in şefaatı olmasaydı boyunları vurulacaktı.(1) Müslümanların aldıkları esirlerden sadece ikisi öldürüldü. Bunlar Mekke'de iken Hz. Peygamber'e ve müslümanlara çok eziyet eden Nadr b. el-Hâris ve Ukbe b. Ebi Muayt idi.

---

(1) İbn Hişam, II. 67

(2) Nevevî, Tehzîbu'l-Esmâ, 1. kısım, I. 288

(3) Nevevî, Aynı eser, 136; Bazı rivayetlerde Ümeyye'yi öldürenin Hubeyb b. İsâf el-Hazrecî olduğu kaydedilir.

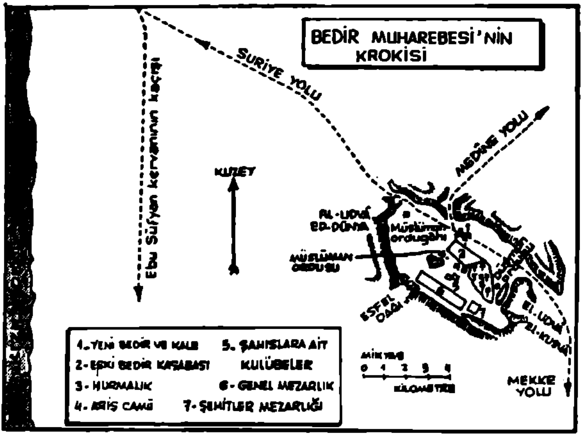

Bedir savaşının yapıldığı yeri gösteren kroki

d) **Bedir Savaşının Önemi:**

Müslümanların gerçek mânâda muzaffer oldukları tek savaşın, Bedir savaşı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Uhud savaşında bir çok müslüman şehit düşmüş ve müslümanlar yenilmişti. Hendek savaşında kuvvetli bir ordu kendilerini kuşattı ve bir çok güçlüklerle karşı karşıya kaldılar. Mûte harbinde savaşmadan geri döndüler. Diğer savaşlar da bunlara benzemektedir. Ama onların böyle güç durumlara düşmeleri, Bedir'de elde ettikleri büyük zaferin hâlâ devam eden haşmeti sebebiyle kuvvet, şevket ve azimlerini etkilemedi. Rasûlullah, Bedir'in önemini biliyor ve onun için savaş devam ederken Rabbine yalvarıyordu: *«Yâ Rabbi! Eğer bu topluluk helâk olursa artık yeryüzünde sana ibadet edilmez.»(1)*

---

(1) Ahmet Çelebi, el-Müctemeu'l-İslâmi; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 67

İslâm'ın geleceği açısından sağlam bir temel teşkil edecek olan bu savaşın önemi apaçık anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim o günü «Furkan günü» hak ile bâtılı biribirinden ayıran gün diye isimlendirmiştir. Allah: *«Hakkı bâtıldan ayıran o günde iki topluluğun karşılaştığı günde...»* buyurmuştur.(2)

Allah o günde, hak ile bâtılı ayırdığı için, müslümanlar da bu güne «Furkan günü» derler.

Bedir savaşına iştirak eden her müslümana «Ehl-i Bedir» denilir.(3) Bu isimlendirme, İslâm tarihinde benzeri bulunmayan bir şereftir. Eğer bu savaşta müslümanlar yenilseydi tarihin akışının değişmesi muhtemeldi. Nitekim biraz önce zikrettiğimiz hadis buna işaret etmektedir. Bu savaşta müslümanların elde ettikleri zaferin en büyük sebebi, Allah'ın yardımıdır. Kur'an-ı Kerim şu âyette, Allah'ın yardımını tescil etmektedir: *«And olsun ki siz düşkün bir durumda iken, Bedir'de Allah size yardım etmişti.»(4)*

Bedir zaferinin en önemli sonuçlarından birisi de yahudileri rahatsız etmesidir. Nitekim yahudiler, müslümanların gururlanmaması için bu zaferi küçümsemeye başlamışlardı. Bu hal daha önce de ifade edildiği gibi Beni Kaynuka yahudilerinin Medine'den çıkartılması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca bu savaşla yahudiler, Kureyş'in tek başına İslâm'ı ve müslümanları yok edebileceği tarzındaki ümitleri zayıfladığı için kendilerinin de meydana savaşçı olarak girmeleri gerektiğini anladılar. Hz. Peygamber'i ve O'nun getirdiği dini ortadan kaldırmak için hileler düşünmeye başladılar.

---

(1) İbn Hişam, 68

(2) Enfâl sûresi, âyet 41

(3) Bir tek kişi Bedir savaşına katılmadığı halde «Ehl-i Bedir»den sayılmaktadır. Bu zat, Talha b. Ubeydullah'tır. Bedir savaşından önce. Hz. Peygamber'in emri ile ticaret için Şam'a gitmişti. Her halde bu, Muhacirlerin Medine'de maruz kaldıkları mali sıkıntıyı hafifletmek için müslümanların yapmış olduğu faaliyetlerden birisi idi. Bu iş için Talhâ'nın seçilmesi onun için bir savaştı. Talhâ, ticaret alanındaki mahareti ve dikkati ile tanınan birisiydi. Bu yüzden Hz. Peygamber onu, Ehl-i Bedir'den saymıştı. (İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb; İbn Abdi'l-Berr, ed-Dürer)

(4) Âl-i İmrân sûresi, âyet 123

e) Bedir Gazvesindeki Olaylar:

Kendilerine Zulmedenler:

Mekke'de, Esedoğulları, Mahzumoğulları ve Sehmoğulları'ndan İslâm'ı kabul etmiş bir gurup daha vardı. Hz. Peygamber, Medine'ye hicret edince, yakınları ve aileleri onları Mekke'de alıkoydular ve dinlerinden döndürdüler. Onlar da yeniden babalarına ve ailelerine uydular. Sonra müşriklerle birlikte Bedir gazvesine katıldılar ve orada hepsi de öldürüldü. Bunlar hakkında şu âyet-i kerîme nâzil oldu:

«Melekler, o kendilerine zulmedenlere, canlarını aldıklarında: «Ne yaptınız?» derler. Onlar da: «Biz yer yüzünde zayıf düşürülmüştük» derler. Melekler ise: «Allah'ın yer yüzü geniş değil miydi, orada hicret etseydiniz?» derler. İşte bunların varacağı yer cehennemdir. O ne kötü bir yerdir!»(1)

Umeyye b. Halef ile Oğlu Ali'nin Sonu:

Bedir gazvesinin sonuçlanmasından önce Umeyye b. Halef ile oğlu Ali, Kureyş'in yenilgiye uğrayacağını anladılar. Bunun üzerine kendilerini esir olarak Abdurrahman b. Avf'ın kucağına attılar ve ona çok miktarda fidye vereceklerini vadettiler. Abdurrahman, buna memnun oldu. Onları gören Bilâl-i Habeşî: *«İşte küfrün başı, o kurtulursa ben kurtulmayayım!»* diye bağırdı. Umeyye, Mekke'de, İslâm'dan vaz geçmesi için Bilâl'e çok ağır işkencelerde bulunmuş, Bilâl Allah yolunda bütün bunlara fedakârca katlanmıştı. Şimdi bu gazvede öç alma sırası Bilâl'e gelmişti. Diğer Müslümanlar da onun yanına toplandılar. Abdurrahman, her ne kadar fidye almak için esirlerini korumaya çalıştı ise de Bilâl ve arkadaşları, Umeyye ve oğlunun üzerine atılarak onları öldürdüler.(2)

Bedir'de Hz. Hamza:

Umeyye b. Halef, teslim olduğunda, henüz Bilâl tarafından öldürülmeden önce Abdurrahman b. Avf'a:

«Sizden, göğsüne deve kuşu tüyünden işaret takmış olan adam kimdir?» diye sordu. Abdurrahman da: *«Hamza b. Abdulmuttalib'dir»* diye cevap verdi. Umeyye: *«Bütün bu işler başımıza hep onun yüzünden geldi»* dedi.(3)

---

(1) Nisâ sûresi, âyet 97

(2) İbn Hişam, I, 205-206

(3) İbn Hişam, I, 199

İman Farkı:

Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Cerrah'ın, Bedir gazvesinde, kendisine saldırıp öldürmek isteyen babasını katlettiğini daha önce söylemiştik. Yakınların öldürülmesi konusunda bu, tek örnek değildir. Ömer b. Hattab'ın, dayısı Saîd b. Âs'ı öldürdüğü de rivayet edilir. Saîd, Kureyş'in ileri gelenlerindendi. Bunlar hakkında şu âyet-i kerîme nâzil olmuştur:

«Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiç bir kavmin babaları, oğulları, kardeşleri veya akrabaları da olsa, Allah'a ve peygamberine düşman olanlara sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah, bunların kalplerine imanı yerleştirmiş ve onları katından bir nur ile desteklemiştir.»(1)

Hz. Peygamber, Bedir savaşında müslümanların, mümkün olduğu kadar müşrik saflarında bulunan Kureyşlilerden çok sayıda insanın öldürülmesinden kaçınmalarını istedi. Bunlar içinde müslüman olup da Rasûlullah'ın emri ile müslümanlıklarını gizleyerek İslâm hesabına casusluk yapanlar vardı. Ayrıca, hicrete katılmadıkları halde, Mekke'de müslümanlara yapılan işkence ve boykota karşı çıkanlar da müşrik saflarında yer alıyorlardı. Hz. Peygamber'in «öldürmeme emri» bunları da kapsıyordu.(2)

Bedir'de, Ebû Sufyan ile karısı Hind'in ailesi gerçekten büyük bir kayba uğradı. Hind'in babası ve ailenin reisi olan Utbe b. Rabîa ile amcası Şeybe ve kardeşi Velid savaş meydanında öldürüldü. Ebû Sufyan'ın oğlu Hanzala da öldürülenler arasındaydı. Oğlu Amr ise esir edilmişti. Oğlu Amr için fidye istendiğinde Ebû Sufyan perişan bir halde:

«Hem kanımı hem de malımı mı vereceğim, Hanzala'yı öldürdüler, Amr için de fidye mi vereyim?» demişti.

Sa'd b. Numan adında yaşlı bir müslüman umre için Mekke'ye gittiğinde Ebû Sufyan onu yakalayıp, hapsetti ve: *«Müslümanlar Amr'ı serbest bırakıncaya kadar onu bırakmayacağım»* diye Medine'ye haber yolladı.

Sa'd'ın ailesi Hz. Peygamber'e gelerek, onu kurtarmak için Amr'ı kendilerine vermesini istediler. Hz. Peygamber de bu isteği yerine getirdi.(3)

---

(1) Mücadele sûresi, âyet 22
(2) İbn Hişam, II, 210
(3) İbn Hişam, II, 213

Ebû Leheb'in Sonu:

Ebû Leheb, Bedir savaşına katılmamış, yerine Âs b. Hişam b. Muğire'yi göndermişti. Ebû Leheb Mekke'de sabırsız bir halde oturuyor ve savaştan haber bekliyordu. Ebû Sufyan b. Hâris'in harpten döndüğünü görünce ona:

«*Yanıma gel, hayatıma yemin ederim ki, sende haber vardır*» dedi. Ebû Sufyan, onun yanına oturdu. Halk da etrafını sardı. Ebû Leheb:

«*Ey kardeşimin oğlu! Halkın işi nasıl oldu. Bana anlat*» dedi. Ebû Sufyan:

«*Yemin ederim ki, biz o toplulukla karşılaşınca, omuzlarımızı onlara teslim ettik. Onlar da bizi istedikleri gibi öldürmeye ve esir etmeye başladılar. Yemin ederim ki, bundan sonra artık kimseyi kınamam. Muhammed'in yanında beyaz benizli kır atlara binmiş, yerle gök arasında öyle adamlar vardı ki, onlara hiç bir şey dayanmaz ve hiç kimse de karşı çıkamaz...*» dedi. Bunun üzerine Ebû Leheb, çok üzgün, zelil ve perişan olarak kalkıp gitti. Bundan sonra da sadece yedi gün yaşadı ve öldü.(1)

Ebû Leheb'in «Adese - kara hasba» hastalığına yakalanıp öldüğü rivayet edilir. Öyle ki Mekkeliler onun cesedine dokunmaktan çekindiler, yatağı ile birlikte sürükleyip götürerek bir çukura gömdüler.

Ka'b b. Eşref'in Kışkırtıcılığı:

Ka'b b. Eşref, Benî Nadir'in en ünlü şairlerinden idi. Hz. Peygamber'i ve müslümanları hicvediyor, müslüman kadınları hedef alan gazeller söylüyordu. Bedir'den sonra Mekke'ye gitti. Orada Kureyş'in ölüleri hakkında mersiyeler söylemeye ve halkı onların intikamını almak üzere kışkırtmaya başladı.

Hz. Peygamber, Ka'b'ın gittikçe zararlı hale geldiğini görünce ashabına: «*Beni ondan kim kurtaracak?*» diye sordu. Muhammed b. Mesleme el-Ensari:

«*Ben kurtaracağım ey Allah'ın Rasûlü!*» diye ortaya atıldı. Hz. Muhammed ona: «*Yapabilirsen yap*» buyurdu. Muhammed b. Mesleme de:

«*Ya Rasûlallah! Kalben inanıp tastik etmediğim bazı sözleri söylememe izin ver ki, böylece o adamın güvenini kazanayım*» dedi. Hz. Peygamber de ona bu konuda izin verdi. Böylece Muhammed b. Mesleme, bu kışkırtıcı İslâm düşmanı ile önce dostluk kurmaya gayret etti. Ona Medinelilerin Muhammed'i ve arkadaşlarını korumaktan dolayı büyük zarara uğradıklarını söyledi. Buna benzer sözlerle Ka'b b. Eşref'in güvenini kazandı. Hattâ Ka'b, Muhammed b. Mesleme'den Medine'ye vardıklarında müslümanlar aleyhine bir harekât başlatmasını istedi.

---

(1) İbn Hişam, II, 213

Bir karşılaşmalarında Muhammed b. Mesleme, Ka'b b. Eşref'e Medine'de bir harekât plânladığını ve bunun için bir ekip kurduğunu söyleyerek, onu arkadaşlarıyla buluşup, harekât plânını konuşmaya davet etti. Muhammed b. Mesleme ve arkadaşları Ka'b'ı kimsenin bulunmadığı bir yere götürdüler. Muhammed orada Ka'b'ın saçlarından kuvvetle tuttu ve diğer müslümanların kılıçları derhal kafasına inmeye başladı. Böylece gerek Hz. Peygamber ve gerekse müslümanlar bir büyük İslâm düşmanından kurtulmuş oldular.

f) Savaş ve Müslümanlar:

Bedir hakkında nâzil olan Enfâl sûresi, müslümanların savaş ortamında ne yapacaklarını belirten önemli esaslar getirmiştir. Bunlardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

a) Düşmanla karşılaşmak için gerekli olan bütün araç ve gereçleri hazırlamak. Bu konuda şöyle buyurulur:

«Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın ki, bununla Allah'ın düşmanını ve sizin düşmanınızı korkutasınız.»(1)

b) Birlik ve beraberlik içinde olup, çekişip bölünmekten uzak bulunmak. Bunlar her zaman gerekli olmakla birlikte harp esnasında daha da lüzumludur. Allah bu konuda şöyle buyurur:

«Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin, yoksa başarısızlığa uğrarsınız ve kuvvetiniz azalır. Sabredin. Şüphesiz ki Allah, sabredenlerle beraberdir.»(2)

c) Savaşta sonuna kadar sebat göstermek: Öyle bir sebat ki, müslüman yüce bir dağ gibi olmalı, ya zafere ulaşmalı veya çarpışırken şehit düşmeli. Allah şöyle buyuruyor:

«Ey iman edenler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman sakın onlara arkanızı dönmeyin. Savaş için bir taktik kullanan veya başka bir cemaate katılmak isteyen hariç, içinizden kim düşmana arkasını dönerse, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varıp kalacağı

---

(1) Enfâl sûresi, âyet 60

(2) Enfâl sûresi, âyet 46

yer cehennemdir. O ne kötü bir yerdir!»(1)

d) Savaş devam ederken güç durumda kalan müslümanlar Allah'ı zikretmeli. Çünkü onlar Allah'ın zikri ile kuvvet kazanırlar. Allah şöyle buyuruyor:

«Ey iman edenler! Bir düşman topluluğuyla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çokça zikredin. Gerekir ki, kurtuluşa erersiniz.»(2)

g) Bedir ve Yeni İslâmi Hükümler

İslâm'ın bir çok yüce hükümleriyle Bedir gazvesinin yakın bağlantısı vardır. Burada, bu hükümlerden birkaç örnek vereceğiz:

1 — İstişare etmek. Başkan, müslümanları ilgilendiren hayatî kararlarda, onlarla istişare edecek ve müslümanların yararı söz konusu ise kendi görüşünden feragat edip idaresi altındakilerin görüşüne uyacaktır. Bunu, Bedir'de yaşanan bir olaydan anlıyoruz:

Bedir gazvesinde Hz. Peygamber, İslâm ordusuyla birlikte bir yere karargâh kurmak istemişti. Hubab b. Munzir Hz. Peygamber'e sordu:

«Ey Allah'ın Rasûlü! Seni buraya Allah mı indirdi, yoksa bu iniş senin tarafından bir ictihatla mı oldu?» Hz. Peygamber, bunun kendi ictihadına dayandığını söyleyince Hubab:

«Durum böyle ise burası uygun bir yer değildir» dedi ve düşmanı karşılamak için Bedir'in daha uygun olduğunu söyledi. Müslümanlar da Hubab'ın görüşünün isabetli olduğunu bildirince Hz. Peygamber İslâm ordusunu Bedir'e naklettì.

2 — Müslümanların harplerde, maddî hedefler gözetmekten sakınmaları ve niyetlerinin sırf Allah'ın kelâmını yüceltmek olması... Bu hususta Allah, şöyle buyuruyor:

«Hatırlayın, Allah o iki zümreden birinin sizin olacağını vaad ediyordu da siz, kuvvetli olmayanın kendinizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin kökünü kesmek istiyordu.»(3)

3 — Ganimetlerin dağıtılmasındaki hükümler. Bu konuda şöyle buyurulur:

«...Bilin ki, savaştan ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri, mutlaka Allah'ın, Peygamberinin ve hısımlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcuların hakkıdır.»(4)

---

(1) Enfâl sûresi, âyet 15-16
(2) Enfâl sûresi, âyet 45
(3) Enfâl sûresi, âyet 7
(4) Enfâl sûresi, âyet 41

İşte Bedir ve kısaca Bedir'e bağlı olaylar. Bedir, İslâm tarihinin büyüklük nişanelerinden biridir. Orası küçük bir kuvvetin kahramanlığı karşısında, büyük ve azgın bir kuvvetin perişan olduğu, adalet ve siyasetin, acze ve güçsüzlüğe rağmen şeref ve haysiyetini koruyup himaye ettiği bir yerdir. Bedir erleri, canlarını din ve vatan yolunda kurban ederek müslüman gençliği için ebedî bir örnek olmuşlardır.

Bedir gazvesi ortaya koymuştur ki, ömrü uzatmak, insanın korkaklıkla hayatına ilâve ettiği birkaç sene ile olamaz. Aksine gerçek ölüm odur. Zira nice diriler vardır ki, onlar gerçekte ölüdür. Ömrü uzatmak ancak, ölümsüz bir hedef için hayatını vakfetmek ve adını o hedefle bütünleştirmek suretiyle olur. Ölüm korkaklara da cesaretlilere de mutlaka gelecektir. Mutlu insan, asırlar boyu sürecek güzel bir ad bırakan kimsedir.

Allah'ın kuvvet ve yardımı savaşlarda daima müslümanlarla beraber olacaktır. Yeter ki onlar, Allah'a yönelsinler ve O'nun dinine yardım için çalışsınlar. Bu hususta Allah şöyle buyurur:

«Ey iman edenler! Eğer siz Allah'ın dinine yardım ederseniz, Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar.»(1)

B — UHUD GAZVESİ (SAVAŞI)

Zamanı: Hicretin üçüncü senesi, Şevval ayının ortaları (625 M.)

Yeri: Medine'nin kuzeyinde bulunan, Uhud dağının etekleri.

a) Uhud Savaşının Sebebi ve Kureyş'in İntikam Hırsı

Bedir gazvesinde Kureyş, çok ağır bir yenilgiye uğramış ve intikam hissiyle dolmuştu. Bu tarihten itibaren bütün hazırlığı, müslümanlardan intikam almaya yönelmişti.

Kureyş'in, Bedir gazvesine sebep olarak gösterilen ticaret kervanı kurtulmuştu. Fakat ertesi yıl müslümanlar, Ebû Sufyan'ın idaresindeki ticaret kervanının takip ettiği yolu öğrenip peşine düşmeye karar vermişlerdi. Safvan b. Umeyye b. Halef ise Irak istikametinde Necid yolunu seçmiş fakat müslümanlar bu kervanı yakalayıp kafiledeki ticaret eşyasını ganimet olarak ele geçirmişlerdi.

Kureyş, paniğe kapılmıştı. Müslümanlar, gittikçe güçleniyor, buna karşılık kendilerinin iktisadî güçleri azalıyordu. Bu sebeple bütün bu gelişmeler, Kureyş'in yanmakta olan kin ve intikam ateşini büsbütün şiddetlendirmişti. Ebû Sufyan'ın Şam'dan getirdiği kervanın malları, Daru'n-Nedve'de duruyordu. Bedir felâketi sebebiyle onun hesabı hâlâ görülmemişti.

---

(1) Muhammed sûresi, âyet 7

Babalarını, kocalarını, kardeşlerini, oğullarını Bedir'de kaybedenler, Ebû Sufyan'a baş vurarak: «*Muhammed bizim büyüklerimizi öldürerek bizi mahvetti. Artık intikam almak zamanı geldi. Kervanın sermayesini sahiplerine verelim. Kalan kâr ile müslümanlara karşı bir sefer yapalım*» dediler.

O zaman Ebû Sufyan, Mekke'nin hâkimi, Kureyş'in reisi idi. Yapılan bu teklifi hemen kabul etti. Kervanın kârı elli bin dinardı. Bunun yarısı civar kabilelerden asker toplamak için tahsis edildi. Kureyş, Bedir'deki yenilginin tekrarlanmasından korktuğu için bu defa daha büyük bir kuvvet hazırlamaya karar verdi.

Bedir'de öldürülen Kureyş eşrafı hakkında mersiyeler okuyarak, Arapların gayret ve heyecanlarını tahrik için, şâirlerden ve hatiplerden bir takım kimseler tayin edildi.(1) Amr b. Âs, Hubeyre b. Ebî Vehb, Ebû Azze el-Cumahî, Abdullah b. Ziba'râ, Musâfi b. Abd-i Menaf, gibi bazı mühim şahsiyetleri, bütün Arabistan yarımadasını dolaşarak kabilelere İslâmiyet'in arzettiği yeni tehlikeyi haber vermeye ve gelişmeleri izah etmeye gönderdiler ve onlardan bütün kuvvetlerini Medine'ye karşı birleştirmelerini istediler.

Arapların bu söz ustaları, kabileler arasında dolaşarak onları müslümanlara karşı harbe teşvik ettiler. Ehâbiş denilen, Benî Mustalik, Beni Hevn, Beni Hâris ve Beni Kinâne kabilelerinden iki bin savaşçı topladılar.(2) Mekke'den ve diğer yerlerden gelenlerle Kureyş askerinin tamamı üç bine ulaştı. Bunların yedi yüzü zırhlı, iki yüzü süvari idi. Üç yüz de develeri vardı. Bu ordu Ebû Sufyan b. Harb'in komutasında Mekke'den yola çıktı. Kureyş'in ileri gelenlerinden Safvan b. Umeyye, İkrime b. Ebî Cehil, Hâlid b. Velid, Cubeyr b. Mut'im, Hâris b. Hişam gibi kişiler de sefere katılanlar arasında yer alıyorlardı.

Askerin kaçmasına engel olmak, kahramanlık şiirleri söyleyerek askerleri gayrete getirmek için orduda kadınların da bulunması, Kureyş'in ileri gelenlerinden bazılarınca faydalı görülmüştü.

Başta Ebû Sufyan'ın karısı Hind olmak üzere, eşraftan on beş kadar kadın orduya katıldı.(3) Bunlar def çalarak ve Bedir'de öldürülenleri hatırlatan şiirler söyleyerek askeri, harbe teşvik ediyorlardı.

---

(1) İbn Hişam, II, 126; Taberî, I, 167
(2) Suheylî, er-Ravdu'l-Unuf, IV, 231
(3) İbn Hişam, II, 126; İbnu Kayyım, Zâdü'l-Meâd, II, 91

Abbas b. Abdulmuttalib'in Müslümanlara Gizli Yardımı:

Hz. Peygamber'in amcası Abbas, henüz müslüman olmamakla beraber Rasûlullah'a büyük bir sevgi ile bağlı idi.

Kureyşliler, Abbas b. Abdulmuttalib'i beraber götürmek istedilerse de Abbas, Bedir savaşındaki felâketi ileri sürerek onlara katılmadı.

Bedir harbinde Abbas, esir düşünce iyi muamele görmüştü. Hz. Peygamber'i seviyordu. O'na kıyamıyordu. Kureyş'in Medine üzerine yürüdüğünden onu haberdar etmek için, üç günde Medine'ye ulaştırmak üzere Benî Gıfar'dan bir koşucuyu ücretle kiraladı. Hz. Peygamber, Kubâ köyünde iken koşucu mektubu teslim etti. Hz. Peygamber, onu Ubey b. Ka'b'a okuttu ve bu haberi gizli tutmasını tenbih etti. Kubâ köyü eşrafından Sa'd b. Rebî' ile gizli bir müzakereden sonra Medine'ye gitti. Düşman hakkında bilgi toplamak üzere keşif kolu çıkardı. Bunlar, Kureyş ordusunun, Medine civarına yaklaştıkları, düşman atlarının ve develerinin Medine çayırları ve tarlalarında yayılmakta oldukları haberini getirdiler. Bunun üzerine, Hz. Peygamber düşmanın sayısını öğrenmek ve daha geniş bilgi edinmek üzere Hubab b. Munzir'i gönderdi. Hubab'ın getirdiği haber, Abbas'ın yazdıklarının hepsinin doğru olduğunu gösteriyordu. Ansızın böyle muazzam bir ordu karşısında kalınca herkes hayretler içinde kaldı. Anî bir baskına uğramamak için mühim noktalara nöbetçiler dikildi. O gece bütün Medine korkulu bir gece geçirdi. Sabah olunca Hz. Peygamber, istişarede bulunmak üzere Muhacirler ile Ensarı topladı. Bir harp meclisi kuruldu. Toplantıya münafıklar da katıldı. Vahiy gelmediği zaman Hz. Peygamber, bütün işlerini meşveretle yapardı.

Harp meclisinin incelediği mesele şu idi: Medine içinde kalarak müdafaa tertibatı almak mı doğrudur, yoksa Medine dışına çıkılarak düşmanı karşılamak mı? İleri sürülen ilk fikir, şehrin içeriden müdafaası idi. Rasûlullah gördüğü bir rüya üzerine, Medine'de kalmayı, şehri tahkim etmeyi, müdafaa savaşı yapmayı tercih ediyordu. Ebû Bekr ve Sa'd b. Muâz gibi ashabın büyükleri de bu fikirde idi. Ancak, Bedir savaşında bulunamamış gençlerle Hz. Hamza gibi kahramanlar, meydan muharebesine taraftar oldular. Medine'den çıkmayı göğüs göğüse çarpışmayı istediler. Hattâ:

«Biz böyle bir günü sabırsızlıkla bekliyorduk. Harbi kazanırsak ne âlâ, ölürsek bu uğurda şehit olmayı arzu ederiz!» dediler.

Çoğunluğun fikri şehirden çıkmak olunca, Hz. Peygamber de Medine'den çıkmaya karar verdi. Zırhını giydi, kılıcını kuşandı, başına da miğferini geçirdi. Ancak şehri müdafaa etmek isteyenler, diğerlerini yumuşatmış, fikirlerinden caydırmıştı. Sa'd b. Muâz, Medine dışına çıkmak isteyenlere: *«Rasûlullah'ı arzusu hilâfına çıkmaya mecbur ettiniz. Gidin ondan af dileyin, biz senin emrine razıyız, deyin!»* dedi. Hz. Peygamber'i zırhını giymiş vaziyette görünce yanına koştular ve: *«Ey Allah'ın Rasûlü! Biz sana muhalefet ettik. Sen nasıl istersen öyle yap»* dediler. Hz. Peygamber de onlara: *«Bir peygamber giydiği zırhını harbetmeden çıkarmaz. Eğer sabredersеniz, her biriniz vazifenizi yaparsanız, Allah, zaferi bize ihsan edecektir»* buyurdu. Böylece, hem meşveret esasını göstermiş, hem de disiplini öğretmiş oldu.

Kureyş ordusu, daha çarşamba günü Medine'ye yaklaşmış ve Uhud dağının eteğinde karargâhını kurmuştu. Hz. Peygamber, Medine'de Abdullah b. Ümmü Mektûm'u vekil bırakarak, cuma namazından sonra bin kişilik bir kuvvetle yola çıktı. İçlerinde Abdullah b. Ubey'in başkanlığında, üç yüz münafık vardı. İslâm ordusu, Medine ile Uhud arasında altı yüz kişilik silahlı bir yahudi kuvveti ile karşılaştı. Bunlar, münafıkların reisi Abdulah b. Ubey'in müttefikleriydi. Hz. Peygamber, kendilerini kullanacak yeri olmadığını söyleyerek yahudileri İslâm ordusuna kabul etmedi. Bunu gören Abdullah da kendi adamlarını alarak İslâm ordusundan ayrıldı. Abdullah:

«Ben meydan savaşına taraftar değilim. Medine'den çıkılmamasını istedim. Muhammed çoluk çocuğun sözüne uydu da bizim reyimize bakmadı» diyerek bin kişilik İslâm ordusunun yedi yüz kişiye inmesine sebep oldu.(1)

Hz. Peygamber'in Harp Vaziyeti Alması:

Uhud, Medine'den bir saatlik mesafede idi. Cumartesi sabahı İslâm ordusu Uhud dağına vardı. Arkalarını Uhud dağına vererek, Medine'ye karşı saf olup durdu. Hz. Peygamber, sancağı Mus'ab b. Umeyr'e verdi. Zübeyr b. Avvam'ı da zırhlı kuvvetlerin başına geçirdi. Zırhsız askerlere de Hz. Hamza'yı komutan tayin etti. Düşmanın cephe gerisinden tecavüzde bulunmasını önlemek için, Abdullah b. Cubeyr komutasında elli kadar okçuyu Ayneyn geçidine yerleştirdi ve onlara: *«Düşman ister galip gelsin, ister mağlup olsun, benden emir almadıkça buradan kesinlikle ayrılmayacaksınız. Biz, ister düşmanın içine dalalım, ister kırılalım, siz burada duracaksınız. Yalnız düşman süvarisi gelirse atlarına ok atın. Çünkü at, ok yedi mi ilerlemez!»* diye sıkı sıkı tenbihatta bulundu.(2)

---

(1) İbn Hişam, II, 127-128

(2) Taberi, II, 192

Kureyş'in Savaş Düzeni:

Kureyş, Bedir savaşında başına gelenlerden tecrübe alarak bu defa askerlerini gayet muntazam bir şekilde tertip etmişti: Ordunun sağ kanadında, Hâlid b. Velid; sol kanadında İkrime b. Ebî Cehil; süvarilerin başında Safvan b. Umeyye; okçuların başında Abdullah b. Ebî Rabîa bulunuyordu. Bayrağı Abduluzza Talhâ taşıyordu.

Kureyş ordusuyla beraber gelmiş bulunan Kureyşli kadınlar, ellerindeki defleri çalarak saflar arasında dolaşıyorlar, harp şarkıları söylüyorlar, Bedir'de öldürülenler hakkındaki şiirleri tekrarlayarak askerlere cesaret ve kuvvet vermeğe çalışıyorlardı.

b) Savaşın Başlaması:

Müşriklerin üç bin kişilik ordusuna karşılık, müslümanların yedi yüz kişilik ordusu, imanlı gençlerden meydana gelmişti. İki taraf da harbe hazırdı. Birbirlerini harbe tahrik ediyorlardı. Kureyşliler, Bedir'de ölenleri anıyorlar, müslümanlar da Allah'tan zafer diliyorlardı.

İki ordu karşılaştı. Savaş âdet olduğu üzere önce iki kişinin karşılıklı vuruşmasıyla başladı. Kureyş'ten Talhâ b. Ebî Talhâ meydana çıktı. Onu Hz. Ali karşıladı ve bir kılıçta öldürdü. Arkasından kardeşi Osman ortaya çıktı. Onu da Hz. Hamza öldürdü. Talhâ ailesinden olanlar intikam almak istediler. Fakat hepsi de Hz. Ali ve Hz. Hamza tarafından öldürüldüler.

Hz. Peygamber'in bir kılıcı vardı. Üzerinde: «*Korkaklıkta utanç, ileri gitmekte şeref vardır. Halbuki insan korkaklıkla kaderin elinden kurtulamaz*» ibaresi yazılı idi. Askere dönerek: «*Bunun hakkını kim ödeyebilecek?*» diye sordu. Ensardan Ebû Ducâne, Hz. Peygamber'e yaklaşarak:

«*Ey Allah'ın Rasûlü! Onun hakkı nedir?*» dedi. Hz. Peygamber de:

«*Eğrilip bükülünceye kadar düşmana sallamaktır!*» buyurdu. Ebû Ducâne, bu şartla kılıcı aldı ve bir ölüm fırtınası gibi düşman üzerine saldırdı. Karşısında düşman safları âdetâ eriyordu.

Artık harp kızışmış, İslâm ordusu, düşmanın ordu merkezine kadar ilerlemişti. Harbin ilk safhasında Mekkeliler, yirmiden fazla ölü vermiş, sancakları tutanlar, birer birer ölmüş, yere düşen bayrakları kaldıracak kimse bulunamamıştı. Sağ ve sol kanat komutanları çekilmek zorunda kalmıştı. İslâm ordusunda bulunan Hz. Hamza, Ali, Zübeyr, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Ebû Ducâne gibi cesur kişiler sayesinde düşman bozguna uğradı. Kureyş ordusunda def çalan kadınlar da feryatlar koparak kaçtılar. İman kudreti karşısında sayıca ve malzemece üstünlüğün hiç bir fayda vermeyeceği anlaşıldı. Savaş sona ermiş, müslümanlar tarafından zafer kazanılmış gibi görünüyordu. İslâm ordusu düşmanı kovalarken harp sahasından uzaklaştılar, sonra da ganimet toplamaya başladılar. Düşmanı sonuna kadar takip işini bıraktılar. Ellerine geçirdikleri üstünlükten yararlanamadılar. Büyük fırsatı kaçırdılar.

Ganimet Peşine Düşünce:

Ayneyn boğazını tutmuş olan okçular, müslümanların ganimet topladığını görünce dayanamadılar. Birbirlerine «*Ne duruyoruz ordumuz harbi kazandı, düşman bozuldu*» diyerek, arkadaşlarına iştirak etmek ve düşmanın bıraktığı ganimetten nasiplerini almak için yerlerini terk ettiler.(1) Komutanları Abdullah b. Cubeyr onlara Rasûlullah'ın kesin emrini hatırlattı ise de onu dinlemediler. Abdullah b. Cubeyr, sekiz arkadaşıyla kaldı. Okçuların hatalı davranışı, müslümanları arkadan vurmak için fırsat kollayan Hâlid b. Velid'e büyük bir fırsat verdi. Okçular yerlerini terk edince Hâlid, süratle harekete geçti. Bu fırsattan yararlanarak oraya hücum etti. Abdullah b. Cubeyr ve yanında kalan birkaç sadık arkadaşının müthiş mukavemetiyle karşılaştıysa da büyük bir süvari ordusuna yedi sekiz kişinin dayanması imkânsızdı. Hepsi birer birer şehit düştüler. Müslümanlar ganimet toplamaya daldıklarından geride cereyan eden bu çarpışmadan, bu hücumdan habersizdiler. Kimsenin başını çevirip o tarafa bakmak bile aklına gelmemişti.

Hâlid, arkadaki işini bitirince, ganimetle meşgul olan müslümanların üzerine âni bir hücum yaptı. Bunu gören Kureyş ordusu da geri dönüp müslümanlara tekrar saldırdılar. Bu âni baskın, müslümanların saflarında şok tesiri yaptı. Böylelikle önden ve arkadan yapılan iki hücum arasında kalan müslümanlar şaşkına döndüler, ne yapacaklarını şaşırdılar, büyük bir paniğe kapıldılar. Ganimet toplamakla meşgul olduklarından bir kısmı elinden silahını da bırakmıştı. Tekrar silaha sarılıp döğüşmeye başladılar. Fakat harp çemberi bu defa onların aleyhine dönmüştü. Saflar bozulmuş ve dağılmıştı. Kureyş ordusu iki taraftan sıkıştırmış, müslümanlar birbirine karışmıştı. İşler o kadar karışmıştı ki, bir müslüman farkına varmadan diğer müslüman kardeşini öldürüyordu.(2)

Hâlid, bu manevrasını evvelce bir iki defa daha yapmak istemiş fakat okçuların karşı koyması sebebiyle başaramamıştı.(3)

---

(1) İbn Kuteybe, el-Maârif, 97
(2) İbnu Kayyım, Zâdü'l-Meâd, II, 93
(3) Taberi, II, 193

O sırada, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza harp meydanında öteye beriye koşuyor, düşmanı dağıtmaya çalışıyor, her tarafa ölümler saçıyordu. Kureyş'in ileri gelenlerinden sekizini yere sermişti. Hamza'yı öldürmek için Hind'le anlaşan Vahşî ise kendisine vaadedilen mükâfatı düşünüyordu. Fakat, Hamza'nın karşısına çıkacak cesareti yoktu. Yalnız iyi harbe kullanırdı. Bunun için savaşın başından beri bir taşın arkasına gizlenmiş, Hamza'yı gözleriyle adım adım takip ediyordu. Hz. Hamza ise önüne geleni öldürüyordu. Onun tam önüne geldiğini gören Vahşî, fırsatı kaçırmak istemedi. Hemen nişan alıp harbesini attı. Hz. Hamza'yı iki uyluğu arasından vurarak şehit etti ve hemen koşarak Hind'e müjdeledi.

Allah'ın arslanı Hamza'nın şehit edilmesi, İslâm ordusunu perişan etti. Karışıklık arttı. Birbirlerine girdiler, pek çok şehit verdiler. Öte taraftan düşman Hz. Peygamber'in karargâhına kadar saldırdı. Kılıçlar şakırdıyor, Peygamberimizin üzerine oklar, taşlar yağmur gibi yağıyordu. Hücumlar artmış, müslümanlar dağılmış, Hz. Peygamber yanında bulunan on dört kadar sahabeyle kalmıştı.

Hz. Peygamber'in Yaralanması ve Ashap Tarafından Korunması:

Kureyş'in ileri gelenleri, Hz. Peygamber'i öldürmek için aralarında ittifak etmişler, müslümanların bozulduğu, Hz. Peygamber'in yalnız bırakıldığı bir sırada yanına kadar gelmişlerdi. Hattâ, Utbe b. Ebî Vakkas'ın attığı bir taşla Peygamber efendimizin alt dudağı yarılmış, bir dişi kırılmıştı.(1) Yine Kureyş'in meşhur cengâverlerinden Abdullah b. Kamiye de etrafındakileri dağıta dağıta Hz. Peygamber'in yanına sokulmuş ve bir kılıç darbesiyle onun mübarek yüzünü yaralamıştı. Darbe o kadar şiddetli idi ki, miğferini ikiye bölmüş halkaları yanağına batmıştı. Hiç yanından ayrılmayan Hz. Ebû Bekr, Ömer, Ali, Abdurrahman, Zübeyr, Talhâ, Sa'd, Ebû Ubeyde, Ebû Ducâne gibi Muhacir ve Ensardan bir kısım ashap ise Hz. Peygamber'in etrafında bir daire yapmışlardı. Ebû Ducâne vücudunu kalkan ederek Hz. Peygamber'i koruyordu. Sa'd b. Ebi Vakkas iyi ok atardı. Peygamberimiz kendisine: *«Ey Sa'd! Babam anam sana feda olsun, ok at!»* diyerek ona duâ ediyor, mübarek eliyle de Sa'd'a atması için ok veriyordu. Talhâ da düşman tarafından gelen kılıçlara karşı kollarını siper ediyor, Hz. Peygamber'i koruyordu. Bu sebeple pek çok yerinden yaralandı, kolu kesildi, çolak kaldı.

Hz. Peygamber'in Öldüğü Şayiası ve Müslümanların Dağılması:

Harbin en nazik devresinde Hz. Peygamber'in öldüğü şayiası çıktı.

---

(1) Taberi, II, 298; İbn Hişam, II, 136

Abdullah b. Kamiye, müslümanlardan Mus'ab b. Umeyr'i şehit etmişti. Zırh içinde olduğundan onu Hz. Peygamber'e benzetmiş ve «Muhammed'i öldürdüm» diye bağırmıştı. Müşriklerden biri de bir tepe üzerine çıkarak «Muhammed öldürüldü» diye haykırdı. Bu haber müslümanları tamamen şaşırttı. O an İslâm ordusunda umumî bir panik başlayınca Hz. Peygamber: *«Ey Allah'ın kulları! Bana geliniz, Ey Allah'ın kulları! Bana geliniz»* diyor, kaçanları yanına çağırıyordu. Fakat Hz. Peygamber'in bu daveti, ilk zamanlar kimsenin kulağına girmiyordu. Harp meydanından ayrılanların bir kısmı, Medine'ye kadar gitmiş, bir çoğu da Uhud dağına çekilmişlerdi. Bunların içinde Ömer de vardı. Fakat Ömer:

— *Kim Muhammed öldü derse vururum,* diyor, kaçanları durdurmaya, felâketi önlemeye çalışıyordu.

Uhud gazvesi, üç safha geçirmiş oldu. Birinci safha, İslâm zaferi ile neticelenmişti. İkinci safha ise müslümanlar için bir felâket olmuştu. Şimdi de üçüncü safha, müdafaa safhası başlamak üzereydi. Bu son safhanın kahramanı Enes b. Nadr oldu. Enes b. Mâlik'in amcasıydı. Bedir'e katılmış ve yaralanmıştı. Herkes: «Peygamber öldü» diye kaçmaya hazırlanırken Enes b. Nadr: *«Ey müslümanlar! Peygamber öldüyse Allah bakidir. Rasûlullah'tan sonra yaşayıp da ne yapacaksınız? Allah yolunda savaşarak ona kavuşmak istemez misiniz?»* diyerek kaçanlara cesaret veriyordu. Kendisi de elinde kılıç müşriklere doğru ilerliyordu. Böylece harp meydanında büyük kahramanlıklar gösterdi. Seksene yakın yara alarak şehitlik rütbesine erişti. Enes'in bu kahramanlığı güzel bir örnek oldu. Diğer müslümanlar da harekete geçtiler. Düşmanlarını sarsmaya başladılar. Savaşın üçüncü safhası müdafaa şeklinde devam etti. Fakat ashap bir türlü Peygamberini bulamıyordu. Peygamberi ilk gören meşhur şair Ka'b b. Mâlik oldu. Ka'b, Hz. Peygamber'i görür görmez yüksek sesle: *«Ey mü'minler, müjde! İşte Rasûlullah burada»* diye haykırdı.(1) Ka'b'ın sesini hem müslümanlar hem de müşrikler duydu. Otuza yakın ashap hemen Peygamberimizin yanında toplandılar. Müşrikler de bütün kuvvetiyle o tarafa yüklendiler. Ashap, Hz. Peygamber'i müdafaa ederek müşriklerin saldırılarını durdurmuştu. Hz. Muhammed'in ölümü şayiası Medine'de de yayılmıştı. Peygamberimizin bütün dostları harp sahasına koştukları gibi, kızı Fâtıma da yanına on dört müslüman kadınını almış Uhud'a kadar gelmişti. Ali'nin yardımıyla Rasûlullah'ı buldu. Babasının boynuna sarılıp ağladı. Başındaki ve yüzündeki kanı temizledi. Bir hasır parçasını yakarak külünü yaranın üzerine sardı. Müslüman kadınlarının harpte yaraları sarmak, şehitleri savaş dışına çıkarmak, gazilere su dağıtmak gibi orduda geri hizmetlerde bulunmak âdeti Uhud gazvesinde başlamış oldu.

---

(1) İbn Hişam, II, 136, 137; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 94

Kureyş kadınları bu harpte insanlığa yakışmayacak vahşice hareketlerde bulunmuşlar, ölülere tecavüz ederek şehit düşen müslümanların burunlarını ve kulaklarını kesmişler, onlardan bilezikler, gerdanlıklar yapmışlardı. Hattâ Ebû Sufyan'ın karısı Hind, Hz. Hamza'nın karnını yarıp ciğerini çıkararak ağzında çiğnemiş yutamadan geri çıkarmıştı.(1) Bu sebeple kendisine «Ciğer yiyen», Muâviye'ye de «Ciğer yiyenin oğlu» denilmiştir.

Artık, harp ateşi tamamiyle sönmüştü. Allah'ın elçisi bir avuç ashabıyla Uhud dağında bir tepeye sığındı. Bunu gören Ebû Sufyan da bir kısım savaşçı ile başka bir yoldan üst tarafa çıkıp ansızın üzerlerine hücum etmek istedi. Ebû Sufyan hâlâ Hz. Peygamber'in sağ olup olmadığından şüphe ediyordu. Bunu gidermek için müslümanlara üç defa: «İçinizde Muhammed var mıdır?» diye sordu. Fakat Hz. Peygamber'in tenbihi üzerine kendisine cevap verilmedi. Sonra aynı şekilde Ebû Bekr'i sordu. Yine cevap alamadı. Üçüncü defa Ömer'i sordu. Yine cevap verilmediğini görünce: «Demek ki bunların hepsi ölmüş. Artık iş bitmiştir» diye söylenmeye başladı. O zaman Hz. Ömer dayanamayıp: *«Ey Allah'ın düşmanı! Yalan söylüyorsun. Bu saydıklarının hepsi sağdır ve buradadır. Hz. Peygamber şimdi senin bu söylediklerini dinliyor»* diye cevap verdi. Ebû Sufyan: *«Bu gün biz Bedir'in intikamını aldık»* sözleriyle gururlanmak istedi. Hz. Peygamber'in emriyle Hz. Ömer: *«Evet, ama yine eşit değiliz. Bizim ölülerimiz cennette, sizinkiler ise cehennemdedir»* diye cevap verdi. Ebû Sufyan: *«Ey Hübel! Yüce ol»* dedi. Hz. Ömer: *«Allah en yüce, en büyüktür»* diye cevap verdi.

Hz. Ömer'le Ebû Sufyan'ın iki tepe arasında yaptığı bu konuşmadan sonra iki ordu birbirinden ayrıldı. Kureyş'in dönmesinden sonra Hz. Peygamber şehitleri gözden geçirdi. Uhud gazvesinde müslümanlardan yetmiş kişi şehit olmuş, buna karşılık müşriklerden de yirmi üç kişi öldürülmüştü. Hz. Peygamber şehitler arasında amcası Hz. Hamza'nın burnunun ve kulaklarının kesildiğini, karnının yarılıp, cesedinin parça parça edildiğini görünce son derece üzüldü. Şehitleri kanlı elbiseleri ile gömdürdü. Uhud şehitleri hakkında şu meâlde âyet-i kerîme nâzil oldu. *«Allah yolunda öldürülenleri, sakın ölüler zannetmeyin. Bilakis onlar diridirler. Rableri katından rızıklandırılmaktadırlar.»*

«Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği şeylerle sevinç içindedir-

---

(1) İbn Hişam, II, 136

ler. Geride kalıp kendilerine yetişemeyenlere, onlar için bir korku ve üzüntü olmadığını müjdelerler.»(1)

c) Kur'an-ı Kerim ve Uhud Gazvesi:

Âl-i İmrân sûresi Uhud gazvesini ve müslümanların haleti ruhiyesini en güzel şekilde izah etmiştir. Allah şöyle buyuruyor:

«Mü'minler; gevşemeyin, üzülmeyin. Eğer iman ediyorsanız en üstün sizsiniz. Eğer siz bir yara almışsanız, aynı yarayı düşmanlarınız olan o topluluk da almıştır. Biz bu günleri insanlar arasında evirip çeviririz ki, Allah, iman edenleri belirtsin. İçinizden şehitler meydana çıkartsın. Allah zalimleri sevmez. Ve Allah, iman edenleri arındırsın, kâfirleri mahvetsin! Yoksa Allah, içinizden cihat edenleri belirtmeden ve sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Gerçekten siz ölümle karşılaşmadan evvel onu arzu ediyordunuz. İşte onu gördünüz. Fakat hâlâ bakıp duruyorsunuz. Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse ökçelerinizin üzerine geri mi döneceksiniz? Kim ökçesi üzerine geri dönerse, Allah'a hiç bir zarar veremez. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.»(2)

«Allah'ın izniyle kâfirleri öldürdüğünüz zaman Allah, size verdiği vaadinde durdu. Ne zaman ki, başarısızlığa düştünüz, savaş hususunda münakaşa ettiniz, Allah size sevdiğiniz zaferi gösterdikten sonra isyan ettiniz; kiminiz dünyayı istedi, kiminiz de âhireti diledi. Sonra Allah imtihan etmek için sizi onlardan uzaklaştırdı. Ve sizi affetti. Allah, mü'minlere karşı lütuf sahibidir. O zaman sizler uzaklara kaçıyor, kimseye dönüp bakmıyordunuz. Halbuki peygamber sizi arkanızdan çağırıyordu.»(3)

Şimdi bu âyet-i kerimeleri kısaca izah edelim:

1 — Allah size vaadettiği gibi, sizi başlangıçta Uhud'da muzaffer kıldı. düşmanlarınızı öldürüp vurdunuz. *«Allah'ın izniyle kâfirleri öldürdüğünüz zaman Allah, size verdiği vaadinde durdu.»* Fakat daha sonra aranızda gevşeklik belirdi, çekişme çıktı. Yüce komutanın emrine karşı geldiniz. İçinizden mal ve dünyalık peşinde koşanlar oldu. Böylece imtihan edilip denenmeniz ve yaptığınızı bir daha tekrarlamamanız için hezimete uğramanız gerçekleşti.

2 — Rasûlullah, üstün sebat gösterip ulu dağ gibi durmuş ve si-

---

(1) Âl-i mrân sûresi, âyet 169-170

(2) Âl-i İmrân sûresi, âyet 139-144

(3) Âl-i İmrân sûresi, âyet 152-153

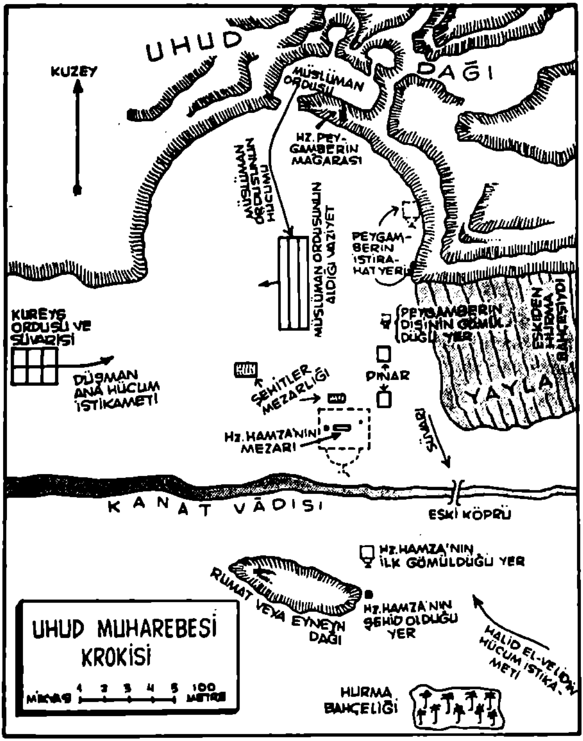
UHUD DAĞI
KUZEY
MÜSLÜMAN ORDUSU
HZ. PEYGAMBERİN MAĞARASI
MÜSLÜMAN ORDUSUNUN HÜCUMU
MÜSLÜMAN ORDUSUNUN ALDIĞI VAZİYET
PEYGAMBERİN İSTİRAHAT YERİ
KUREYŞ ORDUSU VE SÜVARİSİ
DÜŞMAN ANA HÜCUM İSTİKAMETİ
PEYGAMBERİN DİŞİNİN GÖMÜLDÜĞÜ YER
ESKİDEN HURMA BAHÇESİYDİ
YAYLA
ŞEHİTLER MEZARLIĞI
PINAR
SÜVARİ
HZ. HAMZA'NIN MEZARI
KANAT VÂDİSİ
ESKİ KÖPRÜ
HZ. HAMZA'NIN İLK GÖMÜLDÜĞÜ YER
RUMAT VEYA EYNEYN DAĞI
HZ. HAMZA'NIN ŞEHİD OLDUĞU YER
HALİD EL-VELİD'İN HÜCUM İSTİKAMETİ
HURMA BAHÇELİĞİ
UHUD MUHAREBESİ KROKİSİ
MİKYAS 1 2 3 4 5 100 METRE

Uhud savaşının yapıldığı yeri gösteren kroki zi düşmanla çarpışmak için geri dönmeye çağırmıştır: *«O zaman siz uzaklara kaçıyor, kimseye dönüp bakmıyordunuz. Halbuki peygamber sizi arkanızdan çağırıyordu.»*

3 — Yenilgiye uğramanız zayıflamanıza ve gevşemenize sebep olmasın. Çünkü siz, imanınıza sarıldığınız müddetçe en üstünsünüz ve neticede sizin kefeniz ağır basacaktır. *«Mü'minler gevşemeyin, üzülmeyin. Eğer iman ediyorsanız en üstün sizsiniz.»*

4 — Harp böyledir. Bazan kazanır, bazan kaybedersiniz. Siz şimdi öldürülmüş veya yaralanmışsanız ve bu, nefislerinizde yara bırakmışsa, daha önce bunun benzeri düşmanlarınızda da meydana gelmiştir. Bu, harbin tabiatıdır. *«Eğer siz bir yara almışsanız, aynı yarayı düşmanlarınızdan o topluluk da almıştır.»*

5 — Bu bir anlık hezimet faydalıdır. Çünkü bu, mü'minleri, imanı zayıf ve tereddüt içerisinde olanlardan ayırt eder: *«Ve Allah, iman edenleri arındırsın, kâfirleri mahvetsin!»*

6 — Şüphesiz ki alınan sevap, çekilen meşakkate göredir. Güçlük ve musibetlere karşı sabretmek insanın cennete girmesi için en önemli sebeplerdendir.

7 — Allah yolunda savaşmayı temenni ediyordunuz. İşte yakınlarınız muharebe meydanında öldü. Size düşen, olup bitenlere sabretmektir.

8 — Muhammed, Allah'ın daha önceki peygamberleri gibi bir peygamberdir. Onların öldüğü gibi Muhammed de ölecektir. Sakın onun ölümü, aranızda karışıklık veya dinden dönmeye sebep olmasın.

9 — Ölüm mutlaka gelecektir, bundan kurtuluş yoktur. Şehit olmak ise ölüm çeşitlerinin en güzelidir.

10 — Uhud muharebesinde başınıza gelen sizi zaafa düşürmesin. Sizin yeni zaferler kazanmanız için düşmanların kalbine korku salacağım.

d) Hamrâu'l-Esed Gazvesi:

Hamrâu'l-Esed gazvesi, Uhud gazvesinin bir bölümü sayılır. Rasûlullah, Uhud gazvesinin kötü tesirlerini bertaraf etmek istiyordu. Uhud gazvesinden sonra Kureyş'in şüpheli çekilişinden onların tekrar dönebileceğini tahmin ediyordu. Bu sebeple onların geri dönme belirtilerini görmek için beklemedi. Aksine gayet ihtiyatlı hareket etti. Bu hususta Hz. Ebû Bekr ve Ömer'le de istişare etti. Onlar da dünkü muharebede, müslümanların zayıf düşmediğini göstermek ve düşmanın gözünü korkutmak için onları takip etmenin uygun olduğunu söylediler. Hz. Peygamber, sabah namazını mescitte kıldıktan sonra ashabını davet etmesi için Bilâl'e emretti. O da: «*Dün bizimle beraber Uhud muharebesinde hazır bulunanlar bugün bizimle beraber gelsin. Düşmanın ardından gidilecektir*» diye ilân etti. Ashap hemen toplandı. Yaralı olanlar da yaralarını sararak davete uydular. Onlar hakkında şu âyet-i kerîme nâzil oldu: «*O mü'minler, kendilerine yara isabet ettikten sonra da Allah ve Rasûlü'nün davetine uydular. Onlardan iyilik yapıp Allah'tan korkanlar için büyük mükâfat vardır.*»(1)

O zaman Câbir b. Abdullah gelip: «*Ey Allah'ın Rasûlü! Uhud günü babam yedi kız kardeşimin başında beni bıraktı. Dün seninle beraber savaşa kendisi katıldı ve şehit düştü. Bugün askerlerinin içine katılmam için bana izin ver. Çünkü ben, dünkü savaşa bu özürümden dolayı katılamadım*» dedi. Hz. Peygamber, Câbir'e izin verdi. Uhud muharebesine katılamayanlardan sadece onun gelmesine müsaade edildi.

Uhud gazvesi, Şevval ayının ortasında cumartesi günü vuku bulmuştu. Hz. Peygamber, Uhud yenilgisinden sonra hemen ertesi 16 Şevval pazar günü, Kureyş'in müslümanları yok etme azim ve cesaretlerini kırmak için düşmanı takibe koyuldu. Rasûlüllah'ın bu hareketi onun askerî dehasını ortaya koyar.

Hz. Peygamber, Medine'de âmâ olan Abdullah b. Ümmü Mektûm'u tekrar yerine vekil bırakmış, ashabı ile Medine'ye sekiz mil uzaklıkta bulunan Hamrâu'l-Esed'e kadar gitmişti.

Diğer taraftan Ebû Sufyan ve beraberindeki Kureyş topluluğu toplanmış, şöyle konuşuyorlardı. «*Müslümanların ileri gelenlerini ve kumandanlarını öldürdük, fakat hepsini öldürmeden dönüyoruz. Bu, büyük bir hatadır. Şimdi hepsini öldürüp onlardan kurtulmak için hemen geri dönmemiz gerekir.*»

Ebû Sufyan, Medine'ye geri dönmek üzere hazırlık yaparken, yanına Ma'bid b. Ebî Ma'bid el-Huzaî geldi. İbn Hişam bu konuda şu bilgiyi verir: «Huzâa kabilesinin müslüman ve müşrikleri Hz. Peygamber'in plânını gizler ve Kureyş'e karşı üstün gelmesini isterdi. Ma'bid, o zaman müşrikti. Uhud'daki yenilgiden sonra Hz. Peygamber'e: «Ya Muhammed! Uhud'da uğradığınız musibet bize ağır geldi. Biz, Allah'ın onlara karşı sana yardım etmesini istedik» dedi. Sonra Ma'bid gidip Ebû Sufyan ile Ravha'da karşılaştı. Onun tekrar Medine'ye dönmek için hazırlık yaptığını gördü. Ebû Sufyan, Ma'bid'i görünce: «Ey Ma'bid! Arkanda ne var?» dedi. Mabid: «Muhammed ashabı ile benzerini hiç görmediğim bir topluluk meydana getirerek sizi takibe çıktı.

---

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet, 172

Müslümanlar size karşı diş biliyorlar. Uhud gazvesinde O'na katılmayanlar da yaptıklarına pişman olarak şimdi katıldılar. Size karşı ateş püskürüyorlar» dedi. Ebû Sufyan: «Ey Ma'bid! Sen neler söylüyorsun? Biz onların sağ kalanlarını da öldürmek için geri dönmek üzere toplandık» dedi. Ma'bid: «Ben seni bundan men ederim. Sizin selâmet ve kurtuluşunuzu dilediğim için uyarıyorum» dedi.

Rasûlullah, Hamrâu'l-Esed'de üç gün, pazartesi, salı, çarşamba günleri kaldı. Kureyş ordusunun kesin olarak Mekke'ye döndüğünü öğrenince Medine'ye döndü. Dönüşünde müslümanlar, kendi aleyhlerine durmadan şiir söyleyen hain şair Ebû Azze el-Cumahî'yi yakaladılar. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ebû Azze, Bedir'de esir edilenler arasında idi. Rasûlullah, müslümanlara dil uzatıp hicivde bulunmaması şartı ile onu serbest bırakmıştı. Ebû Mamza da buna kefil olmuştu. Fakat bu hain şair sözünde durmadı. Bedir'de öldürülen müşriklerin öcünü almak için Arapları harbe kışkırtan şiirler söyledi. Müslümanlar Hamrâu'l-Esed'den dönerken, kendisini esir alınca peygambere gelip: «Ya Rasûlallah! Beni serbest bırak» dedi. Rasûlullah: «Sen, Mekke'ye gidip: «Muhammed'i iki defa aldattım» diye övünür müsün? Mü'min olan kendini iki defa yılan deliğinden sokturmaz» dedi. Sonra Hz. Peygamber'in emriyle öldürüldü.(1)

Rasûlullah, böylece düşmanları korkutmaya muvaffak olmuş ve onlara, müslümanların kuvvetli olduğunu, Uhud'da başlarına gelenlerin kendilerini yıldırmadığını göstermiştir. Hamrâu'l-Esed gazvesi hakkında şu âyetler nâzil olmuştur:

«O mü'minler, kendilerine yara isabet ettikten sonra da Allah ve Rasûlü'nün davetine uydular. Onlardan, iyilik yapıp Allah'tan korkanlar için büyük bir mükâfat vardır.

İnsanlar, onlara: «Düşmanlarınız size karşı ordu topladı. Onlardan korkun» dediklerinde bu, onların imanını artırmıştır ve şöyle demişlerdir: «Allah bize yeter. O, ne güzel vekildir.»

«Kendilerine hiç bir kötülük dokunmadan Allah'ın nimeti ve lütfu ile geri döndüler. Ve Allah'ın rızasına uydular. Allah, büyük lütuf sahibidir.»(2)

Uhud gazvesine göz attığımızda görürüz ki, bu gazvede müslümanların yenilmesi, onların sahip olduğu üstün vasıfları ortaya çıkarmıştır. Şöyle ki, yenilgiye uğramalarına rağmen bu gazvede, onların fedakârlık, sebat, kararlılık, azim, iman, kahramanlık ve diğer üstün vasıfları ortaya çıkmıştır. Bu öyle bir yenilgidir ki, müslümanlarda ne bir ezliklik meydana getirmiş, ne de teslim olmuşlardır.

---

(1) İbn Hişam, V, 44-46
(2) Âl-i İmrân sûresi, âyet 172-174

Bedir'de kazanılan zafer ve Uhud'un arkasından Hamrâu'l-Esed'de müslümanların başı dik ortaya çıkışı Kureyş'i yıldırmıştır. Bundan sonra Kureyş, her ne kadar açıkça söylemese de, müslümanlarla savaşmaktan çekinmeye başlamıştı. Artık Kureyş'in müslümanlara karşı beslediği düşmanlık, saldırı ve zafer duygularının yerini, çekingenlik ve tereddüt almıştır. Kureyş, daha sonra vuku bulan Hendek gazvesinde müslümanlara saldırdığında tek başına değildi. Saldırıyı plânlayan da hazırlayan da Kureyş değildi. Aksine saldırıyı plânlayan ve şuradan buradan ordular toplayan yahudiler idi. Hendek gazvesinde belirtileceği gibi, düşman gurupları içerisinde en çabuk geri çekilen Kureyş olmuştur. Nitekim Rasûlullah, Hendek gazvesinde Kureyş geri dönüp gidince müslümanlara: «*Bu seneden sonra Kureyş bizimle savaşamayacaktır*» buyurmuştur. Gerçekten Hendek gazvesinden sonra Kureyş, Hudeybiye antlaşmasını yapmak zorunda kalmıştır. Zira Kureyş'in artık savaşacak gücü kalmamıştır. Kur'an-ı Kerim bu hususu şöyle ifade eder:

«Eğer kâfirler sizinle savaşacak olsalar, arkalarına dönüp kaçarlar. Sonra da ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilirler.»(1)

e) Uhud Savaşında Kahramanlık Tabloları

Burada, Uhud gazvesinde müslümanların ortaya koymuş olduğu kahramanlık tablolarından bazılarını açıklayalım:

Uhud gazvesinde kendisinden ilk bahsedeceğimiz kimse şüphesiz, müşriklerin bütün kuvvetleriyle karşısına çıktığı ve kendisini ortadan kaldırmayı başlıca hedef olarak seçtiği Hz. Muhammed olmalıdır. Bunca düşmanlık karşısında Rasûlullah, muharebe meydanında âdeta yerinden oynamayan ulu bir dağ gibi durmuştur. Bunu bir olayla anlatalım:

Ubey b. Halef el-Cumahî, Rasûlullah'ın yorgun olduğu bir anda yanına kadar gelip: «Muhammed nerede? O'nu öldüreceğim!» dedi. Müslümanlardan bazısı ona karşı koymak istediler. Fakat Rasûlullah: «Onu bırakınız» buyurdu. Ensardan Hâris b. es-Samme'nin mızrağını alıp atarak Ubey'i boynundan vurdu. Ubey: «Muhammed beni öldürdü» diye bağırarak kaçmaya başladı. Müşrikler yarasına bakıp ona: «Sende bir şey yok, yaran derin değil» dediklerinde Ubey: «Yalan söylüyorsunuz, vallahi Muhammed üzerime tükürseydi bile beni öldürürdü» dedi. Allah düşmanının sezdiği doğruydu. Mekke'ye dönerken bu yaradan dolayı öldü. Daha önce Rasûlullah'ın, «Askerî kuvveti yetiştirmesi»ni anlatırken bu hadiseden de bahsetmiştik.

---

(1) Fetih sûresi, âyet 22

Şer kuvvetlerin tamamı Rasûlullah'a saldırdıklarında Ensardan yedi kişi etrafında toplanarak onu korumaya çalışmışlar, hepsi de şehit oluncaya kadar mübarek önderlerini kahramanca savunmuşlardır. Bunların sonuncusu Umare b. Yezid b. es-Sekûnî idi. Ebû Ducâne sırtını kalkan ederek Rasûlullah'ı korumuş, hattâ sırtına isabet eden oku yerinden ayrılmaksızın çıkarmıştır. Abdurrahman b. Avf, düşman karşısında geri çekilmeksizin uzun müddet kahramanca savaşmış, üzerine yağmur gibi ok yağmıştır. Savaş bitince vücudunda yirmi tane yara olduğu görülmüştür. Bunlardan biri ayağında olup ölünceye kadar topal kalmasına sebep olmuştur. Bir ara Rasûlullah'ın öldüğü haberi yayılmıştı. Enes b. Nadr, bir gurup sahabinin yanına gitti. Onların derin üzüntü içinde olduğunu görünce: «Sizi üzen nedir?» diye sordu. Onlar: «Rasûlullah öldürüldü» dediler. Bunun üzerine Enes: «Rasûlullah'tan sonra yaşayıp da ne yapacaksınız? Kalkınız onun öldüğü yolda ölünüz» dedi. Sonra savaş alanına atılıp uzun müddet kahramanca savaştı. Nihayet şehit düştü. Müslümanlar Enes'in vücudunda yetmişten fazla kılıç, ok, mızrak yarası buldular. Vücudundaki yara ve kanın çokluğundan dolayı kimse onu tanıyamadı. Ancak kızkardeşi onu parmaklarındaki bir işaretten tanıyabildi.

Uhud gazvesinde görülen kahramanlıklardan bir diğeri de şudur: Amr b. Sâbit adındaki şahıs önceleri İslâm'a karşı çıkardı. Uhud muharebesi günü gelince Allah kalbine İslâm sevgisi verdi, müslüman oldu. Hemen kılıcını alıp Rasûlullah'a katıldı. Kahramanca döğüştü. Sonra yaralılar içinde düşüp kaldı. Savaş bitince insanlar ölen yakınlarını aramaya başladılar. Amr'ı bulduklarında henüz son nefesini vermemişti. Hayrete düşüp bu adamı savaş alanına getiren şeyin ne olduğunu sormaya başladılar. «Biz onu İslâmiyet'e inanmadığı için geride bıraktık» diyorlardı. Sonra ona: «Seni bu muharebeye getiren nedir? Kavmine karşı olan şefkatin mi, yoksa İslâm'a karşı olan sevgin midir?» diye sordular. Amr: «İslâm'a karşı olan sevgimdir. Allah'a ve Rasülü'ne inandım. Sonra da Rasûlullah'a katılıp gördüğünüz şey başıma gelinceye kadar onunla beraber savaştım» dedi. Çok geçmeden aldığı yaranın tesiriyle öldü. Bunu görenler durumu Rasûlullah'a bildirdiklerinde, Rasûlullah, onun cennetlik olduğunu müjdeledi. Onun için: «Hiç namaz kılmaksızın ilk günde cennete giren adam» denilir.(1)

Ensardan Ümmü Umâre künyesiyle meşhur olan Ka'b'ın kızı Nesibe de Uhud gazvesinde kahramanca savaşmış ve Rasûlullah'ı korumaya çalışmıştır. Rasûlullah onun hakkında: *«Sağıma ve soluma döndüğümde her yerde Ümmü Umâre'nin savaştığını görüyordum»* demiştir. Ümmü Umâre, bu boğuşmalar sırasında Amr b. Kamiye'ye kılıçla saldırmış, ancak Amr'ın üzerinde bulunan iki zırh bu darbelerden onu korumuştur. Buna karşılık Amr, Ümmü Umâre'ye kılıçla vurunca omuzunda büyük bir yara açılmıştır. Bu gazvede Ümmü Umâre ile beraber kocası Zeyd b. Âsım ile oğulları Habib ve Abdullah da vardı.(1)

---

(1) İbn Abdi'l-Berr, ed-Dürer, 160-161

Bu gazvede Rasûlullah'ın miğferinin halkalarından iki tanesi yüzüne batmıştır. Ebû Ubeyde b. Cerrah, Rasûlullah'ın yüzüne batan halkaları dişleriyle çıkarmaya uğraşmış ve kendisini o kadar zorlamıştır ki, bunu yaparken ön dişleri kırılmıştır. Sonraları Ebû Ubeyde, Rasûlullah'ın sıkıntısını gidermek için gayret sarfederken, dişlerinin kırılmasıyla iftihar ederdi.

Şimdi de bu gazvede Talhâ b. Ubeydullah'ın rolüne gelelim. Talhâ'nın bu gazvede, kahramanlık gösteren ve en güzel şekilde imtihana tâbi tutulan dört kişiden biri olduğu kabul edilir. Bunlar Ali, Hamza, Ebû Ducâne ve Talhâ'dır. Talhâ, Uhud gazvesinde öyle savaşmıştır ki, bununla fazilet hususunda kendisiyle yarışanları geride bırakmıştır. Ebû Bekr, Uhud gazvesini hatırlayınca: «Bu, tamamıyla Talhâ'nın günüdür» derdi. Muharebenin o şiddetli anında Rasûlullah'ı müdafaaya çalışan yedi Ensar şehit edildikten sonra, tek başına onu korumaya çalışmış, bedenini siper ederek Rasûlullah'a gelen okları karşılamıştır. İsabet eden darbelerin çokluğundan dolayı kolu çolak kalan Talhâ, ömrünün kalan kısmını, İslâm'ı ve İslâm peygamberini müdafaa yolunda kazandığı şerefi hatırlatan bu çolak koluyla yaşamıştır. Talhâ, Uhud'daki mücadelesinde âdeta kendisini ölüme veya ölümden daha şiddetli olan bir musibete arzetmiş, Rasûlullah bile onun kahramanlığı karşısında hayrette kalmıştır. Çünkü Talhâ ölüme meydan okuduğu halde ölmemiştir. Rasûlullah onun hakkında: *«Kim yeryüzünde yürüyen bir şehide bakmak isterse Talhâ'ya baksın»* buyurmuştur. Rasûlullah, Ebû Âmir er-Râhib'in kazmış olduğu çukura düşünce hemen Talhâ kendisini çukura atıp Rasûlullah'ı çıkarmaya çalışmıştır. Rasûlullah çukurdan bir kayanın üzerine çıkmak istemiş fakat gücü yetmeyince Talhâ eğilerek Rasûlullah'a merdivenlik görevi yapmış, Rasûlullah, sırtına basınca doğrulmuş, böylece Hz. Peygamber kayaya çıkabilmiştir.

Dinaroğulları'ndan bir kadın Uhud gazvesinde kocasını, kardeşini ve babasını kaybetmişti. Bütün bunları öğrendikten sonra bile: «Rasûlullah ne yaptı?» diye sormuş, ashap: «O iyidir» diye cevap verdiklerinde artık kendisine isabet edecek her musibetin küçük olduğunu söylemiştir.(1)

---

(1) İbn Abdi'l-Berr, Aynı eser, 153

İşte böylece Uhud gazvesinde müslümanlardan bir çoğunun başından, kahramanların ders alacakları ibretli olaylar geçmiştir. Uhud gazvesindeki mağlubiyet, yenileni cihat, kahramanlık, fedakârlık ve sebat gibi üstün vasıfların en yücesine yükseltmiş, yenenin karşısında hasmının kuvvetini ortaya koymuş, hattâ öyle ki düşman, müslümanlara hücum etme veya onlarla muharebe etme iradesini kaybetmiştir.

Bazı araştırıcılar Kur'an-ı Kerim'in de tavsif ettiği gibi Uhud gazvesinde müslümanların yara aldıklarını, fakat bunun bir mağlubiyet olmadığını ileri sürerler. Mağlubiyet muharebede ölenlerin sayısına göre değil, muharebeden kaçmakla veya düşmana teslim olmakla yahut toprak kaybetmekle gerçekleşir. Bunlardan hiç biri müslümanların başına gelmemiştir.

Müslümanların, Bedir gazvesinde gayet parlak bir zafer elde ettiklerini, bu zaferlerini kahramanca döğüşmek suretiyle kazandıklarını gördük. Ancak yahudiler Bedir'in büyüklüğünü kabul etmemişlerdi. Kureyş de, Bedir gazvesini müslümanların tesadüfen kazandığını ve bu zaferin tekrar etmeyeceğini zannetmişti. Bu sebeple Uhud gazvesi son derece önemliydi. Müslümanlar Uhud'da belirttiğimiz şekilde yenilmişlerdi. Ancak ne Kureyş, ne de yahudiler bekledikleri neticeyi elde edemediler. Onların amaçları müslümanları yok etmek veya zayıf düşürmekti. Bu gazve müslümanların düşmanlarını açık bir tereddüt ve belirgin bir bocalama içinde bırakmıştı. Aynı zamanda müslümanlar hezimetin arkasından zafer elde etmişler ve süratle toparlanarak güç ve kuvvetlerini hazırlamışlardı. Artık Kureyş'in tek başına müslümanları yok etmeye gücünün yetmeyeceği ve hattâ müslümanlara karşı harbe girişenin Kureyş olmayacağı açık olarak ortaya çıkmıştır.

Uhud gazvesinden sonra insiyatifi ele almak için Rasûlullah, iki büyük teşebbüste daha bulunmuştur. Bunlardan birincisi, Rasûlullah'ın Uhud gazvesinden iki ay sonra, Kureyş'e yaklaşmak için Yesrib'e saldırmaya karar veren Beni Esed'e karşı bir seriyye göndermesidir. Bu seriyye de, Benî Esed'i bozguna uğratmıştır.

İkincisi ise hicretin dördüncü senesinde Rasûlullah'ın Beni Nadir karşısındaki durumudur. Rasûlullah bununla da yahudileri etkisiz hale getirmiştir. Bu, müslümanlara bol miktarda ganimet sağladığı gibi, güven duygusunu da artırmıştır. Bu iki harekâtla müslümanların muharebe meydanında düşmanlarına karşı üstünlük duygusu yeniden teessüs etmiştir.

---

(1) İbn Hişam, II. 43

Artık İslâm'a karşı saldırıda yeni bir düşmanın öncülük etmesi söz konusudur. Bu Benî Nadir yahudileridir. Bunlar, kendilerini Medine'den çıkaran müslümanlara karşı Arapları toplayıp, bir ordu teşkiline girişmişlerdir. İşte Hendek Gazvesi böyle başlamıştır.

Şimdi de Peygamber efendimizi ve ashabını derin üzüntüye sevkeden Bi'r-i Maûna olayından bahsedelim.

C — Bİ'R-İ MAÛNA VAKASI (FACİASI)

Benî Âmir'den ve Necid bölgesi büyüklerinden Ebû Berâ Âmir b. Mâlik b. Cafer, hicretin dördüncü yılı Safer ayında Medine'ye geldi ve Hz. Peygamber'le görüşüp: *«Ey Muhammed! Eğer Necid halkına ashabından İslâm'ı öğretmek için muallimler gönderirsen umarım ki, İslâm ile müşerref olurlar»* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *«Ben Necid havalisinden endişe ederim, dostlarımın hayatından da mesûlüm»* diye buyurdu. Fakat Ebû Berâ bu hususta kat'î teminat verdi, gönderilecek olanları da himayesine aldığını bildirdi. Hz. Peygamber, Ehl-i Suffa'dan yetmiş kişi seçip, Ensardan Munzir b. Amr'ın maiyetine vererek Necid'e gönderdi. Züht ve takvaları ile tanınan Ehl-i Suffa, gündüzleri çalışır, odun toplayıp satarlar, geçimlerini bu suretle alın teriyle temin ederler, kimseye yük olmazlar, ihtiyaç içinde oldukları halde dilenmeye tenezzül edip avuç açmazlardı. Temiz ve sâde bir hayat geçirirlerdi. Hayatlarını İslâm'a vakfetmişlerdi. Hz. Peygamber, onlarla birlikte Ebû Berâ'nın kardeşinin oğlu Âmir b. Tufeyl'e de bir mektup yazdı.

Bunlar, Medine'ye dört konak mesafede bulunan Bi'r-i Maûna'ya geldiler. Munzir b. Amr, burada Haram b. Milhan'la Hz. Peygamber'in mektubunu Âmir b. Tufeyl'e gönderdi. Âmir, mektubu okumadan yırttı, Haram b. Milhan'ı da öldürdü. Sonra Ehl-i Suffa üzerine hücum için kendi kabilesi olan Benî Âmir'i çağırdı. Onlar: *«Biz, Ebû Berâ'nın sözünü ayak altına alamayız»* diye Âmir'in ardından gitmediler.

Bunun üzerine Âmir b. Tufeyl, Benî Suleym'den bazı aileleri alarak, Bi'r-i Maûna'ya gitti ve ansızın İslâm'ın bu güzide davetçileri üzerine hücum ederek, hepsini şehit etti . Yalnız Kâ'b b. Zeyd, yaralı olarak kaçtı ve Medine'ye geldi. Durumu Hz. Muhammed'e haber verdi. Kafileden olup, develeri güttükleri için muharebeye katılmayan Amr b. Umeyye ile Munzir b. Muhammed de gelip feci durumu görünce, Munzir b. Muhammed dayanamayıp düşmana hücum etti ve şehit düştü. Amr da esir oldu. Ancak Amr, kendisinin Benî Mudar'dan olduğunu söyleyerek kurtuldu ve Medine'ye döndü. Yolda Benî Âmir'den iki kişiyi gördü ve öldürdü. Medine'ye geldiğinde Hz. Peygamber'e bu yaptığını anlattı. O iki adamın Benî Âmir'den oldukları anlaşıldı. Halbuki bu kabile ile müslümanların arasında iyi komşuluk münasebeti vardı. Hz. Peygamber bu iki maktulün diyetini ödedi.

Peygamber efendimiz bu hadiseyi haber alınca son derece üzüldü ve: *«Bu, Ebû Berâ'nın işidir. Ben, bunu ancak onun ısrarıyla istemeyerek yapmıştım»* buyurdu. Tam bir ay her sabah namazı sonunda bu zulmü işleyenlere bedduâ etti.

Ebû Berâ da Hz. Peygamber'in bu sözlerini işittikten sonra kederinden hastalanarak vefat etti. Çok geçmeden Âmir b. Tufeyl de öldü.

D — AHZAB VEYA HENDEK GAZVESİ (SAVAŞI)

Zamanı: Hicretin beşinci senesi, Şevval ayı (23 Şubat 627)

Yeri: Medine civarı, özellikle kuzeyi.

Ahzab, kelime anlamının da ortaya koyduğu gibi, İslâm kuvvetini ve müslümanları yok etmek için şuradan buradan bir araya gelen topluluklardır. Bu toplulukları bir araya getirip, Rasûlullah'a karşı harekete geçirenler de Hayber yahudileri, özellikle Medine'den çıkarılan Benî Nadir yahudileri olmuştur. Olayın gelişmesi şöyledir:

İslâm'a karşı ortak bir cephe oluşturmak isteyen Benî Nadir yahudilerinin ileri gelenleri Mekke'ye giderek Kureyş müşriklerini Hz. Muhammed ile muharebeye çağırdılar ve onlara: *«Müslümanların kökü kazınıncaya kadar sizinle birlikte hareket edeceğiz»* dediler. Sonra bu gurup, Gatafan, Benî Mürre ve Eşca' kabilelerine gidip onları da bu şekilde harekete geçirdiler.

Kureyş müşrikleri, vuku bulan bunca savaştan sonra bu gazvenin Mekke ile Medine arasında son ciddi muharebe olacağını seziyorlardı. Bu sebeple Ebû Sufyan, yahudilerin davetine «kabul» cevabı verdi. Bu gazve için bütün kuvvetlerini hazırladılar. Tek düşünceleri vardı: Başarmak ve İslâm'ı ebediyyen yok olmaya mahkûm etmek. Bunun için her çareye başvurdular.

Toplanan kuvvetler büyük bir askeri birlik meydana getirdi. Arap yarımadası belki de o zamana kadar böyle bir kuvvete şahit olmamıştı. Sefere katılan savaşçıların sayısı on binin üzerindeydi.(1)

Müslümanlar savunma durumu almayı tercih ettiler. Selman-ı Farisî, Rasûlullah'a, Medine'nin kuzeyine derin ve genişçe bir hendek kazılmasını teklif etti. Medine'nin diğer tarafları dağ ve hurmalıklarla çevrilmişti. Ayrıca Selman, Medine'yi çevreleyen binalar arasındaki açıklıkların kapatılarak, bir savunma hattı oluşturulmasını, müslümanların da şehri hendeğin gerisinde korumalarını teklif etti. Rasûlullah, Selman'ın görüşünü kabul etti ve derhal hendek kazılmasına başlandı. Bizzat Hz. Peygamber de müslümanlarla beraber hendek kazılmasına yardım etti. Hendek gazvesindeki savunma stratejisini, Uhud gazvesinde ileri sürülen ancak kabul görmeyen görüşe dönüş olarak anlamamız da mümkündür. Uhud savaşı müzakere edilirken müslümanların Medine'de kalıp, şehrin içeriden savunulması şeklinde bir görüş ortaya atılmış, fakat bu görüş benimsenmemişti. Uhud muharebesinde müslümanların bir ara zor anlar yaşamaları, Hendek savaşında savunma durumunda kalınmasında etkili olmuştur. Neticede hendekler kazıldı, çıkan topraklar siper olarak kullanılmak üzere hendeğin Medine tarafına yığıldı ve düşman beklenmeye başlandı.

---

(1) İbn Hişam, II, 187-189

Kureyş birlikleri ve yahudi müttefikleri müslümanları tepelemek azmiyle Medine'ye gelince hendekle karşılatılar. Bu hiç hesaplarında yoktu. Çünkü hendek, müşriklerin şehre girmesine engel teşkil ediyordu. Müslümanlar hendeğin arkasında şehri korumak için hazır bekliyorlardı. İki ordunun askeri karşı karşıya gelmişti. Muharebe günlerce zikredilmeye değer bir netice vermeksizin karşılıklı ok atışlarıyla devam etti. Müslüman askerlerin sayısı üç bin civarında idi. Kureyş ordusundan birkaç kişi hendeği geçmeye muvaffak olduysa da müslümanlar savunma hattında kahramanca direniyorlardı. Hendeği geçen Kureyş savaşçılarından Amr'ın işini Hz. Ali bitirdi. Hz. Ali, Amr'ın arkasından gelen İkrime b. Ebî Cehil'e de hücum edip, sıkıştırdı. İkrime, dönüp kaçmaktan başka çare bulamadı.(1) Zübeyr b. Avvam da müşriklerden Osman b. Abdullah b. Muğîre'ye öyle bir kılıç darbesi vurdu ki Osman'ı bindiği atın eğerine kadar ikiye böldü. Zübeyr: «Kılıcın ne kadar keskinmiş» diyenlere kızarak: «İşi gören kılıç değil, eldir» diye mukabele etti.(2) Bugün hendek kazılan yerler boyunca bir takım mescitler yapılmış ve bunlara «Hendek mescitleri» ismi verilmiştir. Medine'yi ziyaret eden müslümanlar burada, İslâm kahramanlarının düşman kuvvetlerine karşı gösterdikleri direnişi hatırlayıp, yeniden yaşarlar.

Biz yine savaşa dönelim. Muhasara uzadıkça düşman kuvvetlerini meydana getiren gruplar arasında ihtilâf çıkmaya başladı. Toplanıp, müslümanları kılıçtan geçirmek için gelmişler, ancak önlerine hendek çıkmıştı. Hendeğin etrafında toplandılar. Muhasara uzadı, erzakları azaldı. İşleri ters gitti. Bütün bunlar, müşrik ordusunu zor duruma düşürüyordu. Artık düşman ordusunun birliği bozulmuştu. Bazılarında geri dönme arzusu belirdi. Ebû Sufyan kendisini başkomutan sayıyordu. Fakat Ebû Sufyan, bu muharebeye iştirak eden kabilelerin komutanlıklarını yapan Talhâ b. Huveylid, Uteybe b. Hısn, el-Hâris b. Avf ve diğer savaşçılara nasıl söz geçirecekti? Ayrıca düşman ordusunda, özellikle bu savaşta hiç bir menfaatleri olmayan guruplar vardı ve onlar, savaş uzadıkça neden burada bulunduklarını soruyorlardı. Kureyş ve yahudiler ise İslâm'ı ve müslümanları yok etmek için olanca gayretleriyle çalışıyorlardı. Huyey b. Ahtab, orduda ayrılmaların olacağını hissedince hemen Benî Kurayza'nın reisi Ka'b b. Esed'in yanına gidip onu müşriklerle birleşmeye ve müslümanları arkadan vurmaya teşvik etti. Şayet bunu yapmada gecikirlerse sonlarının kötü olacağını söyleyerek onları korkuttu. Bu son fırsattı. Müslümanlar bundan kurtulursa devletleri kuvvetlenecek, güçleri artacaktı.(1) Ka'b, Huyey'e olumlu cevap verdi. Daha önce belirttiğimiz gibi müslümanlarla olan antlaşmalarını bozdu.

---

(1) İbn Hişam, II, 191-192; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 118
(2) İbn Abdi Rabbih, Ikdu'l-Ferid, I, 212

Benî Kurayza yahudilerinin bu arkadan vurma hareketi, müslümanların durumunu zora soktu. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle ifade edilir:

«O vakit onlar size yukarı ve aşağı tarafınızdan gelmişlerdi. O zaman gözler, ümitsizlikten kaynamış, yürekler korkudan ağızlara gelmişti.»(2)

Bu güçlük ve sıkıntı içerisinde müslümanlar için zafer müjdeleri belirdi. Arap reislerinden biri olan Nuaym b. Mes'ud, Hz. Peygamber'e gelerek müslüman olduğunu bildirdi. Nuaym, Medine'yi müdafaa etmek için kendisine verilecek her görevi yapmaya hazırdı. Hz. Peygamber, ondan müslüman olduğunu gizlemesini istedi ve: *«Bizden ayrıl, çünkü harp hiledir»* buyurdu. Ona belirli bir taktik vererek düşman içine gönderdi. Nuaym, Benî Kurayza'ya gitti ve onlara: *«Kureyş, herhangi bir sebeple Mekke'ye dönerse, müslümanlar Benî Kurayza'ya çok ağır ceza verirler»* dedi. Ayrıca, Kureyş'in kendilerini müslümanlar karşısında yalnız bırakmayacağından emin olmak için ileri gelen bir kişiyi rehin istemelerini tavsiye etti. Nuaym, hemen ardından Kureyş'e gidip, Benî Kurayza'nın müslümanlarla gizlice anlaştığını ve kendilerinden bir kişiyi rehin isteyip Hz. Muhammed'e teslim edeceklerini söyleyerek, yahudilerden sakınmalarını tavsiye etti. Benî Kurayza, Nuaym'ın söylediğinin gerçek olup olmadığını anlamak için derhal Kureyş'ten ileri gelen bazı kimseleri rehin istedi. Kureyş ise, Nuaym'ın sözleri doğrultusunda rehin vermeyi reddetti. Bunun üzerine, Benî Kurayza, Kureyş'in samimi olmadığı kanaatine vardı.(1) Böylece guruplar arasındaki ayrılık kopma noktasına gelmiş oldu.

---

(1) İbn Hişam, II, 189

(2) Ahzâb sûresi, âyet 10

Diğer taraftan, Allah'ın yardımı müslümanlara yetişti. Durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle belirtilir:

«Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani, bir zaman size düşman orduları saldırmıştı da, Biz onların üzerine bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah yaptıklarınızı çok iyi görür.»(2) «Allah kâfirleri öfkeleriyle geri çevirdi. Hiç bir şey elde edemediler. Savaşta iman edenlere Allah'ın yardımı yetti. Allah, «Kavîdir, Azizdir» mutlak kudret sahibidir, her şeye galiptir.»(3)

Allah'ın gönderdiği âyetler bu tehlikeli rüzgârları söndürdü, çadırlarını yıktı, boğazlarını ve gözlerini kumla doldurdu. Bu, çok kuvvetli ve tehlikeli bir fırtına idi. Artık düşman ordularının muharebe edecek güçleri tükenmiş, bir ay devam eden muhasaranın neticesinde ümitlerini yitirerek geri dönmekten başka çareleri kalmamıştı.

Sahîh-i Müslim'de rivayet edilen bir hadis bize, bir taraftan soğuk ve rüzgârın etkisini diğer taraftan da Nuaym b. Mes'ud'un Benî Kurayza ile Kureyş arasında yaptığı faaliyetin neticesini gösteriyor.

Huzeyfe el-Yeman şöyle rivayet etmiştir:

«Peygamber efendimiz: «Ey Huzeyfe! Git, düşman topluluğu içerisine gir, ne yaptıklarına bak. Bana gelinceye kadar hiç bir şey söyleme» dedi. Gidip düşmanın içerisine girdim. Rüzgâr ve Allah'ın askerleri onlara yaptığını yapıyordu. Ne çadırları ve ne de ateşleri kalmıştı. Ebû Sufyan: «Herkes arkadaşının kim olduğuna baksın» dedi. Ben de kendimin Kureyş'le beraber olduğunu hissettirmek için çabucak yanımdaki adamın elini tuttum ve ona: «Sen kimsin?» dedim. O: «Ben filan oğlu filanım» diye cevap verdi. Sonra Ebû Sufyan: «Ey Kureyş topluluğu! Vallahi siz durulacak gibi bir yerde sabahlamadınız. Atlar develer kırılmaya başladı. Benî Kurayza da bize ters düştü. Bize onlardan hoşumuza gitmeyecek haberler ulaştı. Rüzgârdan başımıza gelenleri görüyorsunuz. Vallahi, ne tencerelerimizi, ne ateşimizi, ne de çadırlarımızı yerinde bırakıyor. Hemen göç edip gidiniz, işte ben gidiyorum,» dedi. Sonra devesinin yanına vardı. Devenin bir dizi bağlı idi,

---

(1) İbn Hişam, II, 193; İbnu Kayyım, Zadü'l-Meâd, II, 118
(2) Ahzâb sûresi, âyet 9
(3) Ahzâb sûresi, âyet 25

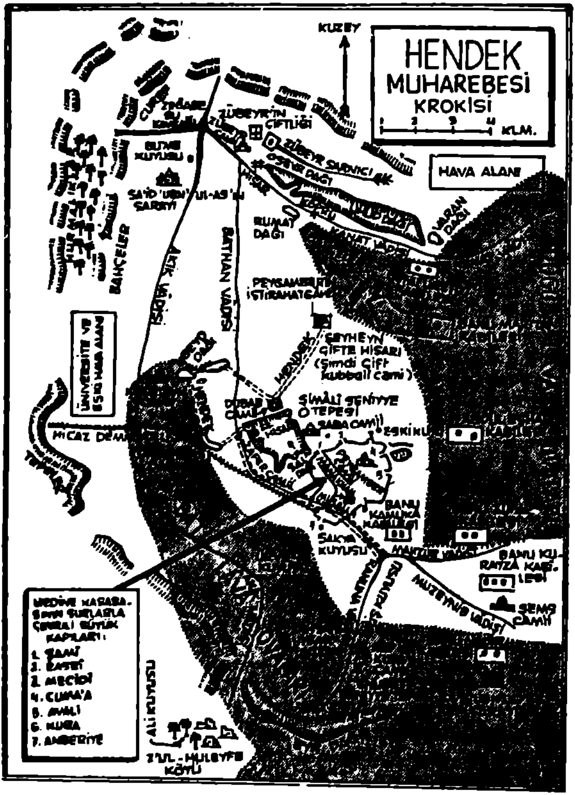

Hendek savaşının yapıldığı yeri gösteren kroki *ona bindi ve vurdu. Deve üç ayağı üzerine sıçrayıp kalktı. Devenin ayak bağı ancak ayağa kalkınca çözüldü. Eğer Rasûlullah bana, dönüp kendisine gelinceye kadar bir hadise çıkartmamamı söylemese idi Ebû Sufyan'ı ok ile öldürürdüm. Geri Rasûlullah'a döndüğümde namaz kılıyordu. Namazı bitirince olanları kendisine haber verdim. Gatafan kabilesi de Kureyş'in yaptıklarını duyunca onlar da memleketlerine döndüler.»*(1)

Hendek Gazvesinin Neticeleri:

Müslümanlar Hendek gazvesinde, muhasara uzun sürdüğü için çeşitli güçlük, meşakkat ve açlığa göğüs gerdiler.

Rasûlullah'ın, bu gazveden sonra harp taktiğini değiştirdiğini ve savunmayı terkettiğini görüyoruz. Çünkü sadece savunma ile yetinmek müslümanları yok olmaya götürebilirdi. Hz. Muhammed herhangi bir güce karşı savaşı bizzat başlatıp taarruz etmek de istemiyordu. Çünkü henüz kendisine sadece savunma için izin verilmişti. Bu sebeple Rasûlullah'ın, askerî çevrelerin «Savunma amaçlı taarruz» dedikleri plânı uyguladığını görüyoruz. Bu, müslümanlara saldırmaya hazırlanan düşman kuvvetlerine, henüz o saldırmadan hücum etmekti. Hendek gazvesinden sonra müslümanlar bu taktiği uygulamaya başladılar.

Hendek Gazvesi ve İslâm'da Hastanelerin Ortaya Çıkışı:

Hendek gazvesinde İslâm medeniyeti tarihi açısından önemli bir hadise oldu. Bu, ilk İslâm hastanelerinin temelinin atılıp müslümanlara sağlık hizmetinin verilmesidir.

Hendek gazvesi sırasında Mescid-i Nebevî'de yaralıların tedavi edilmesi için bir çadır kurulmuştu. Bu çadırda tıp konusunda geniş tecrübesi olan Rufayde el-Ensâriyye ismindeki bir kadın sahabi yaralıları tedavi ediyordu. Muharebe sırasında Sa'd b. Muâz bir okla yaralanmıştı. Rasûlullah, Sa'd'ın, tedavi için Rufayde'nin bulunduğu çadıra götürülmesini emretti. Aynı zamanda muharebe esnasında zaman zaman kendisinin Sa'd'ı ziyaret etmesi de kolay olacaktı.(2)

Selman-ı Fârisî:

Hendek gazvesi münasebetiyle, hendek kazılması fikrini ortaya atan Selman-ı Fârisi hakkında kısa bilgi vermek istiyoruz.

Selman, Fars bölgesi şehirlerine nispet edilir. Çünkü o aslen Farslı

---

(1) Sahih-i Müslim

(2) el-İsâbe. (Sa'd ve Rufayde'nin biyografileri)

idi. Selman'ın İsfahan veya Ramhürmüz'den olduğu rivayet edilmiştir. Henüz müslüman olmadan önce ateşe ve putlara tapmaya karşı çıkıyor, Allah'ın dinini arıyordu. Bu sebeple hristiyanlığa girdi. Fakat hristiyanlığın âyin ve merasimleri, ruhbanlık sistemi ve teslis akîdesi içine sinmedi. Hakikatı bulmak ümidiyle okuyup dinlemeye çalıştı.

Hicretten önce Yesrib'e gitti. Orada yahudilerle tanıştı. Dinlerini öğrendi, fakat kabul etmedi. Daha sonra Rasûlullah Medine'ye hicret edince Selman gizlice kendisiyle görüştü, huzuruna gidip onun tebliğ ettiği dinin esaslarını öğrendi. Kalbi İslâm'a açıldı, Allah'ın dinine girdi ve sahabelerin meşhurlarından oldu. Selman'ın Rasûlullah ile özel meclisleri olurdu. Bu beraberliklerinde İslâmi esasları öğreniyordu. Bu hususta Hz. Âişe şöyle der: *«Selman, Rasûlullah ile özel görüşürdü. Geceleyin onunla başbaşa bulunur, hattâ Rasûlullah onu bize tercih ederdi.»*

Selman, Bedir ve Uhud gazvelerinde bulunmadı. Çünkü o zaman henüz müslüman olmamıştı. Uhud gazvesinden sonra müslüman oldu. Ahzab orduları Yesrib'e hücum etmek isteyince, Selman, hendek kazılması teklifinde bulundu. Müslümanlar bunu kabul edip hendeği kazmaya başladılar. Hz. Muhammed de bizzat çalıştı. Selman'ın fikri müslümanlara büyük fayda sağlamış ve bu sayede düşman orduları müslümanlara bir zarar vermeden çekilip gitmişti. Selman'ın bu fikri kendisi için övünç vesilesi olmuştur. Bu sebeple Ensar: *«Selman bizdendir. Çünkü o, Yesrib'e hicretten önce geldi»* dedi. Muhacirler ise: *«Selman bizdendir. Çünkü o da bizim yaptığımız gibi hakkı aramak için hicret etmiştir»* şeklinde konuşurlardı. Hz. Peygamber, bu ihtilâfı giderip: *«Selman, ehl-i beyttendir»* diyerek onu kendisine yaklaştırdı.(1) Selman bundan sonra Rasûlullah zamanındaki bütün gazvelere, daha sonra da halifeler devrinde bir çok fetihlere katılmıştır.

Selman, dünya malına değer vermemekle meşhur olmuştur. Varını-yoğunu sadaka olarak dağıtır, sert kumaştan elbise giyer, arpa ekmeği yerdi. Ehl-i Suffa'dan kabul edilir.

Selman, Hz. Osman'ın son zamanlarında, hicrî 35'de vefat etmiştir.

E — BENÎ MUSTALIK GAZVESİ

Zamanı: Hicretin altıncı senesi, Şaban ayı. (627 M.)
Yeri: Mekke'ye yakın Mureysi suyunun bulunduğu yer.
Sebebi: Benî Mustalık, Huzeyme kabilesinin bir koludur. Mustalık

---

(1) İbn Hişam, III, 134

kelimesinin kökü olan «Salk», «ses» anlamınadır. Dedelerinin sesi ince olduğu için kendilerine bu isim verilmiştir.

Hz. Peygamber, Hendek gazvesinde, müşrikler ve Medine yahûdileri hezimete uğradıktan sonra Benî Mustalık'ın müslümanlara hücum edip kendisini ve müslümanları yok etmek istediğini öğrendi. Komutanları Hâris b. Ebî Dırar idi. Rasûlullah, Benî Mustalık'ın saldırı hazırlığını kesin olarak öğrenince, derhal harekete geçilmesini emretti. Muhacirlerin sancağını Ebû Bekr'e, Ensarın sancağını Sa'd b. Ubâde'ye verdi. Müslümanlar hemen hareket ettiler ve Benî Mustalık'ın yakınındaki «Müreysî» suyunun yanına karargâh kurdular, Hemen ardından da Benî Mustalık'ı kuşattılar. Benî Mustalık'a yardım etmek için gelenler bırakıp kaçtılar. Benî Mustalık müslümanların karşısında yalnız kaldı. İki taraf arasında karşılıklı ok atışları başladı. Çok geçmeden Benî Mustalık, müslümanlar karşısında duramayacağını anlayıp teslim oldu. Erkekleri ve kadınları esir alındı. Malları ganimet olarak ele geçirildi.

Benî Mustalık gazvesi kısa sürdü. Çünkü direnme güçleri çabuk kırıldı ve teslim oldular. Fakat tarihte bu gazve büyük bir önemi haizdir. Çünkü iki mühim hadisenin bu gazve ile ilgisi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Ensar ile Muhacirler arasında çıkmak üzere olan fitnedir. Münafıkların reisi Abdullah b. Ubey aralarındaki eski bir olayı fırsat bilerek Cahiliye devri davasını tutuşturmaya ve Ensar ile Muhacirleri birbirlerine karşı kışkırtmaya çalıştı. Gayesi olayın büyüyüp müslümanların birbirlerine düşmesi idi. İkincisi de yine Abdullah b. Ubey'in başının altından çıkan İfk hadisesidir. İlk fitneyi Rasûlullah söndürüp yok etti. İkinci olayda ise, Peygamberimizin muhterem eşi ve Ebû Bekr'in kızı Hz. Âişe'yi de Kur'an-ı Kerim temize çıkardı. Bu hadiseden az sonra bahsedeceğiz.

Bu gazve ile ilgili olan bir husuş da daha önce bahsettiğimiz gibi Rasûlullah'ın Beni Mustalık'ın reisi Hâris b. Ebi Dırar'ın kızı Cüveyriye ile evlenmesidir. Müslümanlar, Rasûlullah'ın Cüveyriye ile evlendiğini duyunca: *«Rasûlullah'ın hısımlarını nasıl esir ederiz?»* diye ellerindeki Beni Mustalık'ın esir kadınlarını serbest bırakmışlardır.

F — İFK HADİSESİ

Benî Mustalık gazvesine Rasûlullah ile Hz. Âişe de katılmıştı. Gazve dönüşünde ordu, Medine yakınında bir yerde geceyi geçirmek üzere konaklamıştı. Sabah karanlığında yol hazırlığı yapılırken, Hz. Âişe ihtiyacı dolayısıyla oradan ayrılmış ve geri döndüğünde gerdanlığının düşmüş olduğunu farketmişti. Gerdanlık ablası Esma'ya aitti ve zefir taşından yapılmıştı. Bu kıymetli gerdanlığı ondan ödünç alıp, takmıştı. Gerdanlığın ihtiyaç için gittiği yerde düştüğünü tahmin ederek oraya gitti. Döndüğünde ordu kalkıp gitmişti. Hz. Âişe'nin içinde bulunduğu mahfenin her tarafı kapalı olduğu için deveye yüklenirken hizmetçiler içinde onun yokluğunun farkına varamamışlardı.

Hz. Âişe, ordunun geceledlği yerde oturdu. Nasıl olsa farkına varıp beni alırlar diye düşünmüştü.

Hz. Peygamber, daima ordunun arkasından gelmek ve unutulan eşyaları toplamak üzere birini görevlendirirdi. Beni Mustalık gazvesinde de, Safvan b. Muattal'a bu görev verilmişti. Safvan, sabah aydınlığında ordunun konakladığı yere gelince, Hz. Âişe'yi yerde uyur gördü. Onu uyandırarak kendi devesine bindirdi ve Medine'ye girmeden orduya yetiştirdi.

Bu hadise üzerine münafıklar hemen faaliyete geçerek, Hz. Âişe' ye iftirada bulundular. Bu gazveye çok sayıda münafık katılmıştı. Bu iftira sebebiyle Hz. Peygamber'in kalbini hüzün ve elem kapladı. İbn Hişam, Hz. Âişe'den naklen şu bilgiyi verir:

«Rasûlullah, bir sefere çıkmak isteği zaman hanımları arasında kura çeker, kura kime çıkarsa onu kendisiyle birlikte sefere götürürdü. Beni Mustalık gazvesine gidilmesi söz konusu olunca da, önceden yaptığı gibi hanımları arasında kura çekti, kura da bana çıktı. Böylece beni de birlikte götürdü. O zaman kadınlar, şişmanlayıp hastalığa düşmemek için ancak kendilerine yetecek kadar yemek yerlerdi, onun için de şişman değillerdi. Yolculuğa çıkacağımız sırada ben kendimi taşıyan devenin bana ait mahfesinde otururur, sonra da beni yola koyan taşıyıcılar gelir mahfeyi alt tarafından tutarak kaldırır ve devenin üzerine yerleştirirler, iplerini bağladıktan sonra devenin yularından yederek çekip götürürlerdi.

Hz. Muhammed, bu gazveyi sona erdirdikten sonra askere dönüş emri verdi. Ordu Medine'ye yakın bir yerde konaklamış, gecenin bir kısmı bu konak yerine geçirildikten sonra askere yürüyüş emri verilmişti. Ordu, bunun üzerine yola koyuldu. Bu sırada ben ihtiyaç için oradan biraz uzaklaştım. Boynumda gerdanlığım vardı. İhtiyacımı giderip geriye döndüğümde gerdanlığım düşmüş, fakat ben farkına varamamıştım. Konak yerine geldikten sonra onu boynumda bulamadım. Bu arada ordu hareket hazırlığına başlamıştı, ben tekrar gerdanlığımı aramak üzere ayrıldım, ihtiyaç için gittiğim yere döndüm, onu aradım ve sonunda buldum. Benim gerdanlığımı aramak için ikinci defa gittiğim esnada, yolda bana hizmet edip, devemi hazırlayarak yularından çekip götürenler gelmiş, beni mahfenin içinde zannederek mahfeyi devenin üzerine yükleyip iplerini bağlamış, benim içinde olduğumdan hiç şüphe etmeyerek, devenin yularından çekip gitmişler. Dolayısıyla ordunun konakladığı yere dönünce, orada kimseyi bulamadım, hepsi de uzaklaşmıştı. Bunun üzerine çarşafıma bürünüp, olduğum yerde uzandım. Benim mahfe içinde olmadığımı anladıkları zaman geriye döneceklerini düşünmüştüm. Allah'a andolsun ki, ben böyle yanım üzerine yatmış dururken, Safvan b. Muattal es-Sülemî çıkageldi. Safvan, askerin bazı ihtiyaçlarını gidermek için ordunun gerisinde kalmış, diğer askerlerle birlikte konaklamamıştı. O, benim karartımı görünce, bana doğru yöneldi ve beni tanıyarak başucumda durdu. Zira o, hicab âyetinin inmesinden önce beni görürdü. Yanıma gelince istirca âyetini okudu: «Biz Allah'ın kullarıyız, muhakkak O'na dönüp, O'na varacağız.» Ve: «Ey Allah'ın Rasûlü'nün zevcesi!» dedi. Ben çarşafıma büründüm, o tekrar: «Allah sana merhamet etsin, seni geri bırakan nedir?» diye sordu. Ben ona hiç bir şey söylemedim, sonra devesini çöktürdü «bin» dedi ve benden uzağa çekildi. Deveye bindim, o da devenin yularını çekerek orduya yetişmek isteğiyle hızla yola koyuldu. Yemin olsun ki, benim kaybolduğum günün sabahına kadar orduya yetişemedik. Tam sabah olmuş, ordu konaklamak için yerleşmek üzere iken devemin yularını çeken adam orduya yetişti. İşte bu hadise üzerine, iftiracılar, söylediklerini söylemiş, ordugâh ızdırap ve üzüntüyle çalkalanmış. Vallahi bunların hiç birinden benim haberim yoktu.

Sonra Medine'ye geldik, çok geçmeden şiddetli bir hastalığa tutuldum. Bana yapılan bu iftiradan hiç haberim olmamıştı. Bu haber, Rasûlullah ile annem ve babama da ulaşmıştı. Onlar ise bana, bununla ilgili az veya çok hiç bir şey söylememişlerdi. Ancak ben, Rasûlullah'ın bazı davranışlarından endişeye kapılmıştım. Zira, önceleri hastalanınca bana merhametli ve lütufkâr davranır, sık sık halimi, hatırımı sorardı. Bu hastalığımda aynı şekilde davranmayınca, bunu garipsemiş, durumdan şüphelenmiştim. Hastalığımda benimle meşgul olan annem yanımda iken yanımıza girer, «Hastanız nasıldır?» der, bundan fazla bir şey söylemezdi.» (1)

Bu iftirayı yayanlar daha çok münafıkların reisi Abdullah b. Ubey, Hassan b. Sâbit, Mıstah b. Usâse ve Hamne binti Cahş idiler.

Bunlardan Hassan b. Sâbit ile Hamne binti Cahş, bu sefere iştirak etmemişlerdi. Hassan, bu iftira hadisesine pek inanmamakla beraber, Safvan ile araları açık olduğu için, onun aleyhinde propaganda yapıyordu. Hattâ, bir şiirinde Safvan'ı hicvetmişti. O da Hassan'ı öldürmek istemiş fakat, Hz. Peygamber onu vazgeçirmişti. Hamne de, Hz. Peygamber'in zevcesi Zeyneb'in kız kardeşi idi. Hz. Âişe'ye atılan bu iftiranın propagandasını yapmakla kız kardeşi Zeyneb'e yardım edeceğini zannediyordu. Mıstah, Hz. Ebû Bekr'in teyzesinin torunu idi. Fakir olduğu için ondan çok yardım ve iyilik görmüştü. Fakat bu iyilik ve yardıma karşı Mıstah'ın içinde bir hasedin mevcut olması muhtemeldir. Abdullah b. Ubey ise zaten münafıkların reisi durumundadır. Ve müslümanlar arasında nifak çıkarmak onun âdetidir.

---

(1) İbn Hişam, III, 342 vd.

Önceleri bu iftiradan haberi olmayan Hz. Âişe, bu hadiseyi duyunca hastalığı arttı. Hz. Peygamber'den izin istedi ve babasının evine gitti. Annesinden de meseleyi tahkik etti. Orada bulunan ve Ensardan olan bir kadın da ortada dolaşan dedikoduları olduğu gibi kendisine nakletti. Annesi: «*Bir kadın senin gibi güzel ve kocasının yanında sevgili olsun ve onun bir çok ortakları bulunsun da, onu kıskanmasınlar ve onun aleyhinde bir takım lâflar çıkarmasınlar, sen bunlara aldırış etme*» diyerek onu teselli etmeye çalıştı ise de Hz. Âişe durmadan ağlıyor ve yatakta hasta vaziyette yatıyordu.

Diğer taraftan Hz. Peygamber de, bu dedikodulardan dolayı son derece üzülüyordu. Usâme ile Hz. Ali'yi, bu işi tahkike memur etti. Usame: «*Ey Allah'ın Rasûlü! Onlar, senin ailelerindir. Biz, onlar hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyoruz*» demişti. Hz. Ali ise, Hz. Âişe'nin aleyhinde bir şey söylememekle beraber: «*Yâ Rasûlallah! Âişe'den başka kadın mı yok?*» demek suretiyle onu boşamasını istemiş ve bu suretle dedikoduların kesileceğini zannetmişti.

Hz. Ömer ve Hz. Osman ile de bu hususta müşavere eden Hz. Peygamber, onlardan da müspet cevap alınca, doğruca mescide geldi, minbere çıktı ve şöyle buyurdu:

«*Ey cemaat! Ailem hakkında iftirada bulunanların cezasını vermek üzere bana kim yardım edecek? Vallahi ben ailem hakkında iyilikten başka bir şey bilmiyorum. Onun yanında birisinden bahsediyorlar ki, onu da salihlerden bilirim.*»

Evs kabilesi reisi Sa'd b. Muaz: «*Ey Allah'ın Rasûlü! Size ben yardımcı olayım. Eğer bu kimse Evs'ten ise derhal boynunu vurayım. Hazrec'ten ise ne emredersen onu yapayım*» dedi. Hazrec reisi, Sa'd b. Muâz'ın bu sözüne gücendi ve: «*Yâ Sa'd! Hazrec kabilesine bir şey yapamazsın*» dedi. Araya nifak girecekti. Hz. Peygamber minberden indi, onları teskin ederek, doğruca Ebû Bekr'in evine geldi. Dedikodular çıkalı bir aydan beri Hz. Âişe'nin yanında oturmamış ve kendisine vahiy de gelmemişti. Hasta halde yatan Hz. Âişe'nin yanına geldikten sonra ona: «*Yâ Âişe! Eğer bir fenalık yaptın ise tevbe et, çünkü Allah tev-*

beyi kabul eder» buyurdu. Hz. Âişe ise: *«Ey Allah'ın Rasûlü! Bu sizin kalbinize yer etmiş, aslı yoktur desem inanmazsınız; aslı vardır desem kendime iftira etmiş olurum. Ben tevbe etmem. Hz. Yusuf'un babasının dediği gibi: «Artık bana düşen güzel bir sabırdır. Sizin anlatmakta olduğunuz şeye karşı, yardımına sığınılacak ancak Allah'tır»(1)* diye cevap verdi ve yorganını başına çekti.

Bu sırada Hz. Peygamber'e vahiy hali arız oldu. Yastık koydular, uzandı, üzerine de elbise örtüldü. Uyandığı zaman: *«Müjde ya Âişe! Allah senin temiz olduğuna şehadet etti»* buyurdu. Ve Nur sûresinden on âyet okudu.

Bu âyetlerden birkaçında Hz. Âişe'nin temizliği hakkında Cenab-ı Hak şöyle buyuruyordu:

«(Muhammed'in eşine) o uydurma haberi getirip iftira atanlar, içinizden bir topluluktur. Onu kendiniz için bir şer sanmayın, bilâkis o, sizin için hayırdır. İftirada bulunanlardan her birinin kazandığı günaha göre cezası vardır. Onlardan günahın en büyüğünü yüklenene de büyük bir azap vardır. İftirayı işittiğiniz zaman, mü'min erkeklerin ve mü'min kadınların kendiliklerinden hüsn-i zanda bulunup da: «Bu apaçık bir iftiradır» demeleri gerekmez miydi? Bir de dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Madem ki, bu şahitleri getiremediler, o halde onlar, Allah nezdinde, yalancıların ta kendileridir. Eğer Allah'ın lütfu ve merhameti, dünyada ve âhirette üzerinizde olmasaydı, yaydığınız fitne yüzünden size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Siz o iftirayı dilinize dolamıştınız. Hakkında hiç bir bilgiye sahip olmadığınız şeyi ağzınızda söylüyor ve onu önemsiz bir şey sanıyordunuz. Halbuki bu, Allah nezdinde büyük bir günahtır.»(2)

Bunun üzerine Hz. Âişe'nin annesi, kendisine: *«Ya Âişe! Kalk Rasûlullah'a teşekkür et»* dedi. Hz. Âişe ise: *«Vallahi Allah'tan başkasına teşekkür etmem»* diye cevap verdi.

Bu konu ile ilgili âyet-i kerîmeler nâzil olduktan sonra, Abdullah b. Ubey, Hassan b. Sâbit, Hamne binti Cahş ve Mıstah b. Usâse muhakeme edildiler. Her birine seksen değnek vuruldu.

Hassan b. Sâbit, Hz. Âişe'ye yapılan bu iftirayı, iç yüzünü bilmediği halde, yaymış olmaktan pişmanlık duymuş, ondan özür dilemiş ve söylediği bir şiirinde Hz. Âişe'nin son derece iffetli ve vakarlı olduğunu, hiç bir kimseyi, hiç bir şeyle itham ve gıybet etmediğini, kendisinin, ahlâkî güzelliklere ve yüceliklere koşan, asil ve şerefli bir soy olan Luey b. Galib Oğulları'ndan gelmiş bulunduğunu, Allah'ın, onu güzel tabiatlı yarattığını, bütün kötülüklerden ve boş şeylerden uzak kıldığını belirtmiş, aleyhinde yapılan iftiralardan tamamıyla uzak olduğunu açıklamıştır(1)

---

(1) Yusuf sûresi, âyet 18

(2) Nûr sûresi, âyet 11-18

G — HUDEYBİYE ANTLAŞMASI

Ahzab savaşından sonra aylar geçti. Hicretin altıncı (628 M.) senesi oldu. Bu altı sene Muhacirlere çok uzun gelmişti. Altı senedir Mekke'de bıraktıkları yakınlarını görememişler, vatanlarına hasret kalmışlardı. Namazda yöneldikleri Kâbe'yi ziyaret etmekten mahrumdular. Onların, hayata göz açtıkları bu yerleri görme arzusu ve Kâbe'yi ziyaret etme isteği Rasûlullah'ta da vardı.

Beytü'l-Haram, İslâm'dan önce ve sonra saygı duyulan bir mahal idi. Kâbe, hem müslümanlar ve hem de Kureyş nezdinde mukaddesti. Haram aylarda orada harp yapılması ve çarpışmalar caiz değildi. Böyle olunca müslümanlar niçin umre yapmaya gitmesinlerdi? Ziyaret edip dönmek gayesiyle Mekke'ye girmekten Kureyş onları hangi hakla menedecekti? Bu düşünceler müslümanları günlerce meşgul etti. Bu arada Hz. Peygamber bir rüya görmüştü. Rüyaya göre müslümanlar Mekke'ye girecekti. Mescitte bu rüyanın verdiği hayırlı haberi müslümanlara bildirdi. Topluluk, sevinçten çoşup dalgalandı. Bir an önce Beytü'l-Haram'ı ziyaret etmek arzusundaydılar. Rasûlullah, vakit geçmeden ashabına Mekke yolculuğu için talimat verdi. Çok sevindiler, hicretin altıncı senesi Zilkâde ayında yola çıktılar. Bin kişi kadardılar.

Hz. Peygamber, müslüman olmayan bazı Arapları da kendileriyle beraber umre için gitmeye davet etti. Böylece bütün Araplara ve özellikle de Kureyş'e bu yolculuğun umre dışında bir gayesi olmadığını bildirmek istiyordu.

Kureyş, «müslümanlar savaşa geliyor fakat umreye geldiklerini iddia ediyorlar, gayeleri umre değil» düşüncesine kapılabilirdi. Öyleyse müslümanlar, daha Medine'den uzaklaşmadan ihramlarını giymek ve yol boyunca kendilerini savunup korumak gayesiyle, alacakları kınların içindeki kılıçlar dışında hiç bir savaş aleti bulundurmamak suretiyle iyi niyetlerini Kureyş'e göstermeliydiler. Böyle de yaptılar. İyi niyetlerini daha açık olarak ortaya koymak için de yanlarına yetmiş tane kurbanlık aldılar.

Fakat bütün bunlar Kureyş'i tatmin etmemişti. Çünkü hangi isim altında olursa olsun, Kureyş oradayken müslümanların Mekke'ye girmeleri müslümanlar için zafer, müşrikler için hezimet sayılırdı. Bununla beraber ihrama girip umreye gelen birisini geri çevirmek de Araplar nezdinde başkalarının hakkına tecavüz kabul edilebilirdi. Beytü'l-Haram dahilinde savaş da caiz değildi. Öyleyse ne yapılacaktı? Çare, müslümanları daha Mekke'ye yaklaşmadan geri çevirmekti. Bu sebeple Kureyş, müslümanların gelişini engellemek için Halid b. Velid ve İkrime b. Ebî Cehil'i bir süvari birliğiyle yola çıkardılar.(1) Fakat müslümanlar Halid ve İkrime'nin kestiği yoldan ayrılarak(2) Mekke'ye birkaç mil uzaklıktaki Hudeybiye'ye ulaşan bir yola saptılar. Hudeybiye'de savaş etmek yasak idi. Hz. Peygamber'in devesi Kusvâ, orada çöktü. Bazıları onun yorgunluktan çöktüğünü sandılar. Fakat Hz. Muhammed, bunun sebebini, *«Fili'n Mekke'ye girişine engel olan ona da engel oldu»* diye açıkladı.

---

(1) İbn Hişam, III, 319-320

Ortaya büyük bir mesele çıkmıştı. Çözüm ancak görüşmeler yoluyla gerçekleşebilirdi. Kureyş, müslümanların bu hareketlerinin gerçek maksadını anlamak için Huzâa kabilesinden bir gurupla birlikte Budeyl b. Varkâ'yı gönderdi. Bunlar, müslümanların umre için geldiklerini, herhangi bir kötü niyetleri olmadığını hemen anladılar. Kanaatlerini Kureyş'e bildirdiler ve onlara müslümanların umrelerine müdahele etmemelerini tavsiye ettiler, fakat Kureyş, bu tavsiyeyi kabul etmedi.

Sonra Kureyş, müttefikleri Ehâbiş kabilesi reisi Huleys b. Alkame'yi gönderdi. Hz. Peygamber onu görünce kurbanlık olarak getirdikleri hayvanları önüne salıverdi. Bu, Huleys'in ikna olması için güzel bir cevaptı. Huleys, bunun üzerine Rasûlullah'la karşı karşıya görüşmeden, müslümanların umre niyetinde olduklarını ve başka bir gayeleri bulunmadığını Kureyş'e bildirmek için geri döndü. Kureyş, Huleys'e hakaret etti. Bazıları onu gafillikle suçladı: *«Müslümanlar, onun gözünü boyadı ve kurbanlıkları görmekle yetinip gittiği gibi döndü»* dediler. Fakat Huleys, buna kızdı ve: *«Ehâbiş ile Kureyş arasındaki antlaşma zulme alet edilemez. Umreye gelenlere engel olanlar, Ehâbiş'in gazabına ve tepkisine maruz kalacaklar»* diye tehditte bulundu. Bu tehdit Kureyş'i sarstı ve onu memnun etmek gayesiyle müslümanların maksatları iyice anlaşılana kadar süre istediler.

Bundan sonra Kureyş, elçi olarak, uzak görüşlülüğü ve diplomasi kabiliyetiyle tanınan birisini, Urve b. Mes'ud es-Sakafî'yi gönderdi. Urve dönünce Kureyş'e yüksek sesle şunları söyledi:

«Ben şüphesiz gidip Kisra'nın saltanatını, Kayser'in kudretini ve

---

(1) İbn Hişam, II, 226

(2) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 123

Necâşî'nin azametini gördüm. Vallahi ben, şimdiye kadar toplumu tarafından, ashabınca Muhammed'e itaat edildiği gibi itaat edilen hiç bir kral görmedim.. Onlar, onu asla teslim etmeyecekler.»

Urve, Kureyş'e müslümanların umrelerine engel olmamalarını da tavsiye etti.

Hz. Peygamber, bu gelişmeler karşısında müslümanların görüşünü açıklamak üzere Kureyş'e elçi göndermek istedi. Mekke'ye elçi olarak Huzâa kabilesinden Hırâş b. Umeyye'yi gönderdi. Mekkeliler onu öldürmeye kalkıştılar. Ancak Ehâbîş kabilesine mensup bazı kişiler Kureyş'e engel olarak onun kaçmasını sağladılar. Hırâş dönünce Hz. Peygamber, Mekke'ye göndermek için Hz. Ömer'i çağırdı. Hz. Ömer: «*Onlara karşı düşmanlığım bilindiği için bana bir şey yapmalarından endişe ediyorum. Sana Mekke'de benden daha itibarlı ve Mekkelilerce benden daha çok sevilen birisini göstereyim. Bu şahıs Osman b. Affan' dır*» dedi. Hz. Peygamber de Kureyş ile müzakerelerde bulunmak üzere Hz. Osman'ı Mekke'ye gönderdi. Hz. Osman, Mekke'ye varınca Ebân b. Said'le karşılaştı. Ebân, onu Mekke'de kaldığı müddetçe himayesine aldı. Hz. Osman, Kureyş ileri gelenleri ile görüşerek onlara müslümanların gayelerini açıkladı. Hz. Osman'a «*Sen tavaf yapmak istiyorsan yapabilirsin*» dediler. Hz. Osman onlara: «*Vallahi, Allah'ın Rasûlü'ne ve müslümanlara müsaade edilmedikçe ben de tavaf yapmam.*» diyerek tekliflerini reddetti.

Hz. Osman'ın Mekke'de kalışı müslümanların beklediğinden uzun sürdü. Müslümanlar arasında onun öldürüldüğü yolunda haberler yayıldı.(1) Bunun üzerine müslümanlar «savaştan başka yol yok» diye düşünmeye başladılar. Hemen ardından da ölünceye veya zafere ulaşıncaya kadar savaşmak üzere yemin ederek Hz. Peygamber'e biat ettiler. Buna «Bey'atü'r-Rıdvan» veya «Beyat tahte şecer» adı verilmiştir. Allah bu biata katılanları övmektedir:

«*Şüphesiz Allah, o ağacın altında, sana biat eden mü'minlerden razı oldu. Kalplerinde olanı bildi ve onlara huzur ve sükûnet bahşetti. Onları yakın bir fetih ve elde edecekleri büyük ganimetlerle mükafatlandırdı. Allah, «Azizdir, Hakîmdir» her şeye galiptir. Hüküm ve hikmet sahibidir.*»(2)

Müslümanlar hedeflerine varmak için önce barış yolunu seçmişler, barış fayda etmeyince de en üst seviyede savaş için hazırlıklara yönelmişlerdi.

---

(1) İbn Hişam, II, 229; Tefsirü'l-Nesefî, IV, 132; Keşşâf, III, 465
(2) Fetih sûresi, âyet 18-19

Fakat fazla vakit geçmeden Hz. Osman döndü. Kureyş'i yatıştırmak ve onların endişelerini yok etmekte başarılı olmuştu. Üstelik onları müslümanlara karşı da yumuşatmıştı.

Bundan sonra meselenin barış yoluyla çözümü için müzakereler başladı. Müzakereler sırasında Kureyş'in Araplar arasındaki itibarını korumak için bu yıl müslümanların haccetmelerini istemediği anlaşıldı.(1) Hz. Peygamber onların bu isteklerini kabul edince müslümanlarla Kureyş arasındaki düşmanlığa son vermeyi hedef alan müzakerelere başlamak kolaylaştı. Bu müzakerelerde Kureyş'i başlarında Suheyl b. Amr'ın bulunduğu bir heyet temsil ediyordu. Ortalığı kesif bulutların kapladığı ve savaşa girileceği an meselesi iken Hudeybiye antlaşması yapıldı.

Hudeybiye Antlaşmasının Şartları:

1 — İki taraf arasında on senelik bir sulh olacaktı.

2 — Müslümanlar, velisinin izni olmadan İslâm'a giren Kureyşlileri iade edeceklerdi.

3 — Kureyş, müslümanlardan kendilerine gelenleri iade etmeyecekti.

4 — İsteyen Kureyş ile ve isteyen de Hz. Muhammed ile antlaşma yapabilecekti.

5 — Müslümanlar, bu sene umre yapmayıp gelecek seneye tehir edeceklerdi. Gelecek sene de Kureyş çıktıktan sonra Mekke'ye girecekler ve müslümanların yanında kınına sokulu kılıçlarından başka silah bulunmayacaktı. Müslümanlar geceli gündüzlü üç gün Mekke'de kalacaklardı.(2)

Anlaşma henüz imza edilmişti ki anlaşmayı Kureyş adına imzalayan Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel, ayağındaki zincirleri sürüyerek çıkageldi. Ebû Cendel daha önce müslüman olmuş ve Kureyş tarafından zincire vurulmuştu.

Süheyl oğlunu karşısında görünce Hz. Peygamber'e dönerek «*Sulh antlaşması gereğince sizden ilk isteyeceğim işte budur*» dedi. Antlaşma henüz imzalanmıştı. Onun için, şu anda gelenler antlaşma dışı tutulmak istendiyse de Süheyl buna razı olmadı. Oğlu geri verilmediği takdirde antlaşmayı hükümsüz sayacağını söyledi. Hz. Peygamber, ahdi bozmamak için Ebû Cendel'i babasına iade etti ve ona:

— *Bari himayene al, kimse eziyet etmesin,* dedi.

---

(1) İbn Hişam, II, 229; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd II, 125

(2) İbn Hişam, II, 230-231; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, III, 76, 125

Süheyl bunu da kabul etmedi. Ancak Süheyl ile birlikte gelen Mikrez b. Hafs onu himayesine aldığını belirtti. Ortada gerçekten dramatik bir durum vardı. Ebû Cendel:

— *Ey müslümanlar! Ben müslüman olduğum için müşrikler bana bu kadar zulüm ve işkence yapmışken, yine beni onlara teslim edecek misiniz?* dedi. Hz. Peygamber onu teskin etti ve şöyle buyurdu:

— *Ey Ebû Cendel! Sabret. Cenab-ı Hak yakında seni ve Mekke'de hapsedilmiş olan müslümanları bu belâdan kurtaracaktır.*

Şartların Değerlendirmesi:

Müslümanlar, Mekke'nin yakınına kadar gelmişlerdi. Bu şartlar ise onları Mekke'ye girmekten alıkoyuyordu. Meseleye hissî açıdan bakılınca netice üzüntü verici görülüyordu. Müslümanlarda da bu duygu hakimdi. Kendilerini yenilmiş ve aşağılanmış hissediyorlardı. İçleri kederle doluydu. Ebû Cendel olayı ise bu duyguyu kamçılayan bir ortam hasıl etmişti. Bu sırada Hz. Ömer ortaya atıldı ve onunla Hz. Peygamber arasında hem kendi heyecanını, hem de diğer müslümanların heyecanını dile getiren şu konuşma geçti:

Hz. Ömer: «*Sen Allah'ın Rasûlü değil misin?*»
Hz. Peygamber: «*Evet, Allah'ın Rasûlü'yüm.*»
Hz. Ömer: «*Biz müslüman değil miyiz?*»
Hz. Peygamber: «*Evet, müslümanız.*»
Hz. Ömer: «*Onlar, müşrik değil mi?*»
Hz. Peygamber: «*Evet, müşriktirler.*»
Hz. Ömer: «*Öyleyse niye bu zilleti kabul ediyoruz?*»
Hz. Peygamber: «*Ben Allah'ın kuluyum ve peygamberiyim. O'nun emrinin dışına asla çıkmayacağım ve O da beni ihmal etmeyecek.*»(1)

Gerçekten de bu antlaşma İslâm'ın geleceği için hayırlı neticeler vermiştir. Rasûlullah bu antlaşmayı kabul edip imzalarken son derece ileri görüşlü olduğunu göstermiştir. Daha sonra meydana gelen olaylar bu güzel neticeye işaret etmektedir. Şimdi bu antlaşmanın bazı özelliklerini tetkik edelim:

1 — Bu antlaşmayla Kureyş, müslümanların varlığını kabul ediyordu. Hz. Muhammed ve ashabı intikam peşinde koşan topluluk olarak görülmüyor, varlığı ve hakları başkalarınca kabul edilen bir cemaat haline geliyordu.

2 — Bu antlaşma, İslâm'ın Araplar arasında kabul edilmesine

---

(1) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, III. 125

fırsat ve imkân vermiştir. Kureyş'in teslimiyetine bağlı olarak İslâm daveti genişledi ve insanlar teker teker veya guruplar halinde Allah'ın dinine girmeye başladılar. Hattâ tarihçiler, bu antlaşma ile Mekke fethi arasında yani iki seneden az bir süre içerisinde İslâm'a girenlerin sayısının o zamana kadar müslüman olanların sayısından daha fazla olduğunu söylemektedirler. Kur'an-ı Kerim, bu antlaşmadan «fetih» olarak bahsetmektedir:

«Ey Muhammed! Biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik. Allah, bu fethi sana, geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamak, üzerine olan nimetini tamamlamak, seni dosdoğru bir yola iletmek ve seni şanlı bir zaferle muzaffer kılmak için ihsan etti.»(1)

Bu âyetler, Hudeybiye antlaşmasından hemen sonra nâzil olmuştur. Müfessirler, burada fetihten maksadın, bu antlaşmadan sonra büyük toplulukların İslâm'a girmesini sağlayan zaferler olduğunu söylemektedirler.

Bu âyetler, müslümanları teskin etti. Onlara Hz. Peygamber'in rüyasında gördüklerinin gerçekleşeceğini vaadediyordu. Allah:

«Şüphesiz ki Allah, peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Ey mü'minler! Elbette ki sizler, Allah dilerse güven içinde saçlarınızı traş etmiş veya kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediklerinizi bildi ve Mescidu'l-Haram'a girmeden önce yakın bir fetih ihsan etti.»(2) buyurmuştur.

3 — Müslümanlar ile Kureyş arasında mücadelenin devam ettiği dönemlerde insanlar, düşünmeye fırsat bulamamıştı. Mücadele sona erip barış sağlanınca iş değişti. Hele İslâm süratle yayılmaya başlayınca bir çok Kureyş ileri geleni de İslâm ve İslâm'ın prensipleri üzerinde düşünmeye başladılar. Bunlar kısa süre sonra İslâm'a girdiklerini ilân ederek Medine'ye koştular. Büyük kahraman Halid b. Velid, Amr b. Âs ve Osman b. Talhâ bunlardandır.(3) Bu hadiseler Mekke'nin fethinin yaklaştığının işaretleridir.

4 — Bu antlaşma sayesinde Kureyş ile yahudilerin arası açılınca müslümanlar, yahudilerle meşgul olma ve onlardan kurtulma fırsatı elde etmişlerdir. Bundan sonra Hz. Peygamber, hicretin yedinci senesinde Hayber'in fethine çıkmış ve daha önce anlattığımız gibi muzaffer olmuştur. Bazı müfessirler, yukarıdaki âyette fetihten maksadın Hayber ve Fedek'in fethi olduğunu söylemişlerdir.

---

(1) Fetih sûresi, âyet 1-3

(2) Fetih sûresi, âyet 27

(3) Nevevi, **Tehzibu'l-Esmâ**, birinci kısım, I, 320

5 — Titiz bir araştırmacı bilir ki müslümanların ertesi sene, Kureyş Mekke'den çıktıktan sonra umre niyetiyle oraya girmeleri zaferden de üstün bir olaydır. Ertesi yıl güvenlik içinde Mekke'ye girdiler. Hep birden kuvvetle ve imanla *(Lâ ilâhe illâllâhû vahdehû, Allah'tan başka ilâh yoktur. O tektir. Kuluna yardım etti. O'nun ordusunu aziz kıldı. Tek başına düşman ordularını hezimete uğrattı)* diye yüksek sesle haykırarak Mekke'ye girdiler. Kureyş, Mekke çevresindeki dağların yamaçlarından onların kalabalığını gördü. Tekbir ve iman dolu seslerini duydu. Gördükleri manzara onları sarstı. Mü'minlerin sesi bir çoklarının kalbine işledi.

6 — Bu heyecanlı gelişmelerden sonra sükunet sağlanınca İslâm hukukunda da bazı önemli gelişmeler oldu. Bu hukuk sistemi müslümanların çeşitli bölgelerdeki yaşayışını düzene koydu.

7 — Bazı müslümanlar, Kureyş'ten velisinin izni olmadan gelenlerin iade edileceğinin kabul edilmesini tam bir hezimete uğrama sayıyorlardı. Üstelik Kureyş, müslümanlardan kendisine geleni iade etmeyi kabul etmiyordu. Bu şartın tarafların eşitliğini ortadan kaldırdığı görüşündeydiler. Ebû Cendel olayı ise daha sıcaklığını koruyordu. Fakat olaylar bu şartın kabulünün onların düşündüğü gibi sonuç vermediğini açıkça göstermiştir. Rasûlullah, bu şart hakkındaki görüşünü şöyle açıklamaktadır: «*Bizden her kim onlara giderse Allah onu rahmetinden uzaklaştırmıştır. Onlardan da bize kim gelir de kabul etmezsek Allah ona bir kurtuluş ve çıkış yolu yaratacaktır.*» Müslüman olup ta sonra dininden dönen ve Kureyş'e gidenden elbette hayır gelmez. Müslüman olup gelen ve Rasûlullah'ın antlaşma gereği iade edeceği Kureyşlilere gelince, onların kendilerini savunduklarına ve bizzat Kureyş için tehlike oluşturduklarına süratle gelişen olaylar açık birer delil olmuştur. Çünkü Rasûlullah, antlaşmaya riayet ederek üzgün bir şekilde onları kabul etmeyince Onlar Mekke'ye dönmediler. Kureyş kervanlarının yolu üstünde el-Ays denilen bir yerde toplandılar ve kervanlara sürekli hücumlara başladılar. Sayıları üç yüz dolaylarına ulaştı. Liderliklerini bu olaylarda şöhrete ulaşan Ebû Basir, yapıyordu. Sonunda öyle oldu ki Kureyş, antlaşma maddesinin değiştirilmesini ve bu müslümanların da kabul edilmesini Rasûlullah'tan istemek zorunda kaldı.(1)

Bu, müslümanlardan birisi de Ebû Cendel b. Suheyl'di. Kureyş'e karşı çok serti. Onların sahildeki Şam ticaret yolundan kuş uçurmuyordu. Şu mısralar onun şiirindendir:

---

(1) İbn Hişam, III, 233

«Ebû Cendel'den haber götürün Kureyş'e ki ben sahilde, Zû Merve'deyim.
Bayraklar, parlak kılıçlar ve ince mızraklar gölgesinde yaşayan bir toplumda,
Onlar, Allah kendilerine bir çıkış yolu yaratsın diye oradalar.
Hak bâtıla karşı yenilmez.»

Müslüman olup Medine'ye gelenlerin iadesi meselesinde hesapta olmayan bir durum daha ortaya çıktı. Medine'ye bazı kadın müslümanlar da geldi. Ukbe b. Ebi Muît'in kızı Ümmü Külsüm de Mekke' den Medine'ye hicret etti. Kardeşleri Umâre ve Velid, Hudeybiye antlaşması gereği Rasûlullah'tan iadesini istemek üzere Medine'ye çıkıp geldiler. Fakat Hz. Peygamber bu antlaşma şartlarının kadınlara uygulanamayacağı görünüşündeydi. İslâm'a girmiş bir kadın, müşrik bir kocayla beraber yaşamaya katlanmak üzere nasıl iade edilirdi? Hemen o anda bu konudaki bütün tereddütleri ortadan kaldıran şu âyet-i kerîme indi:

«Ey iman edenler! Mü'min olduklarını söyleyen kadınlar size muhacir olarak geldikleri zaman onları imtihan edin. Onların imanlarını Allah daha iyi bilir. Mü'min olduklarını öğrendiğiniz zaman da, onları kâfirlere iade etmeyin. Çünkü ne mü'min kadınlar kâfirlere helâldir, ne de kâfir erkekler mü'min kadınlara helâldir. Kâfir kocalarının sizlere muhacir olarak gelen mü'min kadınlara vermiş oldukları mehirleri iade edin. Muhacir kadınlara mehirlerini verdiğiniz takdirde kendileriyle evlenmenizde bir mahzur yoktur.»(1)

Bu âyet, bir kadının müslüman olmasının ve kocasının şirk üzere devam etmesinin aradaki nikâh bağını kestiğini açıklamaktadır. Böylece de ona daha önce verilen mehri geri verdikten sonra müslümanların o kadınla evlenmeye hakları olmaktadır.

8 — Müslümanları heyecanlandıran olaylardan biri de şudur: Süheyl b. Amr, Hudeybiye antlaşmasına «Rasûlullah Muhammed» ifadesinin yazılmasını kabul etmedi. «Biz senin Rasûlullah olduğunu kabul etseydik sana muhalefet etmezdik» dedi. «Rasûlullah» sıfatının yazılmayıp sadece ismin yazılmasıyla yetinilmesini Hz. Peygamber kabul etti. Antlaşma metnini kaleme alan Hz. Ali'ye imza olarak «Muhammed b. Abdullah» yazmasını söyledi. Hz. Ali, «Rasûlullah Muhammed» ifadesini silmekten kaçınınca Hz. Peygamber, bizzat kendisi antlaşma altına «Muhammed b. Abdullah» imzasını koydu.(2) Bu hissî çalkantı-

---

(1) Mümtehine sûresi, âyet 10; İbn Hişam, III, 109
(2) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 130, 132

lara rağmen Hudeybiyeantlaşması sonuçları itibariyle Kur'an'ın ifade ettiği gibi «açık bir fetih» oldu.

Süheyl b. Amr'ın Mekke'nin fethedildiği gün müslüman olduğu, iyi bir müslüman olarak yaşadığı ve sonunda Yermuk'ta şehit olduğu rivayet edilir.

Biz tekrar Fetih sûresine dönelim. Bu sûre, Hz. Peygamber'in Hudeybiye'den dönüşünde nâzil olmuştur. Hudeybiye'yle ilgili bazı olayları anlatmakta ve bir çok hikmetlerini açıklamaktadır. Şimdi Fetih sûresini bu yönüyle biraz inceleyelim.

Önce şunu belirtelim ki bu sûre, Kur'an-ı Kerim'de Muhammed sûresinden sonra gelmektedir. Muhammed sûresinin bir adı da Kıtâl sûresidir. İki sûrenin nüzul tarihleri arasında üç sene kadar bir zaman vardır. Bu da uzun bir süre değildir. Bununla beraber Kıtâl sûresinin muhtevasında yaşamak için güçlü ve kararlı bir mücadele vardır. Sonra bu süre içinde işler değişmiş, Fetih sûresi nâzil olunca da artık müslümanlar indinde hayatın mahiyeti nimet, müjde ve kolaylık olmuştur.

Fetih sûresinin âyetlerine gelince onlardan da bazı iktibaslar yapıp açıklamalar ilâve ederek Hudeybiye antlaşmasını yorumlamaya çalışalım. Allah:

«Ey Muhammed! Biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik.»(1) diyor. Müfessirlerin çoğu buradaki fethin, neticeleri uzun vadeli olan Hudeybiye antlaşması olduğu görüşündedir. Mekke'nin fethi de onun neticelerinden biridir.

Müfessirlerin de benimseyip kabul ettiği gibi âyetteki fetih, bölümlere ayrılıyor: Gönüllerde fetih, İslâm davetinde fetih ve arazide fetih.

Önce Hudeybiye krizi münafıkların tutumunu açığa çıkardı ve onların hasta ruhlarını takbih etti. Aynı zamanda müslümanların da samimiyetlerinin anlaşılmasına ve Bey'atu'r-Rıdvân'a sebep oldu. Bu sınırsız bir fedakârlığa hazır olmak demekti. Bu sûrenin âyetleri, münafıkların özür beyan ettiklerini açıklıyor: Çünkü onlar Rasûlullah umre için Mekke'ye giderken ona katılmamışlardı. Özür dilemeleriyle, yalancı olmalarına rağmen gönülleri hakka ve aydınlığa giden yolu tanımaya başladı. Müslümanlar ise neticesi ne olursa olsun sebat edeceklerine dair Rasûlullah'a söz verince gönülleri sevinçle doldu.

İslâm daveti açısından bu antlaşmanın fetih oluşu da bundan sonra davetin akışının kolay oluşundan anlaşılıyor. Artık yoldaki bütün engeller tek tek kalkmaktadır.

---

(1) Fetih sûresi âyet 1

Arazi ve toprak açısından fetih oluşuna gelirsek müslümanlar bundan sonra Medine'de mahsur kalmadılar. Gidip Hayber'deki, Teyma'daki, Vâdi'l-Kurâ'daki yahudi varlığına son verdiler. Medine yahudilerini de daha önce halletmişlerdi. Yahudi varlığının çökmesi ve Kureyş ile mücadelenin durması İslâm daveti için yeni ufuklar açtı, bu yeni davet çok geniş sahalara yayılma imkânı buldu.

Bu sûrede üç âyet var ki harbin ufukta göründüğü o sıkıntılı anlarda ve müzakereler devam ederken müslümanların ve Kureyş'in ne durumda olduğunu anlatıyor.(1) O zaman kâfir ordusu Cahiliye devri kibir ve taassubunun hâkimiyeti altındaydı. Bu, gücünü herhangi bir inançtan veya metottan almayan kuru bir taassuptu. Müslüman toplumun kalplerindeyse huzur ve sükûnet hâkimdi. Hz. Peygamber'e inançla bîat ediyorlar, savaşmaya ve her şeylerini feda etmeye hazırlanıyorlardı. Huzurluydular, kararlıydılar ve komutanlarına tam bir itaat halindeydiler. Sadece yüce Allah'tan çekiniyorlar, başka hiç bir şeyden korkmuyorlardı. O üç âyet şunlardır:

«İmanlarına iman katmak için mü'minlerin kalplerine huzur ve sükûnet indiren O'dur. Göklerin ve yerin askerleri Allah'ındır. Allah, «Alîm'dir, Hakîm'dir» her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.»

«Şüphesiz Allah, o ağacın altında sana bîat eden mü'minlerden razı oldu. Kalplerinde olanı bildi ve onlara huzur ve sükûnet bahşetti. Onları yakın bir fetih ve elde edecekleri büyük ganimetlerle mükâfatlandırdı.»

«İnkâr edenler, kalplerine taassubu, o cahiliye taassubunu yerleştirirken Allah da peygamberinin ve mü'minlerin kalplerine huzur ve sükûnet indirdi. Onları takvayı gerektiren sözden ayırmadı. Onlar ise buna hakkıyla lâyık ve ehil kimselerdi. Allah, her şeyi çok iyi bilir.»

Bu sûrede bir âyet daha var ki, Kureyş'in bilinmeyen taraflarını açıklıyor:

«Eğer kâfirler sizinle savaşacak olsalar, arkalarına dönüp kaçarlar. Sonra da ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilirler.»(2)

Bu âyetten anlaşılıyor ki, Kureyş'in hiç zafer kazanma ümidi kalmamıştı. Yenilecekleri içlerine işlemişti. Müslümanlarla çarpışacak ve onların önünde duracak güçleri yoktu.

Bu sûreden nakledeceğimiz son âyet de bize, müslümanlar avantajlı olduğu halde niçin harp olmadığını açıklıyor:

---

(1) Fetih sûresi, âyet 4, 18, 26

(2) Fetih sûresi, âyet 22

«Eğer o kâfirler arasında bilmediğiniz mü'min erkekler ve mü'min kadınlar bulunup da farkında olmayarak onları tepeleyip vebal altında kalma ihtimaliniz olmasaydı, savaşmanıza izin verirdik. Bütün bu nimetleri Allah size, dilediklerini rahmetine kavuşturmak için vermiştir. Eğer mü'minlerle kâfirler birbirlerinden seçilip ayrılmış olsalardı, elbette kâfirleri can yakıcı bir azaba uğratırdık.»(1)

Çünkü Mekkelilerin içinde erkeklerden de kadınlardan da müslüman olmuş kişiler vardı. Müslüman olduklarını saklıyorlardı. Kureyş inadının ve katı tutumunun hâkim olduğu Mekke'de İslâm'a girdiklerini ilân edememişlerdi. Eğer savaş yapılsaydı bunların bir kötülüğe uğramaları mümkündü. Zira müslümanlar, onların İslâm'ı kabul ettiklerini bilmiyorlardı. Onlara eziyet edip sonra da onların mü'min olduklarını öğrenselerdi bundan elem ve ızdırap duyarlardı. Eğer o mü'minler kâfirlerden ayrılsalardı, harp olabilir ve Allah mü'minleri kâfirler karşısında galip getirirdi. Böylece Allah, içindeki bazı kişilerden dolayı o topluma lütufla muamele etmek istemişti.

H — HZ. MUHAMMED'İN HÜKÜMDARLARA DAVET MEKTUPLARI

İslâm Davetinin Genişlemesi:

Biraz önce, bir taraftan yahudilerin gücünün kırılması, diğer taraftan Kureyş ile sulh yapılması sayesinde insanları İslâm'a davet için geniş bir kapı açıldığını söylemiştik. Daha önce de davetin üç safhasını görmüştük: Gizli davet, Hâşimoğulları'nı davet ve açıktan davet. Şimdi de sıra daha geniş ve cihanşümul bir davete gelmişti. Allah'ın âyetlerinde belirtilenler gerçekleşecekti:

«Âlemlere uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e hakkı bâtıldan ayıran Kur'an'ı indiren Allah, yüceler yücesidir.»(2)

«Ey Muhammed! Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.»(3)

Hz. Peygamber vakit kaybetmeden hemen Arap yarımadasındaki emirlere, kabile reislerine ve yarımadayı çevreleyen bölgelerdeki hükümdarlara, mektuplar ve elçiler gönderdi. Onları ve idareleri altında olanları İslâm'a davet ediyor ve İslâm dininin prensiplerini onlara açıklıyordu. Arapça kaynaklar bu mektuplardan çokça bahsetmektedirler. Bu mektuplara Müslim'in Sahih'inde yer verilmiş ve Vâkidî on-

---

(1) Fetih sûresi, âyet 26
(2) Furkan sûresi, âyet 1
(3) Enbiyâ sûresi, âyet 107

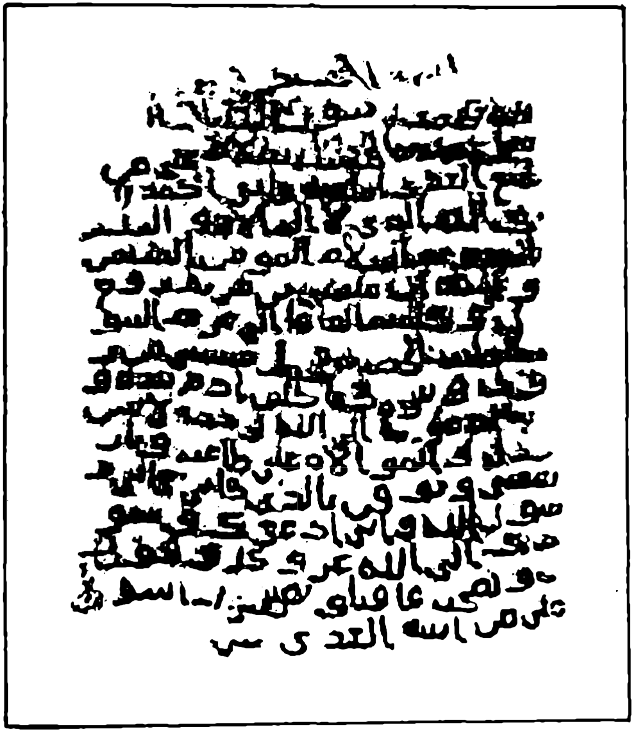

Hz. Peygamber'in, Habeş İmparatoru Necâşî'ye gönderdiği İslâm'a davet mektubunun orijinali.

lardan söz etmiştir.(1) Ebû Ubeyd, Rasûlullah'ın Bahreyn meliki Münzir b. Sâvâ'ya, Uman meliklerine, Yemen hâkimine, Abdu Kilâb Oğulları'na, Necâşi'ye, Bizans imparatoruna ve Sasanî hükümdarına gönderdiği mektupları ele almış ve onların metinlerini vermiştir.(2) İbnu Kayyım da bu konuda, mektupları götürenlerin de isimlerini içine alan geniş bilgi vermektedir. Elçilere nasıl davranıldığından ve bu teşebbüsün neticelerinden bahsetmektedir.(3) el-Has'amî es-Suheylî diyor ki:(4) Hükümdarların kimisi Hz. Peygamber'e tâbi oldu. Yemen ve Uman hükümdarları gibi. Kimisi onunla mütareke yaptı ve hediyeler gönderdi. Mukavkıs gibi. Kimisi de ona karşı çıktı. Gassanî ve Sasanî hükümdarları gibi. Nevevî,(5) Rasûlullah'ın Mukavkıs'a gönderdiği el-

بسم الله الرحمن الرحيم

من محمد رسول الله الى النجاشى عظيم الحبشة سلام على من
اتبع الهدى اما بعد فانى احمد اليك الله الذى لا اله الا هو الملك
القدوس السلام المؤمن المهيمن و اشهد ان عيسى بن مريم روح
الله و كلمته القاها الى مريم البتول الطيبة الحصينة فحملت بعيسى
من روحه و نفخه كما خلق آدم بيده ، وانى ادعوك الى الله
وحده لا شريك له والموالاة على طاعته و ان تتبعنى و ترقن
بالذى جاءنى فانى رسول الله وانى ادعوك وجنودك الى الله عز
و جل وقد بلغت و نصحت فاقبلو (كذا) نصيحتى والسلام على
من اتبع (كذا) الهدى .

Hz. Peygamber'in, Habeş İmparatoru Necâşi'ye gönderdiği İslâm'a davet mektubunun bugün kullanılan Arap alfabesi ile yazılmış şekli.

---

(1) Târihu'l-Vâkıdî, II. 33
(2) Ebû Ubeyd, el-Emvâl, 20, 24
(3) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, I. 23, 30
(4) Suheylî, er-Ravdu'l-Unuf, I. 250
(5) Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ, Birinci kısım, II. 150

çinin Hâtib b. Baltaa, Bizans'a gönderdiği elçinin de Dıhye b. Halîf el-Kelbî olduğunu zikrediyor. Sasanî hükümdarına ise, Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'yi göndermişti. Necâşî'ye Amr b. Umeyye'yi, Bahreyn meliki Munzir b. Sâvâ'ya Alâ b. Hadramî'yi göndermişti. Bunların hepsi de gittikleri ülkelerin dillerini biliyordu.(1)

Bu kaynakların hepsi de bu açıdan incelendiğinde Hz. Peygamber'in yabancı ülke hükümdarlarını İslâm'a davet için elçiler gönderdiğini ortaya koymaktadır. Bazı tarihçiler, Hz. Peygamber'in komşu hükümdarları İslâm'a davet ettiğini kabul etmiyorlar. Bunların öne sürdükleri delil de Hz. Peygamber'in mektuplarının bu devletlerin arşivlerinde yer almayışıdır. Bizce bu görüş tutarlı değildir. Çünkü önce bu hükümdarların mektupları arşivlememiş olmaları mümkündür. Sonra mektupların gönderilmesinden sonra o devletlerin içine düştüğü kargaşa anlarında mektuplar imha edilmiş olabilir. Belirli bir zümrenin kabul etmemesine rağmen bazı müsteşrikler bu mektuplardan

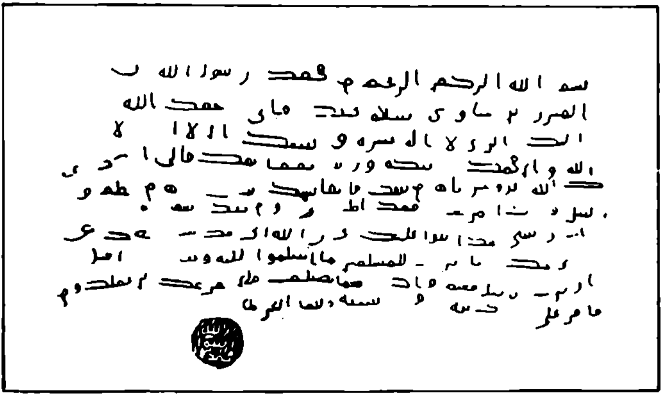

Hz. Peygamber'in, Münzir b. Sâvâ'ya gönderdiği İslâm'a davet mektubunun orijinali.

---

(1) Abdu'l-Hayy el-Kuttâbî, et-Terâtîbu'l-İdâriyye, I, 194-195

bahsedip, onların gönderildiğini kabul etmektedirler. Bunlardan biri de Wells'tir.(1) Sonra Rasûlullah'ın, Kureyş ile sulh yapıldıktan ve yahudi tehlikesi bertaraf edildikten sonra, barış ortamında Allah'ın dinine çağıran mektuplar göndermesinden daha tabiî bir şey olamaz. Çünkü İslâm, bütün insanlığa hitabeden bir dindir. Hz. Peygamber de bu dinin tebliğcisi, insanlığa sunucusudur.

بسم الله الرحمن الرحيم

من محمد رسول الله الى المنذر بن ساوى سلام عليك فانى
احمد الله اليك الذى لا اله الا الله هو و اشهد ان لا اله الا الله و
ان محمدا عبده و رسوله ، اما بعد فانى اذكرك الله عز و جل
فانه من ينصح فانما ينصح لنفسه ، و انه من يطع رسلى و يتبع
امرهم فقد اطاعنى ؛ و من نصح لهم فقد نصح لى ؛ و ان رسلى
قد أثنوا عليك خيرا ؛ و انى قد شفعتك فى قومك فاترك
للمسلمين ما اسلموا عليه و عفوت عن اهل الذنوب فاقبل منهم و
انك مهما تصلح فلن نعزلك عن عملك ومن اقام على يهوديته او
مجوسيته فعليه الجزية .

Hz. Peygamber'in, Münzir b. Sâvâ'ya gönderdiği İslâm'a davet mektubunun bugün kullanılan Arap alfabesi ile yazılmış şekli.

Hükümdarlara yazılan bu mektuplar, gerçekten hikmetli ve ileri görüşlü bir üslûpla kaleme alınmışlardır. İfadeler müsamahakârdır. Hz. Peygamber, davet etmekte, tehdit etmemektedir. Hükümdarların ve başkanların itibarını düşürmemekte, onlara ünvanlarıyla hitap etmekte, böylece derecelerini kabul edip, saltanatlarının İslâm'ın gölgesinde de devam edeceğini ifade etmektedir. O bununla saltanat peşinde olmadığını kanıtlamaktadır. Sonra zenginlerin malında zekât olduğunu bildiriyor, fakat kendisine ve ailesine zekâtın helâl olmadığını da kesinlikle söylüyordu. Zekâtın zengin müslümanlardan alınıp fakir müslümanlara verileceğini belirtiyor. Bununla da mal-mülk peşinde koşmadığını ortaya koymaktadır. Her hükümdara durumuna göre hitap ediyordu. Eğer ehl-i kitapsa semavî dinler arasındaki ilişkiye işaret ediyor. Ehl-i kitap değilse insanlığın Allah'a dönmesi ve Allah'tan başkasına tapmayı terketmesi gerekliliğini işaret ediyordu.

---

(1) Wells, A Short History of the World, 195, 202

Bunu iyice açıklayabilmemiz için mektuplardan bazı örnekler verelim:

1 — Bizans İmparatoru Heraklius'a gönderilen mektup:

«*Bismillâhirrahmânirrahîm,*

Allah'ın kulu ve Rasûlü Muhammed'den Bizans'ın İmparatoru Heraklius'a:

Allah'ın selâmı, hak yolda olanlara olsun. Seni, İslâm'ı kabule davet ediyorum. Müslüman ol ki, kurtuluşa eresin. Allah da sana çifte mükâfat verecektir; davetimi kabul etmez bundan yüz çevirecek olur-

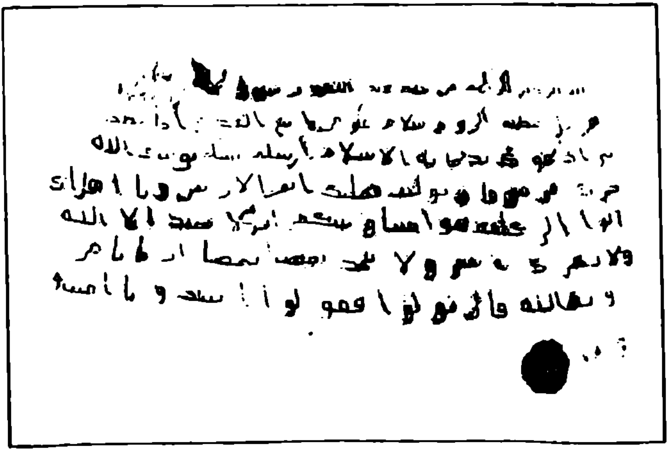

Hz. Peygamber'in, Bizans İmparatoru Heraklius'a gönderdiği İslâm'a davet mektubunun orijinali.

san, bütün Aryesilerin(1) günahı sana olacaktır. «De ki: Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda müsavi olan bir söze gelin: Yalnız Allah'a kulluk edelim. Ve O'na hiç bir şeyi ortak koşmayalım. Bir kısmımız Allah'ı bırakıp diğer bir kısmımızı Rabler edinmesin.» Eğer yüz çevirirlerse deyin ki: «Şahit olun, bizler müslümanlarız.»

بسم الله الرحمن الرحيم

من محمد عبد الله و رسوله الى هرقل عظيم الرّوم . سلام
على من اتبع الهدى : اما بعد فانى ادعوك بدعاية الاسلام اسلم
تسلم يؤتك الله اجرك مرتين فان توليت فان عليك اثم الا
رسيسين ويا اهل الكتاب تعالوا الى كلمة سواء بيننا وبينكم الا نعبد
الا الله ولا نشرك به شيئا و لا يتخذ بعضنا بعضا اربابا من دون
الله فان تولوا فقولوا اشهدوا بانا مسلمون .

Hz. Peygamber'in, Bizans İmparatoru Heraklius'a gönderdiği İslâm'a davet mektubunun bugün kullanılan Arap alfabesi ile yazılmış şekli.

2 — İran hükümdarına gönderilen mektup:

«Bismillâhirrahmânirrahîm,

Allah'ın kulu ve Rasûlü Muhammed'den İranlıların hükümdarı Kisrâ'ya:

Allah'ın selâmı, hak yolda olanlara, Allah'a ve Rasûlü'ne iman edenlere, Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve Rasûlü olduğuna şehadet edenlere olsun. Seni, İslâm'ı kabule

---

(1) Saf tevhid inancını benimseyen Mısırlı papaz Arius (v. 326)'a nispet edilenler.

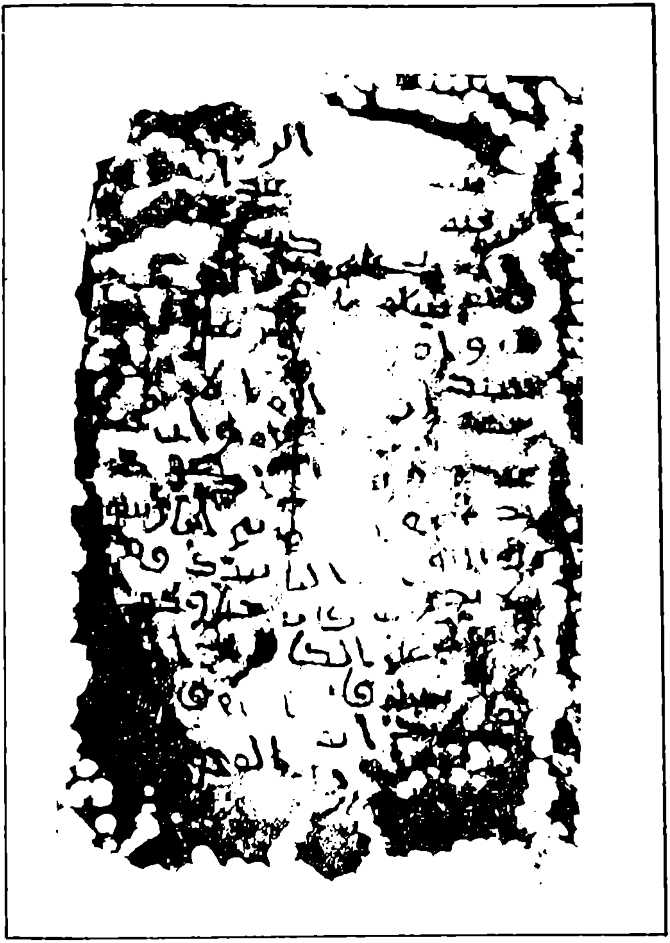

Hz. Peygamber'in, İran İmparatoru (Kisrâ)'na gönderdiği İslâm'a davet mektubunun orijinali.

davet ediyorum. Çünkü ben, hayatta olanları uyarmak ve inanmayanlar (kâfirler) üzerinde Allah'ın sözünü gerçekleştirmek için istisnasız bütün insanlara gönderilen bir peygamberim. Müslüman ol ki, kurtuluşa eresin. Şayet kabul etmezsen bütün Mecûsilerin günahı sana olacaktır.»

بسم الله الرحمن الرحيم

من محمد رسول الله الى كسرى عظيم فارس سلام على من
اتبع الهدى و آمن بالله و رسوله و اشهد ان لا اله الا الله و انى
رسول الله الى الناس كافة لينذر من كان حيا اسلم تسلم فان ابيت
فعليك اثم المجوس .

Hz. Peygamber'in, İran İmparatoru (Kisrâ)'na gönderdiği İslâm'a davet mektubunun bugün kullanılan Arap alfabesi ile yazılmış şekli.

3 — Şam (Dımaşk) emirine gönderilen mektup:

«Bismillâhirrahmânirrahîm,

Allah'ın Rasûlü Muhammed'den Hâris b. Ebi Şamir'e:

Allah'ın selâmı, hak yolda olan, Allah'a iman eden ve Rasûlü'nü tasdik edenlere olsun.

Seni tek olan ve hiç bir ortağı bulunmayan Allah'a iman etmeye davet ediyorum. Kabul edersen saltanatın devam eder.»

4 — Mısır hâkimi Mukavkıs'a gönderilen mektup:

«Bismillâhirrahmânirrahîm,

Allah'ın Rasûlü Muhammed'den Kıptîlerin hâkimi Mukavkıs'a:

Allah'ın selâmı, hak yolda olanlara olsun. Seni, müslüman olmaya davet ediyorum. Müslüman ol ki, kurtuluşa eresin. Kavmin müslüman olursan Allah sana iki kat mükâfat verecektir; eğer bundan kaçınacak olursan, bütün Kıptîlerin günahı sana olacaktır. «De ki: Ey kitap ehli! Sizinle bizim aramızda müsavi olan bir söze gelin. Yalnız Allah'a kulluk edelim. Ve O'na hiç bir şeyi ortak koşmayalım. Bir kıs-

mımız Allah'ı bırakıp diğer bir kısmımızı Rabler edinmesin.» Eğer yüz çevirirlerse deyin ki: «Şahit olun, bizler müslümanlarız.»(1)

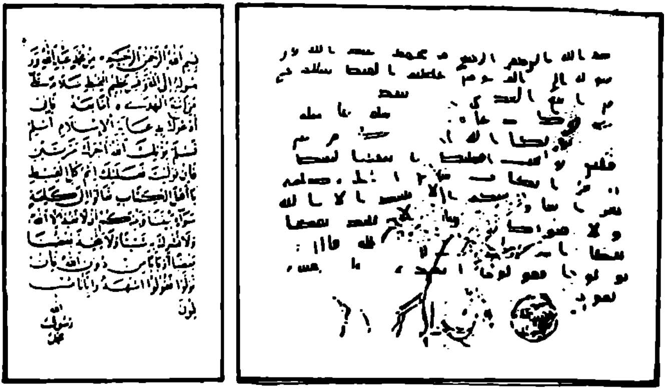

Hz. Peygamber'in, Mısır hükümdarı Mukavkıs'ı İslâm'a davet eden mektubunun orijinali ve bugün kullanılan Arap alfabesi ile yazılmış şekli.

I — MÛTE SAVAŞI

(Arap olmayanlarla mücadelenin başlangıcı)

Zamanı: Hicretin sekizinci yılı, Cemaziyelevvel ayı. (Eylül 629 M.)

Yeri: Arap yarımadasının kuzeyinde Şam yarımadasında bir kasaba.

Mûte savaşı, Rasûlullah'ın hükümdarlara gönderdiği mektupların bir neticesi olarak baş gösterdi. Hz. Peygamber, Gassanilere yazdığı mektubu. Hâris b. Umeyr el-Ezdî ile göndermişti. Gassanîler Bizan İmparatoruna tâbi idiler ve bundan dolayı da kendilerini güçlü görüyorlardı. Elçiyi öldürdüler ve Hz. Muhammed ile alay ettiler. Bu, cezası verilmesi gereken düşmanca bir davranıştı. Zaten Arap yarımadasının İslâm'a düşman unsurlardan temizlenmesi için de vakit gelmişti.

Hz. Peygamber, Gassanilere karşı üç bin mücahitten oluşan bir ordu hazırladı. İlk defa orduya tek bir komutan tayin etmiyor, Zeyd b.

---

(1) Bu mektuplar için bk. Kalkaşendî, es-Subhu'l-A'şâ, VI, 376-380

Hârise'nin komutan olduğunu, ona bir şey olursa Câfer b. Ebî Tâlib'in, Câfer'e de bir şey olursa Abdullah b. Ravaha'nın komutan olacağını belirtiyordu. Böyle yapması, Hz. Peygamber'in bu savaşın zorlu geçeceğini hissettiğini göstermektedir. Nitekim bu davranış, müslümanların işin tehlikesini anlamalarına kâfî gelmişti.

İslâm ordusu kuzeye doğru yola çıktı. Mûte yakınlarına vardıklarında aniden yüz bin kişilik büyük bir orduyla karşı karşıya geldiler. Düşman ordusu, Bizans, Gassanî ve onlara yardımcı olmak için gelen çevredeki müşrik Araplardan teşekkül ediyordu.

Durum ciddi idi. Müslümanlar aralarında bir durum değerlendirmesi yaptılar. Bir kısmı; Rasûlullah'a durumu yazalım da bize ne yapacağımızı bildirsin veya bize yardımcı kuvvetler göndersin» görüşünde idi. Abdullah b. Ravaha buna karşı çıkarak şöyle konuştu. *«Ey müslümanlar! Vallahi siz, sadece ve sadece şehadet arzusuyla yola çıktınız. Biz insanlarla ne sayımızla savaşıyoruz, ne gücümüz kuvvetimizle, ne de çokluğumuzla. İki hasletten birini, yani zafer kazanmak veya şehadet mertebesine ermek üzere benimle geliniz.»* Oradakiler de: *«Vallahi Abdullah doğru söyledi»* dediler.

Müslümanlar ileri atıldılar ve savaş başladı. Ama vakit geçmeden iki ordu arasındaki sayı farkı kendini gösterdi. Rasûlullah tarafından tayin edilen üç komutan da birbiri arkasından şehit oldular. Sonra bayrak Hâlid b. Velid'e geçti. Hâlid, savaşa devam etmenin, müslümanların çok büyük bir ordu karşısında yok olmalarına sebep olacağını hemen anladı. Ordunun kurtuluşunu temin etmek için geri çekilmek zorunda kaldı.

Mûte Savaşı Hakkındaki Bazı Önemli Notlar:

1 — Bu savaşın korkunçluğu, şehit sayısının çokluğundan değil, Bizans ve kuzeydeki Araplarca hazırlanan kalabalık ordulardan dolayıdır. Yoksa burada verilen şehit sayısı üç komutan da dahil olmak üzere sadece on ikidir. Bundan anlaşılıyor ki bu tehlikeli savaşta bayrağı taşıyan en öne geçiyor, sadece savaşı idare etmekle yetinmiyordu. Bu sebeple de şehit sayısı az olmasına rağmen bayrağı taşıyanlar şehit oldular. Düşman ordusundan da aynı sayıda kişinin öldüğü rivayet edilmektedir.

2 — Bu savaşı inceleyen birisi, çarpışmanın devamını önleyen ve her iki tarafın da sadece bir kuvvet denemesiyle yetinmesine sebep olan korkunun ve çekingenliğin ortak olduğunu görür. Çünkü Bizans ordusu, müslümanların yahudiler karşısında ve diğer savaşlarda elde ettikleri zaferleri biliyorlardı. Müslümanlar da, İran karşısında daha

yeni zafer kazanmış olan Bizans ordusunun gücünü biliyordu. Bu ortak korku ve çekingenlik ortamında savaş bu noktada durdu.

3 — Medine'deki müslümanlar, Hâlid b. Velid'in ordusuyla birlikte geri çekilmesini onaylamadılar. Bunu harpten kaçma kabul ettiler. Bundan dolayı halk, ordunun üzerine toprak serpmeye, onları harp kaçakları diye nitelemeye ve «Allah yolunda cihattan kaçtınız» diyerek onlarla alay etmeye başladılar. Bu sebeple de onların bir çoğu, bu tip hücumlardan çekinerek halk arasına çıkamaz oldu. İbn Hişam rivayet ediyor: «Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme, Seleme b. Hişam b. Âs'ın hanımına: «Ne oluyor, Seleme'nin Rasûlullah'la namaz kılmaya geldiğini görmüyorum?» dedi. Kadın şöyle cevap verdi: «Vallahi, dışarı çıkamıyor. Ne zaman çıksa halk; Ey kaçak! Allah yolunda savaştan kaçtınız, diye bağırıyor. O da artık evde oturuyor. Dışarı çıkmıyor.»

Hz. Peygamber durumun nezaketini takdir ediyordu. Onları geri çekilme zorunda bırakan sebepleri bilerek onlar hakkında «Taarruz için geri çekilenler» tabirini kullandı. Hâlid b. Velid'e de Seyfullah (Allah'ın kılıcı) ünvanını verdi.(1)

Hâlid b. Velid bu durumu içine attı. Bizans'tan intikamını Şam fethi esnasında onlarla yaptığı mücadelede aldı ve o acelecilerin hakkında kullandıkları bu «kaçaklık» sıfatından kendini temizledi. Hâlid gibi bir cengâvere «savaştan kaçma» sıfatı yakıştırılabilir miydi?

4 — Bu savaş neticesinde müslümanlar anladılar ki gerçek mânâda savaş, Bizans'a karşı yapılacak. Bunun için uygun bir zamanda Bizans'la savaşmak üzere hazırlıklara başladılar.

5 — Uhud hezimetinden sonra Hz. Peygamber'in, Kureyş'e müslümanların kuvvetli olduğu hissini vermek için süratle Hamrâu'l-Esed'e gittiğini gördük. Mûte savaşından sonra da aynı şeyi yaptı. Amr b. Âs komutasında bir orduyu kuzeye gönderdi. Ona içlerinde Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in de bulunduğu, Ebû Ubeyde b. Cerrah komutasında bir de takviye birlik yolladı. Ebû Ubeyde'ye, «ayrılığa düşmeyin» diye tavsiyede bulundu. Buna daha önce de işaret etmiştik. Muhammed Hüseyin Heykel bu savaş hakkında şunları söylüyor: «Ordu ilerledi. Savaş arzusunda olan Şamlılar dağıldı. Böylece müslümanların bu bölgedeki itibarı ve satveti yeniden teessüs etti.»(2)

---

(1) İbn Hişam, IV, 17

(2) M. Hüseyin Heykel, Hayatu Muhammed, 296

1 — MEKKE'NİN FETHİ

Zamanı: Hicretin sekizinci yılı, Ramazan ayı. (Ocak 620 M.) Rasûlullah Ramazan ayında yola çıkmıştı.

Yeri: Mekke-i Mükerreme.

Mekke'nin fethi için artık ortam hazırdı. Bunların bir kısmına daha önce işaret etmiştik. Müslümanlar, barış devresinde Kureyş'in en güçlü yardımcısı yahudileri ortadan kaldırmış, nüfuzları artmaya başlamış ve Mekke'yi her taraftan kuşatmıştı. Güneydeki bir çok kabile onlara katılmış, kuzeydeki bir çok kabile de onların hâkimiyeti altına girmişti. Hicaz bölgesinde müslümanların karşısında sadece Mekke kalmıştı. O andaki Mekke halkı da bir hayli yenilenmişti. Mekke'nin müslümanlar ile hicretten önce ve sonra devam eden mücadeleleri yirmi bir seneyi bulmuş, bu süre içinde durum değişmişti. Hz. Muhammed'i öldürmek için çağrıda bulunanların büyük bir kısmı harplerde ölmüştü. Ebû Cehil, Utbe, Şeybe ve benzerleri gibi. Gerçi savaşlarda Mekke'nin kendilerine güvendiği Hâlid b. Velid, Amr b. Âs, Osman b. Talhâ b. Ebi Talhâ gibi korkusuzca çarpışan kahramanlar da vardı. Ama bunlar da müslüman olarak Hz. Muhammed'e iltihak etmiş ve Mekke'deki yerleri boş kalmıştı. Müslümanların elde ettiği zaferler, şirke devam eden Mekkelileri sarstı. Kureyş, Mekke'yi boşalttıktan sonra oraya giren müslümanlar, Kâbe'yi tavaf ederken ve kelime-i tevhid getirirken Mekke yamaçlarında neredeyse onlar da müslümanlarla beraber aynı şeyleri söyleyeceklerdi. Daha beşikte küçük bir bebek iken İslâm'ı duymuş yeni bir nesil yetişmiş, putperestlik onların gönlüne kök salıp yerleşmemişti. Mevcut durum, Mekkelilerin bir çoğuna ağır gelmeye başladı. Çünkü Mekke'de doğan bu dini Mekke dışındaki Arap kabilelerinin çoğu kabul etmişti. Kureyş kabilesine mensup olan Hz. Muhammed Arapların çoğu nezdinde şerefli ve değerli bir şahsiyet olmuştu ama Kureyş hâlâ ona düşmandı.

Biz tekrar Hâlid b. Velid'e dönelim. Hâlid b. Velid'in en katı İslâm düşmanlarından biri olan Velid b. Muğîre'nin oğlu olduğunu ifade edelim. Şu âyet-i kerîmeler onun hakkında yani Hâlid'in babası Velid hakkında nâzil olmuştur:

«Beni şu adamla başbaşa bırak. Ben onu annesinin karnında tek başına yarattım. Sonra ona bol servet ve yanından ayrılmayan oğullar verdim. Ona büyük imkânlar sağladım. Sonra verdiğim nimetleri daha da artırmamı büyük bir hırsla ister. Hayır! Çünkü o, âyetlerimize karşı aşırı inatçıdır.»(1)

---

(1) Müddessir sûresi, âyet 11-16

Osman b. Talhâ'nın babası olan Talhâ b. Ebî Talhâ'nın, Uhud savaşında, Kureyş saflarından ileri çıkıp müslümanlardan teketek çarpışmak için er dilediğini daha önce belirtmiştik... Hâlid'in, Osman'ın ve onlar gibi bir çoklarının müslüman oluşu nesilden nesile ne kadar önemli bir değişiklik olduğunu gözler önüne sermekte ve bu manevî başkenti İslâm'ın satvetini kabule hazırlamaktaydı.

Ayrıca Kureyşliler, kendilerini hemen hemen bütün Arapların karşısında buldular. Çünkü Arapların büyük çoğunluğu Allah'ın dinine girmişti. Bunlar zaman zaman haccetmek üzere Mekke'ye doğru yola çıkıyorlardı. Kureyş'in hâlâ putlara tapmaya devam etmesi bu büyük akış önünde âdeta anlamsız bir direnmeydi. Kureyşliler ayrıca müslümanların nüfuzunun her tarafa yayıldığı bir zamanda artık kuzeye ve güneye doğru yürüttükleri ticarî faaliyetin güvenlik içinde devam edemeyeceğini de sezdiler.

Böylece güçlükle ayakta durabilen Mekke, Hz. Muhammed'in avucuna olgun bir meyve gibi düşmeye hazır hale gelmişti. Kureyş, müslümanlarla yaptığı Hudeybiye antlaşmasını bozmuştu. Çünkü Benî Bekr ve Huzâa kabileleri arasında çarpışma çıkmıştı. Benî Bekr Kureyş'in, Huzâa müslümanların müttefikiydi. Kureyş, bu savaşta müttefiki olan Benî Bekr ile birlikte hareket etmiş ve Huzâa da önce zayıf iken müslümanlar sayesinde güçlenmişti.(1)

Hz. Peygamber, Arap yarımadası tarihinde eşi görülmemiş büyük bir ordu hazırladı. Ordu, on bin kişiden meydana geliyordu. Ve büyük komutanına mutlak itaat halindeydi.

İbn Hişam şu bilgiyi vermektedir:(2) Hz. Peygamber, Mekke seferine kesin karar verince Hâtib b. Ebî Baltaa Kureyş'e bir mektup yazdı. Mektubunda Kureyş'in tedbir alması için, Hz. Peygamber'in kesin kararından onları haberdar ediyordu. Mektubu bir kadına teslim etti. Bu kadının Abdulmuttalib Oğulları'ndan birinin azatlısı olduğu rivayet edilir. Kadına bu iş karşılığında bir miktar ücret de verdi. Fakat Allah, durumu vahiy yoluyla Hz. Peygamber'e bildirdi. Rasûlullah, mektubu kadından almaları ve yolculuğuna engel olmaları için Hz. Ali'yi ve Zubeyr b. Avvam'ı gönderdi. Yolda kadını yakaladılar. Hz. Ali: «Hâtib'in seninle gönderdiği mektup nerede?» dedi. Kadın yanında mektup olduğunu inkâr etti. Hz. Ali eşyalarını aradıysa da mektubu bulamadı. Bu sefer kadına: «Vallahi! Rasûlullah'a yalan söylenmedi. O da bize yalan söylemedi. Ya mektubu çıkarırsın veya seni soyarız» dedi. Kadın, Hz. Ali'nin kesin kararlı olduğunu görünce saçının örgülerinden mektubu çıkardı. Hz. Ali mektubu alarak Rasûlullah'a döndü. Hz. Peygamber, Hâtib'e: «Seni bu davranışa sevkeden nedir?» dedi. Hâtib, şu cevabı verdi: «Ya Rasûlallah! Vallahi ben Allah'a ve Rasûlüne iman eden biriyim. Fakat benim burada aslım ve ailem yok. Kureyş içinde ise ailem ve evlâdım var. Onlar nezdinde bir iyilikte bulunmuş olayım istedim.» Bunun üzerine Hz. Ömer: «Emret, boynunu vurayım ya Rasûlallah!» dedi. Hz. Peygamber de ona cevaben: «Bilmez misin ki ya Ömer! Allah Bedir savaşma katılanlara bakıp, ne yapmışsanız ben sizi bağışladım, demiş ola.» buyurdu. Hâtib Bedir'e iştirak etmişti. Şu âyet-i kerime bu konuda nâzil olmuştur:

---

(1) İbn Hişam, II. 263
(2) İbn Hişam, IV. 29-30

«Ey iman edenler! Ben'im düşmanımı da, sizin düşmanınızı da dostlar edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz, halbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler...»(1)

Abbas ve Ebû Sufyan:

Hz. Peygamber, Mekke'ye yaklaşana kadar Kureyş, onun gayesi ve hedefi hakkında bilgi sahibi olamamıştı. Gafil avlandılar ve zor durumda kaldılar. Onlar, ne yapacakları hakkında münakaşa ederken Abbas, Mekke dışına çıktı ve Cuhfe'de müslümanlarla karşılaştı. Abbas'ın daha önceden müslüman olduğu ve Hz. Peygamber'in emriyle müslümanlığını gizlediği rivayet edilir.

Abbas, İslâm ordusunun Mekke'ye savaşarak girmesinden ve neticede orada her şeyin yerle bir olmasından endişe ederek bu esnada önemli bir rol oynadı. Hz. Peygamber'in katırını aldı. Onu Mekke'ye götürecek ve Mekkelilerin İslâm ordusundan sakınmalarını sağlayacaktı. Yolda Ebû Sufyan b. Harb'in sesini duydu. O da Budeyl b. Varkâ ile haber toplamak için çıkmıştı. Abbas, onun sesini duyunca: «Ey Ebû Hanzala» diye seslendi. Ebû Sufyan da onun sesini işitince sevindi ve :«Ya Ebû'l-Fadl» diye karşılık verdi. Abbas, ona: «Vah sana! Rasûlullah, mağlup edilemeyecek bir kuvvetle size doğru yola çıkmış, arkama, Rasûlullah'ın katırına bin. Belki seni kurtarabilirim» dedi. O da Abbas'ın terkisine bindi. Müslümanlar onu görünce öldürmek istediler. Fakat Abbas: «Ben O'na eman verdim» diye bağırdı.

Abbas, durumu Hz. Peygamber'e arzetti. Rasûlullah da hikmetine binaen Ebû Sufyan'ın gönlündeki korkunun bir süre daha devam etmesini istedi. Abbas'a: «Onu yanına al ve sabahleyin bana getir» dedi.

Sabah olunca Hz. Peygamber, Ebû Sufyan'ı bütün ümitlerini kaybetmiş, kavminin aşağı ve bayağı bir duruma düşmesini önlemekten başka kaygısı olmayan bir kişi olarak karşısına aldı. Ona: «*Ey Ebû Sufyan! Allah'tan başka ilâh olmadığını bilme zamanın gelmedi mi?*» dedi. Ebû Sufyan cevap verdi: «*Anam, babam sana feda olsun! Sen ne kadar yumuşak, ne kadar iyi birisisin. Sıla-i rahmi ne kadar gözetiyorsun. Vallahi eğer Allah'tan başka bir ilâh olsaydı, bana mutlaka bir faydası olurdu.*»(1)

---

(1) Mümtehine sûresi, âyet 1

Hz. Peygamber tekrar sordu: «*Benim Allah'ın peygamberi olduğuma şehadet etme zamanın gelmedi mi?*» Ebû Sufyan bu soruya üstü kapalı bir cevap verdi: «*Bu konuda gönlümde bir şey var.*» Bu cevap üzerine Abbas, eliyle onu dürtüp uyardı ve cahiliye taassubundan sıyrılmasını istedi. O da Allah'a ve Rasûlü'ne iman ettiğini açıkladı.

Ebû Sufyan iman etti. Fakat Hz. Peygamber, İslâm ordularının mevcudunu bizzat görmesi için onun Mekke'ye dönmesine müsaade etmedi. Ebû Sufyan, hiç aklına gelmeyen bir manzarayla karşılaştı. Bu debdebeli askerî gösteri sona erince Mekke'ye dönmek üzere serbest bırakıldı. O, artık Mekke'de halka, hiç bir kuvvetin durduramayacağı bu askerî yürüyüşü anlatan ve bütün karşı koyma ümitlerini yok eden bir kişi olmuştu.(2)

İslâm orduları dört yönden Mekke'ye girdiler. Hâlid b. Velid de komutanlardan biriydi. Rasûlullah'ın görevlendirdiği bir kişi ilân ediyordu: «*Kim Ebû Sufyan'ın evine girerse emniyettedir. Kim kapısını kapatırsa emniyettedir. Kim Mescid-i Haram'a girerse emniyettedir.*»(3)

Mekke teslim oldu. Müslümanlar Kâbe'yi tavaf ettiler ve putları kırdılar. Bunları yaparken şöyle haykırıyorlardı: «*Hak geldi, bâtıl yok oldu. Elbette bâtıl yok olmaya mahkumdur.*»(4)

Tarih, zor ve baskı altında tutulup vatanından kovulan, sonra vatanına dönme imkânı elde edince de oradakilere dokunmayan ve intikam almaya çalışmayan herhangi bir toplum görmüş müdür?

Yine tarih, uzun süre devam eden kanlı çarpışmalardan sonra bir araya gelen ve bu karşılaşmalarında kin ve intikam bulunmayan iki düşmana şahit olmuş mudur?

İşte İslâm ruhu ve yüce komutanın idaresi altındakilere hâkimiyeti, dünkü düşmanlarına karşı merhameti budur. Onlara: «*Size ne yapacağımı sanıyorsunuz?*» deyince etrafına toplanıp: «*Sen iyi bir kar-*

---

(1) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 383
(2) İbn Hişam, II, 269
(3) İbn Hişam II, 269
(4) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, II, 165; İbnü'l-Kelbî, Kitabu'l-Esnâm, 41 vd.

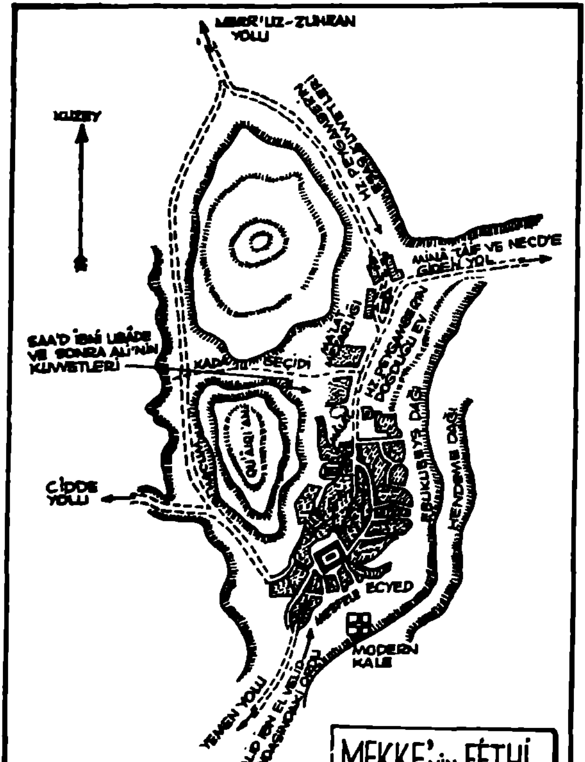
MERR'UZ-ZUHRAN YOLU
KUZEY
HZ. PEYGAMBER VE KUVVETLERİ
MİNÂ TÂİF VE NECD'E GİDEN YOL
SAA'D İBNİ UBÂDE VE SONRA ALİ'NİN KUVVETLERİ
KADA
GEÇİDİ
HZ. PEYGAMBER'İN DOĞDUĞU EV
EBUKUBEYS DAĞI
HENDEME DAĞI
CİDDE YOLU
QU'ÂİQI'ÂN
ECYED
MESFELE
MODERN KALE
YEMEN YOLU
HALİD İBN EL VELİD KUMANDASINDAKİ ORDU
MEKKE'NİN FETHİ KROKİSİ

Mekke'nin fethini gösteren kroki.

deş ve iyi bir kardeş oğlusun» dediler. Hz. Peygamber de: «*Gidin, serbestsiniz*» buyurdu.(1)

Fetihten Sonraki Olaylar:

Mekke'nin teslim oluşu, İslâm tebliğ tarihinde çok önemli bir olaydır. Çünkü böylece, yirmi seneyi aşkın bir süreden beri İslâm'a doğrudan düşmanlık gösteren en tehlikeli bir merkezin düşmanca davranışları durmuştur. Mekke'nin fethinden sonra ortaya çıkan bir takım önemli olaylar var ki şimdi de onlardan bahsedelim:

1 — Ensarın, Hz. Peygamber'in Mekke'de Kalmasından Endişe Etmesi: Mekke fethedilince Hz. Peygamber Safâ tepesinde durup Allah'a duâ ve şükretti. Bu esnada Ensar da etrafındaydı. Birbirlerine: «*Sizce Rasûlullah, Allah kendi memleketini ve yerlerini fethetmeyi ona nasip etmişken burada yerleşir mi?*» diye gizlice soruyorlardı. Rasûlullah duâsını bitirince onlara: «*Ne diyordunuz?*» diye sordu. «*Bir şey değil, ya Rasûlallah!*» dediler. Ne dediklerini söyleyene kadar onlara sormaya devam etti. Onların endişelerini öğrendiğinde ise: «*Allah korusun! Hayatım da sizinle, ölümüm de sizinle*» buyurdu.(2)

2 — Çok Az Kişi Genel Af Dışında Kaldı: Hz. Peygamber'in Mekkelileri geniş kapsamlı bir affa tâbi tuttuğunu biraz önce söylemiştik. Ordu komutanlarına, sadece kendileriyle savaşa kalkışanlara mukabelede bulunmaları için emir vermiş ve hiç kimsenin kanını mübah saymamıştı. Fakat pek az kişi affın dışında kaldı. Bunlar da şunlardır:

Abduluzza b. Hanzala (Abdullah b. Hatal): Önceden Medine'ye gelerek müslüman olmuş, Hz. Peygamber ona Abdullah adını vermişti. Huzâa kabilesinden bir kişiyle, Arap kabilelerinden birine zekât toplama vazifesiyle gönderildi. Vazife anında arkadaşından yemek hazırlamasını istemiş, fakat arkadaşı uyuyakaldığı için yemek yapamamıştı. Abdullah da bu önemsiz sebepten dolayı onu öldürdü. Kısas korkusuyla topladığı zekât mallarını da alarak Mekke'ye kaçtı ve irtidat etti. Bu sebeplerden kanı mübah sayıldı.

Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh: Daha önce İslâm dinini kabul etmiş ve vahiy kâtibi olmuştu. Fakat bu konuda hıyanette bulunduğu gibi, edebsizce sözleri de Hz. Peygamber'e ulaştığından Mekke'ye kaçarak dinden çıktı. Hz. Osman'ın süt kardeşi olduğu için Mekke'nin fethedildiği gün ona sığındı, o da kendisini gizledi, ortalık yatıştıktan sonra Hz. Peygamber'e getirdi, affedilmesi için ricada bulundu. Hz. Peygamber de onu istemeyerek affetti. Bundan sonra Sa'd dürüst bir İslâmî hayat yaşadı. Pek çok muharebede bulundu. Mısır'ın fethinde Amr b. Âs'ın yanındaydı. Hz. Osman tarafından Mısır valiliğine tayin edildi. Kuzey Afrika'nın fethinde büyük rol oynadı.

---

(1) İbn Hişam, II, 274
(2) İbn Hişam, IV, 43

İkrime b. Ebi Cehil: Hz. Peygamber'e ve müslümanlara düşmanlıkta babasından aşağı kalmadı. Babası Bedir'de öldürüldükten sonra da bu düşmanlığa devam etti. Mekke'nin fethinde, Hz. Hâlid'in birliğine karşı savaşmış fakat yenilmişti. İslâm ordusu Mekke'ye girince Yemen'e kaçmak üzere Tihame'ye gitti. Karısı Ümmü Hakîm binti Hâris b. Hişam, Rasûlullah'ın huzuruna gelerek müslüman oldu ve kocası için eman diledi. İsteğinin kabul edilmesi üzerine yola çıkarak kocasını gemiye binmek üzereyken buldu ve Rasûlullah'ın kendisini affettiğini söyledi. İkrime:

— Ya Ümmü Hakim! Muhammed benden o kadar fenalık görmüşken eman verdi mi? dedi. Ümmü Hakim:

— Evet! Onun yumuşak huyu ve ikramı anlatmakla bitmez, dedi.

İkrime korku ve ümit arasında Mekke'ye döndü. Hz. Muhammed, yaklaştıklarında ashabına:

— İkrime şimdi mü'min olarak geliyor. Sakın babasına söğüp gücendirmeyin, buyurdu.

Onun gelişinden evvel Hz. Peygamber neşeli bir halde ayağa kalktı. İkrime huzuruna girip İslâm'ı kabul ettikten sonra:

— Ey Allah'ın Rasûlü! Ben bu kadar kötülük yapmışken yine affettiniz. Bundan sonra müslümanlara karşı olan düşmanlığımın iki mislini kâfirlere göstereceğim, dedi.

Gerçekten de İslâm'a girdiği gün gizli yerlerde ne kadar put varsa hepsini kırdı. Müslüman olduktan sonra İslâm'a büyük hizmetlerde bulundu. Hiç bir an gaza ve cihattan geri kalmadı.

Huveyris b. Nukeyz: Mekke'de Hz. Peygamber'e eziyet edenlerdendi. Hz. Peygamber'i hicveden bir şairdi. Onun sözleri Peygamberimize çok ağır gelirdi. Rasûlullah'ın iki kızı Hz. Fâtıma ve Ümmü Külsüm, Mekke'den Medine'ye hicret ederken onlara da zulmetmişti. Fetih günü Hz. Ali tarafından öldürüldü.

Mikyas b. Subâbe: Önce kardeşi Hişam b. Subâbe müslüman olup Medine'ye gelmişti. Benî Mustalık gazvesinde Amr b. Avf kabilesinden biri onu müşrik zannederek hata ile öldürdü. Mikyas da Medine'ye gelerek İslâm'ı kabul etti ve kardeşinin kanını dava etti. Hz. Peygamber öldürme hata yoluyla olduğu için diyet verilmesine hükmetti. Diyeti alınıp kendisine verilmesine rağmen Mikyas, bir fırsatını bulup kardeşinin katilini öldürdü. Mekke'ye kaçarak dinden çıktı. Fetih günü Handeme'de Hâlid b. Velid'e karşı çıkanlardandı. Mekkeliler bozulunca o da kaçtı. Gizli bir yerde içki içerken yakalandı ve katledildi.

Kînetân (iki muğanniye): Kıntîn'e nispeten böyle denmiştir. Bunlar İbn Hatal'ın şarkıcı köle kadınlarıdır. Hz. Peygamber'i öldürecek kişiyi öven ve insanları O'na hücum etmeye teşvik eden şiirler söylerlerdi. İbn Hatal içki içer, Hz. Peygamber'i tahkir eden şiirler söyler, onları bu kadınlara okuturdu. Kureyş müşrikleri de, İbn Hatal'ın ve bu şarkıcı kadınların yanına gelirler, içki içerlerdi. Bu kadınların işleri güçleri Hz. Peygamber için söylenen hiciv şiirlerini okumaktı. Fetih günü bunlardan Erneb, yakalanıp öldürüldü, Fertena kaçtı.(1) Daha sonra affedilmesi için müracaat edince affedildi ve İslâm dinini kabul etti.

Habbar b. Esved: Hz. Peygamber'e ve müslümanlara en ağır eziyeti yapanlardandı. Peygamberimizin kızı Zeyneb'i, Medine'ye hicreti sırasında yakalamış devesini mızrakla dürtüp yere düşürmüş ve karnındaki çocuğun düşmesine sebep olmuştu. Zeyneb, bu olaydan sonra hastalanmış vefatına kadar hastalıktan kurtarılamamıştı. Mekke'nin fethi esnasında çok arandıysa da bulunamadı. Sonradan Habbar, Medine'ye gelip affını istedi ve müslüman oldu.

Hâris b. Tulâtıla: Mekke'de, İslâmiyeti yayarken Hz. Peygamber'e eziyet ve alay eden, yalancılıkla suçlayanların en önde geleni idi. Haklarında: *«Ey Peygamber! İnsanlara emrolunduğunu açıkça tebliğ et. Müşriklere itibar etme. Alay edenlere karşı biz sana yeteriz»(2)* meâlinde âyetler nâzil olan azılı müşriklerden biriydi. Fetih günü, Hz. Ali tarafından öldürüldü.

Vahşî b. Harb: Hz. Hamza'nın katili idi. Fetih günü kaçarak Taif'e sığındı. Bir müddet orada kaldıktan sonra Taif elçileriyle Medine'ye gelip, Rasûlullah'ın huzuruna girdi ve kelime-i şehadet getirerek müslüman oldu Hz. Peygamber: «Sen Vahşî değil misin?» buyurdu. «Evet ya Rasûlallah» dedi. Hz. Peygamber: «Otur, Hamza'yı nasıl öldürdüğünü anlat» dedi. Vahşî utana utana, olanları olduğu gibi anlattı. Sonunda Hz. Peygamber: «Hadi git, elinden geldiği kadar bana görünme!» buyurdu. Bundan sonra Vahşî serbestçe gezer, Hz. Peygamber'e görünmezdi. Vahşî, Hz. Peygamber'den sonra İslâm ordularıyla birlikte bazı savaşlara katıldı. Yemâme'de ortaya çıkan yalancı peygamber Müseylemetü'l-Kezzab'ı, Hz. Hamza'yı şehit ettiği harbe ile göğsünden vurup öldürdü.

---

(1) İbn Hişam, IV, 38-40

(2) Hicr sûresi, âyet 94-95

Hint binti Utbe: Ebû Sufyan'ın karısı, Muâviye'nin annesidir. Hz. Peygamber'e ve müslümanlara karşı diş bileyenlerden biriydi. Fetih' ten önce İslâm'a düşmanlığı ve Uhud savaşındaki vahşeti malumdur. Fetih günü gizlendi. Kadınların bîatı esnasında, yüzünü örterek Hz. Peygamber'in huzuruna gelip İslâm dinini kabul etti ve affedildi.

Sâre: Ebû Muttalib'in azatlılarından Mekkeli bir kadındı. Şarkı söylemekle geçinirdi. Medine'ye gelip müslüman olmuş ve Hz. Peygamber tarafından kendisine maddî yardımda bulunulmuştu. Fetih' ten önce Hâtib b. Ebî Baltaa'nın Kureyş müşriklerine yazdığı gizli mektubu onlara iletmeyi üzerine aldı. Fakat, Hz. Peygamber bundan haberdar edilmiş ve mektubu geri aldırmıştı. Kendisi serbest bırakılmış ise de kaçıp Mekke'ye gitmiş ve dinden dönmüştür. Orada eskisi gibi İslâmiyet aleyhindeki faaliyetlerine devam etti. Hz. Ali tarafından öldürüldü.

Abdullah b. Ziba'râ: Bu da şairlerdendir. Hz. Peygamber'i hicveder ve müşrikleri müslümanların aleyhine savaşa teşvik ederdi. Fetih günü, Hz. Ali'nin ablası Ümmü Hânî'nin kocası Hübeyre b. Ebî Vehb ile birlikte Necran'a kaçtılar. Hubeyre müşrik olarak orada öldü. Abdullah bir müddet sonra Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'den af diledi ve müslüman oldu.

Ümmü Sa'd: O da Fetih günü öldürülmüştür.

3 — *Hz. Ebû Bekr'in Babasının Müslüman Oluşu:* Hz. Peygamber, Mekke'ye ve Mescid-i Haram'a girince Hz. Ebû Bekr, babası Ebû Kuhâfe'yi alıp Hz. Peygamber'e getirdi. Rasûlullah, onu görünce: «*İhtiyarı evinde bıraksaydın da ben oraya onun yanına varsaydım*» buyurdu. Hz. Ebû Bekr: «*Ey Allah'ın Rasûlü! Senin ona kadar yürümenden, onun sana kadar yürüyüp gelmesi daha lâyık, daha uygundur*» dedi. Ebû Kuhâfe gelince, Hz. Peygamber onu önüne oturttu, eliyle göğsüne dokundu ve sonra da: «*Ey Ebû Kuhafe! Müslüman ol, selâmete er!*» buyurdu. Ebû Kuhâfe hemen şehadet getirdi, müslüman olduğunu açıkladı.(1)

4 — *Safvan b. Umeyye'nin Müslüman Oluşu:* İslâm'ın en büyük düşmanlarındandı. Mekke fethedilince Safvan b. Umeyye b. Halef deniz yoluyla Yemen'e kaçmak için süratle Cidde'ye gitti. Kardeşinin oğlu Umeyr b. Vehb, Hz. Peygamber'e gelerek: «Ey Allah'ın Rasûlü! Safvan b. Umeyye kabilesinin efendisidir. Senden korkup kendini bir an önce denize atmak için buradan kaçtı. Ona eman ver» dedi. Hz. Peygamber de hiç tereddüt etmeden: «O, emandadır» buyurdu. Umeyr:

---

(1) İbn Hişam, IV, 34

«Ya Rasûlallah! Bana, senin ona eman verdiğini gösteren bir belge ver» dedi. Hz. Peygamber de sarığını verdi. Sarıkla beraber yola çıkıp ona yetişti ve :«Ya Safvan! Bu Allah'ın Rasûlü'nün sana emanıdır. Sana en üstün, en iyi, en yumuşak insandan, gücü gücün, şerefi şerefin olacak birisinden gelen bir eman» diye haykırdı. Safvan: «Canıma dokunmasından korkuyorum» dedi. Umeyr de: «O yumuşak, halim selim ve çok iyi birisidir» dedi. Safvan, Umeyr ile birlikte Hz. Peygamber'in yanına döndü. Birlikte huzuruna girdiler. Safvan, Rasûlullah'a: «Bu adam bana eman verdiğini iddia ediyor» dedi. Rasûlullah da: «Doğru söylemiş» buyurdu. Safvan: «Beni iki ay muhayyer bırak» dedi. Rasûlullah: «Sen dört ay muhayyersin» buyurdu.

Safvan'ın, Rasûlullah ile ilişkisi günden güne kuvvetlenmeye ve onu beğenmeye başladı. Aradan çok geçmedi, Safvan Huneyn'de, daha müslüman olmadığı halde müslümanların saflarında yer aldı. Orada, ilk karşılaşmada, müslümanlar yenilgiye uğradığında münafıklar Rasûlullah hakkında ileri geri lâf etmeye başlayınca Safvan onlara şiddetle karşı çıktı. Hz. Peygamber'in kendisine verdiği süreyi beklemeden müslüman oldu.(1)

5 — *Kâ'b b. Züheyr'in Müslüman Oluşu:* Muâllâka sahibi Züheyr b. Ebî Sülma'nın oğludur. Züheyr, sağlam karakterli bir insandı. Şiirle hikmeti birleştirmişti. Hz. Muhammed'e peygamberliğin gelişinden bir yıl önce ölmüştü. Kâ'b ile kardeşi Büceyr de babaları gibi şairdiler. Şiirde onlar da şöhret kazanmışlardı. Kâ'b, Hz. Peygamber'i hicvederdi. Mekke'nin fethi gününde çoğu İslâm düşmanlarının kaçıp sığındığı Taif'e gitti. Büceyr ise Rasûlullah, Taif seferinden dönünce müslüman oldu. Kâ'b buna hiddetlenerek kendisine şu kasideyi yazıp gönderdi:

İletin mesajımı Büceyr'e aziz dostlar,
Dinler misin sözümü, vah sana, dinler misin?
Dinlemiyorsan eğer, söyle bakalım bize,
Hangi dine sokmuşlar seni, hiç söyler misin?
Bir dine ki, ne annen benimsemiş ne baban,
Ne de bir dost benimser... Başını eğer misin?
Bir kadeh sundu sana Ebû Bekr ve kandırdı,
Peşinden me'mur sundu üstüste, içer misin?

Kâ'b, bu sözleriyle kardeşi Büceyr'i müslümanlıktan vazgeçirmeye çalışıyordu. Şiirin son beyitinde Hz. Peygamber'den «Me'mur» diye bahsederek ona da dil uzatıyordu. Çünkü Me'mur; emredilmiş, öğretilmiş, perileri tarafından konuşturulmuş anlamına geliyordu. Kâ'b ayrıca, Hz. Peygamber'in ailesinden bazı hanımları aşk şiirlerine konu ediniyor ve Taif'deki İslâm düşmanı kişilerle işbirliği halinde bulunuyordu.

---

(1) İbn Hişam. IV, 44 vd.

Büceyr o kasideyi, Hz. Peygamber'in huzurunda okudu. Rasûlullah bundan dolayı üzülerek:

«Her kim, Kâ'b b. Züheyr'e rastgelirse öldürsün» buyurdu.

Taif muhasarasından sonra Büceyr, kardeşi Kâ'b'ın durumuna acır, ona bir mektup yazar. O mektubunda, Rasûlullah'ın Mekke'de kendisini hicveden ve ona eziyet eden bazı adamları öldürdüğünü, hicivci Kureyş şairlerinin bir kısmının çeşitli yerlere kaçtığını bildiriyor ve şöyle diyordu: «Eğer arzu ediyorsan koş, Rasûlullah'a gel, Çünkü O, tevbekâr olup gelen hiç bir kimseyi öldürmez. Aksi halde kaçıp kurtulacak bir yer bulmaya bak.» Büceyr mektubunda şunları da yazıyordu:

«Sözümü kardeşime ileten biri var mı?
İslâm'a karşı çıkman, diretmen doğru değil!
Uzzâ'yı, Lât'ı bırak, Allah'a, yalnız O'na,
Gönlünü çevir de gel, hak yol bu, gayrı değil.
Gönlü pak müslümandan başkası, büyük günde,
Kurtuluşa eremez, dost sözü, eğri değil.
Babam Züheyr'in dini, dedem Ebû Sülmâ'nın,
İnancı haram bana, put onlar, Tanrı değil!

Kâ'b, kardeşinin mektubunu alınca telâşa kapılır, yeryüzü kendine dar gelir, dostlarına danışır, düşünür... Kimseden yardım gelmeyeceğini anlar. Nihayet İslâm sevgisi gönlüne düşer. Rasûlullah'ı öven meşhur kasidesini yazar.

Kâ'b, bir gün yola koyulur, gizlice Medine'ye gelir, önceden dostluğu bulunan bir sahabinin evine gider. Ertesi gün onunla beraber Rasûlullah'ın yanına varırlar. Dostu, Hz. Peygamber'in mübarek elini tutarak:

— Ey Allah'ın Rasûlü! Kâ'b b. Züheyr tevbekâr bir müslüman olarak sana geldi, senden can güvenliği ister. Onu huzuruna getirsem kabul eder misin? dedi. Rasûlullah, «Evet» diye cevap verince:

— Ey Allah'ın Rasûlü! Kâ'b b. Züheyr benim, dedi.

Kâ'b, daha sonra oracıkta Rasûlullah'ın karşısında meşhur kasidesini baştan sona kadar okudu. Altmış beyitten ibaret olan bu kasidenin yarısı Arap ediplerinin an'anesine bağlı olarak, aşktan ve sevgiliden bahseder. Sonraki beyitlerde ise katlinin mübah kılındığı günlere ait ızdırabını dile getirir. Hz. Peygamber'den af diler ve O'nu över.

Meşhur şair Kâ'b b. Züheyr'in Rasûlullah'ın huzurunda okuduğu kaside edebiyat tarihinde «Bânet Suad (Suad'dan ayrı düştüm)» kasidesi diye tanınır. Rivayete göre Hz. Peygamber, Suad'ın kim olduğunu sormuş, Kâ'b da: «Amcamın kızı ve eşim» cevabını vermiştir. Şimdi kasidenin birkaç beytini verelim:

Suad'dan ayrı düştüm... Gönlüm artık bir hasta,
Zülfüne tutsak olmuş, zincirlenmiş bir esir.
Ayrılık sabahında sanki bir ceylandı o,
Ses genizde, bakışlar önde, gözler sürmeli...
Önden bakınca zayıf, arkadan ise dolgun,
Ne fazla kısa boylu, ne de fazlaca uzun.
Ne güzel dost olurdu vefakâr olsaydı yâr.
Hiç olmazsa nasihat kabul etseydi o yâr...
Lâkin o bir dosttur ki öz kanıyla yoğrulmuş,
Vefasızlıkla yalan, uçarılıkla dolan.

Şair kasidenin ikinci yarısında asıl konuya geçer ve şöyle seslenir:

Sevdiğim bunca insan ve ümit bağladığım
«Sana faydam dokunmaz...» deyince dedim ki ben:
Çekilin be, yolumdan, hey gidi nesepsizler!
Tanrı'nın her yazdığı elbetteki olacak.
Her ananın evlâdı -ne kadar esen kalsa-
Bir gün eğri bir sala konulup taşınacak...
Duydum ki Rasûlullah hakkımda emir vermiş,
Bağışlanmak daima ondan beklenen bir iş.
Affet beni ya Rasûl! İhsan eylesin sana,
Kur'an mucizesini gökten indiren Hudâ...
Koğucunun sözüyle tutma beni sorumlu,
Bunca ithama rağmen suçsuzum ben, ey Ulu!
O Rasûl-i Kibriyâ bir nurdur, ışık saçan,
Keskin ve yalın kılıç, ilâhî kılıçlardan...(1)

Kâ'b, bu beyti söyleyince Hz. Peygamber, orada bulunan ashaba dönerek son derece memnun olduğunu ifade etmiş ve sırtındaki hırkayı çıkararak Kâ'b'a giydirmiştir. Bu sebepten kasidenin adı, hırkaya nispetle «Kaside-i Bürde» diye şöhret bulmuştur.

6 — *Kâbe'nin Anahtarı:* Mekke fethedilip Hz. Peygamber, Mescid-i Haram'a girince, Hz. Ali Kâbe'nin anahtarını eline alarak karşı-

---

(1) İbn Hişam, IV, 107 vd.; Bekir Topaloğlu, **İslâm Tarihi'nden Yapraklar,** 143-148

sına dikildi ve: «Ey Allah'ın Rasûlü! Kâbe'nin perdedarlığı ile hacılara su verme görevlerini bize ver. Allah'ın rahmeti üzerine olsun» dedi. Hz. Peygamber: «Osman b. Talhâ nerede?» dedi. Osman çağrıldı ve anahtarı ona verip: «Ey Osman! İşte Kâbe'nin anahtarı. Bugün iyilik ve ahde vefa günüdür» buyurdu. Hz. Ali'ye de şöyle cevap verdi: «Ben size herkesin istifade edebileceği bir işi veririm, sizin istifade edeceğiniz işi değil.» (1)

7 — *Arap Yarımadası İslâm'ın Hâkimiyetini Tanıyor:* Mekke'de, Kureyş'in teslimiyetinin bütün Arap yarımadasının teslimiyetine yol açacağı tabiî idi. En zorba düşman sakinleşmiş ve silâhı atmıştı. Müslümanlar, Kâbe'nin hâkimi ve Beytu'l-Haram'ın koruyucusu olmuştu. Yaya veya binitli olarak Kâbe'ye gelen kişilere iyi ve güzel muamelede bulunmayı âdet edinmişlerdi.

Mekke'nin isimlerinden biri de Ümmü'l-Kurâ (Şehirlerin ve kasabaların anası) dır. Bu, onun yarımada içindeki önemini gösterir. Arapların, yarımadanın her tarafından hac için geldikleri Kâbe oradadır ve Kâbe'den dolayı Kureyş, onların manevî lideri olmuştur. Bu sebeple Kureyş'in teslimiyeti ve müslümanların Kâbe'yi hâkimiyetleri altına alıp putları kırmaları müslümanlar için yeni ve mutlu bir dönemin doğmasını sağladı.

Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'in hedefi, bütün Arap yarımadasını İslâmlaştırmaktı. Böylece yarımada, İslâm'ın oluşturduğu sosyal yapı içinde bir birlik oluşturacaktı. Hz. Peygamber, Arap yarımadasında birlik ve istikrarı sağladıktan sonra kuzeyde müslümanlara taarruz eden ve yarımadanın iç işlerine müdahaleye hazırlanan düşmanla karşı karşıya gelebilmek arzusundaydı. Bundan dolayı vakit kaybetmeden hemen Mekke civarına dağılmış bulunan bedevî kabileleri İslâm'a davet etti. Necran hristiyanları ve henüz İslâm birliklerine katılmamış olan güney emirleri de davet edilenler arasındaydı. Hepsi de İslâm'ın çağrısını kabul ettiler.

Bundan sonra Taif ve Necid tarafındaki bazı yerlerde İslâm'a ve müslümanlara karşı bir hareket görüldü. Bu durum, müslümanların Huneyn ve Taif savaşlarına girmelerini gerekli kıldı. Şimdi de bu iki savaştan bahsedelim:

J — HUNEYN GAZVESİ VE TAİF'İN FETHİ

Taif fethi, Huneyn savaşının bir uzantısı sayılır. Çünkü Necid bölgesine dağılmış olan Hevâzin kabilesine ait boylar ve Mekke'nin güney doğusuna düşen zengin Taif şehrinde oturan Sakîf kabilesi birlikleri Huneyn vadisinde müslümanlarla savaştılar. Hezimete uğrayıp gerisin geriye çekilince de Taif'e sığındılar ve orada mevzilendiler. Müslümanlar da arkalarından geldiler ve çarpışmalar devam etti. Bundan dolayı Huneyn ve Taif savaşlarını tek başlık altında anlatacağız.

---

(1) İbn Hişam, IV, 41

Zamanı: Hicretin sekizinci yılı (620 M.). Mekke'nin fethinden henüz bir ay geçmeden.

Yeri: Huneyn vadisi ve Taif şehri. Huneyn vadisi, Mekke ile Taif arasında, Arafat'ın arkasına düşer. Mekke'ye uzaklığı 10 km.'den biraz fazladır.(1)

Daha önce bu bölgede, İslâm'ın karşısına çıkan ve onu yok etmek için çalışan bir çok kuvvetin bulunduğundan bahsetmiştik. Bu kuvvetler birbiri ardınca ortaya çıkıyordu. Burada yeni yeni görülen kuvvetler de vardı. Biri bastırılıp yok edilince başkaları ortaya çıkıyor ve bu hal böyle devam edip gidiyordu.

Kureyş, başlangıçta İslâm davetinin bir hurafeden ibaret olduğuna ve çok geçmeden kendiliğinden yok olup gideceğine inanıyordu. Bundan dolayı önceleri ona karşı koymaya gerek görmüyordu. Fakat İslâm kendiliğinden yok olmayınca onu ortadan kaldırmak için mücadeleye girişti.

Yahudiler, İslâm'ı ortadan kaldırma hususunda Kureyş'i teminat olarak görüyorlardı. Fakat İslâm, Mekke'den sağ salim kurtuldu. Üstelik Kureyş, Bedir'de hezimete uğradı. Bunun üzerine İslâm'a karşı mücadele verenlerin safına yahudiler de katıldı.

Ancak Benî Nadir'in Medine'den çıkarılmasıyla onların da katıldığı İslâm'a karşı toplu bir savaş için çeşitli gurupların (Ahzab) kuvvetleri biraraya toplandı.

Ancak bu da bir sonuç vermedi. Yahudiler Medine'den çıkartıldı. Mekke, fetholundu. Bu defa İslâm'ın karşısına çıkmak için Hevâzin ve Sakîf kabileleri gayrete geldiler.

Mekke teslim olmuş ve Hz. Muhammed, başı dik muzaffer bir komutan olarak oraya girmişti. İslâm'ın hâkimiyeti Kâbe-i Muazzama'yı, bütün Araplarca mukaddes bilinen Beytullah'ı kanatları altına almıştı. Kuzeyde olsun, güneyde olsun Arap yarımadasının büyük çoğunluğu İslâm'ın gücüne boyun eğmişti. Ancak çok az bir bölüm bunun dışında kalıyordu ki, onların da en önemlileri Hevâzin ve Sakîf kabileleri idi. Bu bakımdan Hevâzin ve Sakîf, kendilerinden başka müslümanlara karşı durabilecek bir güç kalmadığını anlayıp, Lât, Uzzâ ve Menât'ın karanlık kalplerde duyulan ve müslümanların Kâbe'de kırdığı, çeşitli yerlerde yüzüstü süreklediği putların intikamını almaya teşvik eden sesini içlerinde hissettiler.

---

(1) Nevevî, Tehzîbü'l-Esmâ, I, 86

Hevâzin ve Sakîf kabileleri, Mâlik b. Avf(1) (Hevâzin kabilesinin Beni Nasr boyunun reisi) komutasında mücadeleye karar verdiler. Mekke fethedileli henüz bir rivayete göre on gün, başka bir rivayete göre de yirmi gün olmuştu.(2) Hz. Peygamber derhal on bin kişiyi bulan veya daha da fazla büyük bir ordu hazırladı. Ordu yürüyüşe geçti. Müslümanların en büyük düşmanı Kureyş sönmüştü. İşte dün Kureyş saflarında bulunanlar, Hevâzin ve Sakîf'e karşı savaşmak için İslâm ordusuna katılmışlardı. En katı İslâm düşmanı yahudiler de sönüp bitmişti.

Mâlik b. Avf, bunun putperestlerin İslâm'a karşı verdiği son savaş olacağını anlamıştı. Ya kazanacak, veya silip gidecekti. Kazanmak için ne mümkünse yapmalıydı. Çarpışma için engebeli, müslümanların çoğunun bilemeyeceği geçitleri olan ve onların savaş için alışkın olmadıkları dağlık bir yer seçti. Kadınları ve çocukları da ordunun arkasına topladı. Böylece harbe katılanlar, yenilgilerinin ailelerini ve servetlerini kaybetmek olacağını anlayacaklar ve zafere ulaşmak için her türlü savaş taktiğine başvuracaklardı.(3) Mâlik, komutası altındaki ordu ile birlikte dağ yamaçlarında mevzilenmişti. Bulundukları yerden müslümanların geçecekleri dar geçitleri gözaltında tutuyorlardı.

İslâm ordusu, Huneyn vadisine girince düşman, yamaçlardan ve tepelerden üzerlerine atıldı. Müslümanlar hiç ummadıkları bir anda üzerlerine yağmur gibi peşpeşe inen darbelerle karşılaştılar. Bocaladılar ve dağıldılar. Kur'an-ı Kerim bu hususu şöyle anlatır:

«Şüphesiz ki Allah, size bir çok yerde ve Huneyn savaşı yapıldığı günde yardım etmişti. O gün sayınızın çokluğu sizi gururlandırmıştı. Fakat çokluğunuz size bir fayda sağlamamıştı da o geniş yeryüzü size dar gelmeye başlamıştı. Sonra da yüz çevirip geri kaçmıştınız.»(4)

İbn İshak bu konuda şunları rivayet ediyor: Âsım b. Ömer b. Katâde, Abdurrahman b. Câbir'den, o da babası Câbir b. Abdullah'tan rivayet ediyor: Huneyn vadisine geldiğimizde Tihame vadilerinin birinden sereserpe indik. Sabah karanlığıydı. Karşı taraf bizden önce vadiye gelmiş ve etraftaki gizli geçitlere, boğazlara gizlenmişti. Bir araya toplanıp hazırlandılar ve hücuma geçtiler. Vallahi, o sırada bizi korkutan kuvvetler, tek bir adam gibi yekvücut halde saldıran küçük birliklerden başkası değildi. Ordudakiler geri dönüp dağıldılar. Kimse kimseyi durup beklemiyordu.(1)

---

(1) İbn Hişam, II, 278

(2) İbn Hişam, II, 278

(3) İbn Hişam, II, 282

(4) Tevbe sûresi, âyet 25

Hevâzin ve Sakîf kesin bir zafer kazanmamıştı. Onların zaferi, müslümanların beklemedikleri âni bir durumla karşılaşmalarının tesirinden başka bir şey değildi. Müslümanlar kaçarken ve kendi kendilerini hezimete uğratırken Hz. Peygamber, kaçmak nedir bilmeyen ulu bir dağ gibi olduğu yerde durmuştu. O'nunla beraber Muhacirlerden ve Ensardan bir gurup da duruyordu. Amcası Abbas da, Hz. Peygamber'in yanıbaşındaydı. Bu samimi dostlar, belki de zafer kazanma arzusuyla durmamışlar. Hz. Peygamber ile beraber can vermek veya O'nunla beraber yaşamak için durmuşlardı. Savaşın sonucu ne olursa olsun O'nu tek başına bırakıp kaçmanın mânâsı yoktu. *«Sonra Allah, peygamberinin ve mü'minlerin üzerine emniyetini indirdi. Göremediğiniz askerler gönderdi.»(2)*

Böylece gerçek savaş başlamış oldu. Hz. Peygamber, ashabına, Muhacirlere ve Ensara seslendi. Amcası Abbas'a da onları çağırması için emir verdi. Abbas, gür sesliydi. Müslümanlara seslendi.(3) Dağılanlar, Hz. Peygamber'in etrafında toplandılar ve düşmanın karşısına dikildiler. O ana kadar muzaffer olan düşman ordusu, savaşa yeniden başlayanlara karşılık vermek için mağlupları takipten vazgeçti. Kaçan müslümanlar, arkalarına baktılar ve kendilerini takip eden hiç kimsenin olmadığını, üstelik savaşın devam ettiğini gördüler. Onlara seslenen Abbas'ın çağrısını duydular. Savaşmak üzere geriye döndüler. Böylelikle müslümanların sayıları çoğaldı, üstün bir cesaretle savaşmaya başladılar. Savunmadayken taarruza geçtiler. Büyük kahraman Hz. Ali müşriklerin bayraktarının yanına kadar varıp devesini vurdu, bayrak yere düştü. Sonra da bayraktarı öldürdü. Müşrikler karıştılar ve dağıldılar. Geriye dönüp kaçtılar. Müslümanlar büyük ganimet ve çok miktarda esir aldılar.(4)

Müşrikler, darmadağınık bir vaziyette savaş alanını terkettiler. Bir kısmı Avtâs ovasına, bir kısmı da Nahle'ye doğru kaçtılar. Mâlik b. Avf ve adamlarının çoğu da Taif'e gidip Sakîf'le beraber onların bu zengin ve müstahkem şehirlerine girdiler. İslâm birlikleri kaçanların peşini bırakmadı. Hz. Peygamber, ordunun ekseriyetiyle birlikte Taif'i kuşatmaya yöneldi.(1)

---

(1) İbn Hişam, II, 289

(2) Tevbe sûresi, âyet 26

(3) İbn Hişam, II, 290; İbnu Kayyım, Zâdü'l-Meâd, II, 187

(4) İbn Hişam, II, 295

Taif çevresinde, yeni bir harp başladı. Bu savaş diğerlerinden farklıydı. Çünkü Taif, sağlam surlarla çevrili müstahkem bir şehirdi. Halen bölgede bulunan ve yaklaşık iki metre enindeki sur kalıntılarının Taif surları olduğu tahmin ediliyor. Ayrıca Taif geliri bol ve zengin bir şehirdi. Kuşatma altındakilere uzun süre bol bol yiyecek temin edebilirdi. Belâzuri, Taiflilerin kalelerini tamir ettiklerini ve yiyecek topladıklarını da belirtiyor.(2) Ayrıca Taifliler, şehri savunmada büyük maharete sahiptiler.

Müslümanlar da kuşatma konusunda çok tecrübeli değillerdi. Daha önce Benî Nadir, Benî Kurayza ve Hayber'i kuşatmışlar neticede istedikleri başarıyı elde edememişlerdi. Fakat Taif ve Taifliler, yahudilere ve onların şehirlerine göre çok daha kuvvetliydi. Bundan dolayı müslümanların kuşatma sonunda başarılı olabilmeleri için yeni taktikler ve metotlar bulmaları, Hevâzin ve Sakif'in de müslümanların uygulayacakları bu taktikleri önleyici karşı taktikler bulmaları gerekiyordu. Bu sebeple bu savaşa «Taktik savaşı» diyebiliriz.

Müslümanlar önce mancınık kullanarak, Taif surlarına taş yağdırdılar. Fakat Taif'i çevreleyen surlar o kadar kuvvetli idi ki, bu darbelerle sarsılmadı. Bu defa «debbâbe» kullandılar. Debbâbe, tahtadan veya deriden yapılan bir harp aracı idi. Müslümanlar debbâbenin içine giriyorlar ve surlara doğru ilerliyorlardı. Surlara varınca kısa süre içinde oradan gedik açıyorlar, debbâbe de onları düşman oklarından koruyordu.(3) Taifliler, debbâbe içinde ilerleyenlerin üzerine kızgın demir parçaları attılar ve debbâbeler yanmaya başladı. Bu defa müslümanlar, debbâbelerin dışını, enli demir levha ve parçalarıyla kaplamak suretiyle bunun da üstesinden gelmeye çalıştılar. Buna karşılık kuşatma altındaki Taifliler de debbâbelerin üzerine onları çökertip işe yaramaz hale getirecek ağırlıkta taşlar atmaya başladılar. Müslümanlar Taiflilerin en önemli kuvvet ve zenginlik kaynağı olan Taif bağlarını yakacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine Taifliler, Rasûlullah'a haber göndererek, bağları yaktırmamasını isteyerek, bağları kendisi için almak veya Allah ve sıla-i rahim adına terketmek hususunda onu muhayyer bıraktıklarını bildirdiler.(4)

Taifliler, Allah'tan ve sıla-i rahimden bahsedince müslümanlar da yumuşamaya başladı. Ayrıca haram aylar yaklaşmıştı. Kuşatma uzun sürmüştü. Özellikle Taif'te bol miktarda yiyecek olduğunu anladıktansonra müslümanlar kuşatmaya devam etmek istemiyorlardı. Yakın bir zamanda teslim olmaları da uzak bir ihtimaldi. Bu şartlar muvacehesinde Hz. Peygamber başka bir yol seçti. Taif'i daha geniş çapta bir muhasaraya almak. Bütün Arap yarımadası müslüman olduktan sonra Taif tek başına putperest olarak yaşayabilir, bütün Arapların düşmanlığı karşısında durabilir miydi?

---

(1) İbn Hişam, II, 301
(2) Belâzuri, Fütûhu'l-Buldân, 67
(3) Belâzuri, Aynı eser, 67-68
(4) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, 197

Huneyn Ganimetlerinin Taksimi:

Hz. Peygamber, Taif kuşatmasını kaldırdı ve Ci'râne'ye gitti. Müslümanlar, Hevâzinlilere karşı elde ettikleri bu zaferde şimdiye kadar hiç bir harpte ele geçiremedikleri ganimete (20 binden fazla deve, 40 bin kadar koyun, çok miktarda gümüş para ile 6 bin esir) sahip oldular. Yığın yığın toplanan bu ganimet malları Hz. Peygamber'in emri ile Ci'rane'de muhafaza edilmiş, İslâm ordusu da Taif üzerine yürümüştü.

Hz. Peygamber, Ci'rane'de birkaç gün kalarak Huneyn savaşı ganimetlerini taksim etti. Bu taksimde yeni müslüman olmuş bazı kimselere diğerlerine nispetle daha fazla mal verdi. İslâm tarihinde «Müellefe-i Kulûb = Kalpleri İslâmiyet'e ısındırılmış kimseler» diye anılan bu zevatın çoğunu yeni fethedilmiş Mekke şehrinin eşrafı teşkil ediyordu.

Ele geçen esirler arasında Beni Sa'd kabilesinden Hâris'in kızı Şeyma da bulunuyordu. Şeyma, kendisini esir edenlere, Hz. Peygamber'in süt kardeşi olduğunu söyledi, derhal Hz. Peygamber'in huzuruna götürüldü. Hz. Peygamber onu görünce tanıdı ve gözleri yaşardı. Hemen hırkasını yere serip Şeyma'yı onun üzerine oturttu. Kendisine pek çok ikram ve iltifatta bulundu. Dilerse kabilesine geri verileceğini, arzu ederse Medine'ye götürüleceğini açıkladı. Şeyma, yaşlı bir kadındı. Ailesinin yanına dönmeyi tercih ettiğinden mal ve hediyeler ile ailesi yanına gönderildi.

Huneyn savaşında ele geçirilen ganimetin büyük bir kısmı Kureyşlilere verilince Medineli müslümanlar buna kırıldılar ve iki gurup arasında soğuk hava esmeye başladı. Sa'd b. Ubade, Hz. Peygamber'in huzuruna girdi ve:

— Ey Allah'ın Rasûlü! Medineli müslümanlar sana kırılmış. Çünkü kendi kavmin olan Kureyş'e ve diğer Arap kabilelerine büyük ikramlarda bulunduğun halde Ensarın eline hiç bir şey geçmedi, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

— Ey Sa'd! Sen bu işe ne diyorsun? buyurdu. Sa'd da:

— Ben de onlardan biri olduğuma göre?... Hz. Peygamber:

— Peki, Ensarı uygun bir yerde topla da bana haber ver! diye emretti.

Sa'd Ensarı bir araya topladıktan sonra Peygamber efendimize gelerek haber verdi. Rasûlullah yanlarına gitti. Şöyle buyurdu:

— Kulağıma gelen haberlerin ve aranızda beliren kızgınlığın iç yüzü nedir? Hz. Peygamber'in bu hitabına Ensar ileri gelenleri şöyle cevap verdiler.

— Ey Allah'ın Rasûlü! Reislerimiz bir şey söylemiş değildir. İçimizden bazı gençler ise: «Allah, Rasûlullah'ı affetsin, Kureyş eşrafına bol bol verdiği halde, bizi ihmal ediyor, halbuki kılıçlarımız onlara karşı yaptığımız savaşın kan izlerini hâlâ muhafaza etmektedir» dediler. Rasûlullah şöyle devam etti.

— Ey Ensar! Ben size geldiğim zaman yolunuzu şaşırmış, fakru zaruret içine düşmüş ve birbirinize düşman kesilmiş bir durumda değil miydiniz? Allah (benim getirdiğim din sayesinde) sizi hidayete erdirmiş, refaha kavuşturmuş ve sizi birbirinize sevdirmişti.

— Evet, Allah ve Rasulü'nün bize lütfu, ihsanı sayısızdır, dediler.

Rasûlullah:

— Ey Ensar! Bana cevap vermeyecek misiniz?

— Ne cevap verelim, ya Rasûlallah, minnet yalnız Allah'a ve Rasûlü'nedir, lütuf yalnız onlardandır!

— Şüphe yok ki siz isteseydiniz konuşurdunuz. Eğer konuşsaydınız doğru söyler, herkesi inandırır ve bana diyebilirdiniz ki: «Sen bize kendisine inanılmamış bir peygamber olarak geldin de biz sana iman ettik, kendi haline terkedilmiş geldin de, biz sana yardım elini uzattık, sürgün geldin seni barındırdık, yoksul geldin ihtiyaçtan kurtardık!» «Ey Ensar! Siz bana değersiz bir dünya varlığı uğruna mı kırıldınız? Bense onunla bazı insanların kalbini İslâmiyet'e yaklaştırmaya çalıştım, sizi de o sarsılmaz imanınıza havale ettim. İnsanların bir kısmı koyun ve deve sürüleriyle memleketlerine dönerken siz, Allah'ın Rasûlü ile yurdunuza dönmekten memnun kalmaz mısınız? Allah'a yemin ederim ki Mekke'den hicret etmiş olmasaydım, mutlaka Ensardan biri olurdum. Bütün insanlar bir yola girmişken sadece Ensar başka bir yol tutsa ben, şüphesiz ki, Ensarın yolunu takip ederdim. Allah'ım! Ensara, Ensarın oğullarına ve Ensarın torunlarına merhamet et!»

Bu müessir konuşmayı dinleyen Medineli müslümanlar ağlamaya başladılar, öyle ki gözyaşlarıyla sakallarını ıslatıyorlardı. «Biz en büyük ganimet payı olarak Rasûlullah'ı alıp kabul ettik» diyerek dağıldılar.

Huneyn savaşında elde edilen ganimetler tamamen taksim edildikten sonra Hz. Peygamber'in Şeyma'ya karşı gösterdiği büyük muamele Hevâzin kabilesini ümitlendirdi. Bunun üzerine savaşın büyük yenilgisine uğrayan Hevâzin kabilesinden bir heyet Ci'râne'ye, Hz. Peygamber'in huzuruna geldi. İçlerinde Hz. Peygamber'in süt annesi Halime'nin mensup olduğu Benî Sa'd kabilesinin mümessilleri de vardı. Hevâzin heyeti:

— Ey Allah'ın Rasûlü! Esir kadınlar içinde senin süt teyzelerin, süt halaların da var. Çocukluğunda sana hizmet ettiler, seni korudular. Sen müracaat edilecek insanların en faziletlisisin! Bize karşı da iyilikte bulun, dediler. Hz. Peygamber'den mallarının, esirlerinin geri verilmesini istediler. Hz. Peygamber onlara şöyle hitap etti:

— Ben, ganimetlerin dağıtılmasını bu güne kadar geri bıraktım. Müracaatta geç kaldınız. Halk etrafımda toplanmış malların taksimini bekliyor şimdi sizi muhayyer bırakıyorum. Esirleriniz veya mallarınızdan hangisi sizce daha kıymetlidir? diye sordu. Onlar da:

— Ey Allah'ın Rasûlü! Bizi şerefimiz ile malımız arasında muhayyer bıraktın. Elbette ki, hiç bir şeyi şerefimize denk tutacak değiliz. Bize, kadınlarımızı ve çocuklarımızı iade edin. Mallarımızı söz konusu edecek değiliz, dediler. O zaman Hz. Peygamber:

— Bana ve Abdulmuttalib Oğulları'na düşen esirleri size veriyorum. Şimdi ben öğle namazını kıldıktan sonra siz kalkıp müslüman olduğunuzu ilân edin ve şöyle deyin:

— «Ey cemaat! Biz sizinle din kardeşi olduk. Çocuklarımız ve kadınlarımız hakkında Rasûlullah sayesinde müslümanlardan, müslümanlar sayesinde de Rasûlullah'tan şefaat dileriz.»

Hevâzin heyeti, verilen talimatı aynen yerine getirdi. Hz. Peygamber bana ve Abdulmuttalib Oğulları'na ait olanlar sizin olsun buyurdu. Muhacirler, bize ait olanlar Rasûlullah'ın olsun dediler, Ensar da aynı şekilde: «Bize ait olanlar da Rasûlullah'ın olsun» dediler.(1) Bu suretle bütün ashap, peygamberimizin hareketine katılmış oldular. Böylece altı bin esir serbest bırakıldı. Esir edilmiş bütün kadınlar, çocuklar kendilerine geri verilince Hevâzin kabilesinin hepsi de müslüman oldu. O sırada kabilenin reisi olan Mâlik b. Avf, Taif'de bulunuyordu. Kendisi için Hz. Peygamber, Hevâzin heyetine:

---

(1) İbn Hişam, II, 306

— Eğer Mâlik b. Avf gelir, müslüman olursa esirlerini ve mallarını verdikten başka kendisine yüz deve daha veririm, buyurdu.(1)

Mâlik, bu haberi duyunca geldi, müslüman oldu. Çocuklarını, ailesini bütün mallarını aldıktan başka yüz develik ihsana da nail oldu. Ve Hz. Peygamber'in methi yolunda bir de kaside söyledi.

Taif, müslümanlarca uygulanan geniş çaplı kuşatmanın gücünü anlamakta gecikmedi. Bazıları bu kuşatmadan bahsederken, «Baksanıza hiç bir guruba güvenemezsiniz. Hanginiz dışarı çıkacak olsa malı alınır»(2) ifadesini kullanırlar. Sakîf kabilesi, Hz. Peygamber'e bir heyet göndererek, Taiflilerin müslüman olduklarını ve bütün Arapların girdiği dine Sakîf'in de girdiğini açıkladılar.(3) Tebük savaşından sonra idi. Taifliler, müslümanların, sandıklarından daha güçlü olduklarını görmüşlerdi. Böylece Sakîf kabilesinin İslâm'a girişi hicri sekizinci senede tamamlanmış oldu.

Burada zikre değer garip bir olay daha vardır. Sakîf, ilâhları Lât'ın kısa bir süre de olsa, kendilerine bırakılmasını şart koşmak istedi. Fakat bu istek kesinlikle reddedildi. Çünkü İslâm'da tevhit ile putperestliğin birarada bulunması mümkün değildi. Hz. Peygamber, daha önce Mekke'deki putlar nasıl kırıldıysa onun da kırılmasını istedi.(4)

Böylece Arap yarımadası, tarihte ilk defa güçlü bir devlet haline geldi. Orada kuzeyden güneye bütün insanların etrafını sarıp benimsediği sadece tek bir din kaldı.

K — TEBÜK GAZVESİ

Zamanı: Hicretin dokuzuncu yılı, (630 M.)

Yeri: Arap yarımadasının kuzeyinde Tebük şehri.

Daha önce Mûte savaşını anlatmıştık. Mûte'de ordu komutanlığı görevini üstlenmiş üç kişi birbiri arkasından şehit edilmişti. Hâlid b. Velid, ordunun idaresini eline aldıktan sonra müslümanların tamamen hezimete uğramaması için başarılı bir geri çekilme harekâtı uygulamıştı. Mûte'de, müslüman şehitler sayısınca Bizans askeri de ölmüş, ayrıca, müslümanlar çekilirken Bizans ordusu onları takip cesaretini de gösterememişti. Müslümanlar, bu savaştan sonra çeşitli zaferler kazandılar. Mekke'yi fethettiler. Hevâzin ve Sakîf kabilelerini hezimete uğrattılar. Bu durumda Bizans için müslümanlarla çarpışma kaçınılmaz hale gelmişti. Çünkü onlardan başka müslümanlarla karşılaşabilecek kuvvet kalmamıştı. İslâm'ı yok etme görevini Arapların üstleneceğine dair ortada hiç bir emare yoktu. Bizans, Şam'da büyük birlikler topladı. İmparator Heraklius, adamlarının bir senelik ücretini peşin verdi. Savaş için Lahmîler, Gassaniler ve çevre Arapları güçbirliği yaptılar.(1)

---

(1) İbn Hişam, II, 307
(2) İbn Hişam, II, 325
(3) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meád, II, 197, Belâzuri, Fütûhu'l-Buldân, 62
(4) İbnü'l-Kelbi, Kitabu'l-Esnâm

Bu ordu, Arap yarımadasına doğru yürüyüşe geçti. Hz. Peygamber de onların karşısına çıkacak bir ordu hazırlamak için bütün gücüyle çalıştı. Fakat bu sefer şartlar, daha önceki savaşlardakinden farklıydı. Burada bir çok tarihçilerin değinmediği bir husustan bahsedebiliriz: Bizansla meydan savaşı yapmak Arapları korkutuyordu. Çünkü Bizans, müstahkem mevkileri, kaleleri ve askeri eğitimleri itibariyle Araplara göre üstün bir güce sahipti. Araplar savaş için eğitilmişti. Fakat bu, Arap yarımadasına uygun harp tekniklerine bağlı bir eğitimdi. Ayrıca Mûte savaşma katılan ordunun uğradığı hezimet henüz zihinlerdeydi. Araplar aynı hezimetin tekrarından korkuyorlardı. Bizans, müslümanların merkezinden uzak bir ülkeydi. Oraya varmak zor ve çetindi, savaş için yürüyen kişileri yorar, sıkıntıya sokardı. Aynı zamanda savaşçıyı ikmal ve destek noktalarından uzaklaştırıyordu. Mevsim itibariyle sıcak çok fazlaydı ve hasat zamanıydı.(2) Bütün bu şartlar, Hz. Peygamber'i, gerekli hazırlıkları yapsınlar diye Medine'den çıkmadan önce hedefini ashabına açıklamaya sevketti. Halbuki âdeti, hedefini onlara bildirmeden yola çıkmak ve daha sonra açıklamaktı.(3) Bu olumsuz şartlar, münafıkların da nifaklarını açığa vurmalarına ve müslüman ordusuna katılmamalarına sebep olmuştu. Hattâ onları savaş gayretlerini durdurmaya, kesin kararları köreltip zayıflatmaya sevketmişti. Müslümanların savaş gayret ve arzusunu durdurmak için plânlar kurmak üzere yahudi Süveylim'in evinde toplanıyorlardı. Hz. Peygamber, Talhâ b. Ubeydullah ve bir gurup müslümana bu evi yakma görevini verdi. Kur'an-ı Kerim'de, Tevbe sûresinde bu savaş ve savaş öncesi şartlarla ilgili bir çok âyet vardır. Bazılarının meâlleri şöyledir:

— *«Ey iman edenler! Size ne oluyor da: «Allah yolunda cihada çıkın» denildiğinde, bazılarınız ağırdan alarak bulunduğunuz yerden kımıldamak istemiyorsunuz? Yoksa siz, âhireti bırakıp, sadece dünya hayatına mı razı oldunuz? Halbuki dünya hayatının geçici zevki âhiret saadeti yanında pek az ve değersizdir.»(4)*

---

(1) İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, III, 2
(2) İbn Hişam, II, 316; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, III, 2
(3) İbn Hişam, II, 316; İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, III, 2
(4) Tevbe sûresi, âyet 38

— *«Ey Muhammed! Eğer cihat kolaylıkla elde edilecek bir dünya menfaati ve istenilen bir yolculuk olsaydı elbette sana uyarlardı. Fakat zorlukla aşılacak yol onlara uzak geldi: «Eğer gücümüz yetseydi elbette sizinle beraber cihada çıkardık» diye Allah'a yemin edeceklerdir. Onlar bu davranışlarıyla kendilerini helâk ederler. Allah biliyor ki; onlar, mutlaka yalancıdırlar.»(1)*

— *«Cihattan geri kalanlar, Allah'ın Rasûlü'ne muhalefet ederek oturup kalmalarına sevindiler. Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihat etmeyi hoş görmediler. «Bu sıcakta savaşa çıkmayın» dediler. De ki: «Cehennem ateşi daha sıcaktır.» Keşke bilseydiler. Yaptıklarının cezası olarak, artık az gülsünler çok ağlasınlar. Eğer Allah, bu cihattan sonra tekrar seni, geri kalan bu topluluğa döndürür de, onlar da seninle cihada çıkmak için izin isterlerse, onlara şöyle de: «Benimle beraber bir daha çıkmayacaksınız. Düşmana karşı benimle beraber savaşmayacaksınız. Çünkü daha önce savaşa çıkmayıp oturmayı istediniz. O halde geriye kalanlarla beraber oturun.»(2)*

Arapları, Bizans'ın karşısına çıkmaya korkutan şartların ve etrafa korku salan, İslâm ordusuna katılmamak için çareler arayan münafıkların mevcudiyetine karşı, kalpleri imanla dopdolu, çağırıldıklarında hemen icabet eden, mallarını ve canlarını hiç bir tereddüde ve korkuya kapılmadan İslâm'ın hizmetine sunan müslümanlar da vardı. Kur'an'da bunlar da şöyle anlatılır:

«Onlar için, Allah yolunda uğrayacakları susuzluk, yorgunluk, açlık, düşmanlarını kızdıracak bir yere ayak basmaları ve düşmana verdikleri her zarar karşılığında salih bir amel yazılır. Şüphesiz ki Allah, iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez. Sarfettikleri az veya çok herhangi bir mal veya Allah yolunda aştıkları herhangi bir vadi, onlar için yazılacaktır ki, Allah onları yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlandırsın.»(3)

Hz. Osman, bu savaşta Allah rızası için cömertçe harcamada bulunanların başında geliyordu. Onun, teçhizatlı olarak yüzlerce deve, bir miktar at ve bin dinar verdiği rivayet edilmektedir.(4)

İslâm ordusu bu güç şartlar altında, böyle kahramanlardan oluştu. Teşekkülündeki güçlüklerden dolayı bu orduya, «Ceyşü'l-Usre =

---

(1) Tevbe sûresi, âyet 42

(2) Tevbe sûresi, âyet 81-83

(3) Tevbe sûresi, âyet 120-121

(4) Hz. Osman'ın verdiği develerin sayısı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Onun için böyle genel bir ifade kullandık. Bk. İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, III, Nevevi, Tehzibu'l-Esmâ, I, 223; İbn Hişam, II, 136, 352

Güçlük Ordusu» denmiş ve bu orduda bulunanlar Allah'ın rızasını kazanmıştır:

«Yemin olsun ki Allah, peygamberin, içlerinden bir takımının kalpleri dönmek üzere iken sıkıntılı zamanda peygambere tâbi olan Muhacirlerle Ensarın tevbesini kabul etti.»(1)

Ordu, herşeyini feda etmeye hazır bir vaziyette yürüdü. Otuz bin kişiydiler. Kırk veya yetmiş bin olduklarına dair rivayetler de vardır. Bizans, hasat mevsiminde ve sıcağın çok şiddetli olduğu bir zamanda müslümanlardan bu kadar kabarık bir sayının orduya katılmasını beklemiyordu. Bundan dolayı, hezimet nedir bilmeyen kahramanlar komutasındaki bu büyük ordunun gelişi onları korkuttu. Usayd b. Hudayr, Habâb b. Munzir, Hâlid b. Velid gibi kahramanlar, komuta mevkiindeydiler. Bu sebeple Bizans ordusunun taarruz niyetindeyken, ülkesinin içlerinde bir savunma mevkii bulmak için geri geri çekildiğini görüyoruz.

Düşman ordusu geri çekilince Hz. Peygamber, onlara hücum etmek istemedi. Ordusunu Tebük'te topladı. Böylece düşmanlara korku saldı ve Arap yarımadasıyla Şam arasındaki sınır boylarında yaşayanlarla anlaşmalar yaptı. Tebüklüler ve Eyle halkı da bu anlaşmalara dahil idiler. Hâlid b. Velid'i de bir gurup askerle Dûmetü'l-Cendel'e yolladı ve oradakiler de ona itaat ettiler.(2)

Böylece Tebük gazvesi, savaş olmadan sona erdi. Bu, Hz. Peygamber'in son gazvesi olmuştur.

Seksen civarında kişi, Tebük savaşında orduya katılmadı. Hz. Peygamber iyi neticeler alarak savaştan dönünce, bunların çoğu uydurma mazeretlerle özür dilemeye geldiler. Hz. Peygamber, onların zahirî mazeretlerini kabul edip işlerini Allah'a havale etti. Bunun üzerine, onları kınayan ve üzerlerindeki örtüyü kaldırıp açan Tevbe sûresi âyetleri geldi.

Orduya katılmayanlardan üç tanesi doğruyu söylemişler ve savaşa katılmalarına mâni bir mazeretlerinin olmadığını itiraf etmişlerdi. Bunlar, Kâ'b b. Mâlik, Murâra b. Rabi' ve Hilâl b. Umeyye'dir. Rasûlullah onları suçlu muamelesine tâbi tuttu. Onlarla ilişkinin kesilmesini emretti. Elli gün müslümanlar onlardan yüz çevirdiler! Kimse onlarla konuşmuyor, bir ilişki kurmuyordu. Öyle ki yeryüzü onlara dar geldi. Ama onlar bulundukları yerde, yani sözlerinde sabit duruyorlardı. Bunun, yalan mazeretler uydurmaktan Allah katında daha iyi olduğu görüşündeydiler. Çok şiddetli sıkıntılara katlandılar. Nihayet Allah onları affetti ve haklarında şu âyetler nâzil oldu:

---

(1) Tevbe sûresi, âyet 117
(2) İbn Hişam, II, 319

«Yemin olsun ki Allah, peygamberin, içlerinden bir takımının kalpleri dönmek üzere iken sıkıntılı zamanda peygambere tâbi olan Muhacirlerle Ensarın tevbelerini kabul etti. Sonra da tevbeleri sebebiyle onları affetti. Şüphesiz ki Allah, onlara karşı çok şefkatli ve merhâmetlidir. Ve savaştan geri kalan o üç kişinin de tevbesini kabul etti. Bütün genişliğine rağmen yeryüzünün kendilerine dar geldiği, ruhları son derece sıkıldığı, Allah'tan başka bir sığınak olmadığını anladıkları zaman tevbe etsinler diye Allah onları bağışlamıştı. Şüphesiz ki Allah, tevbeleri çok kabul eden ve çok merhametli olandır.»(1)

L — ELÇİLER YILI (ÂMÜ'L-VÜFÛD)

Siyer ilmini ilk tedvin eden İbn İshak diyor ki: Rasûlullah, Mekke'yi fethedip Tebük meselesini halledince ve Sakif kabilesi müslüman olup biat edince, ona her taraftan heyetler geldi. Bundan dolayı da hicretin dokunzuncu yılı elçiler, heyetler yılı (Âmü'l-Vüfûd) diye isimlendirildi.(2)

İbn Hişam, eserinde bu heyetlerden bahsediyor(3) ve onların şairlerinin, hatiplerinin sözlerine yer veriyor. Benî Temim, Benî Zeyd, Beni Âmir, Beni Sa'd b. Bekr, Abdulkays, Beni Hanife, Benî Tay, Kinde, Hemdan heyetleri ve daha başka heyetler bu sene gelmiştir.(4)

Hadise gerçekten çok enteresandır. Çünkü davetini kabilelere arz eden bir kişi on senelik bir süre içinde -ki bu süre devlet hayatında çok kısadır- evinde oturup, Medine'nin yakınında veya uzağında yerleşmiş kabile heyetlerinin kendisine geldiklerine ve biat ettiklerine şahit olmaktadır. Sınırlı imkânlarla tebliğ edilen ve başlangıçta az sayıda mensubu bulunan İslâm dininin bütün yarımadanın dini haline geldiğini, mensuplarının güçlü ve sözü dinlenir halde bulunduğunu görüyoruz. Her yandan düşmanları tarafından kuşatılmışken, karanlık bir gecede gizlice Mekke'den çıkan bir insanın büyük bir orduyla muzaffer olarak Mekke'ye döndüğüne, Mekke'nin, karşısında saygı ile durup onu iyi bir şekilde karşıladığına ve davetini kabul ettiğine şahit oluyoruz... İslâm çağrısı böylece Arap yarımadasının her tarafına yayıldı. Ektiklerinin ürün verdiğini gören ve Allah'ın dini, elinde yayılan Hz. Muhammed ne mutlu insandı.

---

(1) Tevbe sûresi, âyet 117-118
(2) İbn Hişam, II, 333
(3) İbn Hişam, II, 333, 350
(4) Bazı heyetler için ayrıca bk. İbn Abd-i Rabbih, Ikdu'l-Ferid, II, 31 vd.

M — HZ. EBÛ BEKR'İN HAC EMİRLİĞİ (Hicretin 9. Yılı)

Hicretin 9. yılında Tebük savaşından birkaç ay sonra Hz. Peygamber müslümanlara hac yaptırması için Hz. Ebû Bekr'i emir olarak görevlendirdi. Mekke'de, İslâm'dan önceki âdetlerine göre hacceden ve hâlâ müşrik olan Araplar da vardı. Müslümanlar, Rasûlullah'la onlar arasında yapılan antlaşmalara bağlı kalarak onların bu durumuna müsaade etmişlerdi. İbn Hişam bu konuda şöyle diyor: (1)

Kâbe'ye gelen hiç bir kimseye engel olmamak üzere, Hz. Peygamber'le, bazı müşrikler arasında anlaşmalar yapılmıştı. Bu anlaşmaların bir kısmı, belirli sürelere bağlanmıştı. Bütün bu konularda kesin hükümler getiren, Berâe sûresi indi. Rasûlullah, bu yeni hükümleri kendi namına uygulamak ve bütün hacılara Allah'ın bu konudaki yeni emirlerini bildirmek üzere de Hz. Ali'yi seçti. Hz. Ali yola çıkıp, Hz. Ebû Bekr'e yetişince Hz. Ebû Bekr sordu: Âmir olarak mı geldin, memur olarak mı? Hz. Ali de: Hacıların idaresiyle ilgili sana havale edilen emirlik görevi dışında, başka bir görevi yerine getirmek için Rasûlullah'ın memuru olarak geldim, diye cevap verdi. O sene Hz. Ebû Bekr, herkese daha önce olduğu gibi hac yaptırdı. Kurban bayramı günü olunca Hz. Ali ayağa kalkıp Rasûlullah'ın emrettiği hususları insanlara bildirdi. Şunları söyledi:

«Ey insanlar! Hiç bir kâfir cennete girmeyecek. Bu seneden sonra hiç bir müşrik hac yapmayacak ve hiç bir çıplak Kâbe'yi tavaf etmeyecek. Her kimin Rasûlullah ile sözleşmesi varsa süresi dolana kadar sözleşmesi geçerlidir. Herkes ülkesine ve güvenlik içinde olacağı bir yere dönsün diye bugünden itibaren insanlara dört ay süre tanındı. Artık Rasûlullah ile sözleşmesi olanlar dışında hiç bir müşrike eman yoktur. Rasûlullah'tan söz alanların emanı da süresine kadar geçerlidir. Hz. Ali bu konuda Berâe sûresinin başındaki âyetleri okudu. Onlardan bir kısmını buraya alalım:

— *«Bu âyetler, Allah ve Rasûlü'nden kendileriyle anlaşma yaptığınız müşriklere bir ihtardır. Ey müşrikler! Dört ay daha yeryüzünde serbestçe dolaşın. Allah'ı hiç bir şekilde aciz bırakamayacağınızı ve Allah'ın kâfirleri mutlaka rezil ve rüsvay edeceğini de bilin. Bu, Allah ve Rasûlü'nün müşriklerden uzak olduklarına dair, büyük hac gününde, insanlara Allah ve Rasûlü tarafından yapılan bir tebliğattır. Eğer tevbe ederseniz, bu, sizin için daha hayırlıdır. Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki, Allah'ı aciz bırakamazsınız. Kâfirleri can yakıcı bir azapla müjdele. Ancak, sözleşme yaptığınız müşriklerden, sözleşmede hiç bir ek-*

---

(1) İbn Hişam, IV, 139 vd.

siklik yapmayanlar ve aleyhinizde hiç bir kimseye yardım etmeyenler müstesna. Bunlarla yaptığınız sözleşmeyi, müddeti bitinceye kadar yerine getirin. Şüphesiz ki Allah, takva sahiplerini sever.»(1)

—*«Ey iman edenler! Müşrikler ancak necistir. Bu yıllarından sonra onlar, Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.»(2)*

O günden beri hiç bir müşrik hac yapmamış, hiç bir çıplak Kâbe'yi tavaf etmemiştir.

---

(1) Tevbe sûresi, âyet 1-4

(2) Tevbe sûresi, âyet 28

BEŞİNCİ BÖLÜM

DAVETİN TAMAMLANMASI

Tarihçiler, Nasr sûresi inince dinleyenlerin bir kısmının ağladığını rivayet ediyorlar:

«Ey Muhammed! Allah'ın yardımı ve fetih geldiği ve insanların, Allah'ın dinine bölük bölük girdiklerini gördüğün zaman, Rabbini hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Şüphesiz O, tevbeleri çokça kabul edendir.»(1)

Ağlayan birisine niye ağladığı sorulunca, şöyle cevap verdi: Bu sûrenin anlamı, Rasûlullah'ın vefatının yaklaşmış olmasıdır. Çünkü Allah'ın yardımı geldi ve Mekke fethedildi. İnsanlar bölük bölük Allah'ın dinine girmeye geldiler. Muhammed'e de bundan sonra istiğfar etmesi emredildi. Bunun mânâsı, Rasûlullah'ın çok önemli görevinin başarılı bir şekilde tamamlanmış olduğudur. O, büyük görevini tamamlayınca da Allah, ondan istiğfar etmesini ve kendi huzuruna çıkmaya hazır olmasını istiyor.

Kur'an'ın son âyet-i kerimesi hakkında söylenenler de buna benzer şeylerdir:

«Bugün dininizi ikmal ettim. Size nimetimi tamamladım. Ve din olarak size İslâm'ı seçtim.»(2)

Bu âyet-i kerime, dinin ikmal edildiğine ve Kur'an'ın tamamlandığına delâlet etmektedir. Böylece de Rasûlullah'ın irtihaline işaret olunmuştur.

---

(1) Nasr sûresi, âyet 1-3

(2) Mâide sûresi [illegible] 3

1 — VEDA HACCI

Hz. Peygamber, hicretin onuncu yılı, Zilhicce ayında (632 M.) hac görevini yerine getirdi. Tarihte, Rasûlullah'ın bu haccına «Veda haccı» denilmektedir. Hicretin on birinci yılında vefatı vuku bulduğu için, bir daha hacda bulunamadı. Hz. Peygamber, önceden de Mekke devrinde Kâbe'yi ziyaret etmişti. Fakat bu ziyaretler, İslâmî haccın farz oluşundan evveldi ve Hz. İbrahim dinine göre yapılmıştı.

Hz. Peygamber, ashabıyla vedalaştığı ve bir daha Kâbe'yi göremediği için bu hacca «Haccetü'l-Veda» (Veda haccı), ilk İslâmî hac olması bakımından «Haccetü'l-İslâm» (İslâm haccı), müslümanlara hac ibadetinin bütün hükümlerini bildirdiğinden «Haccetü'l-Belâğ (Belâğ haccı), hac göreviyle İslâm dininin bütün ibadet kaideleri tamamlanmış ve kemale ermiş bulunduğu için de «Haccetü'l-Kemâl ve't-Tamam» (Kemal haccı ve Tamam haccı) isimleri verilmiştir. Bu isimler arasında Haccetü'l-Veda (Veda haccı) kullanılmış ve meşhur olmuştur. Bu sebeple bu hacda, Hz. Peygamber tarafından o zamanki müslümanlara, onlar vasıtasıyla gelip geçecek bütün ümmetine hitaben yapılan meşhur hutbeye de «Veda Hutbesi» denilmiştir.

Hicretin onuncu yılı, bütün Arabistan yarımadası İslâm dinine girmiş, Merkezi Medine olan İslâm devleti, Arap yarımadasının büyük bir kısmına sahip olmuştu. Hz. Peygamber, hac niyetiyle Mekke'ye gideceğini, Kâbe'yi tavaf edeceğini bildirmek ve ilân etmek için etrafta bulunan kabilelere memurlar gönderdi. Onunla beraber haccetmek şerefine nâil olmak isteyen müslümanlar, büyük bir heyecan içinde hazırlandılar ve Medine'de toplandılar.

Hac için hazırlıklarını tamamlayan Hz. Peygamber, Zilkade ayının yirmi beşinci günü gusledip, kokular süründü. Saçını taradı. Öğle namazını mescitte kıldıktan sonra, kırk bin kişilik muazzam bir kalabalıkla Medine'den yola çıktı. Kızı Fâtıma ile hanımları da kendisiyle beraberdi. Yanına pek çok kurbanlık develer de almıştı. Zülhuleyfe denilen yere gelince, ikindi namazını seferî olarak iki rekât kıldı. Ertesi günü ihrama girdi ve telbiyeye (Lebbeyk demeye) başladı. Beraberindeki hacılar da ihrama girip «Lebbeyk Allahümme lebbeyk...»:

«Buyur Allah'ım buyur! Davetini duydum, sana yöneldim, Şerîkin yok Allah'ım. Emrine uydum, kapına geldim. Hamd sanadır, nimet senin, mülk senindir. Şerîkin yok Allah'ım» diye telbiyeye başladılar.

Zülhuleyfe'de öğle namazını eda ettikten sonra oradan Mekke'ye hareket etti. Maksadı önce Hacc-ı ifrat, yani yalnızca haccetmekti. Ertesi günü Akik vadisi denilen yerde Hacc-ı Kıran'a yani Hac ile Umreyi birleştirmeye niyet etti ve hacıları ikisi arasında muhayyer bıraktı. Halbuki Cahiliye devri Araplarında hac aylarında Umre yapmak iyi karşılanmazdı. Böylece o inancı ortadan kaldırdı.

Medîne-Mekke yolculuğu dokuz gün sürdü. Zilhicce'nin dördüne rastlayan pazar günü Zû Tuvâ denilen yerde sabah namazını eda ettikten sonra kuşluk vakti Mekke'ye ulaştı ve Beni Şeybe kapısından büyük bir kalabalıkla Harem-i Şerif'e girdi. Üçü süratli, dördü yavaş olmak üzere yedi defa Kâbe'yi tavaf etti.

Tavafını bitirdikten sonra Makam-ı İbrahim'e geldi ve iki rekât namaz kıldı. Safâ tepesine çıktı. Oradan Kâbe'ye baktı ve duâ etti. Sonra Merve'ye vardı. Orada da duâ etti. Safâ ile Merve arasında yedi defa (Sa'yetti) koştu.

Hz. Peygamber, Mekke içinde üç gün kaldı. Zilhicce'nin sekizine rastlayan perşembe günü devesine binerek bütün hacılarla birlikte yine «Lebbeyk» sesleri içinde Mekke'den ayrılarak Mina'ya vardı. O gün orada kaldı. Ertesi cuma günü oradan ayrıldı. Müzdelife'den geçerek Arafat dağına çıktı. Dağın doğu tarafında kalan Nemire'de kurulu çadırında bir müddet dinlendi. Öğle vakti girdikten sonra Kasvâ adındaki devesine binerek Arafat vadisinin ortasındaki Urene mevkiine geldi. Kendisini orada dinlemek için hazırlanmış yüz binden fazla hacı bekliyordu.

Son Peygamber Hz. Muhammed, Arafat'ta deve üstünde, yüz binden fazla hacıya hitaben İslâm inkılâbının en büyük hutbesini irat etti. Rasûlullah, bu hutbesiyle dünya tarihinde en büyük inkılâbı yapmıştır. Asırlarca devam eden, kan gütme âdeti, Arabistan yarımadasında mal, can, ırz güvenliğini ortadan kaldırmıştı. Faiz ise, bütün fakirleri zenginlerin kölesi haline getirmişti. Kadınlar, erkeklerin malı sayılır, bir erkekten diğerine devredilir, kumarda para yerine geçerdi. Babaların suçlarından evlâtlar, evlâtların suçlarından da babalar sorumlu tutulurdu. Saklanan bir insanın cezasını, ailesinden ele geçen başka biri çekerdi.

Veda Hutbesi, eski Cahiliye devrinin bütün bu kötülüklerini; kan davalarını, faizciliği, kumarı, her türlü zulmü kaldırdı. Allah'ın emirlerini, yasaklarını tekrarladı. Erkeklerin kadınlar üzerinde, kadınların

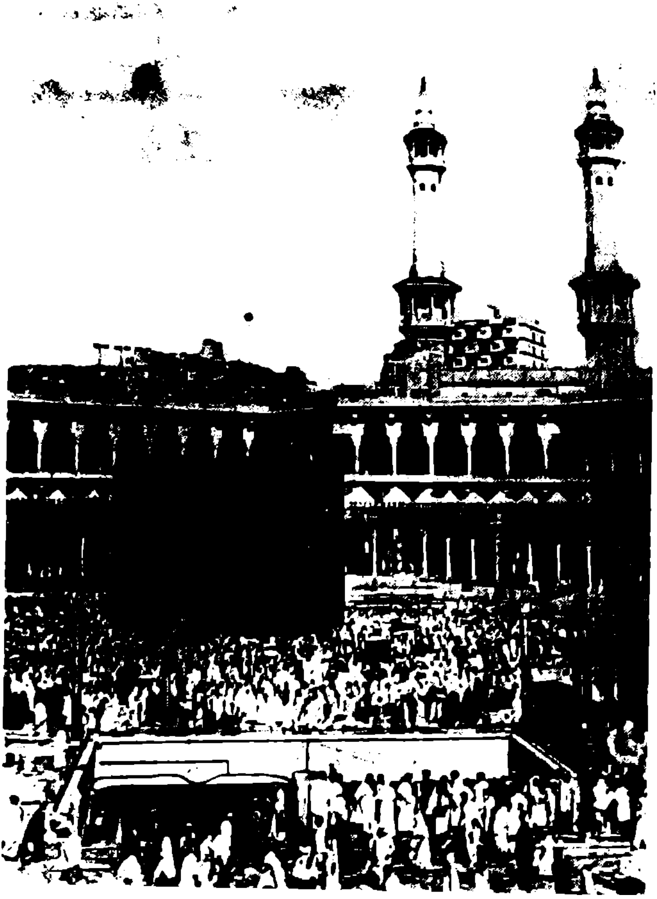

Mescid-i Haram

da erkekler üzerinde olan karşılıklı haklarından, vazifelerinden bahsetti. Bütün müslümanların kardeş olduklarını ilân etti.

Bu tatlı ve açık ifadeli nutuk, herkes tarafından duyulabilsin diye güzel ve gür sesli kişiler tarafından cümle cümle tekrarlanmıştı.

Bu arada ikindi vakti girmiş, öğle namazı ise henüz kılınmamıştı. Konuşma sona erince ikişer rekât olmak üzere, önce öğleyi, peşinden de ikindi namazını kıldırdı. Daha sonra devesine binerek Arafat'a çıktı. Deve üstünde kıbleye dönüp akşama kadar duâ ile meşgul oldu.

Hz. Peygamber, Arafat'ta vakfe halinde iken kendisine Kur'an-ı Kerim'in şu âyeti nâzil oldu:

«Bugün, dininizi ikmal ettim Size nimetimi tamamladım. Ve din olarak size İslâm'ı seçtim.»(1)

Hz. Peygamber, o gün güneş battıktan sonra devesine bindi, Arafat'tan ayrılarak, Müzdelife'ye geldi. Yatsı vakti girmiş, fakat akşam namazı kılınmamıştı. Burada da akşamla yatsıyı birleştirerek arka arkaya kıldı. Geceyi Müzdelife'de geçirdi.

Ertesi sabah Cumartesi (bayram) günü, sabah namazını Müzdelife'de kıldıktan sonra oradan ayrılarak Meş'ar-i Haram'a geldi. Burada da çeşitli duâ ve niyazlarda bulundu. Cemre-i Akabe'de ufak çakıl taşlarından yedi taşı attıktan sonra Mina'ya gitti. Taşları atarken:

«Ey insanlar! Din işlerinde aşırı gitmekten çekininiz. Sizden evvelki ümmetlerin helâkine sebep, din işlerinde aşırı gitmeleridir» buyurdu.

Mina'ya gelince, Muhacirlerin kıblenin sağ tarafında, Ensarın solda, diğer cemaatin de karşıda saf saf yer almalarını emretti. Yine deve üstünde, yüz bini çok aşmış bulunan müslümanlara bir hutbe irat etti. Bu konuşma ilâhî bir mucize olarak, aracı kullanılmadan herkes tarafından duyuldu. Bu ikinci hutbeden sonra, kurbanlık için hazırlanan yüz deveden altmış üçünü, ömrünün her yılı için bir deve hesabıyla bizzat kendisi keserek kurban etti. Geri kalanları da Hz. Ali kesti. Herbirinin etinden birer parça alınarak pişirildi. Geri kalanlar taksim edildi. Sonra tıraş olup ihram'dan çıktı. Kâbe'ye girip tavaf etti. Zemzem kuyusundan su içti. Mina'ya döndü. Bayram günlerini hep Mina'da geçirdi. Hacca ait vazifelerini yerine getirdi.

Bayramın ikinci günü Mina'da müslümanlara üçüncü konuşmasını yaptı. Onlarla vedalaştı. Bayramın beşinci günü (çarşamba) sabahleyin Mina'dan, Mekke'ye döndü. Veda tavafını yaptı. O günden itibaren diğer hacılar memleketlerine dönmeye başladılar. Hz. Peygamber de Mekke'den ayrıldı ve Medine'ye vardı.

---

(1) Mâide sûresi, âyet 3

Hz. Peygamber, hac münasebetiyle Mekke'de on gün kalmış, dört rekâtlı namazları iki rekât olarak kılmış, kendisine tâbi olen Mekkelilere ise, «*Siz tam kılınız, biz misafiriz*» buyurmuştu.

Veda Hutbesi:

Hz. Peygamber'in arefe günü, Arafat'ta deve üstünde yüz binden fazla müslümana hitaben yaptığı ve bu müslüman topluluğunu, tebliğ görevini hakkıyla yaptığı hususunda kendisine şahit tuttuğu, insanlık için en yüce prensipleri ortaya koyduğu ve böylece tarihte büyük bir inkılâbı gerçekleştirdiği bu hutbeyi verelim. Rasûlullah bu hutbesinin başında Allah'a hamd ve senâ'dan sonra şöyle buyurmuştur:

Ey İnsanlar!

Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada ebedî olarak bir daha birleşemeyeceğim.

İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız, nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mukaddes bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

Ashabım!

Yarın Rabbinize kavuşacaksınız ve bu günkü her hal ve hareketinizden muhakkak sorulacaksınız. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönüp de birbirinizin boynunu vurmayınız.

Bu vasiyetimi burada bulunanlar, bulunmayanlara bildirsin! Olabilir ki bildirilen kimse, burada bulunup da işitenden daha iyi anlıyarak muhafaza etmiş olur.

Ashabım!

Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine versin! Faizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Lâkin borcunuzun aslını vermek gerektir. Ne zulmediniz, ne de zulme uğrayınız. Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Cahiliyetten kalma bu çirkin âdetin her türlüsü ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım faiz de Abdulmuttalib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir.

Ashabım!

Cahiliyet devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırıl-

mıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdulmuttalib'in torunu (amcazadem) Rebîa'nın kan davasıdır.

İnsanlar!

Bugün şeytan, sizin şu topraklarınızda yeniden tesir ve hâkimiyetini kurmak gücünü ebedî surette kaybetmiştir. Fakat siz, bu kaldırdığım şeyler dışında, küçük gördüğünüz işlerde ona uyarsanız bu da onu memnun edecektir. Dininizi korumak için bunlardan sakınınız.

İnsanlar!

Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Tanrı emaneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helâl edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız, onların, aile yuvasını sizin hoşlanmadığınız hiç bir kimseye çiğnetmemeleridir. Eğer razı olmadığınız herhangi bir kimseyi aile yuvanıza alırlarsa, onları hafifçe dövüp sakındırabilirsiniz. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, meşrû bir şekilde, her türlü yiyim ve giyimlerini temin etmenizdir.

Mü'minler!

Size bir emanet bırakıyorum ki ona sıkı sarıldıkça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanet Allah'ın kitabı Kur'an'dır.

Mü'minler!

Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi belleyiniz! Müslüman müslümanın kardeşidir, böylece bütün müslümanlar kardeştir. Din kardeşinize ait olan herhangi bir hakka tecavüz başkasına helâl değildir. Meğer ki gönül hoşluğu ile kendisi vermiş olsun.

Ashabım!

Kendinize de zulmetmeyiniz. Kendinizin de üzerinizde hakkı vardır.

İnsanlar!

Cenab-ı Hak her hak sahibine hakkını (Kur'an'da) vermiştir. Vârise vasiyet etmeye lüzum yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina eden için mahrumiyet vardır. Babasından başkasına ait soy iddia eden soysuz, yahut efendisinden başkasına intisaba kalkan nankör, Allah'ın gazabına, meleklerin lânetine ve bütün müslümanların ilencine uğrasın! Cenab-ı Hak, bu gibi insanların ne tevbelerini ne de adalet ve şahadetlerini kabul eder.

İnsanlar!

Yarın beni sizden soracaklar, ne diyeceksiniz?

«— Allah'ın elçiliğini ifa ettin, vazifeni yerine getirdin, bize vasiyyet ve öğütte bulundun, diye şahadet ederiz.» cevabını verdiler.

Bunun üzerine Hz. Muhammed:

— Şahit ol yâ Rab! Şahit ol yâ Rab! Şahit ol yâ Rab!(1) dedi.

2 — HZ. PEYGAMBER'İN HASTALIĞI VE VEFATI

Evet vazife ikmal olunmuştu. Herkesin herkese karşı savaştığı, hercümerc içindeki Arabistan'a nizam ve asayişi temin eden bir devlet intizamı getirilmiş, mal ve can emniyeti sağlanmış, evlenme, boşanma ve miras hukuku tesis edilmiş, köleler efendilerinin zulmünden kurtarılmış, kanun nazarında bütün müslümanların eşitliği gibi Arap cemiyetinde hatır ve hayalden geçmeyecek kadar yüksek bir fikir uygulanmış, kız çocuklarını diri diri gömecek kadar vahşi bir ırk, yüksek ahlâkî düşüncelere sevk olunmuştu. Bu hakikaten bir mucizedir. Hz. Peygamber'in başarısını ilân ederken duyduğu hisler her halde en büyük bahtiyarlık hisleridir. Ama dünyanın değişmeyen bir kaderi vardır: Ölüm!

Hz. Peygamber, hicrî 10. yılın sonunda (632 M. başı) hacdan Medine'ye döndüğü sırada, her suretle kuvvetlenmiş ve metanet kesbetmiş olan İslâm'ın nizamını hiç bir şey bozamayacak gibi görünüyordu. Filvaki Güney Arabistan'da ayaklanmalar olmuş, ileride genişçe anlatılacağı gibi, burada Esved el-Ansî adında birisi peygamberlik iddiasıyla ortaya atılmıştı. Fakat bu adamın etrafında uyandırdığı nefret hisleri bu hareketin devamlı olmayacağını göstermekte idi. Buna ilâveten yine bu sıralarda Yemâme'de Müseylime, Hz. Peygamber'e bir mektup göndererek kendisinin de Yemâme'de peygamberlik etmek arzusunda olduğunu bildirmiş ve bunun Hz. Muhammed tarafından tasdikini istemişti. Sonradan büyük önem kazanacak olan bu harekete Hz. Peygamber fazla ehemmiyet vermemişti. Yine aynı yıl Tebük seferinden beri plânlamakta olduğu Bizans'a karşı yeni bir sefere karar verdi. 27 Safer 11 (25 Mayıs 632) tarihinde sefer hazırlıkları başladı. Hz. Peygamber bütün eski, tecrübeli ve yaşlı arkadaşlarını atlayarak büyük İslâm ordusunun başkomutanlığına, Mûte savaşında şehit düşmüş olan azatlı kölesi ve manevî evlâdı Zeyd b. Hârise'nin oğlu Usâme'yi tayin etmişti. Sefere Ebû Bekr ve Ömer dahil bütün ashap ve bütün müslüman kabileleri katılacaktı. Hazırlıklar tam başlamıştı ki, Hz. Peygamber 29 Safer (27 Mayıs Çarşamba) ani olarak bir ateş nöbeti geçirdi. Fakat bunu kolay atlattı ve ertesi gün büyük bir merasimle Usâme'ye ordunun bayrağını teslim etti. Medine'nin yakınındaki el-Curf'ta karargâh kurulmasını emretti. Buraya her taraftan mücahitler akıp gelmeye başladılar. Fakat bu hazırlıklar sırasında Hz. Peygamber bir daha ve bu sefer daha şiddetli bir ateş krizine tutuldu. Artık hastalık endişe verecek bir mahiyet almaya başlamıştı. Hastalığın seyri hakkında kaynakların geniş bilgi vermelerine rağmen, hastalığın cinsini tayin etmek mümkün olmamaktadır. Hz. Peygamber daha hastalık başlar başlamaz durumun vehametini idrak etmiş, her zaman yanında bulunan ashap da O'nun büyük bir tehlike içinde olduğunu saklayamaz hale gelmişlerdi. Fakat O, kendisine mahsus o fevkalâde metanetle vazifelerini yürütmeye devam ediyordu. Sönmekte olan kudreti müsaade ettiği nispette imameti ifaya çalışıyordu. Sadece hanımları ile görüşerek onlardan mutad ziyaretlerini beklememelerini ve kendisinin Âişe'nin hücresinde kalmasına müsaade etmelerini rica etmiş ve onlar da buna razı olmuşlardı. Hz. Peygamber ateş nöbetleri içinde iken dahi Suriye seferinin hazırlıkları ile meşgul oluyordu. Genç ve tecrübesiz Usâme'nin ordu komutanlığına tayin edilmesinin Medineliler arasında hoşnutsuzluk ve dedikodu doğurduğunu duymuş olduğu için bütün kuvvetini toplayarak Mescitte bir nutuk irat etti: *«Usâme'nin tayini hakkında bir diyeceğiniz varsa, bunu önce onun babasına söyleyin. Babası size nasıl lâyık oldu ise oğlu da aynı şekilde lâyıktır»* buyurdu. Bunun üzerine her türlü itiraz durdu. Usâme ordunun başına geçti. Fakat Hz. Peygamber'in hastalığı geçmeden hareket etmeye bir türlü karar veremiyordu.

Hz. Peygamber'in son günleri hakkında oldukça çok rivayet vardır. İslâm'ın müteakip tarihinde kendi görüşlerine destek yapmak üzere her dinî ve siyasî fırka, onun hastalığı zamanında falan şahsa söylediği sözleri, yapmak istediği vasiyeti, devleti Hz. Ali'ye veya başka birisine bırakmak istediği hakkında çeşitli rivayetler ortaya atmışlardır. Umumiyetle kabul olunan, sadece Şiiler'in kabule yanaşmadıkları rivayete göre Hz. Peygamber artık tamamiyle halsiz kalıp imameti ifa edemeyecek hale gelince Ebû Bekr'in müslümanlara namaz kıldırmasını emretmişti.(1) Ebû Bekr hakikaten, bütün eski rivayetlerin tetkiki ile en yakın arkadaşı olarak tebarüz etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in ateşli halinde vasiyetlerini yazdırmak üzere kalem-kağıt istediği, Hz. Ömer'in buna itiraz ederek: *«Ölüm hastalığı esnasında yapılan vasiyetin değeri yoktur»* hükmüne uyulması lâzım geldiğini söylediği, Hz. Peygamber'in buna önce itiraz ettiği, fakat nöbet geçip kendisine gelince Hz. Ömer'e iltifat ederek: *«Benden sonra peygamber gelecek olsaydı, Ömer gelirdi»* demiştir. 13 Rebiülevvel (8 Haziran) Pazartesi sabahı Hz. Peygamber kendisinde hafiflik hissederek Sabah namazını Ebû Bekr'in arkasında kılan müslümanlara Âişe'nin hücresi kapısından göründü. Ashabının büyük bir huşû içinde namaz kılmaları onu heyecanlandırdı, gülümseyerek odaya döndü. Öğleye doğru Âişe'nin kolları arasında son nefesini Allah'a teslim etti. O zaman altmış üç yaşındaydı.

---

(1) İbn Hişam, 370

On dört asırlık İslâm tarihi bu büyük varlığın haiz olduğu ehemmiyetin en büyük ve inkâr edilmez şahididir. Allah yolunda gösterdiği ateşli, yorulmak bilmez gayret, en gayrı müsait hallerde tahammül etmeye muvaffak olduğu acılar büyük fikirleri anlamak için, içinde istek duyan herkesi, Hz. Peygamber'e karşı en büyük alâka ve hürmeti duymaya sevkedecek mahiyettedir. O'nun dinî başarısı yanında siyasî olgunluğu, etrafında bulunan insanların ruhlarına hâkim olmayı bu kadar mükemmel başarması, dünyada emsali olmayan merhameti, iyilik severliği insanlık vicdanının iftihar vesilesi olarak kalacaktır.

Hz. Peygamber'in vefat ettiği duyulur duyulmaz Usâme'nin komutasındaki sefer için el-Curf'ta toplanmış olan ordu Medine'ye döndü. Ordunun bayrağı Hz. Peygamber'in vefat ettiği Âişe'nin odasının kapısı önüne dikildi. Hastalığın ciddi mahiyeti herkes tarafından bilinmesine rağmen ölüm haberi pek çok kimseye inanılmaz mahiyette göründü.(1) Buna inanamayanlar arasında bilhassa Hz. Ömer'in bulunduğu, «Bazı münafıklar Hz. Muhammed'in öldüğünü iddia ediyorlar, fakat vallahi O ölmemiştir. Olsa olsa göğe çekilmiştir» (2) diyerek kitleye heyecanla hitap ettiği rivayet edilmektedir. Sabah namazı esnasında Hz. Peygamber'in odasının kapısında görünmesini iyilik alâmeti addeden Mescide uzakça bir mahalledeki evine gitmiş olan Ebû Bekr meş'um haberi alınca derhal koştu. Bağıra çağıra durumu münakaşa etmekte olan Hz. Ömer ve etrafındakilere ehemmiyet vermeden Âişe'nin odasına girdi. Hz. Peygamber'in renkli çizgili bir harmaniye ile örtülü olduğu halde yerde yattığını gördü. Nâ'şa yaklaşarak örtünün bir köşesini kaldırdı. Hz. Peygamber'in yüzünden öperek «*Sen benim için anamdan, babamdan daha aziz idin, şimdi öldün, fakat ölümün bile hayatın kadar güzel*» dedi. Bundan sonra Mescide girdi. Hz. Ömer hâlâ büyük bir heyecan içinde bağırıp çağırıyor: «*Hz. Muhammed öldü diyeni öldürürüm*» diyordu. Ebû Bekr söz söylemek istediğini anlatınca galeyan halindeki ashap sustular. Ebû Bekr söze şöyle başladı: «*Ey İnsanlar! Kim Hz. Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki Hz. Muhammed ölmüştür. Kim Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah baki ölmez.*» Bundan sonra «*Muhammed, ancak bir peygamberdir. O'ndan önce de peygamberler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse, ök-*

---

(1) İbnü'l-Esir, el-Kâmil, II, 219
(2) İbn Hişam, II, 372

çelerinizin üzerine geri mi döneceksiniz? Kim ökçesi üzerine geri dönerse, Allah'a hiç bir zarar veremez. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.»(1) meâlindeki âyeti okudu. Bu âyet dinleyenler üzerinde derin bir tesir uyandırdı. Hz. Ömer'in üzerine baygınlık geldi ve Hz. Peygamber'in gerçekten vefat etmiş olduğunu anladı. Mezkür âyetin Uhud gazvesi sırasında müslümanların bir ara «Muhammed öldü» diye bağıran Kureyşlilere aldanarak paniğe kapılmaları üzerine nâzil olduğu kabul edilmektedir. Hz. Ebû Bekr'in böyle fevkalâde mühim bir anda gösterdiği metanet, hiç şüphesiz dünyada gelmiş geçmiş en büyük devlet adamlarına bile az nasip olmuştur.

Karanlıklarla dolu cihana aydınlık prensipler getirdikten, adaletli davrananların zayıf ve güçsüz sayıldığı bir dünyaya adaleti yaydıktan ve sınıf sistemine dayalı o günkü cemiyete, eşitlik diye haykırdıktan sonra Hz. Muhammed vefat etti.

Fakat bu devir değiştiren anda müslümanları peygamberlerinin cenazesi ile meşgul olmaktan menedecek pek mühim unsurlar da mevcut idi. Devlet, Hz. Peygamber'in vefatı anından itibaren başsız kalmıştı. Kendisi hayatta iken devlet şekli hakkında hiç bir şey söylememiş, kendisinden sonra nasıl hareket edilmesi gerektiğini belirtmemişti. Medine'nin merkez olduğu, Devlet adını verdiğimiz müessese aslında henüz teşekkül anında idi. Hz. Peygamber, bütün vazifelerin en son mercii idi. Bütün işler O'na müntehi oluyordu. İmamet O'nda idi, adalet işlerine O bakıyordu. Daha doğrusu dinî ve dünyevî işlerin yegane sorumlusu Hz. Peygamber idi.

Hz. Muhammed vefat ettiği sırada Medine'de dört gurup bulunuyordu: 1 — Muhacirûn. Bunlar o zaman altmış yedi aile olarak tahmin ediliyor. Mühim kısmı eski Muhacirlerden, bir kısmı da Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye gelen Kureyş ailelerinden meydana gelmekte idi. 2 — Ensar içinde çoğunluğu teşkil eden Hazrecliler. 3 — Ensardan Evs kabilesine mensup bulunanlar. 4 — Diğer civar veya uzak kabilelerden Medine'ye hicret etmiş olanlarla, çıkılacak sefere katılmak üzere muvakkaten Medine'ye gelmiş bulunan Bedevîler. Bunlardan sonuncular ilk üç guruba nazaran çok daha az ehemmiyet taşıyorlardı. Bütün bu düşünce ve menfaatleri birbirinden ayrı olan guruplar içinde nasıl yeni bir nizam kurulabilecekti? İlk akla gelen husus Muhacirûn ve Ensarın iki kolunun aralarından birer reis seçip devleti bunlara idare ettirmek olabilirdi. Fakat uzun uzun düşünüp her ihtimali hesaba katacak bir karara varmak mümkün olamadı. Çünkü hadiseler süratle gelişiyordu.

---

(1) Âl-i İmrân sûresi, âyet 144

Rivayete göre Hz. Peygamber'in yakın akrabası derhal Âişe'nin odasına koşmuşlardı. Bunlar Ali, Talhâ, Zübeyr ve Abbas idiler. Fakat bunlar uğradıkları felâkete ağlaşırlarken Medine içinde ihtiraslar derhal ayaklanmıştı. Birden Ebû Bekr ve Ömer'e, Ensardan Hazrec gurubunun, bu kabilenin büyük ailelerinden Benî Sâide'nin avlusunda toplandıkları ve Hz. Peygamber'e kendi aralarından bir vekil seçmek üzere oldukları haberi verildi. Bu haberi Hazreclilerin iktidarı ele geçirmelerini istemeyen Evs kabilesi mensupları getirmişlerdi. Haberi ilk alan Hz. Ömer derhal yanında bulunan Ebû Bekr'e ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrah'a durumu anlatmak üzere adı geçen avluya gitmelerini teklif etti. Daha yolda iken Evsliler'den bir gurup başlarında meşhur sahabelerden Useyd b. Hudeyr olduğu halde kendilerine iltihak etti. Bunlar Hazrec ile Evs arasında reislik yüzünden çıkacak bir ihtilâfa mâni olmanın tek çaresi olarak riyaseti Muhacirûnun alması gerektiğini teklif ettiler. Bu hususta Muhacirûnu desteklemeye de söz verdiler. Yine yol esnasında onları görüp karşılayan iki Hazrecli ise, Muhacirûnun bu işe müdahalesinin doğru olmadığını, Medine'nin kendi riyasetini Hz. Peygamber'in vefatından sonra kimseye vermeyeceğini söyleyerek Ebû Bekr ve Ömer'i toplantıya gitmekten alıkoymaya çalıştılar. Fakat onların azimle hareket ettiklerini, toplantıya müdahaleden vazgeçmeyeceklerini anlayınca, «Hiç olmazsa iki emir seçilsin, biri sizden, biri bizden olsun, aksi hareket ederseniz şahıslarınız için tehlikeli olur» diyerek işi tehdide kadar vardırdılar. Fakat ne Ebû Bekr ne de Ömer ve Ebû Ubeyde bunların sözünü dinlemeyerek toplantı yerine vardılar. Orada bir kürsü üzerinde Hazrec'in reisi Sa'd b. Ubâde oturmakta idi. Kendisi hasta idi. Söylediği sözler işitilmiyor, yanında bulunanlar tarafından yüksek sesle tekrar ediliyordu. Sa'd b. Ubâde: «Âlem küfür ve zulmet içinde idi. Peygamberimizi Allah gönderdi. Hamd olsun kurtulduk. Hz. Muhammed, Mekke'de zulme uğrayıp bizim yanımıza geldi. O'nu biz destekledik, İslâm ve Peygamber uğruna kan döktük, şimdi vefat ettiğine göre vekilini de bizim seçmemiz lâzımdır. Ensar bu hakkı kimseye vermemelidir» demekte idi. Çok ateşli bir mizaca sahip olan Hz. Ömer, hatibe şiddetli bir cevap vermek üzere ortaya atılmak isteyince Ebû Bekr onu mülayemetle zapt etti. Kendisi söz alarak çok ihtiyatlı bir nutuk söyledi: «Dediğiniz doğrudur. Gerek Hz. Peygamber'i, gerek bizi sizler himaye ettiniz.» Bundan sonra Medinelilerin İslâm uğrunda yaptıklarını uzun uzun övdü. Fakat onların böyle mühim bir anda bütün yaptıkları iyilikleri unutturacak, İslâm'a zarar verecek harekette bulunmamalarını ihtar ederek Bedevilerin, Medine dışındaki Arapların sadece Kureyş'e itaat edebileceğini, imameti Medineliler alacak olursa kimsenin onlara itaat etmeyeceğini bildirdi. Bu sözler üzerine Ensar arasında büyük bir münakaşa koptu. Hz. Ömer onların münakaşalarına müdahale ederek Hz. Peygamber'in son vasiyetlerinde Ensarı Muhacirûna emanet ettiğini, hastalığı sırasında Ebû Bekr'i, yani bir muhaciri imamete tayin etmiş olduğunu söyledi. Ensar bunun üzerine «iki emir seçelim, biri sizden biri bizden olsun» diye bağrıştılar. Ömer buna da yanaşmayınca Ensarın büyüklerinden birisi Muhacirleri avludan kovmaya kadar varan sert teklif ve tehditlerde bulundu. Bunun üzerine Ebû Ubeyde söz alarak «Ey Ensar! Bu dine ilk yardımı yapanlar sizsiniz, sakın bu işi bozan da siz olmayasınız» dedi. Eskiden münafıkların böyle konuştuklarını, Ehl-i Bedir'den bir kimsenin böyle sözler sarfetmesinin ayıp olduğunu belirtti. Münakaşa uzayıp giderken Ensardan Beşir b. Sa'd adında birisi ayağa kalkarak «Hakkın Muhacirlerde olduğunu, bizzat Hz. Peygamber'in Kureyş'ten bulunduğunu, kendi içlerinde esasen kuvvetli adam mevcut olmadığını, kendi aralarında anlaşamamalarının bunu gösterdiğini, Hz. Muhammed'in kabilesi ve eski arkadaşları dururken adam aramak ve seçmenin kendilerine düşmediğini söyledi. Bütün Evsliler «Beşir, doğru söylüyor» diye bağırmaya başladılar. O zaman Hz. Ömer tekrar söz alarak işin yeniden konuşulmasını, Ensarın insafa gelmesinin lüzumunu belirtti. Bunun üzerine Ebû Bekr tekrar müdahale ederek «Kureyş'ten birisine biat edin, ben size bu iş için en lâyık iki arkadaş, Ömer ile Ebû Ubeyde'den birisinin tercihini teklif ediyorum» dedi. Fakat her ikisi birden : «Hz. Peygamber'in önüne geçirdiği zatın ilerisine kim geçebilir» dediler. Ömer birden ileri atılarak: «Ya Ebû Bekr! Rasûlullah seni cümlemize imam eyledi, elini uzat sana biat edeyim» dedi. Fakat Beşir b. Sa'd, daha önce davrandı, Ebû Bekr'in elini tutarak önce biat etti. Bundan sonra Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde de biat edince, avluda bulunan bütün halk Ebû Bekr'e biat ettiler. Halkın hareketi o kadar coşkun idi ki, hasta bulunan Sa'd b. Ubâde az kalsın çiğnenecekti. İşte Ebû Bekr'e yapılan biat bu şekilde önce herhangi bir hazırlık yapılmadan ve âni olarak icra olundu. Ancak mesele bununla bitmiyordu. Mescide gittikten sonra büyük ordunun biat etmesiyle mesele halledilmiş oluyordu. Ebû Bekr'e biat ertesi gün Mescitte tamamlandı. Ebû Bekr biatın ikmalinden sonra irat ettiği nutukta doğru yolda çalışırsa kendisine itaat edilmesini, iyi yoldan saparsa kendisine isyan olunmasını belirtti ve Peygamber'in halifesi sıfatıyla ilk namazı kıldırdı.

Bütün bu hadiseler esnasında Hz. Peygamber'in cenazesi ortada kalmıştı. En mevsuk rivayetlere göre vefatının ertesi günü akşamı, Ebû Bekr'in rivayet ettiği bir hadis üzerine öldüğü yere defnolundu. Cenazeyi Ali yıkadı, Abbas ve oğulları ona yardım ettiler. Sonra da aynı odaya Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer de defnolundular.

3 — HZ. PEYGAMBER'İN ŞAHSİYETİ

Hz. Peygamber'in ahlâkının ve özel niteliklerinin, ilk İslâm toplumunun başarısına yardımcı olan en önemli etkenlerden olduğu muhakkaktır. O'nun ahlâkı, genişlik, hoşgörü ve temizlik üzerine kurulmuştu. Allah'ın O'nu: *«Muhakkak ki sen büyük bir ahlâk üzeresin»(1)* diyerek anlatması bu konuda yeterlidir. O kendisini: *«Beni Rabbim terbiye etti ve güzel terbiye etti»* diye anlatır. İnsanların etrafına toplanmasını sağlayan sebeplerden biri de böyle bir ahlâka sahip olmasıdır: *«Eğer sen sert ve katı kalpli olsaydın, muhakkak ki insanlar, etrafından dağılır giderlerdi.»(2)*

Hz. Peygamber, peygamber olmadan önce de güzel ahlâklıydı. Asla puta secde etmemiştir. Ailesi ve kavmi arasında «Sâdıku'l-Emîn» (Doğru, güvenilir) diye tanınırdı. Kureyşli gençlerin alışkanlık haline getirdikleri boş ve kötü işlere katılmamıştır.

Hz. Muhammed, peygamber olarak görevlendirilince O'na tâbi olanlar olduğu gibi, karşı çıkanlar da oldu. Fakat düşmanları O'nun ahlâkı hakkında söz edilebilecek bir taraf bulamadılar. O'nda bir eksik gedik olduğunu da iddia edemediler.

İslâm dini yüceldi ve etrafa yayıldı. Hz. Muhammed, hem dini lider olarak, hem de siyasi lider olarak büyük bir otoriteye sahip oldu. Fakat sultanlarda ve krallarda görülen tavırlar O'na ulaşamadı. O yine koyununu sağıyor, elbisesini yamıyor, ayakkabısını dikiyordu. Kendi işini kendi görüyor, hizmetçilerle beraber yemek yiyordu. Ashabı da O'nu bir kılavuz, bir dost olarak görüyorlardı. Yanlarına geldiği zaman kendisini ayağa kalkarak karşılamalarını yasaklıyordu. İçlerinden biri gibi onlarla oturuyor, sohbet ediyordu. Onlar otururken yanlarına gelmişse, meclistekilerin en sonuna oturuyordu. Ashabıyla şakalaşıyor, onların çocuklarıyla oynuyor ve çocukları kucağına oturtuyordu. Hür olsun, köle olsun, cariye olsun, fakir olsun herkesin davetine katılıyor, Medine'nin en uzağındaki hastaları bile ziyaret ediyordu.(1)

---

(1) Kalem sûresi, âyet 4

(2) Âl-i İmrân sûresi, âyet 159

O, sadece müslümanlara hoşgörülü ve iyi davranmakla kalmıyor, ehl-i kitaba da aynı şekilde iyi davranıyordu. Onların davetlerini de kabul ediyor, onları da iyi karşılıyordu. Necran hristiyanları bir heyet halinde gelince yeleğini yere sermiş ve üzerine oturmalarını istemişti.

Dünyayı önemsemezdi. İhtiyacı olsa bile başkalarını kendine tercih ederdi. Yarın için bir şey biriktirmezdi. Hattâ vefat ettiğinde zırhı, ailesinin yiyecek masrafları karşılığı bir yahudide rehin idi. Maddi hayat açısından çok mütevaziydi. Sert bir yatağı vardı. Yedikleri basit şeylerdi. Birkaç kere şiddetli açlığa katlanmıştı. Elbise konusundaki zühdü de yemekte olduğu gibiydi.

Parlak bir zekâya, derin bir düşünceye ve süratli bir intikal kabiliyetine sahipti. Bazan büyük problemler içinde kalır fakat hiç birinin karşısında acze düşmezdi. Akılların düşünmekten aciz olduğu anlarda bile O, çözüm yolları araştırırdı. Bu konu için Uhud savaşındaki tutumunu hatırlamak yeterlidir. Ordusu bocalamış, bazı seçkin adamları şehit olmuştu. Askerleri dağılmış, bizzat kendisine zarar dokunmuş ve vücudundan kan akar bir vaziyette çukura düşmüştü. Kureyş, «Muhammed öldü» diye bağırıyordu. Müslümanlardan biri ise O'nu yalanlamak, «Muhammed yaşıyor» diye bağırmak istiyordu. Fakat Hz. Peygamber onu susturdu. O, -bu halde iken bile- ölüm haberinin galip durumda olan düşmanın şevkini kıracağını ve kendi mensuplarından bir çoğunun kurtulmasını sağlayacağını anlamıştı. Nitekim öyle de oldu.

Her ıslahatçı ve her peygamber gibi Hz. Muhammed'in de düşmanları vardı. Hâlâ da vardır. Onların hiç biri O'nun ahlâkına bir şey diyememiş, O'nun sıfatları arasında, aramasına rağmen kötü bir hal bulamamıştır. İslâm'a karşı kin dolu bir çok şarkiyatçı bile, Hz. Peygamber'in başarısını, zekâsının, ahlâkının, meselelere iyi çözüm yolları getirmesinin ve asrının insanlarından zihince ve ahlâkça üstün olmasının ürünü olarak görmektedir.

Hiç bir taviz kabul etmeyen mutlak tevhid inancını benimseyici, lâhûtî giriftliklere yer vermeyişi ve kâhinlerden, imtiyazlı kişilerden uzak oluşu Hz. Muhammed'in getirdiği dinin özelliklerindendir. O, vefatından sonra ilâhlaştırılmasını önlemek için her türlü tedbiri almıştır. Bu dinin önemli özelliklerinden biri de renkleri, ırkları ve yaşadıkları bölgeler ne kadar ayrı da olsa bütün müslümanların kardeş ve eşit olduğu fikrini ısrarla işlemesidir.(1)

---

(1) İmam Gazâli, İhya'u-ulumiddin adlı eserinin muhtelif yerlerinde Rasûlullah'ın ahlâkı hakkında geniş bilgi vermiştir. Ayrıca bk: İbnu Kayyım, Zâdu'l-Meâd, I, 34-47

Allah, Hz. Muhammed'e merhametiyle muamele buyursun. O, Allah tarafından desteklenen ve iyi sıfatlar, asil karakter bahşedilen semavî bir ihsandır. İnsanlığa din ve dünya hayatıyla ilgili düzenlemeler getirdiği için son din olmaya lâyık bir dini Allah, O'nun vasıtasıyla dünyaya göndermiştir.

4 — İSLÂMÎ DAVET VE FİKRÎ TEMELLERİ

İslâm dini, Rasûlullah'ın hayatında bütün Arap yarımadasına yayıldı. Rasûlullah'ın vefatından sonra ise yeryüzünün önemli bir bölümüne sesini ulaştırdı. Bir-iki asır içerisinde de gerçek bir dünya dini haline geldi. Kısa sürede böylesine büyük bir hamle yapan bu dinin prensiplerini, yayılma vasıtalarını, bu dinin prensiplerini yaşayıp bayrağı altında mücadele veren Araplar ve dolayısıyla insanlık üzerindeki tesirini açıklamak çalışmamızın kaçınılmaz bir yanı olmalıdır. Çünkü, milyonları harekete geçiren, İslâm'ın çağrısı ve onu taşıyan insanların ihlâslı bağlanışı olmuştur. Bu çağrının mahiyetini ve fikrî temellerini bilmemizde sonsuz yarar vardır.

A — İSLÂM'IN PRENSİPLERİ

İslâm, gerek inanç, gerek yaşayış ve gerekse sosyal yapıyı düzenleyen esaslar getirmiştir. İnanç prensiplerinin başında «Tevhid» gelir. Tevhid, İslâm inancının ve düşünce yapısının nirengi noktasıdır. Tevhid konusunda herhangi bir sapmaya müsaade edilemez.(1) Tevhid, kelime anlamı itibariyle «Birleme» demek olup, Allah'ı mutlak kudret, ortaksız kudret olarak kabullenmeyi gerektirir. İman ve ibadetle Allah'tan başkasına yönelmeyi meneder. Tevhidi, Hz. Muhammed'i peygamber olarak tanıma inancı tamamlar. İslâm inancı Hz. Muhammed'in bir insan olduğunu ve insanları Allah'ın dinine davetle görevlendirildiğini belirtmekte itina gösterir. Hz. Muhammed, Allah'ın elçisidir ve bu görevini en güzel şekilde yerine getirmiştir. O, Allah'tan aldığı emirleri tebliğ etme hususunda masumdur, hata etmez. Bu iki inanç temelini diğer iman esasları tamamlar. Bundan sonra İslâm'ın rükünleri gelir. Bunlar namaz kılmak, zekât vermek, ramazan orucu tutmak ve gücü yetenlerin hac yapmalarının zaruretine inanmaktır. Bu dört şeye «İbadetler» denir. İbadetlerin ruh ve beden için büyük faydaları vardır. İslâm'da ibadetlerin inançla ilgili fikri temelleri gerçekten çok parlak ve güzeldir.

Sosyal yapıyı düzenleyen prensipler ise İslâm toplumunun siyasi ve iktisadî nizamını çizer. İslâm, demokratik nizamların en yücesini, sosyal adalet anlayışlarının en güzelini tesis eder.(1) Bir toplum, en küçük biriminden, en büyük sosyal kuruluşuna kadar İslâm elinde şekillenir, bir kişilik kazanır. Öyle ki bu toplum, diğerlerinden bariz özelliklerle ayrılır. Bu İslâm toplumudur. İslâm toplumu deyince, müslümanların bir unsur olarak yaşadığı herhangi bir sosyal yapıyı değil, İslâm'ın bir sistem kurucu unsur olarak kabul edildiği yapıyı anlamak gerekir. İşte bu toplum yapısı, nev'i şahsına münhasır bir insanlık örneğini temsil eder.

---

(1) Ahmet Çelebi, el-İslâm ve Mevsûatü'n-Nozum ve'l-Hadâratü'l-İslâmiyye

B — İSLÂM'IN YAYILMA YOLLARI

İslâm'ın yayılması iki yolla olmuştur. Bunlardan biri Arapçayı bilenler arasındaki İslâmî davete bağlı yayılış, diğeri ise Arapçayı bilenleri de bilmeyenleri de ihata eden davetin sağladığı gelişmedir. Bu şöyle de ifade edilebilir: İslâm daveti insanların kalplerine iki yoldan biriyle veya her ikisiyle ulaşmıştır. Bunlar:

a — Kur'an'ın mucize kudretindeki belâğatı,

b — İslâm prensiplerinin yüceliği.

Bunlardan her birini kısaca açıklayalım:

a) İslâm'ın Yayılmasında Kur'an-ı Kerim'in Önemi:

Burada önce genel olarak Kur'an-ı Kerim'den, sonra da İslâm'ın yayılmasında Kur'an'ın tesirinden bahsetmek istiyoruz. Kur'an-ı Kerim'le ilgili olarak vahiy ve şekilleri üzerinde durduktan sonra, İslâm şeriatının ilk kaynağı olan mukaddes kitabımızın kısaca muhtevasını incelemeye çalışacağız.

Vahiy:

Kuran-ı Kerim, Hz. Peygamber'e vahiy yolu ile nâzil olmuştur. Güvenilir kaynakların beyanına göre ilk vahiy geldiğinde Hz. Peygamber kırk yaşında idi. (610 M.) Kur'an'ın Ramazan ayında ve Kadir gecesinde nâzil olduğunu yine Kur'an'dan öğreniyoruz. İlk vahyin bir pazartesi günü nâzil olduğunda İslâm uleması ittifak halindedir. el-Bakara sûresinin 185. âyeti Kur'an'ın Ramazan'da indirildiğini açık bir şekilde beyan eder. Yine açık bir ifade ile onun Kadir gecesinde nâzil olduğu, Kadir sûresinde bildirilir.

Daima kendisinin bir beşer olduğunu ifade eden Hz. Peygamber'in maddi âlemden sıyrılarak, ilâhî hitabı dinlemesi beşer gücünün tahammül edeceği kolay işlerden değildir. Bu işin ağırlığı bizzat Kur'an-ı Kerim'de:

---

(1) Ahmet Çelebi, es-Siyyâsetü ve'l-İktisad

«Hakikat biz sana ağır bir söz vahyediyoruz»(1) âyetiyle ifade edilmektedir.

Bugün ilim, ulaştığı seviye ile öğünmesine rağmen, bilinmeyenler yanında, bilinenin bir hiç mesabesinde olduğu kabul edilmektedir. İlim ve tekniğin başarılarına rağmen, insanoğlunun manevî âleme ait bilgisi ise çok azdır. Psikoloji, bir ilim olarak varlığını yeni kabul ettirmiştir. Bu bakımdan en yüksek ruhî hallerden biri olan vahyin hakikatini kavramaya imkân yoktur. Hakikatini anlamıyoruz diye onun vâki olduğunu da inkâr edemeyiz. Kur'an-ı Kerim'de geçen vahiy kelimesinin delâlet ettiği mânâlarda görüleceği üzere o, çeşitli anlamlara gelmekte, canlılara, cansızlara ve hattâ akıllılara ve akılsızlara da indirilmektedir. Her birinin tezahürü başka başka olmakta ve çeşitli isimler almaktadır. Ruh âlemimiz sırlarla örtülmüş durumdadır. Anlayamıyoruz diye bir şeyi inkâra kalkışmak akıl kârı değildir. Eğer böyle bir tavır doğru olsaydı, insanoğlu daha pek çok ilmi hakikatleri inkâr etmek mecburiyetinde kalacaktı. Bütün bunlara rağmen, vahyi modern ilim ile izah etmek ve münakaşaya kalkışmak bizi çıkmaza götürebilir. Çünkü vahyin mantığı müsbet ilimlerinkine benzemediği gibi, onunla mukayese etmek de mümkün değildir. Vahyin sahası ve bildirdikleri, tecrübî ve sosyal ilimlerinkinden tamamen ayrıdır. Tecrübî ve sosyal ilimler tabiatı ve ondaki olayları determinizm prensibine uygun olarak inceler ve konusu içine girmeyen şeylerle ilgilenmezler. Onların tümden gelim, tüme varım veya sentez ve analize dayanan metotlarını vahye tatbik edemeyiz. Çünkü vahiy tüme varım ve tümden gelim metodu ile elde edilen bir bilgi değildir. Onun için tecrübî ve sosyal ilimlerin metodunu, metafizik bir mesele olan vahye tatbik edemeyiz. Vahiy, beşeri yapı içinde bir an farklı bir özellik kazanmaktır. Sözün kısası vahyin keyfiyeti, Allah ile peygamberi arasında kalmış bir sır olduğundan, insanoğlunun onu tam olarak anlaması mümkün değildir.

Vahyin geliş şekli hakkında Kur'an'da bir açıklama yoktur. Bu hususta ancak Hz. Peygamber'in sözlerinden bir fikir edinebilmekteyiz. Hz. Peygamber'e vahiy çeşitli tarz ve şekillerde gelmiştir.

1 — Vahyin ilk şekli Hz. Peygamber'in uyku halinde iken gördüğü sadık rüyalardır. Hz. Peygamber, sonradan zuhur edecek hakikatleri bu rüyalarla görmüş oluyordu. Bu rüyalara «er-Rüyau's-Sâdıkâ» veya «er-Rüyau's-Sâlihâ» demekteyiz. Hz. Âişe'nin: «Rasûlullah

---

(1) el-Müzzemmil sûresi, âyet 5

hiç bir rüya görmezdi ki sabah aydınlığı gibi çıkmasın» sözleri vahyin bu çeşidine işaret etmektedir.

2 — Hz. Peygamber uyanık iken melek görünmeksizin kalbine ilâhî vahyi getirirdi. Bunun sırf ilhamdan ibaret olmayıp vahiy olduğuna dair Allah zarûrî bir bilgi yaratırdı. «Ruhu'l-Kuds kalbime, hiç bir nefis, rızkını, tükenmeden ölmeyecektir diye üfledi. O halde Allah'tan korkunuz, rızkınızı meşru yollardan güzelce arayınız» (1) haberi de vahyin bu derecesini bildiriyor.

3 — Cebrâil'in insan suretinde gelip, Hz. Peygamber'e vahiy getirmesidir. Hz. Peygamber'e en kolay gelen vahiy budur. Siyer kitapları çoğunlukla Cebrail'in, sahabeden «Dıhye»nin suretine girerek geldiğini naklederler.

4 — Çıngırak sesine benzer bir sesle gelmesidir ki, Hz. Peygamber'e gelen vahyin en ağır şekli de bu idi ve melek görünmezdi. Hz. Peygamber, bu şekilde gelen vahyi çan sesine benzetmiştir. Ses kesildiği zaman, Hz. Peygamber, vahyolunan sözleri aklında tutmuş oluyordu. Bu ses devam ettiği müddetçe titrer ve hitabın heybetinden korkardı. Ses kesilip kendine geldikten sonra, söylenen yüce söz kalbinde yer tutmuş olurdu. İbn Abbas'tan rivayet edilen bir habere göre: «Allah'ın Rasûlü, kendisine nâzil olan âyetleri zaptetmede güçlük çekerler, bunun için de çok defa dudaklarını kımıldatırlardı. Bu sebeple Allah: «Vahyi çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Onu toplamak ve kıraatini sabit kılmak bize aittir. Sana Kur'an'ı okuyunca sen de onun okunuşuna uy» (2) âyetlerini inzâl buyurdu. Bundan sonra Hz. Peygamber, ne zaman Cebrail gelse onu dinler, gittikten sonra da o nasıl okumuş ise öyle okurdu.»

5 — Cebrâil'in kendi hüviyeti ile görünüp ilâhî emri duyurmasıdır. Bu şekilde görünüşü iki defa vâki olmuştur. Birinci bi'setin başlangıcında Hira mağarasında gerçekleşmiştir. Gördüğü dehşetli manzara karşısında dayanamayan Hz. Peygamber bayılmıştı. İkincisi ise Mirac'ta, Sidretü'l- Müntehâ'da vâki olmuştur. Artık bu gibi şeylere alışmış olan Hz. Peygamber ikinci defa gördüğü manzara karşısında ilk seferki gibi korkmamıştı.

6 — Hz. Peygamber uyanık iken, Allah ile konuşması şeklinde vuku bulan vahiy. Mirac gecesinde namazın farziyeti ve Bakara sûresinin son üç âyetinin vahyedilmesi vasıtasız olmuştur.

---

(1) Suyûtî, el-İtkân, I, 46

(2) Kıyâme sûresi, âyet 16-18

7 — Cebrail'in, Hz. Peygamber'e uyku halinde iken vahiy getirmesi şeklidir. Bazı müfesirler «el-Kevser» sûresinin bu şekilde nâzil olduğunu söylerler.

Vahiy Esnasında Görülen Haller:

Beşerin beşer sıfatları altında Allah'ın hitabına muhatap olması güçtür. Yine bu sıfatlarla, meleklerle karşılaşmak da kolay bir şey değildir. Böyle bir irtibat ancak beşeriyetten sıyrılıp, melekût âlemine girmekle mümkün olabilir. İşte Hz. Peygamber'in bu beşerî sıfatlardan sıyrılıp, vahiy alır duruma gelmesi, onda bazı hallerin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Allah'ın kelâmını dinlemek kendisine bir nevî heyecan ve korku verdiğinden, O'nun vahiy esnasında bazan zor anlar geçirdiğine şahit olunmuştur. Vücudu titrer, yüzünün rengi değişirdi. Vahiy anında en soğuk günlerde bile alnı terler, nefes alırken güçlük çekerdi. Eğer vahiy deveye binmiş olduğu bir zamana tesadüf etmiş ise, manevî ağırlığa tahammül edemeyen deve çöker ve Hz. Peygamber üzerinden inmek mecburiyetinde kalırdı.(1)

Kur'an-ı Kerim'in Muhtevası:

Kur'an-ı Kerim'in muhtevasına gelince özetle onun, mevizeler ve geçmiş milletler ile ilgili haberlere ilâveten, İslâm nizamından, din ve dünya ile ilgili kanunlardan ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Allah: «Biz kitapta hiç bir şeyi eksik bırakmadık.» (2) buyurmuştur. Bunun anlamı şudur: İnsanla ilgili olan her şeyi Kur'an-ı Kerim önem derecesine göre kısa veya tafsilâtlı olarak açıklamıştır. Göreceğimiz gibi Kur'an-ı Kerim icaz kaynağıdır, şeriatın kaynağıdır, ahlâkın kaynağıdır. Burada kısaca şunu belirtmemiz mümkündür: Kur'an'ın bir kısmı Mekke'de, bir kısmı da Medine'de nâzil olmuştur. Mekke'de nâzil olan âyetler yaklaşık olarak Kur'an'ın üçte ikisini, Medine'de nâzil olan kısım da üçte birini teşkil eder. Mekkî sûreler, Allah'ın birliğini ve bunun delillerini açıklamıştır:

«Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, mutlaka göklerin de yerin de düzeni bozulur, harap olurdu.»(3)

Bunun yanında Mekkî sûreler güzel ahlâka ve davete önem verir. Geçmiş ümmetlerden misâller zikreder, peygamberlerini yalanladıkları zaman başlarına gelen musibetleri bildirir.

---

(1) Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, 37-54

(2) En'âm sûresi, âyet 38

(3) Enbiyâ sûresi, âyet 22

Medine'de nâzil olan sûrelerde ise miras, borç, evlilik, kendileriyle evlenilmesi haram olan kadınlar ve boşama gibi insan ve cemiyet hayatını düzenleyen hukukî konulara yer verilir.(1)

Kur'an-ı Kerim, Rasûlullah'ın ilk mucizesidir. Aynı zamanda seneler ve nesiller geçmiş olmasına rağmen Hz. Muhammed'in doğruluğuna ve peygamberliğinin yüceliğine şehadet eden kalıcı bir mucizedir. Müslüman olsunlar veya olmasınlar Arap lisanını güzelce bilenlerin çoğu, tereddütsüz Kur'an-ı Kerim'in beşer sözü olmayacağını itiraf ediyorlar. Çünkü Kur'an, fikirleri ve üslûbu itibariyle Arapçayı beliğ ve fasih surette bilen kimselerin dahi erişemeyeceği yüceliktedir. Kur'an'ın mucize niteliğini kabul etmeyen az sayıda Araplara gelince, bunlar başka hususların tesiri altında kalmışlar ve Kur'an-ı Kerim'le yarışa kalkarak benzerini meydana getirmeye uğraşmışlardır.

Buna göre Kur'an karşısında Araplar üç kısma ayrılır:

1 — Kuvvet, cesaret ve kahramanlığıyla bilinen gurup. Bunlar Kur'an-ı Kerim'in icazını kabul edip Rasûlullah'a sonsuz bir bağlılık göstermişlerdir.

2 — Kur'an-ı Kerim'in icazını kabul edip, başka sebeplerle Rasûlullah'a bağlılıktan kaçınan gurup.

3 — Az sayıda kimseler ise, büyüklenerek, asabiyet veya haset gibi sebeplerle Kur'an-ı Kerim'le yarışa kalkışmışlar fakat, her defasında kesin hezimete uğramışlardır.

Bu gurupların her biriyle ilgili örnekler vermeyi faydalı görüyoruz:

1 — Birinci gurup adaleti tercih etmekle temayüz etmiştir. Bunlar, içleri kin ve günah kirlerinden temiz olan kimselerdir. Cesur ve açık yüreklidirler. Kur'an'ın mahiyetini anlayıp benzersiz bir mucize olduğunu hissedince Hz. Muhammed'e uyup müslüman olmuşlar ve İslâm'a sımsıkı sarılmışlardır. Belki de bu gurubun lideri Hz. Ömer b. Hattab'dır.

Ömer, müslüman olmadan önce İslâmî harekete karşı gayet acımasızdı. İbn Hişam, İbn İshak'tan şöyle nakleder:(2)

Ömer, kılıcını kuşanıp çıktı. Nuaym b. Abdullah'la karşılaştı. Nuaym:

— «Nereye gidiyorsun?» dedi. Ömer:

---

(1) Ahmed Çelebi, Tarihu Teşri'i'l-İslâmî

(2) İbn Hişam, I, 254 vd.

— «Kureyş'in düzenini bozup, ilâhlarını inkâr eden Muhammed'i öldürmek istiyorum» dedi. Nuaym:

— «Evine dönüp yakınlarınla ilgilenmen senin için daha iyi olur. Kız kardeşin Fâtıma ile kocası Saîd b. Zeyd de Muhammed'e katıldılar» dedi.

Ömer, hemen dönüp kız kardeşinin evine yöneldi. Eve yaklaşınca Kur'an okunduğunu duydu. Kız kardeşinin evinde Habbab b. el-Ecret vardı. Fâtıma ve Saîd'e Tâhâ sûresini öğretiyordu. Ömer, önce biraz durakladı. Okunan şeyin Kur'an olduğuna iyice kanaat getirince kızarak hırsla eve vardı ve kapıyı vurdu. Gelenin Ömer olduğu anlaşılınca Habbab gizlendi Fâtıma da ellerindeki sayfayı bir yere sakladı. Ömer kız kardeşine: «Ne okuyorsunuz?» diye haykırdı. Fâtıma korktu, ne cevap vereceğini bilemedi. Ömer, Fâtıma ve kocasını tokatladı. Öyle ki Fâtıma'nın ağzından kan akıyordu. Fâtıma o hali içinde ağabeyi Ömer'e dönerek: «Bizi tokatlamaya hakkın yok. Bizi öldürsen de girdiğimiz yoldan dönecek değiliz» diye haykırdı. Ömer, yaptığı işin çok çirkin olduğunu içten içe anlıyordu. Öfkesi geçince okudukları sayfayı görmek istedi. Sayfayı kendisine verdiler: Burada Tâhâ sûresinin ilk âyetleri yazılıydı. Ömer okudu:

«Tâ Hâ. (Bu harflerle başlanılmasının hikmeti, bir kısım müfessirlere göre, Kur'an'ın mucize olduğunu beyan etmek ve dinleyenlerin dikkatini çekmek içindir. Çünkü dilleri bu gibi harflerden meydana gelmiş olmasına rağmen Araplar, böyle bir kitap meydana getirmekten acizdirler. Yine de hakiki manasını ancak Allah bilir.) Ey Muhammed! Biz sana Kur'an'ı sıkıntıya düşesin diye göndermedik. Biz, onu ancak Allah'tan korkup O'na itaat edene bir öğüt olsun diye indirdik. Bu Kur'an sana, yerin ve yüce göklerin yaratanı tarafından indirildi. Rahman olan Allah, «Arş»ı kudretiyle kuşatmıştır. Göklerde, yerde her ikisinin arasında ve nemli toprağın altında ne varsa hepsi Allah'ındır. Sen sesini yükseltsen de, yükseltmesen de şüphesiz Allah, gizliyi de bilir, gizlinin gizlisini de... Allah, kendisinden başka hiç bir ilâh bulunmayan bir Allah'tır. «Esmâ-ül-Hüsnâ», en güzel isimler O'nundur. Ey Muhammed! Musa'nın kıssası sana ulaştı mı? O, bir zaman Medyen'den Mısır'a giderken bir ateş gördü. Ailesine: «Siz burada durun, ben bir ateş gördüm, belki size ondan bir kor getiririm. Veya ateşin yanında bir yol gösteren bulurum» dedi. Ateşin yanına gelince, şöyle nidâ edildi. Ey Musa! Şüphesiz Ben, senin Rabbinim. Ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın. Ben seni peygamber seçtim. Şimdi vahyolunacakları dinle. Şüphesiz ki Ben, Allah'ım! Ben'den başka hiç bir ilâh yoktur. O halde bana ibadet et. Ben'i anmak için namaz

kıl. Kıyamet mutlaka kopacaktır. Herkesin yaptığının karşılığını görmesi için Ben onu neredeyse kendimden de gizleyecektim.»(1)

Ömer, Araplar arasında fesahat ve belâğatta örnek olarak gösterilen bir kimse idi. Ömer, âyetlerdeki parlaklık, güzellik ve icazı anladı. Hemen Hz. Muhammed'e giderek müslüman olduğunu bildirdi.

Ömer'in müslüman olmasıyla ilgili İbn Hişam'ın, İbn İshak yoluyla bizzat Ömer'den naklettiği bir başka rivayet daha vardır. Ömer şöyle anlatır:

«Ben İslâm'dan uzaktım. Cahiliye devrinde içki içerdim. Kureyş erkeklerinin toplandığı bir meclisimiz vardı. Bir gün oraya gittim. Arkadaşlarımdan kimseyi bulamadım. Biraz içki içmek için meyhaneye gittim, onu da bulamadım. Eve dönmeden önce tavaf etmek için Kâbe'ye gittim. Kâbe'ye gelince orada Rasûlullah'ın ayakta namaz kıldığını ve namazda Kur'an okuduğunu gördüm ve: «Bu gece Muhammed'i dinleyip de ne söylediğini görsem ne olur?» dedim. O'na yaklaştım fakat O'nu korkutmak istemedim. Beni görmesin diye Kâbe'nin örtüsü altına girip yavaş yavaş yürümeye başladım. Rasûlullah'a iyice yaklaşıp karşısına geldim. Aramızda Kâbe'nin örtüsünden başka bir şey yoktu. O'nu dinlemek için oturdum. Okuması uzun sürdü. Sesi gittikçe yükseliyordu. Ben de uzun müddet O'nu dinledim. Kalbim yufkalaştı, okunan Kur'an, kalbimin derinliklerine tesir etti. Ağlamaya başladım. İslâm dini içimde yer etti. Yerimde duramaz oldum. Rasûlullah, namazını bitirir bitirmez hemen huzuruna çıkıp müslüman olduğumu bildirdim. Hz. Muhammed tekbir getirip Allah'a hamdetti.»(2)

İbn Hişam İbn İshak'tan bu iki rivayeti naklettikten sonra «hangisinin doğru olduğunu Allah bilir» dediğini nakletmeyi de ihmal etmez.

Bizim görüşümüze göre her iki sebep ve olayın da meydana gelmiş olması mümkündür. Son anlatılan olay Ömer'e tesir edip kalbi İslâmiyete ısınmış, daha sonra kız kardeşi ve eniştesiyle karşılaştıktan sonra müslüman olmuştur.

Arap dilinin inceliklerine vakıf ve aynı zamanda cesur bir çok kimse de aynı yolu tutmuştur. Fesahati olup cesareti olmayan bir çok kimse de onlara katılmıştır. Bunlar Kur'an'ın güzelliğini terennüm edip onun icaz ve eşsiz güzelliği karşısında hayran kalıyorlar ve övgüyle anıyorlardı. Rivayet edildiğine göre Muallâkât şairlerinden(1) biri olan Lebid b. Rabia'nın müslüman olduktan sonra şiir yazmayı bıraktığı ve bundan sonraki kırk senelik hayatında ancak şu beyti yazdığı rivayet edilmektedir:

---

(1) Tâhâ sûresi, âyet 1-5
(2) İbn Hişam, I, 254

«Allah'a hamdolsun ki ecelim gelmeden İslâm elbisesi giyindim.»

Lebid'den şiir okuması istendiğinde o, Kur'an'dan bir sûre okur ve: *«Allah bana ondan daha hayırlısını verdi»* derdi.

Nakledildiğine göre bir Arap aşağıdaki şiiri söyleyen bir genç kıza rastlamış:

«Bütün günahlarım için Allah'tan beni bağışlamasını dilerim.

Şu masum ve ceylan gibi insanı haksız yere öldürdüm. Gece yarısı oldu.»

Arap bunu dinledikten sonra genç kıza: «Ey genç kız! Şiirin, işittiğim sözlerin en güzeli» deyince kız: «Ey amca! Kur'an bize belâgat mı bıraktı? Sen Kur'an'ı okusaydın bizim sözümüzün boş olduğunu görürdün» diye cevap verdi. Arap: «Ne demek istiyorsun?» deyince, genç kız şöyle söyledi: «Şu okuyacağım kısa âyette üslûp ve ifadesinin güzelliği yanında, iki emir, iki nehiy ve iki va'd vardır:

«Biz Musâ'nın annesine şöyle ilham ettik: «Çocuğu emzir. Başına bir şey gelmesinden korkunca da, onu hemen sandığa koyup, Nil nehrine bırak. Sakın korkma, mahzun da olma, Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden yapacağız.»(2)

Arap: «Bu, bizim bilmediğimiz başka tür bir sözdür» diyerek âyeti tekrar etmeye başladı.

2 — İkinci guruba gelince... Bunlar çeşitli sebeplerden dolayı Hz. Muhammed'e inanmamışlar fakat Kur'an'ın üstünlüğüne boyun eğip ondaki tatlılık, üslûbundaki çekicilik, güzellik ve icazı kesin olarak kabul etmişlerdir. Velid b. Muğîre bunlardan biridir.(3) Rasûlullah, Secde sûresini okurken dinlemiş, kabilesine gelip: *«Biraz önce Muhammed'den öyle bir söz işittim ki o, ne insan ve ne de cin sözüdür. Onun kendine has bir tadı var, onun üzerine çıkılmaz»* demiştir. Kureyş içerisinde Velid b. Muğîre'nin hislerini paylaşanlar bir hayli çoktu. Fakat cesaret ve mevkii itibariyle onun gibi hissettiklerini açıklayabilen azdı. Velid'in bunu açıklaması Kureyş müşrikleri için büyük endişeye sebep oldu. Çünkü bu, Velid'in İslâm'dan etkilendiğine bir de-

---

(1) Cahiliye devrinde şiirleri Kâbe'nin duvarına asılan şairlere «Muâllâkat şairleri» denir.

(2) Kasas sûresi, âyet 7

(3) İbn Hişam, I, 217

lildi. Bu sebeple Kureyş müşriklerinin çığırtkanları: «Velid dininden çıktı» diye feryat etti. Velid'in yeğeni Ebû Cehil: «O'nun işini siz bana bırakınız» dedi. Kalkıp Velid'in yanına gitti. Üzgün bir şekilde yanına oturdu. Onu gayrete getirip gururuna dokunacak sözler söyledi. Velid, yeğeninin sözlerinden etkilendi. Kalkıp Kureyş'in yanına gelerek şöyle konuştu:

— «Siz Muhammed mecnundur, diyorsunuz. O'nda hiç delilik belirtisi gördünüz mü? Siz O'nun kâhin olduğunu söylüyorsunuz. Hiç O'nun kehanette bulunduğunu gördünüz mü? O'nun şair olduğunu söylüyorsunuz, hiç şiir söylediğini gördünüz mü?»

Kureyş her defasında: «Hayır» diye cevap verdi. Bunun üzerine Velid: «O, ancak sihirbazdır. Görmüyor musunuz o, insanı ailesinden ve çocuklarından ayırıyor, köle ile efendisinin arasını açıyor» dedi. Kureyş buna çok sevindi. Daha önce Velid'in İslâm'a meylettiğini zannetmişlerdi. Kur'an-ı Kerim, bu hadiseyi Velid'i kötü akıbetle tehdit ederek şöyle belirtir:

«Ben'i şu adamla başbaşa bırak. Ben onu annesinin karnında tek başına yarattım. Sonra ona bol servet ve yanından ayrılmayan oğullar verdim. Ona büyük imkânlar sağladım. Sonra verdiğim nimetleri daha da artırmamı büyük bir hırsla ister. Hayır! Çünkü o, âyetlerimize karşı aşırı inatçıdır. Onu mutlaka sarp bir yokuşa sardıracağım. Çünkü o, düşündü, ölçtü biçti. Kahrolası nasıl da ölçtü biçti? Yine kahrolsun! Nasıl da ölçtü biçti. Sonra baktı. Sonra yüzünü ekşitip kaşlarını çattı. En sonunda da sırt çevirdi. Büyüklük tasladı ve: «Bu eskilerden kalan bir sihirden başka bir şey değildir. Bu sadece bir insan sözüdür» dedi. Ben onu mutlaka «sakar» denilen cehenneme atacağım! Sen «sakar»ın ne olduğunu nereden bileceksin? O ne bir şey geri bırakır, ne de yakmaktan vazgeçer. O, insan derisini yakıp kavurarak simsiyah eder.»(1)

Velid, mânâsı itibariyle yakıcı, ifade ve üslûbu güzel bu âyetleri işitince lisan-ı haliyle: «Bu âyetler beni tehdit ediyor ama O'nun korkutma ve tehdidinde bile üslûbu güzeldir» diyordu.

İslâm tarihlerinin naklettiği Ebû Sufyan, Ebû Cehil ve Ahnes b. Şureyk ile ilgili bir kıssa daha vardır. Bu üç kişi Hz. Peygamber'e tâbi olmamışlar ve üstelik O'na amansız birer düşman kesilmişlerdi. Bununla birlikte Kur'an'ın cazibesinden de kendilerini kurtaramıyorlardı. Bu sebeple Hz. Peygamber'in okuduğu Kur'an'ı gizlice dinlemek için Erkam'ın evinin duvarına çıkarlardı. Her biri bu işi yalnız kendisinin yaptığını ve arkadaşlarının bundan haberinin olmadığını zannederdi: Üçü de kendilerini kimsenin görmemesi için iyice karanlığın basmasını beklerlerdi. Bir defasında Rasûlullah, Kur'an okumayı bitirdikten sonra bunlar dağılıp evlerine gidiyorlardı. Üçü de tesadüfen Erkam'ın evinin yakınında karşılaştılar. Her biri diğerine nereden geldiğini sordu. Şaşkınlık içerisinde kalan üç müşrik birbirine hiç bir cevap veremediler. İçlerinden her biri diğerlerini Muhammed'i dinlemeye gitmekle itham etti. Üçü de kendilerinin suç işlemekte ortak olduklarını itiraf ettiler. Ayrıca yaptıkları işin tehlikeli olduğunu da belirttiler. Onların Kur'an dinlemeye yönelmeleri, kendilerini Hz. Muhammed'e tâbi olmaya sevkedebilirdi. Halbuki onlar kendilerini şirkin bekçisi olarak görüyorlar, Hz. Muhammed'e tâbi olmaktan şiddetle kaçıyorlardı. Bu sebeple, yeniden bir daha Kur'an dinlemeyeceklerine dair yemin ederek evlerine döndüler.

---

(1) Müddessir sûresi, âyet 11-29

Ertesi gece onlardan biri kendi kendine: «Arkadaşlarımdan hiç biri bu gece Kur'an dinlemek için gelmeyeceğine göre yeminimi bozup bu tatlı sözü dinlemek için gidersem ne gerekir?» diye düşündü ve Erkam'ın evine doğru yola çıktı. Diğer iki arkadaşı da aynı düşüncelerle Erkam'ın evine yöneldiler. Hz. Muhammed Kur'an okumayı bitirince, bu üç kişiden her biri sadece kendisinin geldiğini kesin olarak anlamak için Erkam'ın evinin etrafını dolaşmaya başladı. Üç arkadaş bir anda karşı karşıya geldiler. Birbirlerini kınadılar, münakaşa ettiler, iradelerinin zayıf olduğuna üzüldüler ve tekrar gelmeyeceklerine yeniden yemin ederek ayrıldılar. Fakat üçüncü gün yine yeminlerini bozdular. Hiç biri Kur'an-ı Kerim'i dinleme isteğini yenemiyordu. Bunun üzerine birbirlerine karşı hile yapmayı önlemek üzere her akşam birinin evinde toplanmaya karar verdiler. Ancak böylece, Kur'an dinleme arzusunun dizginleyebildiler.(1)

3 — Üçüncü guruba gelince bunlar, sapıklıkların kalplerini kör ettiği kimselerdi. Öyle ki güneşin ışığını inkâra yelteniyorlardı. Bunlar Kur'an'ın mucizevi yapısını inkâr ediyorlardı. Kur'an'ın benzerini getirebileceklerini iddia ederek bu işe koyuldular. Sonunda Kur'an-ı Kerim karşısında yere kapaklandılar. Değil Kur'an'ın benzerini yazmak, ortaya koydukları şeyler, normal zamandaki sözlerinden bile daha zayıf idi.

Allah; bütün belâğat ve fesahat ustalarına, mucize bahsinde de anlatıldığı gibi, meydan okudu. Onları, güçleri yeterse, Kur'an'ın benzerini meydana getirmeye davet etti. Birbirlerine yardımcı olsalar bile gayelerine ulaşamayacaklarını onlara kesin olarak bildirdi. Allah bu hususta şöyle buyurdu:

---

(1) İbn Hişam, I, 201-202

«Ey Muhammed! De ki: «Yemin olsun ki, insanlar ve cinler, Kur'an'a benzer bir kitap uydurmak için, bir araya gelseler de, hiç bir zaman onun bir benzerini meydana getiremeyeceklerdir. Hattâ birbirlerine yardımcı olsalar bile.»(1)

Onlar bunu yapamayınca, Allah sadece on sûre getirmelerini isteyip şöyle buyurdu:

«Yoksa onlar: «Kur'an'ı Muhammed uydurdu mu diyorlar? Ey Muhammed! De ki: «Siz de Kur'an'ın benzeri, on uydurma sûre meydana getirin bakalım. Eğer iddianızda doğruysanız, Allah'tan başka yardımını isteyebileceklerinizi de çağırın.»(2)

Bunu da getirmekten aciz kalınca Allah sadece bir sûre meydana getirmeleri için meydan okudu:

«Kulumuz Muhammed'e indirdiğimizden şüphe ediyorsanız, onun benzeri bir sûre meydana getirin. Eğer iddianızda samimi iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi de çağırın.»(3)

Şüphesiz ki onların ortaya koydukları saçmalık olup nakledilmeye değer bir şey değildi. Fakat Kur'an'la yarışmaya kalkışanların seviyesini ortaya koymak için bundan bir örnek vermek istiyoruz.

Dıfda' Sûresi:

«Ey kaplumbağa, ey kaplumbağanın kızı! Temizlediğin şeyi temizle. Üst tarafın suda, alt tarafın çamurdadır. İçene engel olamazsın, suyu da bulandıramazsın»(4)

Bu inatçı kimselerin Kur'an-ı Kerim'in benzerini meydana getirmeye çalışmaları, şüphesiz içlerindeki Kur'an-ı Kerim'i takdir hislerinin bir neticesiydi. Şayet Kur'an onların takdirlerini kazanmamış olsaydı, onu taklit edip benzerini meydana getirmeye çalışmazlar ve bunu gerçekleştirmek için gayret sarfetmezlerdi.

Zaten taassup ve kinlerini tahrik eden durumlar ortadan kalkınca, çoğu Kur'an'ın yüceliğini itiraf etmiştir. Hattâ bunlardan bir çoğu İslâm dinine girip onun en sadık mü'minlerinden biri olmuştur.

Temim kabilesinden, Hz. Peygamber'in vefatından sonra kendisinin peygamber olduğunu ve kendisine âyet vahyedildiğini iddia eden

---

(1) İsrâ sûresi, âyet 88
(2) Hûd sûresi, âyet 13
(3) Bakára sûresi, âyet 23
(4) Abdulmuteâl es-Saidi, Dirâsâtün İslâmiyye, 104

Secah ismindeki kadın bunlardan biri idi.

Tabiatıyla ne insanları hattâ ne de kendisini ikna etmeye muvaffak oldu. İslâm aleyhindeki taassubu hafifleyince de müslüman olup Kur'an-ı Kerim'i okumaya başladı. Daha önce Kur'an'ın âyetleriyle yarış edebileceği yolundaki vehim ve saçmalıkları kalbinden silindi.

Peygamberlik iddia edip kendisine vahiy geldiğini söyleyen Tuleyhâ b. Huveylid de bunlardandır. Sonra hakkın karşısında daha fazla direnmeye gücü kâfi gelmedi, Kur'an'ın icazına inanmak zorunda kaldı ve İslâm'a girdi. Müslümanların İran'ı fethinde, İslâm orduları safında kahramanca savaştı. Buna daha önce işaret edilmişti. Tuleyhâ'ya peygamberlik iddiasında, kendisinin ve babasının isminin rezil olmasından başka bir şey kalmadı. Çünkü ismi daha önce Talhâ b. Hâlid iken bu iddiadan sonra Tuleyhâ b. Huveylid olmuş ve tevbe ettikten sonra da Tuleyhâ denmeye devam edilmiştir. Tarihe de bu isimle geçmiştir. Sanki insan ve tarih onun uydurduğu şeylere Kur'an demesini tam olarak affedememiştir.

Arapların, Kur'an'ın mucize niteliğini kabul ettiklerini ortaya koyan hususlardan biri de peygamberlik iddiasında bulunanların tümünün Kur'an'ın ihtişamını ve insanlar üzerindeki tesirini hissetmiş olmalarıdır. Nasıl hissetmesinler ki Kur'an'ın bu yönü içlerinden bir çok kimsenin müslüman olmasına sebep olmuştur. İşte bunun için peygamberlik iddiasında bulunanlar sözün fasihini kendileri için mucize kabul etmişler ve hepsi de kendilerine vahiy geldiğini ve insanlara Kur'an getirdiklerini iddia etmişlerdir. İşte bu, fasih sözün Araplar üzerindeki tesirine açık bir delildir. Araplar nezdinde güzel üslûbun değerini daha fazla açıklamaya gerek duymuyoruz. Onların öteden beri şairleri etrafında toplanıp söyledikleri kasideleri coşkuyla dinlediklerini daha önce belirtmiştik. Yine fasih söze verdikleri değeri göstermek üzere Cahiliye devrinde, en güzel kasidelerini mabudlarıyla beraber olması ve insanların haccedip bereket diledikleri yüce bir yerde bulunması için Kâbe'ye astıklarını ifade etmiştik.

b) İslâm Prensipleri ve İslâm'ın Yayılmasında Bunun Etkisi

Daha önce de belirttiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim Arapların İslâm'a kitleler halinde girmesine sebep olan en önemli unsurlardan biridir. Fakat Araplar dışındaki toplumlar, Türkler, İranlılar, Hind, Çin, Endonezya ve Afrika insanları bu dine nasıl girdiler? Şimdi de bu konudan bahsedeceğiz.

Ahmed Çelebi, «İslâm Düşüncesinde Siyaset» isimli kitabında şöyle der:

«İslâmî hükümet, halkı için yaşar, onların mutluluğu için çalışır. İslâmî hükümet, halkın rahat etmesi için yorulur. İslâmî hükümet, halkı güven ve huzur içerisinde uyuması için uykusuz kalır. Rasûlullah ve Hulefâ-i Râşidîn devrinde İslâmî hükümet böyle idi veya bundan daha ileride idi.»

İslâm, insanlara umduklarından daha çok ve düşündüklerinden daha ileri prensipler getirdi. Rasûlullah ve Hulefâ-i Râşidîn bu prensipleri tatbik ettiler. Hattâ şu söylenebilir:

«Onlar bu prensiplerin yaşaması için güçlüklere göğüs gerdiler. Bu prensipler onların kanlarına karıştı. Onlar hayatın lezzet ve nimetini bu prensiplerde buldular ve ona uydular. Onlar bu lezzet ve nimet uğruna İslâm'ın prensiplerini tatbik etmede çok hassas davrandılar.»

Bu prensipler nelerdir? İnsanların yeni dine akın etmesine sebep olan bu davetin düşünce temeli nedir? Bu prensipler belki birkaç kelimedir, fakat insanda meydana getirdikleri tesir büyüktür. Bu kelimeler belki sayılı sözlerdir, fakat onlar insanların rüyalarını gerçekleştirir veya daha ileri bir merhalede insanı, insan yapar. Toplumu, insan için düzenler. Bu kelimeler belki şunlardır:

— Eşitlik,
— Adalet,
— Fakir devlet başkanı.

Önce Arap yarımadasında, daha sonra da cihan çapında kurulu düzeni ters çevirip görüşleri değiştiren, ve yolları İslâm hâkimiyetine açan işte bu kelimelerdir. Bu kelimeler sanki bir yıldırım tesiri yapmıştır.

İslâm, insanların eşitliğinden bahsettiği zaman her bölgede ve yeryüzünün her tarafında sınıf nizamı hâkimdi.

Adaletin, zaaf ve rüsvaylık sayıldığı bir zamanda İslâm, adalete sahip çıkmış, onun hâkimiyetini ilân etmiştir. O dönemin Arap şairi, bir şahsı, kabilesi zayıf olup ahdini bozamadığı ve insanlara zulmedemediği için kınıyor. Bir şair kınama üslûbu içinde şöyle diyor:

«Kabilesi ahdi bozmuyor ve insanlara hardal tanesi kadar zulmetmiyor.»

İslâm, idareciyi kendisi için değil, insanlar için çalışmaya teşvik etmiştir. Böylece yeni bir tip idareci yetiştirmiştir. Öyle bir idareci ki, halkı arasında zenginlik bakımından kendisinden çok üstün ve sahip olduğu şeylerin kat kat fazlasına sahip olan kimseler bulunurdu. İslâm'ın bunu gerçekleştirdiği dönemde dünyanın muhtelif yerlerinde idare eden, kendisini, insanlara ve insanların ellerinde bulunan her şeye sahip sayıyordu. Yeryüzünde kendisi efendi, insanlar köle idi. Her türlü zevkini tatmin edebiliyordu. İnsanlar da onun zevk ve eğlencesinin devamını sağlayacak araçlardan ibaretti.

İslâm eşitlik ve adaleti getirmiştir. İslâm'dan önce İran hükümdarları damarlarında ilâhî bir kan dolaştığını, kendilerinin beşer tabiatının dışında bir tabiata sahip olduklarını, derecelerinin onlardan daha yüce ve durumlarının daha üstün olduğunu iddia ediyorlardı. İslâm, Hz. Muhammed veya daha sonraki halifeleriyle idare edilenler arasında tam bir eşitliği gerçekleştirdi. Farklılık sadece takvada idi. Allah nezdinde insan olarak herkes eşitti. Üstelik İslâm bu eşitliği yalnız müslümanlar için değil, hükmettiği bütün insanlar için uyguluyordu. Zeyd b. Sefene bir yahudi idi. Rasûlullah'a borç vermişti. Rasûlullah, maddî sıkıntı içerisinde olduğu için borcunu ödemeyi bir süre geciktirdi. Zeyd, Rasûlullah'ın yanına gelerek sert bir üslûp içerisinde: «Ya Muhammed! Borcunu ödeme zamanın gelmedi mi?» dedi. Hz. Ömer, Zeyd'in kabalığına sabredemeyerek kılıcını çekti ve vurmak istedi. Bunun üzerine Rasûlullah: *«Ey Ömer! Kılıcını kınına koy. Senin yapman gereken şey, benim borcumu güzelce ödemem, Zeyd'e de alacağını güzelce istemesi için nasihat etmektir»* dedi. Zeyd, gördüğü güzel ahlâk ve İslâm hâkimiyeti altında dini ayrı olmasına rağmen uygulanan eşit muamele karşısında şaşırdı. Hemen müslüman olduğunu ilân etti.

Diğer bir yahudi ile Halife Hz. Ömer arasında ise şöyle bir hadise geçti: Hz. Ömer bir gün kılıcını kaybetti. Bunu bir yahudi buldu ve kılıcın kendisinin olduğunu iddia etti. Halife işi mahkemeye aksettirdi. Mahkemeye vardıklarında Ömer ve yahudi, kadının huzurunda oturdular. Kadı, Ömer'e sorduğunda Ömer kılıcın kendisinin olduğunu söyledi. Yahudi ise bunu inkâr ederek kılıcın kendine ait olduğunu iddia etti. Kadı, Ömer'den kılıcın kendisinin olduğuna dair delil göstermesini istedi. Ömer, delil gösteremedi. Bunun üzerine kadı kılıcın yahudinin olduğuna hüküm verdi. Yahudi, İslâm'ın kudret sahibi bir halife ile başka dine mensup sade bir tebea arasında gerçekleştirdiği eşitliğe, kadının huzurunda halifenin kendisiyle beraber nasıl oturduğuna, sonra kadının Ömer'in sözünü kabul etmeyerek bir yahudinin lehine nasıl hüküm verdiğine hayret etti ve daha fazla dayanamayıp kılıcın Ömer'e ait olduğunu belirtti ve müslüman oldu.

Burada Hz. Ömer ile Gassanî meliklerinin sonuncusu Cebele b. Eyhem arasında geçen meşhur bir hadiseyi de nakletmek istiyoruz: Cebele müslüman olmuştu. Hz. Ömer ona ikramda bulunuyor ve saygı gösteriyordu. Şöyle bir olay cereyan etti. Cebele, Kâbe'yi tavaf ederken halktan biri farkında olmayarak, onun yerde sürüklenen eteğine bastı. Cebele geri dönüp adamın burnuna şiddetli bir yumruk vurdu. Adam gidip Hz. Ömer'e şikayet etti. Hz. Ömer, Cebele'yi çağırttırıp hasmının yanına oturttu. Cebele, adamın burnuna yumruk vurduğunu itiraf etti. Ömer, kısas yapılmasına hükmetti. Cebel'e: *«Ben hükümdarım, bu ise sıradan biridir. O'nu benim yanıma oturtuyor ve bana kısas yapılmasına hüküm veriyorsun»* diyerek karara itirazda bulundu. Hz. Ömer ise: *«İslâm aranızı eşit tuttu»* diye mukabele etti.(1)

Cebele, İslâm'ın getirmiş olduğu bu yeni düşünceyi anlayamadı. Hz. Ömer'den hasmını razı edip gönlünü almak için mühlet istedi. Hz. Ömer mühlet verince Cebele, irtidat edip kaçtı. İslâm, Cebele'nin gururunu kırmış, bir bakıma onun şöhretini gölgelemişti. Ama burada ortaya konan adalet, binlerce insanın İslâm'a girmesine vesile oldu. İnsanlar, İslâm'ın getirdiği sistemi böyle böyle tanıdılar ve insanca yaşamanın yolunu onun sinesine koşmakta buldular.

Hattâ rivayet edildiğine göre Cebele bile acele karar verdiği için başına gelenlere üzülmüş ve: «Keşke müslüman kalıp onun ahlâkî esaslarına uysaydım» diye temennide bulunmuştur. Şu şiir ona aittir:

«Şerefli kimseler, bir tokadın arından dolayı hristiyan oldular. O tokada sabretseydiler kendilerine bir zararı olmazdı. O tokattan dolayı beni husûmet ve benlik kapladı. Onun için sağlam gözü sakat göze sattım. (Müslümanlığı bırakıp hıristiyan oldum.) Keşke annem beni doğurmasaydı ve Ömer'in bana dediği şeyle karşılaşmasaydım.» (2)

İşte İslâm'ın düşünce yapısı bu olup, İslâm'ın güzel kokusu bu pencereden esmiş ve her yönden insanları kendisine çekmiş, milyonlarca insan ihlâs ve imanla ona sarılmıştır.(3)

---

(1) Belâzurî, Fütûhu'l-Buldân, 142; İbn Abd-i Rabbih, Ikdu'l-Ferîd, II, 56-59

(2) İbn Abd-i Rabbih, Ikdu'l-Ferid, III, 61

(3) Okuyucunun aklına şöyle bir soru gelebilir: «Adalet ve eşitlik şimdi evrensel bir umde haline gelmiştir. Bu, İslâm'a has bir uygulama olarak nasıl sunulabilir?» Bu, şaşırtıcı olmakla birlikte, sıhhatli bir düşünce temeline sahip olmayan bir sorudur. Şu anda kendisini adalet ve eşitliğin uygulayıcısı olarak sunan Avrupa geçmiş asırlarda ve derebeyliğin gölgesinde bundan tamamıyle uzakta idi. Sonra şimdi görülen adalet, beyazların kendi aralarında paylaştıkları sınırlı bir adalettir. İngilizlerin Afrika sömürgeciliğine çıkarken veya Mısır'ı işgal ederken adaletle hareket ettiğini kimse söyleyemez. Hollandalıların, Endonezyalılara karşı adaletle hareket ettiğini kim söyleyebilir? Hattâ beyaz Amerikalılarla zenci Amerikalılar arasında eşitlik ve adaletin varlığından kim söz edebilir? İslâm'da adalet ise umumî ve cihanşümul olup ilâhî bir armağan halinde insanoğluna sunulmuştur. Batı insanı nisbî mânâdaki bugünkü adaleti bile uzun mücadeleler sonucu idarecilerden zorla almıştır. Biz, gerçek adaletin İslâm'la tesis edildiğini söylersek haksızlık etmiş olmayız.

Gelelim fakir hükümdara: İnsanlar, ilk defa mallarını sarfedip zenginler safından fakirler safına geçen idarecileri görünce şaşırmıştır. O zamanlar bilinen şey, kralın mal biriktirip servetini artırması idi. Bir kısım Arapların kendisine Melikü'l-Mülûk «hükümdarların hükümdarı» dedikleri Hz. Muhammed ise elbisesini yamıyor, ayakkabısını dikiyor, aç olarak geceliyordu. Aslında Hz. Peygamber, Hz. Hatice ile evlendikten sonra çok mala kavuşmuş, zengin olmuştu. Kur'an-ı Kerim'de: *«Allah, bir yetim olduğunu bilip seni barındırmadı mı? Seni şaşırmış bulup doğru yola iletmedi mi? Seni fakir bulup zenginleştirmedi mi?»(1)* buyurulur.

Fakat O, mala yenisini ilâve etmediği gibi elindekini de muhafaza etmeyi düşünmemiş, Allah yolunda sarfetmiştir. Öyle ki vefat ettiğinde borçlu bulunmaktaydı.

Ebû Bekr, müslüman olmadan önce zengindi. Sonra malının çoğunu Allah yolunda harcadı. Halife olduğu zaman kendisinin ve çoluk çocuğun rızkını kazanmak için ticaretiyle meşgul olduğu malları omuzlayarak çarşının yolunu tuttu.

İran, Suriye ve Mısır'ı idaresi altına alan Hz. Ömer, küçük bir evde yaşıyor, mescitte uyuyor ve fukara elbisesi giyiyordu.

Hz. Osman, Arap tüccarlarının en zenginlerindendi. Bütün malını Allah yolunda harcamıştır.

Hz. Ali, kendi ihtiyacı olduğu halde yanındaki yiyeceği fakirlere vermiş ve hakkında: *«İhtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler.»(2)* âyeti nâzil olmuştur.

İranlılar, Suriyeliler ve Mısırlılar bu ideal yapıyı görüp, anlamışlar, İslâm'ın devlet başkanları ile daha önce tanıdıkları hükümdarları mukayese etme imkânı bulmuşlardır. Görmüşlerdir ki, kendileri mal biriktirip halkı yoksul bırakmaktan başka bir şey düşünmeyen eski hükümdarlarla, İslâm yöneticileri arasında ölçülmez farklar vardır.

Gafletten uyanıp Rabbini bilen sadece idareci sınıf olmamıştır. İdare edilen halk da gafletten uyanıp hakkını idrak eder hale gelmiştir. Halbuki idare edilenler, daha önceleri, hem kendilerinin, hem de sahip oldukları şeylerin ya Kisra'ya veya Bizans İmparatoruna ait olduğuna inanıyorlardı.

İnsanlar kendilerine, rüyada bile ulaşamayacakları ölçüde insani bir yapı sunan ve haklar getiren bu dine girmeye âdeta akın etmişlerdir.

---

(1) Duhâ sûresi, âyet 6-8
(2) Haşr sûresi, âyet 9

Tarihî kaynaklar açıklamaktadır ki, İslâm'ın yayılması kılıç ve kuvvetle değil, adalet ve eşitlikle olmuştur. Başa âdil halifeler geldikçe İslâm yayılmış, insanlar gurup gurup bu dine koşmuşlardır. Halife Ömer b. Abdülaziz devrinde İslâm'ın insanların kalplerini nasıl fethettiğini etraflıca anlatan, insanların İslâm'a nasıl akın akın yöneldiğini açıklayan sayısız eser vardır.(1) Bu eserlerde Mısır, İran, Türkistan, Horasan, hattâ Sind ve Maveraünnehr bölgelerinin İslâmlaşması geniş biçimde anlatılır. Biz de eserimizin diğer ciltlerinde yeri geldikçe bu İslâmî yayılışı anlatmaya gayret edeceğiz.

C — İSLÂM'IN ARAPLAR ÜZERİNDEKİ TESİRİ

Bu konuda açıklanması gereken son bir nokta daha kalmıştır. O da İslâm'ın Araplar üzerindeki etkisidir. Ahmet Çelebi «el-Müctemeü'l-İslâmî» isimli eserinde İslâm'ın fert ve yeni toplum üzerindeki tesirini genişçe anlatır. Çelebi orada, İslâm'ın, fert üzerindeki tesiri konusunda; İslâm'ın, ferdî kılıçtan sulha, kuvvetten kanuna, öçten kısasa, her şeyi mübah ve serbest kılan zihniyetten inanç, amel ve ahlâk yönünden temizliğe, yağmacılıktan emniyete, kabile sorumluluğundan şahsî mes'uliyete, putperestlikten tevhid inancına, kadınların hor ve hakir görülmesinden yüceltilmesine, sınıf nizamından eşitliğe nasıl ulaştırdığını açıklar.(2)

Çelebi, İslâm'ın yeni toplum üzerindeki tesiri konusunda ise; bu toplumun oluşması ile ilgili müslümanlar arasındaki kardeşlik, müslümanlarla müslüman olmayanlar arasındaki münasebetleri tanzim etme, siyasî, idarî, iktisadî ve diğer sahalardaki İslâm'ın getirmiş olduğu esasları belirtir.(3)

Şüphesiz ki İslâm, gönlüne girdiği her toplumda olduğu gibi Arap toplumunda da büyük bir inkılâp gerçekleştirmiş ve onu içerisinde bulunduğu bir yaşayış tarzından başka bir hayata götürmüştür. İslâm'ın bu tesiri ahlâk din ve dünya işleriyle ilgili esasları kapsar. İslâm'ın bünyesinde yeni bir inkılâp gerçekleştirdiği bu toplum, yüz yıl içinde büyük bir İslâm devletinin teşekkülünü gerçekleştirmiş, eşsiz bir medeniyetin temellerini atmıştır. Çağdaş İslâm toplumlarının yolunu aydınlatacak inkılâp da, bu saadet çağının yaşadığı büyük inkılâptır.

---

(1) Abdulmun'im Macid, et-Tarihü's-Siyasî li'd-Devleti'l-Arabiyye, II
(2) Ahmet Çelebi, el-Müctemeu'l-İslâmî 29-44
(3) Ahmet Çelebi, Aynı eser, 45-160

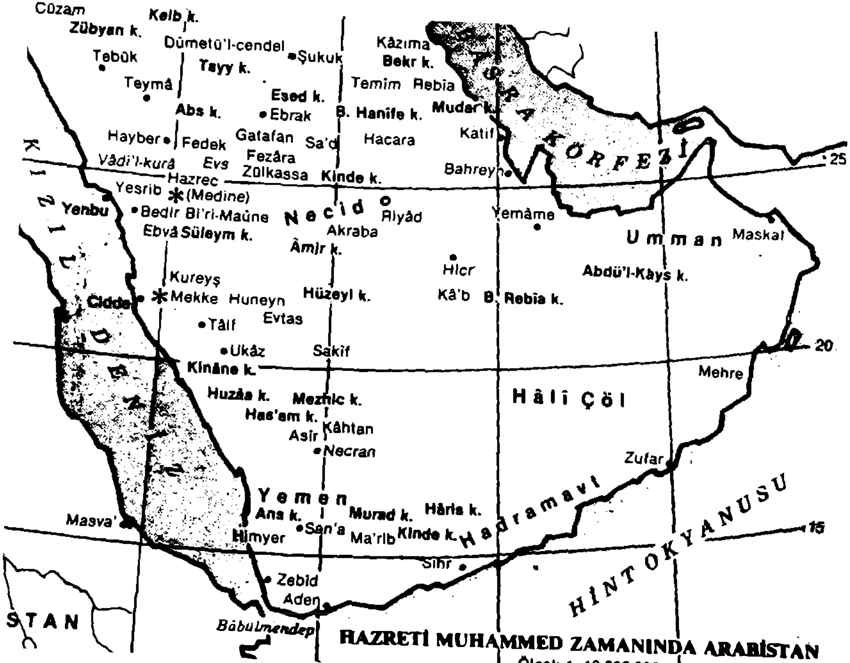

HAZRETİ MUHAMMED ZAMANINDA ARABİSTAN

Ölçek 1: 13.000.000

İNDEKS

— A —

Abbas: 133, 206, 222, 249, 305, 377, 397, 512, 513, 525, 542, 549, 550.
Abbasî: 59, 60, 61, 64, 65, 74, 76, 77, 79, 85, 86, 427.
Abbas b. Abdulmuttalib: 323, 459.
Abbas b. Udâbe: 256.
Abbas Mahmud Akkad: 55, 56, 57, 72, 192, 199, 426.
Abd-i Menâf: 133, 134, 142, 185, 187.
Abd-i Menâf Oğulları: 187; 252.
Abd-i Şems: 133, 142, 187.
Abd-i Şems Oğulları: 217, 449.
Abdu'd-Dâr: 133, 185.
Abdu'd-Dâr Oğulları: 134, 135, 187, 217.
Abdu'l-Eşhel Oğulları: 298.
Abdu'l-Kays: 108, 534.
Abdu Kilâb Oğulları: 500.
Abdülaziz b. Âmir: 165.
Abdulhalim Neccar: 63.
II. Abdülhamid: 100.
Abdullah: 74, 179, 187, 189, 190, 191, 252, 255, 261, 340, 350, 351, 396, 405, 407, 473.
Abdullah b. Abduleaed: 319.
Abdullah b. Amr b. Âs: 393.
Abdullah b. Cafer: 341.
Abdullah b. Cahş: 318, 372, 387.
Abdullah b. Cubeyr: 373, 460, 462.
Abdullah b. Cûd: 131.
Abdullah b. Ebî Rabîa el-Mahzûmî: 213, 461.
Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî: 501.
Abdullah b. Kamiye: 463, 464.
Abdullah b. Kays: 73,
Abdullah b. Mes'ud: 230, 232, 387, 391, 449.
Abdullah b. Ömer: 374, 387.
Abdullah b. Ravaha: 234, 348, 375, 376, 383, 508.
Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh: 515, 516.
Abdullah b. Selâm (b. Hâris): 291, 292, 413.
Abdullah b. Ubey b. Selûl: 350, 396, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 416, 460, 483, 485, 486, 487.
Abdullah b. Uraykıt: 252, 254, 260.
Abdullah b. Ümmü Mektûm: 460, 469.
Abdullah b. Zeyd: 285, 344.
Abdullah b. Ziba'râ: 458, 518.
Abdullah b. Zübeyr: 130, 280, 368.
Abdu'l-Meddan: 165, 166.
Abdulmuttalib: 118, 129, 133, 138, 139, 179, 183, 187, 188, 189, 190, 191, 198, 218, 220, 329, 388, 543.
Abdulmuttalib Oğulları: 204, 207, 209, 218, 511, 529, 542.

Abdu'l-Mün'im Mâcid: 72.
Abduluzza: 135.
Abdulusza b. Hanzala Abdullah b. Hatal: 515.
Abduluzza Talhâ: 461.
Abdurrahman: 463.
Abdurrahman b. Ali: 84.
Abdurrahman b. Avf: 204, 261, 262, 387, 472, 452.
Abdurrahman b. Câbir: 524.
Abdurrahman b. Semure: 380.
Abdurrahman b. Şeref: 94.
Abdülmelik: 65, 130.
Abdülmelik b. Hişam b. Eyyub el-Hımyerî el-Basrî: 74.
Abdülmelik b. Mervân: 149, 282.
Acem(ler): 349, 350, 364.
Âd: 107, 247, 390, 413.
Adam Mez: 57.
Addas: 224.
Hz. Âdem: 24, 101, 172, 197, 237.
Aden: 138.
Adese: 454.
Âdetullah: 225.
Adnan: 108, 187.
Adnaniler: 108.
Adiy boyu: 135.
Adiy b. Hatem: 292, 409, 410, 411, 412.
Adiy b. Kâab: 135.
Adiyoğulları: 187.
Adiy b. Rabîa: 402.
Adududdevle: 79, 80.
Afganistan: 61.
Afrâ: 248, 435.
Afrika: 61, 64, 109, 114, 142, 282, 429, 430, 431, 566, 569.
Ağlebîler: 76.
Ahmed Atıyetullah: 315.
Ahmed Cevdet Paşa: 94, 99, 100.
Ahmed Çelebi: 53, 58, 72, 566, 571.
Ahmed Emin: 56, 57, 72.
Ahmed b. Hanbel: 266, 356, 380, 397.
Ahmed el-Havfî: 149.
Ahmed b. Hibetullah: 92.
Ahmed Zeki Saffet: 69.
Ahnes b. Şureyk: 563.
Ahzab Savaşı: 68, 321, 419, 420, 421, 422, 476, 482, 488, 523.
Hz. Âişe: 51, 200, 256, 260, 280, 281, 294, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 323, 327, 328, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 341, 359, 364, 365, 387, 397, 482, 483, 484, 486, 487, 546, 547, 549, 556.
Âişe Abdurrahman: 192.
Akabe: 248, 249, 296, 297, 303.
Akabe Bîatı: 248, 249, 296.
Akdeniz: 95, 105, 117.
Âkil: 446.
Âkilu'l-Mürar: 113.
Aklî Mucize: 229.
Akra b. Hâbis: 342.
Alâ b. Hadramî: 501.
Alâruz: 90.
Hz. Ali (Ali b. Ebî Tâlib): 51, 204, 232, 234, 250, 252, 256, 258, 259, 261, 294, 295, 296, 299, 300, 325, 341, 342, 347, 353, 357, 369, 373, 374, 384, 387, 388, 395, 406, 409, 410, 417, 446, 449, 452, 461, 463, 464, 473, 477, 486, 495, 511, 512, 516, 517, 518, 521, 522, 527, 535, 541, 546, 549, 550, 570.
Ali Abdü'r-Rezzak: 72.
Ali Şir Nevai: 96.
Âliyeli: 353, 357.
Alman: 45, 49, 432.
Amâlika: 131.
Amerika: 21, 569.
Âmine: 187, 190.

Âmir b. Fuhayra: 211, 253, 254, 280.
Âmir b. Tufeyl: 475, 476,
Âmiroğulları: 187.
Amman: 144, 435.
Ammar: 432.
Ammâr b. Yâsir: 211.
Amr: 453, 476, 477.
Amr b. Adiy: 124.
Amr b. el-Âs: 135, 187, 213, 217, 282, 301, 356, 375, 376, 389, 395, 396, 448, 493, 510, 516.
Amr b. Avf: 279, 516.
Amr b. Avf Oğulları: 256.
Amr b. Cuhâş: 417.
Amr b. Gülsüm: 182.
Amr b. Hazm el-Ensârî: 309.
Amr b. Luhay: 173.
Amr b. Ma'dikerb: 169.
Amr b. el-Munzir b. Mâi's-Semâ: 182.
Amr b. Osman: 206.
Amr b. Sâbit: 472.
Amr b. Umeyye: 475, 501.
Âmul: 76.
Amuderya: 81.
Âmü'l-Vüfûd: 534.
Anbar: 113.
Ankara (-lı, vakası) : 94, 96.
Antakya: 122.
Antep: 96.
Apuleius: 31.
Arab-ı Bâide: 107.
Arab-ı Bâkıye: 107.
Arab-ı Musta'rebe: 108.
Arabia: 122.
Arabistan: 120, 126, 139, 141, 144, 163, 175, 189, 224, 458, 545,
Arafat: 174, 523, 539, 541, 542.
Arap(-lar): 30, 41, 53, 61, 67, 74, 79, 91, 94, 95, 103, 105, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 137, 138, 139 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 152, 153, 154, 155, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 189, 192, 193, 194, 208, 209, 214, 219, 230, 232, 247, 250, 251, 259, 262, 263, 265, 266, 267, 269, 271, 272, 281, 286, 290, 291, 292, 293, 305, 307, 308, 310, 317, 327, 328, 329, 371, 377, 389, 390, 393, 406, 409, 410, 411, 412, 413, 417, 422, 423, 425, 430, 432, 434, 435, 439, 441, 442, 447, 458, 470, 475, 488, 489, 491, 492, 497, 500, 502, 504, 508, 510, 511, 515, 520, 522, 523, 527, 530, 532, 535, 539, 545, 549, 554, 555, 559, 561, 562, 566, 567, 570, 571.
Arap Edebiyatı: 152.
Arap Melikleri: 157.
Arap Şiiri: 166, 169.
Arap Yarımadası: 105, 106, 107, 109, 140, 141, 143, 156, 157, 159, 180, 181, 195, 196, 208, 293, 433, 436, 437, 441, 447, 498, 507, 511, 522, 523, 527, 530, 531, 533, 534, 538, 539, 554, 567.
Arethas: 120.
Aristo: 83, 124.
Aristoteles: 31, 113.
Arş: 560.
Aryât: 118, 137.
Aryesîler: 504.
Asabiyet: 95.
As b. Hişam (b. Muğîre) : 220, 454.
As b. Vâil: 217, 330.

Asbab-ı Suffa: 349.
Âsım b. Ömer b. Katâde: 524.
Asir: 140.
Askıya Muhammed: 64.
Asr-ı Saadet: 67, 60, 194, 243, 354,
Aster: 178.
Asya: 61, 431.
A'şâ: 165, 168.
Aşlıas: 77.
Aşir: 144.
Atabeg: 86.
Atabeg Şahabettin Tuğrul: 86.
Atâ b. Yesâr: 335.
Atike: 220.
Atilla: 31.
Atlas Okyanusu: 21.
Aurelianus: 122, 123.
Avrupa (-lı): 47, 48, 50, 54, 57, 59, 61, 63, 64, 67, 74, 75, 77, 91, 92, 93, 412, 569.
Avtas: 525.
Ayasofya: 42, 85.
Ayneyn: 460, 462.
Aynî (Bedrettin Mahmud)): 96.
Aynu'l-Temr Kilisesi: 73.
Ayr Dağı: 266.
Ays: 494.
Ayşe Sünbül Hanım: 99.
Azharüddin Erdebili: 89.
Aziz Pavlos: 120.

— B —

Baalbek: 92.
Babil: 30, 31, 412.
Babilyon: 442.
Babu'l-Gırafe: 97.
Babu'l-Mendeb: 109, 114, 115, 142.
Bağdat: 53, 60, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 84, 86.
Bağdatlı İsmail Paşa: 98.
Bahreyn: 106, 108, 116, 141, 500, 501.
Bakî Çarşısı: 262.
Balkan Harbi: 53.
Balmira: 122.
Bânet Suad: 521.
Bartelemy Faint Hilair: 170.
Basra: 70, 74, 77, 141, 163, 282.
Basra Körfezi: 105, 141.
Batılı: 55.
Bâzân: 119, 212.
Becîle: 180.
Bedevî (-ler) : 67, 106, 109, 110, 112, 120, 123, 124, 128, 156, 161, 162, 163, 174, 231, 439, 442, 548.
Bedir: 62, 68, 196, 198, 206, 267, 272, 273, 295, 301, 315, 316, 317, 331, 340, 341, 348, 372, 373, 374, 379, 388, 389, 390, 393, 403, 415, 416, 444, 445, 446, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 464, 470, 471, 474, 482, 512, 516, 523.
Bedreddin Lü'lü: 87.
Bekr: 108.
Bekr Kabilesi: 166, 167, 182.
Belâzurî: 70, 75, 260, 402, 423, 526.
Belh: 96.
Belka: 173.
Belkıs: 117, 138.
Bengladeş: 61.
Benî Âmir: 475, 476, 534.
Benî Amr b. Avf: 275.
Benî Avf: 270, 274, 277.
Benî Bekr: 511.
Benî Cuşem: 275, 277.
Benî Esed: 131, 135, 180, 474.
Benî Evs: 275, 277.
Benî Ganem: 176.

Benî Gıfar: 459.
Benî Hanife: 534.
Benî Hâris b. Ka'b: 274, 277, 308, 309, 458.
Benî Hâris b. Abd-i Menât b. Kinâne: 215.
Benî Hâşim: 134.
Benî Hevn: 458.
Benî Huzâa: 511.
Benî İsrail: 240, 241.
Benî Kayle: 271.
Benî Kaynuka: 267, 271, 403, 404, 415, 416, 451.
Benî Kinâne: 458.
Benî Kurayza: 263, 271, 272, 321, 404, 418, 420, 421, 478, 479, 526.
Benî Merin: 93.
Benî Mudar: 476.
Benî Murre: 419, 476.
Beni Mustalık: 320, 327, 330, 405, 458, 482, 483, 484, 516.
Benî Muttalib: 131.
Benî Nadir: 169, 263, 270, 271, 272, 321, 416, 417, 418, 419, 420, 422, 454, 474, 475, 476, 523, 526.
Benî Nasr Boyu: 524.
Benî Nebît: 275.
Benî Neccar: 183, 272, 285.
Benî Sa'd: 527, 529.
Benî Sa'd b. Bekr: 534,
Benî Sâide: 275, 277.
Benî Sa'lebe: 277.
Benî Seleme: 287.
Benî Süleym: 475.
Benî Şeyban: 144.
Benî Şeybe: 539.
Benî Şuteybe: 277.
Benî Tay: 534.
Benî Temim: 131, 144, 205, 534.
Benî Zeyd: 534.
Benî Zühre: 131.
Bera b. Âzib: 255.
Berberî(-ler): 30, 93, 430 .
Berdyaev: 32.
Bereke: 344.
Bermekî: 87.
Berre: 321.
Besbes b. Bişr: 372.
Besus Harbi: 166.
Beşerî-İçtima: 94.
Beşir b. Sa'd: 550.
Beşir b. Saîd: 343.
Beşir b. Sufyan: 372.
Beyat Tahte Şecer: 490.
Beyatu'r-Rıdvan: 490, 496.
Beyazıt: 94.
Beyhakî: 367.
Beynecân: 119.
Beyrut: 75.
Beyt-i Makdis: 235, 237, 241, 243, 286, 287.
Beyt-i Ma'mur: 240.
Beytullah: 281, 282, 523.
Beytü'l-Haram: 488, 489, 522.
Beytü'l-Mal: 350.
Bicâd b. Osman: 402.
Bilâl (-i Habeşî) : 211, 261, 280, 284, 285, 432, 449, 452, 469.
Bîrûnî: 80, 81, 83, 84.
Bişr b. Berrâ: 423.
Bitâne: 277.
Bizans: 106, 117, 123, 125, 126, 156, 157, 163, 181, 233, 327, 345, 376, 377, 406, 408, 423, 429, 433, 434, 435, 436, 439, 441, 442, 443, 508, 509, 530, 531, 532, 533, 545.
Bizans İmparatoru: 118, 119, 127, 500, 503, 504, 570.
Brahmanizm: 430.
British Museum: 189.
Browne: 72.

Boğa: 77.
Bombay: 97.
Bosna: 100.
Buas Savaşı: 248.
Budeyl b. Varkâ: 489, 512.
Budizm (budist) : 21, 30, 288, 430.
Buhara: 96.
Buharî: 88, 127, 230, 231, 237, 255, 266, 272, 290, 300, 325, 334, 342, 347, 354, 355, 358, 359, 361, 362, 365, 369, 397, 409.
Burak: 243.
Bursa: 99.
Bury (Dr. J.B.): 25.
Büceyr: 519, 520.
Büveyhoğulları: 79, 80.
Büyük Okyanus: 97.

— C —

Câbir: 358, 364.
Câbir b. Abdullah: 231, 232, 469, 524.
Câbir b. Hayyam: 152.
Câfer: 213, 388, 389, 446.
Câfer b. Ebî Tâlib: 214, 323, 348, 376, 387, 508.
Câhız: 71.
Cahşiyârî: 71.
Cambridge Üniversitesi: 58.
Camiu'l-Ezher: 57.
Cebele b. Eyhem: 125, 568, 569.
Cebel-i Zubâb: 406.
Cebrail: 201, 203, 236, 237, 238, 239, 243, 245, 381, 557.
Cedis: 107.
Cefne: 277.
Cefneoğulları: 108, 125.
Celile: 166, 167.
Celas b. Suveyd: 402.
Cemel Savaşı: 51, 442.
Cemre-i Akabe: 541.
Cengiz Han: 43, 428.
Cennetu'l-Me'va: 236.
Censorinus: 31.
Cessas b. Mürre: 166, 167.
Ceyhanî: 83.
Ceyhun: 88.
Ceyşü'l-Usre: 532.
Cezîre: 104.
Cezîret İbn Ömer: 85.
Cibril: 337.
Cibt: 270.
Cidde: 179, 518.
Ci'râne: 527, 529.
Cl. Huart: 80.
Collingwood: 45.
Corci Zeydan: 57.
Crosius: 31.
Cubeyr b. Mut'im: 458.
Cuhfe: 512.
Cumahoğulları: 137, 188, 217.
Curf: 545, 547.
Cuşem b. Hârise: 266.
Cuveyriye: 321, 330, 483.
Cürhüm: 108, 128, 131, 132, 175.

— Ç —

Çad: 61.
Çiçero: 31.
Çin: 30, 42, 78, 91, 114, 117, 141, 142, 430, 440, 566.
Çukurova: 90.

— D —

Dahhak: 433.
Danilevski: 32.
Dante: 31.
Dârü'l-Muallim: 99.

Darü'n-Nedve: 132, 134, 158, 458.
David Donaldesh: 439.
Decâime: 125.
Debbâbe: 526.
De Bonald: 31.
De Maistre: 31.
Dıhye: 557.
Dıhye b. Halîf el-Kelbî: 501.
Dımaşk: 506.
Dicle: 85.
Dimyat: 97.
Dinaroğulları: 473.
Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye: 100.
Doğu Asya: 288.
Doğu Roma: 232.
Doğu Ürdün: 120.
Dubâi: 141, 142,
Dumetu'l-Cendel: 177, 533.
Dwapara - Yuga: 30.

— E —

Ebân b. Said: 490
Ebrehe: 118, 137, 138.
Ebû Abdullah Said: 74.
Ebû Abdullah Muhammed: 73.
Ebû Âmir Abdu Amr: 401.
Ebû Âmir er-Râhib: 401, 473.
Ebû Azze el-Cumahî: 458, 470.
Ebû Basîr: 494.
Ebû Bekr: 56, 57, 69, 98, 135, 187, 204, 205, 211, 215, 216, 222, 232, 233, 235, 241, 243, 245, 250, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 260, 261, 262, 301, 302, 307, 314, 315, 318, 327, 328, 342, 343, 347, 350, 351, 360, 372, 379, 383, 387, 389, 392, 417, 426, 432, 433, 440, 450, 459, 463, 465, 468, 473, 483, 486, 509, 518, 519, 535, 545, 546, 547, 548, 549, 550.
Ebû Berâ Âmir b. Mâlik b. Câfer: 475, 476.
Ebû Berge: 362.
Ebû Câfer el-Mansûr: 140.
Ebû Cehil: 207, 211, 217, 251, 394, 446, 448, 449, 510, 563.
Ebû Cehl b. Hişam: 217, 220, 221, 319.
Ebû Cendel: 491, 492, 494, 495.
Ebû Dâvud: 255, 267, 268, 359, 362, 367, 368.
Ebû'd-Derdâ: 70.
Ebû Ducâne: 461, 463, 472, 473.
Ebû Eyyûb el-Ensarî: 256, 281.
Ebû Habîbe b. Ez'ar: 402.
Ebû Hanzala: 512.
Ebû Hârise: 408.
Ebû Hasan: 295.
Ebû Hureyre: 349, 358, 379.
Ebû Huzeyfe: 207, 213, 294, 295, 296.
Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rabîa: 389, 390, 391.
Ebû Katâde: 358.
Ebû Kuhâfe: 216, 387, 518.
Ebû'l-Abbas: 76.
Ebû'l-Âs: 339, 340, 343.
Ebû'l-Âs b. Rebî: 260.
Ebû'l-Bahterî el-Âs b. Hişam: 217, 220.
Ebû Leheb: 207, 208, 217, 219, 222, 290, 340, 341, 354.
Ebû'l-Ferec el-İsfehanî: 151, 153.
Ebû'l-Fidâ: 89, 90, 91.
Ebû'l-Hakem b. Hişam: 220.
Ebû'l-Hasan Ali Medâinî: 75.
Ebû'l-Kerem: 85.
Ebû'l-Mehâsin Tangrıverdi: 90.
Ebû'l-Mesâkîn: 388.
Ebû'l-Tamhan: 147.

Ebû Mes'ud el-Ensârî: 70.
Ebû Mismâ: 165.
Ebû Musa el-Eş'arî: 282, 316.
Ebû Muttalib: 518.
Ebû Rafi': 260.
Ebû Ruveyha: 261.
Ebû Said el-Hudrî: 357, 381.
Ebû Seleme: 387.
Ebû Seleme b. Abdu'l-Esed: 295.
Ebû Seleme b. Abdullah el-Mahzûmî: 206.
Ebû Sufyan (b. Harb): 134, 143, 158, 207, 212, 213, 217, 322, 330, 351, 372, 389, 445, 446, 448, 453, 457, 458, 461, 469, 470, 476, 478, 479, 481, 512, 513, 518, 563.
Ebû Sufyan b. Hâris: 217, 454.
Ebû Sülma: 520.
Ebû Talhâ el-Ensârî: 346.
Ebû Tâlib: 133, 191, 212, 213, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 226, 313, 388, 446.
Ebû Ubeyd: 277, 500.
Ebû Ubeyde: 211, 463.
Ebû Ubeyde Âmir b. Abdullah b. el-Cerrah: 261, 389, 453.
Ebû Ubeyde b. Cerrah: 204, 296, 300, 301, 302, 303, 304, 356, 374, 375, 376, 387, 473, 509, 549, 550.
Ebû Yezid: 315.
Ebû Yusuf: 71.
Ebû Zerr el-Gıfarî: 296, 304, 305, 306, 307, 308, 344, 380, 387.
Ebva: 190.
Edirne: 57.
Edward Carr: 28, 29, 45.
Ehabiş: 215, 458. 489, 490.
Ehl-i Bedir: 451, 550.
Ehl-i Beyt: 342, 482.
Ehl-i Kitab: 233, 271, 292, 412, 415, 503, 552.
Ehl-i Suffa: 282, 385, 475, 482.
Eksem b. Sayfî: 193.
Emevî (-ler): 55, 59, 64, 65, 101, 282.
Emevî Camii: 57.
Emin: 64.
Emir Argun: 90.
Emperyalist: 50, 54, 412.
Encümen-i Dâniş: 99.
Endonezya: 61, 103, 114, 117, 142, 430, 431, 566, 569.
Endülüs: 78, 93, 98, 310.
Endülüslü İbn Said el-Mağribî: 42,
Enes: 230, 237, 255, 355, 358, 364, 377.
Enes b. Mâlik: 231, 233, 263, 341, 346, 464.
Enes b. Nadr: 472, 464.
Enfü'n-Nâka: 165.
Ensâb: 176.
Ensar: 262, 263, 267, 284, 303, 343, 347, 348, 383, 404, 406, 416, 447, 459, 461, 463, 471, 472, 473, 475, 482, 483, 486, 515, 525, 527, 528, 529, 533, 534, 541, 548, 549, 550.
Erâş: 220, 221.
Erdeşir Bâbek: 124.
Erkâm: 564.
Erkâm b. Ebi'l-Erkâm: 206, 300, 387, 391.
Erkâm'ın Evi: 392.
Ermil: 88.
Erneb: 517.
Ernest Renan: 170.
Es'ad: 395.
Es'ad b. Zurâre: 297, 298.
Esed: 182.
Esed b. Abdu'l-Uzza: 217.
Esed b. Ubeyd: 292.
Esedoğulları: 187, 452.

Eski Arap Şiiri: 154.
Eski Mısır: 58.
Eski Tarihçiler: 27.
Eslem: 306.
Esma: 253, 260, 360, 387, 483.
Esma binti Umey: 389.
Esmâ-ül-Hüsna: 560.
Esnâm: 176.
Eşçâ': 476.
Eşheloğulları: 261.
Eşhuru'l-Hurum: 161.
Etbeu't-Tâbiîn: 197.
Evhâf: 96.
Evs (-li -ler): 108, 113, 247, 248, 262, 268, 271, 278, 401, 402, 420, 486, 549, 550.
Evsân: 176.
Evs b. Hârise: 183.
Evs Kabilesi: 486, 548, 549.
Evs b. Sâbit: 261.
Evsî: 272.
Eyle: 533.
Eymen: 345.
Eyyubîler: 86.
Ezd: 108.
Ezd es-Surât: 180.
Ezlâm: 136.

— F —

Fage Roland Oliver: 429.
Fars: 41, 58, 78, 163, 481.
Fars Meliki: 183.
Hz. Fâtıma: 206, 234, 260, 295, 299, 317, 325, 339, 341, 342, 343, 369, 374, 384, 391, 516, 538, 560.
Fâtıma binti el-Hattâb: 387.
Fâtımîler: 59.
Fedek (halkı): 158, 342, 350, 422, 424, 493.
Fertena: 517.
Ferve b. Ömer el-Cuzamî: 435.
Fırat: 90, 122, 240.
Ficar (Savaşı): 131, 191.
Fidyan: 146.
Fihr: 187.
Filistin: 141, 435.
Fil (Olayı): 137, 139, 259, 489.
Firavun: 40, 67, 288.
Florisli Joachim: 31.
Fostel Diholand: 26.
Fransız: 45, 194, 431.
Fransız İhtilâli: 45.
Fuat Paşa: 99.
Furkan Günü: 451.
Fustat: 74, 77.

— G —

Gabon: 431.
Galata Mollası: 99.
Galib: 187.
Gamûs: 321.
Garrâ: 366.
Gassan: 113.
Gassanî (-ler): 107, 108, 123, 124, 125, 126, 127, 156, 157, 181, 436, 442, 500, 507, 508, 530, 568.
Gatafan: 108, 419, 476, 481.
Gazalî: 71.
Gazan Han: 91.
Gazneliler: 80.
Gazve: 444.
Gazze: 188.
Gazze-Akabe: 120.
Gıfar: 304, 305, 306, 307.
Gırnata: 57, 93, 98.
Giambattista Wico: 31.

Gibb: 72.
Gibbon: 45.
Gine: 61.
G. Kirk: 72.
Goetting: 89.
Goldzieher: 63.
Güney Afrika: 310.
Güney Arabistan: 74, 545.

— H —

Habâşe: 142.
Habbab b. el-Ecret: 560.
Habbab b. Eret: 211, 387.
Habbar b. Esved: 517.
Haber-i Ahad: 246.
Habeş (-li, -ler): 109, 117, 118, 119, 135, 137, 138, 141, 181, 212, 322, 389, 407, 500.
Habeşistan (-lılar) : 117, 118, 126, 142, 176, 181, 198, 206, 212, 213, 214, 216, 250, 255, 265, 297, 299, 300, 314, 322, 323, 330, 389, 392, 433, 434.
Habeş Kralı: 350.
Habib: 473.
Habibe: 322.
Haccac: 130, 139.
Haccetü'l-Belâğ : 538.
Haccetü'l-Kemâl ve't-Temam: 538.
Haccetü'l-Vedâ: 538.
Hâcer: 127, 128, 131, 240.
Hacerü'l-Esved: 193.
Haciz el-Ezdî: 147.
Hacûn: 314.
Haçlılar: 89.
Haçlı Seferleri: 53.
Hadis Metodolojisi (Hadis Usûlü İlmi) : 66.
Hadramut (-lu): 106, 114, 115, 141, 142.
Hafsa: 317, 318, 320, 328, 335, 336, 337.
Hakem b. Ebi'l-Âs: 211, 217, 222.
Hakim: 355.
Hakim Biemrillah: 64.
Hakim b. Hızam: 220, 448.
Hakim b. Huzâm: 345.
Hâle binti Huveylid: 339.
Halep: 86, 88, 89, 92, 100.
Hâlid: 206, 395.
Hâlid b. Câfer: 169.
Hâlid b. Said b. el-Âs: 206, 323.
Hâlid b. Velid: 125, 136, 187, 302, 308, 309, 319, 348, 375, 377, 394, 409, 458, 461, 462, 489, 493, 508, 509, 510, 511, 513, 516, 517, 530, 533.
Halime: 191, 226, 529.
Hama: 89, 90, 91.
Hamame: 211, 395.
Hâmân: 40.
Hamîdullah Haydarâbâdî: 69.
Hâ mim: 373.
Hammad: 70.
(F.V.) Hammer: 94.
Hamne: 212.
Hamne binti Cahş: 485, 486, 487.
el-Hamra Sarayı: 57.
Hamrâu'l-Esed: 468, 470, 471, 509.
Hz. Hamza (b. Abdulmuttalib) : 231, 218, 261, 387, 395, 426, 449, 452, 459, 460, 461, 463, 465, 473, 517.
Hanbelî: 88.
Handeme: 517.
Hanefî: 88, 96, 100.
Hanîf (-ler) : 175, 193.
Hanîfe: 108.
Hannâs binti Mâlik: 391.
Hanzala: 217, 453.
Haram: 129, 130, 131, 266, 526.

Haram Aylar: 437.
Haram b. Milhan: 475.
Harem: 174.
Harem b. Sinân el-Murrîn: 153.
Harem-i Şerîf: 539.
Harezm: 80, 81.
H.A.R. Gibb: 42.
Hâris: 113, 120, 330, 402, 527.
III. Hâris: 120.
IV. Hâris: 120.
Hâris b. Avf: 183, 478.
Hâris b. Cebele: 125.
Hâris b. Ebî Zirâr: 320, 483.
Hârise b. Züheyr el-Hazrecî: 261.
Hâris b. Hişam: 458.
Hârisoğulları: 188.
Hâris b. el-Samme: 375, 471.
Hâris b. Şamir: 506.
Hâris b. Tulâtıla: 517.
Hâris b. Umeyr el-Ezdî: 507.
Harun: 228, 239.
Harun Reşid: 64, 76, 87.
Has'amî es-Süheylî: 500.
Hasan: 180, 341, 342, 343.
Hasan b. Abdullah Âli'ş-Şeyh: 47.
Hasan b. Ebî'l-Hasan: 282.
Hasan İbrahim Hasan: 61, 72, 199.
Hassan b. Sabit: 165, 166, 167, 485, 487.
Hüseyin Muhammed: 77.
Hâşim: 133, 142, 185, 187, 188.
Hâşim b. Muğire Oğulları: 325.
Hâşimoğulları: 207, 217, 219, 220, 498.
Hâtemi Taî: 149, 151, 152, 154, 155, 167, 168, 409, 410.
Hz. Hatice (binti Huveylid): 142, 187, 191, 192, 201, 202, 203, 204, 217, 220, 221, 222, 223, 312, 313, 314, 315, 316, 327, 334, 337, 338, 339, 340, 344, 345, 374, 381, 570.
Hâtib b. Ebî Baltaa: 501, 511, 512, 518.
Hatîm: 237.
Havarîler: 66.
Haverenk: 126.
Havle binti Hakîm: 31.
Hayber: 158, 181, 196, 213, 231, 233, 234, 300, 321, 322, 323, 331, 333, 334, 335, 350, 377, 389, 415, 418, 419, 421, 422, 423, 476, 493, 497, 526.
Haydarabad: 85, 92.
Hayrullah Efendi: 99.
Hazar Denizi: 78.
Hazrec (-li, -ler): 108, 177, 247, 248, 249, 262, 263, 271, 285, 401, 402, 413, 420, 486, 548, 549.
Hazrecî: 272.
Hâzin: 237, 238.
Hearnshaw: 26, 27, 28, 46, 50, 55, 59, 66.
Hegel: 23.
Hemdân Kabilesi: 177, 534.
Hemedan: 91.
Hendek: 62, 68, 284, 338, 379, 383, 388, 450, 471, 475, 477, 481, 483.
Henry Bergson: 170.
Heraklius: 271, 503, 504, 531.
Hermetica: 31.
Herodot: 45, 77.
Hersek: 100.
Hesiodos: 31.
Hevâzin: 108, 191, 407, 409, 522, 523, 524, 526, 527, 529, 530.
Hıcr: 120.
Hılfu'l-Fudûl: 131.
Hımyerî: 107, 115, 116, 117, 119, (-ler) 109, 115, 116, 141, 177.
Hımyerî Tubba' Melikleri: 116.
Hımyerîyye: 109.

Hırâs b. Umeyye: 490.
Hıttîn: 427.
Hicâbe: 133.
Hicaz: 53, 103, 106, 108, 113, 116, 117, 120, 126, 127, 139, 140, 177, 212, 510.
Hicr-i İsmail: 130.
Hilâl b. Umeyye: 533.
Hind: 181, 182, 310, 389, 448, 453, 458, 463, 465, 466.
Hind binti Umeyye: 319.
Hind binti Utbe: 518.
Hindistan: 30, 75, 78, 92, 114, 117, 120, 141, 142, 430.
Hinduizm: 288, 430.
Hint: 21, 58, 80.
Hint Okyanusu: 105, 106, 113.
Hira: 193, 201, 203, 230, 253, 313.
Hîre: 106, 107, 113, 123, 124, 125, 156, 157, 181, 182, 183, 212.
Hîre Kralı: 125.
Hişam: 143, 220.
Hişam b. Amr b. Hâris: 220.
Hişam b. Subâbe: 516.
Hitit: 30.
Hizbe: 96.
Hobbes: 31.
Hollandalılar: 569.
Horasan: 75, 76, 571.
Hristiyan: 212, 230, 408, 409, 411, 412, 423, 426, 429, 430, 431.
Hristiyanlar: 326, 350.
Hristiyanlık: 331.
Hubab b. Munzir: 379, 456, 459, 533.
Hubel: 136, 177, 189, 210.
Hubeyre b. Ebî Vehb: 458, 518.
Hubeyre el-Kilâhî: 440.
Hucr: 113.
Hudeybiye: 68, 196, 395, 422, 429, 471, 488, 489, 491, 493, 495, 496.
Hufeyyâ: 266.
Hulâgu (Han): 42.
Hulefâ-i Râşidîn: 69, 101, 423, 567.
Huleys b. Alkame: 489.
Humeyrâ: 328.
Humm: 55.
Huneyn: 307, 375, 377, 405, 442, 519, 522, 523, 524, 527, 529.
Huneys b. Huzâme: 317.
Hurnak: 157.
Husayn b. Selâm: 291 292.
Husre: 119.
Hutay: 165.
Hutay'a: 152, 153.
Huveyris b. Nekeyz: 516.
Huveytıb b. Abdülaziz: 323.
Huyey b. Ahtab: 419.
Huzâa (-lı-lar): 320, 330, 469, 489, 490, 515.
Huzafe: 169.
Huzâi b. Abd Nehm: 180.
Huzeyfe b. Yemân: 294, 296, 479
Huzeyme: 482.
Hüdhüd: 115.
Hümâmüddin: 97.
Hz. Hüseyin: 320, 341, 343.
Hüzeyl: 177.
Hüzün Yılı: 222, 313.
H. Wels: 72.

— I —

Irak: 60, 73, 116, 234, 457.

— İ —

İbn Abbas: 217, 218, 295, 376, 433, 557.
İbn Abd-i Rabbih: 71.

İbn Abdulhakem: 70.
İbn Cerîr: 76, 77.
İbn el-Cezvî: 71, 84, 85.
İbn Cureyh: 70.
İbn Cübeyr: 53, 433.
İbn Ebî Usaybiya: 400.
İbn Hacer: 71.
İbn Haldun: 31, 42, 70, 71, 80, 93, 94, 95, 99, 162, 163.
İbn Hallikan: 70, 85, 86, 87, 88.
İbn Havkel: 70.
İbn Hazm: 71.
İbn Hişam: 70, 73, 195, 197, 198, 200 213, 220, 247, 253, 270, 277, 280, 282, 284, 285, 313, 315, 375, 402, 403, 408, 409, 428, 469, 484, 509, 511, 534, 559, 561.
İbn İshak: 73, 74, 134, 197, 198, 222, 272, 284, 428, 524, 534, 559, 561.
İbn Kayyım: 222, 325, 366, 500.
İbn Kesîr: 192.
İbn Kuteybe: 71.
İbn Manzûr: 267.
İbn Miskeveyh: 80.
İbn Mes'ud: 70, 295, 359.
İbn Ömer: 364.
İbn Ubeyd: 270.
İbnu's-Sekît: 151.
İbn Şâkir el-Kütübî: 70.
İbnü'd-Dügunne: 215, 216.
İbnü'l-Esîr: 46, 47, 62, 70, 85, 86, 87, 91.
İbnü'l-Kelbî: 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 189.
İbnü'l-Kıftî: 70.
İbn Teymiye: 94.
İbn Tiktaka: 71.
Hz. İbrahim: 127, 128, 129, 130, 131, 157, 172, 174, 176, 178, 179, 188, 189, 192, 193, 225, 228, 239, 281, 285, 313, 332, 342, 343, 344, 538.
İbrahim Dini: 271.
İbranî: 84, 91.
İcl Kabilesi: 182.
İdealist: 83.
İdris: 238.
İfk: 405, 483.
İhvan: 146.
İki Kıbleli Mescit: 287.
İkrime b. Ebî Cehil: 458, 461, 477, 589, 516.
İlhanlı Gazan: 42.
İmam Şevkânî: 337.
İlmu'l-Umran: 95.
İmparator Traianus: 122.
İmru'l-Kays: 113.
İmru'l-Kays b. Hacer: 180.
İncil: 61, 84, 118, 322, 326, 413.
İnterprelation: 43.
İngiliz (-ler): 46, 64, 427, 569.
İngiltere: 55, 432.
İran (-lı, -lar): 61, 74, 76, 79, 80, 91, 95, 96, 97, 106, 117, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 141, 142, 183, 233, 327, 423, 429, 434, 435, 436, 439, 440, 442, 443, 504, 505, 506, 508, 566, 567, 570, 571.
İrem: 247, 413.
İrhas: 226.
Hz. İsa: 66, 120, 213, 226, 227, 229, 238, 332, 350, 408, 409.
İsaf: 175, 189.
İsfahan: 482.
İsfahânî: 71.
İskender: 124.
İskenderiye: 92, 97.
Hz. İsmail: 108, 127, 128, 131, 132, 152, 172, 174, 187, 188, 281.
İsmail Ağa: 99.
İsmail b. Yusuf: 77.

İsmail Kuyusu: 128.
İsmail Paşa: 64.
İspanya: 98, 99.
İsrâ: 234, 235, 236, 237, 241, 243, 244, 245, 246.
İsrailoğulları: 181, 227, 228, 288.
İstanbul: 89, 93, 100, 234.
İşkodra: 100.
İtah: 77.
İyâs b. Kabîsa: 125.
İzzüddin: 85.
İzzüddin Mes'ud: 87.

— J —

Jarett: 98.
Journal Asiatique: 94.
Joseph Horse: 26, 48, 66.
J.W. Allen: 45.

— K —

Ka'b: 187, 478.
Ka'b b. Esed: 419, 420, 421, 478.
Ka'b b. Eşref: 267, 268, 454, 455.
Ka'b b. Mâlik: 261, 266, 372, 464, 533.
Ka'b b. Zeyd: 475.
Ka'b b. Züheyr: 519, 520, 521.
Kâbe (-i Mükerreme, Muazzama): 128, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 157, 161, 164, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 189, 193, 194, 210, 213, 214, 221, 223, 224, 232, 243, 281, 285, 286, 287, 290, 305, 588, 510, 513, 521, 522, 523, 535, 538, 530, 541, 561, 566, 568.
Kadî'l-Kudat Yusuf b. el-Hasan Sincanî: 88.
Kahire: 57, 77, 88, 90, 93, 96, 97, 98.
Kâhtanîler: 107, 114.
Kali-Yuga: 30.
Kalkaşendî: 71, 259.
Kalkuta: 98.
Kalpa: 30.
Kapitalist: 23.
Kapitalizm: 159.
Karasungur: 90.
Karineyn: 206.
Karl Marks: 31.
Karun: 40, 41.
Kasım: 339.
Kasım Emin: 324.
Kaside-i Bürde: 521.
Kastilya Kralı Pedro: 93.
Kaş'am: 261.
Katabân: 115.
Katâde: 237.
Kayl: 115.
Kaynarca: 100.
Kays b. Âsım: 153, 169.
Kayser: 489.
Kays b. Musâide el-İyâdî: 176.
Kazanlı: 94, 95.
Kazvin: 91.
Kelbî: 71.
Kelb Kabilesi: 177.
Keramet: 225.
Kerek: 435.
Kevnî: 227.
Kıptî (-ler): 66, 506.
Kızıldeniz: 78, 105, 106, 113, 141, 163, 212, 446.
Kilâb: 132, 187.
Kinâne: 131, 179, 191, 446.
Kinane b. Rabî': 321, 322, 418.
Kinde: 108, 113, 534.
Kindî: 370.

Kinetân: 517.
Kîntîn: 517.
Kirk: 114, 429, (bk. G. Kirk maddesi.)
Kirman: 78.
Kisra: 183, 489, 505, 506, 570.
Kitap Ehli: 414, 415.
Kitab-ı Mukaddes: 30.
Kral Intef: 30.
Kral Uzayne: 122.
Kraliçe Elizabeth: 432.
Krita-Yuga: 30.
Kroeber: 32.
Konfüciuscu: 30.
Konfüçyanizm: 430.
Konstantinus: 65,
Konya: 96.
Kubâ: 256, 281, 295, 402, 459.
Kudaa: 177.
Kudâme b. Câfer: 71.
Kudüs: 86, 96, 234, 235, 246, 286, 427.
Kûfe: 70, 77, 282.
Kuleyb b. Rabîa: 166.
Kulleys: 137.
Kuray': 165.
Kureyş: 108, 109, 110, 131, 132, 142, 143, 157, 176, 187, 188, 192, 193, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 233, 241, 249, 250, 254, 255, 265, 290, 295, 305, 314, 320, 323, 327, 329, 330, 339, 340, 369, 372, 373, 375, 389, 390, 394, 395, 414, 415, 417, 418, 419, 422, 426, 429, 434, 437, 440, 445, 446, 447, 448, 449, 451, 452, 453, 454, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 465, 468, 469, 470, 471, 474, 476, 477, 478, 479, 481, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 497, 498, 502, 509, 510, 512, 517, 518, 520, 522, 523, 524, 527, 528, 548, 549, 550, 551, 552, 561, 562, 563.
Kureyşliler: 68, 133, 134, 135, 136, 137, 141, 177, 194, 221, 251, 269, 272, 274, 276, 278, 306, 313.
Kureyş Kabilesi: 191.
Kurtuba: 98.
Kusay: 130, 132, 133, 134, 135, 158, 185, 187.
Kuss b. Sâide: 193.
Kusva: 489.
Kuteybe b. Müslim: 440.
Kûz: 408, 409.
Kuzâa: 376.
Kuzey Afrika: 75, 93, 442, 516.

— L —

Lahmîler: 107, 113, 530.
Larousse: 170.
Lât: 176, 177, 210, 520, 523, 530.
Lebid: 214, 215, 562.
Leiden: 75, 85, 92, 93, 98.
Lenin: 31.
Leylâ: 182.
Lies Lictenstadter: 432.
Lion Helkan: 48.
Liva: 133, 134.
Lafsa: 99.
Locke: 31.
Lord Ekten: 25, 26.
Lucknow: 92.
Lucterius: 31.
Lüey: 187.
Lüey b. Galib Oğulları: 488.

— M —

Maad: 108, 162.
Ma'bid b. Ebî Ma'bid el-Huzaî: 469, 470.
Machiavelli: 31.
Madagaskar: 78.
Maddâd b. Amr: 132.
Mağrib: 78, 429.
Mahîd: 266.
Mahmud: 322.
Mahmud Akkad: 56, 57.
Mahzum: 319.
Mahzumoğulları: 136, 217, 452.
Maîn: 115.
Makam-ı İbrahim: 539.
Makdisî: 79.
Makedonyalı İskender: 124.
Makkarî: 98.
Mâkûl: 115.
Malezya: 61, 78, 430.
Mali: 61.
Mâlik: 70.
Mâlik b. Avf: 524, 525, 529, 530.
Mâlik b. Enes: 73, 74.
Mâlik b. Kinâne :138.
Mâlik b. Neccar: 256.
Mâlik b. Neccar Oğulları: 256.
Mâlik b. Sa'saa: 237.
Mâlikî: 88.
Mansur: 373.
Mansure: 78.
Mansur b. Nuh: 79.
Margolioth: 72.
Ma'rib (Seddi): 115, 116.
Mâriye: 313, 327, 331, 332, 339, 342, 344, 398.
Markap Şatosu: 89.
Marksizm: 23.
Ma'rur b. Suveyd: 344.
Maskat: 141.
Masrûk: 119.
Matarî: 266.
Materyalist: 22, 23.
Materyalizm: 273.
Maveraünnehr: 571.
Maurice Demombynes: 172.
Maverdî: 71.
Mecalis-i Adliye: 100.
Mecdüddin: 85.
Meclis-i Âl-i Tanzimat: 99.
Meclis-i Maarif: 99.
Meclis-i Vâlâ: 100.
Mecnun: 224.
Medâyin: 120.
Medine: 68, 70, 73, 140, 156, 171, 177, 188, 190, 196, 197, 198, 199, 200, 213, 233, 247, 248, 249, 250, 251, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 279, 280, 281, 282, 284, 287, 288, 290, 292, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 307, 308, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 328, 331, 332, 334, 340, 345, 346, 347, 351, 353, 360, 364, 370, 376, 377, 379, 381, 382, 383, 384, 388, 392, 395, 396, 401, 402, 404, 405, 406, 407, 409, 410, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 422, 427, 432, 433, 444, 445, 447, 451, 452, 455, 457, 458, 459, 460, 464, 469, 470, 475, 476, 477, 482, 483, 484, 485, 488, 493, 495, 497, 509, 516, 517, 518, 520, 523, 527, 528, 531, 534, 538, 539, 542, 545, 546, 547, 548, 549, 552, 558, 559.
Medine Cevf'i: 266.

Medinetü'n-Nebî: 257.
Medlicoğulları: 255.
Medrese-i Fahriye: 88.
Medyen: 39, 560.
Meğâfîr: 337.
Mehmet Ali Paşa: 99.
Mehra: 106, 140, 144.
Mekke: 90, 92, 97, 99, 108, 110, 127, 128, 130, 131, 132, 134, 135, 137, 139, 140, 141, 142, 156, 157, 158, 159, 172, 174, 177, 180, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 206, 207, 210, 214, 215, 217, 218, 223, 224, 232, 233, 235, 246, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 280, 281, 288, 289, 290, 296, 297, 299, 301, 303, 305, 306, 308, 313, 314, 323, 334, 339, 340, 345, 347, 351, 364, 370, 372, 375, 377, 387, 391, 392, 394, 395, 402, 405, 407, 409, 417, 418, 426, 433, 434, 437, 441, 444, 445, 446, 447, 450, 451, 453, 458, 470, 472, 476, 482, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 498, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 527, 528, 530, 534, 535, 537, 539, 542, 549, 558.
Melik Aziz b. Melik Zahir: 86.
Melik Efdal Takıyyüddin: 90.
Melik-i Muazzam Muzafferüddin b. Zeyneddin: 88.
Melik-i Muzaffer Takıyyüddin Mahmud: 90
Melik Nâsır: 90.
Melik Salih: 90.
Meliku'l-Mülûk: 570.
Memluk: 64, 96.
Me'mun: 64, 74, 76, 78.
Menât: 177, 210, 523.
Mervan b. Hakem: 318, 321.
Merve: 127, 539.
Meryem: 66.
Merzubân: 119.
Mescid-i Aksâ: 235, 236, 241, 244, 246.
Mescid-i Dırâr: 401, 402.
Mescid-i Haram: 129, 130, 137, 139, 236, 244, 246, 286, 438, 493, 513, 518, 521, 536, 540.
Mescid-i Nebevî: 281, 282, 348, 481.
Mescidu'l-Kû: 224.
Mesih: 30, 181.
Mes'ud b. Sa'd el-Cuzamî: 435.
Mes'ûdî: 70, 77, 78, 79.
Meş'ar-i Haram: 541.
Meşveret: 135.
Meymûne binti Hâris: 323.
Meysere: 191.
Meysûn: 184.
Meyyafarikin: 92.
Mezhic Kabilesi: 177.
M. Hüseyin Heykel: 56, 57, 72, 191, 192, 509.
Mısır: 30, 53, 58, 64, 66, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 86, 87, 88, 90, 93, 97, 98, 99, 103, 123, 141, 142, 181, 234, 282, 331, 332, 429, 442, 506, 507, 516, 560, 569, 570, 571.
Micenne: 142, 164, 224.
Michelet: 94.
Mikraz b. Hafs: 492.
Mikyas b. Subâbe: 516.
Mina: 224, 230, 539, 541.
Mirac: 234, 235, 236, 237, 238, 239,

243, 244, 245, 246, 552.
Mirhond (Heratlı): 42, 43, 44, 96,
Mistah b. Usâme: 485, 486, 487.
Misver b. Mahreme: 325.
Moğol (-lar): 42, 60, 89, 90, 91, 92, 97, 427, 428.
Momeş: 45.
Montesquie: 94.
Moritanya: 61.
M. Th. Houtsma: 75.
Muallâkât: 519, 562.
Muâviye (b. Ebû Sufyân): 65, 184, 307, 308, 317, 318, 321, 448, 465, 518.
Muâz: 370.
Muaz b. Afrâ: 256.
Muaz b. Cebel: 294, 295, 296, 303, 304, 308, 369, 391, 396.
Mûcizat-ı Haberiyye: 232.
Mucize: 225, 226.
Mudar: 108.
Muganniye: 517.
Muğire b. Şûbe: 139, 440.
Muhacir (-ler-ûn): 261, 262, 263, 264, 267, 280, 284, 295, 347, 348, 372, 383, 384, 393, 404, 405, 417, 447, 459, 463, 482, 483, 488, 495, 525, 529, 541, 548, 549, 550.
Hz. Muhammed: 51, 55, 56, 68, 69, 73, 75, 80, 101, 109, 126, 131, 139, 141, 180, 188, 190, 191, 193, 194, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224,
229, 230, 231, 232, 235, 236, 237, 238, 239, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 251, 252, 254, 256, 257, 261,
264, 266, 267, 268,
269, 272, 273, 274, 277, 278,
279, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289,
289, 290, 291, 292,
293, 294, 296, 299, 301, 303, 308, 312, 313, 314,
315, 317, 318,
321, 322, 329, 334,
340, 341, 343,
345, 351, 353, 369, 374, 375, 380, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 392, 394, 396, 397, 399, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409
410, 411, 412, 413,
414, 415, 416,
417, 418, 420,
422, 423, 426, 427, 432, 435, 438, 440, 443,
446, 447, 454,
455, 458, 464, 465,
466, 468, 469,
471, 475, 476, 478, 481, 482, 484, 487, 489, 490, 491, 492, 493, 495, 496, 498, 503, 504, 506, 507, 510, 511, 516, 519, 523, 532, 534, 537, 539, 544, 545, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 567, 570.
Muhammed Abduh: 72, 396.
Muhammed b. Abdullah: 495.
Muhammed Hamidullah (Prof.): 263.
Muhammed el-Hudarî: 72, 199.
Muhammed b. Kasım: 139.
Muhammed Kürd Ali: 72.
Muhammed b. Mesleme: 321, 322, 406, 454, 455.
Muhariboğulları: 188.
Muhelnel b. Rabia: 167.
Muhsin: 341.
Mukanna el-Kindî: 154,

Mukavkıs: 331, 332, 398, 442, 500, 506, 507.
Multan: 78.
Munzir b. Amr: 475.
Munzir b. Hâris: 125.
Munzir b. Muhammed: 475.
Munzir b. Müsennâ: 124.
Munziriler: 107.
II. Murad: 101.
Murâra b. Rabî: 533.
Mureysî: 482, 483.
Musa: 40, 227, 228, 229, 239, 240, 241, 284, 560, 562.
Mus'ab: 297, 391.
Mus'ab b. Umeyr: 248, 249, 296, 298, 299, 303, 391, 460, 464.
Musâfî b. Abd-i Menaf: 458.
Musul: 85, 86, 87.
Muşeyrib: 266.
Mutahhar b. Tahir: 79.
Mu'tasım: 77.
Mûte: 196, 345, 376, 442, 444, 450, 507, 508, 509, 530, 531, 545.
Muteb: 341.
Mu'tez: 74.
Mut'im b. Adiy: 220.
Muttalib: 142, 187, 188.
Müdille: 366.
Müellefe-i Kulüb: 527.
Mühelhel: 182.
Mükevvenat: 30.
Müneccimbaşı: 43.
Münzir b. Sâvâ: 500, 501, 502.
Müreysi: 320.
Mürre: 187.
Müsafi': 395.
Müseylemetü'l-Kezzab: 74, 391, 517, 548.
Müslim: 342, 354, 355, 358, 359, 361, 362, 365, 397, 498.
Müstain: 74.
Müstemsık Alellah: 38
Mütevekkil: 74, 76.
Müzdelife: 174, 539.
Müzeyne Kabilesi: 180.

— N —

Nabatî: 107, 113, 120, 122.
Nâbiğa el-Cu'dî: 153, 168.
Nablus: 92.
Nadr b. Hâris: 217, 450.
Nagûs: 177.
Nahle: 372, 525.
Nâile: 175, 189.
Naimâ: 94.
Nasb: 176.
Necâşî: 118, 135, 137, 213, 322, 323, 330, 350, 490, 499, 500, 501.
Neccâr: 272.
Neccaroğulları: 261.
Necid: 457, 475, 522.
Necran: 117, 181, 259, 292, 296, 301, 408, 409, 518, 522, 552.
Nedve: 135.
Neferrahu: 30.
Nehm: 180.
Nemire: 539.
Nesel: 433.
Nesîbe: 472.
Nesr: 176, 178.
Nevevî: 500.
Nevfel: 142, 202, 211, 212, (b. Huveylid) 187, 205, 212, 374.
Nicholson: 72.
Nijerya: 61.
Nil: 97, 123, 240, 562.
Nilamont: 45.
Niyotohros: 46.
Nizar: 108.
Nizâret: 135.

Northrop: 32.
Nuaym b. Abdullah: 559, 560.
Nuaym b. Mes'ud: 478, 479.
Hz. Nuh: 173, 178.
Nuhayrecan: 125.
Numan: 343.
Numan b. Evfâ b. Amr: 403.
Numan b. Munzir: 123, 124, 183.
Nur Dağı: 203.
Nurettin Aslan Şah: 87.
Nuşirevan: 76.

— O —

Obudaş: 120.
Olcayto Han: 42
Orta Akdeniz: 434.
Orta Asya: 79.
Ortaçağ: 96.
Orta Krallıklar: 30.
Hz. Osman: 130, 211, 213, 233, 307, 308, 317, 318, 327, 340, 341, 403, 426, 440, 482, 486, 490, 491, 515, 532, 570.
Osman b. Abdullah b. Muğîre: 477.
Osman b. Affan: 158, 204, 211, 261, 262.
Osman b. Huveyris: 127, 175.
Osman b. Maz'un: 213, 214, 314, 387.
Osman b. Talhâ: 133, 395, 493, 511, 522.
Osman b. Talhâ b. Ebî Talhâ: 510, 511.
Osmanlı (-lar) : 94, 101.
Osmanlı Devleti: 96, 100.
Osmanlı Türkleri: 55.

— Ö —

Hz. Ömer (b. Hattab): 56, 57, 69, 125, 129, 135, 187, 213, 218, 233, 250, 257, 259, 260, 261, 262, 282, 284, 285, 295, 296, 300, 301, 302, 304, 307, 317, 318, 319, 327, 328, 341, 347, 364, 369, 379, 383, 387, 396, 405, 407, 417, 423, 424, 426, 429, 436, 440, 442, 453, 463, 464, 465, 468, 486, 490, 492, 509, 512, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 559, 560, 561, 568, 569, 570.
Ömer b. Abdülaziz: 65, 284, 571.
Ömer ed-Dassûkî: 155.
Ömer b. Kavvas: 92.
Ömer b. Umeyye ed-Damrî: 323.

— P —

Pakistan: 61.
Palmira: 90.
Papaz Augustine: 45.
Paris: 80, 89.
Pasifik: 21.
Paskal: 49.
Paulus: 412.
Pavlos İlyas: 66.
Petra: 107, 120.
Peygamber Şehri: 257.
Philip Hitti: 61, 72, 117, 144, 439, 440, 441.
Philo: 31.
Pierre Bernard Bongu: 431.
Pierre Dichan: 431.
Pirizade: 94.
Pitirim Sorokin: 29, 32, 44.
Plutarkhos: 31.

Platon: 31.
Polcugbrouk: 47.
Polybios: 31.
Proletarya: 382.

— R —

Rabâh b. Rabî: 377.
Rabîa: 108, 224.
Rabîa b. Harâm: 132.
Râbiye Panayırı: 142.
Râfi b. Hadic: 266.
Râfi' b. Hureymele: 403.
Ramhürmüz: 482.
Ravza: 97.
Rabya: 469.
Rebîa: 543.
Rebze: 308.
Remle: 322, 323.
Renan: 26, 79.
Reşidüddin (Fazlullah Reşidüddin el-Hemedanî): 91.
Reşideddin Tabib: 42, 43.
Rhuda Baksh: 72.
Ridde Savaşları: 67, 69, 74.
Rifâde: 133, 134.
Rifâî: 72.
Robert of Saint Elbans: 427.
Rodoslu Mehmet Efendi: 89.
Roma (-lı, -lar): 31, 65, 117, 120, 125, 412.
Roma İmparatorluğu: 122.
Rousseau: 31.
Rub'ul-hâlî: 106.
Rufeyde el-Ensâriyye: 481.
Ruhu'l-Kuds: 557.
Rukayya: 213, 260, 318, 339, 340, 341.
Rukn-i Esved: 281.
Rukn-i Yemanî: 281.
Rum (-lar): 90, 232, 233, 432, 442.
Rusâfe: 74.
Rus İhtilâli: 45.
Rüstem: 440.
Rüyau's-Salihâ: 556.

— S —

Saâlik: 149.
Sabit b. Kays: 320, 330.
Sa'd: 179, 180, 463.
Sa'd b. Ebî Vakkas: 204, 212, 282, 375, 387, 392, 393, 426, 440, 461.
Sa'd b. Hanîf: 403.
Sa'd b. Muaz: 261, 298, 370, 420, 421, 459, 460, 481, 486.
Sa'd b. Numan: 453.
Sa'd b. Rebî: 261, 262, 459,
Sa'd b. Ubâde: 420, 483, 527, 528, 549, 550.
Sâdıku'l-Emîn: 551.
Sa'd Kabilesi: 191.
Sâdinü'l-Kâbe: 118.
Safa: 127, 515, 539.
Safadî: 70.
Saffariler: 76.
Safiyye: 212, 321, 322, 335, 336, 349.
Safvan b. Muaattal (-es-Sülemî): 484, 485.
Safvan b, Umeyye: 137, 351, 457, 458, 461, 518, 519.
Sahra: 429.
Said b. Âs: 453.
Said b. Zeyd: 206, 372, 560.
Sâide: 272.
Sakîf Kabilesi: 177, 523, 524, 525, 526, 530.

Sa'lebe b. Hâtıb: 402.
Sa'lebeler: 279.
Sa'lebe b. Sumeyye: 292.
Sâleke: 148.
Hz. Salih: 120, 177, 227, 229.
Salim: 294, 295, 391.
Salim b. Avf Oğulları: 256.
Sâluklar: 146, 147, 148, 149, 150, 151.
Samanoğulları: 79.
Samarrâ: 77.
Sâmî: 107.
Sâmî Dilleri: 109.
San'a: 64, 142.
Sanem: 176.
Sâre: 518.
Sasanî: 156, 157, 163, 212, 259, 377, 435, 441, 500, 501.
Sasanî Hükümdarı: 119, 124, 125.
Sati Bey: 94.
Sayid Ameer Ali: 72.
Schweitzer: 32.
Schubart: 32.
Seba (-lı, -lar): 107, 115, 116, 117, 141.
Seba Devleti: 115, 116.
Seba Melikesi Belkıs: 115.
Sedir: 126, 157.
Sefa: 206.
Sehavî: 47.
Sehl: 256.
Sehm Boyu: 135.
Sehmoğulları: 187, 217, 452.
Sekrân b. Amr: 314.
Selahaddin: 427.
Selahaddin Eyyûbî: 53, 54, 89.
Selâm b. Ebi'l-Hakîk: 418.
Selâm b. Mişkan: 321.
Selçuklular: 85.
Seleme: 349.
Seleme b. el-Akvâ: 366.
Seleme b. Hişam: 207, 500.
Selemeoğulları: 261.
Selimiye Camii: 57.
Selmâ: 183.
Selman-ı Fârisî: 476, 477, 481, 482.
Sem'anî: 76.
Semûd: 107, 227, 390.
Seniyyetü'l-Veda: 406.
Seriyye: 444.
Sevde: 256, 260, 281, 316, 335, 337.
Sevde binti Zem'a: 314, 331.
Seville: 98.
Sevr: 204, 253, 254, 257, 266.
Sevbân: 345.
Seyf b. Zî Yezen: 119.
Seyfullah: 509.
Seylan Adası: 78.
Seylü'l-Arîm: 116, 124.
Sıddıkî (Mazharuddin): 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41.
Sıffin Savaşı: 51.
Sır Sahibi: 296.
Sidânet: 133.
Sidr: 240.
Sidretü'l-Münteha: 236, 240, 243, 244, 557.
Sikâye: 133.
Sind: 571.
Sir Ray Lankester: 45.
Sittülmülk: 64.
Slane: 89.
Somali: 61, 117.
Sosyalist: 23.
Spengler: 32.
Stanley Lane Poole: 72, 441.
St. Augustinus: 31.
Suad: 521.
Subale: 180.
Subkî: 70.
Sufâne: 409, 410, 411.
Sufyan-ı Sevrî: 70, 74.
Suheyb b. Sinan er-Rûmî: 250.
Suheyl: 256.

Suheyl b. Amr: 315, 337, 491, 492, 495, 496.
Sultan Abdülmecid: 99.
Sultan III. Ahmed: 96.
Sultan Baybars: 88.
Sultan Laçin: 90.
Sumatra: 117, 141.
Surâkâ: 255, 257.
Suriye: 73, 74, 76, 78, 89, 90, 100, 114, 120, 122, 141, 156, 181, 234, 302; 416, 429, 446, 546, 570.
Suva: 177.
Suveyd: 402.
Suyût: 97.
Suyûtî: 71, 92, 97, 98, 259.
Hz. Süleyman: 115.
Sümeyye: 211.
Sünnetullah: 33, 34, 39, 225.
Sünnî Ali el-Kebîr: 64.
Süryanî: 84.
Süveyş Kanalı: 163.

— Ş —

Şafiî: 88.
Şafiî Fakihler: 43.
Şam: 57, 86, 88, 89, 92, 96, 103, 105, 106, 109, 114, 120, 122, 125, 130, 132, 142, 143, 159, 173, 184, 188, 191, 212, 226, 251, 302, 304, 307, 308, 321, 340, 359, 360, 362, 372, 402, 409, 411, 418, 429, 442, 445, 457, 494, 506, 507, 509, 531, 533.
Şam Vahası: 105.
I. Şapûr: 122.
Şattu'l-Arab: 141.
Şehir-Devlet: 266, 267, 268, 269, 270, 272, 274.
Şehristanî: 71.
Şems: 123.
Şerif: 323,
Şeybe: 188, 193, 224, 390, 448, 453, 510.
Şeybe b. Rabîa: 217.
Şeyh Ebû Said Abdülkerim: 86.
Şeyh Salih b. Hibetullah: 88.
Şeyhü'l-İslâm İlmü'd-Din el-Bulukkinî: 97.
Şeymâ: 191, 527, 528.
Şıbhu'l-Cezîre: 105.
Şîa: 55.
Şihabüddin Mercânî: 94.
Şirin: 331.
Şuayb: 39.
Şunefra Suleyk b. es-Silke: 147.
Şûra Meclisleri: 294.
Şutaybalar: 279.

— T —

Taberânî: 355.
Taberî: 41, 62, 70, 75, 76, 77, 85, 87, 128, 130, 143, 192, 259.
Taberistan: 76.
Tâbiîn: 197.
Taceddin es-Subkî: 42, 43.
Tağlib: 108.
Tağlib Kabilesi: 166, 167.
Tâğût: 270.
Tâhâ Hüseyin: 72.
Tahir: 339.
Tahir b. Hüseyin: 76.
Tahirîler: 76.
Tahiroğulları: 76.
Tahran: 97.
Taif: 139, 140, 177, 223, 224, 290, 372, 377, 379, 402, 442, 519,

520, 522, 523, 525, 526, 527, 530.
Taine: 94.
Takiyüddin: 89.
Takiyüddin Subkî: 97.
Talhâ: 51, 426, 435, 463, 549.
Talhâ b. Abdullah b. Halef: 168.
Talhâ b. Âmir: 168.
Talhâ b. Ebî Talhâ: 395, 461, 511.
Talhâ b. Hasan b. Ali: 168.
Talhâ b. Huveylid: 478.
Talhâ b. Ubeydullah: 168, 204, 205, 206, 250, 261, 372, 387, 473, 531.
Talhâ b. Ubeydullah b. Avf: 168.
Talhâtu't-Talhât: 168.
Tâlib: 446.
Talibiler: 77.
Ta'lilü'l-Vakâyî: 95.
Tamhışu'l-Ahbar: 94.
Tampon Bölge: 156.
Tan'im: 323.
Tanzanya: 61.
Taocu: 30.
Tarih Felsefesi: 41.
Tarihî Kanun: 95.
Tasım: 107.
Tay': 409.
Tay Kabilesi: 177.
Tebriz: 91.
Tebük: 68, 196, 282, 307, 402, 406, 407, 436, 442, 530, 533, 534, 535, 545.
Tedmür: 67, 107, 113, 120, 122, 123.
Teebbeta Şerran: 147, 148.
Temîm: 108, 182.
Temim Kabilesi: 165, 342, 565.
Temimoğulları: 187.
Temürlüler: 43.
Tevbe b. Nemr el-Hadramî: 370.
Tevhid: 554.
Tevrat: 36, 61, 84, 292, 322, 326, 413.
Teym: 266.
Teyma: 158, 422, 497.
Teym Kabilesi: 135.
Theognis: 31.
Thomas Arnold: 72, 427, 428, 439.
Thukydides: 31.
Tihâme: 138, 516, 524.
Timur: 94.
Timurlular: 97.
Tirmizî: 317, 347, 365, 397, 433.
Tolunoğulları: 76.
Tomanbay: 97.
Topuzoğulları: 99.
Tornberg: 87.
Tosidid: 48.
Totem: 173.
Toynbee: 32.
Trablusşam: 89.
Treta-Yuga: 30.
Tufeyle: 435.
Tuleyhâ b. Huveylid: 74, 566.
Tunus: 76, 93.
Türk (-ler): 61, 79, 87, 91, 92, 94, 96, 566.
Türkistan: 17.
Türkmanî: 92.
Türk Ülkesi: 95.
Tynalı Apollonius: 31.

— U —

Ubâde b. Sâmit: 248, 249.
Ubey b. Halef el-Cumahî: 375, 471.
Ubey b. Ka'b: 459.
Ubey b. el-Hâris: 449.
Ubey b. Sa'lebe: 248.
II. Ubeyde: 120.
Ubeyde b. Hâris: 317, 375, 387.

Ubeydullah b. Cahş: 175, 213, 322, 330.
Ubeyy b. Ka'b: 295, 391.
Uhaymir es-Sa'dî: 150.
Uhud: 62, 68, 196, 233, 261, 301, 318, 319, 320, 331, 341, 351, 373, 375, 388, 395, 403, 417, 450, 457, 460, 464, 465, 466, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 477, 482, 509, 511, 518, 548, 552.
Ukab: 134.
Ukâz: 142, 157, 224, 264.
Ukbe b. Ebî Muayt: 217, 232, 450, 495.
Ukbe b. Kadîm: 402.
Ukûk: 355.
Umân: 105, 106, 140, 141, 500.
Umâre: 495.
Umâre b. Velid b. Muğîre: 219.
Umâre b. Yezid es-Sekûnî: 472.
Umeyme binti Abdulmuttalib: 318, 328.
Umeyr b. Ebî Vakkas: 387.
Umeyr b. Osman: 206.
Umeyr b. Vehb: 518, 519.
Umeyye: 185, 187.
Umeyye b. Ebî's-Salt: 171, 176,
Umeyye b. Halef: 158, 217, 449, 452.
Umeyye Oğulları: 207.
Uneys: 305.
Urâbe b. Evs: 145.
Urena: 539.
Urve b. Mes'ud es-Sakafî: 489, 490.
Urve b. Zübeyr: 317.
Usâme (b. Zeyd): 345, 369, 370, 380, 445, 486, 545, 546, 547.
Usayd b. Hudayr: 298, 533, 549.
Usûl-i Hadis: 41.
Uşeyre: 266.
Utban b. Mâlik: 256.
Utban b. Mâlik el-Hazrecî: 261.
Utbe: 217, 224, 340, 341, 510.
Utbe b. Ebî Vakkas: 463.
Utbe b. Rabîa: 207, 389, 390, 448, 453.
Uteybe b. Hısn: 478.
Uzak Doğu: 42.
Uzza: 176, 177, 210, 520, 523.

— Ü —

Ümâme: 343.
Ümmet: 264, 265, 270, 274.
Ümmü Cemîle: 207, 217, 340.
Ümmü Eymen: 345.
Ümmü'l-Fadl: 206, 323.
Ümmü'l-Kurâ: 139, 522.
Ümmü'l-Mesakîn: 317.
Ümmü'l-Müeyyed en-Nişaburî: 88.
Ümmü Habîbe: 213, 322, 323, 330.
Ümmü Hakîm binti Hâris b. Hişam: 516.
Ümmü Hâni: 518.
Ümmü Külsüm: 260, 339, 341, 495, 516.
Ümmü Rûman: 260.
Ümmü Sa'd: 518.
Ümmü Seleme: 294, 316, 317, 319, 320, 323, 331, 334, 335, 341, 509.
Ümmü Umâre: 472, 473.

— V —

Vâdi'l-Kurâ: 158, 181, 376, 422, 492.
Vadin b. Atâ: 140.
Vahrız: 119.

Vahşî (b. Harb): 463, 517.
Vakay-ı Hayriyye: 100.
Vakıdî: 70, 73, 74, 498.
Vali Abbas Paşa: 99.
Varaka b. Nevfel: 171, 175, 179.
Varro: 31.
Vasîfler: 77.
Ved: 177, 178.
Veda Haccı: 393, 409, 538.
Veda Hutbesi: 542.
Veda Tavafı: 541.
Velid: 65, 282, 390, 391, 448, 453, 495.
Velid b. Muğîre: 143, 158, 207, 214, 217, 394, 395, 446, 510, 562, 563.
Veliyüddin Efendi: 96.
Vesen: 176.
Voltaire: 31, 55.

— W —

Wasyf Ghali: 155.
Wells: 502.
Williams James: 170.
Wustenfeld: 89, 279.

— Y —

Yağûs: 178, 179.
Yahudi (-ler): 158, 159, 181, 194, 198, 212, 247, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 276 277, 278, 279, 286, 291, 292, 322, 331, 336, 384, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 413, 414, 415, 416, 417, 421, 423, 424, 425, 451, 460, 474, 475, 476, 477, 478, 481, 483, 497, 523, 568.
Yahya: 238.
Yahya b. Ahtab: 418.
Yahya el-Bermekî: 73.
Yaksûm: 119.
Yakubî: 70, 75.
Yâkut: 70, 181.
Yâkûtî: 70.
Yanya: 99.
Yâsir: 432.
Ya'ûk: 177, 178.
Yemâme: 108, 517, 545.
Yemen (-li, -ler): 53, 67, 106, 107, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 125, 126, 137, 138, 140, 143, 156, 157, 159, 171, 180, 181, 212, 234, 240, 300, 304, 369, 500, 516, 518.
Yenbu: 177.
Yeni İmparatorluk: 30.
Yermuk: 496.
Yesar: 73.
Yesrib: 58, 139, 181, 188, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 274, 278, 299, 474, 482.
Yezid b. Zem'a: 135.
Yong: 92.
Yunan: 23, 58, 61, 94, 117, 123, 412.
Yunanî: 84.
Yunanlı Ptolemeus: 83.
Yusuf: 238, 487.
Yusuf Halif: 149.

— Z —

Zambiya: 61.
Zâtu'l-Ceyş: 266.
Zâtü's-Selâsil: 301.

Zebur: 36.
Zehebî: 92, 93, 316, 318, 335, 341.
Zeki Velidî Togan: 41.
Zem'a b. el-Esved: 217, 220.
Zemzem: 127, 128, 129, 132, 133, 189, 198, 237, 541.
Zenâib: 167.
Zengibar: 61, 78.
Zenobia: 122, 123.
Ziyâd b. Ebîh: 139.
Ziyâd b. Hayûla: 125 .
Ziyaüddin: 85.
Zeyd: 184, 204, 319, 341.
Zeyd b. Amr: 175, 176, 179, 402.
Zeyd b. Arkam: 405.
Zeyd b. Âsım: 473.
Zeyd b. el-Dusna: 351.
Zeyd b. Eslem: 335.
Zeyd b. Hârise: 194, 260, 261, 318, 319, 329, 340, 345, 348, 364, 376, 486, 507, 545.
Zeyd b. Lasît: 403.
Zeyd b. Muhammed: 329.
Zeyd b. Sâbit: 372, 375.
Zeyd b. Sefene: 568.
Hz. Zeyneb: 260, 319, 328, 329, 337, 339, 340, 341, 343, 517.
Zeyneb binti Cahş: 318, 336, 383.
Zeyneb binti Hâris b. Selâm: 423.
Zeyneb binti Huzeyme: 317, 331.
Zû: 115.
Zucknow: 97.
Zufâr: 141.
Zû Kâr: 182.
Zu'l-Halasa: 180.
Zu'l-İsba'l-Advânî: 154.
Zu'l-Mecâz: 142, 164.
Zû Merve: 495.
Zû Nuvas: 117, 118, 180, 181.
Zû Tuvâ: 539.
Zübeyr: 51, 211, 212, 262, 426, 461, 463, 549.
Zübeyr b. Avvam: 204, 211, 387, 460, 477, 511.
Züheyr: 520.
Zübeyr b. Ebî Sülmâ: 153, 169, 519.
Züheyr b. Umeyye: 220.
Zühreoğulları: 187.
Zülhuleyfe: 538, 539.

BİBLİYOGRAFYA

(Genel)

ABDUH Muhammed (1849-1905),
— el-İslâm ve'n-Nasrâniyye maa'l-İlim ve'l-Medeniyye.
— Risâletü't-Tevhid, *Kahire,* 1324 h.

ABDURRAHMAN Âişe,
— Nisâü'n-Nebiyyi, *Kahire.*

AHMED b. Hanbel (780-855),
— Müsned, *Kahire,* 1313 h.

AHMED Cevdet Paşa (1822-1895),
— Tarih-i Cevdet.
— Tezakir-i Cevdet.
— Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, *İstanbul,* 1981.

AKKAD Abbas Mahmud (1898-1964),
— Abkariyyetu's-Sıddik.
— Abkariyyetu Ömer.
— Hakâiki'l-İslâm ve Ebadili Husûme.
— Fâtımatu'z-Zehrâ ve'l-Fâtımiyyûn.

ALİ Cevad,
— Târihu'l-Arab Kable'l-İslâm, *Bağdat,* 1957.

AMEER Sayid Ali,
— A Short History of the Saracens, *Londra,* 1921-1953.
— Muhtasaru Tarihi'l-Arab ve't-Temedduni'l-İslâmi, *Kahire,* 1938.
— The Spirit of İslâm.

ARİB b. Sa'd el-Kurtubî (öl. 976),
— Sılatu Tarihi't-Taberî, *Kahire,* 1320 h.

ARNOLD Thomas,
— The Caliphate, *Oxford*, 1924.
— The Preaching of İslâm, *Oxford*, 1931.

ATİYYE Muhammed Haşim,
— el-Edebü'l-Arabî ve Tarihuhu.

AVF Kemal Ahmed,
— el-Mer'etü fi'l-İslâm.

AVN Abdurraûf,
— el-Fennu'l-Harbî fî Sadri'l-İslâm.

AYNÎ, Mahmud b. Ahmed, Bedreddin (öl. 855 h.),
— Umdetü'l-Kârî fî Şerhi'l-Buhârî, *İstanbul*, 1308 h.

AZZAM Abdurrahman,
— er-Risâletü'l-Hâlide.

el-BAĞDADÎ, Hatib (öl. 463 h.),
— Kitabu Takyidi'l-İlm, *Dımaşk*.

BAKSH Phuda,
— İslâmic Civilization.

BARKER, E.
— The Crusades, *Londra*, 1925.

BARTHOLD, W.
— Tarihu Hadârati'l-İslâmiyye.

BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Câbir (öl. 892),
— Ensabu'l-Eşraf, *Mısır*, 1959.
— Fütûhu'l-Buldan, *Kahire*, 1956.

BEYDAVÎ, Abdullah b. Ömer (öl. 1291),
— Tefsir.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (994-1066),
— Delâilu'n-Nübüvve (El yazması, *İstanbul* Köprülü ve Topkapı Sarayı Kütüphanelerindedir.)

BİLMEN Ömer Nasuhi,
— Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri, *İstanbul,* 1970.

BİRÛNÎ, Ebû Reyhan (öl. 440 h.),
— el-Asâru'l-Bakiye ani'l-Kurûni'l-Haliye, *Londra,* 1879.

BROCKELMANN Carl (1868-1956),
— Geschicthte der Arabichen Litteratur, *Leiden,* 1944-1949.
— Tarihu'ş-Şuûbi'l-İslâmiyye.

BROWNE, E. G.
— A Literary History of Persia, *Londra,* 1909.

BUHARÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (810-869),
— el-Câmiu's-Sahih, *Mısır,* 1354 h.
— Tarihu'l-Kebîr, *Haydarabad,* 1360 h.

CÂDÜ'L-MEVLÂ,
— Eyyamü'l-Arab fi'l-Cahiliyye.

CÂHIZ, Ebû Osman Amr b. Bahr (öl. 869),
— el-Beyân ve't-Tebyin, *Kahire,* 1928.
— el-Hayavan.
— et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk, *Kahire,* 1914.

CAHŞİYARÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs (öl. 943),
— Kitabu'l-Vüzerâ ve'l-Küttab, *Kahire,* 1938.

CARR Edward H.
— Tarih Nedir? *İstanbul,* 1980.

COLLINGWOOD,
— The İdea of History.

CRESWELL, K. A. C.
— Early Muslim Architecture.

CÜVEYNÎ Alaüddin (öl. 1283),
— Tarih-i Cihanguşâ, *Londra,* 1912-1937.

CÜZCÂNÎ,
— Tabakât-ı Nasırî, *Londra,* 1851.

ÇAĞATAY Neşet,
— İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, *Ankara,* 1971.

ÇELEBİ Ahmed,
— et-Tarihu'l-İslâmî ve'l-Hadâratü'l-İslâmiyye, *Kahire,* 1960-1964.
— el-Müctemau'l-İslâmî, *Kahire,* 1963.
— Tarihu't-Teşrîi'l-İslâmî ve Tarihu'n-Nuzûmi'l-Kazaiyyi fi'l-İslâm.
— Mevsûatu't-Tarihi'l-İslâmî.
— el-Hayâtul-İctimaiyye fi't-Tefkîri'l-İslâmî.

DAHLAN Ahmed Zeynî,
— es-Siretü'n-Nebeviyye ve'l-Âsâru'l-Muhammediyye, *Kahire,* 1320 h.

DASSÛKİ Ömer,
— el-Fütüvvet İnde'l-Arabs.

DAYYÂB Mahmut,
— et-Tıbbu ve'l-Etıbbâ fî Muhtelifi'l-Usûr.

DE GOEJE, M. G.
— Memoirs sur les Carmathes de Bahrain et les Fatımides, *Leiden,* 1886.

DEMOMBYNES, M. G.
— en-Nuzûmu'l-İslâmiyye, *Bağdat,* 1952.

DERMENKHEM Emile,
— La Vie de Mahomet, *Paris,* 1930.

DİNEVERÎ, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (öl. 895),
— el-Ahbaru't-Tıval, *Leiden,* 1888.

DONALDESH David,
— Akîdetü'ş-Şia.

DOZY, R.
— Histoire des Musulmanes d'Espagne, *Leiden,* 1861.

DÛRÎ Abdulaziz,
— Mukaddime fî Tarihi Sadri'l-İslâm, *Bağdat,* 1949.
— en-Nuzûmu'l-İslâmiyye, *Bağdat,* 1950.

EBÛ DAVUD, Süleyman b. el-Eş'as (öl. 275 h.),
— es-Sünen, *Kahire,* 1952.

EBÛ'L-FEREC (öl. 1286),
— Muhtasaru Tarihi'd-Düvel, *Beyrut,* 1890.

EBÛ'L-FİDÂ, İsmail İmadüddin (öl. 1331),
— el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer, *Kahire,* 1351 h.

EBÛ'L-MEHÂSİN (öl. 1469),
— Nücûmu'z-Zahire, *Kahire,* 1935.

EBÛ NUAYM (öl. 430 h.),
— Delâilu'n-Nübüvve, *Haydarabad,* 1320 h.

EBÛ UBEYD, Kasım b. Sellâm (öl. 839),
— Kitabu'l-Emvâl, *Kahire,* 1968.

EBÛ YUSUF, Yakub b. İbrahim (öl. 798),
— Kitabu'l-Haraç, *Mısır,* 1346 h.

EMİN Ahmet,
— Fecru'l-İslâm, *Kahire,* 1964.
— Duha'l-İslâm, *Mısır,* 1938.
— Zuhru'l-İslâm, *Mısır,* 1955.
— Yevmu'l-İslâm.

EMİN Kasım,
— Tahriru'l-Mer'e.

EZRAKÎ (öl. 847),
— Ahbâru Mekke, *Götingen,* 1858.

FAGE, J. D.
— An Introduction to the History of West Africa, *Cambridge,* 1955.

FAYZEE Asaf A. A.
— Outlines of Muhammadan Law, *Oxford,* 1955.

FİNLAY George,
— History of the Byzantine Empire, *Londra,* 1856.

FOURNEL Henri,
— Etude sur la Conguete de l'Afrique par les Arabes, *Paris,* 1881.

FREDERİCH,
— Târihu Şarkı'l-Ürdün ve Kabâiluhâ.

FUAD Hamza,
— Kalbu'l-Cezîreti'l-Arabiyye.

GARDET, L.
— La Cite Musulmane, *Paris,* 1954.

GAZALÎ Ebû Hâmid (öl. 1111),
— İhyâ-u Ulumi'd-Din, *Kahire,* 1348 h.
— İlcâmü'l-Avâm.
— el-Munkızu mine'd-Dalâl, *Dımaşk,* 1934.
— er-Resâil.
— Tehafütü'l-Felâsife, *Bombay,* 1304 h.

GİBB H. A. R.
— Dırasat fî Hadârati'l İslâm, *Beyrut,* 1964.
— The Arap Conquets in Central Asia.
— Muhammadanism.

GHALİ Wasyf,
— Tradition Chevaleresque des Arabs.

GOLDZİHER, I.
— el-Akîdet-ü ve'ş-Şeriatü'l-İslâmiyye, *Kahire,* 1946.

GRUNEBAUM, G. E. Von,
— Medieval İslâm, A Study in The Cultural Orientation, *Chicago,* 1953.
— İslâm Essaye in the Nature and Growth of a Cultural Tradition, *Chicago,* 1955.

GUİDİ Ign.
— L'Arable Ante İslâmique, *Paris,* 1921.

GUYARD S.
— Unity and Variety in Muslim Civilization, *Chicago,* 1955.

HAFIZ Vehbe,
— Ceziretü'l-Arab fi'l-Karni'l-Işrin.

HAİNES Grove,
— Africa to Day, *Baltimore,* 1955.

HALEBİ, Ali b. Burhanüddin (öl. 1634),
— es-Siretü'l-Halebiyye, *Kahire,* 1320 h.

HALİD Halid M.
— Ricâle Havle'r-Rasûl.

HALİF Yusuf,
— eş-Şuarâu's-Saâlik fi'l-Asri'l-Cahili.

HAMDANİ, H.
— Sıfat Cezireti'l-Arab.
— Some Unknow İsmaili Authors.

HAMİDULLAH Muhammed,
— İslâm'da Devlet İdaresi, *İstanbul,* 1973.
— İslâm Peygamberi, *İstanbul,* 1980.
— Hz. Peygamber'in Savaşları, *İstanbul,* 1972.
— el-Vesâiku's-Siyâsiyye, *Beyrut,* 1969.

HARİRİ, Ebû Muhammed Kasım el-Basri,
— Makamât.

HASAN Hasan İbrahim,
— İntişâru'l-İslâm, *Kahire,* 1964.
— Nuzûmu'l-İslâmiyye, *Kahire,* 1962.
— Tarihu'l-İslâm es-Siyasi, *Kahire,* 1964-1967.
— Zuamâu'l-İslâm, *Kahire,* 1953.

HAVFİ Ahmet,
— el-Hayatü'l-Arabiyyat Mine'ş-Şi'ri'l-Cahiliyye.

HEARNSHAW,
— İlmu't-Tarih.

HELL Joseph,
— The Arab Civilization.

HEMEDANÎ, Ebû Muhammed (öl. 946),
— Sıfatu Cezîreti'l-Arab, *Leiden,* 1891.

HEYKEL Muhammed Hüseyin,
— Hayatu Muhammed, *Kahire,* 1358 h.
— Sıddik Ebû Bekr, *Kahire,* 1361 h.
— el-Fâruk Ömer, *Kahire,* 1364 h.

HİTTİ Philip,
— The History of the Arabs, *Londra,* 1951.
— The Origin of the İslâmic State, *Newyork,* 1961.

HORSE Joseph,
— Kıymetu't-Tarih.

HUART, C.
— Histoire des Arabes, *Paris,* 1912.

HUDARÎ Muhammed,
— Tarihu't-Teşrîi'l-İslâmi.
— Muhâdarat fi't-Tarihi'l-İslâmî.
— Tarihu'l-Umemi'l-İslâmiyye, *Kahire,* 1915.

İBN ABDİ'L-BERR,
— ed-Dürer fî İhtisâri'l-Megâzî ve's-Siyer.
— el-İstiab fî Ma'rifeti'l-Ashab, *Mısır,* 1939.

İBN ABDİ'L-HAKEM (öl. 870),
— Fütûhu Mısır, *Kahire,* 1914.

İBN ABD-İ RABBİH, Şihabüddin Ahmed (öl. 940),
— el-Ikdu'l-Ferîd, *Kahire,* 1928.

İBN ARABÎ Muhyiddin (öl. 1240),
— Füsûsu'l-Hikem, *Kahire,* 1946.

İBN BATTÛTA (öl, 1378),
— Tuhfetü'n-Nuzzâr, *Kahire,* 1928.

İBNU'L-AMİD, Circis b. Amid (öl. 1273),
— Tarihu'l-Müslimin.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahman (öl. 597 h.),
— Menâkıbu Ömer b. Hattab.
— Menâkıbu Ömer b. Abdulaziz.
— el-Muntazam fî Tarihi'l-Mulûk ve'l-Ümem, Hindistan, 1358 h.

İBN CÜBEYR (öl. 1217),
— er-Rıhle, *Leiden*, 1852.

İBN EBÎ USAYBİYA (öl. 668 h.),
— Tabakâtu'l-Etıbbâ.

İBNÜ'L-ESİR, Ali b. Muhammed (öl. 630 h.),
— el-Kâmil fi't-Tarih, *Leiden*, 1862-1876.

İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Muhammed (öl. 1449),
— Ref'u'l-İsr an Kuzâtı Mısır.
— Fethu'l-Bârî fî Şerhi Sahihi'l-Buhari, *Bulak*, 1303 h.
— el-İsabe fî Temyizi'z Sahabe, *Mısır*, 1939.
— Tezhibu't-Tezhib, *Haydarabad*, 1348 h.

İBN HALDUN, Abdurrahman b. Muhammed (öl. 1405),
— Kitâbu'l-İber, *Kahire*, 1273 h.
— Mukaddime, *Beyrut*, 1900.

İBN HALLİKAN (öl. 1281),
— Vefeyâtü'l-Âyân, *Mısır*, 1310 h.

İBN HAVKEL (öl. 267 h.),
— Sûretu'l-Arz.

İBN HAZM (öl. 1064),
— Cevâmiu's-Sîre, *Kahire*, 1956.
— el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl, *Kahire*, 1317 h.

İBN HİŞAM, Abdulmelik b. Hişam (öl. 833),
— Siretü'n-Nebeviyye, *Kahire*, 1336-1337 h.
— et-Tîcan fî Mulûki Hımyer, *Haydarabad*, 1347 h.

İBNU KAYYIM, Muhammed b. Ebi Bekr (öl. 751 h.),
— Zâdu'l-Meâd fî Heydi Hayri'l-İbâd, *Beyrut*, 1973.
— I'lamu'l-Muvakkiin an Rabbi'l-Alemîn, *Kahire*.

İBNÜ'L-KELBİ (öl. 204 h.),
— Kitabu'l-Esnâm, *Kahire,* 1924.

İBN KUTEYBE (öl. 889),
— el-Maarif, *Göttingen,* 1850.
— el-İmâme ve's-Siyâse, *Kahire,* 1322 h.
— Uyûnu'l-Ahbâr, *Kahire,* 1343-1348 h.
— el-Envâ, *Haydarabad,* 1377 h.

İBN NÂKIYÂ el-Bağdadî,
— el-Cumân fî Teşbihâti'l-Kur'an.

İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd ez-Zührî (öl. 835),
— et-Tabakâtü'l-Kübrâ, *Beyrut,* 1960-1968.

İBN TİKTAKA, Muhammed b. Ali(öl. 1309),
— el-Fahri fi'l-Âdâbi's-Sultaniyye, *Kahire,* 1927.

İSFEHANİ Ebû'l-Ferec (öl. 356 h.),
— el-Ağani, *Kahire,* 1285 h.

İZZETTİN İsmail,
— eş-Şi'ru'l-Arabiyyu'l-Muâsır.

KALKAŞENDİ, Ebû'l-Abbas Ahmed (öl. 1418),
— Subhu'l-A'şâ, *Kahire,* 1913-1918.

KÂTİB ÇELEBİ (öl. 1657),
— Keşfu'z-Zunûn, *Londra,* 1835-1858.

el-KETTABİ Abdulhay,
— et-Terâtibu'l-İdâriyye.

KIFTİ (öl. 1248),
— İhbaru'l-Ulemâ bi Ahbâri'l-Hukemâ, *Leipzing,* 1903.

el-KİNDİ, Ebû Ömer (öl. 961),
— Kitâbu'l-Vülât ve'l-Kudat, *Londra,* 1912.

KİRK, G. E.
— A Short History of The Middle East, *Londra,* 1952.

KUDÂME b. Câfer (öl. 948),
— Kitabu'l-Haraç, *Leiden,* 1889.

KUDÛRA Zahiye,
— Âişe Ümmü'l-Mü'minîn, *Kahire,* 1947.

KÛRD Ali Muhammed,
— el-İslâm ve'l-Hadârati'l-Arabiyye, *Kahire,* 1939

LANE Edward W.
— Arabian Society in The Middle Ages, *Londra,* 1883.

LANE POOLE Stanley,
— The Moors in Spain, *Londra,* 1887.
— The Muhammadan Dynasties, *Paris,* 1925.
— History of Egypt in the Middle Ages, *Londra,* 1901.

LE BON Gustave,
— La Civilisation des Arabes, *Paris,* 1884.

LEON L'ARİCAIN Jean,
— Descrption de L'Afrique, *Paris,* 1955.

LEVİ Reuben,
— The Social Structure of İslâm, *Cambridge,* 1957.

LEWİS Bernard,
— The Arabs in History, *Oxford,* 1950.
— The Origins of İsmailism, *Cambridge,* 1940.

MÂCİD Abdulmunim,
— et-Tarihu's-Siyâsi li'd-Duveli'l-Arabiyyi.

MAKDİSİ, Ş. Ebû Abdullah (öl. 997),
— Ahsenü't-Tekâsîm, *Leiden,* 1877.

el-MAKRİZİ (öl. 1441),
— el-Mevaiz ve'l-İtibar fi Zikri'l-Hıtat ve'l Âsar, *Kahire,* 1270 h.

MARGOLİOUT, D. S.
— Muhammed and the Rise of İslâm, *Londra,* 1932.

MATARÎ (öl. 741 h.),
— et-Ta'rîf bimâ Ensetu'l-Hucre min Meâlim Dâri'l-Hicre.

MÂVERDÎ (öl. 1057),
— Ahkâmu's-Sultaniyye, *Kahire,* 1298 h.

MES'UDÎ (öl. 955),
— Mürûcu'z-Zeheb, *Kahire,* 1346 h.
— Kitâbu't-Tenbih ve'l-İşrâf, *Leiden,* 1898.

MEZ Adam,
— The Renaissance of İslâm, *Londra,* 1930.

MİGEON, G.
— Manuel d'Art Musulman, *Paris,* 1927.

MİSKEVEYH, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed (öl. 1030),
— Kitabu Tecaribi'l-Ümem, *Kahire,* 1914-1915.

MUİR William,
— The Life of Mohammed, *Edinburg,* 1923.
— The Caliphate, İts Rise, Decline and Fall, *Edinburg,* 1925.

MÜBERRED (öl. 998),
— el-Kâmil, *Kahire,* 1323 h.

MÜDEVVER Cemil Nahle,
— Hadâratü'l-İslâm fî Dari's-Selâm, *Kahire,* 1932.

NESİBÎ,
— Kitabu Metalibi's-Sûl fî Gazavâti'r-Rasûl, *Leiden.*

NEVEVİ (öl. 1277),
— Tehzibu'l-Esmâ ve'l-Lüga, *Kahire.*

NİCHOLSON Reynold A.
— Literary History of the Arabs, *Cambridge,* 1930.

NOELDEKE Theodor,
— Historians History of the World.
— Ümerâu Gassan, *Beyrut,* 1933.

NUVEYRÎ, Ahmed b. Abdulvahhâb (öl. 914),
— Nihayetü'l-Ereb fî Fünûnu'l-Edeb.

PHİLBY, H. St.
— The Backround of İslâm, *İskenderiye*, 1947.

REŞİDÜDDİN Fazlullah (öl. 1318),
— Camiu't-Tevarih, *Londra*, 1910.

SCHACHT Joseph,
— The Origins of Muhammadan Jurisprudence, *Oxford*, 1950.

SEALİBÎ, Ebû Mansur Abdülmelik (öl. 1037),
— Yetimetü'd-Dehr, *Kahire*, 1934.

SEDİLLOT, L. B.
— Historie Generale des Arabs, *Paris*, 1877.

SEM'ANÎ Ebû Bekr (öl. 1166),
— Kitabu'l-Ensâb, *Londra*, 1912.

SERAHSÎ (öl. 1090),
— el-Mebsût, *Kahire*, 1324 h.

SEYDİŞEHRÎ Mahmud Esad,
— Tarih-i Dini İslâm, *İstanbul*, 1327-1329 h.

SIDDIKÎ Mazharuddin,
— Kur'an'da Tarih Kavramı, *İstanbul*, 1982.

SOROKİN Pitirim,
— Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, *Ankara*, 1972.

STERN, G. H.
— Marriage in Early İslâm, *Londra*, 1939.

SUBKÎ, Taceddin (öl. 1369),
— Tabakatü'ş-Şafiiyye, *Mısır*, 1964.
— Tarihu Gazavati'l-Garb, *Kahire*, 1352 h.

SUHEYLÎ (öl. 581 h.),
— Ravdu'l-Ünüf, *Kahire*, 1322 h.

SUYUTİ (öl. 1505),
— el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an, *Mısır,* 1368 h.
— Hüsnü'l-Muhâdara, *Kahire,* 1237 h.
— Nüzhetü'l-Cülesâ
— Tarihü'l-Hulefâ, *Kahire,* 1351 h.

ŞEHRİSTANİ (öl. 1153),
— el-Milel ve'n-Nihâl, *Kahire,* 1317 h.

ŞELTÛT,
el-İslâm ve'l-Alâkât ed-Duveliye.

ŞİBLİ Mevlânâ,
— Asr-ı Saâdet, *İstanbul,* 1921.

TABERİ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (öl. 922),
— Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk, *Kahire,* 1326 h.

et-TACİ Ahmed,
— Siretü'n-Nebiyyi'l-Arabî.

TÂHÂ Hüseyin,
— Alâ Hamişi's-Sîre.
— Fi'l-Edebi'l-Câhili, *Mısır,* 1958.
— el-Fitnetü'l-Kübra, *Kahire,* 1948.
— Hadisu'l-Erbia, *Kahire,* 1925.

et-TEHANEVİ,
— Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn.

TOGAN Zeki Velidi (öl. 1970),
— Tarihte Usûl, *İstanbul,* 1985.
— Umûmi Türk Tarihine Giriş, *İstanbul.*

UMARİ Şihabüddin Ahmed (öl. 1341),
— Mesâlikü'l-Ebsar fî Memaliki'l-Emsar, *Kahire,* 1924.

UTBİ (öl. 1037),
— Tarihu'l-Yemini, *Kahire,* 1288 h.

VÂHIDÎ (öl. 468 h.),
— Esbâbu'n-Nuzûl, *Kahire.*

VÂKIDÎ (öl. 822),
— Fütûhu'ş-Şam, *Kahire,* 1302 h.

VARİLİOW Alexander A.
— History of the Byzantine Empire, *Wisconsin,* 1952.

WATT, W. M.
— Muhammed at Mecca, 1953.
— Muhammed at Medina, 1956.

WELLS, H.
— A Short History of the World.

WHİSHAW Bernard,
— Arabic Spain, *Londra,* 1912.

YA'KUBÎ (öl. 895),
— Tarih, *Leiden,* 1883.
— Kitabu'l-Buldân, *Leiden,* 1892.

YAKUT el-Hamevî (öl. 1229),
— Mu'cemu'l-Üdeba (İrşâdü'l-Erib), *Kahire,* 1907-1911.
— Mu'cemu'l-Buldân, *Kahire,* 1906.

YAZIR Muhammed Hamdi (öl. 1942),
— Hak Dini Kur'an Dili, *İstanbul,* 1979.

ZEHEBÎ (öl. 1347),
— Siyeru A'lami'n-Nubelâ.
— Tezkiratü'l-Huffaz, *Haydarabad,* 1333 h.
— Tarihu'l-İslâm, *Kahire,* 1367.
— Mizânu'l-İtidâl, *Mısır,* 1963.

ZEYDAN Corci,
— el-Arab Kable'l-İslâm, *Kahire,* 1939.
— İslâm Medeniyeti Tarihi, *İstanbul,* 1328-1330 h.

KRONOLOJİ

M.Ö.

1200 — Main devletinin kuruluşu.
1000 — Katabân devletinin kuruluşu.
995 — Seba devletinin kuruluşu.
700 — Maîn devletinin yıkılışı.
400 — Nabatî devletinin kuruluşu.
322 — İran'ın Makedonyalı İskender tarafından istilası ve devletçiklere bölünmesi.
207 — Cürhümlülerin Mekke'yi terk edişleri.
115 — Seba devletinin sona erişi.
— Hımyerî devletinin kuruluşu.
65 — III. Hâris'in Nabatî hükümdarı oluşu.
60 — III. Hâris'in hükümdarlığının sonu.
28 — II. Ubeyde'nin Nabatî hükümdarı oluşu.
9 — II. Ubeyde'nin hükümdarlığının sonu.
— IV. Hâris'in Nabatî hükümdarı oluşu.

M. S.

40 — Nabatî hükümdarı IV. Hâris'in hükümdarlığının sonu.
130 — Tedmür devletinin kuruluşu.
230 — İran'da Erdeşir b. Bâbek'in ortaya çıkması ve Sasanî devletinin kuruluşu.
— Hîre devletinin kuruluşu.
295 — Kral Uzayne'nin hükümdarlığının sonu, Kraliçe Zenobia'nın başa geçmesi ve Tedmür devletinin yıkılışı.
306 — Konstantinus'un Roma İmparatoru oluşu.
337 — Roma İmparatoru Konstantinus'un hükümdarlığının sonu.
400 — Mekke idaresinin Huzaâlılardan Kureyş'e geçmesi.
480 — Kinde devletinin kuruluşu.
525 — Habeşlilerin Yemen'i istilâ etmeleri.

529 — Kinde devletinin yıkılışı
571 — Fil olayının meydana gelmesi.
— Hz. Muhammed'in doğumu.
585 — Ficar Savaşı
598 — Habeşlilerin Yemen hakimiyetinin sonu.
610 — Hz. Muhammed'e ilk vahyin gelmesi.
— Hz. Fâtıma'nın doğumu.
614 — Hz. Ömer'in müslüman oluşu ve İslâm'a davetin açıkça yapılmaya başlanması.
615 — Habeşistan'a ilk hicret.
616 — Kureyş'in Haşimoğulları'nı ablukaya alması.
619 — Hz. Hatice'nin vefatı.
— Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in vefatı.
620 — I. Akabe biatı.
— Rasûlullah'ın İslâm'a davet için Taif'e gitmesi.
621 — İsra ve Mirac hadisesi.
— Kadınlar biatı.
622 — İkinci Akabe biatı.
— Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti.
— Kûba mescidinin inşaası.
— Hicrî yılbaşının başlaması.

Milâdî Hicri

623 / 1 — Mescid-i Nebevi'nin inşası.
— Medine şehir devletinin kuruluşu.
— Medine Anayasası'nın hazırlanması.
— Hz. Peygamber'in Hz. Âişe ile evlenmesi.
624 / 2 — Bedir Gazvesi.
— Benî Kaynuka yahudilerinin Medine'den çıkarılması.
— Abdullah b. Zübeyr'in doğumu.
— Kıblenin değiştirilmesi.
— Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma ile evlenmesi.
625 / 3 — Uhud Gazvesi.
— Hamrâu'l-Esed Gazvesi.
625 / 4 — Bi'ri Maûna Faciası.
— Beni Nadir yahudilerinin Medine'den uzaklaştırılması.
627 / 5 — Ahzab veya Hendek gazvesi.
— Beni Kurayza yahudilerinin ihaneti, erkeklerin öldürülüp, kadın ve çocuklarının esir edilmesi.

627 / 6 — Beni Mustalık Gazvesi.
— İfk hadisesi.
— Bizans'ın Amman valisi Ferve b. Ömer el-Cüzamî'nin İslâm'ı kabul etmesi.
628 / 6 — Hudeybiye Antlaşması.
— Bey'atu'r-Rıdvân.
628 / 7 — Hayber'in Fethi.
629 / 8 — Mûte Savaşı.
630 / 8 — Mekke'nin Fethi.
— Huneyn Gazvesi.
— Taif'in Fethi.
630 / 9 — Tebük Gazvesi.
— Çevre İmparatorlara elçiler gönderilmesi.
— Hz. Ebû Bekr'in hac emirliği.
632 / 10 — Veda Haccı.
632 / 11 — Usâme komutasında Bizans'a karşı bir ordu hazırlanması.
— Hz. Peygamber'in vefatı.

BİRİNCİ CİLDİN SONU